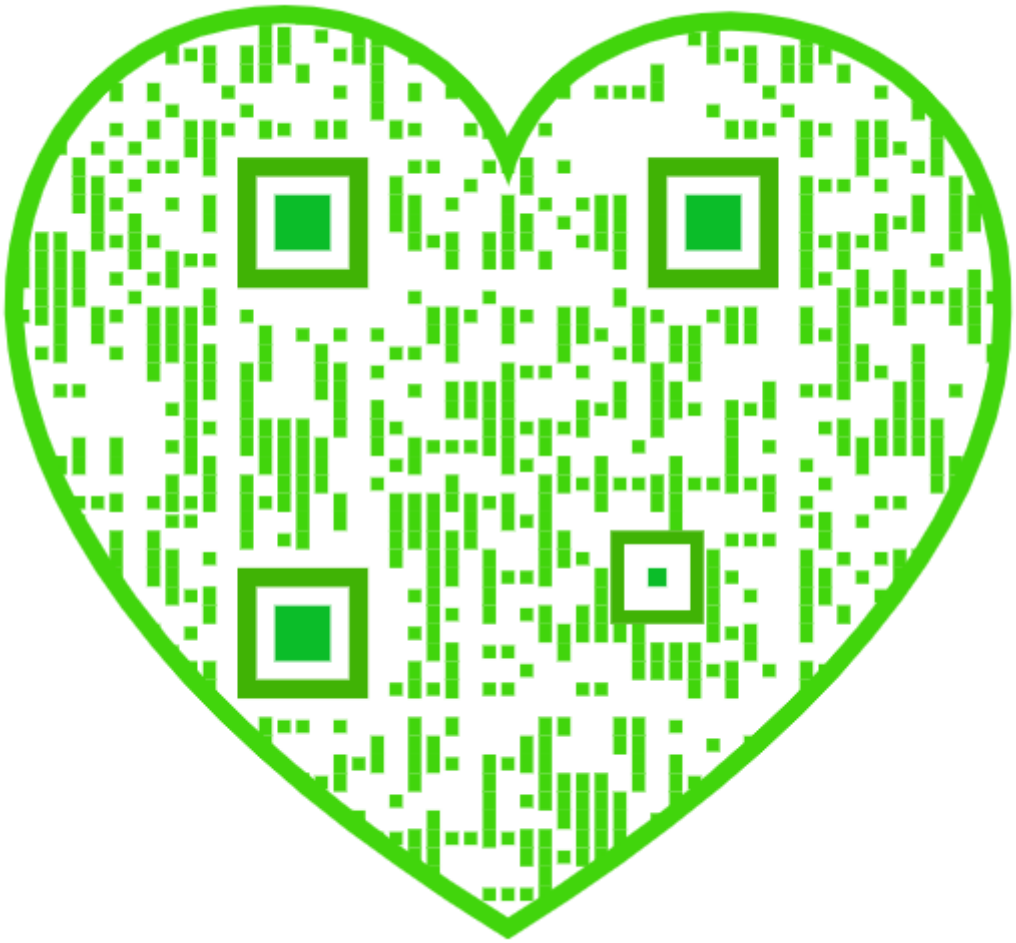

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

Gedrukt ter „Utrechtsche Stoomdrukkerij" — te Utrecht

DE KATHOLIEK,

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

DRIE-EN-NEGENTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. VIJFDE DEEL.

1888.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit.
(*Onze Wachter.*)

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. 1 Mach. XV, 34.
(*De Katholiek.*)

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.

Melis Stoke.

LEIDEN,
J. W. VAN LEEUWEN.
Antiq. Boekhandel.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.

1888.

INHOUD VAN HET DRIE-EN-NEGENTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. — VIJFDE DEEL.

FEESTNUMMER BIJ HET GOUDEN PRIESTERFEEST VAN ZIJNE HEILIGHEID PAUS LEO XIII.

INLEIDING.

Bldz.

Sanctissimo Domino Nostro Leoni PP. XIII.
Dr. TH. B. 1

Chronogram. — D. S.: 1837—1887: Jaartalvers. A. G. S. IV

Aan den lezer. A. M. C. VAN COOTH V

Het Katholieke Nederland aan Z. H. Paus Leo XIII.
Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN . 1

PROZA.

Leo Lumen in Coelo.
Dr. W. J. F. NUYENS 4

De eerste encycliek van Paus Leo XIII: *Inscrutabili*, 21 Apr. 1878.
P. L. DESSENS 12

Paus Leo XIII en het huisgezin. *Arcanum divinae sapientiae*, 10 Febr. 1880.
P. A. DE BRUYN. 18

Paus Leo XIII en de Staat. *Immortale Dei*, 1 Nov. 1885.
Mr. J. J. I. HARTE. 27

Bldz.

Paus Leo XIII en de wijsbegeerte. *Aeterni Patris*, 4 Aug. 1879.
J. A. DE RIJK, Pr. 38

Paus Leo XIII en de studie der geschiedenis. *Saepenumero considerantes*, 18 Aug. 1883.
Dr. A. H. L. HENSEN . . . 42

Paus Leo XIII en de letteren. *Plane quidem*, 20 Mei 1885.
F. J. POELHEKKE 50

Paus Leo XIII en de beeldende kunst. *Mox olea praecincta comas pax educat artes.*
F. L. STRACKÉ JZ. 62

Paus Leo XIII en de kerkelijke toonkunst. *Romanorum Pontificum sollicitudo*, 26 Apr. 1883.
M. J. A. LANS 69

Paus Leo XIII en de geloofsverspreiding in de missiën. *Sancta Dei civitas*, 3 Dec. 1880.
TH. L. KOXHOORN. 74

Paus Leo XIII als vredestichter tusschen vorsten en volkeren. *Solatio nobis*, 24 Dec. 1878.
H. W. J. VAN HERTUM . . . 82

Paus Leo XIII in zijn overweldigde hoofdstad.
Dr. TH. VLAMING 90

De katholieke wereld naar Rome.
J. J. VAN DER HORST, Pr. . 102

De zegepraal van den Gevangene in het Vaticaan.
J. A. VAN DEN AKKER . . . 108

POEZIE.

Bij de viering van het gouden priesterfeest van Zijne Heiligheid Paus Leo den XIIIe.
Dr. J. A. ALBERDINGK THIJM. 113

Jubilé van Zijne Heiligheid Paus Leo XIII. Herdersdicht.
Mr. J. F. A. LEESBERG . . . 114

Het licht der waarheid.
P. F. TH. VAN HOOGSTRATEN. 121

Versterk uwe broederen. (Luc. XXII, 32).
P. M. BOTS, Pr. 125

Bldz.

De Nederlandsche pelgrims aan de voeten van Paus Leo XIII, 22 en 24 Mei 1886.
J. R. VAN DER LANS. . . . 127

De zegepraal der waarheid.
P. ZWART. 129

Lumen in Coelo.
J. A. DE RIJK, Pr. 132

HOOFDARTIKELEN.

Onze koloniale politiek. (Vervolg en slot van Dl. XCII, blz. 213 vv.)
II. 133
J. P. TH. VAN NUNEN.

De H. Norbertus en Rupertus. (Vervolg van Dl. LXXXIX, blz. 223 vv.)
III. 148
fr. G. v. d. ELSEN, Ord. Praem.

Iets over den oorsprong van het tijdschrift: *De Katholiek.*
Mr. J. F. A. LEESBERG . . . 201

De Christelijke moeder.
H. A. HORNING 205

De Oorschotsche non.
I. 223
II. 265
J. C. A. HEZENMANS.

De tijdrekening in de geologie.
J. M. L. KEULLER. 299

Een onuitgegeven brief van Mgr. BROERE.
A. M. C. VAN COOTH . . . 325

Het voorrecht der gothiek.
J. J. GRAAF. 389

BOEKBEOORDEELING.

Bldz.

De catalogus der boeken van de abdij te Egmond.
I. 164
II. 346
A. J. FLAMENT.

Maarten Luther door Maarten Luther beschreven.
P. A. DE BRUIJN 172

Theologia moralis juxta doctrinam S. Alphonsi Mariae de Ligorio, Doctoris Ecclesiae.
J. M. 178

Bijbelsche geschiedenis des Ouden en Nieuwen Testaments.
TH. L. KOXHOORN. 189

Het lijden en sterven van onzen Heer Jesus Christus.
G. 241

De geschiedenis der Latijnsche school van Gemert.
fr. G. v. d. ELSEN, Ord. Praem. 248

Eene dichterlijke vertolking van Isaïas in Nederlandsche verzen.
A. M. C. VAN COOTH . . . 254

Oud en Nieuw.
A. J. M. 314

De Dietsche Warande.
C. 319

Marialiederen. Partituur der Marialiederen.
B. P. VERGROESEN 353

De Vaticaansche regesten en een waardig jubilé-geschenk voor Paus Leo XIII.
Dr. G. BROM 362

Neerlandia Catholica.
A. M. C. VAN COOTH . . . 369

Die Revolution seit dem sechzehnten Jahrhundert im Lichte der neuesten Forschung.
Dr. A. DUPONT 382

Critiek en repliek.
Dr. A. RESEMAŃS 414

SPROKKELINGEN.

Bldz.

Uitvinding der boekdrukkunst.
L. E. HOCTIN S. J. 192

De litterarische waarde van bijbelvertalingen door protestantsche zendelingen.
J. W. 193

LETTERLOOVER.

Onze Lieve Vrouw van Bétharam.
Mr. J. F. A. LEESBERG . . . 196

Proeve eener dichterlijke vertolking van Isaïas. Laatste hoofdstuk.
G. JONCKBLOET. 258

Uit de nalatenschap van Pater Bernard.
H. VORKÖTTER. 320

Moeder en kind.
H. ERMANN, S. J. 385

In de kloosterboekerij.
J. R. VAN DER LANS. 387

DECRETEN DER H. CONGREGATIEN.

Verboden boeken.
P. 256

Beslissing van de H. Congregatie der Riten.
B. 257

BIJLAGEN.

Bldz.

Breve van Zijne Heiligheid Paus Leo XIII, waarbij ter gelegenheid van zijn jubelfeest aflaten verleend worden. 199

Decreet, waarbij XL stellingen, getrokken uit de werken van Antonius Rosmini Serbati, veroordeeld worden. 446

DRUKFEILEN.

Bl. 181 onderaan zijn vóór de Latijnsche aanhaling twee regels weggevallen en verkeerdelijk op de volgende bladzijde geplaatst bovenaan.

Bl. 183, r. 15 v. o. staat *Castrop* voor *Castrop.* als afkorting van *Castropalaus.*

SANCTISSIMO DOMINO NOSTRO

LEONI PP. XIII

PRIDIE KAL. IANVARIAS AN. MDCCCLXXXVII

POST ANNOS L ANNIVERSARIO SACRO LITANTI

ΕΥΧΑΙΡΕΙΝ.

ΜΝΗΜΗΣ . ΚΑΙ . ΤΙΜΗΣ . ΧΑΡΙΝ

LEONI . $\overline{\text{XIII}}$. PONT . MAX.

PARENTI . ET . RECTORI . ORBIS . CHRISTIANI

RELIGIONIS . STATORI . PIETATIS . CVSTODI

PVBLICAE . PACIS . SVASORI . ET . ARBITRO

NON . SINE . DIVINO . NVMINE . AD . HAEC . TEMPORA . RESERVATO

QVEM . ALTERVM . LEONEM . MAGNVM

CLARVM . DECESSORIS . NOMEN . RENOVATVRVM

AEQVALES . PRAEDICANT . POSTERI . MIRABVNTVR

STVDIORVM . OPTIMORVM . FAVTORI

CVIVS . AVCTORITATE . LIBERALES . ARTES . ET . DISCIPLINAE

NOVIS . INCREMENTIS . EFFLORESCVNT

OB . MEMORIAM . AVSPICATISSIMI . DIEI

PRIDIE . KALENDAS . IANVARIAS . AN . M . DCCC . LXXXVII.

QVO . CATHOLICVS . ORBIS . IN . LAETITIAM . EFFVSVS

PONTIFICEM . SVVM . INERRANTEM . FIDEI . MAGISTRVM

QVINQVAGESIMVM . AB . INITO . SACERDOTIO . ANNVM . FEL . EXPLENTEM

FAVSTIS . ACCLAMATIONIBVS

ET . MISSITATIS . VLTRO . DONIS . PROSEQVITVR

SCRIPTORES . EPHEMERIDIS . BATAVAE . CVI . A . CATHOLICO . NOMEN . EST

DEVOTI . SANCTITATI . MAIESTATIQVE . EIVS

SVPPLICES . AD . ARAS . VOTA . DEO . NVNCVPANT

CONCORDIBVS . ANIMIS . GRATVLANTVR

DIVTVRNAM . INCOLVMITATEM . ET . SALVTEM . ADPRECATI

SIMVLQVE . HADRIANO . SEXTO . P . M . CONTERRANEO . SVO . GLORIANTES

TE . SANCTISSIME . PATER . AD . PEDES . TVOS . PROVOLVTI

ENIXE . ROGANT . VT . SE . LABORESQVE . SVOS . ET . STVDIA . SOSPITES

AVSPEX . FAVSTITATIS . BENEDICAS

QVATENVS . S . BONIFATII . BATAVORVM . APOSTOLI . MONITA . SECVTI

QVI . DISCIPVLOS . SVOS . AD . OBEDIENTIAM . APOSTOLICAE . SEDIS

INCLINARE . NON . CESSABAT

IIDEM . AB . AVITA . PIETATE . NON . DEGENERES

VOCE . SCRIPTIS . EXEMPLO . ECCLESIAE . IVRA . PRO . VIRIBVS . TVEANTVR

NIHIL . ANTIQVIVS . HABERE . PROFESSI

QVAM . VT . DIGNITATIS . PONTIFICIAE . CVLTORES . ET . VINDICES

MERITO . DICANTVR . ET . SIENT

TH. B. SCRIPSIT

FELIX . ILLE . ANNVS

QVI . SACERDOTIVM . TRIBVIT

LEONI

D. S.

✱

MDCCCXXXVII — MDCCCLXXXVII

✱

GE SCHITTERT ALS EEN STERRE

OP DE AARDE, O PAVS, EN ZEGT

AAN LEERAARS, VORSTEN, VOLKEN

WAT GOED IS, WAAR EN RECHT.

A. G. S.

AAN DEN LEZER.

Den lezer heil en feestlijke groet!

Bij de indrukwekkende betuigingen van eerbied en liefde, die onzen Heiligen Vader Leo XIII op dit feestgetij, heel de wereld over en met zoo welbeproefde trouw ook in ons vaderland, gebracht worden, moest het oudste der nog bestaande katholieke tijdschriften in Nederland er een eer in stellen openlijk van de gevoelens, die de redactie altoos bezield hebben, getuigenis af te leggen; en bij nader overleg hebben wij gemeend, dat eene letter-hulde, voornamelijk gegrond op 's Pausen eigen woorden en daden, het meest geschikte middel aanbood om de eerbiedige trouw en bewonderende liefde, die ons, katholieken, jegens het zichtbaar Hoofd der Kerk bezielen, te vertolken en tevens aan onze niet-katholieke landgenooten duidelijk te maken, hoe rechtmatig de vreugde is, waarmede, ook op den voorvaderlijken grond, dit jubeltij gevierd wordt.

Inderdaad, een enkele blik reeds op de titels, in dit feestnummer besproken, moet een gevoel van eerbied wekken voor den grijzen Opperpriester, die, met de zorg voor alle kerken bezwaard, heel den wijden kring van 's menschen weten en kunnen vermag te omvademen, en in de woorden en daden, welke de luister zijn van dit pontificaat, een zoo welsprekende getuigenis aflegt van de hoogheid zijner inzichten en van de edelaardigheid zijner bedoelingen.

Voor ons, katholieken, echter geldt het hier iets beters nog dan de hulde, welke genie en adel van karakter afdwingen: een licht uit hooger sfeer zien wij het nevelachtig verschiet dezer aarde overstralen: voor ons is de Paus de onfeilbare tolk der openbaring van God aan de menschen, de leeraar, die, als op de grens van twee werelden, de natuurlijke en de bovennatuurlijke, geplaatst, met meer gezag tot ons spreekt dan de Hoogepriester van het Oude Verbond, als hij op den drempel van het Heilige der Heiligen de orakels van God aan de luisterende menigte verkondigde.

En wat het leerend en vermanend woord van Paus Leo XIII tot een eigenaardig licht bepaaldelijk voor onzen tijd maakt, is, dunkt mij, te vinden in twee eigenschappen vooral, waaraan onze eeuw allermeest behoefte heeft.

Daar is vooreerst de rustige zekerheid van dat woord. In een tijd, nu twijfel aan alles, wat niet onder het bereik der ervaring valt, door velen als eindbevinding der „wetenschap" wordt verkondigd, hooren wij hier de groote levensvragen — die dan toch onafwijsbare levensvragen blijven voor den mensch en voor zijne maatschappij — uiteenzetten, toelichten en, voorzoover mogelijk, oplossen met een rustige helderheid, eene zekerheid van geloofsovertuiging, een nimmer weifelende gevolgelijkheid, die zelfs de meest hardnekkige ontkenners onzer eeuw van ontkenning tot waardeering en bewondering stemmen.

Een andere eigenschap, welke zich niet minder scherp afteekent op den achtergrond dezer ontroerde tijden, is de gematigdheid van dat pauselijk woord. Een waarlijk wonderbare gematigdheid bij zoo onfeilbare zekerheid van leer. Terwijl Paus Leo de eeuwig onveranderlijke waarheden der openbaring met souverein gezag verkondigt en handhaaft, laat hij zijne blikken weiden over de zonderlinge mengeling van waarheid en dwaling, van goed en kwaad, die nu eenmaal deze wereld is; en ondanks

het pessimisme des ongeloofs en het weegeroep der kleinmoedigheid, weet zijn scherpziend oog zelfs te midden van het weligst onkruid de tarwe van het ware en goede te onderscheiden. Dat die tarwe niet tegelijk met het onkruid moge uitgerukt worden, is de hooge bezorgdheid van dezen vader des huisgezins. Vandaar, bij onwrikbare vastheid van beginselen, eene zich nooit verloochenende gematigdheid en verzoeningsgezindheid ten opzichte der menschen, in weerwil hunner afdolingen, en ten opzichte hunner instellingen, ondanks hare onvolkomenheid. Het profetisch woord: „Hij zal den rookenden vlaswiek niet uitblusschen" schijnt wel een providentiëel kenmerk van dit pontificaat in een tijd, nu wij de sociale lagen in werking zien, alsof zij zich, met of zonder aardbeving, tot eene verschuiving of althans tot eene herzetting voorbereiden. Eén enkele blik op den strijd onzer dagen, waar ter wereld ook, is genoeg om ieder te overtuigen, hoe verre zulk eene gematigdheid, bij besliste zekerheid van overtuiging, boven het bereik van de groote meerderheid der stervelingen gaat. Daar ligt eene grootheid van ziel in, onbekrompenheid van geest en adel van gemoed, een goed vertrouwen ten slotte op de menschelijke maatschappij als de verordening van God, die het echte merk zijn van een hoog en edel karakter.

Beide deze eigenschappen, die wel niemand als kenmerken van Paus Leo's woorden en daden zal wraken, komen in zijne talrijke encyclieken en breven nog zooveel te sprekender uit door den eigenaardigen vorm: een klassiek Latijn, waarvan het geheim scheen verloren geraakt, dat helderheid en bepaaldheid aan die ongezochte sierlijkheid van uitdrukking paart, welke niet door studie alleen verworven wordt, maar voor het grootste en beste gedeelte ingeschapen is. Het een en ander is oorzaak, dat die pauselijke stukken in onze dagen van onzekerheid omtrent het hoogste en van bijna woesten strijd der geesten — te dikwerf met stompe en onridderlijke wapenen gevoerd — een hoogst weldadigen indruk

maken: men ademt er in hooger en reiner sfeer, waar de voet onwankelbare vastheid vindt op de rots, en tegelijkertijd de gezichtseinder zich verre, verre uitbreidt voor het groote, hoog boven het gewoel van het kleine uit.

Wij meenen daarom, dat de motto's, die onze geachte medewerkers voor hunne bijdragen aan die pauselijke akten ontleend hebben, er werkelijk toe bijdragen om dit feestnummer tot eene feitelijke hulde te maken op grond van 's Pausen eigen woorden en daden; tevens vonden daardoor medewerkende en bevriende dichters een gunstige gelegenheid om er het feestloover en de bloemen hunner poëzie in festoenen omheen te winden. Allen verzoeken wij onzen besten en meest oprechten dank te willen aanvaarden, inzonderheid — wie zal het wraken? — de ouderen onder de medewerkers en vrienden van dit tijdschrift, mannen door jaren en vele verdiensten gekroond, die in dit feestnummer een zoo hoog gewaardeerd blijk wilden geven, hoezeer de oude *Katholiek* zich nog in hun belangstelling en genegenheid mag verheugen; een zeldzaam voorrecht achten wij het, dat het oudste lid onzer redactie, sedert zoovele jaren aan *De Katholiek* verbonden, nog op meer dan tachtigjarigen leeftijd de godsdienstige gevoelens, die de eer zijn geweest van zijn leven, in poëzie heeft willen uitstorten en, Paus Leo ter eer, een nieuwen veldzang toegevoegd heeft aan de *Herdersdichten*, die hem voorlang reeds een eervolle plaats in onze letterkunde hebben verworven.

Intusschen, hoe onze gezamenlijke pogingen geslaagd zijn, laten wij aan het welwillend oordeel onzer lezers over. Dit echter meenen wij te mogen zeggen, dat hier door verschillende schrijvers en dichters, op ieders eigenaardige wijze, eenige titels behandeld zijn, die ontegensprekelijk eeretitels zijn van Paus Leo's lichtspreidend pontificaat. Gezamenlijk met onze lezers als vrienden voortgaande, zullen wij duidelijk aangetoond zien, dat Paus Leo XIII, als Lumen in coelo op den alouden Apostolischen Stoel van het

Hoofd der Apostelen verwacht, reeds in zijn eerste encycliek de grondgedachte van zijn geheele pontificaat heeft nedergelegd. En als wij verder de zekerheid en gematigdheid bewonderen, waarmede aan de christelijke staatkunde, tegenover de beginsellooze pogingen tot algeheele ontkerstening der maatschappij, de weg wordt afgebakend, en gezien hebben, hoeveel heil de Paus voor onze kranke maatschappij verwacht van het christelijk huisgezin en van de godsdienstige opvoeding der kinderen; wanneer wij ons herinneren, wat de wijsbegeerte, wat de historische wetenschap, wat de letteren en schoone kunsten aan de leidende en opwekkende woorden en daden van Paus Leo XIII hebben dank te weten; als wij bedenken, hoe zegenrijk onze Heilige Vader werkzaam is geweest en werkzaam blijft voor het godvruchtig leven onder zijne kinderen 1), voor den luister der liturgie, voor de geloofsverspreiding in de missien; wanneer wij hem begroet hebben als souvereinen vredestichter tusschen vorsten en volkeren — dan zullen wij gaarne erkennen, dat hier met alle recht, in treffende woorden, gesproken wordt over eene zegepraal, eene zegepraal, des te schooner, omdat zij de zedelijke zegepraal is van een koninklijk gevangene, die in zijn eigen Eeuwige Stad door een vijandige staatsmacht benard en door een kwalijk bedwongen gepeupel bedreigd en gehoond wordt. Wel zullen ongetwijfeld onze lezers met ons den toestand van Paus Leo XIII in zijne overweldigde hoofdstad diep betreuren, vooral wanneer straks een ooggetuige de bijzonderheden daarvan ook voor hunne oogen

---

1) Een toegezegde bijdrage onder den titel: *Paus Leo XIII en het godvruchtig leven* — gegrond op de encycliek *Auspicato concessum:* over de Derde Orde van den H. Franciscus, op de encycliek *Supremi Apostolatus:* over het Rozenkransgebed, en op de jubilé-encyclieken — is door niet te voorziene omstandigheden, geheel onafhankelijk van onzen geachten en verdienstelijken medewerker, achterwege moeten blijven.

heeft doen leven; wel zullen zij levendig medegevoelen, dat door onzen feestjubel ook een doffe lijdenstoon dreunt — maar bij de vreedzame, door louter zedelijke middelen behaalde zegepraal, die het Hoofd der Kerk zijn vruchteloos aangeranden plaatsbekleeder schenkt, zullen zij toch uit volle borst instemmen met het feestlied der dichters, instemmen bovenal met de dichterlijke bede:

„Heer, die der volkren hulde
In ééne jubeltaal
Om Leo's troon vergadert,
Voltooi uw zegepraal."

Reeds beleven wij eene wending van zaken, die, onder de leiding van Gods Voorzienigheid, zooveel te meer hoop geeft voor de toekomst, omdat zij de verwachting van vriend en vijand nu reeds verre heeft overtroffen De vijanden van de Kerk dachten door de onttrooning en berooving van Pius IX het pausschap voor altoos ontzenuwd te hebben; den onttroonden grijsaard zelf bleef nog de aureool van de koningskroon omstralen in het Crux de cruce van zijn heldhaftig en met nooit verwonnen fierheid gedragen lijden; maar zijn opvolger, meenden zij, zou een gewoon man zijn, zonder overwegenden invloed op de wereldgeschiedenis, gelijk aan de hooge waardigheidsbekleeders der overige kerkgenootschappen. En ook onder de kinderen der Kerk waren er velen, die, hoewel onwankelbaar vertrouwend op de belofte aller eeuwen, zich toch met eenige verbazing afvroegen: wie zal ooit in staat wezen een Pius IX op te volgen en de nalatenschap van zulk een bovenmenschelijke taak, door een zoo hoogvereerden en beminden naam geheiligd, te aanvaarden? Zelven willen wij zonder aarzelen erkennen, dat aanvankelijk de naam van Leo XIII wel dezelfde gevoelens van eerbiedige verknochtheid en volgzaamheid bij ons wekte, maar niet die geestdriftvolle liefde, welke voor altoos aan den gevierden naam van

Pius IX verbonden was. En ziet, thans zijn nog geen volle tien jaar verloopen! En voortbouwend op hetgeen Pius IX tot stand bracht — want het moet ieder duidelijk zijn, dat de zegenrijke invloed van Leo XIII onmogelijk zooveel gevolg had kunnen hebben zonder het groote en goede, waardoor het pontificaat van Pius IX onsterflijk zal voortleven in de geschiedenis — voortbouwend op hetgeen Pius IX tot stand bracht, is onze Heilige Vader Leo XIII gedurende die weinige jaren zóó werkzaam geweest, met louter zedelijke middelen en onder de onophoudelijk afgesmeekte hulp des hemels, dat wij thans zonder overdrijving het sprekend woord mogen toepassen, eertijds door de H. Schrift van een geheel ander wereldveroveraar gebezigd: „Siluit terra in conspectu ejus" 1). Zelfs onder de principieele tegenstanders en bestrijders van het pausschap is er niemand, die het groote en goede weet te waardeeren, of hij brengt op dit feestgetij, stilzwijgend althans, hulde aan Paus Leo XIII als aan een der omvattendste geesten en edelaardigste karakters, een der grootste en invloedrijkste mannen onzer eeuw. Er ligt in dien zoo algemeen erkenden en zoo spoedig verworven zedelijken invloed iets wonderbaars, dat den denkenden geest van zelf te werk stelt en de verbazing der volgende geslachten zal uitmaken, inzonderheid wijl tot dusverre in onze eeuw de zedelijke kracht bijna overal scheen te moeten zwichten voor de stoffelijke.

En daarom zijn wij ook overtuigd, dat in ons vaderland, waar het groote en goede altoos gemakkelijk waardeering vond, onze niet-katholieke landgenooten de geestdriftvolle hulde, die wij, katholieken, aan den grooten, vredelievenden Paus Leo XIII brengen, geenszins zullen opvatten als een blijk van vijandige of uitdagende gezindheid te hunnen opzichte, maar veeleer als een

---

1) *De aarde zweeg voor zijn aanschijn*, van Alexander den Groote gezegd: I Mach. I, 3.

bewijs, dat wij, openlijk en eerlijk strijdend voor onze beginselen, er in de verte niet aan denken het goed recht van anderen te miskennen of te krenken, en niets liever verlangen dan op den gezamenlijken erfgrond van het vrije Nederland, als zonen van één land en van ééne taal, naar de overtuiging van ons eigen geweten maar onderling welgezind en elkanders rechten eerbiedigend, te leven en allen te zamen den bloei van het gemeenschappelijk vaderland naar best vermogen te bevorderen.

Zulk een gezindheid is ons door onzen Heiligen Vader den Paus van Rome zelf aanbevolen: zóó leggen wij dit feestnummer van *De Katholiek* niet alleen met voorvaderlijke, nooit bezweken trouw en liefde, maar ook met hooggestemde feestvreugde eerbiedig aan de voeten van Christus' Plaatsbekleeder neder, en wij waardeeren het hoog en erkentelijk, dat een der eerste medewerkers aan dit tijdschrift, wiens naam bij roomsch en onroomsch gelijkelijk geëerbiedigd is, in de Latijnsche inscriptie, welke dit feestnummer opluistert, uitdrukking heeft willen geven aan de gevoelens, die onze redactie altoos bezield hebben en waaraan wij, met Gods hulp, tot onzen laatsten ademtocht trouw zullen blijven als aan den heiligsten erfschat onzer katholieke voorvaderen.

Amsterdam.

A. M. C. VAN COOTH,
Red.-Secretaris.

HET KATHOLIEKE NEDERLAND AAN Z. H. PAUS LEO XIII.

Het oude volk van 't vrije Nederland
In nood en dood aan Christus' eer verpand,
Doet des zijn trouw aan Petrus' Stoel gestand
In woord en daden,
Van de ure, toen de boeien van den dood
Uw sleutel, o Servatius! ontsloot;
Toen breed de bron van levend water vloot
Langs Hollands paden,
Waar Willibrord sloeg op der duinen kling;
Toen Bonifaas de goden breken ging,
De Friesche kust den purpren regen ving
Uit martelaadren...
Tot heden, nu het wonderbare licht
Uit Petrus' grafstede opgaat in 't gezicht,
En, 't visioen vervullende, eens gedicht
Door vrome vaadren,
Den zwaren nacht der ijzren eeuw doorstraalt,
De wolken scheurt, de neevlen nederhaalt
En over wolk en neevlen zegepraalt
Met koningseere.

O Leo! licht, dat, van den hoogen trans,
De volken trekt met wonderbaren glans,
Oud-Neêrland brengt U hulde en zegekrans:
„Uw rijk vermeêre,
„O Herder, die des Heeren schapen weidt,
„O Koning, die de Koningen geleidt,
„O Leeraar, die der waarheid zaad verspreidt
„In leer en bede,
„O Priester van het vlekkelooze Lam,
„Dat heel de schuld der wereld op zich nam,
„Des Vaders Woord, den Zoon uit Davids stam
„En Vorst van vrede!
„O heerlijk licht, dat van der zonnen Zon,
„Van alle kracht en leven de eeuwge bron,
„De boodschap brengt in 't duister Babylon
„Met gouden stralen!
„Blijf schijnen in den chaos van den tijd,
„Blijf schijnen in der elementen strijd,
„Der Heeren Heer heeft, Leo, U gewijd
„Tot zegepralen!"

Zoo groet U 't volk, dat op den eigen grond
Den felsten strijd voor 't oud geloof doorstond,
Door broederhand geslagen en verwond,
Van recht verstoken;
Steeds trouw aan God en aan zijn vaderland
Steeds levend van de levende offerand,
Met Petrus één door gouden levensband
Steeds ongebroken.

De strijd verging, der vrijheid morgen gloort,
Van Petrus' Stoel kwam weder 't levenswoord,
Oud-Neêrland treedt in jonge fierheid voort
Als weêrgeboren.
Heil Leo, heil! Ontvang den huldegroet,
Opwellende uit het kinderlijk gemoed
Van 't kleine volk, dat met zijn goed en bloed
U blijft behooren;
Dat juichend nu in dankbre tonen prijst,
Hoe 't uit den slaap tot nieuwen dag verrijst
En iedre dag het hooger doeleind wijst
Op hooger wegen.
En wat het lijdend, strijdend heeft gewrocht,
Met zweet en bloed bewaard heeft of gekocht
En wat der vaadren trouwe hier vermocht,
Dat hebbe Uw zegen!

Zoo bidt dit volk in trouwe vast en hecht,
Nu half een eeuw Uw vorstlijk hoofd omvlecht
Met lauweren van vroomheid, wijsheid, recht
En priestereere:
Den Christus lof, den Christus eere en macht!
Zijn wijsheid zij Uw wijsheid en Uw kracht!
Zijn glorie zij de glorie, die U wacht!
Hij triomfeere!

Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

LEO LUMEN IN COELO.

Er zijn eerbiedwaardige overleveringen, die op de verbeelding der volken werken, die, wel is waar, volstrekt niet als voorspelde waarheden behoeven aangenomen; maar nog minder als louter droomerijen dienen verworpen te worden. Wanneer men ze „profetieën" noemt, verheft men ze wellicht te veel; wanneer men ze als „hersenschimmen" minacht, loopt men gevaar wat al te lichtvaardig te handelen. De zoogenaamde profetieën van den H. Malachias, een Ierschen monnik der XIe eeuw 1), getuigen althans van een levendig geloof aan den duur van het pausdom, zoolang het aardrijk zelf zal duren. In die „profetie" wordt iedere opvolger van den H. Petrus, sinds het midden der XIIe eeuw, aangewezen met eenige weinige Latijnsche woorden, meestal moeilijk verklaarbaar, tenzij later de feiten zelve een meer of minder bevredigende verklaring aan de hand doen. Volgens den H. Malachias zou in de reeks der opvolgers van den H. Petrus, op CRUX DE CRUCE volgen LUMEN IN COELO.

1) De H. Malachias (Maelmoedoy Ua Morgair) werd in Ierland geboren, te Armagh, in 1094. Hij is bisschop, aartsbisschop en pauselijk legaat geweest en stierf in 1148. De H. Bernardus gaf zijn levensbeschrijving en Paus Clemens IV heeft hem gecanoniseerd. Zijn „profetische" bijschriften werden *in druk* het eerst uitgegeven door den Benedictijn Arnold Vion in 1595.

CRUX DE CRUCE! Wel is voor Pius IX het pausschap een lijdensweg geweest! Onder zijn pausschap, in hem, is de Kerk aangevallen, belasterd, gehaat, beroofd geworden, evenzeer als in de slechtste tijden harer geschiedenis, sinds de IVe eeuw. Gelijk het schitterendst sterrenbeeld aan den Zuiderhemel, het Kruis van het Zuiden, vaak geheel en al door onweders en orkanen in nevelen wordt gehuld; zoo ook scheen voor CRUX DE CRUCE de horizon geheel en al in duisternissen gehuld door den mist en de nevelen, door de schier tastbare duisternis van de Revolutie, opgedoemd uit al het slijk der aarde: uit het slijk eener valsche wijsbegeerte; uit het slijk van ontkenning; uit het slijk van twijfel; uit het slijk van al hetgeen wat genietingen dezer wereld wordt genoemd. Het scheepje van den H. Petrus werd gebeukt en geslingerd door de baren; en zoo Petrus niet reeds den Vertrooster had ontvangen, zou hij weder uitgeroepen hebben: „Heer, behoed ons, wij vergaan!" Maar Petrus sterft niet meer. De persoon van Joan Mastaï Ferretti moge deze wereld verlaten hebben, Pius IX is opgevolgd door Leo XIII. CRUX DE CRUCE is gevolgd door LUMEN IN COELO. De Paus sterft niet! Wel heeft men zulks vergeefs gezegd van de opvolgers van den eersten Capet; maar wat zijn de opvolgers der Valois en der Bourbons, vergeleken bij de opvolgers van den H. Petrus, van Leo den Groote, van Gregorius VII!

Den 7en Februari 1878 verspreidde zich met de bliksemsnelheid van de telegraaf over geheel Europa de mare: de Paus is dood! Tien dagen daarna ver-

gaderde het conclave, en het duurde nog niet eens twee etmalen, of er kwam eene andere mare: er is een Paus gekozen! De geringe tijd tusschen de treur- en de vreugdemare vervulde de harten aller Katholieken met blijdschap. Niet dat zij wanhoopten, zij vertrouwden onwankelbaar op de belofte van den Eeniggeboren Zoon; maar zij zagen toch in het spoedige van deze páuskeuze eene bijzondere beschikking der Voorzienigheid. Immers zij waren niet onbekend met de verwachtingen van de vijanden der Kerk en van het pausdom, van welke velen de hoop koesterden, dat Pius IX de laatste der Pausen zou wezen; anderen, dat het conclave in zijne werkzaamheden vertraagd zou worden, en zoo door een langdurige tusschenregeering de macht des pausdoms — in hun oog alleen eene tijdelijke instelling — zou verzwakt worden; anderen weder, dat de vorsten en mogendheden òf de pauskeuze zouden belemmeren òf hunne voorwaarden stellen aan den nieuwbenoemde; nog anderen, dat Rome weder ten prooi zou worden aan eene omwenteling. Hoe hoopten alle vijanden van den H. Stoel de gemoederen te verontrusten, twist en verdeeldheid te zaaien, de wettigheid der verkiezing wellicht aan twijfel te kunnen onderwerpen; misschien zelfs droomden eenigen van nationale kerken, van een schisma! Twaalf dagen waren voorbijgegaan, sinds dat Pius IX in de armen van zijnen Verlosser de rust des doods gevonden had, en van het Vaticaan klonk de blijde tijding: Habemus Pontificem! Zullen daarbij niet velen gedacht hebben: Wie zal de nieuwe Paus, aan ons gegeven, zijn? Er werd geantwoord: Leo XIII! En zij, bij wie de „profetie" van

den H. Malachías in herinnering kwam, voegden er bij: LUMEN IN COELO.

Rome, de katholieke wereld had dan weder een Paus! Noch den bisschop van Perugia noch den kardinaal Pecci had de laster, die zoo zelden iemand ontziet, sijfelend durven naderen. Een man, reeds in de jaren der grijsheid, maar wiens kracht door geen jaren was verzwakt geworden; een man, onberispelijk van levenswandel, wiens gewoonten men zelfs niet in een belachelijk licht durfde te stellen; wiens verstand en wetenschap men verre boven de gewone middelmaat moest achten; wiens geleerdheid men bewonderde; wiens ijver voor de leer der Waarheid en voor de Kerk Gods nooit in het minste betwijfeld kon worden; een man vol eenvoud en toch wat men noemt „een man van de wereld"; een diplomaat, niet van de gewone soort, die slechts „de wijsheid dezer wereld" kennen, maar een diplomaat, die den mensch, de wereld en de geschiedenis kennend, toch onverwrikt en onverwrikkelijk vasthoudt aan den dikwerf miskenden grondregel eener eerlijke diplomatie: *Discite justitiam moniti;* een vorst, die geen voet gronds meer bezit en toch meer macht uitoefent dan wanneer een millioen van bajonetten op zijn bevel werden opgestoken; een man eindelijk, die door honderd- en honderdduizendtallen wordt bemind en vereerd! Heeft hij haters?

Quem metuunt odere, quem odere periisse expedit.

Men moge hem haten, hem gevangen houden, hem belagen. Zij zullen niets vermogen tegen LUMEN IN COELO.

Wij zullen, wij kunnen de geschiedenis van het pausschap van Leo XIII niet beschrijven. Wij willen slechts op een drietal punten onze aandacht vestigen.

't Is waar, te midden van alle verwisselingen en wentelingen, zoowel op het gebied van den geest als van de maatschappelijke en staatkundige veranderingen, gaat de menschheid voort met hare eigene ontwikkeling, niet gelijk de dwaasheid en de hoogmoed des menschen die begrijpen, maar gelijk zij door de Goddelijke Voorzienigheid is vastgesteld. Evenals in alles, wat door den menschelijken geest is gedacht, een sprankel van de Eeuwige Waarheid is gebleven, zoo ook, en nog veel meer, heeft de dwaling alle waarheden bedorven of althans zoeken te bederven. Wij kinderen der XIXe eeuw zijn wijzer dan vroeger, zoo althans zeggen wij, maar bedriegen wij ons zelven niet? Welke waarheid is voor onze eeuw waarheid? Is onze eeuw minder aan dwaling onderworpen dan vroegere eeuwen? Zijn wij zeker, dat wij de waarheid bezitten? In de natuurkundige wetenschappen, in de moreele wetenschappen, in de sociale wetenschappen? Wat is waarheid, wat is dwaling? Waarin bezitten wij zekerheid? Helaas! maar al te vaak en maar al te juist wordt de klacht geuit: onze eeuw is een eeuw van twijfel! Denken is twijfelen roept angstig de ziel van duizenden, van millioenen. En alle menschelijke kennis en wetenschap wordt bedorven, zoo eene verkeerde philosophie ten grondslag ligt. Die twijfel noemt men vrijheid des geestes! Evenwel niet aldus zij, „die verwachten de aanneming tot kinderen Gods" (Rom. VIII, 23). Leo XIII heeft onze dwalende en twijfelende eeuw gewezen op de philosophie

van den wijsgeer, die de arbeid des geestes van vele geslachten, van vele eeuwen tot één *Summa* heeft bijeengegaard, die de philosophie in al hare volheid heeft geleerd, voor zooverre het werk des menschen hier op aarde aan de Goddelijke Waarheid kan nabijkomen!

Alle waarheden zijn als schakels van een keten aan elkander verbonden: die omtrent God, omtrent den mensch, omtrent kerk en maatschappij. Is eene dier schakels gebroken, omdat hij niet van echt metaal was vervaardigd, dan laat de geheele keten los: de mensch valt en wordt een slaaf der dwaling, omdat hij niet meer gebonden is door de keten, die hem met de waarheid verbindt en voor hem uitmaakt de „vrijheid der kinderen Gods". Die keten is de Syllabus. Men heeft durven beweren, dat Leo XIII een geheel andere Paus was dan Pius IX. Dwaling! Het pausdom verandert niet. Pius IX heeft, de behoeften van zijnen tijd vorderden het, de verduisterde waarheden in het licht gesteld; hij heeft gezegd: dit is waarheid, maar dat is dwaling. Men heeft geroepen: „dit zijn harde woorden, des Pausen woorden zijn in volstrekten strijd met de moderne vrijheid, met de moderne ontwikkeling, met de moderne beschaving, het pausdom is de grootste vijand van de XIXe eeuw!" Maar zij, die hooren naar de Kerk, hebben het niet geloofd; zij zijn niet bevreesd geworden voor dat tandgeknars. Leo XIII heeft hetzelfde gezegd als Pius IX; bovendien heeft hij als een vader vriendelijk diegenen vermaand, die de minder edele roerselen van staatkundige bedoelingen misschien al te zeer verwarden met hetgeen geheel en al zuiver van zulke inmengselen behoort te blijven.

En zij hebben naar die vermaningen gehoord: niet als zonen eener slavin, maar als de zonen der vrije huisvrouw. Zij hebben bovendien gezien, dat de lasteringen tegen den Syllabus door den loop der geschiedenis te schande zijn gemaakt; zij hebben gehoord naar de encyclieken, die den Syllabus bevestigen, verklaren en den weifelmoedigen meer zekerheid geven, dat zij niet medegesleept zullen worden. Encyclieken als die begint met de woorden: *Immortale Dei* zijn meer, veel meer dan politieke gebeurtenissen: zij zullen veel grooteren invloed uitoefenen op den loop der tijden dan het winnen of verliezen van groote veldslagen.

De glorievolle Stad Gods hier op aarde is eene maatschappij der zielen, maar zij is ook eene maatschappij van menschen. Als zoodanig heeft zij ook hare behoeften, heeft haar zichtbaar hoofd de Paus ook zijne plichten. Het pausdom — wie zal zulks ontkennen? — is de oudste en wettigste, maar meest aangevallen dynastie; het is de eerbiedwaardigste traditie. Maar juist om hare eerbiedwaardigheid heeft die traditie te strijden tegen allerlei vijanden; vijanden van de leer; vijanden van een ordelijken staat van zaken; zelfs tegen vijanden, die, omdat zij insgelijks eene traditie vertegenwoordigen het pausdom bestrijden om zijne traditie. Op het gebied der gebeurtenissen van onzen tijd heeft niets meer de gemoederen in beweging gebracht dan hetgeen men genoemd heeft de Culturkampf. Alle vijanden der geopenbaarde waarheid, alle dweepers met een omverkeering der sociale toestanden, alle onvoorwaardelijke buigers voor de machten dezer aarde, de Kroon, het Staal, het Goud,

hadden zich geschaard onder eenen leider, die ook eene traditie vertegenwoordigt: een staatsdienaar grooter dan een vorst; een man, die zelf het zwaard niet voert, maar die het zwaard van anderen leidt en beheerscht; iemand, die voor niets terugdeinst, die vorsten even-zeer weet te doen gehoorzamen als volken; de grootste staatsman zijner eeuw, de Richelieu van zijnen tijd en van zijn volk. Die man, vertegenwoordiger van het caesaropapisme — dat ook eene traditie heeft, de traditie der Hohenzollern, welke eigenlijk geene andere is dan die der Hohenstaufen, de traditie van den Keizer van het Duitsche Rijk, herrezen in de XIXe eeuw — hernieuwde den strijd tegen den Paus, welke, sedert den ondergang van den laatste der Hohenstaufen, nog altijd zetelt op den Stoel van den H. Petrus.

Maar de kanselier van het Duitsche Rijk, die den Culturkampf ontketende, heeft gezien dat hij eene dwaling had begaan. Hij heeft durven erkennen, dat hij gedwaald had, en misschien de belangrijkste en moeilijkste diplomatieke overwinning onzer XIXe eeuw is behaald door het herstel, althans het begonnen herstel, van den vrede tusschen Kerk en Staat in het machtige Duitsche Rijk. De eigenlijke overwinnaar in dien strijd is geweest Leo, maar die de vaan des kruises in de handen heeft gehouden, waarop het beeld staat van het Lam des Vredes.

Is het vermetel dit alles te duiden als een toelichting der „profetie" van den H. Malachias: LUMEN IN COELO?

Westwoud. Dr. W. J. F. NUYENS.

DE EERSTE ENCYCLIEK VAN PAUS LEO XIII.

Inscrutabili. — 21 Apr. 1878.

Tien jaren bijkans gingen voorbij, sedert de ster van Paus Leo aan den donkeren hemel verscheen. Geen geschut van den Engelenburcht verkondigde ditmaal de hooge verheffing, en vergeefs wachtte het volk voor Sint Pieter den eersten vaderzegen. Petrus werd in den kerker bewaard. En toch stonden de kardinalen in blijde verwachting rondom Leo's zetel op den dag zijner kroning. Wetend, wien God had uitverkoren, zagen zij in zijn verleden de toekomst. Als kenmerk zijner regeering voorspelden zij eene wonderbare werking van den Geest Gods en overvloedige klaarheid des geloofs. Hij zou heerschen in kracht en in den H. Geest en in veel volheid: „in virtute et in Spiritu Sancto et in plenitudine multa". En van heilige blijdschap dan ook getuigde hunne belofte van toewijding, toen zij met de woorden van Israëls vorsten tot David, hem zeiden: „Ecce nos, os tuum et caro tua".

Haast tien jaren gingen voorbij. Wat al gewichtige feiten en veranderingen wisselden en verdrongen elkander voor onze oogen als de golven der nooit rustende zee. Hoe nietig bleek dikwijls alle berekening van menschen, hoe ijdel hun wensch en woord. Maar wat op dien kroningsdag de prinsen der Kerk in naam van de Chris-

tenheid beloofden en hoopten, wordt thans met fierheid herdacht. Het gouden priesterfeest van onzen hoogepriester kwam, en wie telt nu van onze millioenen de dank- en smeekgebeden, hun juichende lofgezangen, hunne offergaven uit alle wereldstreken! Wie schetst naar waarde die overvloedige vreugde, waarmede de katholieke wereld over geheel den aardkring het hoogtijd houdt! O, heerlijk schittert nu de belofte als daad! Met den Paus vieren wij feest, met den vader en het hoofd wij zijne kinderen, zijne ledematen: „Ecce nos, os tuum et caro tua".

En ook onze hooge gebieder, hoe ten volle vervulde hij de verwachting der Christenheid! Wie huldigde niet in liefde of in vreeze dien heerscher! Hoe tintelt en gloeit en golft en bruischt in dezen machtige de kracht van Gods Geest, de volheid des geloofs! Van het eene einde der aarde tot het andere ging zijn woord en het klonk als de stem des Heeren: „Vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia".

Het was op den plechtigen paaschdag van het jaar 1878 dat voor de eerste maal uit Leo's gulden mond de wereld dit woord vernam. In zijne encycliek *Inscrutabili* sprak hij van de verwildering en ellende der maatschappij en toonde, op wat wijze zij zoo diep gezonken was, op wat wijze ook zij weder gered moest worden. En zelfs van de tegenstrevers kwam lofprijzing. Wel zagen zij hunne plannen van bedriegelijke verzoening door den adem zijner lippen vernietigd als spinragdraden, wel begrepen zij bij zijn schallenden strijdkreet, hetgeen de kinderen des geloofs voorspeld hadden, dat de Paus

slechts sterft om te verrijzen. Maar aan de teleurstelling paarde zich de bewondering. Geen schaduw toch van spijtige drift verduisterde zijne zachtmoedige majesteit, terwijl hij de gruwelen der ongerechtigheid optelde. Alleen de hartstocht der liefde sloeg vlammend uit, toen hij de zijnen aanvuurde tot volharding in den strijd voor Gods Kerk en voor het heil der zielen, in den strijd tegen de zonde, die de volkeren rampzalig maakt. Paus Leo noemde de hedendaagsche versmading en verwerping van het gezag der Kerk de oorzaak van den treurigen toestand der wereld en van een nog treuriger toekomst; hij weersprak den laster en toonde uit de historie der volken, hoe de vervolgde Kerk steeds van de ware beschaving en van het waarachtig geluk de voedster, leermeesteresse en moeder geweest is, hoe inzonderheid het pausschap voor de menschheid altoos het anker des behouds was te midden der stormen; en op grond daarvan verklaarde hij, dat ook voor de toekomst alleen van Christus' Kerk en van Zijn stedehouder de wereld het heil te wachten had. En verhief zich ook hoofdschuddend de tegenspraak, zij werd niet tot verbittering geprikkeld. Want uit de diepte van het vaderhart welde de zachte vermaning. Zij was de weergalm der treurklacht, welke eenmaal Jerusalem op den dag harer bezoeking gehoord heeft.

Toch sprak daar met de geduldige liefde ook geduchte gerechtigheid. Het waren strenge woorden, waarmee de Paus de aan Gods Kerk vijandige beschaving vonniste als een ijdelen naam zonder werkelijkheid, een bederf der maatschappij, een terugkeer tot het ergste verderf. Dreigend wees zijn hand naar de Oostersche volkeren,

die, na de eenheid met Rome verworpen te hebben, den glans van hunnen adel, den roem der wetenschappen en kunsten, den luister van hun geloof verloren. En de geest der profetie klepte zuchtend de vleugelen, toen Leo de vorsten bezwoer om de hulp, die hij aanbood, niet te weigeren, maar te bedenken, dat in de veiligheid en eerbiediging der Kerk ook de veiligheid van hen zelven en van hun volk besloten is. Neen zijn woord was niet ijdel, al luisterden de weerspannige kinderen niet. Dat ondervonden de volken, want de verdeeldheid der geesten verteerde sedert meer nog in zoovele landen de krachten der burgers, terwijl het spook van den oorlog voortdurend met alle jammeren dreigde en reeds voorat de vruchten des vredes als jaarlijksche schatting afdwong. Dat ondervonden de vorsten, want altoos stouter rees de partij der wanorde, en de sluipmoord ging waren rondom hunne tronen, en daar vielen slagen, waarvan de wereld gedaverd heeft.

Ten aanhooren van heel de wereld maar meer bijzonder tot zijne getrouwen spreekt Leo hier als heervoerder aan de spits zijner legers. En toch woorden van vrede zijn al zijne woorden. Hij geeft zijne oorlogsverklaring, de herderstaf in de hand. Een program is deze encycliek genoemd, en zij is een program, welks inhoud is wereldverovering. Alle hoofdlijnen worden hier reeds nauwkeurig bepaald. Wanneer later 's Pausen bevel of beslissing weerklinkt, zal altoos van dit eerste spreken de naklank worden gehoord. Maar geene bedriegelijke woorden omnevelen de machtige plannen. Deze wereldbedwinger kent arglist noch geweld; hij is de koning van

vrede. Met teederen drang vraagt hij van de zijnen eerst en vooral liefde, gehoorzame liefde. In volmaakte toestemming en onderwerping van geest en hart moeten zij volgen waar hij geleidt, moeten zij met heel hunne ziel de waarheid gelooven, die hij leert, en de dwaling, door hem veroordeeld, verwerpen. En met welke wapenen zal het geweld der ongerechtigheid worden gekeerd? Veelvuldig en geweldig zijn de tegenstanders, die in naam der wetenschap de hoogste waarheden loochenen, in naam der vrijheid de heiligste wetten schennen en alle gezag ondermijnen, die, het machtwoord van beschaving op de lippen, de volkeren tot de barbaarschheid terugvoeren. Hoe zullen zij overwonnen worden? Door de vreedzame wapenen des geloofs. Door het gemeenschappelijk en voortdurend gebed, dat altoos wonderen werkte en zal blijven werken, vooral in de godvruchtige broederschappen, die tot groot heil der katholieke belangen — inzonderheid van onzen tijd — zijn ingesteld; en als wapenen des geloofs bij uitnemendheid, als de bijzondere middelen van deze dagen worden genoemd: het katholiek onderwijs, de godsdienstige opvoeding der kinderen en de heiliging van het huwelijk.

Naarmate de wetenschap buiten en tegen God krachtiger werkt om van onbedreven menschen en vooral van de jongelingen den geest te verduisteren en de zeden te bederven, des te meer moet de wijsheid, welke van boven is, deze aardsche wijsheid beschamen. Derhalve wil Leo, dat aan de jongelingschap geheel in overeenstemming met het heilig geloof, het onderwijs worde gegeven in de letteren en wetenschappen en bijzonder

in de wijsbegeerte, welke de andere wetenschappen grootendeels leidt en de goddelijke openbaring tegen het ongeloof verdedigt. Wat zal echter de geloovige wetenschap baten, wanneer reeds in den eersten leeftijd verstand en hart door het bederf van dwaling en booze begeerlijkheid werd aangetast? Wat helpt een zwaard in de hand van den ongelukkige, wiens oog het licht, wiens arm de kracht verloren heeft? Daarom dringt hij verder aan, dat met de goede opvoeding der kinderen, ter beveiliging van hun geloof en zeden, noodzakelijk begonnen moet worden van hunne teederste jaren af, reeds in het huisgezin. Doch wederom hoe is zulks mogelijk in het huisgezin, wanneer de huwelijksverbintenis volgens de goddelooze wetten dezer tijden tot eene bloot burgerlijke overeenkomst verbastert! Een kwade boom kan geen goede vruchten voortbrengen.

En zal met die schijnbaar zwakke middelen de geweldige ommekeer tot stand komen, met die wapenen des vredes de oorlog zegevierend ten einde worden gebracht? Omhoog de harten, roept onze hoogepriester, want God stichtte Zijne Kerk tot heil der volkeren en maakte de volkeren geneeslijk; omhoog de harten, want de tegenwoordige zoo volmaakte eenheid der Katholieken onderling en met den Apostolischen Stoel is niet slechts tegen den aanval der vijanden een onneembaar bolwerk, maar ook een heilspellend voorteeken van betere tijden; omhoog de harten, want om de heilige werken en vurige gebeden der Christenheid zal God aan Zijne Kerk vrede en overwinning schenken; spoediger en gemakkelijker, naarmate de volharding standvastiger is. En met hem

heffen wij dan de harten omhoog, en vooral in dezen feesttijd zinge de christelijke hope haar lied. Groote dingen heeft God reeds gedaan en grootere dingen nog mogen wij wachten tijdens de roemrijke regeering van Paus Leo. Nog is het nacht, maar onze morgenster schittert, en de dageraad schemert van den dag der victorie. En de kinderen der Kerk, de kinderen van Leo prijzen vol vreugde, het oog op den vader gericht, de wonderbare werking van Gods Geest, die geene grenzen kent, de overvloedige volheid des geloofs, welke de wereld vervult.

Warmond. P. L. DESSENS.

PAUS LEO XIII EN HET HUISGEZIN.

Arcanum divinae sapientiae. — 10 Febr. 1880.

Geene dwaling, uit den schoot der Hervorming geboren, is hardnekkiger geweest in haar bestaan, heeft zich meer tot in de uiterste gevolgen ontwikkeld, dan de nieuwe leer, door Luther en Calvijn verkondigd omtrent het huwelijk. Door beiden werd het sakramenteele karakter en de onontbindbaarheid des huwelijks geloochend; voor Luther althans was de éénheid van den echtelijken band in geenen deele eene uitgemaakte zaak 1). Beiden ontkenden de heiligheid van het huwelijk;

1) Men denke aan zijne houding in zake de bigamie van Philips van Hessen en aan zijne beruchte preek over 't huwelijk.

het was voor hen eene bloot wereldsche aangelegenheid; als het nog van goddelijke instelling kon worden genoemd, was het zulks niets méér, dan akkerbouw en handwerk; het stond gelijk met kleed en spijze, huis en hof 1).

Wel waren christelijke zeden en gewoonten door eene eeuwenoude heerschappij te diep bij het volk gevestigd en ingeworteld, om voor het verkondigen dezer nieuwe leer in eens te bezwijken. Toch, zonder uitwerking konden dergelijke stellingen niet blijven. En toen dan ook, bij het toenemen van het ongeloof, gevolg van het voortgezet vrij onderzoek, christelijke zeden en gewoonten aan invloed en macht verloren, werd in steeds breedere kringen de ontheiliging des huwelijks als postulaat der menschelijke rede geleerd, als eisch der toomelooze driften in' oefening gebracht. Het *burgerlijk* huwelijk werd geboren, de echtscheiding wettelijk geregeld. Maar voor velen is ook dit niet meer voldoende. Openlijk wordt thans de „vrije liefde" gepredikt, en onder toestemming van niet weinigen stelde K. Marx 2) reeds den eisch tot volslagen afschaffing van het huwelijk, maar ook van het huisgezin.

Inderdaad, zoo ver moest het komen. Naar het plan der Goddelijke Voorzienigheid wordt uit het huwelijk het huisgezin geboren, wat wederom de grondslag is der burgerlijke maatschappij. En daar de bedoeling Gods nooit straffeloos door den mensch wordt ver-

---

1) Vgl. Luther: *Von Ehesachen* en *Tischreden;* Calvijn: *Inst.* L. IV, C. 19, § 34.

2) *Der Mensch und die Ehe,* S. 192.

acht, moest de ontheiliging van het huwelijk, gelijk de geschiedenis dan ook overvloedig bewijst, als noodzakelijk gevolg hebben èn de ontwijding der huiselijke èn het bederf der burgerlijke maatschappij. Menig treurig verschijnsel onzer dagen, op zedelijk en maatschappelijk gebied, vindt zijn oorzaak dan ook grootendeels in de ontheiliging van het huwelijk.

Deze korte inleiding moge volstaan om te beseffen, van hoeveel gewicht voor huisgezin en maatschappij en voor het heil der zielen de werkzaamheid moet worden geacht, door Paus Leo XIII ontwikkeld voor de heiligheid en heiliging des huwelijks.

Toen kardinaal Pecci in 1878 den pauselijken troon beklom, was hij geen nieuweling meer in den strijd voor de rechten van het christelijk huwelijk. In eigen vaderland, in eigen omgeving was hij getuige geweest van de jammeren en ellende, door de, ook van staatswege gesteunde, ontwijding des huwelijks veroorzaakt. En waarlijk, onbezorgd en werkeloos toeschouwer was hij niet gebleven. Niet slechts was hij de opsteller geweest der declaratie, door de bisschoppen van Umbrië uitgevaardigd tegen de invoering van het burgerlijk huwelijk in Italië; ook uit eigen naam had hij zich rechtstreeks tot den koning gewend, om hem te smeeken „de onrechtzinnige nieuwigheid op te heffen, welke met de ontheiliging van een verheven sakrament, de huiselijke en maatschappelijke betrekkingen in haar beginsel aantastte en een groot gevaar was voor de zuiverheid van geloof en zeden" 1).

1) Vgl. O'Reilly-Poelhekke: *Leven van Leo XIII,* Dl. I, bl 156 vv.

Wel bleef destijds zijne stem een roepen in de woestijn; maar sterk door het geloof, gedragen door eene nooit wankelende liefde, werd hij niet ontmoedigd. Nauwelijks had hij den pauselijken zetel beklommen, of reeds zijne eerste encycliek *Inscrutabili* 1) leverde er het bewijs voor.

De goede en christelijke opvoeding der jeugd, leert hij daar, moet in het huisgezin worden begonnen; maar dit mist helaas, nu het huwelijk tot eene burgerlijke overeenkomst wordt verlaagd, zijne wijding. Daarom moeten de bisschoppen met bijzonderen ijver de katholieke leer over het huwelijk verkondigen; en als dan de geloovigen de huwelijkswetten der Kerk getrouw opvolgen, zal het huisgezin de bijzondere personen en zullen dezen wederom de geheele maatschappij heiligen. Gaat dit ook de menschelijke krachten te boven, God heeft Zijn bijstand aan de Kerk beloofd, en daarom vertrouwt hij, dat eindelijk het menschelijk geslacht in de onderwerping aan de Kerk zijn heil zoeken zal.

Acht maanden later, in zijne tweede encycliek *Quod apostolici* 2), komt Leo XIII andermaal op hetzelfde onderwerp terug.

„Den heilzamen invloed — zoo zegt hij hier — dien de Kerk op het ordelijk bestuur en de instandhouding der burgerlijke maatschappij uitoefent, gevoelt en ondervindt noodzakelijk ook de huiselijke maatschappij, die het beginsel is van allen staat en koninkrijk. Als de vastheid, die van het godsdienstig huwelijk in haar overvloeit, verloren gaat, moet de macht van den vader over zijne kinderen en het plichtgevoel der kinderen jegens hunne ouders noodzakelijk verzwakt worden." En nadat hij dan met korte woorden de wederzijdsche plichten van man en vrouw, ouders en

---

1) *De Katholiek*, Dl. LXXIII, bl. 325 vv.

2) *De Katholiek*, Dl. LXXV, bl. 113 vv. Dankbaar erkennen wij in dit opstel gebruik te hebben gemaakt van de Hollandsche vertalingen, door *De Katholiek* geleverd.

kinderen, meesters en dienstbaren heeft herdacht, besluit hij aldus: „Als al deze voorschriften volgens het welbehagen van Gods wil door iedereen, wien zij aangaan, nauwkeurig worden opgevolgd, dan voorzeker zou elk huisgezin eene afbeelding van het huisgezin des hemels wezen, en zouden de daaruit ontsproten voortreffelijke weldaden zich niet enkel tot de muren van het huisgezin bepalen, maar ook tot den Staat rijkelijk overvloeien".

Met deze, meer ter loops gegeven, herinneringen en vermaningen, was echter de, om het welzijn van Kerk en maatschappij zoo bezorgde, Paus niet tevreden. Reeds den 10^{en} Februari 1880 verscheen zijne encycliek *Arcanum* 1), waarin hij *ex professo* over het christelijk huwelijk handelt. Heerlijker en vollediger werd wel nooit in kort bestek de leer der Kerk over het huwelijk en haar belang voor vorsten en volkeren uiteengezet dan hier geschiedt bij monde van haren oppersten leeraar. Trachten wij, zooveel mogelijk met de eigen woorden des Pausen, den inhoud dezer encycliek weer te geven.

Na in eene korte inleiding er op te hebben gewezen, dat het heil, door Christus aangebracht, wel in de eerste plaats den mensch betreft, als gesteld in de bovennatuurlijke orde der genade, doch niettemin ook in de orde der natuur kostbare en heilzame vruchten voortbrengt, bespreekt de Paus de instelling des huwelijks door God zelven in het paradijs, de twee voorname eigenschappen, door Hem er aan verleend, van éénheid en onontbindbaarheid, om na een korte uitweiding over het verval des huwelijks bij Heidenen en Joden, in de heerlijkste bewoordingen te schetsen, wat Christus voor het huwelijk heeft gedaan.

Door Christus, den hersteller der menschelijke waardigheid en den voltooier der Mosaische wetten, werd het huwelijk hersteld in zijne oorspronkelijke éénheid en onontbindbaarheid, werd het verheven tot een sakrament. Door dit laatste werd teweeggebracht

---

1) *De Katholiek*, Dl. LXXVII, bl. 232 vv.

dat de echtgenooten, door de genade des hemels behoed en versterkt, in den huwelijksstaat tot heiligheid konden geraken; werd de liefde der echtgenooten vervolmaakt en door den band der goddelijke liefde nog vaster bevestigd; werd de echtvereeniging op wonderlijke wijze gelijkvormig gemaakt aan het toonbeeld van Christus' geheimzinnig huwelijk met de Kerk. De echtelijke samenleving verkreeg nu ook een veel verhevener doel. Zij diende niet meer alleen om het menschelijk geslacht voort te planten, maar ook om medeburgers der heiligen en huisgenooten Gods te verwekken. Daarbij werden de plichten van elk der echtgenooten bepaald en hunne rechten volkomen omschreven; ook de verhouding tusschen ouders en kinderen werd op volmaakte wijze geregeld.

„Toen Christus dan — gaat Leo XIII voort — het huwelijk tot zulke hooge voortreffelijkheid had vernieuwd, heeft Hij geheel de tucht er van aan de Kerk toevertrouwd en aanbevolen. En deze heeft de macht over de huwelijken der Christenen èn ten allen tijde èn op alle plaatsen uitgeoefend, en wel derwijze, dat het bleek, hoezeer het eene haar eigene macht was, welke zij niet door inwilliging van menschen zich verschaft, maar door den wil van haren Stichter op goddelijke wijze erlangd had." En door feiten, waarvan hij eene lange reeks aanhaalt, staaft hij zijne uitspraak, „dat de Kerk, ook op grond van 't geen het huwelijk betreft, de beste behoedster en handhaafster is van het menschelijk geslacht".

Tegenover deze katholieke leer verheft zich echter de moderne dwaling, welke het huwelijk aan het gezag der Kerk onttrekken en geheel aan de macht van den Staat overleveren wil. Deze dwaling wordt nu door den Paus èn in haar grond èn in haar wezen blootgelegd, en uit den aard zoowel van het natuurlijk als van het christelijk huwelijk en uit de feiten der geschiedenis wederlegd.

Wij kunnen om de weinige plaatsruimte, waarover wij heden kunnen beschikken, bij dit punt niet langer verwijlen, te minder, daar het laatste gedeelte der encycliek, waarin de Paus de zedelijke en maatschappelijke gevolgen èn der katholieke leer èn der moderne dwaling bespreekt, onze bijzondere aandacht verdient.

„Als men nagaat — zegt Leo XIII — waartoe de goddelijke instelling der huwelijken dienen moet, blijkt duidelijk, dat God daarin de rijkste bronnen van algemeen heil en nut heeft willen besluiten. En waarlijk, behalve dat ze in de voortplanting van het menschelijk geslacht voorzien, hebben ze ook nog de strekking, om het leven der echtgenooten beter en gelukkiger te maken; en dit door

meerdere middelen, namelijk door de wederkeerige hulp, waarmede zij elkanders lasten verlichten, door de standvastige en trouwe liefde, door de gemeenschap van alle goederen, door de hemelsche genade, welke uit het sakrament voortvloeit. Ook vermogen ze zeer veel voor het geluk der gezinnen; want zoolang de huwelijken aan Gods inzichten beantwoorden, zijn zij ongetwijfeld in staat de eensgezindheid tusschen de ouders te bevestigen, de goede opvoeding der kinderen te verzekeren, de vaderlijke macht naar het toonbeeld der goddelijke macht te temperen, de kinderen aan hunne ouders, de dienstboden aan hunne heeren gehoorzaam te maken. Van zulke huwelijken kunnen de staten met recht een geslacht van opgroeiende burgers verwachten, die goedgezind zijn en, met eerbied en liefde voor God, het zich ten plicht zullen rekenen aan de gezagvoerders, die rechtvaardig en wettig gebieden, te gehoorzamen, allen lief te hebben en niemand te verongelijken".

Zulke vruchten kan echter het huwelijk alleen voortbrengen, als het de eigenschappen bezit van heiligheid, éénheid en onontbindbaarheid.

„Nu men algemeen heeft goed gevonden het menschelijke recht in de plaats van het natuurlijke en goddelijke te stellen, is niet alleen de voortreffelijke opvatting van het huwelijk, welke de natuur in de harten der menschen ingedrukt en als verzegeld had, beginnen uitgewischt te worden, maar is ook zelfs in de huwelijken der Christenen, door de schuld der menschen, die kracht tot voortbrenging van groot goed aanmerkelijk verzwakt." De huwelijken worden in de slavernij gebracht van de bedorven natuur en de kwade begeerlijkheden der menschen, en het menigvuldig verderf, dat hieruit voortvloeit, heeft zich niet alleen in de bijzondere gezinnen, maar ook in de staten verbreid.

Omdat men God en de Kerk uit de menschelijke samenleving wil verbannen, voert men de echtscheiding in, als laatste geneesmiddel tegen 't voortwoekerend zedenbederf. „En toch, hoeveel aanleiding tot onheil bevat de echtscheiding niet in zich? Om harentwille worden de echtverbintenissen veranderlijk; wordt de wederkeerige welwillendheid verzwakt; worden verderfelijke spoorslagen aan de ontrouw gegeven; worden de bescherming en de opvoeding der kinderen benadeeld; wordt gelegenheid verschaft voor het ontbinden van huiselijke kringen; worden zaden van tweedracht tusschen de gezinnen gestrooid; wordt de waardigheid

der vrouwen verminderd en verlaagd, daar zij in gevaar komen om, na den wellust harer mannen gediend te hebben, voor verlatenen gehouden te worden".

Daarbij, geen teugels zullen sterk genoeg blijken, om de eenmaal verleende vergunning tot echtscheiding binnen bepaalde grenzen te beperken. En daar niets zooveel vermag om de gezinnen ten gronde te richten en de kracht der staten te breken, als het zedenbederf, wordt het welzijn van gezinnen en staten ten zeerste benadeeld door de echtscheidingen, die, uit de zedenverbastering der volkeren voortgesproten, de wijde deur openen voor nog méér bedorven gewoonten in het huiselijk en openbaar leven. Dit alles wordt nog duidelijker door de lessen der geschiedenis.

Daarom heeft de Kerk, door altijd de heiligheid en onontbindbaarheid van het huwelijk te handhaven, zich voor het gemeenschappelijk heil aller volkeren hoogst verdienstelijk gemaakt, en niet geringen dank is men haar verschuldigd, dat zij zich tegen de burgerlijke wetten, die reeds sedert honderd jaren in dit opzicht grootelijks zondigen, openlijk heeft verzet. En alle regeerders van staten hadden zich liever van de aangeboden hulp der Kerk tot bescherming der zeden en tot heil der gezinnen moeten bedienen, dan dezelfde Kerk verdacht te maken van vijandigheid en haar te beschuldigen van schending van het burgerlijk recht. En dit te meer, daar de Kerk bovenmate geneigd is tot toegevendheid in alle zaken, welke met de ongeschondenheid harer rechten en de heiligheid harer plichten kunnen samengaan. Nooit heeft zij iets omtrent de huwelijken vastgesteld, zonder rekening te houden met den toestand der maatschappij en de omstandigheden der volken. Altoos ook heeft zij erkend, dat die gevolgen des huwelijks, die tot het burgerlijk gebied behooren, door den Staat kunnen worden geregeld.

Zekerlijk, „de Stichter der Kerk heeft gewild, dat de gewijde macht onderscheiden zou zijn van de burgerlijke, en dat beide machten, op eigen gebied, vrij en onbelemmerd zouden zijn; echter met deze bijvoeging, die aan beiden voordeelig en in het belang van alle menschen is, dat er vereeniging en eendracht tusschen beiden zou bestaan, en dat in die zaken, welke, ofschoon onder verschillend opzicht, tot het gemeenschappelijk rechtsgebied behooren, de eene, aan welke de menschelijke dingen zijn opgedragen, op behoorlijke en passende wijze zou afhangen van de andere, aan wie de hemelsche dingen zijn toevertrouwd",

En welke is nu de practische conclusie, door Leo XIII uit al het voorafgaande getrokken?

Vooreerst het heerlijke woord door hem, in het volle bewustzijn zijner waardigheid, maar ook met het volle besef zijner verantwoordelijkheid tot de vorsten gesproken: „Daarom vermanen wij opnieuw met aandrang de vorsten om eendracht en vriendschap aan te knoopen; en met vaderlijke welwillendheid reiken wij hun het eerst de hand, met aanbieding van de hulp onzer opperste macht, welke hulp in dezen tijd zooveel meer noodig is, naarmate het recht van regeeren in de schatting der menschen dieper, om zoo te spreken, gewond en meer verzwakt is. Nu de gemoederen van eene onbeschaamde vrijheid branden, en men met een goddeloos bestaan het juk van elke, ook de meest wettige, macht zoekt af te schudden, eischt het algemeen welzijn, dat de krachten van beiderlei macht zich vereenigen, om de rampen af te keeren, die niet alleen de Kerk, maar zelfs ook de burgerlijke maatschappij bedreigen".

Ten andere zijne vermaning aan de bisschoppen, om met allen ijver en waakzaamheid te zorgen, dat de christelijke leer omtrent het huwelijk onder het volk goed worde gekend en in beoefening gebracht; dat niet lichtelijk echtverbintenissen worden gezocht met hen, die niet katholiek zijn, en dat de diep ongelukkigen, die onwettig samenleven, tot inkeer komen en door een christelijken echt worden vereenigd.

Waarlijk wij kunnen deze korte uiteenzetting van 't geen Leo XIII in 't belang van het christelijk huwelijk en huisgezin heeft gedaan niet beter eindigen dan met de woorden, door hem zelven, aan het slot zijner encycliek *Arcanum* gebezigd: „Moge God geven, dat deze leeringen, naar mate van hun te grooter belang en gewicht, ook te leerzamer harten vinden, om er aan te gehoorzamen". Het welzijn der huiselijke en burgerlijke maatschappij, niet minder dan het eeuwig heil der zielen, zou er in de hoogste mate door worden bevorderd.

Loosduinen. P. A. DE BRUYN.

PAUS LEO XIII EN DE STAAT.

Immortale Dei. — 1 Nov. 1885.

Geen tiental jaren verstreek sedert de verheffing van Leo XIII tot den pauselijken troon, en reeds laat het zich met zekerheid voorspellen, dat zijn naam in volgende tijden genoemd en geroemd zal worden als die van een groot staatsman.

En zulks niet van katholieke zijde alleen. Nadat een door vriend en vijand als politicus en diplomaat erkend man, een Otto Von Bismarck, daadwerkelijk getuigde voor Leo's staatsmanswijsheid; nadat hij diens hoogste beslissing inriep, diens scheidsrechterlijke uitspraak niet enkel aannam en eerbiedigde, maar ook huldigde en prees — behoeft men voor ongunstige of miskennende beoordeeling door de niet-katholieke historici der toekomst allerminst te vreezen. Veeleer bestaat er gevaar, dat zij den tegenwoordigen Paus genoegzaam geteekend zullen achten door hem uitsluitend als „den staatsman onder de Pausen" te schetsen.

Wat echter ons, Katholieken, betreft, wij weten, dat de bewijzen voor de veelzijdige voortreffelijkheid van Paus Leo XIII niet alleen of voornamelijk op staatkundig en diplomatiek gebied te vinden zijn. En, wat meer is, wij weten, dat Paus Leo op dat gebied niet werkzaam was tenzij uit kracht en ter wille zijner apostolische zending. Zijn hoogste en eenig doel was, volgens zijn eigen getuigenis: „De Kerk te doen zien in haar waar licht, haar te doen beschouwen als de beste vriendin

en weldoenster der vorsten en der volken, en dezen met haar te verzoenen door vriendschapsbetrekkingen tusschen de verschillende natiën en den H. Stoel aan te knoopen of te bevestigen, en door alom den godsdienstvrede te herstellen". Zich bewegende op het veld der practische staatkunde, beoogde de H. Vader de wereld door feiten te overtuigen van de heilzame kracht en werking der katholieke staats- en volkenrechtelijke beginselen.

En de uitkomst heeft zijne edele, grootsche bedoelingen niet beschaamd. Wat vóór weinige jaren niemand verwachtte noch kon voorzien, is geschied: den Roomschen Paus werd opnieuw eene plaats geruimd in den raad der vorsten, en overeenkomstig zijne beslissing werden, tot heil der volken, internationale geschillen beslecht, als in den bloeitijd der pauselijke macht.

Om die reden is, ter gelegenheid van Leo's vijftigjarig priester-jubilaeum, een eerbiedvolle herinnering aan zijne politieke werkzaamheid, hier dan ook volkomen op haar plaats. In den staatsman en diplomaat erkennen, bewonderen en huldigen wij tegelijk en bovenal, den Opperpriester, Gods Stedehouder, den Paus.

Maar niet minder dan aan de *practijk* der staatkunde, de politiek, heeft Leo XIII zich gewijd aan hare *theorie*, de staatsleer of de wijsbegeerte van het staatsrecht. En vooral op dit gebied bestond er dringend behoefte aan zijn wijze leiding en machtige tusschenkomst.

Als op onbetwistbare titels van haren roem, pleegt onze eeuw te wijzen op hare nieuwe maatschappelijke en staatsrechtelijke beginselen. Volkssouvereiniteit, gelijkstelling van alle godsdiensten, scheiding van Kerk en

Staat, godsdienstloosheid van den Staat, absolute gelijkheid, onbeperkte vrijheid van gedachte en van uiting, neutrale school, burgerlijk huwelijk, ziedaar eenige punten, die voorkwamen op het program dezer eeuw. Niet zonder heftigen strijd hebben die beginselen en denkbeelden baan gebroken, maar eindelijk zijn ze erkend als *de* karaktertrekken van den modernen tijd. Men vindt thans hunne sporen, min of meer, in alle hedendaagsche staatsregelingen.

Het feest der overwinning van den tijdgeest is alom met enthousiasme en luister gevierd. Verlichting en vooruitgang gingen de plaats innemen van duisternis en stilstand. Nu maatschappij en staat de boeien verbroken hadden, die hun ontwikkeling en voorspoed belemmerden, zou elke mensch en staatsburger de zelfstandige schepper worden van zijn eigen geluk.

In den jongsten tijd echter verflauwden de juichtonen. Het loflied werd overstemd door een verward en onheilspellend gedruisch van oproerkreten, ontploffingen en wapengekletter. Daden van ruw geweld, vermetele aanslagen op leven en eigendom, teekenen van toenemend zedenbederf, deden de feestelijke stemming wijken voor bezorgdheid en vrees 1). En gevoelende, dat de bodem,

1) Van belang is het hier te herinneren aan Joseph De Maistre's uitspraak: „La Politique qui est peut-être la plus épineuse des sciences à raison de la difficulté toujours renaissante de discerner ce qu'il y a de stable ou de mobile dans ses éléments, présente un phénomène bien étrange et bien propre à faire trembler tout homme sage appelé à l'administration des états: c'est que tout ce que le bon sens aperçoit d'abord dans cette science comme une vérité évidente, se trouve presque toujours, lorsque l'expérience a parlé, non seulement faux, mais funeste". *Principe générateur*, *Préface.*

waar maatschappij en staat op steunen, beeft en wankelt, begint men zich af te vragen, of er een fout kan schuilen in hun nieuwgelegde fundamenten?

Op die ernstige vraag heeft Leo XIII een ernstig antwoord gegeven. De encyclieken *Quod Apostolici*, *Diuturnum* en *Immortale Dei* zijn allen aan dit hoogst gewichtige onderwerp gewijd. Tot driemaal toe heeft de Paus zijne waarschuwende, vaderlijke stem verheven. Hij zelf verklaart te handelen ingevolge de vermaning van den profeet: „Roep zonder ophouden, verhef uwe stem als eene bazuin".

De eerste van bovengenoemde encyclieken, reeds uitgevaardigd 28 December 1878 1), bespreekt vooral de dwalingen en uitspattingen der Socialisten, Communisten en Nihilisten.

De H. Vader, er op wijzende, dat ze voor hun beginsel van absolute gelijkheid ten onrechte steun zoeken bij het Evangelie, verdedigt tegen hen de heiligheid en onverbreekbaarheid van den echt, de rechtmatigheid en onschendbaarheid van den eigendom, de noodzakelijkheid en majesteit van het gezag.

Aan dit laatste punt wijdde de Paus drie jaren later uitsluitend de encycliek *Diuturnum* 2).

Zij toont aan, dat de strijd tegen het wereldlijk gezag van den Staat denzelfden oorsprong heeft als die tegen het goddelijk gezag der Kerk; dat de natuur, of liever God, gebiedt, dat de menschen in burgerlijke gemeenschap leven; dat echter eene maatschappij onbestaan- en zelfs ondenkbaar is zonder gezag, en dat het gezag derhalve zijn oorsprong heeft in God. Die afleiding uit God blijft ongeschonden, ook al wordt het hoofd des Staats verkozen door

1) *De Katholiek*, Dl. LXXV, bl. 133 vv.
2) *De Katholiek*, Dl. LXXX, bl. 50 vv.

den wil en naar het oordeel des volks. Maar een grove, noodlottige dwaling is het, te beweren, dat de maatschappij in het leven geroepen is door de vrije overeenstemming der menschen en dat de oorsprong van het gezag zelf uit die bron voortkomt, doordien ieder iets van zijn recht heeft afgestaan. Deze beweerde overeenkomst is leugenachtig en verdicht, en ook niet in staat om der wereldlijke overheid zooveel kracht, waardigheid en duurzaamheid te geven, als het behoud van den Staat en de algemeene belangen der burgers vereischen. Slechts de godsdienst vermag den wil der menschen te buigen en hun voor degenen, door wie zij bestuurd worden, niet slechts volgzaamheid, maar zelfs genegenheid en liefde in te boezemen, welke in elke maatschappij de beste waarborg is der veiligheid. Om die reden vermaant Leo XIII de vorsten ten sterkste, den godsdienst te beschermen en, wat ook in het belang van den Staat is, de Kerk die vrijheid te laten genieten, waarvan ze zonder onrecht en zonder aller nadeel niet kan beroofd worden.

Terwijl de twee vorige encyclieken meer in het bijzonder elk een bepaald onderdeel behandelen, omvat de encycliek *Immortale Dei* 1) het bedoelde vraagstuk, in zijn algemeenen, vollen omvang. Haar onderwerp is *de christelijke inrichting van den Staat en de plichten der burgers*. Daar ze een volledige handleiding is voor het staatkundig leven, en ieder, hij zij onderdaan of vorst, te eeniger tijd zekere mate van politieken invloed heeft uit te oefenen, behoort elk Katholiek haren inhoud zorgvuldig na te gaan en te overwegen. Om die reden kan het zijn nut hebben, haar eenigszins uitvoerig voor te stellen en te bespreken.

De encycliek *Immortale Dei* kan gevoegelijk worden gesplitst in eene inleiding en drie hoofdstukken, waarvan het eerste de ware beginselen van christelijk staatsrecht aangeeft; het tweede, de valsche, antichristelijke beginselen van het moderne recht; het

---

1) *De Katholiek*, Dl. LXXXIX, bl. 69 vv.

derde eindelijk, het program en de gedragslijn, die de Katholiek in het staatkundig leven moet volgen.

De inleiding herinnert er aan, dat de Kerk niet slechts het zielenheil bewerkt, maar ook het tijdelijk geluk bevordert. De bewering, dat de Kerk onmachtig is om den Staat voordeel en luister te schenken, strijdt dan ook met de ondervinding aller eeuwen. Reeds de H. Augustinus toonde in zijn werk *De civitate Dei* het lasterlijke dier bewering aan. Niettemin werd zij telkens herhaald, en gaf ze, vooral in den laatsten tijd, aanleiding tot het ontstaan en de verspreiding van een *modern recht*, dat de vrucht heet te zijn van de voortschrijdende ontwikkeling der vrijheid in eene maatschappij, die reeds tot vollen wasdom kwam. Intusschen blijft het waar, dat er geen beter systeem voor de inrichting en het bestuur des Staats denkbaar is, dan dat, hetwelk ontspruit aan het Evangelie. Eene vergelijking tusschen de nieuwe politieke stelsels en de leer des Christendoms, zal dit genoegzaam aantoonen.

Het eerste hoofdstuk der encycliek, schetst nu den vorm en de inrichting van de burgerlijke maatschappij onder de heerschappij der christelijke staatsrechtelijke wijsbegeerte.

De mensch wordt door zijne natuur gedreven tot gemeenschap en samenleving. Maar die samenleving behoeft een opperhoofd dat leidt, bestuurt en beveelt. Het gezag ontstaat dus, evenals de samenleving, op natuurlijke wijze, en heeft bijgevolg God zelf tot stichter. Er bestaat geen gezag, en dus ook geen publiek gezag, tenzij uit God. Na aldus den oorsprong en rechtsgrond des gezags te hebben aangegeven, wijst de Paus er op, dat het recht van gebieden niet noodzakelijk gebonden is aan een bepaalden staatsvorm. Dienaangaande bestaat er vrijheid van keuze. Maar, zoo gaat Leo XIII voort, welke ook de regeeringsvorm zij, alle staatsbestuurders moeten hun gezag uitoefenen als vertegenwoordigers van God, die niet slechts oneindig rechtvaardig is, maar ook oneindig goed. Misbruik van macht zal tot strenge rekenschap verplichten. Bij goede uitoefening, zal het gezag omringd en gesteund worden door den eerbied der onderdanen, die hunne overheid zullen eerbiedigen als Gods mandataris. Opstand tegen de wettige overheid is majesteitsschennis tegen God, zoowel als jegens de menschen.

Aangezien de Staat niet minder dan de individueele mensch

plichten heeft jegens God, mag hij niet godsdienstloos of onverschillig voor den godsdienst zijn. Hij is verplicht den waren godsdienst aan te nemen, te beschermen en door alle middelen te begunstigen. Alleen *die* godsdienst is de ware, dien Jesus Christus zelf gesticht en dien Hij aan Zijne Kerk heeft opgedragen te handhaven en te verbreiden.

De Paus toont vervolgens aan, dat die Kerk van Christus eene, uit haren aard en krachtens haar wezen, volmaakte maatschappij is, die noch ondergeschikt is aan, noch eenigszins schadelijk is voor, het burgerlijk gezag. Niet de Staat, maar de Kerk, heeft te beslissen in zaken van godsdienst. De zorg voor het menschdom is derhalve tusschen twee machten verdeeld: de *kerkelijke* en de *burgerlijke*. Elk dezer twee is in haar eigen kring de hoogste.

Tusschen beide machten bestaat een zeker verband, dat vergeleken kan worden bij de vereeniging van ziel en lichaam in den mensch. Al wat op eenigerlei wijze met het heilige in verband staat, is onderworpen aan de macht en het goedvinden der Kerk; al het overige, wat op burgerlijk en staatkundig gebied thuis behoort, is onderworpen aan het burgerlijk gezag. In sommige gevallen kan er tusschen den Paus en de burgerlijke macht over een bepaalde zaak een vergelijk getroffen worden, waarbij de Kerk zooveel mogelijk blijken geeft van welwillendheid en toegeeflijkheid.

De christelijke inrichting van den Staat, zooals hierboven geschetst, bezit eene groote volmaaktheid, die aan elke andere wijze van staatsbestuur ontbreekt: zij bevestigt en verheft de waardigheid der overheden, verzekert de rechten der burgers, bakent ieders verplichtingen wijselijk af en waarborgt hare nakoming. In het breede zet de Paus de heerlijke gevolgen eener zoodanige staatsregeling uiteen, er op wijzende, dat zij proefondervindelijk hare voortreffelijkheid bewezen heeft.

In het tweede hoofdstuk der encycliek, geeft Leo XIII den oorsprong en den inhoud, de toepassing en de gevolgen aan van de moderne staatsrechtelijke beginselen, die niet alleen van het christelijk, maar ook van het natuurlijk recht, onder meer dan één opzicht afwijken.

De aanleiding tot hun ontstaan ligt in de nieuwigheidsleer der XVIe eeuw, die niet slechts noodlottigen invloed uitoefende op den godsdienst maar ook op de wijsbegeerte en, door haar, op alle instellingen der burgerlijke maatschappij. Zij verwekte de Revolutie

der vorige eeuw en tevens de moderne staatsleer, die de stelling huldigt: „dat alle menschen, evenals zij van geslacht en nature gelijk zijn voor het begrip des verstands, zoo ook werkelijk en in de practijk des levens op één lijn staan met elkander; dat een ieder zóózeer zijn eigen meester is, dat hij in geen opzicht aan het gezag van een ander onderworpen is; dat hij vrijelijk over iedere zaak kan denken wat hij wil, kan doen wat hem goeddunkt; dat niemand het recht heeft, om anderen te bevelen". — Volgens die beginselen is de overheid niets anders dan de volkswil; de Staat, niets anders dan de zichzelf regeerende menigte. Een zoodanige Staat acht zich op geenerlei wijze jegens God verbonden; is zelf volstrekt godsdienstloos; bekommert zich niet omtrent den godsdienst der onderdanen; verleent onbeperkte vrijheid van gedachte en van uiting; plaatst de Katholieke Kerk op één lijn met, of beneden, andere kerkgenootschappen en verlaagt haar zelfs tot een gewone burgerlijke vereeniging.

Een zoodanige, der Kerk onwaardige opvatting, leidt onvermijdelijk tot botsing tusschen de Kerk en den Staat. Laatstgenoemde, misbruik makende van zijn physieke overmacht, pleegt dan de hartader der christelijke instellingen af te snijden, de vrijheid der Katholieke Kerk te belemmeren en hare onbetwistbare rechten te verkorten.

De gevolgen dezer, uit een verkeerd begrip van vrijheid voortspruitende, valsche leerstellingen, die ook tegen de natuurlijke rede strijden, zijn: verdediging van het recht tot opstand en eene in atheïsme uitloopende onverschilligheid omtrent den waren godsdienst. Derhalve wijkt de Staat van de natuurlijke voorschriften en regels af, wanneer hij de bandeloosheid van misdadige meeningen en daden zóó begunstigt, dat men straffeloos den geest van de waarheid en de ziel van de deugd kan berooven. Ware vrijheid behoort zich altijd te bewegen in den kring van waarheid en deugd. Een goed geregelde Staat zonder godsdienst is eene onmogelijkheid, evenzeer als eene zedenleer boven geloofsverdeeldheid. Alleen de Kerk van Christus bewaart de goede zeden. Groot en verderfelijk is derhalve de dwaling, om de Kerk uit het openbaar leven, de opvoeding der jeugd en het huisgezin te bannen.

De strijd tusschen Staat en Kerk strekt mitsdien niet minder den eerste dan der laatste ten onheil.

Na aldus zoowel de valsche als de ware staatsrechtelijke begin-

selen te hebben opgesomd, uiteengezet en beproefd, geeft Leo XIII in eenige stelregels een program of overzicht van de christelijke staatsleer. De Paus leert: dat de oorsprong van het openbaar gezag uit God zelf en niet uit de volksmenigte behoort te worden afgeleid; dat het loslaten des oproers met de rede in strijd is; dat het niets achten der verplichtingen van den godsdienst of het koesteren van dezelfde gevoelens jegens verschillende soorten van godsdienst, misdadig is voor bijzondere personen, misdadig voor staten; dat teugellooze vrijheid van meening en van openlijke uitstalling dezer meeningen niet onder de rechten der burgers noch ook onder de dingen, die gunst of bescherming waardig zijn, eenigerwijze moet gerekend worden; dat de Kerk eene maatschappij is, naar wezen en recht niet minder volmaakt dan de Staat zelf, en dat zij, die de oppermacht in handen hebben, zich niet moeten verstouten de Kerk tot dienstbaarheid of onderdanigheid aan hen te dwingen, of haar minder vrijheid te laten in het volbrengen van hare taak, of iets te verkorten van de overige rechten, die haar door Jesus Christus verleend zijn; eindelijk, dat in zaken van gemengd recht 't meest overeenkomstig de natuur en ook overeenkomstig Gods raadsbesluiten is: niet de scheiding der eene macht van de andere, veel minder haar tweespalt, maar juist haar samenstemming, en wel eene samenstemming, die strookt met de naaste doeleinden, welke beide maatschappijen in het leven hebben geroepen.

Na deze heldere en scherpe ontwikkeling der theorie, zorgt de Paus er voor, dat hare toepassing geen aanleiding geve tot eenzijdigheid of overdrijving. Z. H. verklaart uitdrukkelijk, dat geen van de verschillende regeeringsvormen onbestaanbaar is met de katholieke leer; dat er geen bezwaar in ligt, dat het volk meer of min deelneme aan het staatsbestuur; ja zelfs, dat de Kerk de bestuurders der staten niet veroordeelt, die, om zeker aanzienlijk voordeel te verwerven of groot kwaad af te weren, geduldig toelaten, dat verschillende soorten van eerediensten hare plaats hebben in den Staat.

De Kerk veroordeelt de losbandige vrijheid, die afkeer wekt van de allerheiligste wetten Gods en de verschuldigde gehoorzaamheid weigert aan het wettig gezag. Daarentegen schenkt zij hare hoogste goedkeuring aan de ware, den mensch waardige, vrijheid, die niet duldt, dat iemand afschuwelijke dwalingen en begeerlijkheden als zijn gebieders dient. En ofschoon zij zich aankant tegen de dwaasheid van sommige meeningen, is het toch ijdele en armzalige

laster, te zeggen, dat zij der wereld hare nieuwere wetenschap misgunt en alles, wat het vernuft dezer tijden heeft voortgebracht, zonder onderscheid versmaadt. Integendeel, zij verlangt zeer, dat het menschelijk verstand, door wetenschap en studie, overvloedige vruchten voortbrenge.

In het licht dezer ware beginselen, zal het den Katholiek gemakkelijk vallen zijne verplichtingen te onderscheiden, zoowel op het gebied der *meeningen* als op dat der *handelingen*. — Wat de *eersten* betreft, volge hij standvastig, en belijde hij vrijmoedig de uitspraak der Pausen, bepaaldelijk in zake de staatkundige vrijheden van den nieuweren tijd. — Wat de *laatsten* aangaat, richte hij zich, in het particuliere leven, nauwkeurig naar de voorschriften van het Evangelie, en werke hij, in het publieke leven, op verstandige wijze mede tot het beheer der gemeentezaken. En ofschoon het in bepaalde omstandigheden geraden kan zijn zich te onthouden van deelneming aan staatszaken, zoo moet dit, over het algemeen, evenzeer een fout heeten als wanneer men weigerde zich in het openbaar belang eenigen arbeid of eenige moeite te getroosten. Op het voetspoor der eerste Christenen, moeten de Katholieken van dezen tijd de staatkundige instellingen trachten te zuiveren van hetgeen er verkeerds aan kleeft, en ze zooveel mogelijk dienstbaar maken aan het waarachtig algemeen welzijn.

Ten slotte vermaant Leo XIII de Katholieken nadrukkelijk om eensgezind en eenstemmig te zijn. Deze eenheid zal het zekerst verkregen worden, wanneer allen de voorschriften van den Apostolischen Stoel beschouwen als de wet des levens en gehoorzamen aan hunne bisschoppen. Vooral wachte men zich voor *naturalistische* of *rationalistische* meeningen. Voor het overige echter, bepaaldelijk betreffende bloot politieke vraagstukken, is vrijheid van meening geoorloofd. Niemand is gerechtigd, den omtrent zoodanige punten andersdenkende te verketteren of verdacht te maken. Vooral de pers neme dit ter harte. In den thans gevoerd wordenden strijd, waarbij de hoogste belangen op het spel staan, is geene plaats voor onderlingen naijver of partijgetwist, maar behooren allen, één van ziel en zin, te streven naar het gemeenschappelijke doel: het behoud van den godsdienst en het heil der maatschappij.

Ziedaar, in hoofdtrekken, de inhoud der encycliek *Immortale Dei*, die een nauwkeurige, volledige uiteen-

zetting geeft der pauselijke, of liever, der christelijke staatsleer.

Haar beteekenis en gewicht kan moeilijk worden overschat. Voor den Katholiek is zij, op staatsrechtelijk en staatkundig gebied, toetsteen, lichtbaak en leiddraad. De mate van overeenstemming tusschen haar en de tegenwoordige of toekomstige politieke stelsels en beginselen zal voor hem beslissen over hunne meerdere of mindere deugdelijkheid en bruikbaarheid. In het licht harer voorstelling, zal hij de klippen bespeuren en ontzeilen, die zijn behouden aankomst in de haven des heils bedreigen. Haar volgende, zal hij, zoowel in de theorie als in de practijk, het eenig waardevolle doel van elke inspanning, de onvervalschte objectieve waarheid, bereiken.

Maar ook den ernstigen, waarheidlievenden Protestant kan deze encycliek ten goede komen. Zij toont duidelijk aan, dat de tegenwoordige staatsrechtelijke en staatkundige dwaalleeringen met hare rampzalige gevolgen de logische ontwikkeling en consequente toepassing zijn van het vrijheidsbeginsel der Hervorming. De bloote herinnering aan dit onloochenbare feit zal hem in staat stellen te beoordeelen, in hoeverre het Protestantisme vermag mede te werken tot herstel onzer kranke maatschappij. „Les peuples chrétiens" — zoo getuigt Alexis de Tocqueville in de inleiding van zijn bekend werk: *Démocratie en Amérique* — „me paraissent offrir de nos jours un effrayant spectacle; le mouvement qui les emporte est déjà assez fort, pour qu'on ne puisse le suspendre et il n'est pas encore assez rapide, pour qu'on désespère de le diriger; leur sort est entre leurs mains, mais bientôt il

leur échappe .... *Il faut une science politique nouvelle à un monde tout nouveau.*"

Aan den eersten eisch is thans voldaan. Leo XIII schonk der wereld eene, op eeuwige grondslagen steunende, doch voor haar nieuwe staatsleer: het onfeilbare middel ter bewerking harer eigene wedergeboorte.

Op allen, en in de *eerste* plaats op ons, Katholieken, rust nu de plicht om de grootsche bedoeling des H. Vaders te helpen verwezenlijken. En voorzeker kunnen we hem, op zijnen feestdag, geen treffender bewijs van liefde, hulde en vereering aanbieden, dan door ons, overeenkomstig zijne vermaning, onverdeeld te gaan wijden aan de taak „om de wijsheid en de kracht van den katholieken godsdienst als een levenwekkend beginsel te enten op den stam der maatschappelijke samenleving".

Amsterdam. Mr. J. J. I. HARTE.

PAUS LEO XIII EN DE WIJSBEGEERTE.

Aeterni Patris. — 4 Aug. 1879.

De Paus en de Wijsbegeerte! — Het is inderdaad een waagstuk, in een paar bladzijden, in voor iedereen verstaanbare taal, in den feesttoon, die aan dit geschrift voegt, de kern weêr te willen geven der werkzaamheid van onzen grooten Opperpriester op dit afgelegen gebied, dat zoo zelden betreden wordt bij het vieren van een jubeldag. Ik zal trachten het te doen door eene vergelijking.

Daar staat aan den hemel der geesten eene schitterende zon: God. En hare afstraling in de ziel is het Godsbegrip, eeuwig, onuitwischbaar, onsterfelijk levend in de ziel der menschheid. God-zelf kan geen geschapen oog aanschouwen in dit leven, maar de beschouwing van dit stralende beeld, dat zijn klaar, doch niet bovennatuurlijk, licht, duizendvoudig weêrkaatst, uitgiet over al het aardsche en eindige, moet de beoefening der wijsbegeerte voltooien. Soms komen er in de wereldgeschiedenis donkere tijden voor, eeuwen van nevelen en duisternis, tijdperken, waarin dit beeld verbleekt en ophoudt met zijne stralen door te dringen tot al wat Gods scheppend Woord uit het niet in 't aanzijn riep, en zulk een tijd gaf het jongst verloopen drietal eeuwen te zien.

Niet alsof de katholieke wijsgeeren in volslagen donker verkeerden, zooals veeltijds het geval blijkt bij hen, die buiten de Kerk voor beoefenaars der philosophie doorgaan. Ach, dezulken dolen meestal als onder de aarde rond in de duisternissen van een labyrinth, dat zijne eindelooze dwaalgangen naar alle kanten opent, en waar zelden eene lichtsprank door de rotsspleten wenkt. Neen, de katholieke wijsgeeren wandelden op de vlakte boven dezen doolhof des verderfs, in de vrije lucht, in het licht. Doch dit licht was niet onbewolkt. Zooals op een herfstdag in onze noordsche streken het landschap, overtogen van grijze nevelen, toch nog helder genoeg blijkt, om den eenzamen wandelaar niet geheel van den weg af te doen dwalen, zoo was de wereld des geestes, waarin velen van deze mannen der gedachte rondgingen. Welk een onderscheid met datzelfde landschap,

schitterend in den stralenden gloed der middagzon, die op ieder struikje en heideplant, op ieder blaadje en iederen bloemkelk, op wouden en stroomen en meren, op al het leven en weven der schoone, door God geschapen natuur, haar verrukkelijk licht doet tintelen!

Daar, ineens, verheft zich als het zuchten van een lente-adem. De nevelen verdwijnen. De zon komt te voorschijn. Alles straalt en flonkert, alles leeft en bloeit, alles speelt en groeit en vermeit zich in den koesterenden gloed, en de wijsgeeren der vervlogen dagen meenen eene andere wereld te bewonderen, dan die zij zoo lang te midden der nevelen hadden gezien.

Zoo, en niet anders, was de werking van Paus Leo's woord. Men schreef den 4^{en} Augustus 1879. Daar klinkt het uit zijn mond: *Aeterni Patris*: „De eeniggeboren Zoon des eeuwigen Vaders, Hij, die op aarde verschenen is, om aan het menschelijke geslacht het heil en het licht der Goddelijke Wijsheid te brengen, heeft klaarblijkelijk eene groote en wondervolle weldaad aan de wereld bewezen, toen Hij, op het punt om weder ten Hemel op te klimmen, aan de Apostelen beval, dat zij zouden gaan en alle volken onderwijzen". Wat er volgde, rechtvaardigde de hooge plechtigheid van dezen aanhef. De Paus richtte den geest van alle denkers op de scholastieke wijsbegeerte en op den arbeid van haar voornaamsten vertegenwoordiger, den H. Thomas van Aquino, als op een vasten grondslag voor het gebouw der menschelijke gedachte. Neen, het lag niet in 's Pausen bedoeling, wat men valschelijk heeft verkondigd, „eene

poging te doen, om de moderne intellectuëele wereld te doen teruggaan tot het scholasticisme der middeneeuwen, en alle geesten in de boeien te slaan van een ouden, allen vooruitgang vijandigen stilstand. Dit kan alleen door volslagen onwetenden of sterk bevooroordeelden worden beweerd" 1). Neen, het was zijn oogmerk, in dezen tijd, waarin alles wankelt, aan de beoefenaars der wijsbegeerte een hechten, onwrikbaren grondslag onder de voeten te geven, waarop zij voort kunnen bouwen met volle zekerheid. Tot dat doel strekte zijne oprichting te Rome van de Akademie des H. Thomas, tot dat doel zijne nieuwe uitgaaf van diens werken, tot dat doel zijne krachtige, persoonlijke aanmoediging van de studie der Thomistische wijsbegeerte. En hier opent zich voor het oog des denkenden toeschouwers een eindeloos vergezicht, aan welks horizon hemel en aarde elkaâr schijnen te raken, want de nevelen zijn weggevaagd. Op het gebied der katholieke philosophie is alles verhelderd en verjeugdigd. Een nieuw tijdperk heeft de Paus doen aanbreken, dat de kiem van hoogen bloei en rijke vruchtbaarheid reeds te bewonderen geeft, en stralende schittert aan den hemel het voorheen soms zoo dicht omnevelde Licht van het Bovenzinnelijke:

LVMEN . IN . COELO

Hageveld. J. A. DE RIJK, Pr.

---

1) O'REILLY, *Leven van Z. H. Leo XIII.* — Vertaling Poelhekke, II, bl. 159.

PAUS LEO XIII EN DE STUDIE DER GESCHIEDENIS.

Saepenumero considerantes. — 18 Aug. 1883.

Als een brandende Augustus-zon de straten en pleinen van Rome blakert, wanneer zoowel de ministerie's van het *nieuwe* Rome als de congregaties van het *oude* hunne poorten sluiten, wanneer de gehoorzalen der colleges ledig staan en hunne leerlingen op het grasperk der villa's dartelen of, ouder van jaren, onder de statige cypressen van Tivoli wandelen, kortom wanneer een ieder, die het slechts eenigszins vermag, Rome ontvlucht, is er *één*, hoog van jaren en zwak van lichaam, die de koortsdampen van *zijne* stad niet ontwijkt, maar in het ongezondste deel van Rome blijft vertoeven. Wel is hij, volgens beschikking zijner verdrukkers, de meester gebleven van het Castel Gandolfo, dat met zijne blanke muren en het eeuwig groen zijner steeneiken zoo liefelijk afsteekt tegen den diepen, onbewogen waterspiegel van het Albaansche meer, maar schoon een reuzenlast de schouders van dezen grijsaard buigt, heeft hij nooit de verkwikking van zijn landhuis genoten, maar is, trouw aan zijn plicht, het laatste bolwerk der oude veste blijven bewaken. Binnen de hooge muren van het Vaticaan draagt hij de hitte der zwoele zomerdagen, niet slechts omdat de onttroonde souverein in zijn lijdelijk verzet geen schrede teruggaat voor het baldadig onrecht; neen, gedwongen is dat verblijf, wil hij, herder veler volkeren, de laatste schuilplaats zijner onafhankelijkheid niet prijs geven. En terwijl de Sirocco zijn brandenden adem

over de zeven heuvelen zendt, terwijl elks ledematen door dezen woestijnwind met loomheid worden geslagen, arbeidt de hoogbejaarde, maar energieke Paus rustig in zijn kabinet voort en schrijft op den *achttienden Augustus* van het jaar 1883 een overschoonen brief over de studie der geschiedenis, waarvan wij de herinnering in deze dagen van zijn jubilé wenschen te hernieuwen. Het is eene in die reeks van merkwaardige verhandelingen, waardoor hij ons, Katholieken, ten richtsnoer is in vragen zoowel van wetenschap als van geloof; geschriften, die de aandacht trekken van alle ernstige mannen, tot welke richting zij ook behooren, bovenal echter van hen, die het lot der maatschappij in handen hebben. Emile Ollivier, de gewezen minister van Napoleon III, roemde daarom den eerbiedwaardigen opsteller, als „Ecrivain de premier ordre, autant que Pontife irréprochable". Bedoeld schrijven is gericht aan drie zijner gepurperde raadslieden, van welke Z. Em. de Luca sinds gestorven is, de kardinalen Pitra en Hergenröther nog leven. De eerste van dit tweetal, een geleerd Benedictijn, ook aan onze vaderlandsche kerkgeschiedenis niet vreemd, is als bibliothecaris over de Vaticaansche boeken gesteld; de ander arbeidt niettegenstaande lichamelijk lijden met denzelfden noesten vlijt in de archieven van het Vaticaan, als eertijds gedurende zijn hoogverdienstelijk professoraat te Würzburg.

Onze H. Vader wijst in dezen brief op het misbruik, dat door ketterij en ongeloof van de edele wetenschap der historie is gemaakt, en hoe men de *geschiedenis, die, onbevooroordeeld beoefend, de heerlijkste apologie van de Kerk en van het pausschap vormt*, tegen beiden

heeft gekeerd, om ze als vijandig aan welvaart en beschaving voor te stellen. De Paus bepaalt er zich echter niet toe zulke pogingen te brandmerken en in breede trekken de zegenrijke werkkring der Kerk en van hare Opperpriesters voor de Europeesche beschaving aan te geven, doch hij roept ook de *ware wetenschap* op en tracht haar met een nieuwen ijver te bezielen, om door eene grondige geschiedvorsching de onwaarheden en verdachtmakingen eener valsche wetenschap te beschamen.

„Daar de vijand — zoo vermaant Leo XIII — zijne wapenen vooral aan de geschiedenis ontleent, behoort de Kerk met datzelfde wapen te strijden."

In het bovengemelde schrijven van onzen H. Vader vinden wij ook de *wijze* aangegeven, volgens welke de geschiedenis moet worden behandeld, om te beantwoorden aan het hooge doel, door hem aangewezen. De Paus verlangt, dat de geschiedenis *critisch* zal worden beoefend: er moet zooveel mogelijk naar gestreefd worden de historische wetenschap uit de bronnen zelve, en wel uit de beste bronnen te putten. Hoe ernstig het den Paus gemeend is met deze vermaning tot een ijverig en nauwgezet bestudeeren der bronnen, blijkt uit het grootmoedig besluit, in dezen brief uitgedrukt, om de archieven van het Vaticaan — zeker de kostbaarste verzameling van historische bescheiden ter wereld — voor het onderzoek van alle geleerden open te stellen. Uit deze schoone daad, door een ieder, die liefde heeft voor wetenschap, toegejuicht, blijkt, hoezeer onze Paus gelijk zijne voorgangers het streven van zijn tijd kent, en het goede, dat in zulk streven ligt opgesloten, ten nutte der Kerk weet

aan te wenden. Nu is het eigenaardig kenmerkende onzer eeuw een geest van onderzoek, van navorschen. Voor een deel komt dit voort uit de behoefte aan zekerheid, welke den menschelijken geest is aangeboren. Met het bovennatuurlijke hebben vele geleerden gebroken; de groote, verheffende idealen zijn verdwenen; toch haakt ook hun geest naar waarheden, waaraan zij zich kunnen vastklemmen, en van daar een rusteloos onderzoek naar de ware toedracht der feiten, een ijverig en onvermoeid nasporen van de echtheid der bescheiden, van de geloofwaardigheid der zegslieden. Door het openstellen der archieven is het duidelijk, dat de kerkelijke wetenschap dit onderzoek niet schuwt, maar juist in eene onpartijdige en volledige openbaarheid hare beste verdediging erkent. Hoor Leo dit met duidelijke en gulden woorden verklaren:

„Al het mogelijke worde gedaan, om het ware licht der oorspronkelijke bescheiden op de verwrongen feiten en de verzinsels te laten vallen; en hiertoe moet de geschiedschrijver zich bijzonder in den geest prenten de eerste wet van alle geschiedvorsching: *niets wat onwaar is zeggen, niets wat waar is verzwijgen*".

Weinig ondertusschen zou het nog baten met de bronnen en haar gehalte bekend te zijn, weinig zelfs, zoo wij al de feiten, die zij ons mededeelen, kenden, wanneer wij niet opklommen tot de *oorzaken*, waardoor die feiten ontstaan zijn en onderling samenhangen. Want gelijk in de stoffelijke wereld alles zijn oorzaak heeft, zoo geschiedt er op het gebied der historie niets, of het heeft zijn verborgen drijfveer. Wie als mensch handelt, handelt steeds krachtens eene idee; en dit geldt niet minder voor eene vereeniging van menschen dan voor den afzonderlijken persoon. Wanneer St. Willibrord op Walcheren het afgodsbeeld

omverhouwt, als de beeldstormer in 1566 de Madonna's onzer kerken van haar voetstuk stoot, als de Commune in 1870 de Vendôme-zuil, die Napoleon draagt, omlaag haalt, dan gelijken deze daden uiterlijk op elkander, maar hoe hemelsbreed verschillen de beweegredenen! Ter verklaring van het geheimzinnig raderwerk, dat de wereldgeschiedenis in beweging houdt, hebben wij dus de grondbeginselen en gevolgtrekkingen eener gezonde wijsbegeerte van noode, en eerst dan verdient de historie eene wetenschap genoemd te worden.

De philosophie, hoe noodzakelijk ook ter verklaring van de feiten, kan echter alleen het raadsel der wereldgebeurtenissen nog niet ontwarren. Wel poogt dit de godloochenende wetenschap, en het maakt een treurigen indruk te zien, welk een ontzaglijk kapitaal van vlijt en volharding daarbij verspild wordt, maar gelukken kan het haar niet, en menig ongeloovig geschiedvorscher zal aan het einde van zijn loopbaan met de vertwijfelende klacht moeten instemmen:

> Da steh ich nun, ich armer Thor!
> Und bin so klug als wie zuvor.

Onze H. Vader wil voor een dergelijke krachtsverspilling waarschuwen: terwijl hij, de voorstander der wijsgeerige studie, pleit voor eene *pragmatische* behandeling der geschiedenis, ziet hij in den grooten Augustinus den meester en leidsman van allen, die in latere tijden op dit gebied iets, de herinnering waardig, hebben tot stand gebracht. De gansche geschiedenis getuigt, volgens Paus Leo, dan ook luidop, dat de Goddelijke Voorzienigheid het wisselend spel der menschelijke ge-

beurtenissen beheerscht en ook tegen den wil der menschen in haar liefdevolle plannen weet te bereiken. Het is dezelfde waarheid, waarmede de groote Christenwijsgeer de Maistre zijne profetische *Considérations sur la France* opent: „Nous sommes tous attachés au trône de l'Etre suprême par une chaine souple qui nous retient sans nous asservir". In deze woorden ligt niet slechts de erkenning van Gods oppermachtig bestuur; ook 's menschen vrije wil — die immer rechtstreeks aan Gods plannen behoorde te beantwoorden, maar door boosheid en zonde het al te dikwerf zijdelings doet — wordt ter verklaring van de wereldgebeurtenissen opgeroepen. Zouden wij de geschiedenis louter door natuurlijke oorzaken willen verklaren, dan leidt zulk eene methode noodzakelijk tot godloochening; zouden wij de vrije werking van den mensch over het hoofd zien en alles eenzijdig aan hooger bestier toeschrijven, dan komen wij ten laatste tot de droevige leer van het noodlot of de niet minder treurige droomerijen van het Pantheïsme.

Wanneer wij nu reeds voor de verklaring der geschiedenis in het algemeen rekening hebben te houden met Gods ingrijpend wereldbestuur, hoeveel te meer geldt dit nog voor de geschiedenis Zijner Kerk, welke op eene gansch bijzondere zorg van Zijne Voorzienigheid mag rekenen. Haar heeft Hij, te midden van al wat opbloeit maar weer tenondergaat, eene onvergankelijkheid tot aan het einde der eeuwen toegezegd, gelijk Paus Leo het in zijn kernachtig Latijn uitdrukt: „Cui perpetuitatis est sponsor Deus, historia testis". Nietig en onaanzienlijk is haar begin geweest, maar allengs heeft zij alle volkeren in haar schoot opgenomen; als met een

zuurdeesem heeft zij huisgezin en staat met hare heilzame werking doordrongen. In navolging van haar Goddelijken Meester is zij bespot en vervolgd geworden, haar edelste bloed heeft gestroomd, maar volgens de goddelijke belofte vermocht de macht der hel niets tegen haar, en diende de vervolging harer vijanden om haar eigen kracht op nog ruimer gebied te ontwikkelen. En zelfs de ongetrouwheid, het bederf harer eigen zonen heeft haar niet ten ondergang kunnen voeren. Wel hebben de golven hoog tegen het scheepje van Petrus aangedruischt, wel scheen somwijlen de Heer te slapen, en werden de kleingeloovigen wankelmoedig, maar als het gevaar ten hoogste steeg, was ook de redding nabij. Willen wij dus de lotgevallen der Kerk zooveel mogelijk begrijpen, haren wonderbaren werkkring van achttien eeuwen voor onzen geest laten herleven, dan behooren wij hare geschiedenis in verband met de bijzondere leiding van God te beschouwen.

Wij verschillen daarmede in richting van hen, die eischen, dat men om juist en onpartijdig te oordeelen over hare geschiedenis, op een zoogenaamd *onzijdig* standpunt moet staan, d. i. op het standpunt, dat zij zelve innemen en geheele onverschilligheid, zooal geen haat, jegens het bovennatuurlijk karakter der Kerk medebrengt. Een Duitsch geleerde noemt dezen eisch een gewelddaad, waarmede de geschiedenis het hart uit het lijf wordt gesneden; hij vergelijkt de wonderbare geschiedenis der Kerk bij een rijken bloemhof, welken de ongeloovige wetenschap met haar onwetenschappelijk verlangen van *neutraliteit* in eene doodsche verzameling van gedroogde kruiden zou willen verkeeren. Voor ons echter heet

onpartijdigheid niet het kunstmatig afschudden der heiligste beginselen, wat eene onmogelijkheid is, en, ware het mogelijk, in ons oog een misdrijf; wij verstaan door onpartijdigheid: de liefde voor de waarheid, welke wij om geen nevenbedoelingen willen omsluieren veel minder loochenen; of, om de woorden van Paus Leo nogmaals te borgen: niets wat valsch is willen wij zeggen, niets wat waar is verzwijgen. Maar overigens zullen wij de geschiedenis onzer beminde Kerk behandelen als *Katholieken*, en geen ongeloovige heeft het recht om ons oordeel, wanneer het overigens op goede gronden steunt, alleen daarom te verwerpen, wijl wij met hart en ziel aan onze Kerk gehecht blijven.

Verbood ons de bescheidenheid niet om de aangeboden plaatsruimte in dit tijdschrift te overschrijden — wij zouden er nog op wijzen, hoe wij, Nederlandsche Katholieken, vooral de vermaning des Pausen hebben ter harte te nemen om met verdubbelden ijver het wapen der historie daar ter hand te nemen, waar de aanval des te heviger is geweest. Thans vergenoegen wij ons met nog de woorden aan te halen, die het schrijven van onzen H. Vader besluiten. Het zijn woorden van bemoediging, van blijde verwachting tevens. Welk eene geestkracht moet er wonen in de ziel van den zeven en zeventigjarige, die van duizenderlei moeilijkheden omgeven, door hinderpalen van allerlei aard in zijn ijver belemmerd, onwrikbaar blijft in zijn vertrouwen op een betere toekomst en ieder middel aangrijpt om dat gelukkig tijdstip te verhaasten! Voor hem dan is het beoefenen der geschiedenis niet slechts een wapen, waarmede de vijandelijke aanval moet worden afgeslagen,

doch waarmee ook verovering dient gemaakt. Meer dan vroeger zijn de geesten op het ontvangen der waarheid voorbereid; het ongeloof onzer dagen heeft afgerekend niet slechts met het geloof aan de voorvaderlijke geloofstukken, maar voor een deel ook met het hardnekkig vasthouden aan dwaze vooroordeelen, waardoor de dwaalleer moest gerechtvaardigd, de sektestichter verheerlijkt worden. Een angstig zoeken naar de waarheid vertoont zich alom, want waarheid is het dagelijksch brood voor den menschelijken geest, en indien hij dat streven zou opgeven, ware het een moord aan zichzelven gepleegd. Het is daarom dat Leo XIII ons zoozeer opwekt tot een vlijtig beoefenen der historie en ten slotte wijst op de blijde uitkomst:

„Immers, voor afdoende bewijsgronden moet het menschelijke verstand zich ten slotte gewonnen geven, en het langdurig geweld, tegen de waarheid gepleegd, zal ten laatste verwonnen worden met behulp der waarheid zelve, die wel voor een tijd verduisterd, maar niet uitgedoofd kan worden."

Warmond. Dr. A. H. L. HENSEN.

PAUS LEO XIII EN DE LETTEREN.

„Est enim litterarum laus multo nobilissima: quam qui adepti sint, magnum aliquod existimantur adepti." — *Plane quidem.* — 20 Mei, 1885.

Aan de glorie der pauselijke tiara paren zich heden de zachtere glansen van den lauwer des dichters. Hij, op wiens uitverkoren hoofd de driekroon geplaatst werd met de vermaning: „Vergeet niet, dat gij de vader der

vorsten en koningen, het opperhoofd der wereld, de plaatsbekleeder van onzen Verlosser Jesus Christus zijt", had reeds vroeger van zich mogen zingen:

> Praemia laudis habes: victrici praemia fronti
> Parta labore comas laurea condecorat,

en hij versmaadt nu deze glorie ook op den hoogsten troon der wereld niet. Dezelfde hand, die zich opheft om den zegen te geven *urbi et orbi*, die den loop der wereldgebeurtenissen leidt en de heerlijke encyclieken schrijft, die de bewondering zullen oogsten der volgende eeuwen, versmaadt het niet de snaren te tokkelen op de wijze als een Horatius, Virgilius, Propertius het eenmaal zoo roemvol deden.

De liefde voor de letteren, waarin Vincentius Pecci reeds in zijn vroege jeugd uitmuntte, verliet hem niet, toen hij onder de vele zorgen van zijn moeilijk episcopaat te Perugia als gebukt ging, en zij is hem bijgebleven ook zelfs nu hij den last draagt der zorgen voor eene geheele wereld. Geheel een leven lang wist hij de ernstigste studiën voortdurend af te wisselen en als te doen samengaan met de beoefening der schoone letteren, en zelfs nu op zijn hoogen leeftijd nog, zoo verzekert ons prof. David Farabulini, reciteert Paus Leo Tullius, Virgilius, Horatius, Dante met een vast geheugen en het vuur der jeugd.

Maar de Heer der Kerk heeft dit geheel buitengewoon talent meer in het bijzonder, meer rechtstreeks en practisch in Zijn dienst willen nemen tot welzijn der wereld en tot glorie Zijner Kerk. Nu mogen wij deze hemelgave bewonderen in de meesterlijk gestelde encyclieken,

breven en allocuties van onzen H. Vader, welke bij den hoog wijsgeerigen en diep godgeleerden inhoud nog de zeldzame verdienste voegen van den zuiversten klassieken stijl, zoodat hierin zijn eigen woord bewaarheid wordt:

„Nativo quippe et eleganti genere dicendi mire invitantur homines ad audiendum, ad legendum: itaque fit ut animos et facilius pervadat et vehementius teneat verborum sententiarumque luminibus illustrata veritas".

En men behoeft ook slechts een vluchtigen blik geworpen te hebben in de zoo schoone als degelijke herderlijke brieven, door hem als bisschop van Perugia in de moedertaal geschreven, om de bewondering te deelen zijner geestelijke kinderen, die voor zulk eene verhevene leer geen waardiger vormen en voor de vaderlijke teederheid van zijn bisschoppelijk hart geen zoeter taal konden denken.

Toch is de letterkundige roem, dien Paus Leo zich door zijne Italiaansche en vooral door zijne Latijnsche gedichten verwierf, nog altijd groot genoeg om den letterkundige, door geene andere zorgen afgetrokken, een begeerlijk en voldoend loon toe te schijnen. Niet alle bevoegde kunstrechters zijn evenwel zoo onpartijdig als een Rugiero Bonghi, wiens lof wel geheel onverdacht zal zijn, en die niet aarzelt te getuigen, dat het geheel eigenaardig kunstwerk van het Latijnsch gedicht „tot geen hooger volkomenheid gebracht kan worden dan door Leo XIII is bereikt, en wel van zijne kinderjaren af". Inderdaad, ieder die het geluk heeft eene klassieke opleiding genoten te hebben, die de sierlijkheid, de kracht, de diepte van de taal der Romeinen van jongs af heeft leeren bewonderen, vindt in de gedichten van

Paus Leo als een keurig feestmaal aangericht. Hij zal met geestdrift dezen tweeden Politiaan huldigen, die bij machte blijkt de doode taal onder zijn geleerde pen te doen herleven, die hare diepste geheimen haar weet af te luisteren, haar zoozeer te beheerschen, dat zij, gewillige dienares, hem met den overvloed harer schatten ter zijde staat en naar de meest verscheidene gemoedsbewegingen van het christelijk hart, naar de vernuftigste spelingen en de fijnste nuanceeringen der gedachte steeds sierlijke, gespierde, nieuwe vormen en wendingen verleent, die den geest boeien en medeslepen en door eene welluidendheid van den fijnsten smaak het oor betooveren.

Het eigenaardig genot, in de lezing van Latijnsche gedichten van zulk een volmaakten vorm gelegen, wordt niet weinig verhoogd door de gedachte, deze taal der wereldbedwingende Romeinen, deze taal der redenaars en dichters, wier geschriften den toets der eeuwen hebben doorstaan en nog den roem uitmaken van den menschelijken geest, zoo zuiver, krachtig en majestueus van des Tibers boorden uit den mond eens Pausen te vernemen.

Doch ook de inhoud is aantrekkelijk schoon. O zeker, wil men de groote historische beteekenis van Leo XIII, de hoogte en den omvang zijner wijsgeerige en godgeleerde ontwikkeling, den doordringenden en alomvattenden blik zijner staatsmanswijsheid, door den Duitschen rijkskanselier zoo hoog en ondubbelzinnig geprezen, waardeeren; wil men de verborgen drijfveeren van geheel zijn leven en streven, de idealen van zijn grootschen geest leeren kennen en doorgronden, men heeft de ver-

zameling zijner herderlijke brieven als bisschop van Perugia, vooral de heerlijke reeks zijner pauselijke encyclieken te lezen en te bestudeeren. Maar toch zijn de betrekkelijk weinige gedichten van Leo XIII, ook in dit opzicht, geenszins van geringe beteekenis. En zeker kan de beeltenis des Pausen niet dan zeer onvolkomen geschetst zijn, indien men deze edele voortbrengselen van den buitengewonen, zijne naaste tijdgenooten verre overtreffenden geest, en waaruit eene providentiëele persoonlijkheid spreekt, zou verzuimen te karakteriseeren. Ook in deze meesterstukjes van antieke schoonheid spreekt de geest van dezen grooten Paus en worden wij nader bekend met de hooge en rijke harmonieën van dit heerlijk leven. Zij laten ons een blik slaan in dat hooggezind en teeder, zoo echt menschelijk en zoo diep christelijk gemoed. Of is het niet treffend, dezen onversaagden strijder voor Gods eer, den doorluchtigen gevangene van het Vaticaan te hooren zingen:

Justitiam colui; certamina longa labores,
Ludibria, insidias, aspera quaeque tuli;
At fidei vindex non flectar: pro grege Christi
Dulce pati, ipsoque in carcere dulce mori.

Hoe schoon is de volgende groet aan de Allerheiligste Maagd; het teederst godvruchtig gevoel schijnt te wedijveren met de zoetste en zangerigste taal. Het is een der laatste (1886) en hier te lande nog weinig bekende gedichten van den Paus:

Auri dulce melos, dicere Mater Ave,
Dicere dulce melos, o pia Mater Ave,
Tu mihi deliciae, spes bona, castus amor;
Rebus in adversis Tu mihi praesidium.

Si mens sollicitis icta cupidinibus,
Tristitiae et luctus anxia sentit onus;
Si natum aerumnis videris usque premi,
Materno refove Virgo benigna sinu.

Et cum instante aderit morte suprema dies,
Lumina fessa manu molliter ipsa tege,
Et fugientem animam Tu bona redde Deo.

In 't Oosten, zegt men, groeit eene vrucht, zóó sappig en teer, dat zelfs de zachtste vingerdruk ze kwetst; men vangt ze, om ze in haar geheel te laten, voorzichtig in zijden doeken op. Zoo zou ook hier slechts het zachte Italiaansch, gelijk Paus Leo het schrijft, de eenvoudige schoonheid van dit gedichtje eenigszins kunnen weergeven. Eenigszins; want wanneer de dichter dit een enkelen keer beproeft, zooals in het: *Vergin Geltrude, a Dio diletta sposa*, dan lezen wij toch nog liever het: *Gertrudis, o sacra Deo castissima virgo*, welks zoete teederheid door prof. Farabulini terecht werd opgemerkt met de bewonderende uitdrukking: *una gentilissima poesia . . . animata da una dolcezza ineffabile.*

Mint iemand echter meer krachtige taal, hij luistere:

Heu mare sollicitum spumantibus aestuat undis:
Nox heu nimbosum contegit atra polum.
Quassatur ventis, pelago iactatur in alto,
Et iam fracta ratis gurgitis ima petit.
Horremus trepidi, quatit aeger anhelitus artus:
Mors instat, iam iam nos vorat unda maris.

Dit is wel een der schoonste gedichten uit den bundel, ook wat opvatting, uitwerking en verrassende wending betreft. Maar zoo willen wij telkens uitroepen na ieder gedicht. Hoe treffend van echt klassieke schoonheid is o. a. het juweeltje, dat *Fons loquitur* ten opschrift

draagt, en de bron bezingt, die van Pandolfo's hoogsten heuveltop zachtkens voorthuppelend langs de rots, op Giacchino Pecci's bevel, naar Perugia heenspoedt en de burgers dier hooge bergstad met kristalhelder drinkwater verkwikt:

> Leniter exiliens Pandulphi e colle superno,
> Huc e nativis deferor unda iugis.

Men leze dit schoone gedicht ten einde en vinde er tevens een treffend beeld in van Leo's eigen poëzie. In den regel toch brengt het gekozen onderwerp niet tot hooge vlucht. Nu eens is het een dichterlijke scherts met vernuftige woordspeling van naam en plaats, dan wederom eene gulhartige en geestige lofprijzing van verdienstelijke en uitstekende mannen onder de priesters van zijn diocees, waarbij voornamelijk Prof. Geremia Brunelli en Mgr. Rotelli, den tegenwoordigen Nuntius te Parijs, een bijzonder geestverwant des Pausen, uitblinken. Ook vrome kloostervrouwen genoten somwijlen de eer door den dichter bezongen te worden, zooals b. v. de abdis der Cisterciënser-nonnen, Hermelinda Montesperelli, die ons in een paar trekken geteekend wordt als

> Coenobii custos vigil et fidissima, mater
> Provida consilio, propositique tenax.

Hooger echter stijgt de doorluchtige dichter in de drie heerlijke gewijde hymnen, tijdens zijn pontificaat in het licht gegeven. Rugiero Bonghi prijst in deze lofzangen voornamelijk de zuiverheid van taal, de kracht van uitdrukking, de stoutheid van opvatting, den levendigen gang en de meesterlijke beschrijving. Mgr. Rotelli noemt ze meesterstukken van Latijnsche dichtkunst en gewijde hymnologie en is van meening, dat, uit de gouden eeuw

van Leo X, alleen de beroemde hymnen van Sannazzaro op den H. Gaudiosus en den H. Nazarius er mede in vergelijking kunnen komen.

Deze lof van zulke bevoegde kunstrechters maakt de mijne natuurlijk overbodig. Het zij mij veroorloofd nog slechts te wijzen op de locale kleur en poëzie in deze historische lofzangen, daar deze schoone trekken allicht minder door ons worden opgemerkt dan door het Italiaansche volk, fier op den alouden oorsprong en den roem zijner steden en zoo gehecht aan zijne dichterlijke en schilderachtige volksgebruiken. Dit geldt de schoone regels in de hymne op den H. Herculanus, waarin de Etrurische oorsprong en de honderd middeleeuwsche torens der stad Perugia herdacht worden:

Laetare Etrusca civitas
Tanta refulgens gloria
Attolle centum gestiens
Caput decorum turribus 1).

Dit geldt nog meer de eerste hymne op den H. Constantius, waar wij de lange traditioneele processie uit den *duomo* naar de *chiesa suburbana* des Heiligen zien voortschrijden op den avond van den 28en Januari, als de winter strenger is: *Hyems rigescit*, en de bergen (de Subiaso en het verwijderde gebergte van Leonessa en de verre Apennijnen) met sneeuw bedekt zijn: *asperis Montes pruinis albicant*

Urbisque ferri ad moenia
Incessu et oré supplici
Senes, viros, cum matribus
Longo puellas agmine.

1) Zie de schoone vertaling dezer geheele hymne in *De Katholiek*, Dl. LXXVI, bl. 327.

Straks zien wij de tallooze vreugdevuren door de velden en op de heuvelen, naar het geliefkoosd volksgebruik in den nacht ontstoken:

Nox en propinquat: cerneres
Fervere turbis compita,
Late per umbram cerneres
Ardere colles ignibus.

Er gloeit in iederen regel en in ieder keurig woord een stille, echt kerkelijke geestdrift, waartoe reeds de treffende aanhef ons zacht had opgevoerd. Maar genoeg; wij zouden om al de schoonheden recht te willen doen, nog menige bladzijde moeten vullen.

Het is voor 't oogenblik moeilijk te berekenen, welken machtigen invloed op de Italiaansche letterkunde en in verdere kringen het voorbeeld en de bescherming zal uitoefenen van eenen Paus, terecht gehuldigd als *duce e re della eletta schiera che solennemente si è giurata ai classici.*

De houding ten opzichte der groote klassieke voorbeelden blijft altijd de gradenmeter van verval en bloei der letteren. Verwaarloozing, verachting van de eeuwige wetten der schoonheid, in de klassieke letteren geopenbaard, leidt noodzakelijker wijze tot verwildering, tot anarchie. Met de school der Carducci's en Stecchetti's dreigt deze anarchie ook de heerlijke Italiaansche letterkunde der Dante's, Petrarca's en Tasso's geheel te overweldigen. Treurig zijn reeds de verwoestingen, door deze volbloed revolutionnairen en hunne volgelingen in Europa's lusthof aangericht. De hemelsche bronnen zelve der schoonheid zijn aangetast, de grondwetten der kunst

verloochend; nu heerscht de poëzie — als ik het woord niet ontheilig — der twee in het vuur vergane steden, ja de poëzie van den haat en de wanorde der hel. Terwijl zij alles, wat van 't verleden is, als nietswaardig verwerpen, de schoonheid der schepping zelfs, de liefelijkheid der lente, de stille pracht van den troostenden sterrenhemel, de majesteit der zee, den gouden luister der zon, ja de harmonie der zangerigste taal, alles wat door de eeuwen heen de edelsten der stervelingen heeft verkwikt en getroffen, noemen zij hunne poëzie de poëzie der toekomst; alsof er eene toekomst kan zijn voor eene letterkunde, die, den brandfakkel en de verdelgingsbijl in de vuist, voorwaarts stormt ter verwoesting van al het bestaande en met Stecchetti raast:

Avanti , avanti , avanti
Colla fiaccola in pugno e colla scure!

Wat is er te verwachten van deze godslasterende dichters, die openlijk bekennen niet meer te gelooven, niet meer te hopen, niet meer te beminnen, die enkel den haat kennen, den Satan hymnen zingen en dien vorst der duisternis zegenen om de verleiding, waarmede hij Eva tot zonde bracht? Het is geen verdacht getuige (Cencioni), die gedwongen is te zeggen: *Il Parnasso italiano è divenuto un postribolo, una vera stalla d'Augia.*

Ook hier zal het Pausdom weder zijn behoudende en alles reddende kracht moeten toonen om de Italiaansche letteren voor den schandelijksten ondergang te bewaren.

Zou ook deze glorie voor den thans regeerenden Paus

zijn weggelegd? Zeker mogen wij verwachten, dat de door Leo XIII met woord en daad aangemoedigde en in zijne breve *Plane quidem* zoo hoog geprezen letterkundige studiën, onder Gods zegen en onder de geleerde en geestdriftvolle leiding van den Kardinaal Parocchi, niet zullen nalaten mannen voort te brengen als een Brunelli en Rotelli en zoovele anderen, die de glorie zijn en de kroon der door Kardinaal Pecci gevormde geestelijkheid van Perugia en de roem van hun vaderland.

Volleerd in de studie der meesterstukken, door Romein en Griek ten voorbeeld der eeuwen nagelaten, zal dezelfde geestelijkheid, in de school van den H. Thomas tot duchtige strijders gevormd, ook in sierlijken dos en met de fijnstgesmede wapenen toegerust den goeden strijd tegen dwaling en wansmaak tevens kunnen strijden. Zoo zal niet alleen het ééne noodzakelijke, 't geloof, maar zullen ook tegelijkertijd de schoone letteren gespaard worden en wellicht een nieuw tijdperk van bloei ingaan. En bij de roemrijke namen zijner voorgangers op den pauselijken troon, van Pausen als Damasus, Leo de Groote, Zacharias, Silvester II, Gregorius IX, Eugenius IV, Nicolaas V en Leo X, moge een dankbaar nageslacht, als den derden van dien naam, Paus Leo XIII voegen, „den aanvoerder en koning der uitgelezen schare, die trouw zweert aan de klassieken", den handhaver van Italië's ouden roem, den hersteller der vaderlandsche letteren.

Possit o tandem, domitis procellis,
Visere optatas Leo victor oras,

smeeken wij met den Paus-dichter, wiens verzen over de wereld zweven als blanke duiven tegen een

donkere lucht. Gegroet, gij schoone, klapwiekende duiven; weest voor ons en voor allen de blijde boden des vredes!

Zij zijn het inderdaad; ziet, daar rijst voor ons oog de slanke, witte gestalte van Leo, *Summus Pontifex*, *Rex*, *Vates*, het dichtst bij den hemel en vertrouwd met de geheimen der aarde; zijn veder snelt over het papier en hij schrijft 1):

Auguror: ecce viden crebris micat ignibus aether;
Nimboso apparent signa corusca polo.

Continuo effugiunt, subitoque exterrita visu
Tartareos repetunt horrida monstra lacus.

Gens inimica Deo portentum invita fateri
Fletuque admissum visa piare scelus.

---

1) Voorspelling! Ziet de lucht in vlam en lichtgewemel;
De in stormen schuddende aard' schouwt teek'nen aan den hemel.

Daar vlucht de gansche stoet van monsters, wreed en fel,
Op 't plotseling gezicht verschrikt naar 't diepst der hel.

Een God vijandig volk moet van Gods glorie tuigen,
Wij zien het, schreiend om zijn schuld, in 't stof zich buigen.

En de oude veten zijn gestild, voor krijg en bloed
Heerscht zachte liefde in 't eens verwilderde gemoed;

Ja ook de aloude en wreed miskende deugd, zoo teeder,
De onkreukbre trouw en de rechtschapenheid keert weder.

De Vrede, met d'olijf gekroond, wekt dra de kunst;
Met milde handen strooit de welvaart schat en gunst.

Itaalje's oude roem van Wijsheid, bij 't herleven,
Heeft de al te drieste schaar der dwalingen verdreven.

Gelukkig vaderland! herrezen uit den dood!
Door 't voorbeeld van uw deugd en d'ouden godsdienst groot.

Tunc veteres cecidere irae, tunc pugna quievit;
Iamque fera emollit pectora dulcis amor;

Quin et prisca redire audet neglectaque virtus,
Intemerata fides, et sine fraude pudor.

Mox olea praecincta comas Pax educat artes;
Ubere et alma sinu copia fundit opes.

Illustrat vetus illa Italas Sapientia mentes:
Longius errorum pulsa proterva cohors.

O laeta Ausoniae tellus! o clara triumpho!
Et cultu et patria relligione potens.

Haarlem. F. J. POELHEKKE.

PAUS LEO XIII EN DE BEELDENDE KUNST.

Mox olea praecincta comas pax educat artes.
LEO XIII.

De Nederlandsche Vaticaansche tentoonstelling, die onlangs te Amsterdam zoovele bezoekers trok en thans in de *Sala dei Arazzi* — d. i. de Vaticaansche zaal der Gobelins naar Rafaël's teekeningen — van den Nederlandschen kunstzin getuigt, is niet alleen een bewijs van het geloof, waarvoor de HH. Martelaren van Gorcum het leven lieten, maar ook van den vooruitgang dier kunsten, welke het meest van de stormen der Hervorming hadden geleden. Wat de architecten in de geniaalste ontwerpen, wat de schilder en beeldhouwer, ciseleur en paramentwerker, wat zoovele van kunstzin sprekende handwerken ons te bewonderen gaven, is, na eeuwen van onderdrukking, een intellectueele triomf.

Deze uiting danken wij aan de roepstem van Paus

Leo XIII, daar hij als feestgave bij zijn jubilé de ondersteuning verlangde der missionarissen, die alom door de verkondiging van het Heilig Evangelie ook de pioniers zijn der ware beschaving. Zoo blijkt opnieuw en op treffende wijze, hoe de Katholieke Kerk uit haren aard de kunsten bevordert.

Paus Leo XIII treedt op geheel bijzondere wijze in het voetspoor zijner groote voorgangers, onder welke wij ons gaarne een Paus Adriaan herinneren, Nederlander van geboorte, opvolger van Leo X, en beschermer van onzen vaderlandschen meester Joan van Scorel. Op den pauselijken troon is Leo XIII de hooge begunstiger gebleven der schoone kunsten, die hij van jongs af eerde en bevorderde, waar hij kon.

Als negentienjarig jongeling zien wij reeds den student Joachim Pecci met eigen hand op een monumentalen steen een keurige Latijnsche inscriptie griffen ter eere der *Deiparae ab Angelo Salutatae* om aan de taal, welke hij toen reeds zoo buitengewoon machtig was, door plastische uitdrukking zijner gevoelens nog meer nadruk bij te zetten.

Als pauselijk delegaat der provincie Benevento, was een der eerste handelingen van zijn bestuur, dat hij met blijdschap de uitnoodiging aanvaarde, om den eersten steen te leggen voor een nieuwe kerk in de hoofdstad, opgericht als een dankbetuiging in monumentale vormen voor den zegen, dat God de inwoners van den geesel der cholera had verschoond, welke in het nabijgelegen Napels groote sterfte had veroorzaakt.

In het jaar 1846 tot bisschop benoemd van de Um-

brische hoofdstad Perugia, voorziet de nieuwe herder eerst in de dringendste behoeften van zijn diocees, maar reeds in het jaar 1849 maakte hij, door het leggen van een nieuwen marmeren vloer, een begin met de herstelling zijner kathedraal, waarin de stoffelijke overblijfselen van drie vroegere Pausen zijn bijgezet.

Aan deze kerk, met bijzonder schoone proporties, werd naar gelang der middelen, eerst het eene en vervolgens het andere gedeelte gerestaureerd; en welke zorgen den bisschop bij de veelzijdige behoeften van zijn diocees ook drukten, niet minder dan eene som van 20,000 kronen werd daaraan uitgegeven. Hoezeer deze onderneming hem ter harte ging, bewijst nog zijne lastgeving, eer hij het kunstrijke Perugia voor goed verliet, om de San-Onofrio kapel van dat kerkgebouw met fresco's te versieren.

Maar tot den *duomo* beperkte zich zijne belangstelling niet. Aan de poorten der schilderachtig gelegen stad bouwde hij eene nieuwe kerk ter eere van de H. Maagd, en in andere plaatsen van zijn diocees werden meer dan 40 kerken volgens de beste plannen, òf van de grondslagen af geheel nieuw opgetrokken òf vergroot òf naar gelang der behoeften hersteld. Aan de kerk van *San-Martino in Campo* werden meer dan 1200, aan die van *Castiglione del Lago* meer dan 25000 kronen besteed.

Met wat volmaakte orde, godsvrucht en luister de eeredienst in de kathedraal van Perugia plaats had, daarvan konden zelfs de vreemdelingen getuigen, welke, daar gekomen met de bedoeling om de meesterstukken der Umbrische school te bewonderen, nog bleven vertoeven

om de schoonheid der heiligheid in den dienst des altaars te aanschouwen.

Het bisdom Perugia bood, vol dankbaarheid voor het groote voorrecht 25 jaren lang door een dusdanigen herder geleid te zijn, bij de schitterendste betuigingen van hulde en eerbied, nog als bijzonder teeken van erkentelijkheid een bronzen beeld aan der *Immaculata Conceptio*, het werk van een Perugiaansch beeldhouwer, die het jaar te voren in Rome den eersten prijs had verworven 1). Men wist ongetwijfeld, wat op dezen zijn feestdag den beminden feesteling bijzonder aangenaam moest wezen.

Leo XIII is de groote vereerder van den Heilige, welken hij vroeger als kardinaal zoo schoon als den *Poverello d'Assisi* heeft geteekend. In de beperking zijner persoonlijke behoeften gelijkt hij zijn toonbeeld, en hiermede kunnen wij ons ook de mogelijkheid verklaren der vele kunstwerken, welke hij als Paus in het Vaticaan heeft ten uitvoer laten brengen. In de benarde omstandigheden van den H. Stoel heeft hij door buitengewoon groote uitgaven getoond, dat de kunst niet is eene bloote weelde, maar eene vruchtdragende levensuiting, gelijk aan den balsem, uitgegoten op de voeten van den Zaligmaker, eene christelijke hulde. Waar in het kunstrijkste paleis ter wereld reeds de beroemdste kunstjuweelen zijn verzameld, heeft de Paus het niet overtollig geacht deze met buitengewone kosten te ver-

1) *Het leven van Paus Leo XIII*, O' Reilly. — Vert. Poelhekke, I, bl. 186.

meerderen. En zoo is de *Galerià dei Candelabri* verrijkt met eene grootsche openbaring van zijne inzichten op dit gebied.

Reeds de vloer, welke in deze zaal nieuw gelegd werd, is een bewonderingswaardig werk der techniek. Een zeer bevoegd Parijsch kunst-tijdschrift: *Le Courrier de l'art*, zegt daaromtrent, naar aanleiding der bespreking in het liberale blad *Italia* te Rome:

„Un mot encore sur cette Salle des Candelabres, reconstitution si parfaite de la vie antique, témoignage précieux de l'art chez les anciens. La partie qui n'est ni la moins belle ni la moins précieuse, c'est cette mosaïque de marbre, chef-d'oeuvre d'accouplement des marbres anciens, modernes, des pierres précieuses, telles que le lapis-lazuli, le vert antique. De ce côté les travaux du Vatican sont incomparables".

Maar veel hooger nog staat wat een der grootste levende kunstenaars te Rome, de schilder Louis Seitz, in de prachtigste vormen heeft weten zichtbaar te maken.

Aanvankelijk was het begin van dit groote werk aan een Italiaansch schilder opgedragen, maar de kunstkennis van Paus Leo deed hem weldra bemerken, dat het den schilder aan het noodzakelijk talent ontbrak. En toen Seitz, er voor staande, nog al gematigd zijn oordeel uitdrukte, voegde Z. H. hem toe: „Zeg gerust uw oordeel, ik zie wel, wat werk mij geleverd is" 1). De Paus vertrouwde nu de geheele uitvoering aan den meester, die, hoewel te Rome geboren, door zijne afstamming en door zijne kunst geheel als een Duitsch kunstenaar moet worden beschouwd.

---

1) Deze bijzonderheid werd mij van zeer betrouwbare zijde uit Rome medegedeeld.

Het hoofdidee dezer grootsche compositie is door den Paus zelf aangegeven. Het is de zegepraal van het christelijk geloof in wetenschap en kunst. Daar vertoont zich de heerlijke gestalte van den H. Thomas, wiens beeltenis door de beroemde encycliek van Leo XIII als geïnspireerd schijnt. Ginds stelt de schilder ons de kunst voor, opgevat naar het woord des Pausen, dat de kunstenaar nut moet trekken uit de klassieke oudheid voor de christelijke kunst. De heidensche kunst, voorgesteld door eene forsch ontwikkelde vrouw, met het Coliseum in 't verschiet, wordt door een statig gekleede matrone, in welke de hoogere schoonheid der christelijke kunst is verpersoonlijkt, op de Basiliek van St. Pieter gewezen. Boven dit tafereel prijkt het opschrift:

ARTES . PRISCAE . AVSPICIIS . PONTIFICVM
ROMANORVM . FELICIVS . REVIXERE

De aansluiting dezer kunstwerken aan de beroemde tafereelen van een Rafael maakte voorzeker de taak van den negentiende-eeuwschen kunstenaar niet gemakkelijker, maar het werk van Leo XIII en Seitz zal ten allen tijde met bewondering worden beschouwd. Zij mogen, zeggen wij met *l'Univers*, er roem op dragen een heldendicht in lijn en kleuren gewrocht te hebben. Is alzoo de naam van Leo XIII, gelijk Dr. O'Reilly zegt, reeds een aansporing tot het verwerven van letterkundige uitstekendheid, zij is ook eene opwekking tot bevordering der beeldende kunsten in geheel haar wijden omvang.

Wij zouden nog kunnen vermelden, dat Leo XIII den schilder met bijzondere eerbewijzen heeft beloond,

o. a. aan hem, in gelijken zin als Paus Adriaan aan J. van Scorel deed, het toezicht over een deel der kunstschatten van het Vaticaan heeft opgedragen, en verder door andere opdrachten van zijne tevredenheid en van zijne liefde voor de kunst deed blijken.

Herinneren wij verder aan de oprichting van de gedenkzuil met het prachtig bronzen beeld van den H. Petrus, als monument van het laatste Vaticaansche concilie, en aan de restauratie der apsis in de Basiliek van St. Jan van Lateranen, waarvoor de belangrijke som van drie en een half millioen lires is uitgetrokken. Ook de technische kunsten vinden in den Paus een beschermer, daar hij zelf, in het Vaticaan, eene weefschool heeft opgericht, ten einde onder de bekwaamste leiding eene kunst te doen herleven, tot wier verheffing reeds een Rafael door zijne teekenstift zooveel heeft bijgedragen. Zelfs voor de vindingen onzer eeuw, die tot de studie der kunstwerken kunnen behulpzaam zijn, heeft Paus Leo een open oog; prijst hij niet in een schoon Latijnsch gedicht de kunst, welke de zonnestraal weet dienstbaar te maken, om de beeltenis des menschen als met het talent van een Apelles terug te geven? Doch wij hebben reeds genoeg doen uitkomen, hoe na alle kunst den grooten Paus aan het hart ligt.

Stel daartegenover het Vandalisme, dat, tot verontwaardiging van alle hooger ontwikkelden, het Rome der Pausen, ook door vernieling en ontwijding der heerlijkste gedenkteekenen, zooals b. v. der *Villa Ludovisi*, tot een stad van het materialisme tracht te maken. Zelfs de protestantsche geschiedschrijver Gregorovius, aangehaald in den *Moniteur dé Rome*, zegt daarvan:

„Les habitants du Vatican ne me regardent pas. Je n'en connais aucun et il m'est indifférent qui y est libre ou prisonnier. Mais ce palais des Papes que Bramante a executé si merveilleusement est un monument qui appartient au monde entier aussi bien que le temple de Michel-Angelo. C'est un offense de rapprocher cette masse de maisons sans art de cette demeure. La fumée s'étend en nuages immondes sur le jardin des Papes. Ce spectacle sera un reproche éternel".

Leo XIII heeft het Vaticaan beschouwd als het eigendom der geheele beschaafde wereld. Indien zijne wereldlijke macht en vaderlijk bestuur zich over geheel Rome had uitgestrekt, zou dit verwijt, belichaamd in het op te richten monument van den *Re Galantuomo*, der wereld niet als schouwspel aangeboden worden.

Haarlem. F. L. STRACKÉ JZ.

PAUS LEO XIII EN DE KERKELIJKE TOONKUNST.

Romanorum Pontificum sollicitudo. — 26 Apr. 1883.

Indien ik de vele en velerlei daden, die onze groote Paus in het belang der kerkmuziek verricht heeft, wilde opsommen en uitvoerig beschrijven, dan zou ik in eene herhaling moeten vallen van hetgeen in verschillende jaargangen van het *St. Gregorius-Blad* is vermeld geworden. Laat ik liever mededeelen, welke gedachte als van zelf, althans in mij, oprijst, wanneer men beschouwt hetgeen onze H. Vader voor de kerkmuziek gedaan heeft. Mij dunkt, bij zulke gelegenheden ziet men Leo's heerlijk wapendevies: Lumen in coelo telkens bewaarheid.

Nu wil ik niet spreken van eenige — indien ik ze zoo noemen mag — kleinere daden, waardoor de Paus zijn belangstelling in de herlevende kerkmuziek toonde en de bevorderaars daarvan aanmoedigde en steunde; als b. v. dat hij den president der Amerikaansche Caecilia-Vereeniging met de ridderorde des H. Gregorius begiftigde, dat hij aflaten aan de leden der Duitsche en der Iersche Caecilia-Vereeniging schonk, dat hij een aantal exemplaren van Haberls *Magister Choralis* aan verschillende Romeinsche seminariën ten geschenke gaf enz.

Niet eens nog wil ik uitvoerig gewag maken van het belangrijk en heilzaam feit, dat met den verklaarden wensch en de bijzondere goedkeuring des Pausen de Italiaansche Caecilia-Vereeniging voor kerkmuziek haar zetel van Milaan heeft overgebracht naar Rome, opdat van dit middelpunt uit de gezonde beginselen der kerkelijke toonkunst zich te zekerder en te gemakkelijker zouden verbreiden.

Niet eens ook wil ik in herinnering brengen, hoe de Paus, een viertal jaren geleden, door de dichte duisternis der Italiaansche kerkmuziek een verblijdend en heilaanbrengend licht heeft laten schijnen, toen hij met zijn oppergezag het *Reglement* bekrachtigde, hetwelk de H. Congregatie der Riten aan al de bisschoppen van Italië toezond en voorschreef; een „Reglement", dat in staat is om, bij goeden wil en samenwerking der Italiaansche zangers, redding aan te brengen voor de diepvervallen kerkmuziek in Italië's kerken en haar, zij 't ook langzaam, wederom tot die wonderbare hoogte op te voeren, welke zij aldaar in de XVIe eeuw heeft bereikt.

Maar boven alles heeft Leo XIII getoond ook voor

den kerkzang een „licht van den hemel" te zijn, na het veelbesproken Congres van Arezzo — treuriger gedachtenis!

Eenheid met de kerk van Rome in den kerkzang bij uitnemendheid, den gregoriaanschen, evenzeer als in alle andere deelen der liturgie, was reeds het streven van den roemrijken Pius IX geweest, en reeds had deze Paus den weg aangewezen, waarlangs die eenheid behoorde te worden gezocht: ééne officiëele uitgave der gregoriaansche zangboeken, door den H. Stoel zelf bezorgd, en daarbij de uitdrukkelijk verklaarde wensch des Pausen, dat die boeken overal mochten worden ingevoerd. Tegenover talrijke mannen nu, die aanstonds, zelfs met opoffering van eigen zienswijze en voorliefde, hunne krachten gingen wijden aan de vervulling van Pius' vurig verlangen, stonden vele andere, die — het moet worden erkend — niet minder dan hun tegenstanders uitmuntten door wetenschap en kennis der oudheid, maar uit naam hunner wetenschap verlangens openbaarden, tegenstrijdig aan die, welke het hoogste kerkelijk gezag had uitgesproken; en met name in Frankrijk, hetwelk toch nooit gemakkelijk geweest was om zich te voegen naar de Romeinsche liturgie, verhieven zich stemmen, die met kwalijk verborgen spijt, soms zelfs met overschrijding van de grenzen, die de plicht van eerbied en gehoorzaamheid stelt, op allerlei wijze te kennen gaven, dat het kerkelijk gezag, wilde het goed doen, een anderen weg behoorde in te slaan. Het schrijven en wrijven dier beide partijen nam allengs toe, en naarmate brochuren en tijdschriftartikelen over het vraagstuk der gregoriaansche zangboeken vermeerderden, naar die mate

klom ook het gekibbel en geharrewar der wederzijdsche auteurs..... met het treurig, doch natuurlijk gevolg, dat de vervulling van Pius' in zoovele woorden uitgesproken verlangens al moeilijker en moeilijker te bereiken werd.

Leo XIII beklom den H. Stoel. Hij betrad het voetspoor zijns grooten voorgangers; in *dezelfde* bewoordingen als Pius IX gaf hij de goedkeuring van zijn oppergezag aan de officiëele zangboeken, in *dezelfde* bewoordingen sprak hij zijn uitdrukkelijk verlangen uit.

Zóó was de stand van zaken, toen het Congres van Arezzo werd bijeengeroepen: een inderdaad gevaarlijk congres. Dáár kwam dan ook het zoeken der beide partijen, hoofdzakelijk dat der tegenstrevende partij, allerduidelijkst aan het licht, en — de bedoelingen daargelaten — het scheen, dat men zich had voorgesteld op genoemd congres zóóveel *poids* te zullen geven aan de strevingen der archaeologen en zóó weinig beteekenis aan de decreten, die de H. Stoel reeds over de zangboeken had uitgevaardigd, dat het schier geen moeite zou kosten het kerkelijk gezag van zijn wenschen af te brengen.

Maar de helderziende blik van Paus Leo XIII doorzag aanstonds, wat de gevolgen van de besluiten en uitspraken van genoemd congres zouden wezen: klimmende tweespalt tusschen de deskundigen, vinniger pennestrijd, stijgende heftigheid, schending van den eerbied en de gehoorzaamheid, die alle Katholieken, ook de wetenschappelijke mannen, tot plicht hebben, en met dat al..... de eenheid in den liturgischen zang niet slechts moeilijker, maar schier onmogelijk te bereiken.

Nauwelijks dan ook was het Congres van Arezzo gesloten, of „het gewicht der zaak beseffende" *attenta negotii gravitate* — zóó heet het in het straks te vermelden decreet — droeg de Paus die ter onderzoeking op aan eene afzonderlijke, door hem zelven gekozen commissie uit de H. Congregatie der Riten, en nadat op Leo's bevel alles ernstig onderzocht en overwogen en daarenboven het oordeel van zeer ervaren mannen gevraagd was, vaardigde hij het hoogst belangrijk decreet van 26 April 1883 uit, waarin eerst een ernstige vermaning en waarschuwing wordt gegeven aan al degenen, die tot dan toe gemeend hadden de handelwijze van den H. Stoel in zake der gregoriaansche zangboeken te mogen afkeuren en veroordeelen; waarin vervolgens de daarop betrekking hebbende voorstellen van het congres beslist worden verworpen, en verder twistgeschrijf over de authenticiteit en wettigheid van Rome's zangboeken wordt verboden; waarin, eindelijk, nòg eens en nu voor de zooveelste maal uitdrukkelijk wordt verklaard, dat het hoogste kerkelijk gezag ten vurigste de eenheid van den liturgischen zang verlangt, en wel door middel van die zangboeken, welke het zelf heeft bezorgd.

Waar zou 't zijn heengegaan, indien niet Paus Leo's scherpziende blik den toestand aanstonds volkomen had doorzien en hij niet terstond met zijn volle oppergezag tusschen beide ware gekomen? Maar bij het helder licht, hetwelk Leo's decreet heeft doen stralen, is thans alle duisternis en nevel verdwenen; de geesten zijn tot rust gekomen en het onverkwikkelijk twistgeschrijf is ten einde. De Paus daarenboven verrichtte het werk niet ten halve: na eerst aldus alle strijdvragen omtrent de

authenticiteit der boeken beeindigd te hebben, gaf hij last om ze nog zooveel mogelijk te verbeteren en te vervolmaken met inachtneming van hetgeen de wetenschappelijke onderzoekingen der laatste jaren hebben aan het licht gebracht; hij liet den titel wijzigen, om zelfs voor den meest-bevooroordeelde duidelijk te maken, dat de zangboeken uitgaan enkel en alleen van het hoogste kerkelijk gezag; hij liet, eindelijk, ook in het *Caeremoniale* de liturgisch-muzikale voorschriften herzien en zóó wijzigen, dat zij èn juister pasten voor de bestaande toestanden èn enkele twijfelingen der geleerden uit den weg ruimden.

Mogen wij derhalve niet naar waarheid zeggen, dat Paus Leo XIII ook voor de kerkelijke toonkunst geweest is en nòg is een L u m e n i n c o e l o ?

Schiedam. M. J. A. LANS.

PAUS LEO XIII EN DE GELOOFSVERSPREIDING IN DE MISSIËN.

Sancta Dei civitas. — 3 Dec. 1880.

„Gaat en leert alle volken", en: „predikt het Evangelie aan ieder schepsel", was het woord van den Zaligmaker aan zijne Apostelen. En de reden van dit gebod wordt gegeven door den H. Paulus: „God wil, dat alle menschen zalig worden en tot de kennis der waarheid komen". Het is aan menschen opgedragen dit bevel volgens den gewonen gang der menschelijke ontwikkeling ten uitvoer te brengen.

De Kerk is algemeen, wil dus niet zeggen, dat zij werkelijk alle volken bevat, maar dat zij, als goddelijke instelling bestemd en geschikt is alle menschen te omvatten, en tevens dat zij zich, als goddelijke instelling onder de menschen, door de zich geregeld ontwikkelende toepassing harer geschiktheid, inderdaad over de aarde uitbreidt en aldus hare bestemming bereikt.

De algemeenheid is eene wezenlijke en noodzakelijke, niet eene bijkomende en toevallige eigenschap der Kerk: zij is niet na verloop van eenigen tijd algemeen geworden, zij is altijd algemeen geweest van haren oorsprong af, van den eersten dag haars bestaans.

De H. Lucas verhaalt in zijne *Handelingen*, dat op den Pinksterdag de Apostelen, van den H. Geest vervuld, verschillende talen begonnen te spreken; dat zij door volken van allerlei taal werden verstaan; en dat uit deze menigte zich drie duizend op het woord van Petrus bekeerden. Is dat niet de algemeene Kerk? De overlevering meldt, dat de Apostelen eenige jaren later de wereld onder elkander verdeeld hebben, om overal de waarheid te verkondigen. De 12000 grafschriften, die in de catacomben van Rome gevonden worden, zeggen ons, dat Christenen uit alle landen daar begraven liggen en pleiten voor de algemeenheid der Kerk in die dagen. De Kerk, de armen uitbreidend om de barbaren, haar door de Goddelijke Voorzienigheid toegevoerd, in liefde te omvatten, hare priesters uitzendend om het licht der waarheid naar alle streken over te brengen, haar verliezen altijd door ruimer aanwinst herstellend, zij is de Kerk van Christus, zij is de algemeene, de alleen ware Kerk.

Gelijk het universalisme van den Christus stond tegenover het particularisme van Jodendom en Heidendom, zoo staat de algemeene Kerk, die het verlossingswerk van haren Stichter voltrekt, tegenover het plaatselijk karakter der dwaling. Is de dwaling dan niet algemeen? Ongetwijfeld, maar terwijl de waarheid overal is en overal dezelfde bevonden wordt, is de dwaling, omdat verstand en wil door de zonde gewond zijn, ook overal, maar overal verschillend. De zijpaden hebben dit gemeen: dat zij zijpaden zijn, dat zij zich geregeld verder en verder van de heirbaan verwijderen, dat zij van elkander afwijken en allen te zamen uitloopen op den afgrond.

„Gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal Ik mijne Kerk bouwen", de geheele, de algemeene Kerk. Gelijk het onmogelijk is zich de Kerk te denken zonder zichtbaar opperhoofd, zoo onmogelijk is het deze kracht van uitbreiding aan te nemen zonder middelpunt, vanwaar die kracht uitgaat. De beweging om het geloof te verspreiden ging altijd van Rome uit, en de Pausen hebben altijd aan het hoofd dier beweging gestaan. Leo XIII, ook hierin der overlevering van het pausdom getrouw, heeft, ondanks den korten duur van zijn pontificaat, reeds zeer veel voor de missiën gedaan. Vooral de wijze, waarop de Paus aan de uitbreiding des Christendoms arbeidt, trekt de aandacht, daar zijn groote geest ook bij de geloofsverspreiding *ordenend* te werk gaat en duurzame toestanden in het leven roept.

De Slavonische rassen van Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Turkije heeft Leo aan zich verplicht door zijn poging om den Czaar gunstig voor de Katholieken te stemmen,

vervolgens ook door de plechtige viering van het tiende eeuwfeest der HH. Cyrillus en Methodius en door de vestiging eener geregelde hiërarchie in Bosnië en Herzegowina. De Heilige Vader bewerkte, dat de Verheven Porte de verkiezing van den Patriarch van Babylon erkende, dat de bloedige twist tusschen de Nestoriaansche Jacobiten van Syrië en de Katholieken van den Syrischen ritus werd bijgelegd, en dat er een gelukkig einde kwam aan het droevig schisma onder de Armeniërs. De benoeming van Mgr. Thomas tot Apostolisch Delegaat voor Perzië en de toezending der insignes van het grootkruis der orde van Pius IX aan de prinsen van het Perzisch hof hebben den Shah gunstig voor Rome gestemd. De brief van Leo XIII aan den keizer van China en zijne onderhandelingen te Peking gevoerd, ten einde de uitbarstingen van de volkswoede te voorkomen, die bij den oorlog der Franschen in Tonking verwacht werden, zouden niet onwaarschijnlijk schoone uitkomsten opgeleverd hebben, als de geraaktheid der Fransche regeering de Romeinsche curie in hare vrijheid van handelen niet had belemmerd. De brieven van Leo XIII aan den keizer van Japan en aan den koning van Gallas in Abyssinië waren daden niet enkel van scherpzinnige staatkunde maar ook van goddelijke zending; de Paus immers toont in al deze stukken aan, dat de Katholieke Kerk het welzijn van den Staat bevordert en aan de onderdanen den plicht van gehoorzaamheid leert; en de gunstige stemming, die hiervan het gevolg is, maakt den arbeid der missionarissen gemakkelijker en vruchtbaarder. Deze Paus heeft bovendien de hiërarchie in Schotland hersteld, den aartsbisschoppelijken zetel van Carthago in

Afrika op nieuw opgericht en eene nieuwe indeeling van bisdommen in Voor-Indië tot stand gebracht.

Moeilijkheden met Portugal waren aanleiding voor laatstgenoemde omvattende regeling : Portugal is bevredigd door de verheffing van Goa tot een patriarchaat, dat met de onderhoorige zetels Cochin, Meliapoor en Cranganore eene afzonderlijke kerkelijke provincie uitmaakt, wier belangen door de *Congregatie voor buitengewone kerkelijke aangelegenheden* behartigd worden; vervolgens heeft de Paus de bestaande vicariaten en apostolische prefecturen met kleine wijziging tot bisdommen verheven en onder de leiding der *Congregatie de propaganda fide* geplaatst; Agra, Bombay, Verapolis, Calcutta, Madura, Pondichery en Colombo zijn tot aartsbisschoppelijke zetels verheven. Bij latere regeling zijn nog twee vicariaten, Trichoor en Cottayam, voor de Katholieken van den Syro-Malabarischen ritus opgericht om door Latijnsche bisschoppen bestuurd te worden; ook zijn Kafiristan, Kasmiere en Noord-Punjab vicariaten geworden en aan de goede zorgen der congregatie van Mill-Hill toevertrouwd.

Deze laatste naam brengt eene herinnering mede, waaruit blijkt, dat Leo XIII zich niet enkel in het groot, maar ook in het klein met het missiewerk bezig houdt. In het begin van 1879 droeg Zijne Heiligheid aan de congregatie van Mill-Hill de taak op om te beproeven eene missie te stichten in Afghanistan. Door den oorlog, waarin deze staat gewikkeld werd met het Engelsche gouvernement, werden deze werkzaamheden belet. Nu deden de missionarissen dienst als veldkapelaans bij de Iersche regimenten en deelden in al de gevaren van dien bloedigen krijg.

Uit den aard der zaak volgt, dat deze bemoeiingen ten opzichte der missiën voor de beschaving der heidensche volken en voor de wetenschap voordeelig moeten zijn; het karakter van Leo XIII maakt iederen twijfel omtrent de bevordering daarvan onmogelijk. Om de missionarissen te bekwamen is het Grieksche college te Rome door den Paus gereorganiseerd en vergroot en heeft hij aldaar een seminarie voor Armenische priesters opgericht; ook heeft hij in een afzonderlijk rondgaand schrijven er op aangedrongen, dat de toekomstige predikers onder de heidenen de Oostersche talen toch vooral goed zouden leeren. De missionarissen zelf werken niet minder voor de wetenschap: zij zoeken — en de Paus heeft nogmaals hun aandacht op dit alles gevestigd — zij zoeken zeldzame handschriften om deze aan de bibliotheek van het Vaticaan af te staan; zij vervaardigen geographische en chorographische kaarten; zij bestudeeren het volk met zijn zeden, wetten, geschiedenis, kunsten en godsvereering; zij onderzoeken het land met zijne botanische, mineralische en zoologische bijzonderheden; zij zenden merkwaardige zaken voor het museum Borgia te Rome, dat, in het begin dezer eeuw door Kardinaal Borgia opgericht, nu door de Congregatie de propaganda fide zelf overgenomen is; zij geven wetenschappelijke volksbeschrijvingen uit, zooals Kardinaal Massaia, die aan dezen Paus eene geschiedenis van Etiopië heeft opgedragen, welke twaalf deelen in folio vullen moet en waarvan het vijfde deel reeds voltooid is.

„En de poorten der hel zullen haar niet overweldigen." Nimmer, hoeveel geweld zij ook plegen tegen de Kerk,

ook onder dit opzicht. Het Italiaansche gouvernement, dat in Massowah de missionarissen beschermt, omdat hun invloed de bevolking in rust houdt, verricht al het mogelijke om in Rome de bron van het missiewezen te doen opdrogen.

Algemeen bekend is de commissie van kardinalen, die met de aangelegenheden der missiën belast is en *Congregatio de propaganda fide* genoemd wordt: nu heeft de Italiaansche regeering niet enkel verschillende noodzakelijke scholen dier congregatie geseculariseerd, maar ook al hare onroerende goederen — milde gaven, door de geloovigen der geheele wereld voor de verspreiding des geloofs bijeengebracht — zich onrechtmatig toegeëigend en in Italiaansche staatsschuld geconverteerd. Ongelukkig Italië, vergeet niet, dat de schuld van een volk hier op aarde gedelgd wordt!

Deze onrechtvaardige handeling heeft onzen Heiligen Vader niet alleen zeer bedroefd, maar hem daarenboven bijna beroofd van middelen, om aan de missiën de zoo hoog noodzakelijke geldelijke ondersteuning te verleenen; daarom heeft Z. H. reeds meermalen een beroep gedaan op de liefdadigheid der Katholieken van geheel de wereld om ten minste in de meest dringende behoeften der Propaganda te kunnen voorzien.

Bovendien, reeds in het derde jaar van zijn pontificaat heeft Paus Leo XIII eene encycliek gegeven, waarin hij de drie liefdewerken: *Ter verspreiding des geloofs*, *Van de H. Kindsheid* en *Van de scholen van het Oosten* bijzonder aanbeveelt; in dat schrijven vermaant de Paus door gebeden en aalmoezen aan het groote werk der missiën deel te nemen en spoort hij

de bisschoppen aan missionarissen in hunne bisdommen aan te kweeken.

Ook Nederland heeft die stem gehoord. En het antwoord? Dat geven zijn zonen, die naar Afrika vertrekken of voor de missiën te Mill-Hill studeeren. Dat geven onze medebroeders, reguliere of seculiere geestelijken, die in Oost en West, in Natchez en Curaçao aan de uitbreiding van het H. Evangelie arbeiden. Dat geven onze broederschappen van den H. Geest, van de H. Kindsheid en andere, welker leden door gebeden en geldelijke bijdragen het missiewerk ondersteunen. Dat geven onze geschenken, die aan den Paus bij zijn vijftigjarig priesterschap worden aangeboden. Deze geschenken, grootendeels met eigen hand vervaardigd, zijn voor de missiën bestemd en zullen onzen Heiligen Vader in staat stellen talrijke arme missionarissen in hunne behoeften te ondersteunen.

Zoo wordt in die verre streken het Onbloedig Offer, ook door onze tusschenkomst, aan God opgedragen. Christus, de Middelaar tusschen zijn Vader en de menschen, is onze voorspreker. Gods milde zegen daalt neder over het werk der missiën, over ons, kinderen der algemeene Kerk, en over onzen Heiligen Vader, Leo XIII, die, als Christus' plaatsbekleeder voor allen, ook allen met vaderlijke liefde omvat.

's-Gravenhage. TH. L. KOXHOORN.

PAUS LEO XIII ALS VREDESTICHTER TUSSCHEN VORSTEN EN VOLKEREN.

Solatio nobis. — 24 Dec. 1878.

Een der schrikwekkendste teekenen des tijds is de machteloosheid der wereld om den vrede te bewaren, den vrede te herstellen. Vorsten en staatslieden komen telkens samen, congressen worden bijeengeroepen, tractaten geteekend, verbonden gesloten — en geen enkelen dag is de vrede verzekerd! Wat gisteren plechtig werd bezworen, geldt heden reeds als beslissende reden om zijne legermacht uit te breiden en op nog breeder schaal zich toe te rusten tot den krijg.

Niet minder vruchteloos blijken de pogingen om de inwendige rust van den Staat te verdedigen tegen hen, die haar bedreigen of verstoren. Nieuwe systemen worden nog altijd uitgedacht, uitzonderingswetten uitgevaardigd, zwaardere straffen bedreigd — alles te vergeefs! Het aantal zoowel als de macht van hen, die de vernietiging van alle maatschappelijke orde hebben gezworen, neemt met den dag toe en vervult de geesten met beklemmenden angst voor de toekomst.

„Bij zoo groote gevaren als er uit het Socialisme, het Communisme, het Nihilisme ontstaan — zegt de encycliek *Diuturnum* — bezitten de vorsten de geschikte middelen niet om de openbare orde te herstellen en de gewenschte rust aan de gemoederen te hergeven. Zij meenen door den steun der wetten zich te kunnen staande houden en gelooven door strenge bestraffing de rustverstoorders te kunnen in toom houden. Evenwel mag men niet uit het oog verliezen, dat geene straf, hoe gestreng ook, kracht genoeg bezit om den Staat voldoende te beschermen. De vrees is, gelijk de H. Thomas zoo voortreffelijk leert, een uiterst zwakke grondslag: want die door vrees worden teruggehouden, verheffen

zich, zoodra zij op straffeloosheid hopen kunnen, tegen hunne gebieders en wel met des te meer hevigheid, naarmate zij met grooter geweld werden bedwongen."

Des te zegenrijker is, in deze hachelijke omstandigheden, de werkzaamheid van een Paus als Leo XIII, die al den invloed van zijn opperherderlijk gezag, al de gaven van zijn verheven geest en al de schatten van zijn grootmoedig hart zonder ophouden blijft aanwenden, om den vrede overal te herstellen en naar alle zijden te bevestigen. Waarlijk, Paus Leo XIII moet begroet worden met de gewijde woorden der H. Schrift als de Vorst des vredes — *Princeps pacis* — en hem zal in de geschiedenis de eerenaam worden gegeven van vredestichter tusschen vorsten en volkeren.

„Van den aanvang van ons pontificaat — zoo kon de H. Vader met het volste recht, in zijn schrijven aan den aartsbisschop van Keulen, van zichzelven getuigen — hebben wij beproefd om vorsten en volkeren op te wekken tot vrede en vriendschap met de Kerk. Gij weet, hoe wij vroeger reeds onze aandacht gewijd hebben aan het herkrijgen van de zegeningen en vruchten van een duurzamen vrede. Ook is het u niet onbekend, dat wij, zoover wij vermochten, geen moeite gespaard hebben om een doel te bereiken, dat zoo eervol en onzer zorgen zoo overwaardig is. Of evenwel hetgeen wij ondernomen hebben en tot een goed einde trachten te brengen, zich in een gelukkige uitkomst zal mogen verheugen, weet Hij, van wien alle zegen komt en die ons dezen vurigen ijver en dit onweerstaanbaar verlangen naar vrede heeft ingestort. — Maar wat ook de uitkomst moge wezen, wij moeten ons aan den Goddelijken Wil onderwerpen en voortgaan, zoolang ons leven duurt, denzelfden ijver te bewaren, en te volharden in het vervullen van den ons opgelegden plicht. Geen enkele hinderpaal, die ons mocht gesteld worden, zal ons afbrengen van het doel om het heil van allen te beoogen."

Nauwelijks op den Stoel van den H. Petrus verheven, nog denzelfden dag — 20 Februari 1878 —

weinige uren slechts na zijne verkiezing, verzond de H. Vader reeds een brief aan den Duitschen keizer, om hem den eersten en vurigsten wensch zijns harten kenbaar te maken, „dat toch de vrede en de rust des gewetens aan de katholieke onderdanen van zijn rijk mochten teruggeschonken worden". Slechts weinige maanden later, toen het leven van den grijzen vorst door sluipmoordenaars der anarchisten tot tweemalen ernstig was bedreigd, hernieuwde de Paus op zoo dringenden en vredelievenden toon zijn voorstel tot verzoening, dat de rijkskanselier niet langer kon dralen de onderhandelingen te openen. Beurtelings te Kissingen met Mgr. Masella, of te Gastein en te Weenen met Mgr. Jacobini gevoerd, werden zij te Rome onder 's Pausen persoonlijke leiding een vaste grondslag om tot een duurzamen vrede tusschen Kerk en Staat te kunnen geraken. Voorzeker, niet aller wenschen werden vervuld, niet aller verwachtingen bevredigd.

„Wij bevinden ons — zoo schetste Dr. Windhorst op de vergadering te Trier den toestand — in het stadium der vredespreliminairen met wapenstilstand en eerbiediging der wederzijds ingenomen positien en wij zijn ijverig bezig met het versterken onzer ultramontaansche stellingen. Ongetwijfeld, wanneer wij zoo spreken, mogen wij niet vergeten wat reeds verkregen werd: de parlementaire handelingen van dezen winter en de toen genomen besluiten behooren voor altijd onder de merkwaardigste en gewichtigste zaken, die de kerkelijke geschiedenis heeft aan te wijzen. Allen, die daartoe medegewerkt hebben, verdienen onzen dank; maar op de allereerste plaats komt die dank toe aan Z. H. den Paus Leo XIII, die met onvermoeiden ijver voor den vrede gewerkt heeft en die van den aanvang van zijn pontificaat niet opgehouden heeft nieuwe voorstellen daartoe te doen".

En al meende de uitstekende leider van het Centrum

met allen nadruk te moeten verklaren: „wij hebben wel een grooten stap gedaan tot den vrede, maar den vrede zelven hebben wij nog niet" — onder instemming en toejuiching van allen kon hij er bijvoegen: „dat zulk een Paus den Stoel van den H. Petrus bekleedt, moge vrij tot volle gerustheid strekken". Immers, krachtiger dan de H. Vader het deed, in zijn brief aan Kardinaal Nina (27 Aug. 1878), kon het niet worden uitgesproken: dat het bij de vriendschappelijke onderhandelingen met het kabinet van Berlijn „niet zijn inzicht was eenvoudig tot een wapenstilstand te komen, welke den weg tot nieuwen strijd steeds openliet — maar na verwijdering van alle hindernissen tot het stichten van een waren, oprechten en duurzamen vrede".

Hoe verzoenend klonk ook Leo's woord tot Frankrijk, toen Gambetta met zijne strijdleus: *Le cléricalisme est l'ennemi* de gansche legermacht der geheime genootschappen tegen de Kerk en hare inrichtingen had te wapen geroepen. Door tusschenkomst van Kardinaal Guibert schreef de H. Vader aan de Fransche bisschoppen:

„Zonder eenigen twijfel laakt en veroordeelt de Katholieke Kerk geen enkelen regeeringsvorm, en alle door de Kerk in het leven geroepen instellingen voor het algemeen welzijn kunnen bloeien, hetzij het bestuur der openbare aangelegenheden is toevertrouwd aan de macht van een enkelen of van meerderen. En daar het te midden der staatkundige wisselingen en hervormingen noodig is, dat de Apostolische Stoel voortga over de zaken te onderhandelen met hen, die regeeren, heeft hij slechts ééne zaak op het oog: de christelijke belangen te beveiligen; doch de rechten van het staatsgezag te schenden, wie zij ook mogen zijn, die het uitoefenen, dat wil de H. Stoel nooit en kan het nimmer willen".

Na deze geruststellende verzekering ging de Paus nog

verder en, de uiterste grens der toegevendheid naderend, aarzelde hij niet de leden der geestelijke orden te machtigen schriftelijk te verklaren: „dat zij vreemd waren aan alle staatkundige woelingen en noch hun levensregel noch hun werkkring iets gemeens had met den partijgeest". Zelfs gaf hij geen gevolg aan de voorgenomen zending van een Nuntius aan het keizerlijk hof te Peking, ten einde de gevoeligheid der Fransche staatslieden niet te kwetsen, die meenden, dat dergelijk plan in strijd was met de belangen van Frankrijk, aan wien de bescherming der Christenen in China uitsluitend heette toevertrouwd.

Hoe bitter moet het vredelievend hart van den H. Vader geleden hebben, toen in weerwil van zooveel opoffering en tegemoetkoming de vijanden der Kerk zegevierden.

„Met diepe smart — zoo klaagt hij — zien wij, dat de Fransche bewindslieden besloten hebben ten einde toe den weg te vervolgen, dien zij hebben betreden. Reeds komen droeve en smartvolle tijdingen bij ons in: wat van de geestelijke orden restte, is men begonnen te verspreiden en aan vernietiging prijs te geven. Bij de mare van deze nieuwe ramp, welke Frankrijk treft, is onze ontroering groot en zijn onze zielsangsten onuitsprekelijk, en wij kunnen niet nalaten onze verzuchtingen te doen hooren en onze stem te verheffen tegen den hoon der Katholieke Kerk aangedaan".

Het scheen evenwel, dat de Goddelijke Voorzienigheid juist dit oogenblik van droefheid en teleurstelling wilde uitkiezen om Leo XIII als vredevorst door de gansche wereld te doen huldigen. Een ernstig verschil was eensklaps tusschen Duitschland en Spanje gerezen over het bezit der Carolinen-eilanden in den Grooten Oceaan, en welhaast had het zulk een dreigend aanzien gekregen,

dat eene oorlogsverklaring onvermijdelijk werd geacht. Wie zal in staat zijn de gevolgen te berekenen, indien een der partijen naar de wapenen had gegrepen om het pleit te beslissen? Maar aanstonds keerde de rust in de gemoederen weder, toen de bemiddeling van den H. Vader was ingeroepen, en Leo XIII, binnen een tijdsverloop van vier weken, in zijn verzoenend voorstel de belangen van Duitschland met de rechten van Spanje wist te vereenigen.

Met niet minder gelukkigen uitslag werden 's Pausen bemoeiingen bekroond, waar het gold de diplomatieke betrekkingen met België te herstellen, de rechten der Kerk met den Zwitserschen bondsraad te regelen, met Engeland over de inrichting der bisdommen op het Indische schiereiland te onderhandelen, of met Portugal door een concordaat de eeuwenoude scheuring in de Kerk van Goa te doen eindigen. Ook in de Balkanstaten en in Turkije bleek het meer dan eens, hoe Paus Leo in de hoogste mate de gave bezit om langs vreedzamen weg de meest ingewikkelde geschilpunten op te lossen, en terwijl hij door zijn Nuntius te Madrid in stilte arbeidde aan de verzoening der partijen, wier onderlinge strijd voor Spanje de bron is van ontelbare rampen, wijdde hij tevens al zijne zorgen aan het zoo zwaar beproefde Ierland, ten einde het de rust en den voorspoed te hergeven, die het weleer door den zegenrijken invloed der Kerk had genoten. Eveneens is het ongetwijfeld aan de wijze en voorzichtige leiding van den H. Vader te danken, dat in Amerika de vereeniging der *Knights of labour*, die reeds meer dan een millioen leden telt, tot heden de grenzen van recht en orde niet heeft overschreden en voor

den verderfelijken invloed der socialistische volksmenners is bewaard gebleven.

Zoo weet Paus Leo zijn machtig en toch vredelievend woord ingang te doen vinden in aller harten, zoowel in de hoogste kringen als in de laagste rangen der maatschappij. Alleen Italië blijft hardnekkig weerstand bieden, ofschoon in het consistorie van 23 Mei l.l. de weg tot toenadering en herstel zoo zacht mogelijk werd aangewezen.

„Gave God — zoo sprak de H. Vader — dat ook Italië, hetwelk ons zoo bij uitstek dierbaar is, de vruchten wilde plukken van den vredelievenden geest, die ons jegens alle volkeren bezielt! Wij wenschen vurig, dat het een einde make aan zijn noodlottigen strijd tegen den Paus, wiens waardigheid vooral wordt gekrenkt door de samenspanning der geheime genootschappen. En het middel om tot den vrede te geraken is: te zorgen, dat de Paus van geenerlei aardsche macht de onderdaan zij en eene volledige en ware vrijheid geniete. Wel verre dat zulks de belangen van Italië zou schaden, zou het veeleer krachtig tot zijn voorspoed bijdragen."

Helaas! weinige dagen later werd uit den mond van den minister Crispi in het Italiaansche parlement het antwoord vernomen: „dat hij niet wist en ook niet wilde weten, wat op het Vaticaan werd gedacht of gesproken".

Gelukkig zijn er betere voorteekenen, die voorspellen, dat de H. Vader zijn verheven doel zal bereiken en den vrede der wereld op vasten grondslag zal kunnen vestigen. Over het geheele schiereiland hebben de Katholieken zich vereenigd om door eendrachtige samenwerking en gemeenschappelijk gebed tot het herstel van den vrede te geraken.

„Laten wij handelen en bidden — zoo lezen wij in hun jongste manifest — om voor den H. Vader te verkrijgen wat hem boven alles ter harte gaat: het einde van den noodlottigen strijd tusschen de Kerk en den Staat. Verheffen wij onze smeekingen tot God, opdat zij, die het bestuur der openbare zaak in Italië in handen hebben, mogen luisteren naar de wijze raadgevingen des Pausen en onder de leiding van een zoo verlicht Hoofd alle krachten mogen inspannen om aan het vaderland eene roemrijke toekomst te verzekeren. Dat onze tegenstanders zich er wel van doordringen, dat wij het vaderland niet minder liefhebben dan zij, en dat ook wij verlangen het groot en voorspoedig te zien. Daar er evenwel buiten God, die alles regeert, geen kracht en roem te vinden zijn, verlangen wij allereerst, dat dit van nature katholieke land op den bodem van het geloof moge bevestigd worden en aan den Stedehouder van Jesus Christus eene stelling worde verschaft, welke hij voor de uitoefening van zijn verheven ambt onontbeerlijk verklaart".

Wat hier met betrekking tot de grootheid en den voorspoed van Italië wordt gezegd, moet met evenveel recht op ieder land en op elken staat worden toegepast: de onafhankelijkheid van den Paus is de beste waarborg voor den vrede der wereld. Voortreffelijk heeft de Maistre dit uitgedrukt, toen hij schreef (*Du Pape*, L. II, Ch. 13):

„J'oserais croire, que le titre de *médiateur-né* entre les princes chrétiens, accordé au Souverain-Pontife, serait de tous les titres le plus naturel, le plus magnifique et le plus sacré. Je n'imagine rien de plus beau que ses envoyés, au milieu de tous ces grands congrès, demandant la paix sans avoir fait la guerre, n'ayant à prononcer ni le mot *d'acquisition*, ni celui *de restitution* par rapport au Père Commun, et ne parlant que pour la justice, l'humanité et la religion. *Fiat! Fiat!*"

't Veld. H. W. J. VAN HERTUM.

PAUS LEO XIII IN ZIJN OVERWELDIGDE HOOFDSTAD.

Toen het plan tot Rome's inlijving bij Italië nog nauwelijks zijn eerste phase was ingetreden, schreef reeds de graaf de Montalembert in een brief van 12 April 1861, aan Cavour, deze waarschuwende woorden:

„Geeft wel acht, dat de beleedigde tiaar niet, evenals het kruisbeeld, voor de geloovigen een zinnebeeld worde van lijden en van liefde, en bovendien een onverdelgbaar herinneringsteeken aan de wreedheid en den ondank der Italianen".

Ondanks deze vermaning, die luidt als eene profetie, dreef de revolutie hare „staatkundige wetenschap" tot de uiterste consequentie, en de tiaar werd, eerst op het hoofd van den grijzen Pius IX, en is nu nog op dat van den jubileerenden Leo XIII een voor Italië te duchten symbool van het lijden, en vooral van de opofferende liefde des Pausen voor de hem toevertrouwde Kerk.

Eene korte schets van het levenslot, dat Paus Leo XIII in zijne overweldigde hoofdstad ten deel valt, laat zich, met den eenvoud der waarheid, volteekenen in slechts twee lijnen, die beproeving en zelfverloochening, lijden en arbeid aangeven.

De toestand des Pausen te Rome levert, van verschillend standpunt gezien, een verschillenden aanblik, en dus ook een verschillenden indruk.

Wie alleen van den hoogen Sint-Pieterskoepel neerziet op dat onmetelijk paleis; wie daarbinnen den Paus heeft

gezien, enkel als hij, door twaalf zijner dienaren gedragen en voorafgegaan door een prachtigen hofstoet, zich statig voortbeweegt tusschen eene knielende menigte; wie half verblind is geworden door de marmerglansen van het Vaticaan en als bedwelmd door het genot zooveler kunstschatten; wie langs de fundamenten van Sint-Pieter de voorname karossen bijna onophoudelijk 's Pausen paleis hoort binnenrollen, en ziet hoe de gezanten der vorsten bij het pauselijk hof, in tegenstelling met die aan het Quirinaal, de wapens hunner gebieders naast dat van Leo XIII aan hunne gevels hechten — wie alleen hiervoor oog heeft en zich dan verder over 's Pausen lot geen vraag meer stelt, hem schijnt Leo XIII te Rome meer souverein dan de nieuwgekomene heerschers, en hij zal dan misschien ook het quasi-geestig lachje ten beste geven, wat Rome van zoo menigen toerist te aanschouwen krijgt, die 's Pausen gevangenschap eene „benijdenswaardige" vindt.

Doch wie met den Paus te Rome leeft en maar eenigszins weet te zien met den blik, waarmee Leo nederziet op Rome, zooals het zich thans voor hem uitstrekt, hem gloeit in de ziel de heilige overtuiging, dat 's Pausen opsluiting in het Vaticaan geen fabel is „verzonnen door de vaticaansche diplomatie", geen „wapen, door de clericale onbuigzaamheid aangegrepen ter bestrijding der nieuwe nationale éénheid" 1).

Maar daartoe zich eerst gedacht op de hoogte, waarop Leo XIII staat, èn als Paus, èn als persoon. Als Paus:

---

1) Deze en dergelijke kwalificaties dagelijks te vinden in *Popolo Romano*, *Tribuna*, *Opinione* enz.

drager van een geestelijk koningschap, welks tradities achttien eeuwen teruggaan, dat geen vergrijzen kent en nog altoos wint aan rijksgebied; leeraar, voor wiens woord, als voor het vertolkte woord van den Godmensch, millioenen het hoofd buigen; hoogste vertegenwoordiger van elk zedelijk beginsel; erfgenaam van een „zetel, waaraan heel Europa zijne beschaving dankt" 1); opvolger van een onafzienbare rei van mannen, „wier vaderlijke hand naast de hiërarchie de vrijheid van alle staten heeft gehandhaafd" 2); zetelend in het Vaticaan, dat ook nu nog „het palladium is der beschaving, het kapitool der wereld" 3), en straks bij 's Pausen jubelfeest zal zijn „de tempel van Delos, waar de natiën hare schatten, wijsgeeren en kunstenaars hunne werken zullen heendragen" 4). Als persoon: een grijsaard wien 77 jaren van harden arbeid moesten neerdrukken; wiens adel van karakter en hooge staatsmanswijsheid de vriendschap der vorsten won; die met elk woord, dat hij spreekt, den godsdienstigen en politieken vrede zoekt, en door zijn scheidsrechterlijk woord de uitgetogen zwaarden van twee natiën in de schede deed terugkeeren; die in zijne onsterfelijke encyclieken de godsvrucht ontvonkt, elke ware wetenschap en studie opbeurt, den volken hun politiek en maatschappelijk leven in meesterlijke trekken voorteekent — in één woord: Leo XIII „eene gestalte — zegt de Londener *Times* — zooals geen koninklijker en indrukwekkender in de hedendaagsche wereld te vinden is".

---

1) Chateaubriand. — 2) De Muller, *Voyages des Papes.* — 3) Gioberti, in de *Riforma Cattolica*, V, LIV. — 4) Ferrari, *Introduzione alla filosofia della Storia.*

Elke natie, niet door politieken hartstocht en sektegeest bestuurd, zou zich verplicht achten, haren rechtstoestand zoo in te richten, dat zulk een man „het verblijf in haar midden niet onmogelijk of minder overeenkomstig zijne waardigheid behoefde te zijn" 1); zij zou, naar zelfs Minghetti den 24sten Januari 1871 in het parlement adviseerde, „hem in zulk eene eminente positie stellen, dat het niemand maar in de gedachte kon komen, als ware hij onderdaan".

Anders denkt er, in zijne overmoedige jonkheid, het nieuwe Italië over. Terwijl Europa nog altoos de bezetting van Rome als eene proefneming 2) gadeslaat, en de Romeinsche kwestie, overeenkomstig de voorspelling van Minghetti, hare plaats weêr onder de Europeesche vraagstukken inneemt, ontziet Italië zich niet om de overweldigde boorden van den Tiber te maken tot een stapelplaats van hoon en smaad tegen het pausdom en den heiligen persoon van Leo XIII.

Een reeks van pijnlijke beleedigingen vangt aan op den ochtend van iederen dag, als eene afdeeling van het talrijk garnizoen ter exercitie voorbij de vensters des Pausen trekt, en juist dáár kommando ontvangt tot het aanheffen eener nieuw-nationale hymne of krijgsmarsch.

Wanneer dan Leo, meer opgeschrikt dan opgewekt uit zijne zorgvolle sluimering, een blik werpt uit zijn hooge vensters, ontmoet zijn oog links op den *Monte-Mario* de helroode forteres, die haar vuurmonden op

---

1) Commissie van rapporteurs voor de waarborgenwet, 16 Jan. 1871.
2) Vgl. *La lettre du Pape et l'Italie officielle*, V, Paris 1887.

de majestueuse muren van het Vaticaan schijnt te richten; dan ziet hij zich op nog geen vijftig schreden als bewaakt door eene reusachtige, nieuwgebouwde karabiniers-kazerne, die geregeld een hoofdwacht uitzendt naar den zuid-oostelijken hoek van het Sint-Pietersplein; dan ziet hij in een kiosk, onmiddellijk onder zijn venster, den verkoop van couranten en trottoir-blaadjes, die dagelijks met satanischen toeleg den smaad tegen zijn persoon paren aan eene chronique scandaleuse, bij voorkeur van verzonnen priesterschandalen. Bezijden het Vaticaan liggen de bouwterreinen van de *Prati di Castello:* de nieuwe wijk, die daar met schending van elke, ook de heiligste, Zondagsrust voor de oogen des Pausen verrijst, belooft reeds in de namen harer straten en pleinen eene apothéose te zullen vieren der tegen het pausdom gerichte revolutie.

Aan de andere zijde van den Tiber is er bijna geen der aloude heuvelen, die niet instemt met het klaaglied, dat van den *Mons Vaticanus* omhoog gaat: de *Quirinaal* draagt noode een vorstenzetel, waarboven Paus, geschiedenis en wereld de afgerukte tiaar en sleutels luide terugeischen. Bij 's Pausen naderenden jubeldag zal vooral dien heuvel zware rouw overdekken, wanneer Leo hem niet in hoogepriesterlijk gewaad bestijgen mag, om, in herinnering aan zijn eerste H. Offer, opgedragen in de kapel van den H. Stanislaus, ook dáár na 50 jaren het offer van dank aan God te komen brengen. De *Capitolijn* dreunt droevig onder de mokerslagen, die hem ontdoen van een eerbiedwaardig klooster, dat meer dan duizend jaren triumf vierde over den neergeslagen Jupiter Stator, en zal niet zoo

schoon over de Eeuwige Stad uitschijnen in het marmerwit van een tartend monument 1), als eertijds in de vale tint der grauwe kloostermuren. De *Pincio* zou met meer trots zijn schoone palmen dragen, zoo hem niet menig onwaardig borstbeeld (Giordano Bruno, Mazzini enz.) ontsierde, zoo niet het monument, dat de nagedachtenis van Galileo Galilei huldigt, tot een leugen was vernederd tegen het pausschap. Aan den voet van dien heuvel eischt de Propaganda het haar ontroofde erfdeel der missiën op. Eindelijk treurt nog altoos de *Coelius* over de ontheiliging van zijn Coliseum, in welks arena de schimmen der martelaren het kruis terugvorderen, waarvoor zij dien bodem met hun bloed hebben gedrenkt.

Gelukkig onder alle heuvelen van Rome de *Palatijn* met zijn resten der oude Caesar-paleizen, gelukkig het overschot der Romeinsche godentempels en de triumfbogen van de helden der oudheid: zij vinden in het nieuwe Rome veilige bescherming, terwijl de paleizen des Pausen worden onteerd en blootstaan aan de vernielzucht der sekten, de tempels der christelijke volmaaktheid tot profaan gebruik worden ontheiligd, en de triumfteekenen van het christelijk Rome worden neergeslagen of te schande gemaakt!

Zou Leo XIII op zijn jubeldag de muren van het Vaticaan verlaten, om in de toejuichingen van het Romeinsche volk een oogenblik troost te vinden voor zijn negenjarig lijden daarbinnen, hij zou daardoor aan de wereld een al te klaar bewijs geven, hoe weinig denkbeeldig en vrijwillig zijne gevangenschap is, en

1) Het nieuw te bouwen monument voor Victor Emmanuel.

voor een storm van beleedigingen weêr naar het Vaticaan terugwijken.

Nog verondersteld, dat men hem in zulk geval niet de beschuldiging zou opladen, als zocht hij in de toejuichingen der menigte de politieke hartstochten in beweging te zetten — wie kan verzekeren, dat de schendende hand zou teruggehouden blijven, die in den misdadigen nacht van den 12den Juli 1881 zich dorst uitstrekken naar den lijkwagen van een Pius IX; dat de arm zich niet meer zou verheffen, die op den vooravond van den jongsten 20sten September bommen wierp tegen den drempel van het Vaticaan? Langs de straten der Eeuwige Stad zouden niet op eenmaal verdwenen zijn, de schandbladen, waarin de „heilige en onschendbare persoon" 1) van den Opperpriester der Kerk als caricatuur wordt ten toon gehangen; de obscoen gëillustreerde roman-aankondigingen, waarmee de pers van Sonzogno en Perino op de hartstochten van het volk speculeert; de roode verkiezingsmanifesten, waarin de laagste insinuaties tegen Paus en geestelijkheid dienst doen als eenig partijmotief; de theater-affiches, die de opvoering beloven van stukken, beleedigend voor de historische waarheid, voor geloof en zeden.

Het laat zich levendig denken, wat schokken de ziel van Leo zou gevoelen, zoo hij trekken moest langs *Monte-Citorio*, waar vertegenwoordigers van het volk zetelen, die hèm durfden aanwijzen als „den vijand van Italië" 2), die met den vinger naar het Vaticaan gericht

1) Waarborgenwet, Art. 19. — 2) De minister Grimaldi op een officiëel banket te Viterbo, 15 Augustus 1886.

verklaarden, dat dáár „de kanker der natie" 1) schuilde, die in 's lands vertegenwoordiging plechtig durfden verzekeren, dat Rome hoofdstad van Italië moest worden „niet alleen door de politieke, maar vooral door de *godsdienstige* omwenteling" 2); — dan langs de aloude *Sapienza*, waar sedert twee jaren op een ontheiligden leerstoel, aan de „geschiedenis der godsdiensten" gewijd, de Godmensch met Zoroaster en Buddha, Christus met Mohammed en Luther op ééne lijn wordt gesteld; — langs het ontruimde *Collegium Romanum*, waar een anti-godsdienstig lyceaal onderwijs systematisch kiemen legt tot godloochening en priesterhaat. Dan was er, om de maat van Leo's smarten vol te maken, nog enkel noodig, dat zich op één van Rome's pleinen het ergerlijk tooneel herhaalde, wat de stad van den H. Antonius op den 20sten September van het vorige jaar aanschouwen moest, en Leo XIII zou moeten zien, hoe zijn eigene beeltenis met het hoofd omlaag aan onteerend vuur werd prijsgegeven 3)!

Uit diep gevoeld besef van waardigheid en plicht zal dus Paus Leo, ook op zijn jubeldag, gevangene blijven op het Vaticaan, om der katholieke wereld de smart van een *Tolle, tolle* te besparen, dat in Rome zelf haar *Hosanna* zou trachten te overstemmen. En moge hij als gevangene Italië „in wreede verlegenheid brengen en duchtig kastijden", moge hij „als balling in zijn eigen

---

1) De ex-minister en thans afgevaardigde R. Bonghi in eene rede, den 3den Oct. 1886 te Treviso gehouden. — 2) Het hoofd van het tegenwoordig kabinet, Crispi, in het parlement van Floreuce den 17den Oct. 1864. — 3) Het gerechtshof van Padua sprak de schuldigen aan deze wandaad van alle schuld vrij.

vaderland, voor dat ondankbaar land de meest te duchten beschuldiger" 1) zijn, zelfs al opent hij den mond niet tot een aanklacht, zoo treft het verwijt niet Leo XIII, maar Italië alleen, dat door overmoedig vergrijp aan den Opperpriester der Kerk zich aan politieken zelfmoord schuldig maakt.

Evenals Petrus de negen maanden zijner gevangenschap in de Mamertijn doorbracht in vurig bidden en zorgvol waken voor het heil der gemartelde Kerk, en ze maakte tot een vruchtbaren tijd door te werken aan de bekeering zijner bewakers, zoo heeft ook deze Paus zijne opsluiting van negen jaren vruchtbaar gemaakt door gebed en ononderbroken arbeid.

De wereld aanschouwt en bewondert voor een klein gedeelte de heerlijke vruchten van Leo's denken en werken, maar denkt er in hare bewondering weinig aan, wat zelfverloochening het deel moet zijn van den man, die in onze dagen tot opperhoofd is gesteld over eene kerk als de Katholieke Kerk is.

De zorg voor het zielenheil van 200 millioen Katholieken, wier geestelijke behoeften voor een groot deel den Paus persoonlijk worden voorgedragen; het opperste toezicht over 't bestuur van 1100 bisdommen en apostolische vicariaten, welker hoofden elke drie tot acht jaren uitvoerig verslag komen uitbrengen voor den Pauselijken Stoel; het diplomatiek verkeer met veertien mogendheden; het bewaken en vergelijken van ontelbare toestanden en rapporten; het volgen van den gang der

1) De Montalembert in bovengenoemden brief aan Cavour.

wetenschap op velerlei gebied; het gehoor geven aan den dringenden wensch der duizenden die, als kinderen hunnen vader, den Paus willen zien en spreken; en dan ten slotte, bij zooveel bemoeiingen, nog de ontzettende zorg voor het heil der eigene ziel — dat alles is, maar zeer breed aangegeven, het ontzaglijk *pondus diei*, dat dagelijks op de schouderen drukt van den 77 jarigen grijsaard Leo XIII.

Met dezelfde heilige vrees, met het hooge besef van verantwoordelijkheid, dat hem voor het bestijgen van den Apostolischen Stoel deed terugdeinzen, tracht Leo, eenmaal er op zetelend, zich van zijn grootsche taak te kwijten, en het kan wel niet anders, of een leven van zelfverloochening en volmaakten regel met streng systematische werkverdeeling is hem daartoe het eenige middel.

In den vroegen ochtend worden ruim twee uren gewijd aan 't verkeer met het onzichtbaar Hoofd der Kerk, wiens woord de Paus spreken moet bij de ontelbare vragen, die hem iedere dag te beantwoorden geeft. Het noodige doorzicht en beleid put hij in een H. Misoffer, met hoogepriesterlijke godsvrucht opgedragen, en in een daaropvolgend, door hem bijgewoond. Wanneer dan met den bijzonderen secretaris en de andere aan 's Pausen persoonlijken dienst verbondene personen reeds menige zaak geregeld is, komt de secretaris van staat hem de netelige kwesties der diplomatie ter beantwoording voorleggen, en menigmaal voor dat deze uit zijn belangrijk gehoor ontslagen wordt, wachten in het voorvertrek reeds de kardinalen en prelaten, hoofden der talrijke Romeinsche congregaties en secretarieën, om ieder op het bij tabel aangewezen uur de meest uiteenloopende vragen van

kerkelijk bestuur aan Leo's oordeel en eindbeslissing te onderwerpen: rechtsvragen betreffende de oprichting en het bestuur van bisdommen en geestelijke orden, over het oprichten, verdeelen en besturen der missiën, over het zoo goed mogelijk componeeren der kerkelijke met de burgerlijke wetgevingen, over het beslechten van hangende kerkelijke processen, over het verleenen van dispensaties en privileges; vragen, die geloofs- en zedenleer raken, als de goedkeuring of veroordeeling van pas verschenen boekwerken, de zalig- of heiligverklaring van godvruchtige personen, het oordeelen over de strekking van nieuw gevormde vereenigingen; dan de vragen van administratieven en economischen aard, hem voorgelegd door zijn maggiordomo, door den secretaris van administratie der goederen van den H. Stoel, door zijn geheim-aalmoezenier, en den prefect-econoom der Propaganda; vragen, betreffende het veelomvattend bisschoppelijk bestuur der stad Rome zelf, en in het bijzonder over het onderwijs aan pauselijke scholen en universiteiten; eindelijk zelfs nog vragen over den vorm der pauselijke stukken, waarover de secretaris der brieven, die aan vorsten worden gezonden, en de secretaris voor de Latijnsche brieven den Paus geregeld moeten raadplegen. Zoo is de Paus ter behandeling van al deze gewichtige vragen dagelijks aan zeven of acht uren van officiëele audientie gebonden.

De *relatio status* der te Rome vertoevende bisschoppen; de audienties, gegeven aan corporatiën, pelgrimstochten en particuliere personen; de plechtigheden in de Sixtijnsche kapel; de geheime en openbare consistories — het moet alles geschieden op dagen, die genoemde tabel als vacantiedagen aanwijst, of in den tijd, dien de Paus op

de vaste audiënties kan uitsparen. Weinigen echter, die het heerlijk Latijn en de frissche gedachten van Leo's encyclieken of allocuties lezen, zullen vermoeden, dat die meestal het werk zijn van een reeds moêgedacht brein, de vrucht van middernachtelijken arbeid.

Bij de dagelijksche ontwikkeling van zóóveel werkkracht gunt Leo zich slechts een maaltijd, die, in volstrekte eenzaamheid genoten, niets vorstelijks heeft 1); eene nachtrust, die niet kan opwegen tegen de vermoeienis van den dag; en eindelijk eene korte, eentoonige ontspanning in de tuinen van het Vaticaan, waar ieder deel van den hoogen stadsmuur hem herinnert, dat hij een gevangen koning is en gebiedend waarschuwt: tot hier en niet verder gaat uw rijk en uwe vrijheid.

Wanneer dus weldra vorsten en volken naar het Eeuwig Rome zullen opgaan, om van nabij te knielen in den glans van Leo's licht, hem te begroeten in de glorie van zijn gouden priesterkroon, dan mogen zij bij al de hulde, neêrgelegd voor den troon van den geliefden Vader en Opperpriester, den kloeken Staatsman, den Beschermer van wetenschap en kunst, allerminst hunne bewondering onthouden aan de heilige kracht van God, die Paus Leo zoo zichtbaar sterkte om in eigen leven en persoon der wereld de beide groote wetten te vertolken: de wet van den arbeid en de wet des kruises!

Rome. Dr. TH. VLAMING.

---

1) In een economisch bijzonder gesprek gaf Paus Leo eens te kennen, dat voor zijn persoonlijk onderhoud één frank per dag voldoende is: „Per me basta una lira."

DE KATHOLIEKE WERELD NAAR ROME.

't Was voorspeld, dat de Messias zou *Koning* zijn; dat Hij de vijanden van Zijn volk zou verwinnen; dat Hij een nieuw rijk zou stichten; dat Hij vrede, welvaart en geluk zou schenken aan allen, die van goeden wille zijn. En die voorspelling werd bevestigd door den afgezant des hemels, die het geheim der menschwording kwam boodschappen; werd als zekere waarheid door den Godmensch aan Pilatus geopenbaard; werd in de drie talen der wereld aan de gansche aarde als vervuld aangekondigd op het hout des kruises.

't Was voorspeld, dat de Messias zou *Profeet* zijn, die de oordeelen Gods zou prediken, de waarheid verkondigen en de toekomst voorzeggen. En die voorspelling werd vervuld door de volheid der openbaring, die het eeuwige Woord des Vaders heeft medegedeeld, de waarheid leerende, die ons vrij maakt.

't Was voorspeld, dat de Messias zou *Hoogepriester* zijn, Hoogepriester in eeuwigheid volgens de orde van Melchisedech, ingaande in zijn eigen tabernakel, door geen menschenhanden gemaakt, besproeid niet met bloed van kalveren of stieren, maar met zijn eigen bloed, om een onbevlekt, een zuiver, een heilig offer op te dragen, dat zal voortduren zoolang de wereld bestaat van den opgang der zon tot aan haren ondergang, als aanbidding van den Drieëenigen God, als zoenoffer voor de zonden der wereld, als dankoffer voor de weldaden des hemels en als smeekoffer der gansche aarde. En die voor-

spelling werd vervuld, toen het Lam zonder vlek werd geslacht op het altaar des kruises, toen de Godmensch uitriep: „Het is volbracht!" en de oorsprong van het leven stierf om ons het leven weder te geven.

„Ik ben de *weg*, de *waarheid* en het *leven*", zoo had de Messias zelf geopenbaard den avond vóór zijnen dood. Als Koning is Hij de weg, de eenige weg, die voert naar het rijk der hemelen; als Profeet leert Hij de waarheid, de eenige waarheid, die waarachtig vrij maakt; als Hoogepriester offert Hij zichzelven aan het kruis en voortdurend in de H. Mis ten leven der stervelingen.

En als de verrezen Messias van de aarde is opgegaan, om te zetelen aan de rechterhand des Vaders; en als de H. Geest is nedergedaald over de leerlingen des Heeren, om het aanschijn des aardrijks te vernieuwen: dan treedt de Kerk, als ware het, in de plaats haars Goddelijken Stichters als de voortlevende Christus op aarde, bekleed met Zijn gezag, met Zijne verdiensten, en met geen ander doel dan om het volbrachte verlossingswerk te bestendigen, aan iederen mensch in het bijzonder mede te deelen en te voleindigen. Daarom is zij naar het beeld haars Stichters gevormd: goddelijk en menschelijk, geestelijk en stoffelijk, eenig en heilig, algemeen en onfeilbaar, als de waardige Bruid van Hem, die God is in eeuwigheid en mensch geworden in den tijd.

De Kerk van Jesus Christus op aarde is ons dan ook de *weg*, de *waarheid* en het *leven*, want zij is bekleed met het goddelijk gezag van den Godmensch zelven, zij is de onfeilbare bezitster der geopenbaarde waarheid, zij deelt het leven der genade mede, zij draagt de sleutels van het rijk der hemelen.

En hij, die als de zichtbare plaatsbekleeder van den ten hemel gevaren Stichter de Kerk op aarde bestuurt, hij is bekleed met dezelfde drievoudige waardigheid, en is de *Koning* van het nieuwe godsrijk op aarde, de onfeilbare *Leeraar* aller volkeren, de *Hoogepriester* van het zondige menschdom. Tot hem dan gaan wij op, om den *weg* te kennen, die ons tot aardsch geluk en tot hemelsche zaligheid zal geleiden; om de eeuwige *waarheid* te vernemen, die ons de waarachtige vrijheid der kinderen Gods zal schenken; om van den dood der zonden tot het *leven* der genade opgewekt te worden.

Maar, helaas! de bedorvene wereld is opgestaan tegen den *vredevorst* der Kerk en heeft hem van zijne vrijheid beroofd; zij heeft de geopenbaarde *waarheid* verworpen om de dwaling en het ongeloof aan te hangen; zij loochent het eeuwig *leven* om in aardsch en zinnelijk genot haar hoogste doel te stellen. Zij keert tot het heidendom terug.

Ja, tot het heidendom, zonder persoonlijken God of hemelsche geesten; zonder onsterfelijke ziel en eeuwige straf of belooning; zonder dogma, bepaalde zedenleer of eeredienst; zonder afhankelijkheid van goddelijk of menschelijk gezag; een heidendom, dat zooveel goden telt als er warhoofden op de aarde leven; dat het geweld van den sterkste als hoogste recht erkent, het volk op den troon plaatst en de vorsten tot zijn dienaren maakt; dat het hoogste geluk des stervelings stelt in het voldoen aan de begeerten der bedorvene natuur, en daarom niets zoozeer haat als de Kerk, die de verloochening dier begeerlijkheden predikt; een heidendom, dat de menschelijke rede met onfeilbaarheid omkleedt, alle ge-

loof als waanzinnigheid bespot, met zedigheid en deugd den draak steekt en de edelste neigingen van 's menschen hart versmoort.

De verwarring der hel is over landen en volkeren nedergedaald. Eigendom heet diefstal, diefstal geeft eigendom, en moord maakt aanspraak op verheerlijking. En als het kermende volk naar de oorzaak vraagt van de jammeren en ellenden, die de wereld teisteren, dan geeft de wetenschap der negentiende eeuw het antwoord en wijst op de Kerk van Rome.

En vorsten, op eigen behoud bedacht, nemen den zwakken schepter in de hand en wijzen insgelijks naar Rome, als de bakermat van alle kwaad. En hunne dienaren haasten zich om wetten en bevelen te geven tegen de onfeilbare Kerk en hare trouwe dienaren, verbannen den godsdienst uit den staat en de maatschappij, en voeden het volk op in ongeloof en begeerlijkheid.

En zoo trekt een misleid en bedorven volk, door zijn vorsten voortgezweept of zelf zijn vorsten voor zich uit drijvend, over de gansche breedte der aarde in ontzaglijke legerdrommen tegen de Kerk op. Alles is hun dienstbaar, alles in hunne rijen opgenomen. Wij treffen daarin keizers en koningen aan; vorsten, prinsen en edelen; staatsdienaren en ambtenaren, afgevaardigden en burgers; vrouwen, maagden en zelfs kinderen; armen en bedelaars, handelaars en werklieden; geleerden en onwetenden, fatsoenlijken en misdadigers; alles is bruikbaar als soldaat tegen de Kerk van Christus en haar Opperhoofd.

En ook alles, wat 's menschen brein ooit heeft kunnen uitvinden om den evenmensch te overwinnen en te

vernietigen, is bij groote hoeveelheden in dat wereldleger aanwezig en wordt met het uiterste beleid in werking gebracht. Stoffelijke kracht en geld, zedelijke macht en invloed, haat, leugen, laster en bedrog, oproer en oorlog, armoede en misdaad, moord en diefstal, alles levert vernielende wapenen aan het leger der wereld.

En het zijn duchtige aanvoerders, die het tegen Rome leiden: aanvoerders, vergrijsd in haat tegen de Kerk, volleerd in de school van den opstand en die gezworen hebben, het rijk van den Christus van de aarde te zullen verdelgen.

Maar het is door den Goddelijken Stichter voorspeld en beloofd: de Kerk zal niet vergaan en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen. Gelijk de Messias in kruis en lijden de verlossing der wereld voltrok, zoo moet ook de Kerk in kruis en lijden die verlossing aan de wereld mededeelen. Dat is een groot geheim: een geheim van almachtige kracht verborgen onder den schijn van zwakheid, van goddelijke zegepraal verscholen onder menschelijke vernedering, van verrijzenis ten eeuwigen leven bij het ingaan van den tijdelijken dood. Dat is een geheim, hetwelk aanving met den Godmensch zelven, die door lijden en kruis hel, wereld en dood heeft overwonnen; een geheim, dat op nieuw plaats greep in de heilige apostelen en martelaren en in de bloedige vervolgingen der drie eerste eeuwen; een geheim, dat onophoudelijk in de geschiedenis der Kerk voorkomt en ook thans geschiedt, en dat voortdurend zal terugkeeren, zoolang de aarde bestaat. En juist dan, wanneer de Kerk in ballingschap, in kruis en lijden zucht, dan

vooral doet zij hare verlossende werking met breedere stroomen over de zondige wereld nederdalen; dan vooral heffen hare trouwe kinderen de angstige blikken tot haar op, om orde, vrede, welvaart en geluk, om waarheid deugd en leven van haar op nieuw te ontvangen, en andermaal het aanschijn des aardrijks hernieuwd te aanschouwen.

Zoo zien wij dan ook thans met vertrouwende oogen opwaarts naar Rome, waar de plaatsbekleeder woont van Hem, die de *weg*, de *waarheid* en het *leven* is. De Kerk wordt gekneveld, haar Opperhoofd zucht als in gevangenschap, hare dienaren worden verdreven, verworpen, belasterd, gekerkerd en gedood. Maar aan het kruis is onze verlossing volbracht, en van het kruis zal ook nu alle redding komen.

Hij viert zijn gouden feest de *Koning* der eeuwen; hij viert zijn gouden feest de *Leeraar* aller volkeren; hij viert zijn gouden feest de *Hoogepriester* van het Nieuw Verbond; en de katholieke wereld maakt zich op, om aan de voeten van Christus' Stedehouder de hulde harer vereering, de betuiging harer gehoorzaamheid, de verzekering van hare eeuwige trouw neder te leggen. Beladen met de kostbaarste geschenken, trekken de vijf werelddeelen naar Rome op, en bieden blijmoedig hunne offers aan den Opperherder hunner zielen, en loven en prijzen den Heer der Kerk, die zijnen plaatsbekleeder de genade van het gouden priesterfeest heeft geschonken.

En aanschouwen wij den eerbiedwaardigen grijsaard, beroofd van zijne staten, verbannen uit de samenleving en gekerkerd in zijn eigen paleis; aanschouwen wij hem gesmaad en belasterd, onttroond en vervolgd, ja! uit-

gekreten als de vijand des menschdoms: dan herinneren wij ons een nog veel ontzettender tafereel, dan denken wij ons te staan op den berg des heils, waar eens de Heiland der wereld werd ontkleed en aan het kruis genageld, en waar Hij te midden van zijn doodelijke smarten nog werd gesmaad, gehoond en belasterd. En met den hoofdman heffen wij onze handen ten hemel en roepen uit: „Ja, waarlijk! deze is de zoon Gods", de plaatsbekleeder van Hem, die stervende aan het kruis voor de zondige wereld, de *weg* was, de *waarheid* en het *leven*.

Noordwijk. J. J. VAN DER HORST, Pr.

DE ZEGEPRAAL VAN DEN GEVANGENE IN HET VATICAAN.

In het oude Rome op het Vaticaan zetelt de Paus, de Stedehouder van onzen Heer Jesus Christus, de wettige opvolger van den H. Petrus. Zijne macht strekt zich uit over alle volken en stammen tot aan de eindpalen der aarde. Hij verkondigt de goddelijke openbaring, en allen moeten gelooven; hij bindt en ontbindt, en het is gebonden en ontbonden; hij wijst den weg ten hemel aan, en allen moeten dien weg bewandelen. Op zijn woord daalt Gods genade en zegen over de wereld af.

De christelijke eeuwen hebben de vingerwijzing en de leiding der Goddelijke Voorzienigheid gevoeld en be-

grepen: de kiem van een onafhankelijk rijksgebied was door Gods hand in de historie nedergelegd, de wereldgebeurtenissen hebben die kiem gekweekt en ontwikkeld, en de Pauselijke Stoel stond in haar eigen wereldlijk vorstendom, opdat het pauselijk gezag met volkomene onafhankelijkheid de wereld ter eeuwige zaligheid zou kunnen leiden.

En als de vorsten der aarde hunne volken bestuurden naar de leer der Pausen, dan waren vorsten en volken gelukkig; maar weken zij af van die leer, dan hebben de rampen zelve, die losbraken, verkondigd, dat de goede weg verlaten was.

Maar de tijden zijn gekomen, en ook wij hebben die beleefd, dat het ongeloof en de boosheid samenspanden met het geweld van vorsten en volken om den mond van den oppersten leeraar tot zwijgen te brengen en zijn troon omver te werpen. Zij hebben gemeend: laat de Paus zijn aardsch koninkrijk verliezen, en hij zal ophouden Paus te zijn. En met de listen van het verraad en met het geweld van eerlooze wapenen hebben zij het pauselijk rijksgebied en zijn koninklijke stad overrompeld.

Maar nog zetelt in hetzelfde Rome, op het eigen Vaticaan, de Stedehouder van Jesus Christus, onzen Heer. Doch daar staat ook tegenover den Paus een koning met zijne soldenieren, een koning, die den roof aanvaarde en zich thans voordoet als bewaker van den beroofde, maar een bewaker, welke herinnert aan den wolf voor de kooi van het lam; daar staat ook een schare van huichelende wettenmakers, die den onttroonde een waardeloos koningschap met gouden slavenketenen spottend aanbieden; daar staat ook een

misleid volk, dat in ruwe verwenschingen en baldadig oproer zijn haat tegen den diep vernederden Paus-Koning durft uitkrijten.

De Paus moet zijne hooge waardigheid en zijn onvervreemdbaar koningschap in eere houden, hij mag zijn vorstelijken persoon en zijne geheiligde waardigheid niet aan den moedwil, de bespotting en verguizing zijner vijanden prijsgeven. Hij mag zich niet toevertrouwen aan de bescherming van de bajonetten zijner beroovers. Hij zou daardoor de vreemde overheersching in zijn eigen gebied en in zijne koninklijke stad erkennen. Dus moet de Paus zich terugtrekken in zijn paleis; hij is alzoo een gevangen man, gevangene in zijn eigen paleis, de gevangene van het Vaticaan.

Zoo woeden de volken, de koningen der aarde staan op, en de vorsten spannen samen tegen den Heer en Zijnen gezalfde, zij willen de banden verbreken, en het juk, door God hun opgelegd, afwerpen.

Maar de gevangene in het Vaticaan, van bijna alles beroofd, heeft zich de gouden ketenen van eene waarborgenwet niet laten aanleggen. „Mijne kinderen zullen mij onderhouden", zoo sprak hij. En de oude St. Pieterspenning vloeide weer uit alle oorden der wereld naar Rome heen, en de beroofde Paus blijft zijn wereldgebied voeren en met vorstelijke mildheid bij alle rampspoeden, die de aarde treffen, zijne hulpvaardige hand openen. Dat doet de gevangene van het Vaticaan.

De Paus spreekt, en weinige eeuwen zijn aan te wijzen, waarin het pauselijk woord met zooveel eerbied, bewondering en volgzaamheid over de wereld werd aangehoord als in deze tijden. Dat is het woord van den gevangen Paus.

De Paus waarschuwt en biedt zijn machtige hulp aan tot heil der vorsten en der volken. De vorsten beginnen te luisteren, en de boozen beven van verontwaardiging. Dat doet het woord van een gevangen Paus.

De Paus gevangen! En, vreemde verschijning! over de geheele wereld gaan zijne gezanten naar de vorstelijke hoven, en in groote keizerrijken, waar de gezanten van vele roemrijk regeerende Pausen geen toegang kregen, daar vinden de gezanten van den gevangene in het Vaticaan een gunstig gehoor.

De maatschappij wordt in hare diepste grondslagen geschokt, en de gevangen Paus wijst de oorzaken der woelingen aan en leert aan vorsten en volken, wat er te doen is, om het verloren geluk te herwinnen.

De gevangene van het Vaticaan is voor de wereld de gids der wetenschap, de opvoeder der jeugd, de steun en troost der vorsten, de bedwinger of voorkomer van omwentelingen, de redder uit de dwaling, de hersteller der scheuring, een engel van vrede voor de koninkrijken; en waar de zon, die onze aarde verlicht, hare stralen uitschiet, daar schittert het licht van openbaring en wetenschap, daar stroomt de kracht van Gods genade uit de bediening van onzen grooten Paus Leo XIII over de aarde heen.

Hij is Moses in het gebed en Josue in den strijd. Zijn volk bidt en strijdt mede. En de overwinningen? Zij schitterden zooeven voor onze oogen. De gevangene van het Vaticaan is de Paus der overwinningen! En niet verre kan het oogenblik meer zijn, of weer zullen de vorsten en volken den drang der christelijke eeuwen gevoelen en volgen, en zij zullen begrijpen, dat de Paus

van Rome, zoo machtig en zoo overwinnend, ook weer onafhankelijk vorst in zijn eigen koninkrijk zijn moet.

Want de Paus *is* koning, omdat hij Paus is.

Dan zal de wereld uit de gevangenschap van den Paus geleerd hebben, dat een wereldlijk vorstendom aan den Paus volgens goddelijke beschikking is toebedeeld tot heil der Kerk en der maatschappij; maar ook, dat een gevangen Paus door de wondermacht van zijnen Meester de haters van den godsdienst verbaasd doet staan over de kracht van zijn woord, de macht van zijn invloed en den glans zijner overwinningen. Het zijn overwinningen, die den overwonnenen blijdschap en zegen aanbrengen; die het hart van alle medestrijders onder de banieren van het kruis met jubelende vreugde vervullen; die, bij den telkens terugkeerenden strijd, ook in latere jaren, zullen herinneren aan het profetisch woord, door den psalmist gezongen: „Ik ben door Hem tot koning gesteld op Sion Zijnen heiligen berg om Zijn bevel te verkondigen..... Gelukkig allen, die op Hem betrouwen".

Haarlem. J. A. VAN DEN AKKER.

BIJ DE VIERING VAN HET GOUDEN PRIESTER-FEEST VAN ZIJNE HEILIGHEID PAUS LEO DEN XIIIe.

Wat doen wij greep bij greep in onze koopren snaren,
  En zenden 't arme schrift naar 't heerlijk zonneland,
Waar de citroenboom bloeit, waar 't lauwergroen de haren
  Van Dante en Tasso kroont! — waar de Opperpriesterhand,

Door 's Heeren Geest bezield, de ivoren cither spant,
  En, bij den heilgen dienst der katholieke altaren,
  Omringd van 's Hemels Englenscharen,
Voor Wetenschap en Kunst den reinen wierook brandt!

Helaas, wij voelen diep, hoe weinig onze gaven
  Verdienen voor het oog te worden uitgespreid,
Dat slechts te wenken heeft, om 't hoogste Recht te staven

  In Waarheids vollen glans, bij 't onbesliste pleit.
Maar wie des Pausen throon ook vol beschroomdheid nader —
De Driekroon dekt, God dank, de slapen van een Vader.

J. A. ALBERDINGK THIJM.

JUBILÉ VAN Z. H. PAUS LEO XIII.

HERDERSDICHT.

Sicelides Musae paulo majora canamus.
Virg. Ecl. IV.

Lucas, Joseph.

LUCAS.

Is 't Joseph, dien ik zie? — Wees welkom, jonge vriend!

JOSEPH.

Ja, vader Lucas, 'k heb voor 't vaderland gediend
En keer nu blij te moe tot onze velden weder.

LUCAS.

Kom, zet U nevens mij op 't mossig heigras neder,
En hoore ik dan, hoe gij 't in 't leger hebt gesteld.

JOSEPH.

O, goed; en in dit woord is alles U vermeld.
U heugt mijn afscheid nog, hoe moed'loos en verslagen
Ik 't zware kruis beschouwde als nooit door mij te dragen;
En gij toen tot mij spraakt: „Gedraag U nu als man,
En toon, wat vaste wil en ware godsvrucht kan.
Al valt het U ook zwaar, ga, dien uw aardschen koning,
Gij weet, Gods zegen rust op trouwe pligtsbetooning!"
Welnu, die wijze raad gaf mij de zielskracht weêr,
En 't denkbeeld: 't is Gods wil, ik dien voor God den Heer,
Bleef elken dag mij bij, heeft kracht en moed gegeven,
En mij den pligt verzoet bij 't woeste krijgsmansleven.

LUCAS.

Mijn handdruk, jonge vriend! Zóó had ik 't ook verwacht!
Gij hebt met eere dan uw legerdienst volbragt
En zocht ze nu weer op, onze Apennijnsche dalen;
Maar zeg, hebt gij misschien bij 't her- en derwaarts dwalen
Van 't leger door ons land, ook Rome soms bezocht?

JOSEPH.

Ja, Rome! o, welk een stad! Eer 'k U vergeten mogt,
Zal eer al 't land'lijk schoon voor mij in rook verzwinden,
Neen, heil'ger, grootscher stad is niet op aard te vinden!
Maar wat zegt al die pracht, die Rome ons aan kan biên,
Heeft daar ons oog den Paus, Vorst Leo niet gezien?
O, vader Lucas! hoe den indruk U beschreven,
Toen, met meer pelgrims, mij het voorregt was gegeven
Te nad'ren tot zijn troon, en, daar terneergeknield,
Te zien, hoe Leo 't oog op mij gevestigd hield,
Mij vroeg, van waar ik was, en waar ik had gelegen,
En dan vol majesteit mij schonk zijn vaderzegen.

LUCAS.

Gelukkig jongeling! Ach, dat ik vóór mijn dood
Ook nog dien zoeten troost, die zaligheid genoot!
Dan, wat kan vrome wensch of zielsverlangen baten!
De grijze Lucas mag zijn kudde niet verlaten.
Neen, hier aan 't eenzaam veld, hier boeit hem liefde en pligt,
Doch als 'k in d'avondstond tot God mijn beden rigt,
Komt mij ook 't lieflijk beeld van Leo vaak voor de oogen,
Zie ik Gods afgezant, met waardigheid omtogen,
En weet, welke afstand me ook aan zijnen blik onttrekt,
Zijn zegenende hand blijft op mij uitgestrekt.
Dan, wie beschrijft mijn vreugd, toen zich de maar verspreidde,
Dat m'aan dien grooten Paus een jubelfeest bereidde?

Een feest, zooals men nooit een tweede vierde op aard;
Daar heel de christenheid haar liefde zaam vergaart,
Om al dien hoon, dien smaad, dien laster te vergoeden,
Die 't minnend vaderhart hem dag aan dag doet bloeden.

JOSEPH.

Ja, Lucas! wel te regt spraakt gij van hoon en smaad.
Al wat ik hoorde en zag is enk'le godsdiensthaat;
Een snoode bent heeft heel ons vaderland bedorven!
Pas was 't Evviva voor Paus Leo weggestorven,
Of, als bij Jesus' komst in 't blij Jerusalem,
Klonk na 't Hosannah ook 't godtergend „weg met Hem!"
't Bleek naauw, dat vrees noch zwakte in 't hart van Leo woonde,
En hij in waarheid zich Gods plaatsbekleeder toonde,
Of bij 't ondankbaar volk was liefde en roem verbeurd,
Moest hij niet slechts gehoond, maar door het slijk gesleurd,
Werd hij de aartsvijand van heel 't menschdom uitgekreten,
De geestlijke vampyr, die, op de borst gezeten
Van 't schoone Italië, het hartebloed verslindt;
Ja, zóó had Satans geest èn oog èn hart verblind,
Dat meer dan aardsche deugd en liefde niet kon baten
Om grooten Pius' lijk in 't graf met vreê te laten;
Want toen, bij stil gebed in 't holste van den nacht,
Zijn dierbaar overschot ter rustplaats werd gebragt,
Had 't opgehitste volk, bij dierlijk woeste kreten,
Zijn heilig lijk den stroom des Tibers ingesmeten,
Zoo koorstaf en flambouw, tot vromer doel bestemd,
Met bloed'ge tegenweer hun wrok niet had getemd.
Ook Padua moest nog zijn haat den teugel vieren,
Als, bij het schendigst feest 1) en onder vloekend tieren,
Des Pausen beeldtenis, als Godes afgezant,
Met tergend vreugdgeschrei op 't Prado werd verbrand.

1) Bij de onthulling van Garibaldi's standbeeld.

LUCAS.

Mijn God, mijn God! wie kon aan zooveel snoodheid denken!
Dan, wat ontaard geslacht Paus Leo ook mogt krenken,
Mijn ziel verheft den Heer, dat heel de christenheid
Bij duizend duizenden zijn gloriefeest verbeidt,
Om hem haar liefde en trouw en offers op te dragen
En zijn geheiligd hoofd Gods zegen af te vragen.
O Joseph! 't is wel dwaas, dat ik het zelf vermeld,
Maar liefde voor mijn Paus wist hier op 't eenzaam veld
Zoo zeer mij 't trage bloed in de adren op te zweepen,
Dat mijn verstramde hand de fluit nog heeft gegrepen;
En 't lied, dat 'k Leo zong, mij daaglijks 't harte streelt,
Al wordt het voor den wind en de open hei gespeeld.

JOSEPH.

Neen, vader Lucas! neen! gij speelde 't niet den winden:
't Zal in mijn hart voor 't minst een zuivren weerklank vinden.
Mij heugt van vroeger nog, hoe gij bij dag en nacht
Door 't lieflijk spel der fluit ons in verrukking bragt;
En 'k voel, wat heilig vuur uw boezem heeft doordrongen,
Toen gij uw jubellied voor Leo hebt gezongen;
Wij zijn zoo rustig hier bij 't zachte licht der maan
Gezeten, vang voor mij dan eens uw feestzang aan.

LUCAS.

Nu luister! Ja 'k voldoe met graagte aan uw verlangen:

Leen, leen ze een gunstig oor mijn laatsten veldgezangen!
O, Leo! tot wiens lof zij klinkt, mijn herdersfluit;
Hoe blonk reeds in uw jeugd des Heeren wijsheid uit,
Door diepen studiegeest en een voorbeeldig leven!
Tot 's menschen edelste ambt, het priesterschap verheven,

Was 't of een hemelglans uw zoet gelaat omscheen,
Als, voor 't altaar geknield en met uw God alleen,
Gij Hem het vlekloos Lam, bij ieder uchtenddagen
Een halven eeuwkring lang, ten offer op gingt dragen.
Dan, toen de faam, in spijt der diepste ned'righeid,
Uw priesterlijke deugd en kunde had verbreid,
Werd U nog hooger eer in Christus' Kerk beschoren;
Mogt ge in Perugia den blijden feestkreet hooren,
Wijl Gij als Mijtervorst dien grijzen wal betradt,
Waar God uw herderstent in vree gevestigd had.
O toen, hoe blonk het uit, wat schat van liefde uw harte
Nog voor het oog verborg, hoe ge alle ellende en smarte
Te leen'gen wist, den beet van fellen hongersnood,
Het woeden van den krijg verzachtte en weerstand boodt,
En zóó uw vadernaam op aller tong deed zweven.
Dan was 't uw eerste zorg, de schaapskooi U gegeven
Te hoeden voor den wolf, die om de kudde loert;
Ook werd voor 't hoogste schoon uw geest zoozeer vervoerd,
Dat wat de aloudheid ons aan letterschat vergaarde,
Wie 't christelijk genie aan de openbaring paarde,
In U geen kenner slechts of een bewond'raar vond,
Maar ge aan elk studievak met roem uw naam verbondt,
Zelfs Davids gouden harp den toon wist af te dwingen
Om met der snaren slag Gods grootheid te bezingen.
Wie juichte 't dan niet toe, dat zooveel zorg beloond,
Zooveel verdienste en deugd door Pius werd bekroond,
En Gij, als Prins der Kerk, met purper werdt omhangen!

Leen, leen ze een gunstig oor mijn laatsten veldgezangen!
Gelijk een vuurge leeuw, die op de bergen staat,
En 't magtig vorst'lijk oog op zijn belagers slaat,
Zoo zijt Gij, Leo, thans op Petrus' rots verheven,
En laat uw fieren blik, om heel het aardrijk zweven;

Niets, dat dien blik ontgaat, van Oost tot verre West,
Van Noord- tot Zuiderpool op 't heil der Kerk gevest.
Gij doet Gods grooten naam in zegening verspreiden,
Bij aller volkren stam Zijn heilig rijk verbreiden;
Blijft U door woest geweld een aardsche kroon ontroofd,
Zij schittert des te meer, de driekroon, die uw hoofd
Versiert, als geest'lijk Vorst en Christus' Plaatsvervanger.
De magten dezer aard, van haat en afgunst zwanger
En tegen God gekant, zij staren 't Vatikaan,
Waar hun gevangne troont, met stomme ontzetting aan.
Een tooverkracht bezielt uw zachte vaderblikken,
Uw stem, die uit hun roes de volk'ren op komt schrikken,
En, tolk van 't Eeuwig Woord, de waarheid hun verklaart,
Galmt als een wraakbazuin langs heel de luistrende aard,
En doet de aartsvijand zelf in zijne krochten beven.
Ja, zoo met majesteit is uwe kruin omgeven,
Dat, wat het ongeloof reeds in der eeuwen nacht
Voor goed bedolven waande en spottend slechts herdacht,
Gij, trots uw ballingschap, nog met verhoogder stralen,
De magt van Romes Stoel op aard doet zegepralen,
Daar, als weleer, waar 't gold de regten van hun kroon,
De vorsten in geschil zich wenden tot uw troon,
En in verzoenden geest uw raadsbesluit ontvangen.

Leen, leen ze een gunstig oor mijn laatsten veldgezangen!
Met reden, Leo, wordt uw roem en deugd gepaard
Aan die van Leo, wien de zegen was bewaard,
Dat aan zijn naam van Paus de Grootheid werd verbonden,
En dien een engel Gods, in bangen nood gezonden,
Zoo had met glans omstraald, met zulk een vuur bezield,
Dat hij een Attila voor Romes poort weêrhield,
Den woesten Hunnen-vorst voor zijnen blik deed beven
En dwong Italie den vrede weer te geven.

Of van dien Leo, die, de Tiende van zijn naam,
En in der Pausen rij vereeuwigd door de faam,
Door woord en daden wist gezag en wet te staven,
In 't tuchteloos Euroop de zeden te beschaven,
Aan kunst en wetenschap verdienden luister schonk,
Voor aller volken oog als waarheidsfakkel blonk
En aan de onzaalge leer, in Luthers brein geboren,
Het schrik'lijk vonnis van Gods strafgerigt deed hooren.
Gij ook, Gij zijt *het licht*, dat *aan den hemel* blinkt,
En, daar op 's werelds zee het nachtlijk duister zinkt,
Een valsche leeringwind de golven op blijft zweepen
En 't schroomlijkst ongeloof het roer heeft aangegrepen,
Als held're vuurbaak aan de ontrouwe kusten rijst
En 't schip van Kerk en Staat den weg ter haven wijst.
Gij ook weet zoo Gods eer en glorie te verhoogen,
Dat, waar de vorsten op hun sterke krijgsmagt bogen,
Gij toont, dat al hun magt voor uwe zwakheid zwicht
En wegzinkt voor *een woord* in ernst tot hen gerigt. —
O, Leo! blijft de kracht uw stouten naam verzellen,
En doet uw grootsch begin de toekomst ons voorspellen;
Dan breekt voor 't Pausdom weer een blijder tijdperk aan;
Wordt U, van slaafsche boei en dwinglandij ontdaan,
Het wettig erfdeel van Sint Petrus' Stoel hergeven;
En Gij, als wereldsch Vorst vol glans ten troon verheven.
Dan ziet uw wijs bestier, waar vrede en liefde bloeit,
De waarheid weer gekend, de dwaling uitgeroeid,
't Verwijderdst eiland zelfs den naam van God belijen,
Het alverwinnend Kruis in 't hart der woestenijen
Van Afrika geplant, en Chams gevloekt geslacht,
Als christen maatschappij, de zeegning aangebragt.
Dan rijst de twintigste eeuw weer hoopvol voor de volken,
Zal weer 't historieblad Gods wond're daân vertolken,
Wordt niet meer *'s menschen regt* maar *'t regt van God* verkond

En daalt des hemels vreê op heel het wereldrond. —
Zoo, Leo! ziet ge uw feest als schoonen morgen dagen,
En U bij wensch en bee mijn veldlied opgedragen.

't Bleef nog een wijle stil, tot Joseph, die verrukt
Op 's grijsaards grove hand de lippen had gedrukt,
Weer uitriep: Lucas, neen! dat zongt gij niet den winden,
't Zal in elks dankbaar hart een zuiv'ren weerklank vinden.
En zetten 's avonds wij na 't dagwerk ons ter neer,
O speel het dan voor mij, ja, speel het eindloos weêr;
Wie toch werd immer moê Paus Leo lof te zingen,
Die zijn belagers zelfs ontzag weet af te dwingen! —

's Gravenhage. Mr. J. F. A. Leesberg.

HET LICHT DER WAARHEID.

Rijst daar een licht in het Oosten,
Een schitterend, heerelijk licht,
En schept het een dag voor onze aarde,
Met hemelschen luister gekroond?
Hoor den jubel der zangen,
In grootsche, steigrende vaart!
De volken verkonden den dag,
Die zijn schittering strooit aan de transen,
Wiens adem de schepping doorstroomt.

Dat 's het licht niet der zon! Neen, geen morgen,
In de pracht van het Oosten zich badend,
Het voorhoofd omgolfd van de stralen,
Waar de gloed van het leven in vonkt;

Neen, geen morgen, voor de aarde herrezen,
Hoe schoon voor het sterfelijk oog,
Doscht een kleed aan, zóó goddelijk stralend
Als de dag, die onze aard nu beschijnt.
De weerschijn der Eeuwige Waarheid
Is heden de Zon onzer aard.

. . . . . .

't Feest van 's werelds Priesterkoning! Schouwt uw oog dien (grijsaard aan?
Zie hem krachtig, ongebogen op de rots der eeuwen staan!
't Woord des Vaders, de Eéngeboren, door Zijn Liefde menschenzoon,
Hoogepriester door Zijn zoenbloed voor des Hoogsten glorietroon,
Schonk hem de opperpriesterkrone, wijdde hem tot waarheidstolk
Als een Herder, Hoofd en Leeraar van Zijn uitverkoren volk.
't Feest van 's werelds Priesterkoning is voor de aard een hemelfeest;
't Is de aanbidding van Gods waarheid in Zijn Heiligenden Geest;
In den Geest der Pinkstervlammen, op de Apostlen neergedaald,
En wiens licht door eeuw aan eeuwen in de Kerk van Christus straalt.
Stormen woedden over de aarde, rukten marmer en arduin
In den afgrond der vernieling, van der wereldsteden kruin;
Maar de rots van Christus wankelt voor 't geweld der stormen niet;
't Loeien zelfs der helorkanen zwijgt voor 't godlijk machtgebied.
Schooner dan de middagglansen in heur grootsche majesteit
Straalt der waarheid vlammend wapen van een hooger heerlijkheid.
Zie, Euroop, uw Priesterkoning draagt dat wapen in zijn hand!
Bliksemschittrend, waar de helmacht met de wereld samenspant,
Om den rotssteen te vergruizen, die de Kerk van Christus draagt,
Straalt dat wapen zacht en hemelsch, wen 't als licht der waarheid (daagt 1).

1) In hetgeen hier bij het licht van het vlammende zwaard der waarheid wordt gelezen en in den lofzang, door de hemelsferen aangeheven, heb ik op de hoofddenkbeelden willen toespelen der beide *Summae* van den H. Thomas van Aquino, wiens leer door onzen grooten Paus met zooveel geestdrift ter studie is aanbevolen.

Zie het schittren, zie het flonkren, luister spreiden wijd en zijd;
Zie de harmonie daar glanzen tusschen Eeuwigheid en Tijd:
Dáár 't Mysterie, voor onze oogen ondoorschouwbaar, eindloos diep,
Volle klaarheid voor de Godheid, die den Tijd in 't aanzijn riep:
Hier de schepping, in haar perken naar een juiste maat bepaald,
Eindig beeld des Ongezienen, maar waarin Zijn Godsmacht straalt.
Zonnen, in de woestenijen van het perkloos niet gestrooid —
Vonken voor ons oog, wier glinstring 't kleed der aardsche (nachten tooit —
Zijn der heemlen vuurgloedpsalmen, roepende op heur wereldbaan
God, den eeuwig-ongeworden, aller lichten Schepper, aan.
De aard verkondigt in het leven, dat heur oppervlak doorzwiert,
't Eeuwig, ongeschapen Leven, waardoor alle leven wierd.
Zelfs 't nauw merkbaar stofje wemelt in de Bron van al 't bestaan,
Die, wat ze aanzijn gaf en leven, blijft behoeden voor 't vergaan.
's Menschen geest doorvorsch' de heemlen, dring' in 's aardrijks (diepten door;
Smelte in d'avond de eerste glansen van den blijden morgengloor;
Voer' zijn denkkracht, waar geen perken haar meer stuiten in heur vaart
En zij, boven 't stof verheven, op een hooger wereld staart;
Doch hij waan' zijn denkvermogen geen gebieder, naar wiens woord
Wat bestaat in aard- of luchtkring zonder wederstreven hoort.
God alleen is Scheppend Denker! Hij gebiedt, wanneer Hij denkt,
Hij wiens denken aan 't gedachte buiten zich het aanzijn schenkt.
Eindelooze Kracht en Wijsheid is het goddelijk Bestaan,
Aan geen perk des tijds gebonden, boven wording en vergaan;
Eindelooze Kracht en Wijsheid, die geen geestenoog doorziet;
Eeuwge volheid van een Leven, dat alleen zich zelf geniet. —

Zoo leest hier ons oog bij den luister,
Die het vlammende wapen verspreidt,
Waar de waarheid uit vonkelt en straalt.
Zie daar spelen weer schittrende glansen

En schieten zich uit tot een kroon!
Die kroon gloeit, als had ze in den hemel
Het voorhoofd omgloried eens Serafs,
Als waar' ze nog fier dat te omstralen.
Een grootsche gestalte, in wier oogen
De stralen der denkende ziel
Een hymne vol liefdegloed zingen,
Zweeft neder, omspant met de handen
Die hemelsche, flonkrende kroon
En drukt haar op 't hoofd van den Paus.
't Is de Engel der School, die den Priester,
Den Koning der volkeren kroont!
De hemelen zien het en zingen
Door al hunne sferen een lied:

Eeuwig, eeuwig is de waarheid, één in de ongeschapen Bron
Van het stof en 't stoffelooze, Leven, Kracht en Liefdezon.
Uit Gods volheid, op Zijn wenken, schiet zij in een stralengloed
Door geheel de schepping henen, met den mildsten overvloed.
Ieder schepsel draagt haar zegel op het voorhoofd, in het hart:
't Mijtje, dat in de aarde wemelt en des wandlaars voet niet tart;
Geestenscharen in den luister, die het vlekloos Licht omzweeft,
Bloeiende van 't hoogste leven, dat God uitgeademd heeft.
't Leven Gods is louter waarheid, met haar innigst wezen één;
Hij omvat haar, Hij geniet haar; ze is Zijn eigendom alleen.
Maar Hij roept de hemelgeesten en den mensch, Zijn beeld op aard,
Om het Waarheidslicht te aanschouwen, waar Hij in zich zelf op staart;
Hij bestemt hen, om te leven in het Leven van hun God
En Gods liefde toe te stroomen in der Waarheid heilgenot.
God uit God, in 't vleesch verschenen, heeft op aard Zijn Kerk gesticht,
Die Hij godlijk blijft bestralen met Zijn Liefde en Waarheidslicht.
Zij is leerares der wereld. Jesus' plaatsbekleeder staat
Op haar rots, als gids der volken, spijt des afgronds vloek en haat.

Boven trotsche Babelstichting, steigrend naar den zonnetrans,
't Oog verblindend, dat haar nastaart, door heur valschen flikkerglans;
Door den baaiertnacht der zonde, dien de stofvergoding baart,
Klinkt de hemelstem des Pausen, tolk der Godheid, over de aard.
Leo is door God verkoren, om der rede logenbeeld
't Schandlijk masker af te rukken, waar de mom der hel in speelt.
Zie, zijn hand wijst op den Leeraar, d'Engel van de School genoemd,
Dien hij als den grootsten wijsgeer in de Kerk van Christus roemt.
„'t Licht der rede schiet zijn stralen", roept hij, „immer breeder uit;
„Maar des menschen denkkracht buige, waar ze op Gods geheimen
(stuit".

Huissen. P. F. Th. van Hoogstraten.

VERSTERK UWE BROEDEREN.

(Luc. XXII, 32)

Heil, Priesterkoning! Heil! Voor U heeft Hij gebeden
Hij, wien de Vader hoort om Zijn eerwaardigheid;
Aan U het koningsdeel van Zijne teederheden,
Roemruchte, die Zijn volk ter overwinning leidt!
Heil U, o wereldzon! Hoe koestrend zijn uw' stralen,
Gij weerdet elk bederf, gij, 's werelds heilig zout,
In ongekenden glans staat, bij uw zegepralen,
De heil'ge stad van God, hoog op den berg gebouwd.

„Sterk gij uw broederen" ..... De tirannie der zonde
Wierp Edens koning neer in lagen slavenstaat;
O aldoorkankerend wee der diepgeslaagne wonde:
Al knielend voor de deugd, verzinkt men in het kwaad..! 1)

1) Rom. VII, 15.

Dan zie! De strijder Gods doet d' oude boeien kraken,
Des Serafs vlammen-geest is in hem neergedaald,
Hoog juicht het Christenvolk in vreugdevol ontwaken,
't Heeft in Franciscus' kleed zijn koningswil gestaald.

„Sterk gij uw broederen" . . . . . Des geestes zonneglansen
Verflauwden in het brein voor 't duister van den dood,
Als speelde in 't nachtlijk uur, langs hooge torentransen,
Nog slechts de zwakke glans van 't gloeiend avondrood.
Dan neen, neen, drieweif neen! Paus Leo steeg ten troone!
Zijn adem blaast de vonk alom tot vlammen aan;
In 't nieuwe bruidsgewaad draagt wetenschap haar kroone,
Om, aan de kracht gehuwd, zeeghaftig voor te gaan.

En nu . . . God wil het ja! Nu juichende gestreden!
De wapenrusting Gods kloekmoedig aangedaan,
In altoos nieuw'ren vorm de waarheid hoog beleden,
Bij oneer en bij eer voor Christus pal gestaan!
Schouwt, schouwt den veldheer zelf met bruischend bloed in d'aaren,
Ziet hoe het zwaard des woords verplett'rend nederhouwt!
De vijand vlucht vast heen . . . . daar tuimlen zijn altaren
Met zilvren vloektruweel voor Satan opgebouwd!

Dan . . . niet in 's menschen arm is 't glorievol verwinnen . . .
Neen, zegen gij den strijd, gij Vlekkelooze Maagd!
Hief Leo de banier op Sions heil'ge tinnen,
Eerst heeft zijn smeekgebed uw voorspraak afgevraagd.
Van wereldzee tot zee deed hij die beê herhalen,
O schenk gij, Koningin! de zege uit uw hand,
Aan Leo en zijn volk het tijd'lijk zegepralen,
Als profetie der vreugd in 't hemelsch vaderland!

Rotterdam. P. M. Bots, Pr.

DE NEDERLANDSCHE PELGRIMS AAN DE VOETEN VAN PAUS LEO XIII.

22 en 24 Mei 1886.

O, heugt u nog, broeders, die dag van genade,
Dat uur van verrukking en bevend genot,
Toen 't eerst zich uw blik aan het schouwspel verzaadde:
Een mensch — maar de plaats hier bekleedend van God!

Gewis, nu ten hoogtij de feestliedren schallen,
Heel de aarde haar offers brengt, Leo ter eer,
Zijn naam eindloos zweeft op de lippen van allen,
Roept alles dat heuglijk aanschouwen u weer.

Wij kwamen als pelgrims van verre getogen.
Wat groetten we al tempels, paleizen en steên!
Maar bij de verschijning, hier rijzend voor de oogen,
Zonk 't praalgebouw aller herin'ring ineen.

Wij lagen, vernietigd ter aarde gezonken,
Aan 't graf van den Prins der Apostlen geknield:
Hier zagen we Petrus, van glorie omblonken,
In Leo herlevend, na eeuwen bezield!

Wij daalden in Petrus' gevangenis neder
En dronken van 't vocht, op zijn bede geweld:
Hier zagen we, ontroerd, den Gevangene weder,
Schoon tronend als Koning, in kluisters gekneld.

O Leo, steeds Petrus, wat wondre vervoering
Doorgloeide op uw aanblik, als louterend vuur,
Ons harte, dat, trillend van heilige ontroering,
Nog heden de zoetheid hersmaakt van dat uur.

Nog zien we uw gestalte, zoo hoog en zoo edel,
Verrijzen in 't blank, hoogepriesterlijk kleed,
De ivoorfijne trekken, den zilveren schedel,
Gebukt onder 't wicht van de jaren en 't leed.

Nog stralen ze ons tegen als starregeflonker,
Die oogen vol gloed in dat diepdenkend hoofd,
Wier glans, zacht als fulp, schoon als gitten zoo donker,
Geen ouderdom, zorge noch nachtwaak verdooft.

Nog staren ze ons aan, ons, het kroost der Bataven,
Wier trouw Romes keizers beschutte op den troon;
De vaders en broeders dier helden en braven,
Wier bloed heeft gevloeid voor het recht van uw kroon.

Wij kwamen van 't land, aan de baren ontwrongen,
Als Dante 't bezingt 1), maar door springtij en vloed
Van dwarlende dwaling en dweepzucht besprongen,
Waar duinwal noch keerdam den landzaat voor hoedt.

Ge ontvingt ons met vreugde: Gij wist wie zij waren,
De zonen der Martlaars voor 't oude geloof,
Die Pius verhief op de roemrijke altaren,
Wien nooit ketterij meer hun luister ontroov'!

Uw mond zei 't ons zelve: „Mijn dierbare zonen,
Geen kindren, meer welkom aan 't vaderlijk hart,
Dan die tusschen dwalende broederen wonen;
Wier trouw onder druk en verleiding volhardt."

O minlijke stem! o bezielende woorden!
Als kostlijke balsem, bij drupplen gevloeid,
Verkwiktet ge ons hart, toen we uw tooverklank hoorden
In aâmloos verbeiden, van aandacht geboeid.

---

1) *Inferno*, Canto XV, v. 4—6.

En toen, Opperpriester, we uw troon mochten nadren,
Uw voet mochten kussen, in ootmoed gebukt,
Uw hand zacht ons ophief, o teêrste der vadren,
Wat zaligheid heeft toen de ziel ons verrukt!

Maar o, wonderzaalge, overstelpende stonde,
Met lettren van vuur in de ziel ons gebrand,
Toen de Eeuwge Opperpriester ons, kindren der zonde,
Tot spijze zich schonk door Zijns Steêhouders hand!

O neen, dat vertolkt niet de krachtlooze veder,
Dat schildren geen woorden; maar machtig en diep,
Vol zoete betoovring, gevoelden we 't weder,
Zoo vaak ons herin'ring die ure herriep.

O Leo! wat heugnis de dwarling van 't leven
Als dorrend geblaârt heeft verwaaid en verstrooid,
Uw beeld met der majesteit stralen omgeven,
Uw aanblik, uw goedheid vergeten we nooit.

's Hertogenbosch. J. R. VAN DER LANS.

DE ZEGEPRAAL DER WAARHEID.

Gegroet, gij Priesterkoning,
Door offerglans omstraald,
In wien voor 't oog der wereld
Gods Waarheid zegepraalt!

Vrij jage in haat en woede
De ontsloten hellepoort
Haar losgebroken gruwlen
Tot uw verneedring voort;

't Geweld verspilt zijn krachten
Bij 't woelen om uw troon,
De laster zinkt in schande
Bij 't stralen van uw kroon,

De roofzucht, hoe zij minder
Van de aarde U overliet,
Hoe meer ze in U den luister
Van 's Heeren grootheid ziet.

Hij leeft, die uit den Hoogen
Met ijdle boosheid spot;
Hij blijft uw steun en wreker,
Wie is gelijk aan God?

O wonder in onze oogen!
Hoe toont zich Christus' rijk,
Bij 't wisslen der geslachten,
Zijn oorsprong steeds gelijk.

Niet voor den trotschen heerscher
Van 't hoog Jerusalem,
De koningen, zij knielden
Voor 't kind van Bethlehem;

En 't graf, hoe 't vast zijne armen
Om 's levens oorsprong sloot,
't Onsterflijk kruis beschaamde
Den kerker van den dood.

Zoo buigt de trots der wereld
Voor Leo's zwakheid neer
En toont de leer des kruises
Zijn godlijke afkomst weer;

Zijn kracht niet af te keeren,
Die, waar zè ooit weerstand vindt,
Den vijand door haar waarheid
Zacht aanlokt en verwint,

Die niet alleen de geestdrift
Der trouwe zonen wekt,
Maar zelfs de lichtschuwe oogen
Des verren vreemdlings trekt.

Heer, die der volkren hulde
In ééne jubeltaal
Om Leo's troon vergadert,
Voltooi uw zegepraal.

Buig niet alleen de knieën,
Buig ook den hoogmoed neer,
Die nog in 't hart blijft kampen
Met d'ootmoed van uw leer.

't Is Leo's priesterbede
Bij de offers, die hij bracht:
Voltrek aan 't rijk der dwaling
De wondren uwer macht.

Gij, vol genade en waarheid,
Die 't Licht der wereld zijt,
Laat al wie nog weerspannig
In U zijn heil bestrijdt,

Ras voor de stem van twijfel
En logenwijsheid doof,
Met ons uw Naam belijden
In de eenheid van 't geloof.

Rijswijk. P. ZWART

LVMEN . IN . COELO

De lucht is dreigend zwart. De sombre wolken jagen.
Reeds juicht een wilde kreet: „Zij wankelt, zij zinkt neêr!
Geen, die ter hulpe komt of zint op tegenweer:
Zij, die Gods Kerk zich roemt, — haar doodsuur is geslagen".

De lucht wordt zwarter nog, en donkrer de onweêrsvlagen.
Ineens, daar rijst een licht. 't Schiet stralen, meer en meer,
't Stroomt op de wilde zee en 't zwalkend scheepje neêr:
God! zie, een reuzenhand is aan het roer geslagen.

Ecce sacerdos magnus, davert zelfs de orkaan,
Die 't scheepje van Gods Kerk verderf dreigt en vergaan.
Gedwongen wordt de storm tot eere, ontzag en glorie.

Neem, Leo, neem den zang van uwe zonen aan,
Wier geestdrift vlamt. Gij leidt op de onafzienbre baan
Gods nooit geschonden Bruid ter heilige viktorie.

Hageveld. J. A. DE RIJK, Pr.

ONZE KOLONIALE POLITIEK.

(Vervolg en slot van Dl. XCII, blz. 213 vv.)

II.

Nadat het eerste gedeelte van mijn opstel verschenen was, heeft de Tweede Kamer de Indische begrooting voor 1888 aangenomen. De bij die gelegenheid gevoerde discussies waren voor een goed deel gewijd aan de koffie, terwijl de vroegere voorschriften van v. d. Bosch, omtrent den inkoopprijs der door de bevolking te leveren koffie, waarop ik reeds de aandacht vestigde, weder in herinnering werden gebracht, wat sedert tal van jaren niet was geschied.

Menig volksvertegenwoordiger zal bij die gelegenheid gevoeld hebben, dat wij door aan de bevolking slechts *f* 14 voor een pikol (125 pond) koffie te geven, onrecht jegens haar plegen niet alleen, maar ook vroeger gedane beloften niet nakomen.

Bovendien als wij aan de bevolking geen betere betaling geven voor de koffie, welke zij ten bate van 's lands schatkist teelt, dan zullen wij hetzelfde zien gebeuren, wat een eeuw geleden ten tijde der O. I. Compagnie plaats had. Ook toen trachtte men meermalen veel koffie voor weinig geld te verkrijgen, wat echter telkens mislukte. Werden de verkoopprijzen verhoogd,

dan zag men vrij spoedig een groote toename der productie, maar zoodra de Compagnie die prijzen weder verlaagde, had men een groote vermindering van de koffie-leverantie te constateeren.

Maar ik behoef geen eeuw terug te gaan, om naar bewijzen te zoeken voor mijn betoog, dat een geringe betaling van de gouvernementskoffie nadeelig is voor 's lands schatkist. In 1871 werd in de Preanger regentschappen de inkoopprijs der koffie verdubbeld. En ziet, binnen eenige jaren verdubbelde ook de levering in de gouvernementspakhuizen, wat ten gevolge heeft gehad, dat de zuivere inkomsten ter zake tegenwoordig (gemiddeld) een paar millioen 's jaars meer bedragen dan vóór 1871.

Er is echter nog meer. De strijd voor hèt behoud der gouvernementskoffie-cultuur kan door het conservatieve deel van ons parlement niet met succes worden gevoerd, indien daarbij niet op den voorgrond wordt gesteld een betere betaling aan de bevolking — in verband met de marktwaarde van het product — al ware het alleen, omdat, als wij op de tegenwoordige wijze blijven voortsukkelen, de gouvernementsoogst voortdurend geringer zal worden en aldus de strijd over deze quaestie ten slotte van zelf zou ophouden om de eenvoudige reden, dat er schier geen gouvernementskoffie meer zijn zou.

Op die wijze zouden de liberalen hun doel — de opheffing der gouvernementskoffie-cultuur — zij het ook langs een omweg, eindelijk toch bereiken. En daartoe mogen wij m. i. in geen geval medewerken. Immers de afschaffing der gouvernementskoffie-cultuur zou ten

gevolge hebben, dat de inkomsten jaarlijks (gemiddeld) met ongeveer 25 millioen verminderden, welk bedrag door Nederland zou moeten worden bijgepast, omdat de inlandsche bevolking — de Europeesche ingezetenen van Ned.-Indië betalen geen noemenswaardige belasting — reeds zoo zwaar belast is, dat men haar met geen mogelijkheid nog nieuwe belastingen kan opleggen. Daarbij komt, dat de inlanders door de gouvernementskoffie-cultuur, bij een betaling zooals ik verlang, veelal een goed loon zullen kunnen verdienen, hetgeen niet altijd kan gezegd worden van hen, die op particuliere ondernemingen, aan Europeanen toebehoorende, werken.

Resumeerende is de quaestie dus deze: bij onvoldoende betaling aan de bevolking — zooals thans het geval is — voortdurende achteruitgang der gouvernementskoffie-cultuur en dus groot nadeel voor 's lands schatkist; bij, niet te geringe, verhooging van den inkoopprijs der gouvernementskoffie, meerdere voordeelen voor de schatkist en toeneming van de welvaart der bevolking, waardoor het mogelijk zal worden om haar, zoo noodig, nieuwe belastingen op te leggen.

Ik heb met voorbedachten rade nog al lang stilgestaan bij de gouvernementskoffie-cultuur, wegens de groote belangen, welke daaraan voor Nederland verbonden zijn. Dat wij in 1844 geen staatsbankroet gekregen hebben, dat wij sedert dien tijd een goed deel van onze nationale schuld konden aflossen, dat wij ons land, haast zonder leeningen te sluiten, konden overdekken met een kostbaar spoorwegnet, dat wij sedert meer dan 14 jaren in het Noorden van Sumatra — op Atjeh — een veel

geld verslindenden oorlog konden voeren, zonder daarvoor te leenen, dit alles en nog zoo veel meer, hebben wij schier uitsluitend te danken aan de gouvernementskoffie-cultuur in Indië.

Tegenwoordig is de toestand der Nederlandsche financiën tamelijk bevredigend; wij kunnen ons redden ook zonder Indische baten. Maar wij zijn niet rijk genoeg om aan Indië aanzienlijke geldelijke offers te brengen, wat toch zou moeten gebeuren, indien de gouvernements-koffie-cultuur aldaar een kwijnend bestaan ging leiden.

Bij de behandeling der Indische begrooting in de Tweede Kamer werd insgelijks een — zij het ook kort — woord gewijd aan het inlandsch onderwijs.

In het eerste gedeelte van mijn opstel heb ik gepleit voor een ondersteuning van staatswege der confessioneele inlandsche scholen. En tot mijn groot genoegen heb ik uit hetgeen de minister ter zake mededeelde ontwaard, dat de Indische regeering de uitvoerbaarheid daarvan ernstig overweegt. Het zal dus zaak wezen deze quaestie in ons parlement eenigszins warm te houden. Op onoverwinnelijke tegenstand van liberale zijde heeft men daarbij niet te rekenen. Want, ook al stelt men zich op een niet-clericaal standpunt, dan valt er voor de verwezenlijking van het denkbeeld zóóveel te zeggen, dat de tegenstanders daarvan het veld niet zullen kunnen behouden.

Een andere zaak, die in nog directer verband staat met de Evangelie-prediking in Indië, eischt eveneens dringend voorziening.

Zooals men weet, worden de geestelijken, die in de

zielzorg der Europeanen in Indië moeten voorzien, door het gouvernement bezoldigd. Wel staan onze katholieke priesters, wat hun bezoldiging aangaat, op verre na niet gelijk met de protestantsche predikanten, maar daartoe wil ik het zwijgen doen. Erger is echter het volgende.

Door de Indische regeering is als beginsel aangenomen om aan het eigenlijke bekeeringswerk geen financiëelen steun te verleenen. Wanneer het christendom in de een of andere streek evenwel vasten voet gekregen heeft en de inlandsche gemeenten aldaar eenmaal als gevestigd zijn te beschouwen, dan geschiedt de zorg voor het zielenheil der bevolking op 's lands kosten. Zoo gebeurt het ten minste bij de protestantsche inlandsche christengemeenten, alwaar in dat geval z.g. hulppredikers en inlandsche godsdienstleeraars worden aangesteld, die van staatswege bezoldigd worden. De katholieken krijgen echter voor het aangegeven doel niets, ofschoon ook zij verscheidene inlandsche gemeenten hebben, alwaar het christendom als *gevestigd* te beschouwen is, met name in de residentie Timor. In dat gewest kwam in 1859 een ruiling van grondgebied tot stand met Portugal, waardoor o. a. Flores bij ons gebied werd gevoegd. Daar bestonden sedert eenige eeuwen katholieke inlandsche gemeenten en, als ik mij niet vergis, nam Nederland in het tractaat, waarbij de ruiling bekrachtigd werd, de verplichting op zich, te zullen zorg dragen voor de voorziening in de geestelijke behoeften der genoemde gemeenten. Kort na het sluiten van bedoeld tractaat wendde de Indische regeering zich tot het hoofd der Katholieke Kerk in Indië met het verzoek voortaan te willen zorg dragen voor de voorziening in de gods-

dienstige behoeften der nieuwe katholieke onderdanen, waaraan, natuurlijk, dadelijk werd voldaan. Nu spreekt het echter van zelf, dat de regeering billijkheidshhalve verplicht was aldaar voor haar katholieke onderdanen hetzelfde te doen, wat zij altijd gedaan heeft en nog doet voor de protestanten. Tot nu toe gebeurde dit echter niet. En daarom acht ik het dringend noodzakelijk, dat er alsnog stappen worden gedaan, om in deze tot gelijkstelling met anderen te geraken.

Onze missionarissen in Indië leiden zulk een zelfopofferend leven en hebben vaak met zooveel financiëele moeilijkheden te kampen — niet voor hen zelven maar voor anderen — dat wij ons wel eenige moeite mogen getroosten om hunne moeilijke taak te vergemakkelijken door bij de bevoegde autoriteiten aan te dringen op het verleenen aan onze missie van hulp, welke haar volgens recht en rede niet mag onthouden worden.

De bevolking van Ned.-Indië is conservatief in hart en nieren. Met de meeste hardnekkigheid houdt zij vast aan aloude gebruiken en gewoonten (de adat). In sommige opzichten moge zulks te betreuren zijn, toch levert die karaktertrek een waarborg op tegen de invoering van ondoordachte hervormingsplannen door enkele, met koloniale aangelegenheden minder bekende staatslieden.

De groote mannen, die in den loop dezer eeuw, op het lot van Indië een overwegenden invloed hebben uitgeoefend — Raffles, Daendels, van den Bosch en J. C. Baud — waren dan ook allen in zooverre conservatief, dat de gewichtige en in hun gevolgen voor de inlandsche

bevolking zoo hoogst belangrijke maatregelen, door hen genomen, allen gegrond waren op de zeden en gewoonten der inlanders.

Van onze liberale staatslieden van den lateren tijd kan zulks niet gezegd worden. En van daar het verschijnsel, dat door hen tot verbetering van den toestand in Indië schier niets is tot stand gebracht. Hun hervormingen raakten slechts de oppervlakte. Amerika en ons land kunnen niet op dezelfde wijze bestuurd worden, en nog veel moeilijker is het om het regeeringsbeleid in Nederland en Indië op dezelfde leest te schoeien.

Aanvankelijk wilden velen dit niet begrijpen, waarvan het gevolg was, dat men allerlei onmogelijke veranderingen op Java wilde invoeren. Langzamerhand bekoelde echter de geestdrift, en thans, nu het gebleken is, dat zelfs de heer van Rees als gouverneur-generaal geen enkele van de beoogde hervormingen heeft kunnen of willen invoeren, beginnen velen blijkbaar in te zien, dat de liberale theorieën voor Indië geen practische beteekenis kunnen hebben. Immers van hetgeen vroeger daarvoor gold hoort men haast niet meer gewagen. Alleen de eisch tot opheffing der gouvernementskoffie-cultuur, waarover ik reeds het een en ander heb in het midden gebracht, schijnt men nog niet te willen loslaten, terwijl er ook nog eenigen zijn, die veel heil verwachten van meer decentralisatie in Indië. Vermits echter nog nooit eenig bepaald antwoord is gegeven op de vraag, wat men onder decentralisatie in Indië te verstaan heeft en op welke wijze de uitvoerbaarheid in de practijk mogelijk zou wezen, schijnt het overbodig daarover vooreerst in nadere beschouwingen te treden.

Vroeger heb ik reeds verklaard op koloniaal gebied niet conservatief te zijn in dien zin, dat ik een voorstander zou wezen van het onveranderd behoud. Integendeel, aan ons huidig regeeringsbeleid kleven m. i. ettelijke grove gebreken, welke hoe eer hoe beter dienen weggenomen te worden.

Wanneer men de Indische bladen eenigszins geregeld leest, dan wordt men getroffen door de heftige wijze, waarop somwijlen de bestuursmaatregelen daarin besproken worden, zij het ook vaak ten onrechte. Dit kan trouwens niet anders. Want alles geschied in Indië in het geheim. Van een voorbereiding, ook der gewichtigste regelingen, hoort het Indische publiek niets. Een oordeel daarover te vellen, voordat de beslissing gevallen is, is dus onmogelijk, en het spreekt daarom van zelf, dat wanneer het Indische staatsblad verschijnt en de regeling van belangrijke onderwerpen bevat, daarin dikwerf bepalingen voorkomen, welke noch doeltreffend noch billijk zijn. Immers die bepalingen worden in den regel door slechts enkele personen gemaakt, die somtijds geheel onbekend zijn zoowel met het te behandelen onderwerp als met de toestanden in de landstreken, waar de voorschriften van kracht zullen zijn.

Met de samenstelling der Indische begrooting is het al niet veel beter gesteld. De Raad van Indië houdt zich daarmede weinig of in het geheel niet bezig en dan nog met gesloten deuren, zoodat al het werk, daaraan verbonden, moet geschieden door den minister van koloniën en den directeur van financiën in Indië, geholpen door eenige ambtenaren. En daar dit geschiedt in de bureelen, dus zonder dat er iets van openbaar wordt,

missen de leden der volksvertegenwoordiging, die geroepen zijn een oordeel te vellen over de Indische begrooting, alle gegevens, waarop zij dienaangaande een juist oordeel zouden kunnen baseeren. Wel heeft de minister gezegd, dat de bemoeienis van den Raad van Indië met de begrooting indirect veel grooter is dan het schijnt, omdat het beoordeelen van nieuwe posten, als een gevolg van nieuwe organisatiën enz., aan dat college is opgedragen, maar ook dan blijft hetzelfde bezwaar bestaan. Immers de bespreking van die nieuwe posten in den Raad van Indië geschiedt evenmin in het openbaar, zoodat, wanneer de minister daarvoor gelden aanvraagt bij de begrooting, de kamerleden zich tevreden moeten stellen, met hetgeen Z. E. hun dienaangaande wil mededeelen; zij hooren aldus wel het *pro* maar niet het *contra* en moeten zich in den regel wel neerleggen bij hetgeen de regeering verlangt. Aan dezelfde reden is het ook toe te schrijven, dat nog bijna nooit een amendement op de Indische begrooting tot beperking der uitgaven is aangenomen. Wel gevoelt menigeen, vooral van degenen, die min of meer met Indië bekend zijn, dat het noodzakelijk is en ook mogelijk zou zijn sommige uitgaven in Indië te beperken, maar tegen het advies der regeering durft de meerderheid blijkbaar de verantwoordelijkheid niet te dragen van het weigeren van aangevraagde credieten of van een beperking der uitgaven, omdat zij de noodige gegevens mist om de gevolgen van een en ander te beoordeelen.

Dit zou geheel anders wezen, indien over de Indische begrooting en alles, wat daarmede in verband staat, in het openbaar beraadslaagd werd in den Raad van

Indië. Alsdan zouden de leden der Tweede Kamer met veel meer grond dan nu kunnen beoordeelen, of de nieuwe posten, welke op de begrooting voorkomen, inderdaad noodzakelijk zijn en of er onder de reeds vroeger daarop voorkomende uitgaven ook zijn, die achterwege zouden kunnen blijven of verminderd zouden kunnen worden. Want allicht zou dan een en ander in den Raad van Indië en ook, meer dan nu het geval is, in de pers besproken worden en goede gevolgen kunnen hebben. Daarenboven ontbreekt bij de leden van den Raad van Indië thans alle prikkel tot krachtsinspanning. Er is toch schier niemand, die iets van hun arbeid bemerkt, en op die wijze dutten zij gemakkelijk in.

Dat zulks thans inderdaad wel eens gebeurt, wil ik met een enkel voorbeeld aantoonen. Sedert tal van jaren staat er een post van *f* 10,000 op de begrooting voor de voorbereiding eener invoering van het metrieke stelsel van maten en gewichten in Indië. Aan die voorbereiding is men thans reeds ongeveer 20 jaar bezig, zoodat het tijd wordt, dat daaraan een einde worde gemaakt. Want één van beide: óf de invoering van het metrieke stelsel van maten en gewichten is in Indië noodzakelijk, en dan dient men daartoe over te gaan; óf die invoering is onmogelijk, en dan dient de genoemde post van *f* 10,000 van de begrooting te verdwijnen. Op een en ander is, als ik mij niet vergis, al meer de openbare aandacht gevestigd, doch zonder resultaat.

Is het dus wel te verwonderen, als er — vooral in Indië — wrevel ontstaat, indien men ziet, dat er dikwijls op zoo slordige wijze met 's lands gelden wordt omgegaan en het toch niets baat, als men wil trachten daarin verbetering te brengen?

Het lijdt m. i. geen twijfel of de verhouding der Indische regeering en haar onderdanen zou ook beter worden, indien de openbare zaak meer in het openbaar behandeld werd, omdat men alsdan elkander beter zou leeren waardeeren en begrijpen.

De heer W. K. van Dedem heeft bij de behandeling der Indische begrooting voor 1888 de openbaarheid der beraadslagingen van den Raad van Indië — als regel, die natuurlijk uitzonderingen moet toelaten — ter sprake gebracht. De gronden, welke daarvoor aan te voeren zijn, heeft de minister niet weerlegd, ofschoon Z. E. anders niet karig is met het bestrijden van meeningen, waarmede hij zich niet kan vereenigen. In het volgende jaar dient men dus de zaak weder aan de orde te stellen, wegens de groote daaraan verbonden belangen.

Indië moet in Indië worden bestuurd. De beginselen, waarnaar dat bestuur zal worden gevoerd, moeten in het moederland worden vastgesteld, controle moet hier worden uitgeoefend, meer echter niet. Met deze woorden van den heer van Dedem kan ik mij geheel vereenigen en ik voeg daar alleen aan toe, dat de hier uitgeoefende controle vooral op de financiën moet betrekking hebben. Maar als men die controle met vrucht wil uitoefenen, dan moet men ook gegevens daartoe in voldoende mate bezitten, wat thans niet het geval is. Is hierin eenmaal, tengevolge der openbaarheid van de zittingen van den Raad van Indië, verandering gekomen, dan zal de behandeling der Indische begrooting in ons parlement met dien ernst en die aandacht kunnen geschieden, welke zij noodzakelijk vereischt.

Bij de behandeling der Indische begrooting in de Tweede Kamer heeft de heer van Gennep zijn voldoening betuigd over het feit, dat het batig-slot-stelsel voor goed veroordeeld is.

Ik geloof, dat de afgevaardigde uit Rotterdam zich, van zijn standpunt, hieromtrent wat al te groote illusies maakt. Alleen de omstandigheid, dat er in de laatste jaren geen of ten minste geen noemenswaardige overschotten in Indië geweest zijn en er zelfs in sommige behoeften aldaar niet behoorlijk kon worden voorzien, is m. i. de oorzaak, dat er sinds lang over geen batig slot meer gerept is. Waren er wel overschotten geweest, dan zouden deze zeer waarschijnlijk — althans gedeeltelijk en nadat de schuld van Indië aan het moederland was aangezuiverd — ten bate der Nederlandsche schatkist zijn gebracht, wat trouwens ook niet onbillijk kan heeten, als men bedenkt, dat Nederland telken jare eenige millioenen ten behoeve van zijn koloniën uitgeeft, welke niet worden gerestitueerd. Wel heeft men meermalen pogingen aangewend om Indië jaarlijks een vaste som te doen betalen als restitutie voor die uitgaven, maar daaraan zijn tal van bezwaren verbonden, welke ik bij gelegenheid nader hoop uit een te zetten. Wanneer dus, ten gevolge van ruime oogsten en goede koffieprijzen en door een aanmerkelijke inkrimping der uitgaven, de Indische begrootingen weder aanzienlijke overschotten mochten opleveren, dan zie ik niet in, waarom Nederland, dat zich vrij aanzienlijke uitgaven ten behoeve zijner koloniën getroost en daarvan sinds lang niets terugkreeg, geen aanspraak zou mogen maken althans op een gedeelte van die over-

schotten. Wilde men dit verhinderen, dan zou, vermits de indirecte voordeelen, welke Indië aan Nederland oplevert, tegenwoordig uiterst gering zijn, het bezit van ons Indisch rijk ons meer tot last dan tot voordeel gaan strekken. Ik geef echter toe, dat er, met het oog op den toestand der Indische financiën, vooralsnog weinig kans bestaat op eenigszins aanzienlijke overschotten in Indië. Wel zal zulks over 1887, bij uitzondering, het geval wezen, doch die gelden zal men hoog noodig hebben voor de reorganisatie der koffie-cultuur (b. v. in den door mij aangegeven zin) of, als men daartoe niet wil besluiten, dan zal dat overschot toch moeten dienen tot vermindering der Indische schuld. In verband met den vrij gunstigen toestand der Nederlandsche financiën levert het vooralsnog geen overwegend bezwaar op, dat wij jaarlijks eenige millioenen aan Indië ten koste leggen, mits er krachtig naar gestreefd wordt, om de indirecte voordeelen, welke ons volk uit Indië door een doelmatige bescherming van onzen handel en onze nijverheid kan trekken, te doen toenemen. Daarop moeten dus onze krachtige pogingen vooral gericht zijn. Er moeten zoo spoedig mogelijk maatregelen worden genomen, waarbij velen onzer kunnen profiteeren, terwijl tot nu toe er alles op is ingericht, om de lusten van Indië aan enkelen te gunnen en de lasten, aan het bezit daarvan verbonden, door allen te doen dragen.

Men heeft het vaak als een voordeel van het bezit van koloniën beschouwd, dat daardoor velen in den lande gelegenheid krijgen zich aldaar een bestaan te verschaffen, somtijds zelfs tot welvaart te geraken. Men stelle dit

voordeel echter niet te groot voor. In de eerste plaats zijn er in Indië, het leger uitgezonderd, slechts ruim 4000 Europeanen, die aldaar niet geboren zijn. Onder dat getal zijn nog veel vreemdelingen, die in onze Oost even gemakkelijk hun weg kunnen vinden als de eigen landgenooten, voor welke laatsten alleen de gouvernementsbetrekkingen uitsluitend zijn weggelegd. Ter wille van de weinige personen, die jaarlijks in 's lands dienst naar Indië worden gezonden, er koloniën op na te houden zou toch al te dwaas zijn.

Er is echter nog meer. Het verblijf in Indië is voor katholieken zeer gevaarlijk. Zeer velen hebben daar hun geloof verloren. Wel komt er in dit opzicht langzamerhand verbetering en is het te hopen, dat zulks nog meer het geval zal wezen, naarmate het aantal priesters in Indië toeneemt, maar toch blijft dit bezwaar, aan het gaan naar onze Oost verbonden, m. i. vooralsnog voor velen van overwegenden aard. Vooral het dienstnemen bij het Indisch leger moet ik, tot mijn spijt, voorloopig bepaald afraden. Men heeft herhaaldelijk in onze katholieke bladen kunnen lezen, hoe treurig het gesteld is met den godsdienst en de zedelijkheid van de meerderheid der soldaten van het Indisch leger, en tevens dat de schuld daarvan voor een groot deel moet worden toegeschreven aan de — op zijn zachtst uitgedrukt — onverschilligheid van het Indisch bestuur voor de godsdienstige en zedelijke belangen van den soldaat. Zoo lang hierin geen afdoende verbetering wordt gebracht, kan het voor een katholiek slechts hoogst gevaarlijk wezen, als koloniaal naar Indië te gaan. Dit neemt niet weg, dat er toch nog velen onzer geloofsgenooten, vaak

in een onbewaakt oogenblik en door het hooge handgeld verleid, dienst nemen bij het Indisch leger. En daarom ook is het dringend noodzakelijk, dat er bij de regeering krachtige pogingen worden aangewend om het lot van de militairen in Indië, niet alleen in materiëelen maar vooral ook in moreelen zin, te verbeteren.

Ik ben aan het einde gekomen mijner beschouwingen over onze koloniale staatkunde. Natuurlijk moest ik mij tot hoofdzaken bepalen. Het treden in détails zou hier niet ter plaatse geweest zijn en den lezer het spoor slechts bijster doen worden. Vurig hoop ik, dat mijn zwakke pogingen er iets toe zullen bijdragen om de belangstelling in onze Oost te vermeerderen, zoowel in het belang van Nederland, als ter wille van de meer dan 25 millioen onderdanen van onzen geëerbiedigden en beminden koning, die ginds in de nabijheid van den evenaar wonen en op wier godsdienstige en materiëele belangen wij, Nederlanders, zulk eene belangrijken invloed kunnen uitoefenen.

J. P. TH. VAN NUNEN.

DE H. NORBERTUS EN RUPERTUS.

(Vervolg van Dl. LXXXIX, blz. 223 vv.)

III.

Onder de werken van Rupertus vinden wij eene samenspraak, getiteld: *Altercatio clerici et monachi*, welke een verslag moet zijn van een redetwist tusschen een monnik en een clericus over de vraag, of een monnik mag prediken 1). Dat het hier wederom een geschil geldt tusschen den monnik Rupertus en den clericus of canonicus Norbertus, werd het eerst ontdekt door den Premonstratenser annalist C. L. Hugo 2), die in de abdij van Weissenaw (*Augia minor*) twee exemplaren vond, waarvan het een tot opschrift droeg: *Ruperti conflictus cum Norberto*, en het andere: *Conflictus Roberti* 3) *coloniensis abbatis* 4) *cum Norberto.*

De schrijvers van *L'histoire littéraire de la France* 5) en Philipp Jaffé 6) zijn met deze vondst tevreden en

1) Bij Migne, CLXX, 537—542.

2) *Ann. Praem.* II, 299.

3) Zoo wordt Rupertus in oude bescheiden dikwijls genoemd.

4) Omdat Duitz, waar hij abt was, tegenover Keulen ligt.

5) XI, 573 — bij Migne, ib. 795.

6) M G (Pertz) XII, 624 — ook G. Madelaine, *Histoire de S. Norbert*, p. 78; en Van Rhijn, *Historie van 't Utrechtsche Bisdom*, I, 368.

houden de kwestie voor uitgemaakt. Dewijl echter genoemde opschriften kunnen geboren zijn uit de gissing van een of anderen afschrijver, is het mijns erachtens noodzakelijk meerdere bewijzen op te sporen.

1°. Het is boven allen twijfel verheven, dat *Rupertus* en wel in de eerste jaren van zijn priesterschap de *Altercatio* geschreven heeft; want in den brief, dien hij vóór het jaar 1124 aan Everardus, abt van Brauweiler, schreef 1), welke brief wel te weten slechts een korte herhaling is van de onderhavige *Altercatio* 2), verwijst hij naar een werkje dat hij weleer (olim) over die stof vervaardigd heeft 3), en het vierde boek *In regulam S. Benedicti*, geschreven in 1125, behelst wederom dezelfde bewijsvoering en dezelfde tegenwerpingen tegen de clerici 4), eveneens zijn brief aan den kanunnik Liezelinus 5).

Er bestaat over deze kwestie nog een andere dialoog 6), die door sommigen onder de werken van Ru-

---

1) Bij Migne, CLXX, 541—544. Everardus was abt van 1110 tot 1123. Dus is de brief in dien tijd geschreven. Jaffé, ib.

2) „Cette lettre n'est proprement qu'un abrégé du dialogue précédent". *L'hist. litt.* ib.

3) „De hac ipsa re *olim* proprium fecimus opusculum, quod nunc ad manus non habemus."

4) Migne, col. 525—538. Daar worden echter door Rupertus nog meerdere kwesties behandeld.

5) Migne, 663—668. Deze brief is *vroeger* geschreven dan het werk *In regulam*, als blijkt uit de vergelijking der plaatsen, waar hij de ark van Noë ten bewijze aanvoert. Vgl. col. 536, 537 met 665. Liezelinus, proost van het H. Kruis te Luik, die hier waarschijnlijk bedoeld is, komt voor in 1118; zie Bint. III, 81.

6) Migne, 611—663,

pertus wordt gerangschikt en die het voorgaande kon bevestigen; doch mijns inziens komen daarin stellingen voor, welke Rupertus elders heeft bestreden 1), en is de stijl werkelijk verschillend 2).

Rupertus is dus de *monachus*, welke in de *Altercatio* verdedigt, dat een monnik mag prediken; en dat die redetwist ook mondeling heeft plaats gehad, is reeds waarschijnlijk door den aard van het geschrift zelf en wordt uitdrukkelijk gemeld door een tijdgenoot, Philippus Harveng, over wien later 3). Dit alles wordt nog duidelijker door het volgende betoog, waarin wordt aangetoond, dat door den *clericus*, tegen wien de monnik (Rupertus) optreedt, *de H. Norbertus* moet verstaan zijn.

2°. Ten tweede ga ik bewijzen, dat als voorstander en voorvechter van de clerici niemand beter kan worden aangewezen dan de H. Norbertus, en vervolgens, dat deze werkelijk als zoodanig tegen Rupertus in het krijt is getreden.

De biografen melden ons, dat hij vroegtijdig (*ab infantia*) in den stand der clerici is opgenomen misschien

---

1) 1° Aan de *clerici* wordt alle macht ontzegd, als zij niet geregeld leven (639—642). 2°. Integendeel worden de *clerici* of *canonici regulares*, met name Wilhelmus, bisschop van Châlons (638, 659, 660), veel hooger geprezen dan men van Rupertus verwachtèn zou. 3°. De oorsprong van het monnikenleven wordt hier (643) bij de apostelen gezocht, doch door Rupertus (534, 667) bij de vaders van de woestijn.

2) Men lette op de aanhoudende *similiter cadentia*, welke Rupertus altijd vermeed. Ook was de H Nicolaus (652) niet de Patroon van Luik, Siburg of Duitz, wel van Brauweiler (798), waarom de abt van deze plaats, aan wien Rupertus over dit punt geschreven heeft (zie boven) de auteur zijn kan.

3) Migne, CCIII, *De institutione clericorum*, Tract. IV, cap. CIII.

wel ter oorzake van het visioen, dat zijne moeder voor zijne geboorte gehad heeft 1); zij zeggen ons, dat hij als *clericus* aan de hoven van den keizer en den bisschop van Keulen heeft gediend 2), en dat hij zelfs subdiaken was, toen hij zich (in 1115) tot een beter leven bekeerde 3).

Ook na zijne bekeering was hij den monnikenstaat minder genegen. Dit blijkt hieruit, dat hij, hoezeer ook bevriend met den abt van Siburg, dien hij tot geestelijken leidsman koos, hoezeer ook geneigd tot een heilig en afgezonderd leven, waaraan hij zich reeds had gewend door langdurige afzonderingen, toch zich zelven niet verbond aan den regel der Benedictijnen, maar zijne vrijheid behield en, na herhaalde afzonderingen in Siburg, Fürstenberg, Rolduc 4) en elders, openlijk optrad om den stand der clerici, waaraan hij met hart en ziel was gehecht en wiens verval hij diep betreurde, door zijne prediking en vooral door zijne nieuwe instelling te hervormen en tot eene nog ongekende hoogte te verheffen 5).

Reeds bij zijne eerste H. Mis gispte hij het wangedrag der kanunniken van Santen, en op het concilie van Fritzlar werd hij aangeklaagd eigenmachtig te prediken,

---

1) A et B, cap. I; Hugo, *Vie de S. Norb.* p. 2.

2) Ibidem. In een charter van 1112 vind ik, bij Lacomblet, I, 177, als kapelaans van den bisschop van Keulen aangeteekend: Johannes, *Northbraht* en Wirico.

3) Wat door die bekeering moet verstaan worden, zullen wij later zien.

4) Wil men beweren (met Reinerus a Leodio, Mabillon enz.) dat hij waarlijk monnik geweest is en dezen staat verlaten heeft, dan krijgt dit bewijs nog grootere kracht, daar zijn afkeer dan nog duidelijker wordt.

5) Dit erkende later Rupertus zelf (bij Migne, CLXX, 536), doch slechts bedektelijk.

door schimp- en lastertaal de geestelijken en monniken te vervolgen en, ofschoon hij nog eigendommen bezat en dus geen monnik was, toch een kloosterkleed te dragen 1). Men kon dus zijne verwijten niet verdragen en wilde hem noodzaken in een klooster te gaan ten einde hem onder de gehoorzaamheid van een abt tot zwijgen te brengen. Maar Norbertus gevoelde zich tot iets anders geroepen. Hij begaf zich, wellicht op aanraden van den voorzitter dier kerkvergadering, den pauselijken gezant Cono, naar den Paus, wiens machtiging hij vooral gebruikte om voor de clerici eene nieuwe orde te vestigen en wel *op den grondslag van den regel des H. Augustinus, dewijl hij en de zijnen van jongs af clerici of canonici van beroep geweest waren* 2).

3°. Hoe meer de H. Norbertus de *clerici* tot hunnen plicht riep; hoe meer moeite hij zich gaf om hen overeenkomstig hun oorspronkelijken adel en hunne roeping te doen leven, hen te hervormen; hoe meer hij, om hen in te nemen, hun stand boven dien der monniken verhief, des te gemakkelijker kon hij in twist geraken met de monniken, die aanspraak maakten op hunnen voorrang, niet slechts in verdiensten bij God maar ook in macht en waardigheid voor de Kerk, zoo-

---

1) Vita B, VIII. „Quare praedicationis officium usurpasset, eosque (clericos et monachos concilio praesentes) in ipsa praedicatione quare verbis et convitiis tam acriter insequeretur .... quare insuper habitum religionis praetenderet, cum in nullo religio et proprietas conveniret."

2) „Ne professioni canonicae, cui et ipse et quotquot cum ipso vivere volebant attitulati fuerant ab infantia, injuriam ferre videretur, regulam, quam beatus Augustinus suis instituit, adferri praecepit." B, XXIV. Dezelfde woorden bij A, XII.

dat het alleszins aannemelijk is, dat de Heilige met Rupertus een dispuut gehouden heeft over de vraag, of een monnik in de wereld mag prediken 1). Deze onderstelling vindt nog meer waarschijnlijkheid in het feit, dat Rupertus en Norbertus elkander te Siburg ontmoetten in de dagen, dat de *Altercatio* geschreven is. Daarom moet hier onderzocht worden: a) wanneer beiden te Siburg kwamen; en b) wanneer het dispuut door Rupertus is opgeteekend.

a) Volgens de biografen bekeerde Norbertus zich in het jaar 1115 en ontving hij kort daarna te Keulen de wijding van diaken en priester, voor welke verhevene waardigheid hij zich in de abdij van Siburg eenige weken voorbereidde. Zij voegen er bij, dat hij ook na dien tijd meermalen den eerbiedwaardigen Cuno, abt van Siburg, bezocht 2). De *Continuatio Sigeberti Præm.* plaatst bekeering en wijding bij 1116 3), doch zij is slechts een uittreksel van onze biographie, en Herman van Doornik, die de bekeering reeds bij het jaar 1111 mededeelt, kan, ook volgens de verklaring der Bollandisten 4), slechts in zooverre gelijk hebben, dat de edelmoedige Norbertus, de gruwelen van zijn koning Hendrik V in dit jaar te Rome aanschouwende, voor de medeplichtigheid dier geweldenarijen terugschrikte, dezelve bij den Paus desavoueerde, het afgeperste investituur-recht niet erkende en diensvolgens zijne benoeming tot bisschop van Kamerijk in 1112 of 1113 van de hand wees, zonder nochtans in zijn bijzonder leven vooralsnog van gedrag te veranderen.

Zijne *volkomene* bekeering had dus plaats in 1115, waarna hij

---

1) Voeg hierbij dat Anselmus van Laôn, die de leermeester van Norbertus was, zooals hierna zal bewezen worden, over den monnik spreekt evenals de clericus in de *Altercatio*. Zie Anselmus' brief bij Migne, CLXII, 1590.

2) A, I—III; B, I—IV. Hugo plaatst de bekeering zonder motiveering in 1114. Rohrb. heeft hem nageschreven.

3) M G (Pertz) VI, 448.

4) Ad 6^{am} Junii, p. 804, A.

zich onder de leiding begaf van den geleerden en godvruchtigen Cuno, abt van Siburg 1), bij wien hij Rupertus ontmoette.

Rupertus kwam niet vóór 1115 in aanraking met Cuno. Wij kunnen dit opmaken uit zijne brieven, welke hij gewoonlijk vóór zijne boeken plaatste en dikwijls aan zijn beschermheer richtte. In de voorrede van zijn werk *De Trinitate et operibus ejus*, geschreven in 1117 2), zegt hij tot genoemden abt, dat hij drie jaren aan dit boek heeft gewerkt, dat hij Cuno nog niet kende, toen hij er aan begon 3), dat zijn abt Berengarius († 16 Nov. 1115) op zijn sterfbed hem aan de goede zorgen van Cuno heeft toevertrouwd, om hem te vrijwaren tegen de afgunstige broeders, die hem niet meer met woorden bestreden, maar ook de handen aan hem zouden geslagen hebben 4). Hun haat was zoo geweldig geworden, dat Heribrandus, opvolger van Berengarius, hem niet meer kon beveiligen, en dat Rupertus dus zijn toevlucht moest nemen tot Cuno en nu onder diens bescherming zijne boeken schreef en zijne vijanden beantwoordde 5).

Kende Rupertus den abt van Siburg nog niet, toen hij het voormelde boek *De Trinitate* in 1114 of 1115 *begon* te schrijven, zeker is het, dat hij kort daarna met hem in kennis trad, want hij verklaart in denzelfden brief, dat dit geschiedde, eer de stervende Berengarius hem aan Cuno aanbeval.

---

1) Cuno werd tot abt gekozen in 1105, als blijkt uit de voorrede van *De Trinitate*. Aldus ook Jaffé tegen de Bollandisten, die (ibidem, p. 810) 1115 schrijven. Hij werd bisschop van Regensburg in 1126 en stierf in 1132.

2) Dit zegt Rupertus zelf.

3) „Quod ante te cognitum incoeperam", bij Migne, CLXVII, col. 196. — Jaffé, ibidem. — *L'histoire litt.* bij Migne, CLXX, 708, plaatst den dood van Berengarius verkeerdelijk in 1113. Zie Jaffé.

4) „Qui molesti fuere huic operi.... Proinde actum est..... ut in notitiam venirem tuae charitatis utque postmodum migraturus ab hoc saeculo pater meus.... me tuae committeret fidei".

5) „Ille [Berengarius] rebus excessit humanis et me, contra quem plurimi jam fuerant incitati, in manu tua sicut tu scis dereliquit." — Dat Rupertus vóór 1119 te Siburg reeds gewoond had, wordt nog bevestigd door 't geen hij schrijft *In regulam* (CLXX, 496): „Cum patriae tribulatio prope jam adesset [1119: zie *Gesta abb. Trud.* CLXXIII] me dissimulante exire [Leodio] et *reverti ad te* [Cunonem] quo me magnopere invitabas" etc.

Van die eerste ontmoeting gewaagt Rupertus nog in het eerste boek *Super regulam*, waar hij zegt, dat hij Cuno slechts eenmaal had gezien, toen deze hem te hulp kwam met een gelukkige aanhaling uit de werken van Hilarius 1). Hij had in zijn commentaar op het evangelie van Joannes 2) tegen den H. Augustinus beweerd, dat Judas in het laatste avondmaal niet gecommuniceerd heeft. Hij werd deswege aangeklaagd, en zou door eene vergadering van geestelijken 3) afwezig veroordeeld zijn geworden om niet meer te schrijven, indien niet zijn beschermheer Cuno tusschen beide was gekomen met eene plaats van Hilarius, die hetzelfde gevoelen voorstaat.

Hieruit blijkt, dat de verklaring van Joannes' Evangelie reeds in 1115 geschreven was, hetgeen nog bevestigd wordt door de catalogen van Rupertus zelven, waar hij steeds dit boek plaatst vóór het werk *De Trinitate*. De voorrede echter is later geschreven 4); want hij maakt daar gewag van den tekst van Hilarius en van zijne verweerschriften, die in 1116 of in het begin van 1117 zijn uitgegeven en waarmede hij, zoo 't schijnt, bezig was, toen hij *De Trinitate* aan Cuno opdroeg 5).

Rupertus kwam dus op het einde van 1115 *te Siburg*, nadat hij

---

1) Quorsum istud? etc.

2) In het zevende boek, bij Migne, CLXIX, 500; zie ook CLXX, 769. In *De Trinitate*, L. III, p. 3 (CLXVII, 1663) verklaart hij zeer goed het gevoelen van Augustinus; zoo ook *De gl. et h. filii hominis*, L. IX (CLXX, 757).

3) Dit is zeer waarschijnlijk de vergadering, waarvan hij spreekt in *De omnipotentia Dei* (CLXX, 455): „Doctores nostri et boni auditores Dei S. et A. qui cum abbate meo H[eribrando] coram illustri viro vestrae ecclesiae, archidiacono simul et decano H[enrico], cognitores causae Dei et nostrae adfuistis." Door S en A zijn bedoeld de kanunniken van Luik, Steppo of Stephanus en Andreas, later bisschop van Utrecht, als blijkt uit een brief van den aartsbisschop van Keulen (CLXVI, 1349) en de *Gesta abb. Trud.* (CLXXIII, 167). Dus hebben Jaffé en *L'hist. litt.* gelijk met die vergadering te Luik te plaatsen.

4) Jaffé denkt in 1119 toen hij voor de tweede maal te Siburg kwam. In verschillende exemplaren vindt men de voorrede niet, wederom een bewijs, dat ze later geschreven is.

5) Daar immers zegt hij: „Ecce respondeo exprobrantibus mihi verbum".

zijne verklaring over Joannes' Evangelie had voltooid 1); hij schreef daar zijne verweerschriften of *Apologetici*, voltrok zijn werk *De Trinitate*, droeg dit uit dankbaarheid in 1117 aan Cuno op, wijdde hem ook zijn commentaar *In Joannem* en ging vervolgens in Juli 1117 naar Frankrijk, waarover later.

b) Onder gemelde *Apologetici* bevond zich de *Altercatio clerici et monachi*, hetgeen nu moet bewezen worden, om te doen zien, dat deze geschreven is in den tijd, toen Rupertus en Norbertus elkander te Siburg ontmoetten, in de jaren 1116 en 1117.

Dat de *Altercatio* niet vroeger geschreven is, blijkt uit haren inhoud. Zij is eene verdediging, en er zijn andere geschriften voorgegaan, en wel bepaaldelijk het boek *De voluntate Dei* (1113—1115) 2), zooals hierna door het eerste boek *In regulam* zal worden aangetoond 3).

De brief aan Everhardus, abt van Brauweiler, leerde ons, dat de *Altercatio* lang vóór 1123 moet bestaan hebben, en de besprokene voorrede *In Joannem* kan ten bewijze strekken, dat het dispuut, waarvan zij een verslag geeft, voor 1117 plaats had 4). Het is echter niet zeker, dat die voorrede reeds in 1117 is opgesteld. Van meer kracht is de volgende bewijsvoering.

Den tweeden grond voor de tijdsbepaling van de *Altercatio* vind ik in het werk *De omnipotentia Dei*, dat buiten allen twijfel tot de verweerschriften behoort, welke Rupertus omtrent 1116 uitgaf 5). In dit boek, dat bij het leven van Anselmus van Laôn († 15 Julii 1117) is afgewerkt 6), gewaagt hij reeds van de leerlingen der Fransche meesters, die hem den mond wilden snoeren, *alleen omdat hij monnik was* 7). Dit nu wordt juist beproefd door den *clericus* in de *Altercatio*, en als wij opmerken, dat de Heilige

---

1) Ten minste tot het zevende boek.

2) Jaffé, MG XII, 624. Het is geschreven tegen den *bisschop van Châlons*, die in 1113 benoemd werd.

3) Bij Migne, CLXX, 480.

4) In die voorrede zegt hij: „Aiunt me arrogantem et incredibiliter elatum, nullum pati vivere *bonum clericum*, quo nomine designari mos est cujuscumque ordinis vel habitus valenter litteratum, nullum ejusmodi sinere, quin illum arguam esse haereticum".

5) Migne, CLXX, 454—479.

6) Jaffé, MG XII, 624.

7) Cap. XXII bij Migne, col. 472.

Norbertus onder die leerlingen moet gerekend worden 1), dan hebben we niet slechts een bewijs, dat het bewuste dispuut vóór of in het jaar 1116 is gehouden, maar ook ten overvloede niet weinig steun voor de veronderstelling, dat Norbertus de tegenstander is, welke onder den naam van clericus hier optreedt.

Het derde bewijs vind ik in het eerste boek van de verklaring van den regel, welk werk in 1124 of 1125 is geschreven. Hier omschrijft Rupertus nauwkeuriger dan elders de gevechten, die hij vroeger heeft geleverd, en de wapenen, die hij gebezigd heeft. Hij verhaalt, dat hij in het strijdperk is getreden (door zijn boek *De voluntate Dei*, waarvan boven) tegen hen die beweerden, dat God het kwaad niet *dulden* kon, als Hij het kwaad niet *wilde*. Geruggesteund, zooals zij voorgeven, door het gezag van de professoren van Laôn, hielden zij hun gevoelen tegen Rupertus staande, en deze nam hunne tegenspraak niet kwalijk, maar dat halfgeleerde studenten zoo onbezonnen voor hunne meesters ijverden, was hem onuitstaanbaar. Hij zegt dit met de volgende woorden: „Et quidem sapientiores utcunque tolerabiles mihi in contradicendo fuerint, sed de indocto *scholarum popello* favente adversariis veluti *clericis contra monachum*, veluti magistris contra indoctum, quid dicam tibi?" 2)

Het zal den lezer duidelijk zijn, dat hier sprake is van de *Altercatio clerici et monachi*. Rupertus laat er onmiddellijk op volgen, dat hij zich aan zulk geblaf niet stoorde, maar toch naar Frankrijk ging om de groote meesters mondelings te bestrijden, dat echter Anselmus (25 Juli 1117) stierf, toen hij te Laôn aankwam.

Zoo is het naar mijn inzien genoegzaam bewezen, dat de *Altercatio* plaats had en geschreven is vóór het jaar 1117 en na het jaar 1115, dus in 1116, juist in den tijd, dat de H. Norbertus herhaaldelijk Siburg bezocht, waar Rupertus woonde, zoodat niets degelijks kan worden ingebracht tegen de onderstelling, dat beiden een openbaren redetwist hebben gehouden over eene vraag, die

1) Zie hierna.

2) Migne, CLXX, 482.

hen bijzonder aanging. Dat door den *monachus* Rupertus moet worden verstaan, is *zeker;* dat door den *clericus* Norbertus is bedoeld, is *waarschijnlijk*, doordien deze — die, zooals wij zagen, toen reeds de voorkeur gaf aan den stand der *clerici* — beschuldigd en vervolgd werd, omdat hij slechts het habijt der monniken droeg en zich aan geen kloosterregel liet binden, ten einde vrij het woord Gods te kunnen verkondigen. Het wordt *meer dan waarschijnlijk*, als men het volgende in acht neemt.

4°. Na t. a. p. zijne reis naar Frankrijk beschreven te hebben, verhaalt Rupertus, dat de godvruchtige en geleerde mannen, tegen welke hij die reis ondernomen had, van den strijd afzagen, maar dat zij, tegen wie *hij vroeger had geredetwist* (en op de eerste plaats de „schoolvos", die zich als *clericus* tegen den monnik verzette, want anderen heeft hij nog niet genoemd) hun haat niet aflegden, doch in wraakneming hun troost zochten 1). Dit belooft hij te zullen beschrijven, als hij zal hebben medegedeeld, hoe hij de vier bijbelteksten, die hem door genoemde geleerden voor de voeten geworpen werden, heeft uitgelegd. Na zich van deze beloften op de volgende bladzijden gekweten te hebben, gaat hij vermelden, hoe men heeft wraak genomen, en nu komt op de eerste plaats de beschuldiging, die tegen den H. Norbertus

1) „Ex tunc quoniam multi religiosi pariter et docti sententiam illam improbabant, sed et adhuc viventibus illis [Anselmo et Wilhelmo] quamvis nimium taciti improbaverant, cessavit illius disceptationis ventus, sed illi, contra quos primum certamen habui, diu pristinum quod in me conceperant tenuerunt odium... qualiter vindictam quaesierint, quali ultione semetipsos in me consolari desideraverint, postmodum dicam". CLXX, 483.

is gericht, zooals in ons vorige artikel 1) bewezen is. Ofschoon Rupertus aan het einde dezer beschrijving het geschil met Norbertus aan geheel andere oorzaken wijt, vereischt toch het redeverband, dat wij in Norbertus den boven vermelden student herkennen, met wien Rupertus over de macht der monniken een eersten redetwist heeft gehad, en die de oneer, zijnen meesters aangedaan, wreken wilde.

De vervolging, door den H. Norbertus ingesteld, had dus volgens Rupertus, als hij zich zelven niet tegenspreekt, twee oorzaken: ijver voor de eer zijner meesters en een geheime wrok over eene hem persoonlijk aangedane beleediging. Wat wij daarvan denken moeten, zal ik zeggen in het apologetische gedeelte van deze studie. Hoewel Rupertus beloofd had te zullen mededeelen, hoe de leerlingen zich gewroken hebben, haalt hij slechts één voorbeeld aan en laat daarnaar al het andere afmeten volgens het spreekwoord: „Ex uno disce omnes". Nog één redetwist echter, over de natuur der engelen, kan hij niet verzwijgen, en tot overmaat voegt hij er een derde aan toe, die reeds vroeger had plaats gegrepen, over de communie van Judas.

Ziedaar den inhoud van het eerste boek, dat meer op eene inleiding gelijkt over den regel van den H. Benedictus. Ook het vierde of laatste boek heeft met dien regel weinig te maken 2). Het is geheel en al tegen de orde van den H. Norbertus gericht, en bevestigt op volkomene wijze, dat Rupertus zijn dispuut over de macht

---

1) Zie *De Katholiek*, Dl. LXXXIX, blz. 227 vv.

2) Het is getiteld: *De contentione monachorum dicentium: ego sum Augustini, ego Benedicti* etc. CLXX, 525—538.

der monniken, uitgegeven met den titel: *Altercatio* etc., met Norbertus heeft gehouden.

5°. Daar immers behandelt hij dezelfde stof, dat het den monnik, mits hij gewijd zij, geoorloofd is in de wereld te prediken. Hij voegt er nog bij, dat zulk een monnik niet slechts evenveel macht heeft, maar ook waardiger en bekwamer is, en dat het diensvolgens wel geoorloofd is van clericus monnik te worden, doch niet omgekeerd. Bovendien noemt hij het eene ongehoorde nieuwigheid, dat in de noordelijke provinciën van Frankrijk de abten van de *clerici regulares* een bisschoppelijken staf dragen evenals die der monniken doen 1).

Ofschoon ook hier geen namen worden genoemd, wordt toch klaarblijkelijk de H. Norbertus en diens orde aangeduid. Hij zegt van hem, dat hij een vurig voorstander is van de clerici ten koste van de monachi 2), en dat hij, om dezen te bestrijden, de geschriften van den H. Hiëronymus aanhaalde 3). Hij beschouwt hem als den aanvoerder der clerici, die onlangs een nieuwe orde met verscherping van Augustinus' regel heeft ingesteld 4). Ook verhaalt hij, waarin die verscherping be-

---

1) „Nam in superioribus Franciae locis hoc maxime jam coeptum est fieri, et miramur plerique ..." Cap. II.

2) „Ei loquor, quem audivi, quem *expertus sum* nimis fastidire et adversari ordinem vel habitum monachicum." Cap. VIII.

3) „Claret itaque tibi quamvis nolenti, qualiter intelligere debeas voluntatem scriptoris sc. b. Hieronymi, qui a scripto volebas argumentari quod monachus licite possit in *tuum clericatum* sive habitum velut in altiorem gradum promoveri." Cap. VIII.

4) „Res enim *nova* est. Districtius quidem nunc agitur quam olim ... tu autem regulae b. Augustini *adauxisti districtionem*." Cap. IX. „Si de austeritate conversationis, quam *noviter* assumpsisti ..." Cap. XIII.

staat, om nog nader de Premonstratenser orde aan te duiden. Wij hadden nog nooit gehoord, zegt hij, dat de clerici zich van vleesch onthielden, en nu gebruiken zij niet slechts geen vleesch maar ook geen vet meer; en ook in vele andere zaken waren zij niet zoo streng als thans 1). Nog voegt hij er bij, dat zijn tegenstander had gepredikt, dat het rijk der *monachi* moet wijken voor dat der *clerici*, evenals in het O. T. het eene groote rijk door het andere verdrongen is 2).

Wie zal in dit alles den stichter der *canonici regulares* van Premonstreit niet erkennen? Wie zal er nog aan twijfelen, dat hij het is, die met de geschriften van Hiëronymus in de *Altercatio* den monnik Rupertus bestrijdt? Aan het einde van zijn werk gevoelde Rupertus, dat hij tegen zulk een eerbiedwaardig persoon als Norbertus te hevig gesproken had, waarom hij zich verontschuldigt 3).

Zoo hebben wij dan in het vierde boek van Rupertus over den regel der Benedictijnen een nieuwe bron ontdekt voor de Norbertus-litteratuur. Dat boek is niet alleen tegen Norbertus gericht, het levert ook bewijzen voor

---

1) „Nondum nobis auditum fuerat, sed nec usum eatenus erat, ut illius professionis clerici a carnium comestione jugiter abstinerent, sed et in aliis plerisque rebus, laxiorem quam nunc habebant consuetudinem .... quia jam non solum esum carnium, verum etiam adipis usum sponte projecerunt." Cap. XIII.

2) Cap. XIII, col. 536.

3) „Si te, o quisquis es, iste meus sermo laesit, tanquam ferrum manubrio elapsum, dum ligna cedimus forte incauti, ad unam de civitatibus fugitivorum me confugisse aestimato, et desine persequi. Finis." Migne, CLXX, 538.

zijn deelgenootschap aan de *Altercatio*. In deze laatste echter wordt alleen de vraag behandeld, of het den monnik vrijstaat in de wereld te preeken, terwijl in het eerste tevens beweerd wordt, dat het den monnik niet geoorloofd is tot eene orde van reguliere kanunniken over te gaan. Waarom dat? Toen de *Altercatio* in het jaar 1116 werd geschreven, had Norbertus zijne nieuwe orde nog niet ingesteld, hij trok nog niet rond om zoowel *clerici* als *monachi* voor zijne nieuwe instelling aan te werven, hij kon dus den monniken nog weinig schade doen door te beweren, dat genen boven dezen verheven waren. Maar later voegde hij de daad bij het woord en onttrok verscheidene monniken aan hunne kloosters om er zijne abdijen mede te bevolken, waarom Rupertus in het jaar 1125 trachtte te bewijzen, dat de overgang van de monniken naar de clerici een terruggang was van hooger tot lager en met afval gelijk stond.

Vatten wij nu alles te samen, dan bevinden wij, dat de *Altercatio*, die in twee handschriften den titel draagt: *Woordentwist tusschen Rupertus en Norbertus*, werkelijk tusschen deze twee heeft plaats gehad, dewijl aan den eenen kant Rupertus ontegenzeggelijk de partij van de monniken heeft verdedigd en verslaggever van het dispuut geweest is, en dewijl aan den anderen kant de geschiedenis van Norbertus daar is om te bewijzen, dat de verheffing van den geestelijken stand boven dien der monniken zijn ideaal was, terwijl tevens duidelijk kan worden aangetoond, dat beiden elkander te Siburg hebben ontmoet in den tijd, dat de schermutseling heeft plaats gehad, eindelijk dewijl Rupertus zelf in zijne aanteekeningen op den regel van den H. Benedictus

zonneklaar den H. Norbertus als zijn tegenstander in de zaak der monniken en klerken aanwijst.

De tijdsbepaling alleen uitgenomen, heeft de scherpziende Philip Jaffé het gevoelen van Rupertus getrouw wedergegeven. Hij schrijft:

„Eo inimicitius [post obitum Anselmi et Wilhelmi] eum insectabatur, qui e scholis illis erat, in his Norbertus Praemonstratensis ordinis auctor, quem vicissim Rupertus eo tempore oppugnavit libello, qui est inscriptus *Altercatio monachi et clerici*. Vexabant enim Rupertum repetitis criminationibus tantumque profecerunt, ut ei „pene 1) omnis licentia scribendi tolleretur".

fr. G. VAN DEN ELSEN,
Ord. Praem.

---

1) MG XII, 625. Dit laatste woordje *pene* moet bij *tolleretur* geplaatst worden, waardoor de zin veel verandert. De aangehaalde plaats luidt: „Ego abs ns *pene* fui judicatus, quatenus omnis mihi licentia scribendi tolleretur".

BOEKBEOORDEELING.

De Catalogus der boeken van de abdij te Egmond, uitg. door Dr. H. G. KLEIN in het *Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis*.

Nader toegelicht door A. J. FLAMENT, adjunct-archivaris bij het Rijksarchief in Limburg.

Het was eene goede gedachte van Prof. Acquoy, Dr. Rogge en den nu, helaas al te vroeg, ontslapenen Dr. Aem. Wijbrands om, in 1884, het *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*, vroeger door Kist, Royaards en Moll onder verschillende benamingen, maar altijd met een zelfde doel, uitgegeven, weder voort te zetten, of liever ten tweeden male te stichten, want jaren was de uitgave gestaakt.

Voortreffelijke bijdragen zijn ons sinds dien tijd geleverd, waaronder die van den hooggeachten Prof. Acquoy, een man reeds zoo verdienstelijk door zijne geschriften (o. a. over het klooster van Windesheim), niet de minste zijn. *Con amore* en met die piëteit voor het verleden, welke Prof. Acquoy altijd kenmerkt, heeft hij in zijn tijdschrift: „het geestelijk lied onzer vaderen in de middeleeuwen" behandeld, gelijk ook het oud Paaschlied *Christus is opgestaan;* een belangrijk, weinig bekend lied van H. van Kalkar werd ons door hem medegedeeld; wijlen Aem. Wijbrands gaf eene onuitgegevene Latijnsche preek en een dito brief van Brugman, en zoo zou ik voort kunnen gaan. Ik durf beweren, dat geen katholieke beoefenaar der Nederlandsche kerkgeschiedenis dit tijdschrift ongelezen mag laten. De redacteurs zeker zijn mannen, die berekend zijn om de roeping te vervullen van een tijdschrift, dat den naam van „Archief" als titel voert.

Met belangstelling nam ik onlangs ook weer kennis van het hoogst belangrijk opstel van Dr. H. G. Klein, getiteld: *De Catalogus der boeken van de abdij te Egmond* (in voornoemd *Archief* Dl. II, afl. 2), een werk, dat blijken geeft van veel

belezenheid. Ten bewijze, dat ik het werk geheel heb doorgelezen en dus met kennis des oordeels spreek en maar zoo niet prijs zonder, wat zoovelen tegenwoordig doen, eerst goed gelezen te hebben, mogen deze opmerkingen en bijvoegsels strekken.

Ik zal slechts *aantoonen* waar iets vergeten, waar iets minder juist is, zonder mij er op toe te leggen mijne losse opmerkingen in een afwisselenden vorm te gieten; het is mij slechts te doen om de waarheid, en de geachte schrijver heeft zooveel goeds geleverd, dat ik niet gaarne een woord bezigde, hetwelk ook maar den schijn kon hebben van ietwat pikant of meesterachtig te willen zijn.

Bl. 141. „Item collectarius eius per totum annum". Dr. Klein teekent hierop noot 2 aan: „Collectarius is een boek, bevattende de Collectae (eene soort van gebeden) bij den eeredienst". — Minder nauwkeurig en te vaag, dunkt me: er zijn verschillende soorten van gebeden, en ook verschillende soorten van eeredienst, nl. getijden, Misse, processie enz. Collectarius is volgens Ducange's *Glossarium* 1): „liber collectas continens" en collecta: „oratio, quam is, qui clero vel monachis praeest, finito et expleto quolibet canonico officio, velut omnium astantium vota et preces in unum colligens, publice et voce altiori recitat". Dus de gebeden na de horae canonicae.

Maar collectae zijn volgens de tegenwoordige kerkelijke terminologie en ook volgens Durand's *Rationale divinorum officiorum* 2) de gebeden, die de priester vóór de epistel, ook die, welke hij vóór de prefatie en na het verset communio uit het missaal leest. Dan, nòch Durand, als hij de boeken opnoemt, die de priester noodig

---

1) Ducange, *Glossarium medii aevi*, Venetiis 1736—1740, 6 bnd. fol. in voce.

2) Durand, *Rationale divinorum officiorum*, met name de voortreffelijke Fransche vertaling met aanteekeningen door Charles Barthélemy bezorgd, onder den titel: *Rational ou manuel des divins offices de Guillaume Durand, . . traduit pour la première fois, du Latin en Français, par Charles Barthélemy (de Paris) avec un grand nombre de notes à la suite de chaque volume,* (Paris, Louis Vivès, 1854. 5 bnd. 8o) Lib. IV, c. 15, (Bnd. II, bl. 88—101; en vooral § 16, blz. 99). Doch de collectae der Misse vindt men in het missaal.

heeft 1), of die, welke bij den koordienst gebruikelijk zijn 2), nòch Joannes de Garlandia 3) in zijn *Dictionarius*, geschreven in de tweede helft der XIe eeuw, waar hij (paragr. LV, LVIII, LIX, LX, LXI en LXXVI) de meubels, boeken, ornamenten der priesters en der kerken beschrijft, maken van een collectarius melding.

Ook is volgens Ducange (in voce) collectarius een boek met sententies van kerkvaders, de verzameling decreten van Isidorus enz. Wat nu in Egmonds catalogus bedoeld is, blijft eene vraag.

Bl. 141. „Item tripartitum psalterium". — Hierbij vinden wij de volgende aanteekening: „Zooals bekend is, worden de Psalmen in drie *quinquagenae* verdeeld. Wellicht hebben wij hier te doen met een handschrift, waarin die afdeeling duidelijk zichtbaar was". Het is mogelijk, dat dit zoo is, doch daar de catalogus zoo kort en zaakrijk is, zou ik eerder gelooven, dat Dr. Klein het juiste treft, wanneer hij er op laat volgen: „Toch blijft de mogelijkheid niet uitgesloten, dat het hier bedoelde boek drie recensies van den tekst der Psalmen bevatte". — Maar als de schrijver dit dan nader verklaart, door er op te laten volgen: „nl. het Psalterium Roma-„num, Gallicanum en de Vulgata versio; althans de boekerij te „Keulen bevatte een Psalter, die, behalve het Psalterium Graecum „(de Septuaginta of misschien de Itala), de drie recensies van Hië-„ronymus inhield", dan meen ik het volgende te moeten aanmerken. De Vulgata versio is in geen geval die recensie van Hiëronymus, welke met het Psalterium Gallicanum en Romanum zijne drie recensies uitmaakt. Anders de zaak, gelijk zij is, juist formuleeren is onmogelijk, want men kan niet zeggen, dat het Psalterium, *zooals wij het nu in de Vulgata* bezitten, geene recensie van Hiërony-

---

1) Durand, door Barthélemy. Lib. II. c. 10 § 14 (Bnd. I, bl. 204).

2) Zelfde werk Lib. VI. c. 1 § 23—34 (Bnd. III, bl. 151—155).

3) *Magistri Johannis de Garlandia dictionarius*, uitgeg. door H. Giraud in: *Paris sous Philippe-le-Bel*, collection de documents inédits sur l'Hist. de France, § LVIII, aangehaald, Bnd. I, bl. 414 van Barthélemy's vert. van Durand: „Presbyteri libros habent necessarios in ecclesiis suis missale, gradale sive graduale, troparium, antiphonarium, breviarium, martyrologium, psalterium, letaniam, passionarium, bibliothecam [de Bijbel], hymnuarium, kalendarium, sine quibus vespere, nec matutine, nec missa possunt celebrari.

mus is, en men kan toch ook niet zeggen, dat zij er eene is geheel verscheiden van de twee eerstgenoemde. Hierover is men het eens, dat de drie recensies der Psalmen, aan Hiëronymus *toegeschreven*, zijn: 1°. Het Psalterium Romanum, 2°. het Psalterium Gallicanum, en 3°. het Psalterium uit het *Hebreeuwsch* vertaald. Men vindt deze drie recensies in de editie zijner werken door de Benedictijnen 1) en door Vallarsi 2), onder den naam van *Bibliotheca Divina*, met de andere vertalingen en recensies der Bijbelboeken van dien kerkvader 3). In de Frankforter editie van 1684 4) vindt men de vertaling uit het Hebreeuwsch en het Psalterium der Vulgata, waarvan de uitgever getuigt, dat het aan Hiëronymus wordt toegeschreven; doch Bruno Amorbachius zegt in eene korte voorrede, dat het Hiëronymus onwaardig is, namelijk zooals het zich nu bevindt, en hij houdt het voor het werk van een onbekende en volstrekt niet als eene letterlijke vertaling der Septuaginta.

Volgens Durand 5), die, gelijk men gerust kan aannemen, de opinie, welke men in de middeleeuwen daaromtrent had, weergeeft, zou Hiëronymus eerst op verzoek van Paus Damasus het Psalterium verbeterd hebben, namelijk de vertaling der Septuaginta of de oude Itala; deze recensie zou te Rome zijn aangenomen en ingevoerd, en wordt daarom *Psalterium Romanum* genoemd; en,

---

1) Parisiis 1690—1706, 5 bnd. fol. (Het 1e dl. is door Pouget, het overige na diens dood door Martianay uitgegeven. Bnd. I behelst de *Bibliotheca Divina*).

2) Verona 1734—1742, 11 bnd. fol. In verbeterde uitgave: Venetië, 1766, 11 bnd. kl. fol. (of 4°.) Aldaar vindt men de *Bibliotheca Divina* in de banden IX en X; deze editie wordt voor veel voortreffelijker gehouden dan die der Benedictijnen, waarvan zij eene verbeterde uitgave is. Die van 1734 heb ik geconsulteerd. De Benedictijner was niet onder mijn bereik, maar ik vond ze vermeld in Hoeffer's *Biographie générale* en bij Brunet, *Manuel du libraire*, 5 ed.

3) Zie ook Bnd. XVI en XVII der uitg. met Fransche vert. en aant. door Bareille. Paris, Louis Vivès, 1884, gr. 8o.

4) *Sancti Hieronymi Stridonensis opera omnia* cum notis et scholiis variis item lectionibus D. . Erasmi . . Mariani Victorii . . H. . Gravii, Frontonis Ducaei, Latini Latinii, aliorumque. (Francof. ad Moen. et Lipsiae, apud Christ. Genschium 1684, 10 Dln., 4 Bndn.) fol. in het 7e Dl. vooraan.

5) Zie Durand's aangehaalde editie. Liber VI, c. 1 (Bnd. III, bl. 154).

volgens instelling van Paus Gregorius den Groote, zouden de responsoria, antiphonen, tractus en alleluja, die men in de geheele (Westersche) Kerk zong, aan die recensie ontleend zijn.

Daarna zou Hiëronymus, wijl het Psalterium weer door fouten was verdorven, het uit het Grieksch vertaald hebben; dat was het *Psalterium Gallicanum*, en men vond het in bijna alle edities met eene voorrede van Hiëronymus; deze voorrede nu vindt men in onze *Vulgata;* dus, volgens Durand, kende men in zijn tijd geen verschil tusschen Psalterium Gallicanum en het Psalterium der Vulgata.

Ten slotte vertaalde Hiëronymus de Psalmen uit het *Hebreeuwsch*, omdat de Joden den Christenen verweten, dat zij den Bijbel vervalscht hadden. Over de vertaling uit het Hebreeuwsch is men het vrij wel eens, dat zij van Hiëronymus is en dat wij ze nog bezitten in de edities zijner opera omnia. Trouwens daar ze niet gebruikt werd bij het kerkgezang, noch in het brevier, noch zelfs in den Bijbel voorkwam, was zij minder aan de fouten van overschrijvers onderhevig. Durand getuigt dan ook, dat slechts weinigen ze bezaten 1). Maar als wij de zaak nauwkeurig beschouwen, dan is het ten opzichte van het Psalterium Gallicanum en Romanum nog niet zoo spoedig uitgemaakt, of wij die werken nog bezitten, en wat wij er onder te verstaan hebben. Indien Doctor Klein niet van de Vulgata en Itala had gesproken, zouden wij de kwestie niet zoo breedvoerig behoeven te behandelen. Maar zoowel het Psalterium der Itala als dat der Vulgata zijn door hem zóó met andere recensiën verward, dat wij het noodig achten eenige woorden er over te zeggen.

Uit de werken van Hiëronymus zelven kunnen wij het volgende opmaken. Eerst verbeterde hij de in zijn tijd gebruikte Latijnsche vertaling der Psalmen, namelijk die der zoogenaamde oude Itala, doch reeds in zijn tijd werd die correctie weder door de overschrijvers vruchteloos gemaakt, door dat de fouten, die verbeterd waren, weder de overhand kregen. Later *meende* men echter die eerste correctie der Psalmen in het *Psalterium Romanum* te bezitten. Ziehier de woorden van Hieronymus: „Psalterium Romae dudum positus emendaram, et juxta septuaginta interpretes, licet cursim, magna illud ex parte correxeram. Quod quia rursus videtis, o Paula

1) l. c.

et Eustochium, scriptorum vitio depravatum, *plusque antiquum errorem quam novam emendationem valere*, me cogitis, ut veluti quodam novali scissum jam arvum exerceam et obliquis sulcis renascentes spinas eradicem" etc. *Praef. in Psalm.* der Vulgata 1). Dus Hiëronymus getuigt, dat al in zijn tijd zijn eerste recensie verdorven was. Wat zal het dan later geweest zijn, nadat nog zoovelen dit Psalterium hadden overgeschreven! De Bollandisten, in het leven van Hieronymus op 30 Sept. 2), besluiten hieruit, dat hij te Rome de Psalmen verbeterde volgens de gewone editie der Septuaginta (de κοινή) niet volgens de Hexapla van Origenes: „At, dum Romae commorabatur, necdum fuerat in Palestina, nec viderat Caesareae hexapla Origenis".

Ten tweede blijkt uit de werken van Hiëronymus, dat hij nog eens de Psalmen verbeterde, maar nu niet volgens de *gewone lezing* der Septuaginta, maar volgens de lezing der *Hexapla* (de Septuaginta met bijvoegselen uit het Hebreeuwsch van Theodotion): „Κοινὴ autem ista, hoc est communis editio, ipsa est, quae et septuaginta. Sed hoc interest inter utramque, quod κοινῆς, pro locis et temporibus et pro voluntate scriptorum, vetus corrupta editio est. Ea autem, quae habetur in Ἑξαπλοῖς et *quam nos vertimus*, ipsa est, quae in eruditorum libris incorrupta et immaculata Septuaginta interpretum translatio reservatur". *Ep. ad Suniam et Fretellam* 3). En in zijn voorrede der Psalmen, reeds aangehaald, beschrijft hij die verbetering aldus: „Unde consueta praefatione commoneo tam vos, quibus forte labor iste desudat, quam eos, qui exemplaria istiusmodi habere voluerint, ut quae diligenter emendavi cum cura et diligentia trascribantur. Notet sibi unusquisque vel jacentem lineam, vel signa radiantia, id est vel obelos vel astericos. Et ubicumque viderit virgulam praecedentem, ab ea usque ad duo puncta, quae impressimus, sciat in septuaginta translatoribus plus haberi. Ubi autem stellae similitudinem perspexerit, de Hebraeis voluminibus additum noverit, aeque usque ad duo puncta, juxta Theodotionis dumtaxat editionem, qui simplicitate sermonis a sep-

---

1) In de aangehaalde editie der werken van Hiër. (1684, Frankfort) komt die voorrede niet voor.

2) *Acta sanctorum Septembris*, Tomus VIII, bl. 468 § XIV, No. 251 en 252.

3) Dl. II, bl. 54 der aangehaalde Frankf. editie zijn *deze* woorden te vinden.

tuaginta interpretibus non discordat" 1). Later meende men in het Psalterium Gallicanum deze redactie van Hiëronymus terug te vinden. Wanneer wij nu het Psalterium Gallicanum in de reeds genoemde edities van Hieronymus met dat van de Vulgata vergelijken, ziet men duidelijk de overeenkomst; alleen zijn in de Vulgata geen teekens ter aanduiding van wat in den Hebreeuwschen tekst meer of minder was. Maar geven de MSS., welke voor het uitgeven van dit Psalterium Gallicanum in die edities van Hieronymus' werken (de *Bibliotheca Divina*) benuttigd zijn en het Psalterium in de Vulgata den zuiveren tekst van Hiëronymus' tweede omwerking van het Psalterium? Die vraag wordt niet eenstemmig beantwoord.

In de Middeleeuwen, getuige o. a. Durand, beschouwde men die tweede omwerking of verbetering en het Psalterium Gallicanum als identiek. Maar later zijn de geleerden er anders over gaan denken. Ziehier eenige dier verschillende oordeelen: Pithou *De Latinis Bibliorum interpretibus*, Par. 1590, p. 6, en Ferand, *Praef. Psalm.* Cap. 6, p. 70—71 2), en Jac. le Long in zijn *Bibliotheca Sacra* meenen, dat wij in onze Vulgata de Psalmen der Itala bezitten. Amorbachius ontkent, dat het Psalterium in de Frankf. editie (dat hetzelfde is als van de Vulgata) het werk van Hieronymus is. Vallarsi, die hetzelfde Psalterium in zijne editie van Hieronymus' werken als Psalterium Gallicanum heeft opgenomen, beschouwt het als van Hiëronymus, ook Maffei 3). Dat er vele fouten in geslopen zijn, erkent van katholieke zijde o. a. Calmet in de voorrede van het 6e dl. van den Bijbel met Fransche vertaling, gewoonlijk *Bible de Vence* genoemd 4). Jos. Mariana, *Tract. pro vulgata ed.* c. 18, zegt: „Ea nostra sententia est, plurimos libros nostrae editionis [*de Vulgaat*] ex Hieronymi interpretatione esse, paucos quosdam ex alterius, quae olim apud

1) Zie de *Praefatio* der Psalmen in alle Bijbels der Vulgata editio, in de ed. van Vallarsi en in de Benedictijner-editie onder de praefationes.

2) Aangehaald in de voorrede van het boek der Psalmen in de zoo aanstonds te vermelden *Bible de Vence*, Dl. VI, Art. III, blz. 58—67.

3) Zie Fr. Ign. Hyacint. Amat de Graveson, *Historia Ecclesiastica variis colloqiis digesta.* (Bassano, 1774, 4°. T. I, l. V.)

4) *La Sainte Bible en Latin et en Français* avec des notes littérales, critiques et historiques, des préfaces et des dissertations tirées des commentaires de... Augustin Calmet et de l'abbé de Vence. (Paris 1748—50, 14 bnd. 4°.) — De voorreden zijn van Calmet. — Zie Dl. VI, Art. III, bl. 58—67.

Latinos editio vulgata vocabatur, neutros omnino ex parte sinceros sed quibusdam locis aut verbis ex diversa editione commutatos" 1). Alles te zamen genomen, kan men aannemen, dat het Psalterium, zooals wij het thans in onze Vulgata bezitten, zich ontwikkeld heeft uit de tweede omwerking van Hiëronymus of het zoogenaamde Psalterium Gallicanum, maar *zooals wij het nu bezitten*, niet meer *geheel* hetzelfde is.

Wat nu verder het minder bekende Psalterium Romanum betreft, wij zagen reeds, dat het ten tijde van Durand nog te Rome in gebruik was; ook nu wordt het nog in de kerk van het Vaticaan gebruikt 2). Walafridus Strabo, *De rebus ecclesiasticis*, c. 25, en Berno, Augiensis *Ep. inedita ad Megenfridum et Bennonem*, bij Mabillon, *De cursu Gallicano*, § 2, bl. 396, zijn van gevoelen, dat de Romeinen bij hun kerkgezang nog de oude corrupte Itala gebruikten 3), wat zich goed laat overeenbrengen met Durand's gezegde, als men de reeds meermalen aangehaalde woorden van Hiëronymus overweegt, hoe reeds in zijn tijd de oude bedorven editie de bovenhand had. Ook uit de vergelijking der MSS. en gedrukte edities van dit Psalterium, in de aangehaalde uitgave van Hiëronymus' werken, met de antiphonen der Psalmen en den Psalm „Venite exultemus" 4) in de metten van het Romeinsch Brevier (welke zeker om de daarin voorkomende responsoriën — *niet* aan den Psalm ontleend — geheel uit het Psalt. Romanum, is genomen) blijkt de identiteit van het Psalt. Romanum, dat wij thans bezitten, met het Psalt. Rom. door Durand t. a. p. bescheven; deze toch getuigt, dat de antiphonen enz., in de geheele Kerk bij het koorgezang in gebruik, daaraan ontleend zijn.

Uit dit alles blijkt, dat het onmogelijk is nu nog van eene *Itala* versio der Psalmen, *onderscheiden* van Psalt. Rom. en Psalt. Gallicanum te spreken. Dr. Klein laat echter op de aangehaalde woorden volgen: „Althans de boekerij te Keulen bevatte een Psalter, die, behalve het Psalterium Graecum (de Septuaginta of misschien de Itala), de drie recensies van Hiëronymus inhield". Hij haalt hierbij Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland voor de Hervorming*, Dl. I, blz. 364 aan; doch Moll zegt letterlijk het vol-

1) Aangehaald bij Jac. Le Long, *Bibliotheca sacra*, Par. 1723, blz. 232.
2) Zie *Bible de Vence*, Dl, VI, Art. III, blz. 58—67.
3) Zie *Bible de Vence*, Dl. VI, Art. III, blz. 58—67.
4) Zie ook de aangehaalde *Bible de Vence*, Dl. VI, Art. III, blz. 58—67.

gende: „Een psalmboek van de zevende eeuw in vier talen, waaronder hebreeuwsche en grieksche teksten (psalterium gallicanum, romanum, hebraicum et graecum)." Prof. Moll schijnt te meenen: Fransch, Latijn, Hebreeuwsch en Grieksch Psalterium, hoe anders die vier talen te verklaren? Doch dan stond er geen Gallicanum, maar wel: idiomate vulgari of iets dergelijks, en in plaats van Romanum: Latinum. Met Hebraicum kan dan ook zeer goed de vertaling uit het Hebreeuwsch door Hiëronymus bedoeld zijn. Ook Dr. Klein meent dit, hoewel hij Prof. Moll aanhaalt. Misschien was althans het Grieksch met Latijnsche letters geschreven, gelijk het exemplaar in de bibliotheek van Verona, door Martianay beschreven 1). De *Itala* 2) kan trouwens nooit hetzelfde zijn als een Psalterium *Graecum*. Reeds Augustinus kende de term Itala en zegt van de Lat. bijbelvertalingen sprekend: „In quibus autem interpretatio Itala caeteris preferatur" 3).

(*Wordt vervolgd*). A. J. FLAMENT.

MAARTEN LUTHER DOOR MAARTEN LUTHER BESCHREVEN 4).

Bijna vier jaren zijn op het oogenblik, dat we dit schrijven, verloopen, sinds de protestantsche wereld den vierhonderdjarigen gedenkdag der geboorte van Luther gevierd heeft. Vruchten van vernieuwd of verhoogd geloofsleven heeft die feestviering niet vele voortgebracht. Ook de eenheid onder de Protestanten onderling is er niet grooter door geworden. Zelfs in Duitschland, waar het eindigen van den *Kulturkampf* het Protestantisme met verdubbelde vreeze voor Rome heeft vervuld, liggen op dit oogenblik het *Protestanten-verein*, de evangelische middelpartij onder aanvoering van professor Bleyschlag te Halle, en de thans dusgenaamde evangelische

---

1) Zie de aangehaalde Prolegomena van het eerste dl. de rBenedictijner editie van Hiëronymus.

2) Het woord Itala (bijbelvert. in Italië in gebruik) zegt het reeds, dat er van eene Lat. vert. spraak is.

3) *De Doctrina Christiana* L. II, C. 15; Dl. III, bl. 13 der editie van Augustinus door de doctores Lovanienses, Par. 1614.

4) A. H. W. Kaag. Alkmaar, A. Kusters. 1887.

papisten, aanhangers van den bekenden afgevaardigde Hammerstein, meer dan ooit met elkander overhoop, en werd reeds de verzuchting vernomen: „Lasst nicht zu, dass man einst von uns sagen müsste: diess Geschlecht hat auf blutigen Schlachtfeldern Siege äusserer Macht ohne Gleichen und beispiellose Erfolge errungen, aber der Ruf zur Erhebung wider den Erzfeind seines Geisteslebens hat es vergebens an sich ergehen lassen; es hat den vierhundertjährigen Geburtstag seines grossen Glaubenshelden in rauschendem Festjubel gefeiert, aber der Pflicht mannhafter Vertheidigung der Güter der Reformation sich in Kleinglauben und Geistesträgheit entzogen" 1).

Eene zaak blijft intusschen bij alle onderling getwist uitgemaakt: aan den stralenglans, waarin men eenmaal zich gewend heeft Luthers beeld te aanschouwen, mag niet worden geraakt. Hoe verschillend en onderling tegenstrijdig elke richting van het Protestantisme zich ook de verdiensten van Luther voorstelt, hij is en blijft de groote geloofsheld, de Duitsche held bij uitnemendheid. De vergadering der evangelische middelpartij, onlangs te Frankfort aan den Main gehouden, besloot niet slechts tot invoering van een jaarlijkschen „volksthümlichen Feier" van zijn geboortedag, maar gaf zelfs de verklaring af: „Es sei ein öffentliches Aergerniss, dass der Name des Mannes, welchem das evangelische Deutschland seine beste geistliche und sittliche Freiheit verdankt, in römisch-katholischen Blättern und Schriften fortwährend auf das Unwürdigste beschimpft wird". Slechts de herinnering, dat er eene geregelde persvrijheid in Duitschland bestond, deed de woorden vervallen, welke oorspronkelijk er aan waren toegevoegd: „Ohne dass Strafe dafür eintritt".

Er bestaat dus alle kans, dat het vooreerst in Duitschland aan ophemelingen van Luther nog niet zal ontbreken, en bij de bekende afhankelijkheid, waarin een deel onzer persproducten van de Duitsche zich pleegt te bevinden, zullen ze allicht in ons land eenigen weerklank geven. Een *Maarten Luther, door Maarten Luther beschreven*, kan daarom in onze dagen niet gezegd worden

---

1) Aldus in den *Aufruf* der Duitsch-protestantsche middelpartij tot vestiging „eines Evangelischen Bundes zur Wahrung der deutsch-protestantischen Interessen" van 15 Januari 1887. Verg. ook voor het volgende *Hist. Pol. Blätter*, 16 Sept. 1887, S. 463 ff.

te onpas te zijn verschenen. Want alhoewel we niemand het genot misgunnen, te prijzen wat hem dierbaar is, bij een *historisch* persoon, als Luther toch is, geldt het *magis amica veritas* in de eerste plaats. En wie kan beter ons Luther doen kennen, dan Luther zelf in zijn eigen geschriften en werken.

Een eigenlijke *levensgeschiedenis* van Luther heeft de heer Kaag — ik meen ten minste te mogen veronderstellen, dat het noemen van dien naam op het titelblad, zij het ook zonder eenige verdere aanduiding, moet te kennen geven, dat hij de schrijver is — ons niet geleverd en ook wel niet bedoeld te leveren. Het was hem, blijkens de voorrede, te doen om een *beeld* van Luther te geven naar het leven; zijn streven was, ons Luther te leeren kennen uit zijn eigen woorden en werken. Daartoe hebben hem Janssen's *Geschichte des deutschen Volkes* en Evers' *Martin Luther*, voor zoover dit verschenen was, als gidsen gediend. Het waren zeker twee zeer vertrouwbare gidsen en, door hen geleid, laat de heer Kaag ons achtereenvolgens inzage nemen in de meeste geschriften van Luther en stelt hij ons alzoo in staat, zelve een oordeel te vormen over den man, die zóó sprak en schreef. Dat dit oordeel gunstig zal uitvallen, is moeilijk aan te nemen; doch de schuld van dit ongunstig oordeel kan in geen geval aan den heer Kaag worden geweten. Hij gaat zoo objectief mogelijk te werk; hij laat alleen Luther zelven spreken of, waar het te pas komt, diens tijdgenooten; waar een enkele maal een oordeel over het verhandelde wordt ingelascht, gunt hij bij voorkeur aan Protestanten het woord; van persoonlijke opmerkingen onthoudt hij zich zoo goed als geheel; in het ééne geval, wat we ons herinneren, verdedigt hij Luther nog tegen het verwijt van dubbelzinnigheid in zijne houding tegenover den strijd der boeren 1).

Mogen we nu getuigen, dat het werkje van den heer Kaag ons *geheel* bevredigd heeft? Dit juist niet. Vooreerst is de nieuwe leer van Luther wel wat te kort uiteengezet, en meer dan één punt onaangeroerd gebleven, wat tot volledige kenschetsing er van ten minste nuttig had kunnen worden besproken. Het eerste gedeelte van Evers' *Martin Luther* was daarbij een uitstekende gids geweest. Ook is op de tegenspraak van Luther met zich zelven niet genoeg gewezen. Het is toch eene bekende zaak, dat zonder veel moeite

1) Blz. 183, noot.

uit Luther's werken eene tamelijk volledige *katholieke* catechismus kan worden opgemaakt 1).

Het is mij, hoe meer ik in de laatste jaren over en van Luther gelezen heb, steeds moeilijker geworden aan te nemen, dat de man wezenlijk de volle persoonlijke overtuiging bezat van de waarheid zijns evangelies: de rechtvaardigmaking door het geloof alleen. Gaarne neem ik aan, dat hij deed wat hem mogelijk was, om die overtuiging zich zelven op te dringen. Nu hij eenmaal den verkeerden weg was ingeslagen en geheel met de Kerk had gebroken, bleef hem geen ander middel over, om de stem zijns gewetens, wat hem al te veel ongerechtigheden verweet, tot stilzwijgen te brengen. Maar dat dit hem ooit ten volle gelukt is, valt uiterst moeilijk te gelooven. Hoe voller en dieper eene overtuiging is, des te eenvoudiger zal zij zich uitspreken, des te minder behoefte heeft zij aan allerlei buitengewone verzekeringen en groote woorden, om haar te doen aannemen. Het dagelijksch leven leert ons genoegzaam, dat juist zij het meeste liegen, die 't veelvuldigst aan lichtvaardig zweren zich schuldig maken. De herhaalde verzekeringen van Luther, dat zijne leer onmiddellijk uit God is, dat ieder, die haar niet aanneemt, verdoemd is, maken daarom op mij denzelfden indruk als de telkens herhaalde verzekering onzer hedendaagsche Italiaansche staatslieden, dat er geen Romeinsche quaestie meer bestaat.

Daarbij, Luther had veel te groote geestesgaven, om niet in te zien, dat zijne leer, welker tegenstrijdigheid met alles, wat vroeger in de Kerk geleerd was, hij zelf erkende en toegaf, ook voor het gezond menschelijk verstand moeilijk te verdedigen viel. Zegt hij zelf niet 2): „Hoe weinigen zijn er, die aan deze leer oprecht verkleefd zijn; het is geen wonder, dat velen dwalen; het is wonder dat eenigen niet dwalen, hoe weinig er ook zijn"? Zijn schelden op het gezond verstand, als de bruid, en de h... des duivels, is dan ook volkomen begrijpelijk. Hoe zou hij anders de inwendige stem, die in hem sprak, smoren?

Waarom zou bovendien voor hem niet gelden, wat hij eischte van zijne tegenstanders? Van dezen, al beriepen zij zich ook op de H. Schrift, welke hij toch tot de eenige kenbron der waar-

---

1) Verg. *Briefe aus Hamburg*, S. 186, 323, 525, 629 enz.

2) Aangehaald bij Kaag, blz. 170.

heid had verklaard, vorderde hij wonderen, om hunne goddelijke zending en de waarheid hunner leer te bewijzen. Voor de waarheid van zijne leer daarentegen was zijn eigen getuigenis alleen afdoend bewijs. Spreekt uit dit willekeurig meten met tweeërlei maat niet het bewustzijn, dat hem de macht ontbrak een wonder te doen tot staving zijner leer? En komt dit nog niet duidelijker uit, als we hem melding zien maken van allerlei zotte gebeurtenissen, die hij voor het volk bestempelt als hemelsche veroordeelingen van het Pausdom 1)?

Moest ten slotte de ondervinding, bij zijne tegenstanders onder de nieuwgezinden opgedaan, die bij eenparig beroep op het Woord Gods telkens toch andere meeningen verkondigden als de zijne, hem bij al zijn trots niet doen twijfelen, of zijn geest wel de geest Gods was, gelijk hij verkondigde? De gewetensangsten en wroegingen, waarover hij zoo menigmaal klaagt en welke hem zijn gansche leven bijbleven 2), komen mij dan ook zeer begrijpelijk voor, terwijl zij volkomen onverklaarbaar zouden zijn, indien Luther werkelijk de volle overtuiging van de waarheid zijner leer bezeten had. En de middelen, welke hij naar eigen getuigenis aanwendde, om die gewetensangsten te smoren: schelden op den Paus, onmatig drinken, ontuchtige gedachten of erger nog, bevestigen het voor mij te meer, dat Luther zelf niet overtuigd was van de waarheid zijner leer en alleen door trotschheid werd weerhouden, om terug te keeren van zijn verkeerden weg. Het zal dan ook wel volkomen waar zijn, wat Mathesius, Luthers lofredenaar verhaalt: „Antonius Musa zeide mij: eenmaal had hij aan den Doctor bitter geklaagd, dat hij zelf niet gelooven kon wat hij aan anderen predikte. God zij lof en dank, had Luther geantwoord, dat het met anderen ook zoo gaat; ik dacht, dat het met mij alleen zoo was".

Had ik nu gewenscht, dat de heer Kaag eene dergelijke meening had geuit? In geenendeele. Dit zou aan het objectief karakter van zijn werkje hebben geschaad. Maar om dezelfde reden, waarom een heenwijzen op Luther's tegenspraak met zichzelven door mij wenschelijk werd geacht, had ik ook wel gewild, dat nog enkele getuigenissen waren aangehaald uit Luthers werken over den handel en wandel van den „grooten geloofsheld". Zoo had o. a.

1) Verg. hierover Kaag, blz. 151 vv.

2) Verg. Kaag, blz. 99 vv.

het: „ik schrijf dit nuchter en des ochtends" 1) een waardige uitlegging gevonden in de woorden, door Luther aan zijne Catharina Bora geschreven, na de genezing van Melanchton: „Ich fuge Euch zu wissen, dass mir's hie wohl gehet; ich fresse wie ein Bohme und saufe wie ein Deutscher, das sei Gott gedankt. Amen" 2). Ook de plastische wijze, waarop hij het ontstaan verhaalt zijner nieuwe leer op „der Cloaca auff dem Thorm", en de wonderbare werking, welke hij daarvan ondervond, had dunkt mij eene vermelding verdiend 3). Zeker die vereerders van Luther, welke hem alleen vieren als den revolutieheld, zullen zich om dergelijke mededeelingen niet bekommeren; maar voor dezulken, die in hem den „grooten geloofsheld" bewonderen, die hem houden voor een Godsgezant, voor den hersteller der christelijke waarheid, is het even goed als voor ons, Katholieken, niet van belang ontbloot, Luther te kennen, gelijk hij is, ook in zijn privaat leven. Des te gemakkelijker kan dan ieder voor zich de vraag beantwoorden, of een man, die niet alleen zóó schreef en sprak, maar ook zóó handelde, mag worden vereerd als een gezant, door God gezonden, om de Kerk van misbruiken te zuiveren en de christelijke waarheid in hare reinheid te herstellen.

Ten slotte nog een paar opmerkingen van ondergeschikt belang. Vooreerst de stijl verraadt hier en daar wel wat te veel, hoe de schrijver onophoudelijk Duitsche teksten voor zich had. Wendingen als: „die elk blozen doen" zijn niet zeldzaam. Maar vooral had aan de correctie meer zorg moeten worden besteed. Het lijstje van zinstorende drukfouten, aan het einde gegeven, kan gemakkelijk tot evenzoovele bladzijden worden aangevuld, als het nu regels bevat. Het ergste is wel, dat de pauselijke legaat Aleander geregeld als Alexander verschijnt.

Moge het werkje van den heer Kaag vooral gelezen worden door hen, die het beeld van Luther alleen kennen in den nevel eener driehonderdjarige mythe, en onder de medewerking der goddelijke genade vele vruchten voortbrengen!

P. A. DE BRUIJN.

---

1) Aangehaald, blz. 127.

2) Verg. hierover Janssen, *Ein Zweites Wort an meine Kritiker*, S. 62 ff.

3) Verg. Evers, *Martin Luther*, B. III, S. 68 ff. die, naar wij meenen, het eerst hierop heeft opmerkzaam gemaakt.

THEOLOGIA MORALIS JUXTA DOCTRINAM S. ALPHONSI MARIAE DE LIGORIO, DOCTORIS ECCLESIAE 1).

Een uitvoerig werk over geheel de zedekundige godgeleerdheid, in den loop van het pas vervlogen jaar door een Nederlandschen godgeleerde op Nederlandschen bodem uitgegeven, mag in het tijdschrift *De Katholiek* niet onbesproken worden voorbijgegaan. Aangenaam was ons daarom de aangeboden gelegenheid, eene recensie van dit werk te geven.

De schrijver is den beoefenaars der moraal-theologie geen vreemdeling meer; zijn naam is in de theologische wereld zelfs gunstig bekend. Zijn *Fasciculus de occasionariis et recidivis*, — *de usu matrimonii* is in de beste tijdschriften met lof vermeld en heeft de algemeene goedkeuring der geleerden mogen wegdragen. Twee talrijke edities van dit werk waren in korten tijd uitverkocht; en thans verschijnt het ten derden male in deze uitgebreide theologie, waarvan het slechts een onderdeel was.

Al aanstonds mogen wij opmerken, dat de geleerde schrijver in dit grooter werk dezelfde methode volgt als in zijn *Fasciculus*. Wij vinden er dezelfde degelijkheid van behandeling, rijkdom van inhoud, practische toepassing, beknoptheid van vorm en duidelijkheid van voorstelling.

Vooreerst een *prooemium*, waarin de schrijver verklaart, dat, ofschoon in den laatsten tijd verschillende werken over de moraal het licht hebben gezien, hij toch niet gemeend heeft van de uitgave van dit werk te moeten afzien, wijl hij eene eenigszins van de anderen afwijkende methode volgt, waarvan de deugdelijkheid genoegzaam gebleken was uit den buitengewonen bijval, waarin zich zijn eerste werk had mogen verheugen. Volgt de schrijver de leer van den H. Alphonsus, dan is dit niet eenvoudig, zegt hij, „quia magister dixit", maar om verschillende gewichtige redenen:

1) Auctore Jos. Aertnys, C. SS. R. — Vol. I, p. XIII, 478. Vol. II, p. 452. gr. 8°. Kol. 2. Pr. 5 fl. — Tornaci, H. Casterman. Buscoduci et Zwollae, W. van Gulick.

1°. om de talrijke goedkeuringen en loftuitingen, waarmede deze leer door den H. Stoel is verrijkt; 2°. om zijne verheffing tot Leeraar der Kerk, welke waardigheid eene *uitmuntende* wetenschap veronderstelt; 3°. om de oprechte waarheidsliefde en de afwezigheid van allen hartstocht en partijgeest, welke in een Heilige, meer dan in andere geleerden, uitschittert; 4°. om de wijze gematigdheid, waardoor de H. Alphonsus, volgens de woorden van het Decreet der S. C. Rit., „tusschen de ingewikkelde, hetzij te gemakkelijke, hetzij te strenge meeningen der godgeleerden den veiligen weg heeft gebaand, waarop de bestierders van de gewetens der geloovigen met vasten tred konden gaan" 1); 5°. eindelijk om het licht des Hemels, dat zonder twijfel ontvangen is door een Heilige, welken de Voorzienigheid verwekt had om de bijzondere Leeraar der zedekundige godgeleerdheid te zijn.

Vervolgens geeft de schrijver in korte woorden de bepaling en de verdeeling der moraal, en eindelijk den tekst der decreten, waardoor de H. Alphonsus tot Kerkleeraar werd verheven. Eene langere inleiding over de geschiedenis der moraal en het nut dezer studie zal de schr. kortheidshalve hebben weggelaten.

Wat de hoofdverdeeling van zijn werk aangaat, hierin volgt de eerwaarde schrijver ongeveer den H. Alphonsus en behandelt daarom in *zeven boeken* zijne uitgebreide stof met inbegrip van die tractaten, welke men elders dikwijls in het jus canonicum aantreft, zooals: *de legibus*, *de matrimonio*, *de censuris*, *de irregularitatibus* en *de indulgentiis*.

Dan volgen verschillende lijsten van veroordeelde propositiën, van Sixtus IV tot en met den Syllabus van Pius IX.

Eindelijk een alphabetische *Index rerum*.

Vergelijkt men den inhoud van elk tractaat, dan blijkt, dat de geleerde schrijver zijne stof met de gewenschte uitgebreidheid heeft behandeld en een volledig werk heeft geleverd, niet slechts voor biechtvaders, maar voor allen, die met de gewone practische zielzorg zijn belast. Ook heeft de schr. met onzen tijd rekening gehouden en die vraagstukken, welke uit de nieuw geschapen toestanden onzer eeuw zijn ontstaan, met alle zorg besproken. Zoo

---

1) „Inter implexas Theologorum sive laxiores sive rigidiores sententias tutam stravit viam, per quam Christifidelium animarum moderatores inoffenso pede incedere possent".

handelt hij o. a. over het magnetismus animalis en het spiritismus (Vol. I, p. 163 enz.), over de plichten der kiezers en der afgevaardigden (I, 220), over de militie-wet en hare ontduiking (I, 318), over de scholen (II, 205), over de slechte bladen en boeken (II, 203), over het burgerlijk huwelijk (II, 263), over de verplichting van verschillende nieuwe burgerlijke wetten, b. v. *de successione bonorum* (Supplem. p. 12, 15), *de portione legitima* (ib. p. 18): alle zoovele quaestiën, welker oplossing men te vergeefs in oudere theologanten zal zoeken. Gaarne hadden wij nog de behandeling gezien der sociale quaestie, uit een zedekundig oogpunt beschouwd. Van den anderen kant heeft hij de hier te lande practische punten niet vergeten, soms zelfs uitvoeriger besproken. Vergelijk b. v. *de blasphemia* (I. 178.), *de matrimoniis mixtis* (II, 295), *de clandestinitate* (II, 323).

Dezen rijken inhoud nu heeft onze geleerde moralist met degelijkheid en grondigheid bewerkt. Moeilijk zult gij eene bewering vinden, waarvoor geen innerlijke bewijsgrond wordt aangehaald; vandaar het telkens terugkeerende: *Ratio est quia etc.*, eene uitmuntende leerwijze voorzeker, welke oordeelkundige, zelfdenkende mannen vormt, die in staat zijn door dezelfde redeneeringen andere analoge gevallen op te lossen.

Onder de gezaghebbende moralisten komt natuurlijk de H. Alphonsus, als de Leeraar der zedekundige godgeleerdheid, op de eerste plaats. Zorgvuldig wordt de ware opinie van den Heilige opgespoord, niet slechts uit zijne verschillende zedekundige, maar ook uit zijne dogmatische werken. Duistere plaatsen worden opgehelderd, schijnbaar tegenstrijdige opgelost. Schoon de schr. voortdurend naar den Heilige verwijst, zal hij hem toch zelden woordelijk citeeren; meestal geeft hij de kern en de kracht van zijn argument in bondige woorden weder, of stelt het op nieuwe wijze voor, waardoor het in duidelijkheid wint of tegen de aanvallen van zijne bestrijders wordt verdedigd.

De H. Thomas van Aquine wordt, vooral bij het uiteenzetten van begrippen en beginselen, als een bij uitstek groot gezag aangehaald. Van de oudere *auctores probati* zijn vooral geraadpleegd: de Salmanticenses, Suarez, Lugo, Lessius, Sporer, Sanchez, Cardenas en Benedictus XIV; van de moderne: Gury, Berardi, Konings, Lehmkuhl en Marc. Ook onze vaderlandsche godgeleerden: Godschalk, Feye, van de Burgt, van Egeren, Marres, worden in de respectieve tractaten als gezaghebbende schrijvers met lof vermeld.

In de keuze der opiniën is de schr. gematigd en voorzichtig. Wat de H. Alphonsus niet veroordeelt, zal ook hij niet veroordeelen; waar zijn gezag hem ontbreekt, zal hij niet spoedig, maar alleen om zeer gewichtige redenen eene andere meening verwerpen. Verdedigt hij over het algemeen de leer van dezen Heilige, als zijnde door de Kerk geheel veilig verklaard, het spreekt van zelf, dat hij deze toch niet zoo slaafs zal volgen, om er niet van af te wijken in eenige disciplinaire punten van weinig gewicht, welke door latere beslissingen van Rome zijn gewijzigd, of in zaken, welke door zekere bevindingen der latere wetenschap zijn uitgemaakt.

Wel verre ook van de meeningen van anderen te versmaden, zal hij zelfs hunne in- en uitwendige redenen aanhalen. Ons dunkt zelfs, dat de geleerde professor in dit punt eer te ver is gegaan, door te dikwijls melding te maken van opiniën, welke sinds den H. Alphonsus geen verdedigers meer hebben gevonden en veeleer tot de geschiedenis der menschelijke dwalingen behooren. 't Is voorzeker geen geringe verdienste van den H. Leeraar geweest, onder die macht van opiniën, welke er tot op zijn tijd bestond, eene zekere opruiming te hebben gehouden. Hierdoor heeft hij de studie der moraal buitengewoon verlicht. Overigens blijft het veld der betwiste punten nog ruim genoeg. Vooral echter in een handboek zijn, onzes inziens, zulke verouderde opiniën meer als onnutte ballast te beschouwen. Wij vermoeden, dat de zucht naar volledigheid en onpartijdigheid hem deze wijze zal hebben ingegeven.

Ofschoon de geachte schrijver geen aanspraak schijnt te willen maken op oorspronkelijkheid, mogen wij toch met genoegen constateeren, dat hij in menig opzicht nieuwe gezichtspunten heeft geopend, goede opheldering geleverd, nieuwe opmerkingen gemaakt, verschillende vraagstukken van onzen tijd met juistheid opgelost. Slechts op enkele punten, voor zoover de plaatsruimte het ons toelaat, willen wij wijzen.

De quaestie van het *Probabilisme* wordt breedvoerig en op polemische wijze behandeld. De stellingen, waarin de schr. het *Pro-*

Prop. I. Non licet sequi opinionem minus probabilem pro libertate, relictâ notabiliter probabiliori pro lege.

Prop. II. In dubio de existentia legis licet sequi opinionem probabilem pro libertate, relicta paulo probabiliori pro lege.

Prop. III. In dubio facti de cessatione legis servanda est lex.

babilismus moderatus of *Aequiprobabilismus* van den H. Alphonsus vervat, luiden aldus:

Uit het opstellen dezer theses blijkt reeds, dat 's schrijvers opvatting van het systeem van den H. Alphonsus zeer gematigd is. Vooral wat de tweede thesis aangaat, is het bekend, dat de H. Leeraar, sinds zijne aanvaarding van het bisschopsambt, in het jaar 1762, in al zijne dissertatiën en apologieën over het Probabilisme, de uitdrukking: *aeque aut fere aeque probabilis* gebezigd heeft, in plaats van het *paulo probabilior* van den schrijver. Sinds dien tijd ook verwerpt hij voortdurend de *opinio minus probabilis* tegenover de *certo probabilior* 1).

Wij gissen echter, dat het doel van den schr. met deze redactie geweest is, meer op den voorgrond te stellen, dat, wanneer de Heilige in zijne eerste werken spreekt van het volgen eener *opinio minus probabilis* tegenover eene *probabilior*, dit geenszins in strijd is met zijne latere uitdrukking en slechts moet verstaan worden van eene *paulo minus probabilis* tegenover eene *paulo probabilior*, welke laatste gelijk staat met een *fere aeque probabilis*. Trouwens dezelfde oplossing dezer schijnbare tegenspraak is meermalen door den Heilige zelven in zijne latere werken gegeven. Herhaaldelijk verklaart hij, dat onder de *fere aeque probabilis* ook de *paulo probabilior* is begrepen, volgens dit axioma, hetwelk zelfs door zijne tegenstanders werd aangenomen: *parum pro nihilo reputatur* 2).

Dit gewichtig onderscheid tusschen *paulo* en *notabiliter probabilior*, hetwelk geheel de *cardo quaestionis* uitmaakt, en toch in den laatsten tijd te veel is over het hoofd gezien, treedt bij 's schrijvers redactie aanstonds op den voorgrond.

De verdere bewijsvoering is grondig en krachtig. De eerste thesis wordt vooral bewezen uit de ware notie van een *dubium*, tot hetwelk, volgens de leer van den H. Thomas, van weerszijden even of nagenoeg even gewichtige gronden vereischt worden. De tweede en derde thesis steunen op het *principium possessionis*, hetwelk, volgens de leer der grootste theologanten (Vgl. p. 40), van kracht is, niet slechts *in materia justitiae*, maar ook *in materia simplicis honestatis;* dit princiep nu, toont schrijver aan, geldt zoowel voor de *wet* als voor de *vrijheid* (p. 42).

---

1) Vgl. *Vind. Alphons.* Ed. 2ª, I, p. 51 etc.

2) *Vind.* ib. p. 54, 61, 66—67. etc.

Waar de schrijver verder zijn systeem bevestigt uit de goedkeuring der leer van den H. Alphonsus (p. 43), noemt hij deze slechts *negativa*, niet *positiva*, en hierin verschilt hij van de meeste moralisten van onzen tijd: Konings (Ed. 4ª., LXXXIV), Lehmkuhl (n. 84. 90). *Vind.* (Ed. 2ª., LXXXVIII).

Deze beweren, en onzes inziens terecht, dat al die aanbevelingen van het hoogste gezag der Kerk, al die loftuitingen, zoo herhaaldelijk door den H. Stoel uitsluitend aan Alphonsus' leer toegekend, iets meer zeggen dan *nihil censura dignum.* Zij beteekenen namelijk, dat ofschoon deze leer niet in al hare onderdeelen als de eenig ware en door iedereen te volgen is verklaard — welke goedkeuring eene *positiva dogmatica* zou zijn — zij nochtans in haar geheel, boven de leer van eenig anderen godgeleerde, als geheel veilig wordt aangeprezen en goedgekeurd; en deze goedkeuring is zeer juist eene *positiva laudativa* en *electiva* genoemd.

Met des te grooter genoegen hebben wij echter gezien, dat de eerwaarde schrijver zijne hierboven aangehaalde stellingen ook door het gezag der andere godgeleerden tracht te steunen. Uit zijne navorschingen blijkt dan ook, dat de verschillende hoofdpunten van Alphonsus' systeem door de meest gezaghebbende schrijvers der 17de en 18de eeuw werden aangenomen. Zoo o. a. worden voor de 1ste thesis niet minder dan veertien oudere probabilisten van naam aangehaald (p. 38). Insgelijks wordt de 3de thesis, welke in den laatsten tijd nog al betwist is, verdedigd door het gezag van Suarez, Lugo, Filliucci, Sporer, Castrop, Mayr en anderen (p. 43).

Ook de volgende gewichtige, door eenige moderne probabilisten bestreden bewering: „Opinio probabilis est, quae nititur motivo, non *secundum se* solum, sed etiam *comparative* gravi" (p. 31), staaft de schrijver door het gezag van dertien der grootste theologanten, en noemt haar zelfs: *communissima doctorum sententia.*

Na vervolgens de verschillende systemen met veel scherpzinnigheid te hebben getoetst en de opwerpingen met goed gevolg te hebben afgeweerd, komt hij tot deze conclusie, dat de verdienste van den H. Alphonsus omtrent dit punt niet zoozeer bestaat in het scheppen van een nieuw zedekundig systeem, als wel in het volmaken en juister omschrijven van het oude en degelijke Probabilisme. Ziehier zijne woorden:

„Ex hactenus disputatis, ut opinio mea fert, illud conficitur, eximium S. Alphonsi meritum esse, non quod novum systema excogitaverit, sed

quod antiquum Probabilismum ambagibus suis expediverit atque omnibus numeris absolverit; verae namque probabilitatis limites distinctius definivit, legi et libertati sua jura aequa lance attribuit, licitumque usum opinionis probabilis inconcussis principiis demonstravit; ut adeo alter Probabilismi parens dicendus sit".

Met deze conclusie kunnen wij ons zeer goed vereenigen; zij wordt ons bevestigd door de woorden van den Heilige zelven 1). Alleen had de geachte schrijver hier nog kunnen aanstippen, hetgeen men vooral niet uit het oog mag verliezen, dat de H. Alphonsus in zijne eerste dissertatiën dit systeem niet in al zijne

---

1) *Apologia ann.* 1765, *Introd.* (*Vind.* p. 60). Wijl de H. Leeraar op deze plaats zijn systeem in 't kort samenvat en verklaart, zal men ons verontschuldigen, indien wij, ook ten bewijze van de juistheid onzer beweringen, dit citaat in zijn geheel mededeelen: „Sed deveniamus ad punctum nostrum, utrum nempe licitus sit usus *opinionis aeque probabilis.* Dicit adversarius meus (P. Patuzzi) mihi arbitrandum non esse me novum vulgasse systema, dum dico . . . non esse jam licitum sequi opinionem benignam, quando ipsa *notabiliter et certe minus probabilis* est, sed nos tunc dumtaxat eâ uti posse, quando *aeque aut quasi aeque probabilis* est; quandoquidem (ait) nullus Probabilistarum asserit, licitum esse sequi opinionem tenuiter et dubie probabilem. — Respondeo. Nunquam contendi, neque nunc contendo *nova condere systemata;* bene novi, nullum Probabilistam solidae doctrinae pro licito habere usum opinionis tenuiter aut dubie probabilis. Verum quia *multi Probabilistae indiscriminatim* dicunt, licere amplecti opinionem *minus probabilem*, quando illa aliquod subsidium habet ex ratione sive ex auctoritate: ideo volui *distinguere* dicendo, illicitum esse sequi opinionem minus tutam, quando *multa* est et *certa praeponderantia* a parte opinionis tutioris (me explico: quoties opinio est *dubie* minus probabilis, tunc aut *aeque* probabilis est, aut *valde parum* minus probabilis; e contrario, quando opinio est *certe* minus probabilis, tunc intelligo, eam semper esse *notabiliter* minus probabilem); quia tunc opinio minus tuta non potest dici certe probabilis, neque lex in tali casu potest dici dubia, dubio stricto; quando autem *praeponderantia modica* est et *dubia* a parte opinionis, quae stat pro lege, tunc opinio, quae stat pro libertate, bene vocari potest *aeque probabilis*, juxta axioma commune traditum mihi ab ipsissimo P. Lectore, quod: *Parum pro nihilo reputatur*, et opinio, quae stat pro lege, tunc stricte dubia est".

volmaaktheid heeft opgesteld. Slechts langzamerhand heeft het zich in zijn geest ontwikkeld, en eerst in 1762, na dertig jaren van studie en gebed, van schrijven en redetwisten, was die vrucht tot hare volle rijpheid gekomen. Aldus getuigt ons wederom de Heilige zelve:

„Triginta circiter annis de hac materia innumeros legi auctores, tam rigidos quam benignos; et infra hoc tempus indesinenter a Deo lumen quaesivi ad statuendum systema quod tenere debeam ne errem. Tandem systema meum statui". (*Vind.* p. 86).

Dit systeem nu, dit Probabilisme, aldus hervormd, volmaakt, verbeterd en versterkt, wordt door Alphonsus terecht genoemd: *meum systema aeque probabilis opinionis*, of nog korter door zijne tijdgenooten en latere schrijvers, zoo voor- als tegenstanders, het *Aequiprobabilismus* 1).

Het zoo ingewikkeld tractaat *De VII en X praecepto* heeft de Eerwaarde P. Aertnys op eene nieuwe wijze opgesteld. Eerst behandelt hij geheel zijne uitgebreide stof uitsluitend volgens het natuurrecht en die positieve wetten, welke overal zijn aangenomen. Doch in een afzonderlijk *Supplementum secundum jus civile Hollandicum* bespreekt hij al die punten van ons positief recht, welke voor den priester van practische toepassing kunnen zijn. Een dergelijk *Supplementum* heeft hij ook voor het *jus Gallicum* vervaardigd.

In het tractaat *De Eucharistia* worden verschillende dogmatische en liturgische vraagstukken besproken. Aangaande de *essentia Sacrificii Missae* verdedigt de schr. de meening van den H. Alphonsus, volgens welke deze zoowel in de *consecratio* als in de *communio* bestaat (II, p. 65). Schr. is ook van gevoelen, dat de toegepaste vruchten van het H. Misoffer door den wil van Christus zelven beperkt zijn. Indien de H. Alphonsus in zijne moraal het tegenovergestelde meer waarschijnlijk noemt, zoo is hij in zijne latere dogmatische werken van deze meening teruggekomen (II, p. 67).

Een bijzondere zorg heeft de schr. natuurlijk besteed aan het tractaat *De Poenitentia*. Vooral het allergewichtigst punt *de occasionariis et de recidivis* heeft hij in een afzonderlijk *Appendix* met de noodige uitgebreidheid, helderheid en zekerheid behandeld.

Duidelijk en juist is zijne uiteenzetting van de noties: *occasio* en

1) *Vind.* p. 76, 97 etc.

recidivus. Met vaste hand schrijft hij een gedragslijn voor, geeft bepaalde regels en uitzonderingen voor concrete gevallen, alles volgens de leer der Kerk en de practijk der Heiligen. De daaropvolgende verhandeling *De occasionibus particularibus*, welke men niet aldus in andere handboeken aantreft, voldoet om haar hoogst practisch nut aan eene ware behoefte. De voornaamste naaste gelegenheden, welke vooral in onzen tijd geloof en zeden allerwege dreigen, worden in afzonderlijke hoofdstukken bondig doch zakelijk besproken; hare, naar omstandigheden meer of minder groote, gevaren worden aangetoond en de plichten van den biechtvader te dezen opzichte nauwkeurig omschreven. Wij noemen slechts: *De concubinatu, De choreis, De theatris, De pravis libris, De pravis scholis, De procationibus* enz. Vele dezer hoofdstukken zijn met meesterhand afgewerkt. Wij betreuren slechts, dat de schr. ons eene dergelijke bespreking van de plichten van den biechtvader omtrent verschillende staten en standen heeft onthouden.

Om kort te gaan willen we hier nog opmerken, dat over het algemeen verschillende duistere en ingewikkelde punten met veel juistheid zijn verklaard en opgelost. Men vergelijke bijv. *De distinctione numerica et specifica peccatorum* (I, 88), *De cooperatione* (I, 146), *De monitione poenitentis a confessario* (II, 162).

Menigmaal ook geeft de schr. zeer toepasselijke opmerkingen ten beste voor biechtvaders en predikers bijv. over de wijze, waarop zij de zonde kunnen voorkomen, over de middelen, welke zij moeten aangeven tot het afleggen van gewoonten, tot het vermijden der gelegenheden enz., kortom in alles toont hij zich een uitstekenden practicus. Onnoodig te zeggen, dat de jongste beslissingen van Rome over alle belangrijke punten steeds met nauwkeurigheid worden aangehaald, de meer gewichtige instructies worden zelfs in extenso weergegeven; zoo o. a. *de sollicitatione* (II, 156 etc.), *de probatione mortis alterius conjugis* (II, 318), *de causis dispensationis ab imped. matr.* (II, 331).

Waarin de geachte schrijver echter het meest uitmunt, is, dunkt ons, zijne methode; deze toch is bij uitstek geschikt voor een handboek der moraal, hetwelk bestemd schijnt voor studenten van een seminarie en voor priesters, die in de zorgen van het ministerie gewikkeld zijn. Geen polemiek; weinig dogmatiek; uit het jus canonicum en de liturgie zooveel als voor hen, die met de gewone zielzorg zijn belast, noodig is, om over de culpabiliteit eener handeling te oordeelen. Zooveel te meer vinden wij er eene posi-

tieve, geheel veilige en zeer practische leer, op scholastische wijze opgezet en door soliede gronden krachtig bewezen.

Eerst zet de schr. kort en duidelijk de *notio* of de *definitio* der te behandelen zaak uiteen. Vervolgens stelt hij in logische volgorde de *principia* op, met bondige, degelijke bewijzen, of hij geeft algemeene *regulae*, volgens welke de biechtvader moet handelen. Hieruit worden dan talrijke *resolutiones* der meest voorkomende gevallen afgeleid; 't zijn als zoovele voorbeelden, welke de beginselen ophelderen en veel bijdragen tot vorming van het practische oordeel. Eindelijk volgen verschillende *quaestiones* over zekere en betwiste punten, welke door duidelijke distincties of door het aangeven der *probabiles sententiae* worden opgelost. Deze leerwijze door *quaestiones* is echt scholastisch : het stellen der vraag wekt de belangstelling en houdt de aandacht van den lezer gespannen, terwijl de oplossing den geest doet rusten, hem voldoening en verkwikking verschaft. Het afwisselende eindelijk in geheel deze methode behaagt het verstand, en ontneemt het droge en eentonige aan een handboek.

Overeenkomstig zijn doel heeft de schrijver eene bijzondere studie gemaakt van duidelijkheid en beknoptheid. Zijn stijl, ofschoon zuiver, is niet gezocht, maar eenvoudig en gemakkelijk, zonder ingewikkelde volzinnen. Die toeleg, om eenvoudig, duidelijk en beknopt te zijn, beheerscht zoozeer geheel het werk, dat het eenigszins afbreuk doet aan den uiterlijken schijn van wetenschappelijkheid. Te vergeefs zoekt ge naar lange inleidingen, oorspronkelijke verdeelingen, kunstmatige overgangen, gezochte wendingen, uitstalling van eruditie en belezenheid; zelfs het aangeven van den samenhang ontbreekt hier en daar. Doch te midden van dien uiterlijken eenvoud vindt ge heldere voorstelling, krachtige bewijzen, klemmende redenen, welke het verstand aanstonds overtuigen en zich diep in het geheugen griffen. Om deze voortreffelijke hoedanigheden zeggen wij, zonder vrees van overdrijving: wat degelijke wetenschap aangaat, kan onze vaderlandsche godgeleerde eene vergelijking met andere nieuwere godgeleerden uit den vreemde gerust doorstaan. Van den anderen kant moeten wij erkennen, dat zijne practische richting, de ordelijkheid en gemakkelijkheid zijner methode ruimschoots vergoeden, wat aan uiterlijke eigenschappen mocht ontbreken.

Wij willen hier alleen nog bijvoegen, dat ook de typografische uitvoering aan alle wenschen voldoet. De verdeeling der bladzijde

in twee kolommen wint veel ruimte, en doet u meermalen geheele artikelen of hoofdstukken met één oogopslag overzien, terwijl de keuze en de verscheidenheid der letters, het veelvuldig gebruik van nummers alle verwarring voorkomt en het plaatselijk geheugen zeer vergemakkelijkt.

Om al deze redenen beschouwen wij het werk van den Eerwaarden Pater Aertnys als een uitstekend *manuale* der moraal, en blijft het dus allen priesters en studenten der godgeleerdheid aanbevolen. Wij zijn er van overtuigd, dat deze nieuwe theologie der ware zedeleer tot bloei, der zielen tot heil, en ons vaderland tot eer zal verstrekken.

Op de eerste bladzijde van zijn tweede deel draagt de schrijver zijn werk op aan den H. Alphonsus, zijn vader en leermeester, naar aanleiding van het eerste eeuwfeest van diens zaligen dood. Veel is er ter eere van dezen H. Kerkleeraar in het verloopen jaar gezegd en geschreven 1); in alle landen en talen is door de welsprekendste redenaars zijn lof verkondigd; alle kunsten hebben als om strijd zijne heiligheid, zijne geleerdheid en zijn invloed verheerlijkt; in gezang en muziek, met penseel en beitel zijn hem gedenkteekenen opgericht. Ook de Eerwaarde P. Aertnys, de nederige zoon van zulk een grooten vader, heeft het zijne bijgebracht tot verheerlijking van den H. Leeraar: in zijn werk heeft hij hem een gedenkteeken opgericht, dat de tijden zal trotseeren, *monumentum aere perennius*. Hij heeft een beeld van den Heilige ontworpen, niet van marmer of metaal, maar een levend beeld, hetwelk door den geest des H. Leeraars bezield, luide en krachtig Gods voorschriften verkondigt, en een veilige gids is op het zoo moeilijk pad van de leiding der zielen. J. M.

---

1) Ook in dit tijdschrift verscheen een artikel: *Het eerste eeuwfeest van den H. Alphonsus de Liguori*, geschreven door P. F. TER HAAR, Congr. SS. R. — *De Katholiek*, Dl. XCII, bl. 52 vv.

BIJBELSCHE GESCHIEDENIS DES OUDEN EN NIEUWEN TESTAMENTS 1).

Wanneer een uitgever de negende uitgaaf van een werk aan een tijdschrift opzendt, kan er van beoordeelen geen sprake zijn en van aankondigen nog minder; misschien zal het beste zijn zich tot eene korte beschrijving te bepalen, gelijk wij hier ten opzichte van den verdienstelijken arbeid der ZeerEerw. Heeren Timmermans en Wijnen doen.

Zij hebben de geïllustreerde Bijbelsche Geschiedenis van Dr. Schuster vertaald en bewerkt. Deze werkjes — drie in getal: *Bijbelsche Geschiedenis des O. en N. Testaments*, *Verkorte Bijb. Gesch.* en *Schets der Bijb. Gesch.* — worden alom als schoolboeken gebruikt en zijn daarvoor uiterst geschikt, want zij zijn inderdaad schoon, van fraaie houtsneeplaatjes voorzien en ongeloofelijk goedkoop.

De *Bijbelsche Geschiedenis* bestaat uit twee boekdeeltjes: het Oude Testament, met 164 bldz. en 54 plaatjes, heeft daarenboven eene rijke inhoudstafel en kaarten van Egypte en Kanaan. Het Nieuwe Testament telt 160 bldz. en 67 plaatjes met een duidelijken inhoud en een kaart van Palestina ten tijde van Christus. De *Evangelièn der Zondagen en voornaamste Feestdagen*, achter het N. T. gevoegd, konden, omdat het half werk is, zeer goed gemist worden; maar *De godsdienstleer in verband met de Bijb. Gesch.* vind ik uitstekend, omdat op deze wijze de uitlegging der geloofsartikelen, der goddelijke en kerkelijke geboden, der zonden en genademiddelen door voorbeelden uit de H. Schrift gemakkelijk gemaakt wordt. Ieder deeltje kost, gecartonneerd met half linnen band, 40 cent. Hiervan is de negende uitgaaf verschenen.

De *Verkorte Bijbelsche Geschiedenis*, uit één boekdeeltje, met 176 bldz. en 100 gravures bestaande, kost gecartonneerd in half linnen band, 40 cent; behalve de afbeeldingen, vindt men hierin kaarten van Egypte, Kanaän, Palestina en een platten grond van Jerusalem om de geschiedenis des O. en N. Verbonds duidelijk te maken.

---

1) Volgens Dr. Schuster, vertaald en bewerkt door P. Timmermans en J. H. Wijnen. Negende geïllustreerde uitgave. Herder, Freiburg in Baden.

De *Schets der Bijbelsche Geschiedenis* telt, in ietwat kleiner formaat, 103 bldz. met 47 prentjes en is voor 30 cent verkrijgbaar.

Deze werkjes zijn zeer goede schoolboekjes, niet alleen omdat zij goedkoop zijn en fraaie houtsneden hebben, maar vooral om den degelijken, beknopten en toch duidelijken stijl, waarin zij zijn geschreven; het *brevis esse volo, obscurus fio* is hier gelukkig vermeden. Ook groote kinderen zullen de plaatjes bewonderen en menige in eenvoudigen en recht kinderlijken toon gestelde bladzijde, vooral van de *Schets*, met graagte lezen.

Hier volgen enkele aanmerkingen, die misschien bij eene latere uitgave verbetering kunnen aanbrengen.

Mozes draagt op de gravures de z. g. lichthoornen, voordat hij ze van Jehova ontvangen heeft; en volgens de afbeelding is de instorting der muren van Jericho gevaarlijker geweest voor de Joden, dan voor de inwoners der stad.

In de *Schets* wordt het plaatje van den zondvloed als volgt opgehelderd: „Beschouwt met aandacht dit prentje en gij zult u overtuigen, hoe de menschen in hun ondeugd volhardden. De eene, ten halve onder het water begraven, strekt vol woede en nijd zijn dreigenden arm tegen zijnen meester uit, die vóór hem eenen boom heeft beklommen; een ander, een gierigaard, houdt nog een zak vol kostbaarheden in de hand, opdat hem deze, zijn grootste schat, niet worde ontnomen; een derde, een luiaard, ligt met het aangezicht op den grond, alsof het thans het oogenblik ware om te slapen. Eene vrouw heft wel is waar hare handen ten hemel, doch niet om Gods hulp af te smeeken, maar uit spijt, dat zij zoo ongelukkig moet sterven". Dat alles is zeer schoon gezegd; maar de Apostel Petrus heeft, volgens de algemeen aangenomen uitlegging van I Petr. III, 19, 20, een weinig menschlievender gedacht. Hier zegt Van Steenkiste: „Oportet supponere incredulos illos in fine vitae, cum in eo essent ut aquis diluvii submergerentur, veram de peccatis suis contritionem concepisse, adeo ut, remisso reatu culpae, animae eorum in purgatorium descenderint pro solvendo reatu poenae temporalis". — Ook kan niet gezegd worden, dat de versjes, achter sommige hoofdstukken der *Schets*, de waarde ervan verhoogen.

In de *Bijbelsche Geschiedenis* des O. T. lezen wij bl. 14: „Abram geloofde aan Gods woorden en dit werd hem, bij zijne werken, ter gerechtigheid gerekend". Wel mogelijk, dat de Apostelen Paulus en Jacobus beiden hiertegen in verzet komen. Op bl. 106

lezen wij: „hij stelde een einde aan zijn leven" (zie *Schets* bl. 50).

In het *Nieuwe Testament* zijn bl. 52, bij de belofte der instelling van het H. Sacrament des Altaars, de opwerpingen vrij duister gesteld en weerlegd; bl. 65 wordt sinus Abrahae voor den hemel genomen; bl. 67 heet de zesde bede van het *Onze Vader:* „leid ons niet in bekoringen"; (de twee laatste aanmerkingen gelden ook de *Verkorte Bijb. Gesch.* bldz. 125, 126); bl. 86 is de instelling van het H. Sacrament des Altaars al te kort behandeld; bl. 98: „het kruis des Heeren was een zware en dikke balk, ter lengte van 15 voet"; dit laatste kan zoo volstrekt zeker niet gezegd worden.

Ook treft men enkele zinstorende drukfouten aan: *Bijbelsche Gesch. O. T.* bl. 69: „zij" in plaats van *zie* en bl. 87 „hart" in plaats van *haat;* en *Verkorte Bijb. Gesch.* bl. 119 heeft „zien' terwijl er *zijn* moet staan. Overal wordt „Johannes" gespeld, maar in de *Bijbelsche Gesch. des N. T.* wordt van bl. 87 af tot het einde toe, eene enkele maal uitgezonderd, de letter *h* weggelaten.

Van harte wenschen wij, dat de Hollandsche vertaling, evenals het Duitsche werk, de zestigste uitgave moge beleven.

TH. L. KOXHOORN.

SPROKKELINGEN.

UITVINDING DER BOEKDRUKKUNST.

Naar aanleiding van hetgeen in een vroegere aflevering van dit tijdschrift hieromtrent vermeld is 1) meenen wij ook de aandacht te mogen vestigen op de volgende mededeeling, te vinden op fol. CCCXII van: *Die cronica van der hilliger Stat vā Coellē* 2)

..... Itê dese hoichwyrdige kūst vursz is vonden aller eyrst in Duytschlant tzo Mentz am Rijne. Ind dat is d'duytschscher nacion eyn groisse eirlicheit dat sulche fynrijche mynschen syn dae tzo vyndē. Ind dat is geschiet by den iairen uns heren, anno dn̄i MCCCCX L. ind vā der zijt an bis men schreue. L. wart undersoicht die kunst ind wat dair zo gehoirt. Ind in den iairē uns heren do men schreyff. MCCCC L. do was eyn gulden iair, do began men tzo drucken ind was dat eyrste boich dat men druckde die Bybel zo latijn, ind wart gedruckt mit eynre grouer schrifft as is die schrifft dae men nu Mysseboicher mit druckt. Item wie wail die kunst is vonden tzo Mentz, als vursz op die wijse, als dan nu gemeynlich gebruicht wirt, so is doch die eyrste vurbyldung vonden in Hollant vyss den Donaten, die dae selffst vur der tzijt gedruckt syn. Ind vā ind vyss den is genōmen dat begynne der vursz kunst. ind is vill meysterlicher ind subtilicher vonden dan die zelue manier was: vnd ye lenger ye mere kunstlicher wurden. Item eynre genant Omnehonū der schrijfft in eynre vurrede op dat boich Quintilianus genoempt. vnd ouch in anderen meir boicher, dat eȳ Wale

---

1) *De Katholiek*, Dl. XCII, bl. 352.

2) Ind hait gedruckt mit groissem ernst ind vlijss Johan Poelhoff Burger in Coellen, ind vollendet vp sent Bartholomeus auent des hilligen Apostels Anno vursz. [1499].

vyss Vranckrijch, genant Nicolaus genson haue alre eyrst dese meysterliche kūst vonden, mer dat is offenbairlich gelogen. want Sij syn noch im leuen die dat getzuigē dat men boicher druckte tzo Venedige, ee der vursz Nicolaus genson dar quame, dair he began schrifft zo snijden vnd bereyden. Mer der eyrste vynder der druckerye is gewest eyn Burger tzo Mentz. ind was geboren vā Straissburch. ind hiesch joncker Johan Gudenburch Itē vā Mentz is die vursz kūst komen alre eyrsst tzo Coellē. Dairnae tzo Straissburch, ind dairnae tzo Venedige. Dat begynne ind vortganck der vursz kunst hait myzmūtlich vertzelt d'Eirsame man Meyster Vlrich tzell vā Hanauwe. boichdrucker tzo Coellē noch zertzijt. anno MCCCCXCIX. durch den die kunst vurst is zo Coellē komē.

L. E. HOCTIN. S. J.

DE LITTERARISCHE WAARDE VAN BIJBELVERTALINGEN DOOR PROTESTANTSCHE ZENDELINGEN.

Marshall behandelt in zijn *Christian Missions* drie vragen aangaande de Bijbelvertalingen, in vreemde missiën door Protestantsche zendelingen verspreid. Hij onderzoekt het aantal der verspreide exemplaren, hunne litterarische waarde in de verschillende Oostersche dialecten en, ten laatste, het gebruik dat de heidenen er van maken. De tweede vraag willen wij hier behandelen. Wij kunnen geen beter gids volgen dan hem, want hij geeft niets anders dan Protestantsche getuigen, zoodat het werk van het Protestantisme door zijn eigen kinderen veroordeeld wordt.

CHINA. De eerste Protestantsche bijbelvertaling in 't Chineesch werd bewerkt door Dr. Morrison, die een ruim gebruik maakte van de vertalingen der Katholieke missionarissen, lange jaren te voren gemaakt, zonder echter hun tekst te volgen. Hij had redenen te over dit te bejammeren. „Ik gaf het Nieuwe Testament uit — zegt hij — met zulke veranderingen als ik in geweten verplicht achtte, en die ik met aanwending van al de kennis, welke ik van het Chineesch bezat voor noodig hield". Deze veranderingen waren, naar het schijnt, aangebracht uit dezelfde beweegredenen, die er professor Samuel Kidd toe brachten om een nieuw Chineesch

woord te vormen voor *God*, „opdat de leer van den Bijbel niet zou verward worden met het systeem der Papen". Dr. Morrison's vertaling kostte 20,000 pond sterling, maar is sinds lang veroordeeld, daar zij den spotlust der Chineezen opwekte. Choo-Tih-Lang, een Chineesch geleerde, zegt: „De vertaling is vreeselijk omhalig en bevat eene vreemdsoortige zeggingswijze geheel tegen den stijl onzer boeken, zoodat de Chineezen de uitdrukkingen niet verstaan kunnen, en zelfs het boek niet eens willen lezen".

De vertaling van Marshman deelde in hetzelfde lot. Malcolm geeft het getuigenis van Chineesche geletterden, dat beide vertalingen onbegrijpelijk zijn. Abel Remusat en Klaproth, beiden zeer ervaren in Chineesche taal en letterkunde, maakten zich vroolijk over de onhandige pogingen van Morrison en zijn collega, terwijl Marchini, die het Chineesch zeer vloeiend sprak, verklaarde: „Deze vertalingen zijn een onverstaanbaar abacadabra, dat niemand lezen kan zonder in een lach te schieten, en geleerde Chineezen beklagen er zich over, dat hun verhevene taal zóó tot een karikatuur wordt verlaagd." De Abbé Voisin, die een gedeelte van dat Chineesch in het Fransch vertaalde, ten einde een staaltje te leveren van het ongehoorde knoeiwerk der Protestantsche zendelingen, zegt ten laatste: „De pen weigert om meer te schrijven van die schandelijke en heiligschennende taal, waarin onze heilige boeken zijn veranderd; ik daag den bekwaamsten Chineeschen geletterde uit om zelfs maar te gissen wat de vertaler heeft willen zeggen; hadde ik zelf geen kennis gehad van de H. Schrift, dan zou ik van die vertaling niets hebben kunnen maken". Is het dan te verwonderen, dat de Chinees den Bijbel beschouwt als een samenweefsel van dwaasheid en oneerbiedigheid, onwaardig om een oogenblik een denkend wezen bezig te houden? De vertalingen in Burmah en Siam waren van hetzelfde karakter. De koning van Siam, een zeer verstandig man, zeide, dat hij er kop noch staart aan ontdekken kon.

INDIË. Wij zullen hier slechts spreken over de voornaamste dialecten.

De Telinga-vertaling. Een Protestantsch zendeling gaf een exemplaar dier vertaling, ten einde hare waarde te leeren kennen, aan eenige inboorlingen van Bellary. Zij namen het boek mede, maar konden er niets van maken. Ten slotte begaven zij zich

naar een pandit of Indisch geletterde, en deze verklaarde na lang en geduldig onderzoek: „De stijl is zoo duister en zoo zonder samenhang, dat het niet mogelijk is een oordeel te vormen, maar ik geloof, dat het eene verhandeling is over tooverij".

Aangaande de Canara-vertaling, die in het distrikt van Goa moest gebruikt worden, zegt een oordeelkundige, dat de volgende zinsneden genoegzaam de waarde aanduiden. „In den beginne schiep God de aarde en de lucht". „Duisternis was op het water, maar de ziel van God dwaalde met genoegen over het water". „Laat ons den mensch gelijk maken aan ons, onzen vorm bezittende; laat hij over de waterinsekten der zee bevel voeren".

De Mahratta-vertaling is geheel in verhouding met het volgend vers. „Ziet het Lam Gods" enz. wordt vertaald: „Ziet het jong van het schaap van God", en dit, schoon er in de Mahratta-taal een woord voor lam bestaat, en de hier gegeven vertaling niet volgens het idioom dier taal is.

In de Hindostanee-vertaling wordt de tekst: „Oordeel niet, opdat gij niet geoordeeld wordt" dus vertaald: „Doe geen gerechtigheid, opdat geen gerechtigheid u bewezen worde".

Dr. Carey's vertaling in de Kunkun-taal werd door een pandit dus beoordeeld: „Slechte letters, en geen taal". Kort maar krachtig. Geen wonder; Dr. Carey vertaalde of had aandeel in de vertaling van den Bijbel in niet minder dan 35 talen en dialecten, schoon hij later zelf bekent, dat hij slechts eene oppervlakkige kennis heeft van vijf of zes hunner; zoo oppervlakkig zelfs, dat geen inlander hem verstaan kon 1).

Het is aan het bovenstaande te danken, dat Chineezen en Indiërs verklaren „dat onze heilige boeken noodzakelijk het werk moeten zijn van een dwaas". J. W.

---

1) Vgl. *De Katholiek*, Dl. XCII, bl. 353, waar een bericht, overgenomen uit het *Journal Asiatique*, eenig licht verspreidt over de mechanische wijze, waarop zulke vertalingen vervaardigd worden.

LETTERLOOVER.

ONZE LIEVE VROUW VAN BÉTHARAM.

LEGENDE.

Te Bétharam, een arm gehucht,
Maar rijk aan 's hemels zegen,
Nabij der Pyreneën voet,
Voor wintervlaag en storm behoed,
In 't lieflijkst dal gelegen;

Waar nog de Gave als woeste beek,
Nauw de enge wel ontsprongen,
Zich schurend langs der rotsen wand
En stuivend over klip en zand,
In 't dal komt doorgedrongen;

Daar speelde eens, volgens 't oud verhaal,
Dat ons is toegekomen,
Een lief, aanvallig maagdelijn,
Bij lentes warmen zonneschijn,
Aan Gave's groene zoomen.

Zij huppelt er van steen op steen,
En plast in 't frissche water,
En giert het uit, als 't schuimend nat
Heur blanke voetjes overspat,
Bij 't ruischende geklater.

Steeds stouter in heur dartel spel,
Neemt zij haar sprong vaak breeder;
Totdat, helaas! de vlugge voet
Een lossen steenklomp kant'len doet,
En ruglings stort zij neder.

Zij strekt heur magtlooze armpjes uit,
Maar tast vergeefs in 't ronde;
De stugge en overzwalpte steen
Glipt telkens door haar handjes heen,
Of kantelt weer ten gronde.

Langs rots en steenklomp voortgesleurd,
Heeft ze al heur kracht verloren;
Wel schreit zij luidkeels nog om hulp,
Maar de afgelegen oudren-stulp
Kan haar geschrei niet hooren.

Dan, digt aan Gave's ruigen boord
Stond, met laurier omgeven,
Maria's marm'ren beeltenis,
En prijkte als in een groene nis,
Op ruwen steen verheven.

Zij drijft tot bij het heilig beeld,
In 't beeknat schier verdwenen,
En 't hoofdje heffende uit den vloed,
Lispt zij: „Maria wees gegroet",
En strekt er de armpjes henen.

Maar zie, daar staat de Moeder Gods
Op eens in gloriestralen
Gehuld, die voor 't verwonderd oog
Als rijk gekleurde regenboog
Van hoofd tot voeten dalen.

Maria lacht haar vriendelijk toe,
Daar ze op het voetstuk bukte,
En met de hand den langen tak
Van een laurier op 't watervlak
Goedgunstig nederdrukte.

De kleine omklemt het reddingshout,
Dat nu van druk ontheven —
Daar 't beeld zich weer op 't voetstuk rigt —
Met kracht haar uit het beeknat ligt,
En laat naar d' oever zweven.

Daar tuimelt zij in 't mulle zand,
Knielt voor de beelt'nis neder,
En bidt, nog de oogjes rood beschreid,
Maar 't hartje vol van dankbaarheid,
't Ave Maria weder.

Die wond're redding deed alom
Maria's goedheid prijzen;
En 't voorgeslagt Onz' Lieve Vrouw,
Door land'lijk kerkje en kloosterbouw,
Zijn hulde en dank bewijzen.

Ziet Lourdes op Maria's beê
Gods gunsten staag vermeeren:
Ook Bétharam, thans min vermaard,
Blijft met gelofte en bedevaart
Gods Moeder trouw vereeren.

Mr. J. F. A. Leesberg.

BIJLAGE.

BREVE

VAN

ZIJNE HEILIGHEID PAUS LEO XIII,

WAARBIJ TER GELEGENHEID VAN ZIJN JUBELFEEST AFLATEN VERLEEND WORDEN.

LEO PP. XIII.

Universis Christifidelibus praesentes Litteras inspecturis salutem et Apostolicam Benedictionem. Quod primo adventantis anni die, Deo favente, sacerdotalis jubilaei Nostri solemnitatem celebrabimus, omnes ubique terrarum gentes et cujuscumque ordinis familiae, quasi cor unum et anima una prae laetitia gestiunt, mirificisque modis in hac temporum difficultate Nobis in sublimi Beatissimi Petri Sede divinitus collocatis, solemnia suae fidei, studii, obsequii, et gratulationis exhibent testimonia. Haec quidem omnia accepta referimus Deo, qui consolatur Nos in tribulatione Nostra, Eumque sine intermissione obsecramus, ut Dominico gregi universo propitius benedicat, et optatam jamdiu pacem et concordiam concedat.

Nos exploratis hisce amoris et antiquae pietatis significationibus permoti, precibusque ad id Nobis admotis obsecundantes, ut universi filii ex Parentis sui festivitate aliquod sibi parent ad aeternam facilius potiundam beatitatem emolumentum, Ecclesiae thesauros, quorum dispensationem Nobis credidit Deus, reserandos censuimus. Quare de Omnipotentis Dei misericordia, ac Beatorum Petri et Pauli Apostolorum Ejus auctoritate confisi, omnibus et singulis utriusque sexus Christifidelibus Romam occasione sacer-

dotalis jubilaei Nostri peregre advenientibus, ut suorum populorum nomine publice et palam pietatem et obsequium testentur, debitum supremae Nobis a Deo traditae auctoritati honorem et obedientiam praestent, nec non omnibus pariter utriusque sexus fidelibus, qui supradictas ad Urbem peregrinationes mente et corde prosequantur, comitentur, itemque omnibus et singulis, qui suam quovis modo in piarum hujusmodi peregrinationum bonum felicemque exitum operam conferant, si novendialem supplicationem recitatione tertiae partis SS. Rosarii ipsi sacerdotalis jubilaei Nostri diei, Kalendis nempe venturi Januarii, praemiserint, et si eamdem supplicationem novendialem intra praestitutum piarum peregrinationum hujusmodi admissionibus tempus iteraverint, ac vere poenitentes et confessi ac Sancta Communione refecti, parochialem suam vel aliam quamlibet ecclesiam aut publicum oratorium visitaverint, ibique pro Christianorum Principum concordia, haeresum extirpatione, peccatorum conversione, ac S. Matris Ecclesiae exaltatione pias ad Deum preces effuderint, tum ipsa memoratae solemnitatis Nostrae die, tum die festo immediate subsequenti supplicationem novendialem pro cujusque arbitrio intra praefixum tempus ut supra repetitam, plenariam omnium peccatorum suorum indulgentiam et remissionem in Domino concedimus. Universis praeterea et singulis, qui corde saltem contriti novendiales supplicationes ut supra celebraverint, quovis ex hisce die id praestiterint, trecentos dies de injunctis eis seu alios quomodolibet debitis poenitentiis in forma Ecclesiae consueta relaxamus. Quas omnes et singulas indulgentias, peccatorum remissiones, ac poenitentiarum relaxationes, etiam animabus in Purgatorio detentis applicari posse indulgemus, et hoc tantum anno concessas volumus. In contrarium facientibus non obstantibus quibuscumque.

Volumus autem ut praesentium Litterarum Transumptis seu exemplis etiam impressis, manu alicujus Notarii publici subscriptis, et sigillo personae in ecclesiastica dignitate constitutae munitis, eadem prorsus fides adhibeatur, quae adhiberetur ipsis praesentibus, si fuerint exhibitae vel ostensae.

Datum Romae apud S. Petrum, sub Annulo Piscatoris, die 1 octobris 1887, Pontificatus nostri anno 10.

M. CARD. LEDOCHOWSKI.

L. † S.

IETS OVER DEN OORSPRONG VAN HET TIJDSCHRIFT: *DE KATHOLIEK.*

Als oudste en bijna eenige overgeblevene medeoprigter van *De Katholiek* gevraagd, om nog eenige gegevens, die oprigting betrekkelijk, mede te willen deelen, voldoe ik gaarne, voor zooverre mijn geheugen strekt, aan dat verlangen.

Het was in of omstreeks het jaar 1837, dat vier jeugdige studievrienden, waarvan twee geestelijken en twee leeken, met name de Eerw. Heeren H. J. Burgmeijer, pastoor te Rijswijk, J. Looijaard, kapelaan te 's Hage, en de Heeren A. Lux en Mr. J. F. A. Leesberg dikwijls te 's Gravenhage een gezellig avondje doorbragten. Bij een dier bijeenkomsten werd de opmerking gemaakt, dat er zoo weinig goede litteratuur voor meer ontwikkelde Katholieken bestond. Trouwens behalve het maandschrift *De Godsdienstvriend* en het weekblad *De Catholijke Stemmen* van den verdienstelijken en in de godsdienstige polemiek vergrijsden LE SAGE TEN BROEK, was er van dien aard weinig of niets geleverd. Dat deed, welligt met al te jeugdig zelfvertrouwen, het plan opvatten, om zoo mogelijk eenigszins in die leemte te voorzien en een nieuw tijdschrift op te rigten; door meer bejaarde vrienden aangespoord, toog men aan het werk, en zoo verscheen in 1838 het eerste

nummer van het *Godsdienstig, geschied- en letterkundig tijdschrift voor Roomsch-Katholieken* 1).

Hoewel de inhoud veelal uit geachte buitenlandsche katholieke tijdschriften was overgenomen, mogt toch de redactie het genoegen smaken, hare zwakke pogingen met een gunstigen uitslag bekroond te zien, en bij elke maandelijksche aflevering steeds meer en meer bijval te ondervinden.

Dan zie wat gebeurt. In de maand December werd aan het lid, dat meer bepaald met de redactie belast was, door een geacht en op letterkundig gebied ook gunstig bekend geestelijke, een stuk ter plaatsing voor het Januarij-nummer van 1839 ingezonden, en op het gezag van dien geestelijke ook opgenomen, schoon het aan de overige leden van de redactie onbekend was gebleven. Al dadelijk bleek het, dat dit stuk zulk een bepaald gallicaansche strekking had, dat tegenspraak niet kon uitblijven.

Onmiddellijk ontving dan ook de redactie een briet ter opname van den WelEerw. Zeergel. Heer J. van Kints, professor te Hageveld, waardoor aan het tijdschrift een gevoelige slag werd toegebragt. Dit ontmoedigde de leden der redactie zoodanig, dat zij besloten, ter voldoening aan hunne verpligtingen jegens hunne abonnenten, dit jaar nog door te worstelen en dan, zooals men zegt, de bijl er bij neer te leggen. Te vergeefs wendde professor J. Beelen van Leuven, ook een studievriend van de meeste leden der redactie, die met genoegen den arbeid zijner vrienden had gadegeslagen, nog een poging

1) Bij J. W. Ten Hagen te 's Gravenhage.

aan om op dit besluit terug te komen. Hij vervoegde zich, in zijne vacantietijd hier te lande vertoevende, toen tot den WelEerw. Heer van Vree, destijds president van Katwijk, die evenals hij het hooge nut van de oprigting van een katholiek tijdschrift inzag; en nu werd na eenige bespreking besloten, tot dat doel eene kleine vergadering te Katwijk te beleggen, waartoe, zooverre ik mij herinner, de Eerw. Heeren professoren van Warmond: Th. Borret, J. Brinkman en J. Wensing, en de Eerw. Heeren C. Broere en J. van Kints, professoren van Hageveld, de WelEd. Gestr. Heer Mr. Meijlink te 's Hage, benevens de leden van de redactie van het vorig tijdschrift, werden uitgenoodigd.

Op die bijeenkomst werd bepaald, dat er een nieuw tijdschrift zou worden opgerigt, onder den eenvoudigen maar kennelijken naam *De Katholiek*, dat als motto het: *Vindicamus haereditatem patrum nostrorum* zou voeren; welk motto door prof. Borret werd opgegeven. Prof. Broere nam op zich het eerste artikel te leveren; en zoo verscheen op 1 Januarij 1842, bij A. P. van Langenhuijzen te 's Hage, het eerste nummer van *De Katholiek*, met het hoofdartikel *De toestand van het Protestantisme.* Dit artikel, dat door zijne kernachtige en diepe philosophische beschouwing al dadelijk bij alle geletterde Katholieken, en zelfs bij vele Protestanten, de aandacht trok en als het ware de hoeksteen werd van dit letterkundig katholiek gebouw, bragt het tijdschrift zoo in aanzien, dat de redactie van alle zijden medewerkers verwierf, zooals blijkt uit de lijst, bij het tweede nummer verschenen; terwijl de inteekenaren in het eerste jaar tot bij de vijftienhonderd opklommen. Het is zeker niet te veel

gezegd, indien wij hierbij voegen, dat de verdienstelijke en vruchtbare pen van den ons helaas! te vroeg ontrukten prof. Broere veel tot den bloei van het tijdschrift heeft bijgedragen.

Dan wat daarvan zij, *De Katholiek* blijkt onder alle wereldverwisselingen thans goed gevestigd te zijn, en mocht met fierheid op zijn afgelegde baan — een werkkring van 46 jaren — terugzien, toen wij in December l.l. het onschatbaar voorregt hadden, mede het in de geschiedenis der eeuwen zoo eenig, zoo grootsch, en zoo schitterend jubelfeest van Zijne Heiligheid onzen beminden Paus Leo XIII te mogen vieren, een feest, dat alle katholieke harten met de zoetste hoop op de spoedige zegepraal van de Heilige Kerk blijft vervullen.

O mihi tam longae maneat pars ultima vitae.

MR. J. F. A. LEESBERG.

DE CHRISTELIJKE MOEDER.

Het is van algemeene bekendheid, hoe in het midden der vorige eeuw een zeer berucht schrijver, Jean Jacques Rousseau, zijne talenten misbruikt en meerdere geschriften heeft uitgegeven om den christelijken godsdienst als overtollig, zoo niet als gevaarlijk voor het welzijn der menschheid voor te stellen. Onder de geschriften van dezen vrijgeest heeft bijzonder de *Emile* zeer veel kwaads gesticht en zijn geweten met een zware verantwoording beladen. Hij poogt daarin de meening te verdedigen, dat de mensch van natuur geheel goed is en, als men hem zich maar vrij en zelfstandig laat ontwikkelen, hem geheel aan zich zelven overlaat, ook goed blijft; maar dat iedere inwerking van buiten, die ten doel heeft hem een bepaalde richting te geven, zijn natuurlijken vooruitgang stoort, en hij juist door den invloed zijner ouders en leermeesters, die het kind in den ouden zin des woords willen opvoeden, dat is: het iets willen aan- of afwennen, slecht gemaakt of geestelijk bedorven wordt, en de hartstochten in het kind gedragen worden.

Tegenover deze dwaling van een man, die juist ingevolge het gebrek eener goede opvoeding een allerschandelijkst leven geleid heeft, staat de reine leer der katholieke Kerk, dat de mensch ten gevolge der erfzonde van zijne geboorte af meer ten kwade dan ten goede

geneigd is, en dat hij, om het kwade door het goede te overwinnen, een tweevoudige hulp noodig heeft: een goddelijke: de genade, en een menschelijke: de opvoeding.

Laat men het kind geheel aan zich zelven over, dan ontwikkelt zich niet het zwakkere goede, maar het sterkere kwade, evenals in de natuur niet de tarwe, maar het onkruid vanzelf groeit. Daarom behoeft de onmondige een hulpvaardige hand, die de booze begeerlijkheid in bedwang houdt en onderdrukt, en den goeden wil leidt en sterkt, met andere woorden: hij moet opgevoed worden.

In deze nu hangt van de eerste huiselijke opvoeding voor het kind zooveel af, dat zijn gedrag in rijpere jaren, zijn invloed tot heil en onheil van anderen, zijne beteekenis in de maatschappij, zijn eigen lot voor tijd en eeuwigheid grootendeels door die opvoeding beslist wordt; en daar nu de moeder bij deze opvoeding de eerste en voornaamste plaats bekleedt, is een waarachtig christelijke moeder een der grootste weldaden, die God aan een kind in de natuur kan schenken; daarentegen een ongodsdienstige, onchristelijke moeder een der grootste rampen, die het kind kunnen treffen.

Vooral van de eerste kindsheid geldt het bekend gezegde van den heiligen leeraar Basilius: „*De jeugd is als een zacht en kneedbaar was, dat zeer licht alle indrukken overneemt en zich schier zonder moeite door een bekwame hand laat bewerken*"; en die indrukken, in de vroegste jeugd aan de zoo zachte, buigzame, voor iederen invloed ontvankelijke ziel des kinds gegeven, worden zoozeer een tweede natuur van het kind, dat ze zich later niet meer laten uitwisschen.

De mensch heeft wel is waar een vrijen wil, zoodat iemand, die een slechte opvoeding gehad heeft, hierom juist nog niet gedwongen is slecht te leven, en een ander, die goed opgevoed is, toch nog bedorven kan worden; maar de ondervinding leert evenwel, dat de meeste menschen zóó worden als zij opgevoed zijn. Ja, men kan zeggen, dat menig mensch gemakkelijker zijn kinderen het goede kan inprenten dan zich zelven daaraan gewennen, omdat de jeugdige harten der kinderen beter met alle goede eigenschappen beplant kunnen worden dan de vervormde, dor en hard geworden gemoederen der volwassenen. De weg, welken het gemoed in de jeugd inslaat, of waarop het geleid wordt, deze wordt meestal in geheel het verdere leven gevolgd, hetzij hij ten goede loopt of ten kwade, evenals een boom krom of recht opgroeit, naar de richting, welke hem in de eerste jaren gegeven wordt.

Zal echter uit het kind een mensch opgroeien, die door wijsheid en deugd zich zelven en zijn medemenschen, voor tijd en eeuwigheid, tot eer, vreugde en zegen verstrekt, dan moet de opvoeding, van de eerste kindsheid af, vóór alles en in allen deele een echt christelijke zijn, gegrond op ons heilig geloof, in den geest der H. Kerk, doortrokken van de waarheid van onzen godsdienst.

Is zij dit in waarheid — zoo schreef Mgr. Zwijsen 1) — is de godsdienst het beginsel, dat geheel de opvoeding beheerscht, dan zal dit beginsel alle de overige middelen

---

1) Mgr. Joannes Zwijsen, Aartsbisschop van 's Bosch in zijn vastenbrief van het jaar 1873.

schier vanzelf regelen en naar behooren in toepassing doen brengen; zelfs menige misslag, in andere opzichten in de opvoeding begaan, zal dan nog tijdig hersteld kunnen worden: integendeel, waar de godsdienst bij de opvoeding ontbreekt, daar neemt deze schier onfeilbaar een geheel verkeerde richting.

Al had ook de opvoeding geen ander doel dan rechtschapen menschen, nuttige leden der menschelijke maatschappij te vormen, dan nog moest men den godsdienst te hulp roepen, die alleen, ook van dien kant, het welslagen kan verzekeren. De godsdienst alleen geeft aan het gezag van ouders en opvoeders die hoogere wijding, die deszelfs kracht uitmaakt; de godsdienst alleen maakt de deugd voor het kind op den duur eerbiedwaardig en beminnelijk, als de vervulling van den wil van zijn Schepper en Vader in den hemel en de noodzakelijke voorwaarde van zijn eeuwig geluk; de godsdienst alleen leert hem, in ootmoed bij God de sterkte te zoeken, die hij in zijn eigen hart niet vindt; in één woord, de godsdienst, ook als middel van opvoeding beschouwd, is onmisbaar, en men vergrijpt zich aan het welzijn der menschheid, als men den godsdienst uit de opvoeding wil verbannen, of ook slechts zijn invloed op eenig gedeelte daarvan tracht te belemmeren.

Maar de godsdienst is voor de opvoeding meer dan een middel; hij is tevens ook doel. De mensch behoort aan God, eerder en meer dan aan zich zelven, aan zijne ouders of aan de maatschappij. Voor God leven, God dienen en eeren, hier als kind Gods zijn hemelschen Vader meer en meer waardig worden om eenmaal bij Hem te leven in de hemelsche heerlijkheid; ziedaar zijn

eerste, zijn hoogste bestemming hier en hiernamaals. „*Vrees God en onderhoud zijne geboden* — zegt de H. Geest — *dit is geheel de mensch*". Wordt dit bij de opvoeding vergeten, dan verdient zij den naam van opvoeding niet.

Nu heeft de natuur zulk een innige betrekking tusschen de moeder en het kind gesteld, dat de stemming der moeder den kinderen in grooter of kleiner maat reeds aangeboren wordt; ook bemint de moeder het kind als zich zelve en dikwijls nog meer, en daarom gunt zij haar kind gaarne alles, wat zij zich zelve gunt en zal zij haar kind datgene indrukken en daartoe opleiden, wat haar zelve het liefste is.

Op grond dezer zoo innige betrekking tusschen moeder en kind is het voor den zedelijken aanleg en de geaardheid des kinds reeds volstrekt niet onverschillig, hoe eene moeder hare jeugd en hare voorbereiding tot den huwelijken staat doorleefd heeft; want *hartstochten, ziekten en de dood zijn de drievoudige erfenis, die de ouders met het leven op hunne kinderen overplanten* 1), en gewis heeft de katholieke Kerk ook om deze reden verboden, aan een kind buiten echt geboren de heilige priesterwijding toe te dienen.

Bijzonder werkt de stemming der moeder op het kind in dien hoopvollen tijd, gedurende welken het kind onder heur hart rust; immers gelijk de zielstoestand der moeder alsdan een sterken invloed uitoefent op het lichaam van het kind, zoo ook en nog sterker werkt hij op de ziel van het kind, en niet zelden wordt een kind levenslang

---

1) Zie: Descurets, *La Médicine des Passions*, p. 39.

beheerscht door die neiging of door dien toestand, die in dien tijd in de moeder de heerschende of de sterkste was; hetgeen Herder, een protestant, maar groot menschenkenner, zeggen doet: *dat met het leven van den mensch ook zijne opvoeding begint.*

Alle geleerden en mannen van ondervinding, zelfs de zedemeesters der heidenen — zoo schrijft Mgr. Dupanloup in zijn beroemd werk *L'Enfant* — stemmen hierin overeen, dat op den dag, waarop het kind het eerste levenslicht aanschouwt en zijn eersten kreet laat hooren, ook de opvoeding van het kind begint, en een gansche reeks van plichten aanvangt voor allen, die het omringen, omdat de opvoeding van dien eersten leeftijd de grondslag is van alles, wat later zal geleerd, zelfs van alles, wat in den ganschen loop des levens zal toegepast worden.

Hoe sterk een invloed de geaardheid en de stemming eener moeder op de geaardheid en de stemming van het kind uitoefent, gedurende den tijd, dat het kind in de armen en aan de borst der moeder ligt, getuigt de dagelijksche ondervinding door het spreekwoord: *Hij heeft het met de moedermelk ingezogen.* In zijn reeds aangehaald werk: *La Médicine des Passions* stelt Descurets dien invloed boven allen twijfel verheven, en haalt hij de woorden van zekeren Sylvius aan: „dat de kinderen met de melk zoowel hun temperament als hunne neigingen afzuigen en, onder dit tweevoudig opzicht, evenveel van hunne voedster als van hunne moeder overnemen" 1). Mgr. von Ketteler schrijft: „Menschen,

1] Zie: Descurets, *La Médicine des Passions*, p. 40.

die eens ten zegen of ten vloek van een volk waren, hebben de kiem daarvan dikwerf op den schoot hunner moeders ingezogen" 1).

Tastbaar ongerijmd en onuitvoerbaar alzoo is dus de dwaling, *dat men het kind zich vrij en zelfstandig moet laten ontwikkelen, zonder hoegenaamd eenigen invloed van anderen;* immers dan zou men ook de moedermelk aan den mond van het kind moeten weigeren; dan zou men het aan de warmte van het moederhart moeten onttrekken; dan zou men het kind tusschen vier naakte muren moeten laten opgroeien; anders zou dit nooit gelukken.

Begint de opvoeding van het kind reeds zoo vroeg, zij is volgens veler gevoelen ook reeds zeer vroegtijdig voltrokken, dat is: het kind heeft reeds zeer vroeg zijn beslissende richting ten goede of ten kwade verkregen; en zeer zeker is het een verderfelijke dwaling, dat sommige moeders er zich te weinig aan laten gelegen liggen, hoe een kind in de allereerste jaren, bepaaldelijk vóór het gebruik der rede, opgroeit. Een kind, hoezeer nog buiten staat om met volkomen onderscheid van goed en kwaad te handelen, is niettemin reeds vatbaar voor diepe indrukken, die voor geheel zijn leven de ernstigste gevolgen hebben. Zijne verbeelding en zijn geheugen nemen reeds vele zaken op, die daar bewaard blijven en in latere jaren heilzaam of verderfelijk werken; in hart en zinnen kunnen zich reeds neigingen, hebbelijkheden en gewoonten vormen, waarin later de

---

1) *Die Socialen Fragen der Gegenwart*, von Wilhelm Emmanuel Freiherrn von Ketteler, S. 88. Mainz, 1878.

deugd een machtige hulp of integendeel een schier onoverkomelijken hinderpaal ontmoet.

In dien leeftijd — zegt Fénelon — kan men, zoo de aard der kinderen eenigszins goed is, hen leerzaam, verduldig, standvastig, opgeruimd en bedaard doen zijn, terwijl zij integendeel, zoo men die eerste jaren veronachtzaamt, voor geheel hun leven heftig en onrustig zullen worden; hun bloed wordt verhit, gewoonten worden gevormd; het nog tengere lichaam en de nog besluiteloze ziel hellen over tot het kwaad; *er komt in hen eene soort van tweede erfzonde tot stand, die, wanneer zij groot zijn, de bron is van duizenden ongeregeldheden.*

Een diep denker van onzen tijd beweert, *dat de opvoeding van het kind voltooid is met zijn tiende jaar.* Een ander groot wijsgeer staat de meening voor, *dat een kind, hetwelk na zijn vierde jaar nog slagen verdient, reeds een bedorven kind is.* Mgr. von Ketteler volgt met meerdere anderen eene meening, die hier tusschen staat, en maakt het gevoelen tot het zijne, *dat de opvoeding van den mensch grootendeels voltooid wordt in de eerste zes jaren op den schoot zijner moeder.* In dien zin zegt ook een bekend schrijver en man van gezag in zake van opvoeding:

„Een kind, dat de huishoudende moeder al vragend en afkijkend natrippelt, dat aanhoudend het mondje roert, en, als zij aan haar naaiwerk zit, naar hetgeen alleen de moederliefde op bevattelijke wijs weet te vertellen luistert — zulk een kind studeert hard en leert in de zes eerste jaren zijns levens op die manier veel meer dan het later ooit in een even groot aantal jaren leeren zal."

Zal dus eene moeder hare zending naar behooren kunnen vervullen, dan moet haar eigen hart waarachtig

christelijk godsdienstig zijn; dit is het eenvoudigste en zekerste middel om een kind goed op te voeden; want men spreekt slechts met overtuiging van datgene wat men gelooft, met liefde van datgene wat men bemint, en met nadruk van datgene wat men zelf diep gevoelt; en al is eene moeder nog zoo teeder en lief, al is zij nog zoo rijk en geleerd, indien haar hart door den geest der wereld is aangestoken, is hare liefde het kind niet nuttig, maar verderfelijk. Zoo dikwijls als ik in de wereld — zoo schrijft Mgr. von Ketteler — het geluk der kinderen naar den rijkdom der ouders hoorde afmeten, kwam mijn geheele ziel daartegen in opstand. Neen! al heeft een kind nog zulke rijke ouders, al slaapt het in zijde en purper — dat kind is ongelukkig, mateloos ongelukkig, als het een onchristelijke moeder heeft; daarentegen gelukkig, als het een waarachtig christelijke moeder bezit, al zou het ook in lompen opgroeien en ten grave dalen!

Een waarachtig christelijke moeder, zij moge dan volgens de wereld nog zoo arm en ongeleerd zijn, zal in de eerste plaats en boven alles voor de ziel van heur kind bezorgd zijn; dat kind aan God opdragen; met en voor dat kind bidden; de eerste woorden van geloof en deugd op zijne lippen leggen; zijne blikken naar den hemel richten; in één woord: het kind met een christelijke ziel begiftigen en het liever zien sterven dan een lichtzinnig levensgedrag leiden.

Reeds zoodra God haar huwelijk gezegend heeft, is een christelijke moeder voor het bovennatuurlijke leven van het kind bezorgd; zij verdubbelt alsdan hare godsdienstoefeningen; draagt het kind, naar het voorbeeld

der christelijke moeders van alle eeuwen, Gode ten offer, en smeekt Hem gedurende dien hoopvollen tijd dagelijks, dat Hij hetzelve door het heilig doopsel tot zijn kind aanneme, voor het bederf der wereld behoede en zijn naam schrijve in het „boek des levens". Voorzeker zullen de vrome wenschen en gebeden eener godvruchtige moeder niet zonder goede uitwerking blijven; de moeder zelve wordt bovendien daardoor versterkt om de bezwaren, aan haren toestand verbonden, gemakkelijker te dragen.

Voor het kruis nedergeknield, smeekte de gravin van Sales den hemel om de gunst van moeder te mogen worden, en van het oogenblik af, dat zij zich in gezegende omstandigheden bevond, offerde zij den Heer de vrucht op, die zij in haren schoot droeg en bezwoer Hem om die voor het bederf der wereld te behoeden 1). De H. Franciscus van Sales aarzelt niet hieraan het behoud van zijn leven en de genade zijner vroomheid toe te schrijven, gelijk hij ook in de *Philothea* 2) de heiligheid van een Augustinus, een Thomas van Aquino, een Andreas Viofele en een Bernardus toeschrijft aan de opdracht hunner moeders, toen deze zich in gelijke omstandigheden bevonden; en zijn leven lang gebruikte hij iedere gepaste gelegenheid om die opdracht en dat gebed aan de moeders allerdringendst aan te bevelen.

Ik bid dagelijks — zoo schreef de moeder van den graaf De Mun aan mevrouw Craven — ik bid dage-

---

1) *Levensbeschrijving van Heiligen enz.* door wijlen Mgr. E. S. v. d. Hagen. Eerste deel, tweede druk, blz. 318.

2) *Philothea: Onderwijs voor gehuwden*, Dl. III, hoofdst. 38.

lijks, dat God mij het geluk van moeder te zijn moge onthouden, liever dan dat ik ooit een kind zou bezitten dat geen Christen was. — Men weet, hoezeer dit vrome gebed is beloond geworden.

Toen in den jare 1286 de gravin Lauduna van Sabrano bevallen was van een zoon, nam zij het kind in hare armen, offerde het aan God op en zeide:

„Heere God! op wiens bevel alle schepselen in het aanzijn treden, ik dank U voor dezen zoon, dien Uwe goedheid mij geschonken heeft; neem hem tot Uwen dienaar aan en stort de genade van Uwen zegen over hem uit. Maar zoo Gij voorziet, dat hij Uw wil weerstreven zal, neem hem dan onverwijld uit deze wereld, nadat hij door het heilig doopsel zal gezuiverd zijn, want het is beter, dat hij onschuldig en zonder verdiensten met U leve en voor de wereld sterve, dan dat hij in dit vergankelijk leven Uwe Majesteit beleedige!"

God heeft dit offer aangenomen: het kind is een Heilige geworden, de H. Elzear.

Ook zal een waarachtig christelijke moeder zich niet zonder de hoogste noodzakelijkheid aan het voeden van haar kind onttrekken; neen! zij drukt het met innigheid aan de moederlijke borst en herinnert zich de voor allen zoo troostvolle woorden van de Heilige Schrift: „*Kan wel eene moeder haar kind vergeten, zoodat zij zich niet ontfermen zou over haar zuigeling? En, zoo dit ook gebeuren mocht, zoo zoude Ik u toch niet vergeten!*"

Reeds vóór het kind zelf daartoe in staat is, zegent zij het met het teeken des kruises op het voorhoofd, en nimmer legt zij het ter ruste, voordat zij met datzelfde korte gebed haar lievèling in de hoede Gods heeft aanbevolen; en wat de heilige Hiëronymus († 420) reeds aan de weduwe Laeta schreef, immer zal het de

vreugde eener christelijke moeder uitmaken haar kind, wanneer zijne stem nog zwak is en zijne tong nog stamelt, reeds den zoeten naam van Jesus te leeren uitspreken. Het is die liefde voor Jesus' naam, op moeders schoot geleerd, die, naar de eigen bekentenis van den heiligen Augustinus († 430) hem immer is bijgebleven, en waaraan hij zijn behoud en zijne redding toeschrijft 1).

Ook herinner ik zoo gaarne aan het bekend gezegde van de heilige Blanca tot haar jeugdigen zoon Lodewijk: „Mijn kind, ik bemin u, en gij zijt bestemd om eenmaal den troon van Frankrijk te beklimmen; maar ik zag u toch liever sterven aan mijne voeten, dan dat gij zoo ongelukkig zoudt worden van ééne doodzonde te bedrijven".

Het kind is godsdienstzin aangeboren; uit dien hoofde is hetgeen eene moeder aan hare kinderen zegt over God, godsdienst en de eeuwigheid — of het gebed, hetwelk zij hun leert, geen verloren arbeid. Neen, het kind is geene machine, waarin alles werktuigelijk toegaat. Het gevoelt of begrijpt wel is waar nog niet alles, maar zijn verstand blijft toch niet werkeloos. Het kind zal de moeder het *Onze Vader* nazeggen, zonder de beteekenis der enkele woorden, veel minder den zin van het geheel te verstaan — en toch *bidt het*, toch verheft het zijn hart tot God. Het heeft geen duidelijk begrip van God, maar het gevoelt, dat er een hooger Wezen bestaat, waaraan het den zoeten naam van Vader geeft. Het

---

1) *D. Aurelii Augustini libri XIII confessionum*, opera et studio Somnalii, Lib. III, cap. IV, num. 3.

weet niet wat het vraagt; maar het gevoelt, dat het tot dien goeden Vader in den hemel spreekt, en het doet dit met de hartelijkheid der onschuld. Is dat gevoel van godsvrucht door goede gewoonte aangekweekt, dan wordt, als het kind later begrijpt wat het vroeger uit gewoonte deed, zijn godsdienstige zin diep gevestigd 1).

Wij lezen in de levens der Heiligen, dat velen hunner, ik zou kunnen zeggen, de meesten — en wellicht zou ik niet ver van de waarheid af zijn, wanneer ik zeide, dat in den regel allen, die uitgeschitterd hebben onder de Heiligen der Kerk — moeders van groote heiligheid hebben gehad, en dat hun eerste opvoeding hen bewaard heeft in de genade van hun heilig doopsel. Ik neem, bij voorbeeld, den heiligen Anselmus, Aartsbisschop van Kantelberg, wiens moeder, zooals wij van haar lezen, eene Heilige was, die hem van zijn vroegste kindsheid zijn hemelschen Vader leerde kennen. In zijn leven wordt een schoon voorbeeld der kinderlijke opvatting, die hij van God had, vermeld. Hij droomde in een zekeren nacht, dat hij, bij zijne geboorteplaats, zich hoog op de Alpen bevond, in het midden van een grooten akker, waar de oogst op stond; en in het midden van den akker zag hij den Heer van den oogst. De eigenaar van den akker riep hem tot zich. Anselmus ging naar Hem toe met het vertrouwen van een kind, maar tevens wel bewust, dat hij in de goddelijke tegenwoordigheid was, en de Heer van den oogst vroeg hem naar zijn

---

1) Zie: *Katechetisch Handboek,* door J. A. Lips, blz. 57, 's Hertogenbosch, Lutkie en Cranenburg, 1881.

naam. Hij zeide Hem, met den eenvoud van een kind, dat zijn naam Anselmus was. De Heer van den oogst gaf hem zijn zegen en een stuk wittebrood.

Nu, ik vraag u, vanwaar kwam die reeks van beelden? Hoe kon een kind, in zijn slaap, zulk een visioen van waarheid en schoonheid hebben? Gij zult niet zeggen, dat het een goddelijke ingeving was. Dus, als het geen ingeving was, dan was het aangeleerd; en was het aangeleerd, van wie was het dan aangeleerd? Een heilige moeder, en de onafgebroken leering, die van hare lippen kwam, had haar kind met de gedachte aan God als aan een Vader en deze innige en persoonlijke betrekking van liefde vertrouwd gemaakt. Hierdoor had hij in zijn droom geen vrees om tot zijn hemelschen Meester te naderen, en toen hij naar zijn naam gevraagd werd, zeide hij dien met eenvoud en vertrouwen. Ik zou ook het voorbeeld kunnen nemen van den heiligen Edmund van Kantelberg, wiens moeder uitstekend was in heiligheid. Ook zij leerde hem God kennen van zijn eerste jaren af. Geheel zijne kindsheid en jeugd zijn vol van allerlei teekens, dat zijn eerste gedachte aan God was: om God lief te hebben 1).

De geschiedenis bevestigt, dat de uitstekendste Christenen hun uitmuntende hoedanigheden veelal aan hunne moeders te danken hebben; door haar zijn zij groot en heilig geworden; die moeders hebben den grondslag van hunne grootheid en deugd gelegd. Bij de reeds vermelde Heiligen, herinner ik nog aan een

---

1) Zie: Mgr. Manning, *The Glory of the Sacred Heart*, Lond. 1876, p. 223.

heiligen Chrysostomus, een heiligen Benedictus en Scholastica, de heilige gezusters Bibiana en Demetria, die allen door heilige moeders zijn opgevoed. De heilige Emmelia was de moeder van vier heilige kinderen: Basilius de Groote, Gregorius van Nyssa, Petrus van Sebaste en Macrina.

Zelfs onder de ongunstigste omstandigheden, al hadden zij te kampen tegen den slechten invloed van een ongodsdienstigen of onchristelijken vader, hebben heilige moeders nóg heilige kinderen grootgebracht. De heilige Rupertus van Bingen had een goddeloozen vader, maar de heiligheid zijner moeder heeft hem gered; en daar Monica een heilige moeder was, won zij niet slechts haar man Patritius voor het Christendom, maar ook door tranen en gebeden heur zoon Augustinus voor de deugd en den hemel.

Hoe onvergetelijk en diep treffend de indrukken zijn, die een brave moeder in het hart der kleinen nalaat, moge ons o. a. Joannes Michael von Sailer, Aartsbisschop van Regensburg getuigen. In zijn meer gevorderde jaren herdacht hij nog met blijdschap de weldaden, die hij in zijn prilste jeugd van zijne moeder ontvangen had. Aldus toch boezemde hij zich, in zijn werkje over de opvoeding voor opvoeders, over zijne ouders uit:

„Dank zij u, mijn dierbare moeder! Eeuwig blijf ik uw schuldenaar. Zoodikwijls mij uw blik, uwe gebaren, uw handel en wandel, uw lijden, uw zwijgen, uw geven, uw zwoegen, uw zegenende hand, uw stil, aanhoudend gebed van mijn prilste jaren voor de oogen zweefden, werd het eeuwige leven, het gevoel der godsdienst, als op nieuw, in mij geboren, en dit gevoel kon naderhand door geen denkbeelden, geen twijfel, geen druk, ja, zelfs door geen zonden worden uitgedoofd. Dit eeuwig leven leeft nog

in mij, ofschoon gij reeds voor meer dan veertig jaren het tijdelijke verlaten hebt" 1).

Als een knaapje van vijf jaren leerde hem reeds zijne moeder uit het hart bidden, en dit bidden legde den grond tot dat verheven gemoedelijk bidden, hetwelk wij in zijn uitmuntend gebedenboek ontwaren.

Franz Rudigier, Bisschop van Linz, werd in Voralberg uit godvruchtige ouders van den boerenstand in 1811 geboren; toen hij later, als bisschop, de ouderlijke woning bezocht, zeide hij:

„Wollte Gott, dasz in jedem Hause so viel gebetet würde wie hier. Meine fromme Mutter hat mit uns Kindern fast täglich vor- und nachmittags einen H. Psalter-Rosenkranz gebetet" 2).

Wel gezegend is dan de wieg, waarbij zulk een deugdzame moeder waakt! Beter dan de wereldsche moeder, al heeft deze ook alle werken over opvoedkunde gelezen, verstaat zij de kunst om goede en lieve kinderen voor God groot te brengen. Zij heeft dien grooten Leermeester in hare ziel, die haar ieder oogenblik zegt en vermaant, wat zij zeggen en doen moet, om dat weeke en zachte kinderhart te vormen en geschikt te maken tot zijn verheven bestemming voor dit en het volgende leven.

Zeker, gelijk in den schoonsten tuin, zoo zal ook in de schoonste kinderziel nu en dan eenig onkruid ontkiemen; maar terwijl ongodsdienstige moeders dat onkruid

---

1) *Reliquien of uitgelezen plaatsen* enz. door J. M. von Sailer, uit het Hoogduitsch door M. van Steenwijk. 's Gravenhage, bij J. W. ten Hagen, 1835. In de *Beknopte levensschets des schrijvers.*

2) *Franz Rudigier, Bisschof von Linz.* Linz, 1885.

niet bemerken, voordat die kiem een boom geworden en bijna niet meer uit te rooien is, wordt dit door een godsdienstige moeder aanstonds bemerkt en uitgewied.

En even verkwikkend als de lucht, de regen en de zonneschijn werken op den groei, den bloei en den geur der bloem, even weldadig werkt de deugd eener waarachtig christelijke moeder op den groei en den bloei der kinderziel. Moeders deugd en godsvrucht, moeders eerbaarheid in woorden en werken, moeders waken en bidden, in één woord: haar waarachtig christelijk leven oefent een zachten maar onweerstaanbaren en onvergetelijken invloed uit op hare kinderen, die als jonge olijfboomen naast haar zullen opgroeien.

Ik weet, er zijn uitzonderingen. Ook uit het best geregeld, meest liefdevol en christelijk gezin, gaat soms een kind in latere jaren den breeden weg des verderfs op en schijnt het teederst pogen tot zijn behoud te beschamen; maar zelfs bij zulk een kind kan niets ooit geheel de gevoelens van godsvrucht vernietigen, die een vrome moeder in zijne ziel geprent heeft; de gebeden, die het kind op moeders schoot geleerd heeft, enkele godvruchtige oefeningen, die zulk een kind nog uit gewoonte blijft verrichten, brengen hem, zijns ondanks, het levende beeld zijner brave moeder voor oogen, die ze hem geleerd heeft; hij voelt, wat tranen hij die moeder schreien doet door zijn gedrag; hij weet, wat slapelooze nachten zij, biddend tot God, voor hem, het afgedwaalde kind, doorbrengt: die vrome, smeekende en edele gestalte zijner moeder zal hem geen rust laten, zelfs onder zijne zonde niet, en hem eens met wonderbare kracht op den weg des geloofs en der deugd terugbrengen.

„Wie het Christendom en zijne deugden, zijn innerlijke waarheid, zijne reinheid, zijn alles opofferende liefde in het leven eener christelijke moeder heeft leeren kennen; wie in een dusdanig gezin den vrede genoten heeft, die Jesus *zijn* vrede noemt, hem — zoo schrijft Mgr. von Ketteler — rukt die herinnering los uit iederen poel des bederfs, waarin het leven hem slingert. Wie de deugd eens in zulke heerlijke beelden gezien heeft, kan zonder walging en verachting zelfs dan de ondeugd niet zien, al heeft zij hem zelven ook aangegrepen."

Onweerstaanbaar en onvergetelijk alzoo is de kracht en de invloed eener christelijke moeder, en waren er meer heilige moeders, er zouden ook meer heilige kinderen zijn. Daarom is vóór allen op de moeders van toepassing deze uitspraak des Heeren: „*Die een van deze kleinen, die in mij gelooven, ergert, dien ware het beter, dat een molensteen aan zijn hals gehangen, en hij in de diepte der zee verdronken wierd*".

Medemblik. H. A. HORNING.

DE OORSCHOTSCHE NON 1).

In 1663 had eene gebeurtenis plaats, die de Katholieken van Staats-Brabant ten diepste griefde en hunne lijdzaamheid bovenmate op de proef stelde, ofschoon die onder de langdurige rampen, welke zij reeds uitstonden, zeer groot was geworden. Weder moesten zij toen al de ellende gevoelen hunner wettelijke onmacht, zoodra het den katholieken godsdienst, zijne instellingen en plechtigheden of zijne belijders betrof. Hoewel zij echter zwegen, toch bogen zij niet onder het leed, maar bleven, sterk in hunne overtuiging, op een betere toekomst hopen.

Die gebeurtenis was het schenden der grafstede en het wegvoeren van het lijk van Maria Margareta ab Angelis, *De Oorschotsche Non*, zooals zij toen het meest bekend was en het nog is.

I.

Deze Maria Margareta werd den 26 Mei 1605 te Antwerpen geboren 2), uit een oud Zeeuwsch ge-

1) Dat wij ons bij hetgeen wij in deze studie, grootendeels uit authentieke bescheiden, zullen mededeelen, volkomen onderwerpen aan de constitutiën van Paus Urbanus VIII, zal wel niemand betwijfelen, maar wenschen wij toch uitdrukkelijk voorop te stellen.

2) Den volgenden dag werd zij gedoopt in de L. Vr. kerk. Haar peter was Don Diego Rodriguez, hare meter Maria van der Noot. Bij het doopsel ontving zij alleen den naam van Maria, later bij het vormsel ook dien van Margareta, naar hare nicht en meter Margareta van Damme. Deze nicht woonde bij hare ouders in en werd later karmelites.

slacht 1). Haar vader was Philips van Valckenisse, heer van Hemixem, hopman in dienst der aartshertogen en bevelhebber van het fort Stekene, hare moeder Jkv. Catharina van den Dijcke, dochter van Willem van den Dijcke, heer van Santvliet en Beerendrecht en van Catharina van Meghem: zeer voortreffelijke lieden, zooals men ziet, maar die niet met veel fortuin begunstigd waren; en toen zij jong stierven — de vader overleed 3 Maart 1614, de moeder 18 Februari 1620 — bleven zes kinderen achter, die weinig meer bezaten dan een hooggeachten naam.

Hun voogd Martijn van Schabroeck droeg echter op voortreffelijke wijze zorg voor hen; door zijne bemoeienis werd Maria Margareta ter opvoeding gezonden naar eene bloedverwante te Nivelles, die tot de adellijke karmelitessen van het beroemde stift van St. Geertrui behoorde 2); daar nam zij het besluit van ook karmelites te

---

1) W. te Water: *Hoogadellijk en Adellijk Zeeland*, vermeldt: Arnoud van Valckenisse 1276, een anderen Arnoud v. V. in 1407. Bij het gevecht voor Brouwershaven (1426) werd Lambert v. V. ridder geslagen en sneuvelde Andries v. V. Later trok dat geslacht naar Antwerpen. In 1511 verkocht Philip v. V. het dorp Valckenisse in Zuid-Beveland, waaraan het geslacht zijn naam ontleende, aan de van Stapelen en Cock van Opijnen. Er bestaan uitvoerige geslachtsregisters der v. V. die altijd onder de voorname Zuid-Nederlanders gerangschikt werden.

2) De Loyac, p. 34. De geheele titel van dit werk is: *La Divine Providence cachée et manisfeste en la vie de la V. Mère Soeur Marie Marguerite des Anges, religieuse carmélite déchaussée, fondatrice et première supérieure du couvent des Carmélites d'Oirschot,* par Messire Jean Joseph de Loyac, protonotaire du S. Siége, conseiller du Roi en ses conseils, son aumônier et prédicateur ordinaire, abbé de N. Dame de Gondon, Paris, 1661.

worden en keerde na zes of zeven jaar te Antwerpen terug, waar zij zich aanbood aan de geëerbiedigde Anna di S. Bartholomeo, eene gezellin der H. Teresia 1).

Haar voogd, die voor de beeldschoone jonkvrouw geheel andere vooruitzichten geopend zag en hare fortuin reeds verzekerd achtte, was daar zeer tegen, maar ondanks zijne pogingen bleef zij bij haar besluit en legde hare geloften af den 21 November 1625, wanneer zij den naam ontving van Maria Margareta ab Angelis — der Engelen of, zooals zij zich schreef: van d'Engelen.

In dien tijd woonde te Oorschot een bemiddeld man, Sylvester Lintermans 2), die daar geboren was in Maart 1595. Hij studeerde te Douay, waar hij de vriend werd van een ander student, die later in de orde der karmelieten uitblonk onder den naam van Isidorus van St. Joseph. Van Douay vertrok Sylvester Lintermans naar Napels; eenige jaren verbleef hij daar en trouwde er eene Spaansche vrouw, Maria Magdalena Bonfanti. Deze overleed kort naderhand, hem eene dochter van nog geen twee jaar nalatende.

Het verlies zijner vrouw deed hem het verblijf te Napels verdrietig worden, hij keerde naar zijn vaderland terug en was in 1618 weder te Oorschot. Het volgende

---

1) Over deze aanbieding en een gezicht van Anna di S. B. bij die gelegenheid, zie *L'année mystique,* par B. de Vienne du tiers ordre de S. Dominique, Paris 1708; alsmede Bouix, *Levensbeschr. der Venerable Anna de S. B.* Antw. 1872, bl. 312.

2) Hij was doctor in de medicijnen evenals zijn broeder Ambrosius. Zij onderteekenden in 1646 als getuigen een testament voor den notaris L. van Kessel in den Bosch (Reg L. v. Kessel, n°. 17, 17a). Waarom men hem een koopman noemt, begrijp ik niet.

jaar voerde zijne schoonmoeder zijn dochtertje derwaarts, dat bij het overlijden der moeder nog te zwak was voor de reis, en hij zond beiden naar Antwerpen, waar het kind gedurende vijf jaar door die Spaansche werd opgevoed.

Bij zijne wederkomst had Lintermans besloten zijn huis tot een karmelitessen-klooster te maken, zoodra zijne dochter meerderjarig wezen zou. Dat was in 1618. De godvruchtige man kon toen gerust zulke besluiten nemen; men leefde destijds in vrede onder de vleugelen van het twaalf-jarig bestand; anders was het in Staats-Braband sedert 1572 hoogst gevaarlijk voor een klooster buiten de besloten steden, ter oorzake van de zwervende Staten-benden en partijgangers. Doch toen het oogenblik gekomen was, door hem tot uitvoering zijner plannen bestemd, waren de tijden opnieuw geheel veranderd. De oorlog was weêr uitgebarsten; in 1629 viel den Bosch in de macht der Staten-Generaal, en zij maakten aanspraak op de geheele landstreek aan die stad onderhoorig, de vier kwartieren der Meijerij. Het Hof van Brussel betwistte hun die wel en deed gewapenderhand hun ambtenaren van daar verdrijven, maar kon er evenwel niemand op den duur handhaven; het was te machteloos; en de Staten, die er zich op een aantal punten wisten staande te houden, verboden dadelijk overal den katholieken godsdienst, sloten de kerken en verdreven de geestelijken; aan het stichten van een klooster in dat gewest was dus niet te denken. Toch wilde Sylvester Lintermans het beproeven.

Men schreef toen 1635. Hij toog naar Antwerpen, om zijn plan te bespreken met de hoofden der karme-

lieten-orde; maar dezen verleenden hem nauwelijks gehoor. Hoe, religieusen zenden naar een gewest, daar de oorlog heerschte! Daar de Staten den katholieken godsdienst even fel bestreden als den koning! Elk oogenblik stonden zij er bloot aan een overval, aan plundering en moord! Als lammeren tusschen hongerende wolven zouden zij er zwerven, door niemand beschermd en ver van eene veilige plaats, die bij opkomenden nood haar tot schuiloord dienen kon. Maar hij bleef aanhouden; die gevaren achtte hij grootendeels denkbeeldig. Kon het Hof van Brussel er niet veel bescherming uitoefenen, voor de Staten was het ook niet gemakkelijk in dat gewest hunne heerschappij te doen gelden; zij moesten, voornamelijk op afgelegen plaatsen, het veelal bij bedreigingen laten; de hoogschout der Meijerij durfde zich niet eens buiten de muren van den Bosch wagen, en bovendien eenmaal toch zou er vrede komen; het lot der Katholieken werd dan geregeld, en ieder hoopte op eene gunstige wijze.

Deze verzekeringen stelden echter de definitors der karmelieten volstrekt niet gerust, en te recht; om echter van hem ontslagen te wezen, want zijn aanhouden werd lastig en scheen onverstandig aan ieder, die den toestand begreep, beloofden zij naar hem te zullen luisteren, wanneer de prins van Oranje toestemming gaf om te Oorschot een karmelitessen-klooster te stichten en een vrijgeleide voor de religieusen schonk, eene sauvegarde, zooals die stukken toen genoemd werden, die tevens den vereischten oorlof voor vast en veilig verblijf inhield; zij onderstelden, dat dit nimmer door hem te verkrijgen wezen zou, en zij nooit iets meer vernemen

zouden van een man, aan wiens gezond verstand zij misschien twijfelden.

Doch Lintermans was wereldburger genoeg om te weten, dat er drijfveeren zijn, die, in beweging gesteld, ook het schijnbaar onmogelijke doen gelukken. Zijn plan was spoedig beraamd. De karmelitessen van Antwerpen verzocht hij aan die van Keulen te schrijven, om de tusschenkomst in te roepen van Maria de Medicis, de moeder des konings van Frankrijk Lodewijk XIII, die toen in ballingschap daar verblijf hield. Van haar wenschte hij een brief te bekomen aan den prins. De koningin bebewilligde gaarne en schreef aan Frederik Hendrik, om toch te veroorloven, dat zich te Oorschot eenige weinige religieusen in alle stilte vestigden.

Met dezen brief toog Lintermans naar den Haag, maar de prins, zooals te begrijpen is, zag op van dat verzoek. Of Frederik Hendriks godsdienstige begrippen toen nog zoo scherp afgeteekend waren, dat zij hem verbieden moesten tot de stichting van een klooster mede te werken, weet ik niet, maar zeker is het, dat hij toch ook niet begreep, waarom die karmelitessen nu juist te Oorschot zich wilden vestigen, in een gewest, waar de Hervorming moest ingevoerd worden. Ook werd in den brief zijne macht overschat. Was het aan hem zulk een toelating te geven? Dat behoorde aan de Staten-Generaal; minstens moesten dezen door hem daarin gekend worden, en nimmer was van hen iets te verwachten! Aan de andere zijde zou hij gaarne voor Maria de Medicis gedaan hebben, wat maar eenigszins in zijn vermogen was.

Deze bleef middelerwijl aanhouden, en met hare brieven toog Lintermans telkens Haagwaarts; want wat ik

hier in eenige regelen verhaal, heeft niet korter dan ongeveer zeven jaar hem in spanning gehouden, zijn taai geduld gedurende al dien tijd op de felste proeve stellende. Al welwillender ontving Frederik Hendrik hem iedere reis; blijkbaar begon hij van den vromen man te houden, en eindelijk liet hij zich overwinnen. Den 4 April 1642 teekende hij „sauvegarden" voor drie karmelitessen 1), die zich te Oorschot vestigen zouden; het waren Maria Margareta ab Angelis en Anna van St. Teresia uit het klooster te Antwerpen, benevens Maria de Jesu uit dat te Keulen. Ik onderstel dat de prins de gevolgen voor rekening van den verzoeker gelaten heeft, want de „sauvegarden" waren slechts door hem afgegeven als kapitein-generaal, en daarom alleen van kracht voor het krijgsvolk; het burgerlijk gezag behoefde ze niet te eerbiedigen; het is waar, 's prinsen zedelijke macht was groot genoeg om de ambtenaren en officieren te weêrhouden van tegenover die stukken met de plakkaten te voorschijn te komen, maar slechts zoolang als de Staten-Generaal er zich niet meê moeiden.

Lintermans echter meende, dat alle zwarigheid nu overwonnen was; van de Staten vreesde hij niets; alleen voor het krijgsvolk was hij beducht geweest; toen hij te Antwerpen zijne stukken zegevierend voor de hoofden der karmelieten openspreidde, moesthij evenwel ondervinden, dat dezen het anders begrepen. Te recht zeker. De provinciaal en de generaal der orde vooreerst moesten nu nog toestemming geven tot de oprichting van het klooster, en bovendien ook de bisschop van 's Hertogenbosch, die,

1) De Loyac, p. 94.

ver van zijne kerk gebannen, in Zuid-Nederland verbleef. Zouden zij dat ooit doen? Zouden zij die „sauvegarden" van den prins erkennen en een voldoenden waarborg achten voor het rustig verblijf van religieusen in een gewest, waar de Staten-Generaal met geweld heerschten, waar zij haar elk uur door een garnizoen konden doen overvallen. Mochten zij het doen? Was dat niet het Hof van Brussel krenken, dat zijne aanspraken op dat gewest staande hield? Lintermans echter, die geene zwarigheden meer scheen te achten, schrikte niet terug voor al deze bedenkingen. Hij herinnerde zich zijn ouden studie-vriend, pater Isidorus van St. Joseph, die algemeene procurator der karmelieten was geworden; door hem hoopte hij des generaals toestemming te verwerven; maar zijn geduld werd alweêr op zware proeven gesteld. Ongunstige adviezen, schijnt het, werden er gegeven, en niet ten onrechte, die telkens moesten weêrlegd worden, zooveel mogelijk althans, en de zaak bleef hangen. Schoorvoetend gaf toch eindelijk de generaal den 3 April 1643 zijne toestemming, en zie nauwelijks was zij bekend, of eene openlijke afkeuring begroette haar; verscheidene vrome personen van aanzien schreven naar Rome, „dat eenvoudig die lammeren waren overgeleverd aan wolven, en dat alle regels der voorzichtigheid het intrekken der toestemming vorderden".

In deze ongunstige omstandigheid moest nu ook nog de goedkeuring des bisschops van den Bosch verkregen worden. De provinciaal verzocht ze, maar Mgr. Joseph van Bergaigne had niet weinig zwarigheden. Hij kende den toestand; in het buitenland was wellicht te veel waarde gehecht aan 's prinsen handteekening, dien men den prins

van den lande achtte; en wat zou het Hof van Brussel denken? Maar eindelijk liet ook hij zich overhalen en geruststellen, ofschoon hij nog een vol jaar over die stichting nadacht, zoo vol gevaren kwam zij hem voor. Den 8 April 1644 gaf hij te Antwerpen zijne goedkeuring, op God meer vertrouwende zeker dan op de menschen en hunne berekeningen.

Alles werd nu bereid voor de stichteressen van het nieuwe klooster; den 17 Mei verleende de gouverneur van Antwerpen haar paspoorten, en drie dagen later ondernamen zij den tocht naar Oorschot. Altijd volgden zij afgelegen wegen, uit vrees voor het staatsche garnizoen van den Bosch, dat vaak strooptochten ondernam in de omstreken, tot voor de poorten van Antwerpen 1), en, verhit op buit, wellicht weinig acht zou geslagen hebben op al die vrijgeleiden 2), vooral omdat het nonnen gold. Den 21 Mei bevonden allen zich behouden bij de kapel van den Heiligen-eik te Oorschot 3), waar ze hare eerste dankbede stortten voor die reis, gelukkig volbracht tusschen zoo vele en groote gevaren.

Lintermans slaagde er nu ook in eenige gronden en erven aan te koopen, waardoor zijn huis beter voor verblijfplaats der religieusen geschikt werd. De eerste overste was Maria Margareta, en de eerste postulante des stichters eenige dochter. Geruimen tijd had deze met haar vader in geschil verkeerd over de stichting, iets dat zijne tallooze

---

1) De Loyac, p. 107.

2) De reizigers liepen gevaar om gevangen genomen, uitgeschud en op losgeld gesteld te worden; zelfs van te worden getortureerd, als men hun een hoog losgeld wilde afpersen.

3) De Loyac, p. 208.

bekommeringen nog buitengewoon vergrootte, maar nu was zij eensklaps van gedachten veranderd. Haar voorbeeld volgden verscheidene andere jeugdige personen, en zoo begon de kleine gemeente zich uit te breiden, vreedzaam maar snel, dank aan de zorgen der overste en aan de hooge bescherming tegen de vele gevaren, die van alle zijden de veege stichting omringden.

De Staten-ruiters, wier kurassen men vaak op de heide blinken zag, waren hier wel het meest te vreezen. Doch er bestond nog iets anders. Zooals ik reeds zeide, was den generaal der karmelieten er openlijk een verwijt van gemaakt, dat hij op zulk een gevaarlijk punt het verblijf van religieusen veroorloofde; en toen hij eenigen tijd later zich te Luik bevond, was hij persoonlijk daarover onderhouden en werd het ware van den toestand hem onder het oog gebracht. Het ontstelde hem, en Maria Margareta vreesde zeer, dat de stichting te Oorschot zou worden opgeheven; zij bleef echter op God vertrouwen en spoorde nieuwe middelen op om het voortbestaan des kloosters te verzekeren.

Maria de Medicis was overleden; maar eene andere beschermvrouw vond zij nu in hare dochter, Henrietta Maria van Frankrijk, in 1625 gehuwd met Karel I, koning van Groot-Brittanje: eene vrome vrouw, die overal, wanneer zij vermocht, de Katholieken beschermde, hoofdzakelijk in Engeland, alwaar zij, tot hare diepe smart, ze vervolgen zag door den koning, haar gemaal, ondanks het verdrag, bij hun huwelijk aangegaan, dat hij ze begunstigen zou. Die godsdienstige en ongelukkige dochter van Hendrik IV, die later, toen Karel I door Cromwell naar het schavot gevoerd werd, zelve in een

klooster een toevluchtsoord zocht, schreef op verzoek van Maria Margareta dadelijk naar Frederik Hendrik ten voordeele der kleine Oorschotsche gemeente, en de prins gaf op nieuw gaarne daaraan gehoor, want Henrietta Maria kon in nog veel grooter mate aanspraak maken op zijne welwillendheid dan hare moeder; hij schonk eene verklaring, den 6 Februari 1676 in den Haag geteekend, welke zijne eerste „sauvegarde" bevestigde en die nog nadere gunstige beschikkingen inhield. Wij weten, dat dit alles niet veel van kracht wezen kon, tegen den onwil der Staten-Generaal, maar de karmelitessen stelden er zich gerust mede in het vreedzame kloostertje, dat hoopte vergeten te worden door geheel de wereld, om onder de vleugelen der onbekendheid te blijven voortbestaan.

De prins overleed in 1647, de onderhandelingen voor den algemeenen vrede waren geopend en voorspelden aanvankelijk zooveel goeds, dat de vrees meer en meer verdween, niet alleen binnen dat gesticht maar in geheel Staats-Brabant; overal schepten de Katholieken moed en hoop, want bij herhaling werd verzekerd, dat de koning van Spanje voor hen vrije godsdienstoefening bedongen en verkregen had. Luide gaven zij hunne vreugde te kennen, hunne vijanden zelf geloofden het, zoodat zij meenden daartegen maatregelen te moeten nemen. Den 13 November 1646 waren voor de schepenen van den Bosch twee afgevaardigden der classis verschenen, de predikanten Valconarius en ab Aelst, te kennen gevende:

Dat geruchten liepen en door de papisten in deze stad daarop reeds werd roem gedragen, dat bij de generale vredehandeling, die onder Gods zegen reeds ver was gevorderd, wel iets mocht besloten worden ten aanzien der Meijerij, tot toelating van de papen en

de papiste superstitiën; en dat alzoo hun vergadering zich dat ten hoogsten had ter harte getrokken, inziende het groot nadeel, dat daardoor in het algemeen aan Godes kerke en de ware gereformeerde religie zou worden toegebracht, en speciaal in deze kwartieren, waar Godes gemeente zeer klein is en hare vijanden zeer sterk en machtig zijn. Waarom de classis hen heeft afgevaardigd, om bij de Staten-Generaal en andere collegien alle pogingen aan te wenden, opdat deze stad en hare Meijerij in zoo zorgelijken en schadelijken staat voor de ware gereformeerde religie niet worde gesteld, maar dat de papen en hun superstitiën daaruit blijven geweerd. Zij verzochten den Magistraat brieven van voorschrijving aan de Staten „voor deze goede en ijverige intentie, tot voortplanting van Godes H. Woord" 1).

De magistraat verleende die, op het oogenblik zelf, dat hij in vereeniging met de andere Staats-Brabantsche steden werkzaam was, om het gewest tot eene onafhankelijke provincie verheven te krijgen: eene poging, die geheel schipbreuk leed, terwijl de ijver der predikanten met volkomen uitslag werd bekroond.

Maria Margareta, die ook dat gerucht van vrije godsdienstoefening vernam, zoo schrijft de Loyac, smeekte God, dat het bewaarheid worden mocht, en, verhaalt hij verder: de H. Joseph verscheen haar, in een verscheurd kleed, haar kenbaar makende, dat al die geruchten onwaarachtig waren; integendeel, dat zij persoonlijk veel van de nieuwe landsheeren zou te verduren hebben.

Het bleek helaas te spoedig, dat dit de waarheid was; want de vrede van Munster was nauwelijks afgekondigd, de Staten-Generaal waren te nauwernood als souverein der Meijerij van den Bosch erkend, of als eene onweêrsbui barstte de vervolging in eene reeks

1) Notulen Schepenen Reg. A 60.

plakkaten over dat ontstelde en ontgoochelde gewest los, met eene hevigheid, die het vaste beraad deed kennen, om het Katholicisme er voor immer te vernietigen. Den 16 Juni 1648 reeds verscheen, uitgelokt door de classis van den Bosch, een plakkaat, hetwelk allen priesters en kloosterlingen gebood hunne kerken en huizen te ruimen; den 14 April 1649 een tweede, nog scherper, tegen alle geestelijken en monniken, hoofdzakelijk tegen de Jesuïeten; en tevens werd nu overal met geweld de hervormde godsdienst ingevoerd. De kerken werden voorgoed aan de Katholieken ontnomen met alle de kerkgoederen, de geestelijken verdreven en op de voornaamste plaatsen predikanten beroepen.

Wederom neem ik hier eenige regelen van de Loyac over. Toen de vrede van Munster zou afgekondigd worden, zoo verhaalt hij, zag Maria Margareta in haar gebed, dat de altaren der kerk van Oorschot werden afgebroken door een haar onbekend man, wiens wezen haar echter voor den geest bleef staan, en toen zij eenige dagen later den predikant zag voorbijgaan, herkende zij dien man in hem.

Onbeschrijfelijk is de ontsteltenis, die de ban-plakkaten der Staten-Generaal aan de Katholieken van Staats-Brabant veroorzaakten, en de rampen, die zij na zich sleepten. Vreeselijke gevallen vergezelden de uitvoering hunner bevelen, zooals te Gemert, waar tal van geestelijken zich sedert 1629 teruggetrokken hadden, omdat die vrije rijks-heerlijkheid hun eene verblijfplaats bood, waar zij veilig waren voor de Staten, en die nu eensklaps overvallen en gevangen genomen werden. Voor Maria Margareta kwamen die onheilen niet onverwacht; de

verwarring, de vrees groeiden rond haar, maar zij bleef gerust; tijdig had zij weder hare toevlucht genomen tot de vrome Engelsche koningin, en Henrietta Maria was ook weder dadelijk bereid haar te helpen; zij kon nu zelfs machtiger invloeden doen gelden dan vroeger, want hare dochter was gehuwd met den nieuwen stadhouder, Willem II. Deze prins werd even geneigd bevonden als zijn vorstelijke vader, om aan Henrietta Maria's verzoeken gehoor te geven. Den 21 April 1648 teekende hij eene „sauvegarde", waarin werd verklaard

„Dat hij onder zijne bescherming en die der Staten-Generaal nam de karmelitessen, wonende te Oirschot in de Meijerij van den Bosch, met haar kapellaan en dienstlieden, zoomede haar huis, tuin, boomgaard, vruchten, granen en hare andere roerende en onroerende goederen. Verbiedende allen krijgsbenden van den Staat, zoo voet- als paardevolk, onder zware poenen en lijfstraf, hen te hinderen; uitdrukkelijk willende, dat deze karmelitessen en alles, wat haar toebehoorde, zullen beveiligd wezen tegen geweld en overlast, plundering, rantsoenering en inkwartieringen".

Men ziet, het was alweder slechts eene beschermingsakte van den kapitein-generaal, die door de krijgsmacht alleen behoefde geëerbiedigd te worden, maar ook de Staten, verklaart de prins, namen de karmelitessen onder hunne hoede. De Staten zelf echter gaven hoegenaamd geene verklaring in de „sauvegarde" of daarbuiten; uit vriendschap voor den prins schenen zij alleen zwijgend zich te onthouden. Toch, hoe onvoldoende deze „sauvegarde" was tegen het burgerlijk bewind, zij strekte de karmelitessen tot een schutsmuur; want niet licht zou een kwartierschout of landdrost, en evenmin de hoogschout, het gewaagd hebben de hand naar het klooster uit te strekken, uit vrees van 's prinsen veront-

waardiging te beloopen, die in Staats-Brabant altijd veel meer gezag uitoefende dan in de provinciën, om de groote beteekenis, die dat grensgewest had voor 's lands verdediging. De zedelijke bescherming van den stadhouder was daarom voor onze religieusen van de hoogste waarde, en onder de vleugelen daarvan bleef haar kleine Karmel, te midden der omverwerping van geheel den katholieken cultus in Staats-Brabant, vreedzaam bloeien, groen en jeugdig als de prachtige boomen van Oorschot, waartusschen als émail het dorp hier en daar uitkomt, die al dichter rondom den hoogen toren wuivend opschieten, uit de eenzame heide, welke onvruchtbaar, onbebouwd zich mijlen ver rond hen uitstrekt.

Het waren daarbuiten toen treurige tijden. Kerken en kloostergestichten stonden gesloten en verlaten, ontbloot van hun beelden en sieraden — meesterstukken vaak uit het glorievol en gezegend tijdperk, vroeger genoten door het nu zoo zwaar geteisterde gewest — de godsdienst der vaderen was er ten stelligste verboden. De enkele vrouwenkloosters, wier bewoonsters niet gevlucht waren, stonden, zoo in de hoofdstad als buiten hare muren, onder het strengste toezicht; hunne goederen waren aangeslagen; novicen mochten niet meer aangenomen worden; de nog levende nonnen genoten een jaargeld van het kantoor der kerkelijke goederen, dat haar een armelijk bestaan verzekerde; de kloosterkapellen waren gesloten en de sleutels in handen van den hoogschout gesteld, opdat daar in het geheim geen godsdienstoefening zou gehouden worden, vooral geen Mis gelezen. De predikanten hadden den 5 Maart 1638 de bevoegdheid verkregen, om in persoon telkens, wanneer zij wilden,

de kloosters te bezoeken, waar zij hunne welsprekendheid verkwistten, om de arme nonnen tot afstand van heur geloof en heure geloften te bewegen: een arbeid, welke zijn loon niet waard was, en die nooit bloesem droeg, laat staan vruchten, maar desniettemin bitter onaangenaam was aan deze weêrlooze schepselen.

Onder de verlaten gewelven harer oude, schoone kloosters, waar de galm der gezangen van vroeger en de geur van wierook en waslicht nog scheen te zweven, kon men jaren en jaren naderhand nog eenige dier nonnen zien dwalen, in heur versleten ordekleed. Zij waren hoogbedaagd en hadden nog maar korten tijd te leven. Die doorschijnend waskleurige gezichten, omgeven van hagelwitte kappen, die bleeke handen, welke den rozenkrans en het oude getijdenboek hielden, zij brachten het nieuwe geslacht eene eeuw in de gedachten terug, eene vervlogene eeuw, welke het niet gekend had, en waarvan zij alleen nog de vertegenwoordigsters waren 1).

Tot haren laatsten adem bleven zij onafscheidbaar gehecht aan hare cellen en kruisgangen, als aan de ark des behouds, die uit de stormen der booze tijden haar naar eene gelukkiger toekomst voeren zou, welke echter hier op aarde voor geen harer zou aanbreken. Allen zouden lang in heur vergeten graven sluimeren, eer die betere tijd zou dagen, eer de dageraad der vrijheid weer voor Staats-Brabant aanlichten en juichend zou begroet worden.

---

1) Blijkens de resolutie des Raads van State van 4 September 1705, leefden toen nog twee nonnen van het klooster Koudewater. Den 18 Juni 1705 was de laatste non van het klooster te Dommelen overleden.

Geheel anders was het binnen de wanden, die Maria Margareta met hare kleine gemeente bevolkte; zij mocht novicen aannemen; ook konden daar de kerkelijke diensten plaats hebben, ofschoon dit altijd in groote stilte en voorzichtig geschieden moest, en niemand daarbij mocht toegelaten worden, die niet tot het gesticht behoorde. De kloostermuren begrensden echter haren ijver niet; het is bekend, dat zij de vervolgde Katholieken troostte en opbeurde, den wankelenden moed insprak en ook voor de weinige Hervormden, die in den omtrek woonden, groote belangstelling aan den dag legde. Hare kloosterzusters wist zij met haren geest te vervullen; door eene roerende welsprekendheid, die haar eigen was, verhief zij allen, die haar hoorden, tot de beschouwing der bovenaardsche dingen 1).

Groote inwendige smarten, gepaard aan een zwaar lichamelijk lijden, waarvan geen geneesheer de oorzaak ontdekken kon, beproefden haar inmiddels 2). Den 5 Juli 1654 reeds schreef zij: „du reste tout nous va bien, et touchant la santé, cela vat pauvrement" 3). Het was in het midden van al dit lijden, dat zij in de vervoering harer hemelsche liefde de bede slaakte, dat haar lichaam na haren dood tot olie mocht versmelten, die branden zou voor het H. Sacrament; eene bede 4), die verhoord werd, die het wonder van haar leven en dood vormde, maar haar tevens tot eene ergernis voor velen, tot een spot

---

1) Mgr. de Ram, *Notice sur la Vénérable Marie Marg. des Anges*, p. 13.

2) De Loyac, p. 180.

3) Eigenhandige brief, in het kerk-archief van Oorschot.

4) De Ram, t. a. p. bl. 13.

voor nog meerderen maken moest. Ongeveer zeven maanden voor haren dood, dus in Augustus 1657, ontwaarde men dat hare voeten de wond-teekenen droegen, met de nagelen daarin. De nagelen hadden het vleesch der voeten doorboord en daarin eene vrij groote opening gemaakt. Zij werd toen verplicht te bekennen, dat reeds meer dan drie jaar 's Heeren wonden door haar gedragen werden, dus ongeveer van het oogenblik af, dat zij den hierboven aangehaalden brief schreef. Op Lichtmis-dag 1658 bedaarden al de smarten, die zij sedert jaren leed; haar aangezicht werd heerlijk en blozend als in hare jeugd, het glinsterde, maar haar einde, verklaarden de geneesheeren, was nabij. Zij ontving de sacramenten der stervenden en verzocht toen dringend, haar lichaam niet ter aarde te bestellen, vóór haar broeder, pater Petrus van het H. Kruis, die missionaris in Engeland was, zou tegenwoordig wezen. Een geheimzinnig verzoek, waarvan eerst later de strekking en de beteekenis werd begrepen.

Den 5 Februari overleed Maria ab Angelis, twee en vijftig jaar oud; haar aangezicht bleef schoon en het lijk, tentoongesteld voor de kloostertralie, bleef buigzaam, hetgeen vooral de aandacht trok, omdat de winter zoo fel en langdurig was.

Na deze levensbijzonderheden zullen wij in een volgende aflevering verder de geschiedenis van dat lijk mededeelen, de verschijnselen die zich daarbij voordeden, de tegenspraak welke zij uitlokten, en den heftigen strijd die daaromtrent is gestreden.

(*Wordt vervolgd.*) J. C. A. HEZENMANS.

BOEKBEOORDEELING.

HET LIJDEN EN STERVEN VAN ONZEN HEER JESUS CHRISTUS 1).

Daar bestaat eene menigte van boeken en geschriften over het leven en lijden des Heeren, waarin diepte van inhoud, scherpzinnigheid van verklaring, innigheid van gevoel en rijkdom van toepassing als het ware met elkander wedijveren. 't Is eene onafzienbare reeks van monumenten, waarin de wijsgeer, de dichter, de kunstenaar, de exegeet, waarin bovenal de Heilige al de krachten van hun geest, al de vurigheid en gloeiende liefde van hun hart hebben doen spreken. Kan het verwondering wekken, als we bedenken, dat zij allen het leven, lijden en sterven van Jesus Christus, die reeks van geheimen, vol schatten van goddelijke macht, wijsheid en liefde, tot onderwerp hebben? Is dat niet rijker dan de zon, die hoewel één, toch een onnoemelijk getal stralenbundels uitschiet, en die naarmate van de ontvankelijkheid der voorwerpen, waarop ze haar licht neerwerpt, in tallooze kleurschakeeringen den innerlijken rijkdom van dat ééne licht doet uitschitteren?.... Dat lijden van Christus, reeds meer dan achttien eeuwen de bron van zoovele christelijke geschriften en de blijvende bron van studie en overweging voor alle christenschrijvers tot in de verste nageslachten, is door den begaafden schrijver, den ZeerEerw. Heer Ruscheblatt, in nieuwen vorm de wereld ingezonden. Het katholieke Nederland heeft gaandeweg kennis genomen van de vruchten zijner studie en godsdienstige overwegingen, en is nu instaat dat christelijk werk, vrucht van krachtig geloof en vurige liefde, te genieten en te bewonderen.

---

1) Uitvoerig verhaald en overwogen door H. J. H. Ruscheblatt, Rustend Pastoor en Oud-Leeraar aan het Seminarie *Hageveld*. Twee deelen. Amsterdam, F. H. J. Bekker, 1886—1887.

Bestonden er dan in onze taal geen boeken genoeg over dat verheven onderwerp? Daar bestonden er velen in verschillenden vorm, maar zulk een, als de Eerw. Heer Ruscheblatt heeft geschonken, bestond er nog niet. Die verschillende werken munten meer of minder uit of in geleerde verklaring of in fijne beschrijving of in ascetische beschouwing enz. Dit boek echter vat den rijkdom, waarin 's menschen geest en hart zich kunnen uitstorten, tot één bundel te zamen en geeft een geheel, waarin juistheid van verklaring, duidelijkheid van voorstelling, diepte van beschouwing, levendigheid van beschrijving, helderheid van teekening met diep gevoel, echt christelijke overweging en gebed, in één woord: met alles, wat de ziel kan voortbrengen, hand aan hand gaan.

Tot welke soort dan behoort dat boek? Is het een studieboek? Ja, als men wil, ten deele, want het is vol wetenschap en wel van de echte, namelijk van die wetenschap, welke zonder vertooning, zonder eene menigte van noten en in de tekst onplaatsbare, maar aan den voet der bladzijden soms opgehoopte aanhalingen, zich in allen eenvoud doet kennen. Is het een gebedenboek? 't Is niet datgene, wat men gewoonlijk onder den naam van „kerkboek" verstaat, maar de geest van gebed zweeft toch over die bladzijden en deelt zich onwillekeurig mede aan den aandachtigen en godvruchtigen lezer. Is het een leesboek? Ja, ten deele, en 't verschaft, bij vermeerdering van godsdienstige kennis, echt christelijke ontspanning des geestes. Is het een meditatieboek? Ja, dat is het bovenal, gelijk de schrijver uitdrukkelijk in zijne voorrede verklaart. Is dat boek ook geschikt om in den huiselijken kring, vooral in de dagen van den heiligen vastentijd, te worden gelezen? Ja volkomen. Dat boek is juist daarom de wereld ingezonden om de Katholieken van Nederland in die christelijke stemming te brengen en te houden, waarin ze altoos, maar vooral gedurende de dagen, waarop ze bijzonder worden herinnerd aan de smarten des Verlossers, zich moeten bevinden.

Dit boek bezit in hooge mate het aantrekkelijke der nieuwheid, niet omdat het eerst onlangs in het licht is verschenen, niet omdat er nieuwigheden in worden gevonden, of omdat het tal van nieuwe gezichtspunten aanbiedt, maar omdat het in een afgewerkt geheel en in frisschen vorm weergeeft wat bij vele anderen slechts ten deele wordt aangetroffen. Is dit werk dan louter eene compilatie van andere geschriften? Daarvan is allerminst spraak. Hoewel misschien geen ander onderwerp den schrijver zoo in de noodzakelijk-

heid brengt om over te nemen, wat anderen, wederom in navolging van vroegere schrijvers, hebben gezegd of geschreven, als dit onderwerp; hoewel de toepassingen, in deze lijdensbeschrijving aangebracht, bij verschillende heilige schrijvers, nu eens beknopter dan weder uitvoeriger behandeld, worden gevonden; — toch is het werk, getiteld: *Het lijden en sterven van onzen Heer Jesus Christus*, een eigen werk en draagt den stempel van eigen gezette studie, van eigen diepe overweging. Al lezende ziet en gevoelt men, dat de schrijver één is met zijn onderwerp, en dat, hetgeen hij voortbrengt, opwelt uit de diepte zijner ziel. De schrijver heeft gedaan wat de bezielde bouwkunstenaar doet. Deze toch bezigt de bestaande en door anderen gereed gemaakte materialen, de oude bekende lijnen, maar vormt daarvan door kunstige groepeering een harmonisch geheel en stort daarover zijnen geest zoodanig uit, dat ieder kenner, die het voltooide werk beschouwt, aanstonds uitroept: dat is het werk des kunstenaars, daarin leeft diens ziel in al den rijkdom harer gaven.

Het plan van het geheele werk is breed opgevat en flink ontwikkeld; de voorstelling der feiten is frisch en degelijk; de tekstverklaring kort en zakelijk; de overleveringen, die het bijbelverhaal aanvullen, zijn uit vertrouwbare bron geput; de toepassing is pittig en gezond, en, wat van groote beteekenis moet geacht worden in een werk als dit: met groote verscheidenheid en zonder afmattende herhaling volgt het de verschillende lijdenstoestanden des Verlossers.

De ZeerEerw. Heer Ruscheblatt heeft aan het katholieke Nederland een degelijk katholiek werk geschonken. 't Is geschikt voor alle Katholieken: geleerden en niet-geleerden, grooten en kleinen, maar toch allermeest voor de kleinen of de eenvoudigen van hart, omdat deze de taal des eenvouds het best begrijpen en genieten.

Wij moeten nu de aandacht toch even vestigen op de onderdeelen van het geheele werk. De schrijver zegt ons, dat hij, in afwijking van de meest algemeen aangenomen wijze van behandeling, welke de lijdensgeschiedenis begint met den uittocht van Jesus naar den hof van Gethsemane, aanvangt met de opwekking van Lazarus, om, mogen we eene beeldspraak gebruiken, het geheele treffende tafereel van Christus' lijden, in zijne daarbij behoorende lijst beter te doen uitkomen. Die afwijking van het bestaande gebruik is geene overtreding eener bestaande en erkende wet, en wordt door de lezers den eerwaarden schrijver geenszins ten kwade geduid, maar wel dankbaar door hen begroet. Die inleiding tot

de eigenlijk gezegde lijdenshistorie is als een prachtig portiek, dat ons binnenvoert in een majestueus gebouw. — Wij zullen hier het plan des schrijvers niet haarfijn mededeelen; dat kan door een ieder in de inhoudsopgave worden nagegaan. Wij achten het voldoende te vermelden, dat het geheele *Lijden en sterven van onzen Heer Jesus Christus* in twee deelen is behandeld, waarvan het eerste in vier, het tweede in drie hoofdafdeelingen is gesplitst. Die eerste hoofdafdeeling behandelt, gelijk we reeds hebben vermeld, de gebeurtenissen, welke het lijden zijn vooraf gegaan; de volgende vijf houden zich uitsluitend bezig met de eigenlijk gezegde lijdensgeschiedenis, terwijl de zevende afdeeling den Zaligmaker in Zijne verheerlijking beschouwt.

In die vijf hoofdafdeelingen — Gethsemane; het rechtsgeding der Joden en vervolgens der Heidenen tegen Christus; de kruisiging; Christus laatste woorden en sterven — groepeert de schrijver rondom het Evangelieverhaal de voorafbeeldingen en voorspellingen van het Oude Verbond, het getuigenis der Apostelen, de uitspraken der Kerkvaders, de overwegingen van Gods heilige dienaren, en hij verricht dat op zulk eene schoone wijze, dat met elk hoofdstuk het beeld des Zaligmakers, treffender en aangrijpender geteekend, ons voor oogen staat. De verschillende hoofdstukken, waaruit elke afdeeling bestaat, zijn goed afgewerkt en geven de verschillende lijdenstoestanden zoodanig weer, dat we van medelijden worden aangegrepen bij de overweging van Christus' smarten, en van haat worden vervuld tegen de zonde, die van onzen kant de oorzaak is geweest van Christus' lijden. Daar zien we den Verlosser voor ons afgebeeld als den man der smarten, verguisd en versmaad, maar in de pijnen en folteringen telkens meer Zijne liefde ons zondaren openbarend. De liefde van Christus is de zon waarop het oog des schrijvers, zonder moede te worden, voortdurend is heengericht, en wier heerlijkheid hij ons telkens krachtiger en voller afmaalt.

Mogen we, bij al het goede en schoone, een paar gedeelten aanstippen, waarvan enkele hoofdstukken ons bijzonder treffend zijn gebleken, dan wijzen we op den hof van Gethsemane, waarvan de gebeurtenissen, vooral het verraad van Judas, aangrijpend zijn geteekend; op de doornenkrooning enz. Wilden we hier eene bloemlezing geven, we zouden menig treffend gedeelte moeten aanhalen. De godvruchtige lezer echter behoeft dat niet, en hij kan de schoonheden van het geheel meer volkomen genieten,

wanneer hij ze in hare eigenaardige omgeving, waarin ze toch beter uitkomen, voor oogen heeft.

Na deze vijf hoofdgroepen, waarin het lijden des Verlossers wordt beschouwd, volgt eene afdeeling getiteld: *De verheerlijking van Christus*. Dit laatste gedeelte is een schoon, vertroostend slot op de overweging van Christus' onmetelijk lijden. Hoewel we allen het glorievolle einde van Jesus' smarten kennen, gevoelen we ons toch altoos opnieuw verheugd, wanneer we, na den vernederden Zaligmaker te hebben gezien, Hem verheerlijkt aanschouwen, en aldus in het sprekendste aller voorbeelden zien, dat na de vernedering de verheffing, na het lijden de glorie, na de versmading en den dood de verheerlijking en het onvernietigbaar leven volgt. We zijn den schrijver dankbaar voor de schoone bladzijden ons in deze laatste afdeeling geschonken.

Zijn er nu geen fouten of onvolmaaktheden in dit werk? Daar zal bezwaarlijk eenig menschenwerk worden gevonden, waaraan geen feilen kleven; maar we hebben ons er niet toe gezet deze angstvallig op te sporen. Dit is nu wellicht in strijd met den aard eener volledige beoordeeling of met de eischen der gewoonte, maar we hebben gemeend den indruk van het schoone geheel niet in het minst te mogen verkleinen door de aanhaling van eenige fouten, hier of daar in het werk aanwezig.

We moeten den eerwaarden schrijver onzen dank betuigen voor den moeitevollen arbeid, dien hij zich heeft getroost; voor de volhardende inspanning, bij dit werk getoond; voor het schoone boek, de vrucht eener driejarige studie, dat hij ons heeft geschonken. Heeft de Eerw. Heer Ruscheblatt reeds voorlang, in het maandschrift *De Katholiek*, door vele verhandelingen zich doen kennen, in dit boek, het eerste groote werk door hem bearbeid, toont hij zich in zijne volle kracht als schrijver. Dit eerste voortbrengsel zijner godvruchtige studiën doet ons met verlangen uitzien naar een tweede, dat, zoo wij ons niet bedriegen, door hem wordt bewerkt en voor de pers gereed gemaakt.

De eerwaarde schrijver weet zijne gedwongen rust vruchtbaar te maken voor zijne katholieke land- en stadgenooten, en wel onder tweevoudig opzicht: door zijnen godvruchtigen arbeid werkt hij mede aan het geestelijk welzijn van Nederlands Katholieken, doet hij hun Christus' liefde in al hare kracht kennen en ontsteekt hij in hunne harten den gloed der liefde; door zijn godvruchtigen arbeid werkt hij tevens mede aan de leniging van den nood zijner

lijdende medechristenen. Dit boek toch heeft hij aan Nederland geschonken ten bate van het R. K. Gasthuis, dat eenmaal binnen Amsterdam zal verrijzen.

Moge dan ook de waardeering, de dankbaarheid, waarop deze arbeid des schrijvers door zichzelf aanspraak maakt, algemeen zijn onder ons Katholieken; zij is ten volle verdiend. Moge ten blijk daarvan des schrijvers boek in tallooze gezinnen gevonden, gelezen en overwogen worden; dan beantwoordt het aan de bedoelingen waarmede het de wereld is ingezonden, en zal het rijke vruchten voortbrengen.

Nadat de eerwaarde schrijver ons zoo in uitvoerige beschouwing Christus' liefde in hare uitgebreidheid en diepte heeft doen kennen en gevoelen, geeft hij ons ten slotte nog een juweeltje van heilige poëzie te genieten, waarin de liefde, door Christus ontstoken, zich vol dankbaarheid en vervoering uitstort. 't Is de lofzang van den H. Bernardus tot Jesus: *Jesu dulcis memoria.* Dat is een lied van de heilige, waarlijk vervoerde ziel; een lied vol eenvoud en verheffing, vol diepen ernst en kinderlijke blijheid, vol zuchtend verlangen en toch getuigend van reeds genietend bezit, vol dankbaarheid en begeerte naar hooger gave — een lied des hemels, reeds op aarde aangeheven, dat de ziel opvoert naar de woningen der zaligheid, om te juichen in Gods aanschouwing. 't Is het lied der liefde, die speelt en verrukt is en in haar vervoerd spel als een vuurstraal opschiet naar de bron des lichts en der liefde, naar God.

Dat lied van den H. Bernardus, in den oorspronkelijken vorm slechts door degenen te genieten, die het Latijn verstaan, is voor alle Nederlanders genietbaar geworden door de vertaling, welke de Eerw. Heer Vorkotter daarvan heeft gegeven. Moeilijk werk, én om de kortheid en volheid tevens van uitdrukking, én om den eenvoud van vorm, én om de innigheid van poezie, eigen aan het lied van een H. Bernardus. De Eerw. Heer Vorkotter echter heeft eene vertaling geleverd, die, naar ons inzien, boven allen lof is verheven. Hoewel het Hollandsche vers, uit zijn aard, zich breeder voordoet dan het oorspronkelijke, geeft het toch zonder overlading, bijna overal met angstvallige nauwkeurigheid en voortreffelijke zuiverheid, weder wat de dichter in zijne keurige strofen heeft neergelegd. Daar is geen geweld gepleegd aan den zin der woorden; wat Bernardus heeft gegeven, schenkt ons ook de Eerw Heer Vorkotter. En hoe schenkt hij ons die lettervrucht? Met een eenvoud, welke dien van Bernardus op zijde streeft, met

eene zoetvloeiendheid en gemak van uitdrukking, die meesterschap over de taal veronderstellen, met eene fijnheid van gevoel, die de dichterlijke ziel verraadt.

Daar staat aan het einde van „Het lijden" een keurjuweel neergeschreven in Latijnsche strofen, en daarnevens schittert datzelfde keurjuweel, maar nu door Hollandsche hand in Holland's goud gevat. 't Is schoon wat de eerwaarde vertaler ons heeft geleverd, zoo schoon, dat als we de eerste strofen hebben gelezen, we niet kunnen eindigen, alvorens we de laatste hebben genoten, om dan weder met de eerste aan te vangen. 't Is kunstvol, niet kunstig wat hij heeft voortgebracht, want de kunstigheid spreekt te veel van moeite en inspanning, maakt te veel vertooning, welke vreemd is aan de ware kunst; 't is kunstvol en daarom gaat de lofzang zoo kinderlijk, zoo gemakkelijk, zoo blij en vervoerd daarhenen, verbergt van nature al wat zijne samenstelling aan arbeid heeft gekost, doet ons schier denken: zoo zouden we het ook wel kunnen uitvoeren, omdat alleen het schoone in al zijne bekoorlijkheid daar te zien en te genieten wordt gegeven.

We zijn er bijna toe gekomen om eene recensie van den lofzang te schrijven; dit is echter niet ons plan, maar we hebben gemeend de gelegenheid, ons aangeboden, te moeten gebruiken om zulk een voortreffelijk voortbrengsel van dichtkunst meer bijzonder te doen kennen, opdat de Katholieken het zullen lezen, en lezend meer en meer ontvlamd mogen worden van die liefde, welke de Eerw. Heer Ruscheblatt reeds door zijne overwegingen in hunne harten heeft willen ontsteken, zoodat zij in vereeniging met den H. Bernardus die liefde voor Christus mogen uitspreken in de taal der heilige vervoering.

Aan den vertaler een verzoek: Eerw. Heer Vorkotter ge hebt in dezen lofzang getoond wat ge vermoogt, een heerlijk lied hebt ge ons geschonken; geef ons nog meer lofzangen van Heiligen in Neêrland's taal.

We achten ons verplicht ook den ijverigen en verdienstelijken uitgever een woord van lof en waardeering te brengen. De Heer F. Bekker, hier te lande, vooral op die plaatsen, waar het katholiek onderwijs bloeit, gunstig bekend, heeft het werk des schrijvers op passende wijze het licht doen zien. Het formaat, het papier, de letter van deze uitgave vormen een voegzaam kleed voor het onderwerp, door den Eerw. Heer Ruscheblatt behandeld. Enkele drukfouten worden er wel in gevonden, maar deze zullen in

eene volgende uitgave gemakkelijk worden verbeterd. Daar is eene bijzonderheid, waarop we moeten wijzen en die den Heer Bekker teekent als een man van zijn woord. In het prospectus was verklaard, dat degenen, die vóór het verschijnen der negende aflevering hadden ingeteekend, in geen geval meer dan dertien afleveringen zouden betalen. Dit is geene ijdele verzekering geweest, met de voorkennis, dat er toch niet meer afleveringen zouden verschijnen, of met de bedoeling om naderhand uitvluchten te zoeken, als 't werk grooter uitgebreidheid zou verkrijgen. De Heer Bekker heeft met prijzenswaardige nauwgezetheid aan de inteekenaren de twee laatste afleveringen, overeenkomstig zijne belofte, kosteloos verstrekt. Wij hopen den Heer Bekker nog dikwijls als uitgever van uitgebreide werken, met even groot debiet als nu, te mogen begroeten.

G.

DE GESCHIEDENIS DER LATIJNSCHE SCHOOL VAN GEMERT.

De *Nederlandsche Spectator* 1) heeft aan mijne *Geschiedenis van de Latijnsche school van Gemert* de eer bewezen van eene eervolle vermelding en ernstige beoordeeling, geleverd door den Heer J. G. Frederiks. Aan beiden zeg ik hartelijk dank en, als aan de erkentelijkheid van mijn persoon eenige waarde wordt toegekend, dan breng ik gaarne hulde aan de beleefdheid, de bescheidenheid, de voorzichtigheid en geleerdheid van den geachten schrijver.

Het is waarlijk een troost voor ons te zien, dat geleerde mannen hunne aandacht wijden aan de geschiedenis van onze zoolang miskende instellingen, bepaaldelijk in deze weleer verguisde provincie Noord-Brabant. Het spijt mij alleen, dat ik het artikel van den Heer Frederiks niet eerder gezien heb, om het eerder te beantwoorden. Want een antwoord is het waardig, en een antwoord is noodzakelijk, zoowel om mij niet het verwijt van onverschilligheid op den hals te laden als om eenige punten dezer geschiedenis op te helderen of te verbeteren.

De Heer Frederiks behandelt voornamelijk het elfde hoofdstuk, waarin de strijd beschreven wordt, dien de Staten met de Duitsche

---

1) 15 Oct. l.l.

Orde voerden over de heerschappij van Gemert. Het doet ons goed van den schrijver te hooren:

„De Meierij is wel een der deelen van ons land, waarover de fioleu der goddelijke gramschap het rijkelijkst zijn uitgestort.... De reformatie der Meierij betrof zoowel het burgerlijke als het kerkelijke, of omgekeerd. De *Hollandsche Mercurius* van 1651, bl. 9, zegt ons, hoe men hierover dacht in de Groote vergadering: „dat de predikant voor den koster preekt en de koster voor den predikant luidt, omdat ze met hun beiden de gemeente uitmaken". Men vergelijke hiermede de *Geogr.* van Bachiene VI, 553. Veel had het dus niet geholpen, dat eene Synode van den 21 Juli tot den 15 Dec. 1648 zitting op zitting gehouden, gecommitteerden voor en na naar den Haag afgevaardigd had; noch het inbrengen — ook naar oud en later gebruik met wapengeweld — van predikanten, kosters en schoolmeesters; de Staten-Generaal stelden de vraag, hoe dit door nieuwe aanstelling van schouten en secretarissen kon „gerimedieerd werden". Het is eenigszins vermakelijk om die ijdele worsteling aan te zien, maar het is droevig om na te gaan, *hoe de beproefde bevolking uitgemergeld en in hare rechten miskend werd*".

Zoo beschrijft de Heer Frederiks kort en goed de *ijdele worsteling* van de heeren der reformatie, de uitmergeling en verdrukking der provincie. Hij voegt er bij, dat eenige bijzonderheden van dien strijd te vinden zijn in het notulenboek der Synode van 1648, hetwelk nog in afschriften bestaat. Ik beken, dat ik dit boek niet gezien heb, maar ik geloof, dat de geachte schrijver zich vergist, als hij in de verslagen eener vergadering de *eenige bron* zoekt voor de kennis van hare bedoeling en hare werking. Wat ik op bladz. 158 vv. daarover geschreven heb, zal wel door geen notulenboek kunnen weerlegd worden.

De geleerde schrijver mistrouwt evengoed als wij „de vertellingen van Havewinkel en die uit de kantonnementen in de jaren van Dertig". Doch het onderzoek in zake de souvereiniteit van Gemert noemt hij onvruchtbaar en nutteloos, dewijl na 1648 alle rampen voortkwamen uit het besluit van de Generaliteit, om het onderwijs van Orde-geestelijken te weren.

Gewis, toen de overheersching een feit was, kwamen daaruit alle rampen voort, maar zij had nooit een feit moeten worden, want de geschiedenis leert, dat de heerlijkheid van Gemert niet tot Brabant, dus ook niet tot de Spaansche landen behoorde. Had men dit willen erkennen, dan kon dat noodlottig besluit op het onderwijs te Gemert geen invloed gehad hebben. Ofschoon

het niet juist tot mijn bestek behoorde, is het toch voor de geschiedenis geen abstract vraagstuk, de wettigheid en oorzaken dezer feiten te onderzoeken, om te weten, aan wie men de opvolgende rampen wijten moet.

De schrijver wijst verder met zekere ingenomenheid op de vruchtbaarheid der school, „wier kweekelingen in grooten getale de sieraden zijn van hun ambt, de eer van hun land en de bevorderaars van het gekozen vak hunner studie", erkent dan, dat zij niet veel voorspoed had, en voegt er bij, dat slechts enkele malen een man van kennis en toewijding aan haar hoofd stond. Dit laatste mag ik niet toegeven, en ik verwijs den gemoedelijken schrijver naar de waarschuwing, welke Prof. Acquoy in zijne Inleiding op *Het klooster van Windesheim*, bl. 8, ons allen gegeven heeft:

„Bij het opmaken van ons oordeel zullen wij voorzichtig moeten zijn. Geen tijdperk toch of het loopt gevaar voor slechter gehouden te worden dan het wezenlijk is, wijl het goede uit zijnen aard meer verborgen blijft en het kwade meer van zich doet spreken. Eén booswicht kan door ééne misdaad een gansch land van zich doen gewagen, terwijl duizend rechtvaardigen, die hun geheel leven in eerlijkheid en braafheid, in zelfbeheersching en zelfverloochening doorbrengen, nauwelijks worden opgemerkt".

Verder zegt de geachte schrijver, dat het behoud der school na de Fransche revolutie te danken is aan „een bestuur met telkens *ruimere* beginselen". Ik weet niet zeker, wat hij hiermede bedoelt, maar op bl. 277—280 kan men lezen, dat het weinig scheelde, of de school bezweek onder eene regeering, aan welke zeer ruime beginselen werden toegeschreven. Deze heeft haar althans allen steun onttrokken. (Vgl. bl. 96 en 279.) Hier mag ik van den Heer Frederiks wel zeggen, wat hij een weinig verder in de zachtste bewoordingen van mij verhaalt, dat hij n.l. door rang of betrekking schijnt belet te worden om mijn gevoelen te deelen. Wat mij betreft, het zij mij vergund te betuigen, dat het mijn rang en betrekking alléén niet zijn, die mij doen verschillen van hetgeen de wereld vooruitgang noemt.

Gaarne geef ik toe, dat Moll mij omtrent het onderwijs meer inlichtingen had kunnen verschaffen dan Nuyens. Maar Nuyens was niet mijn eenige bron. Archieven, oude schoolboekjes, Rollin,

Moigno, Bianco en Habets hebben mij geholpen 1). Habets in zijn *Bisdom van Roermond* schijnt mij vollediger dan Moll, vooral voor onze zuidelijke provincien. 't Is alsof Moll door rang of betrekking ook al dikwerf verhinderd werd om de waarheid te vinden. Anders toch zou hij (Dl. II, St. II, bl. 279, 280) wel andere prikkels tot studieijver gekend hebben dan het bisschopje spelen en dubbele aflaten verdienen. Dat op het schrijven van Moll nog wel meer af te dingen is, leert *De Katholiek*, Dl. LXIX, bl. 282—288.

De Heer Frederiks zegt:

„Het is vreemd thans nog Hergenröther als opvoedkundige te zien aanhalen of den ouden Rollin.... te hooren uitmaken voor een Jansenistisch dweper".

Pardon, geachte heer, ik heb Hergenröther nergens als opvoedkundige aangehaald. Ik heb alleen zijn gezag aangehaald op bl. 6, om te bewijzen, dat de universiteiten de bijzondere collegien verdrongen hebben, en op bl. 9, om te wijzen op de heilrijke vruchten der kruistochten. Overigens zou ik mij niet schamen hem omtrent opvoedkunde te raadplegen, want hij is niet zoo oud en ook niet zoo achterlijk als U wel schijnt te meenen. Dan, U doet het voorkomen, alsof ik Rollin's gezag minachtte. Het tegendeel is waar. Ik heb op bl. 105 gezegd: „Rollin een Jansenistisch dweper, wiens gezag echter in deze zeer groot is" enz.

Met de uiterste welwillendheid verschoont de geachte schrijver mijne tekortkomingen. Hij schrijft ze toe aan overhaasting, daar het werk op een bepaalden tijd moest gereed zijn, en daar het lang duurde, eer ik de noodige documenten in handen had.

Volgaarne beaam ik dit, maar ik voeg er bij, dat het laatste niet aan den behulpzamen archivaris van Dusseldorf mag geweten worden. De schrijvers der *Studiën*, Dl. XXIX, bl. 482, schijnen zich hierin vergist te hebben.

Ten slotte uit de geachte schrijver den wensch, dat de geschiedenis dezer provincie met onpartijdigheid worde nagegaan. Die waarschuwing, aan de lezers van den *Spectator* gericht, is niet overbodig, want evenals de provincie zelve zoo is ook langen tijd

---

1) Wie nog meer bronnen behoeft, leze de citaten van Janssen's *Geschichte des deutschen Volkes* in de eerste hoofdstukken van Bd. I.

hare geschiedenis behandeld en mishandeld. Ook onze wensch is het, dat allen onze geschiedenis bestudeeren met die onpartijdigheid waarvan de Heer Frederiks blijken geeft. Zoo zal men eens de waarheid zien. „Meer dan vroeger" — zegt Dr. Hensen 1) — „zijn de geesten op het ontvangen der waarheid voorbereid; het ongeloof onzer dagen heeft afgerekend niet slechts met het geloof aan de voorvaderlijke geloofstukken, maar voor een deel ook met het hardnekkig vasthouden aan dwaze vooroordeelen, waardoor de dwaalleer moest gerechtvaardigd, de sektestichter verheerlijkt worden".

Nu mogen eenige verbeteringen en ophelderingen van mijn werkje hier eene plaats vinden.

Moll en vooral Janssen (bl. 21—23 en 96) geven een gunstiger beschrijving van het lager onderwijs dan ik op bl. 50 gedaan heb, en niet zonder reden is mij verweten, dat ik mij op bl. 281 heb laten vervoeren door al te groote achting voor mijn eigen leermeester.

De geschiedenis van L. Keijzer (over wien op bl. 114) en van Vercamp (zie bl. 361) kan worden aangevuld door de archieven der kapel van Handel, die ik te gelegener tijd hoop uit te geven.

Op bl. 250, reg. 4 moet staan: 1785 en 1793; en op bl. 339, reg. 2: 1758—1768. Bladz. 263, reg. 9 moet zijn: *nach zu gehen*; en reg. 13 aldaar: *solche* in plaats van *soleke*; terwijl op bl. 264, reg. 12, en 265, reg. 6 *Th. A. Borret* moet gelezen worden. In de stichtingsoorkonde is maar ééne kleine fout: *bauw* op bl. 312, reg. 15 moet zijn: *beuw*; de naamlijst echter, bl. 345 vv. is zeer onvolledig. Nog zij hier vermeld, dat *De zege der hoop* een allegorisch spel, waaraan in de *Studiën*, Dl. XXIX, bl. 483, veel lof wordt toegezwaaid, op het feestgetij is uitgevoerd en dat een goed verslag van de feestelijkheden der Gemertsche school den 24 Juli in *De Katholieke Stemmen* geleverd werd. Eindelijk is de oorkonde van 25 Oct. 1591, over welke ik op bl. 27 gesproken heb, geplaatst in de *Pius-Almanak* voor 1888, bl. 151.

Ten slotte wil ik tot verbetering van de geschiedenis der leermethode, waarover ik op bl. 52—57 gesproken heb, den leergierigen lezer nog wijzen op een boekje, dat in het jaar 1550 te

---

1) *De Katholiek*, Dl XCIII., bl 50.

Leuven is uitgegeven. Het schijnt, dat noch Moll noch Habets 1) dit kostelijk geschrift gezien hebben, toch is het van groot belang voor de geschiedenis van het onderwijs. Het is uitgegeven om tot eene handleiding te dienen voor de visitatoren en voor de geheele geestelijkheid van het aartsbisdom van Keulen, waar de stichter der Gemertsche school is opgevoed en waarnaar hij zonder twijfel zijne stichtingen zoowel te Gemert als te Keulen heeft ingericht. Het boekje heeft tot titel: *Forma juxta quam in visitatione cleri et populi civitatis et dioecesis Coloniensis inquisitio secundum ecclesiarum, monasteriorum, ordinum, personarum et locorum diversas conditiones ac rationes institui vel fieri debeat.*

De visitator moet onderzoeken: „An doceantur in scholis trivialibus Grammatice, Dialectice, Rhetorice institutiones, seu quicumque alii libri, ex officina Lutheri, Melanthonis, Hegendorphini, Spangelbergii et similium Lutheranorum profecti, ut infra latius de scholis".

Dan volgt een afzonderlijk artikel met den titel: *Inquirenda de scholis*, en een ander over de boeken, die op scholen moeten gebruikt worden. Had ik dit boekje eerder gekend, dan had ik waarschijnlijk beide artikels letterlijk afgeschreven. Thans bepaal ik mij tot het volgende:

Quae sint in scholis tradenda.

Qui primis Rudimentis in triviis imbuuntur, primum discant alphabetum, Orationem Dominicam, Salutationem Angelicam, Symbolum Apostolorum, Benedictionem mensae et gratiarum actionem cum Confessione quae fieri ad altare consuevit. Donatum et Murmellii de declinationibus et coniugationibus Nucleum ejusdemque constructionum regulas.

Deinde poterint eis tradi grammaticae institutiones Aldi Manutii vel Perotti vel Murmellii, Hermanni Torrentini, Johannis Despauterii aut Joannis Brechtani atque etiam syntaxis Erasmi, Cato, fabulae Aesopi, Sedulius, Prudentius, Juvencus, Baptista Mantuanus, e quibus pietatem cum litteris hauriant.

Festis vero diebus exponantur Evangelia et Epistolae Dominicae et incidentium Festorum, grammatice tantum, Hymni quoque et prosae tem-

---

1) Habets had alleen de *Formula Reformationis* van Luik. Zie R. B. bl. 522.

pori servientes vel Psalmi aut Parabolae Salomonis aut ejuscemodi aliquid e sacris literis, quod juventuti conveniat.

In dialecticis tradi conveniet Prodidagmata Jacobi Fontani, dialectica Trapezuntii, Caesarei, Titelmanni, aut Joachimi Perionii, et Rodolphi Agricolae inventiones.

In Rhetoricis vero et styli consequendi gratiâ: Vergilium, Horatium, Ovidium, praeterquam de arte amandi, et epistolas Heroidum, commentaria quoque Caesaris, Titum Livium, Suetonium, Valerium maximum, Institutiones oratorias Quintiliani, Compendium Trapezuntii super Ciceronis Rhetorica, ipsa quoque Rhetoricae officia, de Amicitia, Senectute, Paradoxa, Tusculanas quaestiones, Epistolas, et quicquid scriptorum Ciceronis extat.

In Graecis literis: Clenardus, syntaxis Varennii, Theodorus Gaza, Constantinus Lascaris, Fabulae Aesopi, Sententiae Menandri, Batrachomyomachia, Lucianus, Ysocrates, Zenophon, Orationes Demosthenis, Homerus, Aristophanes, Hesiodus, Plutarchus.

fr. G. VAN DEN ELSEN
Ord. Praem.

EENE DICHTERLIJKE VERTOLKING VAN ISAÏAS IN NEDERLANDSCHE VERZEN.

Bijna twee jaren is het geleden, dat de *Proeven eener dichterlijke vertolking van Isaias*, die ons door een bevriende hand achtereenvolgens ter plaatsing in dit tijdschrift werden afgestaan en in hooge mate de belangstelling onzer lezers hebben opgewekt, eensklaps werden afgebroken. Een zware ziekte, die den talentrijken, al te ijverigen, bewerker aan den rand des grafs bracht, was daarvan de oorzaak. Gelukkig heeft een zorgvuldige verpleging in een gunstiger klimaat, onder bijzonder voorspoedige omstandigheden, de ondermijnde gezondheid van den dichter geheel hersteld.

Bijzonder aangenaam is 't ons ten bewijs daarvan in deze aflevering een nieuwe *Proeve*, de vertolking van het 66e en laatste hoofdstuk, te mogen aanbieden en daarbij het bericht te voegen, dat de volledige vertaling der 66 hoofdstukken van den profeet Isaïas in Nederlandsche verzen, voorafgegaan door een historische inleiding en opgehelderd door beknopte aanteekeningen, geheel voor de pers gereed ligt en slechts op het noodige getal inteekenaren wacht om bij de firma Theo Kervel en Cie. volgens het rondgezonden prospectus te ver-

schijnen 1). Dat is een grootsche onderneming, die wij van harte toejuichen. Zelden zal men in één persoon de scripturistische wetenschap, de theologische kennis en de dichterlijke begaafdheid vereenigd vinden, die noodig zijn om van zulk een onderneming eenig welslagen te mogen verwachten; maar hier is de naam van den vertolker ons ten waarborg, dat hij zich, wat het wetenschappelijke betreft, op zijn eigen terrein beweegt; en hoeveel er van zijne dichterlijke begaafdheid te verhopen is, kan een ieder uit het twaalftal hoofdstukken zijner *Proeve*, in dit tijdschrift verschenen, voor zichzelf gemakkelijk opmaken. Wij onthouden ons alzoo van iedere aanbeveling. Beter dan eene aanbeveling moge het laatste hoofdstuk, dat hierachter volgt, voor zich zelf spreken. Wie dat slothoofdstuk in het oorspronkelijke of in de Vulgaat opslaat, zal aanstonds zien, dat aan eene vertaling in Nederlandsche verzen, groote moeilijkheden verbonden zijn; en als hij daarna deze proeve van vertolking vergelijkt, zal hij, meenen wij, de wijze, waarop die moeilijkheden overwonnen zijn, hoog waardeeren en verlangend uitzien naar het geheel. Wij hopen en vertrouwen daarom, dat velen der lezers en vrienden van *De Katholiek* daardoor aangespoord zullen worden deze uitgave door hunne inteekening te steunen.

Het geldt hier eene onderneming die voor onze vaderlandsche letteren en inzonderheid voor ons, Katholieken, van hoog belang is. Een stuk waarlijk groote en gemspireerde poezie wordt hier in vaderlandsche dichtmaat aangeboden: een der „meest voortreffelijke en meest aangrijpende dichterlijke boeken", die de H. Schriftuur bevat. Bovendien „een dichterlijke vertolking van *geheel* het Boek der Profetieën van Isaias is ten onzent nog niet in druk verschenen".

Maar verlangt men voor zulk een vertolking met recht een zoo passende kleedij als de „proeve van tekstdruk", bij het prospectus gevoegd, ons belooft, dan zijn daaraan, zooals ieder weet, in ons gezegend maar klein vaderland, veel bezwaren van stoffelijken aard verbonden. Uiteraard kan zulk een uitgave niet populair zijn. Wij vertrouwen echter, dat ieder begunstiger onzer vader-

---

1) *Isaias.* De profetieën van Amos' zoon in Nederlandsche verzen vertolkt met opheldernde aanteekeningen door G. Jonckbloet. Amsterdam, Theo Kervel en Cie. 1888.

landsche letteren, ieder bewonderaar van de onvergelijkbare gewijde poezie, in het „Boek der boeken" vervat, er een eer in zal stellen deze uitgave naar vermogen te steunen en zijn naam op de lijst der inteekenaren in te vullen.

A. M. C. VAN COOTH.

DECRETEN DER H. CONGREGATIËN.

VERBODEN BOEKEN.

De H. Congregatie van den Index heeft de volgende boeken op de gewone wijze, bij Decreet van 19 December 1887 veroordeeld:

Ledrain, E. *Histoire d'Israël.* Première et deuxième partie. Paris, A. Lemerre. 1879—1882.

Lenormant, F. *Les origines de l'histoire d'après la Bible et les traditions des peuples orientaux.* De la création de l'homme au déluge. Vol. I. — L'humanité nouvelle et la dispersion des peuples. Vol. II. Paris. 1880—1884. De schrijver heeft vóór zijn overlijden verklaard, dat hij alles veroordeelde wat volgens de uitspraak der Kerk in zijne werken veroordeelingswaardig zou zijn.

Les Saints Évangiles. Traduction nouvelle par H. Lasserre. Paris. 1886.

Los secretos de la Confesion. Madrid. G. Osler. 1886. — *El Sacramento espureo.* Madrid. Ramon. 1887.

Zijne Heiligheid de Paus heeft dit Decreet goedgekeurd.

Bij Decreet van 24 Augustus 1887 wordt het werk: *La dévotion au sacré Coeur de N. S. Jésus-Christ*, par un père de la Compagnie de Jésus, van den Index der Verboden Boeken afgenomen. Het was veroordeeld bij Decreet van 11 Maart 1704, en wordt toegeschreven aan den Pater Jesuïet Joannes Croiset.

P.

BESLISSING VAN DE H. CONGREGATIE DER RITEN.

Het *Pastoral-Blatt* van Munster behandelt de volgende vraag: Wanneer moeten de gebeden, die door Z. H. Leo XIII na iedere gelezene H. Mis zijn voorgeschreven, verricht worden, ingeval ook de H. Communie na die H. Mis moet worden uitgereikt? Of wel onmiddellijk na het laatste Evangelie en dus voor het uitreiken der H. Communie, òf wel daarna?

Het *Pastoral-Blatt* deelt ons mede, dat de Bisschop van Basel zich tot de H. Congregatie der Riten gewend heeft, met het verzoek om eene authentieke uitlegging van het Apostolisch besluit betreffende bovengenoemde gebeden:

„Utrum absolute et categorice iniungatur a S. S. praefatas preces „dicendas esse immediate post dictum ultimum Evangelium, an „etiam prorogari possint per actus, qui Sacrae Missae cohaerentes „censeri valeant, semper vero dicendae antequam Sacerdos ab „altari recedat".

Hierop heeft de Congregatie onder dagteekening van 23 November 1887 geantwoord:

„Preces a Sanctissimo Domino Nostro Leone Papa XIII post „Missam praescriptae recitandae sunt immediate expleto ultimo „Evangelio". B.

LETTERLOOVER.

PROEVE EENER DICHTERLIJKE VERTOLKING VAN ISAÏAS.

LAATSTE HOOFDSTUK.

INLEIDING.

Dit hoofdstuk is slotrede en besluit van alle profetieen te zamen. Knabenbauer 1) geeft den inhoud nagenoeg als volgt aan.

Geen tempel ter aarde is de oneindige Majesteit des Heeren waardig. Geene uitwendige schijnvereering is Gode behagelijk, maar vermorzeling des harten. Wie zonder die vermorzeling des harten offers opdraagt is dengene gelijk, die zich afgeeft met de grootste misdaden: menschenmoord en afgoderij.

Toch zijn er velen in Israel, die aldus handelen. Slechts die waarlijk Israelieten zijn zullen door God gezegend worden. Thans worden zij om hunne vroomheid bespot, maar de wraak des Heeren nadert. Uit de tuchtiging der boozen zal eensklaps een heilstaat geboren worden: een nieuw godsrijk, dat de geheele aarde omvat en waarin, onder de hoede der Almacht van God, vrede en zaligheid zullen heerschen.

Tegelijk zal de Heer, „in vuurgloed ter wrake gevlogen", scheiding stichten tusschen boozen en braven. Uit de aan God getrouwen zullen boden gekozen worden, die ijlen naar de einden der aarde om, uit alle volk, nieuwe kinderen des Heeren te brengen naar den Heiligen Berg van Jerusalem. Uit dezen zal God priesters kiezen voor Zijne altaren, en het nieuwe volk Jehova's zal daar

1) *Erklärung des Propheten Isaias*, S. 702.

staan als eene nieuwe schepping voor het oog des Allerhoogsten. Dan zal er te Jerusalem een eeuwige feestdag zijn voor de braven. Buiten de stad zal foltering wezen en smart in eeuwigheid.

Wij behoeven nauwlijks te zeggen, dat het verheerlijkte Jerusalem, hetwelk hier geschilderd wordt, de Kerk is van Christus, die, na gestreden en geleden te hebben voor de glorie Gods op aarde, hare volkomenheid bereiken zal in het rijk der hemelen, wanneer allen, die harer onwaardig zijn, voor eeuwig verwezen liggen in de duisternis der hel.

ZES EN ZESTIGSTE HOOFDSTUK.

Dit zegt Jehova: zie, de hemel is Mijn trone,
De rustbank Mijner voeten de aard'!
Hoe wilt gij dan een huis Mij stichten, waar Ik wone,
Of hoe een rustplaats Mijner waard?

Dat alles is door Mij geschapen en geworden!
Maar op wie anders zie Ik neêr, zegt God,
Tenzij op de armen, die het kleed der boete gorden
En beven voor Mijn hoog gebod?

Die runders kelen zijn als zij, die mannen dooden;
Als een, die honden worgt, wie 't bloed van lamren plengt;
Die wierook opdraagt eert, in 't hart, de valsche goden,
En zwijnsbloed offert hij, die spijs ten outer brengt! 1)

Dat alles kozen ze op hun eigen weg, de boozen!
Hun ziel schept blijdschap in hun gruwelijke daên:
Dies hebbe ook Ik voor hen beschimpingen gekozen
En brenge als weerwraak hun hetgeen zij duchten aan!

---

1) De zin dezer strophe staat genoegzaam aangegeven hierboven in de *Inleiding* op het hoofdstuk. *Hondenoffers* waren in gebruik bij Phenicièrs en Babyloniérs. *Zwijnenoffers* werden door dezelfden en ook door de Egyptenaren opgedragen.

Dewijl Ik riep, en geen ten antwoord werd bewogen,
Ik sprak en zie, niet eén, die luisterde naar Mij;
Maar liever euveldaên bedrijvend voor Mijne oogen,
Weerstonden zij Mijn wil in drieste hoovaardij!

Luistert naar het woord des Heeren,
Gij, die voor Zijn woord nog beeft!
Hoort! uw broeders, in wier harten
Afkeer van uw vroomheid leeft,
Die, om Mijnentwille, u vloeken,
Roepen: „Heerlijk blijk' de Heer,
En wij zullen met u juichen!"
Schand valt op die spotters neêr!

Hoort den schrillen noodkreet stijgen
Der ontzette burgerschaar!
Hoort den schrillen noodkreet stijgen
Der bedienaars van 't altaar!
't Is de wraakkreet van Jehova,
Die op 't uur, door Hem gesteld,
Zijner gramschap toorts doet walmen
En Zijns vijands hoon vergeldt!

Nog eer ze in arbeid kwam, is haar een kind geboren 1);
Eer 't wee haar overviel, bracht zij een knaapje voort!
Wat moeder was ter aarde ooit zulk een lot beschoren?
Wat sterv'ling zag het ooit of heeft het ooit gehoord?

Baart de aarde op éénen dag de vruchten, die in 't ronde
Uw oog verrukken? Komt een volk op eens ter aard? . . .
Doch nauwlijks voelde zij het wee — terzelfder stonde
Had Sion reeds haar kinderen gebaard!

---

1) *Haar* d. i. het den Heer getrouwe deel van Israël.

Zou Ik, dus spreekt de Heer, die anderen doe baren
Dan zelf verstoken zijn van nageslacht en kroost?
't Geluk der vruchtbaarheid door andren doen ervaren
En zelve, zegt uw God, Mij weigeren haar troost?

Laat om Jerusalem uw blijde liedren schallen
O gij, die haar bemint! Juicht om haar heerlijkheid!
Verblijdt u om haar vreugd en jubelt, o gij allen,
Die thans het harde lot der droeve stad beschreit!

Opdat gij zuigen moogt, en zuigen tot verzaden
De borsten van den troost, die in haar harte vloeit;
Opdat gij wordt gelaafd en u in vreugd moogt baden
Bij 't flikkren van den glans, die om haar voorhoofd gloeit.

Dit zegt Jehova: Zie, 'k zal vrede op haar verspreiden
Als een rivier! Ik zal der volkren heerlijkheid
Op haar doen dalen als een vloed, die alle weiden
Met vruchtbaarmakend water overspreidt!

Die zult gij zuigen! Aan de borst wordt gij gedragen,
Gekoesterd op de knie! Gelijk een vrouw haar kroost
Met zoeten glimlach streelt, streelt u Mijn welbehagen
En wordt in Salems stad uw droeve ziel getroost!

Aanschouwen zult gij het! Uw hart zal zich verblijden!
Gelijk het jeugdig kruid zal botten uw gebeent! 1)
Des Heeren hand stelt perk aan Zijner dienaars lijden,
De hater Gods krimpt weg en steent!

---

1) d. i. Gij zult een geheel nieuw en tot nog toe ongekend leven in u ontwaren.

Zie, de Heer komt in vuurgloed ter wrake gevlogen!
Aan een woedende' orkaan zijn Zijn wagens gelijk!
Als een vuur valt Zijn grimmigheid neêr uit den hoogen,
Zijn verbolgenheid bliksemt Zijn haters in 't slijk!

Ja, met vuur zal Jehova de zondaren straffen,
Met Zijn goddelijk zwaard alle vleesch doen vergaan!
En ontelbaar is 't aantal der boozen en laffen,
Die de wraak van den Heere te mortel zal slaan!

Die zich waanden te heilgen; die zuiver zich waanden
In de hoven en achter de deur van hun huis;
Van onzuivere dieren hun lippen niet spaanden
En op vleesch zich vergastten van zwijn en van muis! 1)

Ja, zij worden te zaam, zegt Jehova, verslonden!
Want Ik weet wat zij hebben gedaan en gedacht.
'k Zal Mijn heil allen volkren en talen verkonden,
En zij komen en zien Mijn verheerlijkte kracht!

'k Zal onder hen een teeken stellen!
Ik zal uit hen, die zijn gespaard,
Mijn boden ijlings heen doen snellen
Naar 't verstgelegen eind der aard'!

---

1) d. i. Zich voedden met het vleesch van onzuivere dieren, op het voorbeeld der heidenen die zulks deden ter eere hunner afgoden.

Naar Afrika en naar de mannen,
Wier ijzren vuisten bogen spannen
  Op Lydië's verzengden grond;
Naar Griekenland, Itaalje's boorden,
Naar door de zee omzwachtelde oorden,
Naar hen, die nimmer van mij hoorden,
  Wien nooit Mijn glorie werd verkond!

Gelijk naar 't Huis van Mijn behagen
  De kinderen van Israël
In reine vaten offers dragen;
  Dus brengen ook op Mijn bevel
De boden, door Mij uitgezonden
Om de aard' Mijn heerlijkheid te konden,
  Den Heer ten waardige' offerschat,
Uw broeders herwaart! — 't Zal er wemelen
Van rossen, wagens, muilen, kemelen,
Uit alle volk, uit alle hemelen,
  Ten Heilgen Berg van Salems stad!

'k Zal priesters kiezen uit hun scharen
  Ten blijk, dat Ik hun Meester ben!
Ik zal ten dienst van Mijne altaren
  Levieten kiezen onder hen!
Want evenals de nieuwe hemelen,
Die, op Mijn wenken, zullen wemelen
  Van starren om eene andere aard',
Zóó zal uw zaad bestendig wezen
En zal uw naam, veracht voordezen,
In glorieschittring staan te lezen
  Alom, waar 't menschlijk oog slechts staart!

En 't zal van maand tot maand geschieden,
Van Sabbathfeest tot Sabbathfeest,
Dat alle vleesch Mij hulde bieden,
Mij komt aanbidden, blij van geest!
En buiten Salems vestingwallen 1)
Zal 't oog de lijken zien van allen,
Wier hart ten eind Mij heeft weerstreefd,
Wier worm in eeuwigheid zal knagen,
Wier ziele in de eindloosheid der dagen
Der vlammen foltring moet verdragen,
Afzichtlijk schouwspel voor het oog van al wat leeft!

Maastricht. G. JONCKBLOET.

---

1) Gelijk Isaïas het paradijs der zaligen heeft voorgesteld onder het beeld van den tempel des Heeren op Sion, waar een eeuwige feestdag gevierd wordt, gewijd aan de verheerlijking en aanbidding van God, zoo stelt hij de folterplaats der verworpene vijanden van Jehova voor onder het beeld van Topheth. Wij weten, dat Topheth eene plaats was in het dal Hinnom, ten Zuiden van Jerusalem, waar de Joodsche afgodendienaars hunne kinderen voor het beeld van Moloch verbrandden. Vgl. *Jerem.* VII, 31 vv. XIX, 6 vv.

DE OORSCHOTSCHE NON.

(Vervolg en slot van blz. 223 vv.)

II.

Wat ik hier verder te beschrijven heb, nadat Maria Margareta den 5 Februari 1658 overleden was: de geschiedenis van haar lijk, de teekenen en verschijnselen die zich daarbij voordeden, de tegenspraak welken zij uitlokten, en de strijd daarom gestreden, is eene stof, die bij de behandeling groote zorgvuldigheid vordert, maar die gemakkelijk wordt door de vele en voortreffelijke bescheiden, welke daarvoor bestaan 1). De bekende en destijds beroemde Arnoldus Feij, geneesheer te Oorschot, had het eerst op verzoek der religieusen een onderzoek ingesteld naar den toestand van het lijk,

1) Heer Willem de Metser, geboren te Oorschot, baccalaureus in de godgeleerdheid te Leuven, pastoor van Leefdaal, heeft op verzoek van Jac. Houbraken, vicaris van het Bossche bisdom, met machtiging des aartsbisschops van Mechelen, een onderzoek ingesteld naar de buitengewone verschijnselen, die na den dood van Maria Margareta zich voordeden, en alles, wat daartoe betrekking had, verzameld in eene *Relatio* (van de Velde, *Synops.* II, 614), welke in 1865 in het bezit was van Mgr. de Ram, die het voornaamste daarvan heeft overgenomen. Daaraan ontleen ik mijne mededeelingen, voor zoover zij die verschijnselen betreffen, onder verwijzing naar zijne bladzijden. De volmacht en lastgeving van den vicaris Houbraken is gedagteekend: Leuven, 10 Aug. 1679.

waarvan hij een uitvoerig verslag opstelde, dat hij onder aanbod van eed teekende voor den notaris Jan van Oeckel (1 Aug. 1658), en later (2 Dec. 1660) met eed bevestigde ten verzoeke van den biechtvader des kloosters van St. Elisabeth in den Bosch, die hiertoe door den vicaris Houbraken gemachtigd was 1). Den 17 April begon uit het lichaam op eene plaats een bloedig vocht, en op eene andere eene olieachtige, welriekende zelfstandigheid te vloeien; van 15 Juni tot 24 Juli vloeide die olie in zoo grooten overvloed uit geheel het lichaam, dat zij opgevangen in lijnwaad een aantal fiolen vulde, witglazen fleschjes, peervormig, ongeveer een halven palm lang, van welke er nog verscheidene bestaan 2). Maria Margareta's lichaam versmolt in olie, gelijk zij had gebeden.

Zulk eene uitdruppeling van welriekende, heilbrengende olie is in de Katholieke Kerk zeer goed bekend; de Heiligen, bij welke zij voorkomt, dragen den naam van *Elaeophoroi*, balsem-voortbrengenden; de H. Walburgis, de H. Nicolaas van Myra, de H. Joannes de Aalmoezenier behooren tot dat getal, en nog vele anderen, uit wier gebeente een stroom van zalving en genezing vloot voor het nageslacht, nog lang na hun

---

1) Dit geheele verslag, dat al de bijzonderheden der lijkschouwing bevat, geeft de Ram p. 16, 17 (in aanteek.). Ik vertaal er uit, dat Feij in de gal drie nagelkoppen vond „nigra, angulata, ac si arte polita et acuminata fuissent"; dat hij de insnijding, door hem gedaan, sloot met behulp van stoppen en een handvol alsem en komijn; dat hij al de ingewanden in het lijk liet: „viscera omnia in cadavere reliquerit".

2) O. a. te Oorschot in de pastorie, waar ik ze zag; de fleschjes zijn verzegeld, de olie en het bloedige vocht zijn zuiver.

overlijden. Ik rangschik Maria Margareta daarom niet onder hen; reeds heb ik uitdrukkelijk verklaard mij te gedragen naar de decreten van Urbanus VIII; maar de tijdgenoot aarzelde niet in zijne geestdrift haar, die, zooals heer Willem de Metser zegt, „cum opinione sanctitatis obiit", met die Heiligen te vergelijken.

Onbegrijpelijk spoedig was heinde en ver het gerucht verspreid van de ongewone verschijnselen, die zich bij haar lijk voordeden; duizenden en duizenden kwamen van alle zijden naar het klooster te Oorschot, in het tijdsverloop van 5 Februari tot 24 Juli 1658, toen het voor de traliën was tentoongesteld, om de wondere onbederfelijkheid van dat lichaam en het vlieten der olie te aanschouwen, en om de nagedachtenis der vrome karmelites te vereeren. Men zeide, dat reeds tal van zieken genezen werden door die olie, en dit deed den toeloop nog drukker worden. Het kerkelijk gezag had middelerwijl een onderzoek bevolen, dat in stilte moest gehouden worden, door de vrees, die te recht werd gekoesterd, voor de tusschenkomst der Staten-Generaal.

De Bossche geneesheer Hendrik Gillis verklaarde den 18 Maart 1658, dat de onbedorvenheid des lichaams boven de krachten der natuur was en alleen aan eene bovenaardsche tusschenkomst kon toegeschreven worden 1). Den 11 Juni verscheen te Oorschot de geneeskundige faculteit der universiteit van Leuven, bestaande uit de bekende professoren Michiel van Ophem, Vopiscus Fortunatus Plemp en Pieter Dorlix, die, na het

1) De Ram, p. 21.

lichaam onderzocht te hebben, de getuigenis aflegden: dat de toestand, waarin het verkeerde, niet met den gewonen loop der natuur overeenkwam en de krachten daarvan te boven ging, zoodat zij dien aan de werking eener hoogere macht moesten toeschrijven 1).

Zooals reeds gezegd is, was de begrafenis alleen uitgesteld om aan het verlangen der overledene te voldoen, dat haar broeder, pater Petrus van het H. Kruis, die zou bijwonen; maar deze was op zijne missie-reizen in Engeland door eene zware ziekte overvallen en kon daarom niet te Oorschot komen. De provinciaal der karmelieten gaf daarom eindelijk bevel tot de ter-aardebestelling, die den 24 Juli 1658 plaats had in de klooster-kapel. Twee jaar rustte daar het lijk.

In 1660 bezocht de karmeliet, pater Lodewijk der H. Teresia, provinciaal-definitor België, in hoedanigheid van algemeen visitator van dat land en van de huizen zijner orde in de missie onzer noordelijke provinciën. Hij bezocht het klooster te Oorschot en, onder den indruk van hetgeen de Loyac over Maria Margareta schreef — een werk, dat eerst het volgende jaar werd uitgegeven, maar waarvan hij vooraf de vertrouwbaarheid en juistheid op de proef wilde stellen — beval hij den 26 Augustus het lijk uit het graf te lichten, en nam tevens inzage van al de aanteekeningen, die op haar leven en dood betrekking hadden. Het lijk werd nog in zijn geheel en onbedorven gevonden, even zooals het tijdens de begrafenis was; dat dit des provinciaals verwachting te boven ging, zal ons later blijken uit eene

1) De Ram, p. 22.

onverdenkbare getuigenis aan de Staten-Generaal gericht 1). Het lichaam, zoo zegt hij, waarin al de ingewanden nog aanwezig waren en dat op geenerlei wijze was gebalsemd, was geheel, zonder ontbinding, bederf of reuk, en de leden waren buigzaam 2). Bij dit onderzoek waren, behalve des provinciaals secretaris, pater Hilarius, tegenwoordig: pater Petrus der Moeder Gods, missionaris te Leiden, pater Bernardus van St. Joseph, missionaris in den Haag, Philips van Valckenisse, abt van St. Bernard te Antwerpen, Richard de Leeuw, kapelaan der karmelitessen te Oorschot, Walter Vogels, pastoor te Best, Silvester Lintermans, Dr. Hendrik Gillis en Dr. Arnoldus Feij.

De provinciaal verklaarde verder, vele fiolen gezien te hebben, gevuld met de olie, die aan het lichaam ontvloeide, sommige ook met een bloedig vocht, en inzage te hebben genomen van verscheidene verklaringen over wonderbare genezingen, die waren voorgekomen door de aanwending van het met die olie doortrokken linnen, waarin het lijk was gewikkeld geweest. Willem de Metser geeft behalve dit stuk ook nog afschriften van twee andere verklaringen, den 13 Januari en 10 Juni 1661 afgelegd, en eindelijk eene akte van Dr. Antonius Dausque, geneesheer en raad van koningin Christina van Zweden, door welke de woorden van pater Lodewijk uitdrukkelijk worden bevestigd. Het boek van de Loyac, dat tegelijkertijd verscheen, voerde van toen af den naam van Maria Margareta overal rond en deed haar overal in eere houden; maar ook werd toen de geest

1) Vgl. hierachter bl. 273 en 274.

2) „Quod omnia intestina inerant adhuc in corpore". De Ram, bl. 21.

van tegenspraak vaardig, die zou pogen hare vereering met een enkelen slag te vernietigen.

Naar Oorschot bleven van alle zijden bedevaarders trekken; er was, zegt de predikant Jacob van Oudenhoven, „een groote toeloop van menschen uijt alle plaetsen" 1), want, zoo verhaalt de historieschrijver Foppens, „terstond [na haren dood] geschiedden er bij haar graf vele wonderen, bijzonderlijk zoo kwam er uit haar lichaam eene olieachtige en welriekende vochtigheid, door welke vele zieke en zwakke menschen genezen zijn; ja de toeloop tot dat klooster en dat wonderdadig lichaam was zoo groot dat de Staten goedvonden hetzelve van daar te laten halen" 2).

Onbeschrijflijk groot was de indruk en de opspraak die bij de Hervormden door dien toeloop ontstond. Mocht dit plaats hebben op het grondgebied der Staten-Generaal? Classis en kerkeraden staken de hoofden bijeen 3). De hooge regeering behoorde hier op te treden voor de kerk, en zij werd ingeroepen.

---

1) *Beschrijvinge der Meijerij*, 1670, bl. 57.

2) *Historia episcopatus Sylvaeducensis*, 1721. Ik geef bij voorkeur de vertaling van Foppens' woorden, zooals die voorkomt in de *Oudheden en Gestichten van 's Hertogenbosch*, bl. 648.

3) Te Oorschot bevond zich een predikant, maar er woonden geen Hervormden, dan de koster, de schoolmeester en enkele beambten: „Binnen de vrijheijt van Oirschot sijn twee parochie-kercken ende eene capelle, genoemd O. L. Vrouwe kercke, in welcke capelle in Augusto 1633 is gecomen eenen minister ofte predikant, sonder dat yemant der innegeschreven van Oirschot den predikant comt hooren, maer dat altemet een, twee, drye oft meer van andere dorpen daeromtrent gelegen tot sijne predicatie comen". *Archives de Belgique, Corresp. du conseil de Brabant, A 13.*

In welken zin de zaak werd aangediend bij de Staten-Generaal, is uit het stuk zelf niet bekend, maar kan blijken uit *De Hollandsche Mercurius* van Pieter Casteleijn, een tijdschrift, dat uit goede bronnen putte. Tusschen het verhaal van oorlogen en opstanden in Oost en West, schreef het in Juli 1663 dit:

„Tot Oirschot bij 's Hertogenbos was dese dagen onder 't gebiet van haer Hoog. Mog. grooten toeloop van menschen uyt alle plaetsen, alwaer een chirurgijn 1) woonde, die 't geluck hadde veele menschen van hare qualen te genesen, sommige oock wel niet. De Roomsche verbreijden als of hij dit wel door kracht van de olije mochte doen, die sij geloofden dat uijt 't lichaem van Juffr. Margareta van Valckenesse vloeijde, die in haer tyd religieuse in 't Carmeliten convent t'Oirschot was geweest, en op den 5den Februarij 1656 overleden. Andere stroyden grover dingen: men sprack als van miraculen. Immers 't geheele dorp voer wel, mits de dagelijkse gaende en komende patienten" 2).

Dit moet de hoofdinhoud der klacht geweest zijn.

Een diepen en noodlottigen indruk maakte zij op de Staten-Generaal, en onder den invloed van allerlei considerati ën, namen zij het besluit, om het graf van Maria Margareta te doen openen, zich van het lijk meester te maken en daarover eene verklaring te doen opstellen, die aan alles, wat verhaald werd, een einde maken zou. Den 29 Juni 1663 namen zij daartoe de secrete resolutie.

Het kwam er echter op aan het lichaam bij verrassing te bemachtigen; want werd er iets bekend van den beraamden toeleg, dan zou het in een oogwenk naar elders

---

1) Deze chirurgijn was de reeds genoemde Arnoldus Feij. De predikant Jac. van Oudenhoven vermeldt hem uitdrukkelijk in zijne *Beschrijvinge der Meijerij*, 1670, bl. 57. Mr. I. H. van Heurn eveneens, in zijne *Historie der Stad en Meijerij*, 1776, Dl. III, bl. 126, 127.

2) *Holl. Merc.* Julij 1663, bl. 97.

verdwijnen, hiervan was men bij de hooge collegiën overtuigd; zelfs wist men daar niet met zekerheid, of het zich nog wel in het klooster te Oorschot bevond. Bij geheim besluit van 2 Juli 1663 werd daarom iemand naar dat dorp gezonden, zekere Hartog Moerkercken, die in last had het klooster wél te bespieden, en vooral om te onderscheppen, of het lijk daar nog aanwezig was; bevond het zich er, dan mocht hij, ofschoon geen politiek karakter bezittende, de vereischte middelen aanwenden, om er zich dadelijk meester van te maken. Dit laatste zou de onderstelling doen rijzen, dat de Staten den hoogschout in den Bosch niet vertrouwden; hij was door den kerkeraad dan ook reeds beschuldigd van te groote toegevendheid voor de Roomschen, iets dat hun nu wel in het geheugen zal zijn teruggeroepen.

Deze Hartog Moerkercken, die den titel van agent droeg, hield in den Haag zich hoofdzakelijk onledig met het waarnemen van zaken voor afgelegen plaatsen en het opvangen en rondbrieven van nieuwstijdingen, ten gerieve van de stedelijke besturen en andere lichamen, welke hij zijne diensten duur deed betalen. Ook de regenten van den Bosch maakten daarvan gebruik, maar niet altijd tot hun genoegen 1).

---

1) Notulen van den magistraat, 9 Novemb. 1663, A. 52: „De president brengt voor de specificatie van den agent Moerkercken, over hetgeen hij verdiend en verschoten heeft in de affaires dezer stad, voor het meeste bestaande in het doen schrijven en verzenden van uitheemsche brieven en novelles. Wordt besloten schepenen te machtigen, om te pogen met hem tot een accoord te komen [over de hooge rekening] ende wordt, om redenen, voor het toekomende het overzenden van de

Hij begaf zich naar Oorschot, wist zich als een ijverig Katholiek voor te doen en kwam zoo in aanraking met verschillende personen, die, door zijn voorkomen misleid, hem te goeder trouw al de inlichtingen gaven, welke hij behoefde; de zwager van den overleden kapelaan der karmelitessen was door zijne spraakzaamheid hem hierin vooral van dienst. Spoedig bevond hij zich volkomen op de hoogte; hij wist, waar het lijk zich bevond en, terwijl hij zich bereidde om tot handelen over te gaan, schreef hij eerst nog aan de Staten-Generaal dezen brief:

„Achtervolgende U Hoog Mog. ordre, hebbe mij geinformeert op de gelegentheijt van het doode lichaem, daervan de arme verblinde Papisten seer groot gevoelen hebben; ende van verscheijde limiten [lieden?] soo te Oirschot als daeromtrent gelegene plaetsen, die de meeste kennis van dese saecke hebben, worde bericht, dat het voorz. doode lichaem is geweest Juffr. Valckennes, voor dese mater van het klooster tot Oirschot; welk klooster gepretendeert werd bij eenen Lintermans, die sustineert, dat hij met hetselve klooster, als sijn eijgen goet sijnde, mogt doen wat hij wil, en daerom hetselve heeft vergunt aen susterkens, die daer sijn. En dat haer Hoog Mog. admissie souden hebben gegeven aen eenen capellaen om aldaer voor de susterkens dienst te doen, gelijck oock aldaer geschiet.

De man van de suster van den overleden capellaen heeft mij self onder anderen verhaelt, dat sijn huijsvrouw noch onlangs in 't klooster gekomen wesende, het voirs. doode lichaem uijt devotie hadde gesoent; en dat sich neffens verscheijde andere personen op verscheijde tijden uijt verre gelegene plaetsen oock heeft laten vinden den provinciael, en bij het doode lichaem komende sijn neus heeft toegehouden, omdat het voirs. doode lichaem (als sijnde

---

voorzeide novelles afgeschaft. Hij zal voortaan alleen wekelijks de voorkomende novelles overbrieven, en verder hetgeen deze stad dienstig te weten bij H. Mog. of andere collegiën mocht voorkomen; waarvoor hem *f* 150,— 's jaars, boven zijn tractement van *f* 100,— zal toegevoegd worden''.

eenige jaren doot geweest) soude stincken; 't gunt hem doen wierde geseijt niet minder als stinckende te wesen; waerop de provinciael oock heeft geroocken, dat hetselfde doode lichaem een seer lieffelijcken reuck heeft gegeven, van den olije die van haer vloeijde 1). Oock ben ick bericht, dat de voirs. Juffr. Valckennes bij haer leven in ijder voet een gat soude hebben gehad, even gelijck de Heere Christus heeft gehad aen 't kruijs, daeraen sij groote pijn soude hebben geleden: en onaengesien de voirs. Juffr. nu omtrent 8 [6?] jaren is overleden, soude sij tegenwoordig noch soo schoon wesen of sij heden eerst was gestorven. Eijndelijck heeft men mij willen verseeckeren, dat in de capelle in 't klooster tot Oirschot, daer 't voirs. lichaem leijt, verscheijden malen duijvels souden sijn gebannen, en dat op een tijt was geremarqueert, dat als den duijvel uijt een besloten mensch was gegaen, datter in de voirs. capelle een ruijt brack, die door het uijtvaren van den duijvel soude sijn gebroocken" 2).

Na het schrijven van dit stuk, waaruit blijkt, hoe meesterlijk Hartog Moerkercken zijne rol vervulde, begreep hij, dat er geen tijd te verliezen was om tot de volvoering van zijnen last over te gaan. Hij verloor geen tijd. Dadelijk snelde hij naar den Bosch. Den 2 Juli was zijne lastgeving in den Haag geteekend, de reis naar Oorschot en het onderzoek daar kostten hem zeker vier of vijf dagen en toch waren den 8 Juli in den Bosch door hem reeds alle maatregelen genomen om het lichaam in zijne macht te krijgen. Met den magistraat kwam hij niet in aanraking; deze kon hem trouwens van weinig dienst wezen, integendeel hun langzame deliberatiën zouden zijn plan doen mislukken; ook den gouverneur, den prins van Tarente, die later katholiek werd, schijnt hij niet gesproken te hebben, maar wel den comman-

1) Het onderzoek van den provinciaal Lodewijk van S. Teresia, hierboven vermeld, bl. 269.

2) *Holl. Merc.* Julij 1663.

deur Haersolte; op vertooning van zijn last gaf deze aan Moerkercken eene afdeeling ruiterij, in wier gevolg hij den 9 Juli 's avonds ten tien ure ter poorte uittoog, om zijn overrompelingswerk in den nacht te volvoeren. Laten wij hem zelf dat hooren verhalen.

„Den 9den deser 's avonts ten 10 ure is dan eenig volck uijt 's Hertogenbos na Oirschot getrocken, medenemende een daertoe gemaeckte coffer om dit lichaem in te leggen; quamen 's morgens ten 3 ure in het klooster, alwaer sij eijndelijk, na langh en ijverich soecken door 't gansche klooster, 't lichaem van Juffr. Valckenesse onder een bedde dicht aan den muur vonden, soodanig overstompelt liggende, soodat het scheen onmogelijck te wesen om 't selve machtig te sullen worden. Veel lieden, goede kennisse van de gelegentheijt deses kloosters hebbende, seijden niet te kunnen bevroeden, hoe dat het te vinden was geweest. Het voors. lichaem was aengedaen een suiver wit linnen hembde 1) met een groote kant daeraen, die tot de voeten hing, en een zyden gecouleurt muskuskleed. Leggende op een incarnate satijne matrasse. Bij sich droeg het een zilveren hartvormig fleschje, een palm groot, dat sich van voren met een venstertje opende, waarop gesneden was: „Vota mea Domino reddam": Mijne geloften zal ik den Heer betalen" 2).

Zoo was zij dan, die hare geloften den Heer betaalde, gevallen in de handen van hen, voor wie zij eene ergernis was of eene dwaasheid, en die pogen zouden haar als een leugen ten toon te stellen aan den weg, dat het volk haar hoofdschuddend zou voorbijgaan.

Het tooneel in het klooster te schetsen gedurende dien nachtelijken overval, waag ik niet, maar het laat zich bevatten. Gewapende soldaten, door Hartog Moerkercken geleid, doorzochten, doorwoelden het onder en boven. Eer de deur zich opende voor geweld en bedreigingen,

1) Was gekleed in een lang wit kleed.

2) *Holl. Merc.* Julij 1663, bl. 97.

hadden de zusters, die dadelijk schijnen begrepen te hebben, waarom het te doen was, nog den tijd gehad het lijk uit de kapel te vervoeren naar eene cel, waar zij het zoo goed mogelijk verborgen, maar niet zoo dat het de handen der aanvallers ontgaan kon. Wat gejuich ging op, toen het gevonden was, gepaard aan bedreigingen tegen de vrome nonnen, die het poogden te verschuilen. Deze, bijeengevlucht als eene schare veege duiven, die door roofvogels overvallen worden, lagen rond de voeten harer overste, de dochter van Silvester Lintermans, die poogde ze te bedaren en gerust te stellen. En toen zij de krijgsknechten, woest volk, gelijk de Staten toen in dienst hadden, het „daertoe gemaeckte coffer" zagen aanvoeren, het lijk daarin leggen en het wegvoeren, toen sloeg haar droefheid schier tot vertwijfeling over.

Honderd-zestig ruiters had Hartog Moerkercken onder zijn bevel; die macht was niet te groot geacht, want men had op verzet van den kant der dorpelingen gerekend; maar alles was in den nacht toegegaan, zoo schielijk en met zooveel overleg, en het klooster was vooraf zoo goed overal rondom bezet, dat niemand het verlaten kon, om de mare van hetgeen daar plaats had in het dorp over te brengen, waar dan zeker de klok getrokken en het volk te wapen zou geloopen zijn. Eer de zon over de heide scheen, was Moerkercken verdwenen, het lijk tusschen zijne ruiters medenemende, en toen eerst werd in Oorschot bekend wat er was geschied; gramschap en spijt heerschten er onder alle daken, maar het was te laat; alleen kon men zijne verontwaardiging uitspreken tegen hen, die zich niet ontzagen het graf eener vrouw te schenden en haar lijk tusschen soldaten weg te

voeren: eene handeling die iedere beschaafde natie moet doen blozen.

Zoodra Moerkercken van zijn tocht in den Bosch terugkeerde, begaf hij zich tot den magistraat en vertoonde zijne lastbrieven; de schepenen, die zeker zeer vreemd opzagen den novellen-schrijver in zulk eene functie en met zulk een voorwerp, een ontvoerd lichaam, voor zich te zien, namen het lichaam van hem over en plaatsten het in eene kamer van het stadhuis, die zij sloten. Hij beijverde zich om dadelijk aan de Staten-Generaal den gelukkigen uitslag zijner onderneming mede te deelen, die gewis met tevredenheid in het Binnenhof werd vernomen. Reeds den 13 Juli namen de Staten dit besluit:

„Gelesen seeckere memorie van den agent Hertoch Moerkercken, houdende in effect dat hij ingevolge van seeckere secrete resolutie van den 2^{den} deser gevolgt op haere H. M. autorisatie, vervat in derzelver secrete notulen van 29 Junij lestleden, den 9^{den} deser uijt het clooster tot Oirschot het doode lichaem van wijlen Juffrouw Valckennisse, daermede verscheijdene superstitiën gepleecht wierden, gelicht hadde ende den 10^{den} daeraenvolgende op het stadhuijs van 's Hertogenbosch aen de schepenen aldaer overgeleverd. Wordt gelast aen Lodewijk de Bils, heer van Coppendamme, baljuw van Aerdenberg, sich terstond derwaarts te begeven om het zelve met andere geneeskundigen, waaronder eenigen van den Roomschen godsdienst, in tegenwoordigheid van gemachtigden der stedelijke regeering te bezichtigen en zijne gedachten daarover aan H. M. te doen kennen".

Wie was die Lodewijk de Bils, die daar geroepen werd om eene verklaring te geven van de verschijnselen, welke zich voordeden in het lijk van Maria Margareta? Katholieke geleerden, zooals Feij, zooals Plemp, Dorlix, van Ophem, Dausque en anderen, hadden dienaangaande reeds verklaringen afgelegd; de Staten wilden van hem dus

eene nadere vernemen. De Bils, zegt Mr. J. H. van Heurn, „was vermaard door zijne groote bekwaamheid in de ontleedkunde" 1), en velen hebben dat op zijn gezag geloofd. Mgr. de Ram noemt hem: „un anatomiste protestant qui jouissait alors de certaine célébrité", en verwijst verder naar Sprengels geschiedenis der geneeskunst 2), waar hij niet op groote waarde geschat wordt. Een zekere beroemdheid mocht de Bils voor sommigen hier te lande in 1663 nog wezen, maar niet voor velen was hij het meer; het volmaaktst leeren wij hem kennen uit zijne levensbeschrijving door een wetenschappelijken man van onzen tijd, die evenmin als Sprengel van partijzucht kan verdacht worden 3). Uit de schriften die op de Bils en zijn tijd betrekking hebben, zoo zegt Dr. Fokker, blijkt, dat hij niets meer was dan een fortuinzoeker, die door zijne belangen is gevoerd in de armen eener partij, welke de behoudende richting (in de geneeskunst) was toegedaan. Het was omstreeks 1651, dat hij ten tooneele verscheen . . . . om zich als een ontleedkundig industriëel bekend te maken.

In 1658 begon hij strijdschriften uit te geven over den bloedsomloop, tegen de ontdekkingen van den beroemden Harvey; het volgende jaar beproefde hij te Rotterdam eene geldleening te sluiten van *f* 120,000 ten einde een vijftigtal lijken te balsemen, zoodat zij ge-

---

1) *Historie der Stad en Meijerij*, III, bl. 128.

2) Sprengel's (vertaalde) *Geschiedenis der geneeskunst*, die hem noemt: „un anatomiste médiocre et un charlatan habitué à mettre beaucoup d'impostures dans toutes ses assertions scientifiques".

3) *Nederl. tijdschrift voor geneeskunde*, 1865: Dr. A. Fokker, *Louis de Bils*.

heele eeuwen konden behouden blijven; de geneeskunst zou daarvan nut trekken, door voortdurend daarop het menschelijk lichaam te kunnen bestudeeren. Voor een rijksdaalder kon men inmiddels eenige gebalsemde lijken komen zien. Ook beweerde hij bloedeloos te kunnen ontleden, maar nu ondervond hij tegenspraak en eene zeer uiteenloopende beoordeeling; hij wilde zich verdedigen, en kwam daardoor met zijne eigen vrienden der hoogeschool van Leiden en anderen in twist 1).

De onderneming te Rotterdam mislukte, maar toch bleef men hem voor een uitstekend ontleedkundige houden; alle uitvluchten echter nam hij te baat om wetenschappelijk verkeer met mannen van het vak te vermijden, en zelfs zijn zoon mocht niet tegenwoordig zijn bij zijn prepareeren van lijken 2).

Het meest werd besproken zijne gewaande ontdekkingen aangaande de borstbuis 3). In het ontleden en balsemen was hij werkelijk knap, maar zijne anatomische ontdekkingen beteekenen niets 4). Wat hij intusschen meesterlijk verstond, was de kunst van te mystificeeren 5). Hij was een behendig leider van een aantal driften, die de tijdsomstandigheden deden opwellen, en waarvan hij de richting in zijn belang heeft weten te bepalen 6). Ten slotte: hij was in het ontleedkundige een autodidact, een grootspreker, een kwakzalver, en werd bijna dadelijk na zijn dood vergeten 7).

Ziedaar alle schaduwen bijeen getrokken van het misschien wel wat scherp geteekende portret des mans,

---

1) Dr. Fokker, t. a. p. bl. 169. 2) Bl. 189. 3) Bl. 191. 4) Bl. 189. 5) Bl. 191. 6) Bl. 192. 7) Bl. 220.

die door de Staten-Generaal geroepen werd om een oordeel uit te spreken over de verschijnselen, welke zich bij het lijk van Maria Margareta voordeden. Hadden zij aan 's lands hoogescholen niet een ander kunnen vinden, of verkeerden zij nog onder den indruk van zijn roem?

In gewone omstandigheden zou voor de Bils niets aangenamer geweest zijn dan deze benoeming, want door de bescherming der orthodoxe predikanten, die zich, waarom is moeilijk te zeggen, tegen de ontdekkingen aangaanden den bloedsomloop verklaarden, hoopte hij altijd hoogleeraar te worden 1). Er was thans echter eene beweegreden van geheel tegenovergestelden aard in het spel, die bij de Bils bijzonder woog en hem moest doen wankelen. Op het oogenblik dat de Staten hem gelastten het lichaam van Maria Margareta te beoordeelen, was hij in onderhandeling met den markies van Caracena, gouverneur der katholieke Nederlanden 2), om aan dien staat de verzameling mummiën, door hem geprepareerd, te verkoopen benevens zijn geheim van ontleden en balsemen, waarvoor hij 22,000 Rijnsgulden bedong, benevens een jaargeld van *f* 2000. Gerard van Gutshoven, professor in de ontleed- en wiskunde aan de Leuvensche universiteit, een braaf en knap man, maar die tegen de Bils niet was opgewassen, onderzocht die verzameling en bracht daarover den 4 No-

---

1) Dr. Fokker, t. a. p.

2) Toen zijne geldleening te Rotterdam mislukte, was hij in 1661 naar Sluis teruggekeerd, doch zoodra hij den markies van Caracena had leeren kennen, ging hij, om hem in zijn voordeel te winnen, in 1662 te Brussel wonen.

vember 1662 een gunstig verslag uit, dat den 12 Juni 1663 ter tafel kwam in de vergadering der Staten van Brabant, die wel genegen bleken het voorstel aan te nemen. Men begrijpt, in welke moeilijke verhouding de Bils verkeerde. Bracht hij een verslag uit naar den geest der Staten-Generaal, dan liep hij gevaar, dat zijne onderhandelingen met de katholieke Nederlanden mislukten; deed hij het tegendeel, dan sneed hij zich wellicht alle vooruitzichten af in de Vereenigde Provinciën, waar zich nu juist een gelukkiger toekomst voor hem scheen te openen.

In deze omstandigheden nam de Bils van Gutshoven mede naar den Bosch, om door de tegenwoordigheid van dien professor der katholieke universiteit onpartijdigheid te toonen. Daar stond hij nu den 20 Juli 1663 in het stadhuis van den Bosch, waar het lichaam van Maria Margareta ab Angelis, „als een nonneken gepaleerd", op de roode satijnen matras lag. Rond hem stonden Florens Schuijl, hoogleeraar aan de illustr. school in den Bosch, G. de Kok van Kerkwijck, doctor van het gasthuis, Dr. Tudert, Dr. Corn. Lemann, Dr. Hendrik Hamel, Mr. Daniel van Driel, chirurgijn, en de pestmeester-ziekentrooster Sybrand Banga: Hervormden. Dr. G. van Liebergen, Dr. Ransecremer, Dr. Pauli, Mr. Joan Schotelmans en Everard Schoneus, chirurgijns: Katholieken.

Acht hervormde dus en vijf katholieke geneeskundigen; van Gutshoven stemde niet mede. Zooals de laatste later aan het licht bracht, imponeerde de Bils dadelijk al die mannen. Doch wat kon hij verklaren? Het lijk, dat voor hem lag, was lijk sedert vijf jaar, vijf maanden en vijftien dagen, en olie was uit het

„lichaem allenxckens uijtsijpende". Hij verklaarde die verschijnselen als zeer natuurlijk zonder ze te loochenen; de Bils nam de pen en schreef:

„De geur van het lichaem was onlieflijk, als vermolmd hout of doodsbeenderen versch uit de graven geworpen. Kleine vliegjes liepen uit de doeken. De huid was over de lengte opengesneden en weer dichtgemaakt. Het lichaam was zoo uitgeteerd, dat de huid slechts de beenderen bedekte. De vingers waren stijf. Het lichaam was beroofd van het ingewand, en van binnen bestrooid met een bruin poeder van alsemknoppen. De kleur was bruin en vaal met donkere plekken. Het zilveren fleschje gaf den geur van menschenvet.

Uijt allentwelcke anders niet te besluijten is, mijns oordeels, als dat het lichaem door practijcke van menschen tot nu toe ten deele voor de volkomene verrotting bewaert is, en soo daer anders niet toe gedaen en wort, dat het resterende in den tijd van een jaer, luttel min of meer, van gelijcke heel vermeluen en vergaen sal. De vettigheijt of olije, daer het fleske na geurde, is anders niet als merg van de beenderen en ander vet, met de voirgaende voghtigheid van het voorseijde lichaem allencxkens uijtsijpende".

Dat stuk onderteekende de Bils en na hem van Gutshoven, die verzekerde „met occasie mijnheer de Bils vergezelschapt te hebben", hetgeen maar ten deele waar was, doch die het voorbehoud maakte: „dat de tijd van het verder bederven zoo nauw niet kon genomen [bepaald] worden". En al de andere geneeskundigen teekenden na hem, „specialijck de getuigenis van den heer Gutshoven" onderschrijvende, als iets zeer belangrijks; ook de Roomschen teekenden, en waanden waarschijnlijk hier een bewonderenswaardigen trek van overleg en doorzicht te leveren, doordien zij aan de Bils' woorden: „soo daer anders niet toe gedaen en wordt" een zin gaven, die hun geweten geruststelde.

Zeker, in den toestand van het lijk was verandering

gekomen, sedert de eerste verklaringen in 1658 en 1660 daaromtrent afgelegd door geleerde en vertrouwbare mannen; het was verdord, tot olie versmolten en verdroogd; het ingewand, dat altijd aanwezig was geweest, bevond zich nu niet meer in het lijk 1). Op welke wijze was het verdwenen? Die verdwijning moest de meening doen rijzen, dat hier balseming had plaats gehad, hetgeen niet het geval was. Wanneer dat lichaam werkelijk door praktijk van menschen in die onbederflijkheid was gebracht, in welke het toen nog verkeerde, welnu, de Bils was de groote meester in de kunst van balsemen; hij bezat het geheim om een lijk eeuwen lang te bewaren; waarom wees hij dan het middel niet aan, dat hier gebezigd was? Dat was zijne taak. Juist daarom hadden de Staten hem gekozen. Want dat de handvol alsemknoppen en komijn, eenige dagen na den dood door Feij in het lijk gebracht, het meer dan vijf jaar onbederflijk zou gemaakt hebben, dat zal wel niemand beweren. En wat de oliewording betreft, dat zij veroorzaakt werd door het uitzijpelen van het merg der beenderen en ander vet, dit is eenvoudig belachlijk. Een geleerde uit onzen tijd verklaarde, na inzage der stukken en onderzoek der olie: dat de onbederflijkheid, waarin de olie tot heden toe verkeert, meer dan twee eeuwen lang, en ook de onbedorvenheid van het lichaam in 1663 stellig wonderdadige feiten zijn 2).

---

1) Zie de verklaringen daaromtrent hierboven, bl. 266 en 269.

2) De Ram, p. 25: „Un savant professeur de notre faculté de médecine [de Louvain] m'a dit qu'à son avis la longue conservation de cette huile sans corruption, ainsi que l'incorruption du corps sont évidemment

Het verslag van de Bils kan voor ons geene waarde hebben, omdat volgens onverdachte verklaringen, door talrijke getuigen in 1660 afgelegd, het lichaam op geenerlei wijze was gebalsemd 1), zooals hij verzekerde; bovendien was het ingewand, dat altoos in het lijk was geweest, verdwenen. Maar op diegenen der tijdgenooten welke dit niet wisten, maakte het zekeren indruk, vooral omdat katholieke geneeskundigen het mede onderteekenden. De Hervormden staken het zegevierend omhoog. En de Katholieken? Zuchten, opstuiven, toen zij vernamen, op welke wijze de Bils het onderzoek geleid had, was alles wat zij vermochten. Merkwaardig is het, dat de predikant Jacob van Oudenhoven, in zijne *Beschrijving der Meijerij* 1670, met geen enkel woord van de Bils' verslag gewaagt, ofschoon het vóór hem lag 2) en ofschoon hij de wegvoering en begraving van Maria Margareta vermeldt, den toeloop te Oorschot en de genezingen.

De Bils vertrok, zoodra zijne taak was afgeloopen, met een opgeruimd hart; maar van Gutshoven geraakte in een treurige verhouding. Die goede, zwakke man, die zich door de Bils had laten belezen, gevoelde, zoodra hij van zijn invloed was ontslagen, dat hij verkeerd had gehandeld. Als lid der beroemde Leuvensche universiteit wekte hij de meeste opspraak bij

---

des faits miraculeux. Il ajoute que Bilsins est tout simplement ridicule, quand il veut expliquer l'issue de cette huile comme ayant été produite par la moëlle des os".

1) „Quod non fuerat ullo modo balsamatum", De Ram, p. 21.

2) In *De Holl. Mercurius*, waaruit hij het overige van zijn verhaal putte, volgens zijne eigene mededeeling.

de Katholieken; op hem beriepen zich de Hervormden vooral; van zijne onderteekening werd het meest gebruik gemaakt. Want het onnoozel voorbehoud, dat hem zoo verstandig, zoo afdoend, zoo uitreddend toescheen, toen hij het maakte, werd door een ieder tot zijne ware onbeduidendheid herleid.

Te Leuven teruggekeerd, wierp hij alle schuld op de Bils, die hem later op eene andere wijze zou verschalken, en, om aan het misbruik van zijn naam een einde te maken, gaf hij in 1666, te laat zeker, openlijk de verklaring 1): dat hij na rijpe overweging oordeelde, dat de handvol alsem en komijn, in het lichaam bevonden, het niet zooveel jaren had kunnen behouden zonder lucht en bederf, en dat daarom dit behoud aan eenige bovennatuurlijke kracht was toe te schrijven; ja, dat dit zelfs het gevoelen van de Bils was, die gezegd had, dat het lichaam binnenkort vergaan zou: „als daar niets anders toe gedaan werd". Ziedaar, zooals het schijnt, wat gediend had, om van Gutshoven en de andere Roomschen over te halen tot onderteekening. Voor hen was hier sprake van een bovennatuurlijke tusschenkomst, en de Hervormden begrepen, dat gewaagd werd van het aanwenden van natuurlijke middelen.

Middelerwijl was een storm van verontwaardiging opgegaan over hetgeen geschied was. Het graf eener vrouw geschonden, haar lijk aan een onderzoek overgeleverd, onwaardige daden! De familie der overledene trok zich dadelijk de zaak aan; haar broeder, Philips van Valckenisse, heer van Hemissen en Callebeken, raad en eerste

---

1) De Ram, p. 26.

secretaris van Antwerpen en bewaarder der oude charters van die stad, vorderde van de Staten-Generaal het lijk zijner zuster op, om het te Antwerpen te begraven; de gezanten van Frankrijk en Spanje ondersteunden zijn eisch, doch de Staten gaven den last het lijk zonder uitstel in het geheim te doen begraven.

Den 23 Juli 1663 gaven zij aan de schepenen van den Bosch kennis „dat zij het verslag van de Bils ontvingen", en bij besluit van dienzelfden dag gelastten zij hun „het lichaam van Juffr. van Valckenisse bij nacht en in alle stilte en secretesse te doen begraven, in eene kerk, op eene eerlijke en verzekerde plaats" 1).

Om daaraan te voldoen benoemden de schepenen drie hunner, den president Jhr. Jacob Ferdinand Sweerts, Nicolaas Lobel en Johan van Zutphen. De gebeurtenis wellicht betreurend, waarvan buiten hen om hun stad de schouwplaats was geweest, wilde deze commissie de begrafenis doen plaats hebben, zoo plechtig als met de bedoeling der Staten-Generaal was overeen te brengen. Eene kerk, moest volgens dezer bevel tot grafplaats gekozen worden, en in die kerk eene „verzekerde plaats" — het lichaam kon anders opgegraven en geroofd worden door de Katholieken! De commissie koos daarom de doopkapel in de St. Janskerk, die als eene „verzekerde plaats" gelden kon, omdat zij met een stevig hek van het overige des gebouws afgesloten en niet toegankelijk was, want de Hervormden bezigden de doopvont niet. Een graf werd daar in der haast gemaakt en een zware zerk bereid om

1) Notulen Schepenen, A 52.

het te sluiten; de president Sweerts bood zijne eigen statie-koets aan om het lijk te vervoeren.

In den nacht tusschen 4 en 5 Augustus 1663 had de ter-aarde-bestelling plaats. In dien doorschijnend donkeren zomernacht stonden twee koetsen voor het stadhuis; in de eerste, het staatsie-rijtuig van den president, werd eene kist gedragen, met zwart overdekt; gerechtsboden met hun groene staven in de hand stonden aan de portieren, eene sterke gewapende macht omsloot het; in het tweede namen de gecommitteerden plaats. Alles ging in diepe stilte en geheim; toch stonden overal zwijgende toeschouwers. De stoet zette zich in beweging door de onverlichte straten, die nog donkerder waren van de schaduw der hooge topgevels en luifels. Eén lichtje slechts brandde er. Midden op de markt, bij de eeuwenoude stadswaterput, stond eene kleine kapel, in welke zich vroeger een Lieve-Vrouwe-beeldje bevond, waarvoor des nachts eene lamp brandde, die onderhouden werd uit de inkomsten der armen van de wijk. Het Lieve-Vrouwe-beeldje was door de hervormde regenten sedert lang verwijderd, maar de lamp bleef behouden als straatverlichting. Hare stralen glinsterden in de wapens der soldaten, vielen in het eerste rijtuig, als brachten zij een zwijgenden afscheidsgroet aan des Heeren dienares. De stoet naderde de St. Jans-kerk. Laten wij het verhaal der begrafenis aan de schepenen, die er bij voorzaten, in hun brief van 6 Augustus 1663 aan de Staten-Generaal 1):

Met alle stilte, schrijven zij, deden zij in den nacht te klokke

1) Notulen, Reg. A 52.

twaalf ure, tusschen zaterdag en zondag, het lichaam van Juffr. Valckennesse, gelijk het hun door den agent Hartog Moerkercken was overgeleverd, in de St. Jans-kerk begraven in een afgezonderd choor. Nadat de kist met zwart laken was bedekt, is het door de gewone lijkdragers gebracht in de koets van den president Sweerts, vergezeld van de groenroeden; deze koets werd gevolgd door eene andere, waarin de president en twee schepenen zaten. De commandeur Haersolte liet, op verzoek der regenten, de rijtuigen volgen door het meerendeel der soldaten van de hoofdwacht, omtrent veertig in getal, zoo om alle desordres van toeloop van menschen, die op straat mochten komen, te weeren, als om te beletten, dat er geen gepeupel mede in de kerk liep, hetgeen er zeer weinig op straat was. Toen de kist in het doophuis naast het nieuw gedolven graf was geplaatst, lastte de president ze te openen, vertoonde aan de bijzijnde schepenen het lichaam, met verzoek daarvan kennis te dragen; hij deed ze hierop sluiten en in het graf nederlaten, dat in aller tegenwoordigheid gevuld en met een zwaren steen gedekt werd.

Dit was de begrafenis van Maria Margareta ab Angelis, welke meer dan iemand bedacht, met een andere begrafenis gelijkenis had.

De Bils was naar Brussel teruggekeerd om zijne onderhandelingen te hervatten; de markies van Caracena scheen hem hetgeen in den Bosch geschiedde niet euvel te duiden, voor een Spaansch gouverneur zeker opvallend; maar de Bils was Protestant 1) en nam geen wonderen aan. Inderdaad zijne zaken liepen daar voortreffelijk; met de Staten van Brabant was hij tot eene overeenkomst gekomen; zijne lijken en zijn geheim zouden zij koopen. Den 18 Augustus reeds keurde de Caracena die overeenkomst goed. Als toekomstig drager van dit geheim werden door de Staten voorgesteld: Plemp,

1) Geboren te Amsterdam, was hij den 17 Januari 1646 daar ingeschreven als lid der Waalsche gemeente.

Dorlix en van Gutshoven, allen ons bekend, ook op het punt hunner uiteenloopende gevoelens in de zaak, ons onderwerp betreffende; maar de Caracena koos van Gutshoven den 24 October.

De Bils kon nu dadelijk beginnen zijn vriend in te wijden in zijne diepste geheimen. Dat gebeurde ook. Nadat hij den 26 November den vereischten eed had afgelegd in handen des kanseliers van Brabant, en den 2 December zijn contract, met de Staten gesloten, had beëedigd, begaf de Bils zich naar Leuven, en zeer spoedig scheen van Gutshoven op de hoogte zijner ontdekkingen; althans reeds den 31 Maart 1664 verzocht hij den Staten van Brabant tot het afleggen eener proeve toegelaten te worden. De proeve, 28 April afgelegd, slaagde oogenschijnlijk, en vier dagen later ontving de Bils zijne 22000 Rijnsgulden.

Ten top van eer scheen hij toen geklommen. Den 7 Mei 1664 bedankte de universiteit van Leuven den markies de Caracena voor de ontvangen vijf gebalsemde lijken. Zoolang die wonderbare en ongekende voortbrengsels der kunst daar zouden wezen — dat is eeuwig! — zou ook Caracena's naam aan de universiteit leven, voor wie zij (die mummiën) een gedenkteeken wezen zouden; de Bils, die nieuwe Esculaap, die door zijne wetenschap het menschelijk lichaam als levend wist te behouden, vond wat de Ouden niet kenden. In dien trant ging de brief voort, en de Bils, ofschoon Protestant, ontving kort daarop ook nog een koninklijk diploom, als assistent professor in de ontleedkunde aan gezegde universiteit. Die glorie was echter van korten duur.

Van Gutshoven wilde ook nu nog het andere geheim

leeren, het bloedeloos ontleden; maar de Bils, die hoogstwaarschijnlijk dat zelf niet verstond, zocht voortdurend uitstel, onder voorgeven, dat daartoe een aantal praeparaten vereischt werden. Van Gutshoven bracht die bijeen ten huize van de Bils en betaalde daarvoor contant 200 Rijnsgulden; maar op den dag, dat het geheim hem zou ontsluierd worden, was de Bils des morgens verdwenen, der Staten geld en van Gutshovens praeparaten medevoerend 1). Verslagenheid en verontwaardiging waren algemeen, behalve bij de spotters.

De Bils beweerde stoutweg, dat hij Leuven ontweken was, wijl hij daar vervolgd werd om zijn godsdienst, hetgeen volstrekt niet waar was 2). De goede van Gutshoven trachtte hem dat aan het verstand te brengen: van uw godsdienst is geen sprake, schreef hij hem. Maar de Bils bleef daar doof voor; bij hem was van terugkeeren geen sprake.

Hij vestigde zich nu in den Haag, waar hij uitgaf eene nieuwe ontdekking, de bloedvaten betreffende, gedaan te hebben. Te Leuven werden zijne goederen in beslag genomen, en zijne zaken begonnen weldra slecht te staan. Reeds in 1666 waren te Leuven drie van de vijf zijner onvergankelijke lichamen door bederf aangetast, zooals blijkt uit het onderzoek door Dorlix, Plemp, van Gutshoven en andere leden der medische faculteit den 28 Augustus ingesteld 3); op nieuw verzocht men hem over te komen, maar op nieuw weigerde hij, onder voorgeven nu, dat

---

1) Zie de Ram, p. 24.

2) Zie hierover Dr. Fokker, t, a. p.

3) Het relaas bij de Ram, p. 24.

zijne persoonlijke veiligheid te Leuven gevaar liep 1). Toen twee jaar later zijn schuldeischer van Gutshoven overleden was en daarmede het gevaar voor zijn persoon verdwenen, beweerde hij, dat die lijken door opzettelijke verwaarloozing bedorven waren, iets dat niemand aannam, zelfs niet zijne vrienden. Integendeel, men begon nu voor goed zijne kunst van balsemen op hare echte waarde te schatten; de begoocheling verdween, die hij zoo lang en zoo handig had weten gaande te houden; ook in Noord-Nederland verdween ze; een ieder trok zich van hem terug, en daarmede vervlogen voor hem alle vooruitzichten op eer en fortuin.

Het ongeluk begon van toen af zwaar op hem te drukken; aan geldgebrek leed hij altijd, maar nu klom dat hoog, en bleef hij, met zooveel anderen, een vrager en klager bij de Staten-Generaal. Aan hunne deurposten was hij voortaan te vinden met verzoekschriften om eene betrekking of een traktement, altijd zich beroepende „op zijne gehoorsaemheijt in zaeke het onderzoek van de fourberie der Pausgezinden tot Oirschot", maar het loon ontging hem; de Staten lieten hem loopen en wachten. De nood drong al meer, en de ongelukkige man bleef vragen, terwijl beter beschermde gunstelingen hem telkens werden voorgetrokken.

Eindelijk toch kwam er uitkomst. Toen in het laatst van 1668 de kanunnik der Bossche St. Jans-kerk, Nicolaas van Broeckhoven, was overleden, erlangde hij den 3 Januari 1669 eene gunstige beschikking op zijn verzoek; de inkomsten dier kanunniksplaats werden hem door

---

1) Dr. Fokker, t. a. p.

de Staten geschonken en tevens ook die van een reeds vroeger overleden lid des kapittels van St. Oedenrode. Wat meer is, hij werd ook benoemd tot professor honorarius anatomiae aan de illustre school in den Bosch. Eene hoogere plaats was hem zeker meer welgevallig geweest, maar toch hij was nu dubbel voorzien, want bij dat alles bleef hij ook nog altijd baljuw van Aardenburg.

Den 1 Februari 1669 ontving de Bossche regeering kennisgeving van de Bils' benoeming aan hare school; zij scheen er niet ongevoelig voor en wilde den veelbesproken man gaarne eene woning en geschikte plaats aanwijzen voor zijne „dissectiën en andere exercitiën", maar liefst ten koste van het land. Daarom sloeg zij het oog op het klooster der zwart-zusters op den Papenhulst, van welke er nog maar twee in leven waren, die zij achtte „gemakkelijk een ander verblijf te kunnen verschaffen" 1). Zij vroeg dat klooster dus voor de Bils en verkreeg het, en den 19 April zag zij hem met zijn huisgezin en meubelen aankomen. De twee oude zusters moesten het klooster verlaten, maar kregen, voor het verlies harer woning en der huur van eenige kleine huisjes achter het gesticht, ieder vijftig gulden 's jaars 2). Wijders deed de stedelijke regeering ten behoeve van de Bils een amphitheater opslaan in het koor der kloosterkapel, waar hij zich nu aan zijn arbeid wijden kon, die volgens der Staten last bestond in het bereiden van een lijk zóó dat het eeuwig bestaan kon, en waarop hij dan later voor de liefhebbers der anatomie van het gansche land dissectiën zou doen. Zij schonk ook 100

1) Notulen, 7 Februari, A 53.

2) T. a. p. A 53.

gulden voor de eerste kosten aan den altijd geldvragenden man, en eindelijk zou den 22 Juli 1669 in hare tegenwoordigheid de eerste demonstratie plaats hebben op het bereide lijk.

Zij geschiedde met veel luister; al de regenten waren er bij tegenwoordig, al de professoren en geneeskundigen, ieder, die op den naam van geleerdheid aanspraak maakte. De befaamde, de veelbesproken en veel beoordeelde man stond daar in zijne werkplaats voor hen, en toonde zijne wetenschappelijke wonderen, maar voor de laatste reis. De dood had hij reeds onder de leden. In Augustus lag de Bils uitgeteerd op zijn sterfbed en bezweek nog diezelfde maand. Zijn roem verdween met hem 1).

Anders was de loopbaan van Arnoldus Feij. De predikant Jacob van Oudenhoven 2) verzekerde, dat de vele genezingen te Oirschot, die van alle zijden kranken derwaarts lokten, het werk waren van Feij, en dat hij daarvoor niet bezigde de olie, die, zooals de Roomschen verbreidden, aan het lijk van Maria Margareta ontvloeide. Mr. J. H. van Heurn, die het zeker evenmin wist, meende dit ook te moeten schrijven met deze kleine wijziging, „dat het gemeen, dat doorgaans alle zaken, die het niet

1) Eer hij naar den Bosch kwam, bracht hij zijn (aan de Staten van Brabant nog wel verkocht) geheim in schrift. Het stuk bevindt zich in de verzameling van het Zeeuwsch genootschap van wetenschappen, en Dr. Fokker, die het onderzocht, zegt er van (t. a. p. blz. 215): „Het heeft geene verdiensten, men zou hoogstens kunnen zeggen, dat de Bils de beste looijer van zijn tijd was. Uit zijne beschrijving van het geheim van het balsemen van „koningen en prinsen" blijkt alleen, dat dit ongelooflijk duur was".

2) *Beschrijving Meijerij*, 1670, bl. 57.

begrijpt voor wonderen houdt", aan die olie geneeskracht toeschreef 1); dus niet de beschaafde Roomschen. Ten bewijze voeren zij aan, dat, ofschoon het lijk van Maria Margareta ontvoerd was, evenwel „Oirschot evenzeer floreerde door den toeloop van ontallijcke patienten, bijnae van alle gewesten van geheel Europa derwaarts toevloeijende". Deze geruststelling, welke beide die schrijvers verschuldigd achtten, heeft geene beteekenis; want had Feij werkelijk die olie gebezigd, dan was daarvan genoeg voorhanden ook na de ontvoering van het lijk; doch dat blijkt niet. Zeker is het ondertusschen, dat hij een beroemden naam had, zoodat „oock de allergrootste koningen ende princen van Christenrijck denselven [hem] op 't allerheerlijckste tot haer ontbieden", vervolgt van Oudenhoven.

Inderdaad, Lodewijk XIV verzocht in 1665 voor hem aan de Staten-Generaal verlof van zich naar Parijs te mogen begeven, ten einde de koningin-moeder te behandelen, die aan eene gevaarlijke, ongeneeslijk geachte kwaal leed. Feij genas haar binnen weinig tijd; de koning verhief hem tot ridder van St. Michiel, en de koningin-moeder schonk hem een ivoren kruisbeeld, dat nog bestaat; ook bedankte Lodewijk XIV de Staten voor het aan Feij geschonken verlof in een brief, in welken hij zijne verdiensten hoog verhief. De keurvorst van Brandenburg wendde van toen af pogingen aan om den beroemden geneesheer tot zich te lokken. Feij gaf dien vorst eindelijk gehoor en verliet het gewest zijner vaderen, om zich in het land van Cleef te Cranenburg

---

1) *Historie Stad en Meijerij*, III, bl. 127.

te vestigen; de keurvorst verhief hem tot heer van Cranenburg, overlaadde hem met eer, en hij overleed in genoemde stad den 16 April 1679.

De arme karmelitessen, die te Oorschot waren achtergebleven, toen het lijk van Maria Margareta ontvoerd werd, gevoelden weldra, dat zij daar niet meer veilig waren. De bliksem der vervolging, eens in het huis geslagen, zou het meer treffen; de prins was overleden, en zijne „sauvegardes" zouden haar niet langer beschermen. In Augustus 1663, dus slechts eene maand na de lijkontvoering, werd hun van wege de Staten gelast het land te verlaten, en namen zij als een zwerm veege duiven de vlucht naar Zuid-Nederland, om daar een veiliger schuilplaats te zoeken 1). Silvester Lintermans zag zijne dochter aan het hoofd der kleine gemeente naar den vreemde afreizen en zijn klooster, met zooveel moeite en kommer door hem gesticht, in zijn ouden dag weêr ledig worden.

Het gebeente van Maria Margareta bleef onaangeroerd in de Bossche St. Jans-kerk rusten tot in 1795. Het jaar te voren, in October, was die stad in de macht gevallen der Fransche republiek, en daarmede hielden de vroegere toestanden op. Eene gemengde regeering was er ingesteld; de Katholieken waren burgerlijk en kerkelijk vrij

---

1) Den 17 Maart 1667 schonk Karel II, koning van Spanje, octrooi aan de karmelitessen van Oorschot, „qui avoyent esté contrainctes d'abandonner leur demeure et convent du dict Oirschot par ordre des Etats des Provinces Unies", om te Moll twee bunders land te koopen ten einde daarop eene kerk en een klooster te bouwen, onder voorwaarde eener jaarlijksche algemeene communie der religieusen voor den koning. *Archives de Belgique, Chambre des Comptes,* n. 164.

geworden en zij mochten weêr openbare ambten bekleeden; op hunne godsdienstoefening in kleine huiskerken was reeds sedert geruimen tijd niet veel meer gelet; maar al de kerken bleven nog in het bezit der Hervormden.

Een edel hart, Antonius van Gils, toen president van het Malderus-college te Leuven, die leefde in de geschiedenis der Katholieken van zijn geboortegrond, viel het in, of er geen partij te trekken was van die verandering in den Bosch — die velen en ook hij als slechts van voorbijgaanden aard beschouwden — om het gebeente der vereerde Maria Margareta uit haar graf te lichten ten einde het eene geschiktere plaats te bezorgen. Hij trad daarover den 26 October 1795 in briefwisseling met den pastoor Joannes Bosmans, die de huiskerk der St. Catharina-parochie bediende. De omstandigheden waren gunstig, maar schemerde iets van het plan door, dan zou de opgraving verboden worden, hiervan kon men overtuigd zijn; zij moest dus in het geheim beproefd worden. Een vriend van den pastoor bracht hem in aanraking met Jan Bekker, koster der St. Jans-kerk; het voorstel werd den man gedaan; geen bezwaar bestond er bij hem om tot de opgraving mede te werken, maar hij schrikte terug voor de gevolgen. Op dit punt werd hij echter gerustgesteld. De kosters werden van ouds benoemd door den magistraat, en daar deze thans voor de meerderheid katholiek was, had hij niets te duchten. Toch eischte hij het diepste geheim, dat hem beloofd werd.

Den 10 October 1795 voor den middag begaf pastoor Bosmans zich naar de St. Jans-kerk, en de koster opende hem de doopkapel, waarin maar één zerk lag, die

waaronder in den nacht tusschen 4 en 5 Augustus 1663 het lichaam van Maria Margareta was ter aarde besteld. De zerk was den koster te zwaar om op te tillen; aan de noordzijde lichte hij daarom het plaveisel weg en ondergroef den steen ter diepte van ongeveer twee voet. Beiden namen toen uit die opening het gebeente van Maria Margareta, voor zoover zij dat bereiken konden; het was veelal beschadigd door des kosters spade en bleek later te behooren tot de voeten en de scheenbeenderen. Pastoor Bosmans bewaarde het zorgvuldig te zijnen huize.

Den 12 November 1795 kwamen uit België over Joannes Jacobus Thomas, licentiaat in de theologie der Leuvensche universiteit en pastoor te Leefdaal, met een heer uit Mechelen, Jan Baptist Rumoldus van Dael; zij begaven zich met den pastoor Bosmans en den koster naar de doopkapel, deden zich de begraafplaats aanwijzen, hoorden de verklaringen der opgravers, zagen het gebeente en voerden dat naar Leuven, waar zij het den 24 November overhandigden aan den president van Gils en den pastoor van St. Jacob dier stad, heer Johan-Baptist van Cauwenberghen, die van de opgraving eene akte deden opmaken, welke allen gezamenlijk onderteekenden.

De pastoor Thomas bracht het gebeente daarop over naar Leefdaal, waar het tot op heden bewaard wordt onder het altaar des nonnenkloosters van St. Joseph, dat die pastoor stichtte.

Het schijnt ondertusschen volgens het verslag dezer opgraving, dat nog een aanzienlijk gedeelte der overblijfselen van Maria Margareta in de doopkapel der Bossche St. Jans-kerk rust, waaronder het hoofd. Indien men

ooit tot een onderzoek naar het overschot zou besluiten, dan teeken ik hier voorloopig aan, dat de doopkapel in 1663 niet zoo ruim was als tegenwoordig; het afsluithek stond eene travée meer binnenwaarts, tegen den wandpijler, die zich thans in de kapel bevindt. In die vrij beperkte ruimte was haar graf, dat zich van het zuiden naar het noorden uitstrekte, blijkens de verklaring der opgravers, die ten noorden van de zerk het gebeente der voeten vonden. Het hoofd, waarvan de Bils den schedel zaagde en dat hierdoor voor altijd en onder duizenden kenlijk blijft, moet bijgevolg gezocht worden aan de zijde van den zuidelijken muur der kapel.

J. C. A. HEZENMANS.

DE TIJDREKENING IN DE GEOLOGIE.

Het is den lezers van *De Katholiek* niet onbekend 1), dat de geologen de verschillende lagen, welke de vaste korst onzer aarde samenstellen, en welker structuur duidelijk doet zien, dat ze uit het water bezonken zijn, in drie of vier hoofdgroepen samenvatten. Elk dezer hoofdgroepen, de *azoïsche*, *palaeozoïsche*, *mesozoïsche* en *kaenozoïsche* wordt dan verder in perioden en formaties en elk dezer in etagen of lagen verdeeld 2).

---

1) Vgl. *De Katholiek*, Dl. LIII en LIV: *Das Hexaemeron und die Geologie.*

2) De formaties, ook wel stelsels of systemen geheeten, zijn — te beginnen met die, welke voor de oudste gehouden wordt — de volgende: 1 Laurentisch, 2 Huronisch, 3 Silurisch, 4 Devonisch, 5 Steenkolen, 6 Permsch, 7 Trias, 8 Jura, 9 Krijt, 10 Eoceen, 11 Oligoceen, 12 Mioceen, 13 Plioceen, 14 Diluvium, 15 Alluvium. Van deze systemen zijn: 1 en 2 *azoïsch*, 3—6 *palaeozoïsch*, 7—9 *mesozoïsch* en 10—15 *kaenozoïsch*. Als onderverdeeling der formaties worden weder lagen of etages aangegeven. In de verschillende boeken vindt men verschillende benamingen gebruikt; het doet overigens tot de zaak niet af, of men b.v. van steenkolen-*periode*, steenkolen-*formatie* of steenkolen-*systeem* spreekt en die een onderdeel der mesozoïsche *groep*, *periode* of *formatie* noemt, daar het eerste der twee woorden duidelijk genoeg de vorming aangeeft, welke men bedoelt. Wij geven hier de tabel van H. Credner, voorkomend o. a. in R. E. De Haan, *Beknopt leerboek der Delfstof- en Aardkunde*, maar hebben van 10—15 onder de *formaties* gerangschikt wat dáár als *etage* staat aangegeven. Voor het doel dezer studie was het afdrukken eener volledige tabel niet noodig.

De Laurentische en Huronische formaties worden als de oudste aangenomen, daar ze steeds *onder* de sedimentaire lagen worden aangetroffen; of echter hare vorming aan het water te danken is, blijft nog eene vraag. De eerste vorming, waarin men duidelijk de werking van het water kan herkennen, is de Silurische en daar de lagen dezer formatie óf onmiddellijk op de beide vorige volgen, óf op het kristallijne grondgesteente liggen, daar waar de Laurentische en Huronische formaties ontbreken, heeft men recht om de Silurische gesteenten voor de oudste watervorming te houden. Dat die lagen, welke wij onder onze oogen zien ontstaan, de jongste zijn, spreekt van zelf.

Maar welke reden bestaat er om aan te nemen, dat de tusschengelegene systemen en lagen in de aangegeven orde op elkander gevolgd zijn? Wanneer op één punt der aarde al die lagen in ononderbroken volgorde aanwezig waren, dan zoude men met recht besluiten, dat elke voorgaande ouder ware dan de volgende, ofschoon ook dan nog te bewijzen zou blijven, dat eene formatie, op eene andere plaats der aarde ontdekt, gelijktijdig is geweest met eene der lagen in de volledige reeks.

Die volledige verzameling bestaat echter nergens en kan ook wel niet bestaan, juist omdat alle sedimentaire lagen hare wording aan het water te danken hebben. Want is gedurende een of meer geologische tijdvakken het een of ander deel van het oppervlak der aarde niet door het water bedekt geweest, dan moeten daar ter plaatse een of meer formaties ontbreken 1). Niet alleen

1) Ofschoon de formaties uit zee-bezinkingen bestaan, omsluiten ze op vele

is dan ook tot heden geene enkele plek gevonden, waar alle verschillende vormingen, die na elkander zich uit het water hebben afgezet, worden aangetroffen, maar er zijn zelfs plaatsen, welke slechts in de oudste geologische tijden zeebodem schijnen geweest te zijn, om daarna voor goed en voor immer *terra firma* te worden. Reeds Ovidius zong:

> Vidi ego quod fuerat quondam solidissima tellus
> Esse fretum .....
> Et procul a pelago conchae jacuere marinae.

Maar terwijl hier de door vulkanische opheffingen der aardkorst opgetilde en langs den granieten bergkam afgescheurde steenbeddingen aan het licht brachten, dat de lagen A, B en C aan elkander waren opgevolgd vond men dáár, bij het boren van een mijnput, laag C gevolgd door D, en elders, bij het afgraven eener helling of het boren van een tunnel, dat na D de lagen E en F waren bezonken, en op die wijze slaagde men er in, het geheele systeem bij elkander te krijgen.

Maar moest er dan niet een middel zijn, om met zekerheid te herkennen, dat de laag D van de eene plaats gelijktijdig was met de laag D van eene andere? Dat middel meende men gevonden te hebben in de *petrefakten*, de versteende planten en dieren.

---

plaatsen talrijke versteende landdieren, hetzij dat het slib der riviermondingen die door den stroom medegesleurde dieren omhulde, hetzij dat een moerassige bodem de dierresten omsloot, hetzij dat de beenderen van in hunne schuilhoeken gestorven landdieren door het leem eener binnendringende rivier bewaard, of door den kalk van het neersijpelende water met eene beschermende laag kalksteen bedekt werden.

„Waar men eene direkte op elkander volging niet kan waarnemen, of waar zich in de regelmatige volgorde gapingen voordoen, daar zoude het in vele gevallen zeer moeielijk, zoo niet onmogelijk zijn, den betrekkelijken ouderdom eener laag te bepalen, omdat de steensoorten der verschillende formaties zeer op elkander gelijken, en eenzelfde gesteente herhaaldelijk terugkeert. Hier zijn het nu de versteeningen, welke aanwijzen, tot welke onderafdeeling eene aardlaag moet worden gebracht. Want de verschillende vormen der plant- en dierwereld liggen niet zonder orde en regelmatigheid verward door elkander, maar tengevolge van den vooruitgang in de ontwikkeling van het organische leven, heeft elke laag de haar eigene plant- en diervormen. In het algemeen bewijzen derhalve identieke versteeningen ook den gelijken ouderdom eener laag en, omdat elke formatie de sedimenten bevat van eene lange ontwikkelings-periode der aarde, gedurende welke zich een flora en fauna van een bepaald karakter over het oppervlak der aarde verspreidde, kan men de gezamenlijke, dikwijls zeer talrijke, lagen eener formatie aan eene zekere gelijkvormigheid der fossiele overblijfselen herkennen. Met andere woorden: de fauna en flora eener formatie heeft een bepaalden typus, waardoor zij zich, afgezien van de verscheidenheid der soorten, van de flora en fauna der oudere formaties onderscheidt. De petrefakten zijn aldus kenmerkend voor de afzonderlijke formaties en daarom noemt men ze dan ook gids-fossielen of gedenkpenningen der schepping" 1).

Eene drievoudige veronderstelling ligt in deze woorden opgesloten: 1. flora en fauna hebben zich langzamerhand ontwikkeld en vervolmaakt; 2. er bestaat eene gelijksoortigheid van plant- en diervormen in de aardlagen derzelfde periode op verschillende punten der aarde; 3. gelijksoortigheid der fossielen is een kenmerk van de gelijktijdigheid der formaties.

De eerste veronderstelling, die door velen in het begin als leidend beginsel bij de classificatie wordt aangenomen,

---

1) *Allgemeine Erdkunde*, Hann, Hochstetter und Pokorny, bl. 308.

om later weder als eindresultaat van het onderzoek in Darwinistischen zin voorgesteld en uitgelegd te worden, vindt men in *De Katholiek*, Dl. LIII en LIV besproken; over de tweede en derde veronderstelling wenschen we hier, naar aanleiding van de redevoering, waarmede W. T. Blanford in 1884 de vergadering der geologische afdeeling van de *British-Association* te Montreal opende 1), een en ander in het midden te brengen; wij wenschen aan te toonen, dat de grondslagen van de geologische chronologie, vooral wat die lagen betreft, welke hoofdzakelijk door petrefakten van landdieren en landplanten gekenmerkt worden, zoo hecht niet zijn als men gewoonlijk aanneemt want: 1. de ervaring geeft ons geen recht in vroegere geologische perioden eene grootere gelijksoortigheid der landdieren te veronderstellen, dan wij nu op aarde waarnemen; 2. toegegeven de voldoende gelijksoortigheid der fossielen, volgt daaruit volstrekt niet de gelijktijdigheid der lagen, waarin die petrefakten zich bevinden.

Reeds Huxley en Forbes twijfelden aan de stevigheid der fundeering van het gebouw der geologische tijdrekening. De eerste zag daarom liever het woord *homotaxis* of *samenvoeging* dan *synchronismus* of *gelijktijdigheid* gebruikt. Blanford drukt zich veel scherper uit en spreekt van „den doodsteek geven aan eene hypothese, welke niet op den solieden bodem der waarneming rust en welke de bepaling van den (betrekkelijken) ouderdom der aardlagen tot een voortdurenden *circulus vitiosus* maakt".

---

1) *Der Naturforscher*, 1884, bl. 448 vv.

Zooals het vaste land, wordt ook de zee in de verschillende deelen van onze aarde door verschillende diersoorten bewoond.

In de noordelijke IJszee zwemmen de groenlandsche walvisch, de vinvisch, de narwal en de walrus. De Atlantische Oceaan herbergt op noorderlijker breedten schelvisschen en groote scholen van haringen, in de keerkringsstreken daarentegen potvisschen, dolfijnen en sirenen. De Middellandsche Zee wordt bevolkt door dolfijnen, robben, lipvisschen, tonijnen en talrijke koppootige weekdieren. Reuzenschildpadden, talrijke schelpdieren en eene rijke visch-fauna zijn de bewoners van den Indischen Oceaan. Het noordelijk gedeelte van den Stillen Oceaan is het rijk der pantserwangige visschen, terwijl op de hoogste breedten zeeleeuwen en zeeberen, en de, thans uitgeroeide, Stellersche zeekoe voorkomen; het tropische deel, het eigenlijk gebied der koralen, is arm aan zee-zoogdieren; slechts vindt men er nu en dan potvisschen en antarktische walvisschen; maar de koraalbouwende polypen dienen tot voedsel aan een menigte van vischsoorten. In het zuiden zijn de zeeën veel armer aan dieren; robben, walvisschen en de kosmopolitische potvisch zijn er het talrijkst onder de zoogdieren, terwijl de antarktische zee even als de arktische weder het domein van robben en walvisschen is 1).

Bij die verscheidenheid heerscht er toch in de *zeefauna* eenheid genoeg om de formatie, die zich in onzen historischen tijd, gedurende zesduizend jaren ongeveer, op den bodem der zee heeft gevormd, volgens de thans

1) Naar Pokorny, l. c. bl. 533.

heerschende beginselen in één en hetzelfde geologisch tijdvak te plaatsen, indien een geoloog der toekomst deze zeebezinkingen mocht doorvorschen, wanneer ze weder uit den schoot der golven zouden oprijzen. De planten der zee immers zijn nagenoeg overal wieren, en onder de dieren zijn walvisschen, robben, sirenen, schildpadden verre verspreid.

„De klasse der visschen wordt in 116 familiën verdeeld, waarvan er 29 uitsluitend zoetwater-bewoners en 80 uitsluitend zeedieren zijn. Van deze 80 zijn er niet minder dan 50 overal verspreid terwijl het woongebied van andere zeer ruime grenzen heeft. Slechts 4 familiën zijn uitsluitend aan den Atlantischen Oceaan eigen, 13 aan de Stille Zee; 63 familiën vindt men zoowel in den Atlantischen Oceaan als in de Stille Zee" 1).

Maar datzelfde geldt niet van de *land-fauna*. Wat immers zou het resultaat zijn van den noesten arbeid van onzen geoloog der toekomst, indien een gunstig toeval wilde, dat, evenals van de tertiaire landdieren, ook van de thans levende bewoners der aarde een ruime voorraad fossiele beenderen en geraamten te zijner beschikking was? Zou hij de lemuren-fauna van Madagascar en vooral de buideldier-fauna van Australië ook nog tot dezelfde periode rekenen als de fauna's van Europa en Azië? Blanford meent, dat deze Australische lagen dan zeker onder de mesozoïsche groep zouden gerekend worden, en daarin moeten allen het met hem eens zijn, welke in dien tijd aanhangers der ontwikkelingsleer zullen zijn en niet, zooals wij, het gelijktijdig bestaan dezer dierwereld met zoogenoemd hooger ontwikkelde vormen met eigen oogen zien.

---

1) Günther en Wallace, geciteerd door Blanford.

Ongelijksoortigheid der *land-fauna* sluit derhalve gelijktijdigheid niet uit, en gelijkvormigheid der *zee-fauna* geeft geen recht om die gelijkvormigheid ook voor de landdieren te veronderstellen.

De zee-fauna van het oudste geologische tijdvak vertoont reeds dezelfde eenheid in de verscheidenheid, die wij thans opmerken. Tot bewijs zullen wij een onverdachten getuige laten spreken. In zijn *Lehrbuch der Geologie und Petrefactenkunde* zegt C. Vogt (Th. I, S. 399):

„Verrast door de overeenstemming der meer algemeene vormen, heeft men eerst beweerd, dat de soorten tamelijk gelijkmatig over de aarde verspreid waren, dat derhalve dezelfde levensvoorwaarden overal bestonden. Sedert dien tijd is men tot de overtuiging moeten komen, dat dit eene grove dwaling was. De overeenstemming der typen (orden, families) was grooter, omdat het aantal der verschillende typen kleiner was; die der soorten was niet grooter dan nu. Eenige voorbeelden zullen dat duidelijk maken.

In het geheele aantal soorten der Silurische formatie *in Engeland* zijn: 14 proc. koralen, 5 proc. graptolithen (eene polypensoort), 25 proc. brachiopoden (armpootige schelpdieren), 14 proc. mossels, 9 proc. slakken, 8½ proc. koppootige weekdieren en 13 proc. trilobiten; in dezelfde formatie *in Bohemen* daarentegen: 0,8 proc. koralen, 4 proc. graptolithen, 12 proc. brachiopoden, 13½ proc. mossels, 13 proc. slakken, 35 proc. koppootigen en 17 proc. trilobiten. In de beide systemen is de samenstelling eene geheel andere, daar in Engeland de brachiopoden, in Bohemen de cephalopoden den toon aangeven.

Dezelfde Silurische formatie *in Tennessee* (Amerika) heeft met de Europeesche 48 proc. der soorten gemeenschappelijk, terwijl nu de Amerikaansche kust met de Europeesche 50 proc. der soorten gemeen heeft.

De Devonische formatie langs den Rijn heeft 7½ proc. der soorten met den Harz, 8½ met Engeland, 1½ met Noord-Amerika gemeen.

Uit deze voorbeelden, en wij kunnen er nog meer aanhalen, blijkt, dat de overeenkomst tusschen de zee-bewoners van verschil-

lende streken gedurende het palaeozoïsche tijdvak niet grooter was dan thans, dat derhalve ook elke gevolgtrekking, die hieruit eene grootere gelijkvormigheid van het klimaat wil afleiden, geheel en al valsch is. Er bestonden toen ter tijde in de zee evenveel zoölogische provinciën als nu".

Het ligt in den aard der zaak, dat de landbewoners nog veel meer verscheidenheid aanbieden dan de zeedieren en planten, daar de omgeving, de temperatuur, het klimaat, de bodem van plaats tot plaats veranderen, en elk dier bij het midden, waarin het leeft, behoort en in den kring, waarin het zich beweegt, volkomen op zijne plaats is.

Wanneer we uit datgene, wat we nu zien, mogen besluiten tot datgene, wat er vroeger geweest is, dan moeten we tot het besluit komen, dat ons de Silurische land-flora en fauna veel grooter verschillen moet vertoonen en veel afwijkender vormen dan de zee-fauna en flora dier formatie.

„Mij dunkt niet — schrijft Huxley — dat er eene noodzakelijke betrekking bestaat tusschen de fauna van een land en die der zee op de kust. De land-fauna's van Brittannie en Japan komen zeer met elkander overeen; de zee-fauna's zijn verschillend... Ik houd het voor zeer waarschijnlijk, dat vroeg of laat de land-bewoners hunne eigene geschiedenis zullen hebben".

Landplanten en landdieren hebben gedurende de Silurische periode reeds bestaan, ofschoon er nog weinig overblijfsels van gevonden zijn. Niet alleen zijn er reeds in de Huronische lagen steenkolen gevonden nabij den noordwestoever van het Onega-meer, en moeten we dus daar reeds aan moerasplanten of veenvorming denken, maar in de leigroeven van Angers, die tot het Silurisch stelsel worden gerekend, zijn duidelijke afdrukken ge-

vonden van eene varensoort, die op vormen van de latere Devonische of steenkolen-formatie gelijken. Ook een landdier is onlangs in dit systeem ontdekt, op het eiland Gotland (Zweden), en wel een tamelijk hoog ontwikkeld, nl. een schorpioen. Een stigma of ademopening is duidelijk zichtbaar en bewijst, dat het dier in de lucht heeft geademd, terwijl ook de geheele organisatie den landbewoner kenmerkt. In 't voorbijgaan maken we hier de opmerking, dat evenals de eerste zeedieren, ook dit eerst bekende landdier zoo Darwinistisch primitief niet is als voor de transformatie-leer wenschelijk ware.

Gedurende de volgende geologische perioden wordt de voor de indeeling zoo noodige gelijkvormigheid niet grooter, en zulks te minder, naarmate meer overblijfselen van landdieren zich onder de versteeningen bevinden.

„De reptielen van de Amerikaansche Jura zijn zeer verschillend van die der Europeesche lagen, welke men als gelijktijdig met de Amerikaansche aanneemt, en de typen der Afrikaansche kruipende dieren vindt men elders nagenoeg niet. .... Nog niet lang geleden heeft Dr. Neumayer aangetoond, dat de verdeeling der koppootige weekdieren gedurende de Jura- en krijt-periode bewijst, dat toen warme en koude luchtstreken bestonden en hun invloed op de verspreiding der zeebewoners uitoefenden evenals nu" 1).

We willen hierover niet verder uitweiden; de medegedeelde feiten zullen, dunkt ons, het besluit rechtvaardigen, dat de voor de geologische chronologie noodige gelijkvormigheid der dier- en plantensoorten, reeds van de oudste periode af, niet in die mate aanwezig is, dat men aan de indeeling een onbepaald vertrouwen kan schenken.

---

1) Blanford, l. c.

Vragen we nu: is gelijksoortigheid der fossielen een bewijs voor de gelijktijdigheid der lagen, al wordt daarbij eens aangenomen, wat we zooeven bestreden: dat er genoeg overeenkomst tusschen fossielen op verschillende plaatsen der aarde bestaat? Het antwoord kan niet bevestigend zijn.

Eenige der voorzichtigere denkers, voornamelijk de reeds genoemde Huxley en Forbes, deden opmerken, dat elke diersoort een bepaalden tijd noodig heeft om zich van één gebied over een ander te verspreiden; dat menigmaal eene species in hare nieuwe standplaats tot bloei komt, nadat ze in de oorspronkelijke is uitgestorven; dat derhalve de tegenwoordigheid van dezelfde soort op twee van elkander verwijderde plaatsen veeleer een teeken is, dat deze beide lagen *niet* gelijktijdig zijn.

Wat de redeneering deed vermoeden, wordt door de ervaring niet gelogenstraft.

In de anthraciet-formatie der Alpen doet zich het merkwaardig verschijnsel voor, dat zwarte leisteenen, welke naar de planten-afdrukken te oordeelen, zonder twijfel tot de steenkolen-vorming behooren, gevolgd worden door eene andere soort leisteen, waarvan de petrefacten tot de Lias of zwarte Jura moeten gerekend worden, terwijl op deze laag wederom anthraciet-schiefer volgt. Hier schijnt de steenkolen-flora nog na de Lias-fauna bestaan te hebben.

We willen intusschen aan dit feit niet te veel gewicht hechten, ofschoon we in de gelegenheid waren het bestaan dezer volgorde aan den Col de Balme en in het dal van Aosta waar te nemen, te minder, omdat op andere plaatsen de onderlinge ligging der gesteenten wellicht

reden geven om, zooals Vogt, te vermoeden, dat, waar de aardlagen eene gelijktijdige vorming van Lias- en anthraciet-formatie schijnen te verkondigen, „eine unaufgeklärte Anomalie" heerscht.

Vooral bij het onderzoek van vroeger on- of minbekende plaatsen blijkt het duidelijk, dat de gids-fossielen geen betrouwbare gidsen zijn. Bepaalt men de formatie naar de zee-fauna dan komt men tot een ander resultaat dan wanneer men de land-fauna tot gids neemt; voor de eene geologische formatie leggen de versteende planten getuigenis af, voor eene andere de dieren.

Blanford haalt in zijne redevoering verscheidene voorbeelden aan, die we, uit vrees van den lezer te vermoeien, niet in bijzonderheden kunnen bespreken, maar waarvan we toch een kort overzicht willen geven.

Te Pikermi, eenige mijlen beoosten Athene, is eene laag roode, slijkachtige grond met vele overblijfsels van gewervelde landdieren. Die laag wordt algemeen als mioceen beschouwd, en toch rust ze op eene bedding die een duidelijk plioceen karakter draagt, wanneer ten minste het getuigenis der versteende zee-dieren als voldoende wordt beschouwd; ze moest derhalve als postplioceen beschouwd worden. Van de tertiaire lagen van Siwalik, aan de zuidzijde van het Himalaya-gebergte, werd de bovenste etage tot het mioceen geacht te behooren, terwijl men, wanneer men haren loop vervolgt, vindt, dat ze rust op gesteenten, die, wederom op de versteende zee-dieren afgaande, tot de bovenste mioceene lagen behooren, zoodat de bovenste Siwalik-etage plioceen moet zijn. In de Gondwana-lagen (Indië) en in de lagen der Australische kolenformatie komt men tot een

ander resultaat wanneer men de lagen naar de dieren, dan wanneer men ze naar de planten rangschikt. De twee volgende door Blanford medegedeelde tabellen zullen dit doen zien:

GONDWANA.

	Planten.	Dieren.
te Cutch	Midden-Jura	Opper-Jura.
„ Maleri	Midden of Beneden-Jura	Trias.
„ Panchet	Trias	Trias of Perm.

AUSTRALIË.

		Planten.	Dieren.
In de Wianamatta-	lagen	Jura	Perm.
„ Hawkesburg-	„	Jura	Perm.
„ Newcastle-	„	Jura	Perm.
„ Benedenste kool-	„	Jura	Sub-Carbonisch.

Ook Amerika levert bewijzen voor de onbetrouwbaarheid der geologische tijdrekening. Volgens Cope komen in de Amerikaansche flora Devonische typen reeds in het Silurisch systeem voor, en leefde er eene tertiaire flora met een krijt-fauna samen.

Aan het einde zijner redevoering wijst Blanford nog in 't kort op de door hem aangehaalde tegenstrijdigheden en besluit dan:

„De geologische ouderdom, die aan fossiele land-flora's en fauna's van verafgelegene streken wordt toegeschreven, afgaande op de betrekking dier flora's en fauna's tot die, welke in Europeesche lagen werden gevonden, is zoo herhaaldelijk onjuist gebleken, dat men geene zoodanige ouderdoms-bepaling meer zou mogen aannemen, totdat bewijzen uit zee-bezinkingen ze bekrachtigd hadden".

Tot hetzelfde besluit als Blanford komt ook Leo Lesquereux na een grondig onderzoek der fossiele planten,

welke Hayden in Nebraska en Kansas ontdekte en welke tot de krijt-formatie behooren:

„Identieke fossielen, voornamelijk planten, bewijzen *niet* de gelijktijdigheid der formaties, wanneer deze formaties zich op uren afstand van elkaar bevinden of op verschillende breedte liggen".

Tegelijk met hem schreef A. de Candolle:

„Wanneer twee fossiele flora's of fauna's zeer op elkander gelijken, maar op verschillende breedten liggen, kunnen deze flora's en fauna's *niet gelijktijdig* bestaan hebben." 1)

Uit het bovenstaande blijkt, dunkt ons, genoegzaam de waarheid of althans de groote waarschijnlijkheid der beide vooropgestelde stellingen: 1. de ervaring geeft ons geen recht in vroegere geologische perioden eene grootere eenvormigheid der landdieren te veronderstellen dan wij nu waarnemen; 2. toegegeven de gelijksoortigheid der fossielen, volgt daaruit volstrekt niet de gelijktijdigheid der lagen, waarin die petrefakten zich bevinden.

Hiermede echter willen wij geenszins het goed recht der geologie, om zich met de studie der aardkorst bezig te houden en ons omtrent de vorming en opvolging der lagen in te lichten, ontkennen; evenmin willen wij der palaeontologie de bevoegdheid ontzeggen, ons met de verschillende diervormen, welke in vroegere tijdperken de aarde bevolkten, bekend te maken; maar we wenschen te waarschuwen tegen een al te lichtvaardig geloof slaan aan hypothesen, die niet altijd op den solieden bodem der ervaring zijn opgetrokken.

De aardkorst is een boek, waarvan de verschillende lagen de bladeren zijn; op elk blad staat in de petre-

1) *Naturf.* 1876, bl. 12.

fakten de geschiedenis der planten en dieren geschreven, welke vroeger onze aarde bewoonden; en wij verwachten van de geologische en palaeontologische wetenschap, dat ze ons vroeg of laat „de geschiedenis der schepping" zal verklaren, die in dat boek vervat is; maar wij eischen met recht, dat die wetenschap eerst zelve de volgorde der bladzijden met voldoende zekerheid kunne onderscheiden.

Rolduc. J. M. L. KEULLER.

BOEKBEOORDEELING.

OUD EN NIEUW.

NEDERLANDSCHE LEGENDEN 1).

Pastoor van der Horst is bij de katholieke Nederlandsche lezers een goed bekende, die geen aanbevelingsbrieven meer noodig heeft. Weinigen zullen er zijn, die hem niet gaarne hoorden vertellen van den ouden roomschen tijd, die niet met genoegen Josef van Haarlem hoorden keuvelen met zijn vriend Gerrit-baas over den verlichten nieuweren tijd. Wie toog niet in den geest met hem ter beêvaart naar Rome's heilige steê, om neêr te knielen in het Colosseum, dien grond door het bloed der martelaren geheiligd! Wie volgde hem niet naar het heerlijke Lourdes, de bevoorrechte plek der H. Moedermaagd!

Neen, nogmaals, geen woord van aanbeveling; slechts dank en waardeering begroete zijn jongste werk *Oud en Nieuw*.

Oud en Nieuw noemt de schrijver deze verzameling van Nederlandsche verhalen en legenden, want, zegt hij, 1° 't zijn *oude* verhalen in een *nieuw* kleed gestoken; 2° eenige zijn van *oude* dagteekening en hebben reeds voor jaren 't licht gezien; anderen zijn *nieuw* en worden voor 't eerst den lezers aangeboden.

Wij veroorloven ons nog een derde reden hier aan toe te voegen: *Oud en Nieuw*, want hoe dikwerf wij die schoone en schoon geschreven verhalen lezen en herlezen, zij blijven ons steeds nieuw door hun altijd jeugdige frischheid en levenskracht:

Haec decies repetita placebit.

Als ge eens ondervinden wilt, wat het talent van dezen bij uitstek katholieken legenden-schrijver beteekent — als ge weten

1) Door J. J. v. d. Horst, Pastoor te Noordwijk. Leiden, J. W. van Leeuwen, 1887.

wilt, waarom zijn verhalen zoo ver staan boven zooveel anderen van hetzelfde genre, eilieve, neem dan eerst eens een dichtbundel van onzen Kennemer-bard Hofdijk ter hand; bewonder daar diens overvloed van geschiedkundige kennis, zijn vloeienden versbouw, zijn sierlijke balladen; verlustig u daarna eens in de legenden van onzen veelzijdigen van Lennep, die, al maakt hij op u ook al niet den indruk van een verheven dichter, u boeien zal en mede blijk zal geven van veel historie-kennis; doch na deze schrijvers moet gij eens een verhaal van Pastoor van der Horst lezen; zijn *Dorschvlegel* of *God zendt mij*. Wat een ander gevoel stroomt u dan door het gemoed! Al kon al het vorige u koud laten, hier wordt gij warm! Hier voelt gij, dat de schrijver u in 't volle hart greep, dat hij al de snaren van uw katholieke ziel doet trillen! Hier vindt gij dien toon, zoo moeilijk te treffen, maar ook zoo moeilijk te beschrijven, dien toon, welken een H. Gregorius bezigde om zijne levens der Heiligen te schilderen, waarvan o. a. de brevier u zulk een heerlijk fragment laat zien in de lessen van de H. Scholastica; dien toon, welken gij, weer in geheel anderen vorm, weêrvindt in *Carel ende Elegast* en soortgelijke echt middeleeuwsche Carel-romans; dien toon, welken onze Alberdingk Thijm zoo meesterlijk wist aan te slaan in zijn *Organist van den Dom*, en Montalembert in zijn *Leven van de H. Elisabeth van Hongarije*, die ons ook toeklinkt uit de *Jeroen* van Prof. J. A. de Rijk; in één woord, den toon van godsvrucht en vroomheid, van kinderlijk naïef, maar toch zoo grootsch en verheven geloof, welke in uw hart als een geur achterlaat van den balsem, waarmeê het vrome katholieke leven der middeleeuwen doortrokken was. Wie dien toon treffen wil, moet gevoelen, wat het beteekent, dat het volle katholieke geloof in Christus' Godheid en heerschappij over de wereld niet alleen het bijzondere maar ook het openbare leven geheel en al beheerschte, en op die Christelijke maatschappij als een goddelijken stempel drukte. Hij moet overtuigd zijn, hoe de godsdienst in die maatschappij, de allereerste, de allerhoogste plaats bekleedde.

„La religion — zegt Montalembert — dominait tout. Elle n'était pas reléguée dans un coin de la société, murée dans l'enceinte de ses temples ou de la conscience individuelle. On la conviait au contraire à tout animer, à tout éclairer, à tout pénétrer de l'esprit de vie; et, après avoir assis les fondations de l'édifice sur une base inébranlable, sa main

maternelle venait encore en couronner le sommet de sa lumière et de sa beauté" 1).

Die waarheid straalt zoo schitterend, zoo evident uit de geschiedenis der middeleeuwen, dat zij zelfs aan de pen van een man, die zelf niet het voorrecht had dat katholiek gevoel te bezitten, deze schoone woorden deed ontvloeien:

„Het huisgezin en de Staat, de school en de kunst, priesters en leeken, koningen, ridders, burgers, boeren en soldaten — het geloof in de godheid van Christus heeft ze altegader, en eeuwen lang, de blikken ten hemel doen slaan, zich aan de zinnen leeren ontworstelen, ze verzoend met hun lot, ze met levenslust bezield, ze gewapend met stervensmoed, ze bij het scheiden van de aarde teruggevoerd naar het hart van Hem, in wiens naam ze gedoopt waren, en wiens kruis ze gedragen hadden" 2).

Het is dan ook een onkatholiek schrijver niet euvel te duiden, als hij in dien ouden roomschen geest niet schrijven, als hij dien door ons bedoelden toon niet treffen kan; ook al streeft hij er naar, men zal altijd bij hem een zekere bezorgdheid bemerken, dat de tijdgenoot den schrijver zelven van bijgeloof verdenken zal; waarom dan ook v. Lennep vóór een zijner legenden een soort van verontschuldiging meende te moeten plaatsen, tegenover die vrienden, welke zijn *„dichtsoort wraakten"*,

„Als bastertsoort, door 't valsch vernuft verzonnen,
Als wrange vrucht van middeleeuwschen stam,
Als gruwelteelt van band- en zedeloosheid,
Die uit een nacht van dwaling oorsprong nam".

Wie nog maar eenigszins van dien deesem doortrokken is, wie — zonder juist blind te zijn voor de gebreken der middeleeuwen —

---

1) Montalembert, *Les Moines d'occident: Introduction, Le vrai et le faux Moyen Age.*

2) Busken Huet, *Nieuwe Literarische Fantasiën: De Toekomst.* Als men de meesterlijke bladzijden leest, welke de begaafde schrijver hier ter plaatse aan de beschrijving der Middeleeuwen wijdt, dan betreurt men het nog inniger, dat een man van zooveel gaven, met zulk een ruimen blik, toch die hoogste en kostbaarste gave van het geloof missen bleef.

geen open oog heeft voor al hun heerlijk schoons, of den moed mist om dit te bekennen, zal geen legenden kunnen schrijven als Pastoor van der Horst.

Doch deze heeft ons in zijn *Oud en Nieuw* meer gegeven dan alleen een helder beeld van het leven onzer katholieke voorvaderen; zijn verhalen zijn niet alleen hoogst treffend, zij zijn ook bijzonder stichtend en leerzaam; 't is, in een aanlokkelijken vorm, een reeks van heerlijke toonbeelden; nuttige zedelessen worden er in afgewisseld door boeiende schilderingen en verklaringen van de plechtigheden van onzen heiligen godsdienst. Teekent hij u in *De Kluizenaar van Overveen* het middeleeuwsch tournooi, de mannelijke dapperheid der ridders naast de deftige gracie der edelvrouwen, in dat zelfde verhaal leert u het leven van den hoofdpersoon de rampzalige gevolgen der drievoudige begeerlijkheid kennen; laat hij in het verhaal van de H. Ursula u een helderen blik werpen op den toenmaligen toestand van westelijk Europa, door allerlei woeste horden in beroering gebracht, op een andere plaats houdt hij in klemmenden vorm een welsprekend pleit voor die machtige uiting van den katholieken riddertijd, de kruistochten; voert hij u elders aan het sterfbed van den zondaar, hij beschrijft u zijn bekeering, vlecht de heerlijk schoone gebeden der stervenden in zijn verhaal, en doet u zien, hoe in die dagen van geloof, na een leven van misdaad, de arme zondaar, aan het einde van dat leven, meestal nog door zijn geloof, door bekeering en boete, voor den hemel behouden bleef.

En dat alles schrijft Pastoor van der Horst in een hoogst aangenamen, gemakkelijken, levendigen stijl. Laat ik een enkele bladzijde daarvan als voorbeeld aanhalen, de beschrijving van de pastorie van Oosterwijk, op het oogenblik dat de machtige keizer Coenraad daar met zijn gemalin zijn intrek nemen zal:

„Daar heerschte eensklaps groote drukte en bedrijvigheid in de stille pastorie. Janes, de koster, timmerde met groote haast een ruim rustbed in de beste zaal van 's priesters woning, waar dikke takkebossen snerpende vlammen den wijden schoorsteen injoegen en een aangename warmte in 't hooge vertrek rondspreidden. De zijdfluweelen met goud gestikte behangsels, die op hooge feestgetijden het koor van Onze Lieve Vrouw versierden, werden door zijn ruwe handen in bevallige plooien om het houten geraamte vastgehaakt en met kleurige kwasten opgebonden De oude dienstmaagd draafde als met verjongde leden van den kelder naar het kookhuis, van het eene vertrek in 't andere, en bleef

zelfs met oogen en handen bezig, als zij in zegepralende houding aan Claes, den organist, of aan Jan, den bode, hare bevelen gaf, met de uitdrukkelijke vermaning van spoed en nauwkeurigheid, want zoo eindigde altoos haar bevel: „begrijp het goed, man! de groote keizerin van Duitschland zal op 't oogenblik hier komen"!

Ook Bernulf liep af en aan, en schikte in de groote zaal een knielbank recht tegenover de deur, en plaatste daarop zijn eenigen rijkdom, een zilveren kruisbeeld te midden van twee gewijde toortsen. De houten kom met gezegend water en het getijdenboek lagen daarneven. Maar men kon het den priester aanzien, dat er iets ongewoons in zijn binnenste omging. Een lichte plooi verscheen op zijn hoog voorhoofd, een angstige trek speelde hem bij wijlen op het ernstige gelaat, wanneer zijn wenkbrauwen zich zwaar over de levendige oogen samentrokken; onrustig waren vaak zijn bewegingen, en van tijd tot tijd stond hij even stil en drukte de hand op het bonzend hart, als om de snelle vaart te stuiten van het bloed, dat met breeder golven aan- en afstroomde. 't Was ook van geen geringe beteekenis voor den eenvoudigen en nederigen dorpspriester — den machtigen keizer van Duitschland te zullen ontvangen en de keizerin te herbergen; terwijl daarenboven het ongewone der thans heerschende drukte en beweging de pastorie als 't ware met een onbekend leven overgoot".

Toch treffen wij in de verdere bladzijden van dit overschoon verhaal iets, wat ons minder aangenaam aandeed. Te recht doet de schrijver zijn best om op de vrome heldenfiguur van keizer Coenraad een helder licht te doen vallen, doch liever hadden wij gezien, dat de achtergrond, waarop dat edele karakter zoo zeer uitkomt, wat minder zwart geteekend ware. Wordt bij zulk een tafereel als Utrechts kanunniken ons daar te zien geven, het gevoel van den vromen lezer niet onnoodig wat al te pijnlijk aangedaan?

Wij brengen Pastoor van der Horst hulde en dank voor het vele schoone en goede, dat hij ons in zijn *Oud en Nieuw* heeft willen schenken. Dank vooral, dat hij ons zijn *oude* verhalen, die onovertroffen juweeltjes, weer eens onder de oogen heeft gebracht. Mogen ook de *nieuwe* eenmaal zulk een plaats in het hoofd en het hart der lezers veroveren, als de *oude* onbetwistbaar hebben ingenomen.

H. A. J. M.

DE DIETSCHE WARANDE 1).

De *Dietsche Warande*, sedert dertig jaar onder verzorging van Prof. Dr. J. A. Alberdingk Thijm een rijkbeplante gaarde, is een nieuw jaargetijde ingegaan. Het verdienstelijk tijdschrift staat thans onder een raad van bestuur, waarvan Prof. Dr. Paul Alberdingk Thijm, te Leuven, het hoofd is. De stof is uitgebreid tot zoovele vakken als men schoone kunsten telt, en om deze uitgebreide stof naar behooren te behandelen hebben zich talrijke medewerkers verbonden, wier namen in het Noorden zoowel als in het Zuiden van Neerlands taalgebied en ook daar buiten eervol bekend zijn: het nog onvolledig overzicht hunner namen beslaat in de eerste aflevering reeds meer dan vier bladzijden.

In overeenstemming daarmede bieden de twee tot dusver verschenen afleveringen een rijke verscheidenheid van inhoud aan, die door eenige platen wordt opgeluisterd. Plaatsgebrek verhindert ons een uitvoerig overzicht van de verschenen artikels te geven, maar wij deelen de inhoudsopgave hierachter aan onze lezers mede en zullen dit geregeld blijven doen onder aanbieding onzer beste wenschen voor den groei en bloei der nieuwe aanplanting.

Moge de geachte hoofdredacteur welslagen en verdiende waardeering vinden voor zijn streven om, zooals de *Welkomstgroet* zegt, het: *In dubiis libertas* toe te passen, onder handhaving van het onwraakbaar en onaantastbaar beginsel, dat „geen kunstwerk schoon kan worden genoemd, wanneer het de uitdrukking is eener onzedelijke gedachte" en dat „onzedelijkheid niet ter liefde van het hulsel kan geduld worden". Van ganscher harte stemmen wij hiermede in. Moge de gezamenlijke inspanning van bestuur en medewerkers den ouden roem van deze gaarde, onder een nieuwe luchtstreek en bij meer verscheidenheid van kweeking, zóó handhaven, dat zij een lustwarande blijve voor Noord en Zuid, en een eer voor dengene, die haar eenmaal ontwierp en gedurende een reeks van jaren met veel talent en onverdroten vlijt bearbeidde.

C.

---

1) Tijdschrift voor kunst en zedegeschiedenis. Gent S. Leliaert, A. Siffer en Co. 's Gravenhage, W. Cremer.

LETTERLOOVER.

UIT DE NALATENSCHAP VAN PATER BERNARD.

Op den 17den Maart, den dag waarop deze regelen geschreven worden, is het zes en vijftig jaar geleden, dat Pater Bernard — wien is deze naam onbekend? — te Rome de heilige priesterwijding ontving. Na zijn dood in 1865 vond men onder zijne nagelatene papieren een Latijnsch gedicht, dat hem op den dag zijner heilige wijding door een zijner vrienden was aangeboden.

Wie de dichter is van dit vers, dat de beroemde kloosterling meer dan dertig jaren zorgvuldig bewaard heeft, kan niet met zekerheid uitgemaakt worden. Wel echter weten we, dat er tusschen Bernard Hafkenscheid en Vincenzo Pecci banden van innige vriendschap werden aangeknoopt, tijdens zij beiden hunne studien te Rome voltooiden. Dat die wederzijdsche genegenheid diepe wortelen had geschoten, moeten we afleiden uit het feit, dat in 1843 — dus na jaren van scheiding — toen Paus Gregorius XVI Mgr. Pecci als nuntius naar België zond, waar Pater Bernard destijds dikwerf zijn gezegenden arbeid verrichtte, de vriendschap in hunne jongelingsjaren gesloten, vernieuwd werd en bevestigd. Hieruit alleen mogen we natuurlijk nog niet besluiten, dat juist Vincenzo Pecci de vriend is geweest, die het dichtstuk vervaardigde. Als we echter de in al hun soberheid toch zoo schoone Sapphische strofen, welke hier volgen, vergelijken met de verschillende gedichten van Leo XIII, na zijne troonsbestijging meer algemeen bekend geworden, dan vinden we in taal, stijl en versbouw van dit feestdicht eene groote overeenkomst met de overige lierzangen, door onzen H. Vader in verschillende tijdperken gedicht.

Had de bescheiden dichter zijn werk onderteekend, zeer waarschijnlijk is de gissing, dat we geen anderen naam zouden gelezen hebben dan Vincenzo Pecci. Dit is ook de meening van Mgr. A. de Waal, Rector van *Campo Santo* te Rome, die van Pastoor M. J. A. Lans verlof vroeg en verkreeg om het gedicht in zijn *Jubelblätter zum goldenen Priesterjubiläum unseres H. Vaters Leo XIII*, onder voorbehoud, op te nemen en er eene vrije Duitsche vertaling in versmaat bijvoegde.

Onder hetzelfde, welwillend gegeven, verlof, meende ik den lezers van *De Katholiek* geen ondienst te doen met de vertolking te beproeven van een dichtstuk, dat „waarschijnlijk" door den verheven Opperpriester in zijne jeugd vervaardigd, in ieder geval werd opgedragen aan onzen beroemden landgenoot, nog levend in de dankbare herinnering van tienduizenden.

AD AMICUM

REV. DR. BERNARDUM HAFKENSCHEID DIE QUA SACRI PRESBYTERATUS ORDINE FUIT INSIGNITUS.

Hanc diem laetandi equidem vocabo,
Qua datum magna veteris parentis
Labe mundari, licuit sacroque
Fonte renasci.'

AAN MIJN VRIEND

DEN EERW. DR. HAFKENSCHEID, OP DEN DAG WAAROP HIJ DE H. PRIESTERWIJDING ONTVING.

Wel is die dag een blijden juichtoon waard,
Waarop uw ziel met Adams schuld bezwaard,
Van smet ontdaan, door 't Doopsel is gebaard
Ten tweede leven.

Pulchra et haec dicenda dies, stupendum
Qua datum fas est juveni tenello
Numini occulto sub imagine escae
Corpore jungi.
Pulchrior vero tibi luxit omni
Haec dies felix, memoranda semper,
Quaeque, dum spiras, erit altiori
Mente reposta.

Ad Patrem aeternum rediturus, ille
Conditor Christus redeuntis aevi,
Inter humanam sobolem Deumque
Pace reperta,
Victima idem qui simul et sacerdos —
Parta pax unde haec stabilis maneret —
Jusserat litare sua perenni
Morte Parenti.

Schoon was de dag, toen 't wonderbaar genot
U, teed're knaap, te beurt viel, dat uw God,
In schijn van brood verborgen, u is tot
Een spijs gegeven.
Maar 't heerlijkst licht heeft heden u bestraald,
Een dag van heil is op u neergedaald,
Uw ziel gedenkt, zoolang gij ademhaalt,
Die heil'ge stonden.

Toen Christus, die een nieuwen levenskring
Den Tijd beschreef, verwinnend opwaarts ging
In 's Vaders rijk, nu God en sterveling
Weer vrede vonden,
Bood Hij, opdat die vrêe bestendig waar',
Als Offerlam en tevens Offeraar,
Zichzelf aan God ten zoendood op 't altaar,
Tot 't eind der tijden.

Cumque divina loqueretur altum
Mente decretum, facie adoperta
Tunc tacens circumstetit Angelorum
Plurima turba,
Se sacerdotum cogitans ministram
Victimae summi pretii futuram,
Jugiter placans decus esset unde
Omnipotenti.
Attamen nulli dedit Angelorum
Hanc potestatem, renovare terrae
Victimam, dira nece viderat quam
Golgotha caesam.
Angelis ast quod dare non placebat
Numini aeterni Filio Parentis,
Hoc dedit mortali homini sublimi
Munere fungi.

En als zijn woord 't Hoogwaardig Heilverbond,
Het Godsgeheim der Liefde heeft verkond,
Buigt zwijgend zich een Englenschaar in 't rond
Aan 's Heeren zijden,
Verwachtend, dat eens Engels reine hand
Ten priesterdienst bij de eind'looze Offerand —
Der Almacht Gods een waardig eerepand —
Hem mocht behagen.
Maar Eng'len niet verleende Hij de macht
Om 't Offer eens op Golgotha geslacht
In wreeden dood, onbloedig weer volbracht
God op te dragen.
Wat 's Vaders Zoon, de God van eeuwigheid,
Zijn Eng'len niet ter glorie heeft bereid,
Dat deelde Hij den mensch, dien 't graf verbeidt,
Als eerambt mede.

Hoc sacerdoti munus est tributum,
Hocque coelesti decoratum honore
Fac mihi omnes ante alios amatum
Cernere amicum.
Victimam summo placitam Parenti
Ferre ubi primum et quoties licebit,
Chare, te nostri memorem precamur
Supplice voto.

Den priester heeft Gods Zoon zijn gunst betoond,
U mag ik, vriend, die mij in 't harte woont,
Vóór allen zien met hemeleer gekroond,
In zaal'gen vrede.
Als gij voor 't eerst het Lam, dat God behaagt,
En telkens weêr in heil'ge handen draagt,
Gedenk mij, vriend, 't wordt need'rig u gevraagd,
Verhoor die bede.

H. VORKÖTTER.

EEN ONUITGEGEVEN BRIEF VAN MGR. BROERE.

Door vriendelijke en vereerende tusschenkomst ontvingen wij eenigen tijd geleden een onuitgegeven brief, die door wijlen Mgr. Broere den 1sten September van het jaar 1850 uit het seminarie Hageveld afgezonden werd onder de volgende omstandigheden.

Een geacht katholiek ingezetene, burgemeester eener aanzienlijke buitengemeente van ons vaderland, werd gekweld door gemoedsbezwaren en bekoringen, welke hem de goedheid van God als overeenigbaar voor den geest stelden met het groote aantal menschen, die verloren gaan.

Na een poos met die gedachten getobd te hebben, wendde hij zich, op aanraden van zijn zielsbestuurder, tot Mgr. Broere, destijds professor in de philosophie te Hageveld, die hem overigens persoonlijk geheel onbekend was, en legde in een vertrouwelijk schrijven aan dezen zijn zielestrijd bloot. Op dit schrijven is de hieronder medegedeelde brief een antwoord, dat ook na den dood van den geadresseerde zorgvuldig in de familie is bewaard gebleven en ons thans, door een onwraakbaar getuige gewaarmerkt, ter openbaarmaking is afgestaan.

Ofschoon deze brief volstrekt niet geschreven is met

het oog op een mogelijke openbaarmaking, zal het onzen lezers toch zeker welkom zijn den inhoud daarvan, voorzoover die van algemeen belang is, in *De Katholiek* afgedrukt te vinden. Vooreerst om de zaak zelve. Deze toelichting van een vraagpunt, dat ook in onze dagen veler hoofd en hart bezig houdt, zal ongetwijfeld met nut gelezen worden. Want al blijkt het duidelijk, hoezeer Broere overtuigd was van de waarheid, door kardinaal Newman zoo kernachtig uitgedrukt: „Our little systems, however true, are but infinitesimal portions of the truth, broken light", toch grijpt hij ten slotte in het hart der zaak met een diepte van wijsgeerige opvatting, die zeker voor velen nieuwe en verrassende gezichtspunten zal openen. En wat van niet minder belang is: eer hij daartoe overgaat, wijst hij den eenig goeden weg aan, die in omstandigheden als hier gegeven waren moet gevolgd worden, om tot een bevredigend einde te komen. Het een zoowel als het ander achten wij in hooge mate belangwekkend.

Daarbij komt nog, dat deze brief wel geen nieuw maar toch hoogst eigenaardig licht werpt én op het karakter van Broere én op zijne wijze van bespiegeling. Zeker, wie Broere's artikelen in *De Katholiek* heeft gelezen zal aanstonds ook den briefschrijver herkennen, maar als wij daarbij in het oog houden, dat dit schrijven geenszins voor openbaarheid bestemd was en het antwoord behelst, gegeven door een professor in de philosophie op moeilijkheden, die hem ter oplossing zijn voorgesteld, dan komt daardoor het edele karakter van Broere des te helderder uit. Want het zal velen, vertrouwen wij, gaan evenals ons: terwijl zij bij het lezen hun volle

aandacht op de zaak zelve vestigen, zullen zij toch niet kunnen laten voor zichzelf te fluisteren: wat een beminnelijke, waarlijk geniale, eenvoud; wat een innige, heel de ziel doorademende, godsvrucht; wat een menschkundige — van buitengewone geestesgaven waarlijk niet altoos onafscheidelijke — wijsheid!

En worden wij door dezen brief versterkt in onze hoogachting voor Broere's karakter, niet minder vinden wij daarin bevestigd wat eenigen tijd geleden met treffende juistheid gezegd is over de „verheven sereniteit" zijner bespiegeling. Onze lezers zullen ons ten goede houden, dat wij gaarne de gelegenheid aangrijpen om dit waardeerend woord uit een onzer katholieke dagbladen hier in *De Katholiek* over te nemen: het behoort, meen ik, tot het beste wat over Broere gezegd of geschreven is, en, als wij niet beter wisten, zouden wij zeggen, dat het door de lezing van dezen brief was ingegeven:

„Broere behoorde tot die kloeke en heldere geesten, die de eer uitmaken van onzen stam. Hij geleek op onze groote zeventiende-eeuwers, niet het minst op Vondel en Huig de Groot: als beiden bedeeld met dien ongewonen rijkdom van kennis en vernuft, die naast het feit onmiddellijk het beeld weet te plaatsen. Wat hij op hen vóor had, was de gave der bespiegeling, die niet alleen vrome overweging is, maar het doordringen van den geest tot den diepsten grond van alle dingen, of het stijgen van denzelfden geest tot de hoogste hoogten, waar het antwoord op de raadselen in het zonnelicht glanst. Broere was een bespiegelende geest van de hoogste orde in deze reeds zoo verheven hierarchie. Maar terwijl bij anderen de bespiegeling soms in altijd schoone, maar niet altijd vast omlijnde droomen zich verliest, of tot een hoogte schijnt te stijgen, waar het menschelijk woord te kort schiet, bij Broere bleef ook in de stoutste bespiegeling de schoone maat bewaard. Voor hen, wier oog door zijn lessen is geleerd, is het licht in zijn wereld. Zijn bespiegeling volgt ook in haar hoogste

vlucht de verheven wetten van het denken, die den menschelijken geest zoo machtig maken in zijn eindige kracht. Door de eerbiediging van deze wetten blijft zij overal volmaakt en harmonisch, en gelijkt zijn bespiegeling waarlijk op die stoute kathedralen, wier grondvorm de wet van driehoek en cirkel eerbiedigt en wier kruisbloem naar dezelfde wet zich opent hoog in de blauwe lucht.

Deze eigenaardigheid drukt op Broere's bespiegeling den Nederlandschen stempel. Zij verkrijgt hierdoor een zeldzamen, maar onweerstaanbaren trek van verheven sereniteit. Zij is helder en tevens stralend; zij is opgeruimd en gelukkig, daar zij het hoogste bereikte; zij draagt geen spoor van strijd, en zoo zij arbeid en inspanning verraadt, dan waren arbeid en inspanning toch genot; zij is verkwikkend en verheffend; zij brengt geluk, en zij doet dat alles in de hoogste mate, ziedaar Broere's verheven sereniteit.

Deze schoone trek groeit niet alleen uit zijn Hollandschen aard. Bij Broere was de bespiegeling niet alleen zaak van den geest, maar ook van het hart; hij had de waarheid en de schoonheid lief. Hij had ze lief om haarzelve, om het reine genot, dat zij brengen en waarmede zij de menschheid verkwikken. Levende in haar wereld, was hij als onkundig van al het lage en kleingeestige; alleen het waarlijk grootsche was stof voor dezen grooten geest en dit groote hart.

In de geschriften van Broere komt een der beminnelijkste en aantrekkelijkste menschen ons tegemoet. Alles aan hem is vast en krachtig, niets hoekig; overal is geestdrift, nergens hartstocht; overal is vernuft, nergens scherpte; men fluistert het opschrift na van zijn gedenkzuil, dat hem in de harten de onsterfelijkheid verzekert: *Magnum sui apud omnes desiderium reliquit*" 1).

---

1) Aldus *Het Centrum* van 18 Oct. 1887 in een ongeteekend artikel, dat zichzelf teekent. En nu wij een gedeelte daarvan aanhalen, zouden wij ons niet verantwoord achten, wanneer wij ook het slot van dat artikel niet mededeelden, al is het hier niet rechtstreeks ter zake. Het luidt als volgt:

„In het kostelijk geschrift: *Een bezadigd woord* heeft Broere ons de omlijning van zijn geestesbeeld gegeven, evenals Giotto binnen één omtrek de machtige verschijning van Dante heeft bewaard. In dit boekje leeft de geheele man met zijn scherpzinnig vernuft, zijn breede wetenschap, zijn hooge bespiegeling, zijn genie. Eén trek kan hier ter teekening volstaan. Broere beweert, dat de gelijke vrijheid en het gelijke recht der Katholieken *geschiedenis* zijn en niet zullen verdwijnen.

Geen beter inleiding voor Broere's onuitgegeven brief dan deze woorden. Eer wij echter den brief zelf mededeelen, willen wij naar aanleiding van dit een en ander onze lezers bekend maken met een plan, dat op onze laatste redactie-vergadering in de hoofdzaak is vastgesteld ten opzichte van Broere's artikelen, die in *De Katholiek* zijn verschenen. Deze artikelen zijn allen zonder naamteekening en, ofschoon een aandachtig lezer zich niet in het auteurschap zal vergissen, wordt het toch voor de jongeren meer en meer wenschelijk eene goed gewaarborgde verzameling daarvan te bezitten. Bijna een halve eeuw is sedert de verschijning van het eerste artikel verloopen; de eerste getuigen worden, naar de onverbiddelijke wet der sterfelijkheid, al zeldzamer; er ontstaat gevaar — en naar hetgeen wij hier

---

Drie krachten, drie oorzaken hebben die geschiedenis gemaakt: het zich ontwikkelend feit; de heerschende begrippen, en .... welke noemt gij als de derde? Bedenk, dat gij een geschrift voor u hebt uit de April-beweging, een geschrift tot afwering van harde, felle, hartstochtelijke, onwaardige beschuldigingen en ophitsingen ..... noem de derde oorzaak! Broere zal ze u noemen: de *liefde*. Zulk een greep doen is de daad van het genie. Verheven zijn de woorden: „Men zou de kracht dezer oorzaak weinig begrijpen, indien men zich verwonderde, dat ik, na die uitbarsting van vijandige driften, en bij 't voortdurend gloeijen der godsdienstveete, de kracht van het recht der Katholieken doe berusten op welwillendheid en liefde. Zucht tot rechtvaardigheid, welwillendheid voor anderen, in 't kort: de *liefde* is door God in het menschelijk hart geplant, en dat werk van God laat zich niet vernietigen. We kunnen, wie weet het niet, grootelijks tegen de liefde handelen, maar we kunnen, hoe bedorven en van onzen oorsprong ontaard, haar nimmer geheel in ons uitdooven, en telkens als de hartstocht heeft uitgewoed, onderwerpen we ons weder aan haar zachte bevelen Ware het zoo niet, er zou geene maatschappij en geschiedenis bestaan". Voor zulke koninklijke woorden gaan altijd geesten en harten open. Zulke taal is onsterfelijk". — Zeker, zoo is het, en van zulk eene waardeering mag hetzelfde gezegd worden.

en daar vernamen, is dit gevaar niet louter denkbeeldig — dat daaromtrent een gedeeltelijk onvolledige, gedeeltelijk zelfs onjuiste overlevering wortel schiet. Daarom heeft de redactie van *De Katholiek* besloten een afzonderlijke uitgave van Broere's verzamelde artikelen, na een zorgvuldig en betrouwbaar onderzoek, in het licht te geven. Of dit plan voor verdere uitbreiding vatbaar is, zoodat wij een volledige verzameling van Broere's prozawerken kunnen geven, zal van de omstandigheden afhangen. Al vast richten wij tot onze lezers bij deze mededeeling het vriendelijk verzoek, dat wanneer soms onuitgegeven stukken, gelijk de brief, die wij thans openbaar maken, onder hunne berusting mochten zijn, zij de goedheid willen hebben daarvan aan den ondergeteekende, secretaris der redactie, kennis te geven. A. M. C. VAN COOTH.

Zeer Geliefde Broeder,

. . . . . .

. . . . . .

De oplossing, die gij wenschtet, schijnt mij juist de zaak van het minste belang. Immers, gij zijt niet iemand, die mij uit een wetenschappelijk belang vraagt: „hoe zoudt gij dit punt opvatten?" maar uwe vraag heeft een *practisch* doel, en voor dat doel doet het zeer weinig af, of gij van de kwestie, die u in onrust brengt, meer of min of volstrekt niets begrijpt. Het kan zijn, dat dit eerste antwoord u niet bevalt, maar ik spreek niet om u te bevallen, maar om u de waarheid te zeggen, en ik heb regt om vertrouwen van u te vorderen; want ik zeg dit uit innige overtuiging; ik zeg u dit in de tegenwoordigheid van God, dien ik heb aangeroepen, voor ik de pen opvatte; en ik zeg u dit, van opregte

liefde jegens u bezield Dus nog eens: wat gij hier het belangrijkst acht, is het minst belangrijk, en ik zal er slechts in de laatste plaats over spreken.

Mijn eerste antwoord alzoo, dat ik u geef, is, dat gij u zooveel mogelijk gedraagt naar hetgeen de Eerw. Heeren S. of M. u zeggen. Ik heb voor de deugd en de kunde van die Heeren zooveel respect, dat ik, al nam ik uwen bijzonderen toestand niet in aanmerking, zeer verkeerd zoude handelen met u niet naar hen te verwijzen Zelfs acht ik het, bijzondere omstandigheden daargelaten, voor het beste, dat gij u aan den raad en de leiding van één, en niet van twee geestelijken overgeeft. Ik zeg dit niet om er mij van af te maken: dat ziet gij wel beter aan de uitgestrektheid van dezen brief. Zoo moet en zoo hoort het; zoo zult gij rust vinden. Ik ben daarvan zoo diep overtuigd, dat ik dit voor het voornaamste, het beste, verre het beste acht, dat ik u te schrijven heb.

Mijn tweede antwoord is gebaseerd op den aard der vraag, die gij mij doet. Welk is de aard dier vraag? *Een zeer nieuwsgierige aard*, welke ten doel heeft niet alleen geheimen te doordringen, maar geheimen, die u onmiddellijk volstrekt niet aangaan. Volgt daaruit, dat gij zelf nieuwsgierig zijt? O neen! ik geloof u; ik zie zelfs duidelijk, dat geene nieuwsgierigheid u drijft. Men kan wel nieuwsgierige vragen doen zonder juist door nieuwsgierigheid en hoogmoed van geest gedreven te worden. Waaruit besluit ik dan, dat uwe vraag, gelijk zij daar ligt en op zich zelve beschouwd, eene nieuwsgierige vraag is? Omdat zij u beangst en ongerust maakt, en angst en onrust verkeerd zijn: *„De Heer is niet in beweging en onrustigheid!"* Omdat gij zelf met zekerheid gelooft wat gij van mij uitgelegd wilt hebben. Ik heb honderd bewijzen in uwen brief, dat gij gelooft; dat gij het punt zelf, dat u beangst, gelooft en zeer zeker gelooft; het is dus niet om *zekerheid*, maar om uitlegging, om begrip van de zaak te doen. Omdat gij door uwen stand (dien ik niet bepaaldelijk, maar toch uit uwen brief genoegzaam ken) niet ge-

roepen zijt die waarheid, die u beangst, zoo best mogelijk te bestudeeren en te begrijpen. Omdat gij eindelijk u van Gods goedheid genoegzaam kunt overtuigen en haar begrijpen voorzoover tot uwe stichting noodig is, zonder juist u met deze ingewikkelde kwestie bezig te houden.

Wat volgt er uit? Dat, schoon slechts uw gemoed zoo diep is getroffen, schoon het gevoel u van den weg brengt, en gij niet nieuwsgierig zijt, gij het echter zoudt kunnen worden, en vervallen in eenen geestelijken hoogmoed van de ergste soort. Door een gemoedsbezwaar is Luther in ketterij vervallen. Zeker was de gedachte, die hem kwelde, van eenen anderen aard en geheel tegenovergesteld aan degene, die u hindert. Wel met Gods goedheid, maar niet met Gods regtvaardigheid wist hij 's menschen lot overeen te brengen, en dientengevolge maakte hij God tot eenen afschuwelijken dwingeland, die de menschen voor hunne eeuwige verdoemenis schiep. Maar hoe ook zijne gedachte was, de eigenlijke wortel was geestelijke hoogmoed; en zijt er van verzekerd: dat verkeerd beginsel is in alle menschen, in u zoowel als in mij; en wanneer wij het niet onderdrukken, brengt het dezelfde gevolgen voort. De hoogmoed zoekt zich te voeden en wortel te slaan in het edelste, dat hij vindt; waaruit volgt, dat de hoogmoed in dezelfde mate grooter en verderfelijker worden kan, als er in de menschen een edeler en hooger beginsel werkzaam is. Zoo zullen de in wereldsche vermaken levende menschen trotsch zijn op hunne rijkdommen, hunne kleeding enz. Dikwijls is dat niet meer dan ijdelheid, en geen hoogmoed te noemen. Zij zijn *daarin* slechts tegen andere menschen hoogmoedig. Bij degenen, die gebied voeren, zal hij zich plaatsen in den *wil*, zal hij minder zigtbaar zijn dan bij de eerstgenoemden, en toch veel erger zijn. Bij geleerden zal hij al weder minder zigtbaar zijn dan in grooten of gebiedvoerders, en evenwel weer veel sterker en gevaarlijker zijn, wijl hij zich vestigen zal in het *verstand*. Eindelijk nog meer verborgen zal hij zijn in menschen, die tot de godvruchtigen willen behooren, maar daar zal hij juist het ergste

zijn, en het meest den naam van hoogmoed verdienen. Daar zal hij voedsel zoeken niet in ijdele pracht, niet in het verstand, niet in den wil, maar in iets, *dat verstand en wil beide in zich zamenvat*, dat is, in de meer eigenlijk geestelijke of door het geloof ontwikkelde geestelijke natuur. Eene of andere hooge waarheid derhalve, die niet enkel het verstand, maar die ook den wil of het gevoel treft en aangaat, zal van dien hoogmoed ter beschouwing en ten laatste ter verloochening genomen worden; en men zal dan niet trotsch zijn tegen de menschen, maar tegen God en tegen degenen, die Gods plaats bijzonder bekleeden.

Indien ik niet duidelijk zag, dat zulks bij u volstrekt het geval niet is, zoude ik zoo niet durven spreken. Maar het kon ten laatste het geval worden, en al zijn wij nu van zulk eene gesteldheid nog zeer verre af, wij moeten er de eerste beginselen van tegengaan. Die zoo nieuwsgierige vraag naar eene waarheid, die het gevoel evenzeer raakt als het verstand, en die u in onrust brengt, beschouw ik dus als wel in staat om bij u dat verkeerd beginsel van geestelijken hoogmoed levendig te maken. En dewijl gij *rust* zoekt, dewijl gij zelfs niet uit nieuwsgierigheid vraagt, maar om kalmte te vinden voor uw gemoed, zoo moet ik u ook wel het geschiktste middel aanwijzen om u van die kwelling te bevrijden.

Welaan, wat is het eigenaardige en het beste middel om bekoringen tegen het geloof, of die ten minste het geloof betreffen, tegen te gaan? Dat middel bestaat in het geloof te versterken. Maar waar rust dan het geloof op? En waardoor wordt het sterk? Het rust niet op rede, maar op genade, op liefde van God tot ons, op zijne *gave*. Daaruit volgt, dat redeneering niet het eerste en beste middel is om ons in het geloof te versterken, maar eene aansluiting van onze liefde aan Gods liefde, zoodat we dergelijke bekoringen of gedachten, als waarover gij klaagt, niet beter kunnen overwinnen dan door een *act van liefde*. Als die gedachte u aangrijpt, ga dan niet aan het redeneeren, maar zeg: „Mijn

God, ik bemin U! Mijn Verlosser, die voor mij gestorven zijt aan het kruis, ik bemin U en wil U altijd beminnen! Heilige Maria, mijne lieve, mijne goede Moeder, die mij onder het kruis van uwen Zoon in zoovele smarten tot uw kind hebt gebaard, U bemin ik! Bid, ach, bid voor mij!"

Geloof mij, mijn vriend, mijn in Christus beminde broeder, liefde is het al! Liefde is de vlam, die het offer uwer onderwerping, uwer nederigheid, uwer gehoorzame rede verteren moet. Gij wilt Gods goedheid kennen: hoe zoudt ge die kennen zonder liefde in u op te wekken? Goedheid en liefde wordt alleen door liefde verstaan. Ik durf u daarom ook ten stelligste verzekeren, dat, zoo gij dezen raad, dien ik u op het voorbeeld van den H. Franciscus van Sales gegeven heb, opvolgt, die kwelling, waarover gij klaagt, òf u verlaten zal, òf u geheel onschadelijk, u zeer nuttig worden en slechts tot oefening, tot verbetering en zuivering zal dienen. Wanneer gij in dat gevoel tot de H. Communie nadert, zal daar God zelf tot u spreken, en spreken tot uw hart: „Kom bij mij, mijn kind, kom bij mij! Hoe lang heb ik u gezocht! Voordat de wereld was, van eeuwigheid heb ik u bemind. Ik heb de eeuwen bestierd om op aarde te komen, en toen ben ik eene zee, eene overstelpende zee van smarten doorgeworsteld, ben ik gegaan door den nacht van lijden, van graf en dood! En waarom? Om *u* te zoeken. Want mijne Kerk heb ik *voor u* gesticht, heb ik *voor u* met alle middelen, die tot uwe zaligheid strekken kunnen, uitgerust, *voor u* tot mijne woonplaats, tot mijne bruiloftszaal gemaakt, opdat ik er u zou kunnen vinden, u er zou omhelzen en deelgenoot maken van mijn oneindig geluk! — En echter iemand is er — dezelfde, die mij aan het kruis genageld, die mij vermoord heeft, die u haat, omdat hij mij haat — hij is het, die u in het oor fluistert, dat ik niet goed ben! Mijn zoon, mijn dierbare zoon, heb ik u dan niet vergeven? .... Gij bekommert u daarover, dat zoo velen verloren gaan. 't Is waar, er zijn er velen, die mij niet beminnen, mij, die voor hen gestorven ben en al mijn bloed voor hen

heb vergoten. Het is eene reden voor u om mij des te meer te beminnen, niet om u te beangstigen. Eens zult gij zelf uitspraak doen tusschen hen en mij, zult gij aan mijne zijde zitten op den regterstoel, zal uw eigen mond hen veroordeelen, en gij u in mijne zegepraal over het kwaad eeuwig verblijden." — Meer zal die goede Zaligmaker u zeggen, oneindig meer en beter dan in woorden is uit te drukken, en Hij zal u den blik doen slaan in de diepten van uw eigen hart, om er u het antwoord te doen vinden, dat gij eigenlijk hebben moet.

Mijn derde antwoord is, dat gij u moet vast houden aan het gezag der Kerk. Zoo iets indruk op u maken moet, dan is het de uitspraak dier Kerk, die zoo wonderbaar is en bestaat, en schittert van de eigenschappen Gods, met welken zij in en door Christus vereenigd is. Alweder ga ik daarmede veel meer ter zake, dan met u het gevraagde antwoord te geven. Het komt er voor ons op aan zekerheid te hebben: *te weten dat het is*, en niet: *te begrijpen hoe het is* Het laatste is de grond niet van ons geloof. Wat immers is het zekerste bewijs, zoowel voor mij als voor u, dat God goed is, ofschoon er velen verloren gaan? *Dat de Kerk het ons leert.* De een begrijpt er wat meer, de ander wat minder van, maar daar hangt onze zekerheid niet van af, en indien het mij gelukt u eenige uitlegging van het gevraagde te geven, zult gij *volstrekt niets zekerder* van de waarheid zijn dan gij nu zijt. Ons geloof, of de bovennatuurlijke kennis, *waar de maatschappij door bestaat*, rust niet op rede maar op gezag. De menschen verliezen zelfs hunne rede, als zij de godsdienstige traditie verwerpen. Dat is een feit. Kendet gij de dwāasheid der zoogenaamde wereldwijzen, gelijk ik ze ken, o mijn vriend! ik geloof niet, dat gij nog onrust zoudt gevoelen en meer verlangen dan de uitspraak der Kerk. Daarin zelf, dat God ons door het gezag der Kerk leidt en bestiert, zoudt gij de goddelijke wijsheid en goedheid bewonderen, en *u verblijden*, *dat gij niet alles verstaat*, gelijk het mij soms gebeurt. Dat zal u vreemd toeklinken,

ik begrijp het; maar het is toch zoo, en ik zou er u meer van zeggen, indien ik niet vreesde, dat gij het zoudt aanzien als een middel, dat ik aangreep, om u gerust te stellen.

Mijn laatste antwoord zal eenige uitlegging zijn van het punt, dat u beangst, dewijl dit eenig nut hebben kan; ofschoon, gelijk ik u reeds gezegd heb, *dit van het minst belang voor u zijn moet.*

Vooraf moet ik u zeggen, dat het aan mij zoomin als aan iemand anders ter wereld gegeven is, *geheimen* volkomen te doen inzien; het zouden dan geene geheimen meer zijn, en iemand, die beweerde een geheim, welk ook, *geheel en al* te kunnen verklaren, zou daardoor toonen, dat hij er *volstrekt niets* van begreep. Slechts kan men doen zien, dat het met de rede overeenkomt, en er niet tegen strijdt.

Ook heb ik nog op te merken, dat gij geen antwoord moet verwachten of vorderen, gelijk men op een raadsel geeft. Dat lost men op met een woord, en zegt op het hooren: „heden ja, dat is het!" Zoo gaat het niet met het begrip eener waarheid. Neen, die waarheid heeft *honderd* zijden, die men na moet gaan, die men beurtelings ieder afzonderlijk moet beschouwen, en wederom allen in *één* enkel begrip moet trachten zaam te vatten. Door dat gedurig te doen, dringt men meer en meer in de zaak of haar begrip in. Gij zult mij zeggen: „alzoo kan aan iemand, die niet wetenschappelijk gevormd is, geene uitlegging gegeven worden?" Dat is wat al te veel gezegd. Om hetgeen de wetenschap doet begrijpen, aan iemand, die haar niet bezit, even duidelijk te doen inzien als aan iemand, die haar bezit — is eene onmogelijkheid; en ik zelf zou niet iemand van eenige studie, maar, vergeef mij de uitdrukking, een kwakzalver zijn, indien ik beweerde, eene duistere en slechts door wetenschap te begrijpen vraag zoo helder te kunnen maken, dat zij gemakkelijk verstaan werd. Helaas, het gebeurt maar al te veel, dat men meent helder te kunnen maken wat *uit zijnen aard* duister is; ja, men geeft dan zoo

wat voorbeelden, men spreekt tot de *verbeelding* niet tot het *verstand*, en degenen, die het hooren of lezen, zijn werkelijk in den waan, dat zij de waarheid inzien, omdat ze zich iets voorstellen. Echter tot zekere hoogte kan men iets aan ieder duidelijk maken, die gezond verstand heeft, en ik neem dan ook op mij, om u, hetzij gij meer hetzij gij minder door studie of lectuur gevormd zijt, eene genoegzame uitlegging der zaak te geven, en u te toonen, dat God goed is, ofschoon er velen verloren gaan, en Hij zulks van eeuwigheid wist.

Wie is *goed?* Hij die *geeft;* en daarom wordt de H. Geest, die de Liefde in persoon is, bij uitstek *gave* (*donum*) geheeten.

Wie is dus bijzonder of het meest goed? Die het meest geeft of gever is.

Wie is het meest gever? Daartoe behooren *drie* voorwaarden. 1°. Hij, die zeer veel of het meest geeft, b.v. een zeer groot goed. 2°. Hij, die mij het meest eigenaar van de zaak of het goede maakt, dat hij mij schenkt. Wat is daarvoor noodig? Vooreerst, dat hij de zaak voor mij geschikt maakt; want wat heb ik b.v. aan een boek, dat ik niet lezen, of een geschenk, dat ik volstrekt mij door gebruik niet toeeigenen kan? Zulk een gave zou geen gave zijn. Ten andere, dat hij mij in het bezit van dat goed stelt, zoodat ik er meester over ben; indien iemand mij eens bij testament een grooten schat vermaakte, en niet zoodanige schikkingen gemaakt had, dat ik over dien schat meester zijn en beschikken kon, zou het mij al zeer weinig baten. 3°. Hij eindelijk geeft het meest, die het meest uit eigen beweging, uit goedheid, en niet uit eigenbelang geeft. In dezelfde mate, als ik meer eigen genoegen of voordeel zoek, ben ik minder goed, minder gever, en krijgt mijn *gave* meer van een *ruil.*

Nu verzoek ik u wel in het oog te houden, dat deze drie voorwaarden ordelijk en oorspronkelijk met elkander zamenhangen, zoodat, hoe hooger wij opklimmen, wij des te meer bevinden, dat de eene voorwaarde de andere veronderstelt. Het is immers duidelijk, dat hoe grooter het goed of de

schat is, dien iemand geeft, er des te meer zorg zal besteed worden, om aan de tweede, door mij opgenoemde, voorwaarde te voldoen, en den schat te stellen onder het bereik en in het bezit van dengene, aan wien hij wordt toegewezen. De derde voorwaarde veronderstelt weder de beide eerste. Iemand, die mij *zeer veel* geeft, die mij waarlijk meester laat, is belangloos jegens mij, en wederom, die mij zeer belangloos bemint, geeft mij veel zonder terug te ontvangen en laat mij meester.

De tijd laat niet toe u aan te toonen, hoe in de hoogste orde deze drie voorwaarden elkander *noodzakelijk* veronderstellen, en men steeds van de eene, welke ook, tot de beide andere kan besluiten.

Nu de toepassing!

1°. Geeft God? Zeer zeker! — Wat geeft Hij? Indien ik zeg: God schenkt ons het bestaan, zeg ik reeds iets, dat een oneindige goedheid veronderstelt, maar ik ben nog verre van zijne *gave*! En indien ik zeg: God geeft ons alle vermogens, alle geluk op aarde, deze geheele wereld met al wat er in is, geeft ons een onsterfelijk leven, een eeuwig leven, dan ben ik er altijd even verre af en bereik dat goed nooit. Wat dan is het goed, dat God geeft? Een goed, zoo groot, dat het Hem *onmogelijk* is meer te geven, want het is het *oneindige* goed! Immers, *Hij geeft zich zelven aan ons!* Hij neemt ons op in zijnen schoot; Hij wil, dat zijn geluk ons geluk zij, zijne zaligheid onze zaligheid. Hij beschouwt zich zelven in zijn oneindig *Woord*, en smaakt een oneindig geluk in de Liefde van zijn *H. Geest.* Welnu, Hij wil, dat ook wij Hem in dat *Woord* beschouwen en doordrongen worden van zijne Liefde, van den *H. Geest*, om Hem eeuwig te genieten. *God zelf*, *de oneindigheid, is dus het goed ons geschonken*, *het voorwerp van ons geluk.*

Welk eene goedheid, welk een afgrond van liefde! Als dit u niet treft, als gij u hier van Gods goedheid niet overstelpt gevoelt, waarlijk, dan is al mijn spreken ijdel!

2°. Maar als zoo aan de *eerste* voorwaarde voldaan wordt,

wat volgt er dan *met noodzakelijkheid* ten opzichte van de tweede voorwaarde? Er volgt dat de *overdragt* (de geschiktmaking en de toeeigening) eveneens onbegrijpelijk krachtig en volkomen zal zijn. Met andere woorden: indien het *hoogst mogelijke* goed ons gegeven wordt, dan volgt het *noodzakelijk*, dat dit goed de *hoogst mogelijke* geschiktheid voor ons hebben zal, en dat wij er op de *hoogst mogelijke* wijze eigenaar en meester van zullen moeten zijn. Wat heeft voor ons de hoogst mogelijke geschiktheid? Iets, dat het meest met onze natuur overeenkomt. Wat komt met onze natuur het meest overeen? Onze eigene natuur zelve. De mensch gelijkt het meest op den mensch. Daarom wordt dan ook dat oneindig goed *menschelijk*, dat is: God neemt de *menschelijke* natuur aan. Eene menigte van ontwikkelingen volgen, die ik achterlaat. — Voor de tweede voorwaarde of de overdragt wordt nog vereischt, dat wij waarlijk meester zijn en het goed als ons eigendom bezitten. Daar nu, gelijk ik u gezegd heb, de eene voorwaarde aan de andere evenredig moet zijn, zoo volgt *noodzakelijk*, dat, indien ons het *hoogst mogelijke* goed gegeven wordt, wij ook op de *hoogst mogelijke* wijze meesters of eigenaars van dat goed moeten worden. Welaan, waar zijn wij het meest meester en eigenaar van? Van tijdelijk goed? o neen! — Van ons ligchaam? Ook daarvan niet; op zijn hoogst kunnen wij er ons met geweld van ontdoen, maar onze lengte niet vergrooten. — Van onze rede dan? Neen, zelfs van onze rede zijn wij niet het meest meester, daar wij haar niet naar believen kunnen afleggen en zij ons soms ondanks ons zelven de zekere waarheid doet kennen. Kortom, onze rede is van *noodzakelijken* aard, en wij kunnen haar niet veranderen. — Maar eindelijk, waarvan zijn wij dan het meeste meester? *Van onzen wil en van de daden onzes wils.* Onze wil is *vrij*, slechts onze wil, en wat wij met dien wil doen of voortbrengen is eigenlijk *het onze*, al het overige niet.

Wat volgt er nu uit, en volgt er, let wel, met noodzakelijkheid uit? Dat wij dat oneindig goed met onzen *vrijen wil*

tot het onze moeten maken, en het door onzen wil bezitten. Hoe geschiedt dat? Door dat wij de oneindige zaligheid *verdienen*, door vrije daad, door onzen *wil*, door onze liefde, zoodat wij zelven ons geluk bewerken. Wij kunnen op geene mogelijke wijze iets meer tot het onze hebben, dan hetgeen, dat wij zelf met vrijheid doen of bewerken. Ziedaar dan weder, hoe oneindig goed onze God is! Zijne *gave*, zijne oneindige gave, maakt Hij zoo volkomen tot *ons eigendom*, dat wij kunnen zeggen: „het is het *onze*, wij hebben het verdiend!" De gave wordt een *kroon der geregtigheid!* Wél mogen wij hier aanbidden en in bewondering wegzinken. De eene afgrond doet hier den anderen wedergalmen. Het is een ondoorgrondelijk geheim van goedheid, dat God ons het oneindige goed, ons zijn eigen heerlijkheid schenkt, maar het is niet minder een ondoorgrondelijk geheim van liefde, dat Hij zoo volkomen geeft, en ons tot eigenaars maakt, tot meesters van de oorspronkelijke gave!

Uit deze vrijheid des menschen volgt, dat niet allen aan de goedheid Gods beantwoorden, en velen verloren gaan. Dat hindert u; waarom? Indien gij verlangt, dat de zondaars, die in zonde sterven, niet verloren gaan, dan is dat eveneens alsof gij zeidet: „ik wil niet dat God goed zij". Immers, het is *onmogelijk*, dat God zijn geluk mededeele dan aan willende of *vrije* wezens. Daar zijn verschillende redenen van. Ik bepaal mij tot degene, die ik gezegd heb: dat het hoogste goed slechts op de hoogste en op geene andere wijze kan bezeten worden. God kan onmogelijk aan degenen, die verloren zijn gegaan, vergeven of den hemel schenken, dewijl zij geen goeden en zelfs geen vrijen wil meer kunnen hebben. De hel is dus slechts om den hemel, en God slechts daarom regtvaardig om barmhartig te kunnen zijn. Zonder *vrijheid* is de hemel onmogelijk.

3°. De derde voorwaarde is evenzoo volkomen vervuld. Hier is het voornaamste antwoord, of ten minste nader antwoord op uwe zwarigheid te vinden; want inderdaad het voorgaande zou reeds voldoende zijn.

God geeft geheel belangloos, geheel uit volkomen eigen wil. Dit schijnt gij niet genoegzaam te vatten, en van Gods eigenschappen geen juist idee te hebben. Als *wij*, menschen, goed zijn, dan worden wij door een of ander goed, dat *buiten ons* is, getrokken, gemoveerd, bewogen. Zelfs onze hoogste vrije daad van deugd is, deels omdat wij eeuwig gelukkig willen zijn, deels omdat Gods oneindige schoonheid ons aantrekt, ons moveert. Maar zoo is de goedheid van God *niet.* Hij geeft geheel vrij, zonder eenig Hem nuttig of aangenaam doel. Als Hij de deugd beloont, dan is Hij daar even *vrij* in, als in het scheppen der wereld, en wordt door onze goede daad niet getrokken, niet gemoveerd. Gij zult zeggen: „als God zoo belangloos handelt, dan kan Hij wel aan de verdoemden vergiffenis schenken". — Geenszins, mijn vriend! Omdat God geheel uit eigen vrijen wil en oneindige goedheid handelt, daarom handelt Hij niet *onordelijk.* God bemint ons dus op de volkomenste wijze, dat is, puur uit eigen wil, zonder in het minste door ons genoopt te worden, want Hij is oneindig, Hij is zich zelven genoeg en bemint het eindige met volkomen vrijheid. Wat volgt daaruit? Dat Hij aan deze eindige orde niet onderworpen is, er niet door gehouden, er volkomen *boven* of *vrij* van is. Dat hebt gij niet ingezien. Gij redeneert aldus: „God wist van te voren, dat zoovelen zouden verloren gaan; Hij had dus de wereld niet moeten scheppen". Daar antwoord ik vooreerst op, dat zelfs een mensch niet gehouden is zijne weldaden terug te houden, omdat sommigen er misbruik van zullen maken, en dus God den hemel wel aan andere vrije wezens kan mededeelen, ofschoon Hij weet, dat velen dien hemel niet zullen willen hebben en daardoor ongelukkig zijn. Ten tweede, is God niet gehouden het kwaad en het ongeluk te beletten gelijk wij, dewijl Hij aan de *eindige orde* niet gehouden is. Laat ik trachten het door een voorbeeld *eenigszins* te verduidelijken. Indien iemand u eene som gelds geeft, om die aan de armen eener stad uit te deelen, dan staat het u niet vrij den eenen arme meer te begunstigen, of aan den eenen veel,

aan den anderen niets te geven. Maar het staat wel degelijk vrij aan den eigenaar; en gij zult toch wel niet ontkennen, dat die man goed is, die zijn eigen geld geeft aan dien hij wil. Intusschen gaat dat voorbeeld, gelijk alle voorbeelden, aan vele zijden mank. Nog eens dan: wij, menschen, zijn gehouden, zooveel wij redelijker wijs kunnen, de rampspoed en de zonde van anderen te voorkomen; maar daartoe is God niet gehouden. Waarom? Omdat onze liefde *eindig* en dus aan de wetten der eindige orde onderworpen is, terwijl Gods liefde oneindig, dus volkomen *vrij*, volkomen *spontané*, en aan de wet, ons opgelegd, niet verbonden is. Wat doet gij dus door te zeggen: „God had niet moeten scheppen, dewijl Hij voorzag, dat zoovelen ongelukkig zouden worden"? Daarmede schrijft gij aan God eene zeer geringe, dat is eene eindige liefde toe, die niet puur en geheel vrij uit zich zelve werkt, maar voor eene wet, die boven haar is, zwicht, en door die wet geleid wordt.

Ik resumeer: God is oneindig goed. Waarom?

1°. Omdat Hij ons een oneindig goed schenkt.

2°. Omdat Hij ons van dat oneindig goed volkomen eigenaars maakt, die het met vrijen wil bezitten.

3°. Omdat Hij uit pure, loutere, oneindige liefde geeft, die door onze goedheid niet genoopt en bewogen wordt, die aan geene pligten onderworpen is, en volstrekt niet gehouden is dat ongeluk te beletten, dat uit 's menschen *vrijheid* volgt, zonder welke laatste Hij ons zijne goedheid *niet zoude kunnen bewijzen.*

U ten gevalle zal ik nu nog een en ander hierbij voegen. Gij zegt: „dat niemand verloren gaat buiten zijne schuld, zulks bewijst slechts Gods regtvaardigheid, en niet zijne goedheid." — Mijn goede vriend, gij begrijpt dan Gods regtvaardigheid niet. God kan onmogelijk *regtvaardig* zijn, zonder *goed* te zijn. Waarom? Omdat zijne regtvaardigheid en zijne goedheid volkomen dezelfde *zaak* zijn, waaraan wij verschillende namen geven om de verschillende effecten, die zij heeft. Even gelijk dezelfde zon den kleiklomp verhardt en integendeel het ijs doet smelten, zoo loont en straft God

door dezelfde daad. Het onderscheid komt van onze, niet van Gods zijde. De *liefde* voor het goede doet Hem straffen en brengt het lijden der hel voort; en zeer schoon stelt een Italiaansch dichter tot opschrift boven de hel: „*De liefde heeft mij gesticht*".

Gij *gevoelt* medelijden met degenen, die verloren gaan. Maar gij verwart daar twee dingen in één. Men kan die verlorenen op twee wijzen, of liever, in twee verschillende toestanden beschouwen. Wanneer wij ze vóór hunnen dood beschouwen, verdienen zij ons medelijden, en wij moeten het onze bijdragen om hen te behouden; maar wanneer wij ze beschouwen nà hunnen dood, dan kunnen wij ze niet beminnen, en zoo gij u verbeeldt medelijden te hebben, is dat eene illusie, of komt dat door verwarring van gedachte. Voor Satan en de verdoemden, die God en de menschen haten, onverzettelijk haten, en wier natuur zooveel als de boosheid zelve is geworden — gevoel ik geene de minste liefde, en dus ook geen medelijden. Welnu, God in zijne *alwetendheid ziet* ze vóór hunnen dood, en *ziet* ze nà hunnen dood

Vóór hunnen dood en zoolang zij leven, bewijst Hij hun een oneindige liefde en doet *alles*, *wat mogelijk is*, om hen te redden. Gods *Zoon* sterft voor hen, en biedt zijne genaden aan *alle menschen zonder onderscheid*. Zoo God meer voor hen deed dan Hij doet [d. i. zoo God hen zonder hun wil redde] zou Hij ophouden goed te zijn. Want Hij zou dan 1°. zijne gave ongeschikt maken voor de *menschelijke natuur* en de orde vernietigen; 2°. zou Hij ons geen wezenlijke eigenaars en bezitters van het eeuwig goed maken. Wij zouden onze *vrijen wil* niet hebben en voor het geluk des Hemels onvatbaar zijn. Onophoudelijk zondigen de menschen, en onophoudelijk vergeeft God hun, of roept hen tot zich terug. Dat ziet Hij dus in zijne alwetendheid vooruit, en zoo bemint Hij dus alle menschen.

Maar Gods alwetendheid ziet de zondaren ook nà hunnen dood, en zóó kan God hen niet met liefde beschouwen en gunst willen bewijzen. De gedachte, dat God eenige liefde

zoude hebben voor degenen, die Hij *in het kwaad gevestigd ziet*, die dat kwaad tot hunne innige en onveranderlijke natuur hebben gekregen, die gedachte is afschuwelijk! Daar zou uit volgen, dat God zelf het kwaad wil.

Als gij u dus Gods alwetendheid slechts goed voorstelt en bemerkt, dat Hij in die alwetendheid de menschen beschouwt vóór en nà hunnen dood, dan zult gij begrijpen, dat Hij ook jegens degenen, die verloren gaan, onbegrijpelijk goed is.

Bemerk voorts, dat God het kwaad ten voordeele van het goed doet strekken. Indien er geene zonde was, zou er geen Verlosser zijn, geene barmhartigheid. Wij, menschen, zouden elkander zoozeer niet kunnen beminnen, ons voor elkander opofferen, elkander vergeven, geduldig zijn enz. enz. Het gevolg is daarvan ook, *dat er meer goed dan kwaad in de wereld is*. Gij stelt de goeden en kwaden slechts naar *getal* tegen elkander over. Dat is onjuist gedacht. Er hoort nog eene andere tegenstelling bij, niet naar *getal*, maar naar *waarde*, of intensief, niet extensief; bij voorbeeld: gij moet niet zeggen: „een gouden rijder is slechts *één* muntstuk, en vier of vijf guldens zijn *vier of vijf* muntstukken", maar gij moet ook zeggen: „één gouden rijder is veel meer waard dan vier of vijf gulden". Want hij is twaalf of dertien guldens waard. Zulk eene tegenstelling is ook tusschen de goeden en kwaden. De deugd van den Zaligmaker, van de H. Maagd, van de Heiligen, en der Kerk is veel grooter dan de ondeugd, die de menschen doet verloren gaan.

Al wat excellent, wat volmaakt en goed is, is altijd klein in getal, en er is maar één oneindig God. Dat er dus *weinigen* in den Hemel komen, moet gij niet zoo éénzijdig en slechts op het *getal* lettend beschouwen. Veronderstel eens, dat er zeer weinigen verloren gingen, en integendeel zeer velen of meest allen gered. Zou het dan beter zijn? Zou God dan meer goedheid toonen? Zeer zeker niet. En waarom niet? Omdat de deugd en de belooning der geredde menschen dan veel kleiner zoude zijn. God zou dan veel minder goed hebben voortgebragt en,

om de comparatie, die ik straks gebruikte, beter aan te wenden: de *groote menigte*, die dan gered zoude worden, zou in vergelijking van de *weinigen*, die nu gered worden, zooveel zijn als een geldzak vol kleine koperen penningen tegenover eenige kostbare en om hunne schittering niet te waardeeren diamanten, die millioenen en millioenen schats uitmaken.

Ik eindig, ofschoon gij wel zult begrijpen, dat er nog zeer veel te zeggen valt. Mogelijk ben ik zelfs te lang geweest. Want het schijnt bij u slechts *gevoel* te zijn, en zoo gij dat steeds volgt, is redeneeren vergeefs.

Gij zegt: „God is *regtvaardig* jegens de verdoemden; zij gaan verloren door hunne eigene schuld". Welnu, God doet hun dus geen kwaad. En als iemand aan den één geen kwaad doet en aan den ander goed, is dan zoo iemand niet goed? En als iemand nu aan *alle menschen* goed doet, zooveel *de mogelijkheid* toelaat, is hij dan ook niet goed? Ik zou u wel eens willen vragen mij te *bewijzen*, dat God niet goed mag zijn, scheppen en menschen zalig maken, omdat sommigen dat goed, hetwelk Hij hun schenken wil, versmaden, en zij ondanks alle *mogelijke* pogingen van Gods zijde, verloren gaan. Maar het is waarschijnlijk beter, dat gij de zaak uit het hoofd stelt. Evenwel wil ik u gaarne antwoorden, indien gij nog zwarigheden hebt. Ik heb juist deze dagen aan dezen langen brief kunnen besteden. Verschoon mij, zoo soms mijne uitdrukkingen wat scherp mogten zijn geweest; en bedenk, dat ik, u niet kennende, volstrekt mij niet hebt kunnen inrigten naar uwe bijzondere geaardheid of vatbaarheid.

Moge de vrede, die alle denkbeeld te boven gaat, uw hart vervullen!

Na u een *Onze Vader* voor mij verzocht te hebben, ben ik,

Beminde Broeder,

Uw Dienstwillige Dienaar,

Hageveld, 1 September 1850. C. Broere.

BOEKBEOORDEELING.

De Catalogus der boeken van de abdij te Egmond uitg door Dr. H. G. KLEYN in het *Archief voor Nederl Kerkgeschiedenis*

Nader toegelicht door A. J FLAMENT, adjunct-archivaris bij het Rijksarchief in Limburg

(Vervolg van blz. 164 vv.)

Bl. 142. „Augustinus de diversis heresibus." — Hier teekent Dr. Kleyn aan: „Augustinus heeft tegen de ketters zeer vele geschriften gericht. Welke daarvan hier bedoeld worden, is niet te zeggen. Onder den titel *De diversis heresibus* komt geen werk van hem voor. Trithemius in zijne *Scriptores ecclesiastici* noemt een boek *De LXXXVIII heresibus*. Bedoelt hij daarmee den *Praedestinatus?*" — Ik merk hier op, dat in Dl. VIII [1]) der editie van Augustinus door de Theologi Lovanienses vooraan het eerste werk getiteld is: *De heresibus ad Quod vult Deum*, en dat in de lijst der ketterijen, die het werk voorafgaat, juist 88 worden opgenoemd. Dat het woord „diversis" er in de aangehaalde edities niet bijstaat, doet niets ter zake. Met den *Praedestinatus* is door Dr. Kleyn waarschijnlijk het werk bedoeld, dat in de twee geciteerde edities: *De praedestinatione sanctorum* heet; anders heb ik geen werk aangetroffen, dat de *Praedestinatus* kan worden genoemd; het woord zelf, als titel van een werk, komt niet voor.

Op dezelfde bl. 142, een weinig te voren, vermoedt Dr. Kleyn, dat met *Liber omiliarum ioannis crisostomi* de homilieen over Genesis of over de Psalmen verstaan worden. Doch waarom niet de homilieen over den brief van Paulus aan de Romeinen, of over Mattheus, welke laatste in de middeleeuwen zoo hooggeschat werden, dat Thomas van Aquinen getuigt, dat hij gaarne al zijne werken zou geven om de eer te hebben de schrijver daarvan te zijn? Trouwens Chrysostomus heeft een zeer groot deel van den Bijbel

1) Dl. VI der Benedictijner editie.

gecommentarieerd in zijne homilieen; en waarom kunnen die ad populum Antiochenum niet bedoeld zijn?

Bl. 144. „ . . . . itinerarius clementis predicationis beati petri." — Hierbij teekent Dr. Kleyn aan: „Onder dezen titel komen in de middeleeuwen de *Recognitiones Clementinae* voor. Misschien moet men „predicationes" lezen, of anders aldus vertalen: Clemens' reisbericht van de prediking van Petrus, wat zeer wel mogelijk is". Aldus Dr. Kleyn. — Het laatste is zeer juist: men moet vertalen: Clemens' reisbericht van de prediking van Petrus, want in de *SS. Patres qui tempore Apostolico floruerunt* door Cotelerius uit de codices uitgegeven 1), komt een werk voor getiteld:

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΄ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΡΩΜΗΣ

περὶ τῶν πράξεων ἐπιδημιῶν τε καὶ κηρυγμάτων τοῦ ἁγίου καὶ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων πέτρου ἐπιτομὴ, ἐν ᾗ καὶ ὁ αὐτοῦ συμπεριείλεπται βίος πρὸς ΄Ιάκωβον ἐπισκόπον Ιεροσολύμων 2).

Ook vindt men in hetzelfde deel een ander werk getiteld: *Recognitiones S. Clementis ad Jacobum fratrem Domini*, libri decem a Rufino Torano, Aquilensi presbytero, e Graeco in Latinum versi 3), waarin Clemens *zijn eigen leven* verhaalt; een geheel ander werk derhalve dan het *Reisbericht van Petrus*. Hoe kan men in de middeleeuwen die twee werken verwisseld hebben, en waar heeft de schrijver het bericht ontleend, dat dit is geschied? Het verschil is groot tusschen de beide boeken.

Bl. 144. „Item exameron cum vita ipsius et ioannis eleymonis in uno volumine." — In noot 4 zegt Dr. Kleyn: „Wij moeten hier denken of aan het Hexaemeron van Ambrosius, òf aan dat van Basilius". — Doch het is bekend, dat ook Gregorius van Nyssa 4), Basilius' beroemde broeder, een Hexaemeron heeft geschreven. Van andere Hexaemeron's, die in de middeleeuwen wel niet bekend zijn geweest — zooals dat van Anastasius Sinaita 5) en Eusta-

---

1) *SS. Patres qui tempore Apostolico floruerunt* Cotelerius ex MSS. Codicibus eruit. Recensuit Joannes Clericus. Editio altera. (Amst. A. G. Wetstenii 1724. 2 bndn fol.)

2) T. I, p. 755—807.

3) T. I, p. 493—602.

4) Parisiis, ex officinis Nivellianis, 1615 (2 banden fol.) T. I, p. 1—43.

5) Zie *Bibliotheca Graeca* van Fabritius, 3 Ed. Hamb., 1718 T. IX, p. 328 etc. Lib. V, c. 35.

chius 1), ten minste de aan hem teogeschreven *ὑπόμνημα* — zal wel geen spraak zijn. Ik merk nog aan dat eleymonis eene afkorting des 2en naamvals is van den naam, waaronder Joannes de aalmoezenier bij de Grieken bekend was: *Παντελεήμων*.

Bl. 146. „Item liber coniurationum." — Hierop teekent Dr. Kleyn aan: „Het is niet duidelijk, wat wij onder dezen titel hebben te verstaan: Boek der bezweringen, of: Boek der samenzweringen". — Hierop kan men het volgende aanmerken. De gewone term voor boek der bezweringen is: liber exorcismorum, en als er sprake is van bezwering in den zin van oproeping van geesten, geestbezwering: liber incantationum; doch daarmede is dan de geheime kunst bedoeld, waarmede zoovelen zich vroeger afgaven. Maar in Ducange's *Glossarium* (aangehaalde editie) lezen wij toch in voce *conjuratio:* „In legibus Canuti regis Anglicae idem videtur quod *adjuratio* seu ut vocatur *exorcizatio*." Ook staat het woord coniuratio voor godsoordeel, maar in dien zin kan er van geen *liber* coniurationum spraak zijn.

Bl. 147. „Item liber de constitutione pontificum ad missam." — Dr. Kleyn getuigt niet te hebben kunnen ontdekken, van wie deze Mis-liturgie is. — Doch hier is klaarblijkelijk het *Pontificale Romanum* bedoeld, en het is zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk den oorsprong der liturgische boeken te ontdekken; zij zijn evenals de tegenwoordige lezing der Vulgata langzamerhand ontstaan.

Bl. 148. „Item orationales quinque." — Hier had de schrijver, dunkt ons, wel eene aanteekening mogen plaatsen. Volgens Ducange 2) is *orationale* een boek, waarin de gebeden vervat zijn, welke in de kerk worden uitgesproken (recitantur) en met het woord *oremus* beginnen. Ik zou er echter de gebeden onder de H. Mis niet onder begrepen willen hebben, wijl noch bij Joannes de Garlandia in het reeds meegedeelde citaat, noch bij Durand t. a. p. een orationale wordt genoemd onder de boeken, die een priester vroeger noodig had; zij waren immers in het missaal vervat, gelijk uit vele missaals in MS. blijkt. In het rijksarchief van Limburg hebben wij verscheidene fragmenten van

1) Zie *Bibliotheca Graeca* van Fabritius, T. VIII, p. 169 etc. Lib. V, c. 21.

2) Zie Ducange, aangehaalde editie.

missaals gevonden, maar wij hebben nog nooit kunnen constateeren, dat de oraties ontbraken; zie mijne *Analecta Liturgica* in Dl. XCII, bl. 134 en 135 van dit tijdschrift. Een weinig verder lezen wij dan ook in den catalogus van Egmond: „Item psalterium, *cum orationibus*". Ik gis dus, dat òf de orationes ad benedicendum, pro quacumque necessitate etc., welke achter in onze tegenw. missaals staan, òf dezelfde, welke in de collectarii 1) voorkomen, in de orationales vervat waren, wellicht ook beide soorten van gebeden.

Bl. 149. „Item expositio willeramni angelomij". — Ik teeken hier ter loops aan, dat in den catalogus van Egmond hier het woordje *et* tusschen de beide eigennamen is weggelaten, immers Willeramus en Angelomius zijn twee verschillende schrijvers.

Bl. 152. „Item priscianum utramque". — Terecht zegt Dr. Kleyn, dat men niet utrumque moet lezen, maar dan is ook alles verklaard. Hier is nl. in het woord *utramque* het logisch geslacht in plaats van het taalkundig gebruikt en moet het woord „grammatica" er bij worden gedacht, evenals bij de namen van schepen het woord navis en van theaterstukken het woord fabula. Dan wordt de beteekenis: de beide grammatica's van Priscianus, want in de middeleeuwen werden zij als twee boeken beschouwd; de woorden *maior* en *minor* veronderstellen toch een tweevoud. — De *Periegesis* is een aardrijksk. boek van Dionysius, bijgenaamd Periegetes, en door den zooevengenoemden Priscianus vertaald 2).

Bl. 153. „Item sedulium". — Volgens Dr. Kleyn „het *Carmen Paschale*"; doch ik zou er bij willen voegen: en de *Hymnus abecedarius* 3).

Bl. 154. „Item unum capitulare". — Dr. Kleyn haalt bij het woord capitulum Zaccaria's *Onomasticon rituale* aan, dat aldus verklaart: „brevis lectio, quae in singulis officiis legitur". — Dan

---

1) Die de gebeden na de verschillende getijden bevatten.

2) Zie Fabr. *Bibl. Graeca*, L. V, c. II. (Dl. III, bl. 21—25.)

3) Deze toch is even bekend als het *Carmen Paschale*, en twee hymnen op Kerstmis zijn er in het brevier aan ontleend: Ab ortus solis cardine, en: Crudelis Herodes — in den hymnus zelven van Sedulius: Crudelis *hostis*.

moet, dunkt mij, dit „singulum officium" opgevat worden als het geheel der getijden, die op een bepaalden dag worden gebeden; want officium kan hier onmogelijk staan voor het officie van elke hora canonica in den zin, waarin men zegt: officium ad primam enz. Het is algemeen bekend, dat de horae nocturnae geen capitula hebben; doch indien men een schrijver daarvoor als getuige wil inroepen, dan sla men Ducange in voce *capitulum* open, en daar vindt men Radulphus Tungrensis aangehaald, die in zijn werk *De canonum observatione*, prop. 13 zegt: „Sicut ad vigilias noctis leguntur lectiones magnae, ita ad laudes et vesperas et ad quinque parvas horas dicuntur parvae lectiones, quas Benedictus appellat in suis regulis lectiones". Ik teeken hier nog bij aan, dat „officium post primam", hetwelk Zaccaria als eene andere beteekenis van het woord capitulum aangeeft, bestaat in het voorlezen der regels, het openlijk zich beschuldigen van uitwendige fouten, vooral tegen de regels bedreven, waarna de abt, gardiaan, prior, proost, in een woord de kloosteroverste, of die zijn plaats vervult, eene vermaning of berisping geeft en boete oplegt. Van daar nog ons woord kapittelen voor iemand er doorhalen. Of men nu door *capitulare*, een liturgisch boek, waarin het begin en einde der evangelielessen (*en epistelen*), zooals Dr. Kleyn meent, of wel een boek met de lectiones breves moet verstaan, kan niemand zeggen.

Bl. 154. „Item graduale". — Graduale, zegt Dr. Kleyn, naar aanleiding van Zaccaria's definitie, die het noemt een antiphonarium ad missam, is dus „een muziekboek voor de responsorien". — Zeker, in het graduale staan responsorien, zooals men in de middeleeuwen ook wel de gradualia (de gezangen namelijk, die na de epistelles in de H. Mis gezongen worden) noemde; maar in een graduale staan *alleen* die responsorien, welke in de H. Mis voorkomen, en *behalve deze* nog de *antiphonae ad missam*. Doch om dit wel te doen begrijpen moeten wij drie vragen beantwoorden: 1° wat zijn responsoriën? 2° wat zijn antiphonen? en 3° wat is in het algemeen een antiphonarium, en in het bizonder een antiphonarium ad missam?

Ten eerste: responsorien zijn volgens Durand [1]): 1° de gezangen na de lessen der nocturnen, 2° eene andere benaming voor de

---

1) Durand, *Rationale*, Lib. V, C. II, N°. 52, 53, 54 (Dl. III, bl. 39—40 der ed. Barthélemy).

voornoemde gradualia. In genere namelijk, zooals het woord zelf aangeeft, zijn responsorien: antwoorden, nl. van het koor, en wel hetzij in de getijden op de lectie van den voorlezer, en dan heeten zij bepaaldelijk *ook nu nog* responsorien, hetzij in de Misse na de epistelles, en dan noemde men ze gewoonlijk (thans *altijd*) gradualia. In het *boek*, dat men graduaal heet, staan geen andere responsorien en antiphonen dan die in de *Missa* voorkomen.

Ten tweede: wat wordt door het woord *antiphona* bedoeld? Dit woord heeft vele beteekenissen, nl. *in genere* vox reciproca 1) en volgens Isidorus Hispal.: „cantus ecclesiasticus alternus, cum scilicet a duobus choris alternatim Psalmus aut hymnus cantatur" 2). Verder onderscheidt men: antiphonae ad missam, n.l. introitus, offertorium, en communio 3) en antiphonae officii, namelijk die, welke voor en na de Psalmen en de cantica worden gezongen in de getijden. Deze antiphonen der getijden zijn volgens Ducange de antiphonen *stricte loquendo*, en als er van antiphonen gesproken wordt, worden deze gewoonlijk bedoeld. Tegenwoordig spreekt men nooit meer van de *antiphonen der Misse;* het is echter goed om de oude liturgen te verstaan, dat men het weet. Vroeger werd ook door het woord antiphona het invitatorium „Venite exultemus" verstaan, waarvan reeds is gesproken 4). Ook zijn er nog volgens Ducange's *Glossarium* en volgens *de nog gebruikelijke* liturgische benamingen antiphonae processionales, rogationales (die op kruisdagen gezongen werden). De magnae antiphonae O, zeven antiphonen, welke op de zeven dagen voor Kerstmis gezongen werden, zijn een onderdeel der antiphonen van den koordienst.

Antiphonarium nu was het boek, dat zoowel al de *responsoriën* als al de *antiphonen* bevatte, hoewel het juxta vocis etumon alleen de antiphonen moet bevatten 5). Dit alles blijkt uit de

---

1) Zie Ducange, die een glossa in Ms. regium aanhaalt.

2) Isidor. Hispal. *Etymol.* Lib. VI, c. 19 en Lib. I *De Ecclesiasticis officiis,* bij Ducange.

3) Aldus F. X. Kraus *Real-Encyklopädie der Christliche Altherthümer* Freib. in Breiszau 1882—1886, in voce *officium.*

4) Volgens Kraus was reeds die benaming van het „Venite exultemus" ten tijde van Augustinus in gebruik. Hij haalt daarvoor Sermo X de verbis apostoli aan, maar het bewijs dient nog geleverd.

5) Aldus F. X. Kraus *Real-Encyklopädie.*

de volgende plaats, waar de inhoud van het antiphonarium wordt aangegeven: „Notandum est — zegt Amalarius 1) — volumen, quod nos vocamus Antiphonarium, tria habere nomina apud Romanos. Quod dicimus Graduale, illi vocant Cantatorium, qui adhuc juxta morem antiquum apud illos in aliquibus ecclesiis uno volumine continetur. Sequentem partem dividunt in nominibus: pars, quae continet responsoria vocatur Responsoriale: et pars, quae continet antiphonas, vocatur Antiphonarium" 2). Volgens Durand's *Rationale* noemde men het boek, dat de gradualia, introitus en communio's bevatte, ook officiarium, wijl de introitus ook officium heette 3). Ook Joannes de Garlandia onderscheidt, gelijk we zagen, antiphonarium en graduale. In onze tegenwoordige gradualen zijn ook de Kyrie eleison, gloria, credo, sanctus, gezangen, waarvan wel de melodie, maar nooit de woorden afwisselen, alsmede de antwoorden op de woorden des priesters „Dominus vobiscum" enz. vervat. Hoe dit vroeger was, weet ik niet, maar in de lijst der gezangboeken door Durandus (T. VI, Cap. I, N°. 24—26) opgegeven als bij koordienst en Misse in gebruik: antiphonarium, graduale, troponarium en hymnarium, komt geen boek voor waarin zij vervat konden zijn als het graduale en, zooals we later zullen zien, het troponarium. Deze beide toch waren de eenige gezangboeken voor de Misse. De gradualen zijn volgens Kraus omstreeks de 12e eeuw van de antiphonarien afgescheiden 4). Echter zien wij, dat in den cataloog van de abdij van Egmond vóór dien tijd reeds een graduale wordt vermeld.

Bl. 155. „Item elucidarius." — Dr. Kleyn zegt, dat hij onder dien titel tot nu toe slechts het werk van Honorius Augustodunensis ontmoette; ook ik ken geen anderen elucidarius, maar teeken hierbij aan, dat in de middeleeuwen het werk van Honorius aan Anselmus van Canterbury werd toegeschreven 5). Gerberon meent, dat het

---

1) Amalarius leefde omstreeks 830.

2) *Liber de ordine antiphon.* geciteerd in Ducange's glossarium in voce *graduale.*

3) Durand's *Rationale*, Lib. IV, c. 19 (Ed.-Barthélemy T. II, p 111—118). Ducange schijnt mij toe niet juist te bepalen wat *officiarium* is; hij zegt: liber continens officium divinum in choro peragendum.

4) Zie F. X. Kraus, *Real-Encyklopädie* in voce *antiphona.*

5) Zie de editie van Anselmus door Gerberon te Parijs 1675 in fol.

boek ten onrechte aan Honorius wordt toegeschreven, maar zegt dat de schrijver een „studiosus sancti Anselmi" was, die het uit diens werken heeft verzameld.

Bl. 156. „Item libellum de incarnatione et passione et resurrectione domini compositum a quodam traiectensi scolastico." — Dr. Kleyn teekent hier aan, dat hij niet heeft kunnen ontdekken, welke schrijver dat boekje kan opgesteld hebben. „Ik herinner mij niet — zoo zegt hij — ergens Utrechtsche geestelijken als schrijvers te hebben ontmoet, behalve bisschop Radbout, Adelbold en den zooeven genoemden Bernardus". — Maar, men behoeft ook niet noodzakelijk aan een Utrechtschen schrijver te denken, het kan evengoed een Maastrichtsche zijn. Zeer dikwijls, o. a. in zake van opschriften van munten, heeft men Trajectum en Trajectensis als Utrecht en Utrechtsch vertaald, waar men Maastricht en Maastrichtsch moest vertalen. Hoewel ik geen Maastrichtschen schrijver ken, die in dien tijd zulk een boek geschreven heeft, blijft de mogelijkheid niet uitgesloten; want te Maastricht waren in 1128, toen dit boek werd aangekocht voor Egmond, reeds lang twee bloeiende kapittels met daaraan verbondene scholen.

A. J. FLAMENT.

MARIALIEDEREN 1).

Wij hebben in de laatste jaren op het gebied der kerkmuziek een heelen weg in de goede richting afgelegd. De beweging, in 1876 door het *St. Gregoriusblad* in 't leven geroepen, heeft zich verbazend snel uitgebreid; en wij gelooven niet te overdrijven, als wij beweren, dat naar verhouding geen ander land kan bogen op zoo heerlijke vruchten, in een zoo kort tijdsbestek geplukt.

Het lag in den aard der zaak, dat de hervorming 't eerst werd

---

bl. 457—487 en de recensie der verschillende werken van Anselmus voor aan in het werk.

1) Door wijlen Mgr. P. van der Ploeg, van zangwijzen voorzien door M. J. A. Lans en W. P. H. Jansen, Leeraars aan het seminarie Hageveld, Leiden, J. W. van Leeuwen.

toegepast op de liturgische muziek. Allereerst moesten de gewijde gezangen der H. Mis, het middelpunt van den katholieken eeredienst, vervolgens de Vesper- en Lofgezangen in overeenstemming gebracht worden met de eischen van liturgie en kunst. Maar mocht de ijver, waarmede men trachtte de gehavende feestkleedij van deze prinses der Kerk in haar ouden luister te herstellen, doof maken voor de klachten der dochter uit het volk, die aan hare zijde smeekte om een nederig, maar passend kerkgewaad? Inderdaad, ook de kerkelijke volkszang had dringend behoefte aan hervorming; op dit punt echter was weinig of geen verbetering te bespeuren. Was het misschien uit gebrek aan iets beters en niet zoozeer uit onachtzaamheid of sleur van gewoonte?

De verontschuldiging mocht een tijd lang haar beteekenis hebben: sedert de uitgave van enkele bundeltjes goede kerkliederen verloor zij haar kracht; zij heeft geheel uitgediend na de verschijning der liederenverzameling, die wij de eer hebben hier aan te kondigen.

Eene *aankondiging* kunnen de volgende regelen wel nauwelijks meer genoemd worden, daar acht dagen na het verschijnen der *Marialiederen* reeds drieduizend exemplaren verkocht waren, en nu reeds een tweede uitgaaf noodig werd. Wel een bewijs, dat er wezenlijk een dringende behoefte bestond aan dit werk, en tevens een vleiend getuigenis voor den arbeid der eerwaarde schrijvers.

Mag de „aankondiging" dus overbodig heeten, aan de auteurs zou onrecht geschieden, als wij niet van onze waardeering openlijk lieten blijken.

Door het uitgeven van dezen liederenbundel hebben de verzamelaars, zooals zij in bescheidenheid zich noemen, zeker een hoogst verdienstelijk werk verricht. Wel is aan het geestelijk lied slechts een ondergeschikte plaats in de Kerk aangewezen; maar ook deze plaats is heilig en mag tot geen huiskamer gemaakt veel minder tot kermisplein verlaagd worden. Ook het lied mag de kerkelijke kunst niet in het aangezicht slaan.

Daar zijn bij het beoordeelen van een geestelijk lied twee deelen te onderscheiden: de *tekst* en de *melodie*. Beide stellen hun eigenaardige eischen, en beide moeten weer broederlijk samenwerken om het beoogde doel te bereiken.

Vooreerst: de tekst.

Uit den naam *kerkelijk volkslied* leidt Dreves 1) drie eigenschappen af, die een geestelijk lied moet bezitten: het moet 1°. een *lied* zijn; 2°. een *volks*lied; 3°. een *kerk*lied.

Als *lied* behoort het aan de dichtkunst, en moet het schoon en edel, nauwkeurig en onberispelijk naar de regels en voorschriften der kunst vervaardigd zijn. Eerbied voor de taal en gepastheid van uitdrukking is wel de laagste eisch, die men stellen kan.

Een lied voor het *volk* moet het ten tweede zijn. Het moet onder het bereik des volks liggen, en dus zich onthouden van al te diepe beschouwingen en wetenschappelijke pronkzucht. Het vertolkt de gevoelens van het *volk*: alle overprikkeling van gevoel, alle weekheid is hier van zelf uitgesloten. Kinderlijk vroom, naïef en eenvoudig moet het zijn, als alle volkspoëzie.

Het moet ten derde geschikt zijn voor de *kerk*. Als zoodanig mag het natuurlijk niets bevatten tegen den geest en de leer der Kerk. Al wat wereldsch, lichtzinnig is komt in een kerklied niet te pas; ernst en eerbied voor 't heiligdom en ware godsvrucht moeten uit ieder woord spreken.

Als men sommige kerkliederen aan deze eenvoudige regels toetst, komt men tot wonderlijke bevindingen.

Wat denkt men wel van het volgend „gedicht"?

Ich bin ein rechtes Rabenaas,
Ein wahrer Sündenknüppel,
Der seine Sünden in sich frasz
Als wie der Rost die Zwiebel.
Herr Jesu, nimm mich Hund beim Ohr;
Wirf mir den Gnadenknochen vor,
Und schmeisz mich, Sündenlümmel,
In deinen Gnadenhimmel!

Hetz' du mich arme Sündensau
Mit deiner Gnaden Hunden.
Wühl wir mit deinem Gnadenkamm
Die Sündenlaus' herunter!
Zeuch deinen Gnadenwamms mir an,
Auf dasz ich selig sterben kann!

Zoo matroosachtig plat en walgelijk zal men bezwaarlijk iets onder onze Hollandsche liederen vinden. Dat neemt echter niet

1) *Ein Wort zur Gesangbuch-Frage.*

weg, dat de klacht van Deken Graaf 1) over het slecht figuur, dat wij soms te Kevelaar maken, maar al te zeer op waarheid steunt, ook wat den tekst der bedevaartsliederen aangaat.

Vóór ons ligt een boekje, dat van de eerste tot de laatste bladzijde in de meest onmogelijke poezie en het afgrijselijkst koeterwaalsch den lof der H. Moedermaagd „bezingt". Het boekje is gelukkig niet hier te lande uitgegeven en kon ons dus tamelijk onverschillig laten, ware het niet, dat enkele liederen daaruit door onze processies waardig genoeg bevonden werden om aan hare devotie tot de Lieve Moeder lucht te geven. Wij vinden daar een *Lied op de vijftien mysteriën van den H. Rozenkrans*, een *Treurlied op het lijden van J. C.* enz., dat niet minder dan zestig strophen telt.

Om uit dit lied een voorbeeld te geven (spelling en interpunctie zijn authentiek):

Wees gegroet doorstoken Borste,
Wond des harte dat ik dorste,
Als een teergeboren kind,
Dat zich aan de Borsten vind.

Ik zou zuigen; ik zou drinken;
Dat Gods liefde mij wil schenken,
't Zog van Jesus overzoet,
Melk en Honing in Zijn Bloed.

Komt o ziele leert hier minnen,
Komt met Elzearus binnen,
Dat geen hart voorbij en gaat;
't Harte dat te huren staat.

Nog één voorbeeldje moet men ons veroorloven aan te halen; want 't is uit een „zeer aandachtig lied", dat bijzonder graag gezongen wordt:

Als men zal in het doodhemd tréden,
O Maria, gij maget rein,
Stort voor ons dan U gebeden,
Laat ons U bevolen zijn.

---

1) *St. Gregoriusblad*, Februari 1887.

met het refrein:

Om wat men U bid, afslaat ons niet
Jesus! Maria! Joseph! verlaat ons niet.
Om wat enz.
O Moeder Jesus verlaat ons niet.

Is het te verwonderen, dat de zingende menigte de maat van dit refrein, ter wille der melodie, wat aanvult:

En om al wat wij U bidden, en afslaat er ons niet;
. . . . en verlaat er ons niet?

Met zulke poezie voor oogen, kunnen wij den hemel niet genoeg danken, dat ons een dichter van geestelijke liederen is gegeven als van der Ploeg.

De naam van dezen dichter is op het gebied der geestelijke volkspoëzie te goed gevestigd, dan dat wij nog in eene uitvoerige beoordeeling zijner liederen behoeven te treden. Voor ons doel is het voldoende, in 't kort er op te wijzen, hoe de drie bovengestelde eischen in v. d. Ploeg's liederen getrouw zijn nagekomen. In een altijd onberispelijken, dikwerf schoonen, vorm zingt hij inderdaad een kerkelijk volkslied.

Dogmatisch juist is de gedachte, het gevoel innig en ongekunsteld natuurlijk. Zonder ijdel vertoon van wetenschap legt de dichter de gevoelens en verlangens van zijn hart aan de H. Maagd bloot. De toon dezer liederen verschilt natuurlijk naar den aard der stof. Maar altijd is die toon edel en waardig, hetzij de dichter in soberen eenvoud zijne bede stort bij Maria's bezoek aan Elizabeth; hetzij hij tot de Moeder der Zeven Smarten zijn roerenden smeekzang verheft met dat telkens herhaalde:

Hoor, ach hoor ons om de smarte,
Die U ging door 't moederharte;

hetzij hij juichend en jubelend bij Maria's tenhemelopneming in rijker kleuren schildert:

Wie, wie zie ik opwaarts zweven,
Van het zonnelicht omvloeid,
Van een kroongesternte omgeven,
Dat haar om het voorhoofd gloeit?

Englen dartelen en spreien
Edens bloemen voor haar voet,
Waar zij onder 't blij geleien
Naar haar Welbeminde spoedt;

hetzij hij eindelijk zijn diepgevoelig hart uitstort in de doffere tonen van weemoed en medelijden met de geloovige zielen:

Uit de diepe boetekolken
Dringt de weeklacht naar de wolken
Al der dooden, die dit uur
Lijden in het loutrend vuur:
Heer! ontferm U hunner.

En gij, Moeder der genade!
Sla hun smartlijk zuchten gade,
Ach, wil hun ten toevlucht zijn,
In hun onuitspreekbre pijn:
Bid voor hen, Maria!

Overal heerscht gepaste gematigdheid; nergens uitgelatenheid in de blijdschap noch ziekelijke gevoeligheid in de smart. Wij zouden op de liederen van van der Ploeg willen toepassen, wat hij in zijn Nieuw-Meilied zingt:

Wat lichtgloed en kleuren
Verrukken ons oog!
Als wierook gaan geuren
En zangen omhoog.

Zulke liederen van betere en passender melodieen te voorzien dan die tot nu toe algemeen gebruikelijk waren, dat was waarlijk eene benijdenswaardige en dankbare taak; maar ook, zij was niet van de gemakkelijkste.

De „verzamelaars" begrepen terecht, „dat de beste melodieen te vinden zijn in den goeden, ouden Roomschen tijd, toen de echte, krachtige en niet ziekelijke godsdienstzin zijn uitdrukking vinden kon in den gezonden, krachtigen, eenvoudigen volkszang"; en alleszins lofwaardig was hun streven, onder deze melodieen de voorkeur te geven aan *vaderlandsche* zangwijzen. De moeite, aan het bestudeeren van verschillende bundels besteed, moest echter voor *deze* Marialiederen nutteloos blijken. Daarom doorzochten zij de Duitsche verzamelingen van Meister, Bäumker en Mohr; doch de vorm van v. d. Ploeg's liederen was oorzaak, dat ook

die verzamelingen slechts de kleinste helft der melodieën bieden konden. En zoo zagen zij zich gedwongen, de grootste helft van den arbeid zelven te verrichten.

„Hebben wij — zoo vragen de auteurs — op de gezangen van v. d. Ploeg betere en passender zangwijzen gezet dan de tot hiertoe veelal gebruikelijke?"

Wij antwoorden volmondig: ja! en uitstekende ook. Er heerscht in deze liederen een echt kerkelijke geest. Geen moderne weekheid, geen trippelende dartelheid; maar gezond gevoel en vrome ernst. Zich eng aansluitende aan den tekst, zijn deze melodieen geen beletsel voor de goede voordracht, maar dienen daarentegen om aan het woord van den dichter een verhevener uitdrukking te geven. Voegen wij daarbij, dat de rhythmus dezer zangen en de aanwending van heel eenvoudige intervallen het gemakkelijk zingen zeer bevorderen, dan hebben wij, naar onze meening, genoeg gezegd om deze liederen warm aan te bevelen.

Die aanbeveling vindt, wat de oude liederen aangaat, hare bekrachtiging in het gezag van den Duitschen *Caecilien-Verein* en in het veelbeteekenend feit, dat de verzamelingen, waaraan ze ontleend zijn, hare uitgaven bij tientallen tellen. De eigen composities der schrijvers sluiten zich daarbij waardig aan. Daar zijn er enkelen onder, die wat meer modern, ofschoon waardig, gedacht zijn; de meesten echter ademen geheel den ouden, ons meer gevalligen geest; en stond de naam van den componist niet telkens boven het lied aangegeven, men kon menigmaal in verlegenheid geraken om den geboortetijd der melodie te bepalen.

Na dit alles behoeft het niet meer gezegd, dat de Mariaiiederen ons reeds menig genotvol oogenblik verschaft hebben. Wij zouden echter aan onze taak te kort schieten, zoo wij verzuimden de kleine bedenkingen te opperen, die een hoogst zeldzamen keer bij ons oprezen.

Het wil ons voorkomen, dat n°. 8 (*De vlucht naar Egypte*) een zeer zorgvuldige voordracht vereischt: het gevaar is, naar onze bescheiden meening, niet gering, dat, door een te sterk uitkomenden maatslag en een te snel tempo, het lied veel van zijn waardigheid verliest.

De melodie van n°. 14 (*Maria's gebed in de Opperzaal*), hoe schoon overigens, laat ons aan 't eind onbevredigd; wij hadden haar zoo gaarne vier maten langer gezien. Hier vooral „mag men het inderdaad betreuren, dat prof. v. d. Ploeg . . . . muzikaal eenigermate misdeeld was"; anders had hij zeker aan dit lied

geen vorm geschonken, die het den componist onmogelijk maakt een in alle opzichten volledige melodie te scheppen. Wij twijfelen dan ook geenszins, of het lied zou heel anders uitgevallen zijn, als telkens twee strophen tot ééne hadden kunnen vereenigd worden, wat nu om het oneven getal niet mogelijk was.

In n°. 38 (*Uitnoodiging tot den lof van Maria*) maakt het een wonder effect, dat in den tweeden en vierden versregel op eens de rhythmus stokt en daarna de melodie op één lettergreep wordt voortgezet, wat vooral in een paar strophen niet al te fraai klinkt.

Een paar vergissingen, die in de eerste uitgaaf waren ingeslopen, zijn in de tweede verbeterd.

Luttele aanmerkingen, maar die juist daarom bij dit schoone werk niet mochten verzwegen worden.

Wat den vorm betreft, waarin deze liederen zijn uitgegeven — door nooit meer dan één voorteeken aan den sleutel te gebruiken en *alle* strophen onder de melodie te plaatsen, is goede zorg gedragen voor het gemak der zangers.

Eindelijk mogen wij een woord van lof niet onthouden aan den uitgever, die met een zeer goedkoopen prijs een duidelijken en netten druk heeft weten te vereenigen.

PARTITUUR DER MARIALIEDEREN [1]).

De eerwaarde schrijvers van boven besproken boekje gaven blijk van een praktischen blik, door tegelijk met het zangboekje ook aanstonds eene partituur in het licht te geven. De begeleiding toch is voor het kerklied van zeer groote waarde: de indruk der melodie wordt er door verhoogd, de beweging geregeld en bestuurd, het detoneeren, dat bij een ongeoefende menigte altijd te vreezen is, voorkomen enz. Zal echter de begeleiding al die voordeelen opleveren, dan moet zij (t behoeft nauwelijks gezegd) op de eerste plaats waardig zijn en in overeenstemming met het karakter der melodie; zij moet echter daarenboven zoo worden ingericht, dat zij door de keuze der akkoorden het gemakkelijk treffen der tonen bevordert, en door haren rhythmus het volk als 't ware noodzaakt, de voorgeschreven maatverdeeling en beweging in acht te nemen. Nu leert de ondervinding al te vaak, dat voor een niet gering getal onzer organisten zulk eene taak wel wat zwaar is.

1) Door dezelfden.

Bij sommigen (zij zijn, helaas! velen) ontbreekt de noodige kennis der harmonieleer; anderen geven u wel piano-getokkel te hooren, maar geen orgelspel, of maken een begeleiding, die wel rekening houdt met het kunstgevoel, maar niet met de behoeften eener ongeoefende volksmenigte. Redenen, waarom o. i. een goede geschreven begeleiding voor onze toestanden gebiedend noodzakelijk is.

Zulk eene wordt ons in deze partituur aangeboden; zij voldoet geheel aan de bovengestelde eischen. Men moge hier en daar de begeleiding wat mager vinden, een enkelen keer moge een maat wat hard klinken — dat zijn punten, waarin persoonlijke opvatting zeker een groote rol speelt en die in ieder geval het schoone geheel niet schaden.

Voor de meeste liederen werd geen op zichzelf staande orgelbegeleiding gegeven, maar een vierstemmige bewerking voor gemengd koor; deze kan echter ook als orgelpartij gebruikt worden. Daardoor wordt een tweevoudig gebruik dezer liederen mogelijk gemaakt: de vierstemmige koorzang en het eenstemmig lied met begeleiding, wat voor de afwisseling soms gewenscht kan schijnen. Voor enkele nummers zouden wij voor ons het vierstemmig koor verkiezen, en wel bijzonder voor n°. 62, welks strenge begeleiding ons *voor het instrument* minder wenschelijk schijnt.

Zeer wijselijk werd bij de begeleiding ook een tusschenspel gevoegd (bij enkele nummers was dit om de inrichting der liederen niet noodig), dat meestal ook gevoeglijk als voorspel dienen kan, ofschoon voor deze rol sommige tusschenspelen wel wat kort zijn uitgevallen. Een goed praeludium is o. i. voor onze organisten even dienstig als een goede begeleiding. Wij zouden daarom bij een tweede uitgave willen voorstellen, in plaats van het tusschenspel, *elk* lied een *voorspel* te geven, dat bij die liederen, waar het nuttig geoordeeld wordt (en dat zal meestal het geval zijn), ook als tusschenspel kan gebruikt worden. Die verandering zou niet te ingrijpend zijn, daar men wel de meeste der nu gegeven composities zou kunnen behouden.

Een andere verbetering nog zouden wij wenschen voor het gemak der heeren organisten. Zij is deze. Na ieder lied wordt aangegeven, uit hoeveel strophen het bestaat. Het moet echter den organist dikwijls moeilijk vallen, te onthouden hoeveel coupletten er reeds gezongen zijn, zoodat hij niet weet, of hij al dan niet het spel moet afsluiten. Zou het niet beter zijn, ook de *laatste* strophe van het lied onder de melodie te laten drukken? Wij voor ons zouden het verkieslijker achten.

Wij zijn aan het afkeuren; toch nog ééne opmerking. Er worden op verschillende plaatsen in de begeleiding tonen der sopraanpartij aangehouden van de eene maat op de andere, ofschoon de melodie een nieuw aangeslagen toon heeft. Wij willen geenszins ontkennen, dat dit ten goede komt aan het gebonden spel, maar zouden toch om den geregelden gang te bevorderen op sommige plaatsen die verbinding liever oplossen.

Eén drukfout mag niet onvermeld blijven: nummer 17 heeft *drie* molteekens aan den sleutel; het laatste moet wegvallen.

Dat voor deze partituur het onbehaaglijk en altijd minder helder kleed der lithographie gekozen is, betreuren wij. Zou het succes, dat in zoo ruime mate aan de *Marialiederen* te beurt viel, niet de verwachting wettigen, dat ook de partituur bij een tweede editie in duidelijken druk verschijnen zal?

Wij sluiten met den wensch, dat de auteurs spoedig hun belofte zullen volbrengen, „ook de overige liederen van v. d. Ploeg, op dezelfde wijze van melodieen voorzien, uit te geven". Dat het voorbeeld, door hen en anderen 1) gegeven, meer en meer navolging vinde. Dan mogen wij hopen, eindelijk in 't bezit te komen van een kerkelijk zangboek, dat het volk in staat stelt, bij elke gelegenheid een waardig, godvruchtig lied te zingen.

Seminarie Ypelaar. B. P. VERGROESEN Pr.

DE VATICAANSCHE REGESTEN EN EEN WAARDIG JUBILÉ-GESCHENK VOOR PAUS LEO XIII.

Bij den algemeenen wedstrijd van kunsten en wetenschappen om onzen H. Vader op zijn gouden priesterfeest zoo luistervol mogelijk te huldigen, had het Vaticaansche archief zeker den duren plicht, zich eene der eervolste plaatsen te verwerven. Want

1) Wij kunnen niet nalaten melding te maken van een onlangs verschenen bundeltje: *Gezangen ten gebruike der Congregatiën van O. L. Vrouw*, Tilburg, Stoomdrukkerij van het R. K. Jongens-Weeshuis, dat alle aanbeveling verdient. Tot nog toe is alleen de tekst verschenen. Wij hopen dat de beloofde melodieen, even waardig als de liederen zelven mogen zijn en spoedig het licht zullen zien.

aan de grootmoedigheid van dezen Paus is het te danken, dat de onmetelijke schatten, die daar eeuwen lang verborgen lagen en slechts voor enkele bevoorrechten toegankelijk waren, thans gemeen goed zijn geworden van de wetenschap.

Acht jaren gingen voorbij, sinds Leo XIII, in het edel bewustzijn, dat eene meer grondige en uitvoerige kennis der kerkgeschiedenis de glorie van het Pausdom slechts zou kunnen verhoogen, de schatkamer van het Vaticaansche archief voor de geschiedvorsching openstelde. Van toen af stroomden hier uit geheel Europa geleerden van iedere richting en overtuiging te zamen, en niemand hunner keerde huiswaarts zonder een rijken buit van tot dusverre onbekende en hoogst belangrijke documenten.

Voor de kerkelijke geschiedenis der middeleeuwen, een gebied, dat tegenwoordig wel het meest aan de orde is, bezit het Vaticaansche archief dan ook een onuitputtelijk materiaal en met name voor de geschiedenis der Pausen wellicht meer dan alle andere archieven en bibliotheken te zamen. Terwijl ieder stedelijk archivaris een tiental pauselijke oorkonden bewaart als den kostbaarsten schat, wordt reeds alleen in de Vaticaansche regesten [1] eene collectie van zulke bescheiden aangeboden, wier aantal nauwelijks te schatten is. Uit de vroegere middeleeuwen zijn slechts eenige register-fragmenten van Joannes VIII en Gregorius VII overgebleven, maar van Innocentius III af bezit het Vaticaansche archief, in onafgebroken volgorde en zoo goed als ongeschonden, eene volledige verzameling der gewichtigste pauselijke bullen, en deze omvat — tot en met het pontificaat van Pius V — niet minder dan 2017 folianten of lijvige boekdeelen. Daarvan is het eene dikwijls veel rijker van omvang en inhoud dan het andere, zoodat b.v. geen der register-banden van Honorius III meer dan duizend nummers telt, terwijl een ander, dat zich over de vijf eerste regeeringsjaren van Innocentius IV uitstrekt, het getal van 4000 nog aanmerkelijk overtreft. De beroemde Potthast, die voor

---

1) „Erant autem regesta ii libri, in quos ecclesiae Romanae notarii epistolarum exempla *regerebant*." Aldus Phil. Jaffé in de inleiding tot de eerste uitgave zijner *Regesta*. Nimmer werden echter *alle* pauselijke brieven geregistreerd, zoodat er in de archieven nog vele origineelen verspreid liggen, welke in de Vaticaansche regesten ontbreken. Vgl. *De Katholiek*, Dl. LXXXVIII, bl. 65 vv.

zijne reusachtige verzameling der pauselijke regesten alle mogelijke historische werken doorzocht en navorschingen liet doen in alle bibliotheken ter wereld, wist door jarenlangen, onvermoeiden arbeid ongeveer 25,000 pauselijke oorkonden — de 13e eeuw betreffende — bijeen te garen, zoodat zijne collectie, naar menschelijke krachten gerekend, alle aanspraak mocht maken op volledigheid. En hoewel de Vaticaansche regesten eenige duizende nummers missen, die we bij Potthast van elders bijeengebracht vinden, bergen ze toch voor hetzelfde tijdperk meer dan 36,000 van deze historische bescheiden. Deze weinige cijfers zullen volstaan, om den lezer te overtuigen van de onschatbare waarde, die de regesten voor de geschiedkunde moeten bezitten: voortaan zal men geen kerkelijke geschiedenis der latere middeleeuwen kunnen schrijven, zonder met te Vaticaansche regesten als hare voornaamste bron rekening te houden.

Zeker kon dus den Heiligen Vader door zijne archief-beambten wel geen passender jubilé-geschenk worden aangeboden dan een werk, in staat om de onvergelijkelijke waarde der pauselijke regesten in het volle licht te stellen en daardoor aan de wetenschap een onbetaalbaren dienst te bewijzen. Dezer dagen nu zal een zoodanig huldeblijk aan 's Pausen voeten worden neergelegd 1). In wetenschappelijke waarde overtreft het alles, wat tot dusverre op dit gebied is verschenen, zoodat het zoowel om zijne bestemming als vooral om zijn inhoud onze bijzondere belangstelling verdient. De titel luidt in lapidairen stijl, als volgt:

SPECIMINA . PALAEOGRAPHICA
EX . VATICANI . TABULARII
ROMANORUM . PONTIFICUM . REGISTRIS
SELECTA
ET . PHOTOGRAPHICA . ARTE
AD . UNGUEM . EXPRESSA
LEONI . XIII . PONTIFICI . MAXIMO
QUINQUAGESIMUM . EJUS . AB . INITO . SACERDOTIO . ANNUM
HONESTANDI . CAUSSA
ARCHIVI . PONTIFICII . PRAEPOSITORUM
CONLEGIUM
GRATULANTIS . VENERABUNDI . ANIMI . ERGO
OFFERT . CONSECRAT.

1) Eerst na deze aanbieding zal het werk, hetwelk ik door bijzondere welwillendheid van den auteur ter inzage heb gekregen, in den handel

Het geheele werk, in groot folio-formaat, is zoo kostbaar mogelijk uitgevoerd. Het papier is uit de beroemde fabriek van Fabriano afkomstig, en de druk is inderdaad monumentaal. Maar het rijkste zijn de zestig facsimile's in heliotypie, die eene voortreffelijke bloemlezing vormen van evenzoovele bladzijden der verschillende register-banden. Ze zijn genomen uit een tijdperk van 172 jaren, te beginnen met Innocentius III en te eindigen met Urbanus V, en wel zóó, dat van alle Pausen, wier regeering daartusschen valt, een regesten-blad is afgebeeld.

Bij voorkeur zijn zulke bladzijden gefacsimileerd, die door verschillende handen zijn geschreven, waarop sommige regelen doorgeschrapt of uitdrukkingen verbeterd zijn, waarop zich randbemerkingen of andere eigenaardigheden bevinden; daarenboven ook eenige bladwijzers der regesten (*rubricae* of *capitula* genaamd); in een woord al datgene, wat eenig licht kan werpen op de methode, die ter pauselijke kanselarij gebruikelijk was bij het opstellen, verzenden en registreeren der brieven.

Voor de wetenschap krijgt dit werk eigenlijk eerst hare buitengewone waarde door den begeleidenden tekst. Aan ieder facsimile zijn uitvoerige aanmerkingen en verklaringen toegevoegd, terwijl het geheel wordt ingeleid door eene geleerde verhandeling over de regesten in het algemeen.

In deze zestig folio-bladzijden zijn met eene bewonderenswaardige eruditie de resultaten van jarenlange navorschingen samengevat, en daardoor wordt dit jubilé-geschenk inderdaad een standaardwerk voor de palaeographie. In deze eerste hulpwetenschap der geschiedenis is thans eene groote leemte aangevuld. Tot dusverre hadden op dit gebied de keizer-oorkonden wel de hoofdrol gespeeld, terwijl de pauselijke kanselarij-stukken op den achtergrond bleven, grootendeels omdat ze in de schuilhoeken van het Vaticaansche archief bijna ongenaakbaar waren. Dat archief was zooveel als een onbekend steppenland, waarvan de grenzen niet te berekenen waren en waarin niemand ver waagde door te dringen. Zulk een ontdekkingsreis kon door niemand met meer zekerheid van goed gevolg worden ondernomen dan door den onder-archivaris van den H. Stoel, den beroemden Dominicaan

---

komen. De prijs zal 90 frs. bedragen, en aanvragen moeten geschieden aan het adres van: *Don Pietro Wenzel, primo Custode dell' Archivio Vaticano, Roma*

pater Heinrich Denifle. Deze, tegenwoordig wel de meest gevierde geschiedschrijver der latere middeleeuwen, met name der universiteiten, en tegelijk een palaeograaf van den eersten rang, die de voornaamste archieven van geheel Europa heeft doorsnuffeld en aan eene zeldzame eruditie eene even groote scherpzinnigheid paart, was dus wel *the right man on te right place*, om de eerste spade te zetten in dezen bijna maagdelijken grond en zulk een onmetelijk veld voor een groot gedeelte te ontginnen.

Aan de hand van zulk een vertrouwbaren gids volgen we thans den geheelen ontwikkelingsgang van het pauselijk kanselarij-schrift der 13e en 14e eeuw. Dit heeft namelijk een geheel eigenaardig karakter, vooral in de regesten. Want de schrijvers hadden ook dagelijks oorkonden of bullen op te stellen, zoodat het boekenschrift, hetwelk zij in de regesten moesten aanwenden, steeds sterke geneigdheid toont, om naar het brievenschrift over te hellen en om eenigszins rondere en meer cursieve vormen aan te nemen. Toch heeft het schrift der regesten, hetwelk ten tijde van Innocentius III niet zonder verwantschap was met de Romeinsche minuskel der 12e eeuw, gedurende het thans besproken tijdperk gaandeweg meer en meer de gothieke lettervormen aangenomen. Het is dus niet moeilijk leesbaar en kan zelfs meestal voor gothiek schoonschrift doorgaan. Niettemin heeft het zijne eigenaardige moeilijkheden, vooral wegens de menigvuldige afkortingen, zooals ze in origineele oorkonden zelden of nooit worden aangetroffen.

Geheel oorspronkelijk is de onderscheiding, waarmede pater Denifle het regesten-schrift van dit tijdperk volgens chronologische orde in zeven verschillende klassen indeelt en aan elke daarvan bijzondere eigenaardigheden toekent. In de inleiding wordt tevens uitvoerig de strijdvraag behandeld, of de regesten naar de origineele oorkonden zijn gekopiëerd dan wel naar de kladden of *minuta*, die ook *litterae notatae* worden genoemd. De geleerde Dominicaan laat zich beslist in dezen zin uit, dat *het grootste gedeelte* der regesten van de origineele stukken is afgeschreven; voor deze meening voert hij een aantal hoogst scherpzinnige argumenten aan, die aangaande dit punt bij vakgenooten wel geen twijfel meer zullen overlaten. Ook zet hij uiteen, wat hij elders 1)

---

1) *Archiv fur Litteratur und Kirchengeschichte des Mittelalters*, herausgegeben von P Heinrich Denifle O. P. und P. Franz Ehrle S. J. 1886,

reeds uitvoerig had bewezen, namelijk dat de op *papier* geschrevene regesten der Pausen van Avignon de eigenlijke origineelen zijn, terwijl die op *perkament* slechts voor kopieen mogen gehouden worden, welke op last van Urbanus V werden vervaardigd, toen deze Paus zijn zetel wederom te Rome wilde vestigen en de regeerings-akten zijner naaste voorgangers, ten minste in afschrift, voortdurend onder zijn onmiddellijk bereik wenschte te bezitten.

Deze en andere soortgelijke vragen worden in den tekst kort en bondig, maar met afdoende grondigheid en de grootste scherpzinnigheid behandeld. Men staat daarbij telkens verbaasd over de weergalooze belezenheid, waarmede P. Denifle geheel het gebied der pauselijke diplomatie beheerscht; over de souvereine zekerheid en het gemak, waarmede hij zich tot dusverre ongekende archiefschatten van bijna geheel Europa 1) en vooral de ontelbare handschriften der Nationale Bibliotheek te Parijs dienstbaar weet te maken; boven alles echter over de reusachtige arbeidskracht van dezen geleerde, die dit standaardwerk, midden tusschen vele andere navorschingen en ambtsbezigheden, binnen weinige maanden heeft tot stand gebracht.

Voor de toekomstige bewerking en uitgave der Vaticaansche regesten zal dit nieuwe werk van pater Denifle ongetwijfeld hoogst bevorderlijk zijn. En deze moeizame arbeid is voor de tegenwoordige geschiedvorsching zeker eene hoogst, zoo niet de meest gewichtige taak. Gedurende de weinige jaren, dat deze hoofdbron der kerkelijke geschiedenis voor de wetenschap toegankelijk was, is dan ook niets met zooveel ijver en toewijding beoefend als de uitgave der regesten. Die van Innocentius III werden reeds vroeger door eenige Fransche geleerden bewerkt en in Migne's *Patrologie* [T. 214—217] herdrukt. Kardinaal Hergenröther besteedt zijne beste krachten aan de uitgave der regesten van Leo X, en nog onlangs gaf kardinaal Pitra eene geleerde verhandeling over de pauselijke oorkonden, met eene belangrijke bloemlezing, in het licht 2). De talrijke

---

Heft 1. Daar vallen de *Römische Studien* van professor Kaltenbrunner onder den mokerslag van pater Denifle's vernielende critiek.

1) Zoo b v. doorreisde P. Denifle, op last van den Heiligen Vader, geheel Spanje en Portugal, om nieuwe handschriften te zoeken voor de Leonijnsche Thomas-uitgave, en te Presburg in Hongarije ontdekte hij de oudste universiteits-statuten van Bologna.

2) *Analecta novissima spicilegii Solesmensis.* Altera continuatio. Tom. I, a° 1885.

op Duitschland betrekking hebbende bullen, die door Pertz voor zijne *Monumenta Germaniae historica* werden verzameld, maar ongeveer vijftig jaar in portefeuilles bleven liggen, worden thans door Rodenberg opnieuw herzien en met menig gewichtig document vermeerderd. Maar het meest werd wel gearbeid in de 13e eeuw, het begin der Vaticaansche regesten en den bloeitijd der middeleeuwen. De regesten van Honorius III worden door den kanunnik Pressutti bewerkt, die van Martinus IV door Mgr. Carini, den professor der palaeographische school, welke door onzen Heiligen Vader in het Vaticaan is opgericht. Het leeuwendeel van dezen verdienstelijken arbeid heeft echter de „École Française de Rome" voor hare rekening genomen. Door de leden van dit historisch genootschap werden reeds talrijke afleveringen in het licht gegeven uit de pontificaten van Innocentius IV, Honorius IV, Bonifacius VIII en Benedictus XI. Van dezelfde school worden eerstdaags de regesten van Gregorius IX verwacht, en de eerste aflevering over dit veelomvattend pontificaat ligt reeds ter perse. Eindelijk nog worden, op uitdrukkelijken last en voor rekening van den Heiligen Vader, de regeerings-akten van Clemens V door eenige Benedictijnen bewerkt, die de wetenschap reeds met vijf lijvige boekdeelen hebben verrijkt.

Door al deze uitgaven, waaraan talrijke noten en opheldering zijn toegevoegd, is de kerkelijke geschiedenis der middeleeuwen reeds met talrijke nieuwe gezichtspunten verrijkt en van menige onjuiste opvatting bevrijd: de glorietitels der Pausen van die dagen zijn er niet op verminderd.

Ook de particuliere geschiedenis der kerkprovincie's en bisdommen wordt hierdoor rijkelijk gebaat, want het formeele in het kerkelijk bestuur, de verhouding van den bisschop en zijne geestelijkheid tot de Romeinsche curie, wordt door menige pauselijke oorkonde in het helderste daglicht gesteld. Toch zijn de bewerkers der regesten door het onoverzienbare materiaal tot de engste beknoptheid genoodzaakt, zoodat talrijke bescheiden, die voor de algemeene historie van ondergeschikt belang zijn, maar voor de particuliere geschiedenis van een bisdom hoogst gewichtig kunnen wezen, niet dan in een kort excerpt worden weergegeven. Daarom kan de geschiedenis der verschillende kerkprovincie's en diocesen slechts volledig worden gebaat door een eigen oorkondenboek, hetwelk zich afzonderlijk en uitsluitend aan hare belangen wijdt. Ook op dezen goeden weg zijn de eerste stappen reeds gedaan.

Een Fransch geestelijke bearbeidt de regesten voor de kerkprovincie Rheims, terwijl eenige jonge krachten zich hebben vereenigd, om de pauselijke oorkonden te verzamelen, die op de provincie's Trier en Keulen betrekking hebben; onder dit laatste gebied valt ook geheel ons vaderland. Met de pauselijke diplomen der 13e eeuw zijn zij reeds bijna gereed, en voor dat tijdperk mogen zij zich over een rijken oogst verheugen; want niet veel meer dan een vijfde gedeelte dezer Triersche en Keulsche bescheiden wordt in Potthast aangetroffen, zoodat al het overige een nieuwe aanwinst is voor de geschiedvorsching.

Dat het nieuwe werk van pater Denifle voor velen een spoorslag zijn moge tot navolging van de hier aangevoerde loffelijke voorbeelden, zal zeker de oprechte wensch zijn van iederen vriend en beoefenaar der historische wetenschap. Hoe meer de Vaticaansche regesten worden bearbeid en uitgegeven, des te meer hoeksteenen zullen er worden geleverd voor de echte reconstructie der kerkelijke geschiedenis, des te eerder en zekerder geraakt zij tot de verwezenlijking van het voorspellend woord, dat reeds vóór eene halve eeuw door den Protestantschen Pertz is uitgesproken: „Die beste Vertheidigung der Päpste ist die Entwicklung ihres Seins".

Rome. Dr. G. BROM.

NEERLANDIA CATHOLICA 1).

Wanneer deze bladen in handen onzer lezers komen, is waarschijnlijk het feestgeschenk van het gezamenlijke katholieke Nederland, *Neerlandia Catholica*, reeds plechtig aan onzen Heiligen Vader Leo XIII aangeboden door den Nederlandschen bedevaartsstoet, die zich, onder aanvoering van Neerland's Episcopaat, rondom den troon van Petrus' Opvolger heeft geschaard. Dat wij alzoo een bij uitstek vaderlandsch en nationaal kunstwerk bespreken, is overduidelijk. Wel zijn de afdrukken op dit oogen-

1) *Het Katholieke Nederland.* Ter herinnering aan het Gouden Priesterfeest van Z. H. Paus Leo XIII onder goedkeuring van HH. DD. HH. den Aartsbisschop en de Bisschoppen van Nederland uitgegeven door het Nederlandsch Feestcomité met medewerking van katholieke schrijvers en kunstenaars. Utrecht, P. W. de Weijer, 1888.

blik nog niet aan de inteekenaren verzonden, maar eene tentoonstelling in eenige onzer voornaamste steden heeft het werk in zijne hoofdtrekken reeds bekend gemaakt, en door bijzondere welwillendheid werden wij in staat gesteld met den lijvigen foliant nauwkeurig genoeg in bijzonderheden kennis te maken om er in *De Katholiek* een woord van oprechte waardeering aan te wijden.

En dit is eene taak, die wij met groot genoegen vervullen. Want wij hebben hier geen woorden van ophef te schrijven, maar alleen het luid sprekend feit te erkennen, dat dit feest-album in hooge mate aanspraak mag maken op de waardeering van alle Nederlanders, die hun vaderland een goed hart toedragen, en inzonderheid van ons, katholieken. Inderdaad, alles toont hier dat hooge en zeldzame merk van uitstekendheid, dat zich eenvoudig weg imponeert en tevens aan een geschenk, als bewijs van vereering en onderpand van liefde, de hoogste waarde geeft: klaarblijkelijk is voor deze feestgave alleen het beste en schoonste goed genoeg geacht. En daarom is dit feest-album niet alleen een eeremonument geworden van den bloei der Katholieke Kerk in ons vaderland maar ook een eeremonument van vaderlandschen geest en vaderlandsche kunst, waarvoor ieder Nederlander dank schuldig is aan degenen, die dit feestgeschenk zóó ontworpen en zóó voltooid hebben.

Alwie met dit groot-folio-werk kennis maakt ziet aanstonds, dat het een boek is zooals alleen hoogst zelden van onze Nederlandsche pers komt: de band, het zware Hollandsche papier vooral der prachtexemplaren, de voortreffelijke typographische uitvoering en de rijkdom van versiering geven het een vorstelijk aanzien, terwijl schrijvers en kunstenaars gewedijverd hebben om voor den inhoud het beste te geven van hun talenten. En wat bij nadere beschouwing zoowel van vorm als van inhoud ons bovenal aantrekt als eene telkens terugkeerende eigenaardigheid, die slechts bij uitzondering in zoo hooge mate wordt aangetroffen, dat is de treffende zinrijkheid van het geheel en van ieder onderdeel afzonderlijk: wel een bewijs, hoe waarlijk dit werk in beste handen is geweest. De prachtband, waarvan elk exemplaar eene afbeelding heeft, is niet enkel van kostbare stof, met edel metaal en versiersel belegd, naar de gekrulde zinnen van een of ander krullen-teekenaar maar in dit meesterlijk goudsmeedwerk is geest en stijl; ge kunt de bijzonderheden één voor één waardeeren; er is bij ge-

dacht en zij geven te denken. De vignetten en de hoofdlijsten en velen der versierde hoofdletters hebben telkens hun eigen toepasselijke beteekenis. De titelbladen, al dadelijk het eerste met den rijk „verluchten" hoofdtitel, zijn geen louter sieraad maar vol van geest en leven, echt Hollandsch en echt Roomsch ook. De kostbare miniaturen, welke de verschillende boeken en hoofdstukken inleiden, verhalen u een gansche geschiedenis: de eene zal u door rijkdom van opvatting meer aantrekken dan de andere; de eene voorstelling en stoffeering zal beter in uw geest vallen dan een andere; een enkele maal kunt gij vragen: is dat figuurtje niet wat steil en spichtig? — maar ondertusschen blijft gij turen en turen om met hoog kunstgenot de beteekenisvolle schoonheid van ontwerp en samenstelling te bewonderen; want heel een geschiedenis trekt u voorbij, een geschiedenis van eeuwenouden bloei, die wel een lange poos gewelddadig kon onderdrukt worden, maar zoodra was de druk niet opgeheven, of daar openen zich weer overal de bladeren en bloemen vroolijk naar het zonlicht der christelijke liefde heen.

En de tekst is zoo rijk eene stoffeering waardig. Neem dat adres van opdracht: de keurige miniatuur in den besten Nederlandschen stijl der 15e eeuw, voortreffelijk door kleurendruk weergegeven, wekt het eerst uwe bewondering, maar gij moogt ook dien Latijnschen en dien Nederlandschen tekst naast elkander leggen: dat is echt, eigenaardig kloek en pittig Hollandsch; en evenzoo mag het Latijn gezien worden: geen slaafsche overzetting, geen Hollandsch in Latijnsche woorden, maar het is in den goeden, ouderwetschen trant, uit den tijd, toen men nog van alom naar Holland kwam om klassiek Latijn te hooren. Zeker, zóó hoort het, vooral tegenover een Latinist als Paus Leo XIII; maar dat is bij lange niet iedermans werk; wie het meent moge zelf de proef nemen.

Daarna teekent een inleiding in breede maar zeer vaste trekken den algemeenen toestand sedert de herstelling der hierarchie, met aanwijzing van oorzaken en gevolgen, en daarop volgt in het eerste boek eene geschiedenis van ieder der vijf bisdommen afzonderlijk, waarbij een staat van personen en zaken is gevoegd om den omtrek in hoofdlijnen af te teekenen. Velen zullen zich nog levendig herinneren, hoe tijdens de April-beweging van 1853 heel het vaderland weergalmde van voorspelde akeligheden en verschrikkingen, die in het gevolg der Roomsche bisschoppen als

een zondvloed over Oud-Nederland zouden uitgegoten worden. Maar, zegt de inleiding (Fol. V): „de strijd werd bezworen door de edele trouw van den koning, die zich steeds herinnerde, dat hij koning was over geheel zijn volk, beschermer van recht en vrijheid voor allen; geëindigd door het voorzichtig beleid der staatslieden, die de wet niet wilden maken tot het orgaan van partijdrift en heerschzucht". Welnu ziehier de geschiedenis van de vijf Nederlandsche bisdommen. Deze geschiedenis getuigt van een werk, dat bij uitstek een werk des vredes is. Zal iemand durven beweren, dat dit geen vaderlandlievend werk is? De godsdienstzin, van ouds in ons vaderland inheemsch, is aangekweekt; „tucht en eerelijke zeden" zijn bevorderd; de christelijke liefdadigheid is tot schooner en vruchtbaarder bloei gebracht; honderden en nog eens honderden hebben aan die werken des vredes, onder de leiding hunner bisschoppen, gearbeid en blijven nog daarvoor werkzaam. Zeker, de invloed der katholieken is tengevolge der betere leiding en samensluiting aanmerkelijk toegenomen op ieder gebied. Uitwendig en inwendig zien wij overvloedige bewijzen van verhoogd en krachtiger leven. Voor het uitwendige hebben wij slechts te verwijzen naar de *Summa* (Fol. 336), die een vergelijkenden staat geeft van de kerkprovincie 1) in 1853 en 1887. De 416 nieuwgebouwde kerken — geen waterstaatskerkjes meer, maar meestal monumenten van christelijke kunst — zijn een bewijs van leven en kracht, dat aan stevigheid niets te wenschen overlaat; zij zullen aan het nageslacht getuigen, dat Nederland in de laatste helft der 19e eeuw niet slechts een geniaal bouwmeester bezat, die den aanstoot gaf en het voorbeeld, maar meerderen, die sedert met hem wedijverden. Voeg daarbij het hoogst belangrijk *Summarium* der liefdegestichten (Fol. 525 en 526), benevens het niet minder belangrijke *Summarium* der scholen (Fol. 581). En hoe zegenrijk voor het inwendige leven der kerk van Nederland het bisschoppelijk bestuur is geweest, daarvoor getuigt het historische gedeelte van *Neerlandia Catholica* op iedere bladzijde. Maar alwat daar gewerkt en tot stand gebracht is, kwam tot stand door Gods zegen over eigen werkzaamheid en krachtsinspanning. Nooit is op eenigerlei wijze een andere eisch door de katholieken gesteld, dan de hoogst billijke eisch van

---

1) Dat het zielental der katholieken in 1887 daar iets te laag is berekend, wordt later in het *Appendix* Fol. (65) opgehelderd en verbeterd.

gelijk recht en gelijke vrijheid; en welke schrikbeelden er ook onlangs weder, tot voorlichting van het „denkend deel", aan den wand geteekend zijn, nooit kan in een land van zoo gemengde bevolking als het onze een andere eisch gesteld worden dan tot eigen ondergang. Maar gelijk recht en gelijke vrijheid is een onafwijsbare eisch. En met blijdschap dient erkend te worden, dat sedert „het kloek gezond verstand en het gevoel voor recht, dat het Nederlandsche volk nooit geheel verlaat, den April-storm mede tot bedaren brachten" (Fol. V), bij de kern en het meerendeel steeds duidelijker de goede wil gebleken is om het recht en de vrijheid, die ieder voor zich vraagt, ook aan anderen te gunnen. Dit begint thans ook de schoolwet-coterie te ondervinden, en het blijkt nog meer in den dagelijkschen omgang en in het practische leven dan in het openbare.

Want het krijgsrumoer, dat bij wijlen ook thans in het openbaar weerklinkt, moet niet overschat worden. Immers wie zijn in openbare vergaderingen en in de pers veelal de luidruchtigste woordvoerders? Hier een advocaat, van Semitischen oorsprong, die liever in de rumoerige politiek dan in de strenge rechtswetenschap naam tracht te maken, natuurlijk niet door gematigdheid of billijkheid jegens landgenooten, die Christenen zijn en het blijven willen; ginds liberale professoren, die allicht wat eenzijdig kunnen zijn door hun boekenstudie en wat kwaadsappig door hun zittend leven; elders weer voormalige bedienaren des woords, die bef en toga ter zijde legden en nu in de pers de schade inhalen van het bedwang, dat zij zich op den kansel nog aandeden; dan, niet te vergeten, de lichtschuwe „venerabelen" van de teekenplank, die hun „geheim" het meest verraden door de felheid, waarmede zij in het openbaar tegen ieder positief geloof en inzonderheid tegen het katholicisme en zijne instellingen optreden. Dezen en dergelijken maken van zelf in het openbaar rumoer ieder minstens voor een dozijn, maar dat is volstrekt de kern niet van het Nederlandsche volk.

Neen, het is een feit, dat zoowel bij onze burgerij als bij onze bekwaamste staatslieden meer en meer de goede wil blijkt om, in tegenstelling van vroegere toestanden, werkelijk gelijk recht en gelijke vrijheid te laten gelden. En dit is zonder twijfel dan ook het eenig mogelijke voor een vreedzame en vruchtbare samenleving in het ééne vaderland. Op dien voet hebben wij in den laatsten tijd zelfs tusschen de felste tegenstanders van vroeger een voor beiden zeer

wenschelijke samenwerking gezien 1). En dat eischt volstrekt geen verzaking van beginselen aan een van beide zijden. Want in weerwil van hetgeen ons verdeelt is er veel, dat ons vereenigt. Daar is vooreerst de voorvaderlijke godsdienstzin, die bij de groote meerderheid van het Nederlandsche volk nog geenszins door het luid verkondigde ongeloof overwoekerd is; dan de eigenaardige zucht naar vrijheid in eigen kring — „Neerlandi libertatis amantissimi" zegt naar waarheid *Neerl. Cath.* (Fol. 2) — en daarbij toch de ernstige wil om orde en wet gehandhaafd te hebben, en afkeer, ook onder de lagere volksklasse, van socialistische woelingen; verder, en als gevolg daarvan, een luid sprekend nationaal gevoel,

---

1) Wat merkwaardig is? Toen de zoogenaamde „neutrale" school hier te lande moest aanbevolen worden, was een van de hoogst opgevijzelde voordeelen, dat kinderen, tot verschillende godsdienstige gezindheden behoorend, naast elkander op de schoolbanken zouden zitten en elkander ook in het volgend leven beter zouden leeren verdragen. In *theorie* liet zich dat eenigszins hooren. In de *practijk* echter bleek, wat onvermijdelijk was, dat een werkelijk *neutrale school* — zoodra het onderwijs boven lezen en schrijven en de hoofdregels van het cijferen gaat — de onmogelijkste van alle onmogelijkheden is en dat de zoogenaamd *neutrale school* meerendeels een *moderne-sekte-school* is. Maar wat gebeurt? De verbroedering komt toch tot stand .... niet *door* die school maar *tegen* die school! Want nadat het geloovig deel des volks (Roomschen en Protestanten, verreweg de meerderheid) jaren lang ieder schatten hebben betaald om hun kinderen niet aan de *moderne sekte* uit te leveren (Vgl. *Neerl. Cath.* Fol. 555—581), vereenigen zij eindelijk hun krachten om van de *moderne sekte* gelijk recht niet meer vruchteloos te verzoeken maar te eischen. En zoo kwam de verbroedering werkelijk tot stand. Algemeen applaus zoudt ge verwachten? Maar hoor nu dat lieve leven eens aan: een oorverdoovende ketelmuziek, op groote en kleine ketels, heel de liberale pers door, tegen de verdorvenheid van het monsterverbond tusschen Rome en Dordt. Maar goede lieden, 't was immers om verbroedering te doen? Betaalt nu uw *moderne-sekte-onderwijs* uit uw eigen zak, als ge wilt, en niet uit den onzen, dan kunnen wij met u ook althans weer praten. Want 't blijft toch maar zeker wat Broere zoo geniaal weg tijdens de April-beweging zeide: „zucht tot rechtvaardigheid, welwillendheid voor anderen, in 't kort: de liefde, door God in 't menschelijk hart geplant" winnen het ten slotte toch.

dat niet enkel steunt op herinneringen aan een roemrijk verleden, maar wel degelijk ook op het tegenwoordig bewustzijn, dat ons kleine vaderland aan zijn machtiger naburen noch het *maszregeln* van hun jonkers noch het „regeeren" van hun gespuis te benijden heeft; niet het minst eindelijk de oprechte verknochtheid aan ons vaderlandsch vorstenhuis, als de schutse van ons aller vrijheid en onafhankelijkheid. En dat dit laatste ook door ons, katholieken, levendig gevoeld wordt, staat op de boven aangehaalde plaats der inleiding en op zeer vele andere plaatsen van *Neerlandia Catholica* ten duidelijkste te lezen, en reeds het randschrift van het titelblad der inleiding verkondigt het luide:

In den jare Onzes Heeren 1853, onder het Pausschap van Pius IX en in het vijfde jaar der regeering van Koning Willem III, is door de bijzondere Genade Gods de Kerkelijke Hiërarchie in Nederland hersteld. De dankbare katholieken.

Het tweede boek voert ons de geestelijke orden en congregatiën van het katholieke Nederland te gemoet, een statigen optocht, zooals de titelplaat voorstelt, van mannen en vrouwen, die onder de vanen van de castitas, de paupertas, de obedientia en van de alles bezielende caritas hun leven aan God hebben toegewijd en aan het heil van hun naasten. Elders vervolgd, hebben zij — het moet ter eere van onze regeerders erkend worden — hier op den bodem van het vrije Nederland, vrijelijk hun roeping kunnen volgen en ongestoord aan hun levenstaak gearbeid. Dankbaar wordt in *Neerlandia Catholica* van die genoten vrijheid melding gemaakt, en wij hebben ook hier met instemming gezien, hoe nadrukkelijk er gewezen wordt op de daden van ons vaderlandsch vorstenhuis, welke die vrijheid gewaarborgd hebben: „Door den ridderlijken vorst Willem II werd — op den 28sten November 1840, den dag zijner plechtige inhuldiging — aan de kloosterorden weder vergunning verleend novicen aan te nemen. De thans regeerende vorst Willem III, dien God nog lang spare, hief bij de wet op de vereenigingen van 22 April 1855 het artikel van het Code Pénal op, waarbij eene samenwoning of vereeniging van meer dan 20 personen, ook religieusen, verboden was" (Fol. 346 en 347). Onder de hooge bescherming alzoo van ons vorstenhuis en onder het bestuur van welberaden staatslieden — meer dan een van hen wordt met eere vermeld in *Neerlandia Catholica* — hebben ook

de geestelijke orden en congregatien in ons vaderland vrijheid genoten; wat meer is, zelfs bannelingen van elders hebben hier een toevluchtsoord gevonden. Het geschrei, dat bij wijlen tegen hen opging, al werd het een enkele maal door een kwalijk beraden katholieke stem gesteund, heeft hun niet kunnen schaden. En is dit ons vaderland niet ten goede gekomen? Hebben wij aan onze machtiger naburen hunne op den duur toch machtelooze vervolgingen te benijden, als wij de uitwerkselen hier en ginds met elkander vergelijken? Want die orden en congregatiën zijn geen lichtschuwe en in het duister woelende genootschappen als de vrijmetselarij, maar hier in *Neerlandia Catholica* staan ze allen bij name genoemd; en dit niet alleen, maar gij vindt er ook de standplaatsen, waar zij zich gevestigd hebben en het aantal der leden en, wat het voornaamste is, de bijzondere levenstaak, waaraan ieder afzonderlijk zich toewijden. Welke is die levenstaak? Zij bestaat in den toeleg op verschillende werken des geestes, in de beoefening der christelijke naastenliefde, in een leven van gebed en boete. Iedereen kan zich thans door de lezing van dit tweede boek volkomen op de hoogte stellen van de kloosters in Nederland en van hunne werking. Meent nu iemand desniettemin, dat het kloosterleven niet van zijne gading is, dan moet hij zich persoonlijk daar niet toe verbinden. Hanc veniam petimusque damusque vicissim. Maar ik zou wel eens willen weten, op welken schijn van redelijken grond iemand anderen, die daartoe wel de neiging en de roeping gevoelen, gewelddadig zou kunnen beletten eene roeping, die zoovelen ten zegen is, te volgen. Zijn die kloosterlingen, die daar in stilte leven en werken, als navolgers van de vroegere, welke aan ons vaderland het „licht des geloofs en daarbij de ware beschaving aanbrachten" (Fol. 339), minder goede vaderlanders dan de rumoermakers, waarvan hierboven eenige verscheidenheden uitgemonsterd werden? Behoeven die mannen de vergelijking te duchten met zoovele moderne leeraars, die in denzelfden tijd een landstraktement getrokken hebben om op den christelijken kansel den Christus te loochenen of, eerlijker, kansel en traktement vaarwel zeiden, om in liberale dagbladen of elders het dunne aftrekseltje van een godsdienstloozen godsdienst aan desbegeerigen voor te zetten? Hebben die edele vrouwen, zusters der christelijke liefde, zich haar geslacht minder waardig getoond dan zoovele anderen, die in denzelfden tijd, tegen haar wil ongehuwd gebleven, een bijna doelloos leven voortsleepten,

zichzelven en anderen tot last? Iemand moet wel ten eenemale verblind zijn om een oogenblik te aarzelen in zijn antwoord.

Een zinrijk titelblad, vol oog- en hartverblijdende bloemen, voert ons over naar het derde boek. Dat is een waarlijk schoon blad voor een overschoon boek. Daar ziet gij den altoos bloeienden boom der christelijke liefdadigheid, van oudsher zoo welgeplant in de lage landen aan zee. De stam van dien boom is degene, die zeide: „Ik ben de wijnstok, gij zijt de ranken"; en de bloemen met liefelijken glans zijn de werken, die den „Hemelschen Vader verheerlijken", de werken van geestelijke en lichamelijke barmhartigheid. Lees dat boek en het zal uw hart verruimen en verkwikken. Zie die lange, lange lijst van godvruchtige leekebroederschappen en instellingen van liefdadigheid in het katholieke Nederland. Zie de vindingrijkheid der christelijke liefde en wat daar gedaan wordt tot bevordering der godsvrucht; tot leniging van geestelijken en stoffelijken nood; voor weezen en ouden van dagen; voor zieken en verlatenen en gevallenen; voor het christelijk huisgezin als grondveste van den staat; voor de godsdienstige opvoeding der jeugd; tot onderlingen steun en welzijn van gezellen, ambachtslieden en militairen; tot verspreiding van geloof in verband met wetenschap en kunst. Tel, als ge wilt, de leden van die vereenigingen: — de zegenrijke *Heilige Familie* heef ter alleen ongeveer 100,000 (Fol. 440) — en bereken de tonnen gouds, die jaarlijks ten offer worden gebracht, maar let bovenal, ja bovenal, op de toewijding van zoovele honderden aan het heil hunner naasten, de toewijding, het echte, onnavolgbare waarmerk der christelijke Caritas:

„Caritas, ein Christenmädchen,
Immer liebreich, immer huldig,
Immerdar getrosten Muthes,
Dienstbeflissen und geduldig".

Wij zullen er niet over uitweiden, met alle recht en om geldige redenen zegt *Neerl. Cath.*, dat wij „daarin geen reden zien tot ijdele zelfverheffing" (Fol. 429); maar een welbesprekend boek is dat derde boek ongetwijfeld, en wij houden ons vast verzekerd, dat volstrekt niemand zal weigeren daar een zegen te zien voor ons vaderland, den Hemelschen Vader ter eer. Tot ons Roomschen is wel soms gezegd: Roomschen, gij zijt dom; en dan hebben wij bij ons zelven gedacht: ei zoo, wie het al niet beweert? Maar: Room-

schen, gij zijt gierig, of: Roomschen, gij hebt geen verstand van de beoefening der naastenliefde, het groote gebod des Heeren, dat zal ons wel nimmer toegevoegd worden.

Na deze drie boeken geeft een *Appendix* een overzicht van *Amstelodamum sacrum*, en al was ik geen Amsterdammer, zou ik het nog van harte toejuichen. Inderdaad, het was een goede gedachte van den voorsteller om „in de lotgevallen van deze gemeente een aanschouwelijk beeld te geven van de wijze, waarop de kerk in Nederland in het tijdperk der Reformatie bijna werd uitgeroeid, langen tijd onder het juk bleef der verdrukking en in deze eeuw tot een nieuw leven werd herboren" (Fol. 62 *bis*). Dit en meer nog, mogen wij zeggen, is door een vaardige en bekwame hand ten uitvoer gebracht; en daaraan danken wij een beknopte geschiedbeschrijving van de katholieke gemeente in de hoofdstad des rijks, de vermaarde koopstad aan Amstel en IJ, die haar eer en opkomst en de keizerskroon boven haar wapen mede te danken heeft aan het middelpunt en hart van den katholieken eeredienst, het Hoogheilig Sacrament des Altaars. In groote, flinke trekken schetsen vijf boeken ons de beginselen der stad; haar groei en aanwas rondom *De Heilige Stede*; de losscheuring van het voorvaderlijk geloof; den tijd der verdrukking voor de katholieken, zoo jammerlijk verzwaard door het verzet en de kuiperijen der Jansenisten; en eindelijk het herstel der vrijheid en den tegenwoordigen toestand. Deze historische schets wordt opgeluisterd door vele vignetten, die de voornaamste gebouwen der katholieke gemeente in vroeger en later tijd voorstellen. Ook daarmede zijn belangrijke bijdragen voor haar historie gegeven. Bijzonder trof ons de lijst boven het tweede boek: daar zien wij Amsterdams hoofdkerk, die den naam van den vrijgevigen patroon der stad St. Nicolaas draagt, in drievoudige gestalte naast elkander: eerst de kerk aan de Oude Zijde, door de voorvaderen onder zijne aanroeping herbouwd na den geduchten brand van 1452, die de stad voor drie vierde verwoestte en slechts het Hoogwaardig Sacrament der Heilige Stede ontzag; vervolgens de voormalige St. Nicolaas-kerk aan de Heintjehoeksteeg, een herinnering aan de dagen van „zolder-, schuur- en pakhuiskerken", toen onze vaderen aan „Onzen Lieven Heer op zolder" hun onwrikbaar trouwe hulde brachten; en daarnaast rijst de fiere koepel van de nieuwe kerk aan de Prins-Hendrik-Kade met den alouden, goeden patroon St. Nicolaas weer vóór in den gevel en het gouden kruis hoog op

haren dom. Merkwaardig historiebeeld! Al de bekrompenheid van een liberaal professor is er noodig om tegen die nieuwe kerk, een sieraad van onzen IJ-kant, te razen; maar een merkwaardig feit is zij ongetwijfeld. Dicht bij de plek, waar op den 26sten Mei van het jaar 1578 de Roomsche magistraat en de katholieke geestelijkheid op schuiten werden gezet om ze de stad uit te bannen en Amsterdam voor goed te hervormen, beurt die nieuwe St. Nicolaas-kerk weer fier en vrij het gouden kruis in de lucht en wekt de aandacht van ieder vreemdeling, die de Amstelstad nadert. Daar liggen meer dan drie eeuwen tusschen, en het grootste gedeelte daarvan waren eeuwen van verdrukking, al werden ook de plakkaten hier minder streng dan elders toegepast. Maar vergeefs waren plakkaten en boeten. En terwijl de geschiedenis ons als een vaste wet leert, dat alle menschelijke dingen hun tijd hebben en, als die tijd eenmaal voorbij is, onherroepelijk tot het verleden behooren, is de herbloei van het katholicisme in een stad als Amsterdam, na drie eeuwen, zeker een feit, dat te denken geeft. Wij voor ons denken daarbij van zelf aan dien ouden boom, waarvan slechts „de tronk was overgebleven" en tot wien zijn schenders zeiden: „boom, gij zult niet groeien!" En zij bleven hakken en kerven, „maar de boom bleef groeien, altoos en onophoudelijk voort, bij ieder getijde, bij nacht en bij dag, tegen het snoeimes in, tot zoo lang, dat men den arbeid opgaf en hem al spottende verliet". En „wat er werkte in den hemel, en wat er verborgen zat in den grond", ziet! thans openbaart het zich voor aller oogen, en hier in *Amstelodamum sacrum* staat het voor een ieder in schrift en plaat afgebeeld en te lezen. Goed gedaan, en mijn eerbiedenis aan schrijver, vertaler en teekenaar!

Een schets van den oorsprong van *Neerlandia Catholica* besluit het werk. Daaruit blijkt duidelijk hoeveel goede zorgen, hoeveel moeite en arbeid noodig waren om zulk een onderneming tot een goed einde te brengen; alleen reeds voor de noodzakelijke opgaven, als bouwstoffen, was de medewerking van honderden noodig, en wie beseft niet, hoeveel eigenaardige — soms meer dan eigenaardige — moeilijkheden zich daarbij voordoen. Dit in aanmerking genomen, is het wonder, dat slechts eene ongelijkmatigheid in het weergeven van namen behoefde verontschuldigd te worden; en wat de overige „onvolmaaktheden en gebreken" betreft, geheel te vermijden zijn ze nooit, maar bij het zorgvuldig doorbladeren hebben wij, zonder er naar te zoeken, slechts weinige drukfouten bespeurd;

en wanneer er aan de volledigheid van enkele opgaven iets ontbreekt — in het derde boek kon dit niet anders, al ware het alleen om de reden op Fol. 525 aangegeven — dan blijkt wel duidelijk uit deze *Libri compositi historia*, dat het verwijt daarvan de samenstellers niet mag treffen, die alles in het werk gesteld hebben, wat mogelijk was. Met alle recht daarom worden de namen van allen, die onder goedkeuring en ondersteuning van ons Hoogwaardig Episcopaat aan dit monument medewerkten, in dit naschrift met eere vermeld. Daar vinden wij de leden van het comité, dat het plan ontwierp en leidde bij de uitvoering; daar de namen van de schrijvers, vertalers en kunstenaars, wier belanglooze samenwerking den inhoud te voorschijn bracht en opluisterde; daar allen, die het meesterlijk drukwerk leverden, herzagen en in band zetten; daar ook de gevers, die door hun milde bijdragen dit eeremonument tot stand hielpen brengen. Want het album *Neerlandia Catholica* heeft, evenals alwat uitstekend is, ook deze eigenaardigheid, dat het een kostbaar monument is, ja — in onzen tijd van namaak en koopjes — een zeer kostbaar monument. Vele giften —„vorstelijke bijdragen" zelfs — van het Hoogwaardig Episcopaat, van de kapittels en seminarien, van bijna alle geestelijke orden en congregatien, van vrome en liefdadige instellingen, van bijzondere personen — onder welke de milde geefster van den band in het bijzonder genoemd wordt — moesten samenvloeien om de kosten te dekken van dit gezamenlijk feestgeschenk, dat door het katholieke Nederland aan de voeten van Christus' Stedehouder wordt nedergelegd. Ook daardoor is het een geschenk van allen. En al overtreft waarschijnlijk de ongenoemde hoofdsom de raming en verwachting van velen, dit mag, hoe gewichtig ook, toch bij de beoordeeling niet alleen den doorslag geven. Want buiten en behalve den kostbaren inhoud en de gelegenheid der aanbieding, is het billijk ook dit in het oog te houden: het is volstrekt niet zeker, dat zelfs voor het dubbele van die som op elk gegeven tijdstip eene samenwerking van zoo velerlei talent en kunstvaardigheid kan verkregen worden als noodig was om het album *Neerlandia Catholica* zóó te ontwerpen en te voltooien; en voor het nageslacht zal dit kostbare monument al spoedig meer dan het dubbele zijner tegenwoordige waarde hebben.

Volgaarne alzoo en van harte brengen wij de meest oprechte hulde aan allen, die hier samenwerkten: aan allen gezamenlijk en

aan ieder naar de mate zijner medewerking. Dat dit monumentale werk door verschillende handen tot stand werd gebracht is, ook in den Nederlandschen en Latijnschen tekst, merkbaar; een enkele maal gaat wellicht de strenge historiestijl, over het algemeen goed volgehouden, wat te veel in het panegyrische over; ook had een enkele klokketorens-gevoeligheid wel zonder schade onuitgedrukt kunnen blijven; maar de leiding van het geheel is voortreffelijk geweest, en de gelaatstrekken, die, terecht zeker, in het slot-vignet zijn afgebeeld, hadden hun zorgelijke uitdrukking gerust tegen wat meer blijmoedigheid, na gelukkig volbrachten arbeid, mogen verwisselen. Doch wij zullen geen namen noemen; met opzet hebben wij ons daarvan in deze korte waardeering geheel onthouden; tot eene schifting achten wij ons niet bevoegd. Dat echter sommige namen van zelf uitsteken en bij ieder op den voorgrond treden, ligt in den aard der zaak; wij zullen het zelfbewustzijn daarvan niet bederven door eenige woordjes van lof. Wat men ons Roomschen ook verwijte, aan *admiration mutuelle* van het uitstekende doen' wij zeker niet. En al willen wij daarom de loftrompet niet steken, toch, gelooven wij, zullen onze naneven met eenige voldoening erkennen, dat in ons klein landje bij de minderheid der bevolking, in dezen onzen tijd, mannen hebben geleefd en samengewerkt, wier namen nog vele geslachten lang in dit en in andere onvergankelijke kunstwerken zullen voortleven. En wellicht zullen die lateren zich verwonderen maar het toch zeker goedkeuren, dat wij, tijdgenooten, zoo weinig ophef daarvan gemaakt hebben. Nu ophef is ook volstrekt niet wenschelijk, maar verdiende waardeering mag eereschuld geacht worden. En daarom zou ik een ieder willen voorstellen om onder de *Libri compositi historia*, waar de namen van alle medewerkers aan het album *Neerlandia Catholica* vermeld staan ,althans in gedachte neer te schrijven:

Optime meruerunt de patria catholica.

A. M. C. VAN COOTH.

DIE REVOLUTION SEIT DEM SECHZEHNTEN JAHRHUNDERT IM LICHTE DER NEUESTEN FORSCHUNG 1).

Het beginsel van het Protestantisme, het vrije onderzoek in geloofszaken, de vrije uitlegging der H. Boeken, onafhankelijk van alle kerkelijk gezag, moest noodzakelijk uitloopen op het volslagen rationalisme, op de ontkenning van iedere geopenbaarde waarheid van elk positief leerstelsel. Op staatkundig gebied werkte hetzelfde beginsel niet minder noodlottig; langzamerhand werd alle gezag ondermijnd, voor alle uitingen van het gedachtenleven eene onbeperkte vrijheid gevorderd en de maatschappij aan de telkens wederkeerende schokken der revolutie en regeeringloosheid prijsgegeven. De Hervorming, zegt de Paus in zijne encycliek van den 29sten Juni 1881, is de oorzaak der Revolutie. Deze waarheid welke tegen diep ingewortelde vooroordeelen, geliefkoosde stelsels en jaren lang gekoesterde overtuigingen aandruischt in het volle licht te stellen is het doel van bovenstaand werk. Zijne bijzondere en uitstekende waarde ligt in de door den schrijver gevolgde methode.

Hij beschouwt de zoogenaamde Hervorming en hare gevolgen niet als wijsgeer op theoretische wijze, maar als geschiedkundige in het volle licht der feiten, en deze feiten ontleent hij niet aan Katholieke schrijvers, die men van partijdigheid en eenzijdigheid zou kunnen beschuldigen, neen hij raadpleegt enkel Protestanten, liberalen en hartstochtelijke vrienden der moderne beginselen. De voornaamste schrijvers, de gevierdste publicisten van onze dagen, bekend en beroemd wegens hunnen afkeer en haat tegen alles, wat met de Katholieke Kerk in verband staat, worden als getuigen gedaagd en gedwongen door de kracht der waarheid de Hervorming als

1) Von Wilhelm Hohoff. Freiburg im Breisgau. Herder 1887.

een geesel te brandmerken en verantwoordelijk te stellen voor de rampen, welke de maatschappij sedert de zestiende eeuw teisteren.

Getuigen als Maurenbrecher, Philippson, Kampschulte, Hundhausen, Ranke, Menzel, Hettner, Tholuck enz. over Duitsche toestanden; Macauly, Carlyle, Buckle, Guizot over de Engelsche revolutie; Taine en anderen over de Fransche omwenteling kunnen niet gewraakt noch van overdrijving beticht worden. Welnu hun vonnis over de Hervorming is verpletterend; op godsdienstig, zedelijk, oeconomisch en staatkundig gebied heeft zij de wrangste vruchten gebaard, de rampzaligste toestanden in het leven geroepen, de heerlijkste instellingen vernietigd, den strijd tusschen gezag en vrijheid, tusschen rijk en arm ten top gevoerd en de maatschappij aan den rand van den afgrond gebracht. Eene uitvoerige analyse van het belangrijke werk zou een boekdeel vorderen; wij stippen enkel den inhoud aan.

I. De groote Duitsche revolutie van de 16e eeuw. Oorsprong van het Protestantisme. Zijne gevolgen in Duitschland (bl. 1—180). II. De groote Engelsche revolutie der 17e eeuw. Het Protestantisme en zijne gevolgen in Engeland. Engeland sedert de groote revolutie. Godsdienstige en zedekundige toestand van Engeland. Oeconomische ontwikkeling van Engeland sedert de Reformatie (bl. 180—474). III. De groote Fransche revolutie van de 18de eeuw. Het Protestantisme in Frankrijk. Noodlottige invloed van Engeland's ongeloof op Frankrijk. Schets en gevolgen der revolutie van 1789. De Fransche revolutie-legende door Taine te niet gedaan (bl. 475—630). IV. De Revolutie in de 19de eeuw. Socialisme, Anarchie, Nihilisme (bl. 631—754).

Het tafereel der toestanden in Frankrijk en Engeland, in deze bladzijden opgehangen, verschilt nog al van het beeld door liberale schrijvers geschetst. In plaats van de groote weldaden, door de Hervorming beloofd, zien wij het volk ter prooi aan de ruwste zedeloosheid, aan het ongeloof, het materialisme en de daaruit voortvloeiende willekeur en tyrannie.

In stede der beloofde gelijkheid van allen, wordt de arbeidende klasse het offer van de schraapzucht en het zingenot der hoogere standen; in naam der vrijheid worden de heiligste rechten van den mensch met voeten getreden; de gevierde vooruitgang voert toestanden terug, welke het heidendom nauwelijks gekend heeft.

Wie met de materialisten van onze dagen slechts waarde hecht aan rijkdom, zingenot en stoffelijke welvaart, het peil der beschaving bepaalt naar het getal spoorwegen, oorlogsschepen, fabrieken en kanonnen, waarover eene natie beschikt, mag de Hervorming en de Revolutie als glansrijke tijdperken in de wereldgeschiedenis huldigen. Is echter de mensch iets meer dan het redelooze dier, moet de ware beschaving harmonisch al zijne vermogens ontwikkelen en ook aan zijne geestelijke behoeften voldoen, dan vraagt men zich onwillekeurig af, hoe een denkend mensch van de weldaden der Hervorming en de overwinning der Revolutie kan gewagen. „De Fransche revolutie — zegt Macaulay — is eene der afgrijselijkste gebeurtenissen door de geschiedenis opgeteekend; niets dan krankzinnigheid en verkeerdheid, domheid in de theorie en afschuwelijkheid in de uitvoering. Welke dwaasheid in de revolutionaire wetten! Welk fanatisme, welke losbandigheid, welke wreedheid! Het geheel gelijkt op een duivelsch zottespel, uit alles wat belachelijk en schrikkelijk is saamgesteld." (bl. 568).

Gelukkig is de tijd der geschiedenisvervalsching voorbij, het lang verborgen gehouden licht breekt door de duisternis, waarin vooroordeel en partijzucht personen en feiten wikkelen, en dwingt de verdedigers der dwaling, apostelen en apologisten der waarheid te worden; de geschiedenis treedt wederom in de dienst der waarheid. Het is geen kleine eer voor den schrijver, daartoe krachtig te hebben bijgedragen; de Katholieke wetenschap zal hem dankbaar zijn voor zijn heerlijk boek en zijn uitmuntend werk.

Leuven. Dr. A. Dupont.

LETTERLOOVER.

MOEDER EN KIND.

Mijn moeder heeft zoo vaak herhaald:
— O, kon ik duizendmaal haar loonen! —
„Daarboven, waar het zonlicht straalt,
Daarboven, waar Gods englen wonen,
Daar leeft een Moeder, die u mint
Nog inniger dan ik, mijn kind.

„Niet alles, wat uw hartje vraagt,
Kan, lieve jongen, ik u geven;
Daarboven dus uw nood geklaagd!
Volg trouw dien raad geheel uw leven:
Daar leeft een Moeder, die u mint
En rijker is dan ik, mijn kind.

„Nu zingt gij nog uw lentezang,
Het blijde leven lacht u tegen;
Gij smaakt, geniet het.... doch hoelang!...
Door distels kronklen 's menschen wegen;
Er leeft een Moeder, die u mint:
Troost der bedrukten heet zij, kind".

Ik heb uw woorden, dierbre vrouw,
Op 's levens reize niet vergeten:
In vrede en angst, in vreugd en rouw
Mocht ik Maria Moeder heeten;
Er leeft een Moeder, die mij mint
Nog inniger dan gij uw kind.

Haar liefdegloed heb ik gevoeld
In 't eigenbatig, koude leven;
Ach! veler hart is afgekoeld,
Het moederhart is trouw gebleven.
Er leeft een Moeder, die mij mint —
Geen moeder heeft zoo lief haar kind!

'k Heb telkens haar mijn nood geklaagd,
Als moed en krachten mij ontzonken;
Veel heeft het kinderhart gevraagd,
Het Moederhart heeft méér geschonken.
Er leeft een Moeder, die mij mint,
Zij deelt haar rijkdom met heur kind!

Troost der bedrukten! — 't Jonge hart
Vermocht die woorden nauw te schatten,
Maar leerde in de oefenschool der smart,
Wat bittre zoetheid zij bevatten.
Ik blijf, o Moeder, die mij mint,
Tot in den dood uw dankbaar kind!

En haar, die me U eens kennen deed,
Wil haar U dubbel Moeder toonen;
Bid God, die U zijn Moeder heet,
Mijn grijze moeder rijk te loonen.
Maria, Moeder, die mij mint,
Verhoor de bede van een kind!

Mariëndaal. H. ERMANN S J.

IN DE KLOOSTERBOEKERIJ.

(Uit F. W. Weber's *Dreizehnlinden.*)

Lof den schrijveren in pijen!
Eer den vromen kloosterbroeders,
Die de bloem van 't menschlijk weten
Koesterden als trouwe hoeders!

Wat op Hellas' blauwe bergen,
Aan Tyrrhenes groene kuste
Dichtren zongen, denkers dachten,
't Nageslacht tot leer en luste;

Wat de Geest gewijden zieners
In Zijn storm of stilte toonde;
Wat Gods Zoon eens sprak of werkte,
Toen Hij onder menschen woonde:

Door des monniks hand geschreven,
Blad voor blad met moeite en zorgen,
Lag het in de boektrezoren
Der abdijen wel geborgen.

Vlijtig werd die schat benuttigd,
Met bescheiden trots geprezen,
En den kundigen bezoeker
Fier als eer van 't huis gewezen.

Om dat erfgoed te bewaren
Voor toekomende geslachten,
Schreef de wakkre kloosterbroeder
Dagen lang en winternachten.

Rijk omkranst van bloemenkelken
En fantastisch bont gebladert',
Schitterden de initialen,
Rood en blauw, met goud dooraderd.

Roerend bad de vrome schrijver,
Mocht het einde 't werk bekronen,
Dat een stille bede als aalmoes
't Aan zijn arme ziel mocht loonen.

Kloek en forsch als zwarte krijgers,
Lans- en speervolk der conventen,
Stonden in 't gelid de lettren
Op de blanke perkamenten.

Ja zij zijn de zwarte krijgers,
Die ons, van een woest bedolven
Schoonheidsrijk, de laatste plekjes
Reddend schutt'en voor de golven.

Ruischt u uit Homerus' zangen,
Als der zee weemoedig fluistren,
't Nooit begrepen heimwee tegen,
Dat u dringt tot verder luistren;

Maant de toorn des laatsten Romers 1)
God en 't land der vadren te eeren;
Dringt hij u, voor 't beeld der misdaad,
Riddertrouw der deugd te zweren;

Stroomt u uit het Boek der boeken
Troost en sterkte toe bij 't strijden,
Koele laafdronk, die den pelgrim
In 't woestijnzand mag verblijden:

O gedenk het onbezweken
Lans- en speervolk der conventen,
O gedenk de zwarte krijgers
Op de blanke perkamenten.

J. R. VAN DER LANS.

1) Tacitus.

HET VOORRECHT DER GOTHIEK.

Het zal denkelijk niet onvoorzichtig zijn, dat mijn eerste woord eene verklaring geve van het opschrift hierboven geplaatst, dewijl dit, in de oogen van menigeen mijner geëerde lezers, min of meer aanmatigend van voorkomen zou kunnen wezen.

Wanneer aan iemand een voorrecht mag worden toegekend, een *recht* dat hem vóór anderen toekomt 1): dan behoeft daardoor, zoo meen ik, het goed recht van een ander volstrekt niet verminderd te worden geacht. Naar den maatstaf toch van tijdelijke en plaatselijke verhoudingen enz. kunnen voorrecht van den een en goed recht van den ander zeer wel samengaan. Ik twijfel overigens niet, of de lezers van *De Katholiek* zullen al aanstonds vermoed hebben, dat mijn opstel een antwoord zal bevatten op de belangwekkende artikelen van den Z.Eerw. Heer F. J. Poelhekke: *Het goed recht der renaissance*, welke in dit tijdschrift opgenomen zijn in de afleveringen van October 1886, Januari en Juni 1887 2).

1) „*Voorregt.* Van voor en regt. Een regt hetwelk men voor anderen vooruit heeft". *Nederl. letterk. Woordenb.* door P. Weiland.

2) Naaste aanleiding daartoe waren de opstellen van den heer *Johann Graus* in het tijdschrift: *Der Kirchenschmuck*, Blätter des christl. Kunstvereines der Diöcese Seckau Graz, 1884—85. Ze werden later afzonderlijk uitgegeven, en in dezen vorm door den eerw. schrijver aangehaald.

En zoo is het ook, doch inderdaad slechts een antwoord en geen wederlegging; immers het besprokene goed recht wordt door mij in geenen deele betwist; veeleer heeft de eerwaarde schrijver, naar mijn oordeel, een goed en nuttig werk gedaan, ja zelfs een allernoodigst, indien er wezenlijk zulke „eenzijdige voorstanders zijn van een dezer beide richtingen", gothiek en renaissance. De schrijver schijnt van eenen bestaanden strijd eenen machtigen indruk te hebben ontvangen; immers hij zal „geen poging zal wagen om, in onze dagen van hoog ontwikkeld individualisme en onverzoenlijke meeningen" eene verzoening te bewerken; hij laat zelfs zijne „persoonlijke individueele vooringenomenheid als weinig ter zake dienende, geheel op den achtergrond", maar „teekent" nogtans „protest aan tegen degenen, die hem als een uitsluitend voorstander der renaissance zouden willen aanmerken". Aangezien echter de Eerw. Heer Poelhekke niet als officiëel advokaat aan eenen beschuldigde is toegevoegd, maar zich uit eigen beweging als pleitbezorger der renaissance aan ons komt voorstellen, mogen we toch op goede gronden gissen, dat zijne voorkeur aan de zijde der renaissance zal zijn. Doch ik zal alweder de laatste wezen om hem daarvan het minste verwijt te maken, dewijl ik er hem veeleer dankbaar voor ben, dat hij het vraagstuk der twee stijlrichtingen 1) ferm aangegrepen, waardig en deftig besproken en in keurigen stijl behandeld heeft.

---

1) Men zou kunnen vragen, of de partijen: gothiek en renaissance zuiver gesteld zijn, dewijl toch tot hetgeen men kerkelijken en christelijken stijl pleegt te noemen ook nog de oud-christelijke en de

Het mag echter, naar mijne meening, nog wel als eene vraag gesteld worden, of er dan inderdaad zóó een strijd op leven en dood is, of de meeningen wederzijds uitgesproken zóó onverzoenlijk, en de verwijten over en weder elkander toegeworpen zóó bitter zijn, dat althans eene der partijen, door haar schelden en „Losdonnern", den wegwijzer speelt bij de aanvallers der H. Roomsche Kerk 1). De geachte schrijver levert ons wel wat al te weinig aanhalingen van onchristelijke argumenten, die in den strijd gebruikt zijn, en dan altijd nog maar uit het ééne legerkamp. Dat is wel jammer. In het eerste artikel wordt gesproken van „bittere verwijten, waarmede de bouwstijl der renaissance wordt overladen" 2), en als voornaamst verwijt wordt aangevoerd, dat „het een breken was met de kerkelijke bouwtraditiën en het willekeurig opnemen van heidensch-romeinsche vormen". Dan komen in het tweede artikel „de magere koeien" van Kreuser, en het verwijt door denzelfde „naar het hoofd der Pausen uit het renaissance-tijdperk geslingerd, dat zij diese ebenso unselige als unkluge Richtung begunstigden". Op meerdere plaatsen, het is waar, wordt de beschuldiging van „heidendom, zinnelijkheid en wereldschen zin" genoemd, doch behalve een paar ook al magere aanhalingen uit een werk te Brussel gedrukt 3), krijgen we geen eigenlijk *corpus delicti* te aanschouwen.

---

romaansche stijlen gerekend worden. Doch ik reken ook, dat het in dit vraagstuk het beste is, eenvoudig alleen de twee uitersten tegenover elkander te plaatsen.

1) *De Katholiek*, Dl. XC, bl. 239.

2) Ibid. bl. 254.

3) Ibid. Dl. XCI, bl. 8.

En toch, meen ik, zou het lang niet onverschillig zijn geweest, dat we ten minste enkele dier beschuldigingen eens van nabij en in den samenhang hadden kunnen bezien, om te beoordeelen, in welke omstandigheden ze uitgesproken en tegen welke kunstwerken in het bijzonder ze gericht waren, of ze de bouwkunst zelve dan wel beeldhouw- of schilderkunst raakten, of ze monumentale kunst dan wel kabinetstukken golden enz. enz. Immers de eerw. schrijver maakt zelf al onderscheid tusschen renaissance en renaissance; en dewijl zeker de meesten dier beschuldigers in noordelijk Europa geschreven hebben, zullen zij allicht minder tegen de Italiaansche en zuiverste renaissance, dan wel tegen de barroque en rococo-stijlen der 17de en 18de eeuwen en tegen de richting van Rubens en van Dijck hunne verwijten hebben gericht. Immers zegt Fra Weisz 1) niet, dat „de laatste zuivere ster der renaissance op denzelfden dag ten grave gedragen werd als waarop Luther zijne thesen te Wittenberg aanplakte, en dat hetgeen nu volgde nog maar voor een gedeelte renaissance, voor het grootere deel décadence, weldra barroque en volkomen pruikenstijl was, zoodat de renaissance precies honderd vijftig jaren duurde, van 1367 tot 1517"? En weinig voorstanders der gothiek misschien hebben over Rubens en van Dijck scherpere veroordeeling uitgesproken dan Fra Weisz 2).

Aanvankelijk is het mijn plan geweest, enkele van de hevigste dier meeningen en uitspraken flinkweg — gelijk de Maistre 3) het gedaan heeft met de zoogenaamd

1) *Apologie des Christenthums*, III, S. 912.

2) Ibid. 913—15.

3) *Du Pape*, L. II, ch. 15.

„vreeselijke en schandelijke" Bul: *In Coena Domini* — voor den dag te brengen uit verschillende tijdschriften en werken, zoo van vroegeren als van den laatsten tijd, en die eens goed in de oogen te zien. Nadat ik echter uit meerdere plaatsen van Graus' opstellen in den *Kirchenschmuck* bemerkt heb, dat geheel de kern der „bittere verwijten", van gothieke zijde uitgesproken, te vinden is in twee artikelen, door den Regensburgschen Domvicaris Jakob in de nieuwe uitgave van het *Kirchen-lexikon* geschreven 1), mag ik niet nalaten het voornaamste uit die artikelen onder de oogen mijner lezers te brengen. En ik reken dan ook tevens daarmede te kunnen volstaan.

Jakob verstaat door kerkelijken bouwstijl een bijzonder beginsel van vormen (besonderes Formenprincip), hetwelk door de Kerk aan hare architectuur gegeven werd en dat uit den zoogenaamd klassieken of liever romeinschen bouwstijl den eigenlijk kerkelijken bouwstijl schiep. In dezen zin is er, zegt hij, maar één kerkelijke bouwstijl, en komen onderscheidingen naar den enkel uiterlijken vorm, naar den tijd, naar nationale eigenaardigheden of naar eigenschappen van materialen enz. niet te pas 2). Hoe zich nu de vormen van den kerkenbouw naar dat beginsel der Kerk ontwikkeld hebben, moet de geschiedenis der kerkelijke bouwkunst leeren. Zoolang de kunst zich waarlijk door den geest der Kerk liet geleiden, is die ontwikkeling bestendig vooruitgegaan; maar zij werd onderbroken en bedorven, zoodra de kunst van dien geest vervreemd raakte. Als men dus de kerkelijke bouwkunst in tijdvakken verdeelen wil, moet zulks geschieden naar den hoogeren of lageren graad van kerkelijken geest, die de volkeren doordrongen had. Het staat hiermede, zegt hij, als met de overige kunsten en niet minder met de wetenschap en het dagelijksche leven. Hoofdtijdvakken van de kerkelijke bouwkunst zijn er dus slechts drie. Het eerste omvat ongeveer 1000 jaren, waarin namelijk de Kerk

1) B. II, *Baukunst,* die Kirchliche, Sp. 50—55 en *Baustil*, Kirchlicher, Sp. 75—83.

2) Ibid. Sp. 75.

nog tegen het heidendom te worstelen, zich van de overblijfselen daarvan te ontdoen en de maatschappij van haren geest te doordringen had. Ruim 400 jaren duurde het tweede tijdvak, gedurende hetwelk de macht van den kerkelijken geest de geheele maatschappij doordrong, bezielde en tot eenheid bracht, en zich in geenen bouwstijl levendiger uitdrukte dan in den gothieken, zoodat de kerken van dezen bouwstijl met alle recht in verband worden gebracht met de wetenschappelijke systemen der school, de kerkelijke bouwkunst met de kerkelijke scholastiek. Op dit tijdvak volgde het derde, van de renaissance en den nieuweren tijd, dat is van de zoogenaamde wedergeboorte uit den klassieken geest. Toen greep men, 1500 jaren van ontwikkeling over het hoofd ziende, dezelfde vormen van bouwkunst weder aan, welke de Kerk wel ook reeds van den beginne af in haren dienst opgenomen, maar toen naar haren geest omgewerkt had 1). Men had juist van de vernieuwing des kerkelijken geestes ook de vernieuwing van den kunstvorm moeten verwachten; doch in de plaats daarvan drong men aan den geest eenen geheel vreemden vorm op, en vermoedde niet, hoe zulks allengs den geest zelven moest verduisteren en verzwakken; men bedacht niet, dat het gevaarlijk was, datgene wat die geest had tot stand gebracht voor barbaarsch te verklaren en als zoodanig te behandelen; men zag niet in, dat de vormen, die men aan de klassiek ontleende, de rechte gedaante niet zouden verkrijgen, en men niet nogmaals de ontwikkeling, die eens doorloopen was, van voren af aan beginnen kon, dat ook hier alles op uiterlijkheid zou uitloopen. Weldra bleek dan ook, dat met zulk eene wedergeboorte geen nieuw leven, geene ontwikkeling tot iets edelers en volmaakters gekomen was. Het geheel was slechts een spel met andere vormen en bovendien nog wel met vreemde. Geen wonder dan ook, dat nooit eene bouwkunst van eenig volk of van eenig tijdvak zoo snel en zoo jammerlijk ontaardde als die der zoogenaamde renaissance, en dat alle pogingen om op dit stuk eenen omkeer naar beter te bewerken mislukten. Zoo had men zichzelven gestraft door van eene meer dan duizendjarige traditie af te wijken. Een nieuw tijdvak der kerkelijke bouwkunst nu mag

---

1) Als de Heer Graus aan deze woorden de noodige aandacht geschonken had, zou hij gewis heel zijne uitweiding over het heidendom in de middeleeuwsche kunst wel in de pen hebben gehouden. Verg. *De Kath.* Dl. XC, bl. 239—249.

men slechts daardoor verhopen, dat men, gelijk sedert ongeveer 50 jaren begonnen werd, den kerkelijken geest weder in geheel de maatschappij tot leven tracht te brengen, en den draad dáár weder aanknoopt, waar die in noodlottige begoocheling afgebroken is geworden 1).

Nu kan men echter, om geschiedkundig duidelijk te maken, hoe de kerkelijke bouwkunst zich ontwikkeld heeft, als gewoonlijk *vier* stijlen onderscheiden: den oud-christelijken, den romaanschen, den gothieken en den renaissance-stijl. Jakob beschrijft nu zeer uitvoerig 2), hoe de voortgang en ontwikkeling der drie eerste stijlvormen eene geleidelijke is geweest, zoodat, gelijk hij zegt, de gothieke bouwstijl werkelijk de geregelde doorvoering is geweest, zoowel van den oud-christelijken als van den romaanschen. Toen de gothiek echter tegen het einde der 15de eeuw hoe langer zoo meer in uiterlijken overvloed van vormen ontaardde, wierp men zich, vooral in Italie, met geestdrift op eenen nieuwgevonden bouwstijl: den renaissance-stijl. Zijn wezen bestaat in een breken met de kerkelijke bouwtraditie en in het willekeurig opnemen en navolgen van heidensch-romeinsche bouwvormen. Reeds in het grondplan van eene renaissance-kerk openbaart zich overal het streven om zich van de nog bestaande liturgische en stylistische ontwikkeling meer en meer te ontdoen en eene ruimte te verkrijgen die zooveel mogelijk wijd, licht en imposant is. De oudere renaissance-stijl, na zich ontdaan te hebben van de eerst nog overgeblevene gothieke vormen, streefde nog naar eene grootere zuiverheid van stijl, doch kon, als eene altijd uitheemsche 3) en te sobere bouwwijze, op den duur niet bevredigen, en werd spoedig (laat mij hier de hoofdzaak in enkele woorden samenvatten) barroque, rococo- en pruikenstijl.

Deze zijn, zoo besluit Jakob, de vier stijlen welke voor den kerkenbouw in den loop der christelijke eeuwen in gebruik zijn genomen. Kerkelijke bouwstijlen echter, dat is die zich uit den geest der liturgie consequent ontwikkeld hebben, zijn slechts de eerste drie; de renaissance-stijl is in dezen zin 4) geen kerkelijke

---

1) *Baukunst,* Sp. 52—55.

2) *Baustil,* Sp. 75—83, en *Basilika,* Sp. 14—19.

3) Dat Jakob dit woord niet op Italië toegepast zal willen hebben, is niet te betwijfelen.

4) Ik behoef gewis niet te wijzen op de beperking, in deze woorden vervat.

bouwstijl. Hij heeft deze ontwikkeling onderbroken, heeft zijne vormen van elders ontleend, en die aan de kerkelijke gebouwen slechts uiterlijk aangehecht, is snel ontaard en smakeloos geworden, en spreidt ook in zijne beste gestalte ten eenenmale het karakter van het profane 1), niet van het bij uitstek katholieke, ten toon. Wel schrijft de Kerk niet voor, van welken bouwstijl men zich voor de kerken bedienen moet, doch het stemt niet met haren geest overeen, eenen vreemden te kiezen of eeuwen van ontwikkeling zonder noodzakelijkheid over het hoofd te zien. Voor de vernieuwing der kerkelijke architectuur kan men daarom ook niet aansluiten aan den oud-christelijken, niet aan den romaanschen stijl, wat waardige kerkgebouwen men ook in beide stijlen moge kunnen uitvoeren, maar slechts aan den gothieken en wel aan den bij uitstek constructieven stijl van de 13de en 14de eeuwen. In veel hoogeren graad dan de overige stijlen is de gothiek uitsluitende bezitting der Katholieke Kerk naar oorsprong en uitdrukking, een duurzaam getuigenis voor de waarheid, de kracht en het frissche leven der Katholieke Kerk en van haren eeredienst 2).

Ziedaar dan heel het vervaarlijke spook! Nu bid ik den lezer kalm na te gaan, óf en wáár in de aangehaalde uitdrukkingen gezegd wordt, dat de *gothiek* de „absoluut beste, absoluut christelijke, de officiëele kerkelijke bouw- en kunststijl — de kunst *der* Kerk is" 3).

Absoluut *beste*, absoluut *christelijke?* In enkel *uiterlijken* vorm ligt de kerkelijkheid niet, zoo heeft Jakob als beginsel voorop gesteld; derhalve rekent hij al wat in Italië vóór den invoer der renaissance (der humanistische, wereldschgezinde, kortom van wat algemeen als de renaissance verstaan wordt) gebouwd werd uit

---

1) Ook dit mag, dunkt mij, slechts voor de landen buiten Italië gelden, en kan, ook volgens Jakob's eigene, vooropgestelde definitie, slechts als toevallig nadeel gelden, niet als een intrinsiek gebrek.

2) *Baustil*, Sp. 83, 84.

3) *De Kath.* Dl. XC, bl. 253.

kracht van de nog altijd zich ontwikkelende kerkelijke traditie — wel degelijk tot den echt kerkelijken stijl, hoeveel er ook van het oud-klassieke in mocht zijn overgebleven, of door den invloed der klassieke kunst, zooals bij Fiësole, Ghiberti en anderen, veredeld en vervolmaakt mocht zijn. Anders toch had Jakob ook aan den oud-christelijken en den romaanschen stijl de kerkelijkheid moeten ontzeggen.

De *officiëele* kerkelijke stijl, de stijl *der* Kerk? En zelf zegt hij immers, dat de Kerk niet voorschrijft, van welken bouwstijl men zich bedienen moet.

Ja, maar „het stemt niet *met den geest der Kerk* overeen, eeuwen van ontwikkeling zonder noodzakelijkheid over het hoofd te zien". Maar laat mij vragen, wat hierin toch miszegd is? Is dan de Katholieke Kerk niet altijd voorstanderes juist van traditie! Of vindt men soms in deze woorden een verwijt tegen hetgeen de Kerk tijdens en na Trente gedaan en bevorderd heeft? Naar mijn begrip ten onrechte. Toen toch was het verval van den kerkelijken geest eenmaal een feit, diep te betreuren maar niet meer in eens te veranderen. De Kerk deed wat zij kon en zij deed ontzaglijk veel. Dat Fiësole en Ghiberti in de 15 eeuw de kerkelijkheid der kunst niet voor verval hebben kunnen behoeden, evenmin als Geert Groote c. s. den kerkelijken geest, maar dat hun streven met geweld onderbroken werd, is dunkt mij even waar als te beweenen 1).

---

1) Of heb ik dan mijne kerkelijke geschiedenis tot nog toe verkeerd begrepen, als ik meende dat de omkeer der geesten in de 15de eeuw tot alles doordrong? Of was de ware hervorming, die van Trente uitging, soms ook niet voor Italië noodig?

„Wanneer het den invoerders der renaissance — laat ook mij Fra Weisz 1) hier eens aanhalen — gelukt ware eene zoo innige versmelting van den christelijken geest met deze vormen tot stand te brengen, of liever, laten we het niet half zeggen maar aanstonds heel de zwarigheid opperen, wanneer zij in staat waren geweest, om aan deze vormen der oudheid het leven van den christelijken geest te schenken, die niet louter na te vormen, maar zóó te bezielen, dat ze werkelijk geheel christelijk waren geworden, dan zouden wij geen woord van afkeuring tegen hen hebben. Wij zijn overigens, om maar aanstonds alles in eens te zeggen, ten diepste overtuigd, dat wanneer men deze hervormingen met al den ernst van den christelijken zin volhardend hadde doorgezet, er ten slotte eene uitkomst verkregen zou zijn, die van het eigenlijk middeleeuwsche niet zoo bijster veel verschild zou hebben. Immers ook de christelijke kunst, dit mogen de vereerders van de renaissance toch niet over het hoofd zien, is waarlijk niet van niets niemendal uitgegaan, maar was met de zelfstandige opneming en verwerking der antieke kunst begonnen."

Komt nu dit alles niet verrassend overeen met hetgeen Jakob wil: aansluiting dáár, waar de kerkelijke geest nog onverdorven wordt aangetroffen?

En ten laatste: „de gothiek uitsluitende bezitting der Katholieke Kerk naar oorsprong en uitdrukking"? Het klinkt wel stout; maar als we de uitspraak ontdoen van de eigenaardige Duitsche zeggingswijze, dan is daarmede wel niets anders bedoeld dan dat de Katholieke Kerk zeggen kan: de gothiek is geheel van *mijne vinding* en drukt geheel *mijnen geest* uit, wijl zij ontstaan is en gebloeid heeft juist in dien tijd, waarin mijn invloed heel de maatschappij doordrongen had. In Jakob's woorden de beteekenis te vinden, dat de Katholieke Kerk alleen de gothiek mag laten gelden als de uitsluitende uit-

1) *Apologie,* III, S. 906.

drukking van haren geest, is toch wel eene al te luchthartige exegese 1).

Ja zelfs, als ik Jakob's laatst aangehaalde uitspraak nog eens beschouw, dan wordt daar zelfs minder in gezegd, dan in de bewering, die de eerw. schrijver in zijn eerste artikel vermeldt en volstrekt niet verwerpt. Immers na te hebben aangehaald 2): „De meest kerkelijke stijl is die, welke naar den maatstaf van plaatselijke, tijdelijke en persoonlijke verhoudingen aan het doel der Kerk het best beantwoordt" 3), gaat hij

---

1) De Heer Graus heeft zich veel moeite gegeven om de grief van Jakob tegen zijne renaissance, namelijk den „*Abkehr von der kirchlichen Bautradition*" te wederleggen. Ik heb natuurlijk volgens de aanmaning van den eerw. schrijver (*De Kath.* Dl. XC, bl. 255) „Jakob's beweringen met deze wederlegging vergeleken", of liever ik had denkelijk al vóór ZijnEerw. die wederlegging gelezen, dooidien ik reeds sedert 1883 abonnent was van den *Grazer Kirchenschmuck*. De uitkomst van mijne vergelijking is echter geweest, dat ik mij voorgenomen heb, ook die wederlegging nog eens in een volgend artikel na te gaan. Alvast zij gezegd, vooreerst dat Jakobs „Bau-tradition" menigmalen handig verwisseld wordt met „alt-christliche Bau", en vervolgens dat meestal Italiaansche kerken worden aangevoerd, die ja in renaissancestijl gebouwd zijn, maar op welke van toepassing is wat Jakob zelf geschreven heeft (*Die Kunst i. d. der Kirche*, 1870, S. 91): „So hat die erste Periode, die *altere Renaissance* (bis Ende des 16 Jahrh.) noch eine gewisse Ehrfurcht vor den kirchlichen Baubedürfnissen; sie behält in Vielem die allgemeine Ordnung des Baues bei, und umkleidet ihn nur mit aller Fülle der neugewonnenen vermeintlich klassischen Formen".

2) *De Katholiek*, Dl. XC, bl. 254.

3) Aldus *Fra Weisz* (*Apologie des Christenthums*, S. 905), wiens definitie wonderwel overeenkomt met de uitspraak van eenen echten gothieker („der hervorragende französische Archäologe Prälat Barbier de Montault") van wien de Heer Graus (*Kirchenschm.* 1885, S. 139) aanhaalt: „L'église n'a aucun style qui lui soit propre. Elle les admet tous selon les temps

voort en schrijft: „Als men nu echter beweert, dat dan toch de gothicke bouwstijl de *volkomenste* uitdrukking is van den christelijken en kerkelijken geest, dan kan men daar zekerlijk zeer deugdelijke redenen voor aanvoeren, wier gewicht geenszins te ontkennen valt". Jammer alleen dat de schrijver daarop wel wat luchtig volgen laat: „maar met dat al is dit nog geen geloofsartikel". Ja, maar kom aan, dát behoeft immers ook niet. Als toegegeven wordt, dat voor die bewering zeer deugdelijke redenen zijn aan te voeren, wier gewicht geenszins te ontkennen valt: och, dan zijn de voorstanders der gothiek al heel best tevreden. De gothicke bouwstijl de volkomenste uitdrukking van den christelijken en kerkelijken geest: precies; maar meer is er, naar mijn beste weten, ook nooit beweerd.

Zouden er echter gevonden worden, die beweerden, dat de gothicke stijl „de absoluut beste", „absoluut christelijke", „de officiëele kerkelijke bouw- en kunststijl" 1) is, omdat hij de stijl is der middeleeuwen; — of, zouden er zijn, die beweerden, dat de renaissancestijl, of laten we zelfs zeggen de stijl van Rome's bouw- en kunstvormen, de „absoluut beste", „absoluut christelijke", de „officiëele kerkelijke bouw- en kunst-

---

et les lieux, se contentant de les adapter à ses besoins. Il y a donc sur ce point la plus grande liberté pour un architecte". Ik vestig op beide teksten bijzonder de aandacht, dewijl zij nog meermalen te pas zullen komen. Ook zij *geheel* dit gedeelte der *Apologie* van Weisz, getiteld: *Zusätze zum 16ten Vortrag: Die schonen Kunste im Dienste der Humanität und des Christenthums*, van bl. 813—924, met aandrang ter lezing aanbevolen aan allen, die in ons vraagstuk belang stellen.

1) *De Kath.* Dl. XC, bl. 253.

stijl" is, omdat hij de stijl is van Rome, het middelpunt der katholieke eenheid: — dan zou men zich beiderzijds evenzeer aan overdrijving, valsch begrip en onwaarheid schuldig maken.

Of er nu gevonden worden, die inderdaad zulke dolle dingen verkondigen en volhouden, blijve dan een nader punt van onderzoek; maar intusschen blijkt genoeg, dat de Eerw. Heer Poelhekke en ik het al tamelijk wel met elkander eens zijn.

Zouden er echter bestaan, die, omdat zij in de gothiek de volkomenste uitdrukking vinden van den christelijken en kerkelijken geest, daarom geene *waardeering* over hebben voor eene minder volkomene: dan zou dit gewis zeer bekrompen en kleingeestig zijn; — maar zoo dezelfden nu, met gulle waardeering van hetgeen de renaissance schoons en goeds heeft, toch, als zij in de practijk kiezen moeten 1), het liefst, ja zelfs uitsluitend,

---

1) Een voorbeeld, hoe er vraagstukken zijn, waarbij in de practijk alles maar niet in eens gezegd of beslist is. Een twintig jaar geleden werd in de S. Janskerk te 's Hertogenbosch het renaissance-doxaal weggeruimd. De beweeggronden daarvoor vindt men bij Hezenmans: *De S. Janskerk,* bl. 327. Anderen spraken van wandalisme, of betreurden het verdwijnen van een der weinige doxalen, die nog bewaard gebleven waren. — In Juli 1869 nam ik deel aan eenen kunsttocht van het S. Bernulphus-gilde naar Calcar en Xanten. In de S. Victorskerk te Xanten nu zijn vele altaren in rococo-stijl, daar deze kerk nagenoeg niets van hare oude meubelen en kerkgeraad verloren heeft. Levendig herinner ik mij nog, hoe menigeen der kunstbroeders die rococo-altaren maar liefst weggeruimd zou hebben. P. Beissel S. J. nogtans, die in 1887 de geschiedenis heeft geschreven ook van de meubelen dier kerk, pleit sterk voor het behoud van alles, wat er aanwezig is, en wordt daarin door geen minderen medestander bijgestaan, dan August Reichensperger. (Men zie den *Grazer Kirchenschmuck* XIV, S. 13 en *Revue*

datgene vóórtrekken wat hun die volkomenste uitdrukking toeschijnt: wie mag het hun euvel duiden?

Ik voor mij, ik zeg het vrij en open, zal ook om diezelfde reden het liefst in gothieken stijl bouwen en sieren, doch ik aarzel toch niet hier te verklaren, dat ik den Eerw. Heer Poelhekke en ook den Heer Graus alle hulde breng voor den ijver, waarmede zij de renaissance hebben verdedigd en verheerlijkt. Zeker, onze H. Kerk, die, als katholiek, voor alle tijden, alle plaatsen, alle volkeren is, zij is juist daardoor bij al hare *gloria ab intus*, tevens *circumamicta varietatibus*. Het zou daarom al zeer weinig katholiek staan, zoo we niet juist ook het verschil van stijl, hetwelk gedurende 18 eeuwen in haar geheerscht heeft, tot die bevallige variëteiten rekenden. En daarom heb ik open oog en oor voor al wat ons heerlijks uit die verschillende eeuwen der Kerk getoond en verkondigd wordt. Maar de Kerk heeft in die achttien eeuwen ook verschillende toestanden doorleefd. En die verschillende toestanden — zooals van vervolging en bloei, van levendig geloof en verflauwing, van nieuw leven en herstel — zijn ook al verschillend verdeeld geweest over landen en volken: bloei hier,

---

de l'art chrétien, 1887, p. 367). Doch nu komt Léon Cloquet in dezelfde *Revue*, p. 368, weer daarover heen waarschuwen: „Il ne faut pas exagérer le culte des formes diverses et constamment variables sous lesquelles les générations successives ont cherché à exprimer un même sentiment", en hij besluit: „Il faut considérer l'ensemble harmonieux et la destination pieuse d'une église avant d'envisager celle-ci comme un musée, quelque intéressante qu'elle puisse être à ce point de vue". Bij zóó veel „points de vue" past gewis aan geen der partijen een „Losdonnern".

achteruitgang daar. Ik heb alzoo volle recht, om mijne idealen, mijne modellen in dát tijdvak te zoeken, waarin ik meen dat de geest der Kerk zich het heerlijkst en krachtigst getoond heeft, mits ik slechts andere tijden daarom niet verachte. De Heer Graus spreekt in zijnen *Kirchenschmuck* 1) over het nieuwe leven, dat van het Concilie van Trente af en van Rome uit, zich over de oude Kerk verspreidde, en hij wil ook bijzonder erkend hebben wat de Jesuïeten-orde voor de kerkelijke kunst in renaissance-stijl heeft tot stand gebracht. Voorzeker, met alle recht! Maar ik kan en mag toch van oordeel zijn, dat er kerkelijk*er* stijl is, op dezelfde wijze ongeveer als ik zou meenen, dat Paus Leo XIII niet heel de katholieke theologie en „philosophie, welke na Trente geschreven is, aan den kant zet, doordien hij ons terugroept naar den H. Thomas en de scholastieke theologie der middeleeuwen 2).

---

1) XV, S. 77; XVI, S. 90, 124—25.

2) Hier zij in herinnering gebracht, dat de gothiek wel ooit eene *scholastiek in steen* genoemd wordt. En laat mij, door Dr. A. Grillwitzer (*Grazer Kirchenschmuck* 1886, S. 131) opmerkzaam gemaakt, hier ook eene merkwaardige plaats aanhalen uit Pr. Jungmann's S. J. *Aesthetik* (1886, S. 587), die — na den Keulschen Dom „ein Riesengedanke" te hebben genoemd „gerade jener Zeit, welche vor Aristoteles fast das Knie beugte, welche die .... höchste Blüte der Scholastik sah, der Zeit des Albertus Magnus und Bonaventura und Thomas von Aquin" — aldus voortgaat: „Ob es nicht etwas mehr gewesen als blosser Zufall, das gerade in dem Augenblicke da dieses glorreiche Denkmal des dreizehnten Jahrhunderts seiner Vollendung nahe war, von dem obersten Hirten der Christenheit der Ruf ergehen musste, es sey die Zeit gekommen, nun auch dem geistigen Riesenbau des nämlichen Jahrhunderts wieder Hand und Auge zuzuwenden? .... Nicht ohne Grund finden wir zwischen der Vollendung des Cölner Domes und der kurz vor ihrer

Op bladz. 236 1) wordt door den schrijver, aan de hand van P. Daniel S. J. eene poging gewaagd om de gothiek met protestantisme en reformatie in verband te brengen. ZijnEerw. heeft echter niet bedacht, hoe hij zijnen zegsman onmiddellijk zelf wederlegd heeft door met den Heer Graus te schrijven, dat de gothieke bouworde zulk een betrekkelijk korten tijd gebloeid heeft, want volgens den Heer Graus was reeds de volle 15de en de eerste helft der 16de eeuw de tijd van haren ondergang. Ik zal dit laatste niet tegenspreken, want het verlaten van den ouden eenvoud, het naturalismus, de pronkzucht waren altemaal gevolgen van éénen wereldschen geest, die evenzeer aan het geloof en de christelijke zeden afbreuk deed als aan de gothiek. Ik vermeen echter met meer recht te mogen vragen: in welke landen is sedert de laatste 50 jaren meer opgewekt geloof en kerkelijke geest; in Engeland, Duitschland en Nederland, waar men zich met geestdrift op de gothiek heeft geworpen, of in Italië en Oostenrijk?

Maar ik wil voorzichtig zijn met beschouwingen en bespiegelingen, die al te gemakkelijk gevaar bieden voor

---

Feier, am 4 August 1879 erlassenen Encyclica Leo's XIII, die innigste Beziehung". En P. Jungmann eindigt een weinig later met de volgende aanhaling uit de bedoelde Encycliek (*De philos. Christ. ad mentem S. Th. Aq. in Scholis Cath. instauranda*): „Etenim a philosophia, tamquam a moderatrice sapientia, sanam rationem rectumque modum bonae artes mutuari, ab eaque, tamquam vitae communi fonte, spiritum haurire consueverunt. Facto et constanti experientia comprobatur, artes liberales tunc maxime floruisse, quum incolumis honor et sapiens judicium philosophiae stetit: neglectas vero et prope obliteratas iacuisse, inclinata atque erroribus vel ineptiis implicita philosophia".

1) *De Katholiek*, Dl. XC.

doordraven 1). Ik kan echter niet nalaten, juist naar aanleiding van de zoo even besprokene orthodoxie, alsmede van Dr. Gunnings wonderlijke bespiegeling, ons in *De Katholiek* 2) medegedeeld, de meening uit te spreken, dat er toch zeker in onze dagen, en bijzonderlijk in ons land, geen twijfel meer kan bestaan aan het *Roomsche* der gothiek; en ook dit noem ik een *voorrecht* der gothiek. En niet wij, Roomschen, hebben haar dat voorrecht bezorgd, maar juist onze Protestantsche landgenooten. De lezers kennen de geschiedenis. Een

---

1) Ik denk hier aan het curieuse *argumentum ex absurdo* (*De Kath.* Dl XC, bl. 239—249): „Als alles heidensch moet zijn, wat van de antieken genomen is, dan".... enz. Aardig gevonden; maar ook niet meer dan dat. Naderhand is den eerw. schrijver nog een kostelijk argument van eigen vinding ingevallen (Dl. XCI, bl. 16) dat namelijk dan ook, ja, „de *echt kerkelijke* muziek, de diatonische zang, een gedeeltelijk *heidenschen* oorsprong heeft"; ik kan mij zoo voorstellen, hoe de schrijver zich met dien inval gefeliciteerd heeft, en — ik lach gulhartig meê. Ja, kom aan, ik wil de Heeren nog wel helpen. „Verschrikkelijk heidensch" waren dan ook de zoogenaamde *Labyrinthen* (vloermozaïeken, waarvan de teekening der streepen een doolhof vormt) die zoo wis en zeker aan de heidensche oudheid ontleend werden, dat men bij die van Pavia en Lucca zelfs Theseus in eigen persoon met den minotaurus in het midden er van aantreft. De middeleeuwen verbonden er eene symbolische beteekenis aan, en zoo ziet men ze ook thans weder door de gothiekers aangebracht, o. a. op het voorplein der S. Jacobskerk in de Parkstraat te 's Gravenhage en [hoort!] ook in het binnenportaal der parochiekerk van *Ouderkerk a/d. Amstel*, waar niemand anders dan de ondergeteekende er zelf een ontworpen heeft, met volle kennis van den heidenschen oorsprong, na lezing van Reusens' *Eléments d'archéol. Chrét.* II, p. 241—44. De uitvoering van het Labyrinth viel zeer toevallig, nagenoeg op denzelfden dag, met de verschijning samen van schrijvers eerste artikel, in October 1886.

2) Dl. XC, bl. 238.

tijd lang heeft men zich voor onze middeleeuwsche bouwvormen ingenomen getoond als voor vaderlandsche kunst. Toen namelijk Jhr. Mr. Victor de Stuers zijn *Holland op zijn smalst* geschreven had, toen heeft men gebloosd over zooveel onverschilligheid en wandalisme ten aanzien onzer nationale glorie in de kunst. Dan ziet, weldra bedacht men zich. De ingenomenheid met onze middeleeuwsche kunst kon wel eens uitloopen op glorie voor de Roomsche Kerk, op paapsche propaganda, gemaakt door zekeren architect en zekeren hooggeplaatsten ambtenaar! En sedert dien tijd spoken er om ministerie van justitie, rijksmuseum en centraal-station allerlei zwarte schimmen van kloosterstijl en Roomschen bouwtrant. En het aardigste is wel, dat men middeleeuwsche gothiek noemt wat veel meer oud-Hollandsche renaissance is.

Maar, als wij nu dat belachelijk misbaar aanschouwen, is het dan wonder, dat de vereering van de middeleeuwsche bouwvormen bij den nederlandschen katholiek eer toe dan afneemt? Wat hij door anderen miskend en veracht ziet als te Roomsch 1) wordt voor hem een voorwerp zijner bijzondere keuze, het verkrijgt een recht om te worden vóórgetrokken. Niets is dunkt mij natuurlijker, en ook in dezen zin spreek ik dus gerustelijk van een *voorrecht* der gothiek. Zij wordt ons eene soort van *professio fidei.*

Daar komt nog bij, dat zij ons vaderlandsch gevoel streelt, want wij, zonen van den Nederduitschen stam, wij voeren onze geschiedenis hooger op dan 1566. De

---

1) Hoezeer ook ten onrechte, waar het *burgerlijke* bouwkunst geldt.

gothiek voor te staan wordt ons als een plicht van piëteit jegens ons katholiek voorgeslacht en de schoonste tijdvakken onzer geschiedenis, door anderen liefst maar doodgezwegen.

De gothiek moge „in Italië niet geboren, niet groot geworden zijn, nooit geheerscht hebben": het zij zoo, voorzoover men door gothiek spitsbogenstijl in den engen zin verstaat. Maar zulks is voor onze landen met de gothiek wél het geval. Telkens komt bij Graus het argument terug, dat de gothiek in Italië nooit inheemsch is geweest. Ik geloof, dat wij met nog meer recht dit voor ons land van de Italiaansche renaissance mogen zeggen. Welk recht, dat op historie steunt, heeft deze voor den kerkenbouw in Nederland? Toen onze grootouders eindelijk aan den openbaren weg bouwen mochten, begon reeds het rococo over te gaan in den stijl Louis XVI; en zelfs de academie-stijl van „l'Empire" was toch ook weer geen Italiaansche renaissance.

Het zou den lezer zoowel als mij verdrieten, indien hier herhaald werd, hoe de gothiek meer dan de renaissance voor ons klimaat, onze materialen, ons landschap 1) geschikt is 2). Laat mij echter nog eene opmerking dienaangaande in het licht stellen. Prachtig is het tooneel, als de schrijver 3) voor ons de Italiaansche schilders der regeeringen van de Pausen Martinus V tot en met

---

1) Er behoeft nog niet eens *symbolisch* en *mystisch* over opstrevende en vlakke lijnen gespeculeerd te worden. Een blik op het verschil van landschap hier of in Italie zegt al genoeg.

2) Daarover is indertijd genoeg geschreven, b. v. in *De Dietsche Warande*.

3) *De Kath.* Dl. XCI, bl. 362—77.

Nicolaas V, 1420—55, laat optreden 1); maar moeten wij toch hier, in ons Noordsch klimaat, niet zeer tevreden zijn, dat wij — die maar zelden voor de uitdrukking van „den geheelen omvang, de volle diepte der christelijke gedachten en ingevingen", voor de „ontwikkeling van grootsche plannen, breede muurvlakten" 2) aan wind en weer durven blootstellen — juist in de gothiek eenen stijl hebben, die ons „de ruime en breede vlakten ontneemt"?

Maar, zouden we nu soms onze vaderlandsliefde niet te ver drijven, met ook voor onze kerkenbouw en versiering te zeggen: eigen gaat vóór vreemd? Zou het niet rechtmatiger wezen, indien wij, die toch Roomsch-Katholiek zijn, aan die kunstrichting de voorkeur gaven, welke ontstaan is in Italië, „in het brandpunt van het katholiek geloof, het hart van het kerkelijk leven, het land der Pausen, het land dat de meeste Heiligen aan de Kerk schonk" 3)? Moeten wij ons niet veeleer getrokken gevoelen tot de kunst, die „toen de gothiek geheel uitgeleefd had, toen na de stormen der refor-

1) Het zou mij, waarom het verzwegen, wel tot eenige voldoening gestrekt hebben, indien de eerw. schrijver, destijds zelf in Haarlem wonend, er aan gedacht had, tot illustratie zijner bezielde bladzijden zijne lezers den weg te wijzen naar het bisschoppelijk museum aldaar. Daar zouden zij in de verzameling der *Arundel-society* zeer vele van die schitterende namen: Giotto, Masaccio, Lorenzetti, Fra Angelico, Fra Bartolomeo, Francia, da Vinci, Michelangelo, Rafaël, Luini en anderen in getrouwe kleurdrukplaten hebben kunnen beschouwen. En de schrijver kon immers de bezoekers geruststellen, dat zij in het museum geen enkelen stijl buitengesloten zouden vinden.

2) *De Kath.* Dl. XCI, bl. 20, 21.

3) Ibid. Dl. XC, bl 236.

matie de katholieke krachten ... weder herstelden en in staat waren iets voort te brengen ... in Italië geboren werd en het meest aan Rome herinnerend overal bij de goedgezinden ingang vond" 1)?

Het wil mij voorkomen, dat het niet ondienstig is, ook deze gedachten aan eene nadere overweging te onderwerpen. Deze of gene toch, die b. v. in de laatste jaren heeft gadegeslagen wat er aangaande den kerkelijken zang is voorgevallen, zou licht tot de meening kunnen geraakt zijn: het ware toch wel wenschelijk, dat men, gelijk in al het overige, wat de H. Liturgie betreft, zoo ook in den bouw en de versiering der kerken, dezelfde manier onderhield als de kerk van Rome in acht neemt 2).

Ik geloof echter, dat wij hier een vraagstuk hebben, waarover zoowel zij die de renaissance als die de gothiek voorstaan het reeds volkomen eens zijn. Van de zijde der eersten toch is zoo menigmaal herhaald: „eene officiëele kerkelijke bouw- en kunststijl is er niet en is er nooit geweest; er bestaat eene kunst *in* de Kerk, maar niet eene kunst *der* Kerk" 3), en: „het gaat niet aan, naar willekeur en eigen individueelen smaak, tijden, plaatsen, volken en hunne kunstrichtingen als *onkerkelijke* buiten te sluiten; dat heeft de Kerk in hare edelste vertegenwoordigers nooit gedaan" 4) — dat *zij* er nooit aanspraak op zullen maken, den stijl van Rome voor

1) *De Kath.* Dl. XC, bl. 255.

2) Vergelijk den brief van Paus Pius IX over de nieuwe zangboeken in *De Katholiek*, Dl. LXVIII, bl. 42.

3) Ibid. Dl. XC, bl. 253.

4) Ibid. Dl. XCI, bl. 13.

heel de wereld voorgeschreven of zelfs maar aanbevolen te zien. Aan de andere zijde, van hen die de gothiek voorstaan, wordt er aanstonds onderscheid gemaakt tusschen kerkelijken zang en kerkelijken bouw of sieraad, en wordt er gewezen op het allerinnigste verband tusschen den zang en de kerkelijke taal, het Latijn, alsmede op het officiëele karakter, hetwelk bij alle verschil in kerkenbouw en sier, de Gregoriaansche zang altijd gehad heeft. Zulk een allerinnigst verband is er bij geene andere kunst aanwezig, zoodat er kans noch vrees bestaat, dat er van de H. Congregatie der Riten ooit eene dergelijke breve zou uitgaan als zij den 14 Aug. 1871 gaf 1), en dat zij ooit van eenigen Romeinschen, laat staan renaissancestijl, zeggen zou: die stijl bevat den stijl, welken de kerk van Rome altijd behouden heeft, en welke derhalve krachtens de traditie kan geacht worden als meer overeenkomende met dien, welke Paus [N. N.] in de H. Liturgie heeft ingevoerd. — De kerkelijke bouwkunst kan zich immers op geen anderen S. Gregorius beroepen.

Maar ondersteld zelfs wat wel niemand veronderstellen zal: ook dan zouden de voorstanders der gothiek, als echt en goed Roomsch, weten te gehoorzamen. Voor zooveel ons eigen land betreft moge hier het *Gildeboek* van Utrecht spreken, hetwelk reeds in zijn eerste nummer flink en ferm optrad voor de editio *Medicaea* 2) en in zijn derde deel voor *Palestrina* en

---

1) *De Katholiek,* Dl. LXVIII, bl. 41.

2) Welk echt aan de renaissance herinnerend woord, zeg ik op mijne beurt, dat Medicaea! Daar rijst met de Venus dei Medici tevens een

zijn school. Zoo hebben zij dus hunne natuurlijke voorliefde voor de prachtige middeleeuwsche gradualen en antiphonalen als een offer naar Rome weten te brengen; zoo hebben zij zich, om wille der hoogere eenheid met Rome, gaarne getroost, dat hun zang voortaan niet meer geheel zal overeenkomen met dien hunner oude gothieke kerken; zoo hebben zij, boven de middeleeuwsche contrapunctisten, Palestrina, den meester uit het renaissance-tijdperk 1), tot hun toonbeeld gekozen. Waarlijk, de voorstanders der gothiek zijn zoo onverzoenlijk niet.

Laat mij nu mijne gedachten nog eens kortelijk samenvatten.

Goed recht heeft de renaissance, en zelfs in Italië een voorrecht, om zich, naar den maatstaf van plaatselijke en tijdelijke verhoudingen, een kerkelijken stijl te noemen. Maar juist naar dienzelfden maatstaf hebben de middeleeuwsche bouwstijlen, de romaansche en gothieke, in zeer vele landen van Europa een voorrecht, in het bijzonder bij ons, Nederlandsche Katholieken, die juist nu, in de tegenwoordige verhoudingen, echt

---

heel geslacht van kunstbeschermers der renaissance, en nog wel der naturalistische renaissance (Verg. *De Kath.* Dl. XCI, bl. 380) voor onze verbeelding op!

1) Hier mag wel de aandacht gevestigd worden op het feit, dat tegenwoordig, terwijl in de oude gothieke of romaansche kathedralen van het Noorden, Utrecht, Keulen, Munster en Mainz, Palestrina in hooge eer is, de stijl van dezen meester voor de Italianen zelven („per la maggior parte *ignari del sublime*") te zware kost blijkt te zijn. Verg. *S. Greg. Blad* 1884, bl. 19. — Zeer te recht heeft de Eerw. Heer Poelhekke geschreven: „Volksdevotie en slechten smaak sloten elkander toen meer uit dan tegenwoordig" (*De Kath.* Dl. XCI, bl. 367).

Roomsch en paapsch heeten te bouwen en te sieren, als wij ons van de gothiek bedienen.

Oordeelen nu kunstenaars en kunstcritici uit die landen, dat de gothieke stijl voor zich de volkomenste uitdrukking is van den christelijken en kerkelijken geest, dan gelooven zij daar deugdelijke redenen voor te kunnen aanvoeren, wier gewicht geenszins te ontkennen valt; maar natuurlijk wordt zulks door hen niet volgehouden als eene norma, die door heel de Katholieke Kerk moet worden aangenomen.

Overigens is het mijne meening, die, zoo ik vertrouw, bij kalm onderzoek meer en meer bevestigd zal worden, dat men de al te barre en stoute uitdrukkingen verstaan moet óf als geschreven, jaren geleden, in de eerste vervoering eener nieuwe kunstrichting, óf als bedoeld „naar den maatstaf van plaatselijke en tijdelijke verhoudingen", óf dat men daarop dikwijls eene zelfde exegese mag toepassen als op het bekende Hebraisme: „Dilexi Jacob; Esau autem odio habui" (Malach. I, 23).

Eindelijk, al moge het oppervlakkig beschouwd, een heerlijk Katholiek idee schijnen: de bouw- en siertrant van Rome norma voor de geheele Katholieke Kerk, gelijk er eenheid is in kerkelijke taal en zang — dat denkbeeld zou, zooals men zegt, Roomscher zijn dan de Paus, die zulks niet geboden, zelfs niet aanbevolen heeft, maar die, ook het ongebeurlijke verondersteld, de voorstanders der gothiek bereid zou vinden.

En hiermede moge nu inderdaad eene poging gedaan zijn om hen, die door den Eerw. Heer Poelhekke worden aangezien als „eenzijdige voorstanders van eene der beide richtingen" te verzoenen. De kerkelijke kunst

kan er niet dan wèl bij varen, wanneer er eendracht heerscht en wederzijdsche waardeering. Daarvoor behoeft zelfs de persoonlijke, individueele vooringenomenheid niet eens te worden verzwegen.

En wat de Heeren kunstenaars betreft, zij vooral mogen zich naar Italië en Rome spoeden. Dáár is niet minder voor den gothieken als voor den renaissance-kunstenaar te leeren, wat aangaat verhevenheid van opvatting, adel van vormen en fijnheid van drapeering 1). Dáár, in het middelpunt der katholieke eenheid, zullen zij meer dan elders aanschouwen, hoe die algemeene Kerk alle tijden, alle plaatsen en alle volken omvat, „die onder Gods vrijen hemel zich allen naar eigen aanleg en richting ontwikkeld hebben", maar die ook juist daarom, naast het goed recht van anderen, voor zich zelven naar zekere verhoudingen een voorrecht mogen vorderen.

Ouderkerk a./d. Amstel. J. J. GRAAF.

---

1) W. Mengelberg, *Over Ital. beeldh. en schilderkunst van het vroeg-gothische tijdperk* (Verslag v. h. S. Bernulphusgilde, 1886, bl. 21). En het mag hier voorwaar niet verzwegen worden, dat ditzelfde verslag „het prachtige Doxaal" (der kerk van Rhenen) in vroegen *renaissance-stijl* geheel van steen gebeiteld, niet alleen met zeer veel waardeering besproekt, maar er ook nog eene schoone photographische afbeelding van gegeven heeft.

BOEKBEOORDEELING.

CRITIEK EN REPLIEK.

In de December-aflevering van de *Studiën* gaf de Zeer Eerw. Pater F. Smit een uitvoerige beschouwing over: *Een twistpunt omtrent het huwelijk.* Naar aanleiding van mijn werkje 1) over de bevoegdheid van den burgerlijken wetgever in zake 't huwelijk der ongedoopten, komt schrijver met alle klem op tegen mijne meening, dat de vorst, als zoodanig, zoo vaak de treurige toestand van zijn staat dat meebrengt — d. i. het noodzakelijk of hoogst nuttig maakt — beletselen kan vaststellen, die de geldigheid dezer huwelijken in geweten raken. Z. Eerw. heeft mijn geschriftje aan een nauwgezette critiek willen toetsen; nogmaals betuig ik hem daarvoor mijn oprechten dank. Het merkwaardig artikel van ruim 60 bladz. getuigt van waardeering, ook van meer dan gewone kennis, den hoogleeraar van Maastricht eigen. Door hem aldus bestreden te worden acht ik eene eer, en te moeten zwichten voor zijn betoog zou ik niet tot oneer rekenen. Mijn belangstelling in zijne critiek spoort mij aan daarop in hoofdzaak te antwoorden en zóó eenige onnauwkeurigheden weg te nemen, die in mijne monografie en m. i. ook in zijne studie zijn ingeslopen. Wie dit ingewikkeld onderwerp ook maar oppervlakkig heeft beschouwd zal er niet over verwonderd staan, veel minder nog het laken, dat men met de kalmte en ernst, welke der wetenschap en der liefde waardig zijn, dit hoogstbelangrijk twistpunt tot meerdere waarheid en klaarheid tracht te brengen.

Aan helderheid schijnt in *mijn* werkje veel te ontbreken: Pater

---

1) *De competentia civili in vinculum conjugale infidelium,* documentis adhuc ineditis confirmata. 4 frs. (Voor de abonnés der *Ephemerides Liturgicae* 2 frs.)

Smit zelfs heeft mij hier en daar niet geheel begrepen. Wanneer men een zoo ingewikkeld vraagstuk, nagenoeg door niemand nog breed opgevat, behandelen moet in omstandigheden, die tot betrekkelijke bondigheid nopen, daarbij in een taal, die niet de vaderlandsche is, dan moge men zijn onderwerp al helder inzien en zich vleien, dat men 't helder genoeg heeft behandeld, allicht bevestigt men het woord des dichters: „Brevis esse laboro, obscurus fio" 1).

Overigens vergist zich Pater Smit, wanneer hij meent, dat ik „bij het behalen van den doctorsgraad dit onderwerp ter behandeling koos" (bl. 421). Ik dacht er op dat tijdstip niet eens aan en zette mij eerst vele maanden later aan het werk om volgens den wensch van een bevoegd raadsman, een mijner vrienden hier te lande, de pas gevonden documenten liever afzonderlijk dan in *De Katholiek* te geven, en tevens de kwestie zelve goed uiteen te zetten. Moge thans eenzelfde poging slagen!

I.

De aloude strijdvraag, of de burgerlijke wetgever iets vermag ten opzichte van den huwelijks*band*, bleef reeds jaren lang enkel voortbestaan met betrekking tot de ongedoopten.

---

1) De eerw. schrijver merkt zeer juist aan (bl 431), dat hier en daar in mijn werkje een „allerletterlijkste vertaling" het beste middel is om den zin te vatten. Toch durf ik meenen, dat die stroefheden van stijl slechts in geringe mate voorkomen. En ziehier waarom: mannen van naam in Europa hebben het juist om de helderheid en den stijl geprezen. Vering o. a. noemt het „eine recht klare und fassliche Schrift" en Scherer roemt het ook „wegen ihrer lichtvollen Darstellung", er bijvoegende: „Die lateinische Sprache handhabt R. nicht nur mit einer gewissen Leichtigkeit, sondern auch mit jener Eleganz, welche ein Erbtheil seiner Nation zu sein scheint" (Vgl. *Archiv.* Juni p. 20; *Litt. Centralbl.* Wien, 1 Aug.). Mocht echter later eene tweede uitgave het licht zien, dan zal Z.Eerw. toch bemerken, dat mijn uiteenzetting, èn wat de zaak zelve, èn wat den stijl aangaat, tengevolge zijner critiek veel gewonnen heeft. Met dat al ben ik blij in 't Latijn geschreven te hebben. Zulke onderwerpen zijn minder geschikt voor gewone lezers. Hierom zou ik thans ook de voorkeur gegeven hebben aan het Latijn, indien het artikel in de *Studiën* niet in het Hollandsch tot mijn spijt geschreven was.

Twee meeningen stonden lijnrecht tegenover elkander; beide stonden en staan nog vrij en veilig onder de hoede van het groote beginsel: *In dubiis libertas*. De eerste verwerpt die bevoegdheid en houdt vol, dat de staatsmacht, zoowel voor de huwelijken harer ongedoopte als voor die harer Christen onderdanen, alleen strafwetten kan uitvaardigen en de louter burgerlijke gevolgen van den echt regelen. Deze sententie dankt haar ontstaan aan de eerbiedwaardige mannen, die het christelijk huwelijk wilden redden van de ellende, waarmee de moderne wetgeving het bedreigde: de huwelijks*band* is nooit of nimmer, zoo was hun leus, aan *staats*bemoeiing onderworpen! Vooral de gevierde Perrone gaf levensvatbaarheid aan deze meening.

De andere meening verdedigt die bevoegdheid ten opzichte van ongedoopten, zij het dan op verschillende gronden en onder verschillende benamingen. Deze meening nu, dat n.l. de burgerlijke wetgever in de gegeven omstandigheden ook beletselen kan vaststellen, d. i. *leges vere dirimentes* kan uitvaardigen, schijnt mij onbetwistbaar. En daar ze sinds 1880 bestreden werd met de Encycliek *Arcanum divinae* in de hand, scheen het niet ontijdig naar best vermogen aan te toonen, dat zij de ware is, door de gedragslijn van den H. Stoel bevestigd wordt en derhalve geenszins in strijd mag geacht worden met de leer des Pausen!

Dat dit vraagstuk in zoover uiterst gewichtig is, behoeft geen bewijs. Mijn Spaansche beoordeelaar in *Dogma y Razon* (Juilo 10, p. 297) zegt desaangaande: „La cuestion es de gran importancia y su utilidad se deja sentir constantemente en territorios occupados por los infieles, por lo qual se deja entender que el opúsculo en cuestion, prácticamente interesa de un modo muy principal à los misioneros". En niet slechts voor die missielanden, waar de ongeloovigen wel degelijk onderscheid maken tusschen huwelijk en concubinaat, ook voor de Christen-staten, waar helaas zooveel Protestanten hun kinderen niet meer laten doopen, is dit van groot belang, zooals mijn geleerde recensent in de *Stimmen* terecht aanmerkt. „Es liegt auf der Hand, welche praktische Wichtigkeit diese Frage hat, nicht blosz in heidnischen, sondern auch in Christlichen Ländern bei nichtgetauften Convertiten".

Deze meening is de oude, en — niettegenstaande de hevige bestrijding, die zij sedert Perrone tot nu toe ondervond — volgens vriend en vijand de meest algemeene. Dat mijn ge-

schriftje veel zal bijbrengen om haar voor goed te vestigen is het oordeel van de verschillende mij tot dusver bekende recensies.

Pater Smit zelf is niet zeer afkeerig van die meening, al zegt hij nergens ondubbelzinnig, dat hij ze deelt. Wél zegt hij, dat *mijne opvatting* van dat recht onhoudbaar is. Immers, zij, die de bevoegdheid om huwelijksbeletselen vast te stellen aan de vorsten toekennen, gaan uiteen bij de verklaring er van. De vraag dringt zich natuurlijk op: op welken titel heeft de burgerlijke wetgever die bevoegdheid? Is dat recht in den vorst als zoodanig, *in zoover hij vorst is*, dan wel alleen, omdat hij ten opzichte dier onderdanen kan optreden *als hoogepriester, als noodhulp van het ontbrekend godsdienstig gezag?* Is het recht *op gewonen titel* dan wel op *buiten*gewonen, m. a. w. eigen recht of niet-eigen recht, hoe men 't wille noemen?

Ik vat het op als voortvloeiende uit den aard der staatsmacht in die omstandigheden en noemde het liever eigen recht dan suppleerend, devolutief of anders. Pater Smit daarentegen bestrijdt die opvatting met alle kracht. Kan de vorst ook al *leges dirimentes* uitvaardigen — in zoover hij vorst is, *vi suae potestatis*, kan hij het zeker niet: van *jus proprium* kan in geen geval sprake zijn! Wellicht zou de eerw. schrijver zoo kras niet gesproken hebben indien hij mijn opvatting beter begrepen had, of liever, indien hij had kunnen gissen wat de Fransche canonist, Grandclaude, desaangaande schreef in zijn recensie van Juli: „J'ajouterai encore que le docte professeur qui enseigne actuellement le droit canonique dans la même école [de voornaamste universiteit der PP. Jesuieten, te Rome] exposait naguère la thèse suivante: Principes civiles tum christiani tum gentiles pro subditis suis non baptizatis et dirimentia et prohibentia impedimenta statuere valent, *vi suae potestatis civilis*, et quidem etiam nostra aetate (*Le Canon. Contemp.* p. 241—257). In welken zin nu nemen wij eigen recht, recht uit den aard der staatsmacht?

II.

Pater Smit kent blijkbaar slechts *één* eigen recht, en wel een eigen recht, hetwelk in strijd is met de innerlijke heiligheid van het huwelijk, ook tusschen ongedoopten, en in tegenspraak met de uitdrukkelijke leer des Pausen.

„In de laatste tientallen jaren — zegt hij — schenen hoe langer hoe meer verdienstelijke schrijvers zich aan te sluiten bij de partij, die dit eigen recht in de vorsten ontkent .... Anderen blijven voor dat recht der koningen in de bres springen. Toch zij men voorzichtig om niet te spoedig een schrijver onder de verdedigers van het *jus proprium* der staatsmacht te rangschikken (b.v. d'Annibale en Ballerini). Maar met dat al ontbreken zulke verdedigers nog niet. Prof. Cavagnis .... leidde uit den aard van het burgerlijk gezag die bevoegdheid van den staat *in casu* af. In een breedere ontwikkeling van dezelfde gedachte trad onze landgenoot dr. A. Resemans" enz. (bl. 420—422).

Op deze en de kortheidshalve weggelaten zinsneden valt veel aan te merken. Voorloopig bepaal ik me tot de verklaring van eigen recht in onze opvatting, hier zoo bedenkelijk voorgesteld en vervolgens zoo krachtig bestreden.

Eigen recht is naar mijn bescheiden meening niet aan één zin gebonden, maar heeft één kwaden en meer dan één goeden zin. Eigen recht voorcerst zal het zijn, indien men den vorst in zijn hoedanigheid van vorst het hier besproken huwelijk laat regelen gelijk andere contracten, *op grond hiervan*, dat het, onder heidenen gesloten, geen heilig verdrag is. Deze opvatting is in strijd met de leer der Kerk, niet omdat zij uit den aard der staatsmacht die bevoegdheid afleidt, maar alleen omdat zij de heiligheid van dat huwelijk loochent. Ieder huwelijk, ook tusschen ongedoopten, heeft iets godsdienstigs en heiligs, zooals onze Heilige Vader nog onlangs leeraarde. Dit *jus proprium* voor te staan, daarvan mag men, ik ben het met Pater Smit volkomen eens, niemand te spoedig verdenken, ook hen niet, die, zooals d'Annibale, veel verder gaan dan mijn werkje. Voorzoover mij bekend, is geen der overigens rechtzinnige katholieke geleerden deze meening nog toegedaan. Dit eigen recht verschilt dan ook hemelsbreed van onze opvatting.

Eigen recht wordt ten tweede verdedigd met dien verstande, dat de vorst, als vorst, de bevoegdheid heeft om het huwelijk in kwestie, *hoe heilig ook in wezen, oorsprong en bestemming*, in 't belang van zijn volk te regelen, *op grond hiervan*, dat het huwelijk ook de burgerlijke orde rechtstreeks en onmiddellijk raakt en het grove misbruik er van het tijdelijk welzijn, waarvoor de vorst moet zorgen, verhindert en ten ondergang voert.

Daarom zal, bij ontstentenis van het godsdienstig gezag, de

vorst alleen het huwelijk regelen, *in zoover noodig of hoogst nuttig voor het tijdelijk welzijn*, mits zijne *leges dirimentes* niet indruisen tegen het hoogere recht, d. i. de natuurwet en de positief goddelijke. Deze meening laat natuurlijk eenige speling: in de verklaring zijn sommigen ruimer of, juister gezegd, uit de de toepassing blijkt, dat zij dat recht breeder opvatten: b.v. de burgerlijke wet ook bindend achten, als één der contrahenten ongedoopt is en er onder valt. Ik durf mij vleien, dat niemand dat recht zóó streng opgevat heeft als mijn werkje, en een burgerlijke wetgever zal, dunkt me, meer gediend zijn met het recht van noodhulp, dat Pater Smit (bl. 466) zou toestaan, dan met het mijne.

Door eigen recht bedoel ik de door God aan iederen vorst geschonken bevoegdheid om de hem opgelegde zending te vervullen, het volste recht dus op alle middelen, die door de omstandigheden noodzakelijk of hoogst nuttig zijn geworden voor het tijdelijk welzijn des volks, en niet strijden met het hoogere recht. De reden en de mate dier staatsbevoegdheid is m. i. *de behoefte voor het welzijn des volks*. Zoolang geen *lex dirimens* noodig of hoogst wenschelijk is, bepale de wetgever zich tot strafwetten of weigering der louter burgerlijke gevolgen. Is zij daarentegen het eenig geschikte middel, dan zal de vorst ze mogen, ja *moeten* uitvaardigen, wil hij zijn verplichting nakomen. Het fnuiken der zedeloosheid is uitteraard een aan het staatsdoel ondergeschikt middel en bijgevolg een recht van de staatsmacht, omdat *in casu* van haar alleen de *practische* nadere bepaling van het hooger recht kan uitgaan. Hier is geen inbreuk op het *goddelijke* recht, want de wet is, zooals verondersteld wordt, geheel in overeenstemming er mêe (b.v. bij het beletsel der bloedverwantschap tusschen oom en nicht, neef en tante enz.). Evenmin wordt het recht *der Kerk* gekrenkt, want hare wetgeving raakt deze contrahenten niet, kan dus niet gedeerd worden. Ingeval de gedoopte met dispensatie een heiden huwt, is er botsing mogelijk, maar dan is er m. i. van dat staatsrecht geen sprake meer.

Dat recht nu is naar mijn opvatting in den vorst, *alleen omdat hij vorst is*, n.l. omdat hij verplicht is het tijdelijk welzijn te behartigen, welke verplichting juist uit zijn hoedanigheid van vorst voortvloeit. Aan dien plicht beantwoordt natuurlijk een evenredig recht, en hij zal dat uitoefenen op gewonen titel, *alleen omdat hij vorst is*, zoo vaak de treurige toestand van zijn staat dat vordert.

In *buiten*gewone omstandigheden ja, maar dán ook op *gewonen* titel. Ware er een rechtmatig godsdienstig gezag, zooals er *moest* zijn, maar niet *is*, ten opzichte van deze personen, dan hadde hij geen eigen recht. Nu dat godsdienstig gezag ontbreekt, treedt hij eigenrechtelijk op, als handhaver der louter burgerlijke orde Want de vorst heeft, krachtens zijn eigen zending en hoedanigheid, de bevoegdheid van God ontvangen om vast te stellen wat hij noodig of hoogst wenschelijk acht voor zijn eigen orde — *mits hij hooger recht eerbiedige.*

Bij het lezen van bl. 457 der critiek zou men meenen, dat het aldus geformuleerde beginsel ietwat naar regalisme riekt. Maar 't is toch duidelijk, dat de beperking, zooals ik ze (p. 11—13) toelichtte, die dwaling zoo vierkant mogelijk buiten sluit!

Dat het tot misverstand aanleiding kan geven, geloof ik gaarne; daartegen is bijna niets gevrijwaard. Toch vrees ik voorloopig nog niet, dat iemands recht er onder lijden, iemand er met grond zich op beroepen zal om onrechtmatige staatsbemoeiing in bescherming te nemen. Intusschen, mijn tegenstander merkt het zeer juist aan, 't is zeer moeilijk om een beginsel zóó zuiver uit te drukken dat alle dubbelzinnigheid is buitengesloten. Mocht hier dubbelzinnigheid gevonden worden, dan wenschte ik, dat Pater Smit eens aantoonde, hoe mijn beginsel tot verkorting van iemands rechten zou kunnen voeren. Te zeer ben ik doordrongen van dat diepe woord des wijsgeers: „Qui modicum transgressus fuerit a veritate, discedens fit longe plus decies millies" (De C. et M. L. I. IX), om niet aanstonds te willen aanvullen of verduidelijken, wanneer ik in deze van onjuistheid of duisterheid overtuigd word.

Wat Z.Eerw. thans (bl. 457—459) daartegen inbrengt is, indien ik het begrijp, geen bezwaar. Dat hooger recht in mijn formule, zegt hij, kan verstaan worden van hooger recht, dat *feitelijk* bij een volk bestaat en erkend wordt, en van hooger recht, dat bij een volk *moet* gevonden worden. In den eersten zin zou het beginsel onwaar zijn, in den tweeden zuiver misschien, maar nog tot geen eigen recht doen besluiten. — In den eersten zin nu is het geenszins door mij bedoeld; wat ook een volk wane, daarmee *is* er nog geen hooger recht; alleen wat inderdaad hooger recht is voor God, dat moet geëerbiedigd worden, of de wet is nul, niets dan wanorde. Het hooger recht daarentegen, dat bij een volk *moet* gevonden worden, is werkelijk hooger recht en moet *ingeval van*

botsing m. i. geëerbiedigd worden, eene meening, die door uitmuntende katholieke geleerden niet onvoorwaardelijk gedeeld wordt. Het hoogere recht is hier dus: in den regel alleen het natuurrecht en de positief-goddelijke wet, bij uitzondering ook de kerkelijke wetgeving, nl. indien een der contrahenten gedoopt is en dispensatie heeft ontvangen. Het is duidelijk, dat de alleszins wettige gewoonte óók kracht van wet heeft, zoowel onder heidenen als onder Christenen.

Brengt de formule niet tot de conclusie van eigen recht? Wat zou er tegen zijn? Vooreerst is daarmee geen wezensverandering gekomen *in de staatsmacht.* Zij heeft de zending van God ontvangen om te zorgen voor het tijdelijke welzijn en kan daarom al wat daartoe vereischt wordt. Nu is het onderdrukken der zedeloosheid toch zeker een noodzakelijk en uitteraard aan haar doel ondergeschikt middel; zij zal dit dus kunnen en moeten aanwenden, naargelang de omstandigheden meebrengen; alleen moet zij het hooger recht eerbiedigen. Dan zal de wetgever niemands individueele vrijheid belemmeren en de uiterlijke verhoudingen in orde handhaven. In den regel is dat middel gelegen in de strafwet, tot beteugeling van openbare zonden, of bovendien in de weigering der burgerlijke gevolgen. Doch is dit niet voldoende om huwelijken te beletten, die volgens het hooger recht geldig, maar tevens een ramp zijn voor den staat zoowel als voor de familiën en de individuen zelven, dan kome hij met eene *lex vere dirimens.* En gelijk deze, geheel in den geest van het hooger recht vallende, wet eene *louter burgerlijke wet* is, zoo is ook de bevoegdheid, waaraan zij haar ontstaan dankt, eene den vorst als vorst eigene bevoegdheid, *eigen recht.* Randt hij daardoor het *godsdienstig recht* aan? Evenmin. Immers dat recht bestaat onder heidenen niet *in concreto;* het moest er zijn, het *mocht* niet verworpen zijn, maar het *is* verworpen, het is er niet, kan dus niet gekrenkt worden; hier is een onrechtmatig feit, maar, gelet op Gods beschikking, toch met rechtsgevolgen. Daar het godsdienstig recht hier dus niet op zich bestaat; maar samenvalt met het natuurrecht en de goddelijke wet, wordt het niet aangerand, maar geëerbiedigd, wanneer slechts rekening wordt gehouden met dat hooger recht, welks nadere bepaling, bij ontstentenis van het rechtmatig godsdienstig gezag, alleen van den vorst, juist omdat hij vorst is, kan en moet uitgaan. Is daarmee eindelijk wezensverandering gekomen *in de godsdienstzaken zelve?* In geenen deele. Wat uit zijn aard en oorsprong en bestemming

godsdienstig is, blijft dat geheel en al: het blijft vragen naar regeling door het godsdienstig gezag; maar omdat nu eenmaal de noodzakelijke voorwaarde voor zulk een regeling — die met haar innigst wezen strookt en daaraan alleen past, — ontbreekt, daarom zal het eenig daar bestaande gezag, de staatsmacht, optreden, niet zoozeer *als noodhulp van 't godsdienstige*, maar als staatsmacht, d. i. omdat zij haar eigen zending niet kan nakomen zonder die bevoegdheid, vooropgesteld dat de onderdanen zich niet willen bekeeren en door hun losbandigheid huwelijksbeletselen noodig of hoogst wenschelijk maken. Hij regelt het huwelijk *niet als godsdienstige zaak*, doch als direct ingrijpend in zijn orde, welke door het grove misbruik er van verstoord wordt en op geen andere wijze kan gered worden. „Advertendum (zeide ik, p. 21) principem illud non regere juxta nos, quatenus est res sacra, verum in quantum abusus praejudicant bono communi, verbo non ratione suiipsius sed ratione circumstantiarum". Waarlijk ik begrijp niet, wat men tegen dit goed begrepen eigen recht met grond kan aanvoeren. Men betwiste de onderstelling, dat er ooit behoefte is aan *leges dirimentes*, maar vonnisse deze verklaring niet. Is er spraak van bevoegdheid in deze, dan kan zij alleen, dunkt me, voortvloeien uit den aard der staatsmacht *in die omstandigheden*.

III.

Op het eerste gezicht zou men meenen, dat eigen recht nooit of nimmer mag toegekend worden aan de vorsten in zake het huwelijk. *Jus proprium* heeft, voorzoover wij er in de school van hoorden spreken, een slechten klank. Alleen de Kerk heeft een *jus proprium*, een *jus nativum* in huwelijkszaken! Laten wij echter voorzichtig zijn in ons oordeel; alles hangt af van de beteekenis, niet van den naam. Men leze eens aandachtig de door mij meegedeelde *Instructie* der Propagande. De Z.Eerw. Eyot, missionaris in Westelijk Tonkin had een bekeerling die, heiden zijnde, tweemaal een vrouw had genomen: eerst een heidensche, met wie hij gehuwd was tegen een burgerlijke wet in, en na deze verstooten te hebben, eene Christin, die geen dispensatie gekregen had. Nu bekeerde hij zich, en daardoor ontstond de vraag, wat te zeggen van beide huwelijken. De eerw. missionaris wendde zich tot de H. Congregatie der Propagande en dezer antwoord was: „Beide huwelijken zijn nietig. [Hij kan dus op nieuw trouwen, alsof hij nooit gehuwd ware.]

Hierover volge een verklaring". De daarop volgende verklaring of *Instructie* zet de kwestie duidelijk uiteen. Ofschoon er, zegt ze, onder ongeloovigen een waar huwelijk bestaat, toch kan dit enkel worden teruggebracht tot een „naturae et communitatis officium" en daarom alleen geregeld worden door het natuurrecht en de burgerlijke wet. Hieruit volgt, dat de vorsten, hetzij gedoopte hetzij ongedoopte, de volste macht behouden over de huwelijken hunner heidensche onderdanen, zoodat zij die door beletselen, welke met het natuurrecht of de goddelijke wet niet strijden, geheel en al ongeldig maken, niet slechts wat de burgerlijke gevolgen aangaat, *maar ook wat den huwelijksband betreft.* Immers zij kunnen tot welzijn van den staat een zekeren vorm en een of andere plechtigheid vaststellen voor de wettigheid en geldigheid van andere contracten, — waarom zouden zij dat ook niet kunnen bij het huwelijksverdrag hunner heidensche onderdanen? Hiervoor is geen reden aan te geven: „cum enim ratio sacramenti desit", 't is immers geen sacrament. Volgens de *Instructie* dus is de reden van onafhankelijkheid des huwelijks van de staatsmacht het sacrament-zijn. Daar dit onder heidensche onderdanen nooit bestaat, zal de vorst dat huwelijk eigenrechtelijk regelen, wanneer het noodig of wenschelijk is. De consultor, die op last der kardinalen deze *Instructie* maakte, kende natuurlijk genoegzaam hun gevoelen en wist zeker wel wat Pius VI als dwaling had veroordeeld. Al stelt hij het niet op den voorgrond, daaruit mag men niet opmaken, dat hij het huwelijk *niet* beschouwde als een *heilig verdrag.* Dat doet geen katholiek, zeker geen consultor der H. Congregatie, ja zelfs geen andersdenkende met gezonde hersens. De *Instructie* zegt alleen, dat *in casu* de burgerlijke wet van kracht is, indien er overigens niets aan ontbreekt, omdat het huwelijk tusschen twee ongedoopten geen sacrament is en diensvolgens de reden van onafhankelijkheid niet bestaat. Ziet de eerw. schrijver der *Studien* niet, dat de *Instructie* veel verder gaat dan ik. Maar zij gaat dan ook veel te ver, meent men? — Men leze aandachtig een gezagvoller document, n.l. de breve van Pius VI, 35 jaren vroeger gericht aan den bisschop van Motula.

„Een geloofspunt is het, zegt de H. Vader, dat het huwelijk, 't welk vóór de komst van Christus niets anders was dan een onverbreekbaar verdrag, na Christus' komst een der zeven sacramenten van de Nieuwe Wet is geworden. „Hinc fit ut ad solam

Ecclesiam, cui tota de sacramentis est cura concredita, jus omne et potestas pertineat suam assignandi formam huic contractui ad sublimiorem sacramenti dignitatem evecto, ac proinde de matrimoniorum validitate aut invaliditate judicium ferre."

De reden, waarom de regeling van het huwelijk uitsluitend en geheel aan de Kerk behoort, is juist daarin gelegen, dat het verheven is tot sacrament: „Si enim, hae causae *non alia ratione pertinent* ad *unum* Ecclesiae judicium, nisi quia contractus matrimonialis est vere et proprie unum ex septem Legis Evangelicae sacramentis.... ita omnes hae causae spectare debent unice ad judices ecclesiasticos, cum eadem sit ratio in omnibus" etc.

Men zou geneigd zijn op dit gezag aanstonds voort te redeneeren: dus behoort de wetgeving op den huwelijksband niet uitsluitend tot de Kerk, wanneer niet beide contrahenten Christenen zijn. Indien de eenige reden ontbreekt, dan zal noodzakelijk het gevolg uitblijven, *in casu* de algeheele afhankelijkheid van de Kerk. En daarom wellicht zijn voortreffelijke katholieke geleerden die meening toegedaan. Ik noem alleen Mgr. d'Annibale, die volgens Pater Smit (bl. 421 en 466) niet voor *eigen recht* kan worden aangehaald op grond der door mij geciteerde woorden, waarop onmiddellijk volgt: „Quocirca, si infidelis cum fideli coeat nuptias, *hae, si non utriusque jure coierint, irritae sunt*". Mij schijnt deze laatste bewering wel wat kras, omdat twee wetgevers, die krachtens eigen recht tegenstrijdige bepalingen *quoad vinculum* kunnen maken, moeilijk denkbaar zijn. Men dient m. i. te zeggen: òf de Kerk alleen — en dit *alleen* komt mij onbetwijfelbaar voor — òf de staat alleen zal dat huwelijk regelen, om 't even of het in den gedoopte sacrament zij al dan niet. Palmieri echter is van gevoelen, dat alles afhangt van de vraag, of dat huwelijk sacrament is *a parte fidelis? Anders zou het alleen aan de staatsmacht* toekomen (al heeft deze geen eigen recht). „En in dat geval, zegt hij (p. 97), zou de Kerk het wel kunnen *verbieden* aan den geloovige, omdat zij recht heeft over den persoon; maar dan is het niet genoegzaam te vatten, waarom *alleen de Kerk* het ongeldig kan maken (nl. door de *verscheidenheid van godsdienst* als beletsel vast te stellen). De reden immers, waarom alleen de Kerk ongeldigheid kan vaststellen, is *volgens Pius VI* deze: dat het huwelijks-verdrag sacrament is. „Si ergo ille contractus est pure naturalis (en dat zou het volgens

Palmieri zijn wanneer 't in den gedoopte de ratio sacramenti niet had) non poterit ab ecclesia sola irritari." Waarom zou de vorst dat bloot natuurlijk verdrag niet kunnen ongeldig verklaren, „*evengoed als het huwelijk tusschen twee ongedoopten*"? — Dat ik de onderstelling van Palmieri niet beaam, bewijst niets dan dat ik eigen recht zeer streng opvat, juist op grond der heiligheid, aan elk huwelijk eigen, zoodat het naar regeling van de Kerk alléén vraagt, wanneer deze *kan* plaats hebben, d. i. wanneer minstens één der contrahenten gedoopt is, ook al ontvangt hij geen sacrament.

Wanneer men dit aandachtig nagaat, komt men allicht tot de gevolgtrekking, dat eigen recht niet mag gevonnisd worden op grond, dat elk huwelijk heilig is en daarom onder geen tijdelijke macht als zoodanig mag vallen. Men is zóó gewoon geraakt aan de degelijke redeneering tegen hen, die het *huwelijk-sacrament* onder staatsbevoegdheid willen brengen, en zóó weinig gewend aan *dezen* strijd — d. i. tegen verdedigers van dat vorstenrecht, waar 't ongeloovigen geldt — dat iemand allicht zijn oude wapens grijpt, waar een geheel ander noodig is.

De vorst, die zonden straft met eigen recht, zoodra ze niet alleen zonden zijn, maar tevens *burgerlijke misdrijven*, omdat zij de openbare orde aanranden; de vorst, die in zekere mate, bij ontstentenis van het godsdienstig gezag, den godsdienst regelt, omdat deze niet alleen godsdienst is — en dus boven de eigen orde van den vorst uitsteekt — maar tevens de grondslag is van de moraliteit en diensvolgens onmisbare voorwaarde voor het bereiken van het staatsdoel; diezelfde vorst zal met hetzelfde recht de hoogste strafwet uitvaardigen, wanneer deze godsdienstige zaak, het huwelijk, dat *in casu* door niemand kan geregeld worden, zoozeer misbruikt wordt door wulpsche onderdanen, dat het burgerlijk welzijn, waarvoor hij als vorst zorg moet dragen, ten gronde dreigt te gaan. Dat is volgens den geest van het hoogere recht, in 't belang der godsdienstzaken zelve en strijdt geenszins met het innigst wezen van den godsdienst, zoolang een toestand voortduurt, die geheel en al strijdt met de heiligheid van het huwelijk, aangezien het huwelijk nooit door vorsten, maar steeds door priesters *moest* bestuurd worden, doch zoo vaak dat onmogelijk is, alleen door den vorst, als vorst, mag en moet worden geregeld — behoudens 't hooger recht.

IV.

Na deze duidelijke uiteenzetting zal, hoop ik, Pater Smit wel inzien, dat eigen recht zoo verwerpelijk niet is en gerust kan gehouden worden, zonder vrees voor miskenning der heiligheid ook aan het huwelijk tusschen ongedoopten eigen. Thans heb ik aan te toonen, dat evenmin in mijn werkje die miskenning mag gelezen worden, al was soms de uitdrukking misschien wat sterk of dubbelzinnig. Op bl. 431 zegt Z.E. dat ik „tevergeefs naar dat eigenlijk heilige van 't huwelijksverdrag gespeurd heb". Het compliment is al te vleiend om er niet even bij stil te staan. Vooraf een paar gewichtige vragen, waarvan hier bijna alles afhangt, wil men goed oordeelen over dit huwelijk. Die vragen zijn: 1°. is het huwelijk der ongedoopten *bovennatuurlijk* heilig? en 2°. behoort het rechtens tot de Kerk? Op beide vragen gaf ik duidelijk genoeg een ontkennend antwoord. Hoe denkt Pater Smit over die twee hoofdpunten in ons geschil? Om de geldigheid of ongeldigheid van het huwelijk door de wet nader te omschrijven, zegt hij, zou „de burgerlijke overheid draagster moeten zijn van het godsdienstig gezag in den bovennatuurlijken godsdienst". Doch „*tot het bovennatuurlijke* verheft zich de staat niet door eigen macht, maar slechts in zooverre hij de leiding aanneemt van een hooger, van een godsdienstig en bovennatuurlijk gezag" (bl. 440). Is dit duidelijk? Meent Z.Eerw. dat het huwelijk buiten het Christendom bovennatuurlijk heilig is? Of is het alleen dan in de bovennatuurlijke orde, wanneer het tevens sacrament is? In dit geval zal de staatsmacht zich dan ook niet zoo hoog verheffen moeten om een *lex vere dirimens* te kunnen maken. En vergeet men dan, dat het volk zelf, zoowel heidenen als Christenen, door een wettige gewoonte een bindend beletsel kunnen invoeren? Indien het volk dat vermag — en wie twijfelt hieraan met grond? — waarom de vorst alléén niet, hij die door God gezonden is om in Zijn Naam het hoogere recht te handhaven?

Het huwelijk behoort tot de godsdienstige orde, zal men zeggen, en deze is een hoogere ten opzichte der burgerlijke. Wie zal het ontkennen? Maar men bedenke, dat de godsdienstige orde tevens de basis is van de burgerlijke orde, en dat, al kan zij niet door den vorst geregeld worden *als godsdienstige* — waartoe hij de zending mist — zij het wel kan, inzoover ze onmiddellijk en rechtstreeks de uiterlijke verhoudingen raakt, wanneer er door verregaand

misbruik gevaar ontstaat, dat de burgerlijke orde zal ondermijnd en ten ondergang gevoerd worden.

De vorst kan nooit het huwelijk als godsdienstige zaak regelen. Maar wat hij kan is: de zedeloosheid zoo sterk tegengaan, dat hij van den eenen kant niemands rechten schendt, maar van den anderen zijn eigen orde redt; en dat kan hij eigenrechtelijk zonder te moeten optreden als noodhulp, zoolang zijn onderdanen zich onttrekken aan hun verplichting om het H. Doopsel te ontvangen. Anders zou hij m. i. juridisch onbekwaam zijn, zou de maatschappelijke ellende het gevolg wezen van de boosheid der burgers ja, misschien ook van zijn eigen nalatigheid, maar *tevens* van zijn onmacht als vorst; en de heiligste vorst ter wereld zou geen juridisch — voldoende middelen kunnen aanwenden om zijn zending te vervullen!

Hier merkt Pater Smit op (bl. 442): „De schrijver zal toch niet vorderen, dat God aan het menschdom, wanneer het zich in afgoderij en ongeloof werpt, toch al de godsdienstige rechten der geopenbaarde waarheid late behouden"? — Er is hier geen spraak van rechten behouden. Eenvoudig wordt er gemeend, dat zulk een schuldig volk, doordien het zich in afgoderij werpt, niet moet ontloopen aan het gezag in deze: zij verdienen waarlijk niet een vrijheid te behouden, die hun zedeloosheid zóó vrij spel geeft. Terwijl de geloovigen aan een tiental impedimenten gebonden zijn door het godsdienstig gezag, zouden *zij* geldig kunnen huwen, als zij slechts geen beletsel hebben krachtens het hoogere recht, en door verderfelijke huwelijken zouden *zij* individuen, huisgezin en maatschappij ongelukkig kunnen maken! Dit toch zou het gevolg zijn van hun boosheid te zamen met die onmacht. Want vaak zou de vorst er niets tegen vermogen, daar strafwetten en berooving van burgerlijke gevolgen hen veelal niet zouden treffen. Stellen we eens, dat de clandestiene huwelijken zwaar gestraft worden en geen burgerlijke gevolgen geven, ingeval zij worden voltrokken en met kroost gezegend. Wanneer de echtgenoot na zulk een huwelijk zijn vrouw verstoot, is hij buiten het bereik der strafwetten. Er is geen huwelijk, alleen concubinaat, in 't oog des wetgevers, en toch in geweten zijn ze gehuwd en echtbreuk volgt van beide kanten, als zij na de scheiding een andere wederhelft nemen. Die ramp ware voorkomen door eene *lex dirimens!* En zoo kan men andere gevallen stellen, die in het leven van een bedorven volk menigmaal voorkomen. Daarom verdedigen vele

schrijvers dat vorstenrecht tegen al wie het ontkennen; de meeste geven nagenoeg geen verklaring, hoe zij dat recht opvatten; Pater Smit noemt het recht *van noodhulp*, en wij liever *eigen* recht. Is de vorst dan geen hulp in den nood zijner maatschappij? Zeker, alleen in geval van noodzakelijkheid mag hij huwelijksbeletselen vaststellen; maar daardoor wordt zijn optreden nog geen optreden in hoedanigheid van noodhulp, maar geschiedt het uit eigen bevoegdheid, d. w. z. inzoover en alleen omdat hij vorst is, en hier niemand dan hij hulp kan aanbrengen. Het rechtmatig godsdienstig gezag regelt het huwelijk zijner onderdanen niet alleen eigenrechtelijk en uitsluitend, maar ook als godsdienstzaak; de vorst der heidensche onderdanen, ook eigenrechtelijk en uitsluitend, doch slechts als handeling die rechtstreeks en onmiddellijk het tijdelijk welzijn raakt; meer is niet noodig en wordt dus niet verondersteld zonder noodzakelijkheid!

Op de tweede vraag: of nl. het huwelijk der heidenen rechtens tot de Kerk behoort, antwoordt Pater Smit nog ondubbelzinniger. Op bl. 430 schrijft hij: „Ook het huwelijk, gelijk elke godsdienstige en heilige handeling, mag gerekend worden onder de macht en bevoegdheid der Kerk te staan, en de Kerk zal... hare bevoegdheid ook uitoefenen metterdaad, mits geen gebrek in de huwende personen eenig huwelijk, tegen den eisch der godsdienstige handeling, aan hare zorg ontscheure". Men zou zeggen, dat Z.Eerw. der Kerk het recht op ieder huwelijk toekent, maar de uitoefening alleen *dan* geeft, wanneer geen gebrek aanwezig is, zooals *in casu* hun ongeloof. Is dit zoo, mag men vragen? Heeft de Kerk recht zonder recht van uitoefening, of ontbreekt het recht zelf? In dit laatste geval behoort het huwelijk der heidenen niet tot de Kerk, vermag zij desaangaande niets! Eerst wanneer het gebrek wordt weggenomen, kan er spraak zijn èn van het recht zelf, èn van de uitoefening. Moeten de contrahenten eerst het H. Doopsel ontvangen, om onder de rechtsmacht van de Kerk te vallen, dan heeft de Kerk te voren geen recht over hen. Dit nu is mijn bescheiden meening en het uitgangspunt van mijn redeneering. Zegt men met Pater Smit, dat het huwelijk rechtens tot haar behoort, al kan zij volgens goddelijke beschikking geen gebruik maken van dat recht, zoolang de contrahenten in 't heidendom blijven, dan kent men m. i. aan de Kerk jurisdictie toe over ongedoopten, omdat jurisdictie niet alleen in de uitoefening bestaat, maar in het recht zelf. Ten gevolge dezer opvatting noemde ik Perrone's bewering (dat het huwelijk

ten allen tijde onder het godsdienstig gezag stond), in zoover ze de heidenen aangaat, zeer onjuist. Dit ware verbazend geweest, zegt Pater Smit, indien hier niet klaarblijkelijk misverstand in 't spel geweest was: „Perrone bedoelt namelijk, dat het huwelijk om de bovennatuurlijke orde, waartoe het menschdom van zijne schepping af werd opgevoerd, steeds onder de door God gestelde priesterschap heeft *moeten* staan" (bl. 441). — Dat P. het zoo bedoeld heeft en Pater Smit het *ook* zoo bedoelt, geloof ik gaarne. Doch dat is ver buiten de kwestie: wie *in casu* recht heeft om het huwelijk te regelen? Wij vragen niet — 't zij tot vervelens toe herhaald: wat *zou moeten* zijn, maar wat *is?* Dat alle menschen Christen moesten wezen, dat elk huwelijk sacrament en dus onafhankelijk van den staat en alleen van de Kerk afhankelijk zijn moest, betwijfelt niemand onzer, hetzij men *eigen* recht verdedige of *niet-eigen*. Maar wij vragen, wat *nu* de rechtstoestand is, gelet op den onrechtmatigen toestand der contrahenten. Wie regelt *nu* die zaak krachtens recht van Boven ontvangen? En dan antwoorden wij: de *vorst* heeft dat recht, niet de Kerk. Bij Pater Smit zal dat niet-eigen recht zijn; bij ons — eigen recht; bij de bestrijders van *alle* recht, zooals Perrone, heet het ondubbelzinnig genoeg: „At facilis responsio: si qua ulterior necessaria sit legislatio... de matrimonii vinculo, a Deo sive immediate sive mediate *per sacram auctoritatem* proficiscitur". Is het natuurrecht en de positief-goddelijke wet niet toereikend, zelfs niet in verbond met strafwetten en berooving van de burgerlijke gevolgen, dan moet volgens hem òf wel God onmiddellijk, òf wel het godsdienstig gezag in den nood voorzien; van den vorst is nooit of nimmer spraak, noch als vorst, noch als noodhulp. En dat blijkt uit heel dat hoofdstuk, een paar zinsneden uitgenomen, waarin, als voelde hij de onhoudbaarheid zijner stelling, gezegd wordt dat „*misschien in een heidensche maatschappij, als alle godsdienstig gezag ontbreekt, om grooter kwaad te voorkomen*, op den burgerlijken wetgever *dat recht eenigszins overgaat*" (p. 460). Geen wonder, dat wij Perrone houden voor bestrijder van *alle* recht om *leges vere dirimentes* uit te vaardigen, en niet *alleen* van eigen recht, zooals Pater Smit zegt (bl. 420). Wil men dus zeggen, dat het huwelijk *zou moeten* behooren tot de Kerk en dat uitdrukken door „rechtens", dan zegt men een groote waarheid, maar ze mag hier geen verwarring brengen. Wil men daarmee beweren, dat de Kerk recht *heeft*, maar zonder het te kunnen uitoefenen, dan zegt men naar mijn

bescheiden meening te veel. Vóór het Doopsel is er nog geen recht, behoort het huwelijk, in dien treurigen en onrechtmatigen toestand aangegaan, niet rechtens tot de Kerk, maar tot den vorst, d. i. hij alleen kan desgevorderd, met eerbiediging van het hooger recht, beletselen vaststellen.

Pater Smit meent verder: „dat ik te veel gelet heb op hetgeen feitelijk was onder de heidenen, en te weinig op hetgeen wezen moest volgens de beschikking Gods en de bestemming van den mensch" (bl. 441). Het antwoord ligt in 't zooeven gezegde. Ik heb zeer goed gelet op het hemelsbreed verschil tusschen beide in ons vraagstuk en hoop daarmee genoegzaam bewijs geleverd te hebben van mijn stelling: „Hoc nihil facit in quaestione nostra". Alle menschen moesten onderworpen zijn aan de Kerk, maar zoolang zij niet gedoopt zijn, heeft de Kerk geen recht op hen; dat is het juridisch gevolg van hun onrechtmatigen toestand of, juister, het gevolg van 't onwrikbaar rechtsbeginsel, dat de bevoegdheid van 't maatschappelijk gezag zich niet uitstrekt over degenen, die niet tot de maatschappij behooren.

Thans blijkt aanstonds, hoe ik dien zoogenaamden kunstgreep doen kon met betrekking tot 's Pausen woorden. In de Encycliek *Immortale* zegt de H. Vader: Al wat derhalve in de menschelijke zaken eenigszins heilig is, al wat het heil der zielen en de vereering van God betreft, hetzij uit zijn natuur, hetzij in betrekking tot zijn doel, dat alles *behoort* tot de macht en de bevoegdheid der Kerk „*id est omne* in potestate arbitrioque Ecclesiae". Op twee manieren kan men hierop voortredeneeren, maar ééne zal natuurlijk een valsche gevolgtrekking geven. Pater Smit redeneert: Welnu het huwelijk is altijd uit aard en instelling heilig. Dus moet elk huwelijk, overeenkomstig zijn wezen en oorsprong, tot de macht en de bevoegdheid der Kerk behooren (bl. 428). Bij mij luidde het: Welnu het huwelijk der heidenen behoort niet tot de Kerk. Dus is het niet heilig in den hier bedoelden zin, maar slechts in wijderen.

Dit betoog schijnt ZEerw. al te kunstig. Mij daarentegen scheen het een eisch der gezonde logica aldus te redeneeren. Waarom? Om de m. i. valsche conclusie: dus *behoort* dat huwelijk tot de macht en de bevoegdheid der Kerk, te ontloopen. Dat kon, dacht mij, de H. Vader niet zeggen, en hij zou het implicite wél zeggen, indien de heiligheid des huwelijks als *minor* mocht genomen worden. Is dan de gevolgtrekking van Pater Smit niet juist? Gedeeltelijk

slechts. Is ze *zakelijk* waar, dan deugt ze *vormelijk niet*, en is ze *vormelijk goed*, dan mist ze, naar mijn bescheiden meening, de vereischte waarheid. Zooals de conclusie daar ligt, zegt ze een onomstootbare waarheid: „Elk huwelijk *moet* tot de macht en bevoegdheid der Kerk behooren". Maar de major *id est omne*, dit alles *behoort*, eischt de gevolgtrekking: Dus *behoort* elk huwelijk tot de macht en bevoegdheid der Kerk, en deze formaliter goede gevolgtrekking is m. i. onwaar in zich zelve. Om dit bezwaar te ontloopen moet men de ijzeren wet der logica schenden. Dit is niet zóó erg, maar toch erg genoeg om er voor terug te schrikken! Wij mogen het groote onderscheid tusschen wat *moest* zijn en wat *is* niet uit het oog verliezen in ons twistpunt; het antwoord op het eerste wordt hier niet gevraagd; 't geeft geen antwoord op het tweede, waarom het hier te doen is. De vraag is en blijft: heeft de vorst in de gegeven omstandigheden de noodige bevoegdheid om *leges dirimentes* te maken of heeft hij ze niet? De H. Vader nu zegt in de aangevoerde zinsnede niet wat *moest zijn*, maar wat werkelijk *is:* die heilige zaken *behooren* tot de macht en de bevoegdheid der Kerk. Valt dus het huwelijk der heidenen onder die zaken, waarover de Paus spreekt, dan moet men besluiten, dat het huwelijk der heidenen tot de Kerk *behoort*.

Omdat mij zulks onwaar scheen, en omdat de Paus, hadde hij willen zeggen wat Pater Smit Zijne Heiligheid laat zeggen: „dat elk huwelijk *moet* behooren tot de Kerk", daarvoor wel een passend woord zou gebezigd hebben, meende ik, dat hier alleen van Christenen spraak is en alleen dus van hun huwelijk kan gezegd worden, dat het behoort tot de Kerk, en niet van de heilige zaken onder heidenen; dat bijgevolg de conclusie van geen huwelijk onder heidenen mag reppen, al is dit huwelijk uitteraard heilig. En het is duidelijk genoeg, dat de H. Vader alleen van de gedoopten spreekt, uit het onmiddellijk voorafgaande: „Quia utriusque [auctoritatis] imperium est *in eosdem*" etc. Dat kan van heidenen niet gezegd worden: zij behooren maar tot één gezag, nl. het burgerlijke. Dat is een natuurlijk gevolg van hun toestand, die, hoe strijdig ook met Gods wil en met het innigst wezen van den godsdienst als dusdanig, toch invloed uitoefent op den rechtstoestand en maakt, dat de Kerk geen recht over hen heeft tot op het oogenblik, dat zij hun onrechtmatigen toestand verlaten, het H. Doopsel ontvangen en zoodoende in een anderen rechtstoestand overgaan, zij en al hun godsdienstzaken.

Hierop nu grondde ik mijn meening, dat onderscheid gemaakt moet worden tusschen *eigenlijk* heilige zaken en heilige *in wijderen zin*. Van gene zegt de Paus, dat zij behooren tot het geestelijk gezag; van deze spreekt hij niet. Al wat behoort tot de Kerk noemde ik eigenlijk heilig, om 't even of het bovennatuurlijk is uitteraard, òf door verheffing alleen, òf zijdelings. Wat niet van haar afhangt, omdat de personen van haar onafhankelijk zijn, dat noemde ik in wijderen zin heilig. En inzoover kan Pater Smit zijn dubbelzinnige uitdrukking verdedigen: in dien zin heb ik waarlijk „naar het eigenlijk heilige van het huwelijksverdrag te vergeefs gespeurd" (bl. 431). Zoo verdedigen andere geleerden — en ik heb hun meening aangehaald in de overtuiging, dat ze niet alleen onschuldig, maar ook wijsgeerig verantwoord is — dat het huwelijk niet behoort tot de eigenlijk godsdienstige handelingen, geen *actus religiosus stricte dictus* is. Zij toch houden rekening met het gemengd karakter van deze godsdienstige handeling. Wat Cavagnis meent is ook het gevoelen van den uitmuntenden Stöckl: het huwelijk is vóór zijn verheffing tot sacrament geen wezenlijke godsdienstakt (*Lehrb.* IIIe Abth. S. 327—330, Ed. 1887); ik noem hem bij voorkeur, omdat Pater Smit hem tweemaal ten onrechte aanhaalde. Men verwerpe onze opvatting, doch gelieve er geen miskenning in te zien van de heiligheid, ieder huwelijk eigen. Wat de laatste meening aangaat, had de schrijver m. i. voorzichtiger gedaan, als hij, op het voorbeeld van Costa-Rossetti, met een „transeat" geantwoord had.

Maar ik ontkende toch de geheimzinnige beteekenis, die ook gevonden wordt in het huwelijk der ongeloovigen? Dit is zoo. Daar het voor mij een zeer ondergeschikt punt was en ik er niet aan twijfelde, of de meening van S. Thomas, Bonaventura en anderen wel overeenkwam met het woord van den Apostel: „Ego autem dico in Christo et in Ecclesia", verzuimde ik verder onderzoek. Bij nadere inzage, laat ik die bewering volgaarne vallen, natuurlijk echter zonder de gevolgtrekking van Pater Smit aan te nemen: „wat zoodanig is kan de leiding der staatsmacht niet aannemen, tenzij als noodhulp" (bl. 449). Die geheimzinnige beteekenis in deze *res sacra* is hoegenaamd geen beletsel voor een eigen recht der vorsten ten opzichte der ongedoopten. Pius VI, de *Instructie* en de uitmuntende schrijvers, welke dat recht zelfs dán nog laten, „als er geen sacrament is, òf althans een van beide partijen niet gedoopt is", lieten zich door die bedenking niet terughouden. Altijd

blijft het waar, dat de vorst dat huwelijk regelt, omdat het onafhankelijk is van de kerkelijke wetgeving, en omdat zijn tusschenkomst gevorderd wordt om aanslagen af te weren van de openbare orde, waarvoor hij en hij alleen moet waken, juist omdat hij vorst is 1).

Verder wijst Z.Eerw. op mijn bewering, dat alle menschelijke handelingen eigenlijk heilig moesten heeten, indien het huwelijk zulks ware (bl. 431). Dit is wel in staat om een scheeve voorstelling te geven van mijn opvatting. T. a. p. zeide ik, dat de verhouding, die er bestaat tusschen eene handeling en 's menschen bestemming tot een bovennatuurlijk doel, niet genoeg is om die handeling eigenlijk godsdienstig, heilig, te doen zijn. Want daar alle menschen die bestemming hebben ontvangen van God en daarop hunne handelingen moeten richten en eenmaal rekenschap zullen geven van alle handelingen, met vrijheid verricht, is die verhouding daar aanwezig, en zouden ze dus inzoover *res sacrae* zijn in eigenlijken zin, althans zijdelings. En op dezelfde bladzijde

---

1) Het bevreemde Pater Smit eenigszins, zegt hij (bl. 449), dat ik uit de heiligheid der opvoedingstaak redeneerde om te verklaren, hoe de vorst op deze heilige zaak iets vermag, als het noodig is en alle godsdienstig gezag ontbreekt. Evenals die heiligheid daar geen beletsel is voor den vorst om de zorgelooze ouders te mogen dwingen door strafwetten, zoo is ook de heiligheid van dit huwelijk geen beletsel voor zijn recht, indien zedelooze ongeloovigen misbruik van het huwelijk maken en den staat ten ramp zijn. „Toch nimmer zoo — zegt Pater Smit — dat de staatsmacht het als haar *eigen* recht beschouwt de kinderen groot te brengen; dat zij als burgerlijke overheid over de godsdienstige opvoeding beslist". Natuurlijk niet: deze twee punten liggen dagreizen ver van elkander: dat de staat ten opzichte *van heidenen* eigenrechtelijk tusschenbeide komt, wanneer de ouders grootelijks hun plichten verzuimen, dat ja meende ik; dat hij de kinderen zou kunnen grootbrengen en over hun godsdienstige opvoeding beslissen, is een onmogelijke bewering, die men niet mag zoeken, waar ze niet uitdrukkelijk ligt. „Dat is de heilige taak der ouders onder toezicht van het rechtmatig geestelijk gezag". Zeer zeker, maar we gaan hier uit van de veronderstelling, dat dit gezag *in casu* ontbreekt. En dan, zeg ik, komt de vorst tusschenbeide, om eigenrechtelijk de misbruiken tegen te gaan, de verregaande nalatigheid te straffen, het onrecht tegen andere burgers, hier die kinderen, te breidelen, met eerbiediging altijd van 't hooger recht. Dat bedoel ik, en 't mag niet bevreemden, dunkt me.

werd gezegd, dat voor die eigenlijke heiligheid evenmin voldoende is: 1° dat zij het geweten raakt, noch 2° dat zij in nauwe betrekking staat met 's menschen laatste einde, noch 3° dat God zelf de insteller en het doel er van is, noch 4° dat zij in vele plaatsen *sacramentum* genoemd wordt. Bewijst elk dezer gronden te weinig, dan leveren alle saamgenomen nog geen klemmend bewijs van heiligheid in eigenlijken zin en van de plaats, die 't huwelijk inneemt onder de heilige zaken, welke volgens den Paus werkelijk behooren tot de macht en de bevoegdheid der Kerk. En zoo meende ik genoegzaam te doen voelen, dat in het karakter van dit huwelijk tusschen ongedoopten, hoe verheven handeling het ook zij, geen reden genoeg ligt om het van staatsbemoeiing *quoad vinculum* los te maken. Hierin zal toch wel geen miskenning liggen van het huwelijk! Men deele deze opvatting niet, vrijheid blijheid ook in deze; maar men zegge niet, dat zij aandruist tegen de gedachte des H. Vaders. Wanneer wij ontkenden, dat het huwelijk een heilige zaak is, of beweerden, dat eene regeling door den vorst niet strijdt met haar innigst wezen, dan ja zouden we in botsing komen met de duidelijke uitspraak des Pausen. Maar wat we zeggen is: dat *in casu* die regeling alleen mogelijk is, omdat geen godsdienstig gezag recht heeft op de heidenen; dat daarom de staatsmacht kan en moet optreden om dit huwelijk — niettegenstaande zijn heilig karakter in wezen, oorsprong en bestemming — te regelen, indien het noodig is voor het algemeen welzijn; eindelijk, dat de staatsmacht dit eigenrechtelijk zal doen, wanneer maar geen inbreuk wordt gemaakt op het goddelijk recht, dat het huwelijk op de eerste plaats regelt. Van deze stelling zal wel niemand met grond kunnen beweren, dat zij onhoudbaar is met het oog op de leer der Kerk.

V.

Na deze uiteenzetting zal het geen bevreemding wekken, dat Perrone met al zijn geleerdheid en pogingen er niet in slaagde de nieuwere sententie te doen zegevieren. Ik kan thans niet aantoonen, dat in zijn bestrijding van alle recht, behalve van 't geen hij erkent (p. 441—442), nog al wat verwards is. Velen volgden hem zooals blijkt uit de lange rij door P. Smit (bl. 419) aangehaald. Toch meene men niet, dat zij *alleen eigen recht* bestrijden en een *buitengewone* bevoegdheid aannemen. De meesten

der aangehaalde schrijvers verwerpen *alle* recht om *leges dirimentes* te maken. Zoo o. a. Feije, Zigliara, Stöckl, Liberatore. Niemand deed het zoo sterk als de Curley; maar deze zal geen bezadigd denker overhalen. Bellesheim echter neemt sinds lang *jus proprium* aan. Enkelen erkennen die bevoegdheid als recht op bijkomenden titel, vooral Palmieri. Pater Smit kon aanleiding geven tot misverstand: Palmieri, zegt hij (bl. 420) „die met alle beslistheid ontkent, dat de vorsten als tijdelijke heerschers ooit dirimeerende beletselen konden vaststellen, houdt tevens staande, dat hun onder heidenen die bevoegdheid wel toekwam, voor zoover *per accidens* de behartiging der godsdienstige belangen op hen overging". Een enkele zinsnede moge doen zien, dat Palmieri's gevoelen hiermede niet volledig is weergegeven: hij zegt: „Non negamus principem habere potestatem in matrimonium eo quod est simpliciter matrimonium; sed in matrimonium eo quod est res sacra et sacramentum. *Si tantum est res naturalis*, ut matrimonium infidelium vel Judaeorum, concedimus principi autoritatem leges ferendi *irritantes quoque de illo*".

Wat nu de door mij aangehaalde schrijvers aangaat, Pater Smit cijfert ze allen weg, behalve Cavagnis. Of wel ze spreken niet van *eigen* recht, òf wel ze hebben geen gezag, omdat ze hun bewering gronden op de veronderstelling, dat het huwelijk der heidenen maar een burgerlijk contract is, wat na de uitspraak van Pius VI niemand meer kan volhouden. Dit laatste zou zeker waar zijn, indien zij het huwelijk, buiten de Kerk, hadden gehouden voor een gewoon burgerlijk verdrag; want daarvan spreekt de H. Vader, blijkens de onmiddellijk in dezelfde zinsnede volgende woorden, welke mijn bestrijder weglaat: „atque adeo civili potestate solubilem". Zeggen, dat het huwelijk een louter burgerlijk verdrag is, en dus geen natuurlijk verdrag, *divino jure institutus*, dat onontbindbaar is — dit ja is de hier bedoelde en veroordeelde dwaling; en daaruit redeneeren is hier te veel bewijzen. Doch men kan het *mere civilis* nemen in dezen zin, dat het huwelijk, — zoo verheven en heilig, zoo geheel verschillend van andere contracten en vooral onverbreekbaar — geregeld moet worden door het gezag, waaronder de contrahenten staan, en dus, wat de heidenen aangaat, door de burgerlijke wet. Inzoover nu is het huwelijk zeker geen bloot natuurlijk verdrag, maar toch eenigszins afhankelijk van de burgerlijke wet en inzoover tevens burgerlijk contract, ja *mere civilis* in dien zin, dat geen andere *positieve* wetgeving het kan regelen.

Daarmee wordt geenszins door genoemde schrijvers ontkend, dat het huwelijk, en dat wel op de eerste plaats, iets anders is, dat het door den wetgever nooit kan ontbonden worden enz. Zij gaan daarvan uit, dat de hoogere wet moet worden aangevuld, indien het noodig is, en dat zulks onder heidenen alleen door den vorst kan gedaan worden, alleen door de burgelijke wet. Deze schrijvers mogen zeker nog een woordje meespreken in onze kwestie. Verricelli en Franciscus a Breno b.v., uitmuntende schrijvers, die in de practijk van den H. Stoel groot gezag hebben en tegenwoordig nog trouw geraadpleegd worden door de congregatiën, zijn waarlijk rechtzinnig genoeg in hunne leer! 't Zal toch wel niet noodig zijn om, als men een godsdienstige handeling van *gemengd* karakter bespreekt van haar burgerlijke zijde, altijd en overal dat godsdienstige op den voorgrond te brengen? Men geeft daardoor immers niet te kennen, dat men 't godsdienstig karakter loochent. Dit geldt eveneens van de *Instructie:* al spreekt zij niet van de heiligheid, ook aan het daar behandelde huwelijk eigen, maar alleen van de regeling door het burgerlijk gezag, zij ontkent dat karakter zeker daarmee niet; er werd niet naar gevraagd, er bestond geen twijfel over; alleen gold het de vraag, of het huwelijk *in casu* van de staatsmacht afhangt *quoad valorem.*

Wat eerstgenoemde schrijvers aangaat, dat zij niet uitdrukkelijk van *eigen* recht spreken maar evengoed door recht *van noodhulp* kunnen verklaard worden, geef ik toe. Doch ik voor mij houd de sententie van eigen recht voor veel redelijker en eenvoudiger dan een bevoegdheid op buitengewonen titel, die toch alleen kan toegegeven worden, omdat de vorst vorst is: 't ware een niet-eigen bevoegdheid op titel van eigen recht, *eigen* recht om *niet-eigen* recht uit te oefenen. Waartoe die omweg om toch uit te komen bij de kracht der *lex dirimens?*

Indien er moeilijkheid ware in onze meening — ze werd zóó niet weggenomen, maar verplaatst. Daarom houd ik anderen, die van *recht zonder meer* spreken, voor vrienden van dit onschuldig en redelijk *jus proprium.* Te meer, omdat zoo weinigen dit ondergeschikt punt aanraken en dan nog nu eens het woord *devolutivum*, dan weer *nativum* of *proprium* bezigen; terwijl de enkele schrijvers, die het opvatten als *buiten*gewone bevoegdheid, daarop alle klem leggen, alsof er alles van afhing. Doet men dat niet, dan mag men geacht worden die bevoegdheid in de staatsmacht te erkennen, omdat zij ze noodig heeft voor 't welzijn van

den staat, waarvoor zij eigenrechtelijk zorgt door de noodige wetgeving overeenkomstig de goddelijke wet. — Wanneer b.v. de H. Alphonsus eenvoudig zegt, dat de ongeloovigen in den Kerkelijken Staat aan de canonieke huwelijkswetten onderworpen zijn, dan moet hij gemeend hebben, dat de Paus-Koning recht had om hen te binden in geweten. Dat hij volgens den H. Alphonsus dat niet kan als Paus, en niet als Koning, maar wel als noodhulp, behoeft men niet te vermoeden, of ik bedrieg me. En de H. Thomas? Hij zegt met zijn gewone helderheid: „Indien eenig positief recht de verscheidenheid van eeredienst tusschen heidenen als beletsel stelt, dan *is het* [huwelijk] *belet*". Pater Smit zegt genoegzaam te begrijpen, waarom deze plaats niet in het debat gemengd werd, omdat n.l. daaruit niets te besluiten valt: de H. Thomas beslist niet (bl. 464). Mij dunkt, dat de H. Thomas ten volle antwoordt op de vraag, of de vorst een beletsel kan stellen. „Indien hij het doet, dan is het huwelijk belet, ongeldig"! Dit zou natuurlijk niet mogelijk zijn zonder recht der staatsmacht: want de valsche priesterschap als dusdanig heeft zeker geen macht; de Kerk evenmin; en het goddelijk recht is er buiten. Alleen de vorst, met de noodige macht door God aangesteld om zijn volk te besturen, kan hier optreden. Wat de H. Thomas niet beslist, is het feit, *of* er ergens zulk een burgerlijke wet bestaat; iets wat ver buiten onze *rechts*kwestie ligt. Kunnen misschien zijne woorden alleen de louter burgerlijke gevolgen bedoelen? Kom, laat dezen leeraar toch niet zeggen: dan is het huwelijk *burgerlijk* nietig, en dat kan niet voortvloeien uit het goddelijk recht, noch uit de bevoegdheid der Kerk, die zich niet uitstrekt *tot de heidenen!* 't Ware niets gezegd en minder nog. 't Is waar, hij behandelt de kwestie niet opzettelijk, zooals ik het onwillekeurig voorstelde. Overigens is het hier alleen te doen om zijn gevoelen in deze — en dat is zonneklaar. Alleen kan er twijfel zijn omtrent zijne opvatting van dat recht. Doch, zooals ik boven zeide, ik geef die verklaring, welke mij zelven het redelijkst voorkomt en vrees, dat wie bij den H. Thomas aankwam met een overbodig recht van noodhulp, zou worden afgewezen met het gouden woord: „Nobilitatis est operari per pauciora, si aeque bene per pauciora res fit".

Doch deze schrijvers ter zijde gelaten, behalve op mijn gevierden leermeester had ik kunnen wijzen op Mgr. Santi, die zich geheel aansluit bij zijn collega, zooals blijkt uit de *Praelectiones* (L. IV, p. 35); op Bellesheim, die reeds meermalen, meen ik, blijk gaf

van zijn bekeering (Vgl. o. a. *Litt. Handw.* Febr. 87); op Craisson, wien de meening „posse id pricipes *ex natura rei*" het meest toelacht enz. — Voor deze mijne meening verklaren zich Hettinger, d'Annibale, Wernz, Vering, von Hammerstein, von Scherer; mijn welwillende rechters in *Scienza e Fede*, *Folium Periodicum Goritiense*, *Dogma y Razon* 1) enz.

Grandclaude laat op de thesis, onlangs nog in het Collegium Germanicum verdedigd, zijn eindoordeel volgen: „Il est donc certain que, dans les écoles de Rome, la doctrine mise en avant par le P. Perrone, embrassée par le P. Liberatore, le Cardinal Tarquini et soutenue si poétiquement par le R. P. de Curley, n'est devenue commune ni dans les écoles de Rome ni parmi les théologiens qui ont écrit dans ces derniers temps. Nous sommes donc d'avis que M. R. embrasse le sentiment le plus vrai, qu'il défend d ailleurs avec une remarquable compétence théologique et une grande vigueur de logique. Comme conclusion générale nous ne croyons pas pouvoir partager l'opinion du R. P. de Curley, et les raisons alleguées par le docte et brillant publiciste ne sauraient ébranler ni contrebalancer les arguments serrés et puissants du savant auteur de la brochure qui a pour titre: *De Competentia Civili*" 2).

Dit zij meer dan genoeg om te doen zien, dat het *jus proprium* der oude school voorloopig nog geen gevaar loopt. Geen wonder met het oog op de drie documenten.

VI.

Pater Smit noemt deze drie documenten belangrijk en tracht aan te toonen, dat zij geen bezwaar leveren voor de bestrijders van eigen recht. Ik bepaal mij thans tot enkele aanmerkingen, veronderstellend dat de stukken zelve den lezers dezer repliek genoegzaam bekend zijn 3).

---

1) Op de vroeger aangehaalde woorden volgt: „Grande es la autoridad de Perrone, pero tradicional es en las escuelas la especial competencia de nuestro Sanchez en cuestiones matrimoniales, y en la que nos ocupa, siguiò la opinion general hoy valientemente sostenida y con nuevos datos apoyada por R. Los argumentos en que se apoya este escritor para pulverizar la opinion de Perrone nos parecen convincentes y sobre todo tienen a su favor las resoluciones de las Sagradas Congregaciones de Propaganda y de la Inquisicion".

2) *Le Canon. Contemp.* Juillet 87.

3) Vgl. *De Katholiek*, Dl. XCII, bl. 129

Wat de beslissing der Propagande aangaat, zou men vooreerst reeds zeggen kunnen, meent Z.Eerw., dat *in casu* geen huwelijk had plaats gehad bij gebrek aan de noodzakelijke toestemming: de heidenen hebben bijna geen denkbeeld van een huwelijk voor levenslang en als zij dan nog een plechtigheid verzuimen, zonder welke naar hun schatting een huwelijk onmogelijk is, „dan laat zich niet aannemen, dat deze mensch den noodzakelijken wil heeft gehad, om met die vrouw in den echt te treden" (bl. 469). — Meent men dan, dat de H. Congregatie de ongeldigheid maar veronderstelt *ex communiter contingentibus?* Meent men, dat de missionaris dan den casus zou voorgesteld hebben gelijk hij werkelijk deed: de heiden heeft een plechtigheid achterwege gelaten, welker verwaarloozing *volgens de wetgeving van Tonkin* als dirimeerend beletsel geldt? Hadde hij gezegd: „volgens de meening van den man", dan kon met meer recht die gissing gemaakt worden. Daarbij dient hier in 't oog gehouden, dat de Tonkineezen wèl een denkbeeld hebben van het huwelijk in tegenstelling van concubinaat. 't Is waar, de onontbindbaarheid nemen zij misschien in ruimeren zin, zooals onze protestanten. Doch wat doet dit aan de geldigheid van hun echt, indien zij de voorwaarde van scheiding in dit of dat geval niet hebben uitgedrukt? En dat zulks hier geen plaats had, blijkt genoegzaam uit de vraag en uit het antwoord, dat door de *Instructie* nader verklaard wordt. Dat men per se hieruit geen *eigen* recht kan halen, transeat: in Rome behandelt men de hoofdzaak, niet de ondergeschikte punten.

De tweede beslissing door het H. Officie gegeven, laat zich volgens Pater Smit weer best verklaren door een recht van plaatsvervanging. „Zelfs zou men kunnen meenen, dat ook dit weinige nog niet geheel zeker is: want al twijfelde de Congregatie nog ietwat in de theorie, dan kon zij toch zulk een veilig voorschrift geven omtrent de practijk" (bl. 470). — In de akten, die ik (p. 71) citeerde, vindt men (op p. 584 der *Acta* bij het Dub. XIV) iets meer dan op p. 566, n. l.: „In 1786 werd door den Vic. Apost. van West-Tonkin de oplossing gevraagd van eenzelfde geval. De H. Vergadering (de Prop.) verzond het dubium naar die van 't H. Officie. Deze H. Congregatie betwijfelde vooreerst het bestaan van 't beletsel in dit geval en wilde in deze vraag niet treden". Dit bewijst, dat de Congregatie van 't H. Officie voorloopig geen uitspraak deed. Acht en zestig jaren later vroeg dezelfde Propagande weer om oplossing van eenzelfde geval. En thans antwoordt het H. Officie

op eene wijze, die zonder erkenning van het recht der vorsten niet kan verklaard worden. *In dubio de valore* wordt de geldigheid van 't aangegane huwelijk verondersteld; hier integendeel de ongeldigheid; er is dus geen *dubium* zelfs. En geen andere grond werd aangevoerd in de vraag dan het *burgerlijk beletsel*, geen andere gissing te verstaan gegeven in het antwoord. Het wil mij voorkomen, dat diezelfde voorzichtige Congregatie — welker onderzoek de rechtskwestie betreft in 't algemeen — toen zij, na bijna 70 jaren, niet aarzelde eene beslissing te geven, meer deed dan uit voorzorg dispensatie voorschrijven en alleen voor de practijk een veilig voorschrift geven. Intusschen per se volgt daaruit geen *eigen* recht; 'k ben de laatste het te beweren.

Het derde document eindelijk, de *Instructie*, schijnt aan Pater Smit in mijn voordeel te beslissen. Doch men overschatte het niet! Immers vooreerst is niet bewezen, „dat het ontwerp dezer instructie onveranderd is goedgekeurd en verzonden en kan het dus met volle zekerheid voorloopig nog maar beschouwd worden als de uitdrukking van het gevoelen des consultors" (bl. 472). — Dit moge waar zijn, ook dan heeft het groote waarde. Men kan niet veronderstellen, dat een consultor, die ingelicht wordt nopens zijn stof en dus in den geest der kardinalen zijn ontwerp toelicht, een prulwerk zou gemaakt hebben, d. i. de kracht dier *lex dirimens* zou aangeven als grond der vorige beslissing en als leiddraad bij volgende gevallen, terwijl zij gegeven zou zijn op geheel anderen grond! — Maar al zou later onbetwistbaar blijken, zegt Pater Smit, dat ze onveranderd is goedgekeurd en verzonden, dan ware nog geen volle kracht toe te kennen aan het theoretisch gedeelte. — Dat de *Instructie* onveranderd goedgekeurd en verzonden is, heb ik nooit *als zeker* willen beweren, maar ik zou meer grond hebben om het te bevestigen dan om het te betwijfelen, te meer omdat ik na het eerste stuk, waarvan mijn *Appendix* melding maakt, nog eenmaal een afschrift vond en, wat meer zegt, *hetzelfde nog eens ontmoette in een ander deel der Akten, getiteld: „Oorspronkelijke Brieven", door den secretaris verzonden.* Men zal wel weinig grond toekennen aan de onderstelling, dat bij een zoo gewichtige zaak van het *ontwerp* drie afschriften werden gehouden, en van het *goedgekeurde stuk*, te Parijs ontvangen, geen enkel! Zeker, het stuk heeft *in casu* minder gezag dan wanneer de Congregatie van 't H. Officie het hadde uitgevaardigd. Toch zal niemand met grond loochenen dat de *Instructie*, zooals L. v. Hammerstein terecht op-

merkt, moet worden aangezien als „eine nicht zu verachtende neue Autoritat fur die bejahende Entscheidung" 1); en dat de drie stukken saamgenomen, „eine grosze doctrinare Autorität besitzen, welche zu Gunsten der vom Verfasser vertheidigten Ansicht spricht" 2); en, naar het gevoelen van Vering, „die von ihm vertretene Meinung als die richtige zur Geltung bringen" 3). Dit gevoelen schijnt algemeen te zijn onder mijn welwillende beoordeelaars. Pater Smit alleen denkt er anders over: in alle geval zou hier geen gezag meer gelden, sinds het hoogere gezag van Leo XIII in een dogmatische encycliek duidelijk heeft gesproken! — Een vreeselijke ontnuchtering zou het zijn na veel arbeids tot deze bevinding te moeten komen! Ook voor de geleerden, die er blijkbaar veel waarde aan hechten!

VII.

In de overheerlijke encycliek van 10 Febr. 1880 „*Arcanum divinae*" toont de H. Vader aan, dat in het huwelijk iets gewijds en godsdienstigs is en het daarom altijd en overal, ook onder ongedoopten, terecht werd aangezien als eene met godsdienst en heiligheid verbonden handeling. Daaruit besluit Zijne Heiligheid, dat het moet geregeld en bestuurd worden door de Kerk en niet door de vorsten: „Igitur cum matrimonium sit sua vi, sua natura, sua sponte sacrum, *consentaneum est*, ut regatur ac temperetur non principum imperio, sed divina auctoritate Ecclesiae, quae rerum sacrarum sola habet magisterium." Deze woorden worden aangehaald om te bewijzen, dat de staatsmacht nooit of nimmer huwelijksbeletselen kan vaststellen, ook niet op buitengewonen titel, krachtens recht van noodhulp evenmin als *vi juris proprii* krachtens eigen recht. Deze meening stond vast bij geleerde mannen, wier gevoelen mij langs verschillende wegen ter kennisse kwam. Overigens, ze werd meer dan eens openlijk uitgesproken. Zoo schrijft de geleerde Waffelaert (*Nouv. Revue*, Tom XVI '84, p. 62): „De ces paroles nous pouvons légitimement conclure *qu'en aucun état de choses* il n'est de la compétence du pouvoir civil, comme tel, de porter des lois sur le mariage, mais que l'autorité en cette matière revient exclusivement au pouvoir religieux, comme tel." Het „comme tel" beteekent hier niet, gelijk men zou

1) *Zeitschrift*, Innsbr. S. 707.

2) Vlg. *Stimmen*, S. 99.

3) *Archiv*, S 200.

meenen, *als dusdanig*, maar „in deze orde van zaken", d. i. de bovennatuurlijke bestemming vooropgesteld, zooals hij zelf verklaart.

Het was mijn doel aan te toonen, dat Zijne Heiligheid dit vorstenrecht niet loochent in de opgeworpen zinsnede, en dat dus ook deze opwerping tegen mijn stelling zonder kracht is. Twee wegen stonden open, òf aantoonen, dat de H. Vader *niet het recht ontkent*, maar slechts *het passende* van den onrechtmatigen toestand, welke dat recht bij de vorsten doet berusten; òf aantoonen, dat hij dat recht ontkent, ja, maar *alleen waar het Christenen betreft.* Dit laatste scheen mij toe de voorkeur te verdienen. De opvatting, dat *consentaneum est* beteekent: *hieruit volgt*, werd door mij eenvoudig daargelaten, zonder verder onderzoek, of ze de ware is. Mij was het duidelijk, dat Zijne Heiligheid daar alleen sprak van het Sacrament, d. i. van het huwelijk zijner onderdanen, hetwelk behoort aan de Kerk en niet aan de staatsmacht: 1e omdat het is eene eigenlijk heilige handeling en dus alleen aan de Kerk onderworpen, 2e omdat het tevens Sacrament is, waarover zij alleen het bestuur heeft. Dat mijn redeneering tegen deze klas van bestrijders klemmend was, wil mij nog altijd voorkomen. Houdt men aan dat *consentaneum est* beteekent: *hieruit volgt*, dat de Kerk en niet de vorst recht heeft op het huwelijk, dan *moet* men m. i. dit noodzakelijk beperken tot de Christenen: de verklaring door den objicient daaraan gegeven, acht ik volstrekt verwerpelijk. Ook hier was geen kunstgreep! Daarmee ontkende ik niet, dat de Paus in 't voorafgaande spreekt over de *heiligheid* van elk huwelijk, maar, de vertaling „hieruit volgt" toegegeven, is het naar mijn bescheiden meening zeker genoeg, dat in de conclusie van 't Christen-huwelijk alleen gesproken wordt.

Maar indien Z. H. in deze zinsnede spreekt van beide huwelijken, wat dan? Dan is er nog minder noodig om de opwerping krachteloos te maken. Aan wie dat meenen, zooals Pater Smit ook doet, geldt dit antwoord: verondersteld, dat uw opvatting de ware is, dan spreekt Z. H. niet over ons punt. Immers hij trekt uit de aangeboren heiligheid van den echt de conclusie, dat *daaraan past*, *daarmee strookt*, *daarmee alleen overeenkomt*, dat het bestuurd en geregeld worde door de Kerk en niet door de vorsten; maar hij geeft dan geen antwoord op onze vraag, die — men vergete het niet — luidt: wie *heeft* recht op 't huwelijk, als er geen godsdienstig gezag bestaat, zooals altijd en overal bij ongeloovigen? Op de niet door ons gestelde vraag: wat is pas-

send, wat moest zijn, indien alles in orde ware? geeft Z. H. antwoord: de regeling door de Kerk en niet door de staatsmacht, *deze alleen past* aan deze heilige zaak! Wij ontkennen dat volstrekt niet, evenmin als de bestrijders van eigen recht, die een recht van noodhulp toegeven. Maar wij, die alleen vragen, wie dat recht *heeft*, eigen of niet eigen, wij krijgen hier geen antwoord van den H. Vader. En in deze verklaring staat dit gezagvol woord geheel buiten onze kwestie.

Men heeft een derde verklaring; zij is deze. In het eerste gedeelte der zinsnede, dat *beide* huwelijken èn van Christenen èn van heidenen raakt, ligt de grond voor de gevolgtrekking, dat de vorsten geen bestuur hebben over 't huwelijk *der Christenen.* Zij verwerpt dus van de twee vorige verklaringen de helft, van de eerste dat Z. H. dat recht ontkent opzichtens elk huwelijk, en van de andere dat het *consentaneum est* eenvoudig voor „passend zijn" kan doorgaan. En van beide neemt zij een gedeelte aan, n. l. van de eerste het consentaneum est als „hieruit *volgt*" en van de tweede, dat in de eerste woorden *ook* het huwelijk *der heidenen* ligt opgesloten.

Elke opvatting haar recht van bestaan latende, is het duidelijk, dat mijn thesis, het recht der vorsten, er niet door geschaad wordt. Vertaalt men *consentaneum est:* hieruit *volgt*, dan geldt de conclusie alleen het christelijk huwelijk; verstaat men: hiermee *strookt*, dan geeft de Paus geen antwoord op ons twistpunt.

Pater Smit is niet van gevoelen dat de H. Vader *alle* recht vonnist, zooals zij meenen, die ik te bestrijden had; maar dit beweert hij, dat Z. H. is opgetreden *tegen recht uit den aard der zaak*, tegen *jus proprium* (bl. 433). Mij dunkt dat niemand zulks met eenigen grond kan meenen, tenzij in de onderstelling, dat *eigen recht* miskenning in zich sluit van de *heiligheid*, ook dit huwelijk eigen; dat eigen recht niet samengaat met de waarheid, door den H. Vader hier verkondigd: het passende, het daaraan alleen voegende van uitsluitend *kerkelijke* regeling. Deze onderstelling is, meen ik in gemoede, niet gegrond. Wij ontkennen noch die heiligheid, noch het strijdige van dien toestand; maar *is* hij een feit, beweren wij, dan vloeien daaruit gevolgen voort voor den rechtstoestand, voor de heilige zaken in 't algemeen en voor deze, onder alle de gewichtigste, in 't bijzonder; dan zal, *stante facto*, niet de Kerk dat huwelijk regelen, maar de vorst. Één van beide: òf de Paus ontkent het recht der vorsten, en dan

moet *ook* het recht van noodhulp vallen; òf hij ontkent niet het recht, maar het passende van dien toestand, en dan staat *eigen* recht nog even vast als te voren.

Is er grond voor de bewering van Z.Eerw. dat de *Instructie* na 60 jaren van worsteling met het naturalisme krachteloos gemaakt is door deze encycliek? (bl. 472). De aandachtige lezer zal, vertrouw ik, volmondig neen antwoorden. Vertolkt men het *consentaneum est* door: *hieruit volgt* — dan wordt de *Instructie* niet geraakt, omdat deze alleen van het huwelijk der heidenen en de Paus alleen van dat der Christenen spreekt. Vertaalt men liever, *hieraan past*, *voegt het*, *hiermee strookt alleen* — dan is er weer geen strijd tusschen beide stukken: de *Instructie* immers, dat vorstenrecht erkennende, beweert geenszins, dat deze regeling strookt met het innigst wezen dezer heilige zaak. Hoe men 't ook wende of keere uit de Encycliek kan men niet redeneeren tegen ons goed begrepen eigen recht, evenmin als tegen *het* recht zonder meer.

Tot mijn spijt laat de beschikbare ruimte niet toe, dat ik zooveel andere aanmerkingen van Pater Smit hier toetse. In een tweede editie vinden alle de verschuldigde waardeering en zal ik mij duidelijker uitdrukken op die plaatsen, waar 't noodig bleek. Thans nog een dier punten naar aanleiding dezer woorden: „Te dikwijls is in den loop der dissertatie vergeten, dat de bij te brengen bewijzen voor eigen recht moeten pleiten" (bl. 466). — Vordert dan mijn thesis noodzakelijk eigen recht? Sluit zij een bijkomend recht buiten? Aan de waarheid ben ik verplicht daarop ontkennend te antwoorden. Naar mijn doel: aantoonen, dat de vorst recht heeft, nam ik mijn stelling: de vorst heeft dat volle recht, in de gegeven omstandigheden. Wil men dat een recht *van noodhulp* of iets dergelijks noemen, 't lag buiten mijn doel daartegen op te komen; ik wees er alleen op, dat mijn opvatting eene andere is, en dat ik het laat voortvloeien uit den aard der staatsmacht in die omstandigheden. Vandaar in de uiteenzetting van het twistpunt, in het aangeven der twee hoofdrichtingen enz. geen woord, dat, althans in mijn bedoeling, bijkomend recht *buitensluit*. Vandaar dat ik schrijvers, zooals Lehmkuhl enz. als bondgenooten in de hoofdzaak beschouwde, al liet ik ze ter zijde, omdat sommigen het beroep op hen voor onontvankelijk konden verklaren. Van daar geen weerlegging van hun opvatting, geen afzonderlijke verdediging tegen hen. Ieder argument moest dus slechts *het recht zonder meer* bewijzen. Doch dit verbood zeker niet om enkelen

aan te halen, die meer: d. i. *eigen recht* staven. Zoodoende behoefde ik geen bouwstoffen weg te werpen voor mijn doel, wat anders natuurlijk eisch ware geworden, en daardoor mijn taak aanmerkelijk zou verzwaard hebben; terwijl nu evengoed bereikt werd wat ik beoogde. De verschillende recensenten van binnen- en buitenland hebben mijn thesis allen opgenomen als eenvoudig *het* recht betreffende, al stemmen zij in met die argumenten, waaruit zelfs *jus proprium* volgt. Pater Smit alleen beperkt mijn stelling, te meer wellicht omdat ik Perrone bestrijd, die z. i. alleen van eigen recht afkeerig is. Ik had zeer zeker *jus proprium* met uitsluiting van elk ander kunnen verdedigen; maar 't was mij te veel te doen om de hoofdzaak, dan dat ik om een ondergeschikt punt mijn arbeid zou verzwaren. In een volgende uitgave zal ik dit duidelijker doen uitkomen.

Mogen deze bladzijden de op mijn meening gevallen verdenking eenigzins wegnemen! Men deele mijne meening niet, maar eerbiedige ze tevens. Ze is, zooal niet redelijker, minstens onschuldig, en, in toepassing gebracht, voorzichtiger en strenger dan die van mijn hooggewaardeerden tegenstander, welke zich niet afkeerig toont van een tusschenkomst der staatsmacht, *al zou ze zelfs alle kerkelijke beletselen in 't belang der godsdienstzaak noodig achten om dieper verlaging tegen te gaan*, mits zij optrede in hoedanigheid van noodhulp (bl. 466).

Dan zal vriend en vijand moeten getuigen, dat ons welbegrepen *ius proprium* den winterstorm niet heeft te duchten, maar, verfrischt en gereinigd in schuimend golvenspel, het hoofd weer opbeurt en bij heerlijk lenteweder zijn jongste wedervaren vertolkt vindt in Zeeland's wapenspreuk: L u c t o r e t e m e r g o 1).

Hoeven, 3 April '88. Dr. A. RESEMANS.

---

1) De voortreffelijke *Études* brengen heden een vervolg op haar recensie van Febr. j. l. p. 303. 't Is een verslag van P. Smit's artikel. „La critique (du savant abbé Grandclaude) est d'une indulgence extrême. Un rédacteur d'une Revue hollandaise qui a toutes nos sympathies, le R. P. Smit, se gène moins avec son compatriote et il combat son opinion avec autant de force que de courtoisie." Hoogst aangenaam is het mij te zien, dat Pater Desjacques met zooveel belangstelling ons wetenschappelijk tweegevecht gadeslaat en ik mag vertrouwen, dat Z.Eerw. met dezelfde graagte deze opheldering en zal inzien en aan datzelfde internationaal publiek mededeelen. — Hoeven, 16 Mei.

BIJLAGE.

DECREET, WAARBIJ XL STELLINGEN, GETROKKEN UIT DE WERKEN VAN ANTONIUS ROSMINI SERBATI, VEROORDEELD WORDEN 1).

Feria IV, die 14 Decembris 1887.

Post obitum Antonii Rosmini Serbati quaedam eius nomine in lucem prodierunt scripta, quibus plura doctrinae capita, quorum germina in prioribus huius Auctoris libris continebantur, clarius evolvuntur atque explicantur. Quae res accuratiora studia non hominum tantum in theologicis ac philosophicis disciplinis praestantium, sed etiam Sacrorum in Ecclesia Antistitum excitarunt. Hi non paucas propositiones, quae catholicae veritati haud consonae videbantur, ex posthumis praesertim illius libris exscripserunt, et Supremo S. Sedis iudicio subiecerunt.

Porro SSmus D. N. Leo divina providentia Papa XIII, cui maxime curae est, ut depositum catholicae doctrinae ab erroribus immune purumque servetur, delatas propositiones Sacro consilio Emorum Patrum Cardinalium in universa christiana republica Inquisitorum Generalium examinandas commisit.

Quare, uti mos est Supremae Congregationis, instituto diligentissimo examine, factaque earum propositionum collatione cum reliquis Auctoris doctrinis, prout potissimum ex posthumis libris elucescunt, propositiones quae sequuntur in proprio Auctoris sensu reprobandas, damnandas ac proscribendas esse iudicavit, prout hoc generali decreto reprobat, damnat, proscribit; quin exinde cuiquam deducere liceat, ceteras eiusdem Auctoris doctrinas, quae per hoc decretum non damnantur, ullo modo adprobari.

Facta autem de his omnibus SSmo D. N. Leoni XIII accurata relatione, Sanctitas Sua decretum Emorum Patrum adprobavit, confirmavit, atque ab omnibus servari mandavit.

---

1) Wij geven hier het authentieke decreet, dat bij den Latijnschen tekst telkens de eigen woorden van den schrijver in het Italiaansch aanhaalt.

I. In ordine rerum creatarum immediate manifestatur humano intellectui aliquid divini in se ipso, huiusmodi nempe quod ad divinam naturam pertineat.

1. Nella sfera del creato si manifesta immediatamente all' umano intelletto qualche cosa di divino in se stesso, cioè tale che alla divina natura appartenga — (Teosof. Vol. IV. n. 2, p. 6).

II. Cum divinum dicimus in natura, vocabulum istud *divinum* non usurpamus ad significandum effectum non divinum causae divinae; neque mens nobis est loqui de *divino* quodam, quod tale sit per participationem.

2. Dicendo il divino nella natura, non prendo questa parola *divino* a significare un effetto non divino di una causa divina. Per la stessa ragione non è mia intenzione di parlare d' un divino, che sia tale per partecipazione — (Ivi).

III. In natura igitur universi, idest in intelligentiis quae in ipso sunt, aliquid est, cui convenit denominatio divini non sensu figurato sed proprio.

Est actualitas non distincta a reliquo actualitatis divinae.

3. Vi è dunque nella natura dell'universo, cioè nelle intelligenze che sono in esso, qualche cosa, a cui conviene la denominazione di divino, non dico in un senso figurato, ma in un senso proprio — (Teosof. Vol. IV. *Del divino nella natura*, num. 15, pp. 18-19). — E una... attualità indistinta dal resto dell'attualità divina, indivisibile in sè, divisibile per astrazione mentale — (Teosof. Vol. III. n. 1423, p. 344).

IV. Esse indeterminatum, quod procul dubio notum est omnibus intelligentiis, est divinum illud quod homini in natura manifestatur.

4. L'essere indeterminato (essere ideale), il quale è indubitatamente palese a tutte le intelligenze, (*è quel divino che*) si manifesta all' uomo nella natura — (Teosof. Vol. IV. nn. 5 e 6, p. 8).

V. Esse quod homo intuetur necesse est ut sit aliquid entis necessarii et aeterni, causae creantis, determinantis ac finientis omnium

5. L'essere intuito dall'uomo deve necessariamente essere qualche cosa d'un ente necessario ed eterno, causa creante, determinante e

entium contingentium: atque hoc est Deus.

finiente di tutti gli enti contingenti: e questo è Dio — (Teosof. Vol. I. n. 298, p. 241).

VI. In esse quod praescindit a creaturis et a Deo, quod est esse indeterminatum, atque in Deo, esse non indeterminato sed absoluto, eadem est essentia.

6. Nell'uno (essere che prescinde dalle creature e da Dio, e che è l'essere indeterminato), e nell' altro essere (che non è più indeterminato, ma Dio stesso, essere assoluto) c'è la stessa essenza — Teosof. Vol. II. n. 848, p. 150).

VII. Esse indeterminatum intuitionis, esse initiale, est aliquid Verbi, quod mens Patris distinguit non realiter sed secundum rationem a Verbo.

7. L'essere indeterminato della intuizione... l'essere iniziale... è qualche cosa del Verbo, che ella (la mente del Padre) distingue non realmente, ma secondo la ragione, dal Verbo — (Teosof. Vol. II. n. 848, p. 150. Vol. I. n. 490, p. 445).

VIII. Entia finita, quibus componitur mundus, resultant ex duobus elementis, idest ex termino reali finito et ex esse initiali, quod eidem termino tribuit formam entis.

8. Gli enti finiti che compongono il mondo risultano da due elementi, cioè dal termine reale finito, e dall'essere iniziale, che dà a questo termine la forma di ente — (Teosof. Vol. I. n. 454, p. 396).

IX. Esse, obiectum intuitionis, est actus initialis omnium entium.

Esse initiale est initium tam cognoscibilium quam subsistentium: est pariter initium Dei, prout a nobis concipitur, et creaturarum.

9. L'essere, oggetto dell'intuito... è l'atto iniziale di tutti gli enti — (Teosof. Vol. III. n. 1235, p. 73) — L'essere iniziale dunque è inizio tanto dello scibile quanto del sussistente .... è ugualmente inizio di Dio, come da noi si concepisce, e delle creature — (Teosof. Vol. I. n. 287, p. 229; n. 288, p. 230).

X. Esse virtuale et sine limitibus est prima ac simplicissima omnium entitatum, adeo ut quaelibet

10. L'essere virtuale e senza termini (*Divino in se stesso, appartenenza di Dio*) è la prima e la più

alia entitas sit composita, et inter ipsius componentia semper et necessario sit esse virtuale. - Est pars essentialis omnium omnino entitatum, utut cogitatione dividantur.

semplice delle entità, per così fatto modo che qualunque altra entità è composta, e tra i suoi componenti c' è l'essere virtuale sempre e necessariamente — L'essere virtuale è parte essenziale di tutte affatto le entità, per quantunque col pensiero si dividano — (Teosof. Vol. I. n. 280, p. 221; n. 281, p. 223).

XI. Quidditas (id quod res est) entis finiti non constituitur eo quod habet positivi, sed suis limitibus. Quidditas entis infiniti constituitur entitate, et est positiva; quidditas vero entis finiti constituitur limitibus entitatis, et est negativa.

11. La quiddità (ciò che una cosa è) dell'ente finito non è costituita da ciò che egli ha di positivo, ma da' suoi limiti ... La quiddità dell' ente infinito è constituita dall'entità, ed è positiva, e la quiddità dell'ente finito è costituita dai limiti dell'entità, ed è negativa — (Teosof. Vol. I. n. 726, pp. 708-709).

XII. Finita realitas non est, sed Deus facit eam esse addendo infinitae realitati limitationem.

Esse initiale fit essentia omnis entis realis.

Esse quod actuat naturas finitas ipsis coniunctum, est recisum a Deo.

12. La realità finita non è, ma egli (Dio) la fa essere coll'aggiungere alla realità infinita la limitazione — (Teosof. Vol. I. n. 681, p. 658) — L'essere iniziale.... diventa l'*essenza* di ogni ente reale — (Ivi Vol. I. n. 458, p. 399) — L'essere che attua le nature finite, a queste congiunto, essendo reciso da Dio... (Ivi Vol. III. n. 1425, p. 346).

XIII. Discrimen inter esse absolutum et esse relativum non illud est quod intercedit substantiam inter et substantiam, sed aliud multo maius; unum enim est absolute ens, alterum est absolute non-ens. At hoc alterum est relative ens. Cum autem ponitur ens relativum, non multiplicatur

13. La differenza che passa tra l'essere assoluto e il relativo non è quella di sostanza a sostanza, ma una molto maggiore ....; perocchè v'ha differenza di essere in questo senso, che l'uno é assolutamente ente, l'altro è assolutamente nonente. Ma questo secondo è relativamente ente: ora col porre un ente

absolute ens; hinc absolutum et relativum absolute non sunt unica substantia, sed unicum esse; atque hoc sensu nulla est diversitas esse, imo habetur unitas esse.

relativo non si moltiplica assolutamente l'ente; sicchè rimane che assolutamente l'assoluto e il relativo sia non già una sostanza sola, ma bensì un essere solo, e in questo senso non v'abbia diversità di essere, anzi unità di essere — (Teosof. Vol. V. Cap. IV. p. 9).

XIV. Divina abstractione producitur esse initiale, primum finitorum entium elementum; divina vero imaginatione, producitur reale finitum, seu realitates omnes, quibus mundus constat.

14. Coll'astrazione divina abbiamo veduto come sia stato prodotto l'*essere iniziale*, primo elemento degli enti finiti: coll'imaginazione divina, abbiamo pure veduto come sia stato prodotto il *reale finito* — tutte le realità di cui consta l'universo — (Teosof. Vol. I. n. 463, p. 408).

XV. Tertia operatio esse absoluti mundum creantis est divina synthesis, idest unio duorum elementorum: quae sunt *esse initiale*, commune omnium finitorum entium initium, atque *reale* finitum, seu potius diversa realia finita, termini diversi eiusdem esse initialis. Qua unione creantur entia finita.

15. La terza operazione dell'Essere assoluto creante il Mondo è la *sintesi divina*, cioè l'unione dei due elementi, l'*essere iniziale* inizio comune di tutti gli enti finiti, e il *reale* finito, o per dir meglio i diversi reali finiti, termini diversi dello stesso essere iniziale. Colla quale unione sono creati gli enti finiti — (Ivi).

XVI. Esse initiale per divinam synthesim ab intelligentia relatum, non ut intelligibile sed mere ut essentia, ad terminos finitos reales, efficit ut existant entia finita subiective et realiter.

16. Riferito dall'intelligenza, per mezzo della sintesi divina, l'essere iniziale, non come intelligibile ma puramente come essenza, ai *termini reali finiti*, fa che esistano gli enti finiti subiettivamente e realmente — (Teosof. Vol. I. n. 464, p. 410).

XVII. Id unum efficit Deus creando, quod totum actum esse ci e-

17. Quello che fa Iddio (*creando*) é unicamente di porre tutto intero

aturarum integre ponit: hic igitur actus proprie non est factus, sed positus.

l'atto dell'essere delle creature; dunque quest' atto non è propriamente *fatto*, ma è *posto* — (Teosof. Vol. I. n. 412, p. 350).

XVIII. Amor, quo Deus se diligit etiam in creaturis, et qui est ratio qua se determinat ad creandum, moralem necessitatem constituit, quae in ente perfectissimo semper inducit effectum: huiusmodi enim necessitas tantummodo in pluribus entibus imperfectis integram relinquit liberatem bilateralem.

18. Vi ha una ragione in Dio stesso, per la quale ei si determina a creare; e questa ragione è di novo l'amore di se stesso, il quale si ama anche nelle creature. Quindi la divina sapienza, come meglio altrove esporremo, trova esser cosa conveniente la creazione, e questa semplice convenienza basta a far sì che l'Essere perfettissimo vi si determini. Ma non si deve confondere questa necessità di convenienza con quella necessità che nasce dalla forma reale dell'Essere, e che necessità fisica si suol chiamare. La necessità di convenienza è una necessità morale: cioè veniente dall'Essere sotto la sua forma morale: e la necessità morale non sempre induce l'effetto, che ella prescrive; ma lo induce solo nell'Essere perfettissimo, e non negli esseri imperfetti (a molti dei quali rimane perciò la libertà bilaterale), perchè l'Essere perfettissimo è insieme moralissimo, cioè ha compiuta in sè ogni esigenza morale — (Teosof. Vol. I. n. 51, pp. 49-50).

XIX. Verbum est materia illa invisa, ex qua, ut dicitur Sap. XI. 18, creatae fuerunt res omnes universi.

19. Il Verbo è quella *materia invisa* da cui dice il libro della Sapienza (XI. 18) che furono create le cose tutte dell'universo — (Introduz. del Vangelo secondo Giov. lez. 37, p. 109).

XX. Non repugnat ut anima humana generatione multiplicetur; ita ut concipiatur eam ab imperfecto, nempe a gradu sensitivo, ad perfectum, nempe ad gradum intellectivum, procedere.

20. Niente ripugna che il soggetto, di cui si parla, si moltiplichi per via di generazione — (Psicolog. l. 4, n. 656) — Noi abbiamo già detto, che la generazione dell'anima umana si può concepire per gradi progressivi dall'imperfetto al perfetto, e però che prima ci sia il principio sensitivo, il quale giunto alla sua perfezione colla perfezione dell'organismo, riceva l'intuizione dell'essere, e così si renda intellettivo e razionale — (Teosof. Vol. I. n. 646, p. 619).

XXI. Cum sensitivo principio intuibile fit esse, hoc solo tactu, hac sui unione, principium illud antea solum sentiens, nunc simul intelligens, ad nobiliorem statum evehitur, naturam mutat, ac fit intelligens, subsistens atque immortale.

21. Rendendosi l'essere intuibile al detto principio (sensitivo), con questo solo toccamento, con questa unione di sè, il principio prima solo senziente, ora anco intelligente, si solleva a più alto stato, cangia natura, rendesi intellettivo, sussistente, immortale — (Antropol. l. 4, c. 5, n. 819) Quindi si offre alla mente l'espressione, che il *principio sensitivo* sia divenuto *principio razionale*, che si sia convertito in un altro, avendo subìto veramente una tale permutazione — (Teosof. Vol. I. n. 646, p. 619).

XXII. Non est cogitatu impossibile, divina potentia fieri posse, ut a corpore animato dividatur anima intellectiva, et ipsum adhuc maneat animale: maneret nempe in ipso, tamquam basis puri animalis, principium animale, quod antea in eo erat veluti appendix.

22. Quanto poi alle appendici di cui parliamo, cioè al corpo animato, non è certo impossibile il pensare, che dalla potenza divina possa esser da lui divisa l'anima intellettiva, ed egli tuttavia rimanersi nella qualità di animale, rimanendo il principio animale, che prima esisteva come appendice, siccome base

del novo ente, cioè del puro animale che rimarrebbe — (Teosof. Vol. I. n. 621, p. 591.)

XXIII. In statu naturali, anima defuncti existit perinde ac non existeret: cum non possit ullam super seipsam reflexionem exercere, aut ullam habere sui conscientiam, ipsius conditio similis dici potest statui tenebrarum perpetuarum et somni sempiterni.

23. Questa (l'anima del defunto) esiste certamente, ma è come se non esistesse — (Teodicea, *Appendice*, art. 10, p. 638). — Nel quale stato (di natura) non essendo a lei (all'anima separata) possibile alcuna riflessione su di se stessa, nè alcuna coscienza, la sua condizione si potrebbe rassomigliare ad uno stato di perpetue tenebre, e di sempiterno sonno — (Introduz. del Vangelo secondo Giov. lez. 69, p. 217).

XXIV. Forma substantialis corporis est potius effectus animae, atque interior terminus operationis ipsius: propterea forma substantialis corporis non est ipsa anima.

Unio animae et corporis proprie consistit in immanenti perceptione, qua subiectum intuens ideam affirmat sensibile, postquam in hac eius essentiam intuitum fuerit.

24. La forma sostanziale del corpo è piuttosto un effetto dell'anima e il termine interno delle sue operazioni: e però non è l'anima stessa che sia la forma sostanziale del corpo — (Psicol. Par II. l. l. c. 11, n. 849). L'unione dell' anima col corpo consiste propriamente in una percezione immanente, per la quale il soggetto intuente l'idea afferma il sensibile dopo averne in questa intuita l'essenza. — (Teosof. Vol V. Cap. LIII. art. II. § 5. V. 4.° p. 377).

XXV. Revelato mysterio SS$\tilde{m}$ae Trinitatis, potest ipsius existentia demonstrari argumentis mere speculativis, negativis quidem et indirectis, huiusmodi tamen ut per ipsa veritas illa ad philosophicas disciplinas revocetur, atque fiat propositio scientifica sicut ceterae: si enim ipsa negaretur, doctrina

25. Il mistero della Triade.... dopo che fu rivelato, esso rimane bensì incomprensibile nella sua propria natura... ma ben... si può conoscere quella (l'esistenza) d'una Trinità in Dio in un modo almeno congetturale con ragioni positive e dirette, e dimostrativamente con ragioni negative ed indirette; e che,

theosophica *purae rationis* non modo incompleta maneret, sed etiam omni ex parte absurditatibus scatens annihilaretur.

mediante queste prove puramente speculative dell'esistenza d'un'augustissima Triade, questa misteriosa dottrina rientra nel campo della filosofia — Quest' esistenza (della SSma Trinità) diventa una proposizione scientifica come le altre — Qualora si negasse quella Trinità, ne verrebbero da tutte le parti conseguenze assurde apertamente... O conviene ammettere la divina Triade, o lasciare la dottrina teosofica di pura ragione incompleta non solo ma pugnante d'ogni parte seco medesima, e dagli assurdi inevitabili straziata e del tutto annullata — (Teos. Vol. I. nn. 191, 193, 194 pp. 155-158).

XXVI. Tres supremae formae *esse*, nempe subiectivitas, obiectivitas, sanctitas, seu realitas, idealitas, moralitas, si transferantur ad esse absolutum, non possunt aliter concipi nisi ut personae subsistentes et viventes.

Verbum, quatenus obiectum amatum, et non quatenus Verbum idest obiectum in se subsistens per se cognitum, est persona Spiritus Sancti.

26. L'essere nelle tre forme (*subiettività, obiettività, santità*, o per dirlo altramente: *ralità*, *idealità*, *moralità*) è identico — Le tre forme poi dell' essere, ove si trasportino nell'Essere assoluto, non si possono più concepire in altro modo, che come persone sussistenti e viventi. (Vol. I. nn. 190, 196, pp. 154, 159 . — Il Verbo, *in quanto* è oggetto amato, e non in quanto è Verbo cioè oggetto sussistente per sè cognito, è la persona dello Spirito Santo — (Introd. del Vang. secondo Giov. lez. 65, p. 200.)

XXVII. In humanitate Christi humana voluntas fuit ita rapta a Sp. Sancto ad adhaerendum Esse obiectivo, idest Verbo, ut illa Ipsi integre tradiderit regimen homi-

27. Nell' umanità di Cristo la volontà umana fu talmente rapita dallo Spirito Santo ad aderire all'essere oggettivo, cioè al Verbo, che ella cedette intieramente a lui

nis, et Verbum illud personaliter assumpserit, ita sibi uniens naturam humanam. Hinc voluntas humana desiit esse personalis in homine, et cum sit persona in aliis hominibus, in Christo remansit natura.

il governo dell' uomo, e il Verbo personalmente ne prese il regime, così incarnandosi, rimanendo la volontà umana e l'altre potenze subordinate alle volontà in potere del Verbo, che, come primo principio di quest' essere Teandrico, ogni cosa faceva, o si faceva dalle altre potenze col suo consenso. Onde la volontà umana cessò di essere personale nell' uomo, e da persona che è negli altri uomini rimase in Cristo natura.... Il Verbo poi, incarnato così per opera dello Spirito Santo, estese la sua unione a tutte le potenze ed alla carne stessa. — (Introduz. del Vangelo secondo Giov. lez. 85, p. 281).

XXVIII In christiana doctrina, Verbum, character et facies Dei, imprimitur in animo eorum qui cum fide suscipiunt baptismum Christi.

Verbum, idest character in anima impressum, in doctrina christiana, est Esse reale (infinitum) per se manifestum, quod deinde novimus esse secundam personam Sanctissimae Trinitatis.

28. Insegnò dunque il Cristianesimo che il Verbo, carattere e faccia di Dio, comme viene anco sovente chiamato nelle Scritture, s'imprime nelle anime di quelli, che colla fede ricevono il battesimo di Cristo (Introduz. alla Filos. 92) — Il Verbo dunque ossia il carattere impresso nell'anima, secondo il cristiano insegnamento, è l' essere reale (infinito) per sè manifesto, il quale dipoi sappiamo essere una persona, la seconda della divina Trinità. (Ivi, *Nota*).

XXIX. A catholica doctrina, quae sola est veritas, minime alienam putamus hanc coniecturam: In eucharistico Sacramento substantia panis et vini fit vera caro et verus sanguis Christi, quando Christus

29. Non crediamo aliena dalla dottrina cattolica, che solo è verità, la seguente conghiettura (*cioè che nell' Eucaristico Sacramento*) la sostanza del pane e del vino ha cessato intieramente d'essere sos-

eam facit terminum sui principii sentientis, ipsamque sua vita vivificat: eo ferme modo quo panis et vinum vere transubstantiantur in nostram carnem et sanguinem, quia finunt terminus nostri principii sentientis.

tanza del pane e del vino, ed è divenuta vera carne e vero sangue di Cristo, quando Cristo la rese termine del suo principio senziente, e così la avvivò della sua vita, a quel modo come accade nella nutrizione, che il pane che si mangia e il vino che si beve, quand' è, nella sua parte nutritiva, assimilato alla nostra carne e al nostro sangue, egli è veramente transustanziato, e non è più, comme prima, pane o vino, ma è veramente nostra carne e nostro sangue, perchè e divenuto termine del nostro principio sensitivo — (Introdoz. del Vang. secondo Giov. lez. 87, pp. 285-286).

XXX. Peracta transubstantiatione, intelligi potest, corpori Christi glorioso partem aliquam adiungi in ipso incorporatam, indivisam pariterque gloriosam.

30. Avvenuta la transustanziazione, si può intendere che al corpo glorioso (di Gesù Cristo) si sia aggiunto qualche parte in esso incorporata, ed indivisa e del pari gloriosa — Ivi.)

XXXI. In Sacramento eucharistiae, *vi verborum* corpus et sanguis Christi est tantum ea mensura quae respondet quantitati (a quel tanto) substantiae panis et vini quae transubstantiantur: reliquum corporis Christi ibi est *per concomitantiam.*

31. Appunto perchè il corpo di Cristo è unico ed indiviso, egli è necessario che dove si trova una parte si trovi tutto. ; ma non tutto quel Corpo diviene termine del suo principio senziente, ma unicamente quella parte che risponde a quel tanto che v' aveva di sostanza di pane e di sostanza di vino nella transustanziazione. Ancora ne verrebbe che in virtù delle parole divine questa sostanza del pane e del vino si transustanziasse in carne e sangue del Salvatore; ma il rimanente del corpo e del sangue vi rimanesse

unito per concomitanza; il che non par contrario alla dottrina cattolica — (Ivi, p. 286, seg.)

XXXII. Quoniam qui non manducat carnem Filii hominis et bibit eius sanguinem, non habet vitam in se; et nihilominus qui moriuntur cum baptismate aquae, sanguinis aut desiderii certo consequuntur vitam aeternam: dicendum est, his, qui in hac vita non comederunt corpus et sanguinem Christi, subministrari hunc coelestem cibum in futura vita, ipso mortis instanti.

Hinc etiam Sanctis V. T. potuit Christus descendens ad inferos seipsum communicare sub speciebus panis et vini, ut aptos eos redderet ad visionem Dei.

32. Se dunque chi non mangia la carne del Figliuolo dell'uomo, e bee il suo sangue, non ha la vita in se stesso, e tuttavia chi muore col battesimo d'acqua, o di sangue, o di desiderio, è certo che acquista la vita eterna; convien dire che quella comestione della carne e del sangue di Christo, che non fece nella vita presente, gli verrà somministrata nella futura al punto della sua morte, e cosi avrà la vita in se stesso.... Anche a' santi dell' antico testamento, quando Christo discese al limbo, potè Christo comunicare se stesso sotto la forma di pane e di vino, e cosi.... renderli atti alla visione di Dio — (Introduz. del Vang. secondo Giovanni lez. 74, p. 238).

XXXIII. Cum daemones fructum possederint, putarunt se ingressuros in hominem, si de illo ederet; converso enim cibo in corpus hominis animatum, ipsi poterant libere ingredi animalitatem, idest in vitam subiectivam huius entis, atque ita de eo disponere sicut proposuerant.

33. (I demonii) impossessatisi di un frutto pensarono che entrerebbero nell' uomo, quand' egli, spiccatolo dall'albero, ne mangiasse; giacchè il cibo convertendosi nel corpo animato dell' uomo, essi potevano entrare a man salva nell'animalità, ossia nella vita soggettiva di questo essere, e farne quel governo che si proponevano — (Introd. del Vang. secondo Giov. lez. 63, p. 191).

XXXIV. Ad praeservandam B. V. Mariam a labe originis, satis

34. Preservò (Iddio dal peccato originale una donzella...: alla quale

erat ut incorruptum maneret minimum semen in homine, neglectum forte ab ipso daemone; e quo incorrupto semine de generatione in generationem transfuso, suo tempore oriretur Virgo Maria.

preservazione dall'infezione originale bastava che rimanesse incorrotto un menomo seme nell' uomo, trascurato forse dal demonio stesso, dal quale seme incorrotto passato di generazione in generazione uscisse a suo tempo la Vergine — (Ivi, lez. 64, p. 193).

XXXV. Quo magis attenditur ordo iustificationis in homine, eo aptior apparet modus dicendi scripturalis, quod Deus peccata quaedam tegit aut non imputat. - Iuxta Psalmistam discrimen est inter iniquitates quae remittuntur, et peccata quae teguntur: illae, ut videtur, sunt culpae actuales et liberae, haec vero sunt peccata non libera eorum qui pertinent ad populum Dei, quibus propterea nullum afferunt nocumentum.

35. Più che altri considera quest' ordine della giustificazione dell'uomo, più troverà acconcia la maniera scritturale di dire che Dio cuopre certi peccati o non gl'imputa. Infatti col battesimo non si distrugge la mala volontà naturale, ma le se n' aggiunge una soprannaturale, che cuopre, per così dire la naturale, e impedisce che quella perda l' uomo. Onde il Salmista dice: Beati quelli, le iniquità dei quali furono rimesse, e i peccati de' quali furono coperti; dove si fa la differenza fra le iniquità che si rimettono, e i peccati che si cuoprono, e sembra che per quelle si vogliano intendere le colpe attuali e libere, e per questi i peccati non liberi di quelli che appartengono al popolo di Dio, e che però non ne ricevono più danno alcuno — (Trattato della coscienza morale, l. I. c. 6. a. 2).

XXXVI. Ordo supernaturalis constituitur manifestatione esse in plenitudine suae formae realis; cuius communicationis seu manifestationis effectus est sensus (sentimento) deiformis, qui inchoatus

36. L'essere (essenziale) si comunica a noi nella sola forma ideale per natura, e questo costituisce *l' ordine naturale;* l'essere stesso si manifesta a noi altresì nella pienezza della sua *forma*

in hac vita constituit lumen fidei et gratiae, completus in altera vita constituit lumen gloriae.

reale per grazia, e questa è comunicazione e percezione vera di Dio, e costituisce l' ordine soprannaturale .... l' effetto della comunicazione soprannaturale è un sentimento deiforme, di cui non abbiamo a principio coscienza, come non l' abbiamo di ogni sentimento nostro sostanziale e fondamentale. Or poi il *sentimento deiforme*, di cui parliamo, è incipiente in questa vita, nella quale costituisce il lume della *fede* e della *grazia;* compiuto nell' altra, nella quale costituisce il lume della gloria - (Filosof. del Dritto, Par. II. nn. 674, 676, 677 .

XXXVII. Primum lumen reddens animam intelligentem est esse ideale; alterum primum lumen est etiam esse, non tamen mere ideale sed subsistens ac vivens: illud abscondens suam personalitatem ostendit solum suam obiectivitatem: at qui videt alterum (quod est Verbum), etiamsi per speculum et in aenigmate, videt Deum.

37. Il primo lume che rende l'anima intelligente è l'essere ideale e indeterminato; l'altro primo lume è ancora l'essere, ma non puramente ideale, ma ben anche sussistente e vivente .... L'idea adunque è l'essere intuito dall' uomo, ma non è il Verbo; che non quella ma questo è sussistenza: quello è l'essere che occulta la sua sussistenza e lascia solo trasparire la sua oggettività indeterminata ed impersonale: nella mente che intuisce l'idea non cade la personalità dell' essere .... ma chi vede il Verbo, ancorchè per ispecchio ed in enimma, vede Iddio — (Introd. alla Filosofia, n. 85).

XXXVIII. Deus est obiectum visionis beatificae, in quantum est auctor operum *ad extra*.

38. Sebbene Iddio senza mezzo alcuno sia oggetto della visione beatificatrice, e forma dell' intel-

letto dei Beati; tuttavia egli è tale in quanto è autore delle opere *ad extra*, le quali in un modo ineffabile sono in lui - (Teodicea, n. 672).

XXXIX. Vestigia sapientiae ac bonitatis, quae in creaturis relucent, sunt comprehensoribus necessaria; ipsa enim in aeterno exemplari collecta sunt ea Ipsius pars quae ab illis videri possit (che è lore accessibile), ipsaque argumentum praebent laudibus, quas in aeternum Deo Beati concinunt.

39. I vestigii della sapienza e della bontà del creato, lungi dal divenire loro (ai comprensori) inutili, anzi riescono necessarii; perocchè questi vestigii tutti raccolti nell' esemplare eterno sono appunto quelle parte di esso che è loro accessibile, onde sono tuttavia quelli che danno argomento alle lodi che a Dio eternamente tributano - (Ivi, n. 674).

XL. Cum Deus non possit, nec per lumen gloriae, totaliter se communicare entibus finitis, non potuit essentiam suam comprehensoribus revelare et communicare, nisi eo modo, qui finitis intelligentiis sit accommodatus: scilicet Deus se illis manifestat quatenus cum ipsis relationem habet, ut eorum creator, provisor, redemptor, sanctificator.

40. Se dunque non potea (Dio) comunicare se stesso totalmente ad esseri finiti, neppure mediante il lume di gloria; rimane a cercare in che modo egli poteva rivelare loro e comunicare la propria essenza. Certo in quel modo che alla natura delle intelligenze create è conforme; e questo modo è quello pel quale Iddio ha con esso loro relazione, cioè come creatore loro, come provisore, come redentore, come santificatore — (Ivi, n. 677).

Ioseph Mancini S. Rom. et Univ. Inq.
Notarius.

DE PAUSKEUZE.

Het pausschap is eene goddelijke en blijvende instelling in de Kerk. Op Petrus, op den Paus verklaarde Christus zijne Kerk te zullen bouwen, terwijl Hij er de belofte aan toevoegde, dat juist daarom de poorten der hel haar nimmer zouden overweldigen. Na den dood van Petrus moest alzoo een ander hem opvolgen in zijne pauselijke waardigheid, en deze opvolging moet voortduren tot aan het einde der tijden. Nu werd Petrus onmiddellijk door Christus zelven aangesteld als het hoofd der zijnen. Toen verkeerde de goddelijke Zaligmaker nog met zijne leerlingen op aarde. Met de zending van den H. Geest op den Pinksterdag was echter de Openbaring afgesloten; voor de gewone omstandigheden was het zichtbaar ingrijpen Gods in den loop der dingen geëindigd; God liet de eenmaal gestichte Kerk door menschen met menschelijke middelen besturen. En zoo past het dan ook geheel in den gang van het verlossingswerk, dat de opvolgers van Petrus niet meer onmiddellijk door God worden benoemd. Wel ontvangt iedere Paus zijne macht om de Kerk te besturen onmiddellijk van God — als met het hoogste gezag in de Kerk bekleed, kan hij haar van niemand anders ontvangen; — doch den persoon aanwijzen, die Paus zijn zal, doet God niet zelf, dit heeft Christus overgelaten

aan zijne Kerk, die als eene volkomene maatschappij, door Hem gesticht, ook de macht bezit zelve haar opperhoofd te kiezen.

Daar het voor allen van het allerhoogste belang moet worden geacht, met volstrekte zekerheid te weten, wie als opvolger van den H. Petrus met het opperste gezag in de Kerk is bekleed, blijkt het zonneklaar, dat eene bepaalde, duidelijk en juist omschrevene regeling der pauskeuze voor de Kerk onontbeerlijk is. Aan wie komt het nu toe die regeling vast te stellen? Twee veronderstellingen zijn mogelijk. Christus heeft òf, terwijl Hij de keuze van den Paus aan de Kerk overliet, niettemin vaste regelen gegeven, welke de Kerk bij die keuze verplicht is te volgen; òf Hij heeft ook het vaststellen dier regels geheel aan de Kerk overgelaten. De eerste veronderstelling is onmogelijk aan te nemen.

Vooreerst toch vinden wij nergens, noch in de H. Schrift, noch in de kerkelijke overlevering, eenig spoor van een voorschrift, door Christus voor deze aangelegenheid aan zijne Kerk gegeven. Waaruit wij gerustelijk kunnen besluiten, dat zulk voorschrift dan ook niet bestaat.

Maar ten andere, als zulk voorschrift werkelijk bestond, behoorde het natuurlijk tot den schat der geopenbaarde waarheden, waarvan de Kerk de onfeilbare verkondigster is. En hoe zou het dan mogelijk zijn, dat de Kerk niet alleen nooit dat voorschrift heeft verkondigd, maar zelfs door hare handelingen en practijk het altijd verloochend heeft? Herhaaldelijk toch vinden wij in de geschiedenis melding gemaakt van voorschriften, door het hoogste

kerkelijk gezag eigenmachtig omtrent de pauskeuze gegeven. Wel is de onfeilbaarheid in de eerste plaats eigen aan de leerstellige uitspraken der Kerk, maar zij waarborgt ons toch ook, dat de Kerk nooit door hare practijk eene dwaling verkondigen kan.

Eindelijk wat zou er overblijven van den onzichtbaren bijstand des H. Geestes, door Christus zóó uitdrukkelijk aan zijne Kerk beloofd, indien deze uit eigen machtsvolkomenheid de keuze van haar opperhoofd had geregeld, met overtreding van een uitdrukkelijk voorschrift van haren Stichter! Iedere Paus ware dan gekozen, niet op de wijze door Christus gewild, maar volgens regels ten onrechte door de Kerk vastgesteld. Iedere keuze ware derhalve ongeldig geweest; geen enkele Paus had wettig zijn gezag uitgeoefend; elk algemeen concilie ware ten onrechte daarvoor gehouden. Is dit alles met de schromelijke gevolgen, welke er noodzakelijk van zelve uit voortvloeien, overeen te brengen met de ontzichtbare leiding der Kerk door den H. Geest?

Alleen de tweede veronderstelling blijft dus over; zij moet waar zijn.

De Kerk alzoo heeft van haren Stichter niet alleen de macht ontvangen, zelve haar opperhoofd te kiezen, zij is ook gerechtigd en bevoegd, om uit eigen machtsvolkomenheid die keuze te regelen, te bepalen en vast te stellen, door wie en op welke wijze die keuze zal en moet geschieden. Dat èn bij het regelen èn bij het doen dier keuze de onzichtbare bijstand des H. Geestes haar nooit heeft ontbroken, wordt hiermede natuurlijk niet geloochend. Deze blijkt dan ook al te duidelijk uit de geschiedenis van het pausdom. Geene enkele dynastie

ter wereld kan op zoovele groote en voortreffelijke mannen bogen, als de lange rij der Pausen, die achtereenvolgens in bijna negentien eeuwen de Kerk hebben geregeerd. En zelfs bij de hoogst zeldzame uitzonderingen, waarin persoonlijke hoedanigheden en waardigheid niet samenstemden, kan eene providentiëele beteekenis voor het welzijn der Kerk moeilijk worden ontkend.

De macht om de pauskeuze te regelen wordt, gelijk van zelf spreekt, uitgeoefend door hen, die met het hoogste gezag in de Kerk zijn bekleed, door den Paus derhalve als zoodanig, of door een algemeen concilie, wat echter zonder den Paus niet bestaanbaar is. Eveneens wordt in den Staat door de hoogste wetgevende macht de troonopvolging geregeld.

Kan nu eene eenmaal bestaande regeling worden gewijzigd of veranderd? Ongetwijfeld. Hij, die macht bezit eene wet uit te vaardigen, heeft ook macht haar in te trekken of te wijzigen. Iedere Paus kan derhalve, naar gelang hij het noodig oordeelt, de bestaande voorschriften omtrent de keuze van zijn opvolger, òf laten gelijk zij zijn, òf er die veranderingen in aanbrengen, welke de omstandigheden vorderen. En iedereen zal begrijpen, dat niet voor alle tijden en omstandigheden één en dezelfde regeling nuttig en dienstig wezen kan. Wat in de eerste tijden, toen de Kerk al te vaak onder lijden en vervolging ging gebukt, en de verkiezing tot Paus gelijk stond met de aankondiging van het martelaarschap, goed en oorbaar was, kon niet meer dienstig zijn in latere dagen, toen de pauselijke tiaar voor persoonlijke ijdelheid en eerzucht een begeerlijk voorwerp mocht heeten, toen machtige familiën haar voor een der hunnen, of

geweldige heerschers haar voor hunne gunstelingen zochten te bemachtigen. Waar gevaar bestaat, dat de vrije en onbelemmerde keuze door wereldsche invloeden zal worden bemoeilijkt of verhinderd, kunnen uit voorzichtigheid maatregelen worden gevorderd, die niet noodig zijn, waar geen reden is om voor stoornis te vreezen.

Wij hopen later de verschillende wijzigingen te behandelen, welke in den loop der eeuwen de regeling der pauskeuze onderging. Voor heden bepalen wij ons tot de algemeene beginselen en daarom stellen wij nu de vraag:

Is de Paus ook gerechtigd en bevoegd, om zelf zijn opvolger aan te stellen, of strekt zijne macht zich slechts uit tot het vaststellen der regelen, volgens welke door anderen een nieuwe Paus moet worden gekozen?

Dat een Paus gerechtigd is vóór zijnen dood een of meer personen aan te wijzen, welke hij bijzonder geschikt acht hem op te volgen, is buiten twijfel en ook meermalen voorgekomen. Zoo beval Gregorius VII Desiderius, abt van Montecassino, als zijn opvolger aan, die ook werkelijk als Victor III den pauselijken zetel na hem beklom; evenzoo werd door dezen laatste Otto, bisschop van Ostia aanbevolen, die, als Paus gekozen, den naam van Urbanus II aannam. Zulke aanbeveling echter is geheel iets anders dan eene aanstelling; zij laat de keuze vrij en verkort in niets de rechten dergenen, die tot de pauskeuze geroepen worden. Zij kan dan ook in geenen deele als bewijs gelden, dat de Paus zijn opvolger zelf aanstellen kan.

Over de vraag zelve, of een Paus macht heeft zelf zijn opvolger te benoemen, zijn de theologen zoowel

als de canonisten niet allen van hetzelfde gevoelen. Tot hen, die een ontkennend antwoord op deze vraag geven, behooren o. a. Cajetanus 1), Gregorius van Valentia 2), Lacroix 3), Fagnani 4), Phillips 5), Gonzalez Tellez 6), Barbosa 7) en Camarda 8). De tegenovergestelde meening wordt verdedigd door Victoria 9), Vasquez 10), Suarez 11), Schmalzgrueber 12) en Tarquini 13); de drie laatsten kennen echter alleen in buitengewone gevallen aan den Paus de macht toe, zijn opvolger zelf aan te stellen, b. v. in tijden van groote verdrukking der Kerk, waarin de keuze na den dood des Pausen allermoeilijkst zou kunnen plaats hebben. Ook Granderath is deze laatste meening toegedaan 14).

Van weerszijden heeft men zich op feiten uit de kerkelijke geschiedenis beroepen, om zijne meening te staven.

---

1) *Opusc.* III, *Apol.* II, c. 22.

2) *Theol.* T. III, Disp. X, qu. 3, 3.

3) *Theol. Mor.* De Benef. eccl. n. 474.

4) *Jus Can.* ad cap. *Accepimus* X de pactis (I, 35).

5) *Kirchenrecht,* B. V, S. 729 ff.

6) *Comment. ad Cap. Licet de Vitanda* 6, X de Elect. (I, 6) n. 11 (Tom I, p. 245).

7) *Jus eccl.* Lib. I, Cap. I, n. 40.

8) *Constitutionum Apostolicarum una cum Caeremoniali Gregoriano de pertinentibus ad electionem Papae*, Diss. I, p. 93 ss.

9) *Relect. de 2. de potestate papae,* qu. 2. n. 2. seq.

10) *In 3 partem Summae S. Thomae*, T. III, Disp. 244, cap. 3, n. 26.

11) *Tract. de fide,* Disp. X, Sect. 4, n. 14, ss

12) *Jus Can.* II, Tit. 6, n. 91.

13) *Juris eccl. publ. Inst. Lib.* II, C. I, 5.

14) *Stimmen aus Maria-Laach,* VII, S. 139 ff.

Ten einde in geene herhaling te vallen, willen wij deze historische argumenten samen behandelen.

In het *Decretum Gratiani* (Caus. VIII, quaest. 1.) wordt zoowel in den eersten als in den tweeden canon gezegd, dat de apostel Petrus den H. Clemens tot zijn opvolger heeft aangesteld. Stond dit feit vast, dan was daarmede van zelf een hoogst gewichtig argument geleverd voor hen, die de bedoelde macht aan den Paus toekennen. Beide canons zijn echter van pseudo-isidoriaanschen oorsprong en ontleend, de eerste van een onecht schrijven van Joannes III aan de bisschoppen van Germanie, de tweede aan een onechten brief van Clemens van Rome aan den apostel Jacobus den minderen 1). Bovendien zijn zij in strijd met het historisch goed gewaarborgde feit, dat Clemens niet de eerste, maar de derde opvolger was van den H. Petrus. Wel zegt ook Tertulliaan 2): „Op deze wijze vermelden de apostolische kerken haren oorsprong, gelijk b. v. de kerk van Smyrna bericht, dat Polycarpus door Joannes aan haar hoofd is gesteld, de Romeinsche kerk evenzoo, dat Clemens haar door Petrus geordineerd is geworden" en schijnt de samenhang er voor te pleiten, dat we de laatste woorden in dien zin moeten verstaan, dat Clemens door Petrus voor de kerk van Rome is aangesteld; maar anderen vertalen het woord *ordinatum* eenvoudig door *gewijd*, wat op zichzelf zeker mogelijk is. En bovendien, nu eenmaal de onechte brief van Clemens in de wereld was, zal het wel altoos ondoenlijk blijven te bewijzen, dat, zoo Tertulliaan de woorden in den eersten zin heeft bedoeld, hij zijn bericht niet uit dien onechten brief, maar uit andere bronnen heeft geput.

Kan alzoo het feit, dat Petrus zelf zijn opvolger benoemd heeft, niet als argument worden aangevoerd, evenmin gaat het langer op te beweren: nooit heeft een Paus het bezit zijner waardigheid te danken gehad aan de benoeming, door zijn voorganger gedaan. Had Bonifatius II in 531 op eene Romeinsche synode den diaken Vigilius als zijn opvolger benoemd 3) — daar hij zelf spoedig daarna

1) Ook de *Epist. Alexandri I ad orthodoxos* is onecht; kan alzoo evenmin hier als getuige dienen.

2) *De Praescr.* C. 32: „Hoc enim modo ecclesiae apostolicae census suos deferunt, sicut Smyrnaeorum ecclesia Polycarpum ab Joanne collocatum refert, sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum".

3) Ik schrijf om de redenen, door Will aangevoerd, Bonifa*tius* niet

op eene nieuwe synode zijn daad herriep als in strijd met de canons 1), kon men die benoeming als niet gedaan beschouwen. Maar toen in 1883 Amelli, vicecustos der Ambrosiaansche bibliotheek te Milaan, in de bibliotheek van het kapittel te Novara een handschrift ontdekte, wat ten titel voert: *Praeceptum papae Felicis morientis per quod sibi Bonifacium archidiaconum suum post se substituere cupiebat*, bleek, dat Bonifatius II aan de benoeming van Felix IV zijn pausschap dankte en hij derhalve slechts het voorbeeld volgde van zijn voorganger, toen hij Vigilius bestemde, om zijn opvolger te wezen. Toch werd na den dood van Felix IV, terwijl Bonifatius II den pauselijken stoel beklom krachtens de benoeming door zijn voorganger gedaan, door het grootste gedeelte der Romeinsche geestelijkheid Dioscorus als Paus gekozen, en eerst na den zeer spoedig gevolgden dood van dezen laatste werd Bonifatius II algemeen als Paus erkend 2).

Opmerkelijk is het zeker, dat deze daad van Felix IV zoo geheel in vergetelheid is geraakt en alle herinnering er aan zelfs te Rome in de volgende eeuwen schijnt verdwenen te zijn. Meermalen toch kwam aan het pauselijk hof de vraag ter sprake, of de Paus zelf zijn opvolger benoemen kon, en niet alleen werd nimmer van deze daad van Felix IV gewaagd, maar ofschoon een eigenlijke beslissing nooit is gegeven, neigde men toch meerendeels over tot een ontkennend antwoord. Zoo wordt van Coelestinus III verhaald, dat hij op alle wijze de kardinalen zocht te bewegen, nog bij zijn leven Joannes a S. Paulo tot zijn opvolger te kiezen. Hij verklaarde zich zelfs bereid te diens gunste afstand te doen van den pauselijken zetel. Zijn wensch werd echter niet bereikt om den duidelijk verklaarden onwil der kardinalen. Daarentegen wees Paulus III vlak weg den raad af van den kardinaal Franciscus van Pisa, om een opvolger voor zich te benoemen. En hoe gaarne

---

cius, dit doen de Duitschers thans tamelijk algemeen na den strijd er over gevoerd.

1) In het kerkelijk recht is het ten strengste verboden, dat een bisschop zelf zijn opvolger aanstelt. Staat nu de Paus, als opperste wetgever, ook boven de canons, toch mag hij, noch voor zich zelven, noch voor anderen, eene uitzondering maken zonder gewichtige redenen.

2) In een volgend artikel komen wij op de gewichtige ontdekking van Amelli uitvoerig terug. Het genoemde *Praeceptum* en nog twee andere, daarmee in verband staande documenten, insgelijks door Amelli ontdekt, zijn afgedrukt door Duchesne in zijne uitgave van het *Liber Pontificalis*, p. 282.

ook Pius IV, onder den last der jaren gebukt, tot verlichting van zijne zware taak een uitkomstmiddel had gevonden in de benoeming van een coadjutor cum jure succedendi, toch heeft hij het niet gedaan, omdat, gelijk hij zelf in een consistorie, kort vóór zijnen dood gehouden, verklaarde, hij zulks onmogelijk achtte. Wel wist hij dat onder Paulus IV deze vraag was besproken en eenigen van meening waren dat de Paus een opvolger voor zich aanstellen kon, maar zelf achtte hij die meening volstrekt valsch. Zelfs verhaalt men, dat de dood alleen hem verhinderd heeft een decreet uit te vaardigen, waarbij eene dergelijke benoeming, ook al ware zij geschied met toestemming der kardinalen, ongeldig zou worden verklaard 1).

Uit dit alles blijkt, dunkt mij, met voldoende zekerheid, vooreerst: de kerkelijke geschiedenis levert geen enkel stellig bewijs, dat de Paus de macht mist om zelf zijn opvolger aan te stellen. Daarentegen blijft de daad van Felix IV een argument voor hen, die genoemde macht aan den Paus toekennen. Ten andere: de met ééne enkele uitzondering altoos geheerscht hebbende gewoonte, om na den dood des Pausen zijn opvolger te kiezen, levert het bewijs, dat deze wijze om den openvallenden pauselijken zetel te bezetten de voorkeur verdient boven de benoeming van den eenen Paus door den anderen. Ook de boven aangehaalde feiten uit de kerkelijke geschiedenis strekken ten bewijze, dat men het algemeen minder gepast oordeelde, dat de Paus zelf zijn opvolger benoemde.

We willen thans zoo kort mogelijk de gronden, welke voor beide meeningen verder worden aangevoerd, mededeelen en toetsen. Beginnen wij met de argumenten van hen, die beweren, dat de Paus niet de macht bezit om zelf zijn opvolger te benoemen.

---

1) Vgl. Phillips, *Kirchenrecht*, V, S. 732.

Een eerste argument, door Fagnani voor deze stelling aangehaald, luidt aldus. God heeft in het Oude Testament Moses zelf tot aanvoerder van zijn volk beroepen. Ook in het Nieuwe Testament behoudt Hij zich het recht voor den oppersten herder der Kerk aan te stellen, waarmede de uitspraak van Paus Anacletus overeenstemt: „De keuze van den oppersten priester heeft God zich voorbehouden". — Dit argument kan onmogelijk gelden. Want vooreerst is de aanhaling van Anacletus onjuist; niet electionem, keuze, maar ejectionem, afzetting wordt in C. 11, Dist. 79 gelezen, en dan volgen onmiddellijk de woorden: „licet electionem eorum bonis sacerdotibus et spiritualibus populis concessisset". Ook is de brief van Analectus onecht en doet hier dus niets af. Maar, ten andere, als uit dit argument volgen moet, dat de Paus niet zelf zijn opvolger kiezen kan, dan volgt er ook uit, dat deze niet door anderen kan worden gekozen.

Van meer gewicht schijnt een tweede bewijs. Christus, zegt men, heeft aan zijn apostel Petrus het opperbestuur over de Kerk toevertrouwd met de woorden: „Weid mijne schapen". Maar de kudde weiden en een opvolger aanstellen zijn twee zeer verschillende dingen. — Zeker, dat zijn zij en we moeten zelfs toegeven, dat, als Petrus met de woorden „Weid mijne schapen" niet de macht heeft gekregen een opvolger aan te stellen, hij die in 't geheel niet heeft gekregen. Maar één ding is toch zeker. Er moet in de Kerk iemand zijn, die verplicht is te zorgen, dat, als de Paus sterft, een ander op wettige wijze hem opvolgt. En die verplichting zal wel in de eerste plaats rusten op hem, die met de opperste leiding der Kerk is belast. Het weiden der kudde, dat Christus den Paus als taak heeft aangewezen, laat zich derhalve niet beperken tot de zorg, om gedurende zijn leven de menschen te voeren op den weg naar den hemel, maar sluit ook in te zorgen, dat na zijn dood een waardige opvolger wettig in zijne plaats kome, opdat het weiden der kudde kunne worden voortgezet, gelijk het moet, tot aan het einde der tijden. Ook Fagnani geeft dit toe. Maar waaruit wordt dan bewezen, dat de Paus die verplichting alleen kan nakomen, door de regels vast te stellen, volgens welke anderen een opvolger zullen kiezen en niet ook door zelf hem te benoemen? Een positieve uitspraak van Christus is nergens te vinden.

Maar, zegt Cajetanus, als de Paus zijn opvolger zelf kiest, kan deze niet wettig Paus zijn, daar er geen twee Pausen tegelijk

kunnen wezen. En de keuze, die bij het leven van den kiezenden Paus ongeldig was, kan na diens dood niet geldig worden. — Dit argument heeft dezelfde fout als een ander wat we aldus vinden opgesteld: „Aan den Paus komt het niet toe een daad te verrichten, welke hij niet kan stellen ten bekwamen tijde, maar welke betrekking heeft op een tijd, dat hij geen Paus meer is, maar was. De verkiezing van een Paus veronderstelt nu van zelf, dat de Kerk zonder opperhoofd is en moet dus geschieden als de Paus overleden is. Zij kan daarom niet ten bekwamen tijde door den Paus worden verricht en komt derhalve hem niet toe." Dat iemand, die door den Paus tot zijn opvolger wordt aangesteld, door deze aanstelling nog geen Paus is, geven we volgaarne toe. De nieuwe Paus ontvangt zijn gezag ook niet van zijn voorganger, maar onmiddellijk van God zelven. De keuze van een opvolger heeft dan ook geen andere beteekenis, dan eene eenvoudige aanwijzing van den persoon, die na den dood van den kiezende in diens plaats zal komen. Zij maakt geen Paus, maar wijst alleen, gelijk dit ook bij de keuze door de kardinalen geschiedt, den persoon aan, die den pauselijken zetel wettig bezitten zal en daarop onmiddellijk van God het pauselijk gezag ontvangt. Maar is het nu werkelijk onmogelijk, dat de Paus bij zijn leven zoodanige aanwijzing doet, die eerst na zijn dood rechtskracht bezit? Zijn de bepalingen van een testament dan ongeldig, omdat zij eerst in werking kunnen komen na den dood van hem, die ze gemaakt heeft? Leert ons niet de geschiedenis, dat er monarchieen hebben bestaan, in welke de troonopvolging zoo was geregeld, dat de koning bij zijn leven bepaalde, wie uit zijne zonen na hem heerschen zou? Of, om op een naderbij liggend voorbeeld te wijzen, het is zeker, dat een bisschop niet de macht bezit uit zich zelven, om zijn opvolger te kiezen. Toch kan hem de Paus die macht verleenen, gelijk meermalen in bijzondere omstandigheden is geschied, zooals door Paus Zacharias aan den H. Bonifatius. Hier hebben wij dus eene keuze, die eerst na den dood van hem, die ze deed, het bisschoppelijk gezag overdroeg, eene keuze niet gedaan, toen de kerk haar herder door den dood had verloren, maar terwijl haar bisschop leefde en toch was zij geldig, gelijk door niemand wordt betwist. Waarom moet dan een zoodanige keuze, waar het den Paus geldt, van nature als onwettig en ongeldig worden beschouwd?

Ook het argument, wat Lacroix aanvoert, kunnen we niet laten

gelden. „Respectu Ecclesiae — zegt hij — Papa habet se sicuti vir ad uxorem, vir autem non potest uxori ponere successurum virum". De betrekking, waarin de Paus staat tot de Kerk, al kan die een geestelijk huwelijk worden genoemd, is toch ook nog eene andere dan die van een man tegenover zijne vrouw. Bij al het gezag, dat een man over zijne vrouw bezit, blijft deze laatste toch zijne gelijke. De Kerk daarentegen is het lichaam van Christus, de Paus de plaatsbekleeder en stedehouder van Christus, het hoofd der Kerk. Maar daarenboven is er nog een ander onderscheid op te merken, waardoor het geheele argument vervalt. Eene vrouw heeft na den dood van haren man volstrekt geen verplichting een tweede huwelijk aan te gaan en doet zelfs beter, zoo zij het niet doet. De Kerk daarentegen kan zonder den Paus niet blijven, en als de eene sterft *moet* een ander in zijne plaats komen.

Vóór wij het laatste argument, wat tegen de macht des Pausen om zijn opvolger te kiezen, wordt aangehaald, uiteen zetten, willen we om redenen, die straks van zelf zullen blijken, nu eerst de verdedigers der tegenovergestelde meening met hunne bewijzen hooren.

Ten onrechte beroepen zij zich vooreerst op het feit, wat we reeds vermeldden, dat een bisschop met machtiging des Pausen zijn opvolger kan aanstellen. Hier toch is er een machtiging, door een hooger gezag gegeven. Bij de keuze van een opvolger door den Paus is het juist de vraag, of een hooger gezag, wat natuurlijk hier geen ander wezen kan dan het gezag van Christus, die machtiging heeft verleend.

Ook de uitspraak van Paus Symmachus (C. 10, Dist. 79): „Si transitus Papae (quod absit) inopinatus evenerit, ut de sui electione successoris (ut supra placuit) non possit ante decernere", doet hier niets ter zake; daar deze woorden volstrekt niet behoeven te worden verstaan in dien zin, dat de Paus door zijn plotselinge dood verhinderd was geworden zelf zijn opvolger te kiezen. Zij geven alleen de verhindering te kennen om regelen voor de keuze van een opvolger vast te stellen.

Het voornaamste argument echter voor deze meening is het volgende. De Paus is verplicht zorg te dragen, dat een waardige en voor zijn hooge waardigheid berekende opvolger in zijne plaats

kome bij zijn overlijden; dit wordt door allen erkend en toegegeven, en insgelijks dat die plicht wordt nagekomen, door het aanwijzen der personen, die gerechtigd zullen zijn tot de keuze van den nieuwen Paus en het vaststellen der regelen, volgens welke die keuze moet geschieden. Maar, dewijl het uit niets blijkt, dat Christus den Paus bij het vervullen van dien plicht aan een bepaald middel gebonden heeft, moet het den Paus vrijstaan, ook langs een anderen weg dan den zooeven aangeduiden, dien plicht te vervullen, mits het middel, wat hij kiest, geschikt is en op zichzelf niet ongeoorloofd. Zoodanig middel nu is het benoemen door den Paus zelven van zijn opvolger; derhalve heeft de Paus ook de macht op die wijze voor het bezet blijven van den Stoel van Petrus te zorgen.

Wat nu van dit argument te zeggen? Te willen ontkennen, dat een nieuwe Paus niet evenzeer kan worden aangewezen door de benoeming van zijn voorganger als door de keuze der kardinalen is, dunkt me, al te dwaas. De *geschiktheid* van het middel kan alzoo niet worden geloochend. Maar is het nu ook in zich geoorloofd? De krachteloosheid aller argumenten, voor de tegenovergestelde meening aangevoerd, maakt dit op zijn minst allerwaarschijnlijkst. Wel zegt Phillips 1): „Das Wahlrecht ist der Kirche

---

1) T. a. p. S. 734. Evenmin kunnen wij instemmen met de volgende woorden van denzelfden canonist: „Ihr [de kerk van Rome] also, der eigentliche Gemeinde des heiligen Petrus, ist, indem sie sich gleich andere Kirchen ihren Bischof wählt, von Gott die grosse Auszeichnung und die besondere Gnade gewährt, als Werkzeug des gottlichen Willens dazu zu dienen, der gesammten Kirche ihr Oberhaupt zu geben . . . . Die Cardinale haben eben nur desshalb jenes Recht [den Paus te kiezen], weil sie Cleriker der Romischen Kirche sind. Die Römische Kirche verdankt aber diese grosse Prärogative nur dem Apostelfürsten, dessen Nachfolger der Pabst ist. Diesen steht daher, obgleich er selbst seinen Nachfolger nicht ernennen kann, doch die Befugniss zu, das Wahlrecht der Römischen Kirche durch gesetzliche Bestimmung zu ordnen" (S. 735—737). Dat de geestelijkheid der kerk van Rome oorspronkelijk het recht had op de pauskeuze, is buiten twijfel. Maar daarom is het nog niet buiten twijfel, dat zij dit bezat jure divino. Kon dit laatste worden bewezen, dan was gewis de gansche controverse uit. Phillips zegt echter zelf: „Die Römische Kirche verdankt aber diese grosse Prärogative nur dem Apostelfursten". Alzoo niet jure divino, maar krachtens verordening van Petrus, den eersten Paus, bezat de Romein-

überlassen und der Papst kann dasselbe nur ordnen, nicht umstossen"; maar dit wordt gratis geassereerd en kan derhalve ook gratis genegeerd worden.

Wij meenen alzoo, dat, in abstracto genomen, het recht om zelf zijn opvolger te benoemen aan den Paus niet met grond kan worden betwist. Toch achten wij een laatst argument, wat tegen deze stelling wordt aangevoerd, gewichtig genoeg om ook hier het apostolische woord indachtig te zijn: „Omnia mihi licent sed non omnia expediunt". Het kan toch niet geloochend worden, dat, indien de benoeming van een Paus door zijn voorganger regel werd, dit lichtelijk ten verderve en niet tot opbouwing der Kerk Gods zou kunnen strekken. „Facile eveniret — zegt Suarez 1) — ut haereditate possideretur Sanctuarium Dei". Voor menschelijke zwakheid, nepotisme en eerzucht zou een al te ruim veld worden opengelaten, verkeerde practijken en verderfelijke gevolgen zouden moeilijk kunnen worden geweerd 2). Nu is zeker de mogelijkheid of het gevaar zelfs, dat er van eene macht misbruik zal worden gemaakt, nog geen reden om die macht te loochenen, of het bestaan er van te ontkennen; maar daar alle macht, aan den

---

sche kerk het recht den Paus te kiezen. Evenzoo was de wijze, waarop in de eerste tijden de metropolitanen werden gekozen, niet volgens goddelijk, maar volgens kerkelijk recht. De vergelijking alzoo, door Phillips gemaakt, tusschen de keuze van deze laatsten en die des Pausen kan niet als bewijs gelden, dat aan de kerk van Rome jure divino het recht op de pauskeuze toekomt.

1) t. a. p. n. 15.

2) „Berucksichtigt man — zegt Phillips (S. 735) — wie die kirchliche Gesetzgebung die Anwartschaften wegen der vielen Nachtheile, welche sie mit sich führen, so viel als möglich zu beseitigen sich bestrebt hat, so versteht es sich wohl von selbst, dass keine Exspectanz verwerflicher sein kann, als die auf die Ererbung des päpstlichen Stuhles".

Paus door Christus toegekend, is gegeven in aedificationem en niet in destructionem, gelooven we toch, in concreto op de gestelde vraag te moeten antwoorden: de Paus kan niet als regel vaststellen, dat het hoofd der Kerk steeds door zijn voorganger zal worden benoemd; hij kan derhalve de bestaande gewoonte der pauskeuze niet afschaffen. Wanneer echter buitengewone omstandigheden het noodig of wenschelijk maken van den gewonen regel af te wijken, kan de Paus zelf zijn opvolger benoemen. Te oordeelen, of zulke buitengewone omstandigheden aanwezig zijn, of hij derhalve van de hem in abstracto toekomende macht, in een concreet geval gebruik kan en mag maken, komt natuurlijk in laatste instantie alleen aan den Paus zelven toe. Geheel in overeenstemming hiermede zegt Suarez 1):

„Ego tamen nec simpliciter concederem dictam potestatem Pontifici, nec negarem simpliciter; potest ergo Papa ordinare modum electionis, justum tamen et utilem Ecclesiae, quique non sit in destructionem ejus, sed in aedificationem; quare si tentaret praedictum eligendi modum tamquam ordinarium praescribere, is minime valeret, neque esset observandus, quia plane vergeret in perniciem Ecclesiae; unde apertam contineret injustitiam; attamen si in raro casu, urgente aperta Ecclesiae necessitate, id faceret, juste faceret legitimaque potestate uteretur, ut arbitror, ut rationes pro Victor. factae probant".

Nog ééne vraag rest ons voor heden te beantwoorden: Hebben wereldsche vorsten of staatsregeeringen recht invloed uit te oefenen bij het bezetten van den pauselijken zetel, komt hun van rechtswege deelneming toe aan de pauskeuze?

Uit eigen goddelijke machtsvolkomenheid heeft Christus zijne Kerk gesticht. „Mij is alle macht gegeven in den

1) t. a. p. n 16.

hemel en op aarde, gaat derhalve", zoo sprak Hij tot zijne apostelen, toen Hij hen uitzond om de wereld voor Hem te veroveren. De Kerk is derhalve wat Christus haar maakte. En nu lijdt het geen twijfel, of Christus heeft zijne Kerk gesticht als eene volkomene maatschappij, die in en door zich zelve alles bezit, wat noodig is voor haar bestaan en handelen 1), en daarom onafhankelijk is van alle wereldsche macht. Nergens is de minste aanduiding te vinden, dat Christus aan de staten en koninkrijken dezer wereld ook maar het geringste recht zou hebben toegekend, zich in te laten met de aangelegenheden der Kerk, als zoodanig. Wij zien dan ook, dat de apostelen, onbekommerd om het verbod der joodsche of heidensche overheden, zich van hun ambt kwijten. Zij lijden de vervolging, welke het vervullen van hun plicht hun berokkent, maar nooit weifelen zij in het minst, om God meer te gehoorzamen dan de menschen.

En inderdaad hoe zou de Kerk het doel, door Christus haar gesteld, kunnen bereiken, indien zij afhankelijk ware van wereldsche machten? Zij moet alle geslachten en volkeren door alle eeuwen heen in de eenheid des geloofs, in den éénen schaapstal van Christus vergaderen. Zou zij dit kunnen doen, zoo zij afhing van wereldsche machten, die maar al te vaak met elkaar in tweedracht en oorlog verkeeren? Het doel der Kerk is geheel bovennatuurlijk: zij moet door hare leer, door hare

1) „Ecclesia — zegt Leo XIII in zijne encycliek van 1 Nov. 1885 — societas est genere et jure perfecta, cum adjumenta ad incolumitatem actionemque suam necessaria, voluntate beneficioque conditoris sui, omnia in se et per se ipsa possideat".

tucht en hare genademiddelen den mensch tot zijn bovennatuurlijk doel geleiden, het zaligend aanschouwen en bezitten van God in den hemel. Het doel van elken Staat is slechts natuurlijk: het geluk des menschen te bevorderen op deze wereld. Dewijl nu nooit het hoogere kan worden afgeleid uit het lagere, kan de macht der Kerk nooit een uitvloeisel zijn van de macht van den Staat, en daar het hoogere nooit ondergeschikt kan zijn aan het lagere, kan de Kerk nooit afhankelijk zijn van den Staat. Christus gaf dan ook aan zijne Kerk eigen overheden, die Hij met de uitgebreidste en volkomenste macht uitrustte: „Aan u zal ik de sleutels van het rijk der hemelen geven en alles, wat gij op aarde zult binden, zal ook in den hemel gebonden zijn; en alles, wat gij op aarde zult ontbinden, zal ook in den hemel ontbonden zijn". Met deze woorden werd toch wel de meest uitgebreide, de meest volkomene en onafhankelijke macht aan de Kerk geschonken. Zij kan alles binden en ontbinden zonder eenige uitzondering; en als alles, wat zij op aarde bindt of ontbindt, ook als zoodanig geldt in den hemel, is geene menschelijke macht op aarde, welke ook, in staat, haar in de uitoefening harer macht beletselen, perken of grenzen te stellen.

De Kerk is derhalve eene volkomene maatschappij, onafhankelijk van elke andere, voor zich bestaande, en daarom lijdt het geen twijfel, of de benoeming van haar opperhoofd komt alleen aan de Kerk toe, zonder inmenging der wereldsche overheid.

Zoolang het vaststaat, dat Christus God is en de Kerk zijne stichting, kan de volkomene onafhankelijkheid en vrijheid der Kerk bij de pauskeuze niet worden geloo-

chend. „Want — zegt Granderath 1) — *over de grenzen* van de rechten der Kerk, d. i. over die punten, waarin het rechtsgebied der Kerk samenvalt met het rechtsgebied van den Staat, kan men strijden. Dit is echter boven allen twijfel verheven, dat *de vrije keuze van een opperhoofd* niet aan de peripherie, maar midden in het centrum der rechtssfeer eener vrije maatschappij gelegen is, en dat die maatschappij niet souverein en zelfstandig is, welke van eene andere haar opperhoofd ontvangt, of iemand niet als haar opperhoofd kan erkennen, voordat deze door eene vreemde macht als zoodanig is bevestigd".

Nu weten wij wel, dat de heerschende onchristelijke en pantheïstische richting der moderne tijden van Christus als God of van de Kerk als goddelijke instelling niets weten wil; dat zij den Staat aanziet voor de bron van alle recht en niets als recht erkent, wat niet uit den wil van den Staat wordt afgeleid en daarin zijn oorsprong vindt; dat zij zelfs het geweten aan den Staat onderwerpt en dezen tot het openbaar geweten verklaart; — dit alles kan als verklaring dienen van den strijd, die der Kerk in onze dagen alom wordt aangedaan; maar 't kan de Kerk niet berooven van iets, wat God haar heeft geschonken. Sinds wanneer heeft menschelijke dwaasheid recht tegenover God en diens beschikkingen?

En waarop zou een aardsch vorst zijn aanspraak kunnen gronden om zich in te laten met de pauskeuze! Hij is lid der Kerk of hij behoort niet tot haar. Is het laatste het geval, dan ware het toch al te dwaas te willen beweren, dat iemand, die niet eens lid is der

1) *Stimmen aus Maria-Laach*, VIII, S. 39

Kerk, een recht zou hebben, wat met uitzondering van slechts zeer enkelen, alle andere leden der Kerk missen. Behoort hij daarentegen tot de Kerk, dan is hij door het ontvangen Doopsel in hare gemeenschap opgenomen, gelijk ieder ander, met de verplichting om hare wetten te gehoorzamen en zich te onderwerpen aan de overheden, door God in de Kerk gesteld. Evenals voor God alle menschen gelijk zijn, zoo ook voor de Kerk, en gelijk de vorstelijke waardigheid iemand niet ontslaat van de verplichting om Gods geboden te onderhouden, zoo blijft ook de vorst, als lid der Kerk, aan hare geboden gehoorzaamheid schuldig. Zoo er eenig verschil voor hem bestaat, is het alleen dit, dat hij, als in overheid gesteld, des te meer verplicht is door zijn voorbeeld anderen in het goede voor te gaan. Ook als lid der Kerk heeft geen vorst derhalve recht zich met de pauskeuze in te laten, maar moet hij eenvoudig de wetten eerbiedigen, welke op dit stuk bestaan.

Maar zou niet, gelijk wel eens is beweerd, het belang van den Staat aan de regeeringen recht kunnen geven zich met de pauskeuze te bemoeien? Staat en Kerk leven niet gescheiden van elkaar; hunne onderdanen zijn dikwijls dezelfden. Kan het den Staat dan onverschillig zijn, wie het kerkelijk hoofd is zijner katholieke burgers? Heeft hij dan bij de keuze van dat hoofd ook niet een recht om zich te doen gelden ter behartiging zijner eigene belangen? Wij antwoorden volmondig: neen. En het bewijs voor dit antwoord is niet ver te zoeken. Immers, heeft de Staat er belang bij, wie het kerkelijke hoofd is zijner katholieke burgers, veel meer belang nog heeft de Kerk er bij, wie het wereldlijk hoofd is harer

kinderen. Want daargelaten zelfs, dat er voor een ingrijpen van de Kerk in de rechten van den Staat minstens veel minder gevaar bestaat, dan voor een verkrachten van de rechten der Kerk door den Staat — de Kerk heeft alleen geestelijke wapenen ter beschikking, om haar gezag te handhaven; de Staat daarentegen beschikt niet alleen over een tuighuis van wetten, maar ook over stoffelijke middelen en geweld. En terwijl nu geen enkele regeering er ooit aan zal denken, den Paus invloed toe te kennen bij het kiezen van een staatsopperhoofd, kan het nog veel minder gevergd worden, aan eene staatsregeering invloed toe te kennen bij de keuze van den Paus.

Het is inderdaad bevreemdend. Op alle tonen wordt het uitgezongen, dat de geschiedenis de leermeesteres is der volkeren, en hoe weinig wordt er naar hare lessen geluisterd! Met hoeveel klem en nadruk verkondigt zij niet, dat het Caesaro-papisme der vorsten het verderf is van rijken en volkeren? Hoeveel kwaad is niet aan Frankrijk en het Fransche koningshuis berokkend door het als een heilig palladium geprezen gallicanisme? Wat brak den invloed der katholieke geestelijkheid in 1848 op de bevolking van Venetië en Lombardije? Wat anders dan het van staatswege geplante en gehandhaafde Jozefisme? Wat breekt in onze dagen Ruslands kracht, om den inwendigen kanker, die het verteert, uit te snijden? De Russische geestelijkheid heeft allen invloed op het volk verloren door het heerschend staatschristendom. Als de Kerk vrij is en in haar vrijheid door den Staat wordt geëerbiedigd, bezit hare geestelijkheid macht, om ook in de dagen van gevaar den Staat te steunen. In 1848 bleek het duidelijk in Silezië en de katholieke

Rijnprovinciën 1). Maar als de dienaren der Kerk tot dienaren van den Staat worden verlaagd, is hun zedelijke invloed gebroken. Als politie-beambten kunnen zij door den Staat een tijd lang worden gebruikt, om zijn doeleinden te bereiken. Maar politie alleen geeft aan de rijken geen kracht en duurzaamheid. Hoe meer dus de Staat op zijn eigen terrein blijft en de Kerk vrijheid laat, des te meer behartigt hij zijn eigen belangen. En daarom durven we dan ook gerustelijk zeggen, dat ook bij de pauskeuze de Staat het beste voor zich zelven zorgt, door zich van alle inmenging te onthouden.

Het zou evenwel kunnen gebeuren, dat, gelijk sommige regeeringen van de Paus recht hebben gekregen, eenigen invloed uit te oefenen bij het bezetten der bisschoppelijke zetels, zoo ook eenige vorst een historisch recht bezat, om zich bij de keuze van een Paus te doen gelden. Of ooit zoodanig recht is bezeten, zullen wij zien, als wij een volgende maal de historische ontwikkeling der pauskeuze behandelen. Maar dit moet in elk geval worden vastgehouden; zoodanig recht kan alleen worden verkregen als een gunst van de zijde der Kerk. En zoolang het verleenen van die gunst niet is bewezen, kan er van zoodanig recht geen sprake zijn.

Loosduinen. P. A. DE BRUIJN.

---

1) „Damals — schrijft prof. Kahnis, een gewis onverdacht getuige — stand der Protestantismus zerknickt da, mächtig aber der Katholicismus in Kraft seiner Organisation. Es ist gewiss, dass die Romische Kirche den wankenden preussischen Staat hat stützen helfen, während die Evang. Kirche erst auf dem Boden des kräftigen Staates wieder Kraft gewann". Vgl. het zeer lezenswaardig artikel, door een protestant ingezonden in de *Histor. Polit. Blätter* van 16 Jan. II. S. 98 ff.

LEVENSSCHETS VAN DEN PRELAAT N. G. SICHMANS.

De charters zijn de grondvesten der ware geschiedenis.

De man, wiens levensbijzonderheden wij hier naar de charters, in de Norbertijner abdij van Postel nog berustend, gaan mededeelen, is een Noord-Brabanter en wel van St. Oedenrode, waar hij den 23 April 1623 het levenslicht aanschouwde. Zijn deugdzame ouders behoorden tot den bemiddelden boerenstand, welk bedrijf in die dagen door de meeste lieden van dit thans zeer aanzienlijk dorp beoefend werd.

Zijn leven kunnen wij het best groepeeren rondom een authentieke oorkonde, welke een hoogst vereerend getuigenis aflegt van de voorbeeldige zelfopoffering en zielenijver, waarmede hij in de moeielijkste dagen der vervolging zichzelf aan alle gevaren blootstelde om de trouw gebleven katholieke bevolking in hun geestelijken nood bij te staan.

Eer wij echter dit stuk mededeelen, moeten wij den belangstellenden lezer bekend maken met hetgeen daaraan voorafging.

I.

Nadat Nicolaus Sichmans in de Latijnsche taal en andere wetenschappen genoegzaam ervaren was, begaf

hij zich naar Postel en deelde den Prelaat Cornelius van Boesdoncq 1), zijn verlangen mede om als kloosterling in de abdij te worden opgenomen. Zoodra men oordeelde van 's jongelings roep tot het kloosterleven overtuigd en van zijne bekwaamheid door een afgelegd examen verzekerd te wezen, werd de candidaat aanvaard, die dan den 12 December 1644 het huis binnentrad en den 1 Januari 1645 het witte gewaad ontving met den kloosternaam Gregorius.

Na den proeftijd voorbeeldig doorgebracht te hebben, zag Gregorius vol vreugde den gewenschten 19 Augustus 1646 aanlichten, waarop hij zich door de drie plechtige geloften nauwer aan God mocht verbinden.

Nog geen twee jaren verliepen of hij werd tot priester gewijd. Die plechtigheid geschiedde te Antwerpen, den 6 Juni 1648 door Zijne Hoogheid Mgr. Gaspar Nemius, en innig bedankte de jeugdige priester zijn Schepper voor die weldaad, welke hij zich volkomen onwaardig achtte. Niet lang mocht hij binnen de kloostermuren den goeden God in stilte dienen; tot zaligmaking ook van anderen, die in de wereld leefden, werd hij door zijn overste geroepen.

Toen om wille van den Munsterschen vrede (1648) de kerken der Katholieken gesloten of hun ontnomen werden, en vele herders, uit hoofde der zoo hatelijke en zwaar drukkende plakkaten van die dagen, hunne schapen moesten verlaten, ten einde niet door groote geldboeten uitgezogen, in kerkers opgesloten, of aan

---

1) Zie het leven van dezen Prelaat: *De Katholiek*, Dl. LXXXVI, bl. 245 vv.

andere vervolgingen prijs gegeven te worden, werden de aan elkander grenzende parochiën van Duizel en Eersel ter sluik bijgestaan door de abdij van Postel, die er een afstand van ongeveer twee uur van verwijderd lag. Hier waagde Sichmans het zijn geestelijke bediening uit te oefenen.

Gedurend het lange tijdsverloop van 1650 tot 1685 was hij pastoor van Duizel en aanvankelijk coadjutor te Eersel, zoolang aldaar de pastoor Dionysius Rooymans S. T. B. F. nog leefde 1); maar toen laatstgenoemde in 1670 stierf, kwam de zielzorg geheel op hem neder, en sedert datzelfde jaar bekleedde hij ook tot 1685 toe de waardigheid van deken van Hilvarenbeek. Dat hij gedurende die 35 jaren van veelzijdige werkzaamheid menig gevaar trotseerde en met vele moeilijkheden te kampen heeft gehad, laat zich gemakkelijk begrijpen.

II.

Van deze moeilijkheden willen wij een tafereel schetsen met het penseel der archieven. Het volgend handschrift, door den notaris Adrianus Wachtelaer den 24 Juli 1696 opgesteld, plaatst het loffelijk bestuur van Gregorius Sichmans als geestelijken herder te Eersel in het volle daglicht. Uit dit stuk blijkt eveneens, hoeveel dit dorp van pest en vervolging heeft te lijden gehad. Daar de oorkonde vele bijzonderheden bevat, deelen wij ze hier letterlijk en in extenso mede; tot meer gelijk-

---

1) In 1657 tot Pastoor te Bergeik voorgedragen, liet hij dien post aan zijnen medebroeder T. H. van den Eijnde over.

vormigheid aan het oorspronkelijke hebben wij de U bewaard, waar men thans de V schrijft.

Comparerende voor mij, Adriaen Wachtelaer, als oepenbaere Notaris bij den Ed. Mog. Raede van Brabant in 's Gravenhage geadmitteert, tot Bergheijck residerende, ter presentie der getuijgen nae genoemt de eersaeme Jan Jansens Mewijns, out 83 jaeren, out schepen der Vrijheijt van Eersel, Jan Jansens Juttes, out omtrent 72 jaeren out burgemeester, Lambrecht Vercolcken, out burgemeester ende schepen des vorschreuen Vrijheijts, out omtrent 85 jaeren, ende Cornelius Wouters, out schepen, out omtrent 73 jaeren, inwoonders der Vrijheijt voornoemt, ende hebbende ter requisitie van den hoochweerdigen heere Gregorius Sichmans, tegenwoordigen Abt van Postel, te samen ende elck in 't particulier gedeponeert, verclaert ende getuijcht, gelijck midts dese sij deponeren, verclaeren ende getuijgen op hunne gepresteerden eedt, in de aanvanck hunder officien gedaen, waer ende waerachtich te wesen, hoe dat de gemeijntenaren van de Vrijheijt Eersel der Meijerije van 's Hertogenbossche, naer de reductie van de episcopale stadt van 's Hertogenbossche van den jaere 1629 tot het jaer 1648 hebben gehadt sonder molestatie hunne Rooms publieke diensten, oock het gebruijck van hunne parochiale kercke ende den bijstandt van hunne pastooren, die genoempt werden van den hoochweerdighen Abt van Epternaeken als patroon. Maar na het troffen van den Peys van Munster 1648, als tusschen het jaer 1649 en 1650 door de edicten ende placaten vande Hoog Mogende Heeren Staeten Generael der Verecnichde Nederlanden geene Roomse Priesters onder het ressort van de voorschreuen heeren mochten schuijlen, oft hunne Roomse functien oeffenen, de gemeyntenaren van den voors. Vrijheijt souden sijn verlaeten van hunne sielbewaerders (gelijck sij verlaeten was van den heer Roijmans, wereldtlijcke priester, om de gevanckenisse lestmael gevolght) ten sij dat de eerweerdiche heere Gregorius Sichmans, canoniek regulier van de abdije van Postel, order van Praemonstreijt, nijet ontsiende de perijckelen ende costen ofte dispendien van gevanckenisse, hadde ter hulpe gekomen in den jare 1650.

Ende nijettegen staende soo vele vervolginge, die hij heeft moeten onderstaen, verclaerden dan de voornoemde deponenten, dat voorseide heere nijet en heeft ontsien te onderstaen de persecutie, gevanckenisse ende soo swaere pecunieele kosten ende penen ende andere costen ende dispendien ter liefde van

deese gemeijnte om die te houden vast in de vorige Roomse Catholijcke Religie, gelijck sij waerlijck altemael constant sijn gebleuen in de selue, tot deese me toe; ende dat de persecutie soo ouervloedigh was, dat hij sich dickwijls heeft moeten in hoecken verbergen, vluchten op den naer gelegen Luijcxen bodem, ende om de vervolginge te ontgaen in slechte boeren, voermans ende andere veranderinge van kleederen de H. Sacramenten heeft moeten administreren, oock al nu [*terwijl*] in deese vrijheijt vigileerden de officiers om den voorseijde heere te vangen.

Oock verclaerden sij waerachtich te wesen, als ons d'almoghende Godt besoecken quaemp bouen deese vervolginge met de pest 1), de voors. heer ons vroomelijck heeft bijgestaen, soo dat si naer Godt aen hem hunne standvastichheijt in de Roomse geloue touschrieven ende de bedeweghe naer Werbeeck helpsaem waere; si betrouden dat oock de Beerse pelgrimagie hulpe krijghe tot Scherpenheuele; soo dat de heer Sichmans de conditien van eenen rechten schaepherder heeft volbracht ten tijde van 35 jaren, tot den jaere 1685, als hij geroepen is tot digniteijt van de prelature van Postel, die hij tegenwoordich met sorge van deese gemeijnte in hoogen ouderdom bedient . . . . 2).

Voorder verclaeren sij, dat de voors. heer Gregorius in de meeste persecutie verscheijde andere omliggende dorpen, gelijck Duijsel, Knechtsel, Oirs (Oerle), Bergheijck etc., verlaten sijnde van alle wereldtsche priesters, heeft bijgestaen, dickwijls te hulp roepende sijne heeren confraters uijt de abdije van Postel . . . .

Eijndigende hiermede hunne depositie, voor reden van welwetendheijt allegerende sij deponenten in tghene voors. is waerachtich te wesen; want goddelijck is der waerheijt getuijgenisse te

1) Toen men de doodverspreidende plaag door geene menschelijke middelen kon afweren, beloofde men jaarlijks eene bedevaart te doen naar de ruim vier uren verwijderde Maria-kapel op het gehucht onder Retie in de provincie Antwerpen. Door dit middel is die verderver in zijne vreeselijke vaart gestuit. Nog jaarlijks trekken vele inwoners van Eersel en omliggende dorpen den 25 Juli naar die kapel. Zie hierover breedvoeriger onze *Beersche processie naar Scherpenheuwel*, in 1884 gedrukt bij H. Bogaerts, 's Bosch.

2) Het hier weggelatene valt buiten deze stof; het is eene aanbeveling om de parochie van Eersel te blijven bedienen en vermeldt het loffelijk gedrag van den opvolger van N. G. Sichmans als pastoor in deze parochie, namelijk A. H. Bertrandt, ook Norbertijn van onze abdij.

geuen, hebben naer voorgaende prelecture daerbij gepersisteert met presentatie van eede, des versocht.

Aldus gedaan bijnen de Vrijheijt van Eerssel den XXIII Julij MDC sessen ende tnegentich, in presentie van

Meester Laurens Finet ende
Jacob Aerts

als lofweerdige getuigen, die de minute beneffens de declaranten ende mij notaris hebben onderteeckent.

Quod attestor
A. WACHTELAER, notarius publicus.

In die tijden van vervolging, waarmede de herwonnen vrijheid ingehaald werd, konden de leden der abdij nog betrekkelijk het veiligst te Eersel en op omliggende plaatsen werkzaam blijven in 's Heeren wijngaard. Maar wij zien toch uit het aangehaalde stuk, hoe pastoor Sichmans genoodzaakt was zich op den voorvaderlijken erfgrond in allerlei vermommingen te steken, als ware hij een boosdoener, om de troostmiddelen van den godsdienst aan landskinderen te brengen, wier eenige misdaad was, dat zij van de „gezegende" hervorming niet gediend bliefden; nu eens droeg hij het pak van een daglooner, dan weder trok hij als voerman rond, en omdat geen vermoeienis of gevaar voor zijn zielenijver te groot was, wist hij zoo middelen te vinden om ter sluiks de HH. Sacramenten toe te dienen en vooral om den zieken en stervenden het Brood des Levens te breken, niettegenstaande dat de arendsblikken der ambtenaren vooral naar zulke boosdoeners rondgluurden.

Keeren wij thans van 1696 naar 1685 terug, toen G. Sichmans de herderlijke bediening neerlegde om een hoogere waardigheid te gaan vervullen.

III.

De gemijterde abt Franciscus Antonius Gaillard was

den 1 April 1685 overleden. Al spoedig gaven de Norbertijnen kennis van den dood aan den Hertog van Brabant en verzochten tevens zijne toestemming om tot de verkiezing van een nieuwen Abt over te gaan. Wij deelen ook dit stuk mede, omdat daaruit blijkt, hoe zorgelijk de toestand der abdij door herhaalde berooving was geworden en hoezeer men in deze omstandigheden de tusschenkomst der koninklijke zaakgelastigden trachtte te ontgaan, die hun tegenwoordigheid alleen tegen een goeden penning verleenden. Het stuk luidt als volgt:

A son Excellence.

Remonstrent très humblement les Prieur et Religieux de l'Abbaye de Postel de l'ordre de Premonstré, sur les confins de la Mairie de Boisleducq, qu'il auvoit plu à Dieu d'apeller de ce monde Dom François Antoine Gaillard, leur Abbé, pour quoy il est leur important que sa place soit remplie, le plutot qu'il plaira à son Excellence, d'une personne idoine à regir le spirituel et temporel d'icelle abbaye, et comme depuis la Paix de Munster il a este mis en contestation et controverse entre les Ministres de sa Majesté et les Estats des Provinces Unies, si l'enclos du monastère seroit situé soub la Mairie de Boisleducq ou dans le district d'Anvers, ce que a fait que les dicts Estats se sont encor en possession de tous les biens de l'Abbaye de Postel soub la Mairie de Boisleducq.

Les remonstrants n'estant en jouissance que de fort peu de revenus soub la domination de Sa Majesté, toutes fois que venoit vacante la dignité abbatiale, les Gouverneurs Generaux des Pays Bas pour sa Majesté ont touiours usés de beaucoup de diligence à y pouvoir et prevenir les dicts Estats, mesme ont eu soins que les elections se feroyent promptement sans eclat et sans commissaire de la part de sa Majesté, laissant faire ce debuoir par le superieur, qui est l'Abbé de Floref, comme se voit par act pour la derniere election, icy ioingte, pour raison que l'erection de la Chambre Mipartie, erigée apres la Paix de Munster, pour decider les poinctes differentieux, il estoit convenu entre les Ministres de Sa Majesté et les dicts Estats qu'on ne feroit de parte ni d'autre acte possessoir au preiudice du cas litigieux, qui à l'egard de l'Abbaye de Postel de-

meure encor indecis. Pour ce est ce que les remonstrants se retirent vers Votre Excellence.

La suppliant très humblement estre seruie de leur ordonner et permettre de passer outre incessament a l'élection d'un Abbé nouveau, selon la forme ou devant practique et avecq la diligence et precaution accoustumées pour en suitte du rapport qui s'en fera et estre disposé selon le bon plaisir de Votre Excellence.

Quoy faisant, etc.

Werkelijk gelukte het de abdij van de tusschenkomst dezer geldzuchtige beambten verschoond te blijven. Koning Karel, als hertog van Brabant, gaf den 5 Juni 1685 verlof om tot de verkiezing van een nieuwen abt over te gaan.

Volgens de gewone formaliteiten geschiedde nu de kiezing, waarbij de leden der abdij den pastoor G. Sichmans in geweten den bekwaamsten oordeelden en ook stemden.

Na deze plechtigheid moest de uitslag naar den vorst gezonden worden ter bekrachtiging, en onder dagteekening van den 19 Juli 1685 schrijft Jan de Rivero in het Spaansch 1), dat Zijne Excellentie toestemt en

---

1) Ziehier de copie van het oorspronkelijk stuk:

Su Exª ha hecho mrd [*merced*] a VRma de la Abadia de Postel, y me manda lo avise a VR para que teniendolo entendido haga acudir por los dispˢ de que doya VRma la enora buena deseando tener otras ocasiones de repetirsela a VR cuya vida guarde Dios largos y felizes anos.

Bruselas a 19do Julio 1685.

Vl. m. de VRma

Juan de Rivero.

Rmo G. Fr. Gregorio Schimans.

Tot volkomen gelijkvormigheid hebben wij hier SCHIMANS voor SICHMANS trouw gecopieerd.

iemand uitnoodigt om de bekrachtigingsakte te komen halen; daarbij biedt de schrijver zijn gelukwensch aan, welken hij bij andere gelegenheden hoopt te hernieuwen, en bidt ten slotte, dat God den nieuwen abt vele en gelukkige jaren verleene.

De vorstelijke akte, op perkament, waarin de verheffing van G. Sichmans van wege Koning Karel bekrachtigd wordt door Dom Francisco Antonio Agurto, ridder der orde van Alcantara, luitenant en gouverneur der Nederlanden en neef van den koning, heeft eene lengte van 0.56 op eene breedte van 0.37 centimeters. De inhoud is, behoudens de verandering van naam, volkomen gelijk aan het stuk, dat wij in de levensschets van Cornelius van Boesdoncq 1) hebben medegedeeld.

Na deze formaliteiten bevestigde Christophorus de Heest, abt van Postel's stamklooster Floreffe nabij Namen, den 20 Augustus 1685 de verkiezing van G. Sichmans, en zes dagen daarna werd de nieuwe Prelaat te Luik in de Norbertijner Abdij Beaurepart ingezegend en gemijterd door Mgr. J. A. Blavier, suffragaan dezes bisdoms, bij welke plechtigheid Ambrosius du Fraisne, abt van Beaurepart en Hubertus Henricé, abt van het St. Jacobsklooster, ook te Luik, assisteerden.

Zoodra G. Sichmans gemijterd en met de volle macht van zijn bewind uitgerust was, begon hij zijn bestuur als een oprecht toonbeeld van deugd, dat zich nooit verloochend heeft. Gelijk hij als moedige en trouwe herder van Israel steeds op zijne post was, toen

1) Vgl. *De Katholiek*, Dl. LXXXVI, bl. 255.

hij zich te Eersel en op andere plaatsen aan het heil der zielen wijdde, zoo hield hij thans niet op de zijnen door woord en voorbeeld aan te sporen gedurende de 19 jaar, dat hij als abt aan het hoofd geplaatst was. Minnaar der nederigheid, wist hij de hoovaardij te onderdrukken; ten volle overtuigd, dat hij zonder zijnen Schepper niets vermocht, herhaalde hij vaak de veelbeteekende leuze van zijn wapenschild: *Sub manu Dei*, d. i. onder Gods hand.

Den 4 September 1698 bracht Michael Colbert, abt van Premonstreit en generaal der orde, een bezoek aan Postel; de prelaat van Tongerloo, alsmede de prior van het St. Michielsklooster te Antwerpen en de prior uit Laon in Frankrijk, allen Norbertijnen, vergezelden hem. Nadat de generaal met de kanoniken in den refter het middagmaal genomen en zijnen zegen gegeven had, is hij den 6 September wederom vertrokken. Bij die gelegenheid bekrachtigde M. Colbert het patronaat der kerken Mill in Noord-Brabant, Beesd, Renooi en Rumpt in Gelderland, welke reeds vóór vele jaren bij het klooster van Postel ingelijfd waren door Gulielmus Quisthout, overste van de Mariawaarder abdij, ook in Gelderland.

Bij het klimmen der jaren echter en het vermeerderen van de lasten des ouderdoms, was Sichmans eindelijk gedwongen aan M. Colbert een coadjutor te vragen. Hij ontving den 17 November 1701 het noodige verlof en, toen de landsregeering hierin den 14 December ook toestemde, werd de adellijke Hiëronimus Raveschoot van Capelle, uit Vierlingsbeek, den 12 Januari 1702 *cum jure successionis* door zijne medebroeders tot coadjutor

aangewezen onder het voorzitterschap van Bernardus de la Perle, abt van Floreffe, die hiervoor gevolmachtigd was door den generaal der orde.

Sichmans deed den 21 Augustus 1704 afstand van zijne prelaatsbedieningen; uit dankbaarheid stelde het klooster den oud-prelaat een rijtuig ter beschikking met jaarlijks 100 gulden; en wilde hij eene andere abdij tot woonplaats kiezen, dan werden hem jaarlijks 500 gulden toegezegd om in zijn onderhoud te voorzien.

Hij bleef in zijn geliefdkoosd professiehuis, waar de dood hem den 8 September 1709 wegnam.

Hiermede hebben wij het voorbeeldig leven van Sichmans, naar de archieven onzer abdij, gemeld; niet minder stichtend is de brief, die het overlijden van dezen abt aankondigt en door eenen kanonik der abdij van Tongerloo, W. van Spilbeeck, reeds is medegedeeld:

„In het jaar der verlossing 1709, op den dag zelf dat Gods en onze Moeder in deze wereld geboren werd, overleed, juist met bidden bezig, onze teerbeminde vader in Christus — hij die een ware dienaar was van Maria, *vere Marianus*, een man van eerbiedwaardige jaren, als kloosterling en priester jubilaris, vol van dagen en goede werken — de zeer eerwaardige en hoogwaardige heer Gregorius Sichmans, de zesde ingewijde, de tweede gemijterde Abt van Postel, in het 87e jaar zijns levens, het 64e zijner professie en het 62e zijns priesterschaps.

Voor dat hij herder van de herders werd, had hij gedurende 35 jaren de lammeren vãn Christus gespijsd te Eersel, te Duizel en in de naburige plaatsen .... Abt geworden, verhoovaardigde hij zich niet, maar was onder zijne broeders als een van hen, uiterharte tot voorbeeld strekkende aan zijne kudde.

Hij smaakte 't zoet en 't bitter; maar was gewoon in voor- en tegenspoed deze zijne leuze te herhalen: Onder Godes hand: Sub manu Dei.

Na gedurende 17 jaren de schitterende slavernij der abtelijke waardigheid getorscht te hebben, nam hij een hulpabt, wien

hij weldra het prelaatschap en het gezag uit eigen beweging overliet.

De rustende Prelaat overleefde nog 5 jaren, en nu van alle zorg ontlast, bracht hij dagen en nachten door in overweging van de wet des Heeren. Zoo lang het hem doenlijk was, hinkte hij met behulp van krukken naar het koor, en zong er, zich ten hoogste verheugend in de zoetluidende tonen der Kerk, met zachte stemme de kerklijke psalmen en lofliederen. Toen het gaan hem onmogelijk was geworden, hield hij zich in zijne kamer aanhoudend bezig met zijn rozenkrans en zijn Thomas à Kempis, middelerwijl de ongemakken der hooge jaren verduldig verdragend en keer op keer met Job verzuchtend: „Ik ben in verwachting, totdat mijne verandering kome".

In de abdij bewaart men nog het portret van G. Sichmans in olieverfschildering, metende M. 1.22; de abt is er bijna ten voeten uit in de witte toga *en face* voorgesteld; hij is gebonnetteerd en gezeten in een fauteuil, leunende op den arm daarvan met de rechterhand en in de linker een gesloten boek houdende; staf en mijter zijn aan de rechterzijde en het wapenschild in heraldieke kleuren aan de linkerzijde van den abt geplaatst.

Zijn wapen — men weet dat elke abt, bij zijne optreding een wapen naar zijn goedvinden uitkiest — voert in *zilver* 3 *gouden* korenbundels, 2 boven en 1 onder, met de leuze: Sub manu Dei. Dit wapenmerk aanschouwt men nog op een koperen stempel, zilveren miskelk en op vele handschriften der abdij.

TH. IGN. WELVAARTS,
Prior en Archivaris der abdij
van Postel-Molle (België).

DE NIEUWERE BEELDHOUWKUNST IN ITALIË.

Is de gulden eeuw der kunst in Italië voorbij, de aangeboren kunstzin is er daarom toch niet uitgedoofd maar nog volkomen bij machte om groote werken tot stand te brengen.

Bij de restauratie van Florence's Dom-façade heeft niet alleen de bouwmeester uitgemunt door zijn plan, dat bij de uitgeschreven prijsvraag onder honderd andere als het beste gekozen is, maar de verschillende medewerkers in de sculptuur verdienen evenzeer hoogen lof. In het schitterende marmer leveren de tallooze beelden, reliëfs en ornamenten, vereenigd met de prachtige mozaïeken, een voortreffelijk geheel en bovendien is ieder detail met groote zorgvuldigheid behandeld. Millioenen zijn hieraan ten koste gelegd. Meer nog; bezield met den edelsten ijver hebben velen hun arbeid als het ware ten offer gebracht en voor eene bijna niet noemenswaardige belooning hoogst belangrijke kunstwerken ondernomen. Ook hierin hebben zij de voorvaderen nagestreefd en den grootmeester tot voorbeeld genomen, die „per amore di Dio e per riverenza a S. Pietro" het rijpste talent aan de verheerlijking van God heeft besteed.

De belichaming dezer gevoelens hebben aan zoo vele kunstwerken eene schoonheid geschonken, die overweldigend zelfs den ongeloovige tot bewondering dwingt.

Zoo ergens ter wereld, blijkt in Italië, welke beteekenis het Katholicisme aan de kunst heeft gehecht, omdat daar iedere stap van de Catacomben tot het Vaticaan, onder de hoede van Leo XIII, het bewijs kan leveren van het hooge intellect, dat haar ten alle tijde met vele opofferingen heeft trachten te bevorderen.

Een nieuwe orde van zaken poogt thans andere begrippen in het katholieke land te verspreiden en, wanneer ergens de terugslag uiterlijk zichtbaar is, dan is dit in de Italiaansche kunst, die moderne beginselen huldigt. Lübke prijst dit land niet het minst om zijne kunstschatten als „namenlos gesegnet", maar bij het constateeren van het verval der Italiaansche beeldhouwkunst in onzen tijd dwaalt de groote kunstbeoordeelaar, indien hij van het moderne Italië een betere toekomst verwacht. Het gemoderniseerde Rome, voor hen, die het in jaren niet gezien hebben, bijna onkenbaar geworden, heeft de verontwaardiging en het protest opgewekt zelfs van velen, die niet katholiek zijn, maar wien het niet ontging, welk nadeel der eeuwige stad in hare hoogste belangen werd toegevoegd. Blijkt aldaar de onmacht der nieuwere bouwkunst, evenzeer zal het nog te bezien zijn, welke waarde van beeldende kunst het groote gedenkteeken voor Victor Emmanuel zal hebben, waarvoor het terrein is verkregen door het vernielen van kostbare historische en artistieke gedenkwaardigheden.

De onpartijdige kunstcritiek hecht geen bijzondere beteekenis aan de talrijke monumenten, welke voor de zoogenaamde „bevrijders" van het vereenigde koningrijk in de verschillende steden zijn opgericht. Door de verschillende ruiterstandbeelden van den Re galantuomo en

van Garribaldi is de kunst niet zeer gebaat geworden in het kunstrijke land en evenmin is dit het geval met de beelden van andere revolutionnairen, wil men dan ook enkele als dat van Cavour te Milaan uitzonderen; het zittend beeld der geschiedenis, hetwelk op het voetstuk Cavours naam grift is hier een meesterlijk uitgevoerde vrouwefiguur, maar, gelijk Lübke terecht bemerkt, zij is niet in verband gebracht met het staande beeld.

Het ligt niet in den aard der Italiaansche kunst de werkelijkheid zoo eigenaardig terug te geven als Duitsche, Fransche of andere noordelijke beeldhouwers dit vermogen, die daarin dikwerf hooge genialiteit aan den dag leggen. De Italiaan is te veel idealist, en daarom zijn meer vrij behandelde personen der Italiaansche geschiedenis zooals Leonardo da Vinci te Milaan, Columbus te Genua Philibert van Savoye te Turijn, of mythologische onderwerpen als de ontvoering van Polyxena in de *Loggia de' Lanzi* te Florence en andere beter geslaagde monumenten. Zelfs de geniale Dupré, voor eenigen tijd te Florence overleden en met Tenerari als den besten der Italiaansche meesters van onzen tijd beschouwd, is in zijn groote monument voor Cavour te Turijn niet bijzonder gelukkig geweest. De combinatie van de verschillende gekleede en ongekleede figuren, waarbij de gewezen minister als bekrooning is geplaatst naast een geknielde, grooter geproportioneerde, vrouwegestalte van weelderigen lichaamsbouw vormt geen aangenaam geheel, en die hartstochtelijk bewogen, naakte beelden met academische poses zijn stellig niet de prijzenswaardigste proeven van het talent van dezen beeldhouwer. Een ander werk heeft dezen kunstenaar, die zelfs het lidmaatschap van het

Instituut van Frankrijk verwierf, meer beroemdheid verschaft, namelijk een godsdienstig grafmonument op het *Campo Santo* te Siëna: het beeld van de Moeder der Smarten, gebogen over het lichaam van den gestorvenen Zaligmaker. Hier vertoont zich de meester in de volste originaliteit der opvatting, in de zekerste macht der vormenkennis, dienstbaar gemaakt om het diepst aangrijpend gevoel uit te drukken. Bij allen eenvoud is dit een waarlijk grootsche schepping, die als voorbeeld mocht dienen om bij het versieren der graven de hulp der kunst in te roepen.

Maar juist bij deze versiering der graven blijkt in Italië, waar zooveel toewijding aan de kunst gevonden wordt, het verschil tusschen de oude en de nieuwere kunstopvatting het meest. Bij het verlaten der troostrijke gedachten van het Christendom hebben velen in het moderne leven symbolen voor hunne droefheid gezocht; en waar zelfs de heidensche mythologie waarlijk plastische motieven en dichterlijke emblemen had kunnen bezorgen, heeft een deel der modernen beelden uit den nieuwsten tijd gekozen. Dames en heeren in hunne mooiste kleeding prijken thans als graf-geniussen in de meest verschillende poses. Men ziet ze treurend, vertwijfelend, weeklagend in onmacht gezonken, in zijde en kant uitgedost, met sluiers en mantilles, met manchetten en handschoenen aan, somtijds meesterlijk uitgevoerd, allegorischen rouw plegen tot nagedachtenis der overledenen. Waar een standbeeld in monumentale houding, eene portretafbeelding dienst kon doen, daar zijn deze realisten in de sculptuur somtijds tot onbegrijpelijke geesteloosheid vervallen. In Turijn b. v. ziet men de nis van een grafmonument gebruikt om een

kamer na te bootsen met gebloemde damastgordijnen, in welke, naast de buste van de overledene echtgenoote, de treurende gemaal is geplaatst in een keurig geribd costuum, terwijl op een nabijstaande stoel een groote bloemenkrans is nedergelegd. De knapste artiste-tailleur zal hier den beeldhouwer benijden om de gelukkige snee van de pantalon en van de jas. De stof van het behangsel in het geïmiteerde vertrek; de gordijnen, waarmede het voor een deel is afgesloten, zijn tot bevoelens toe als werkelijke stof nagebootst, en de gebeeldhouwde krans vertoont al de fijnheid van het natuurlijke blad; maar, om een uitdrukking van Joseph von Führich over de moderne schilderkunst te gebruiken, men zou hier bloedige tranen kunnen weenen over dusdanig misbruik van eene onmiskenbare gave. In Genua aanschouwt men op het *Campo Santo* de levensgroote jongelingsgedaante van een bootsman, staande op een zeilscheepje met uitgespannen zeil, waarbij het doek, de mast en de touwen de werkelijkheid zoo getrouw mogelijk terug trachten te geven. Anderen wederom beelden een soort van Kronos af, als een oud en gerimpeld grijsaard, met hollen, vervaarlijken blik of met uitgebreide vleugels van buitengewonen omvang. In allerlei buitensporige houdingen vertoonen de uitgestrekte armen en handen en de dunne, losgewerkte vingers de overwonnen moeielijkheden der marmertechniek. Maar dat niet alleen een realistisch streven hier ten gronde ligt, bewijst een monument van reusachtigen omvang te Milaan, waar, naast zulk eene ultra-realistische, reeds als kunst afstootende verschijning, de gekruisigde Heiland als caricatuur in het klein is afgebeeld. Bij zulk een gedenkteeken past dan

ook het crematorium in de nabijheid, waar afgestompte Christenen met behagen het afzichtelijk schouwspel betrachten van het verbranden der lijken.

Zeker zijn niet alle monumenten door dezen geest bezield; ook vele meesterstukken zouden te roemen zijn; maar een onbegrijpelijk droevigen indruk maakt het gezicht van zulk eene ontaarding op plaatsen, waar reeds de natuur zelve zoo onbegrijpelijk opbeurend werkt door hare schoonheid. Rijkdom en ontwikkeling der techniek worden nergens hooger gevonden dan op deze moderne Italiaansche kerkhoven, waar de architectonische monumenten, groepen, beelden, reliëfs, bustes in marmer bij duizenden somtijds te tellen zijn. Maar voor den kunstzoekenden reiziger is een bezoek van het meer bescheiden *Campo Santo* te Pisa eene grootere genieting, omdat daar zulke voortbrengselen nog geen ingang gevonden hebben en de geest van het eigenlijk Italië er nog geheel bewaard gevonden wordt.

Daar kunnen reeds de bewaarde fragmenten der oude Romeinsche kunst de ontaarde erfgenamen en bezitters der heerlijkste voorbeelden beschamen door een hooger ideaal, dat zelfs de heidenen hebben nagestreefd. Daar ziet men zelfs in het kleinste werk der lateren: van een Orcagna, een Pisano, een Ghiberti, een Lucca della Robbia, om geen anderen te noemen, de hoogere beteekenis van den godsdienstigen geest, welke de kunst voor ontaarding en ondergang bewaart. In deze harmonie maken ook de kunstenaars onzer eeuw, welke daar vertegenwoordigd zijn, geen disaccoord: een Thorwaldsen, een Dupré, een Salviati en anderen bewijzen handhavers te zijn der kunstbeginselen, welke Italië aan de spits der beeldende kunsten

hebben geplaatst, handhavers van de kunsttraditie, die in Italië bijna zonder onderbreking tot de klassieke oudheid opklimt. Want dit is het voorrecht van Italië. Daar heeft alleen het tijdperk der stormen, die het Romeinsche rijk vernietigden en wier nawerking tot de elfde eeuw heeft geduurd, voor een poos den invloed der klassieken onderbroken, omdat de geheele beschaving schipbreuk had geleden. Maar door den invloed der Grieksche beschaving over Constantinopel teruggebracht, vinden wij in Italië reeds in de twaalfde eeuw weder een streven tot zuivering en verheffing, namelijk in de kunstrichting, die Viollet-le-Duc heeft geteekend als „l'art Romano-Grec à son déclin". Wel zijn de grootste werken der Grieksche en Romeinsche sculptuur eerst later ontdekt geworden, maar ten allen tijde bleven rechtstreeksche en zijdelingsche wegen open om de oude kunst te bereiken: herinneren wij slechts aan de gemmen en camées, en aan het gebruik dat van die modellen gemaakt werd tot opluistering van relikwieschrijnen, handschriften, priesterkleederen en andere gewijde voorwerpen, wel een bewijs, hoezeer die kunstwerken ook toen gewaardeerd werden. Hoewel de gothiek, de kunst van het Noorden — om van Spanje niet te gewagen — in de architectuur een ander en als kunst even bewonderenswaardig beginsel heeft doen zegevieren 1), met den grooten theoloog Hettinger mogen wij zeggen: „In der Sculptur ist und bleibt

1) In Italië heeft de architectuur slechts zeer voorbijgaand noordelijke vormen gebezigd, waartegen het zuidelijk kunstkarakter zich zooveel mogelijk verzet heeft door er antikiseerend Byzantijnsche en Romaansche vormen — twee schakeeringen van één beginsel — voor in de plaats te stellen en gedeeltelijk daarmede te versmelten.

stets die Antike Vorbild" omdat de schoonheid van vorm des menschelijken lichaams, dat in zijn organisme niet verandert, door de Grieken de hoogste kunstuitdrukking heeft gekregen. Daarom betwisten wij echter geenszins wat een kenner der middeleeuwen als Viollet-le-Duc door woord en teekening heeft aangetoond, het onrecht namelijk, dat een overdreven en valsch klassicisme begaat, wanneer het de schoone gothische sculptuur voornamelijk uit de 13e eeuw van zich stoot; want bij een juist inzicht blijken beide richtingen analoog en volstrekt niet onafhankelijk van elkander te zijn. Reeds het schetsboek van een bouwmeester der gothiek uit het begin der 13e eeuw, Villard de Honnecourt, kan ons leeren, dat die kunstenaar van het Noorden waarde hechtte aan de studie en de navolging van de oude klassieke kunstwerken.

En dat wij zooveel nadruk leggen op het voorrecht der antieke vormkennis, is niet alleen gericht tegen een ongodsdienstig realisme, dat ten slotte met al zijn streven naar kleurrijk impressionisme tot een chaotische vormeloosheid moet vervallen, zooals de wereld nog niet beleefd heeft. Maar, wat opmerkelijker is, wij ontmoeten hier ook de tegenstand van eene kunstrichting, die, met de beste bedoeling bezield, uit onze gothische kerken — als meesterstukken van bouwkunst dikwerf de hoogste bewondering waardig — meer en meer de kunstvormen weert, welke én met den stijl dier gebouwen én met de studie der natuur en der oudheid te vereenigen zijn, om daarvoor de voortbrengselen eener wetenschappelijke archaeologie in de plaats te stellen 1).

1) De kunst, gelijk de levende taal, neemt onwillekeurig en met onwederstaanbare macht steeds andere en nieuwe elementen in zich op.

Van zulk een kunstopvatting is bij de groote Italiaansche meesters geen spoor te vinden. Erkent men Ghiberti als een der grootste christelijke beeldhouwers, hij was niet alleen de schepper der bronzen deuren van het Baptisterium maar ook en reeds vóór het plaatsen der eerste deur proveditor bij den bouw van den koepel der tegenoverliggende Domkerk te Florence en volgens de beste historische bronnen zulk een bewonderaar der klassieken, dat hij zelfs uit Griekenland een kostbare antieke vaas ontbood om zijne reeds beroemde verzameling nog meer te verrijken.

Tot de grootste Florentijnsche kunstschatten behoort in de nabuurschap van den dom het werk van den meest onstoffelijken aller beeldende kunstenaren, het werk van Fiesole, dat het klooster van S. Marco tegen de sloopingszucht van de regeering beschut heeft. Werpen wij daar een blik op het hoogste wat de christelijke kunst bereikt heeft. De fijne, hiëratisch hoogst ontwikkelde vormen, de klassieke rust en eenvoud, de typen der hemelsch schoone gelaatstrekken, de zuiver gestileerde plooiing der gewaden, het lichte, heldere coloriet kenmerkt zijne kunst als de kunst van het Zuiden. De middeleeuwsche gothiek

---

De grootste meesters der middeleeuwen hebben voor hun tijd een geheel modern beginsel gehuldigd, in die mate zelfs, dat zij de kleeding van hun eigen omgeving aanwendden in hun godsdienstige onderwerpen. Maar het godsdienstig gevoel hunner opvatting, de poëzie hunner vormen, gelijk de harmonie en de gloed hunner kleuren, daarin ligt de buitengewone aantrekkelijkheid hunner werken, die dikwerf bij al het minder edele naturalisme verbazend schoon zijn. Daar is kunst en zelfs in de hoogste mate. Daar vergeet men alle onderscheidingen van kunstperioden om slechts de schoonheid te bewonderen.

in het Noorden heeft andere vormen, andere kleuren gebezigd, soms geheel realistisch van opvatting. Maar Fiesole's sympathie voor de vormen der klassieke oudheid spreekt duidelijk uit de architectuur en den achtergrond zijner tafereelen, die somtijds zuiver klassiek is gevormd; het geheele fresco, dat de marteling van den H. Laurentius voorstelt — om slechts dit te noemen — is er een onsterfelijke getuigenis van 1).

Wat het Italiaansche volk als het ware in merg en bloed is overgegaan, wat het boven alles groot heeft gemaakt als een volk van beeldhouwers en schilders, dat heeft ook anderen ten voordeel gestrekt. Een Cornelius, met Dürer de meest grootsche vertegenwoordiger van het Germaansche kunstgenie, zooals het zich in de werken zijner jeugd, bij voorbeeld in de Nibelungen, met heel de eigenaardigheid en al de gebreken van het noordelijk karakter uitspreekt, wordt, na de studie der Italianen, de meester der scheppingen voor het *Campo Santo* te Berlijn, de ontwerper der cartons, in het nationaal museum aldaar bewaard, die hem als een Dante der schilderkunst kenmerken. Overbeck, de bekeerling, wordt een der grootste religieuse kunstenaars van alle tijden.

Geen wonder dat Paus Leo XIII de studie der ouden wederom aanbeveelt. Niet straffeloos worden de begin-

---

1) Mais suivons-le [Fra-Angelico] à Rome, pénétrons dans cette chapelle du Vatican, doublement vénérable par le souvenir de son fondateur, le pape Nicolas V, et de son décorateur, analysons ces fresques de la vie de Saint-Étienne et de Saint-Laurent: l'antiquité y célèbre un de ses plus rares triomphes; celui qui a été le peintre par excellence du christianisme sacrifie sur l'autel du génie Grec et Romain. — M. E. Müntz, *Les précurseurs de la Renaissance.*

selen verlaten, die de grondslag zijn geweest der hoogste kunstontwikkeling. De groote historische kunst is uit onze eeuw reeds bijna verdwenen. En op het gebied der godsdienstige beeldhouwkunst en schilderkunst zien wij, in plaats van de persoonlijke toewijding en bescherming, door de middeleeuwen zoo sterk beoefend, de fabriekmatige productie zegevieren.

Alleen een godsdienstige geest, bezield met een krachdadig idealisme, kan een dam opwerpen tegen den wegsleependen stroom, welke de geheele kunst met ondergang bedreigt.

F. L. STRACKÉ.

VERSCHEIDENHEDEN.

EEN HONDERDTAL KUNST-APHORISMEN 1).

1. Het ware kunstgevoel heeft zijn oorsprong in den innerlijken drang naar vereeniging met God: daarom heeft de kunst in den dienst der Godsvereering overal haar hoogste ontwikkeling en schoonsten bloei verkregen.

2. Onder menig opzicht zijn de aesthetische begrippen van een volk de afspiegeling zijner geloofsbeginselen.

3. In al de tijdperken der geschiedenis bestaat er een innige verhouding tusschen de zeden, de gewoonten, de wetten en den godsdienst der volken en hunne kunsten.

4. Het is een waar woord des dichters: dat de mensch zoowel in poëzie als kunst slechts zóó lang productief blijft, als hij godsdienstig is.

5. Zoowel Victor Hugo als Proudhon hebben aan dezelfde waarheid, misschien onbewust, hulde gebracht; de eerste door te schrijven: „*Lorsque les convictions sont mortes l art est mort*"; de andere: „*Le peu que nous sommes tient au peu que nous croyons*".

6. De kunst is onafhankelijk van den politieken toestand eener natie. Het is de aard, de natuur der beschaving, en

1) Deze Aphorismen werden, reeds lang geleden, door den schrijver bij tusschenpoozingen opgeteekend. Zijn doel was nu en dan stof te hebben tot *nadenken* of *toepassing*. Wellicht kunnen zij hiertoe ook anderen kunstlievenden van dienst zijn. Hiertoe alleen worden zij met bescheidenheid aangeboden

niet de graad der beschaving, die de verschillende kunst-epochen voortbrengt.

7. Vooruitgang in beschaving en nijverheid, zegt Viollet-le-Duc, houdt niet altoos gelijken tred met vooruitgang in kunst.

8. De kunst kan eene zeer hooge volmaaktheid bereiken onder eene zeer onvolmaakte beschaving: de oude Grieken zijn er een treffend voorbeeld van.

9. De phantasie is de bron der kunst, de navolging der natuur het middel. De mensch kan niets scheppen in absoluten zin; hij kan slechts de elementen der goddelijke schepping bijeenbrengen en er een samenstel van vormen. Dit is een soort van schepping van lager orde.

10. Het is een der grootsche ideeen van Plato, dat de mensch zich de ware schoonheid *herinnert;* en de H. Augustinus heeft zich dit denkbeeld, in christelijken zin, toegeeigend door te schrijven: „*Pulchritudinis natalitia in paradiso quaerenda*".

11. Kestner maakt in zijne *Römische Studien* de opmerking, dat het woord *amuseeren* zeker wel nooit in het paradijs zal gebruikt zijn: daarom, zegt hij, past het ook niet bij de kunst, die, als zij ware kunst is, ons boven het aliedaagsche verheft.

12. Dan alleen blijft de kunst leven, wanneer zij vrij is in hare uitdrukking en onderdanig blijft aan haar beginsel.

13. Guizot noemt de Katholieke Kerk *la grande école du respect:* ook de kunst kan den eerbied voor het schoone en edele in die school komen leeren.

14. Soms schijnt het, dat de kunst, hoe meer zij zich verwijdert van de getrouwe nabootsing der natuur, des te meer eene eigenaardige bevoegdheid verkrijgt om zekere snaren in onze ziel te doen trillen.

15. Viollet-le-Duc schrijft ergens geestig, hoewel ietwat

scherp: „*C'est quand on a prétendu introduire l'art partout, qu'on a oublié son origine: l'art est de bonne naissance, mais il s'encanaille facilement*".

16. Het realisme in de kunst is dikwijls, zoo niet meestal, de vijand van het ideaal.

17. De invloed van het waarlijk groote en verhevene doet zich gevoelen zelfs aan den minder ontwikkelde en beschaafde. Daarom heeft de verhevene eeredienst der Katholieke Kerk zooveel aantrekkelijkheid voor allen, wier kunstgevoel nog niet bedorven is.

18. Alle *parvenus*, ook die der kunst, stellen de ware opvatting der kunst minder in den adel en de reinheid der vormen dan in haren in 't oog springenden rijkdom.

19. Bij de beoordeeling van kunstwerken hebben de Duitschers een woord, dat wij hun mogen benijden: *ungeniessbar*.

20. Er is misschien geen volk in Europa, dat zijne kunstschatten zoo erbarmelijk herbergt als het onze 1).

21. Onwaarheid en huichelarij, zóó terecht verafschuwd op zedelijk gebied, schijnen op het gebied der kunst voor sommigen geen zonde te zijn.

22. Het kolossale in kunstwerken is maar zeldzaam grootsch.

23. Degelijkheid en parademakerij zijn ook in de kunst onverzoenlijke vijanden.

24. Bij het navolgen van kunstwerken geldt meermalen de stelregel: *traduttore è traditore*.

25. Middelmatig is bij kunstwerken meestal niet beter dan slecht.

---

1) Dit was geschreven vóór den aanbouw van het Rijks-Museum te Amsterdam Het blijft echter nog van toepassing elders: b. v. voor het Rijks-Museum van Oudheden te Leiden.

26. Kostbaarheid van materiaal vergoedt nooit gebrek aan kunstverdienste. Omdat gij uw beeld niet waarlijk schoon hebt kunnen maken, zeî een Griek aan zijn mededinger, hebt gij het van goud en ivoor gemaakt.

27. Niet weinigen verwarren, bij de beoordeeling van kunstwerken, armoede met eenvoud en fijn geknutsel met delicaatheid van vormen.

28. Echte humor in de kunst is even onmogelijk aan het drieste ongeloof als aan het zuurkijkend pietisme.

29. Geen erger plaag voor alle ware kunst dan betweterige liefhebberij.

30. Een lastige tribulatie voor menig bekwaam kunstenaar is de onwetende eigenzinnigheid en doordrijverij van sommige bouwheeren, de geestelijke niet uitgezonderd.

31. Gebreken in vorm of gestalte vallen eerder in het oog dan gebrek aan proportie: omdat het oordeel over *verhoudingen* een fijner tact en gevoeliger organen vereischt dan dat over *vormen*.

32. Diepzinnig is, ook voor de opvatting en beoordeeling van kunstwerken, de stelregel van den H. Bonaventura: „*Omnis delectatio est ratione proportionalitatis*".

33. Het oog eens kenners let niet, bij de beschouwing van een verheven kunstwerk, op hetgeen het oog van een triviaal bekijker het eerst opmerkt. Er zijn er, die als zij Michelangelo's Mozes komen bewonderen, het eerst den barst op de knie zien. „Hoe jammer, — hoorde ik eens een ander bij een heerlijken Ruysdael zeggen — dat die lijst niet beter verguld is".

34. De symmetrie, in modernen zin, is evenmin eene algemeene wet der bouwkunst als de gelijkheid van standen een wet is der maatschappij.

35. Cicero en Plinius spreken in hunne brieven dikwijls over de orientatie, nergens over de symmetrie der gebouwen.

36. Het gezicht heeft, als zintuig, zijne *gewoonten* gelijk de andere zintuigen.

37. Het misvormde of leelijke kan nooit, zelfs niet onder den sluier der symboliek, der Kunst dienen.

38. Te ver gedreven archaïsme dreigt een gevaar te worden voor onze kerkelijke kunst.

39. Zonderling genoeg! eenige ultra-archaïsten denken er niet aan, dat toch zeker ook in de middeleeuwen, onder de kunstenaars van beroep veel meer middelmatigheden of zelfs stoethaspels waren dan groote meesters. De beelden in het koningsportaal der Rheimsche kathedraal of in dat van Ste.-Anne in de *Notre-Dame* te Parijs zijn, als christelijke typen, zoo schoon als menig beeld der Grieksche oudheid; maar al de scheeve en wanstaltige poppen, in oudheidkundige verzamelingen bewaard, zijn daarom nog geen bewonderenswaardige kunstwerken, wijl hare boetseerders in hetzelfde tijdperk als de meesters van Rheims en Parijs geleefd hebben.

40. Er zijn weinig kunsttermen, waarmede theoretisch en praktisch zóó wordt gehaspeld als met dien van *Gothiek*.

41. In de machinen-wereld die ons omringt, staat de Kunst, voor sommigen althans, als eene dienstmaagd, aan wie door den meester haar dagtaak wordt aangewezen, gelijk aan de overige werklieden der fabriek.

42. Ten allen tijde heeft de schilderkunst, niet zóózeer als de architectuur, den maatstaf aangegeven van het stijgen of dalen van het kunstleven bij een volk.

43. Alle kunst, maar vooral de bouwkunst, heeft een transcendentaal en een empirisch element: het eerste behoort tot het genie, het andere tot de techniek. Beide dienen in den waren kunstenaar vereenigd te zijn.

44. De zoogenaamde „bouwkunst der negentiende eeuw" schijnt even bezwaarlijk te vinden, als de „Kerk der toe-

komst", of een begrijpelijke definitie van den godsdienst der Modernen.

45. Het oog volmaakt zich minder door oefening dan de hand. Daarvan komt, dat sommigen jaren lang zien, zonder te leeren oordeelen. De ware ziener in de kunst wordt geboren gelijk de dichter.

46. Het gevoel voor de harmonie der kleuren is zeldzamer dan het gevoel voor de harmonie der klanken.

47. Decorum en waardigheid zijn, zoowel in de kunst als in het maatschappelijk leven, zeldzamer gaven dan gecompasseerde nauwgezetheid en angstvallige vormendienst.

48. Ik ken verstandige lieden, die zich te goeder trouw inbeelden, bevoegde kunstrechters te zijn, en zich, onbewust, in het bezit van eene soort van *scientia infusa* verheugen.

49. Een paar welluidende tonen maken nog geen harmonie, en enkele fraaie détails maken nog geen harmonisch gebouw.

50. Het blijft eene beklagenswaardige leemte in ons Hooger Onderwijs, dat de geschiedenis der kunst niet *ex professo* wordt gedoceerd.

(*Wordt vervolgd.*) SCHOLASTICUS.

IETS OVER POEZIE EN OVER LONGLIJDEN 1).

Als het weinig aanlokkelijk opschrift: *Koutjes van een genezen longzuchtige* u de *Studien* (Dl. XXX, Afl. 1.) niet heeft doen wegleggen, na pater Wilde's artikel met belang-

1) Naar aanleiding van: *Een winter te Davos. Koutjes van een genezen longzuchtige*, G. Jonckbloet, *Studiën* Dl. XXX, Afl. 1.

stelling gelezen te hebben, dan mag ik u gelukwenschen, vooral u, die u onder de longzuchtigen of onder de letter-vrienden kunt rangschikken. Behoort gij onder de eerste categorie te huis, gij hebt dan gezien, dat men van Dr. ten Cate's pogingen ter genezing van een longlijder niet kan zeggen:

„En de arme kunst zocht weer naar 't kruid,
Dat nergens wast op aard".

Zijt gij een vriend van ware poëzie, dan hebt gij met vreugde vernomen, dat voor den dichter van *Vlindertjes* in de sneeuwvelden van Graubunderland een nieuw leven is ontloken. De Nederlandsche letterkunde heeft waarlijk veel aan Davos te danken, en wijl dat plaatsje vroeger niet als herstellingsoord beliefde bekend te staan, en wijl het dit thans is geworden. Ware het De Génestet bekend geweest, wij hadden ons *Haantje van den toren* gemist. Wie zou dat nu nog kunnen schrijven? Ik kan het niet meer lezen; in plaats dat ik met „dartle Levenslust, gevangen in haar kluis" medelijden heb, word ik boos op haar, als zij me klaagt:

„De wind is Noord, de wind blijft Noord,
't is guur, 't is nog geen weer".

Dwaas kind, zeg ik dan, kijk toch niet naar het weer en nog minder naar het haantje; „uit welken hoek de wind ook waaie — zegt Dr. ten Cate en Dr. J. — hij is voor teringlijders eer voordeelig dan nadeelig".

Ware Davos aan De Génestet bekend geweest, dan had, zoo zult gij zeggen, de lucht van het hooggebergte ook hem gezond kunnen maken. Zeker, dat was niet onmogelijk geweest, naar het lichaam althans; maar de geest des twijfels was te diep in De Génestet's gemoed doorgedrongen, dan dat wij nog veel levenwekkende poezie van hem konden verwachten. Anders is het geval met Jonckbloet. Wij verheugen ons dus zooveel te meer over zijn herstel, doch treuren er niet over, dat hij vroeger longzuchtig is geweest.

Ware hij het niet geweest, wij hadden waarschijnlijk in

zijne poëzie gemist datgene, wat haar juist zoo kenmerkt en zoo aantrekkelijk maakt. Ik bedoel dat zoo fijn-gevoelende, dat bijzonder teedere. Onze dichter bij uitnemendheid, heeft de gedichtjes van Jonckbloet „Génestetjens" genoemd. En terecht, want èn De Génestet èn Jonckbloet doen u soms denken aan die jeugdige, vriendelijke gestalten, zoo rein en schoon van blos, bij wie zich het dartele, het levenslustige aan ernst en teederheid paart. Maar slaat u de vrees niet om 't hart, als gij dat fijne bleek met dat teekenend blosje ziet, de vrees, dat in 't verschiet de ziekelijkheid in aantocht is. Maar, is Jonckbloet de vertaler van *Uit de huiskamer*, waar wij eene moeder traantjes zien wegpinken, omdat haar dreumes loopen leert, hij is het ook van Lamartine's *Bonaparte* en Manzoni's *Napoleon*, waarin men verzen als deze leest:

„Dan zag hij weer de krijgshelmetten
Voortgolven op het veld der eer;
Dan zonken voor zijn bajonnetten
In bloedig puin weêr wallen neêr.
Dan stond op 't hooren van zijn taal
Een wereld weêr gedost in staal".

Dat zijn krachtvolle, mannelijke verzen. — Dr. ten Cate behoefde dan ook, dunkt mij, tot pater Jonckbloet de woorden niet te richten welke Dr. J. tot een lotgenoot van den dichter sprak: „Zijt gij courageus? Zijt gij het niet; keer dan huiswaarts". Gij ziet het lezer, Dr. J., die bij den schrijver van dit opstel eenzelfde resultaat heeft verkregen als Dr. ten Cate bij pater Jonckbloet, komt in zijn eerste optreden reeds met „den voortreffelijksten der Davoser artsen" overeen. Ook hij zegt daarna: „Sta zoo vroeg mogelijk op. Dan met een stok onder de ellebogen, en, op de borst vooral, luchtig gekleed wandelen in allen weêr en allen wind, bij voorkeur tegen hoogten op. Vertoef zoo veel mogelijk buiten, heb in uwe kamer bij dag en nacht een venster open. Zorg nooit in zweet te geraken en altoos warme voeten te houden. Gebruik krachtig voedsel, een stevig glas ouden wijn, lambic of stout en voorts.... vogue la galère". Neen, wij kunnen nog

niet het scheepje laten zeilen, of het sleedje laten glijden. Wij zijn niet in Davos, wij missen de bergen en de zuivere lucht van Graubünden. De kunst moet hierin te gemoet komen. Zij doet dit door electriciteit, gymnastie en het laten inademen van antiseptische stoffen, bij verdikte en verdunde lucht, voor hen, die bloed opgeven, met gewone lucht. Als medicijnen schrijft Dr. J. doorgaands drie dingen voor, waarvan één altijd, namelijk levertraan. Hij, de man, bij wien alle nieuwe wetenschap haar toepassing vindt, hij zweert bij dat middel der oude school. Niet dat hij alleen van dat middel genezing verwacht; maar zonder dat verwacht hij ze in België en Nederland nooit. Als men maar met eene zeer geringe hoeveelheid begint, kan ieder, zegt hij, dat onsmakelijk medicijn verdragen. Aangenaam is het gebruik ervan niet, maar de cauterisation ponctuée is ook niet aangenaam, en koude afwrijvingen bij het opstaan zijn in den wintervorst evenmin aanlokkelijk; maar gij weet het vooruit: zoowel hier als te Davos wordt geen longzuchtige beter, dien het aan moed ontbreekt. Voor personen, die geld en tijd tot hunne beschikking hebben, is Davos zeer aan te raden. Anderen, wien de omstandigheden minder gunstig zijn, kunnen toch veel verbetering verwachten van de kuur, ook door mij ondergaan. Ben ik dan geheel genezen? Er ontbreekt veel aan. Als een long bijna geheel onbruikbaar is geworden, verwacht dan nog volkomen genezing! Een ding echter staat vast, dat namelijk een longzuchtige niet naar het haantje van den toren behoeft te kijken, en dat zij, die met moed de methode volgen, door Dr. ten Cate en Dr. J. aanbevolen, waarschijnlijk hun toestand zullen verbeteren en hun leven veraangenamen.

Ook uit een psychologisch oogpunt vind ik deze methode aanbevelingswaardig boven die van bed- en kamer-arrest. De levenswijze is minder ziekelijk en maakt ook het zieleleven minder ziekelijk. Onder deze methode krijgt men niet van die z. g. interessante teringlijderessen. Gelukkig! Weg daarmêe! Heb ik dan geen medelijden met u, die in uwe jeugd alle illusies des levens ziet ineenstorten; die uw lichaam,

zoo vol levenslust, bij den dag ziet wegkwijnen; die uw geest, dorstend naar kennis, niet kunt laven, wijl uw lichaam dat niet gedoogt? Of ik medelijden met u heb! Ik lijd met u mede. Maar wat ik u verwijt? Dat gij de ziekte interessant en aantrekkelijk wilt maken. Ziekte op zich is afstootend, is straf. Zij kan slechts veredeld worden gelijk Dr. S. in de *Haagsche Stemmen* zegt, door de resignatie,

„Een stille, groote deugd, die de englen u benijden,
De vrucht van 't rijk geloof, een sieraad van den geest;
Een reine lelie in de doornenkroon van 't lijden,
't Geheimnisvolle kruid, dat iedere wond geneest".

De onderwerping, de overgeving, het geduld kan ziekte en ziekelijkheid veredelen; maar anders

„Neen 'k gun u dat bleek en dat ziekelijk schoon,
Die fletse, die mijmerende oogen,
Dat blosje zoo kwijnend, poëtisch van toon
Dat hart door illusie bedrogen".

Veroorloofde ik mij een' aanmerking op vele teringlijderessen — van teringlijders, die haar gelijken, zal ik maar niet eens spreken — van den anderen kant mag ik niet geheel instemmen met pater Jonckbloet's wel wat te algemeen uitgesproken bewering: „De zucht naar zingenot is een der sterkst sprekende karaktertrekken van allen, die met longeneuvel behept zijn". Gelijk de meeste onware stellingen zoo bevat ook deze ietwat waars. De eigenaardige toestand van het vaatstelsel bij longlijders en nog meer de dwaze kameren bed-arrest-methode, tot nog toe door velen gevolgd, zijn dikwijls oorzaak, dat bij hen de iederen mensch aangeboren zucht tot zingenot bijzonder sprekend is. Ik geef dus toe, dat op sommige longlijders het „corpus quod corrumpitur aggravat animam" 1) bijzonder toepasselijk is. Bij velen daarentegen, ja bij zeer velen kan men bemerken, dat voor hoe korteren tijd de geest bestemd schijnt den last des lichaams te

1) Sap. IX, 15 „Het lichaam, dat bederfelijk is, bezwaart de ziel".

dragen, des te minder de invloed des lichaams op den geest is. Gaarne geloof ik, dat pater Jonckbloet schijnbare bewijzen voor zijn beweren gevonden heeft. Zeker onder de vele jeugdige en rijke longlijders die men op herstellingsplaatsen aantreft, zal de zucht naar zingenot sterk ontwikkeld zijn. Doch hoe is het tegenwoordig op dat punt met jeugdige, rijke niet-longlijders gesteld? Neen Davos kan hierin geen argument zijn. Zie liever om u heen hier in Nederland. Toen gij dat overheerlijk schoone versje dichtte: *Bij den dood eener 20-jarige*, wie hadt gij toen op het oog? Ik wist dezer dagen eene moeder, die haar een en twintig jarige dochter aan tuberculose verloor, niet beter te troosten dan door haar uw vers te zenden. Ook deze moeder kon tot haar kind zeggen:

„Maar valle 't hard, toch moest het wezen:
God had voor zich u uitgelezen
Gij legde uw leven vlekloos af;
Die troost slechts kan de tranen drogen,
O kindlief, wellend uit onze oogen
Bij 't peinzen aan uw jeugdig graf!"

Ik heb al een heel praatje gehouden naar aanleiding van een praatje, doch over de „koutjes" zelve heb ik nog niets gezegd dan dat ik mij eene aanmerking veroorloofde. Eene aanmerking; misschien de eenigste, die te maken viel. En wat valt er een goeds van te zeggen. De causeur boeit u. Gij reist met hem mee in de stootende diligence. Te Davos aangekomen, verveelt gij u in den beginne. Gij voelt de koude en warmte te gelijk. Gij gewent er u aan, gij vindt het gezellig en gezelliger. Dat alles komt, wijl men van Jonckbloet's stijl in zijn „koutjes" kan zeggen wat Dr. Schaepman van zijne poëzie zeide: „Los, gemakkelijk, vaardig, loopt, springt, dartelt zijn vers; zijn taal is gepast naar het onderwerp." Wij hopen dan ook, dat pater Jonckbloet ons nog dikwijls op een „causerietje" zal onthalen, maar nog verlangender zien wij naar nieuwe proeven zijner poezie uit. Niet alleen verheugen wij ons over de tijding, welke *De Katholiek* van

Maart ons bracht, en vertrouwen wij, in dit jaar nog het stout ontwerp eener dichterlijke vertolking van Isaïas in Nederlandsche verzen met welslagen bekroond te zullen zien, maar hopen insgelijks nog dikwijls eigen poëzie van den dichter van *Vlindertjes* te zullen genieten. Wij kunnen van hem lierzangen verwachten; Alberdingk Thijm heeft het gezegd. Te Davos is voor hem een nieuw leven begonnen; dat hij zich ook als dichter aan ons in een hernieuwd leven toone. Zeker wij zijn hem dankbaar, dat hij ons de reine poëzie van het huiselijk leven heeft doen gevoelen — vooral zijne verzen op zijne moeder vinden wij edel en tot schreiens toe aandoenlijk; — maar toch hopen wij, dat het verblijf te Davos niet enkel den longzuchtige, maar ook den dichter zal opgewekt hebben, meer buiten de huiskamer te verwijlen.

In het Mauritshuis bewonder ik Gerard Dou: een kindje in de wieg, een lampje en een tortelduiven-mand, alles zoo fijn, zoo gevoelig. Het is schoon het is aantrekkelijk; maar toch sta ik liever voor het schilderij, dat er dicht bij hangt „Simeon in den tempel", al is het niet Rembrandt's meesterstuk. Voor ware dichters zoowel als voor longlijders is de lucht van het hooggebergte te verkiezen boven die van de huiskamer.

W. N.

BOEKBEOORDEELING.

HANDLEIDING DER GRIEKSCHE EN ROMEINSCHE MYTHOLOGIE 1).

Eene vrij uitgebreide kennis van de Grieksche en Romeinsche fabelleer mag als noodzakelijk bestanddeel eener geletterde opvoeding beschouwd worden. Misschien zou men er over kunnen redetwisten, of de kennis der mythologie in de rij der wetenschappen behoort geplaatst te worden, die onder meer dan enkel historisch opzicht van belang zijn; doch hare onmisbare waarde bij het bestudeeren der klassieke schrijvers staat vast en is overbekend. Er is echter in deze heidensche fabelen niet weinig vervat wat aanstootelijk is, en wat alzoo der studeerende jeugd eer tot schade dan tot voordeel zou kunnen verstrekken.

Van deze of dergelijke overwegingen uitgegaan, heeft de Zeereerw. Zeergel. Heer A. J. Meijs, leeraar aan het seminarie Hageveld, het doelmatig plan opgevat en ten uitvoer gebracht, om eene *Handleiding der Grieksche en Romeinsche Mythologie* in het licht te geven. Voorzeker geen gemakkelijk werk. Al aanstonds immers begrijpt men, dat de hier met een enkel woord reeds genoemde moeilijkheid zich in duizenderlei vormen tegen den schrijver kwam verzetten, toen hij zich voorstelde „zooveel mogelijk volledig te zijn, en vooral alles te vermijden, wat het jeugdig gemoed den geringsten aanstoot geven kon".

Indien om wille der nog christen heetende heidenen van onze dagen de voortbrengselen van kunst en litteratuur maar al te dikwerf aangetoetst zijn met eene tint, die den oogopslag der onschuld niet zonder ontsteltenis doet zijn, dan begrijpt men wel

---

1) Door A. J. Meijs, Leeraar aan het Seminarie Hageveld te Voorhout.

hoe jammerlijk veel van zulk eene vervenmengeling is aangebracht in die tafereelen, welk door de aloude heidenen als erfelijken schat in eere bewaard werden. Dit alles te verwijderen, zonder nochtans de hoofdlijnen en ware schoonheden te kwetsen, was dus op elke bladzijde en bijna in elken regel de taak des schrijvers van deze handleiding. Hoeveel zorg, welk eene mate van oordeelkundigheid en van juist gevoel is er van noode geweest tot dezen arbeid, die aan de gewenschte eigenschappen van volledigheid en vlekkeloosheid op de meest prijzenswaardige wijze voldaan heeft.

Eene andere moeilijkheid, die zich bij een arbied als deze gevoelen doet, ontstaat uit de verwarring, die in de fabelleer heerscht. Niet weinige schrijvers mengen de Gricksche en Romeinsche goden-namen dooreen; anderen houden staande, dat zij streng gescheiden behooren te blijven. Tegelijkertijd laat de voorstelling van den een zich volstrekt niet rijmen met hetgeen een ander verhaalt. Van deze moeilijkheid en strijd wordt echter in de handleiding welke hier besproken wordt geen spoor ontdekt. *Studiorum ostendere fructus non studia* was de bedoeling des schrijvers; en wil men nu letten zoo op de helderheid van opvatting, die den lezer uit dit boekje te gemoet komt, als op de gemakkelijkheid, waarmede de indeeling voortgaat, dan vestigt zich de overtuiging, dat het grootste deel van den arbeid reeds tot het verledene behoorde, toen de rangschikking en de opstelling der fabelen een aanvang nam. Op deze wijze is door uitgebreide studie niet een werk van uitgebreiden omvang maar eene ware en veilige handleiding ontstaan, een praktisch boek voor leeraren en studenten.

Tegelijkertijd heeft de schrijver van zich kunnen verkrijgen om alle onvruchtbare bespiegeling over de beteekenis en den oorsprong der fabelen ter zijde te laten. Waar deze geheel duidelijk zijn, worden ze met een enkel woord aangewezen; daar vooral, waar het blijkt, dat de aloude tradities van het paradijs, den zondeval, den zondvloed en anderen ook in de heidensche mythologie bewaard zijn, wordt door korte opmerkingen de oplettendheid gaande gemaakt. Maar van het spelend gemoed der studeerende jongelingschap wordt niet het nutteloos beschouwen gevorderd der willekeurige en veelal waardelooze phantasieen, door latere wijsgeeren over deze onderwerpen ten beste gegeven. Der jeugd de studie gemakkelijk en tevens aangenaam te maken was het hoofddoel van den schrijver. Daarom wordt kort en bondig het wetenswaardige uiteen-

gezet, terwijl voor het verhaal der fabelen en voor de meer belangrijke geschiedenissen der oudheid grootere plaats wordt ingeruimd. De zedekundige lessen, die in meerdere fabelen zijn opgesloten, worden ten bate van den lezer op eenvoudige wijze aangetoond, en door vertaling van enkele Romeinsche en Grieksche goden-namen wordt meermalen niet enkel de fabel verduidelijkt, maar de oplettende leerling verblijdt zich ook in de herlevendiging of vermeerdering zijner kennis der klassieke talen. Men begrijpt ook lichtelijk, dat het den schrijver niet moeilijk gevallen is, zijn boekje met velerlei schoonheden te verrijken, waar hij telkens tot een eenvoudig verhaal geheel den dichterlijken overvloed van Homerus en Virgilius te zijner beschikking gesteld zag.

In het kort: deze handleiding verdient in haar geheel en in hare onderdeelen, wegens hare opvatting en uitvoering den hoogsten lof.

Bij de uitgave is er op gerekend dat het boekje in veler handen komen moet. De Heer J. W. van Leeuwen heeft gezorgd voor eene kleine maar toch heldere letter, zoodat het mogelijk is geworden geheel het werk in een handig boekje van 186 blz. kl. 8°. samen te vatten.

W. S.

EEN OUDE WERELDKAART OP NIEUW UITGEGEVEN.

Algemeen bekend onder de oudheidkundigen is, bij name althans, de beroemde wereldkaart van Castorius, een der belangrijkste erfstukken der oudheid, waarvan Heyrenbach S. J. reeds in 1768 zeide: „De weetgierigheid wordt door dit werk meer bevorderd dan door duizend Grieksch-Latijnsche scholiasten". Tot dusverre echter was het eenige exemplaar, toebehoorend aan de keizerlijke bibliotheek te Weenen, alleen in een paar kostbare uitgaven verschenen. Een welkom bericht zal het derhalve zijn, dat Dr. Konrad Miller, prof. te Stuttgart, onlangs een voor allen bereikbare uitgave heeft bezorgd op twee derde van de oorspronkelijke grootte en in de zeven kleuren van het origineel 1).

---

1) *Die Weltkarte des Castorius, genannt die Peutingersche Tafel.* In den Farben des Originals herausg. und eingel. von Dr. Konrad Miller, Prof. am Realg. zu Stuttgart. 1 Karte von 4.58 M. Breite und 0.31 Hohe, mit Text von 126 S. Ravensburg, Dorn, 1888. Gefaltet M. 6, cart. 7, auf Leinw. 9.

Deze langwerpig vierkante kaart, op geheel eigenaardige wijze ingericht, bevat ongeveer 3000 *stationes*, met nauwkeurige afstandsopgaven in Romeinsche mijlen daartusschen, en 534 vignetten, die de voornaamste steden des rijks veraanschouwelijken (de drie keizerlijke residentiën, Rome, Constantinopel en Antiochie, verder de voornaamste sterkten als Aquileia, Nicomedië, Nicea enz.) en geeft bovendien nog vele belangrijke aanwijzingen.

In de bijgevoegde tekst ontwikkelt de geleerde uitgever de gronden, op welke hij meent te mogen vaststellen, dat Castorius, en wel hij *alleen*, de kaart ontwierp tusschen September 365 en Mei 366, alzoo na Constantijn en vóór Theodosius den Groote, en dat hij hoofdzakelijk geschreven *itineraria* als bronnen gebruikt heeft.

Het Weener exemplaar wordt *Peutingersche Tafel* genoemd, omdat het afkomstig is uit de bibliotheek van Konrad Peutinger te Augsburg, die leefde van 1465—1547. Na eenige omzwervingen werd het in 1720 door den beroemden Prins Eugenius voor 100 dukaten gekocht en zijne erfgename Victoria van Savoye verkocht de geheele bibliotheek van den prins — die alleen voor den atlas van onzen landgenoot J. Blaeu: *Atlas major seu cosmographia blauiana*, 14 deelen in fol. 30.000 florijnen betaald had — aan den keizer voor een lijfrente van 10.000 florijnen.

C.

LETTERLOOVER.

HET LAATSTE HOOFDSTUK VAN DEN PROFEET HABAKUK.

Het opschrift van dit hoofdstuk, in de Vulgata, beduidt dat Habakuk vergiffenis vraagt voor de vrijmoedigheid, waarmede hij in het eerste en tweede hoofdstuk naar Jehova's raadsbesluiten durfde vorschen. De Hebreeuwsche tekst luidt naar Van der Palm's vertaling: „*Een gebed van Habakuk, den Profeet; een maatgezang*". Keil vertolkt: „*Taumelgedicht*, d. i. das in grószter Bewegung, mit schnellem Wechsel der Affecte, geredete Lied, *Dithyrambus*".

Met schrik geslagen door de vreeselijke dingen, welke God hem deed zien en hooren, vraagt de Profeet dat de Heer Zijn volk barmhartigheid bewijze wanneer Hij de Chaldeeuwen zal komen tuchtigen.

Dan volgt, in hoog-dichterlijke taal, eene schildering van hetgeen God doen zal om Israels vijanden te verdelgen. De trekken zijn veelal ontleend aan hetgeen in de gewijde geschiedenis nopens den zondvloed en den uittocht uit Egypte verhaald wordt.

De wensch van den Profeet, in de voorlaatste strophe, om te rusten te gaan bij zijne vaderen, alvorens de dag der wrake Gods aanbreekt, is geheel gegrond op de Vulgata en steunt op het gezag van groote verklaarders. Naar den Hebreeuwschen tekst zegt Habakuk, dat hij wel bange tijden voorziet, maar, met het oog op de toekomst, getroost en verblijd is over de eindelijke zegepraal zijner natie.

Gebed van Habakuk, den Profeet, voor de zonden der onwetendheid.

Een rilling is me in 't hart gevaren,
  Toen, Heer, Gij antwoordde op mijn klacht.
Algoedheid, in den loop der jaren,
  Vernieuw het werk door U volbracht!
Verkond het in den loop der tijden;
Maar als Ge U aangordt tot kastijden
  Der zonde, die ten hemel schreit;
Wanneer Gij optreedt om te richten
Met Uwer gramschap bliksemschichten,
  Gedenk dan Uw barmhartigheid!

God komt van 't Oosten aangevlogen,
  De Heer van Pharans berggevaart:
Zijn glorie dekt des hemels bogen,
  Vervuld is van Zijn lof heel de aard!
Een hoorn van kracht is in Zijn handen;
Ik zie als licht Zijn schittring branden:
  Het dekkleed Zijner heerlijkheid.
Vóór stapt de Dood, Zijn baan bereidend,
Verdelging volgt, den heerstoet leidend,
  Trawanten Zijner Majesteit!

Hij staat, en meet den kring der aarde;
  Hij blikt, de volkren stuiven heen.
De bergen, wie geen storm vervaarde
  Der eeuwen, tuimelen ineen!
De heuvels zien Hem nadertreden,
En bukken neder voor de schreden
  Van Zijne ontzaglijke eeuwigheid!
Uw tenten, Midjans goôn-aanbidderen,
Uw hutten, Ethiopie, sidderen
  Voor 't wee uw euveldaên bereid!

Zijt Gij grammoedig op de stroomen
o Heer? Of brandt in Uw gemoed
Verbolgenheid op bed en zoomen
Van Oceaan en watervloed?
Gij, die, om Isrel te verlossen,
Bestijgt Uw trotsche krijgskarossen,
Uw wagenspan, Verdelgeraar!
Gij spant Uw boog, vol grim en toren,
Naar d'eed den stammen eens gezworen,
En splijt de vloeden van elkaar!

De bergen zien U, en zij beven
Dat water overzwalp' hun top;
De diepte heeft een gil gegeven,
En de afgrond heft zijn handen op.
De zon, de maan, o Wereldkoning,
Staan stil in haar azuren woning,
En deinzen weg voor 't schitterlicht,
Dat uit Uw gramme pijlen flonkert,
Nu zij haar glansen zien verdonkerd
Door 't vlammen Uwer bliksemschicht!

't Is de aarde, die Gij komt vertreden
In Uwer gramschap fellen gloed;
De volkren zijn het en de steden,
Die Ge, in Uw toorn, verstommen doet.
Tot heil Uws volks zijt Ge uitgetogen
Met Uw gezalfde; uit mededoogen
Laat flikkren Gij Uw bliksemflits
Op 't hoofd van alle goddeloozen,
En slaat tot gruis het huis des boozen
Van grondslag tot aan gevelspits!

Zijn schepters vloekt Ge en 't hoofd der scharen,
Die, Uw verkoornen ten verderf,
Gelijk een stormwind aangevaren,
Mij stooten willen uit mijn erf

Wier lust een lust is als desgenen,
Die in 't verborgen armen, kleenen
  Verslindt met nooit verzaden tand.
Dies voert Ge, o Delger onzer weeën,
Uw rossen door de golf der zeeën
  En door der wereldstroomen zand!

Dat hoorde ik! Door mijn boezem gingen
  Uw woorden en mijn lip werd stom.
Bederf moge in mijn beenders dringen
  En woekren door mijn lichaam om,
Opdat ik rusten moog' ten dage
Van d' angst, en vrij zij voor Uw plage
  Bij 't wachtend volk in Abrams schoot!
Want vijgen zullen niet meer bloeien,
De druiven van geen purper gloeien,
  Geen vrucht geelt aan de olijvenloot!

Geen koren zal van de akkers komen
  Op heuvelglooiing noch in dal;
De kudde wordt der kooi ontnomen,
  Geen rund zal loeien in den stal!
Maar ik zal mij in God verblijden,
Mijn Heiland jubelend belijden;
  Mijn kracht is God, der Heeren Heer:
Hij geeft mij voeten als der hinden
En doet mijn ziel de hoogten vinden,
  Waar 'k psalmen aanhef, Hem ter eer!

Maastricht. G. Jonckbloet.

DE GESCHIEDENIS VAN EEN VOGEL.

„De dierkunde beweerde, dat tusschen de kruipende dieren en de vogels, die zooveel punten van aanraking en zooveel wezenlijke trekken van overeenkomst vertoonen, overgangsvormen moeten bestaan, maar deze waren onder de organismen van onze periode niet te vinden. Doch zie, de palaeontologie kan aantoonen, dat in het secundaire of mesozoïsche tijdperk reptiliënachtige vogels en vogelachtige reptiliën bestaan hebben". Aldus Jac. Moleschott in eene redevoering, uitgesproken bij de heropening der lessen aan de koninklijke universiteit te Rome, op 3 November 1887 1).

Die „reptiliënachtige vogels" hebben eene curieuse geschiedenis gehad, en ofschoon Prof. Moleschott in Rome den jongeren der wetenschap luide verkondigt, dat we er nu, dank zij de „reptiliënachtige vogels en vogelachtige reptiliën", bovenop zijn met de transformatieleer en dezelfde feestredenaar,

> Die weet waar 't denken uit bestaat,
> Uit phosphorus en kalksulphaat,

met bewondering vervuld is „wanneer hij bemerkt, dat de palaeontologie .... zich heeft verheven tot phylo-

1) Vertaald in *De Gids*, December 1887.

genie", en dat „de biologische palaeontologie de wet der ontwikkelingsreeksen heeft erkend", gelooven we, dat het der ontwikkelingsleer met hare gewenschte tusschenvormen gaat, evenals den jager uit de ballade van Hofdijk, die het Duinwijker-pad maar niet op kon komen.

In 1861 vond Dr. Häberlein in de leigroeven van Solenhofen eene fossiele veder en kort daarna deelen van het geraamte van een eigenaardig dier. De beenderen lagen vrij wel door elkaar, maar toch kon men genoegzaam zien, dat het dier ongeveer de grootte eener raaf moest gehad hebben en dat het een paar vleugels bezeten had; ook de pooten deden aan vogelpooten denken.

„Classis: *Aves*; genus? species?" zal wel op het eerste etiket gestaan hebben, dat Dr. Häberlein bij zijne vondst plaatste.

Maar het dier droeg een staart; niet een staart, zooals elke fatsoenlijke vogel dien thans draagt, niet een staart, die gesteund wordt door slechts weinige wervels, waarvan de laatste zich tot een plaat verbreedt, om tot stevige onderlaag voor de stuurpennen te dienen, maar een staart, bestaande uit twintig langwerpige, naar de punt smaller wordende wervels. Kort, een echte reptielen-staart .... maar met veeren. Dr. Oppel vervaardigde eene schets en Prof. A. Wagner verklaarde, dat het beest een reptiel was en noemde het met den naam Gryphosaurus, raadselachtig reptiel.

Het genoemde exemplaar kwam in het *British Museum* te Londen, waar R. Owen den naam Gryphosaurus in Archaeopteryx veranderde, wijl het naar zijne meening een echte vogel was, die echter om zijn

buitengewoon appendix *macroura*, de langstaartige, moest heeten.

Zeventien jaren later vond Dr. Häberlein een tweede exemplaar. De bekende Karel Vogt had het gaarne voor het museum van Genève aangekocht, maar wijl men te veel geld vroeg, moest hij zich met eene photographie en eene „vluchtige beschouwing" tevreden stellen. Maar photographie en „vluchtige beschouwing" waren voor een man als hij voldoende, en op de vergadering der Zwitsersche natuuronderzoekers, gehouden te St. Gallen in 1879, leverde hij eene volledige beschrijving van den Archaeopteryx:

„Kop, hals, borstkas en ribben, staart, schoudergordel zijn juist gebouwd als bij de reptielen; het bekken heeft waarschijnlijk meer betrekking tot de reptielen dan tot de vogels; de achterpooten zijn die eens vogels. De veeren zijn echte vogelveeren, met schacht en baarden. Misschien droeg de vogel een halskraag evenals de Kondor. Het scheenbeen was over de geheele lengte met veeren bezet; de Archaeopteryx droeg dus, evenals onze valken, eene broek. Elke staartwervel was ter wederzijde van eene veder voorzien, maar het overige lichaam was blijkbaar onbevederd.

Het is volkomen nutteloos te discuteeren, of men den Archaeopteryx bij de vogels of bij de reptielen moet indeelen. Hij is noch het eene noch het andere; hij is een tusschen-vorm, een tusschentypus en een wegwijzer langs den weg, dien de vogels gevolgd hebben bij hunne ontwikkeling uit de reptielen".

Helaas!

Es wär so schön gewesen
Es hat nicht sollen sein!

In 1880 sprak C. Marsh, die de vogel-petrefakten der Amerikaansche krijtlagen aan een grondig onderzoek had onderworpen, als zijne meening uit, dat de Archaeopteryx, evenals de Amerikaansche Hesperornis

en Ichthyornis, een ware vogel was geweest, ofschoon hij nog in zijn gebeente reptielen-kenteekenen bezat; de Amerikaansche geleerde voegde den wensch er bij, dat de exemplaren van Archaeopteryx door kundige hand van het omsluitend gesteente mochten bevrijd worden, opdat het onderzoek met meer nauwkeurigheid en grootere zekerheid zou kunnen geschieden.

Terwijl in het geding over onzen Archaeopteryx het vóór en het tégen dapper bepleit werd, was sedert 1882 W. Dames met onvermoeiden ijver bezig de Solenhofensche petrefakten, het corpus delicti, van den leisteen te bevrijden en, toen hem dat na lange inspanning eindelijk gelukt was, kon hij in 1884 de eerste zuiver objectieve beschrijving van het dier leveren.

En wat bleek hieruit?

Dat kop en hersenen, hals en wervelkolom, schoudergordel en vleugels, pooten en bevedering echt vogelachtig zijn.

Wel vinden we bij geen der thans levende vogels een staart zooals bij den Archaeopteryx, wel kennen we thans geen vogels meer, welke in tandkassen staande tanden hebben, maar de Archaeopteryx is en blijft toch een echte vogel, en wel een tamelijk hoog ontwikkelde, want hij behoort tot de Carinatae. De Archaeopteryx is volstrekt geen tusschenvorm. Jammer van het arme beestje!

„Van den kant der reptielen — zegt Spitzer 1) — komen de Ornithosceliden en in 't bijzonder de beroemde

---

1) *Beiträge zur Descendenztheorie.*

Compsognathus den Archaeopteryx halverwege tegemoet om den afstand tusschen deze twee klassen nog meer te verkleinen". Deze „beroemde Compsognathus" zal wel een prachtexemplaar van de „vogelachtige reptielen" zijn, door Moleschott bedoeld.

De Compsognathus behoort tot de Dinosauriërs, welke in de Jura- en krijt-formatie veelvuldig aangetroffen worden.

Deze dieren maken den indruk, evenals de thans nog levende Kangoeroe's, alsof ze uit twee stukken aan elkander gezet zijn, welke niet bij elkander hooren. Zware en groote bekkenbeenderen, zware dij- en scheenbeenderen, een lange staart met zware en vele wervels en daarbij kleine voorpooten, een betrekkelijk lange hals met een klein hoofd. Wie den Iguanodon in het museum te Brussel gezien heeft, zou niet op de gedachte komen, dat een dier van deze orde een broer of neef van een aanstaanden vogel *in spe* kan zijn.

't Is waar, bij zeer enkele exemplaren, o. a. bij Coelurus (holstaart), waren de beenderen zoo hol, dat het skelet wellicht voor een dier met vlieghuid, als het vliegend eekhoorntje, licht genoeg kon zijn; maar de Dionosauriërs blijven viervoetige reptielen, al hebben ze zich, vooral bij snelle beweging, hoofdzakelijk door achterpooten en staart vooruitbewogen evenals de Kangoeroe's; en daarom kunnen de zoogenaamde Ornitichnites, afdrukken van vogelpooten, best voetstappen van Dinosauriërs zijn.

Ook onze Compsognathus, waarvan, jammer genoeg, slechts één enkel exemplaar in het museum te München bestaat, blijft een viervoeter in weerwil van zijne geringe grootte, die het denkbeeld van een

aspirant-vogel voor hem zoo ongerijmd niet doet schijnen, en in weerwil van sommige „Vögelähnlichkeiten" van ondergeschikt belang, die niet behoeven ontkend te worden, maar ook volstrekt niet voor het transformisme pleiten.

Hij blijft zelfs een viervoetig reptiel met *verkorte voorpooten*, waarvan men zich — bij Häckel en Darwin! — moeilijk verbeelden kan, dat ze op weg zijn om vleugels te worden.

„Het bekende skelet van den Compsognathus en andere feiten bewijzen ons — moet Vogt erkennen — dat de ontwikkeling der achterpooten, gelijk bij de springende zoogdieren, te zamen ging met eene verkorting der voorste ledenmaten; iets wat direct in tegenstelling is met de vereischten voor het vliegen. Om zich aan het vliegen aan te passen, moest er eene verlenging der voorste ledematen plaats hebben. Sommige Dinosauriers zetten zich misschien neder evenals de Archaeopteryx en de vogels, maar zij waren evenmin op weg om het vliegen te leeren als de klimmende Kangoeroe's van Nieuw-Guinea."

Die ongelukkige tusschenvormen blijven nog maar altijd tot de *pia vota* der Darwinisten behooren.

Rolduc. J. M. L. KEULLER.

DE „DONATIO CONSTANTINI".

Geen feit heeft in de geschiedenis zoozeer ten allen tijde de aandacht getrokken, als het onafgebroken voortbestaan van het pausdom. Die de hoogere leiding van Gods voorzienigheid in het wereldbestuur loochenen of niet genoeg in het oog houden bij hun beschouwingen, zien zich onwillekeurig gedwongen, uitleggingen en verklaringen te zoeken voor dit historisch feit, dat zij slechts als zoodanig opvatten en willen doen gelden. Maar hun theorieën bleken niet bestand tegen een gezonde critiek en vooral niet tegen het getuigenis van nieuw ontdekte handschriften; men had gedwaald en moest noodzakelijk dwalen, omdat men getracht had het bovennatuurlijke af te meten naar den maatstaf van het natuurlijke; men dacht slechts aan een gewoon natuurlijk verschijnsel, terwijl men werkelijk voor een wonder stond; want een wonder is het voortbestaan van den Paus in de geschiedenis!

Eene opmerkelijke vereeniging van kracht en van zwakheid, overtroffen alleen door die, welke zich openbaart in den Godmensch Jesus Christus zelf, vertoont zich in den persoon van Christus' plaatsbekleeder op aarde, den Paus! In de catacomben zuchtten de Opperpriesters en toch was hun macht voor de Caesars geduchter dan die van een hunner tegenstanders. Wilde barbaren over-

stroomen het Westersche Rijk en Paus Leo houdt stand tegenover Attila. Wil men de middeleeuwen het glanspunt noemen der pauselijke macht? Was Leo III, die in den gedenkwaardigen Kerstnacht den grooten Karel de keizerskroon op het hoofd plaatste, niet Rome ontvlucht, zwak en hulpbehoevend, en dreigde tegen hem geen oproer los te breken, dat hij zelf alleen niet kon onderdrukken? Hendrik IV pleegt boete voor Gregorius VII, maar de Paus sterft zelf in ballingschap. Zag de gelukkigste Paus, die ooit op Petrus' stoel zetelde, Innocentius III, zijn beste bedoelingen niet gedwarsboomd door zijn beschermeling Otto IV? Had Bonifacius VIII, kort nadat hij de beroemde bul „Unam sanctam" uitvaardigde, niet den kaakslag ontvangen van Nogaret en Sciarra Colonna, en was hij ten laatste niet de prooi van het laaghartigste verraad? Ditzelfde verschijnsel merkt men op bij de overige Pausen der middeleeuwen niet slechts, maar ook van den nieuweren tijd tot in onze dagen.

Door die zwakheid der Pausen kwam hun macht des te meer aan het licht. In tijden van vurig geloof viel het bijna niemand in te vragen naar het rechtelijk bestaan van 's Pausen macht, hoedanig die ook mocht zijn; evenals zijn *plenitudo potestatis* op geestelijk gebied en zijn vorstelijke macht in den Kerkelijken Staat, werd ook stilzwijgend de indirecte macht omtrent het tijdelijke aangenomen. Stemmen, die zich daartegen verhieven, deden zich duidelijk genoeg kennen als belangzuchtige en oproerige tegen het wettig gezag. Toen men echter door de humanisten en de zoogenaamde hervormers had leeren achterdochtig te zijn ten opzichte der Pausen,

en men het beginsel van Luther voorop ging stellen: „De duivelsche papisterij is het grootste kwaad, dat ooit in de wereld heeft bestaan" — toen konden de Maagdenburger Eeuwschrijvers ook de geschiedenis van Christus' Kerk hervormen, d. i. vervalschen, en de wereld wijzen op een stelsel van bedrog, dat eeuwen lang te Rome zou gepleegd zijn, zonder dat iemand het bemerkte 1). De Pausen, die door hun strenge strafwetten de vervalschers hunner stukken steeds hadden bedreigd en achtervolgd, zouden zelf hardnekkig hebben vastgehouden aan sluw gesmeede valsche decreten en schenkingen, die zij voor echt durfden uitgeven, en waaraan zij zelf hun macht te danken hadden! Worden hiervoor ook bewijzen aangehaald? Volstrekt niet. Duistere gegevens worden aangevuld door vermoedens, die op stelligen en zekeren toon worden voorgedragen, alsof het duidelijke, doorslaande bewijzen, historische feiten zijn. Onbillijk is deze handelwijze in hooge mate, daar men om een zuiver objectief oordeel te vormen omtrent personen alle vooringenomenheid moet ter zijde stellen; ook worden rechtsbeginselen en toestanden van de negentiende eeuw behendig toegepast op de middeleeuwen, die men weinig of niet kent; en men heft klachten aan over list, bedrog, onrechtvaardigheid der Pausen, op grond van zulke nietige gegevens, dat het doel van veel geschiedschrijvers geen ander schijnt te zijn dan „het verdacht en gehaat maken van de Kerk en het pausschap!" 2). Niet gemakkelijk laat men bovendien een oordeel, eenmaal opgevat, voor

1) Janssen, *Gesch. des D. Volkes,* V, S. 311.

2) „Ut faciant Ecclesiam suspectam, pontifices invisos". Leo XIII, Encycl. *Saepenumero,* 18 Aug. 1883.

een beter varen, zoodat zich volgens 's Pausen woord, het verschijnsel voordoet, dat „belachelijke sprookjes als geschiedenis voorgesteld, verdichtselen honderdmaal herhaald worden".

In ons vaderland schijnt Dr. Sepp 1) hiervan met de daad een bewijs te hebben willen leveren. Ofschoon hij — en hierin maakt hij een loffelijke uitzondering op zijn geloofsgenooten — het voornaamste, wat van katholieke zijde sinds jaren op het gebied der geschiedenis geschreven is, onder de oogen heeft gehad, kon hij zijn oordeel nochtans niet wijzigen omtrent personen of zaken, die betrekking hebben op de Katholieke Kerk, zelfs niet omtrent „pausin Joanna", het fabelachtige wezen, dat voor dien geleerde nog altijd een historische persoon blijft, hoewel haar onbestaanbaarheid reeds voor jaren door prof. Wensing zonneklaar in het licht gesteld is.

Hoe moeilijk het overigens is aan vooroordeelen zich te ontworstelen, toont ons de geleerde medearbeider aan de *Monumenta Germaniae*, Dr. Sickel, die zooveel lauweren inoogstte door de uitgaaf der *Acta Karolina* en onlangs de echtheid constateerde van het privilegie, door Otto I aan de kerk van Rome geschonken. Zelf verklaart hij, dat hij genoodzaakt was, door de studie op dit laatste stuk, in verscheidene punten zijn historische meeningen te moeten wijzigen; nadrukkelijk wijst hij er op, dat de christelijke keizers uit liefde voor de Kerk en uit eerbied voor den H. Petrus, den grondslag legden voor de tijdelijke macht des Pausen; maar des ondanks kan hij zich niet losmaken van het geliefkoosde denkbeeld, door

---

1) *Bibliotheek voor Nederlandsche kerkgeschiedschrijvers.*

de Protestanten hoofdzakelijk in de geschiedenis ingevoerd: „De bestuurders der Kerk namen ook hun toevlucht tot vervalsching" 1).

Goede diensten nu in dit vermeende bedrog zouden vooral bewezen hebben: de pseudo-isidorische decretalen en de *Donatio Constantini*, de schenking van Constantijn. De groote protestantsche geschiedschrijver Gieseler zegt ronduit: „Sowie diese falschen Decretalen die päpstliche Allgewalt in der Kirche begründeten, so würde die etwas früher erdichtete, aber alsbald in dieselben aufgenommenen Donatio Const. M. die erste Stufe, von welcher aus das Papstthum sich auch über den Staat zu erheben suchte" 2).

Dr. Pierson, de trouwe tolk van het Duitsche ongeloof hier te lande, neemt met zijn stamverwanten in de wetenschap eveneens een bedriegelijken handel aan, waardoor de wereldlijke macht van den Paus zou zijn gesticht; hiervoor geeft hij de hypothesen, door onze naburen kunstig samengesteld, voor bewijzen; met betrekking tot de *Donatio Constantini* neemt hij echter een tamelijk gereserveerde houding aan; hij beweert, dat het pauselijk gezag slechts een grooten steun ontving door ondergeschoven stukken, dat door het *Constitutum* van Constantijn aan de destijds nog zoo jonge wereldlijke heerschappij der Pausen het gezag eener hoogere oudheid werd gegeven, waardoor het pausdom tevens van alle bijzondere en altoos lastige verplichtingen jegens het Frankische koningshuis ontslagen werd: „De Paus plukte rustig de vruchten er van" 3). Dit is zoo duidelijk in

1) Dr. Sickel, *Privilegium Otto I*, p. 124.

2) Gieseler, *K. G.* II, S. 158.

3) Dr. Pierson, *Gesch. v. h. Roomsch Katholicisme*, blz. 366.

zijn oogen, dat hij niet tracht hiervoor een bewijs te leveren. Achterdocht jegens de Pausen blijft ook bij hem steeds het punt van uitgang. Pierson schijnt aan te nemen, dat de pseudo-isidorische decretalen niet te Rome of in Italië zijn vervaardigd evenmin als het *Constitutum* van Constantijn: Rome verspreidt die stukken niet, neemt ze eeuwen lang niet aan of liever kent ze niet, maar plukt toch de vruchten van het bedrog.

Dat wantrouwen ten opzichte van den H. Stoel, tastte ook katholieke geleerden aan, die beginselen huldigden, welke vijandig zijn aan het pauselijk gezag. Fleury ziet, hoe de middeleeuwsche Pausen zich door de *Donatio Constantini* hebben laten misleiden tot het misbruik maken van hun macht en het naar willekeur wegschenken van geheele landen. P. de Marca meende de samenwerking van een Paus en een Frankisch koning te bespeuren, die beiden door dit bedrog den Oosterschen keizer ontzag wilden inboezemen. Verstrooide feiten werden kunstmatig met veel eruditie samengesteld en tot een systeem gevormd door den beklagenswaardigen Döllinger 1). Dit systeem werd uitgewerkt en met nieuwe bewijzen versterkt, tijdens het Vaticaansche concilie, door de weerspannigen, die voorzeker geen beter middel tot verdachtmaking konden uitdenken 2); Schulte noemt de *Donatio* dan ook: „Das festeste Bolwerk, die Basis für den tausendjährigen Plan der päpstlichen Weltherrschaft" 3). Bevreemding mag het wekken dat zelfs katho-

---

1) *Pabstfabeln*, S. 61 ff.

2) *Der Papst und das Concil* von Janus, S. 43.

3) Bij Hergenr. *Kath. Kirche und Chr. Staat*, S. 358.

lieke geleerden in hoofdzaak de beginselen van Döllinger overnamen en zoo eveneens er toe bijdroegen om de goede meening omtrent de eerlijkheid en oprechtheid van den Roomschen Opperpriester, althans als wereldlijk gebieder, te kort te doen of te benadeelen 1).

Heeft vroeger in dit tijdschrift een voortreffelijke studie van Mgr. Bottemanne klaar en duidelijk bewezen, dat de geestelijke macht des Pausen niet steunt op de pseudo-isidorische decretalen en door deze ook niet werd uitgebreid; geen onnutte arbeid meenden wij te verrichten door volgens de laatste onderzoekingen te bewijzen: dat de tijdelijke macht van den Paus niet steunt op de *Donatio Constantini* en ook door haar niet werd bevestigd of uitgebreid.

Voor heden bepalen wij ons als inleiding onzer studie tot den *inhoud* en de *geschiedenis* van de oorkonde.

I. Inhoud 2).

Het *Constitutum Constantini* kan men gevoegelijk in twee hoofddeelen splitsen: a) *De Geloofsbelijdenis*. b) *De Schenking*.

a. *De Geloofsbelijdenis.*

1. *De aanhef.* „In nomine sanctae et individuae trinitatis patris scilicet et filii et spiritus sancti. Imperator caesar flavius constantinus in christo jhesu fidelis, mansuetus, maximus, beneficus,

---

1) O. a. Martens, *Die Römische Frage.*

2) In den laatsten tijd werd de *Donatio Constantini* door verschillende schrijvers uitgegeven. In 1858 door Flosz, *Papstwahl unter den Ottonen:* Urkunden, p. 9 naar een Friesch hs.; in 1863 door Hinschius, *Decretales Pseudo-Isidorianae,* p. 249 naar een Parijsch hs.; in 1882 door Grauter, *Historisches Jahrbuch,* Jahrg. 1882, p. 15 naar het oudste Parijsche hs.

alemannicus, gotthicus, sarmaticus, germanicus, brittanicus, hunicus, pius, felix, victor ac triumphator semper augustus".

2. *De eigenlijke geloofsbelijdenis.* De keizer verhaalt, hoe hij door Paus Silvester in het Christendom is onderwezen, het heidendom heeft afgezworen, en nu volgens 's Pausen onderwijzing gelooft in God den Vader almachtig, Schepper van hemel en aarde, en in Jesus Christus Zijn eenigen Zoon, onzen Heer en God, door wien alles is geschapen, en in den H. Geest, den Heer en Levendmaker.

3. *De bekeering en genezing des keizers.* De keizer verhaalt, hoe hij, door melaatschheid aangetast, zich wendde tot de heidensche priesters van het kapitool, die hem aanrieden een bad van kinderbloed te nemen, en dat hij hierom een groote menigte kinderen had laten bijeenbrengen; getroffen echter door het geween hunner moeders, heeft hij hen met hun moeders weggezonden. In den nacht verschenen hem Petrus en Paulus, die hem prezen om zijn edelmoedigheid en hem gelastten Paus Silvester te laten ontbieden van den berg Soracte, waar hij 's keizers vervolging ontvluchtte; driemaal zou hij hem in het water dompelen, en dan zou de keizer genezen zijn. Den volgenden dag gaf hij gehoor aan dezen raad, en Paus Silvester toonde hem de beelden van diegenen, welke den keizer verschenen waren; met vreugde erkende de keizer hun juiste afbeelding. Na een drievoudige indompeling raakte een hand van den hemel hem aan, en hij was genezen.

b. *De Schenking.*

1. *Erkenning van het primaat.* Christus heeft aan Petrus gezegd: „Ik zal u de sleutels geven van het rijk der hemelen: wat gij gebonden zult hebben" enz., daarom kiest de keizer met al zijn satrapen, met den ganschen senaat en het Romeinsche volk den vorst der apostelen en diens plaatsbekleeders op aarde tot voorsprekers bij God; erkent en bevestigt het primaat over de vier patriarchen van Antiochië, Alexandrië, Constantinopel en Jerusalem.

2. *Schenking van kerken.* De kerk van Lateranen (caput et vertex omnium ecclesiarum in universo orbe terrarum) en de kerk van de HH. Apostelen Petrus en Paulus: beide kerken heeft hij verrijkt met goederen, zoowel in het Oosten en Westen als in het Noorden en Zuiden, Judea, Griekenland enz.

3. De Paus ontvangt het recht leden van den senaat onder het getal der Romeinsche clerici op te nemen.

4. Eveneens kunnen de Romeinsche clerici de waardigheid van consul en patricius bekleeden en er de keizerlijke onderscheidingsteekenen van dragen.

5. De Paus ontvangt *de gouden keizerskroon* met edelsteenen versierd, die Silvester echter weigerde *te dragen;* als om aan de volgende keizers hun plicht bij het ontvangen eens Pausen te toonen, wordt er veelbeteekenend bijgevoegd, dat de keizer het *officium stratoris* heeft bewezen, d. i. uit eerbied 's Pausen paard een eind weg bij den teugel gevoerd heeft.

6. De Paus ontvangt: het keizerlijk paleis, Rome, Italie eveneens als alle plaatsen, steden en provincien van het Westen.

7. De keizer besluit naar Byzantium te vertrekken, omdat het niet billijk is, „dat de aardsche keizer macht bezitte, waar door den hemelschen keizer het opperhoofd der priesters en van den godsdienst der Christenen is aangesteld".

8. *Bekrachtigingsformuul.* De straffen der hel mogen hen treffen, die tegen het keizerlijk besluit handelen; met eigen hand heeft de keizer het stuk onderteekend (hujus vero imperialis decreti paginam propriis manibus corroborantes) en op het graf van den H. Petrus neergelegd.

Het gansche stuk sluit met den wensch: „Divinitas vos conservet per multos annos, sanctissimi patres".

II. Geschiedenis der Donatio Constantini.

Op wederrechtelijke wijze had in het jaar 857 Photius zich meester gemaakt van den patriarchalen zetel van Constantinopel. Ignatius, de wettige patriarch, had geweigerd deel te nemen aan de hofintrigen en het schandelijk leven van Bardas en was hierom mishandeld en in ballingschap gezonden; op zijn last vertrok onmiddellijk de monnik Theognostus naar Rome om bij den Apostolischen Stoel te appelleeren. Tegelijk met dit appel kwam het sluw berekend schrijven van den geleerden, in het huichelen volleerden Photius, waarin hij vroeg om bevestiging in de waardigheid, die hem tegen wil

en dank zou opgedrongen zijn. Op den Stoel van Petrus zetelde toen de onverschrokken voorstander van recht en billijkheid, Nicolaas de Groote. Niettegenstaande alle kuiperijen van het hof van Constantinopel werd het den Paus meer en meer duidelijk, dat aan Ignatius geweld was gepleegd en dat Photius een indringer was; hij bleef onderzoek vorderen en weerlegde de lasteringen, op naam van keizer Michael III, door Photius tegen het primaat van den Paus uitgesproken. Toen hierbij de twist over de jurisdictie in Bulgarije kwam, vaardigde Photius zijn berucht geworden manifest uit tegen de kerk van Rome en zond het aan de Oostersche patriarchen; *zijn* zaak had hij gemaakt tot die van de gansche Oostersche kerk! Onverschillige dingen werden den Latijnen tot ketterij gerekend, valsche gebruiken hun toegedicht, vooral het primaat van den Paus werd aangerand en beweerd: dat, *toen Constantijn zijn zetel verlegde naar Byzantium, al de rechten van den Roomschen Opperpriester waren overgegaan op den patriarch van Constantinopel.*

Niet te licht achtte Paus Nicolaas den strijd, die het Westen met het trouwelooze Griekenland te voeren zou hebben. Aan het hof van Karel den Kale bloeide de kerkelijke wetenschap, en Hincmar, aartsbisschop van Rheims ontving de vereerende taak, om de geleerden van Frankrijk op te roepen ter bestrijding van den gemeenschappelijken vijand. Met de liefde voor de Kerk verbond zich bij die geleerden een zeker eigenbelang, als spoorslag om met allen ijver gehoor te geven aan 's Pausen roepstem: immers het was juist de tijd, dat men zich tegen de toenemende oppermacht der metro-

polieten zocht te verdedigen door de pseudo-isidorische decretalen; bovendien was niet alleen de Paus maar ook de Keizer aangerand, want met leede oogen zag het Oosten de keizerskroon schitteren op het hoofd van een Westersch vorst, een barbaar; bevatte Photius' beweren waarheid, dan was Constantinopel de zetel van het geestelijk en tijdelijk oppergezag, dan was èn het Westersch keizerschap èn het pausschap, heel Frankrijk ook, politiek en godsdienstig onderworpen aan den gehaten Griek!

IJverig werd er dan ook in Frankrijk gestreden voor de rechten van den Paus. Van die strijdschriften zijn er echter slechts twee tot ons gekomen. Het eene is dat van Ratramnus van Corvei 1), waarin het despotisme der Grieksche keizers wordt aangetoond, het belachelijke om van de Latijnen eenvormigheid te eischen met al de Grieksche gebruiken, de bijgeloovige en ongodsdienstige geestesrichting, die uit de aanklachten der Grieken bleek. Het andere is van Aeneas van Parijs 2), en daarin worden, door teksten uit de kerkvaders, de leerstellingen en gebruiken der Latijnen verdedigd, de dwaalleeringen, die in Griekenland zijn ontstaan, opgesomd, de ontaarding hunner godgeleerdheid en de aanmatiging van hun oordeel aangetoond. In dit laatste werk nu vinden wij voor het eerst een beroep op de *Donatio Constantini* en een tamelijk getrouw uittreksel er van gegeven 3):

„Toen Constantijn Christen was geworden, vond hij op goddelijk ingeven niet goed, dat twee imperatoren tegelijk in ééne

1) Migne, T. CXXI.

2) Bij Migne l. c. *Liber adversus Graecos.*

3) Migne, l. c. Cap. XXIX, p. 758.

stad het gemeenschappelijk bestuur in handen hadden: daarom vertrok hij naar Byzantium om er zijn vorstelijken zetel te vestigen. Bij zijn vertrek stelde hij het gebied van Rome (Romanam ditionem) onder den Apostolischen Stoel, benevens het grootste deel der verschillende provinciën, en voegde tallooze geschenken van kerkelijke sieraden er bij; maar vooral wilde hij, dat de Roomsche Paus het hoogste gezag (apicem omnis principatus) over de gansche Kerk, als volgens koninklijk recht (velut jure regio), zou behouden. *Deze en meer andere dingen, te veel om op te noemen, worden gevonden in het privilegium, waarvan de bibliotheken (armaria) der kerken in Gallië de exemplaren in hun geheel bezitten.*"

En dat de *Donatio* toen werkelijk in Frankrijk bekend was, blijkt uit de kroniek van Adon van Vienne († 875), waarin het stuk eveneens wordt aangehaald 1); uit Hincmar van Rheims, die het uitdrukkelijk noemt in zijn werk: *De ordine palatii* 2); uit twee als valsch erkende diplomata, op naam van koning Dagobert vervaardigd voor het klooster van St. Denis. Een getrouwe omwerking van de gansche schenking laat Karel de Groote ten gunste van den abt van hetzelfde klooster eenige, ongeveer gelijksoortige, voorrechten toekennen 3), als Constantijn aan Paus Silvester zou geschonken hebben.

Toen de schenking in Frankrijk gezag verkregen had, werd zij eerst gedeeltelijk, later geheel opgenomen in de collectie der pseudo-isidorische decretalen, en zoo geraakte zij over geheel Europa verspreid en bekend. Meer aanzien en gezag verkreeg het stuk nog, toen het in verschillende verzamelingen van decreten opgenomen werd: in die van Anselmus van Lucca († 1086) en van

---

1) Bij Migne, T. CXXIII, *Adon. Chron. aet.* VI, p. 92.

2) Bij Migne, T. CXXV, *Ad proceres regni*, Cap. XIII, p. 998.

3) *Histor. Jahrbuch*, Jarhg. 1883. — Grauert, *Const. Schenkung;* laatstgenoemde heeft het eerst op beide stukken opmerkzaam gemaakt.

kardinaal Deusdedit († 1117) 1), in de *Pannormia* van laatstgenoemde, ook in de zoogenaamde *Collectio trium partium.* Het onbreekt evenwel in het *Decretum Gratiani,* ofschoon het later als *palea* er eveneens in opgenomen werd 2). Ook citeert haar Petrus Damiani († 1072) in zijne: *Disceptatio synodalis inter Regis advocatum et Romanae Ecclesiae defensorem.*

Tegen de echtheid der *Donatio* verzetten zich het eerst de aanhangers van Arnoldus van Brescia. Deze droomden van de aloude grootheid van het Romeinsche rijk: Rome met zijne senaat en consuls en aan het hoofd de keizer met al de rechten door het heidensche Rome hem toegekend, was hun ideaal, waarmee natuurlijk de *Donatio Constantini* niet te vereenigen was; zij werd dan ook door hen geloochend: „Daglooners en vrouwen erkennen de onechtheid duidelijk — schreef Wetzel aan keizer Frederik II — en zoozeer is de publieke opinie reeds tegen dit stuk, dat Paus en kardinalen uit schaamte zich niet meer durven te vertoonen". Eugenius III was namelijk in 1150 ten tweeden male het oproer te Rome ontvlucht.

Welk critisch onderzoek hadden dan wel de Arnoldisten ingesteld? Valsch is, redeneerden zij, de doop van Constantijn door Paus Silvester; want vóórdat Constantijn naar Rome kwam, was hij reeds Christen; dit laatste werd bewezen door een *vermeenden* brief van Paus Melchiades, opgenomen in de pseudo-isidorische decretalen! Te duidelijk echter droeg hun redeneering

---

1) In het lang aan Ivo van Chartres toegeschreven *Decretum.*

2) *Decret. Grat.* Dist. 96, C. 13 en 14.

blijk van partijdigheid tegen de tijdelijke macht des Pausen, dan dat de middeleeuwsche schrijvers zich daardoor lieten afbrengen van hun gevoelen.

Werd evenwel de echtheid der *Donatio* algemeen aangenomen, men disputeerde toch over den eigenlijken zin. Was òf Rome, òf Italië, òf het gansche Westen aan den Paus geschonken? Was de daad van Constantijn wel rechtsgeldig, daar een vorst zijn rijk wel mag vermeerderen maar niet verminderen? Gervasius van Tilbury beweerde (1211) in zijn *Otia Imperialia*: dat Constantijn de koninklijke macht over de Westelijke landen den Paus had geschonken, zonder hem tegelijk de keizerlijke macht te verleenen; deze had hij zich zelven voorbehouden; die geeft staat hooger dan hij, die ontvangt; de keizerlijke macht is onmiddellijk van God; door de keizerlijke bestaat de tijdelijke macht van den Paus. Ptolemeus van Lucca daarentegen beweerde: dat Constantijn in de handen van Paus Silvester afstand had gedaan van zijne macht 1).

Deze beginselen nu werden van beide zijden met groote overdrijving ontwikkeld, toen de strijd ontbrandde tusschen Bonifacius VIII en Filips den Schoone.

Van de hofpartij beweerde de legist P. Dubois, dat de *Donatio* van den beginne af ongeldig was: eenparig werd, volgens hem, dit door de rechtsgeleerden gehouden; slechts de zeer lange verjaring kon haar eenig rechtelijk bestaan geven. Joannes Parisiensis (Quidort) beweerde, dat zulk een ongeldige daad van Constantijn door ieder zijner opvolgers kon worden vernietigd.

---

1) *De regimine princ.* L. III, C. 10.

De moedige bisschop van Bourges, Aegidius Colonna (Romanus), die door Filips' bedreigingen niet was afgeschrikt, om het concilie te Rome, door Bonifacius VIII uitgeschreven, bij te wonen, schijnt gemeend te hebben het beste 's Pausen rechten te verdedigen, door te beweren, dat ten minste *de jure* al het tijdelijke den Paus onderworpen is.

De twee beruchte voorloopers der Hervorming, Marsilius van Padua en Joannes Giandone, die in hun werk *Defensor pacis* de beginselen ontwikkelden niet slechts van een revolutie op kerkelijk maar ook op maatschappelijk gebied, gebruikten in den strijd, dien Joannes XXII met Lodewijk den Beier had te voeren, de *Donatio Constantini* om daaruit te bewijzen: dat alle onderscheid van graden in de kerkelijke hiërarchie op menschelijken grondslag berust; dat het volk en diens vertegenwoordiger, de keizer, het onderscheid tusschen leeken, priesters en bisschoppen hebben ingevoerd; dat het primaat den Paus is geschonken door Constantijn, die dit wederom kon terugnemen. Hun partijgenoot Lupold van Bebenberg († 1354) meent: dat de *Donatio* niet met de geschiedenis is overeen te brengen; maar zelf durft hij geen uitspraak doen, omdat alle canonisten hare echtheid verdedigen. Willem Occam daarentegen verdedigde met alle kracht de beginselen van den *Defensor pacis*.

Ook hierop volgde wederom eene reactie, des te heviger naarmate de aanval onstuimiger was geweest. Tegen Lodewijks partij traden onder anderen op Alvarus Pelagius en Augustinus Triumphus, die de rechtstreeksche macht van den Paus op het tijdelijke verdedigden;

de laatste beweerde zelfs: dat, als Constantijn aan Silvester tijdelijke bezittingen had geschonken, dit slechts een restitutie was van hetgeen op onrechtvaardige wijze was in bezit genomen en tyranniek behouden.

De ketters van de 12e, 13e en 14e eeuw, die zoozeer aandrongen op het onderhouden van „de armoede van Christus", welke zij uit de Kerk verdwenen waanden, gaven grootendeels de schuld hiervan aan Constantijn; het aannemen van de schenking door Paus Silvester was een keerpunt in de geschiedenis, de schenking zelve het vergift, waaraan de Kerk gestorven was; hun doel was dan ook den oorspronkelijken staat van armoede wederom in te voeren; later beweerden zij: dat, toen Paus Silvester zoo diep gezonken was, „een medebroeder en leerling" zich van hem afzonderde en in het geheim de ware Kerk voortplantte, waartoe de Waldenzen behoorden. Ook Wiclef meent nog: dat de *Donatio* den geestelijken het meest heeft geschaad en dat door haar, het werk van den antichrist, het Romeinsche rijk in verval is gebracht. Op het concilie van Constanz weigerde Hus het door hem gehuldigde beginsel van Wiclef te herroepen: „dat Paus Silvester en keizer Constantijn gedwaald hadden door aan de Kerk schenkingen te doen" 1).

---

1) Zelfs de volksfantasie maakte zich van de *Donatio* meester. Giraldus Cambrensis weet het eerste te verhalen: dat, toen Constantijn die schijnschoone maar in werkelijkheid schandelijke daad verrichtte, de booze uitriep: „Heden is vergift de Kerk binnengedrongen!" Spoedig veranderde de duivel in een engel des lichts, die op klagenden toon hetzelfde uitriep en er bijvoegde: „Weet dat dit de oorsprong is van alle twisten tusschen den Keizer en den Paus!"

Niet alleen in het Westen, ook in het Oosten werd de *Donatio* bekend en voor echt gehouden: in de 12e eeuw nam Balsamon haar op in zijn scholiën op den *Nomocanon* van Photius; in de 14e eeuw Blastares in zijn *Syntagma Alphabeticum;* zelfs in Rusland werd zij opgenomen in de *Koranczaia Kniga*, het *Corpus Juris Canonici* van de Grieksch-Slavische kerk.

Zoozeer was men in de middeleeuwen overtuigd van de echtheid der *Donatio*, dat zij zelfs door de Duitsche wetboeken, de *Sachsen-* en de *Schwabenspiegel*, werd erkend, die haar een eigenaardig Germaansche beteekenis gaven: „Constantijn heeft aan Paus Silvester den wereldlijken of koningsban gegeven tot op zestig schellingen, om al degenen, die door lijfstraffen zich niet laten beteren, te dwingen door verlies van hun goed". Zoo diende zij tot verklaring van het feit, dat door de *Sendgerechten* geldboeten werden geheven in plaats van lijfstraffen toegepast; een Germaansch gebruik, dat door verschillende Pausen, ook door het concilie van Constanz nog veroordeeld werd.

De dagen der *Donatio* waren echter geteld. De tijd der renaissance brak aan; de geestdrift voor de oude klassieken en voor de heidensche kunst in het algemeen greep tal van geleerden, vooral in Italië, als een koorts aan; met ongeloofelijken ijver zocht men naar meer werken en naar betere uitgaven van bekende schrijvers; als een zegepraal werd het ontdekken van een onbekend handschrift gevierd; het tot nu toe gebruikte kon men onderling vergelijken, zeer dikwijls verbeteren; dit wekte op tot critiek en bevorderde haar; de onlangs uitgevonden boekdrukkunst stelde in korten tijd geheel Europa

in kennis van den vooruitgang. Tegen zulk een aanval bleek de *Donatio Constantini* niet bestand. Reeds Aeneas Sylvius Piccolomini, later Paus Pius II, toen nog secretaris van Frederik III, had in 1443 zijn vorst aangeraden mede te werken tot bijeenroeping van een concilie om de kwestie op te lossen van de echtheid der *Donatio Constantini*, „die zooveel geesten in verwarring bracht"; zelf schijnt hij toen reeds overtuigd te zijn geweest van hare onechtheid, daar hij beweert, dat zij bij de oudste schrijvers niet gevonden, en ook niet vermeld wordt in „het boek van Paus Damasus", het *Liber pontificalis*. In denzelfden geest spraken zich een weinig later uit, Reginaldus Pecock, bisschop van Chicester, en kardinaal Nicolaas van Cusa.

Meer opzien baarde het werk van Laurentius Valla: *De falso credita et ementita Constantini donatione* 1). Deze epicurist, hater en bespotter der kloostergeloften, was ook het wereldlijk gezag van den Paus vijandig. Uit de onechtheid van de *Donatio* maakt hij de gevolgtrekking, dat de Paus geen recht op Rome heeft en op den Kerkelijken Staat; in zijne *Declamatio* vaart hij heftig uit tegen de gewelddadige, barbaarsche, tyrannieke priesterheerschappij; hij roept de Romeinen op om hun grootsten vijand te verjagen en de ongeluksbron (de *Donatio*) te stoppen; zij toch is de oorzaak van de verwoesting van Italië. Zeer gemakkelijk maakt hij zich af van de moeilijkheid: de Pausen zijn ook door andere vorsten met landen begiftigd. — Dit zijn slechts hernieuwingen van de eerste schenking (!), beweert hij, en derhalve

1) Pastor, *Gesch. der Päpste*, I, S. 16.

even ongeldig. — „Men spreekt van een recht van verjaring!" — „Voor een onbevoegde heerschappij over menschen bestaat er geen verjaring, en zoo zij ook al bestond, de dwingelandij der Pausen had dit recht reeds lang verbeurd: een ongerechtigheid, des te meer hemeltergend, naarmate het wereldsche bestuur minder vereenigbaar is met het geestelijk ambt van den Paus!"

Deze karakterlooze declamator, toonbeeld en type van de jonge humanisten, biedt eenige jaren later aan denzelfden Paus Eugenius IV, dien hij zoo smadelijk heeft gehoond, zijn goede diensten aan en meent genoegzaam dit ergerlijk geschrift herroepen te hebben, door den Paus te verklaren: „Si quid retractione opus est, en tibi me nudum offero". Later verschijnt hij werkelijk, en wel op verzoek van Paus Nicolaas V, aan het pauselijk hof; ook Calixtus III bewijst hem vele gunsten; evenmin als Nicolaas van Cusa, behoefde hij ooit zijne meening over de onechtheid der *Donatio Constantini* te herroepen.

Deze *Declamatio* was geheel in den geest en naar het hart der latere hervormers. In het hoonen van het eerbiedwaardigst gezag op aarde waren zij veroordeeld hun toevlucht te nemen tot het razen en schelden van vroegere ontevredenen; maar zoo overtuigend welsprekend was in hun oog het geschrift van Valla [1]), dat Ulrich van Hutten in 1517 het door den druk algemeen verspreidde en er nog een voorrede aan toevoegde, een opdracht aan Leo X: „De groote Leo — huichelde

---

1) Janssen, II, S. 62.

hij — was een goed Paus 1) en zou wel van zelf en minzaam afgeven wat men een slechten Paus, als deze in zijn plaats was gekozen, met geweld zou hebben afgenomen".

Luther polemiseerde tegen de *Donatio* op *zijn* manier. Op Maandag na St. Nicolaas 1520 richtte hij op de groote markt te Wittenberg een brandstapel op en, onder daverend gejuich van de uitgelaten Wittenbergsche studenten, verbrandde hij „de boeken van den Roomschen Paus en van sommigen zijner leerlingen". Toen hij daarop rekenschap gaf van zijn handelen, legde hij een lijst van dwalingen voor, door hem in die boeken ontdekt. De twintigste luidt 2):

„De Paus houdt voor waar die groote en goddelooze leugen, dat Constantijn hem Romeinsche provinciën en macht op aarde heeft gegeven. Terwijl Christus daarentegen zegt (Matth. VI): „ „Wilt u geen schatten vergaderen op de aarde, waar de roest en de mot ze verteeren" ". Item: „ „Gij kunt God en den mammon niet dienen" " Item: (Luc. XXII). „ „Doch gij niet alzoo" ".

Op grond van zulke redeneeringen is het te begrijpen, dat Luther er groot op kon gaan, voor het eerst de H. Schrift „onder de bank" te hebben weggehaald en aan het licht gebracht. In het canonieke recht schijnt de Wittenbergsche doctor ook niet zeer ervaren, anders had hij toch moeten weten, welke waarde aan het *Decretum Gratiani* in de Kerk wordt toegeschreven 3): hij had bij de zoo door hem gesmaade scholastieke theologanten

---

1) Kort te voren had hij den Paus nog als een lichtzinnig, geldgierig Florentijn voorgesteld.

2) *Opera Luth.* Uitg. van Wittenb. 1546, II, S. 127.

3) Reiffenstuel, *Jus can.* I, § 5. Phill. *K. R.* IV, S. 413.

en canonisten kunnen zien, dat het werk van Gratianus altijd slechts als de arbeid van een privaat persoon is beschouwd, een werk, dat door geen enkelen Paus gesanctioneerd is geworden of verplichtend voorgeschreven als kerkelijke wet, noch bij het eerste verschijnen door Paus Eugenius III, noch door één enkele zijner naaste opvolgers, noch later, toen het op last van den Paus door de *Correctores Romani* herzien was.

Op het gebied der geschiedenis was hij nog minder te huis; daarom begroette hij dan ook met vreugde het pogen van den Engelschman, Robert Barns, om voor het eerst de geschiedenis der Pausen naar zijn geest te bewerken 2):

„Ich zwar — schrijft Luther in de voorrede der vertaling van het Engelsche werk — der im Anfange nicht fast der Historien bericht und darin erfahren war, habe das Papstthum *a priori*, wie man sagt, von vornen zu angegriffen, das ist aus Heiliger Schrift. Nun freue ich mich wundersehr, dasz andern das van hintenzu thun, das ist aus den Historien und Geschichten, und dunket mich überaus gut sein und macht mich gar freudig".

Niet minder moest hem de uitgaaf van Valla's geschrift door Hutten treffen; hij ontboezemt zich dan ook op de volgende wijze over de *Donatio Constantini:*

„Welche Finsternisse und Nichtswürdigkeiten der Römlinge! Und sie haben, so dasz man dabei über Gottes Gericht sich wundern musz, schon lange Jahrhunderte hindurch nicht blosz fortgewährt, sondern gar geherrscht, und in die kirchlichen Gesetze sind so unsaubere, so grobe, so unverschämte Lügen aufgenommen, *ja sie sind zu Glaubensartikeln geworden;* ich bin so in Aengsten, dasz ich fast nicht mehr zweifle der Papst sei recht eigentlich der Antichrist, den die Welt erwartet" 2).

Wij kunnen ons nog gemakkelijker voorstellen, dat

---

1) Janssen, V, S. 311.

2) Bij Köstlin, *M. Luther*, I, S. 327.

Luther, hoewel Doctor Theologiae, zoozeer op het dwaalspoor was gekomen, dat hij werkelijk in de *Donatio Constantini* een artikel zag, door de Kerk voorgesteld om te gelooven, dan de verregaande onwetendheid, om niet te zeggen onbeschaamdheid, van zijn lofredenaar, Professor Köstlin, die na drie eeuwen nog ten aanhoore van het geleerde Duitschland durft beweren, dat de Pausen nooit een „Nachweis" van de onechtheid der *Donatio* hebben toegelaten! Een bekende waarheid is toch, dat de Pausen deze kwestie altijd aan het vrije onderzoek hebben overgelaten. Zulke openbare onwaarheden moest men toch bij het schrijven der geschiedenis, in onzen tijd ten minste, niet meer voorstellen aan het argelooze publiek!

Na eenige jaren schijnt de groote hervormer voortgang te hebben gemaakt in zijne historische studiën, want in 1537 gaf hij een Duitsche vertaling der *Donatio* uit, onder den titel: *Einen aus den hohen Artikeln des allerheiligsten Bepstlichen glaubens, genant „Donatio Constantini" durch D. Marti Luther verdeudscht, inn das aufgeschobene Concilium von Mantua.* Randschriften en verklaringen voegde hij er aan toe en weet nu ook te verhalen, hoe de Pausen koningen en keizers onder hun voeten wilden treden; hoe „der Hauptschalk", Bonifacius VIII, de afzetting uitsprak over den koning van Frankrijk enz. enz.

Dit was natuurlijk niet de tijd van een kalm en objectief critisch onderzoek. Ook met betrekking der *Donatio* kan men veilig aannemen, dat er stagnatie kwam in de ontluikende critiek door het woelen der hartstochten tijdens de Reformatie.

Zooals door vriend en vijand tegenwoordig wordt aangenomen, was het vooropgezette plan der Maagdenburger Eeuwschrijvers om de Pausen te belasteren allerminst bevorderlijk voor de critiek 1). De protestantsche geschiedschrijvers en rechtsgeleerden namen aan, dat de onechtheid voldongend was bewezen; de Katholieken verdedigden met groote heftigheid de echtheid; een Aeneas Sylvius en Nicolaas van Cusa meende men in deze kwestie niet te moeten volgen; veeleer vereenigden zij zich met het gevoelen van kardinaal B. Carvajal, die Valla's geschrift bestreden had door zijn werk: *De Restitutione Constantini.* Was er ook geen reden om de nieuwe argumentatie tegen de echtheid, welke zooveel gebreken nog had, vooral met zooveel hartstocht werd voorgedragen, ten zeerste te wantrouwen? Moesten zij hierin niet versterkt worden door de valsche gevolgtrekkingen, die de tegenpartij uit de echtheid afleidde? Moest het hooge gezag, zooveel eeuwen aan de *Donatio* toegekend, aanstonds daarvoor wijken? Vooroordeelen af te leggen, toch zoo moeilijk, was bijna onmogelijk in den hevigen strijd, die in de 16e eeuw werd gevoerd. Het scheen bovendien niet noodzakelijk de echtheid der *Donatio* te verwerpen, omdat de grootste godgeleerden meenden haar zeer goed te kunnen vereenigen met gezonde begrippen omtrent de verhouding van Kerk en Staat 2).

---

1) Janssen, V, S. 311. — Wetzer und Welte, *Kirchen Lex.* in voce: *Centuriatoren.*

2) Melchior Canus (*Loc. Theol.* LXI, C. 5) geeft duidelijk het standpunt aan, waarop hij zich in deze kwestie stelt: „Laat anderen — zegt hij — wien het ter harte gaat het aanzien en de grootheid van de Kerk van

Naar de berekening van Bursatus werden in 1570 nog 95 juristen en canonisten gevonden, die vasthielden aan de echtheid der *Donatio Constantini* 1).

Om alle vooroordeel bij de Katholieken weg te nemen was het gezag van kardinaal Baronius van noode. Toen ook deze de onechtheid der *Donatio* had aangetoond 2), volgden hem Spondanus en Pagi en andere geleerden, Thomassinus zoowel als Petrus de Marca; zoodat Roncaglia en Mansi in hun annotationes op de kerkgeschiedenis van Natalis Alexander, het de *communis opinio* konden noemen. De verdediging van de echtheid der *Donatio* door Steuchus kon haar geen gezag meer geven.

Met Baronius alzoo vangt een nieuw tijdperk voor de *Donatio Constantini* aan, een tijdperk van algemeen erkende onechtheid. Van zelf dringt zich nu de vraag op: welk gebruik hebben de Pausen van dit apocryphe stuk gemaakt? Deze vraag behandelen wij in een volgend artikel.

(*Wordt vervolgd.*) P. fr. L. HOONING, S. O. P.

Rome te verminderen, hierover redetwisten. Wij weten dat L. Valla in een geheel boek *tegen de algemeen aangenomen meening* gedeclameerd heeft. Rechtsgeleerden verwerpen als onecht de *Donatio Const.* zooals zij in het *Decretum* voorkomt". Vervolgens geeft hij de historische bewijzen hiervoor aan, maar wil niet beslissen, of zij doorslaande zijn; daarentegen komt hij met kracht op tegen de gevolgen, die men toen uit de onechtheid trok. „Gesteld zelfs (wat men niet bewijst), dat de *Donatio* onecht is, zou men dan Rome aan den keizer moeten teruggeven? Volstrekt niet. Een ander dan Constantijn *kan* Rome den Paus gegeven hebben; ook *kan* de Paus haar op een anderen wettigen titel bezitten: hij *kan* dit voorzeker door de langdurige verjaring".

1) *Kirchen Lex.* l. c.

2) *Ann.* ad an. 324, No. 18; 1192, No. 52.

VERSCHEIDENHEDEN.

EEN HONDERDTAL KUNST-APHORISMEN 1).

(Vervolg van blz. 45 vv.).

51. De grondgedachte van ieder kunstwerk is van mathematischen aard: gelijk aan elke empirische waarheid eene abstracte ten grondslag dient.

52. Wat zich de wetenschap analytisch ten doel stelt, dat moet de kunst op den weg der synthese pogen te bereiken: de idee van het schoone en volmaakte te veraanschouwelijken.

53. Iedere vrijheid, ook die der kunst, dient georganiseerd te zijn, wil zij niet in wanorde ontaarden. Ook in de kunst is voor de vrijheid geen gevaarlijker vijand dan de valsche vrijheid.

54. Gelijk er eene zedelijke wet is, zoo bestaat er ook eene aesthetische: het aangename is van individueelen aard, niet het schoone.

55. Alle kunst is in zoover symbolisch als zij de uitdrukking eener idee is.

---

1) Deze Aphorismen werden, althans de meeste, reeds lang geleden door den schrijver bij tusschenpoozingen samengesteld of uit anderen opgeteekend. Zijn doel was, nu en dan stof te hebben tot nadenken. Wellicht kunnen zij ook anderen kunstvrienden van dienst zijn. Daartoe alleen worden zij met bescheidenheid aangeboden.

56. De schoone architectuur bij de Grieken vond hare voortreffelijkste ontwikkeling in den tempelbouw.

57. Hegel zegt ergens in zijne *Aesthetik*, dat de classieke goden de kiem van hun ondergang in zich droegen. Zou het anders zijn met de kunstvormen, die uit hunne vereering zijn ontsproten?

58. Gelijk de materialistische wereldbeschouwing begint en eindigt met een vraagteeken, zoo ook de materialistische kunstgeschiedenis.

59. Haller's stelregel, dat in een schoon lichaam ook eene schoone ziel woont, gaat wat al te ver. Ook de duivel, zegt Shakespeare, vermag zich in eene schoone gestalte te vertoonen.

60. De heidensche beeldhouwers legden betrekkelijk het minst gewicht in hunne kunstwerken op het *hoofd* — den zetel des geestes. Eene vergelijking in dit opzicht van den kop der Venus van Medicis b.v. met dien van een der maagden op de kroonlijst van het heerlijke koorgestoelte in den Dom van Ulm is even leerrijk als verrassend.

61. Het streven naar natuurwaarheid, als hoogste doel der kunst, is voor den kunstenaar een der gevaarlijkste klippen. Den kunstenaar, die het realisme als zijn hoogste doel huldigt, zal het gaan, zegt Reichensperger, als den vogels, die op de druiven van Zeuxis aanvlogen.

62. Er bestaan geen absoluut-schoone kunstvormen: zij zijn afhankelijk van plaats, materiaal, ruimte, grootte, soms van de manier waarop het licht valt. Eene volmaakt correcte Corinthische kolom is belachelijk als een stoelpoot; eene stadspoort in den vorm van een Grieksch tempelportaal is wansmaak; een gothisch venster als pendule, een vaas als voetstuk voor eene lamp, een altaarkandelaar met konterforten zijn dwaasheden.

63. Wat sommigen voor kunst aanzien is niet meer dan wat aangeleerde handigheid.

64. Bij het aanschaffen van kunstwerken, vooral kerkelijke, is het vele meestal een hinderpaal voor het voortreffelijke. Beter één waarachtig kunstwerk dan zes middelmatige of nog erger. *Goed* of *niet* moest de leus zijn. *A governo* voor sommige kerkversierders.

65. Niet als luxus-artikel, maar als integreerend deel van het volksleven moet de kunst beschermd worden en geoefend, wil zij in waarheid aan hare verheven bestemming voldoen.

66. De leugen in de bouwkunst komt dikwerf duur te staan.

67. *Il n'est pas dit* — schrijft Viollet-le-Duc vermanend voor menig kunstenaar — *que l'art doive, comme première condition de beauté, être facile.*

68. Niets vermoeit zoo het oog als overmaat of misbruik van rijkdom in de versiering van een gebouw.

69. De gevaarlijkste vijand der Gothiek is niet de Grieksche oudheid of de Renaissance, maar de *would-be-* en suikerbakkers-gothiek van sommige liefhebbers, de naäping en verbastering der echte.

70. Ik hoorde eens een bouwkundige zeggen, dat hij in zekeren zin de goedkoopheid van het papier als een ongeluk beschouwde voor de bouwkunst. Hoeveel bouwheeren, zeide hij, laten zich nu bedriegen en bedriegen zichzelf door een fraai geteekend en gestoffeerd ontwerpje!

71. De symmetrie bezit geen der hoedanigheden, die eene wet kenmerken: zij is, op zijn hoogst en in zekere gevallen, eene voldoening; doch de harmonie, de ponderatie der onderdeelen in een gebouw, zijn wetten, die hare toepassing overal blijven eischen.

72. In de versiering onzer kerken ontbreekt dikwijls de noodige gradatie. Men schijnt dikwijls voorbij te zien, dat in de kunst rijkdom van uitwerking slechts verkregen wordt door tegenstellingen en door het sober en oordeelkundig aanbrengen van rustpunten voor het oog.

73. Een mijner vrienden bezocht onlangs eene kerk, die inwendig, van het portaal tot aan het priesterkoor, overal even rijk was gepolychromeerd. Om van al dat kleurengeschrei en dien wirrewar van allerlei tinten door elkaar wat te bekomen, zette hij zich eenige minuten met gesloten oogen in een duisteren hoek van het gebouw neer.

74. De middeleeuwen waren niet in elk opzicht een ideaal; doch zij bezaten, ook op kunstgebied, veel van hetgeen ons ontbreekt.

75. Zou het wel overdreven zijn te beweren, dat de sophistiek aan de kunst niet zooveel schaadt als de phraseologie? Hoe dikwijls bedient zich de Kritiek onzer kunstwereld van genootschapswoorden, wier beteekenis alles behalve duidelijk omschreven is!

76. De middeleeuwsche kerkmuziek is een noodzakelijk supplement van een middeleeuwsch kerkgebouw: zij staan in dezelfde verhouding tot elkander als tijd en ruimte, getal en lichaam. Zou dit de reden zijn, waarom zuiver Gregoriaansch in den Romeinschen St. Pieter voor sommigen minder harmonieus klinkt?

77. De bouwmeesters der middeleeuwen — de bekwame wel te verstaan — waren dieper doordrongen van de beginselen, die het Grieksche genie kenmerken, dan de onhandige en ongetrouwe navolgers der Grieken in onze dagen.

78. Onze moderne architecten, die boven alles de symmetrie huldigen, moesten toch bedenken — zegt Reichensperger, ondeugend maar waar — dat de eene zijde van

hunne bouwwerken reeds vervelend genoeg is, om ook niet aan de andere precies dezelfde lijnen en vormen te plaatsen.

79. De kerkelijke kunst is, gelijk de Kerk zelf, van nature universeel. Aan haar grondkarakter wordt geen afbreuk gedaan door hare toeëigening aan verschillende nationaliteiten.

80. De eeuwige wetten van het ware, schoone en goede ontwikkelen zich in den loop der tijden door eigenaardige en van elkander verschillende uitingen; het komt er alleen op aan, dat voor de uiteenloopende ranken de levende gemeenschap met den stam niet worde opgeheven.

81. Wat zullen de archaeologen der toekomst in het nauw zitten, wanneer een of ander Schliemann der dertigste of veertigste eeuw een der kunstgewrochten der negentiende zal opgraven! Wie zal dan het tijdperk en den stijl b. v. voor het paleis van den Hoogen Raad in de Hofstad kunnen aangeven?

82. Menig Latijnsch opschrift in onze kerken of op onze publieke gebouwen is een bewijs voor de waarheid des adagiums: „*Non omnes coqui qui longos dragere messos*".

83. De Ikonographie is de ziel der kunst-archaeologie.

84. Opmerking verdient het, dat in den triomfboog van keizer Constantijn te Rome de Grieksch-Romeinsche kunst haar laatsten trap van verval kenteekent.

85. Het aesthetisch gevoel staat in wonderbaren samenhang tot het nationaal karakter: die een echt kunstwerk begrijpt, begrijpt ook meestal het tijdperk, dat het schiep.

86. Op menig gebouw der oude Romeinen — vooral uit de keizersperiode — ligt de versiering verspreid zonder veel oordeel. Het doel is rijkdom en praalvertoon. Daartoe wordt alles gebruikt: graniet, porphier, jaspis, marmer, brons, mosaiekwerk. Wel is de uitwerking toch menigmaal grootsch en indrukwekkend, doch het geheel lijdt gebrek aan rust.

87. Bij de Grieken was de versiering steeds een middel om den bouw te steunen, d. i. beter in zijne onderdeelen te doen uitkomen. Daarom versierden zij nooit partijen, die een solied uiterlijk moesten hebben. Naarmate zij soberder was, bleef de uitwerking des te grooter.

88. Elk onderdeel van het gebouw was bij de Grieken van den goeden tijd het voorwerp eener grondige studie. De structuur zelf der bouwkundige vormen was hare eerste en beste versiering.

89. Aan elke maag — zegt Reichensperger — behoort slechts gereikt te worden wat zij zich assimileeren en bijgevolg verteeren kan. Onze hedendaagsche dressuurmethode, ook in de kunst, berust, naar het schijnt, op de veronderstelling van één normaalmaag voor allen.

90. Hoogmoed is het begin van alle dwaling, ook in de kunst. Hoe dikwijls ziet men niet, vooral schilderwerk van stoethaspels, die zich inbeelden kunstenaars te zijn! Hoe velen hunner zouden vermoedelijk voortreffelijke huisververs zijn geworden, en daardoor, ook der kunst betrekkelijk hebben gediend!

91. Een al te archaïstisch purisme bij de herstelling van monumenten uit den christelijken voortijd is geen minder gevaarlijke klip dan de nieuwmakerij.

92. Keizer Juliaan de apostaat verbood in het begin zijner regeering aan de christelijke rhetors en letterkundigen, indien zij weigerden heiden te worden, om de Vrije Kunsten te doceeren of te oefenen. De tijden veranderen wel, maar dit slag van vervolgers niet. Als zeker Professor zijn zin kreeg, zou het Rijksmuseum te Amsterdam, als te veel gelijkend op een middeleeuwsch kloostergebouw, voor afbraak verkocht, ja zelfs al de torens der Roomsche kerken tot aan de nok van het dak worden verlaagd, niettegenstaande zij nederig tegen den hoogen Westertoren als hun superior in verhevenheid blijven opzien.

93. Mislukt en dikwijls belachelijk zijn de nabootsingen in Renaissance-stijl met de bekrompen middelen en het sober materiaal, door onze zuinige bouwheeren aangewezen. Men schijnt daarbij te vergeten, dat een der grootste aantrekkelijkheden der Renaissance in de kostbaarheid van hare grondstoffen en de uitnemendheid van hare techniek is gelegen. En toch niet zelden verbeelden zich onze kunstlievende burgerluî met behulp van gips, zink, gegoten ijzer of geprest papier, zich het genot der oogverblindende kunstwerken uit het Mediceisch tijdperk te kunnen verschaffen.

94. De manier, waarop in onze dagen de photographen hunne lichtbeelden stoffeeren, zal later aanleiding kunnen geven tot wanbegrip van de sociale verhoudingen der geconterfeiten. Zoo zag ik onlangs een boeren kinkel in Zondagspak, leunend op een voetstuk met prachtige Japansche vaas, en met eene portière van kostbaren brocard tot achtergrond. Gelukkig bood de triviale tronie nog een correctief.

95. Er is misschien meer analogie dan men oppervlakkig vermoedt, tusschen de dialectische kunstvormen der middeleeuwsche Scholastiek en de phantastische spelingen der middeleeuwsche Bouwkunst en Poëzie.

96. De vrome en geleerde schrijvers van de *Stimmen aus Maria-Laach* hebben onlangs elken vriend van kerkelijke kunst en degelijke godsvrucht naar het hart gesproken, toen zij den staf braken over de, steeds veldwinnende, ziekelijke sentimentaliteit en kleingeestige kwezelarij in de literatuur en de kunstproducten onzer *devotionalia*. Waar toch moet het heen, als deze woekerplant ongestoord in den ascetischen bloemgaard voortgroeit? Is er dan waarlijk behoefte, tot aankweeking van echte piëteit, aan kortgejurkte dreumessen b. v. die N. B. op het altaar klauteren om aan 't Heilig Tabernakel aan te kloppen, of dergelijke onhebbelijke flauwiteiten meer?

97. Kardinaal Wiseman is onverbiddelijk streng in zijne veroordeeling van den zich onder kerkelijken zin verschuilen-

den wansmaak, die aan scheefgelederd of wanstaltig beeldwerk, alleen omdat het middeleeuwsch is, eene plaats in het Heiligdom inruimt. Hij zegt er van zonder genade: *We have almost canonised defects and sanctified monstrosities.*

98. Gebrek aan innerlijk gehalte opent de deur voor overdrijving.

99. Het is af te keuren, dat bij den aanbouw van pastorien soms zoo weinig rekening wordt gehouden met de oriëntatie en het omringend landschap. Ik ken er eene, waar een heerlijk uitzicht naar het zuid-oosten door keukens en houtschuren is versperd.

100. De kerkelijke kunst heeft behoefte aan regel en tucht, gelijk alles wat in de Kerk leeft.

SCHOLASTICUS.

GERARD BARON VAN SWIETEN 1). † 1772.

In de Meimaand van dit jaar had te Weenen de feestelijke onthulling plaats van het standbeeld van Oostenrijks groote en edele keizerin, Maria Teresia. Men heeft de vorstin afgebeeld zittend op haar troon en omgeven van haar eerste en trouwste dienaren. De omstandigheid, dat onder deze mannen, daar in brons vereeuwigd, een Nederlander een eervolle plaats inneemt — en wel een Nederlander, die juist door zijn Katholicisme zulk een schitterende parel aan de gloriekroon van die vorstin geworden is — noopte ons den

1) Aanleiding tot het opstellen van deze levensschets vond ik in een artikel, getiteld *Van Swieten* in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 11 of 12 Mei l. l., door een zoogenaamden Weener correspondent ingezonden. In dit stuk werden de lezers weer onthaald op eenige dier liefelijkheden aan het adres der R. K. Geestelijkheid (en bijzonder der Jesuïeten), welke men van de Pers van Nijgh reeds gewoon is.

roemvollen naam en de daden van dien katholieken landgenoot aan de lezers van dit tijdschrift in herinnering te brengen.

Het geslacht der Van Swietens 1) telde in 1700, toen Gerard van Swieten geboren werd, reeds sedert vier eeuwen tal van roemruchtige voorvaderen. Vroegtijdig van zijn ouders beroofd, en aan de zorg van voogden toevertrouwd, ontving Gerard zijn eerste onderricht in zijn geboortestad Leiden, vanwaar hij op veertienjarigen leeftijd naar de hoogeschool te Leuven gezonden werd.

Hier schitterde hij zoozeer uit door zijn buitengewonen aanleg en uitstekenden ijver, hier verdiende hij zoo snel de hoogste onderscheidingen op het gebied van philosophie en schoone letteren, dat zijn leermeesters hem reeds als een sieraad en een toekomstig licht der Leuvensche Alma Mater beschouwden. Zijn voogden hadden evenwel anders over zijn lot besloten. Zij riepen hem terug naar Leiden om aan de hoogeschool aldaar het meesterschap in de rechten te verwerven. Maar noch de fraaie letteren, noch de rechtspraktijk trokken Van Swieten aan. Toenmaals schitterde aan Leidens universiteit in al zijn wereldberoemdheid de groote, door zijn leerlingen zoo geliefde Boerhaave, en door hem voelde zich ook de jeugdige Van Swieten tot de studie der geneeskunde getrokken. Lang duurde het niet, of hij toonde zich Boerhaave's uitstekendsten leerling, en met zulk een goed gevolg bestudeerde de jongeling onder de aanmoediging en de bijzondere vriendschap van dien meester de geneeskunde, dat hij op vijfentwintigjarigen leeftijd tot doctor in die faculteit benoemd, en reeds onder de geleerden van den eersten rang gerekend werd. Nog elf jaren lang studeerde hij voort, altijd de lessen van Boerhaave genietend, maar ook, door zelf les te geven, door allerlei proeven en uitvindingen

---

1) Zie Simon van Leeuwen: *Batavia Illustrata*, p. 1112. Gerard van Swieten zou van een r. k. tak van dit geslacht en bepaaldelijk van Adriaan van Swieten, Heer van Opmeer, in 1486 tot ridder geslagen, afstammen.

en door praktijk, zijn kennis vermeerderend. En reeds hadden de lessen, toen door Van Swieten gegeven, zulk een naam, dat verscheidene jongelingen uit den vreemde naar Leiden togen om daaraan deel te nemen.

Toen ter tijde moest er aan gedacht worden een opvolger voor Boerhaave te vinden. Had wetenschap, recht en billijkheid uitspraak mogen doen, zij zouden zeker de kroon van den meester op het hoofd van zijn uitstekendsten en begaafdsten leerling, Van Swieten, geplaatst hebben 1).

„Het kenmerkt den tijd", zegt Busken Huet 2), „het land, „het hooger onderwijs, de curatoren en Boerhaave zelf, dat bij „deze gelegenheid de naam zelfs niet genoemd is van een man, „toen in den vollen bloei des levens, Nederlander van ge„boorte, te Leiden wel bekend, uitnemend en eerbiedig „bewonderaar van Boerhaave, in alles aangewezen om dezen „op te volgen, Van Swieten bedoel ik. .... Doch Van Swieten „was roomsch; en bij de toen heerschende begrippen omtrent „godsdienstvrijheid werd ook in Nederland dit als een zoo „volstrekte hinderpaal voor het bekleeden van een professo„raat aangemerkt, zij het in de medicijnen, dat noch Van „Swieten zelf, noch Boerhaave, noch de bestuurders der „Leidsche hoogeschool, één oogenblik aan de mogelijkheid „gedacht hebben hem in aanmerking te doen komen".

Het zij zoo! een landswet verbood eenmaal, dat een niet-protestant een openbare waardigheid bekleedde, dat een hoogleeraar aan de Leidsche universiteit, dat „bolwerk van het protestantendom", een openbaar en beslist vriend van Rome

---

1) „.... Van Swieten, die van zijne leerlingen zijn vermaardheid het meest evenaarde, en dien hij zoo gaarne tot zijn ambtgenoot en opvolger aan de Leidsche Hoogeschool zou hebben zien benoemen, doch die helaas! tengevolge der mindere verlichting en verdraagzaamheid van die dagen, niet gedoogende, dat een belijder van de Roomsch-Katholieke godsdienst een post van openbaar Leeraar bekleedde, voor Leiden en het Vaderland verloren raakte." *Gesch. der L. H.* door M. Siegenbeek, D. I, blz. 296.

2) *Het land van Rembrand*, D. II, blz. 110.

was, — doch het is min van hooggeleerden, en het teekent in hen niet weinig bekrompenheid en godsdiensthaat, dat nijd en afgunst een voldoend voorwensel vonden in het geloof van Van Swieten, om den uitstekenden geleerde en edelen mensch zelfs alle privaatonderwijs aan de Leidche hooge school van regeeringswege te doen verbieden. „Zelfs niet als „privaat-docent werd Van Swieten door de Curatoren te Leiden „geduld, of zag hij kans er zich te handhaven. Toen hij vier „jaren vóór Boerhaave's overlijden het beproefde, stuitte hij „op een onverzettelijken wil. Een ambtgenoot van Boerhaave „verkreeg van het bestuur der akademie, dat aan doctor Van „Swieten het houden van vrije colleges verboden zou worden; het „bestuur deed bij pedels-exploit den privaat-docent zijn vonnis „beteekenen: en de magtelooze legde het hoofd in den „schoot" 1).

Toen Van Swieten, zoo smadelijk gedwongen, den katheder verliet, verloor de hoogeschool met hem een aantal harer leerlingen. Ondertusschen zat de ijverige geleerde niet stil, maar bewerkte toen ter tijd zijn beroemde *Commentaria in Hermanni Boerhaavii Aphorismos de cognoscendis et curandis morbis*, een boek, dat in genoegzaam alle Europeesche talen overgezet, door de geleerden met gejuich ontvangen, en als een klassiek werk voor de geneeskunde beschouwd werd.

Omstreeks dien tijd had er een voorval plaats, dat op Van Swieten's verderen levensloop een beslissenden invloed zou uitoefenen. De aartshertogin Maria Anna, zuster van Maria Teresia, lag te Brussel ten gevolge van een ongelukkigen partus ernstig ziek, en op raad van haar eersten staatsdienaar, graaf Kaunitz, liet de Oostenrijksche keizerin Van Swieten tot een consult uitnoodigen, hetwelk ten gevolge had, dat de lijdende aartshertogin van een anders wissen dood gered werd. Dringend noodigde nu de schrandere Maria Teresia, die zoozeer de gave bezat haar juiste mannen te kiezen,

---

1) Busken Huet, t. a. p. — *Akademische handelingen bij Suringar*, D. II, blz. 277.

onzen landgenoot uit, Leiden te verlaten, en zich bij haar te Weenen te vestigen. Doch Van Swieten, die reeds de verlokkelijkste aanbiedingen der Engelschen had afgeslagen, kon vooreerst niet besluiten, aan die uitnoodiging gevolg te geven. „Enfin je me rends", zoo schreef hij haar toch eindelijk, en, dat de keizerin zich overgelukkig rekende met deze overwinning, betuigt haar antwoord, wat zij aan hem richtte: „On ne peut s'estimer assez heureux de voir autour de soi un homme comme vous. Je vous donne déja une grande partie de ma confiance et amitié, même hors de votre sphère. Vous êtes mon meilleur ami, bienfaiteur et confidant". En in een volgenden brief noemt zij hem „mein bester Freund, mein grosser Wolthäter, mein bester Rathgeber", uit welke woorden genoegzaam blijkt, dat Van Swieten vóór zijn vertrek naar Weenen, dat in 1745 plaats had, per briefwisseling reeds vele goede raadgevingen en practische wenken aan de keizerin gegeven had.

Aan het hof van Maria Teresia zag de Nederlandsche doctor zich aldra gevierd, en met de hoogste gunst en bescherming der keizerin vereerd. Niet alleen benoemde zij hem tot eersten lijfarts der keizerlijke familie, maar werd hij ook aan het hoofd gesteld der hervorming, die de kloeke vorstin, en zeker niet ten onrechte, allerwege in haar uitgestrekt rijk op elk gebied der wetenschap wilde invoeren. Het zou een lijvige verhandeling vorderen, de veelomvattende maatregelen en plannen op te geven, die Van Swieten met een bewonderenswaardige energie gedurende zevenentwintig jaren zijns levens (1745—1772) in Oostenrijks hoofdstad tot stand bracht.

Ontzaglijk is het, wat hij o. a. alleen op het gebied der geneeskunde uitvoerde. Genoeg zij het hier alleen te zeggen, dat hij de man geweest is, die Weenens hoogeschool, toen nog zeer achterlijk in alles, maar voornamelijk wat de geneeskundige faculteit betreft, tot die beroemdheid heeft opgevoerd, waardoor zij later een der eerste lichtbronnen der Europeesche geleerdheid is geworden. Tot eer van ons land

zij gezegd, dat Leiden's universiteit de norma was, waarnaar Van Swieten al zijn werken inrichtte, en Boerhaave's beginselen en leeringen de grondslag, waarop hij zijn ontzaglijk werk omhoog trok; en dat de twee voornaamste medewerkers aan dien omvangrijken arbeid, Van Haen, een beroemd clinicus, en Jacquin, een voornaam natuurkundige, mede Nederlanders waren, die hij van Leiden's universiteit naar Weenen ontboden had.

Geheel het openbaar geneeskundig onderwijs veranderde onder zijn bestuur van gedaante. Hij zorgde, dat niemand, dan na behoorlijk geëxamineerd te zijn, eenig vak van geneeskunde praktisch uitoefende. Allerwege deed hij inrichtingen van geneeskundig onderwijs, voor praktische anatomie, botanie en scheikunde, verrijzen; de verst verwijderde provincien van het rijk van Maria Teresia kregen hun geneesheeren, hun chirurgen, en speciaal voor elk vak geëxamineerde kundige mannen.

Maar ook voor de studie der klassieke letteren, voor de fraaie kunsten, in een woord voor elk gebied van het openbaar onderwijs verwierf hij zich door degelijke hervormingen uitstekende verdiensten.

Het is in de hoogste mate begrijpelijk dat een man als Van Swieten, vreemdeling en zoozeer begunstigd door zijn hooge beschermster, bij al zijn ingrijpende hervormingen, juist in de voornaamste kringen benijders en machtige tegenwerkers vond. De adel, toenmaals in Oostenrijk nog met zoovele privilegiën en heerlijke rechten gewapend, de hoogere geestelijkheid, vele geleerden en aanhangers van het oude systeem zagen soms met leede oogen den machtigen gunsteling der keizerin onvermoeid zijn reuzentaak voortzetten; het moet ons daarom niet verwonderen dat er omtrent zijn beginselen op godsdienstig en sociaal gebied door menigen benijder minder gunstige oordeelvellingen en lasteringen zijn uitgebracht. Zoo heeft men o. a. Van Swieten beschuldigd van min of meer met Jansenistische beginselen behept te zijn geweest; ook heeft men menige heillooze en misdadige wet, later door

Maria Teresia's zoon, den ongelukkigen Jozef II, uitgevaardigd, in beginsel aan de hervormingen van Van Swieten toegeschreven. Toen dus, na den dood van den beroemden man, de pater Jesuiet Ignatius Wurz, in tegenwoordigheid van al wat voornaam en groot was, Van Swieten's lijkrede hield, was het voor dezen geestelijke geen gemakkelijke taak, zonder velen zijner toehoorders te kwetsen, den roem van den grooten geleerde te verkondigen, en hem in zijn grootschen werkkring naar waarde te schetsen. Hij teekent hem daar als een man van een krachtig en degelijk geloof, bezield met een stalen ijver en alles overwinnenden moed; als een man, aan wien Oostenrijk ontzaglijk veel te danken had. Het is overigens moeilijk, een oordeel te vellen, in hoeverre beschuldigingen op waarheid berusten, wanneer de beschuldigde datgene, wat buiten zijn weten of na zijn dood tegen hem wordt ingebracht, zelf nooit heeft kunnen weerleggen. Wat hiervan zij, zeker pleit het voor onzen landgenoot, dat een edele en hoogst godsdienstige vorstin als Maria Teresia ten einde toe Van Swieten haar hooge gunst heeft waardig gekeurd, dat een achtbaar en talentvol priester als zijn lofredenaar heeft willen optreden 1), en dat men op zijn privaat leven nooit eenige smet heeft kunnen werpen.

Gerard van Swieten was sinds 1729 gehuwd met Maria Lambertina Teresia Ter Beek van Coesfeld. Twee zonen en evenveel dochters zijn uit dat huwelijk geboren. De belangloosheid en edele milddadigheid van hun vader liet hun wel een beroemden naam doch geen schatten achter. Behalve zijn menigvuldige aanteekeningen, die zeer hoog op prijs werden gesteld, werden van hem uitgegeven de bovengenoemden *Commentarii*, die zijn hoofdwerk uitmaakten, en de *Constitutiones epidemicae et morbi potissimum Lugduno Batavorum observati*, een arbeid, die eerst na den dood van den bewerker door de zorgen van diens opvolger Max Stoll het

1) Ignace Wurz, *Trauerrede*, Wien 1772.

licht zag. De geneeskunde verrijkte hij bovendien door een aantal even belangrijke als nuttige uitvindingen op praktisch geneeskundig gebied, o. a. is hij de eerste geweest, die de kwik als medicament heeft weten aan te wenden. Van Swieten's naam wordt ook nog bewaard in een plantengeslacht uit de natuurlijke familie der Maliën, hetwelk Swietenia genoemd wordt.

Aan het gevoel van den katholieken Nederlander doet het goed te vernemen, dat, nu Boerhaave in de Sleutelstad zijn standbeeld bezit, ook diens eerste en beroemdste leerling, om zijn katholiciteit hier eens zoo smadelijk bejegend, in Oostenrijk's hoofdstad op zulk een eervolle wijze thans in brons vereeuwigd staat.

M.

BOEKBEOORDEELING.

De Catalogus der boeken van de abdij te Egmond, uitg. door Dr. H. G. KLEYN in het *Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis.*

Nader toegelicht door A. J. FLAMENT, adjunct-archivaris bij het Rijksarchief in Limburg.

(Vervolg en slot van Dl. XCIII, blz. 346 vv.)

Bl. 157. „Item Missalia bona et plena". — Het verwondert mij dat Dr. Kleyn, hier niet, al ware het slechts met een enkel woord, eene verklaring geeft. Waarschijnlijk is hier door een vol (volledig) en goed missaal, zulk een bedoeld, waarin ook de zooge-*officia propria* stonden, in casu die der Benedictijnen, tot welke orde de Egmondsche abdij behoorde, en van het Utrechtsche bisdom, waarin de abdij lag. Of zouden wellicht vroeger de evangeliën en epistelen, niet in het missaal gestaan hebben? Ten tijde van Joannes de Garlandia, die omstreeks het midden der 13e eeuw leefde 1), waren ze zeker reeds in het missaal opgenomen, want deze maakt, gelijk wij bij het woord *collectarius* reeds gezien hebben (vgl. Dl. XCIII, blz. 164 van dit tijdschrift) geen melding van een epistolarius of evangeliarius, waar hij de boeken opnoemt, die een priester noodig heeft. De missalia bona et plena van de Egmondsche bibliotheek werden onder den abt Walterus aangekocht of overgeschreven; deze nu leefde omstreeks 1130, want een weinig verder in den Egmondsche catalogus worden boeken vermeld onder zijn bestuur van 1130—1140 aangekocht.

1) Volgens Wright, *Essays on the Literature of England in the middle ages*, I, p. 215. Volgens Barthelemy echter en Dom Rivet in de *Histoire littéraire* leefde hij in 't laatste der elfde eeuw, maar in de editie van het XXIIe deel, door het Fransche Instituut (1852), wordt het gevoelen van Wright gedeeld.

Ducange vermeldt echter in voce „capitulare" onder meer, een boek, waarin het begin en einde der evangeliën welke in de Misse gelezen werden, stond opgeteekend; hij haalt daarbij Heda aan, die van zulk een boek spreekt in het leven van Koenraad, bisschop van Utrecht, die van 1075—1099 regeerde; tevens wordt daar in één adem, een missaal genoemd: „Missale, capitulare et historiam, vetus novumque testamentum continentem". Doch moet men hieruit nu afleiden, dat toen ter tijd in de Misse, welke door één priester zonder diaken en subdiaken werd opgedragen, epistel en evangelie met behulp van een capitulare uit epistolarien en evangeliarien werd opgezocht en gelezen of gezongen — m. a. w. dat zij in het missaal niet te vinden waren — dan wel dat zulk een capitulare alleen diende om in de Misse, met diaken en subdiaken gecelebreerd, de door dezen te zingen epistelen en evangeliën in voornoemden epistolarius en evangeliarius (wellicht in vroegere tijden uit den Bijbel zelven) op te zoeken? Hierover mogen anderen beslissen.

Bl. 157. „Item liber unus in quo evangelia leguntur cum collectis per annum". — Hierbij vermeldt Dr. Kleyn in een noot, „Collectae ... de gebeden bij den aanvang der Misse". — Deze verklaring is veel te vaag, hoewel minder vaag dan die, welke Dr. Kleyn bladz. 141 gaf van deze gebeden, naar aanleiding van „Collectarius", namelijk: „eene soort van gebeden bij den eeredienst". Waar ik deze verklaring besprak, heb ik voldoende over deze soort van gebeden uitgeweid. (Vgl. Dl. XCIII, blz. 163 van dit tijdschrift). Dat in een „liber in quo evangelia leguntur" de collecten na de horae canonicae vervat zouden zijn, is niet te denken.

Bl. 157. „Item sequentionales sex". — Een sequentionalis is, gelijk Dr. Kleyn terecht aanteekent, een sequentie-boek, maar het bevatte *dikwijls* meer dan de sequenties, zooals blijkt uit de verklaring van het woord „troponarius" in het *Rationale* van Durand 1): deze zegt namelijk, dat dit boek de gezangen bevatte, die met den introitus van de Misse, *vooral door de monniken* plegen gezongen te worden; verder dat men de sequenties of prosae, Kyrie eleison en de neumen ook tropen noemde en dat eenigen den troponarius ook boek der prosae betitelden ter oor-

1) Boek VI, C. 1, § XXVI. (Editie van Barthélemy, Bnd. III, blz. 151.)

zake der prosae, die het bevat. Prosae nu en sequentiae zijn hetzelfde; het eerste woord geeft meer den aard van het vers, het tweede het doel, waartoe ze gedicht werden, te kennen: en Joannes de Garlandia noemt onder de boeken, die een priester in *zijn kerk* noodig had, wel een troparius (wat het zelfde is als een troponarius of trophonarius) maar geen sequentionalis 1). Die benaming *tropen* schijnt dus ook alweer op verschillende zaken te zijn toegepast en wel 1° op de sequentien; 2° op de gezangen, die bij den introitus werden gezongen, en waarvan Durand een voorbeeld geeft 2), als hij zegt, dat voor den introitus van Kerstmis (in de 3e Mis) *Puer natus est etc.*, de woorden: *Ecce adest de quo prophetae cecinerunt dicentes* werden gezongen; 3° op de gezangen die soms tusschen den *Kyrie eleison* werden gezongen; dit schijnt Durand te bedoelen, waar hij zegt, dat men Kyrie en de *neumen* ook tropen noemde; 4° op de gezangen, die soms tusschen de woorden van de Gloria werden gevoegd en waarvan ik in mijn artikel: *Analecta liturgica* 3) eenige voorbeelden gaf. De tropi, gelijk hun naam aanduidt, zijn van Griekschen oorsprong, en in de Grieksche kerk zijn tropi die gezangen, welke door het volk voor den introitus worden gezongen. Al deze gezangen, die tropi werden genoemd, hebben dit gemeen, dat zij als vóór- of tusschenspel der verschillende gezangen voornoemd worden aangeheven, en wel als uitbreiding der neumen, voorzoover zij geen voorspel zijn.

Wat verder Dr. Kleyn beweert, dat de sequentiën, op eenige na (*Lauda Sion*, *Veni Sancte Spiritus*, *Victimae paschali*, *Stabat mater* en *Dies irae*) afgeschaft zijn, is slechts met eene groote distinctie waar. In het *Missale Romanum*, dat de Missen bevat, die voor de geheele Westersche kerk, op enkele uitzonderingen 4 na, zijn voorgeschreven, vindt men slechts deze vijf sequenties maar in de afzonderlijke officies voor bepaalde bisdommen en geestelijke orden, zijn ze niet afgeschaft. Men vindt zelfs o. a. in

---

1) Zie de uitvoerige titel en plaatsopgave Dl. XCIII, blz. 164 van dit tijdschrift.

2) Zie *Rationale div. off.* Boek IV, C. 5, § VI. (Ed. van Barthélemy, Bnd. II, blz. 41).

3) Zie Dl. XCII, blz. 132, 133, 134 van dit tijdschrift.

4) B.v. voor de kerken die de Mozarabischen en Milaneschen ritus volgen.

een supplement van het Missale Romanum, in 1876 bij Pustet te Regensburg gedrukt en met bisschoppelijke goedkeuring voorzien, een *Missa pro reparatione injuriarum SS. Sacramento illatarum*, waarin eene prosa of sequentie voorkomt; wel een bewijs, dat ze niet geheel zijn afgeschaft. Naár alle waarschijnlijkheid is deze sequentie zelfs nieuw; de Mis komt in geen enkel missaal, vroeger gedrukt, voor; ten minste voorzoover ik ze heb ingezien 1).

Bl. 158. Hier teekent de geleerde schrijver bij het woord *Commune sanctorum* het volgende aan: „Men onderscheidt „proprium sanctorum" en „commune sanctorum". Het eerste boek bevat dat gedeelte van den dienst op de heilige dagen, dat bij iederen Heilige afwisselt; het laatste, wat alle Heiligen gemeen hebben". — Hierop diene, dat alleen de oraties en een of meer lecties in de nocturnen uit het leven van den Heilige, die gevierd wordt, bij *alle* Heiligen afwisselt: wel hebben verschillende Heiligen nog afzonderlijke hymnen en antiphonen, maar volstrekt niet alle.

Maar een commune sanctorum in dien zin als Dr. Klein *schijnt* te bedoelen, dat is een gedeelte van den dienst aan *alle* Heiligen gemeen bestaat niet. Er is een commune Apostolorum, comm. unius Martyris, comm. plurimorum Martyrum, comm. Confessoris Pontificis, comm. Confessoris non Pontificis, comm. Virginum, non Virginum enz. Dit zijn slechts de hoofdgroepen. Elk dezer hoofdgroepen heeft een afzonderlijk stel psalmen, antiphonen, lessen, hymnen, doch de Heiligen, die plechtiger gevierd worden, hebben, gelijk reeds gezegd is, afzonderlijke hymnen en antiphonen; ook hebben deze meerdere eigen lessen in de nocturnen. De inrichting van het brevier kan natuurlijk hier niet beschreven worden, exemplaren zijn onder ieders bereik, men vergelijke vooral de rubricae generales 2).

Bl. 158. „Item breviarii duo" — „Breviarius", zoo verklaart Dr. Kleyn, of „breviarium" = brevier. Het bevat den tekst van de „horae canonicae" met verkortingen". — *Deze* definitie is,

1) B.v. de missalen te Antwerpen bij Plantyn en te Mechelen bij Hanicq gedrukt, de laatste in deze eeuw.

2) Vergelijk het Lib. V, Dl. III, bl. 1—137 der aangeh. editie van Durand; en ook voor de bijzondere kerkelijke getijden op Zondagen en de feestdagen onzes Heeren: Lib. VI, Dl. III, bl. 138—357 en Dl. IV, bl. 1—385 der aangehaalde editie; alsmede voor de feestdagen der Heiligen Lib. VII, Dl. V, bl. 1—149.

dunkt mij, niet zeer duidelijk, en laat meer dan ééne opvatting toe. Men zou haast gaan denken, dat er op één en hetzelfde tijdstip horae canonicae bestaan hebben en behalve deze nog eene verkorte editie, welke brevier werd genoemd. Dit is intusschen niet het geval. Brevier en horae canonicae zijn synoniem, als men het woord brevier opvat als het gebed der kerkelijke getijden, en men van het brevier en de horae canonicae van een zelfde tijdstip spreekt.

Echter maakt de liturgist nog eene distinctie en terecht, want onder brevier verstaan wij de tegenwoordige *officieele verkorte* redactie van de horae canonicae, welke *waarschijnlijk* reeds van Paus Gregorius VII dagteekent.

Dat het *brevier* aldus wordt genoemd, omdat Gregorius VII de horae canonicae *geabbrevieerd* heeft, is wel gezegd, maar mijns inziens volstrekt niet bewezen. Wel beteekent breviarium kort begrip, hieraan is niet te twijfelen, maar kort begrip waarvan? Is hier de inhoud bedoeld van de horae canonicae, of zou wellicht het woord brevier voor de oude brevieren *met verwijzingen* de eigenlijke benaming geweest zijn? Kraus 1) zegt hiervan, in zijn reeds aangehaalde *Encyklopädie der Christlichen Alterthümer:* „Häufig wird das Officium nach dem vorzüglichsten Bestandtheil Psalmodie genannt, während die jüngere und jetzt fast einzig übliche Benennung *Breviarium*, welche zunächst für das Buch, in welchem das Officium enthalten ist, und dann für den Inhalt selbst gebraucht wird, auf die Revision und Verkürzung hinweist, die vermuthlich Gregor VII mit dem Officium vornahm, indem er den Inhalt der für den Gebetsdienst nöthigen vier Bücher: Psalterium, Lectionarium, Antiphonarium, und Martyrologium verkürzte und in ein einziges Compendium-Breviarium Romanum vereinigte". Bij Ducange 2) leest men in voce *Breviarium* het volgende, dat wel onze opmerking verdient: „Hocce titulo donatur breviarium chori ad usum monasterii Casinensis scriptum Alexio Comnene imperante, hoc est anno 1100. Incipit breviarium sive ordo officiorum per totam anni decursionem. Quod quidem breviarium totius ecclesiastici officii rubricas, ritus etiam et ceremonias continet tam officii recitandi quam missae celebrandae nec non peculiares praecipuarum solemnitatum observantias, ubi vir doctissimus Pascha-

1) In voce: *Officium divinum*, Dl. II, blz. 530.

2) In het reeds meermalen aangehaalde *Glossarium*.

sius Quesnellus hinc colligi posse censet, primitus breviarii nomine solas rubricas seu ordinem officiorum olim innotuisse quod postmodum toti officio quod sequebatar adscriptum est". Dus zou, volgens Quesnel, brevier oorspronkelijk alleen de naam geweest zijn van de rubrieken, die tegenwoordig daarvan de inleiding uitmaken. Doch daar alle theorie „grau" is, zoo willen wij eens een brevier in MS. van de middeleeuwen beschouwen en beschrijven. Het geldt een Breviarium Coloniense uit de 15e eeuw (toebehoorende aan den Zeergel. Heer Habets, archivaris van Limburg) en is een handschrift op perkament in 12° van ongeveer 150 bladen, in gothieke letters geschreven, de initialen blauw of rood en de tekst met zwarten inkt. Eerst vindt men den Heiligen-kalender, volgens de viering van het Keulsch bisdom, met aanwijzing van het getal lessen der nocturnen, de rangorde van het feest en verdere liturgische bijzonderheden. Dan volgt het officium de tempore; daar het boek verkeerd is gebonden en er bladen ontbreken (o. a. worden Advent- en Kerstofficies gemist) komt eerst het festum Ascensionis Domini en zoo voort tot den laatsten Zondag na Pinksteren, dan vigilie van Paschen, Paaschdag, vijfde Zondag na Paschen, feria 2 rogationum. Van al deze officies slechts de capitula, collectae en hymnen, en van de nocturnen niets. Dan volgt het *geheele* officie der week (de ea) van Zondag tot Zaterdag, vervolgens de commemoraties, het officium commune sanctorum 1) ook volledig. Eindelijk van het proprium sanctorum weer alleen de capitula collectae en hymnen.

Doch dat alle brevieren der middeleeuwen niet zoo klein van omvang waren en zoo weinig bevatten, bewijst de beschrijving van enkele exemplaren in MS., welke wel is waar niet in bijzonderheden afdaalt, maar waarvan het getal bladzijden toch doet vermoeden, dat zij meer bevatten dan het zooeven beschrevene, maar minder dan de tegenwoordige, die meestal uit vier deelen bestaan, elk deel van ongeveer 800 bladzijden, kleine druk in twee kolommen. Wij ontleenen de hier volgende beschrijvingen aan *Catalogue LIX de Ludwig Rosenthal's Antiquariat à Munich*. Livres rares et importants en tous genres, beaux-arts, ornements, livres à figures, impressions rares, liturgie etc.

No. 1218. Breviarium Ambrosianum. Manuscrit sur vélin écrit 1402 très-soigneusement en rouge, bleu et noir avec beaucoup de très-jolies initiales.

---

1) Zie hierboven in voce.

171 feuiles. (In fine: Explicit istud Breviarium yemale et estivum continens officia festiva et ferialia ac omnes litanias. Totusque Agathapanus et multae missae cum secretis necessariis ad missam. Quod quidem Breviarium scriptum, inceptum et mediatora (?) fuit per me Praesbiterum Antonium de Ubertiis de loco Margivo plebis Vallisaxime, Mediol. Dioec. finitum anno 1402, die Veneris XVII mensis Martii, claro tempore atque sufficienti pretio victualium.

No. 1219. Breviarium [Benedictinum] Olivetanum ad usum monasterii SS. Angeli et Nicolai de Villanova. Manuscrit zur vélin, écrit en rouge bleu et noir, au commencement du XVme siècle. 363 ff. 16.

No 1220. Breviarium cisterciense. Manuscrit sur vélin de l'an 1461, écrit très-soigneusement en rouge et noir. 362 feuilles. Petit in 4°.

No. 1221. Breviarium Salisburgense, in specie Ratisbonense. Manuscrit sur vélin en rouge, bleu et noir de l'an 1433. Avec 99 superbes miniatures en couleurs, et plusieurs initiales rehaussées d'or. 488. ff. pet. in fol.

Van No. 1219, 1220 en 1221 kan men zeker zeggen, dat zij, hoewel veel uitgebreider dan het door ons uitvoerig beschreven Brev. Colon. echter veel kleiner zijn dan de tegenwoordige, terwijl No. 1218 nagenoeg overeenkomt met het Brev. Col. in aantal bladzijden.

Had Dr. Kleyn, dus gezegd, dat het brevier den tekst der horae canonicae *met afkortingen* en verwijzingen bevatte, dan had hij het juister verklaard.

Het brevier bevatte somtijds, gelijk wij uit het eerst beschreven exemplaar zagen, den Heiligen-kalender met de rubricae en juist die gebeden en gezangen: capitula en hymnen, welke in de groote koorboeken: psalterium, antiphonarium, lectionarium (passionale en homiliarium) niet werden gevonden, en bovendien de getijden der feriae en het commune sanctorum volledig.

Reeds Joannes de Garlandia, zooals wij zagen, vermeldt het brevier onder de boeken, die een *priester in zijn kerk* noodig had 1). Behalve dat zulke brevieren, in het koor veel gemak verschaften, wijl er de rubrieken, de Heiligen-kalender en de collectae na de horae canonicae — die ook in den collectarius stonden 2) — bijeen waren gevat, schijnen ze vooral voor particulier gebruik buiten het koor vervaardigd; vandaar vinden wij dan ook

1) Zie Dl. XCIII, blz. 166 van dit tijdschrift.

2) Zie Dl. XCIII, blz. 165 van dit tijdschrift.

in den catalogus van de abdij van Egmond vermeld, dat eenige broeders zich breviers lieten schrijven; ook stonden er geen noten in de breviers, voor zoover wij de beschrijvingen kunnen nagaan of zelf zagen, zoodat ze evenmin als nu voor het koor dienstig waren. Een psalterium infirmorum, waarvan een weinig te voren spraak is in den catalogus van Egmond, schijnt ook een soort van brevier te zijn geweest, voor particulier gebruik bestemd; er stond niet zooveel in als in het brevier, door mij beschreven, of de opgave in den Egmondschen catalogus moest niet volledig zijn: „Psalterium cum ymnis et canticis et collectis et commune sanctorum in uno volumine, quod vocatur psalterium infirmorum". Het zal dan wel op de ziekenzaal om te *bidden*, niet tot *stichtelijke lectuur* gebruikt zijn, zooals Dr. Kleyn meent; trouwens er stonden alleen de *lecties* van het commune sanctorum in, dus bleef er voor stichtelijke lectuur weinig over.

Bl. 159. „Item ysidorum ethimologiarum". — Dr. Kleyn zegt het wel: ja, dit boek was zeker „een der merkwaardigste boeken uit het begin der middeleeuwen, een dier boeken, waarin de wetenschap der ouden aan de barbaren werd overgeleverd". — Zelfs durf ik er bijvoegen, voor een groot deel ook aan de beschaafden van latere eeuwen. Veel bronnen, die wij niet meer bezitten, stonden den schrijver ten dienst, werken der ouden, die wij alleen door Isidorus kennen, wiens boek veel meer bevat dan de titel zou doen vermoeden. Het werk heet: *Origines etymologiarum* en wordt in 20 boeken verdeeld, die handelen over alle menschelijk weten van dien tijd: „de disciplina et arte", waartoe de zeven vrije kunsten; taalkunde, rhetorica, dialectica of logica 1), rekenkunde, muziek, aardrijkskunde en sterrenkunde door den geleerden samensteller worden gebracht. Boek I behandelt de letters, taalkundige definities der rededeelen, de schrift-afkortingen, orthographie, analogie, de tropen (figuurlijke spreekwijzen), de versmaat, de fabel enz. enz. Boek II behandelt de rhetorica, maar ook de dialectica (logica) en de philosophie, bij hem: „rerum humanarum divinarumque cognitio cum studio bene vivendi conjuncta". Boek III behandelt de rekenkunde. Boek IV de geneeskunst, bij den schrijver in drie scholen verdeeld: de methodische,

1) Aldus in de middeleeuwen, nu onderscheidt men de logica in dialectica en critica.

empyrische en logische. Boek V de wetten. Boek VI de H. Schriften. Boek VII en VIII loopen over God en Zijne eigensehappen (het laatstgenoemde ook over de Kerk en de ketters). Boek IX handelt over de talen (hij neemt drie hoofdtalen aan: Hebreeuwsch, Grieksch en Latijn) over de burgers en familiegraden enz. Boek X is een soort van Latijnsch woordenboek, dat de uitlegging van bij de 500 woorden bevat. Boek XI gaat over den mensch en de lichaamsdeelen. Boek XII over de dieren. Boek XIII over de wereld en de natuurverschijnselen. Boek XIV over de aardrijkskunde. Boek XV behandelt de steden, vooral van het Oosten. Boek XVI de gesteenten en metalen. Boek XVII handelt over den landbouw en de schrijvers daaromtrent bij de ouden. Boek XVIII betreft wapentuig, schouwspelen, historieschrijvers, enz. enz. Boek XIX vat de meest verschillende onderwerpen zamen: schilderkunst, kostuum van de priesters, kleederen, enz. Boek XX handelt over spijzen, meubelen enz.

Bl. 159. „Item liber quidam de divinis sentenciis" enz. — Ik twijfel, of men hier, gelijk Dr. KIeyn opmerkt, wel aan het werk van Petrus Lombardus kan denken; men moet zich zooveel mogelijk aan de termen houden, waaronder een boek bekend is geweest gedurende de middeleeuwen, daar toen de schakeeringen zoo veelvuldig en toch zoo fijn waren, als het namen geldt van tractaten over godgeleerdheid en wijsbegeerte. Uit dezen catalogus zelven (zie bl. 160) blijkt, dat het boek eenvoudig *sentencie* werd genoemd; zoo ook werd het boek genoemd in den catalogus van de abdij van Rolduc, omstreeks 1230 geschreven, berustende in het rijksarchief te Maastricht en zoo ook noemt Trithemius het in zijn: *De scriptoribus ecclesiasticis.*

Bl. 161. „Item canones cum penitentiali romano, qui incipit ab oratione hac adsumus domine sancte". — Dr. Kleyn teekent hier aan: „Welk bepaald boek hier bedoeld wordt, is niet meer uit te maken. De „canones" zijn de voorschriften der concilien en synoden omtrent de biecht". — Met „canones" kunnen toch waarlijk andere dan de canones „omtrent de biecht" (?) bedoeld zijn, dunkt mij: de *canones apostolorum* b. v. en de canones van conciliën; maar uit den samenhang is, meen ik, *duidelijk* op te maken, dat de *canones poenitentiales* bedoeld zijn, die men o. a. gelijk de canones apost. gewoonlijk vindt in de verzameling decreta en

decretalia, waarover later 1). Doch van de biecht is geen spraak in die canones; wel van de boetplegingen, in *foro ecclesiastico externo* op te leggen, en waarvan sommigen onmogelijk *citra secretum confessionis* te dragen waren, b.v. het in een klooster zetten van geestelijken, het suspendeeren enz.

Bl. 164. „Item libellum ancelmi de distinctione personarum". — Ik begrijp niet dat Dr. Kleyn hier kan spreken van het *Proslogion* van Anselmus, waarin alleen van de *existentia Dei* spraak is; in het *Monologium* daarentegen is er in bijna al de hoofdstukken van de H. Drievuldigheid spraak 2). Doch er is een werk van Anselmus dat eertijds ook den titel voerde: *De Trinitate*; nu heet het: *De fide Trinitatis et de incarnatione contra blasphemias Ruzelini vel Rosselini* 3). Hierin wordt ex professo over het verschil der personen in de Triniteit gehandeld.

Bl. 164. „Item expositionem super cantica canticorum".
„Item libellum super opera sex dierum".

Beide werken komen onder de geschriften van Anselmus voor, dit is waar, doch het eerste wordt ook aan Herveius, monachus Burgidolensis, toegeschreven 4) en aan Anselmus Laudunensis 5), het tweede aan Honorius Augustodunensis 6) en anderen 7). Bovendien ook de schrijvers van het Hexaemeron, hierboven reeds genoemd, kunnen hier in aanmerkingen komen.

Bl. 167. „Item libellum ancelmi contra hereticos". — Dr. Kleyn heeft een dergelijk boek onder de werken van Anselmus van Canterberg niet kunnen vinden. Doch behalve het werk *contra*

---

1) Zie de editie van het *Decretum Gratiani* en de *Decretalia emendata et annotationibus illustrata cum glossis*, Gregorii XIII Pontificis Maximi jussu edita. Paris 1601. III Bndn. fol. In Dl. I (achter het decr. Gratiani) fol. 2529—2546 de canones poenitentiales.

2) Zie blz. 1 der ed. van Gerberon te Parijs 1675 in fol.

3) Zie blz. 41 der aangehaalde editie.

4) Door Dom Gerberon in de voorrede van zijne editie.

5) Door Jac. de Lang in zijne *Bibliotheca Sacra*, Paris 1723, fol. 610.

6) Zie *Censura operum* van Gerberon in zijne editie van Anselmus vooraan (de bladzijde ongepagineerd).

7) Ibidem.

blasphemias Ruzelini, schreef hij: *De processu Spiritus Sancti contra Graecos* 1).

Bl. 167. „Item libellum quemdam regularium". — Dr. Kleyn schrijft hier aldus: „Regulares zijn reguliere kanunniken; welk boek van hen bedoeld is, kan natuurlijk niet worden uitgemaakt". — Hierop zou men kunnen zeggen: „Regulares" is de naam voor *alle reguliere geestelijken* altijd geweest en is dit nu nog. Bewijzen zijn, dunkt mij, overbodig. Ten overvloede citeer ik uit Ducange's glossarium (in voce) het volgend uittreksel uit de *Leges Caroli Magni* apud Muratori (Tom. II, Pars II, pag. 106): „Vigilanter curent [episcopi] ut canonici secundum canones et regulares secundum regulam vivant". Hier zijn zeker de regulieren in genere bedoeld. Verder haalt Ducange aan *Capitulare* seu Synodus Vernensis, anno 755, cap. 3. „Ut unusquisque episcoporum potestatem habeat in sua parochia tam de clero quam de regulari vel seculari ad corrigendum".

Bladz. 168. „Item volumen continens librum decretorum cum glossa ioannis". — Dr. Kleyn zegt aldus: „Het is de vraag of wij vertalen moeten: een boek met decreten of het boek der decreten. In het eerste geval hebben wij aan de bovengenoemde decretalen te denken, in het laatste is het mogelijk, dat de Constitutiones Clementinae (bl. 317), eveneens door Johannes Andreae van glossen voorzien (in 1326), bedoeld worden". — Hierop is veel te zeggen, want 1° een boek met decreten is zoo iets algemeens, dat men daaruit volstrekt niets zou kunnen gissen, afgezien dat *Liber decretorum* nooit kan beteekenen een boek met decreten; 2° het *Liber decretorum* is wat anders dan de *Decretales*, waarvan kort te voren spraak was in den Egmondschen catalogus en mag evenmin gelijk gesteld worden met de *Constitutiones Clementinae*; 3°. wel een Joannes, maar niet Joannes Andreae is de glossator van het *Liber decretorum*. Ziehier hoe de zaak samenhangt en hoe de nog gebruikelijke terminologie 2) alles onderscheidt.

Het *Corpus Juris Canonici* bestaat uit zes wel te onderscheiden en achtereenvolgens ontstane verzamelingen als volgt: I. Vooraan komt het *Decretum Gratiani* ook wel *liber decretorum* of *codex*

---

1) Zie blz. 49 der aangehaalde editie.

2) Zie A. Muller, *Lexikon des Kirchenrechts*, Regensb, G. J. Manz, 1851 V Bndn. 8°, Dl. II, bl. 119 en de bronnen daar aangehaald.

decretorum genoemd. Deze verzameling, in drie deelen verdeeld, is bijeengebracht door den Benedictijner-monnik Gratianus, omstreeks het jaar 1150. Stof daarvoor leverde de H. Schrift, de Canones Apostolorum, de algemeene en bijzondere concilien, de schriften der kerkvaders en andere kerkelijke schrijvers, de decretaal-brieven der Pausen, de Libri Poenitentiales, het Pontificale Romanum, het Romeinsch recht, de capitularia der Frankische koningen, eenige verordeningen en rescripten der Duitsche keizers en koningen, het Liber Diurnus en de Ordo Romanus. Onder meer anderen voorzag Joannes Semeca (Magister Teutonicus genaamd) domproost te Halberstadt († omstreeks 1240) het decretum met glossen, die ook den naam kregen van glossa ordinaria en door Bartholomaeus of Barthold van Brixen († 1258) herzien werden 1). — II. Op de tweede plaats komen de *Decretales Gregorii Papae IX*, in vijf boeken systematisch verdeeld, en daarom ook wel genoemd: *Quinque libri decretalium.* Zij werden door den H. Raymundus de Pennafort op bevel van Paus Gregorius IX verzameld en bevatten decretalen van meerdere Pausen (van Gregorius I tot en met Gregorius IX), de besluiten van verscheiden concilies, algemeene en bijzondere (van dat van Antiochie tot het 4e van Lateranen), daa renboven uittreksels uit de H. Schrift, de Canones Apostolorum, de schriften van de kerkvaders en andere kerkelijke schrijvers. — III. Daarop volgt het *Liber sextus decretaium*, door Bonifacius VIII uitgevaardigd, behelzende constitutien van eenige zijner voorgangers en de besluiten van het 1e en 2e concilie van Lyon. — IV. Na deze zes eigenlijk gezegde *libri decretalium* volgen nog de reeds genoemde *Clementinae*, zijnde de constitutien van Paus Clemens V en de besluiten van het concilie van Vienne 1311. — V. De *Extravagantes Joannis XXII* († 1334). VI. De *Extravagantes communes*, constitutien van eenige Pausen, van Urbanus IV tot Sixtus IV.

Bladz. 169. „Item summa gaufredi." — Hier diende wel vermeld te worden, wat voor een summa 2) bedoeld werd, n.l. super

---

1) Zie t. a. p. Dl. II, blz. 123. De glossen dezer beide commentatoren zijn in de editie van het geheele corpus juris canonici, te Parijs 1601 in 3 dln. fol. gedrukt, opgenomen.

2) Zie het artikel van Roullier (de Chartres) in de *Nouvelle Biographie Générale* van Dr. Hoeffer, bij Firmin Didot te Parijs (19e dl.

titulis decretalium. De vervaardiger, Gaufridus de Travo of Goffredus de Trano was een schrijver over het can. recht in de 13e eeuw.

Bladz. 170. „Item libellum qui vocatur flos historiarum terre orientis quem quidem frater hayto scripsit clementi pape quinto". — Dr. Kleyn teekent hier aan: „De schrijver is Haython de Courcy (neef van den koning van Armenie). Hij schreef: L'hystoire merueillieuse plaisante et recreatiue du grand empereur de Tartarie seigneur des Tartares nommé le grand Can, contenant six liures ou parties. Nicolaus de Falcone vertaalde in 1307 dit werk in het Latijn. (Zie Potthast, *Wegweiser*, S. 360)". — Volgens de *Histoire Littéraire de la France* 1) heette de schrijver Hethoun en was hij heer van Curchi, eene stad in Klein-Azië, thans Corghos in Selefki (het oude Seleucie). Hij was geen bloedverwant van den koning van Armenie, Hethoun II, maar wel door verschillende verbindtenissen in zijne familie met hem verwant. Hij behoorde onder die heeren, welke dezen koning het recht betwistten om het gezag weer in handen te nemen, nadat hij hen eerst van den eed van getrouwheid had ontslagen, door zich in eene abdij terug te trekken. Later door den patriarch van Armenie, Gregorius VII, met den koning verzoend, streed hij met hem in het leger van den Tartaarschen vorst Ghasan-Khan tegen de Mamelucken. In 1305 werd hij op Cyprus monnik bij de Premonstratensers en ging kort daarna te Poitiers in een klooster derzelfde orde. Hieruit blijkt waarom Hayto frater wordt genoemd in den catalogus. Hij stierf omstreeks 1308, waarschijnlijk in voornoemd klooster. Nicolaus Falcon (Faucon) schreef, ook in dit klooster, kort voor Hethoun's dood, in het Fransch op wat hij van Hethoun vernam, die toen prior was, en vertaalde *zijn eigen* geschrift later in slecht Latijn. Maar hij of Hethoun schijnen veel aan het reisverhaal van Marco Polo ontleend te hebben. Dat Falcon en niet Hethoun het boek opstelde, blijkt in fine van het werk „Explicit liber historiarum partium Orientis, a religioso viro fratre Haytone, ordinis beati Augustini, domino Churchi, consanguineo regis Armeniae, compilatus ex mandato summi pontificis domini Clementis papae quinto, in civitate Pictaviensi regni Franciae, quem ego Nicolaus Falconi primo scripsi in gallico ydiomate, sicut idem frater Haytonus mihi ore suo

---

bl 662) 1857 verschenen; en Mart. Lipenius, *Bibliotheca realis juridica* . . . . Francof. ad M. 1679 fol. in voce: summa.

1) Tome XXV, bl. 479—480.

dictabat absque nota sive aliquo exemplari. Et de gallico transtuli in latinum. Anno domini M. III. C. septimo, mense Augusti 1). Eerst vijftig jaren later vertaalde Jean Le Long het werk in het Fransch. Dus is de Latijnsche redactie de oorspronkelijke der thans bestaande te noemen.

Nog veel aanteekeningen zou ik kunnen maken: zoo o. a. zou ik kunnen aanmerken, dat Dr. Kleyn bl. 146, naar aanleiding van een boek in den Egm. catalogus vermeld, n.l. de *Historia Luitprandi Tycinensis*, ten onrechte onder diens geschriften een *Chronicon* opnoemt, daar zijne werken (in Pertz' *Monumenta Germaniae* opgenomen) alleen bestaan uit: de *Antapodosis*, *De legationibus* en de *Historia Ottonis*, gelijk bekend is 2). — Ik zou ook, naar aanleiding van de bevreemding, door Dr. Kleyn in de voorrede aan den dag gelegd, dat er in den catalogus van de abdij van Egmond geen enkele volledige Bijbel wordt vermeld, kunnen zeggen, dat volgens Joannes de Garlandia en Durand en volgens de bevinding, in zoovele oude kloosters opgedaan, de Bijbel of Bibliotheca op het koor te huis behoorde, en men bedenken moet, op hoe zware geldelijke offers het aanschaffen van één geschreven Bijbel reeds te staan kwam.

Doch ik zou misbruik maken van de ruimte, mij door de redactie afgestaan, een groot deel mijner lezers vervelen (wie ik nu reeds vergeving moet verzoeken) en den schijn hebben van een vitter te zijn. Ik heb slechts glossen op glossen gemaakt, geenszins op den catalogus zelven; dat zij aan bekwamer pen overgelaten, en aan een theoloog; ik echter heb nooit theologie of liturgie beoefend; al wat ik weet, heb ik te danken aan mijne taak om den catalogus te schrijven van de Maastrichtsche bibliotheek, welke is samengesteld uit een aantal kloosterbibliotheken, door de Fransche Republikeinen in 1796—1798 verbeurd verklaard, en waarin de meeste boeken, welke in de Egmondsche abdij in MS. voorhanden waren, gedrukt voorkomen. Het is noodzakelijk met zulke boeken *nadere* kennis te maken, wil men de cultuurgeschiedenis en de bibliographen der middeleeuwen een weinig leeren kennen.

A. J. FLAMENT.

---

1) Achter de uitgave van dit reisverhaal in: *Novus orbis regionum ac insularum incognitarum*, Basileae, J. Hervagius, 1532 fol. vindt men deze woorden niet.

2) Luitprand *Toletanus* schreef wel een *Chronicon*.

LATINAE SYNTAXIS PRAECEPTA 1).

Onder bovenstaanden titel kondigen wij een werk aan, dat in onze dagen eene stoute daad mag heeten. Terwijl het gebruik der Latijnsche taal hoe langer zoo meer uit de scholen verdwijnt, heeft de Eerw. Pater Walter de regels der Latijnsche syntaxis in de Romeinsche toga gestoken ten nutte van degenen, die de taal in al hare zuiverheid zich willen eigen maken.

Overbodig is de vraag, of deze *Syntaxis* als zoodanig verdiensten heeft. Het titelblad, dat haar doet kennen als eene vertaling van het tweede deel der *Latijnsche Spraakleer* van den Z.E. Heer Borking, geeft haar tevens aanspraak op de waardeering en den lof, welke aan het oorspronkelijke is ten deel gevallen. Een andere vraag echter is, of de Eerw. Vertaler een nuttig werk heeft gedaan met de voorschriften der Latijnsche taal in die taal zelve ter bestudeering aan te bieden en alzoo de voorstelling en de toepassing der regels allernauwst te verbinden. Een bevestigend antwoord is, dunkt ons, in de gestelde vraag zelve bevat, en er valt niets af te dingen op de bescheiden woorden, waarmede de Eerw. Pater het voornaamste doel van zijn werk aangeeft: „Quo facilius alumni praecepta, quibus studerent, ad usum simul transferre possent". Gaarne geven wij toe, dat de losse voorbeelden in het oorspronkelijke reeds vervat, niet weinig daartoe bijdragen; de Vertaler deelde dezelfde meening en heeft de voorbeelden nog vermeerderd; maar dat het langdurig gebruik van een boek, hetwelk u noodzaakt in het Latijn te denken en te spreken, dat doel gemakkelijker en zekerder bereikt, achten wij ontegensprekelijk.

Daarom heeft de Eerw. Vertaler gezorgd geen ander dan klassiek Latijn te gebruiken; en de eigenaardige moeilijkheden der stof in aanmerking genomen, durven wij het boek aanprijzen als een vertrouwbaar voorbeeld van zuivere en vloeiende taal. Slechts enkele malen is aan zijn pen een niet klassiek woord of eene onnauwkeurigheid ontsnapt. Zoo zijn b.v. de woorden *intimiorem* (blz. 1) en *valorem* (blz. 57) moeilijk te rechtvaardigen. Op blz. 37 zou o. i. het woord *actio* door een meer algemeenen term moeten

---

1) *Latinae Syntaxis Praecepta,* auctore L. H. Borking, latine reddidit paucisque auxit J. A. M. Walter. Lugduni Batavorum, J. W. van Leeuwen. 1886.

vervangen worden. De regel van het woord *contrarius* (blz. 79 § 137) is wel wat duister weêrgegeven. Op blz. 62, § 104, waar de vertaler een nieuw voorbeeld heeft bij gevoegd, is eene noodzakelijke uitlegging van den nominativus: *primus* bij den vocativus: *appellate* achterwege gebleven. Voor het overige zou een grammaticus der gouden eeuw zijn naam onder het werk mogen zetten.

Een tweede voordeel echter, dat de Eerw. P. Walter bij zijne vertaling beoogd heeft, is de spraakleer van den Z.E. Heer Borking toegankelijk te maken voor allen. Hij heeft dan ook, waar de duidelijkheid het gebruik eener Hollandsche uitdrukking vereischte, ze in het Duitsch, Fransch en Engelsch er bij gevoegd 1). Ook de uitgave verdient alle aanbeveling en maakt het gebruik van het boek aangenaam en gemakkelijk.

Ten slotte kunnen wij niet anders dan den Eerw. Vertaler gelukwenschen met zijn werk, dat geheel is volgens den geest van O. H. Vader Leo XIII, gelijk hij dien heeft neergelegd in zijn brief aan Kardinaal Parocchi 2). Niet eene oppervlakkige kennis der oude talen, vooral van het Latijn, wordt daar voldoende geacht, maar zulk eene studie, die het bezit er van en de vrije beschikking over hare schoonheden verzekert: „Tum — zegt Leo XIII — quod est latinus sermo religionis catholicae Occidente toto comes et administer, tum etiam, quia in hoc genere aut minus multi aut non nimis studiose ingenia exercent, ita ut laus illa latine cum dignitate et venustate scribendi passim consenuisse videatur". Pater Walter heeft er zeker toe bijgedragen, dat het plan in dienzelfden brief uitgedrukt, verwezenlijkt worde: „Curare diligenterque providere decrevimus, ut hujus etiam generis studia apud Clericos vigeant et in spem gloriae veteris revirescant".

Moge zijn boek in veler handen geraken, en vooral bij de studeerende jeugd van ons vaderland bewerken, dat zij den roem handhave van het schoone Latijn, hetwelk, volgens de uitdrukking van den Duitscher Scherer 3), het erfdeel onzer natie schijnt.

J. L. J.

---

1) Met genoegen vernemen wij, dat reeds een niet gering aantal exemplaren naar New-York besteld zijn.

2) Vgl. *De Katholiek*, Dl. LXXXVIII, bl. 54.

3) Aangehaald in *De Katholiek*, Dl. XCIII, bl. 415.

VOLKSLECTUUR.

Toen verleden jaar in het begin van September te Trier de algemeene vergadering der Duitsche Katholieken gehouden werd, heeft Dr. Windthorst de vereeniging *Arbeiterwohl* en vooral de door haar uitgegeven practische werkjes geprezen. Mr. Alphons van Rijckevorsel heeft eenige dier plantjes op onzen grond overgebracht. Het zijn twee hoogst nuttige werkjes: *Het kompas voor jeugdige werklieden* en *Het kompas voor gehuwde werklieden;* in kartonnen omslag ingenaaid kosten zij slechts 25 centen het stuk en bij groot aantal nog minder. Het zijn uitstekende werkjes, die daarom den Directeuren van Gezellenvereenigingen, van Heilige Familien en ook den Vincentianen ter verspreiding worden aanbevolen. Tevens zijn zij eene geschikte handleiding om eene reeks onderrichtingen te houden. Als wij eene aanmerking mochten maken, zou het deze zijn: in *Het kompas voor jeugdige werklieden*, bl. 26 lezen wij: „Hoe menig gehuwd man moet later bekennen, dat hij voor het huwelijk niet geroepen was"! Zou deze stelling, aldus opgezet, niet te algemeen zijn?

Mr. Alphons van Rijckevorsel maakt veel werk van de sociale vraagstukken: hij heeft in *De Katholiek* van 1886 (Dl. XC, bl. 256) het schoone werk *Le patron* gerecenseerd en deze recensie is door niemand minder dan door Pater A. van Gestel met hooge waardeering aangehaald en geprezen (*Studien*, Dl. XXIX, Afl. 1, bl. 5—7); nu weder heeft dezelfde schrijver deze beide werkjes geschonken. Wij hopen, dat zijn studie over de sociale vraagstukken ons meer dergelijke vruchten geven zal.

TH. L. K.

BIJLAGE.

ENCYCLIEK VAN ZIJNE HEILIGHEID PAUS LEO XIII, OVER DE MENSCHELIJKE VRIJHEID.

VENERABILIBVS FRATRIBVS PATRIARCHIS PRIMATIBVS
ARCHIEPISCOPIS ET EPISCOPIS VNIVERSIS CATHOLICI ORBIS
GRATIAM ET COMMVNIONEM CVM APOSTOLICA SEDE HABENTIBVS

LEO PP. XIII.

VENERABILES FRATRES

SALVTEM ET APOSTOLICAM BENEDICTIONEM

Libertas, praestantissimum naturae bonum, idemque intelligentia aut ratione utentium naturarum unice proprium, hanc tribuit homini dignitatem ut sit *in manu consilii sui*, obtineatque actionum suarum potestatem. — Verumtamen eiusmodi dignitas plurimum interest qua ratione geratur, quia sicut summa bona, ita et summa mala ex libertatis usu gignuntur. Sane integrum est homini parere rationi, morale bonum sequi, ad summum finem suum recta contendere. Sed idem potest ad omnia alia deflectere, fallacesque bonorum imagines persecutus, ordinem debitum perturbare, et in interitum ruere voluntarium. — Liberator humani generis Iesus Christus, restituta atque aucta naturae dignitate pristina, plurimum ipsam iuvit hominis voluntatem; eamque hinc adiunctis gratiae suae praesidiis, illinc sempiterna in caelis felicitate proposita, ad meliora erexit. Similique ratione de hoc tam excellenti naturae bono et merita est et constanter merebitur Ecclesia catholica, propterea quod eius est, parta nobis per Iesum Christum beneficia in omnem saeculorum aetatem propa-

gare. — Nihilominus complures numerantur, qui obesse Ecclesiam humanae libertati putent. Cuius rei caussa in perverso quodam praeposteroque residet de ipsa libertate iudicio. Hanc enim vel in ipsa sui intelligentia adulterant, vel plus aequo opinione dilatant, ita ut pertinere ad res sane multas contendant, in quibus, si recte diiudicari velit, liber esse homo non potest.

Alias Nos, nominatimque in litteris Encyclicis *Immortale Dei*, de *modernis*, uti loquuntur, *libertatibus* verba fecimus, id quod honestum est secernentes ab eo quod contra: simul demonstravimus, quidquid iis libertatibus continetur boni, id tam esse vetus, quam est veritas: illudque semper Ecclesiam libentissime probare et re usuque recipere solitam. Id quod accessit novi, si verum quaeritur, in parte quadam inquinatiore consistit, quam turbulenta tempora ac rerum novarum libido nimia peperere. — Sed quoniam sunt plures in hac opinione pertinaces, ut eas libertates, in eo etiam quod continent vitii, summum aetatis nostrae decus et constituendarum civitatum fundamentum necessarium putent, ita ut, sublatis iis, perfectam gubernationem reipublicae cogitari posse negent, idcirco videtur, publica Nobismetipsis utilitate proposita eiusmodi argumentum pertractari separatim oportere.

Libertatem *moralem* recta persequimur, sive in personis ea singulis sive in civitate spectetur. — Principio tamen iuvat aliquid de libertate *naturali* breviter dicere, quia quamquam a morali omnino distinguitur, fons tamen atque principium est, unde genus omne libertatis sua vi suaque sponte nascitur. Hanc quidem omnium iudicium sensusque communis, quae certissima naturae vox est, in iis solum agnoscit, qui sint intelligentiae vel rationis compotes, in eâque ipsa caussam inesse apparet, cur auctor eorum, quae ab eo aguntur, verissime habeatur homo. Et recte quidem: nam quando ceteri animantes solis ducuntur sensibus, soloque naturae impulsu anquirunt quae sibi prosint, fugiuntque contraria, homo quidem in singulis vitae factis rationem habet ducem. Ratio autem, quaecumque habentur in terris bona, omnia et singula posse iudicat esse, et aeque posse non esse: et hoc ipso nullum eorum decernens esse necessario sumendum, potestatem optionemque voluntati facit ut eligat, quod lubeat. — Sed *de contingentia*, ut appellant, eorum bonorum, quae diximus, ob hanc caussam iudicare homo potest, quod animum habet naturâ simplicem, spiritualem cogitationisque participem: qui idcirco quod

est eiusmodi, non a rebus corporeis ducit originem, neque pendet ex eis in conservatione sui; sed, nulla re intercedente, ingeneratus a Deo, communemque corporum conditionem longo intervallo transgrediens, suum et proprium habet vivendi genus, suum agendi: quo fit ut, immutabilibus ac necessariis veri bonique rationibus iudicio comprehensis, bona illa singularia nequaquam esse necessaria videat. Itaque cum animos hominum segregatos esse statuitur ab omni concretione mortali eosdemque facultate cogitandi pollere, simul naturalis libertas in fundamento suo firmissime constituitur.

Iamvero sicut animi humani naturam simplicem, spiritualem atque immortalem, sic et libertatem nemo nec altius praedicat, nec constantius asserit Ecclesiâ catholica, quae scilicet utrumque omni tempore docuit, sicque tuetur ut dogma. Neque id solum: sed contra dicentibus haereticis novarumque opinionum fautoribus, patrocinium libertatis Ecclesia suscepit, hominisque tam grande bonum ab interitu vindicavit. In quo genere, litterarum monumenta testantur, insanos Manichacorum aliorumque conatus quanta contentione repulerit; recentiori autem aetate nemo est nescius quanto studio quantaque vi tum in Concilio Tridentino, tum postea adversus Iansenii sectatores, pro libero hominis arbitrio dimicaverit, nullo tempore nulloque loco *fatalismum* passa consistere.

Libertas itaque, ut diximus, eorum est, qui rationis aut intelligentiae sunt participes, propria: eademque, si natura eius consideretur, nihil est aliud nisi facultas eligendi res ad id, quod propositum est, idoneas, quatenus qui facultatem habet unum aliquod eligendi e pluribus, is est factorum suorum dominus. — Iamvero quia omne, quod rei cuiuspiam adipiscendae caussa assumitur, rationem habet boni, quod utile dicitur: bonum autem hoc habet naturâ, ut proprie appetitionem moveat, idcirco liberum arbitrium est voluntatis proprium, seu potius ipsa voluntas est, quatenus in agendo habet delectus facultatem. Sed nequaquam voluntas movetur, nisi mentis cognitio velut fax quaedam praeluxerit: videlicet bonum, voluntati concupitum, est necessario bonum quatenus rationi cognitum. Eo vel magis quod in omnibus voluntatibus delectum semper iudicatio praeit de veritate bonorum, et quodnam sit anteponendum ceteris. Atqui iudicare, rationis esse, non voluntatis, nemo sapiens dubitat. Libertas igitur si in voluntate inest, quae natura sua appetitus est rationi obediens, consequitur ut et ipsa, sicut voluntas, in bono versetur rationi consentaneo. —

Nihilominus quoniam utraque facultas a perfecto abest, fieri potest ac saepe fit, ut mens voluntati proponat quod nequaquam sit reapse bonum, sed habeat adumbratam speciem boni, atque in id sese voluntas applicet. Verum sicut errare posse reque ipsa errare vitium est, quod mentem non omni parte perfectam arguit, eodem modo arripere fallax fictumque bonum, esto indicium liberi arbitrii, sicut aegritudo vitae, est tamen vitium quoddam libertatis. Ita pariter voluntas, hoc ipso quod a ratione pendet, quando quidquam appetat quod a recta ratione dissideat, vitio quodam funditus inquinat libertatem, eâdemque perverse utitur. Ob eamque caussam Deus infinite perfectus, qui cum sit summe intelligens et per essentiam bonitas, est etiam summe liber, malum culpae velle nulla ratione potest; nec possunt, propter contemplationem summi boni, beati caelites. Scite Augustinus aliique adversus Pelagianos hoc animadvertebant, si posse deficere a bono secundum naturam esset perfectionemque libertatis, iam Deus, Iesus Christus, Angeli, beati, in quibus omnibus ea potestas non est, aut non essent liberi, aut certe minus perfecte essent, quam homo viator atque imperfectus. De qua re Doctor Angelicus multa saepe disputat, ex quibus effici cogique potest, facultatem peccandi non libertatem esse, sed servitutem. Subtilissime illud in verba Christi Domini 1), „Qui facit peccatum, servus est peccati": *Unumquodque est illud, quod convenit ei secundum naturam. Quando ergo movetur ab aliquo extraneo, non operatur secundum se, sed ab impressione alterius, quod est servile. Homo autem secundum suam naturam est rationalis. Quando ergo movetur secundum rationem, proprio motu movetur et secundum se operatur: quod est libertatis; quando vero peccat, operatur praeter rationem, et tunc movetur quasi ab alio, retentus terminis alienis: et ideo* „qui facit peccatum, servus est peccati". — Quod satis perspicue ipsa viderat philosophia veterum, atque ii praecipue quorum est doctrina, nisi sapientem, liberum esse neminem: sapientem vero, uti exploratum est, nominabant, qui constanter secundum naturam, hoc est honeste et cum virtute vivere didicisset.

Quoniam igitur talis est in homine conditio libertatis, aptis erat adiumentis praesidiisque munienda, quae cunctos eius motus ad bonum dirigerent, a malo retraherent: secus multum homini

1) Ioan. VIII. 34.

libertas nocuisset arbitrii. — Ac primo quidem *lex*, hoc est agendorum atque omittendorum norma, fuit necessaria; quae quidem proprie nulla esse in animantibus potest, qui necessitate agunt, propterea quod quidquid agant, naturae agunt impulsu, nec alium ullum sequi ex se possunt in agendo modum. Verum eorum, qui libertate fruuntur, ideo in potestate est agere, non agere, ita vel secus agere, quia tum, quod volunt, eligunt, cum antecessit illud quod diximus rationis iudicium. Quo quidem iudicio non modo statuitur quid honestum naturâ sit, quid turpe, sed etiam quid bonum sit reque ipsa faciendum, quid malum reque ipsa vitandum: ratio nimirum voluntati praescribit quid petere, et a quo debeat declinare, ut homo tenere summum finem suum aliquando possit, cuius caussa sunt omnia facienda. Iamvero haec *ordinatio rationis* lex nominatur. — Quamobrem cur homini lex necessaria sit, in ipso eius libero arbitrio, scilicet in hoc, nostrae ut voluntates a recta ratione ne discrepent, prima est caussa, tamquam in radice, quaerenda. Nihilque tam perversum praeposterumque dici cogitarive posset quam illud, hominem, quia naturâ liber est, idcirco esse oportere legis expertem: quod si ita esset, hoc profecto consequeretur, necesse ad libertatem esse non cohaerere cum ratione: cum contra longe verissimum sit, idcirco legi oportere subesse, quia est naturâ liber. Isto modo dux homini in agendo lex est, eumdemque praemiis poenisque propositis ad recte faciendum allicit, a peccando deterret. — Talis est princeps omnium *lex naturalis*, quae scripta est et insculpta in hominum animis singulorum, quia ipsa est humana ratio recte facere iubens et peccare vetans. Ista vero humanae rationis praescriptio vim habere legis non potest, nisi quia altioris est vox atque interpres rationis, cui mentem libertatemque nostram subiectam esse oporteat. Vis enim legis cum ea sit, officia imponere et iura tribuere, tota in auctoritate nititur, hoc est in vera potestate statuendi officia describendique iura, item poenis praemiisque imperata sanciendi: quae quidem omnia in homine liquet esse non posse, si normam actionibus ipse suis summus sibi legislator daret. Ergo consequitur, ut naturae lex sit ipsa *lex aeterna*, insita in iis qui ratione utuntur, eosque inclinans *ad debitum actum et finem*, eaque est ipsa aeterna ratio creatoris universumque mundum gubernantis Dei. — Ad hanc agendi regulam peccandique frenos singularia quaedam praesidia, Dei beneficio, adiuncta sunt, ad confirmandam hominis regendamque voluntatem aptissima. In quibus princeps est atque excellit

divinae virtus *gratiae;* quae cum mentem illustret, voluntatemque salutari constantia roboratam ad morale bonum semper impellat, expeditiorem efficit simulque tutiorem nativae libertatis usum. Ac longe est a veritate alienum, interveniente Deo, minus esse liberos motus voluntarios: nam intima in homine et cum naturali propensione congruens est divinae vis gratiae, quia ab ipso et animi et voluntatis nostrae auctore manat, a quo res omnes convenienter naturae suae moventur. Immo gratia divina, ut monet Angelicus Doctor, ob hanc caussam quod a naturae opifice proficiscitur, mire nata atque apta est ad tuendas quasque naturas, conservandosque mores, vim, efficientiam singularum.

Quae vero de libertate singulorum dicta sunt, ea ad homines civili inter se societate coniunctos facile transferuntur. Nam quod ratio lexque naturalis in hominibus singulis, idem efficit in consociatis *lex humana* ad bonum commune civium promulgata. — Ex hominum legibus aliae in eo versantur quod est bonum malumve naturâ atque alterum sequi praecipiunt, alterum fugere, adiuncta sanctione debita. Sed istiusmodi decreta nequaquam ducunt ab hominum societate principium, quia societas sicut humanam naturam non ipsa genuit, ita pariter nec bonum procreat naturae conveniens, nec malum naturae dissentaneum: sed potius ipsi hominum societati antecedunt, omninoque sunt a lege naturali ac propterea a lege aeterna repetenda. Iuris igitur naturalis praecepta, hominum comprehensa legibus, non vim solum habent legis humanae, sed praecipue illud multo altius multoque augustius complectuntur imperium, quod ab ipsa lege naturae et a lege aeterna proficiscitur. Et in isto genere legum hoc fere civilis legumlatoris munus est, obedientes facere cives, communi disciplina adhibita, pravos et in vitia promptos coercendo, ut a malo deterriti, id quod rectum est consectentur, aut saltem offensioni noxaeque ne sint civitati. — Alia vero civilis potestatis praescripta non ex naturali iure statim et proxime, sed longius et oblique consequuntur, resque varias definiunt, de quibus non est nisi generatim atque universe naturâ cautum. Sic suam conferre operam cives ad tranquillitatem prosperitatemque publicam natura iubet: quantum operae, quo pacto, quibus in rebus, non naturâ sed hominum sapientiâ constituitur. Iamvero peculiaribus hisce vivendi regulis prudenti ratione inventis, legitimaque potestate propositis, lex humana proprii nominis continetur. Quae quidem lex ad finem

communitati propositum cives universos conspirare iubet, deflectere prohibet: eademque quatenus pedissequa et consentiens est praescriptionibus naturae, ducit ad ea quae honesta sunt, a contrariis deterret. Ex quo intelligitur, omnino in aeterna Dei lege normam et regulam positam esse libertatis, nec singulorum dumtaxat hominum, sed etiam communitatis et coniunctionis humanae. — Igitur in hominum societate libertas veri nominis non est in eo posita ut agas quod lubet, ex quo vel maxima existeret turba et confusio in oppressionem civitatis evasura, sed in hoc, ut per leges civiles expeditius possis secundum legis aeternae praescripta vivere. Eorum vero qui praesunt non in eo sita libertas est, ut imperare temere et ad libidinem queant, quod pariter flagitiosum esset et cum summa etiam reipublicae pernicie coniunctum, sed humanarum vis legum haec debet esse, ut ab aeterna lege manare intelligantur, nec quidquam sancire quod non in ea, veluti in principio universi iuris, contineatur. Sapientissime Augustinus 1): *„Simul etiam te videre arbitror, in illa temporali (lege) nihil esse iustum atque legitimum quod non ex hac aeterna (lege) sibi homines derivarint"*. Si quid igitur ab aliqua potestate sanciatur, quod a principiis rectae rationis dissideat, sitque reipublicae perniciosum, vim legis nullam haberet, quia nec regula iustitiae esset, et homines a bono, cui nata societas est, abduceret.

Natura igitur libertatis humanae, quocumque in genere consideretur, tam in personis singulis quam in consociatis, nec minus in iis qui imperant quam in iis qui parent, necessitatem complectitur obtemperandi summae cuidam aeternaeque rationi, quae nihil est aliud nisi auctoritas iubentis, vetantis Dei. Atque hoc iustissimum in homines imperium Dei tantum abest ut libertatem tollat aut ullo modo diminuat, ut potius tueatur ac perficiat. Suum quippe finem consectari et assequi, omnium naturarum est vera perfectio: supremus autem finis, quo libertas aspirare debet humana, Deus est.

Haec verissimae altissimaeque praecepta doctrinae, vel solo nobis lumine rationis cognita, Ecclesia quidem exemplis doctrinaque divini Auctoris sui erudita passim propagavit, asseruit: quibus ipsis et munus suum metiri, et christianas informare gentes nunquam destitit. In genere morum leges evangelicae non solum omni ethnicorum sapientiae longissime praestant, sed plane vocant

1) *De Lib. Arb.* lib. I. cap. 6. n. 15.

hominem atque instituunt ad inauditam veteribus sanctitatem, effectumque propiorem Deo simul efficiunt perfectioris compotem libertatis. — Ita semper permagna vis Ecclesiae apparuit in custodienda tuendaque civili et politica libertate populorum. Eius in hoc genere enumerare merita nihil attinet. Satis est commemorare, servitutem, vetus illud ethnicarum gentium dedecus, operâ maxime beneficioque Ecclesiae deletam. Aequabilitatem iuris, veramque inter homines germanitatem primus omnium Iesus Christus asseruit: cui Apostolorum suorum resonuit vox, non esse Iudaeum, neque Graecum, neque barbarum, neque Scytham, sed omnes in Christo fratres. Tanta est in hac parte tamque cognita Ecclesiae virtus, ut quibuscumque in oris vestigium ponat, exploratum sit, agrestes mores permanere diu non posse: sed immanitati mansuetudinem, barbariae tenebris lumen veritatis brevi successurum. Item populos civili urbanitate excultos magnis afficere beneficiis nullo tempore Ecclesia desiit, vel resistendo iniquorum arbitrio, vel propulsandis a capite innocentium et tenuiorum iniuriis, vel demum operâ danda ut rerum publicarum ea constitutio valeret, quam cives propter aequitatem adamarent, externi propter potentiam metuerent.

Praeterea verissimum officium est vereri auctoritatem, iustisque legibus obedienter subesse: quo fit ut virtute vigilantiaque legum ab iniuria improborum cives vindicentur. Potestas legitima a Deo est, et *qui potestati resistit, Dei ordinationi resistit:* quo modo multum obedientia adipiscitur nobilitatis, cum iustissimae altissimaeque auctoritati adhibeatur. — Verum ubi imperandi ius abest, vel si quidquam praecipiatur rationi, legi aeternae, imperio Dei contrarium, rectum est non parere, scilicet hominibus, ut Deo pareatur. Sic praecluso ad tyrannidem aditu, non omnia pertrahet ad se principatus: sua sunt salva iura singulis civibus, sua societati domesticae, cunctisque reipublicae membris, data omnibus verae copia libertatis, quae in eo est, quemadmodum demonstravimus, ut quisque possit secundum leges rectamque rationem vivere.

Quod si, cum de libertate vulgo disputant, legitimam honestamque intelligerent, qualem modo ratio oratioque descripsit, exagitare Ecclesiam nemo auderet propter illud quod per summam iniuriam ferunt, vel singulorum libertati, vel liberae reipublicae esse inimicam. — Sed iam permulti Luciferum imitati, cuius est illa nefaria vox *non serviam*, libertatis nomine absurdam quamdam

consectantur et meracam licentiam. Cuiusmodi sunt ex illa tam late fusa tamque pollenti disciplina homines, qui se, ducto a libertate nomine, *Liberales* appellari volunt.

Revera quo spectant in philosophia *Naturalistae*, seu *Rationalistae*, eodem in re morali ac civili spectant *Liberalismi* fautores, qui posita a *Naturalistis* principia in mores actionemque vitae deducunt. — Iamvero totius *rationalismi* humanae principatus rationis caput est: quae obedientiam divinae aeternaeque rationi debitam recusans, suique se iuris esse decernens, ipsa sibi sola efficitur summum principium et fons et iudex veritatis. Ita illi, quos diximus, *Liberalismi* sectatores in actione vitae nullam contendunt esse, cui parendum sit, divinam potestatem, sed sibi quemque esse legem: unde ea philosophia morum gignitur, quam *independentem* vocant, quae sub specie libertatis ab observantia divinorum praeceptorum voluntatem removens, infinitam licentiam solet homini dare. — Quae omnia in hominum praesertim societate quo tandem evadant, facile est pervidere. Hoc enim fixo et persuaso, homini antistare neminem, consequitur caussam efficientem conciliationis civilis et societatis non in principio aliquo extra aut supra hominem posito, sed in libera voluntate singulorum esse quaerendam: potestatem publicam a multitudine velut a primo fonte repetendam, praetereaque, sicut ratio singulorum sola dux et norma agendi privatim est singulis, ita universorum esse oportere universis in rerum genere publicarum. Hinc plurimum posse plurimos: partemque populi maiorem universi iuris esse officiique effectricem. — Sed haec cum ratione pugnare, ex eis quae dicta sunt apparet. Nullum siquidem velle homini aut societati civili cum Deo creatore ac proinde supremo omnium legislatore intercedere vinclum, omnino naturae repugnat, nec naturae hominis tantum, sed rerum omnium procreatarum: quia res omnes effectas cum caussa, a qua effectae sunt, aliquo esse aptas nexu necesse est: omnibusque naturis hoc convenit, hoc ad perfectionem singularum pertinet, eo se continere loco et gradu, quem naturalis ordo postulat, scilicet ut ei quod superius est, id quod est inferius subiiciatur et pareat. — Sed praeterea est huiusmodi doctrina tum privatis hominibus tum civitatibus maxime perniciosa. Sane reiecto ad humanam rationem et solam et unam veri bonique arbitrio, proprium tollitur boni et mali discrimen; turpia ab honestis non re, sed opinione iudicioque singulorum differunt: quod libeat, idem licebit; constitutâque morum disciplinâ, cuius ad coercendos

sedandosque motus animi turbidos nulla fere vis est, sponte fiet ad omnem vitae corruptelam aditus. In rebus autem publicis, potestas imperandi separatur a vero naturalique principio, unde omnem haurit virtutem efficientem boni communis: lex, de iis quae facienda fugiendave sunt statuens, maioris multitudinis permittitur arbitrio, quod quidem est iter ad tyrannicam dominationem proclive. Imperio Dei in hominem hominumque societatem repudiato, consentaneum est nullam esse publice religionem, rerumque omnium quae ad religionem referantur, incuria maxima consequetur. Similiter opinione principatus armata, facile ad seditionem turbasque labitur multitudo, frenisque officii et conscientiae sublatis, nihil praeter vim relinquitur; quae tamen vis tanti non est, ut populares cupiditates continere sola possit. Quod satis testatur dimicatio propemodum quotidiana contra *socialistas*, aliosque seditiosorum greges, qui funditus permovere civitates diu moliuntur. — Statuant igitur ac definiant rerum aequi aestimatores, tales doctrinae proficiantne ad veram dignamque homine libertatem, an potius ipsam pervertant totamque corrumpant.

Certe quidem opinionibus iis vel ipsa immanitate sua formidolosis, quas a veritate aperte abhorrere, easdemque malorum maximorum caussas esse vidimus, non omnes *Liberalismi* fautores assentiuntur. Quin compulsi veritatis viribus, plures eorum haud verentur fateri, immo etiam ultro affirmant, in vitio esse et plane in licentiam cadere libertatem, si gerere se intemperantius ausit, veritate iustitiaque posthabita: quocirca regendam gubernandamque recta ratione esse, et quod consequens est, iuri naturali sempiternaeque legi divinae subiectam esse oportere. Sed hic consistendum rati, liberum hominem subesse negant debere legibus, quas imponere Deus velit, alia praeter rationem naturalem via. — Id cum dicunt sibi minime cohaerent. Etenim si est, quod ipsi consentiunt nec dissentire potest iure quisquam, si est Dei legislatoris obediendum voluntati, quia totus homo in potestate est Dei et ad Deum tendit, consequitur posse neminem auctoritati eius legiferae fines modumve praescribere, quin hoc ipso faciat contra obedientiam debitam. Immo vero si tantum sibi mens arrogarit humana, ut, quae et quanta sint tum Deo iura, tum sibi officia, velit ipsa decernere, verecundiam legum divinarum plus retinebit specie quam re, et arbitrium eius valebit prae auctoritate ac providentia Dei. — Necesse est igitur, vivendi normam constanter religioseque, ut a lege aeterna, ita ab omnibus singulisque petere

legibus, quas infinite sapiens, infinite potens Deus, qua sibi ratione visum est, tradidit, quasque nosse tuto possumus perspicuis nec ullo modo addubitandis notis. Eo vel magis quod istius generis leges, quoniam idem habent, quod lex aeterna, principium, eumdemque auctorem, omnino et cum ratione concordant et perfectionem adiungunt ad naturale ius: eaedemque magisterium Dei ipsius complectuntur, qui scilicet, nostra ne mens neu voluntas in errorem labatur, nutu ductuque suo utramque benigne regit. Sit igitur sancte inviolateque coniunctum, quod nec diiungi potest nec debet, omnibusque in rebus, quod ipsa naturalis ratio praecipit, obnoxie Deo obedienterque serviatur.

Mitiores aliquanto sunt, sed nihilo sibi magis constant, qui aiunt nutu legum divinarum dirigendam utique vitam ac mores esse privatorum, non tamen civitatis: in rebus publicis fas esse a iussis Dei discedere, nec ad ea ullo modo in condendis legibus intueri. Ex quo perniciosum illud gignitur consectarium, civitatis Ecclesiaeque rationes dissociari oportere. — Sed haec quam absurde dicantur, haud difficulter intelligitur. Cum enim clamet ipsa natura, oportere civibus in societate suppetere copias opportunitatesque ad vitam honeste, scilicet secundum Dei leges, degendam, quia Deus est omnis honestatis iustitiaeque principium, profecto illud vehementer repugnat, posse iisdem de legibus nihil curare, vel etiam quidquam infense statuere civitatem. — Deinde qui populo praesunt, hoc omnino rei publicae debent, ut non solum commodis et rebus externis, sed maxime animi bonis, legum sapientiâ, consulant. Atqui ad istorum incrementa bonorum ne cogitari quidem potest quidquam iis legibus aptius, quae Deum habeant auctorem: ob eamque rem qui in regendis civitatibus nolunt divinarum legum haberi rationem, aberrantem faciunt ab instituto suo et a praescriptione naturae politicam potestatem. Sed quod magis interest, quodque alias Nosmetipsi nec semel monuimus, quamvis principatus civilis non eodem, quo sacer, proxime spectet, nec iisdem eat itineribus, in potestate tamen gerenda obviam esse interdum alteri alter necessario debet. Est enim utriusque in eosdem imperium, nec raro fit, ut iisdem de rebus uterque, etsi non eadem ratione, decernat. Id quotiescumque usuveniat, cum confligere absurdum sit, sapientissimaeque voluntati Dei aperte repugnet, quemdam esse modum atque ordinem necesse est, ex quo, caussis contentionum certationumque sublatis, ratio concors in agendis rebus existat. Et huiusmodi concordiam non inepte similem coniunctioni

dixere, quae animum inter et corpus intercedit, idque commodo utriusque partis: quarum distractio nominatim est perniciosa corpori, quippe cuius vitam extinguit.

Quae quo melius appareant, varia libertatis incrementa, quae nostrae quaesita aetati feruntur, separatim considerari oportet. — Ac primo illud in singulis personis videamus, quod est tantopere virtuti religionis contrarium, scilicet de *libertate*, uti loquuntur, *cultus*. Quae hoc est veluti fundamento constituta, integrum cuique esse, aut quam libuerit, aut omnino nullam profiteri religionem. — Contra vero ex omnibus hominum officiis illud est sine dubitatione maximum ac sanctissimum, quo pie religioseque Deum colere homines iubemur. Idque necessario ex eo consequitur, quod in Dei potestate perpetuo sumus, Dei numine providentiaque gubernamur, ab eoque profecti, ad eum reverti debemus. — Huc accedit, virtutem veri nominis nullam esse sine religione posse: virtus enim moralis est, cuius officia versantur in iis, quae ducunt ad Deum, quatenus homini est summum atque ultimum bonorum; ideoque religio quae *operatur ea, quae directe et immediate ordinantur in honorem divinum* 1), cunctarum princeps est moderatrixque virtutum. Ac si quaeratur, cum plures et inter se dissidentes usurpentur religiones, quam sequi unam ex omnibus necesse sit, eam certe ratio et natura respondent, quam Deus iusserit, quam ipsam facile homines queant notis quibusdam exterioribus agnoscere, quibus eam distinxisse divina providentia voluit, quia in re tanti momenti summae errorem ruinae essent consecuturae. Quapropter oblata illa, de qua loquimur, libertate, haec homini potestas tribuitur, ut officium sanctissimum impune pervertat vel deserat, ideoque ut aversus ab incommutabili bono sese ad malum convertat: quod, sicut diximus, non libertas sed depravatio libertatis est, et abiecti in peccatum animi servitus.

Eadem libertas si consideretur in civitatibus, hoc sane vult, nihil esse quod ullum Deo cultum civitas adhibeat aut adhiberi publice velit: nullum anteferri alteri, sed aequo iure omnes haberi oportere, nec habita ratione populi, si populus catholicum profiteatur nomen. Quae ut recta essent, verum esse oporteret, civilis hominum communitatis officia adversus Deum aut nulla esse, aut impune solvi posse: quod est utrumque aperte falsum. Etenim dubitari non potest quin sit Dei voluntate inter homines coniuncta

1) S. Th. II-II. qu. LXXXI. a. 6.

societas, sive partes, sive forma eius spectetur quae est auctoritas, sive caussa, sive earum, quas homini parit, magnarum utilitatum copia. Deus est, qui hominem ad congregationem genuit atque in coetu sui similium collocavit, ut quod natura eius desideraret, nec ipse assequi solitarius potuisset, in consociatione reperiret. Quamobrem Deum civilis societas, quia societas est, parentem et auctorem suum agnoscat necesse est, atque eius potestatem dominatumque vereatur et colat. Vetat igitur iustitia, vetat ratio atheam esse, vel, quod in atheismum recideret, erga varias, ut loquuntur, religiones pari modo affectam civitatem, eademque singulis iura promiscue largiri. — Cum igitur sit unius religionis necessaria in civitate professio, profiteri eam oportet quae unice vera est, quaeque non difficulter, praesertim in civitatibus catholicis, agnoscitur, cum in ea tamquam insignitae notae veritatis appareant. Itaque hanc, qui rempublicam gerunt, conservent, hanc tueantur, si volunt prudenter atque utiliter, ut debent, civium communitati consulere. Publica enim potestas propter eorum qui reguntur utilitatem constituta est: et quamquam hoc proxime spectat, deducere cives ad huius, quae in terris degitur, vitae prosperitatem, tamen non minuere, sed augere homini debet facultatem adipiscendi summum illud atque extremum bonorum, in quo felicitas hominum sempiterna consistit: quo perveniri non potest religione neglecta.

Sed haec alias uberius exposuimus: in praesentia id animadverti tantum volumus, istiusmodi libertatem valde obesse verae cum eorum qui regunt, tum qui reguntur, libertati. Prodest autem mirifice religio, quippe quae primum ortum potestatis a Deo ipso repetit, gravissimeque principes iubet, officiorum suorum esse memores, nihil iniuste acerbeve imperare, benigne ac fere cum caritate paterna populo praeesse. Eadem potestati legitimae cives vult esse subiectos, ut Dei ministris; eosque cum rectoribus reipublicae non obedientiâ solum, sed verecundiâ et amore coniungit, interdictis seditionibus, cunctisque incaeptis quae ordinem tranquillitatemque publicam perturbare queant, quaeque tandem caussam afferunt cur maioribus frenis libertas civium constringatur. Praetermittimus quantum religio bonis moribus conducat, et quantum libertati mores boni. Nam ratio ostendit, et historia confirmat, quo sint melius moratae, eo plus libertate et opibus et mperio valere civitates.

Iam aliquid consideretur de *libertate loquendi*, formisque litterarum quodcumque libeat exprimendi. Huius profecto non modice

temperatae sed modum et finem transeuntis libertatis ius esse non posse, vix attinet dicere. Est enim ius facultas moralis, quam, ut diximus saepiusque est dicendum, absurdum est existimare, veritati et mendacio, honestati et turpitudini promiscue et communiter a natura datam. Quae vera, quae honesta sunt, ea libere prudenterque in civitate propagari ius est, ut ad quamplures pertineant; opinionum mendacia, quibus nulla menti capitalior pestis, item vitia quae animum moresque corrumpunt, aequum est auctoritate publica diligenter coerceri, ne serpere ad perniciem reipublicae queant. Peccata licentis ingenii, quae sane in oppressionem cadunt multitudinis imperitae, rectum est auctoritate legum non minus coerceri, quam illatas per vim imbecillioribus iniurias. Eo magis quod civium pars longe maxima praestigias cavere captionesque dialecticas, praesertim quae blandiantur cupiditatibus, aut non possunt omnino, aut sine summa difficultate non possunt. Permissa cuilibet loquendi scribendique infinita licentia, nihil est sanctum inviolatumque permansurum: ne illis quidem parcetur maximis verissimisque naturae iudiciis, quae habenda sunt velut commune idemque nobilissimum humani generis patrimonium. Sic sensim obducta tenebris veritate, id quod saepe contingit, facile dominabitur opinionum error perniciosus et multiplex. Qua ex re tantum capiet licentia commodi, quantum detrimenti libertas: eo enim est maior futura libertas ac tutior, quo frena licentiae maiora. — At vero de rebus opinabilibus disputationi hominum a Deo permissis, utique quod placeat sentire, quodque sentiatur, libere eloqui concessum est, non repugnante natura: talis enim libertas nunquam homines ad opprimendam veritatem, saepe ad indagandam ac patefaciendam deducit.

De ea, quam *docendi libertatem* nominant, oportet non dissimili ratione iudicare. — Cum dubium esse non possit quin imbuere animos sola veritas debeat, quod in ipsa intelligentium naturarum bonum est et finis et perfectio sita, propterea non debet doctrina nisi vera praecipere, idque tum iis qui nesciant, tum qui sciant, scilicet ut cognitionem veri alteris afferat, in alteris tueatur. Ob eamque caussam eorum, qui praecipiunt, plane officium est eripere ex animis errorem, et ad opinionum fallacias obsepire certis praesidiis viam. Igitur apparet, magnopere cum ratione pugnare, ac natam esse pervertendis funditus mentibus illam, de qua institutus est sermo, libertatem, quatenus sibi vult quidlibet pro arbitratu docendi licentiam: quam quidem licentiam civitati dare publica

potestas, salvo officio, non potest. Eo vel magis quod magistrorum apud auditores multum valet auctoritas, et verane sint, quae a doctore traduntur, raro admodum diiudicare per se ipse discipulus potest.

Quamobrem hanc quoque libertatem, ut honesta sit, certis finibus circumscriptam teneri necesse est: nimirum ne fieri impune possit, ut ars docendi in instrumentum corruptelae vertatur. — Veri autem, in quo unice versari praecipientium doctrina debet, unum est naturale genus, supernaturale alterum. Ex veritatibus naturalibus, cuiusmodi sunt principia naturae, et ea quae ex illis proxime ratione ducuntur, existit humani generis velut commune patrimonium: in quo, tamquam fundamento firmissimo, cum mores et iustitia et religio, atque ipsa coniunctio societatis humanae nitatur, nihil tam impium esset tamque stolide inhumanum, quam illud violari ac diripi impune sinere. — Nec minore conservandus religione maximus sanctissimusque thesaurus earum rerum, quas Deo auctore cognoscimus. Argumentis multis et illustribus, quod saepe Apologetae consueverunt, praecipua quaedam capita constituuntur, cuiusmodi illa sunt; quaedam esse a Deo divinitus tradita: Vnigenitum Dei Filium carnem factum, ut testimonium perhiberet veritati: perfectam quamdam ab eo conditam societatem, nempe Ecclesiam, cuius ipsemet caput est, et quacum usque ad consummationem saeculi se futurum esse promisit. Huic societati commendatas omnes, quas ille docuisset, veritates voluit, hac lege, ut eas ipsa custodiret, tueretur, legitima cum auctoritate explicaret: unâque simul iussit, omnes gentes Ecclesiae suae, perinde ac sibimetipsi, dicto audientes esse: qui secus facerent, interitu perditum iri sempiterno. Qua ratione plane constat, optimum homini esse certissimumque magistrum Deum, omnis fontem ac principium veritatis, item Vnigenitum, qui est in sinu Patris, viam, veritatem, vitam, lucem veram, quae illuminat omnem hominem, et ad cuius disciplinam dociles esse omnes homines oportet: *Et erunt omnes docibiles Dei* 1). — Sed in fide atque in institutione morum, divini magisterii Ecclesiam fecit Deus ipse participem, eamdemque divino eius beneficio falli nesciam: quare magistra mortalium est maxima ac tutissima, in eâque inest non violabile ius ad magisterii libertatem. Revera doctrinis divinitus acceptis se ipsa Ecclesia sustentans, nihil habuit antiquius, quam ut munus

1) Joan. VI. 45.

sibi demandatum a Deo sancte expleret: eademque circumfusis undique difficultatibus fortior, pro libertate magisterii sui propugnare nullo tempore destitit. Hac via orbis terrarum, miserrima superstitione depulsa, ad christianam sapientiam renovatus est. — Quoniam vero ratio ipsa perspicue docet, veritates divinitus traditas et veritates naturales inter se oppositas esse revera non posse, ita ut quodcumque cum illis dissentiat, hoc ipso falsum esse necesse sit, idcirco divinum Ecclesiae magisterium tantum abest ut studia discendi atque incrementa scientiarum intercipiat, aut cultioris humanitatis progressionem ullo modo retardet, ut potius plurimum afferat luminis securamque tutelam. Eademque caussa non parum proficit ad ipsam libertatis humanae perfectionem, cum Iesu Christi servatoris sit illa sententia, fieri hominem veritate liberum. *Cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos* 1). — Quare non est caussa, cur germana libertas indignetur, aut veri nominis scientia moleste ferat leges iustas ac debitas, quibus hominum doctrinam contineri Ecclesia simul et ratio consentientes postulant. Quin imo Ecclesia, quod re ipsa passim testatum est, hoc agens praecipue et maxime ut fidem christianam tueatur, humanarum quoque doctrinarum omne genus fovere et in maius provehere studet. Bona enim per se est et laudabilis atque expetenda elegantia doctrinae: praetereaque omnis eruditio, quam sana ratio pepererit, quaeque rerum veritati respondeat, non mediocriter ad ea ipsa illustranda valet, quae Deo auctore credimus. Revera Ecclesiae haec beneficia debentur sane magna, quod praeclare monumenta sapientiae veteris conservarit; quod scientiarum domicilia passim aperuerit; quod ingeniorum cursum semper incitaverit, studiosissime has ipsas artes alendo, quibus maxime urbanitas aetatis nostrae coloratur. — Denique praetereundum non est, immensum patere campum, in quo hominum excurrere industria, seseque exercere ingenia libere queant: res scilicet quae cum doctrina fidei morumque christianorum non habent necessariam cognationem, vel de quibus Ecclesia, nulla adhibita sua auctoritate, iudicium eruditorum relinquit integrum ac liberum. — His ex rebus intelligitur, quae et qualis illa sit in hoc genere libertas, quam pari studio volunt et praedicant *liberalismi* sectatores. Ex una parte sibi quidem ac reipublicae licentiam adserunt tantam, ut cuilibet opinionum perversitati non dubitent aditum ianuamque

1) Joa. VIII. 32.

patefacere: ex altera Ecclesiam plurifariam impediunt, eiusque libertatem in fines quantum possunt maxime angustos compellunt, quamquam ex Ecclesiae doctrina non modo nullum incommodum pertimescendum sit, sed magnae omnino utilitates expectandae.

Illa quoque magnopere praedicatur, quam *conscientiae libertatem* nominant: quae si ita accipiatur, ut suo cuique arbitratu aeque liceat Deum colere, non colere, argumentis quae supra allata sunt, satis convincitur. — Sed potest etiam in hanc sententiam accipi, ut homini ex conscientia officii, Dei voluntatem sequi et iussa facere, nulla re impediente, in civitate liceat. Haec quidem vera, haec digna filiis Dei libertas, quae humanae dignitatem personae honestissime tuetur, est omni vi iniuriaque maior: eademque Ecclesiae semper optata ac praecipue cara. Huius generis libertatem sibi constanter vindicavere Apostoli, sanxere scriptis Apologetae, Martyres ingenti numero sanguine suo consecravere. Et merito quidem: propterea quod maximam iustissimamque Dei in homines potestatem, vicissimque hominum adversus Deum princeps maximumque officium, libertas haec christiana testatur. Nihil habet ipsa cum animo seditioso nec obediente commune: neque ullo pacto putanda est, velle ab obsequio publicae potestatis desciscere, propterea quod imperare atque imperata exigere, eatenus potestati humanae ius est, quatenus cum potestate Dei nihil dissentiat, constitutoque divinitus modo se contineat. At vero cum quidquam praecipitur quod cum divina voluntate aperte discrepet, tum longe ab illo modo disceditur, simulque cum auctoritate divina confligitur: ergo rectum est non parere.

Contra *Liberalismi* fautores, qui herilem atque infinite potentem faciunt principatum, vitamque nullo ad Deum respectu degendam praedicant, hanc de qua loquimur coniunctam cum honestate religioneque libertatem minime agnoscunt: cuius conservandae causa si quid fiat, iniuria et contra rempublicam factum criminantur. Quod si vere dicerent, nullus esset tam immanis dominatus, cui subesse et quem ferre non oporteret.

Vehementer quidem vellet Ecclesia, in omnes reipublicae ordines haec, quae summatim attigimus, christiana documenta re usuque penetrarent. In iis enim summa efficacitas inest ad sananda horum temporum mala, non sane pauca nec levia, eaque magnam partem iis ipsis nata libertatibus, quae tanta praedicatione efferuntur, et in quibus salutis gloriaeque inclusa semina videbantur. Spem fefellit exitus. Pro iucundis et salubribus acerbi et inquinati

provenere fructus. Si remedium quaeritur, sanarum doctrinarum revocatione quaeratur, a quibus solis conservatio ordinis, adeoque verae tutela libertatis fidenter expectari potest. — Nihilominus materno iudicio Ecclesia aestimat grave pondus infirmitatis humanae: et qualis hic sit, quo nostra vehitur actas, animorum rerumque cursus, non ignorat. His de caussis, nihil quidem impertiens iuris nisi iis quae vera quaeque honesta sint, non recusat quominus quidpiam a veritate iustitiaque alienum ferat tamen publica potestas, scilicet maius aliquod vel vitandi caussa malum, vel adipiscendi aut conservandi bonum. Ipse providentissimus Deus cum infinitae sit bonitatis, idemque omnia possit, sinit tamen esse in mundo mala, partim ne ampliora impediantur bona, partim ne maiora mala consequantur. In regendis civitatibus rectorem mundi par est imitari: quin etiam cum singula mala prohibere auctoritas hominum non possit, debet *multa concedere atque impunita relinquere, quae per divinam tamen providentiam vindicantur, et recte* 1). Verumtamen in eiusmodi rerum adiunctis, si communis boni caussâ et hac tantum caussa, potest vel etiam debet lex hominum ferre toleranter malum, tamen nec potest nec debet id probare aut velle per se: quia malum per se cum sit boni privatio, repugnat bono communi, quod legislator, quoad optime potest, velle ac tueri debet. Et hac quoque in re ad imitandum sibi lex humana proponat Deum necesse est, qui in eo quod mala esse in mundo sinit, *neque vult mala fieri, neque vult mala non fieri, sed vult permittere mala fieri, et hoc est bonum* 2). Quae Doctoris Angelici sententia brevissime totam continet de malorum tolerantia doctrinam. — Sed confitendum est, si vere iudicari velit, quanto plus in civitate mali tolerari pernecesse est, tanto magis distare id genus civitatis ab optimo: itemque tolerantiam rerum malarum, cum pertineat ad politicae praecepta prudentiae, omnino circumscribi iis finibus oportere, quos caussa, idest salus publica postulat. Quare si saluti publicae detrimentum afferat et mala civitati maiora pariat, consequens est eam adhiberi non licere, quia in his rerum adiunctis abest ratio boni. Si vero ob singularia reipublicae tempora usuveniat, ut modernis quibusdam libertatibus Ecclesia acquiescat, non quod ipsas per se malit, sed quia permissas esse iudicat expedire, versis in meliora temporibus, adhi-

1) S. August. *de lib. arb.* lib. I. cap. 6. num 14.

2) S. Th. p. I. qu. XIX. a. 9. ad 3.

bitura sane esset libertatem suam, et suadendo, hortando, obsecrando studeret, uti debet, munus efficere sibi assignatum a Deo, videlicet sempiternae hominum saluti consulere. Illud tamen perpetuo verum est, istam omnium et ad omnia libertatem non esse, quemadmodum pluries diximus, expetendam per se, quia falsum eodem iure esse ac verum, rationi repugnat. Et quod ad *tolerantiam* pertinet, mirum quantum ab aequitate prudentiaque Ecclesiae distant, qui *Liberalismum* profitentur. Etenim permittenda civibus omnium earum rerum, quas diximus, infinitâ licentiâ, omnino modum transiliunt, atque illuc evadunt, ut nihilo plus honestati veritatique tribuere, quam falsitati ac turpitudini videantur. Ecclesiam vero, columnam et firmamentum veritatis, eamdemque incorruptam morum magistram, quia tam dissolutum flagitiosumque *tolerantiae* genus constanter, ut debet, repudiat, idemque adhiberi fas esse negat, criminantur esse a patientia et lenitate alienam; quod cum faciunt, minime sentiunt, se quidem, quod laudis est, in vitio ponere. Sed in tanta ostentatione *tolerantiae*, re persaep, contingit, ut restricti ac tenaces in rem catholicam sint: et qui vulgo libertatem effuse largiuntur, iidem liberam sinere Ecclesiam passim recusant.

Et ut omnis oratio unâ cum consectariis suis capitulatim breviterque, perspicuitatis gratiâ, colligatur, summa est, necessitate fieri, ut totus homo in verissima perpetuaque potestate Dei sit: proinde libertatem hominis, nisi obnoxiam Deo eiusque voluntati subiectam, intelligi minime posse. Quem quidem in Deo principatum aut esse negare, aut ferre nolle, non liberi hominis est, sed abutentis ad perduellionem libertate: proprieque ex animi tali affectione conflatur et efficitur *Liberalismi* capitale vitium. Cuius tamen distinguitur forma multiplex: potest enim voluntas non uno modo, neque uno gradu ex obtemperatione discedere, quae vel Deo, vel iis, qui potestatem divinam participant, debetur.

Profecto imperium summi Dei funditus recusare atque omnem obedientiam prorsus exuere in publicis, vel etiam in privatis domesticisque rebus, sicut maxima libertatis perversitas, ita pessimum *Liberalismi* est genus: omninoque de hoc intelligi debent quae hactenus contra diximus.

Proxima est eorum disciplina, qui utique consentiunt, subesse mundi opifici ac principi Deo oportere, quippe cuius ex numine tota est apta natura: sed iidem leges fidei et morum, quas natura

non capiat, ipsa Dei auctoritate traditas, audacter repudiant, vel saltem nihil esse aiunt, cur earum habeatur, praesertim publice in civitate, ratio. Qui pariter quanto in errore versentur, et quam sibimetipsis parum cohaereant, supra vidimus. Et ab hac doctrina, tamquam a capite principioque suo, illa manat perniciosa sententia de rationibus Ecclesiae a republica disparandis: cum contra liqueat, geminas potestates, in munere dissimili et gradu dispari, oportere tamen esse inter se actionum concordia et mutatione officiorum consentientes.

Huic tamquam generi subiecta est opinio duplex. — Plures enim rempublicam volunt ab Ecclesia seiunctam et penitus et totam, ita ut in omni iure societatis humanae, in institutis, moribus, legibus, reipublicae muneribus, institutione iuventutis, non magis ad Ecclesiam respiciendum censeant, quam si esset omnino nulla: permissa ad summum singulis civibus facultate, ut privatim, si libeat, dent religioni operam. Contra quos plane vis argumentorum omnium valet, quibus ipsam de distrahendis Ecclesiae reique civilis rationibus sententiam convicimus: hoc praeterea adiuncto, quod est perabsurdum, ut Ecclesiam civis vereatur, civitas contemnat.

Alii, quominus Ecclesia sit, non repugnant, neque enim possent: ei tamen naturam iuraque propria societatis perfectae eripiunt, nec eius esse, contendunt, facere leges, iudicare, ulcisci, sed cohortari dumtaxat, suadere, regere sua sponte et voluntate subiectos. Itaque divinae huiusce societatis naturam opinione adulterant, auctoritatem, magisterium, omnem eius efficientiam extenuant et coangustant, vim simul potestatemque civilis principatus usque eo exaggerantes, ut sicut unam quamvis e consociationibus civium voluntariis, ita Ecclesiam Dei sub imperium ditionemque reipublicae subiungant. — Ad hos plane refellendos argumenta valent Apologetis usitata, nec praetermissa Nobis, nominatim in Epistola encyclica *Immortale Dei*, ex quibus efficitur, divinitus esse constitutum, ut omnia in Ecclesia insint, quae ad naturam ac iura pertineant legitimae summae, et omnibus partibus perfectae societatis.

Multi denique rei sacrae a re civili distractionem non probant; sed tamen faciendum censent, ut Ecclesia obsequatur tempori, et flectat se atque accommodet ad ea, quae in administrandis imperiis hodierna prudentia desiderat. Quorum est honesta sententia, si de quadam intelligatur aequa ratione, quae consistere cum veritate iustitiaque possit: nimirum ut, explorata spe magni alicuius boni, indulgentem Ecclesia sese impertiat, idque temporibus largiatur,

quod salva officii sanctitate potest. — Verum secus est de rebus ac doctrinis, quas demutatio morum ac fallax iudicium contra fas invexerint. Nullum tempus vacare religione, veritate, iustitia potest: quas res maximas et sanctissimas cum Deus in tutela Ecclesiae esse iusserit, nihil est tam alienum quam velle, ut ipsa quod vel falsum est vel iniustum dissimulanter ferat, aut in iis quae sunt religioni noxia conniveat.

Itaque ex dictis consequitur, nequaquam licere petere, defendere, largiri, cogitandi, scribendi, docendi, itemque promiscuam religionum libertatem, veluti iura totidem, quae homini natura dederit. Nam si vere natura dedisset, imperium Dei detrectari ius esset, nec ulla temperari lege libertas humana posset. — Similiter consequitur, ista genera libertatis posse quidem, si iustae caussae sint, tolerari, definita tamen moderatione, ne in libidinem atque insolentiam degenerent. — Ubi vero harum libertatum viget consuetudo, eas ad facultatem recte faciendi cives transferant, quodque sentit de illis Ecclesia, idem ipsi sentiant. Omnis enim libertas legitima putanda, quatenus rerum honestarum maiorem facultatem afferat, praeterea numquam.

Ubi dominatus premat aut impendeat eiusmodi, qui oppressam iniusta vi teneat civitatem, vel carere Ecclesiam cogat libertate debita, fas est aliam quaerere temperationem reipublicae, in qua agere cum libertate concessum sit: tunc enim non illa expetitur immodica et vitiosa libertas, sed sublevatio aliqua, salutis omnium caussâ, quaeritur, et hoc unice agitur ut, ubi rerum malarum licentia tribuitur, ibi potestas honeste faciendi ne impediatur.

Atque etiam malle reipublicae statum populari temperatum genere, non est per se contra officium, salva tamen doctrina catholica de ortu atque administratione publicae potestatis. Ex variis reipublicae generibus, modo sint ad consulendum utilitati civium per se idonea, nullum quidem Ecclesia respuit: singula tamen vult, quod plane idem natura iubet, sine iniuria cuiusquam, maximeque integris Ecclesiae iuribus, esse constituta.

Ad res publicas gerendas accedere, nisi alicubi ob singularem rerum temporumque conditionem aliter caveatur, honestum est: immo vero probat Ecclesia, singulos operam suam in communem afferre fructum, et quantum quisque industriâ potest, tueri, conservare, augere rempublicam.

Neque illud Ecclesia damnat, velle gentem suam nemini servire nec externo, nec domino, si modo fieri, incolumi iustitia, queat.

Denique nec eos reprehendit qui efficere volunt, ut civitates suis legibus vivant, civesque quam maxima augendorum commodorum facultate donentur. Civicarum sine intemperantia libertatum semper esse Ecclesia fautrix fidelissima consuevit: quod testantur potissimum civitates italicae, scilicet prosperitatem, opes, gloriam nominis municipali iure adeptae, quo tempore salutaris Ecclesiae virtus in omnes reipublicae partes, nemine repugnante, pervaserat.

Haec quidem, venerabiles Fratres, quae fide simul et ratione duce, pro officio Nostro apostolico tradidimus, fructuosa plurimis futura, vobis maxime Nobiscum adnitentibus, confidimus. — Nos quidem in humilitate cordis Nostri supplices ad Deum oculos tollimus, vehementerque petimus, ut sapientiae consiliique sui lumen largiri hominibus benigne velit, scilicet ut his aucti virtutibus possint in rebus tanti momenti vera cernere, et quod consequens est, convenienter veritati, privatim, publice, omnibus temporibus immotâque constantiâ vivere. — Horum caelestium munerum auspicem et Nostrae benevolentiae testem vobis, venerabiles Fratres et Clero populoque, cui singuli praeestis, Apostolicam benedictionem peramanter in Domino impertimus.

Datum Romae apud S. Petrum die XX. Iunii An. MDCCCLXXXVIII. Pontificatus Nostri Vndecimo.

LEO PP. XIII.

PAUS LEO XIII OVER DE MENSCHELIJKE VRIJHEID.

De vrijheid, het voortreffelijkst deel der natuur en het onvervreemdbaar erfdeel der met begrip en rede toegeruste schepselen, is uitteraard een kracht ten goede. Is de waarheid het doel waaraan de menschelijke geest zijn werkzaamheid dankt, zijn kracht, zijn voleinding, in het goede vindt de menschelijke wil zijn bestaan, zijn leven, zijn kroon. In de richting tot dat goede is de wijze, de maat, de orde der beweging in de hand van den mensch gegeven; de middelen om tot het doel te geraken staan te zijner keuze, maar het doel staat vast. Schepsel als hij is, is de mensch zichzelven noch oorzaak, noch doel: evenmin als hij zichzelven heeft voortgebracht bestemt hij zichzelven zijn einde. Oorzaak en doel hebben de natuur van den mensch gemaakt; door hen is zij wat zij is. Wie hen verwerpt of loochent, loochent de eigen natuur.

Het kwade behoort niet tot de natuur van den mensch, evenmin als de mogelijkheid van het kwade te willen het wezen der vrijheid vormt. De keuze van het kwaad bewijst het bestaan van den vrijen wil; de ziekte bewijst het bestaan van het leven. Maar noch de eene is het leven, noch de andere de vrijheid. De vrijheid kan slechts bestaan bij met rede begaafde schepselen; daarom

is zij ook gebonden aan de wet der rede, als aan de wet van haar bestaan. De rede evenwel is als de vrijheid een gave van God, en de Gever, die oorzaak is en doel, is voor beiden de hoogste en heiligste Wet.

De mensch heeft het kwaad in stede van het goed als zijn doel gekozen en daardoor de vrijheid in de slavernij der zonde gebracht. Door Gods genade wordt hij machtig om die slavernij af te werpen, de volle vrijheid te bewaren, in het licht der waarheid te willen en te werken. De strijd echter tusschen de slavernij en de vrijheid blijft bestaan, en de slavernij, die haar triomf viert in de keus van het kwade, roemt de mogelijkheid dier keuze als de eenige, de ware, de wezenlijke vrijheid. In de plaats van het hooge en heerlijke feit door God bij de schepping gesteld, bij de verlossing hersteld en verhoogd, stelt zij het feit van den val. Haar pogen is de wanorde van den zondeval tot de orde der historie te maken. Dat is het doel van den strijd, en het groote middel is het kwade en het goede, de waarheid en de logen te doen doorgaan voor dingen van één zelfde orde. Voor de geesten, die onder deze begoocheling zijn bezweken, wordt dan spoedig de slavernij der zonde de vrijheid van het leven.

Op ieder levensgebied openbaart zich deze strijd om de vrijheid als de hoogste levensstrijd. De vrijheid is de mensch en de mensch is niets anders dan wat zijn vrijheid is. Het lot der menschheid ligt in de handen der macht, die aan den mensch haar woord over de vrijheid als het éénige woord van waarheid heeft doen aannemen.

Over de vrijheid van den mensch is op dit oogenblik een koninklijk woord door de wereld gegaan. Paus Leo XIII heeft aan de koningen en de volken, die in vrije geestdrift opgingen om hem te huldigen, in zijn Encycliek over de menschelijke vrijheid een vorstelijke feestgave geschonken. Een feestgave het jubeljaar waardig. Het is alsof bij den klank der zilveren bazuinen in voller majesteit het woord der oude wet weerklinkt: „in het jubeljaar keert ieder terug tot zijn eigendom", het verheven eigendom, dat de kennis der ware vrijheid is.

Het is inderdaad een koninklijk woord, een woord van de hoogten. Het komt tot de aarde als niet van de aarde, gelijk aan den zonnestraal, die alle stof tot goudstof verlicht en licht en zonnegoud blijft. Het verkondigt de verhevenste waarheden en, zonder in twistgedingen te treden, laat het den wonderbaren, vollen lichtglans dier waarheden vallen over de strijdvragen van den dag. Het brengt met een onmerkbare, maar tevens onweêrstaanbare kracht alle stroomingen der geesten terug tot haar uitgangspunt. In het grondelooze licht plaatst het de vrijheid, die God Zelve is, die op zichzelven rust, die, oorzaak en toonbeeld van alle ware vrijheid, gekend en vereerd moet worden, indien men de menschelijke vrijheid kennen en eeren wil.

De vrijheid Gods, de vrijheid der kinderen Gods — de heldere, kloeke, in hun eigen schoonheid eenvoudige en stralende uiteenzetting van deze beide verheven begrippen is de kern, men zou geneigd zijn te zeggen, de ziel van deze Encycliek. De vrijheid Gods is het

oorspronkelijke, de vrijheid der menschen, nu de vrijheid der kinderen Gods, is de door het oorspronkelijke gewilde afbeelding. Tracht den blik te werpen niet alleen, maar gevestigd te houden op de vrijheid Gods, en in den woesten en verwarden strijd der meeningen zal altijd het een en eenig middelpunt stralen, dat iedere afdwaling onmogelijk maakt.

In een enkel woord, dat de wondere wijsheid der vaderen te zamen vat, stelt Leo XIII het onaantastbare beginsel en verheft het boven allen strijd. „Indien", zoo luidt het, „indien de mogelijkheid van te falen in de keus van het goede behoorde tot het wezen of tot de volle verschijning der vrijheid, dan zouden God, Jesus Christus, de Engelen, de zaligen bij wie dit vermogen niet bestaat, of niet vrij zijn of niet zoo volmaakt vrij als de mensch in zijn staat van beproeving en onvolmaaktheid".

In deze weinige woorden ligt een wereld.

De menschelijke vrijheid is het hoogste en edelste vermogen van den menschelijken wil.

De menschelijke wil zou dit vermogen missen, indien naast en boven hem niet stond de rede.

De rede, tot de waarheid geschapen, wijst aan den wil het begeerlijke, het goede.

Naar deze aanwijzing richt de menschelijke vrijheid alle krachten van den wil op de bereiking van dat begeerlijke en kiest naar eigen raadslag de wegen, die voeren tot het hoogste goed.

Zoo luidt de uitspraak van den bespiegelenden geest.

De werkelijkheid verhaalt andere dingen.

De menschelijke vrijheid laat zich evenzeer verleiden

door het valsch-begeerlijke, het kwade, als de menschelijke rede door den schijn, den logen.

De menschelijke vrijheid openbaart zich in de keuze tusschen goed en kwaad; in die keuze openbaart zich haar wezen, in het doen dier keuze haar kracht.

Waar ligt de waarheid in het feit of in de idee?

Boven het menschelijk feit, staat het goddelijk feit, staat de idee, die werkelijkheid is, staat God.

God is de hoogste geest, de heiligste wil. Hij is de waarheid, Hij is het goede.

Aan den heiligsten en hoogsten wil kan de vrijheid niet ontbreken.

Voor God bestaat geen keuze tusschen goed en kwaad. Hij, die het goede is, wil alleen het goede.

Maar God is de Schepper en naar Zijn beeld en gelijkenis schiep Hij den mensch en naar het beeld en de gelijkenis Zijner vrijheid de vrijheid, die den menschelijken wil versiert.

Wil men het wezen der menschelijke vrijheid kennen, dan behoort men op te zien tot God.

Ziedaar eenige stralenbundels van de waarheidszon, die de Paus voor ons oog ontsluierde.

De woorden, die van de hoogte komen, dalen als lichtstralen in onze laagten neer, licht brengend en leven wekkend.

De verheven leer over de menschelijke vrijheid door den Paus verkondigd geeft ons het middel tot ontraadseling van vragen, tot verklaring van feiten, tot verwijdering van twistpunten. Zij werpt haar glans niet

alleen over die groote, de geheele menschheid en alle eeuwen omvattende gebeurtenissen als de val en de verlossing. Zij is evenzeer een lichtbaak in de duisternissen van onzen dag. De eeuwige waarheden zijn eeuwig, omdat zij gelden voor altijd en voor iederen dag.

Naar zijn doel te streven, zijn doel te bereiken is voor ieder wezen de volmaaktheid; het hoogste doel van de menschelijke vrijheid is God. Gods gezag en Gods wet zijn de wezenlijke dingen, die de menschelijke vrijheid tot hare volmaking behoeft.

Zoo luidt de hooge leer.

Maar de geest onzer dagen heeft in stede der ware vrijheid den waan der vrijheid geleeraard en gepredikt. Hij heeft den mensch en zijn vrijheid van God gescheiden en het wezen der vrijheid in de mogelijkheid van den afval geroemd. Hij heeft de eenheid van Gods gezag en Gods wet geloochend en den éénen God tot een gever van strijdige wetten gemaakt. Op staatkundig gebied heeft hij de souvereiniteit Gods geloochend, verworpen, beperkt, benauwd, beknibbeld, tot onmerkbare deelen herleid. Den dienst van den eenen God heeft men overgelaten aan de willekeur der menschen en deze willekeur met den naam der vrijheid getooid. De éénheid, de levensvoorwaarde der waarheid heeft men verworpen en het woord heeft men van de wet der waarheid losgemaakt: de vrijheid des woords. Ook de mededeeling der waarheid werd belemmerd, de verspreiding der logens begunstigd; ware meesters werden geweerd of gedoogd, valsche gehuldigd en gevierd: de vrijheid van onderwijs. In naam van het vrij geweten werd het recht der Godloochening gevestigd, maar de heilige vrijheid van ge-

weten, die God meer wil gehoorzamen dan de menschen, de heilige, glorieuse vrijheid der kinderen Gods sloeg men in de banden van den Staat.

Over dezen oceaan van verwarringen gaat het woord des Pausen, scheidend, ordenend, regelend. De hoogten des logens dalen, zinken weg. De stralende bergspitsen der eeuwige waarheden verrijzen, zuiver, vlekkeloos.

Met een gerustheid, als slechts hij bezit, die zijn geest met de eeuwigheid vertrouwd maakte, beoordeelt en vonnist Paus Leo XIII al de uitspraken van onzen dag. Geen enkele ontsnapt aan zijn blik. Waar de dwaling moge schuilen, of in de vage nevelen der algemeenheid, of in de kleuren der waarheid, die het dwaallicht omzweven, zijn oog ontdekt haar, zijn hand openbaart haar, kalm, onverbiddelijk. Al de maskers, waarachter de valsche vrijheid, de slavernij der zonde, zich verschuilt, worden afgerukt.

Geweldiger vonnis is nooit tegen de Revolutie, die zich in het liberalisme belichaamt, geslingerd dan in dit kalme, waardige stuk, een staatsstuk en een vaderlijk woord, een apostolische zendbrief en een koninklijk testament.

De valsche vrijheid verwerpen, de ware vrijheid doen heerschen, het doel der Encykliek, kan niet anders worden omschreven. Het woord, dat de slavernij doodt, openbaart ook de volle kracht der vrijheid.

Als met souvereine hand wijst de Paus op het onmetelijk gebied, dat aan de vrije beweging der menschen bleef. In het licht van Gods waarheid kan de geest zijn ontdekkingstochten beginnen; in de kracht van Gods

wet kan de wil zijn scheppingskracht beproeven. De ruimten liggen voor beiden open en Hij, die de talenten leende, zegent hen tot vruchtbaarheid.

Verleidelijk als de poging schijnen mag, het is niet mogelijk een verklaring naast deze Encykliek te schrijven. Zij is zich zelve licht, en men behoeft deze zonnestralen door geen kunstlicht te versterken. In kernspreuken worden de hoogste waarheden neergelegd over het wezen der vrijheid, over het karakter der wet, over het doel van het gezag; in eenvoudige lessen, die de toepassing in de hand geven, worden de verheven beginselen aan het leven dienstbaar gemaakt. Leerend, waarschuwend, vermanend, bemoedigend bovenal komt het woord des Pausen tot ons. Het roept ons tot een grootschen arbeid: met het zwaard om de heup te bouwen aan de stede Gods.

Deze Encykliek: *Libertas praestantissimum naturae bonum* is geschreven in den soberen en toch majestueusen stijl, die bij de taal van Rome past, als de breede takkenkroon bij den machtigen eik. Toch is er iets in den toon, dat ons treft. De toon van deze Encykliek herinnert aan het woord, dat kwam tot Elias: „de Heer zal voorbij u gaan, en een groote en machtige storm, die bergen nederwerpt en rotsen verplettert, voor den Heere, maar niet in den storm is de Heer; en na den storm schudt de aarde, maar niet in het schudden der aarde is de Heer; en na het schudden der aarde vuur, maar niet in het vuur is de Heer; en na het vuur een zacht suizen der lucht . . . ." —

Treft de toon ons te meer omdat storm en aardbeving

en vuur reeds als rondgaan door den dampkring? Omdat op dit oogenblik reeds de monstrueuse instrumenten worden gestemd en de driftige scharen zich aanéenreien, omdat reeds de lucht als trilt onder het aanhollen van het reuzenkoor:

„Liberté, liberté chérie!" —?

Hier is de vinger Gods.

Op het oogenblik dat de machten der wereld zich gereed maken om het eeuwfeest te vieren van de Revolutie, het eeuwfeest van de valsche vrijheid en van de rechten van den mensch, op dat oogenblik verschijnt Paus Leo XIII en brengt aan de wereld het Evangelie der vrijheid in de blijde boodschap van de souvereiniteit Gods.

1 Aug. 1888. Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

HET POLITIEK NATURALISME.

Dat het besturen van een Staat *kennis* en *wetenschap* vordert, schijnt de hedendaagsche wetenschap, of laten wij liever zeggen, het hedendaagsche *verstand* niet meer in te zien. Wat de ouden zeiden: „één zij koning", acht men thans een groote dwaasheid. Hoe grooter het getal is dergenen, die aan het staatsbestuur of staatsgezag deelnemen, des te volkomener zal de Staat bestuurd worden. Vandaar dat bij de laatste herziening onzer grondwet een zoo groot getal politiek-onmondigen eensklaps mondig verklaard zijn. Waar echter in onzen over-verstandigen tijd niet aan gedacht schijnt, is, of bij de mondigverklaarden genoegzame kennis en wetenschap om aan staatsbestuur en staatsgezag deel te nemen wordt gevonden.

Het komt ons voor, dat wij hier de toepassing vinden van het echt protestantsche beginsel, waarbij aan ieder Protestant de Bijbel ter verklaring wordt overgelaten; ja, men des te bekwamer verklaarder geoordeeld wordt, naarmate de verlichting des H. Geestes, die men bij iedereen veronderstelt, minder door studie en wetenschap verduisterd is geworden. Dit is te meer opmerkelijk, als men ziet, welke examens door den Staat gevorderd worden, om voor eenige staatsbediening, b. v. bij het onderwijs in aanmerking te kunnen komen.

Er is echter eene kennis, welke aan de meeste kiezers en gekozenen ontbreekt: de kennis namelijk van de verplichtingen van den Staat in betrekking tot God; of, wilt ge liever, de verplichting van den Staat in betrekking tot de Kerk van Christus. En toch aan de goede regeling dier betrekking hangt het heil van iederen Staat. Het zoo algemeen geroep om scheiding van Kerk en Staat leert ons genoegzaam, hoezeer een der verderfelijkste dwalingen de geesten overmeesterd heeft: de dwaling, die men noemt rationalisme of naturalisme.

Eer wij iets zeggen van het *politiek naturalisme*, dienen wij eerst iets te zeggen over het naturalisme in het algemeen.

Wat is naturalisme?

De *Messager du Sacré Coeur de Jésus*, wiens maandelijksche intentiën door Zijne Em. Kardinaal Simeoni onder goedkeuring van Zijne Heiligheid den Paus worden opgegeven, vermeldde als intentie voor December 1887: *Les victimes du naturalisme*, de slachtoffers van het naturalisme, en maant de leden van het Apostolaat des Gebeds bijzonder aan, om zeer ijverig tot die intentie te bidden.

Zijn die slachtoffers dan zoo talrijk, vraagt wellicht iemand? De *Messager* geeft daarop het volgende antwoord:

„Veelvuldig en medelijdenswaardig zijn de slachtoffers van de hoofddwaling onzer dagen, van dat *naturalisme* of *rationalisme*, dat voorheeft het rijk der natuur te stellen in de plaats van het rijk van Jesus Christus, de wet der rede in de plaats van de wet des Evangelies, de zuivere menschelijke orde in de plaats van de christelijke orde. Om de waarheid te zeggen is het groote slachtoffer de geheele tegenwoordige menschheid".

Dat de *Messager* niet overdrijft, bevestigt ons de uitspraak van het Vaticaansch concilie, eene getuigenis van de bisschoppen der geheele katholieke Kerk:

„Tum nata est et late nimis per orbem vagata illa rationalismi seu naturalismi doctrina, quae religioni christianae utpote supernaturali instituto per omnia adversans, summo studio molitur, ut, Christo, qui solus Dominus et Salvator noster est, a mentibus humanis, a vita et moribus populorum excluso, merae quod vocant rationis vel naturae regnum stabiliatur" 1).

In weinige woorden zegt ons het concilie, waarin de dwaling van het naturalisme bestaat: uitsluiting van de heerschappij van Christus en vestiging van het rijk der zuivere rede of natuur. Een strijd, die op ieder gebied tegen den christelijken godsdienst, als bovennatuurlijke instelling, gevoerd wordt.

Die strijd is ons reeds aangewezen door onzen H. Vader Pius IX z. g. Wij mogen zeggen, dat de 80 stellingen van den *Syllabus* van 1864 ons leeren, hoe ijverig onze H. Vader zich bemoeid heeft, om die dwaling van het naturalisme, naarmate zij zich op dit of dat gebied vertoonde, te veroordeelen:

Het opschrift van § I luidt: *Pantheïsme, Naturalisme en volstrekt Rationalisme.*

En de derde veroordeelde stelling wordt aldus opgegeven:

„De menschelijke rede, met algeheele terzijdestelling van God,

---

1) „Toen is ontstaan en al te ver door de wereld verspreid die leer van het rationalisme of naturalisme, welke onder allerlei opzichten strijdende tegen den christelijken godsdienst, als zijnde eene bovennatuurlijke instelling, met veel inspanning er naar tracht, om Christus, die alleen onze Heer en Verlosser is, van den menschelijken geest, van het leven en de zeden der volken uit te sluiten en het rijk, gelijk zij het noemen, der zuivere rede of natuur te vestigen.

beslist alleen over waar en valsch, goed en kwaad, zij is zich zelve tot wet en uit hare eigene natuurlijke krachten genoegzaam, om voor het heil van menschen en volken te zorgen".

Het opschrift van § II is: *Gematigd Rationalisme.*

Wij halen slechts aan stelling XI en XIV:

„*De Kerk moet, wel verre van de wijsbegeerte ooit terecht te wijzen, hare dwalingen veeleer gedoogen, en het aan haar overlaten, dat zij zich zelve verbetere*".

„*Men moet de wijsbegeerte behandelen zonder eenige acht te slaan op de bovennatuurlijke openbaring*".

Wij zullen onze aanhalingen niet verder voortzetten, om aan te toonen, hoe iedere veroordeelde stelling in het naturalisme of rationalisme gegrond is.

De schrijver van *El liberalismo es pecado* 1): *Het liberalisme is zonde*, toont ons aan, hoe het liberalisme en evenzeer het naturalisme en rationalisme alle ketterijen in zich bevat:

„Men kan het liberalisme (naturalisme) beschouwen als *leer* en als *daad.*

Als *leer* is het eene zware zonde tegen het geloof, want wat het leert is *ketterij.* Wie zijn *ketters?* Ketters zijn zij, die met hardnekkigheid eene of andere leering der Kerk verwerpen. Nu dan, het leerstellig naturalisme begint met de ontkenning der kerkelijke leerstukken in het algemeen en vervolgens ontkent het die ieder in het bijzonder.

Het ontkent die *in het algemeen*, wanneer het leert of veronderstelt de absolute onafhankelijkheid der individueele rede in het individu, en der sociale rede of het openbaar criterium in de maatschappij.

Wij zeggen *leert* of *veronderstelt*, omdat het soms gebeurt, dat men in de afgeleide gevolgen het beginsel niet affirmeert; maar in dit geval is het verondersteld of aangenomen.

Het ontkent de absolute jurisdictie van Jesus Christus God over

---

1) Barcelona, Librária y Typografia Catolica, Pino 5. Ook in het Fransch vertaald en uitgegeven: Paris, Retaux-Bray, Rue Bonaparte, 82.

de individu's en de maatschappijen, en bijgevolg ontkent het ook de gedelegeerde jurisdictie, welke het zichtbaar Hoofd der Kerk van God ontvangen heeft over allen en ieder der geloovigen van welken stand of rang ook.

Het ontkent de noodzakelijkheid der goddelijke openbaring en de verplichting voor ieder mensch om die aan te nemen, indien hij zijn laatste einde wil bereiken.

Het ontkent de formeele beweegreden van het geloof, namelijk het gezag van God die openbaart, alleen die waarheden der geopenbaarde leer aannemende, welke 's menschen beperkt verstand kan begrijpen.

Het ontkent het onfeilbaar leeraarsambt der Kerk en des Pausen en neemt bijgevolg de leeringen, gedefiniëerd en geleerd door dat gezag, niet aan.

Na deze algemeene ontkenning, ontkent het liberalisme (naturalisme) ieder leerstuk geheel of gedeeltelijk, naardat de omstandigheden het in strijd brengen met het rationalistisch oordeel. Zoo b.v. ontkent het het geloof aan het Doopsel, als het leert of veronderstelt de gelijkheid der eerediensten; het ontkent de heiligheid van het huwelijk, als het de leer van het zoogenaamde burgerlijk huwelijk vaststelt; het ontkent het oppergezag van den Roomschen Paus, als het weigert om zijne officiëele bevelen en onderrichtingen als wetten aan te nemen, ze onderwerpende aan een *exequatur*, niet om, zooals weleer, zich van de authenticiteit te verzekeren, maar om den inhoud te beoordeelen.

Zal men dan niet zeggen, dat het liberalisme in de orde der ideeen de absolute dwaling is?"

Zoo oordeelt Don Felix Sarda y Salvany in zijn werkje *El liberalismo es pecado* over het liberalisme, dat niets anders is dan het naturalisme of rationalisme.

Het naturalisme bevat in zich alle dwalingen; het ontkent de bovennatuurlijke orde, als in de wereld en voor de wereld bestaande, bijgevolg Christus en Zijne Kerk als *bovennatuurlijke instelling*, waaraan ieder mensch zich moet onderwerpen. Wat de Joden aan Pilatus toeriepen, toen hij, hun Jesus toonende, zeide:

„Ziedaar uw koning": „*Wij hebben geen koning dan den keizer; wij willen niet dat deze over ons heersche*", datzelfde zegt in onze dagen het naturalisme.

Niet dit of dat gezag heeft het Protestantisme en de moderne wetenschap verworpen, maar alle gezag; zooals weleer zoo duidelijk in *De Katholiek* is aangetoond 1). Hebben wij den Hoogleeraar Kuenen niet hooren verkondigen, dat het supranaturalisme slechts eene gedachte, eene meening is, waaraan geene werkelijkheid beantwoordt; eene menschelijke uitvinding, waarvan in de bestaande orde geen grond te vinden is? En heeft de Hoogleeraar Scholten niet getracht te bewijzen, dat het in de beginselen der Reformatie lag, het supranaturalisme der oude moederkerk op te heffen 2)?

Maar, zal wellicht iemand vragen, wat hebben wij, Katholieken, daarmede te maken? Wij immers ontkennen noch de bovennatuurlijke orde, noch het gezag der Kerk? Die zulke leeringen volgen kunnen niet meer als kinderen der Kerk beschouwd worden.

Het Vaticaansch concilie antwoordt:

„Toen deze goddeloosheid overal heerschte, gebeurde het ongelukkig, dat velen ook uit de kinderen der katholieke Kerk van den weg der ware godsvrucht afweken en dat in hen, bij langzame vermindering der waarheden, de katholieke zin verzwakte. Want door de verschillende en vreemde leeringen afgeleid, werden zij bevonden, natuur en genade, menschelijke wetenschap en goddelijk geloof verkeerdelijk vermengende, den echten zin der leerstukken, welke onze H. Moeder de Kerk leert en houdt, te bederven en de ongeschondenheid en oprechtheid des geloofs in gevaar te brengen".

Wij leven als in een bedorven atmosfeer en, zonder

---

1) Men zie Dl. XXXV en XXXVI. 2) Zie *De Katholiek*, Dl. LIV.

het te willen of te weten, ademen wij de pestlucht in, die ons ziek maakt en in gevaar brengt slachtoffers te worden van het naturalisme.

Neen uit de Kerk is die dwaling niet voortgekomen. De Kerk is de altijd ongeschondene moedermaagd, bij wie geen dwaling ingang kan vinden; de kolom en de grondvest der waarheid. Zij bezit de onfeilbare belofte, dat de poorten der hel haar niet zullen overweldigen. Zij is door God gesteld tot moeder en leermeesteres der volken, en daarom houdt zij niet op hare stem te verheffen om de katholieke waarheid te leeren en te beschermen en de verkeerde leeringen te verwerpen. Wie haar hoort en gehoorzaamt behoeft niet voor afdwaling te vreezen.

„Maar — zegt Mgr. Pie — door een dier ongerijmdheden, waaraan de menschelijke geest onderhevig is, zijn er menschen, die zonder in het minst te twijfelen aan het goddelijk karakter van het Christendom, leeren, dat het gezag van Jesus Christus, het gezag Zijner leer, Zijner wet, Zijner Kerk ophoudt bij den drempel van het openbare leven der Christenen".

Met andere woorden: hebben de Christenen zich niet door het naturalisme laten misleiden, er zijn er en wel velen, die het *politiek naturalisme* geleerd en gevolgd hebben.

Nadat wij dus gezien hebben, wat het naturalisme is, zullen wij overgaan tot de beantwoording der vraag:

Wat is het politiek naturalisme?

Het philosophisme, zegt Mgr. Pie, zou niet zoo zeer te vreezen en zoo verderfelijk zijn, indien het zich alleen tot verstandelijke beschouwing bepaalde, maar het poogt met alle kracht buiten dat gebied te treden en zich van het bestuur der menschelijke zaken meester

te maken. De naturalistische dwaling, vol eerzucht, vergenoegt zich niet met de bijzondere personen te beheerschen, zij wil de wet der staten worden, het regelend beginsel van de moderne maatschappij. Uit de boeken en redevoeringen poogt zij zich in de constituties en wetten der staten te vestigen. Het gebouw van het philosophische naturalisme zoekt zijne bekroning in het politiek naturalisme. Wat is politiek naturalisme?

„Politiek naturalisme — antwoordt Mgr. Pie — noem ik het systeem, volgens hetwelk het burgerlijke en maatschappelijke alleen tot de menschelijke orde behoort en in geen betrekking en afhankelijkheid is tot de bovennatuurlijke orde."

En daar, gelijk wij weten, de bovennatuurlijke orde door de christelijke Kerk op den bijzonderen mensch en de maatschappij is en wordt toegepast, en de natuur door de christelijke Kerk alleen tot de bovennatuurlijke orde kan verheven worden: zoo vinden wij het politiek naturalisme duidelijk en kort uitgedrukt in de 55e der veroordeelde stellingen van den *Syllabus:*

„*De Kerk moet van den Staat en de Staat van de Kerk gescheiden worden*".

Zien we nog, hoe onze H. Vader Pius IX z. g. in de Encycliek *Quanta cura* van 8 December 1864, waarmede de *Syllabus* werd afgekondigd, ons met het *politiek naturalisme* bekend maakt en daartegen waarschuwt:

„Want gij weet zeer wel, Eerwaardige Broeders, hoe er in onzen tijd niet weinigen gevonden worden, die, het goddelooze en ongerijmde beginsel van het *naturalisme*, gelijk zij het noemen, op de burgerlijke samenleving toepassend, durven leeren: *dat*

de beste regeling der openbare maatschappij en de burgerlijke vooruitgang volstrekt vorderen, dat de menschelijke maatschappij ingericht en bestuurd worde zonder eenige acht te slaan op den godsdienst, even als of deze niet bestond, of althans zonder eenig onderscheid tusschen den waren godsdienst en de valsche godsdiensten te maken".

En laten wij wel opletten, hoe onze Heilige Vader het beginsel van het naturalisme *goddeloos* en *ongerijmd* noemt, om ons des te beter daartegen te waarschuwen en te beveiligen.

Waarom wordt het politiek naturalisme verkondigd als *scheiding* van Kerk en Staat? Omdat *alle* staten min of meer met de Kerk of godsdienst *vereenigd* zijn, vooral de christelijke staten. Immers de christelijke Kerk heeft steeds hare heilrijke macht, krachtens de instelling en het bevel van haren goddelijken Stichter, jegens ieder mensch in het bijzonder en jegens de natiën, volken en vorsten uitgeoefend en zal die tot aan het einde der eeuwen uitoefenen 1). Scheiding van *sacerdotium* en *imperium*, scheiding van Kerk en Staat, is een uitvindsel van den nieuweren tijd, onbekend in de geheele geschiedenis en daarom reeds meer dan verwerpelijk.

De grondslag van iedere maatschappij, van iederen Staat is de godsdienst. *Non est potestas nisi a Deo.* Een Staat, die God niet erkent als den oorsprong van zijn bestaan en zijn gezag, is geen Staat; dat wil zeggen: staat niet, omdat hij zonder vasten grond is.

En dit geldt te meer in den christelijken tijd; nu de Stichter der Kerk haar het bevel heeft gegeven: „*Gaat en onderwijst alle volken, hen doopende in den*

1) Zie Encycliek *Quanta cura.*

naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes, en leert hen onderhouden al wat Ik u bevolen heb". En te voren had Hij gezegd: „*Mij is alle macht gegeven in hemel en op aarde*", en krachtens die macht zond Hij Zijne Kerk uit. En tot nu toe heeft de Kerk getrouw hare zending volbracht, leerende en doopende en besturende volgens Christus' leer en wet, niet slechts de bijzondere personen, maar de volken.

En al zijn die natiën tegen de Kerk opgestaan en afgevallen, in datgene wat zij nog van het Christendom behouden hebben, is nog altijd hunne kracht.

De menschelijke maatschappij heeft behoefte aan verlossing, regeling en heiliging en — gelijk in *De Katholiek* vroeger is aangetoond 1) — dit wordt haar gegeven door Christus en Zijne Kerk, en buiten Christus en Zijne Kerk bestaat noch verlossing, noch regeling, noch heiliging.

De ééne menschheid, in verschillende volken verdeeld, die afdwalende van de waarheid ook den éénen God in vele goden verdeelden, zoodat ieder volk zich zijn eigen god vormde, is weder tot den éénen God en tot het ééne Hoofd teruggebracht door den Godmensch en Verlosser Jesus Christus. Maar daar het onderscheid tusschen de volken bleef bestaan, en die ééne menschheid onder één Hoofd eene op zichzelf staande maatschappij moest vormen, onderscheidde de godsdienstige maatschappij zich van de bestaande maatschappijen, waarin de volken verdeeld waren, en, alle afgoden ver-

---

1) Men zie: *De taak des Christendoms in betrekking tot de maatschappij*, Dl. XLVII, XLIX, L, LI, LII.

nietigende, vereenigde de Kerk alle volken onder het Hoofd Christus, in de aanbidding, de vereering en den dienst van den éénigen waren God. Maar daardoor scheidde de Kerk zich niet van den Staat, noch de Staat van de Kerk, maar bleef op het innigste daarmede vereenigd.

Zouden wij het wellicht duidelijker aldus kunnen voorstellen? De menschen zijn in betrekking tot God en tot elkander. Aan beide betrekkingen moeten zij beantwoorden, om aan hunne bestemming te voldoen. Die twee betrekkingen worden in het Christendom vervuld door ééne deugd, de goddelijke deugd der liefde, de charitas. Die deugd der liefde is zoozeer ééne deugd, dat de Apostel de volmaaktheid nu eens stelt in de liefde tot God en dan weder in de naastenliefde: „*Indien iemand zegt*, aldus de H. Joannes (I, IV, 20), *ik heb God lief en zijnen broeder haat, die is een leugenaar: want die zijnen broeder niet liefheeft, dien hij ziet, hoe kan hij God liefhebben, dien hij niet ziet? En wij hebben van God dit gebod, dat die God liefheeft, ook zijnen broeder moet liefhebben*". Beide betrekkingen zijn zoo één, dat ze niet kunnen gescheiden worden. Voldoet de mensch niet aan de goddelijke liefde, dan kan hij ook niet voldoen aan de broederliefde.

En daar de dienst van God door en in de Kerk, door en in vereeniging met het Hoofd Christus, geschiedt, moet de Staat met de christelijke Kerk vereenigd zijn, om haar doel, de voltooiing der naastenliefde te bereiken. Vandaar zeide Christus (Luc. XI, 23): „*Die niet met Mij is, is tegen Mij; en die niet met Mij vergadert, verstrooit*".

Het heeft in den strijd, welken het Christendom steeds met de volken te voeren heeft, niet ontbroken aan pogingen, om de oude nationale godsdiensten zoo mogelijk te herstellen. Dat doel heeft vooral het Protestantisme nagestreefd door invoering der *Staats*-godsdiensten. Zoo hier, zoo in Duitschland, zoo in Engeland. En naar hetzelfde streeft het Grieksche schisma. Doch al die pogingen zijn ijdel gebleken. De scheiding van de eenheid der Kerk van Christus eindigt in ongodsdienstigheid. Het tijdelijk gezag, de plaats van Christus innemende, kan noch de waarheid, noch de genade, die door Christus zijn, bewaren of mededeelen. Het godsdienstig leven moet kwijnen en vergaan, waar de éénheid met het Hoofd verbroken is. „Ik ben de wijnstok, gij de ranken", en „een afgesneden rank kan uit zichzelve geen vruchten voortbrengen". Een Staat zich scheidende van de Kerk, gaat zijn ondergang te gemoet, terwijl de godsdienst hem voor ondergang bewaart.

Zoo zegt de Bonald, dat de constitutie van Polen moest leiden tot verdrukking van den mensch en die van Turkije tot ontbinding van den Staat.

Beide gevolgen zouden niet uitblijven... „si l'oppression de l'homme n'était temperée en Pologne par l'influence de la religion chrétienne et la dissolution de l'État retardée en Turquie par l'influence de la religion mohamétane; car le culte même le moins raisonnable, par cela seul qu'il consacre dans la société une idée quelconque de souveraineté divine, donne toujours de la force au pouvoir public, selon la judicieuse remarque de M. Bossuet, en parlant du paganisme.

Wilt ge nog een ander getuigenis?

Mgr. Pie zegt: dat in Engeland de uitgebreidste vrijheden,

soms de uiterste, mogelijk zijn geworden, juist door het tegenwicht, dat zij vinden, en door de zwaarte, welke het land bezit in zijne godsdienstige instellingen en in hetgeen nog van den christelijken godsdienst is overgebleven.

Daar het gezond verstand dit gereedelijk inziet, gaan allen niet even ver in de toepassing van het naturalistische beginsel op de burgerlijke maatschappij. Men onderscheidt drie graden of trappen, die echter niet altijd geheel zuiver gevonden worden, maar hoe gewijzigd ook ieder op zijne wijze het politiek naturalisme in de maatschappij invoeren.

De eerste en uiterste graad leert, dat er geen macht is, noch in den hemel, noch op aarde, die boven of zelfs gelijk zoude zijn aan die van den Staat. De Kerk is in den Staat en hangt geheel van den Staat af. Ter verduidelijking dienen hier de 19e en 20e stelling, in den *Syllabus* veroordeeld:

„De Kerk is geene ware en volmaakte, geheel vrije maatschappij, en zij bezit geene eigene en blijvende, haar door haren goddelijken Stichter verleende rechten; maar het komt der burgerlijke macht toe te bepalen, welke de rechten zijn der Kerk, en welke de grenzen, waarbinnen zij die rechten kan uitoefenen".

„De kerkelijke macht moet haar gezag niet uitoefenen zonder verlof en toestemming der burgerlijke regeering".

De tweede graad, meer gematigd, heeft tot formuul: de vrije Kerk in den vrijen Staat; Staat en Kerk zijn beiden op zich *geheel* onafhankelijk; Kerk en Staat moeten gescheiden worden. Van die meer gematigde meening vindt men de veroordeeling in de 55e stelling van den *Syllabus*:

„De Kerk moet van den Staat en de Staat van de Kerk gescheiden worden".

Uit deze valsche beginselen vloeien noodzakelijk velerlei valsche gevolgtrekkingen voort, welker veroordeeling men in de overige stellingen van den *Syllabus* kan nalezen.

De derde graad, het zoogenaamde liberaal-katholicisme of katholiek-liberalisme — omdat men *katholiek* en *liberaal* te gelijk wil zijn en de onderwerping van de Kerk aan den Staat van den eersten graad en de absolute scheiding van den tweeden verwerpt — is zeker het moeilijkste te formuleeren. Men kan het in deze weinige woorden samenvatten: de Kerk moet zich regelen naar den tijd en de omstandigheden. Hier vindt de 80e stelling van den *Syllabus* hare toepassing:

„De Kerk kan en moet zich met den vooruitgang, het liberalisme en de moderne beschaving verzoenen en verstaan".

Geen van deze drie graden kan de Kerk goedkeuren. De eerste onderwerpt de bovennatuurlijke orde (de Kerk) aan de natuurlijke (den Staat); de tweede maakt de natuurlijke orde geheel onafhankelijk van de bovennatuurlijke, als waren de bovennatuurlijke gaven niet aan de natuur tot hare voltooiing en verheffing geschonken; de derde zou verlangen, dat de bovennatuurlijke orde zich zoude *regelen* naar de natuurlijke en niet de natuurlijke naar de bovennatuurlijke.

Men behoeft deze drie graden slechts nauwkeurig te overwegen, om in te zien, hoe terecht door onzen H. Vader Pius IX z. g. het beginsel van het naturalisme *goddeloos* en *ongerijmd* genoemd wordt. Men wil de orde omkeeren, den onderdaan tot souverein, het uitwerksel tot oorzaak en het einde tot begin maken.

Maar evenmin als de mensch zich kan scheiden van God, al zegt hij: ik besta, ik leef, ik werk door mij zelven, ik doe alles en God niets — omdat hij toch in alles afhankelijk blijft van God, den Schepper, Heer en Bestierder van al wat bestaat — evenmin kan de menschelijke maatschappij zich aan de macht van Christus, aan wien alle macht zoo in den hemel als op de aarde gegeven is, onttrekken. Die zon, eens opgegaan, dat licht, dat allen mensch verlicht, komend in deze wereld, gaat niet meer onder. Die zijne oogen sluit voor dat licht en zich door dat licht niet wil laten leiden, wandelt in de duisternis; maar die Christus volgen wandelen niet in de duisternis, maar in het licht. Dat licht moesten de Apostelen en moet de Kerk voor alle tijden en alle plaatsen ontsteken: „*Gij zijt het licht der wereld*".

De toestand der volken hangt dan ook af van hunne betrekking en vereeniging met Christus en Zijne Kerk. Die Christus nog niet kennen zijn barbaren en verwilderde volken. Wat zullen zij zijn, die het juk van Christus en Zijne Kerk afschudden en door zich willen doen, wat zij slechts door Christus kunnen?

Als Bismarck zegt, dat Duitschland geene macht boven zich erkent dan God, dan moge hij wel bedenken, dat al zijne macht van millioenen geoefende manschappen met hunne verderf brengende wapenen hem niet zal baten tegenover die hoogere macht, die hij nog wel schijnt te erkennen, maar niet schijnt te willen dienen. Niemand heeft macht dan hij, aan wien God de macht geeft. *Non est potestas nisi a Deo.*

Het eeuwfeest van den opstand der Fransche natie tegen de Kerk en tegen het gezag van den Staat zal weldra gevierd worden. De godsdienst werd vernietigd; de koning stierf op het schavot; de straten werden geverfd door het bloed van adel en geestelijkheid; kerken, kloosters, kasteelen en wat niet al meer werd vernield en door de vlammen verteerd. Een nieuwe schepping zoude uit de puinhoopen verrijzen door menschelijke macht zonder erkenning en hulp der goddelijke macht. „Et nunc reges intelligite, erudimini, qui judicatis terram". Frankrijk, het machtige Frankrijk, staat daar tot een les en waarschuwing voor vorsten en volken. Napoleon I zoude het beproeven buiten God: hij viel. Karel X werd verjaagd. Louis Philippe, de wijze Salomon, stierf in ballingschap. En wat heeft de republiek van 48, wat het keizerrijk van Napoleon III, wat de republiek van Thiers, van Mac Mahon, van Grévy gebaat? Niets. Frankrijk is steeds dieper gezonken en zal steeds dieper zinken en wellicht uit de rij der volken verdwijnen, als het niet terugkeert tot God, tot Christus en Zijne Kerk, aan wie het zijne grootheid te danken heeft.

En geen volk meene macht genoeg te bezitten, om zich tegen Christus en Zijne Kerk te kunnen verzetten. In de stoffelijke orde staat God aan den mensch eene bijna onbeperkte heerschappij toe, gelijk wij lezen in Genesis I, 28: „*En God zegende ze* [de menschen] *en sprak: groeit aan en vermenigvuldigt u en vervult de aarde, en maakt haar aan u onderdanig, en heerscht over de visschen der zee en over het gevogelte des hemels en over alle dieren, die zich op aarde bewegen*".

Maar in de zedelijke en maatschappelijke orde mag de mensch niet vrij heerschen, en naar willekeur regelen. Daar heet het (Prov. VIII, 15): „*Door Mij regeeren de koningen en verordenen de wetgevers wat recht is. Door Mij heerschen de vorsten en verordenen de machtigen gerechtigheid*". En in het nieuw verbond? Daar heeft de *Vader* alle macht aan Zijnen menschgeworden *Zoon* gegeven, en deze gaf die macht aan Zijne *Kerk* (Matth. XXVIII, 18): „*Aan Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde! Gaat dan en onderwijst*" *enz.* En men zou die woorden als niet gesproken en niet geschreven willen beschouwen!

Het politiek naturalisme is de poging om zich aan die macht van Christus en Zijne Kerk te onttrekken en, gelijk onze H. Vader Pius IX zeide, de menschelijke maatschappij in te richten en te besturen zonder eenige acht te slaan op den godsdienst, even alsof deze niet bestond. Is dat mogelijk? Indien wij zien, welke pogingen daartoe aangewend worden, en als wij daarbij vernemen, wat de moderne wijsheid ons verkondigt omtrent de noodzakelijkheid der scheiding van Kerk en Staat, dan zijn wij wel genoodzaakt te veronderstellen, dat zij voor zich van de *mogelijkheid* overtuigd zijn. Ik zeg de *mogelijkheid;* want als we naar de werkelijkheid zien, dan moeten wij bekennen, dat sedert het bestaan dezer wereld een staat of burgerlijke maatschappij zonder godsdienst nergens gevonden, nooit gezien is.

We zouden hier kunnen toepassen, wat Professor Virchow ons onlangs omtrent het Darwinisme mededeelde. In theorie, zeide hij, was hij het eens met zijn

vriend Darwin, maar dit moest hij bekennen, dat tot nu toe geen enkel feit ter bevestiging dier theorie gevonden of aangebracht was.

Waarheid en feit zijn zoo noodzakelijk verbonden, dat er zonder feit geen waarheid kan zijn. Wat immers is waarheid, dan het feitelijke, opgenomen in den geest? Vandaar, dat de valsche wetenschap, evenzeer als de ware, zonder feiten niet kan bestaan, en, wanneer zij niet op feiten steunt, feit tracht voort te brengen, zooals in het politiek naturalisme. Het onderscheid tusschen ware en valsche wetenschap bestaat echter daarin, dat de ware wetenschap op werkelijke feiten, de valsche op verzonnen of vervalschte feiten steunt, en daardoor de menigte tracht te misleiden.

Het is genoeg bekend, welke belangrijke rol de *mogelijkheid* in de moderne valsche wetenschap speelt. Onbekende wetten, onbekende oorzaken, onbewezen veronderstellingen, scheiding van wat niet te scheiden is, vermenging en vereenzelving van hetgeen onderscheiden is, dat zijn de kunstgrepen, waarvan de dwaling zich bedient, om de waarheid te bestrijden.

Zoo verkondigde de Voorzitter der Eerste Kamer, op 14 Juli 1886, dat het volk moest worden bestuurd, geregeerd en ontwikkeld naar de regelen, die „*door het verstand en de wetenschap worden voorgeschreven*". *Het verstand* en *de wetenschap*, twee zuivere abstracties, die geen van beide op zichzelve bestaan. Hoe zal het niet bestaande eenige werkelijkheid voortbrengen? Waar zullen wij *het* verstand en *de* wetenschap moeten vinden?

Terecht noemt onze H. Vader Pius IX het beginsel

van het naturalisme *goddeloos en ongerijmd* 1). En Paus Gregorius XVI noemt *waanzinnigheid* de meening, dat vrijheid van geweten en van godsvereering het eigen recht is van ieder mensch 2). Maar, zoo vraagt men, hoe is het mogelijk, dat goddelooze en ongerijmde, dat waanzinnige als hooge wijsheid te verkondigen en te trachten, om de burgerlijke maatschappij daarnaar te regelen? Die mogelijkheid is niet te verklaren dan door de heerschappij der dwaling. Onze H. Vader Leo XIII heeft herhaaldelijk er op gewezen, hoe wij den oorsprong der thans heerschende dwalingen moeten zoeken in den afval der zestiende eeuw. En reeds in 1859 werd in *De Katholiek* 3) aangetoond, hoe thans alles geprotestantiseerd wordt en wij in eenen zeer protestantschen tijd leven.

Zeker niet aanstonds heeft men het beginsel, door Luther verkondigd, dat men de bovennatuurlijke orde van de natuurlijke scheiden moest als dag en nacht, als hemel en aarde enz. op de bestaande orde kunnen toepassen. De Staat was godsdienstig en de Hervorming, even als iedere dwaling krachteloos en machteloos in zich, had behoefte aan de staatsmacht, om zich te kunnen vestigen. Men verklaarde de vorsten tot opperbestuurders der Kerk. En nu nog beroept zich daarop de Duitsche keizer, en koningin Victoria versiert zich nog met de stola, ten bewijze van haar kerkelijk oppergezag. *Cujus regio illius religio*, zoo werd de leuze, en het volk veranderde van godsdienst met zijnen vorst.

Maar het vrije onderzoek kreeg de overhand en ont-

---

1) Encycl. *Mirari vos.* 2) Encycl. *Quanta cura.*

3) Dl. XXXVI, blz. 129 vv.

wikkelde de protestantsche beginselen. Voor de vervolging trad de verdraagzaamheid in de plaats, en aan de Katholieken werd in protestantsche staten langzamerhand de zoolang geweigerde vrijheid geschonken.

Datzelfde beginsel werkte voort en deed het eigenlijke beginsel der Hervorming duidelijker uitkomen, dat godsdienst eene private, individueele zaak is, waarmede geen Staat iets te maken heeft; dat er eigenlijk geene protestantsche Kerk bestaat. En hoe zoude men ook een Staat kunnen verplichten een godsdienst te hebben, waar men aan ieder individu de vrijheid toekent, om zich een godsdienst naar willekeur te kiezen of te maken? Wat men echter zoude willen is, dat ook de Katholieken en de katholieke Kerk datzelfde beginsel zouden erkennen. Men schrijft het daarom in de staatswetten en houdt niet op te roepen: scheiding van Kerk en Staat.

Als men echter goed toeziet, zal men duidelijk kunnen ontwaren, dat de grootste begunstigers en verspreiders van dat beginsel zijn de Joden. En men begrijpt gemakkelijk met welke bedoeling: „Nolumus hunc regnare super nos"; den Christus willen zij niet als Koning erkennen; zij kruisigden Hem. Tot straf zijn zij onder alle volken en vooral onder de christelijke volken verspreid, om dien Koning te dienen, niet uit vrijen wil, maar uit dwang. Is het te verwonderen, dat zij uit de staatswetten al wat christelijk is willen verwijderen en, zoo zij kunnen, den Christen aan den Jood onderwerpen?

Maar al blijkt het mogelijk, dat dergelijke theorie in het Christendom verkondigd wordt, verwerkelijkt kan die nooit worden. De eenheid van het menschelijke ge-

slacht is Christus; al wat in den hemel en op aarde is moet in Christus hersteld worden, tot het Hoofd worden terug gebracht (Eph. I, 10). En daartoe blijft Zijne onvergankelijke Kerk steeds werkzaam.

Kon men die Kerk vernietigen! Maar zij heeft de belofte, dat de poorten, d. i. de machten der hel niets tegen haar vermogen, en zoo blijft Christus gisteren, heden en in alle eeuwigheid. Waartoe anders bestaat ook de bovennatuurlijke orde dan om aan de natuur het bovennatuurlijke leven, waaraan zij behoefte heeft en dat zij nooit in en uit zich kan bezitten, mede te deelen? „Veni, ut vitam habeant et abundantius habeant".

En daarom verlangt onze H. Vader Leo XIII van de Katholieken, die aan de staatszaken deelnemen: dat zij niet alleen niet goedkeuren wat in dezen tijd in de regeling der staten minder betamelijk is, maar dat zij in al de aderen van het staatslichaam, als een allerheilzaamst sap en bloed, de wijsheid en kracht van den katholieken godsdienst instorten. Hoe meer men den Staat van God en de Kerk wil scheiden, des te meer moeten de Katholieken hem met God en de Kerk vereenigd houden en vereenigen. De tegenwoordige staatsgod is minder te vreezen dan de afgoden der Heidenen. En al ware hij meer te vreezen en geweldiger, zouden wij ons onze voorvaderen ontrouw toonen, die goed en bloed ten offer brachten en daardoor de maatschappij verlost en gered hebben?

Gewichtige taak in onze dagen voor alle katholieke kiezers en katholieke gekozenen: te behouden wat nog behouden kan worden, en te herstellen wat reeds

mocht vernield zijn. Wij, Katholieken, zijn immers overtuigd, dat er voor de maatschappij geen behoud is, dan door en in Christus en de Kerk. Waarom zouden wij die overtuiging niet uitspreken en trachten de dwalenden daartoe terug te brengen? Hebben wij niet dezelfde vrijheid om de waarheid te verkondigen, die zij zich aanmatigen, om de dwaling ingang te doen vinden? Indien zij de heerschappij van Christus durven verwerpen, laten wij de heerschappij van den staatsgod verwerpen, en het niet als iets onverschilligs beschouwen, of wij dien staatsgod dienen of niet.

Al wat dient om de heerschappij van God en Christus in den Staat te vernietigen, moet voor den Katholiek een gruwel zijn; overtuigd als hij moet wezen, dat de eindelijke overwinning daar is, waar Christus is.

C. L. Rijp.

VERSCHEIDENHEDEN.

IETS OVER HET SLOT TE BATENBURG.

Godt is mijn Horen,
Bat en Borgh.

Wie heden ten dage een bezoek brengt aan de overblijfselen van het eenmaal zoo trotsche kasteel van Batenburg, aanschouwt een alledaagsch tooneel. Geen weelderige natuur van een bekoorlijk landschap omtooit de sombere ruine met een dichterlijk waas, geen welbespraakte cicerone voert den weetgierigen bezoeker door verbrokkelde bogen en ledige vertrekken, ten einde de namen van beroemde staats- en krijgslieden of dichters op den half verweerden steen of het loshangend behangsel aan te wijzen. De tooverpen van een Walter Scott, de weemoedig ruischende harp van Uhland, Hofdijk of Beets, het penseel van onzen eenigen Koekkoek is hier onontbeerlijk om een poëtische verve te geven aan de schildering van dezen prozaïschen aard- en steenhoop.

Wat dan wel het oog ontmoet?

Breede muurstompen als die der vervallen kapellen van Sint-Antonius te Keenth en Sint-Wilbert te Overasselt, muurbrokken, waarop ternauwernood het spichtig gras een wortelken schiet. Aan de binnenzijde van den flauw begrensden steenen veelhoek een tuintje met moesgroenten, een plekje aardappelen; eenige bessenpolletjes en wat vruchtboomen houden de eerewacht bij den vermaarden waterput van den onsterflijken H. Willebrordus. Daarbuiten ligt een breede, ondiepe, langzaam toegroeiende gracht met drabbig water en eendenkroos. Ziedaar, lezer! wat vijftien eeuwen ons hebben nagelaten van een vorstelijk paleis, het vermolmde wrakhout gelijk van het

Oud-Hollandsch zeekasteel, dat zoo kranig langs den oceaan zwierde en koninkrijken en volkeren de wet voorschreef. Deze armoedige, tot somberheid stemmende bouwval bleef over als de luttele herinnering aan Kelten, Batavieren, Romeinen, Frankische vorsten; aan de Heiligen Willebrordus, Lambertus, Plechelmus, Werenfridus en Wiro; aan den onsterflijken keizer Karel den Groote; aan de deftige, heldhaftige, weelderige en van de Moederkerk afgevallen geslachten van Bronkhorst, Batenburg en Imbyze,

„Geslachten, die hun wapenschilden
Met hooge borst ten hemel tilden,
Door arendsneb of leeuwenklauwen
Of reuzenvuisten vastgehouen".

Waar thans bij vallend duister de steenuil zijn klagend krassen doet hooren, weerklonken eertijds de zoete tonen van mandoline of harp, door de elfenvingeren eener vorstelijke jonkvrouw bespeeld. Waar nu het getater van plassende eenden in lies en riet het oor vermoeit, zong in de grof gesmade, dichterlijke middeleeuwen het eerste christenvolk der Nederlanden zijne, en nog onze, gloedvolle kerkhymnen, bruischte het lied der troubadours, lief en leed vermeldend van den onversaagden en vroeg gesneuvelden zoon van Batenburg, den kruisvaarder. Daar verhaalde de gastvrij ontvangen en uitgeruste pelgrim aan het hoogdeftig gezelschap in de feesthalle van zijne zwerftochten door Spanje en Germanje, van het heilrijk en kunstvol Rome; daar schetste hij de wonderdadige genezingen van het *feu sacré* (Sint-Antoniusvuur of zwarte pest) te Didier de la Mothe in Dauphiné of op Den-Hauw bij Kleef. Alles wat menschen binnen deze muren hebben beleefd; de vroolijke gezichten, welke door de smalle en sierlijk gekleurde vensters hebben uitgezien; de forsche schildwachten, langs de kanteelen dier torens op en neer stappend; de stemmen van vreugd en rouw, van gramschap en troost, van blijdschap en wanhoop, welke door die oude, breede zalen hebben weerklonken; de bruiloftsoptochten en lijkstaatsies, welke door die wijde poort zijn getogen; het

verbazend nieuws, thans een oude bijna vergetene overlevering, dat bij dien grooten schoorsteen werd verteld; de eerwaardige gestalten, welke in den bijkans vermolmden armstoel hebben gerust; de vroolijke, dartele kinderen, welke in die ouderwetsche wieg in slaap zijn gezongen — dat alles, van binnen en van buiten, mag geheel veranderd en verdwenen zijn, toch heeft de tijd op die woonplaats van een beroemd geslacht een onuitwischbaren stempel gedrukt. Al het schoone is voorbijgegaan. De wind fluit door de puinen, als de machtige adem des doods, die alles ter neder heeft geworpen, hoe reusachtig breed en sterk de fundamenten ook aangelegd waren. Niets bleef overig dan de herinnering in het lied des zangers, de vermelding in oude en onder het stof begraven perkamenten en registers, zelfs de bijzonderheden der voornaamste familie van oud-Gelderland op het Batenburgsch kasteel zijn op jammervolle wijs te loor gegaan 1).

Vermelden wij thans in het kort de lotgevallen van dezen merkwaardigen burcht.

Het kasteel van Batenburg maakte als het ware een levensdeel uit van het even oude stedeke, dat op den rechter Maasoever in de provincie Gelderland ligt, drie en een half uur van Nijmegen en twee uur van de godsdienstige en nijvere gemeente Grave, welbekend als de rustplaats van den onvergeetlijken

1) Erica, gravin van Manderscheidt nam in tweede huwelijk Willem, graaf van Buchan, dien zij volgde naar zijn landgoed in Noord-Schotland. Wederrechtelijk nam zij een groot aantal oorkonden en registers mede, betreffende de baanderheerlijkheid en de familie Batenburg. Erica, in de geschiedenis bekend onder den naam van de „ongemakkelijke dame" huwde de eerste maal met Willem van Batenburg, heer van Stein, overleden te Thorn in 1612. Zij leefde meestentijds in verschil met hare naburen, was een plaaggeest der ingezetenen van Batenburg, en veroorzaakte haar echtgenoot en zijn moeder, Petronella van Praet van Moerkerken, alles behalve genoegen en vrede. Om zich gevoelig te wreken, had zij besloten de familie van haar kostbare archievenschat te berooven. Men zie hierover verder na: *Publications etc. du Limburg*, Tom. VIII en XX.

bekeerling Le Sage ten Broek en door de gestichten der Eerw. Fraters en Zusters voor mannelijke en vrouwelijke blinden.

In welke eeuw deze prachtige bouw werd opgetrokken ligt in het duister. De steen, in den benedenbouw gevonden — waarop in oud-Gothische letters gegrift stond : dat het burchtslot gebouwd was op de grondslagen des tempels van Mars-Victor, anno CCCXXVIJ na de geboorte van Jesus Christus — heeft heel wat pennen in beweging gebracht om te bewijzen, dat niet Nijmegen maar Batenburg de oude stad der Batavieren (*Oppidum Batavorum*) is, waarover reeds Tacitus in zijne werken spreekt.

Hoe groot ook de ijver van den oudheidkundige Smetius geweest is om zijn woonstede Nijmegen voor het *oppidum* te doen doorgaan, toch bekent hij gulhartig, dat de sterkte Batenburg alle andere kasteelen en sterkten dezer landen in oudheid overtreft 1).

Zeker is het, dat Batenburg in het jaar 775, ten tijde alzoo van Karel den Groote, een sterkte wordt genoemd 2), terwijl Mr. Johan van Someren 3), waar hij over de bemuurde steden spreekt ten dage van de Romeinen hier te lande, aldus mededeelt: „Als mede nog tusschen Maes en Wael Batenborgh, soo door sijn doorluchtighe oudtheyt, als door het gevoelen van die gene, die het selvighe meenen van Bato, der Batavieren heyrtochtleyder, ghebouwt en na hem ghenoemt te sijn, ten hoogste aensienlijk".

---

1) Wij verwijzen hier tot nader onderzoek van dezen Gordiaanschen knoop naar Prof. L. G. Visscher's *Handboek voor de Alg. Geschied. der Nederlanden*, bl. 199—206, waar hij de eene gewaagde stelling boven de andere stapelt, zonder evenwel den knoop ontward te hebben. — Van Spaen, *Inleid. tot de Hist. van Gelderland*, Dl. III, bl. 48 vraagt ter snede: „Was er een *Oppidum Batavorum* in wezen? Moet men niet eerder lezen: *oppida Batavorum*, d. i. steden der Batavieren, gelijk Lipsius in zijn overzetting van Tacitus naar een Romeinsch handschrift vermeent?"

2) Zie: *Adriaen van Scrieck*, Lib. XXII, Num. 53.

3) *Herstelde Oudtheyt ofte Beschr. van Batavia*, Nijm. 1657.

Ten einde deze mededeeling wel te begrijpen, dient hier tusschengevoegd, wie toch het heerschap Bato geweest is, dien velen, der zake geheel onkundig, zoo gaarne tot een driemanschap maken: Ravo, Bato en Mego, eigenlijk Megus.

Bato, aldus fluistert de sage, was een fiere koningszoon der dappere Kelten. Om aan den haat zijner heerschzuchtige stiefmoeder te ontkomen, kwam hij vele jaren voor de geboorte des Zaligmakers met een groote menigte volks, zoo mannen als vrouwen, hier te lande. Hij was gehuwd met de dochter van Menapius, die hem naar het kasteel te Megen voerde, van waar hij later weder wegtrok, na zijne krijgsbenden vooruitgezonden te hebben. Na veel reizen en trekken besloot Bato wat meer rust te nemen en zou een vorstelijk slot bouwen, zijn koninklijke afstamming volkomen waardig. Daartoe koos hij de vervallen burcht van Magus — een lustslot ter plaatse, waar nu Nijmegen ligt — van Magus, den machtigsten heerscher der Gallen en zoon van Dis of Samoth. Te diens herinnering schonk Bato het hernieuwd kasteel den naam van *Noviomagum*, d. i. Nieuw- of Nij-Megen. Zijn zoon, Hessus geheeten, moet de plaats zijner geboorte zoo bemind en verfraaid hebben, dat zijne tijdgenooten reeds daaraan den naam van Hessenberg — nog te Nijmegen in leven — hebben geschonken. Dat Bato het slot te Batenburg gebouwd en bemind heeft, behoeft ter nauwernood vermeld 1).

Het latere slot te Batenburg, een juweel van middeleeuwsche bouwkunst, was een ronddeel met vijf zware torens, waarvan er een, vlak tegenover de hoofdpoort, wachtertoren geheeten, boven alle uitstak en reeds op een grooten afstand ge-

---

1) Terwille van den weetgierigen lezer verwijzen wij naar: Alting, *Notit. Germ. Infer.* Amstel 1697. — Van Leeuwen, *Batav. Illustr.* I, 5. — Van Royen, *Antiq. Belgicae* of Nederl. oudtheden, 5e uitg. 1733. — Id. *Hoogd. Oudth.* Amst. 1756. — Wagenaar I, bl. 173, nt. 2. — Brouerius v. Nidek, *Kabinet van Ned. en Kl. Oudth.* Dl. VI, bl. 236.

zien werd. De muren van het gebouw waren zoo buitengemeen dik, dat er hier en daar kamertjes in geplaatst waren. In den zuidertoren vond men het zoogenaamde bidkamertje, reeds elders vermeld 1). Muren en gewelf prijkten in hemelsblauwe tint en gaven in goud beeltenissen te zien en spreuken te lezen, aan de H. Schrift ontleend. Aan het gewelf stond: „Godt is mijn Horen, Bat en Borgh".

De burcht was omringd door een breede, diepe gracht, gelijk er nog te vinden zijn bij de kasteelen van Wychen, Balgooi en Hernen. Een steenen brug met drie bogen gaf toegang. Een viertal kanonnen bewaakten den ingang. Deze, hetzelfde opschrift: „Godt is mijn Horen, Bat en Borgh" dragend, zijn later overgebracht naar de huizing des eigenaars, den Vorst van Bentheim-Steinfurth. Na de brug overschreden te hebben, kwam men door een groote, keurig gebeeldhouwde poort in de vestibule, versierd met beelden in fresco op de muren, waarbij Latijnsche en Fransche verzen. Op een dezer wanden stond ook het welgelijkend (!) portret van den straks vermelden prins Bato, levensgroot, ten voeten uit in vollen krijgsmansdos. Het voetstuk droeg het onderschrift: „*Bato fondateur des Bataves*", terwijl zijn helm was versierd met een opene droogscheerdersschaar — thans nog het wapen der gemeente Batenburg — met het randschrift: „*Pour ronger les ails aux Romains*" 2). Onder de groote menigte zalen en vertrekken, die het gebouw bevatte, was vooral opmerkenswaardig de ridderhalle of wapenkamer, voorzien van alle mogelijke werktuigen, waarmede men elkaar in de middeleeuwen beoorloogde: lansen, schilden met opschriften en talrijke figuren, zwaarden, bijlen, bogen, helmen, harnassen zoowel voor menschen als paarden. De overige vertrekken waren rijk en kostbaar gemeubeld. De voornaamste meesters

---

1) Zie de ballade in de *Kath. Illustratie*, Jaarg. XVI.

2) Zie: D'Alblaing van Giessenburg, *Wapenboek der Gem. v. Geld.* fol. I, No. 6. — Witkamp, *Geschied. der XVII Nederlanden*, Dl. II. bl. 493.

in het schilder- en beeldhouwvak waren vertegenwoordigd, terwijl de onderscheidene bezitters hunne portretten in opvolgende rij bij elkaar gevoegd hadden. Bijzonder fraai en hoog van waarde waren de behangsels. Op een dezer werd ook de onthoofding afgebeeld des graven van Hoorne, verwant aan de Batenburgsche familie, die eveneens twee zonen zag vallen als het slachtoffer der geweldige troebelen in de zestiende eeuw.

Waar al deze uitgezochte schatten van kunst en geleerdheid zijn gebleven? Gedeeltelijk te Steinfurth, gedeeltelijk te Bentheim. Laatstgenoemd kasteel werd omstreeks het jaar 1855 door den heer Pfeil bezocht, die er dit van mededeelt: „Eenige portretten zonder lijsten, misschien in een schoorsteenmantel vastgemuurd geweest, hebben genade gevonden en zijn niet naar het wijd afgelegen Steinfurth gebannen. De bezoeker kan op den zoldergrond eenige portretten in oogenschouw nemen, echter dan alleen, wanneer hij de stoutheid heeft om een rommel andere dingen op zij te halen, die hen gedeeltelijk verscholen houdt".

Bij de groote deur van het kasteel vond men een fraaie portiek, die toegang verleende tot de diepe put met helder, smakelijk water — nog aanwezig — alwaar de Heilige Willebrordus aan de christenen dezer gouwe het H. Doopsel toediende. Het water der Sint-Wilberts-put werd eeuwenlang als geneesmiddel gebruikt tegen de koorts. Dat het slot overwelfde en bomvrije kelders met stookplaatsen en schietgaten bezat, behoeft bij dergelijke middeleeuwsche gebouwen bijna geen vermelding 1).

Aan de oostzijde des gebouws, nog bekend onder den naam van: „Kasteelschen Hof", lag een groote en heerlijke tuin, een vorst waardig. Hij was met taxis zoo dicht omzet,

---

1) Wie dergelijke gebouwen nader wil leeren kennen, gelieve op te slaan: den eersten jaargang van den *Utr. Volksalmanak*, alsmede Hofdijk, *Ons Voorgeslacht*, en Gugel, *Geschied. der Bouwstijlen*, 2e uitg. Arnhem, 1883.

dat die haag een zwart-groene muur geleek, welke geen zonnestraaltje doorliet. Hier en daar waren keurige koepeltjes aangebracht. Onderscheidene standbeelden, tusschen en bij bloemperken en oranjeboomen, gaven aan het geheel een schilderachtig aanzien.

De vergelijking met andere gebouwen van dien aard doet de bewering aan de hand, dat de grondslagen, in ronden vorm gelijk de burcht van Leiden, verbazend oud zijn en tot den vroegsten baksteenbouw hier te lande opklimmen ; de torens bezitten het karakter der XVIe eeuw; en de banden — waarschijnlijkst mergel van Maastricht of steen van Xanten — komen overigens bij oude gebouwen der XIIe en XIVe eeuw in deze gewesten niet voor 1). De zachtheid van den baksteen, vooral bij de torens, doet vermoeden, dat hij in de naaste omgeving — de uiterwaarden der Maas — vervaardigd is 2).

De oorlogen met Spanjaarden en Franschen zijn de oorzaken geworden van verval en vernieling voor het Batenburgsche slot; de zucht der edelen en rijken om zich in de steden te vestigen, benam alle lust het vervallen gebouw weer op te richten en in zijn ouden luister te herstellen.

Op het einde der XV^{de} eeuw, in November des jaars 1497, brak het tijdstip der vernieling aan. Albrecht van Saksen, bevelhebber in dienst van Maximiliaan van Oostenrijk, verontrustte geheel Maas-en-Waal, knevelde op de gebruikelijke wijze dier tijden het arme, onverdedigde landvolk, haalde schatting op de kasteelen en sloeg ten laatste het beleg voor

---

1) Pater Beissel, *Die Baugeschichte der Kirche des H. Victor zu Xanten* (Freiburg 1883) meldt bladz. 3: Het klooster te Furstenbergh liet anno 1607 voor 5000 gulden, 100 daalders en 4 rozenobels duifsteen verkoopen voor Holland, en nog in 1670 deed de Abdisse Wilhelma „zwei Thürme abbrechen und nach Holland verkaufen, die römischen Ursprungs waren". Ook aan den toren der kerk te Nifterik vindt men banden van dergelijken steen.

2) Zie: Mr. Eyck van Zuilichem, *Geld. Volksalm.* Jrg. 1872.

het vrij sterke Batenburg. Een felle bestorming in het holst van den nacht noodzaakte de dappere bewoners de vlucht te nemen naar den wel verdedigbaren burcht, mits er krijgsvolk genoegzaam aanwezig was; doch ook daar bestookte het vuur van bussen en serpenten de geringe bezetting dermate, dat muren en torens vernield werden en in puin stortten. Het krijgsvolk en de kloeke burgerij durfden nu de bestorming van het woeste en plunderzieke krijgsvolk des Bourgondiërs niet afwachten; de bezetting gaf zich gewonnen en verkreeg, na goed geofferd te hebben, een veiligen aftocht naar Grave.

Het kasteel werd spoedig in zijn oude gedaante hersteld en nam nieuwe bezetting in, die langs den Maaskant zeer veel afbreuk aan de Gelderschen toebracht. Eenigen tijd later namen dezen op hun beurt de vrijheid zich weer in het bezit van stedeke en slot te stellen, en de meeste Bourgondiërs werden over de kling gejaagd.

De oorlogen der XVIe eeuw, die de Nederlanden tot in hunne grondslagen beroerden, schonken ook Batenburg een deel der onzalige troebelen en oorlogsrampen in overvloed. In het jaar 1582 kregen de Staatsche krijgslieden eerst het huis te Keppel, later de oude Geldersche Maasstad Batenburg in hun macht. Ook de Spanjaarden stelden veel belang in deze vesting, waar zich een goede gelegenheid voordeed om de oproerige „vilaynen" te bestoken in het vervoer van levensmiddelen en krijgsmateriaal. Belegering en verovering volgden elkaar spoedig op.

Het jaar 1586 was allernoodlottigst voor burgerij en kasteelbewoners. De lotgevallen van Grave waren van grooten invloed op Batenburg. Rondom eerstgemelde stad waren de krijgsverrichtingen toevertrouwd aan graaf Karel van Mansveldt, die zes schansen liet opwerpen: *Berlotte*, de *Wortelschans* (te Neerasselt), *Alexander*, de *Sint-Jobs-Schans*, *la Marcelle* en *Caldenoord*. Boven en beneden de stad werd in de rivier tusschen beide oevers groot paalwerk geslagen en in de nabijheid van Batenburg een houten brug over de

Maas geworpen 1). Een Geldersch edelman, Lubbert Turck, heer van Hemert, pas 24 jaren oud en meer door hooge geboorte dan door krijgsbekwaamheden uitmuntend 2), stond te Grave aan het hoofd der Staatschen, die elk oogenblik de hulp konden verwachten van Hohenlohe en Norrits. Het langdurig oponthoud der hulpbenden, die eerst de forten van den omtrek dachten te moeten nemen, bracht de vesting in groot gebrek van levensmiddelen. De Molenschans bij Lithoyen viel in handen der Hollanders en Engelschen, die in den nacht van den 15 April met achthonderd soldaten en eenige pioniers, onder aanvoering van Hohenlohe, een sterke schans bij Batenburg opwierpen, terwijl de Engelschen het stadje innamen 3). Mansfeldt bemerkte dit en zond drie duizend Spanjaarden onder Aquila vooruit, belovende aanstonds met Joris Basta en een deel der ruiterij te zullen volgen. Aquila bracht zijn volk over de brug op het Geldersche, gevolgd van driehonderd Spanjaarden uit het oud vechtregiment van Mondragon, onder den overste Joan Casco. Een verward, doch hevig gevecht van meer dan anderhalf uur ontwikkelde zich nu zoowel op den dijk als op het water van Batenburg tot Grave langs Nifterik, Balgooi en Keenth. Een geweldige slagregen, die weldra gestadig van den hemel viel, was in het eerst niet in staat de strijdenden te scheiden. Zoowel met eigen als vijandelijk bloed bespat, zag men de Spanjaarden menigwerf op den glibberigen bodem ter aarde storten en in knielende houding met zwaard en spies den vijand bestoken om hem toch den overtocht te beletten. Nergens werd feller gevochten dan rond het vaandel van Hortigosa, dat de onzen bijna in handen kregen. De regen plaste nu zoo geweldig neder, maakte de wegen zoo geheel en al onbegaanbaar, en de

---

1) Zie: Hooft, *Ned. Histor.* Bk. 23. — Bor, Dl. II, 707. — Van Meteren, Dl. IV, bl. 331. — Vooral Strada, Dl. II, bl. 518 en volg.

2) Zie: Nuyens, *Ned. Heroerten*, Dl. IV, I, bl. 174.

3) Op dezelfde plek, de grensscheiding tusschen Batenburg en Nifterik, vindt men nog de puinhoopen, bekend onder den naam van *Kattentoren.*

wind stak zoo onstuimig op, dat elkeen, ter dood vermoeid, gedwongen werd den strijd te eindigen. Het aantal dooden en gekwetsten was aan beide zijden belangrijk: tweehonderd dertig Spaanjaarden, waarbij zeven kapiteins en vele edelen, sneuvelden, naast zevenhonderd Staatschen en Engelschen, de gekwetsten niet medegerekend. De behaalde voordeelen kwamen voor het oogenblik ten gunste der Staatschen: Empel en Batenburg vielen in hunne handen en werden danig versterkt. Ter wille van den jeugdigen Gelderschen edelman zij hier het verder lot van Grave aangestipt. De vesting moest zich spoedig overgeven aan den Prins van Parma, die den 7 Juni 1586 zegepralend binnentrok, terwijl de bevelhebber Turck van Hemert en de kapiteins Couboeckum en Duvant door Leycester naar Utrecht voor den krijgsraad werden gezonden, ter dood veroordeeld en om hals gebracht, ondanks de vele en krachtige smeekingen der bloedverwanten en vrienden van Turck van Hemert 1).

In de benauwde dagen van beeldenstorm en kerkvervolging hebben de trouwe Katholieken — de meeste Roomschen van Maas-Waal behoorden tot de goedgezinden: de ondanks bittere vervolging standvastig gebleven parochiën bewijzen het nog middaghelder — in die dagen dan hebben de Katholieken weinig bescherming in stad en sterkte van Batenburg gevonden. In tegenstelling der adellijke heeren van Wychen, Hernen, Heumen enz., die niet van het oude geloof afweken

---

1) Als een eigenaardige bijzonderheid zij hier vermeld de legpenning, vervaardigd tot gedachtenis der bemachtiging van Grave. Van Loon zegt daarvan: „Op de keerzyde ziet men Alexander van Parma op eenen zeegewagen zitten en met grooten spoed zyne paarden voortdryven: tot bewys dat hy alleen door het spoedig voortzetten van 't beleg de stad had gewonnen. Om hoog vliegt de Faam, uitblaazende den verdienden lof des overwinnaars, binnen dit randschrift: GRAVIA SUBACTA TROPHEUM. 1586, dat is: Zeegepraal over 't veroveren van de Graaf, 1586. Op de keerzijde wordt een groflijvige Hollander door eenen Spanjaard bij 't oor getrokken; binnen het omschrift dezer woorden: TREME AURIS BATAVA. 1586, dat is: Beef, botte Hollander, 1586".

en de priesters bleven beschermen, gingen de Batenburgen, en door hun toedoen en drijven enkele Batenburgers, spoedig tot de Hervorming over. Te kwader faam staan de namen opgeteekend van de zoogenoemde „kinderen van Batenburg", de gebroeders Willem, Karel, Diederik en Gijsbrecht, zonen van Herman II van Bronkhorst van Batenburg en Petronella van Praet van Moerkerken. De vader was vroegtijdig gestorven en de moeder gaf den jongens een alles behalve stichtend voorbeeld; van hare dochters weten wij, dat Swane of Susanne kanonnikes te Mons werd en Catharina met Johan van Elteren, Elisabeth met Willem van Luxemburg, heer van Hologne, trouwde. De jongens leefden groot en deftig en werden spoedig doodarm, echte berooide edelen, goede drinkers en spelers, gehandschoende plunderaars en beeldstormers. Hoe kon het ook anders! Van Petronella staat bekend, dat zij den beneficiant van een altaar, te harer begeving, verdreef en de goederen van het beneficie, o. a. „'s Heerenweide" te Steyn „naastte" of zich toeëigende. Te Batenburg zelf werd de kapel van het kasteel „gesuyvert", de parochiekerk van al zijne sieraden en kunstschatten beroofd. Daarover ontving zij een schrijven van den Gelderschen stadhouder, Karel van Brimeu. Leeren onderscheidene stukken haar kennen als„ niet zeer zachtaardig" 1), nu en dan spreekt zij bepaald „vinnig". Reeds den 16 Februari 1566 schrijft zij De Brimeu: „Rien n'est changé", niets was veranderd, alles bij het oude geloof gebleven 2). De „vluchtmeeren" (een teekenachtig woord voor loopende geruchten), hem ter oore gekomen, dat in de heerlijkheid Batenburg „niett alleen eene, maer veele ende verscheyden kettersche verdamdte secten ende oppinien des ge-

---

1) Dit zijn aangehaalde woorden van den Protestantschen geschiedvorscher Is. An. Nijhoff, zie: *Bijdragen*, Dl. III, bl. 187; Dl. V, bl. 225 en Dl. VII, bl. 257 en volg.

2) De overlevering zegt, dat te Batenburg de eerste afval van het Roomsche geloof plaats had, en het eerste *Nachtmaal* in Maas-Waal gehouden werd.

loves, ende predicanten, die het gemeyne schlechte volck verleyden, wesen zolden", waren van zoo geringe beteekenis, dat zij daarop eerst niet antwoorden wilde, doch nu Zijne Hoogheid daar andermaal op aandringt, verklaart zij „dese vluchtmeeren voor niet anders dan idle versierden gedichten", met andere woorden uitvindseltjes. Later vond zij steun. Haar briefschrijver werd Steven Heyden, eerst scholaster en kanonnik van St. Stevenskerk te Nijmegen, officiaal en landdeken van den proost te Xanten over de stad en het rijk van Nijmegen alsmede over het ambt van Maas en Waal 1). Na 1566 legde hij zijne bedieningen neder en laadde het vermoeden op zich in het geheim de Hervorming te zijn toegedaan. In een eigenhandig door Petronella geschreven brief aan De Brimeu, gedagteekend uit Vogelsank, waar haar dochter Catharina leefde, komt voor, dat de beelden der Batenburgsche kerk waren uitgeworpen en de daders ongestraft bleven, terwijl haar zoon Karel, te Bicht vertoevend, verzoekt: „laet die heylloose misse vaaren, dat een duyvelsch werck is", en een weinig lager: „mijn lief vrouw moeder, ick bidde u ootmoedelyk als eenen onderdaanigen soon, dat ghy en u niet wilt laeten afkeeren van het goedt beginsel, dat ghy aangenomen hebt soo tot Battenburg als te Steyn, laet doch voortgaen en vreest niet aan de dreygementen van deeser waereld", met name de scherpe brieven des gouverneurs over haar zeer dubbelzinnig gedrag.

De voortgang is evenwel niet sterk geweest. Alhoewel de predikanten rijke inkomsten verwierven, zoowel uit geestelijke goederen als van den collator, den vorst van Bentheim-Steinfurth 2), telt de gemeente der Hervormden heden nog geen 150 zielen.

Hoeveel de Katholieken van Maas-Waal te danken hebben aan de Paters Franciscanen van Megen en aan onderscheidene leden van de Sociëteit van Jesus, is reeds genoegzaam aan-

---

1) Zie: t. a. p. Dl. III, bl. 39 en volg.

2) Zie: *Kerkelijk Handboek* van Van Alphen, in voce.

geteekend bij Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenboseh*, Dl. V, bl. 8.

Nadat de troepen der Staatschen zich voor goed te Batenburg gevestigd hadden, werd het kasteel na 1595 in den ouden vorm hersteld, gelijk het tot 1794—5 bestaan heeft. De Franschen kwamen en bleven er geruimen tijd. Deze ingekwartierde troepen waren vermoedelijk een deel der divisie, welke den 21 October 1794 de Maas omtrent Batenburg passeerde, te Druten en Appeltern met twee voorposten der Nijmeegsche bezetting slaags geraakte, en deze beide voorposten, bestaande uit het 37e regiment Engelsche infanterie en een bataillon jagers, Fransche uitgewekenen onder bevel van Rohan, overwon en terugsloeg 1). De onvoorzichtigheid van een dezer krijgslieden werd oorzaak van den brand, die aan het uit- en inwendige zeer veel schade toebracht, doch den vorm ongedeerd liet. Eenige daarop gevolgde herstellingen hadden alle vrees voor bouwvalligheid weggenomen, doch in 1828 werd het vonnis tot slooping voltrokken, hetgeen grootelijks te bejammeren was. Het afbreken van het klassieke gebouw was de ontkroning van Batenburg, dat echter, ten jare 1876, in zijn eere hersteld is geworden door het oprichten eener schoone parochiekerk, die aan het verspreide landvolk van Maas-Waal ten duidelijkste toont, dat alle grootheid der aarde te niet gaat, doch der Katholieken geloof, ondanks verdrukking en onspoed, blijft leven en tot hoogen bloei stijgt 2).

Op den *Feestdag van den H. Canisius.* GOMARIUS MES.

---

1) Zie: Dr. P. J. Vermeulen, *Tijdschrift voor de geschied. v. Utrecht*, Dl. IV, bl. 357 en volg.

2) Terwijl wij deze bladzijden voor de pers gereed maken, heeft de bewaarder der ruïne den last van de eigenaars ontvangen om alle muurbrokken op te ruimen, ten einde ongelukken, door instorten, te voorkomen. In de onmiddellijke nabijheid der kerk is thans een katholieke kostschool voor meisjes verrezen, bestuurd door Zusters van Liefde.

EEN VERLOREN WERKJE VAN CHRISTIAAN VERMEULEN.

Reeds vroeger (Dl. XLVI, blz. 190) werd in dit maandschrift de aandacht gevestigd op den begaafden pastoor van Stompwijk, hier aan het hoofd vermeld, die onder den gelatiniseerden naam van C. Molina de schrijver is van *Den oprechten schriftuerlycken, Roomsch-Catholycken Mondtstopper.* Behalve dit werkje en het *Oprecht Relaes*, onder den schuilnaam Petrus Broecklandt geschreven ten antwoord op de *Stompwijcker Handelingen* van Petrus Cabeljau, heeft zijn puntige pen, nog een derde werkje ons geleverd, 't geen tot dusver de opmerkzaamheid niet heeft getrokken, schoon het die alleszins verdient. Wij bedoelen 'T HEYLIGH SACRIFICIE DER MISSE, een uiterst zeldzaam boekje, dat tot onze vreugde onlangs ons in handen viel. Den lezers van *De Katholiek*, meenen we, zal het genoegen doen, als we hier dit merkwaardig boekje voor hen doorbladeren.

De „voorreden" toont ons aan, dat er geen godsdienst bestaat zonder eigenlijk offer; het eerste hoofdstuk levert ons het „bewijs van het H. Sacrificie der Misse"; het tweede betoogt: „d'Apostelen en d'eerste Kerckelijcke Leeraers hebben 't Heyl. Sacrificie der Misse opgeoffert"; het derde gewaagt „van de kleedingen der priesters en der autaren"; het vierde geeft de „uytleggingh van 't H. Sacrificie der Misse"; de inhoud van het vijfde is: „Vernietingh" der tegenworpselen tegen 't voorgaende"; het zesde behandelt „de vruchten van 't H. Sacrificie der Misse". Het korte woord, door den schrijver bij den aanvang „tot den leser" gericht, het wiegelied dat ons den oorsprong en aard van zijn geesteskind leert kennen, mag hier wel volgen:

„Dewijle ick — dus luidt het — gedurigh de wederpartije van „de oude Roomsche, Catholijcke, Heylige Kerck seer laster-„lijck hoor schelden, schandelijck schimpen ende spotten met „het Sacrificie van de H. Misse, ende (ick) daervan geen

„andere oorsaeck en kan bespeuren, als omdat se de Misterien, „de ceremonien ende de substantie van hetselvige niet en „verstaen; hebbe ick niet kunnen nalaten een boexken ten „toon te setten, waerin ick in 't kort sal aenwijsen, datter in „'t Nieuwe Testament een eygentlijck soogenoemt Sacrificie „is, ende dat dit is de H. Misse en geen ander, ende daer- „naer met gelijcke klarigheyt uytleggen alle de woorden, het „Misgewaedt, het cieraedt des autaers ende alle andere cere- „monien, — met een woort geseyt, alle het doen en spreecken „der priesters, in den dienst der Misse geschiedende, mits- „gaders de krachteloosheydt van de tegenworpselen, die partij „tegen dit H. Sacrificie misbruyckt; — met hoope dat het „de verstandighe(n) tot meerder devotie ende de onverstandi- „ghe(n) tot beter verstandt sal verwecken, ende dat sij niet „alleen daer geen quaet meer van mogen seggen, maer oock „hetselvige, als een waerachtige goddelycke instellinge, groot „achten ende, bij manier van spreecken, met beyde haer „armen omhelsen."

Reeds voor 1653 schijnt dit werkje het licht te hebben gezien. Doch in gemeld jaar, naar we meenen, werd „tot Delf bij Salomon van Someren" een nieuwe druk er van uitgegeven, vermeerderd: *a*) met de verklaring van „eenighe kerckelijcke diensten en ceremonien", als daar zijn de kaarsenwijding op O. L. Vrouw-Lichtmis, de aschwijding op Aschwoensdag, de palmwijding op Palmzondag enz. in elf hoofdstukken; *b*) met de uitlegging van „'t Catholijck kerckelijck gebruyck der meest gemeyne HH. Sacramenten", in elf hoofdstukken, waarbij als toebaat komen eenige gebeden ten dienste van zieken en stervenden.

Ook al wordt op het titelblad van een herdruk geen melding gemaakt, toch meenen we een tweede uitgaaf voor ons te hebben, omdat het woord „tot den leser", gelijk het hierboven werd gegeven en in den druk van 1653 voorkomt, blijkbaar alleen past voor eene uitgaaf van de zes eerste hoofdstukken Slechts als deze straks worden herdrukt om met nieuwe hoofdstukken te worden vermeerderd, is het denkbaar dat een

schrijver, die zijne pen zeer spaarzaam gebruikt, het gansche werkje van 1653 met behoud van hetzelfde woord „tot den leser" in het licht zendt. In dit gevoelen worden we bevestigd door de kerkelijke goedkeuring, welke, als pleegt, aan dit werkje voorafgaat. Zij getuigt dat het „is gevisiteert „en geapprobeert ten deele door den doorluchtighsten ende „eerwaerdighsten heer P(hilippus) R(ovenius) aertsbisschop van „Philippen, ten deele door H. Francken, doctor in de H. „Godtheydt tot Ceulen". Doet dit niet denken aan een tweevoudigen arbeid, die later is samengevoegd en onder éénen titel in het licht gezonden? 1) Die in staat is deze zaak tot klaarheid te brengen, zal door het ontsteken van zijn licht gewis den lezer en ook ons verplichten.

J. H. HOFMAN.

---

1) Zooeven vonden wij op een ouden boeken-cataloog nog vermeld: MOLINA C. MISSE. *Haer korte uytleggínge en godvruchtige oefeninge onder dezelve.* Bruss(el), 1656. 24°.

BOEKBEOORDEELING.

EEN MERKWAARDIG GESCHRIFT 1).

De WelEerw. Heer W. Bauduin, priester van het diocees van Roermond, candidaat-doctor in het kerkelijk recht, werd onlangs, op den 18 Juli laatstleden, na eene schitterende verdediging van 72 stellingen, genomen uit het vak zijner bijzondere studie, aan de Leuvensche hoogeschool bevorderd tot den graad van doctor, en dat met de hoogste onderscheiding, welke de alma mater Lovaniensis slechts aan zeer weinigen, aan de uitmuntenden onder de uitmuntenden toekent.

De doctorandus schreef voor deze gelegenheid zijn academisch proefschrift, eene ware verhandeling van 215 goedgevulde bladzijden, inleiding en bijvoegsels niet meegerekend, over de gewoonte in het kerkelijke recht, een der merkwaardigste en lastigste onderwerpen op het gebied der canonieke rechtswetenschap.

Met Dr. Bauduin's schrijven hebben wij kennis gemaakt en wij meenen aan de lezers van *De Katholiek* geen ondienst te bewijzen, wanneer wij hun onze bevinding mededeelen.

Vooral echter wenschen wij hen tot nadere kennismaking met den schrijver en zijn geschrift uit te noodigen. Zeer zeker toch zouden wij een te ruim gebruik maken van de ons verleende gastvrijheid, wilden wij hier op alles de aandacht vestigen, wat er voortreffelijk in het proefschrift van Dr. Bauduin gevonden wordt. Zelfbeperking is dus plicht. Wij kiezen dan één enkel uit de vele door Dr. Bauduin meesterlijk behandelde vraagstukken.

---

1) *De consuetudine in jure canonico*, academisch proefschrift van Dr. Bauduin. Vanlinthout, Leuven, 1888.

Geene wet zonder wetgevend gezag.

Dit laatste berust in de Kerk, met uitsluiting van het volk, bij de door Christus aangestelde overheid, bij den Paus en bij de bisschoppen. Bijgevolg is er in de katholieke Kerk geene wet denkbaar zonder tusschenkomst van den kerkelijken wetgever, onderscheiden van — en geplaatst boven de menigte des volks.

De gewoonte nu is een zeker recht, dat als wet wordt aangenomen, wanneer de wet ontbreekt. „Consuetudo — vinden wij bij Gratiaan in canon 5, Dist. I. — est jus quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex". Maar is de gewoonte een recht, dat het wetskarakter draagt, dat wetskracht bezit, en kan er in de Kerk, zooals wij zeiden, niets kracht van wet verkrijgen tenzij door het in de Kerk aangesteld wetgevend gezag, dan kan er ook in de Kerk geen gewoonterecht ontstaan zonder tusschenkomst des kerkelijken wetgevers, zonder diens toestemming.

Dit is een beginsel, door alle echt katholieke schrijvers gehuldigd en beleden.

Maar erkennen allen eenparig de noodzakelijkheid van de toestemming des wetgevers tot invoering van het gewoonterecht, omtrent de wijze, waarop de vereischte toestemming bij de verschillende soorten van gewoonten dient gegeven te worden of feitelijk gegeven wordt, loopen de gevoelens uiteen.

Op drie verschillende wijzen kan, zooals bekend is, de wetgever door zijne toestemming het gewoonterecht bekrachtigen: uitdrukkelijk in woord of schrift; stilzwijgend door daad of onthouding; en op algemeene wettelijke wijze door middel eener algemeene, standvastige wet, welke aan iedere gewoonte, mits zij de gestelde voorwaarden bezitte, wetskracht toekent.

Wordt nu de vraag gesteld, op welke van deze drie wijzen de wetgever zijnen invloed uitoefent op het gewoonterecht, dan maken eenige nieuwere canonisten wederom onderscheid tusschen de zoogenoemde *consuetudo contra legem*, d. i. de met de wet strijdige gewoonte, waardoor de wet gewijzigd, ten deele of in haar geheel wordt opgeheven, en tusschen de zoogenoemde *consuetudo praeter legem*, d. i. de naast de wet heerschende gewoonte, welke een nieuwen rechtsregel te voorschijn roept.

De schrijvers der *Mélanges théologiques* (Série II, p. 210) nemen wel is waar aan, dat in het cap. *Cum tanto. fin. X, de consuetudine* (I, 4.) aan de gewoonte met de wet in strijd onder bepaalde

voorwaarden de algemeene toestemming des wetgevers geschonken wordt; maar nergens, beweren zij, wordt die eveneens geschonken voor de naast de wet heerschende gewoonte.

In de bestrijding dezer meening willen wij Dr. Bauduin eenige oogenblikken volgen. Hier geeft hij blijken van een bij uitstek rechtskundigen zin en van veel belezenheid. De bewijzen, welke hij aanvoert, zijn nieuw en naar onze bescheiden meening beslissend.

Dr. Bauduin verdedigt het gevoelen, dat ook de naast de wet heerschende gewoonte, mits zij de vereischte voorwaarden bezitte, rechtsgeldigheid erlangt, dat ook aan deze gewoonte de algemeene toestemming des wetgevers ten deele valt. Het bewijs voor zijne stelling vindt hij zoowel in geheel den samenhang der kerkelijke wetgeving, de gewoonte betreffende, als in het beroemde caput *Cum tanto.*

Hij geeft toe, dat het moeilijk is, in het *corpus juris canonici* een bepaalden tekst aan te wijzen, waarin èn de rechtsgeldigheid der naast de wet liggende gewoonte algemeen wordt erkend, èn tevens al de voorwaarden worden opgesomd daartoe vereischt. Maar een en ander vindt hij in geheel den samenhang der kerkelijke wetgeving, welke het gewoonterecht regelt, herhaaldelijk en in de duidelijkste bewoordingen vervat. En wijl de kerkelijke wetten, het gewoonterecht betreffende, hoofdzakelijk uit het *corpus juris civilis* zijn overgenomen, daarom beschouwt Dr. Bauduin ze niet enkel in haar zelven, maar ook in verband met het romeinsch recht. Met een beroep op dit laatste vangt hij zijne bewijsvoering aan.

In eene reeks van uitgelezene teksten, ontleend aan de *Institutiones* en de *Pandecten*, aan den *Codex* en de *Novellen* toont hij ten duidelijkste aan, dat het romeinsche recht de naast de wet heerschende gewoonte als wet erkent, en tevens de daartoe vereischte voorwaarden opgeeft. Wij moeten ons hier tot eenige weinige aanhalingen beperken.

In de *Pandecten* — *L. Sed et ea.* 35. *De Legibus* (I, 3). — lezen wij: „Wat door eene langdurige gewoonte bevonden werd goed te zijn, en gedurende vele jaren werd onderhouden, wordt als stilzwijgende overeenkomst der burgers niet minder dan het geschrevene recht gehouden" 1).

1) „Quae longa consuetudine comprobata sunt ac per plurimos annos

In den *Codex* — *L.* 1. *Quae sit longa consuetudo* (VIII, 53). — staat er geschreven: „De landvoogd zal voor regel nemen wat in eene zelfde soort van rechtsgeschillen ter plaatse placht onderhouden te worden, en na ingesteld onderzoek dienovereenkomstig uitspraak doen; want de bestaande gewoonte, en de reden, welke de gewoonte in het leven riep, moet worden nageleefd; en het blijft aan de zorg van den landvoogd aanbevolen toe te zien, dat er niets plaats grijpe in strijd met eene langdurige gewoonte" 1).

In de aangehaalde wetten wordt de gewoonte in het algemeen met het geschreven recht op ééne lijn geplaatst: „non minus quam ea, quae scripta sunt, jura servantur". Twee voorwaarden worden echter daartoe vereischt: 1°. lange duur, een duur van meerdere jaren: „quae longa consuetudine comprobata sunt ac per plurimos annos observata"; en 2°. de redelijkheid der gewoonte: „ratio, quae consuetudinem suasit", d. w. z. de gewoonte moet, alle omstandigheden in aanmerking genomen, bevorderlijk zijn voor het algemeen welzijn, zij moet van dien aard wezen, dat zij het voorwerp kan uitmaken eener wet.

Hieruit blijkt, dat het romeinsche recht aan de naast de wet heerschende gewoonte in het algemeen rechtskracht toekent, mits zij redelijk zij en een lange tijdruimte onafgebroken voortdure — volgens de latere jurisprudentie der twaalfde eeuw, mits zij verjaard zij, d. i. een tijd van tien jaren geduurd hebbe.

In dien zin hebben de juristen eenstemmig de uit het romeinsche wetboek aangehaalde plaatsen opgevat. De namen van velen hunner vindt men bij Suarez *De Legibus* (L. VII, c. 13, n°. 7), naar wien wij door den schrijver verwezen worden. Overigens is het voldoende het eerste het beste handboek van het romeinsche recht open te slaan: daar lezen wij, dat de gewoonte, mits zij een langen tijd worde voortgezet en redelijk zij, over het algemeen kracht van wet bezit 2).

---

observata, velut tacita civium conventio, non minus quam ea, quae scripta sunt, jura servantur."

1) „Praeses provinciae, probatis his, quae in oppido frequenter in eodem genere controversiarum servata sunt, causa cognita, statuet; et consuetudo praesens et ratio, quae consuetudinem suasit, custodienda est; et ne quid contra longam consuetudinem fiat, ad sollicitudinem suam revocabit praeses provinciae."

2) Zie Warnkoenig, *Commentarii juris romani privati*, T. I, L. I, c. 1, p. 171. — Salkowski, *Lehrbuch der Institutionen*, Einleitung § 3.

Dit zou — de nauwe band, die er tusschen het romeinsch en kerkelijk recht bestaat, in aanmerking genomen — reeds voldoende wezen om elken twijfel weg te nemen omtrent dezelfde vraag op kerkelijk gebied. Want het is een algemeen door allen erkend beginsel, waar de kerkelijke bepaling ontbreekt, die leemte aan te vullen uit het romeinsche recht. Dit beginsel vinden wij uitgedrukt en toegepast in het caput *Intelleximus. I, de novi operis nunciatione* (V, 32). Met veel meer reden zal men zeker wel het romeinsche recht kunnen raadplegen om duistere punten in 't kerkelijke recht toe te lichten, maar dan vooral, wanneer, wat hier, zooals wij zien zullen, werkelijk plaats heeft, de tekst zelf der canonische wet letterlijk wordt overgenomen uit het romeinsche recht.

Schrijver gaat nu een stap verder en betoogt met handtastelijke bewijzen, dat de wetsbepalingen omtrent de gewoonte in het canonieke recht, dezelfde zijn als in het romeinsche recht.

In het *Decreet van Gratiaan* vinden wij de bepalingen van het romeinsche recht terug, niet slechts naar den zin wedergegeven, maar letterlijk overgenomen. Een paar voorbeelden. Canon 7, Dist. XII geeft woord voor woord de bovenaangehaalde *L.* 1 *C. Quae sit longa consuetudo* weder; en *L.* 2 *C. Quae sit longa consuetudo* vinden wij ongewijzigd terug in canon 4, Dist. XI.

De uit het romeinsche recht overgenomen wetten werden door Gratiaan opgevat volkomen in dezelfde beteekenis, waarin zij door de juristen werden verstaan. Dit blijkt uit de woorden van Gratiaan, tot nadere opheldering aan den tekst der wet toegevoegd. Zoo wordt canon 4, Dist. XI — overgenomen uit *L.* 2 *C. Quae sit longa consuetudo* — volgenderwijze verklaard: „Wanneer echter bevonden wordt, dat de gewoonte niet in strijd is met de heilige canones of met de burgerlijke wet, dan moet ze ongeschonden behouden blijven" 1).

De redelijkheid, door de romeinsche wet aan de gewoonte tot voorwaarde gesteld, wordt door Gratiaan omschreven in canon 5, Dist. I, § 2. als volgt: „Wat met de kerktucht samengaat, wat met den godsdienst overeenstemt, wat aan het zielenheil bevorderlijk is" 2).

---

1) „Cum vero nec sacris canonibus nec humanis legibus consuetudo obviare demonstratur, inconcussa servanda est."

2) „Quod religioni conveniat, quod disciplinae congruat, quod saluti proficiat."

Zeer juist merkt Dr. Bauduin op, dat het *Decreet van Gratiaan* evenals het *corpus juris civilis romanorum* de gewoonte met de wet in strijd verwerpt. Deze verkreeg, zooals wij zien zullen, eerst in lateren tijd kracht van wet. Gratiaan en het romeinsch *corpus juris* spreken dus uitsluitend, wat overigens uit den tekst genoegzaam blijkt, van de naast de wet heerschende gewoonte. Aan deze wordt door de wet rechtskracht toegekend onder voorwaarde, dat zij redelijk zij en gedurende een langen tijd — later meer bepaald een tijd van tien jaren — geduurd hebbe.

In den zin, welken Gratiaan aan het *Decreet* toekent, werd het ook in de rechtsscholen verklaard. Dit blijkt uit de leer der glossatoren. Zoo lezen wij in de glossa, toegevoegd aan canon 7, Dist. XI, bij het woord *pro lege:* „Langdurige gebruiken moeten altijd voor wet gehouden worden" 1); en bij het woord *consuetudinem* vinden wij tot nadere verklaring: „Daarom mag men evenmin handelen tegen de gewoonte als tegen de canonieke wet, zonder verlof des Pausen" 2). Het randschrift hier tegenover de glossa geplaatst als glossa tegenover de glossa luidt: „De oude gewoonte moet onder decreet nageleefd worden" 3).

Verder stemmen wederom de *Decretalen* overeen met het *Decreet* gelijk het *Decreet* zelf met het *corpus juris civilis.* En wat meer zegt: aan de *Decretalen* ligt de tekst zelf van het *Decreet* en van het romeinsch recht ten gronde.

Tal van decretalen, deels opgenomen deels niet opgenomen in het kerkelijk wetboek, worden ten bewijze aangevoerd. Decretalen van Alexander III, van Honorius III, voorgangers van Gregorius IX — welke laatste Paus ook aan de met de wet strijdige gewoonte rechtsgeldigheid verleent in het boven vermeld caput *Cum tanto* — en decretalen van Bonifacius VIII en Clemens IV, opvolgers van Paus Gregorius IX.

Ten einde aan zijne tegenstanders alle uitvlucht af te snijden, toont schrijver aan, dat genoemde Pausen in de bewuste decretalen niet voor het eerst aan eenige particuliere gewoonte uitdrukkelijk of stilzwijgend hunne persoonlijke toestemming schenken.

---

1) „Semper diuturni mores pro lege servantur."

2) „Unde sicut canonicae non licet obviare legi sine licentia Papae, sic nec consuetudini."

3) „Antiquae consuetudinis ordo sub decreto mandatur observari."

Neen, zij veronderstellen de wettigheid van reeds lang bestaande gewoonten, hun te voren volkomen onbekend, waaraan zij dus hunne persoonlijke toestemming niet schenken konden, maar slechts hunne algemeene, wettelijke door middel van de wet. Ook spreken zij niet van gewoonten, door de plaatselijke bisschoppen bevestigd en goedgekeurd. De gewoonte, welke zij erkennen, heeft soms zaken ten onderwerp, aan het bisschoppelijk gezag onttrokken, b. v. huwelijksbeletselen, welke, zooals Dr. Bauduin aantoont, wel door de gewoonte, niet door het bisschoppelijk gezag kunnen worden ingevoerd of opgeheven.

Met het oog op deze talrijke en overduidelijke plaatsen, getrokken uit het kerkelijk en burgerlijk recht en uit de verklaarders van beide rechten, welke allen de gewoonte naast de wet algemeen als wet erkennen, vragen wij ons af, en ongetwijfeld menig lezer met ons: hoe is het mogelijk, dat mannen van wetenschap en onmiskenbaar talent kunnen beweren, dat de rechtsgeldigheid der naast de wet heerschende gewoonte in het *corpus juris canonici* niet wordt erkend? Toch valt het zoo lastig niet, van dit feit de verklaring te geven. De revolutie had den schakel van de traditie der katholieke wetenschappen verbroken. De Kerk bewaarde ons ongeschonden den schat des geloofs. Maar wat al dwalingen hebben wij sinds den aanvang dezer eeuw doorworsteld op wijsgeerig en godgeleerd gebied! De wetenschappen raakten op het dwaalspoor. Zij moesten terug tot het punt van uitgang, en nog steeds roept Leo XIII de geesten tot de studie van den H. Thomas en van de scholastiek terug. Want is eenmaal de traditie in de wetenschap onderbroken, dan maakt het eerstvolgend geslacht zich niet weer in eens de resultaten van den eeuwenlangen arbeid van vroegere geslachten eigen.

Wat wij zeiden van de godgeleerdheid en wijsbegeerte, datzelfde mag met meer reden gezegd worden van de canonieke rechtswetenschap. De revolutie verstoorde niet enkel de wetenschap van het kerkelijke recht, maar de rechtsverhoudingen zelven. Zij riep toestanden in het leven, niet in harmonie met de bestaande wetten der Kerk 1).

Bij deze oorzaak van meer algemeenen aard voegt zich eene tweede, welke op het vraagstuk, dat ons hier bezig houdt, haren invloed gelden deed.

---

1) Vergelijk Dr. Bauduin: *Pars specialis*, Cap. III.

De oudere canonisten, welke met Dr. Bauduin de rechtsgeldigheid der naast de wet heerschende gewoonte verdedigen, voeren als voornaamste, ja als eenig bewijs voor hunne stelling aan het cap. *Cum tanto. fin. X, de consuetudine* 1).

Dit bewijs wordt door tegenstanders, b. v. door de *Mélanges théologiques* (Série II, p. 210) naar best vermogen wederlegd. Het cap. *Cum tanto*, zeggen zij, spreekt enkel over de met de wet strijdige gewoonte; het wordt dus ten onrechte als bewijs aangevoerd voor de naast de wet heerschende gewoonte. Suarez had de opwerping voorzien. Hij beantwoordt ze in dezer voege. De wetgevende macht is gelijkelijk noodzakelijk om eene wet op te heffen en om eene nieuwe in te voeren. Geeft nu de vorst zijne toestemming tot het afschaffen der wet door de gewoonte, dan mag met meer recht worden aangenomen, dat hij zijne toestemming schenken zal aan eene gewoonte, welke, zonder afschaffing der bestaande, slechts eene nieuwe wet invoert. Dit laatste toch is minder in strijd met zijnen wil en met zijne macht dan het eerste. Daarom wordt in het cap. *Cum tanto* zooveel nadruk gelegd op de woorden: „Alhoewel de langdurige gewoonte geen gering gezag bezit, zooveel echter vermag zij niet, dat zij ook aan het positieve recht afbreuk doen zou, tenzij" enz.

Dit antwoord moest der tegenpartij al te a-prioristisch en al te laconisch toeschijnen, dan dat het haar kon bevredigen. Dr. Bauduin zal het ons nader verklaren, en er al de bewijskracht van doen uitkomen.

Tot recht begrip van het cap. *Cum tanto* moet het noodzakelijk worden beschouwd in zijn historischen oorsprong en in verband met het voorafgaande recht. In dit dubbel licht geplaatst, levert het niet enkel geene moeilijkheid op tegen het gevoelen des schrijvers, maar bevat het een der meest beslissende en meest bevredigende bewijzen, welke de rechtsgeleerde voor zijne meening kan verlangen. Ziehier de oorsprong van het cap. *Cum tanto* en de omstandigheden, welke het in 't leven riepen.

Volgens het ten tijde van Gratiaan geldend romeinsch en kerkelijk recht was de gewoonte in strijd met de wet nietig. Enkel in zaken, waar de wet niet regelend optrad, verkreeg de gewoonte

---

1) Aldus Suarez, *De Legibus L.* VII, c. XIII, n°. 8 en 9; Reiff. L. I, Tit. IV, § 5, n°. 137; Schmalzgr. L. I, Tit. IV, § 4, n°. 15; en vele anderen.

kracht van wet. Men kende geene andere in rechten geldende gewoonte dan de naast de wet heerschende gewoonte, de *consuetudo praeter legem*. „De gewoonte — zoo spreekt Gratiaan den romeinschen wetgever na — de gewoonte en het langdurige gebruik heeft geen gering gezag; van zoo vermogenden invloed echter is zij niet, dat of de rede, of de wet voor haar moeten wijken" 1). Aan den tekst dier wet voegt Gratiaan de volgende reeds bovenaangehaalde verklaring toe: „Wanneer echter de gewoonte bevonden wordt niet in strijd te zijn met de heilige canones noch met de burgerlijke wet, dan moet ze stiptelijk en trouw onderhouden worden" 2).

In den tijd echter, die er verliep tusschen het decreet van Gratiaan en de decretalen van Gregorius IX (1151—1233) — d. i. tusschen canon 4, Dist. XI en het cap. *Cum tanto* — werd er zoowel onder de juristen als onder de canonisten gestreden, of ook aan de gewoonte met de wet in strijd kracht van wet diende te worden toegekend. Insgelijks werd de vraag gesteld, of er zoowel voor de naast de wet heerschende als voor de met de wet in strijd zijnde gewoonte, welke beide door de onbepaalde woorden eene *lange*, *langdurige*, *veeljarige* gewoonte werden aangeduid, een bepaalde tijd moest worden vastgesteld.

De juristen hadden beide vragen in bevestigenden zin beantwoord. Sinds dien tijd had in het romeinsche recht zoowel de consuetudo contra legem, als de consuetudo praeter legem kracht van wet: voor beiden was een tijdsverloop van tien jaren vastgesteld.

Deze strijd werd door de canonisten op kerkelijk gebied overgeplant en voortgezet. Het kan echter niet met zekerheid gezegd worden, of omtrent beide punten van geschil zich onder hen reeds vóór de uitvaardiging van het caput *Cum tanto* een meerderheid had gevormd, die in het kerkelijk recht dezelfde meening voorstond als de juristen in het burgerlijke recht 3). Wat hier ook van zij, zeker is het: in den strijd dier meeningen schreef Gregorius IX — of, op last van Gregorius IX, Raymundus de Penna-

---

1) „Consuetudinis ususque longaevi non vilis auctoritas est, verum non usque adeo sui valitura momenti, ut aut rationem vincat aut legem": canon 4, Dist. XI.

2) „Cum vero nec sacris canonibus nec humanis legibus consuetudo obviare demonstratur, inconcussa servanda est."

3) Zie Dr. Bauduin: nº. 62—65, nº. 135—150.

fort — het cap. *Cum tanto.* Het beslist klaarblijkelijk overeenkomstig het toen algemeen heerschend gevoelen onder de juristen.

Zóó waren de omstandigheden, welke het cap. *Cum tanto* in het leven riepen. Beschouwen wij het nu in zijn innig verband met de vroeger bestaande wet.

Het ligt in den geest der oud-romeinsche rechtsgeleerdheid het latere recht zooveel mogelijk met het vroegere te doen overeenstemmen. Niet door verandering, maar zooveel mogelijk door verklaring van den tekst moet de latere met de vroegere wet in overeenstemming gebracht worden 1). Van dien geest waren de canonisten uit het bloeitijdperk van het kerkelijke recht diep doordrongen. Paus Gregorius schrijft in het cap. *Cum tanto* geene nieuwe wet uit. Hij verklaart de bestaande in ruimeren zin, zoodat nu niet enkel aan de naast de wet heerschende gewoonte, maar ook aan de met de wet strijdige gewoonte wetskracht moet worden toegekend.

Zetten wij nu naast elkander den boven reeds aangehaalden canon 4, Dist. XI (met de verklaring, welke Gratiaan er aan toevoegt) en het cap. *Cum tanto.* Meer zal er niet noodig zijn om de volle beteekenis van dit laatste te doen uitkomen.

Can. 4, Dist. XI luidt als volgt: „Consuetudinis ususque longaevi non vilis auctoritas est; verum non usque adeo sui valitura momenti, ut aut rationem vincat aut legem". Hieraan voegt Gratiaan de nadere verklaring toe: „Cum vero nec sacris canonibus nec humanis legibus consuetudo obviare demonstratur, inconcussa servanda est".

Deze canon wordt door Gregorius in het cap. *Cum tanto* volgender wijze in ruimeren zin verklaard: „Cum tanto sint graviora peccata, quanto diutius infelicem animam detinent alligatam, nemo sanae mentis intelligit naturali juri (cujus transgressio periculum salutis inducit) quacumque consuetudine (quae dicenda est verius corruptela) posse aliquatenus derogari. Licet etiam longaevae consuetudinis non sit vilis auctoritas, non tamen est usque adeo valitura, ut vel juri positivo debeat praejudicium generare, nisi fuerit rationabilis et legitime praescripta".

Vergelijken wij nu beide wetten, de vroegere (in canon 4) en de latere (in het cap. *Cum tanto*), met elkander.

Door het woord *ratio* verstaan de oudere schrijvers de natuurwet

---

1) Zie Reiff, *Prooem.* § XII, nº. 201—203.

in tegenstelling met het positieve recht: juri positivo (bij Gregorius in het cap. *Cum tanto*), sacris canonibus et legibus humanis (in de verklaring van Gratiaan). In deze beteekenis wordt het opgevat door Gregorius IX: de natuurwet kan nooit door de gewoonte worden te niet gedaan. Deze gedachte vinden wij uitgedrukt aan het eind van canon 4: „verum non usque adeo sui valitura momenti ut aut *rationem* vincat.....". Diezelfde gedachte wordt door Paus Gregorius vooropgezet in het cap. *Cum tanto* en verder ontwikkeld: „Daar de zonden — zegt hij — des te zwaarder zijn, naarmate zij de ziel des ongelukkigen zondaars langer in hare boeien gekluisterd houden, zoo zal er wel geen mensch van gezond oordeel worden aangetroffen, of hij zal begrijpen, dat de natuurwet (wier overtreding 's menschen zaligheid in gevaar brengt) door geene gewoonte hoegenaamd (die naar waarheid eerder zedenbederf moet heeten) kan worden opgeheven".

Verder: in het begin van canon 4 lezen wij: „Consuetudinis ususque longaevi non est vilis auctoritas, verum non usque adeo sui valitura momenti, ut" etc. Deze woorden neemt Paus Gregorius bijna letterlijk, zonder wijziging, die op hunne beteekenis van invloed is, over: „Licet etiam longaevae consuetudinis non sit vilis auctoritas, non tamen est usque adeo valitura" etc. Zij hebben bijgevolg in beide plaatsen dezelfde beteekenis. Welke is die beteekenis? Gratiaan zegt het ons in zijne verklaring aan can. 4 toegevoegd: „De gewoonte moet, waar zij niet in strijd is met de heilige canones noch met de burgerlijke wet, ongeschonden onderhouden worden". Daarin bestaat, volgens het *jus canonicum* en het *jus romanum*, het niet geringe gezag der gewoonte, dat zij, waar de wet ontbreekt, voor wet genomen wordt, voor wet geldt.

Eindelijk: canon 4 verwerpt de gewoonte in strijd niet enkel met de natuurwet, maar ook met de positieve wet: „Verum non usque adeo sui valitura momenti, ut aut rationem vincat *aut legem*". Maar hieromtrent verklaart de Paus in het cap. *Cum tanto* dezen canon in ruimeren zin, en wijzigt hem zoodoende naar het toen meer algemeen aangenomen gevoelen althans onder de juristen. De gewoonte verkrijgt het vermogen *de positieve wet op te heffen*. Twee voorwaarden worden daartoe vereischt: 1° zij moet in de eerste plaats redelijk zijn; deze voorwaarde wordt, zooals wij zagen, op meer dan ééne plaats in het *corpus juris canonici* gevorderd voor de gewoonte naast de wet; 2° vervolgens

moet ze wettig verjaard wezen, d. w. z. volgens de toen heerschende jurisprudentie in het burgerlijk recht, moet ook in het kerkelijk recht de gewoonte den tijd van tien jaren geduurd hebben. In deze beteekenis worden de onbepaalde woorden *longa*, *diuturna*, *longaeva consuetudo* nader bepaald.

Hieruit blijkt, dat het cap. *Cum tanto* niets anders is dan eene authentieke verklaring van can. 4, toepasselijk gemaakt ook op de gewoonte in strijd met de wet.

Het cap. *Cum tanto* geldt dus evenzeer van de naast de wet liggende als van de met de wet strijdige gewoonte. Beiden hebben kracht van wet onder dezelfde voorwaarden. Het cap. *Cum tanto* kan dus gevoegelijk volgenderwijze omschreven worden: „In geen geval wordt de natuurwet door de gewoonte opgeheven; want al heeft de langdurige gewoonte geen gering gezag — immers de naast de wet heerschende gewoonte wordt als wet genomen, geldt als wet — toch wordt ook zelfs de positieve wet door de gewoonte niet afgeschaft, tenzij deze laatste redelijk zij en wettig verjaard".

Zoo biedt het caput *Cum tanto* eene korte samenvatting van alle wettelijke bepalingen met betrekking tot het gewoonterecht.

Dit springt nog duidelijker in het oog, wanneer wij ons te binnen brengen, wat wij boven hebben medegedeeld omtrent den oorsprong van het cap. *Cum tanto*. Het maakte een einde aan den strijd, waarover wij straks spraken, en bekrachtigde het reeds vrij algemeen aangenomen gevoelen: ook aan de met de wet strijdige gewoonte moet kracht van wet worden toegekend. Omtrent de naast de wet heerschende gewoonte werd dit reeds vroeger door canonisten en juristen eenparig erkend. Zij steunden daarbij vooral op de *L.* 2 *C. Quae sit longa consuetudo*, door Gratiaan in can. 4 overgenomen.

Veronderstel nu, zegt Dr. Bauduin, wat onze tegenstanders beweren, dat in het cap. *Cum tanto* de naast de wet liggende gewoonte niet algemeen en wettelijk wordt erkend, en bijgevolg kracht van wet mist, dan zou Paus Gregorius, canon 4 uitleggende, ten eenenmale ontkennen al wat in canon 4 wordt bevestigd, en bevestigen al datgene wat in can. 4 wordt ontkend.

Hij zou zich te dien einde bedienen, en zonder dit ook maar in het minst aan te duiden, van dezelfde woorden, welke in canon 4 voorkomen, en daaraan de tegenovergestelde beteekenis geven.

Hij zou ontkennen wat door allen algemeen werd aangenomen, en bevestigen datgene, waaromtrent twijfel bestond.

Wie kan zich over zulke onmogelijkheden heen zetten? Dat moeten nochtans zij doen, die zich beroepen op het cap. *Cum tanto* om hun gevoelen te verdedigen, dat de naast de wet liggende gewoonte niet algemeen en wettelijk wordt goedgekeurd.

Met recht besluit Dr. Bauduin, dat het cap. *Cum tanto*, alhoewel geschreven naar aanleiding der met de wet strijdige gewoonte, de naast de wet heerschende gewoonte niet uitsluit, maar eene nieuwe bevestiging daaraan schenkt 1).

Hiermee beschouwen wij onze taak als geëindigd. De lezers van *De Katholiek* wenschten wij bekend te maken met een nieuw en verdienstelijk werk, aan eene katholieke pen ontvloeid.

Wij voegen er voor hen, die minder belang stellen in hetgene er op katholiek wetenschappelijk gebied plaats vindt, de woorden bij, waarmede een bekend Belgisch blad zijn bespreking van Dr. Bauduin's dissertatie eindigde: „Souhaitons en terminant, que la dissertation de M. Bauduin soit lue par les partisans de l'école rationaliste et les détracteurs de nos hautes études théologiques et canoniques. Ils y trouveront matière à réflexions fécondes et des lumières propres à dissiper leurs préventions et leurs préjugés. Cette dissertation est en effet un véritable traité des questions, qui y sont debattues, et elle s'impose par son incontestable mérite à l'attention du monde religieux et savant" 2).

Maastricht. JOS. JENNISSEN S. J.

---

1) Zie Dr. Bauduin, n. 72, p. 40.

2) *Le Bien Public*, 20 Juli 1888.

LETTERLOOVER.

UIT OSCAR VON REDWITZ' AMARANTH.

MOEDERLIEFDE.

Mijn hart heeft ook een bloemengaarde,
Door moedermin met vlijt bebouwd;
Bewerk ik zorglijk steeds die aarde,
God blijft de zegen toevertrouwd.

Veel bloemen zijn daarin ontsproten,
Zoo geurig en zoo schoon en frisch,
Doch hoeveel tranen ze begoten,
Blijft, bloempje, u een geheimenis!

Ik kweek ze trouw aan 't moederharte,
Al steekt haar doorn ook vaak daarin.
Een moeder, ach! lijdt gaarne smarte:
Zij wordt niet boos, de moedermin.

En alle bloesems, alle bladen
Bespiedt er dag aan dag mijn oog,
Opdat, bij al mijn zorg, niets schaden,
Niets, zelfs geen halmpje, lijden moog.

Daar heeft een stengel zich gebogen,
Ginds is een kelk met gif besmet,
Daar is der kleuren glans vervlogen,
Heeft zich een schaad'lijk kruid gezet.

Zoo moet de moeder immer plegen,
En duldt het al, met vromen zin;
Zij hoopt getrouw op Godes zegen,
Zij wordt nooit moe, de moedermin!

Dan ach! mijn liefde en al mijn sloven
En al mijn vreugde gaat te niet;
Zij komen mij mijn bloemhof rooven,
Verlaten kweekster, die mij ziet!

Nog menig bloemenknop zal zinken
Door stormen reeds gekneusd, verkleurd;
Nog menig kelk den daauwdrop drinken,
Door giftige' avonddamp besmeurd!

Maar 'k wil mijn hof aan God vertrouwen,
'k Volbracht mijn moederpligt daarin,
Ik durf gerust ten hemel schouwen,
Zij twijfelt niet, de moedermin!

UIT AMARANTH'S HERFTSLIEDEREN.

(Klagt over de teleurstelling harer eerste onschuldige liefde.)

Armzalig woud! wie had geloofd
Dat wij nog zouden zamenkomen?
De herfst heeft ons geheel ontloofd,
En alle vreugde ons afgenomen.

Doch dat verdriet u niet, o neen!
Haast keert uw lente weer op aarde.
De mijne.... ach! bloeit welligt alleen,
o God! in uwe hemelgaarde.

O boschluchtje! Ach! wat waait gij bang,
Gij hebt tot spel geen blaadje meer.
Geen vogeltje zingt u zijn zang,
Of huppelt vrolijk op en neer.

Ik bid u, ach verlaat mij niet,
Spreek veel nog van de leste lent,
'k Verhaal u dan van loof en lied,
Dat troost ons beide in onze ellend.

Ach! Is er dan geen voog'lijn meer
Dat van de lente doet gewagen?
Hoe drukken zij mijn hart terneer,
Die lang vervlogen zaal'ge dagen!

Gij weet, ja! van het voorjaar nog
Wat vreugde uw zang mij deed verwerven;
O! voog'lijn, voog'lijn! zing mij toch
Een enkel liedje voor mijn sterven.

Mr. J. F. A. Leesberg.

DE PAUSKEUZE IN DE EERSTE EEUWEN TOT AAN DEN ONDERGANG VAN HET OOST-GOTHISCHE RIJK IN ITALIË.

In de eerste eeuwen bestond er voor de pauskeuze geene bijzondere regeling, maar de bisschop van Rome werd op dezelfde wijze gekozen als de bisschop van elke andere stad. Wat ons dus door de getuigenissen der geschiedenis is overgeleverd geworden omtrent de keuze der bisschoppen in het algemeen, kunnen en mogen wij ook toepasselijk achten op de keuze des Pausen, zoolang deze niet door bijzondere bepalingen werd geregeld 1). Het zal daarom niet ondienstig zijn eerst de wijze uiteen te zetten, waarop in de eerste eeuwen der Kerk de bisschoppen werden gekozen. Wij zullen ons daarbij echter bepalen tot den gewonen regel, zonder alle uitzonderingen te bespreken, welke hier en daar soms zijn voorgekomen.

De apostelen, door hunnen goddelijken Meester met buitengewone volmachten uitgerust, stelden zelve de bisschoppen aan, die de kerken, door hen gevestigd, moesten besturen 2). Zoo weten wij van Titus en Timotheus,

1) Verg. Santi, *Prael. Juris Canon.* Lib. I, p. 65; Devoti, *Juris Canon. univ. libri V, P.* II, p. 94; Berardi, *Comm. in Jus Eccl. Univ.* T. I. p. 91.

2) Devoti, t. a. p. p. 55; Santi, t. a. p. p. 51; Binterim, *Denkwürdigkeiten*, B. I, Th. II, S. 179. ff.

dat zij hunne benoeming dankten aan Paulus; Tertulliaan 1) verhaalt ons, hoe Joannes in Azië bisschoppen aanstelde; Petrus voorzag Antiochië en andere kerken met een opperherder, en van alle apostelen getuigt Clemens Romanus 2) dat zij bisschoppen aanstelden in de steden en landstreken, waar zij het Evangelie hadden gepredikt.

Na den dood der apostelen echter moest van zelf eene andere regeling plaats grijpen. De *buitengewone* volmachten toch, aan hen door Christus verleend, gingen niet op hunne opvolgers over. Alleen in Petrus, het hoofd der twaalven, was alle macht, hem geschonken, eene gewone, die voortduurde in zijne opvolgers. De bisschoppen van Rome alzoo behielden dezelfde bevoegdheid, welke Petrus bezat, om overal bisschoppen aan te stellen 3); aan de opvolgers der andere apostelen kwam die bevoegdheid niet toe. Slechts ééne uitzondering kan op dezen regel worden toegegeven, namelijk voor die bisschoppen, die zelve door de apostelen aangesteld, krachtens eene volmacht hun door de apostelen verstrekt, andere bisschoppen konden benoemen 4).

---

1) *De praescr.* C. 32. *Adv. Marc.* L. IV, C. 5.

2) *Epist. ad Cor.* C. 42; verg. ook Eusebius *Hist. Eccl.* L. III, C. 37.

3) Bekend zijn de woorden van Paus Innocentius I, Ep. 25 ad Decentium Eugub. n. 2: „Praesertim cum sit manifestum, in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam atque Siciliam, Insulasque adjacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos, quos venerabilis Petrus aut ejus successores constituerunt Sacerdotes". En niet minder de woorden van Bossuet in zijn *Sermon sur l'unité:* „C'est Vous, Seigneur, qui excitates Saint Pierre et ses successeurs à nous envoyer dès les premiers temps les Evêques, qui ont fondé nos Eglises".

4) Tit. I, 5; Clemens Romanus, *Epist. ad Cor.* C. 44. Verg. Döllinger,

Uit den boven aangehaalden brief van Clemens Romanus 1) blijkt ons, dat de apostelen, om strijd en gevaar voor scheuring bij de benoeming van een bisschop te voorkomen, reeds maatregelen hadden genomen. Dit geeft ons recht, om de regeling der bisschopskeuze, gelijk wij haar in de eerste eeuwen alom aantreffen, als van apostolischen oorsprong te beschouwen. Cypriaan 2) getuigt dit ook uitdrukkelijk, als hij spreekt van eene divina traditio en apostolica observantia.

Welke was nu die regeling? Tot de keuze der bisschoppen, zegt Santi 3), werkten drie factoren samen. Vooreerst het volk; ten andere de hoogere geestelijkheid, d. i. de priesters en diakenen der stad, welke van een nieuwen opperherder moest worden voorzien; eindelijk de naburige bisschoppen, die tot dezelfde kerkelijke provincie behoorden als de openstaande zetel. Zien we nu welke invloed aan elk dezer drie factoren moet worden toegekend.

In de eerste plaats alzoo werkte het volk mede tot de keuze eens bisschops. Onder volk verstaan wij hier de leeken, leden der christelijke gemeente in de bisschoppelijke stad. De landelijke gemeenten, welke tot het bisdom behoorden, waren somwijlen wel door enkele

---

Christenthum und Kirche, eerste uitgave, S. 311. Hefele, *Conciliengeschichte* I¹ S. 366; ook *Beiträge*, I, 140 ff; Hergenrother, *Handbuch der allgem. Kirchengeschichte*, I³, S. 254.

1) C. 44.

2) Epist. 67, C. 5. Dat bij deze regeling het recht des Pausen, als opperhoofd der gansche Kerk, volkomen geeerbiedigd bleef, bewijst Phillips: *Kirchenrecht*, V, S. 301 ff.

3) T. a. p. p. 51.

leden vertegenwoordigd 1), maar hunne tegenwoordigheid was geen vereischte. Een uitspraak van Afrikaansche conciliën, door Thomassin 2) aangehaald, zegt uitdrukkelijk: „Ut ad eligendum episcopum sufficiat matricis arbitrium".

Welke waren nu de rechten, die aan het volk toekwamen? In zijnen 67en brief (C. 5) zegt Cypriaan, dat volgens eene gewoonte, welke zoo goed als overal werd gevolgd, in de stad, waarvoor een bisschop moest worden gekozen, de naburige bisschoppen der provincie samenkwamen, om in de tegenwoordigheid des volks tot die keuze over te gaan. En als reden, waarom die tegenwoordigheid des volks vereischt werd, voegt hij er aan toe: „Quae singulorum vitam plenissime novit et uniuscujusque actus de ejus conversatione perspexit". Het volk moest derhalve getuigenis afleggen van het leven en het gedrag dergenen, die in aanmerking kwamen voor de benoeming tot bisschop; door zijne stem er toe bijdragen, dat onwaardigen werden buitengesloten, alleen waardigen werden gekozen. Het was regel in de eerste eeuwen, dat alleen een geestelijke der eigen stad bisschop mocht worden benoemd, en beter dan de naburige bisschoppen kon alzoo het volk oordeelen, wie waardig, wie onwaardig was benoemd te worden. Geheel in overeenstemming hiermede wordt dan ook in de *Apostolische constitutics* 3) voorgeschreven, dat tot driemalen toe aan het vergaderde

---

1) Verg. Eusebius, *Hist. Eccl.* L. VI, C. 29.

2) *Ancienne et nouvelle discipline de l'Église*, Partie II, Livre II, Chap. III, Editie van Bar-le-duc, T. IV, p. 207.

3) Lib VIII, C. 4.

volk en de priesters de vraag zal worden voorgesteld, of de verkozene waardig is den bisschoppelijken stoel te bestijgen. En in gelijken zin schreef Tertulliaan 1), dat zij, die aan het hoofd der christelijke gemeenten stonden, allen beproefde mannen waren, die hun ambt niet door geld, maar door goed getuigenis hadden verkregen.

Er was echter ook nog een andere reden, waarom het volk bij de benoeming van zijn bisschop werd geraadpleegd. Men wilde het geen bisschop opdringen tegen zijn zin. Duidelijk blijkt dit, om geen andere getuigenissen aan te halen, uit den 14^{en} brief van Leo den Groote 2), waar deze Paus voorschrijft, dat geen bisschop mag worden gewijd, zonder dat men hem wil en begeert, opdat niet de stad den bisschop, wijl zij hem niet verlangde, of verachte of hate, noch minder godsdienstig worde dan het betaamt, omdat het haar niet vergund werd, dengene als bisschop te bezitten, dien zij wenschte.

Verder evenwel strekte zich het recht des volks bij de keuze niet uit. Een eigenlijk kiesrecht bezat het niet en kon het niet bezitten, als alleen uit leeken bestaande. Als er dus somwijlen van een *suffragium populi* wordt gesproken, kan dit niet in den strengen zin worden verstaan, maar alleen in den ruimeren van een bede, een vraag, een verlangen. Zoo gebruikt het concilie van Carthago van 390 dan ook in plaats van suffragium het woord desiderium 3). En als Optatus Milevitanus (L. I)

---

1) *Apol.* C. 39. 2) C. 5 3) Bij Binterim, t. a. p. S. 189. Verg. ook Thomassin, t. a. p. p. 194 vv.

zegt, dat Caeciliaan van Carthago „suffragio totius populi" gewijd is geworden, verklaart hij zelf deze woorden als hij zegt: „a catholicis, quorum *petitione* Caecilianus fuerit ordinatus. Duidelijk blijkt dit ook uit den 167^en^ brief van Leo den Groote, waar hij zegt: „Diegenen kunnen niet onder de bisschoppen worden geteld, die noch door de geestelijkheid zijn *gekozen*, noch door het volk zijn *verlangd*, noch door de bisschoppen der provincie en naar het oordeel van den metropolitaan zijn gewijd geworden".

In de tweede plaats werkte tot de keuze eens bisschops mede de geestelijkheid, d. w. z. de priesters en diakenen der stad, welker zetel vacant was. Van de geestelijken, die in de landelijke gemeenten van het bisdom werkzaam waren, geldt hetzelfde, wat we boven reeds opmerkten van het volk: hunne tegenwoordigheid was niet vereischt, ofschoon somwijlen ook zij in grooter of kleiner getal mede aanwezig waren.

Dat nu het recht der geestelijkheid zich althans even-ver uitstrekte als dat van het geloovige volk is volkomen zeker en wordt door niemand betwijfeld; dat beider rechten evenwel volkomen gelijk stonden, kan ik moeilijk gelooven, ofschoon het schijnt, dat verscheidene schrijvers deze meening meer of min zijn toegedaan.

Cypriaan maakt in zijn straks aangehaald schrijven geen uitdrukkelijke melding van de geestelijkheid, zegt alleen, dat het bisschoppelijk ambt werd toegekend „universae fraternitatis suffragio et episcoporum judicio". In zijn 55^en^ brief 1) daarentegen, waar hij de keuze van Paus Cornelius beschrijft, zegt hij: „Factus est

1) C. 8.

episcopus de clericorum paene omnium testimonio, de plebis quae tunc affuit suffragio". Als deze woorden letterlijk moesten worden verstaan, zou het recht des volks nog grooter zijn geweest, dan dat der geestelijkheid. Ik gis echter, dat hier door de afschrijvers de woorden testimonio en suffragio zijn verwisseld geworden. Hefele 1), waar hij den eerst aangehaalden brief van Cypriaan bespreekt, verstaat onder het woord fraternitas, evenals de door hem aangehaalde Van Espen, clerus en volk samen; schijnt alzoo beiden op ééne lijn te plaatsen. Santi 2) maakt althans eenig verschil, hoe gering dan ook, als hij na het suffragium populi verklaard te hebben in denzelfden zin als wij, zegt: „Concurrebat etiam suffragium cleri approbantis vitam et promotionem alicujus ad episcopatum". In gelijken zin uit zich Devoti 3), die ten slotte, de woorden van Selvagius beamend, zegt: „Ita populi clerique partes distributas monet, ut populus proponeret, peteret ac testimonium ferret, clerus autem haec testimonia ac petitiones expenderet, antequam ab episcopis provinciae electio perficeretur". Wederom zegt Binterim 4): „Die eigentliche Elektion geschah anfangs von den Provinzbischofen unter den Vorsitz des Metropoliten, mit Zurufung des stadtischen, auch zuweilen des Landclerus und der Gemeinde. Als aber nachher die Versammlung der Bischöfe zu viel Aufwand erfoderte, blieb die Wahl dem Clerus der bischoflichen Stadt uber". Daarentegen laat zich Berardi 5) uit als volgt: „Apostolorum successores a clero simul et populo eligendos episcopos voluerunt, discreto tamen et cleri et populi officio, quemadmodum clarius demonstravit usus ecclesiarum, can. 26 et 28, caus. 16, quaest. 1 [welke canons hier echter niets ter zake afdoen] scilicet clericis vere suffragium ferentibus, populo tamen universo data facultate opponendi, siquod forte vitium ad ordinationis obicem, vel aliquod impedimentum, clamante populo, detegeretur..... Nomine cleri celigentis post divisas provincias ac dioeceses veniebat clerus addictus ecclesiae, cui erat praeficiendus episcopus. Secuta electione, ad metropolitanum cum suffraganeis in provinciali concilio constitutum et confirmatio et consecratio pertinebat". Met Berardi stemt overeen Hergenrother 6), die zegt: Es bildete sich der Brauch aus, dass die niederen Geistlichen einen aus ihrer

---

1) T. a. p. S. 367. 2) T. a. p p. 51. 3) T. a. p. p. 58, 60. 4) T. a. p. S. 204. 5) T. a. p. p. 198. 6) T. a. p. S. 259.

Mitte fur einen erledigten Bischofsstuhl auswahlten, uber den das Volk befragt ward; die Nachbarbischofe kamen zusammen und ertheilten dem von Clerus und Volk Auserkorenen die Weihe".

Het ontbreekt nu zeker niet aan getuigenissen, welke voor eene betrekkelijke gelijkheid der rechten van geestelijkheid en volk schijnen te pleiten.

De tweede synode van Arles, in 443 of 452 gehouden, bepaalt in haren 54en canon, dat als een bisschop zal worden gekozen, de bisschoppen der provincie drie candidaten moeten stellen, uit wie de geestelijkheid en de burgers der stad er één moeten kiezen 1). Evenzoo bepaalt eene synode, te Clermont in 535 gehouden: een bisschop zal door de geestelijkheid en het volk onder toestemming van den metropolitaan worden gekozen 2). En de derde synode van Orleans in 538 stelt in haren derden canon vast 3), dat, gelijk de decreten van den Apostolischen Stoel verordenen, een metropolitaan zal worden gekozen door de bisschoppen der provincie in overeenstemming (cum consensu) met de geestelijkheid en de burgers; een suffragaan bisschop daarentegen door de geestelijkheid en de burgers in overeenstemming met den metropolitaan. Ook de 10e canon der vijfde synode van Orleans, in 594 4), en de 8e canon der derde synode van Parijs, omstreeks 557 gehouden 5), spreken van eene verkiezing van geestelijkheid en volk.

Men mag evenwel niet vergeten, dat al deze canons hunne volle waarde behouden, al zijn de rechten van geestelijkheid en volk bij de verkiezing van den bisschop niet volstrekt dezelfde. Zij spreken alleen uit, dat tot die verkiezing het volk evengoed mede moet werken als de geestelijkheid, zonder *over het hoe* zich nader te verklaren. Dit laatste was niet noodig, daar het uit de practijk bekend was.

Daarbij, al deze canons spreken duidelijk van een

---

1) Hefele, *Conc gesch.* III, S 284. 2) T. a. p. S. 739. 3) T. a. p. S. 753. 4) A. w. III1, S. 3. 5) T. a. p. S. 11.

kiezen van den bisschop door de geestelijkheid en het volk. Dit komt nog klaarder uit in den derden canon der tweede synode van Barcelona 1), in het jaar 599 gehouden. Daarin wordt bepaald, dat door geestelijkheid en volk twee of drie candidaten zullen worden gekozen en aan den metropolitaan en zijne medebisschoppen zullen worden voorgesteld. Na voorafgegaan vasten der bisschoppen, moet dan het lot beslissen, wie bisschop zal zijn. Hier is geen twijfel mogelijk, of het eindresultaat der samenwerking van geestelijkheid en volk is eene eigenlijke keuze, zij deze dan ook over twee of drie verdeeld. Want alleen uit die twee of drie gekozenen werd de bisschop door het lot benoemd. Daar we nu van elders weten, dat een eigenlijk kiesrecht aan het volk niet toekwam, kunnen al deze canons, welke van een kiezen van den bisschop door geestelijkheid en volk spreken, niet anders worden verstaan dan in dien zin, dat de bisschop gekozen werd door de geestelijkheid, onder medewerking van het volk, dat door zijne stem de keuze van een onwaardige of van een persona ingrata verhinderde.

Er bestaan echter ook andere getuigenissen, waaruit duidelijk blijkt, dat aan de geestelijkheid bij de verkiezing van een bisschop grootere rechten toekwamen, dan aan het volk.

Wij hebben boven reeds den 167en brief aangehaald van Leo den Groote, waarin hij zegt, dat niemand onder de bisschoppen mag worden geteld, die niet door de geestelijkheid *gekozen*, noch

---

1) Gams, *Kirchengeschichte von Spanien*, II, 2, S. 26. Hefele, *Conciliengeschichte* III¹, S. 56.

door het volk *verlangd* is. Evenzoo onderscheidt hij in zijn 10en brief 1) de *vota* civium en de *testimonia* populorum van de *electio* clericorum en spreekt hij eenige regels verder van eene *subscriptio* clericorum. Terecht dunkt mij teekent Thomassin hierbij aan 2): „Le pape Léon attribuant *l'élection* singulièrement aux ecclésiastiques, et demandant leur *souscription* comme nous venons de voir, fait bien connaître que leur crédit répondait à leur dignité, et surpassait sans comparaison celui des laïques". Inderdaad aan het volk kent Leo de Groote het recht toe om wenschen te uiten en getuigenis af te leggen, aan de geestelijkheid om te kiezen.

Van gewicht dunkt ons met betrekking tot dit vraagstuk is ook het schrijven van Paus Gregorius den Groote aan de priesters, diakenen en verdere geestelijkheid van Milaan 3). Uit dezen brief blijkt, dat de geestelijkheid van Milaan eenstemmig besloten was, den diaken Constantius tot bisschop te kiezen en zij den priester Magnus en den diaken Hippolytus naar Rome had afgevaardigd, om bij den Paus aan te vragen, of haar candidaat hem aangenaam was. Gregorius antwoordt, dat hij met Constantius te Constantinopel geruimen tijd heeft verkeerd en niets berispelijks in hem heeft ontdekt. Na rijp beraad had hij zich echter tot stelregel gekozen, om waar het de verkiezing van een bisschop gold, nooit ten gunste van een bepaald persoon tusschenbeide te komen. Hij zou hun daarom bij hunne keuze met zijn gebed ter zijde staan, opdat de almachtige God hun een bisschop mocht schenken, die door woord en voorbeeld hen leeren zou naar het hemelsch vaderland te verzuchten. En na eenige vermaningen besluit hij aldus: „Den overbrenger van dit schrijven, onzen subdiaken Joannes, hebben wij gezonden, om, zoo het Gode behaagt, zorg te dragen voor de wijding van hem, dien gij zult gekozen hebben". Ook dit schrijven kent duidelijk aan de

---

1) C. 4. Wij citeeren de nummering der pauselijke brieven volgens *Die Briefe der Päpste,* welke in 7 deeltjes verschenen zijn in de *Bibliothek der Kirchenväter,* onder leiding van prof. Thalhofer uitgegeven te Kempten bij Kosel.

2) T. a. p. p. 207.

3) *Bibl. der Kirchenväter*: Gregor der Grosse, *Ausgewählte Schriften*, II, S. 151. (Opera omnia, Ep. 29). Sinds het midden der vijfde eeuw werd de gekozen aartsbisschop van Milaan door den Paus geconfirmeerd.

geestelijkheid een eigenlijk kiesrecht toe, dat niet toekwam aan het volk, daar dit in den geheelen brief onvermeld blijft.

Ten slotte zij nog de aandacht gevestigd op het schrijven der Romeinsche priesters aan keizer Honorius na den dood van Paus Sozymus 1). Hierin lezen wij: „Na den dood van den heiligen Sozymus, den Paus der katholieke Kerk der stad Rome, kwamen, volgens overgeleverd gebruik en naar het voorschrift zelfs der kerkelijke tucht, wij, priesters, in groot getal samen, om over de benoeming van een opvolger gemeenschappelijk te beraadslagen .... en wij kozen in overeenstemming met het christelijke volk dengene, dien God wilde. Want wij hebben den eerbiedwaardigen Bonifatius .... onder den bijval van het geheele volk .... tot het ontvangen der goddelijke wijding beroepen. Het is toch bewezen, dat de wijding onder toestemming van ongeveer zeventig priesters, in tegenwoordigheid der bisschoppen van negen verschillende provincien op den behoorlijken tijd heeft plaats gehad". De Romeinsche priesters verklaren hier derhalve in een schrijven aan den keizer, dat zij Bonifatius tot Paus hebben gekozen en dat zij dit deden volgens overgeleverd gebruik en naar het voorschrift zelfs der kerkelijke tucht. Van het volk wordt enkel getuigd, dat het zijn bijval en instemming met die keuze had te kennen gegeven.

Al het aangehaalde, geloof ik, geeft ons recht om de samenwerking van geestelijkheid en volk bij de keuze van een bisschop op de volgende wijze ons voor te stellen. De eigenlijke keuze geschiedde door de geestelijkheid der bisschoppelijke stad; het volk kon door zijn testimonium 2) onwaardigen uitsluiten, door zijn votum 3) een persona ingrata weren.

Er was echter nog een derde factor, wiens medewerking tot de keuze van een bisschop vereischt werd,

---

1) *Briefe der Päpste*, III, S. 311.

2) en 3) Woorden van Leo I in zijn reeds aangehaalden 10en brief.

namelijk het judicium episcorum, het oordeel der bisschoppen, gelijk Cypriaan 1) zich uitdrukt.

Welke bisschoppen worden hier bedoeld? Cypriaan zegt het ons: de naburige bisschoppen der provincie. Vroegtijdig toch reeds had de geest van gemeenschap, zoo eigen aan de katholieke Kerk, hadden gelijke belangen, gelijke moeilijkheden, gelijke strijd naburige bisschoppen nader tot elkander gebracht. De moederkerken bleven in voortdurende verbinding met de dochterkerken, van haar uit in de naburige steden gesticht. Zoo ontstonden van zelf kerkelijke verbanden, provinciën, eparchiën genaamd, waarin òf den bisschop der moederkerk òf den oudsten onder de bisschoppen een zekere voorrang boven de andere toekwam. Later ontwikkelde zich dit tot het metropolitaan en patriarchaal stelsel, werden de verschillende provinciën vast omschreven, de rechten van den metropolitaan, primaat en patriarch wettelijk geregeld. Wel zijn ons omtrent de vorming der verschillende kerkelijke provinciën geen bepaalde berichten bewaard gebleven, maar de vierde, vooral de zesde canon van het eerste algemeene concilie, te Nicea in 325 gehouden, zijn het ontegensprekelijk bewijs voor haren hoogen ouderdom 2). Dat de bisschoppen, die op zoodanige wijze met elkaar in verband stonden, zoo dikwerf de omstandigheden het vorderden en gedoogden, samenkwamen, om gemeenschappelijk over gemeenschappelijke belangen te beraadslagen, spreekt van zelf. Zoo ont-

1) Ep. 67, C. 5.

2) Verg. Hergenrother, a. w. I³, S. 296 ff. Möhler-Gams, *Kirchengeschichte*, I, S. 389 ff.; Hefele, *Conc. Gesch.* I1, S. 365 ff.

stonden de synoden of conciliën, waarop bij de verdere ontwikkeling van het metropolitaanstelsel aan den metropolitaan natuurlijk de voorrang en de eerste plaats werd toegekend.

Evenzoo nu kwamen bij de keuze van een nieuwen bisschop de naburige ambtgenooten uit hetzelfde kerkelijk verband bijeen, om die keuze te leiden en te besturen; en dat in lateren tijd ook in deze aangelegenheid den metropolitaan de beslissende stem toekwam, was een natuurlijk gevolg der rechtsontwikkeling.

Welke was nu bij de verkiezing van een nieuwen bisschop de werkkring van de naburige bisschoppen? Zij, die aan de geestelijkheid een eigenlijk gezegd kiesrecht ontzeggen, leggen de eigenlijke keuze geheel in de handen der bisschoppen 1). Dezen kiezen dan een opvolger voor hun overleden ambtsbroeder, waarbij zij alleen op de testimonia en vota van geestelijkheid en volk hebben te letten, opdat noch een onwaardige, noch een persona ingrata worde aangesteld.

Wij meenen genoegzaam te hebben gestaafd, dat de eigenlijke keuze geschiedde door de geestelijkheid der bisschoppelijke stad. Aan de bisschoppen kwam daarom alleen de bevestiging, de confirmatie der gedane keuze toe en de wijding van den gekozene 2). Die bevestiging was echter een volstrekt vereischte, en zoo zij om eenige reden niet werd gegeven, was de gedane keuze ongeldig en miste alle rechtskracht.

---

1) Zoo o. a. in de *Bibl. der Kirchenväter*: *Ausgew. Schriften des h. Cyprian*, II, S. 358, nota 1; Santi, t. a. p. p. 51.

2) Zoo behalve Berardi en Hergenröther, reeds aangehaald, ook Mohler-Gams, a. w. I, S. 385.

Bij de bisschoppen alzoo der provincie en later inzonderheid óf bij den metropolitaan, óf bij den exarch, óf bij den pauselijken vicaris 1) berustte de eindbeslissing. Omtrent dit punt kan niet de minste twijfel worden geopperd.

Reeds verscheidene uitspraken van conciliën zijn door ons aangehaald, welke de goedkeuring en toestemming der bisschoppen of van den metropolitaan als een volstrekt vereischte verklaren voor de geldigheid der gedane bisschopskeuze. Ook het concilie van Antiochië, in encaeniis, canon 16 en 19 2) en het concilie van Laodicea, canon 12 3) geven hetzelfde voorschrift. En het eerste algemeene concilie, te Nicea in 325 gehouden, bepaalt in zijn 4^{en} canon 4): „De bisschop moet eigenlijk van alle bisschoppen der eparchie worden aangesteld; wanneer dit echter moeielijk is .... dan moeten ten minste drie zich verzamelen en met schriftelijke inwilliging der afwezigen de cheirotonie verrichten. [Onder het woord Cheirotonie zoowel als onder het Latijnsche ordinatio verstond men in de eerste eeuwen èn de keuze èn de wijding eens bisschops.] De bevestiging en opperste leiding van dit alles (το κῦρος τῶν γινομένων) moest in iedere eparchie overgelaten worden aan den metropolitaan". In zijn zesden canon komt het concilie nog eens op dit punt terug en verklaart: „Het is volkomen duidelijk, dat, wanneer iemand zonder toestemming van den metropolitaan bisschop geworden is, de groote synode hem niet toestaat bisschop te blijven. Wanneer echter tegen aller gemeenschappelijke keuze, die zoowel wijs is als in overeenstemming

---

1) Reeds vroegtijdig komen onder dezen naam pauselijke gezanten voor, gelijk de latere legaten en nuntii, die in zaken van grooter belang den H. Stoel vertegenwoordigden. Somwijlen was een der bisschoppen, gelijk Ascholius († 383) onder Paus Damasus, met dit ambt bekleed; somwijlen ook waren die vicarissen uit Rome gezondene geestelijken. Verg. Hergenröther, a. w. I^{1}, S. 564 ff.

2) Hefele, a. w. I^{1}, S. 498 ff.

3) T. a. p. 733 ff

4) T. a. p. S. 365 ff. Verg. ook Thomassin t. a. p. p. 214—217 en 224 vv.

met de kerkelijke canons, door twee of drie uit bijzondere strijdzucht wordt opgekomen, moet de stem der meerderheid zegevieren" 1). Ook verschillende pauselijke decreten stellen dit punt buiten allen twijfel. Genoeg zij het hier de woorden nog aan te halen van Paus Hilarius: „Dat willen wij volgens de regelen der vaders onderhouden hebben, dat niemand bisschop worde gewijd zonder voorkennis van onzen broeder Ascanius, den metropolitaan. Want zoo is de orde van oudsher gevolgd, zóó heeft het gezag der drie honderd en achtien vaders het vastgesteld" 2).

Hiermede hebben wij genoegzaam uiteengezet, op welke wijze in de eerste eeuwen der Kerk de bisschoppen werden gekozen. En daar, gelijk we reeds opmerkten, de keuze van den bisschop van Rome volgens dezelfde regelen geschiedde als die der andere bisschoppen, kunnen we veilig besluiten, dat ook de Paus in tegenwoordigheid en met toestemming des volks gekozen werd door de geestelijkheid der stad Rome. Ook hier echter werd die keuze bevestigd door de bisschoppen der Romeinsche kerkprovincie, die daartoe met geestelijkheid en volk in de eeuwige stad samenkwamen. En dat het in werkelijkheid zoo geschiedde, getuigt ons inzonderheid de H. Cyprianus, die in zijn reeds aangehaalden 56^{en} brief 3) de keuze van Paus Cornelius beschrijft. Deze is, zoo zegt hij daar, bisschop gemaakt door zeer velen van onze ambtgenooten, die toenmaals te Rome aanwezig waren. En eenige regels verder schrijft hij: „Cornelius is alzoo bisschop geworden door het oordeel van God en diens Gezalfde, door het getuigenis van bijna alle geestelijken, door de stemmen van het volk, wat toen aanwezig was,

---

1) Hefele, t. a. p. S. 372. 2) Ep. 16. C. 2. *Briefe der Päpste* VI, 85. 3) C. 8.

door het collegium van oudere priesters en rechtschapene mannen" 1).

Een paar vragen dringen zich echter op naar aanleiding van deze woorden van Cypriaan. Vooreerst, wie waren die vele bisschoppen, van welke hij spreekt: behoorden zij allen tot de Romeinsche kerkprovincie, of waren er ook onder, die van verder waren gekomen? Voor het bepaalde geval der keuze van Paus Cornelius zal het wel onmogelijk wezen een zeker antwoord op deze vraag te geven. Alleen kunnen wij zeggen, dat het zeer goed mogelijk is, dat zij allen tot de kerkprovincie van Rome behoorden. In de eerste eeuwen toch, nog tijdens het concilie van Arles (319) en het eerste algemeene van Nicea (325) schijnt geheel Italië slechts ééne kerkelijke provincie te hebben uitgemaakt, waarvan de Paus de metropolitaan was. Paus Dionysius (259—269) was waarschijlijk de eerste, die de grenzen der verschillende suburbicaire bisdommen omschreef. Althans zoo meenen wij met Duchesne 2) de woorden van het *Liber Pontificalis* te moeten verstaan: „Hic parrocias diocesis constituit". Eerst tegen het midden der vierde eeuw kwam er verandering in en werd de bisschop van Milaan metropolitaan van Opper-Italië, terwijl de Paus tevens metropolitaan bleef van Beneden-Italië 3).

Doch nu rijst van zelf eene andere vraag op: moesten al

---

1) Phillips, *Kirchenrecht*, V, S. 743, vertaalt deze laatste woorden met „das Collegium alter und guter Priester" en verstaat onder deze „die in Rom anwesenden Bischofe".

2) Zie zijne uitgave van het *Liber Pontif.* p. 157, note 3.

3) Benedictus XIV, *De Syn. Dioec* L. II, C. II, n. III, alsmede Duchesne a. w. *Introduction*, p. CXXIX.

die bisschoppen der Romeinsche kerkprovincie samenkomen om de keuze van den nieuwen Paus te bevestigen, of was een beperkt getal er van voldoende? En hoevelen dan en wie? Ik geloof op deze vragen het volgende te kunnen antwoorden. Bij de keuze van den Paus heeft de bevestiging door de bisschoppen der kerkprovincie niet dezelfde waarde en beteekenis gehad als bij de keuze van een anderen bisschop. Terwijl bij elke bisschopskeuze de confirmatie door de bisschoppen der provincie en later inzonderheid door den metropolitaan een volstrekt vereischte was voor de geldigheid der gedane keus, schijnt te Rome die confirmatie meer het karakter te hebben gehad eener bloote formaliteit. Bewijs hiervoor leveren: vooreerst, de omstandigheid, dat in die gevallen, waarin de geestelijkheid en het volk van Rome verdeeld was en er eene dubbele keuze plaats had, nooit door de bisschoppen der kerkprovincie is beslist geworden, welke der twee gekozenen als Paus gelden moest. Ten andere, de reeds aangehaalde brief der Romeinsche geestelijkheid aan keizer Honorius. Daarin toch lezen wij, dat Paus Bonifatius gekozen werd door ongeveer zeventig priesters en alleen daar, waar van zijne wijding spraak is, wordt gewag gemaakt van de tegenwoordigheid van bisschoppen uit negen verschillende kerkprovinciën. Ten derde de woorden uit het *Liber Pontificalis*, in het leven van Pelagius I (556—561): „Et dum non essent episcopi qui eum ordinarent, inventi sunt duo episcopi, Johannis de Perusia et Bonus de Ferentino et Andreas presbiter de Hostis et ordinaverunt eum pontificem". Wat ook de reden mag zijn geweest, dat er geen bisschoppen waren om hem te

wijden 1), hetzij ontstentenis, hetzij, wat waarschijnlijker is, onwil, het geval was onmogelijk geweest, indien zijne keuze door bisschoppen was geconfirmeerd geworden. Dezelfde, die hem hadden geconfirmeerd, al ware die confirmatie ook bij delegatie gegeven, zouden in de bestaande omstandigheden hem ook de wijding hebben toegediend. Eindelijk: noch in het decreet van Paus Symmachus in 499, noch in latere decreten omtrent de pauskeuze wordt van een dergelijke confirmatie een woord gesproken.

Bij den hoogen voorrang, welke aan de Romeinsche geestelijkheid toekwam, is deze uitzondering op den algemeenen regel licht begrijpelijk. Als een andere bisschoppelijke zetel was opengevallen, werd er altoos iemand gevonden, aan wien òf blijvend òf ten minste tijdelijk een hooger gezag toekwam, boven de geestelijkheid van het vacante bisdom. Bij het openvallen van den pauselijken zetel daarentegen ging tijdelijk het bestuur der gansche Kerk over aan de geestelijkheid van Rome. De brieven van den H. Cypriaan leveren menigvuldige voorbeelden van de hooge achting, welke aan die geestelijkheid door de andere kerken werd toegedragen. En Cypriaan zelf wendt zich tijdens het openstaan van den pauselijken stoel aan de geestelijkheid van Rome in alle gewichtige aangelegenheden, aan haar geeft hij bericht, haar vraagt hij om raad, haar dankt hij voor den bijstand en troost, welke hare brieven hem hebben verschaft 2).

---

1) Verg. Duchesne, *Liber Pontif.* p. 304, note 2.

2) Verg. Ep. 8, 9, 20, 27, 30, 32, 35 en 36.

De keuze van den nieuwen Paus geschiedde alzoo door de geestelijkheid van Rome in tegenwoordigheid en onder toestemming van het volk. De bisschoppen uit de nabijheid van Rome, of andere suburbicaire bisschoppen, die in de eeuwige stad aanwezig waren, namen aan die keuze deel tegelijk met de geestelijkheid der stad. Dit blijkt ook nog daaruit, dat bij een dubbele keuze aanstonds voor beide gekozenen bisschoppen aanwezig waren, om de heilige wijding toe te dienen. Na de keuze werd door de notarissen der Romeinsche kerk een proces-verbaal der verkiezing opgemaakt, 't welk door de voornaamste leden der geestelijkheid, inzonderheid door de priesters, en soms ook door de meest aanzienlijke leeken werd onderteekend. Den volgenden Zondag had dan de wijding van den nieuw gekozen Paus plaats 1) in tegenwoordigheid van zoovele bisschoppen als zich in de stad bevonden. En meermalen waren er dan van heinde en ver aanwezig 2), die door hunne tegenwoordigheid bij de wijding van zelf hunne instemming met de gedane keuze betuigden.

Opmerking verdient nog, dat bijna altoos een diaken der Romeinsche kerk tot Paus gekozen werd. De keuze van een priester was zulk een zeldzaamheid, dat, toen de priester Mercurius, die zich ook Joannes noemde

---

1) Paus Marcus, in 336, stelde vast, dat deze wijding door den bisschop van Ostia zou geschieden. Verg. *Liber Pontificalis*, in vita Marci. Ed. Duchesne, p. 202.

2) Ook de zesde canon van Sardica (Grieksche tekst) wil bij de keuze van een metropolitaan de bisschoppen der naburige kerkelijke provincién uitgenoodigd hebben. Verg. Hefele, *Conc. Gesch.* I, S. 556 ff.

(Joannes II), in 533 tot Paus werd gekozen, de priester Severus dit door eene inscriptie vereeuwigde 1).

Reeds vroegtijdig ontstond de gewoonte, om van de gedane keuze kennis te geven aan de verschillende metropolitanen of hoofden der kerkelijke provinciën, opdat alle bisschoppen op vertrouwbare en zekere wijze zouden weten, wie voor het oogenblik den stoel van Petrus bezette. Ten tijde van Cypriaan geschiedde deze kennisgeving door de bisschoppen, die aan de pauskeuze hadden deelgenomen, gelijk blijkt uit zijn reeds meermalen aangehaalden 55^{en} brief (c. 8). Later gaf de nieuwbenoemde Paus zelf kennis van zijne verheffing. Zoo reeds in 402 Innocentius I in een ons bewaard gebleven schrijven aan Anysius, bisschop van Thessalonica 2); in 462 Hilarus in zijn brief aan Leontius van Arles 3), waaruit tevens blijkt, dat het destijds reeds eene gewoonte was voor de Pausen, om hunne benoeming zelf aan den metropolitaan mede te deelen. Ditzelfde wordt ons ook nog betuigd door twee brieven van Paus Gelasius uit de jaren 492 en 493 aan Euphemius van Constantinopel 4) en de bisschoppen van Dardaniën 5).

Loosduinen. P. A. DE BRUIJN.

(Wordt vervolgd).

---

1) Deze inscriptie bevindt zich nog in S. Pietro in Vincoli en luidt: Salvo papa n(ostro) Joanne cognomento Mercurio, ex sancte eccl(esiae) Rom(anae) presbiteris ordinato, ex tit(ulo) sancti Clementis ad gloriam pontificalem promoto, beato Petro ap(ostolo) patrono suo, a vinculis eius, Severus presbiter ofert; et it(erum) p(ost) c(onsulatum) Lampadi et Orestis $\overline{vv}$. $\overline{cc}$. — Verg. Duchesne, *La succession du Pape Félix IV* in de *Mélanges d'Archéologie et d'historie* van de Ecole française de Rome, IIIe année, 1883, p. 261.

2) *Briefe der Päpste*, B. III, S. 10 ff 3) A. w. B. VI, S 35 ff.

4) Cap. I. a. w. B. VII, S. 56 ff. 5) Cap. I, t. a. p. S 95.

ERNSTIGE BEDENKINGEN TEGEN HET VOORRECHT DER GOTHIEK.

Na de uiting van zulk een ongewonen verzoeningsgeest als in het opstel *Het voorrecht der gothiek* en in *De Maasbode* (van 1 en 4 Juli 1888) zou op iedere bedenking van mijne zijde de schijn kunnen geworpen worden van eene minder gepaste strijdlustigheid, indien het *magis amica veritas* ook op kunstgebied niet tot zijn recht moest komen. Van onze eensgezindheid in de toepassing van dezen gulden stelregel overtuigd, schroom ik niet eenige bedenkingen in het midden te brengen tegen de redenen, tot bevestiging van bovenvermeld voorrecht aangevoerd.

Het spreekt van zelf, dat een recht, wat boven eens anders recht uitgaat, een recht, wat de eene kunstvorm boven een anderen uit zou hebben, volgens den aard der zaak op de meest vaste en degelijke gronden moet gevestigd zijn, wil het op algemeene erkenning aanspraak maken. Het ligt in 's menschen aard, niet gemakkelijk voorrechten te erkennen, indien er geen zeer dringende redenen worden aangevoerd ter overtuiging. Is men hierin geslaagd?

Er worden voornamelijk drie redenen aangevoerd, waarvan de eerste eene meer algemeene is, de twee andere meer bijzondere zijn.

De eerste reden dan, waarom ten gunste der gothiek een voorrecht gevraagd wordt, is, dat de gothiek kerkelijk*er* zou zijn. En waarom zou de gothiek kerkelijker zijn? Zij is, zegt men, de *volkomenste* uitdrukking van den geest der Kerk.

Zou dit zeker zijn? Zou de gothiek in het algemeen, ook de moderne gothiek, de volkomenste uitdrukking wezen van den geest der Kerk? Wat is de geest der Kerk? Wij vinden dien in hare leer, in hare wetten, liturgie, voorschriften en gebruiken. Een kunstvorm, die zich daaraan houdt, daarnaar leeft, in den dienst der Kerk, is kerkelijk. Nu komt ons de stelling, als zou de gothieke kunstvorm de volkomenste uitdrukking van dien geest der Kerk wezen, al aanstonds bedenkelijk voor; en wel om reden, dat in Italië deze kunstvorm nooit een hoogen bloei bereikt heeft en slechts als eene meer storende, ofschoon lang niet onvruchtbare, tusschenperiode moet worden aangemerkt. Hieruit zou volgen, dat in Italië de christelijke kunst, in den dienst der Kerk, nooit tot de volkomenste uitdrukking van den geest der Kerk is kunnen geraken. Dit feit zou van weinig beteekenis zijn, in geval Italië een land ware gelijk ieder ander land; maar Italië is het bevoorrechte land, waar sinds Petrus' tijden het zichtbaar opperhoofd der Kerk op aarde, de Paus, zijn zetel gevestigd heeft; het land voor geen Katholiek vreemd; dat voor een groot gedeelte als gemeengoed der Katholieken beschouwd wordt. Van daar, uit Rome, gaat de wet uit en het woord Gods en de geest der Kerk over geheel de aarde. Is het nu niet bedenkelijk te beweren, dat dáár die geest der Kerk nooit bij machte zou geweest zijn om zich in

de vormen der kunst voor het minst even kerkelijk uit te drukken als in de veel verder van het beginsel, het brandpunt der kerkelijkheid gelegen landen?

Men wil om deze bedenking heentrekken door aan Italië ook een voorrecht toe te kennen, hierin bestaande, dat de christelijke kunst dáár andere vormen mag gebruiken dan die, waaraan de volkomenste uitdrukking van den geest der Kerk moet worden toegekend. Maar komt dan zulk voorrecht, aan Italië toegekend, om welke reden dan ook, niet eigenlijk neer op een voorrecht van minder kerkelijk te mogen zijn? De renaissance is kerkelijk, maar de gothiek is kerkelijker; de renaissance nu heeft in Italië een voorrecht; dus heeft in Italië de renaissance het voorrecht van minder kerkelijk te zijn. 't Valt zeer te betwijfelen, of men te Rome met zulke privilegies zich vereerd zal gevoelen.

Maar indien iemand, om zijne stelling te schragen, tot het toekennen van dusdanige privilegies zijne toevlucht moet nemen, dan kan geen onpartijdig beoordeelaar de bijzondere vastheid dier stelling erkennen. Er komen voorzeker in de kerkelijke geschiedenis wel eens moeilijk te verklaren verschijnselen voor; tot deze zou ongetwijfeld het verschijnsel behooren, dat wij het scherpst formuleeren kunnen in: hoe verder van Rome hoe kerkelijk*er* kunst. Ieder zal toegeven, dat dit verschijnsel vreemd is. En onze kinderlijke eerbied en liefde ten opzichte van de hoofdstad der Christenheid, het land der Pausen, het land, dat — *ook in den tijd der renaissance* — de meeste Heiligen aan de Kerk schonk, ja ons gewoon gezond verstand zonder meer, vordert hier noodzakelijk eene verklaring, eer wij dit vreemd verschijnsel als

werkelijke waarheid kunnen aannemen. Ik heb zulk eene verklaring evenwel tot nu toe nergens nog gevonden; zelfs geene poging. Voorzeker zou men zich van deze verplichting tot nadere verklaring ontslagen kunnen rekenen, indien het verschijnsel, hoe vreemd dan ook, als een zeker en boven allen twijfel verheven feit was vastgesteld. Dan zou de vraag: hoe is het mogelijk? beantwoord kunnen worden met de eenvoudige verwijzing naar het feit; dan zou men kunnen zeggen: hoe het mogelijk is, weten wij niet, maar het feit is niet anders. Maar ook nergens nog hebben wij op deugdelijke gronden de waarheid van dit feit bewezen gezien. En het zal ook zeer moeilijk te bewijzen zijn, dat de kunstvormen der renaissance, zij het dan ook op andere wijze en langs anderen weg, niet even goed bij machte zijn om den geest der Kerk uit te drukken als de kunstvormen der gothiek. Want niets is veelzijdiger dan kunst, dit menschenwerk bij uitnemendheid. En ook geen menschenwerk is ooit in alle opzichten volkomen. De eene kunstvorm zal volkomener in dit opzicht, een andere wederom in een ander opzicht den geest der Kerk kunnen uitdrukken — 't is immers niet noodzakelijk, dat zij 't allen op dezelfde wijze doen? — en wie zal dan met zekerheid beslissen, wat hier de volkomenste uitdrukking is van den oneindigen, zich in stoffelijke, steeds wisselende schoone vormen openbarenden geest der Kerk?

De Kerk zelve doet hier geen uitspraak, en iemand kan zeer gemakkelijk edelmoedig wezen met te zeggen, dat hij zich ook hierin bereidwillig aan hare beslissing zal onderwerpen, daar wij wel redelijkerwijze overtuigd

moeten zijn, dat de Kerk hierin nooit eene uitspraak doen zal. De liturgische voorschriften der Kerk kunnen immers, als men wil, in alle ernstige bouwstijlen even punctueel opgevolgd worden.

Al zou de een of ander nu eens in den loop der rede, in het algemeen en geenszins met het oog op de moderne gothiek, toegegeven hebben, dat voor de *bewering:* de gothieke bouwstijl is de volkomenste uitdrukking van den kerkelijken geest, zeer deugdelijke redenen zijn aan te voeren, dan kan dit toegeven wel bewijs wezen van onpartijdigheid, maar dan blijft het altijd nog een open vraag, of er nog niet deugdelijk*er* redenen van meer gewicht *tegen* deze bewering zouden in te brengen zijn. Zeer deugdelijke redenen, waarvan het gewicht geenszins te ontkennen valt, stellen eene zaak nog niet boven allen twijfel. Het gebeurt meer, dat in een pleitgeding van den eenen kant zeer deugdelijke redenen worden aangevoerd; maar zoolang het onderzoek nog niet gesloten is, zal een verstandig rechter toch daarop alleen zijn vonnis niet vellen. Er kunnen ook van de andere zijde zeer deugdelijke redenen worden aangevoerd, waardoor de zaak twijfelachtig wordt; er kunnen redenen, er kan soms een enkele reden van zooveel en zoo groot gewicht worden bijgebracht, dat de zwevende balans des oordeels naar den anderen kant overhelt en zelfs doorslaat. Ook behoort evenwicht, waardoor erkenning van gelijk recht verkregen wordt, geenszins tot de onmogelijkheden.

Gothiek en renaissance hebben beide hare gebreken en leemten; de eene bouwstijl kan dit, de andere wederom een ander voorrecht doen gelden.

Hoe hoog wij de gothieke bouworde waardeeren en bewonderen, wij kunnen toch niet blind zijn voor het in 't oog springend gebrek, dat de eerste de harmonie der kunsten in Gods huis min of meer heeft verbroken en aan de schilderkunst met name (om Lübke's woord te gebruiken) de levensaderen heeft afgesneden. Nu kan men in dit noodlottig feit berusten en zelfs zeggen, „dat wij maar zeer tevreden moeten zijn hier in ons noordsch klimaat, dat wij — die maar zelden voor de uitdrukking van „„den geheelen omvang, de volle diepte der christelijke gedachten en ingevingen"", voor de „„ontwikkeling van grootsche plannen, breede muurvlakten"" aan wind en weer durven blootstellen — juist in de gothiek eenen stijl hebben, die ons „„de ruime en breede vlakten ontneemt"". Dat kan gezegd worden; wij kunnen van den nood eene deugd maken, maar dan benemen wij ons ook het recht om te beweren, dat de gothiek, die aan de schilderkunst de levensaderen afsnijdt, kerkelijk*er* is dan de renaissance, welke de schilderkunst nieuw leven aanvoerde, een onmetelijk veld tot ontwikkeling en bloei opende, zoodat zij, door de geheele wereld bewonderd, de hoogste volkomenheid bereikte 1).

1) Zeer juist en overwegenswaardig schrijft W. Lübke: „Vergleichen wir die Summe dessen, was die gothische Epoche in Italien hervorgebracht, mit ihren Leistungen im Norden, so ist nicht zu leugnen, dass in den Ländern diesseits der Alpen das künstlerische Ideal ein unbedingt architectonischer war, dem zu Gunsten die Plastik und mehr noch die Malerei auf eine selbständige Entwickling verzichten mussten. In Italien dagegen gibt man gern jenes höchste achitectonische Ideal preis zu Gunsten einer Gesammtentfaltung aller drei Künste, die völlig gleichberechtigt Hand in Hand fortschreiten und sich in edler Freiheit mit und an einander ausbilden. Wenn dabei die Malerei schiesslich unter

Er des noods in berusten, dat ons klimaat, helaas! het tot stand brengen van zulke heerlijkheden in die grootsche afmetingen verhindert, is nog doenlijk, maar „zeer tevreden zijn", dat eene zekere bouworde de ontwikkeling der schilderkunst als omogelijk maakt, dit komt mij zeer moeilijk voor. Vooral wanneer ik aan den machtigen invloed denk van de schilderkunst op het geloovig volk. Wat missen wij dan toch een machtig hulpmiddel om op het volk te werken! Zouden wij den geleerden Dominicaan, Pater Marchese, van overdrijving durven beschuldigen, waar hij het behoud van het geloof in Italië bij de stormen der Reformatie ook voor een groot deel toeschrijft aan den invloed der Italiaansche kerkelijke schilderkunst? Meer dan ooit is het in onze dagen noodig de hoogere waarheden in aantrekkelijken vorm den menschen voor oogen te stellen. Dit is ook vooral de roeping der schilderkunst, die edele gave des hemels, niet geschonken om in den dienst eener in materialisme verzonken wereld tot bederf des volks misbruikt te worden, maar uit het paradijs gedaald om, gewijd en geheiligd in den dienst der Kerk, tegelijk met alle hoogere vermogens des menschen den eeredienst op te luisteren, het geloovig volk te leeren, te stichten, van de aarde naar het hemelsche op te voeren. Neen, wij kunnen niet zeer tevreden zijn als men ons zegt: voor deze kunst is zoo goed als geen plaats in onze kerken.

---

ihnen zu den hochsten Ergebnissen gelangte, so geschah dies aus einer inneren Nothwendigkeit, die im Wesen dieser Kunst begründet lag, und wie wir schon früher ausgeführt haben, sie zur *eigentlich christlichen Kunst,* zur Verkünderin des gesammten christlichen Ideeenkreises machte". *Grundriss,* II, S. 80.

Laten wij voor 't minst het betreurenswaardig vinden en, in plaats van tot bevestiging en voortduur van dezen toestand voorrechten te eischen, liever naar middelen zoeken om, in den dienst des Heeren, de verbroken harmonie der kunsten te herstellen, de boeien der schilderkunst te doen vallen, haar de plaats terug te schenken, die haar rechtens toekomt, opdat zij, evenals zij weleer onze voorvaderen in het geloof, de eerste Christenen, heeft getroost in de vervolgingen, bemoedigd in den strijd en opgevoerd tot de heilige geestdrift van het martelaarschap, evenals zij onze geloofsgenooten in het land der Pausen eenmaal versterkte in hun geloof en in hunne gehechtheid aan de Kerk, ook haar invloed op het geloovig Christenvolk van nieuws moge uitoefenen Dit behoeft niet geheel op dezelfde wijze te geschieden als in Italië en in meer zuidelijke streken; laten wij bedenken, dat er nog een groot midden is tusschen de uitdrukking van den geheelen omvang, de volle diepte der christelijke gedachten en ingevingen, de ontwikkeling van grootsche plannen op breede muurvlakten en het zoo goed als geheel buitensluiten van de meest sprekende en meest populaire aller kunsten.

De architectuur vermag veel, waar zij den geest der Kerk poogt uit te drukken; haar staan vele en groote middelen daartoe ten dienste. Toch schijnt de taal der schilderkunst, de wijze, waarop zij den geest der Kerk tracht te vertolken, meer bevattelijk, vooral voor het volk. Ook vermag zij meer in de uitdrukking van het godsdienstig gevoel; in het verhaal der kerkelijke geschiedenis, waaruit zoo machtig de geest der Kerk spreekt; in de levendige voorstelling der leerstukken; in het be-

kleeden der hoogere waarheden met de aantrekkelijkste vormen; in het vermenschelijken van het oneindige. Zij is ook de meest geestelijke van alle kunsten, daar zij zoo weinig mogelijk van het stof gebruikt om de onstoffelijke dingen naderbij te brengen aan geest, hart en zinnen. Zij is ook de duidelijkst omschrevene; zij is in staat tot het spreken van eene hoogere, duidelijkere en veel minder conventioneele symboliek dan louter architectonische vormen 1).

Maar zouden ook de redenen, aan guur klimaat en wind en weer ontleend, niet wat overdreven worden *pour le besoin de la cause?*

In sommige gothieke kerken van het noorden vinden we soms geen steentje ongekleurd gelaten, en men polychromeert en schildert met goud en rood soms om van te duizelen. Maar, om van ware kunst te spreken, hoe frisch zijn nog, na jaren, de fresco's te Remagen en te Stolzenfelz! En toch heeft dezelfde kunstrichting der moderne gothiek, ook in Duitschland, de schilderkunst tot slavin gemaakt of uit het heiligdom verstooten. Het uiterst strenge, ik zou zeggen rationalistisch doorvoeren van den stijl heeft de kerkelijke schilderkunst (en ook de beeldhouwkunst) dikwijls doen ontaarden in archeologische studiën en aardigheden. Deze studiën kunnen voor den kenner soms belangrijk en in zeker opzicht zelfs wel

1) Een treffend bewijs van onduidelijke symboliek geeft wel het zoogenaamde Labyrinth of doolhof, overigens eene aardige versiering. Bij Reusens vind ik daarvan gezegd: „Cependant, il serait difficile, pour ne pas dire impossible, de déterminer d'une manière précise le symbolisme des labyrinthes dans les anciennes églises chrétiennes". *Eléments d'archéologie chrétienne*, II, p. 242.

schoon wezen, indien groote talenten zich daartoe zouden leenen, indien zij zouden willen arbeiden gelijk gedaan werd in de dertiende eeuw of 't begin der veertiende. Maar zouden zij dan zoodoende niet eeuwen van ontwikkeling over het hoofd zien? En voor het volk heeft dit weinig waarde.

Laten wij het feit erkennen, wat niet uit kon blijven: de nieuw-gothische architectuur is in conflict gekomen met de hooger ontwikkelde schilder- en beeldhouwkunst.

Nergens treedt duidelijker dit feit in 't licht dan in de lotgevallen der Dusseldorper kerkelijke schilderschool. De meesters dezer school hebben gewis, even als alle anderen, hunne gebreken en tekortkomingen gehad, maar zeker hebben zij toch met hoogen ernst en innige toewijding, zoowel met heilige bedoeling en echt kerkelijken geest als met eerbied voor hunne kunst gearbeid. De kerkelijke schilderkunst ging eene schoone toekomst te gemoet. Het schilderwerk te Remagen en veel meer nog Deger's meesterwerk in de slotkapel van het bekoorlijk Stolzenfels zijn hier de welsprekendste getuigen, om van Ittenbach's heerlijk doek te Bonn en enkele andere voorname werken te zwijgen. Het zou ons te ver voeren, wilden wij de geheele geschiedenis ophalen. Nog levendig zijn bij mij de indrukken, op de plaats zelve, waar deze beroemde meesters leefden en werkten, opgedaan, toen ik in den nazomer van het vorige jaar een onvergeetlijken dag mocht doorbrengen in de woning van onzen vermaarden landgenoot, den Heer H. Sinkel, een der jongste en laatst overgeblevene der in haar bloei verstoorde Dusseldorper school. De objectieve behandeling van dit onderwerp verbiedt mij die indruk-

ken hier mede te deelen. Maar 't is toch bevreemdend, dat zulk een, voor de kerkelijke kunst geboren, uitstekend talent voor de kerkelijke kunst moest verloren gaan. Waarom vinden wij in geen enkele kerk van ons vaderland eenig kunstwerk van dien landgenoot op wien wij trotsch mochten zijn? Het is bekend, dat de heer Sinkel in de laatste jaren niets dan portretten schildert. Ik mag evenwel verzekeren, dat geheel zijn hart nog hangt aan de religieuse kunst. Maar dit mocht niet zijn! Het penseel dezer meesters is uit het heiligdom gedrongen, ter wille van den stijl.

De schoonste verwachtingen, ook die, welke de Münchener en de Weener school aanboden, zijn allen te niet gedaan. Cornelius, Overbeck, Deger, Ittenbach, om slechts van de alleruitstekendsten te gewagen, hebben geen genade kunnen vinden. Men schijnt het tegenwoordig zelfs niet meer der moeite waardig te keuren om, bij het bespreken van religieuse kunst, hunner namen met eere te gedenken. Doch eenmaal toch is Jungmann, op wiens laatste werk ik hier het oog heb, door eene schepping van Ittenbach getroffen. Waar Jungmann van het middeleeuwsch „Strassburger Fahnenbild" spreekt, noemt hij ook, als „*dem wesentlichen Momente nach aus demselben Geiste hervorgegangen*", een carton van Ittenbach. Hij zag namelijk op eene kunsttentoonstelling te Dusseldorp een glasschilderwerk, naar dit carton vervaardigd, en getuigt: „*Vor keinem Bilde der Ausstellung bin ich mit solcher Freude verweilt, wie bei dieser andächtigen, groszartig schönen Conception Ittenbachs*".

Is het nu geen vreemd verschijnsel, dat ook dezen

meester slechts zelden gelegenheid geboden werd om met zijne godvruchtige, grootsche religieuse scheppingen onzen heiligen godsdienst, waarvan hij zoo diep doordrongen was, te verheerlijken?

Door den uitersten nood gedrongen, hebben deze meesters van 't penseel eindelijk het veld geruimd. Het zij mij veroorloofd, tot bewijs, hier ter plaatse een kort briefje van bovengenoemden Prof. Ittenbach in te voegen. Het werd mij sinds lang door een kunstvriend afgestaan, aan wien het gericht was, en, daar het, vooral in de gegeven omstandigheden, niet zonder kunst-historische waarde is, vond ik geen bezwaar het, na den dood des meesters, te publiceeren. De brief is gedateerd uit Dusseldorp, nu tien jaren verleden, en luidt als volgt:

„Es freut mich sehr aus Ihren Briefe zu erfahren, dasz meine Arbeit in Bonn gefällt, um so mehr da sie ein glaubiger christlicher Kunstler sind. Leider ist wie sie auch erfahren unsere Zeit nicht dazu angethan solche Werke anders als wie vereinzelt bestehen zu lassen und so wird allmählig die noch bestehende wahre christliche Kunst bei uns wie auch überhaupt verschwinden, um der geistlosen Schablone das Feld zu raumen. Allerdings werden auch wieder andere Zeiten kommen, wo eine gediegene christliche Kunst anerkannt werden wird. Wir werden dies aber wohl nicht mehr erleben. Nur durch die äusserste Noth gedrungen durfen wir das Feld raumen. Die groszen Opfer, welche wir der guten Sache bringen, wird der l. Gott uns reichlich zu lohnen wissen, da unser Ziel nicht der Erde sondern dem Himmel angehört".

Uit dit kort, welsprekend briefje vernemen wij, in den zachtsten toon, de rechtmatige klacht eener ten onder gebrachte religieuse schilderschool, welke om te kunnen blijven leven toch niet altijd en overal groote muurvlakten vroeg.

Er wordt beweerd, dat uit dit conflict zou blijken hoe, de nieuw-gothische kunstrichting ongeschikt is voor onzen tijd. Laten wij nu deze bewering voor 't geen zij is; maar eene kunstrichting, welke de schilderkunst tot schablonen-werk verlaagt, de groote religieuse schilders van onzen tijd onbekwaam oordeelt om in haar geest te arbeiden, kunnen wij moeilijk kerkelijk*er* noemen en op dezen grond een voorrecht toekennen.

Wij maakten daareven de opmerking, hoe het feit niet kon uitblijven dat de moderne gothiek met de hooger ontwikkelde schilder- en beeldhouwkunst in conflict moest komen. Dit vordert eene nadere verklaring.

Het behoeft geen verder bewijs, dat in den tijd, waarin onze moderne gothiek bij voorkeur hare toonbeelden zoekt, de ontwikkeling der schilderkunst geen gelijken tred had gehouden met die der architectuur. Of het nu noodzakelijk was, willen wij niet nader onderzoeken, maar het is, ter wille van den stijl, noodzakelijk gerekend, dat de schilderkunst geheel in overeenstemming moest zijn met den stijl dier eeuw welke men zich ten toonbeeld stelde. Willen wij bouwen in dien stijl, dan moeten wij ook schilderen en beeldhouwen in dien stijl, werd gezegd. Hebben beide kunsten sinds dien tijd ook reuzenschreden op den weg van hoogere ontwikkeling en volmaking gedaan, wij doen schier geen stap verder dan onze voorvaderen, welke van deze hoogere ontwikkeling geen vermoeden hadden. Vandaar het onvermijdelijk conflict. Tengevolge daarvan is men vaak tot een archaïsme vervallen, dat, om met den puntigen aphorismen-schrijver zacht te spreken, „een gevaar dreigt te worden voor onze kerkelijke kunst",

die waarlijk geheel te gronde zou gaan, indien men er eindelijk toe kwam dit archaïsme min of meer synoniem met kerkelijkheid te verklaren.

Maar onderzoeken wij thans den tweeden grond, waarop voor de gothiek een voorrecht gevorderd wordt. Eene grootere of meerdere kerkelijkheid kan haar, gelijk wij gezien hebben, dit voorrecht niet bezorgen. Wat dan? „Niet wij, Roomschen — wordt gezegd — hebben haar dat voorrecht bezorgd, maar juist onze Protestantsche landgenooten". Dit zou wel curieus wezen! De gothiek zou haar voorrecht niet te danken hebben aan de Katholieken, maar aan de Protestanten.

Hier moet eene misvatting bestaan. En zij is er inderdaad. De Protestanten in ons vaderland, wordt beweerd, beschouwen den gothieken bouwstijl als den uitsluitend katholieken, met minachting gesproken, als den echt „paapschen" bouwstijl. Maar dit is eene dwaling. Wij geven hier het woord aan den heer Victor de Stuers 1):

„Immers zoowel in Noord-Duitschland als in Engeland zijn en worden talrijke gothische gebouwen op last van Protestantsche of Presbyteriaansche autoriteiten, door Protestantsche, Anglicaansche of Presbyteriaansche architecten gesticht tot allerlei doeleinden, die met de kerk niets hebben te maken, als scholen, weeshuizen, gasthuizen, koopmans-beurzen, gerechtshoven, stadhuizen, stationsgebouwen, te Londen het gebouw zelfs van het Parlement en thans de uitgebreide Law-Courts".

Wij kunnen niet denken, dat onze Protestantsche landgenooten in het algemeen zoo weinig ontwikkeld zijn, zoo weinig gezien hebben, of zoo door vooroordeel ver-

1) Zie in *De Gids* 1877 het opstel: *Een bouwkundig spook.*

blind kunnen zijn, dat zij aan bovengenoemde dwaasheid geloof slaan. Wij hebben wel eens het tegenovergestelde vernomen. Eenige jaren geleden o. a. verkondigde een niet-katholiek schrijver, Dr. Beijnen, herhaaldelijk, „dat het *rondboogstelsel*, het afgepaste, beperkte, het in zich-zelf terugkeerende, het *katholieke* is, terwijl de vrijelijk naar boven schietende lijnen van den *spitsboog*, het onbeperkte, het ruime, verhevene en alomvattende van het *Protestantisme*, vertegenwoordigen" 1).

Toen indertijd het gothisch station te Rotterdam, de gothische gaanderij en de gothische gebouwen in Noordeinde en Willemspark te 's Gravenhage waren opgetrokken, werden er van alom niets dan uitingen van bewondering vernomen. Zoo weinig werd aan „echt paapsche bouwerij" gedacht, dat in de *Bouwkundige Bijdragen*, uitgegeven door de maatschappij tot bevordering der bouwkunst, zonder den lachlust te wekken, de meening van den grooten architect Böttiger, als zou de gothiek eenigen maçonieken oorsprong hebben, niet als zoo geheel verwerpelijk werd aangehaald 2).

Maar vanwaar dan die misvatting, dit dwaas vooroordeel? Hoe is men dan op die gedachte gekomen? Eenvoudig langs kunstmatigen weg.

Immers in dit zelfde jaar 1877 begon een anoniem geschrijf

---

1) Zie het opstel van J. J. Alberd. Thijm in *De Gids* van 1859, II, bl. 469.

2) Zie in vermeld tijdschrift, jaargang 1877, bl. 190, het opstel: *Over het ontstaan der zoogenaamde gothische bouworde*, medegedeeld door den opperbouwmeester Engelhard te Kassel, vertaald uit het Hoogduitsch door een lid der maatschappij.

in sommige dagbladen de Nederlandsche regeering te beschuldigen van eene betreurenswaardige neiging, die te wijten was aan den invloed van *sommige mannen*, welke geen ander doel zouden hebben dan door middel van openbare gebouwen in middeleeuwschen of oud-Hollandschen stijl, Nederland tot de Roomsch-Katholieke Kerk terug te voeren. *Risum teneatis?* De Nederlandsche regeering propagande makend voor de R. K. Kerk en nog wel door middel van openbare gebouwen! Zulke redeneeringen kunnen niet anders voortkomen dan uit bekrompen partijdige, hoogst afkeurenswaardige speculatie op de onwetendheid en de godsdienst-hartstochten van een zeker deel des Nederlandschen volks.

Wat mag dan aanleiding tot deze speculatie geweest zijn? Die aanleiding is gemakkelijk na te gaan, als we ons herinneren, hoe in dit jaar de Nederlandsche regeering en de Kamer verklaard hadden voortaan de kunst te zullen erkennen als een factor, die ook bij het bouwwezen in aanmerking dient te komen, en er aan het departement van binnenl. zaken afzonderlijke diensten om deze zaken te behandelen waren ingesteld.

De heer V. de Stuers schreef toen bovenvermeld merkwaardig opstel in *De Gids*, een der meest ontwikkelde en voornaamste niet-katholieke tijdschriften des lands. Daarin stelde hij den toeleg van dit anoniem geschrijf terdege aan de kaak. Dit spook van den ultramontaanschen bouwstijl moest dienst doen als oppositie tegen de regeering; dit was duidelijk. De keuze van personen mag bij sommigen eenige teleurstelling verwekt hebben. Het volk evenwel, wat men trachtte bang te maken met dit spook, is gelukkig — zegt de

schrijver terecht — gewapend met eene groote dosis gezond verstand, waardoor het gebeurt, dat elke boeman, die niet bij onderzoek waarachtig blijkt te bestaan, na korten tijd alleen nog bij de minst ontwikkelden eenig geloof vindt. Wat de regeering betreft, zij stoorde zich niet aan dit anoniem couranten-geschrijf, maar ging rustig voort met het doen restaureeren van oude gothieke kerkgebouwen.

Nog duidelijker blijkt, wie onzer Protestantsche landgenooten bedoeld kunnen zijn, als wij den slotzin van vermeld opstel lezen:

„Het is hoog tijd, dat we ons niet langer laten verblinden door het geraas van hen, die, onkundig van de eenvoudigste wetten der architectuur, een oordeel vellen over bouwwerken, die zij niet begrijpen, waarvan zij noch de constructie noch de practische en nuttige beteekenis vatten, en die, door hunne hartstochten en door bekrompen partijgeest vervoerd, den banvloek uitspreken over architecten, wier arbeid, wier wetenschap, wier practische ervaring ons nog heden ten dage van groot nut kunnen zijn."

Zoo wordt deze geheele geschiedenis teruggebracht tot eene minder edele personenkwestie, tot eene zaak van misleiders en misleiden, eene opzweeping van godsdienst-hartstochten ter wille van eenige teleurgestelden. Is het nu recht hier te spreken van „onze Protestantsche landgenooten" in het algemeen? En zouden wij nu, omdat eenige anonymi, om zekere niet zoo diep verborgen redenen, eenigen tijd met de gothiek den „boeman" gespeeld hebben en een zeker lichtgeloovig, voor religiehaat helaas! zoo vatbaar publiek, voor een tijd, sinds het laatste tiental jaren, verschalkt hebben, zouden wij, Roomschen, nu dáárom aan de gothiek een voorrecht moeten toekennen? *Mais comment?* Een vreemd voor-

recht, dat zijn grond zou vinden in eene spookvertooning! Zouden degenen, die beter weten, zulk eene beweging met een ernstig gelaat kunnen aanschouwen?

Het is ook zeer bedenkelijk, dat de grond van dit voorrecht natuurlijk vervalt, zoodra de werking van het spook ophoudt. Zoo zouden wij belang hebben bij het zoolang mogelijk voortbestaan van het misverstand; want zoodra het misverstand uit den weg geruimd is, is de aardigheid er af. Zoo zouden de anonieme bewerkers van dit misverstand, de mannen van dit „oneerlijk en hartstochtelijk bedrijf" (woorden van V. de Stuers), een gewenschten steun vinden in deze verdediging van het voorrecht der gothiek. Dit zou ook tot schade strekken van de bouwkunst in het algemeen; want hoeveel is voor haar van de gothiek niet te leeren!

Daarenboven nog, waar moet het heen als de kerkelijke kunst uit zekere animositeit beoefend wordt en tot een soort *machine de guerre* wordt verlaagd?

In een der nieuw aangelegde wijken van Rome, die de eeuwige stad haar eigenaardig karakter benemen, in de *Via nazionale* staat een Protestantsche kerk, de zoogenaamde *Chiesa americana;* zij is gebouwd in gothieken stijl en maakt den indruk, alsof zij, een der hoogst zeldzame gothieke kerken in de stad der Pausen, ook door haar uiterlijke verschijning getuigen moet van het drie eeuwen lange protest tegen Rome en den Paus. Wij hebben gelachen om dit kleingeestig protest. Wij kunnen niet met zekerheid bewijzen, dat zulk protest bedoeld is, maar is het niet opmerkelijk, dat het Protestantisme te Rome aan den gothieken bouwstijl de voorkeur schenkt? Dit wordt toch zeker niet gedaan met

het doel om sympathie te betuigen ten opzichte der Roomsch-Katholieke Kerk. De onderstelling is niet al te gewaagd, dat deze keuze eer uit een tegenovergesteld gevoelen voort is gekomen. Zeker heeft men daar vooral echt Protestantsch willen bouwen. En nu moet aan dienzelfden bouwstijl hier te lande een voorrecht toegekend worden ter wille van eene echt „paapsche" bouwerij. Wij willen hiermede geen blaam werpen op de gothiek, geen verband zoeken tusschen gothiek en Protestantisme; alleen willen wij doen opmerken, dat wij ook op dezen tweeden grond het voorrecht der gothiek niet kunnen erkennen.

Het onderzoek van de derde reden, waarop het voorrecht der gothiek zou moeten steunen, kan kort zijn.

De gothiek — zegt men — is meer dan de renaissance voor ons klimaat, onze materialen, ons landschap geschikt. Wij hebben hier eenvoudig een kwestie van nut en smaak. Over het nut bestaat nog al verschil van meening onder de deskundigen. De opperbouwmeester, Engelhard, te Kassel, beweert b.v. juist het tegenovergestelde. Hij schrijft:

„Eindelijk moet dan toch openhartig beleden worden, dat de gothische bouworde niets minder dan eene voor het noorden bijzonder ongeschikte bouworde was. Die hooge, wijde gewelven, de onmetelijke vensters — doorgaans van steen gebouwd — hoe weinig passen die voor ons klimaat" 1).

En wat de materialen betreft — in zoover hier de baksteen bedoeld is — op hoe bekoorlijke wijze maakte in Italië de renaissance juist van dienzelfden baksteen ge-

1) Zie *Bouwk. Bijdr.* t. a. p.

bruik! En hoevele gothieke kerken zijn van natuursteen gebouwd!

Omtrent de meer aesthetische reden van ons landschap kan ook gegrond verschil van meening bestaan. Voorcerst kan er in onze groote steden moeilijk van landschap gesproken worden. Bedoelt men den aanblik van buiten, ik herinner mij nog levendig den indruk, dien, van Tivoli's hoogten gezien, de Sint-Pieterskoepel maakt over het boom- en struiklooze en vlakke landschap der Romeinsche Campagna. En ook het Lombardijsche landschap verschilt weinig met het onze.

Laten wij kort resumeeren.

Dat de gothiek kerkelijk*er* zou zijn, komt ons al aanstonds bedenkelijk voor, omdat in het brandpunt der kerkelijkheid deze bouwstijl nooit geblocid heeft, en het een onverklaard en onverklaarbaar vreemd verschijnsel zou zijn: hoe verder van Rome hoe kerkelijker kunst. Beide, gothiek en renaissance, hebben gebreken en leemten, en beide kunnen op hare beurt verschillende voorrechten doen gelden, die tegen elkander opwegen. De gothiek heeft aan de kerkelijke schilderkunst de levensaderen afgesneden, de renaissance heeft haar tot den hoogsten bloei opgevoerd. De moderne gothiek is vooral in conflict gekomen met deze hooger ontwikkelde kerkelijke schilderkunst, om van de beeldhouwkunst niet te spreken. Daar nu geen der kerkelijke kunsten zoo duidelijk en treffend den geest der Kerk vermag uit te drukken als de schilderkunst, zoo blijft hier de gothiek in gebreke en moet hier voor 't minst een der voorrechten van de renaissance erkennen. Wint het de gothiek wellicht in architectonische strengheid, streeft zij meer en uitsluitend

naar het architectonisch ideaal; de renaissance bevordert uit haren aard meer de harmonie van alle schoone kunsten, die kunnen en mogen medewerken tot opluistering van den eeredienst en tot leering en stichting van het geloovig volk. Beide bouworden hebben dit gemeen, dat zij beide de liturgische voorschriften der Kerk even punctueel kunnen nakomen.

Het bezwaar van klimaat schijnt wel wat overdreven te worden, want dan moest men eigenlijk in 't geheel niet of zeer weinig schilderen, zeker niet zooveel en zoo bont. En het is vreemd, dat ook daar, waar groote, meesterlijk beschilderde muurvlakten na jaren nog in zeer goeden toestand zich bevinden, toch aan de kerkelijke schilderkunst door de moderne gothieke kunstrichting slechts een zeer bescheiden en diep onderworpen plaatsje gegund wordt.

De curieuse reden, dat onze Protestantsche landgenooten aan de gothiek hier te lande een voorrecht zouden bezorgd hebben, verliest haar kracht bij de nadere kennismaking met deze edele voorrechtbezorgers en hun hartstochtelijke en op de vreeslijkste hartstochten berekende speculatie. Om deze reden van „echt paapschen stijl" gothiek te bouwen kan geen ernstige beweging, en noch voor de Kerk noch voor de kunst vereerend of nuttig zijn. Met de instandhouding en bevordering van dit onzinnig misverstand wordt daarenboven zelfs schade toegebracht aan de ontwikkeling der kunst in het algemeen.

De laatst aangevoerde reden is, wegens gegrond verschil van meening, te onzeker en te twijfelachtig om daarop een algemeen erkend voorrecht te gronden.

Laten wij dan niet een ijdelen twist voeren over voorrechten, laten wij *gelijk recht* erkennen. Twisten over voorrechten zal de kerkelijke kunst eer schaden dan baten; het zal maar al te gemakkelijk de geesten verdeelen, eene ongewenschte animositeit aankweeken juist daar, waar de eenheid van samenwerking zoo noodzakelijk is voor de eer van God, den luister van Zijn eeredienst en het heil der zielen.

F. J. POELHEKKE.

DE „DONATIO CONSTANTINI".

(Vervolg van blz. 71 vv.)

Evenals alle andere menschen ondergaan ook de Pausen den invloed van hun tijd: hun levenswijze en levensbeschouwing, hun vorming en wetenschappelijke ontwikkeling draagt ook bij hen den eigenaardigen stempel van den tijd, waarin zij leefden. Bevreemding kan het derhalve niet wekken, dat zij met betrekking tot de *Donatio Constantini*, die zij vonden in de verschillende verzamelingen der decretalen, later zelfs in het hooggeroemde *Decretum Gratiani* 1), hetzelfde gevoelen waren toegedaan als al de geleerden van hun tijd. Hoe zouden zij met hen in meening hebben verschild? Legisten (verklaarders van het Romeinsche recht), canonisten (uitleggers van het kerkelijke recht), voorstanders van de absolute keizerlijke oppermacht, voorvechters van de pauselijke rechten, Grieken zoowel als Latijnen namen zonder onderscheid de echtheid aan der *Donatio Constantini;* waarom zouden juist de Pausen alleen haar bestreden hebben? Integendeel men zou veeleer verwachten, dat zij vooral van dit stuk gebruik hadden gemaakt om hun rechten op den Kerkelijken Staat te verdedigen of hun superioriteit boven den

1) Vgl. bldz. 83.

keizer te handhaven, en om, waar de gelegenheid zich aanbood, hun macht op het tijdelijke uit te breiden. In den eeuwenlangen strijd tusschen Paus en Keizer, moesten zij bijna in de noodzakelijkheid zijn gebracht om hun tegenstander dit palladium hunner vrije oppermacht voor te houden: de *Donatio Constantini!*

Een opmerkelijk verschijnsel echter biedt de geschiedenis aan: I. Tot in de elfde eeuw wordt de *Donatio* in het geheel niet door de Pausen gebruikt, ofschoon hiertoe in overvloed zich gelegenheid aanbood. II. Na de elfde eeuw wordt zij slechts hoogst zelden door hen aangehaald en dan nog niet om hun macht op het tijdelijke daardoor alleen te bevestigen of uit te breiden.

I.

Daar de *Donatio Constantini* ongeveer in de achtste of negende eeuw moet ontstaan zijn, kunnen wij het beste ons onderzoek beginnen met Paus Adriaan I (772-795), die haar zeker wel als gezag had aangevoerd, wanneer hij het stuk gekend en er eenig waarde aan had toegeschreven.

Van Paus Adriaan nu bestaat een beroemd schrijven, dat in de akten van het zevende algemeen concilie — het tweede van Nicea — is opgenomen 1). Het is gericht aan keizerin Irene en haar zoon Constantijn en handelt hoofdzakelijk over de leer der Kerk omtrent de beeldenvereering en het primaat van den H. Stoel. Irene en Constantijn

1) Mansi, *Coll. Conc.* XII, 981.

worden hier vergeleken bij Helena en Constantijn den Groote, „die de Roomsche Kerk hebben verheven, en met de overige rechtzinnige keizers als het hoofd van alle kerken vereerd hebben".

Van de schenking geen woord!

In het breede verhaalt de Paus de Silvester-legende, komt op tegen de aanmatigingen van den patriarch Tarasius, die zich *universalis episcopus* had durven noemen, maar weerlegt diens aanspraken door hem te wijzen op de uitspraken van de H. Schrift. Wel weet hij den Grieken voor oogen te houden het gedrag van „Karel den Groote 1), die door zijn vele en moeitevolle oorlogen aan diezelfde Kerk van den Apostel Gods, om zijne zeer groote liefde, verschillende geschenken voor altijd heeft vereerd, zoowel provinciën als steden en burchten en ander grondgebied 2), ja zelfs de patrimonia, welke door het trouwelooze volk der Longobarden worden bezet gehouden"; ook brengt hij in herinnering, dat van oudsher „door de rechtzinnige keizers, *zoowel als door andere Christen gelooviger* 3), aan de Kerk van Rome patrimonia zijn geschonken" 4); maar dat Constantijn alleen reeds Italië en het gansche Westen zou gegeven hebben, schijnt hij niet eens te vermoeden; die gedachte sluit hij zelfs positief uit, door zóó de giften van anderen op te noemen en te prijzen.

---

1) „Filius et spiritualis compater noster, Rex Francorum et Longobardorum ac patritius Romanorum."

2) „Tam provincias quam civitates *seu* castra et caetera territoria." *Ibid.*

3) „Ab orthodoxis imperatoribus *seu* a caeteris Christianis fidelibus." *Ibid.*

4) „Pro luminariorum concinnationibus atque alimoniis pauperum."

In zijn brief aan Karel den Groote zelf 1) weet diezelfde Paus den vorst op niets beters te wijzen dan op datgene, wat zijn vader Pepijn en hij zelf aan de Kerk van Rome heeft geschonken.

Geen schooner gelegenheid deed zich misschien voor om de *Donatio Constantini* aan te voeren, dan toen Paus Nicolaas I (858—867) in den twist met Photius zijn straffende vermaning richtte tot keizer Michael. Het is een antwoord 2) op een niet bewaard gebleven schrijven uit Constantinopel, vol smaad en beleediging jegens den Apostolischen Stoel. Daarin beroept zich de Paus op zijne privilegiën, zijn primaat, dat hem niet door een synode, maar door Christus zelf is gegeven; altijd hebben christelijke katholieke vorsten den Roomschen Stoel geëerd en diens voorrechten erkend; zoo Honorius, Valentinianus, Justinianus, Constantijn VI en Irene, wier brieven aan de Pausen door hem aangehaald worden; vooral echter komt hij op Constantijn den Groote herhaaldelijk terug en stelt hem in het bijzonder ten voorbeeld aan keizer Michael; als zijn bronnen geeft hij zelf aan, de *historia ecclesiastica* en de brieven zijner voorgangers; hij roemt de milddadigheid der Grieksche keizers ten opzichte van de Kerk van Rome, door hen verrijkt met „privilegia, dona, beneficia"; maar ook bij Paus Nicolaas mist men de geringste aanwijzing der *Donatio Constantini*, die alleen eigenlijk al de andere schenkingen overtollig had gemaakt.

Nog meer zou men verwachten, dat Paus Nicolaas op

---

1) *Cod. Car.* Ep. 68.

2) Mansi, *Coll. Conc.* XV, Ep. 8.

de *Donatio* had gewezen in den vroeger reeds aangehaalden brief 1), waarin hij den metropoliet Hincmar van Rheims aanspoort om de bisschoppen van Gallië op te wekken tot een strijd tegen den gemeenschappelijken aanrander Photius. Hier verhaalt hij, welke twisten de patriarch Ignatius en de Kerk van Rome met dezen scheurmaker heeft gehad; hoe hij het vasten op den Zaterdag aanvalt en de Latijnen beschuldigt van ketterij omtrent de leer van de voortkomst van den H. Geest, en gaat dan voort: maar dit hun beweren kan geen verwondering baren, daar zij er zich zelfs op beroemen, dat, toen de keizers van Rome naar Constantinopel zijn gegaan, het *primaat van den Roomschen Stoel en, met de koninklijke waardigheid, ook de privilegiën van de Roomsche Kerk op de Kerk van Constantinopel zijn overgebracht.*

Geen stuk voorzeker was meer geschikt om den overmoed der Grieken te fnuiken dan juist de *Donatio Constantini;* zij schijnt juist daarvoor gemaakt; en evenals Paus Nicolaas de bisschoppen van Frankrijk gelastte alle wetenschappelijke bronnen op te sporen om de beschuldigingen der Grieken te weerleggen, zoo zal hij ongetwijfeld zelf ook, te Rome, archieven en bibliotheken met hetzelfde doel hebben laten doorzoeken. Niemand echter komt in Rome op de gedachte, dat er een *Donatio Constantini* bestaat! Had Paus Nicolaas geweten, dat keizer Constantijn aan Silvester ook de keizerlijke waardigheid had gegeven, hoe kon hij dan nog aan keizer Michael schrijven:

---

1) *Ibid.* Ep. 70

„Geen keizer heeft ooit de rechten van den opperpriester zich aangematigd, noch de opperpriester den naam van keizer; de middelaar tusschen God en menschen, Jesus Christus, heeft zoo de plichten van beide machten onderscheiden, dat de christelijke keizers voor het eeuwig leven behoefte hebben aan de opperpriesters en deze slechts voor het tijdelijke keizerlijke wetten gehoorzamen".

Te vergeefs ook zal men zoeken naar bewijzen, dat de Pausen de *Donatio Constantini* hebben gebruikt of zelfs gekend in hun verhouding tot Griekenland gedurende de negende en tiende eeuw.

Maar meer nog dan met de Grieken stonden zij in betrekking met de Frankische, later ook met de Germaansche vorsten. Hebben zij dezen misschien die valsche oorkonde niet voorgehouden, om aan hun tijdelijke macht een schoonschijnenden rechtstitel te geven?

Onder de regeering van Paus Gregorius II (715—731) begon Leo III (de Isauriër) den beeldenstorm in het Oosten, dien hij ook in het Westen wilde overbrengen. Onder moord en brandstichting trokken de Longobarden met ontembare woestheid Italië binnen, dat in naam wel onder den Oosterschen keizer stond, maar inderdaad sinds lang geen bescherming meer van hem genoot, ja zelfs onder de zwaarste verdrukking bovendien nog de afpersing te verduren had van de Oostersche exarchen. Het volk werd ongeduldig en wilde het gehate juk der Grieken afschudden, die zich om het volksbestaan der Italiaansche staten zoo weinig bekommerden en hen bovendien nog griefden in hun heiligste gevoelens. In die algemeene verwarring was de eenige macht, die zedelijken invloed had, de Paus. Gregorius veroordeelde de bemoeiingen van Leo in geloofszaken, maar 's keizers tijdelijke macht wilde hij beschermen, zoolang hij kon.

Ofschoon verschillende malen van Constantinopel mannen naar Rome waren gezonden, om den redder van Italië te dooden, en de moedeloos geworden menigte reeds op het punt stond zich zelve aanvoerders te kiezen, nam Gregorius voorloopig de teugels van het bestuur in handen en verhinderde zoo de plannen der Italiaansche staten, die op hem steeds het oog gevestigd hielden. Jaren lang bleef die toestand voortbestaan, totdat Paus Stephanus II (752—757) voor de laatste maal en wederom te vergeefs hulp van de Grieken vroeg om Rome en Italië te verdedigen tegen Aistulph, den koning der Longobarden, die de oude hoofdstad tot den grond toe wilde verdelgen. Daarop wendde hij zich tot Pepijn, den dapperen koning der Franken, die van zijn liefde voor de Kerk reeds blijk gegeven had; vol eerbied ontving deze (6 Januari 754) te Pontignon met zijn koninklijk gezin het Opperhoofd der Kerk, voerde een eind weg 's Pausen paard bij den teugel en beloofde onder eede zijn zwaard ten dienste der Kerk te stellen. Nadat Paus Stephanus eenige maanden ziek in het klooster St. Denis te Parijs had doorgebracht, begaf hij zich met Pepijn naar Quiercy (Carisiacum) bij Noyon, waar hij de rijksgrooten had samengeroepen. Daar gaf hij meer bepaald op, waarin de toegezegde hulp zou bestaan, en beloofde het gebied, dat hij op de Longobarden zou veroveren, te schenken aan de Kerk van Rome. Het volgende jaar vervulde hij zijn belofte en noodzaakte Aistulph de steden, die hij wederrechtelijk had in bezit genomen, aan den Paus over te geven. Toen nu later de Grieksche keizer zich wendde tot Pepijn om het verlorene weder te verkrijgen, wees Pepijn dit met verontwaardiging van de

hand: niet om de gunst der menschen had hij den oorlog tegen de Longobarden ondernomen, maar uit liefde voor den H. Petrus, tot vergiffenis zijner zonden; voor geen geld ter wereld zou hij ooit iets terugnemen van wat hij aan de Kerk beloofd had.

Op het paaschfeest 774 vinden wij den zoon van Pepijn, Karel den Groote, voor het eerst in de eeuwige stad. Ook hij had den trouweloozen Longobarden den oorlog verklaard, een groot deel van Italië bezet en het beleg geslagen voor Pavia, om daardoor koning Desiderius te noodzaken het pauselijk gebied te ontzien. Op feestelijke wijze door Paus Adriaan I ontvangen, hernieuwde hij de schenking van zijn vader en voegde er nog andere streken bij: bisschoppen, abten en hertogen teekenden de schenkingsoorkonde, die op het graf van den H. Petrus werd neergelegd.

Ook onder Lodewijk den Vrome werd in 817 deze schenking hernieuwd en bevestigd door het beroemde privilegium *Ego Ludovicus* 1). De schenkingen van dezen en latere keizers werden als een formuul door Otto I in 962 overgenomen, en nog meer grondgebied werd bij het eerste gevoegd. Eveneens deed Hendrik II in het jaar 1014.

Uit dit overzicht is gemakkelijk op te maken, welke titels op tijdelijke macht de Pausen bij de keizers deden gelden. De Oostersche keizer verwaarloost Italië een geruimen tijd, onderdrukt het, tast het aan in zijn heiligste gevoelens; barbaren overstroomen het land; dringend wordt er hulp gevraagd, maar niet verstrekt door den

---

1) In uittreksel: *Decr. Gr.* C. 30, d. 63; geheel bij Sickel, *Priv. Otton.* p. 173.

Oosterschen keizer, die Italië aan zijn eigen lot overlaat; in dien nood wendt men zich tot den Paus, die vreemde hulp inroept. Zoo ooit, dan was in dit geval een verovering gewettigd. Geen staat in Europa, zegt de Maistre, kan zulke billijke rechtstitels van bestaan toonen. Deze en geen andere werden in de voortdurend herhaalde privilegiën der keizers opgegeven.

Het is er echter ver af, dat men de opgenoemde feiten algemeen als bewezen aanneemt; daar de gegevens uit dien tijd zeer schaarsch zijn, heeft men vrij spel in het maken van hypothesen, en vele bedenkingen kunnen worden ingebracht.

Van de verhandelingen van Quiercy, zegt men, is ons niets overgebleven dan een duistere aanwijzing in het *Vita Hadriani*, door Anastasius geschreven. Van diezelfde hand hebben wij het *pactum* van 774; duidelijk spreekt hier partijdigheid; ja, als men goed tusschen de regels leest, kan men bespeuren, dat er geheel iets anders tusschen Paus Stephanus en Pepijn is verhandeld dan het medegedeelde. Intrinsiek valsch is de zoogenaamde oorkonde *Ego Ludovicus*, en het handschrift van keizer Otto I, dat Baronius uitgaf, is eveneens onecht. Wat te denken van de schenking van keizer Hendrik II, welke naar die van keizer Otto schijnt vervaardigd?

Het kan onmogelijk hier de plaats zijn deze opeenhooping van critische bezwaren te weerleggen; over de echtheid en onechtheid van ieder dezer feiten en bijzonderheden bestaat een uitgebreide litteratuur; wij meenen te kunnen volstaan met te wijzen op het hooge gezag van Dr. Sickel, die zijn grondige studie over het MS. van het *Privilegium Ottonianum* in 1883 te Innsbrück in het

licht gegeven heeft. Wij teekenen hieruit het volgende aan 1):

Als wij de opgaven van den schrijver [van het *Vita Hadriani*] over de oorkonden van 774 en over den formeelen toestand van het toenmalige *pactum* onderzoeken, dan komen wij tot een gunstig besluit; eenigen van Anastasius' gezegden vinden uitdrukkelijk bevestiging in andere *pacta*, welke bij gelegenheid worden opgenoemd in de brieven van den *Codex Carolinus;* anderen stemmen overeen met datgene, wat wij weten van de oorkonden uit die tijden. Hiervan hebben de nieuwere geschiedvorschers, die over het *Vita Hadriani* hebben geschreven, niet het minste begrip. Martens 2) b. v. verstaat bijna iedere plaats der pauselijke correspondentie, die over deze oorkonden handelt, geheel verkeerd, legt alles figuurlijk uit, laat Karel en Adriaan slechts vormlooze, mondelingsche overeenkomsten maken en verzwakt door zulke gedwongen uitlegging en door zijn valsche voorstellingen van de formaliteiten, die ook toen reeds werden in acht genomen, de waarde van zijn werk. Voegt men daarbij nog, dat ook het ontstaan en het wezen der annalistiek van dien tijd dikwijls wordt misduid, dan is het begrijpelijk, dat de opheldering omtrent datgene, wat de gebrekkige berichten ons melden, zoo weinig vordering maakt 3).

Verder zet hij uiteen, hoe het privilegie van Hendrik II steunt op dat van Otto I; dit weder op het Ludovicianum en andere oorkonden; dat men zelfs niet slechts *zakelijk* maar ook *woordelijk* de eerste oorkonden herhaalde, iets wat het verschil van stijl genoegzaam verklaart. Men heeft dit over het hoofd gezien, uit *vooringenomenheid* tegen de toch juiste overlevering dezer oorkonden en wegens een te gunstige meening omtrent de kanselarij der koningen en des keizers. Ficker nog wilde hen zulk een overmaat van onbekwaamheid en gedachteloosheid niet toeschrijven, dat zij plaatsen zouden hebben opgeteekend als in het *Ottonianum* gevonden worden. Het scheen hem ondenkbaar, dat een keizerlijk notaris van zich kon verkrijgen, al was het ook uit een vroegere oorkonde, zulke gedachtelooze volzinnen over te nemen. Ficker houdt den slechten stijl van eenige plaatsen voor een bewijs van

1) Sickel, l. c. p. 24.

2) *Die Romische Frage.*

3) *Ibid.* p. 119.

onechtheid; Sickel daarentegen voor een „vollgiltiges Zeugniss" der echtheid 1).

In de vraag omtrent het bezit, in zoover dit kan worden aangewezen, hebben Karel en Otto zich trouwe en grootmoedige zonen der Kerk willen betoonen en in principe, zonder voorbehoud, het recht van den H. Petrus erkend ..... De gewichtigste uitkomsten ook in zuiver wereldsche dingen heeft de Kerk, die over een rijken schat van zegeningen kan beschikken, met andere en betere middelen [dan bedrog] verkregen. Terwijl de keizers steeds tot een goede verstandhouding met Rome verplicht waren, hebben zij in de erkenning der rechten en aanspraken der Pausen niet achter hun voorgangers kunnen of willen blijven, en ter wille van het heerlijk loon, dat hun werd voorgesteld, hebben zij bij de oude schenkingen nog nieuwe gevoegd 2).

In alle crisissen heeft de roomsche curie vastgehouden aan de traditien van een goed bestuur, en ondanks alle lotgevallen heeft zij toch een deel harer geschiedkundige aanteekeningen en oorkonden weten te redden. Van de zijde van den Staat daarentegen is het archief zeer verwaarloosd geworden; slechts Karel de Groote maakt hier een treffende uitzondering ..... De Duitsche koningen, die van Pfalz tot Pfalz rondzwierven, en de keizers vooral, die dikwijls tot een langdurig oponthoud in Italie genoodzaakt waren, hebben zelfs geen eigenlijk archief gehad, zoodat de gewichtigste oorkonden „verschleudert" en in vergetelheid zijn geraakt. Bij de onderhandelingen in den volgenden tijd is het regelmatig de curie, die opheldering over de vorige pacta heeft gegeven 3).

Duidelijk is het voor Dr. Sickel, dat het *Privilegium Ottonianum* niet uit de rij der andere schenkingen aan de Kerk van Rome kan worden gelicht. Als schakels van één keten grijpen de oorkonden van Lodewijk (817) van Otto I (962) en van Hendrik II (1014) in elkander; zij laten zich ook niet losmaken van de vroegere verdragen, tusschen de Pausen en de Frankische koningen gesloten.

Met andere woorden: de echtheid van het privilegie van Otto I staat vast en daarmede ook de schenking van Lodewijk den Vrome en, wat de hoofdzaak betreft,

1) *Ibid.* p. 124.

2) *Ibid.* p. 168.

3) *Ibid.* p. IV.

eveneens de erkenningsoorkonden vóór hem. In geen dezer stukken wordt gebruik of melding gemaakt van de *Donatio Constantini;* er wordt zelfs niet op gezinspeeld, ofschoon het toch zeer dienstig was geweest, vooral in het *Ludovicianum*, haar te noemen, om zoodoende een *geschreven* rechtstitel aan te voeren voor het bezit ven Rome en het ducaat. Derhalve besluiten wij, dat de Pausen tot in de elfde eeuw geen kennis droegen van de *Donatio Constantini*, of althans haar geen gezag toekenden.

Een groote moeilijkheid blijft ons echter nog te weerleggen over. Men zegt 1): „Reeds Paus Adriaan I zinspeelde onloochenbaar zeker op de *Donatio Constantini* in een brief aan Karel den Groote" 2).

Om dit woord, eenmaal op magistralen toon door Döllinger uitgesproken, te weerleggen, behoefden wij slechts het gezag der grootste geschiedschrijvers onder de katholieken en protestanten aan te halen. Om te duidelijker evenwel het onvergeeflijk lichtvaardige van deze bewering aan te toonen, geven wij bedoelde plaats in haar geheel:

„Evenals ten tijde van den Roomschen opperpriester, den gelukzaligen Silvester, door den godsdienstigen en grooten keizer Constantijn, zaliger gedachtenis, door wiens vrijgevigheid, de heilige, katholieke, apostolische, roomsche Kerk Gods, verheven en verhoogd is, en die zich gewaardigd heeft haar *macht te schenken in deze deelen van Hesperia* 3), zoo moge ook in uwe en onze zeer gelukkige dagen, de H. Kerk Gods, d. i. van den H. Petrus, bloeien, zich verheugen en meer en meer verheven

1) Döllinger, *Papstfab.* S 76.

2) *Cod. Carol.* Ep. 61.

3) „Potestatem in his Hesperiae partibus."

blijven..... Moge in uwen tijd ook teruggegeven worden, al het andere, wat door verschillende keizers, patriciërs en andere godvruchtige personen, tot losprijs hunner ziel en vergiffenis hunner misdrijven, in de streken van Tuscia, in Spoleto evenals te Beneventum 1), op Corsica en in het patrimonium van Sabina, aan de heilige, apostolische, roomsche Kerk Gods is geschonken, en door het goddelooze volk der Longobarden gedurende verscheidene jaren is ontnomen, *van welke goederen wij verschillende schenkingen in ons heilig Lateraansch archief bewaard houden;* evenwel, om te voldoen aan den wensch van uw allerchristelijkst rijk, hebben wij ze door bovengenoemde mannen tot u gezonden."

Nadat derhalve Constantijn aan Silvester afstand heeft gedaan, minstens van Italië, en al zijn opvolgers van de regeering heeft buitengesloten, vermeldt Adriaan de vrijgevigheid van verschillende keizers en patriciërs, die, voornamelijk in Italië, particuliere schenkingen hebben gemaakt aan de Kerk van Rome; met zorgvuldigheid heeft hij die stukken bewaard in het archief; en de groote, de eigenlijke schenkingsakte, de *Donatio Constantini* vergeet hij en haalt hij niet aan; alle anderen zendt hij op naar het Frankische hof, en de allergewichtigste zou hij voor zich behouden hebben, zich tevreden stellende met eene duistere zinspeling? Wel een bewijs, dat hij de *Donatio* niet kende; of men zou misschien moeten beweren, dat Paus Adriaan, overtuigd van de valschheid, zich schaamde bij Karel den Groote het stuk voor echt te doen doorgaan en het geheel te toonen. Maar waartoe dan die zinspeling? Waartoe de angstvalligheid om (zooals wij boven zagen) het ook bij de Grieksche keizers niet aan te wenden? Duchtte hij hier misschien den geest der critiek? Maar het Oosten onderscheidde

1) „In Spoleto *seu* Benevento."

zich daarin niet van het Westen; met eere werd immers de *Donatio* later in de Gricksche rechtsverzamelingen opgenomen!

Bovendien als men met opmerkzaamheid leest, moet men verbaasd staan, dat in den aangehaalden brief ooit eene zinspeling kon gevonden worden op de *Donatio*. De plaats, die hiervoor tot bewijs moet dienen is: „Hij heeft zich gewaardigd [de Kerk] macht te schenken in deze streken van Hesperia: Potestatem in *his Hesperiae partibus* largiri dignatus est". Dat is toch niet wat Döllinger verstaat door macht over Hetruria! De Paus had dan immers moeten zeggen: Potestatem in *has Hesperiae partes!* 1)

Zoo men dan eenige overeenkomst tusschen dezen brief en de *Donatio* wil vinden, dan is men billijkerwijze wel genoodzaakt met Hergenröther 2) aan te nemen, dat de vervaardiger der *Donatio* dezen brief van Paus Adriaan voor zich heeft gehad. Ook is in de schenking van Pepijn en Karel den Groote Rome en het Romeinsche dukaat niet opgenomen, omdat dit door de Longobarden nooit is veroverd, zoodat hier van geen restitutie spraak kon zijn; genoeg had Paus Adriaan uit het *Liber pontificalis* de groote vrijgevigheid van Constantijn kunnen leeren kennen; de traditie had den tijd gehad om het vertrek naar Constantinopel en het overlaten van het feitelijk bestuur aan den Opperpriester te maken tot een schenking; en hieruit laat zich gemakkelijk het woord

1) Zoo zegt hij ook werkelijk in zijn brief over de aanmatiging en overweldiging van Ravenna door Leo: „Qualem potestatem *in eandem Ravennatium urbem et cunctum exarchatum* habuit" [Steph. III].

2) *Kath. Kirche und Chr. Staat*, § 358.

potestatem verklaren, zonder dat men hierin juist eene zinspeling behoeft te zien op een stuk, dat door den brief zelf reeds wordt uitgesloten.

Vatten wij nu samen wat wij tot dusverre behandeld hebben, dan zien wij: dat de *Donatio Constantini* het eerst door Frankische bisschoppen wordt gebruikt in hunne twisten met de Grieken en opgenomen wordt in verzamelingen van het recht, die het meeste vertrouwen genoten; dat de Pausen daarentegen tot in de elfde eeuw dit gewichtige stuk niet gebruiken of aanhalen, noch om tijdelijke of geestelijke macht te verdedigen tegenover de Grieken, noch om op den Kerkelijken Staat hunne rechten te handhaven of te doen bevestigen bij de Karolingische en Duitsche keizers. Twee volle eeuwen circuleert de *Donatio Constantini* in Europa, wordt door de geleerdste mannen aangenomen en als bewijsmiddel gebruikt, zonder dat de Paus zelf het dienstig acht er gebruik van te maken.

Daaruit trekken wij voorloopig slechts deze gevolgtrekking: dat het tijdelijk gezag van den Paus, in de elfde eeuw zeker reeds lang gevestigd en erkend, niet verkregen is door het maken, verspreiden of gebruiken van de *Donatio Constantini*.

(*Wordt vervolgd.*) P. fr. L. HOONING S. O. P.

VERSCHEIDENHEDEN.

EENE RUSSISCHE VESTING OP TURKSCH GRONDGEBIED.

De lezers van *Tijd*, *Maasbode* en *Centrum* zullen zich misschien nog eenige bijzonderheden herinneren, welke in bovengenoemde dagbladen vermeld werden over de beroemde Grieksche kloosters, gelegen op den berg Athos. Dat dit klooster, ofschoon van Griekschen oorsprong, tot eene Russische oorlogsvesting ingericht en geheel en al gerussificeerd is, werd daar in het kort medegedeeld. Ziehier echter eenige bijzonderheden, welke ons medegedeeld worden door de *ΑΝΑΤΟΛΗ* (van 14 Juli 1888), een katholiek weekblad, dat in het Nieuw-Grieksch wordt uitgegeven op het eiland Syros. Deze doen ons duidelijk zien, hoe Rusland, in zijn onverzoenlijken haat tegen den Turk, zich niet ontziet om zelfs Grieksche kloosters, op het grondgebied van zijn vijand gelegen, voor zijne plannen te winnen, tot forteressen als het ware in te richten, ten einde bij eene naderenden oorlog Turkije van alle kanten te bestoken.

„Op den berg Athos, den Heiligen Berg, woont eene kolonie Grieksche monniken, welke zich reeds sinds de zesde eeuw aldaar hebben gevestigd. In de eerste tijden stond deze kolonie onder

bescherming van Byzantium en het getal der kloosters groeide onophoudelijk aan, zoodat zij in de twaalfde eeuw reeds 300 in getal waren. Omtrent het einde van deze eeuw kwamen alle monniken der verschillende kloosters bij elkander om twintig afdeelingen of vereenigingen te stichten, welke de volgende namen zouden dragen: *Megali Laura*, *Batopedion*, *De Iberii*, *Chiliandarion*, *Dionysion*, *Coutloumousion*, *Pantocrator*, *Chiropotamos*, *Dsographos*, *Dochiarios*, *Caracallos*, *Simon Petrus*, *Heilige Paulus*, *Stauroniceta*, *Gregorius*, *Esphigmenus*, *Panteleimon* (thans Russisch), *Castamonitos*.

Deze twintig afdeelingen kozen éénen opperbestuurder uit en vier vertegenwoordigers om de zaken van de kloostergemeente te besturen. In de tiende eeuw werd het getal der vertegenwoordigers op twintig gebracht. Ieder klooster koos thans den zijne uit en deze wederom gezamenlijk den algemeenen bestuurder. De zetel van dit representatieve lichaam, alsmede van het heffingsbureau en den gezondheidsraad, was gevestigd te Karya, waar nog omstreeks zeventig officieele gebouwen staan.

Toen in de tiende eeuw de Russen het Christendom omhelsden, bezaten deze Grieksche kloosters in Rusland uitgestrekte goederen, welke steeds aangroeiden en waarvan zij de renten en inkomsten genoten tot het jaar 1870. In het jaar 1870 echter joeg het Russische gouvernement de administrateurs dier bezittingen weg, nam zelf het bestuur in handen en keerde aan de eigenaars slechts twee-vijfde gedeelte van de inkomsten uit. Het overige behield de Rus voor zichzelven.

Doch sinds acht jaar wordt dit twee-vijfde slechts uitbetaald aan die kloosters, welke bekend staan om hunne gehoorzaamheid aan Rusland en de orders, uit St. Petersburg ontvangen, opvolgen.

Tot in 1840 leefden de twintig opgenoemde afdeelingen met elkander in vrede, bebouwden den grond, kweekten geneeskundige planten, teelden druiven, richtten merkwaardige gebouwen op en waren geheel en al vreemd aan de politiek. Zelfs namen zij niet het minste deel in den grooten Griekschen opstand. Daarom dan ook verleende het Turksche gouvernement hun eene krachtdadige bescherming. Thans echter is alles veranderd, want de Russen legden de handen ook op deze plaats, en hunne verderfelijke invloed maakte zich zelfs de welgezindheid der Turken dienstbaar.

In 1840 nam het klooster *Panteleimon*, op verzoek van het

Russisch bestuur, een tiental Russische monniken aan. Sinds dien tijd nam hun getal zichtbaar toe: de Russen drongen in groote getallen de kloosters binnen. In 1860 verbanden zij met geweld zestig Grieksche monniken; in 1875 joegen zij, met toedoen van Turkije, den Griekschen opperbestuurder weg, welken zij vervingen door zekeren Rus. Terzelfder tijd ook voerden zij de Russische liturgie in.

Eertijds was het klooster *Panteleimon* een der minst aanzienlijken. Sedert eenige jaren evenwel is het buitengewoon rijk geworden en binnen kort zal het belangrijk worden uitgebreid. Bijna duizend monniken wonen daar in het klooster, hetwelk geheel en al als sterkte is ingericht. Nog steeds groeit het getal der Russen aan, vooral op zekere pachthoeve, *Seragion* genaamd en toebehoorende aan het Grieksche klooster *Batopedion*. Deze pachthoeve is nog onderworpen aan het Grieksche klooster *Batopedion* en reeds zijn er 50,000 Turksche ponden aangeboden om de onafhankelijkheid te koopen van de 600 Russen, welke in die pachthoeve verblijf houden.

Het getal der Russische monniken, die op den berg Athos worden gevonden, beloopt 2500; de Grieksche zijn veel minder talrijk.

In het Russische klooster *Panteleimon* zijn ook soldaten, wier stafofficier bekend staat onder den naam van broeder Menas. In 1860 had de Russische hoofdofficier Sebastianor zich belast met hunne organisatie; tegenwoordig woont er de Russische hoofdofficier Assimoff, omringd door eenige Russische grootwaardigheidbekleeders.

Alle Russische monniken zijn jong, krachtig, goedgevormd en gelijken meer op soldaten dan op kloosterlingen, terwijl de Grieksche monniken daarentegen afgeleefde grijsaards zijn.

Russische schepen onderhouden een onmiddellijke gemeenschap met het klooster en, wijl de Turken weinig zorg dragen om met gestrengheid de kusten te bespieden, begrijpt men, dat het mogelijk is geworden om het klooster te versterken en oorlogsmaterieel binnen te voeren.

De Russen hebben het geheele schiereiland van den Heiligen Berg in platten grond opgeteekend; de voornaamste plaatsen zijn gephotographeerd; in een woord alles is in orde gebracht; en wanneer de noodige zorg niet wordt genomen, is het mogelijk, dat er onverwachte dingen geschieden. Geen twijfel of de Heilige

Berg, te midden van rotsen verscholen, wordt herschapen in een menigte onaantastbare sterkten, wijl zich hier geschikte krijgskansen aanbieden.

De Russen gaan door met de versterking van hun garnizoen in deze strategische stelling. Nog onlangs zond de Russische consul, de heer Jatrepoff, aan de 17 overgeblevene Grieksche kloosters drie brieven, waarin hij hun opnieuw de teruggave van de verbeurdverklaarde inkomsten belooft, mits zij op den Berg slechts Russische monniken aannemen.

Het droevigste van alles echter is, dat de Turksche machten zich niet bewust zijn van het gevaar, dat haar dreigt, en goedgunstig gezind schijnen voor de plannen van den Heer Jatrepoff".

W.

LETTERLOOVER.

AAN DEN ZALIGEN HERMAN JOZEF 1).

Herman Jozef, o! hoe gaarne
Zou 'k een waardig lied U zingen;
Maar ik mis den zilvren harptoon
En de stem van hemelingen.

In een hoekje met uw boekje
Had ik keer op keer genoten, —
Wie uw leven heeft beschreven
Had een lusthof mij ontsloten.

---

1) Het gedichtje, waarvan de voorproef hier welwillend aan onze lezers wordt aangeboden, is de opdracht van een klein maar aantrekkelijk werkje, getiteld: *Legende van den zaligen Herman Jozef*, dat dezer dagen van de pers komt ten voordeele der blinde meisjes in het gesticht te Grave. De grondslag der *Legende* is eene Latijnsche levensbeschrijving, gegeven door een Prior, die in het klooster Steinfeld met den zaligen Herman Jozef zelven leefde, omstreeks het jaar 1200. Van deze levensbeschrijving, het best uitgegeven door de Bollandisten op den 7^{en} dag van de maand April, gaf Dr. Fr. Kaulen een vrije bewerking in het Duitsch, welke zoo goed ontvangen werd, dat er reeds een tweede uitgave van verschenen is. Door Pater H. Ermann wordt thans dat bloempje, eenvoudig en frisch als een middeleeuwsche heiligenlegende zijn kan, op Nederlandschen bodem overgeplant, ten passend geschenkje voor grooten en kleinen. Het werkje is te ontbieden bij den boekhandelaar G. Borg, Prinsenstraat, Amsterdam.

C.

Ja uw leven is een gaarde,
Waar de schoonste bloemen geuren:
Beelden uwer rijke deugden,
Fijn van vormen, zacht van kleuren.

't Rozeknopje sprak van liefde,
Vurig als een gloeiend kooltje,
't Leliewit van englenreinheid,
Van uw deemoed het viooltje.

De open meibloem zong van blijheid,
Zwaardkruid loofde uw moed in 't strijden,
De vergeet-mij-niet uw trouwe,
Passiebloem geduldig lijden.

En daar bloeiden, tierden, geurden
Duizend, duizend andre bloemen:
Wie ter wereld kan uw deugden
Alle roemen, alle noemen?

O, hoe gaarne, Herman Jozef,
Zou ik U een loflied zingen;
Maar ik mis den zilvren harptoon
En de stem van hemelingen.

Peinzend kwam ik op den inval:
— Zal men niet van driestheid spreken? —
„'k Moest het kleine, reine boekje
In een Hollandsch kleedje steken".

In het uitgespaard kwartiertje
Sloop ik heen en werkte rustig
In een hoekjen aan uw boekjen —
't Liep van stapel blij en lustig.

Nu bleef mij nog één verlangen:
't Boekje, hoe ook uitgevallen,
U ter eere te verspreiden,
Mocht het zijn, bij duizendtallen.

In een hoekje met mijn boekje
— 'k Dorst het, Herman, stil vermoeden —
Zou dan menig hart U prijzen
En *mijn* loflied U vergoeden.

Op het zedig, Hollandsch werkje
Vroeg ik dies uw milden zegen,
Dat de bloemen uwer liefde
Geuren mochten allerwegen.

Maar weer dacht ik: „Licht wil Herman,
Hij, zoo needrig en bescheiden,
't Eerlijk boekje zijner deugden
Liever niet alom verspreiden". . . . . .

Zie, toen heeft een minzame engel
Heimlijk mij iets ingefluisterd,
En ik heb met zielsgenoegen
Naar zijn gulden raad geluisterd:

„Uw Patroon zal mild het werkje
Zeegnen en zijn weg doen vinden,
Schenkt gij 't penninkje dier blaadjes
Aan onschuldige, arme blinden.

Blinden — Jesus' lievelingen,
Om haar lang en treurig lijden:
Ook de kleinste liefdegaven
Zullen Jozefs hart verblijden".

Ja, zoo zij het! — Herman Jozef,
Stort nu op mijn boekje uw zegen,
En de bloemen uwer deugden
Bloeien, geuren allerwegen.

Mariëndaal. H. ERMANN, S. J.

AAN ZIJNE EXCELLENTIE

Mgr. J. M. IJZERMANS,

HUISPRELAAT VAN ZIJNE HEILIGHEID PAUS LEO XIII,
PROOST VAN HET HAARLEMSCHE KAPITTEL,

OP ZIJN AANSTAAND GOUDEN PRIESTERFEEST.

Mijn citer blijft niet aan de wilgen hangen,
Nu 't gouden feest de lof- en jubelzangen,
In Haarlem's vest, uit gouden snaren slaat
Voor d' achtbren Proost van 's Bisschops Hoogen Raad.

Gij hebt der Kerk de kracht van heel uw leven,
Geheel uw ziel, uw lichaam ook gegeven,
En bij de leus: ik heb op God vertrouwd,
In de Amstelstad een tempel Gods gebouwd.

De Bisschop wenschte Uw gouden feest te vieren,
Uw edel hoofd met de eerekroon te sieren,
Ten dank voor 't goed, wat ge op uw levensbaan,
Van vijftig jaar als priester hebt gedaan.

Aan d' eerekroon daar moesten ook robijnen,
Van 't martlaarschap in rooden straalglans schijnen;
Het stof werd zwak in 't heilig reuzenwerk,
Maar d' ijz'ren geest bleef altijd ijzersterk.

Moge IJzermans 't Kapittel lang verlichten,
Als Huisprelaat door woord en voorbeeld stichten!
Zijn gouden feest, gevierd aan 's Bisschops zij,
Is profetie van 't hemelsch feestgetij.

Eerst 't gouden feest des Bisschops nog te vieren,
Zijn heilig hoofd omkranst met eerlaurieren,
Dan zingt ge, o Proost, aan 't einde van uw baan:
Laat nu o Heer, uw knecht in vrede gaan.

Haarlem,
24 September 1888.

J. A. VAN DEN AKKER.

EEN EN ANDER OVER DE INRICHTING ONZER MARINE IN INDIË.

Zooals men weet, werden onze koloniën in het begin dezer eeuw, gedurende de Fransche overheersching, door de Engelschen veroverd.

Na den val van Napoleon werden er al spoedig onderhandelingen gevoerd over de teruggave der koloniën, welke eindigden met de Londensche conventie van 1814, waarbij bepaald werd, dat aan Nederland zijn Oost-Indische bezittingen, met uitzondering van Ceylon, zouden worden teruggegeven. Tengevolge van den terugkeer van Napoleon van Elba, duurde het evenwel tot 1816, alvorens de overname onzer koloniën plaats had.

Na 1816 had onze marine in Indië, èn bij het voeren van expeditiën, èn bij het tegengaan van den zeeroof, meermalen een belangrijke rol te spelen. Toch kan het niet ontkend worden, dat een en ander geschiedde ten koste van zware financiëele offers en dat ook thans nog veel meer voor onze marine in Indië wordt uitgegeven dan velen noodig en nuttig achten.

Met het oog op de omstandigheid, dat een zuinig beheer onzer koloniën, thans meer dan ooit, een gebiedende noodzakelijkheid is, zal ik van deze aangelegenheid in dit tijdschrift eene korte toelichting geven en beginnen met een geschiedkundig overzicht der zaak.

In 1816 begon men al dadelijk met de oprichting eener zoogenaamde koloniale marine, wier taak aanvankelijk bestond in het tegengaan van zeeroof en slavenhandel. Bovendien werd gezorgd, dat er, voor het afweren van eventueele buitenlandsche vijanden, steeds een eskader van de koninklijke Nederlandsche marine in Indië aanwezig was. De commandant van dit eskader had echter geen bemoeienis met de koloniale marine.

Deze laatste vervulde haar evenvermelde taak echter niet geheel naar wensch. Vandaar dat men haar al spoedig gedeeltelijk onder het beheer der residenten stelde, terwijl de inspectie der vaartuigen aan een marine-officier werd opgedragen. Toch bleven de resultaten minder gunstig, zoodat men omstreeks 1830 er aan dacht de koloniale marine geheel op te heffen. Haar taak had dan vervuld moeten worden door het auxiliair eskader en door de civiele marine, zijnde een vloot van lichte vaartuigen onder de bevelen der residenten en bestemd voor dienstreizen van ambtenaren, het tegengaan van zeeroof enz.

Tot de opheffing der koloniale marine kwam het toen echter nog niet. Wel werd er een civiele marine met een zelfstandig karakter opgericht, zoodat van dien tijd af (1833) de marine in Indië uit drie *op zichzelf staande* onderdeelen bestond: het auxiliair eskader, de koloniale marine en de civiele marine.

Deze toestand gaf uiteraard aanleiding tot allerlei moeilijkheden, omdat het herhaaldelijk gebeurde, dat er verschil van inzichten en belangen bestond tusschen de chefs der drie onderdeelen van de marine.

Dientengevolge kwam er alweder verandering, eerst

in 1838 door de bepaling, dat het officiers-personeel der koloniale marine zou samensmelten met de Nederlandsche zeemacht, en verder in 1842, toen het driehoofdig bestuur werd afgeschaft en de geheele vloot onder bevel kwam van den eskader-commandant, die den titel ontving van commandant en inspecteur der zeemacht.

Naast dezen vlootvoogd bleef echter een hoofd-administrateur der marine bestaan, die geacht werd voor het financiëel beheer verantwoordelijk te zijn, terwijl de commandant der zeemacht behalve over de vloot ook het gezag uitoefende over de verschillende militaire inrichtingen.

Feitelijk had de commandant dan ook de hoogste macht in handen. En zulks zou geheel rationeel geweest zijn, ware het niet, dat hij en het hem toegevoegd personeel, hetwelk meerendeels uit Nederlandsche marine-officieren bestond, immer slechts betrekkelijk korten tijd (drie jaren) in Indië bleven. Daardoor ontbrak steeds een vaste richting in het beheer, terwijl den nieuw aangekomenen — onbekend als zij vaak waren met de Indische staathuishouding, wetten en gebruiken — meermalen de handen geheel verkeerd stonden.

Na velerlei gehaspel kwam eindelijk in 1866, 1867 en 1868 de organisatie onzer marine in Indië tot stand, welke nu nog van kracht is.

Deze regeling komt in het kort hierop neer. De marine in Indië bestaat uit: 1e het Nederlandsch auxiliair eskader; 2e de Indische militaire marine; 3e de gouvernements marine.

De *gouvernements marine* draagt een zuiver Indisch karakter en wordt geheel en al uit de Indische geld-

middelen bekostigd. Dit geldt ook van de *Indische militaire marine* met dien verstande echter, dat de Europeesche opvarenden der daartoe behoorende schepen deel uitmaken van het personeel der Nederlandsche zeemacht; de uitgaven voor dat personeel komen van af den dag van aankomst in Indië tot den dag van terugkeer in Nederland ten laste der Indische geldmiddelen, zoodat de kosten van uitzending, aanwerving, opleiding en oefening dus gedragen worden door Nederland, die van den dienst in Indië en van het repatriëeren door Indië. Het *Nederlandsch auxiliair eskader* eindelijk maakt een deel uit van de Nederlandsche zeemacht en komt *geheel*, zelfs met inbegrip van de kosten der inlandsche bemanning, *ten laste der Nederlandsche financiën;* alleen de kosten van steenkolen en van de behoeften der machine-kamers moeten door Indië gedragen worden.

Zooals men weet, is er in de laatste jaren over het algemeen van overschotten op de Indische begrooting geen sprake meer, terwijl het moederland aan Indië zelfs een bedrag van 45 millioen gulden heeft moeten voorschieten. Ik heb op deze omstandigheid reeds vroeger de aandacht gevestigd en eveneens op het feit, dat de indirecte voordeelen, welke Indië aan Nederland oplevert, sterk verminderd zijn.

Wanneer men dit alles bedenkt en bovendien let op hetgeen ik daareven omtrent de kosten der marine in Indië mededeelde en waaruit blijkt, dat die kosten voor een goed deel — zonder restitutie — door Nederland moeten betaald worden, dan zal men het wel met mij eens zijn, dat het dringend noodzakelijk is tot beperking der uitgaven in Indië te geraken, en zulks te meer, omdat

het opleggen van nieuwe belastingen in de Oost niet mogelijk is. En aangezien voorzeker bij geen enkel departement meer bezuinigingen kunnen aangebracht worden dan bij dat der marine, acht ik het niet ondienstig daaarop nader de aandacht te vestigen.

De uitgaven onzer marine in Indië zijn steeds, en vooral sedert de tegenwoordige regeling tot stand kwam, zeer hoog geweest. Toch is en was de toestand onzer vloot altijd zeer treurig.

Dit bleek duidelijk bij het begin van den Atjeh-oorlog, toen het aan het licht kwam, dat de meerderheid der in Indië aanwezige oorlogsschepen nagenoeg geheel onbruikbaar was. Wel werden er toen in der haast eenige oorlogsschepen bijgebouwd en werd tot reparatie van de in Indië aanwezige schepen het noodige verricht, doch tot een krachtige organisatie onzer marine kwam het evenmin als tot het aanbrengen van ingrijpende bezuinigingen.

Dit kon moeilijk anders, omdat door de thans voor de marine in Indië van kracht zijnde bepalingen inbreuk gemaakt wordt op art. 41 van het regeerings-reglement 1) en dus ook op de verantwoordelijkheid van den gouverneur-generaal. Immers, niettegenstaande bij dat artikel van het regeerings-reglement aan den gouverneur-generaal

---

1) Dit artikel zegt: „De gouverneur-generaal is opperbevelhebber van de in Ned. Indië aanwezige zeemacht, behoudens haar administratieve betrekkingen tot het departement van marine. Hij beschikt over de schepen en vaartuigen en derzelver manschappen in overeenstemming met de door den koning gegeven voorschriften, zooals hij meest oorbaar acht voor de belangen van Ned.-Indie".

het opperbevel is opgedragen van de Nederlandsch-Indische zeemacht, wordt toch in veel zaken door den minister van marine gehandeld zonder overeenstemming of voorkennis van den landvoogd.

Zoo bepaalt de minister welke schepen het auxiliair eskader in Indië zullen vormen; buiten voorkennis van den gouverneur-generaal roept hij die schepen terug naar Nederland, stelt andere in hun plaats enz. enz.

Voorts doet zich niet zelden het geval voor, dat nagenoeg onbruikbare oorlogsschepen, of vaartuigen, die spoedig een zware reparatie zouden moeten ondergaan, naar Indië gezonden worden, zonder dat de gouverneur-generaal hier iets tegen doen kan, niettegenstaande de kosten aan laatstbedoelde maatregelen verbonden, voor een goed deel, ten laste van Indië komen.

Vermits de Indische regeering dus in marine-zaken dikwijls wordt voorbijgegaan en eenvoudig doen moet wat haar uit Nederland, zij het dan ook in strijd met de bepalingen, gelast wordt, kan zij ook niet krachtig in deze optreden, zooveel te minder omdat zij weet, dat zij, bij verschil van meening met het departement van marine, dikwijls in het ongelijk zal worden gesteld.

Er is echter nog meer — ondanks de millioenen, welke vooral sedert den Atjeh-oorlog voor de zeemacht in Indië besteed zijn, bevindt zich tegenwoordig geen enkel onderdeel daarvan ook maar in redelijken toestand, waaruit dus duidelijk blijkt, dat die millioenen voor een deel zijn verspild als een gevolg van gemis aan beleid, aan kennis en aan overleg.

Toch kan men niet zeggen, dat de regeering slechte keuze deed voor de betrekking van commandant der

zeemacht in Indië. De ellendige toestand onzer vloot in Indie is alleen het gevolg der regeling, bedoeld bij het koninklijk besluit van 16 November 1866, nº. 80 (*Ind. Staatsblad*, nº. 140), waarbij men er niet aan gedacht heeft, dat, al is iemand een zeer goed zeeman, hij daarom nog geen goed administrateur is.

En aangezien de commandant der zeemacht tevens chef is van het departement der marine en als zoodanig aan zijn bureau gekluisterd is, zoo volgt hieruit, dat hij, als vlootvoogd in den eigenlijken zin van het woord, niets presteeren kan en als administrateur evenmin veel uitricht; want gedurende de drie jaren, dat hij zijn betrekking bekleedt — zooals men weet, verblijven al de marine-officieren slechts drie jaren achter elkaar in Indië — is hij niet in de gelegenheid zich voldoende bekend te maken met de Indische toestanden en bepalingen.

Hetzelfde geldt niet alleen voor den commandant, maar ook voor al de marine-officieren in Indië, zoowel voor diegenen, welke als commandanten der afzonderlijke oorlogsschepen optreden, als voor hen, die den commandant der zeemacht zijn toegevoegd tot het verrichten van bureau-werkzaamheden.

Vandaar een groote mate van onvastheid in het algemeen beleid, waarvan het gevolg is, dat niet alleen door verschillende, maar dikwijls zelfs door denzelfden vlootvoogd, geheel tegenstrijdige voorstellen gedaan worden.

Ik wees reeds op de omstandigheid, dat het auxiliair eskader grootendeels door het moederland wordt bekostigd, zoodat voor dat doel jaarlijks een paar millioen gulden op de *Nederlandsche* begrooting moeten worden gebracht. Indien die uitgave nuttig werd besteed, zou

men er, tot zekere hoogte, nog vrede mede kunnen hebben. Doch in de verste verte is zulks het geval niet.

Vooreerst is dat eskader voor Indië van weinig waarde, omdat de vier schepen, waaruit het bestaat, allen min of meer invalide zijn en bovendien een charter hebben, dat voor de verdediging van Indië ongeschikt is. De invaliditeit kan o. a. blijken uit het feit, dat Z. M. stoomschip *Koning der Nederlanden* meer *weken* in reparatie gelegen heeft dan het *dagen* op zee en onder stoom was.

Daarenboven worden de schepen van het auxiliair eskader niet gebezigd voor het doel, waartoe zij bestemd zijn, d.w.z. tot bevordering der algemeene Nederlandsche belangen. Feitelijk hebben zij altijd slechts gediend tot uitbreiding der Indische militaire marine, waartoe zij niet bestemd en waarvoor zij ook veel te kostbaar waren.

Wanneer men eindelijk nog bedenkt, dat reparatiën in Indië veel duurder zijn dan in Europa — en de schepen van het eskader zijn bijna voortdurend in reparatie — dan kan het, dunkt mij, niet anders, of men moet het onvereenigbaar achten met 's lands belang om oude, gebrekkige schepen naar Indië te zenden, met het doel ze aldaar geruimen tijd te doen blijven.

Maar vooral moet men niet vergeten, dat de kosten van het auxiliair eskader rechtstreeks door de Nederlandsche belastingschuldigen moeten betaald worden en dat daarvoor sedert tal van jaren door die belastingschuldigen een paar milioen gulden 's jaars moeten worden opgebracht.

Behalve voor Nederland is echter ook voor Indië het volgen eener andere richting bij het beheer van ons zeewezen dringend noodzakelijk.

Thans is de vloot aan de opperbevelhebbers daarvan bij eigen aanschouwing slechts voor een klein deel bekend, en steeds moeten zij afgaan op de rapporten der scheepsbevelhebbers, willen zij eenig oordeel daarover vellen.

Het beheer der marine-inrichtingen kunnen de vlootvoogden slechts oppervlakkig nagaan; het financiëel beheer daarvan is hun uiteraard geheel onbekend, terwijl toch degenen, die aan het hoofd dier inrichtingen staan, de beschikking hebben over millioenen, zonder dat ooit geconstateerd wordt, of die gelden wel goed worden besteed.

Ik herhaal het, men kan den marine-autoriteiten in Indië van een en ander geen verwijt maken. De toestand is alleen het gevolg van de omstandigheid, dat de vlootvoogden en marine-officieren vaak met een arbeid worden belast, die aan hun vroegeren werkkring vreemd is, zoodat hun een verantwoordelijkheid wordt opgelegd, die zij niet dragen kunnen, terwijl hun, wegens hun kort verblijf in Indië, ook de gelegenheid ontbreekt om de ontbrekende kennis aan te vullen.

Dat van een en ander groote geldverspillingen, ook bij de Indische militaire marine en de gouvernements marine, waarvan de kosten door Indië moeten gedragen worden, het gevolg zijn, behoeft geen betoog.

Ten einde de geldverkwisting, welke in dat opzicht bestaat, nog duidelijk te doen uitkomen, wil ik daarvan eenige voorbeelden aanhalen.

Over het algemeen zijn de kosten voor het personeel der vloot veel te hoog. Zoo kost iedere schepeling der vloot *f* 800 à *f* 900 per jaar, terwijl die kosten voor het personeel der landmacht op verre na niet de helft bedragen. Alleen voor overplaatsingen buiten den Indischen archipel wordt jaarlijks ongeveer *f* 150,000

uitgegeven, niettegenstaande overplaatsingen bij de marine, natuurlijk, slechts zeldzaam behoeven te wezen.

De Nederlandsch-Indische stoomvaartmaatschappij bezit in Indië eene vloot, bijna even groot als onze zeemacht aldaar. De steenkolen, welke die maatschappij behoeft, komen haar slechts op pl. m. *f* 20 de ton te staan. De Nederlandsche Staat daarentegen betaalt voor de steenkolen, welke voor de vloot noodig zijn, gemiddeld ongeveer *f* 30 per ton. Ging de regeering ter zake dus op dezelfde wijze te werk als de Indische stoomvaart-maatschappij dan zouden daardoor eenige tonnen 's jaars kunnen bezuinigd worden.

De kosten van de marine-inrichtingen te Soerabaja en te Onrust bedroegen een jaar geleden, hoe het thans is weet ik niet met zekerheid, ongeveer *f* 2½ millioen per jaar. Van dat bedrag werden pl. m. 12½ ton besteed voor arbeidsloonen en materialen, zoodat, ongerekend de depreciatie van de etablissementen en het renteverlies, de uitgave voor toezicht en beheer ongeveer even veel bedroeg als er voor materialen en arbeidsloonen werd uitgegeven. Indien er scheepsbouwlieden of aannemers onder mijne lezers zijn, dan vraag ik hun: wat zoudt gij er van zeggen, indien de kosten van toezicht en beheer der werken, welke gij onderneemt, even groot waren als het totaal bedrag door u aan materialen en arbeidsloonen uitgegeven?

Alles gaat bij de marine-etablissementen dan ook even slordig toe. Wanneer een schip in reparatie komt, wordt door niemand nagegaan, welke kosten daarvan het gevolg zullen wezen. Een proces-verbaal van bevinding of opneming wordt niet onmiddellijk opgemaakt en een begrooting van kosten evenmin. Deze staten bereiken de Indische regeering eerst als de reparatie nagenoeg is afgeloopen, en de uitgaven dus feitelijk reeds gedaan zijn. Nu zal men misschien wel beweren, dat de reparatie van eenig schip, ook al is het in het dok opgenomen, te voren niet te ramen is, doch bij de koopvaardijvloot veeltijds toch wel, terwijl bovendien art. 664 van het wetboek van koophandel de mogelijkheid daarvan aantoont.

Het ergste van alles is echter, dat de marine aan de door de wetgevende macht goedgekeurde begrooting weinig waarde schijnt te hechten, daar het vaak gebeurt, dat de kosten van een werk het tienvoudige beloopen van het bedrag, hetwelk bij de begrooting daarvoor is toegestaan. Bovendien is de omschrijving van de

artikelen der Indische begrooting, welke op de zeemacht betrekking hebben, dikwijls zoo vaag, dat men daarmede, binnen zekere grenzen, doen kan wat men wil.

En werd er bij dit alles nog maar goed werk geleverd. Doch ook dat is niet het geval. Zoo werd eenigen tijd geleden *De Zeemeeuw* te Soerabaja gerepareerd en daarvoor een bedrag besteed, dat, met inbegrip der kosten van beheer van het etablissement, grooter is dan een nieuw schip van hetzelfde gehalte zou gekost hebben. En toen dit schip van Soerabaja naar Onrust stoomde — een reis van 3 à 4 dagen — moest het hier dadelijk weder eenige herstellingen ondergaan.

Bij dit alles komt nog, dat de tijd van reparatie der oorlogsschepen in Indie dikwijls buitengewoon lang is. Zoo moest b.v. het oorlogschip *Merapi*, dat slechts eene kleine reparatie had te ondergaan, voor het doen daarvan verscheidene maanden te Onrust vertoeven. Het schip was niet buiten dienst gesteld en het gevolg daarvan was, dat op het zeer ongezonde Onrust meer dan de helft der equipage in het hospitaal moest worden opgenomen. Door een en ander kwam zelfs deze zeer kleine reparatie den lande op veel duizenden guldens te staan.

Het voorafgaande zal, hoop ik, voldoende wezen om de overtuiging te vestigen, dat het met onze marine in Indië dikwijls meer dan erg toegaat en dat een reorganisatie van dien tak van dienst, vooral wat den inwendigen dienst betreft, niet mag achterwege blijven, zoowel in het belang van de Nederlandsche en Indische financiën als van de vloot. Want men vergete het niet, ondanks de millioenen aan de marine in Indië sedert jaren ten koste gelegd, is geen enkel onderdeel daarvan — met uitzondering van het geschut — in een ook maar eenigszins bevredigenden toestand, terwijl bovendien schier alle schepen min of meer invalide zijn. Het is tegenwoordig voor ons Nederlanders alles behalve een goede tijd, zoodat het betalen der belastingen aan de meesten zeker niet gemakkelijk valt. Wanneer men

nu weet, dat van die belastingen jaarlijks een paar millioen, in den letterlijken zin des woords, verknoeid worden aan het auxiliair eskader in Indië, dan wordt het, geloof ik, hoog tijd daaraan zoo spoedig mogelijk een einde te maken.

Voor Indië is de onderwerpelijke toestand, zooals ik meen aangetoond te hebben, nog veel erger, omdat ten laste van de *Indische schatkist* nog veel meer noodelooze uitgaven voor de marine geschieden.

Wanneer men bedenkt, dat Indië sedert jaren reeds de lasten draagt van een kostbaren oorlog (op Atjeh) en dat de kosten van buitengewone openbare werken, o. a. van den aanleg van spoorwegen aldaar, uit de gewone middelen moeten voldaan worden en daarvoor dus niet, evenals overal elders, werd geleend, dan zal men beseffen, dat ook voor Indië een wijziging van het beheer en de inrichting der marine zeker niet minder noodzakelijk is dan voor Nederland, en zulks te meer omdat de draagkracht der Indische bevolking — ook al ten gevolge van de belastingdruk, waaronder zij onder onze heerschappij zuchtte — zooveel geringer is dan van de Nederlanders.

Hoe treurig het dientengevolge met de welvaart van de Javanen gesteld is, kan blijken uit de volgende regelen uit het eindresumé der onderzoekingen van den hoofd-inspecteur Dr. Sollewijn Gelpke betreffende de landrente:

„Waar rijst hoofdvoedsel is, eet de inlander tweemaal daags. Dit gebeurt over het grootste deel van Java het geheele jaar door, al is het niet naar volle genoegen. Van December tot de nieuwe oogst invalt heerscht er in meerdere of mindere mate schaarschte, die bij een goeden oogst niet merkbaar is, doch, naarmate die

slechter uitvalt, scherper te voorschijn treedt. Daar er elk jaar streken zijn met ongunstigen oogst, kan men elk jaar de verschijnselen en de gevolgen, die dit heeft, al is het gelukkig in beperkten kring, waarnemen. Dan wordt in December reeds alles gespaard om voldoende rijst te hebben, en in Januari en Februari worden de uiterste krachten ingespannen om, voor de bewerking der rijstvelden althans, niet te kort te komen. Daarna wordt de rijst met cassare of ketela vermengd, en is men tevreden als er maar tweemaal te eten wordt gegeven. Vervolgens krijgt men nog maar eens rijst, gewoonlijk tegen den avond, en eindelijk wordt ze opgeschept als pap, omdat zij dus meer uitdijt, bij wijze van toegift op het hoofdvoedsel, dat uit *min of meer waardige* wortels en knollen en als voedzaam bekende bladsoorten bestaat. Dat gebrek gaat gepaard met een verpanden en verkoopen van al hetgeen men bezit, eerst van de kleeren, de versiersels, de wapens, dan van den koperen sirih-bak, den rijstketel en, als het erg is, eindelijk van de gereedschappen en het vee.

Armoede is bij de bevolking van Insulinde dus schering en inslag. Toch wordt van haar gehaald alles, wat er te halen is, om aan de eischen van den fiscus te voldoen. Zouden wij ons niet een eerezuil kunnen stichten in de harten van de millioenen hongerlijdende Javanen, wanneer wij, door te waken tegen roekelooze geldverspilling, als waarvan wij boven eenige staaltjes mededeelden, de belastingdruk voor Java's bevolking aanzienlijk verlichtten?

J. P. TH. VAN NUNEN.

DE PAUSKEUZE IN DE EERSTE EEUWEN TOT AAN DEN ONDERGANG VAN HET OOST-GOTHISCHE RIJK IN ITALIË.

(Vervolg van bl. 213 vv.)

II.

Zoolang op den keizerstroon van het oude Rome heidensche heerschers gezeten waren, kon er natuurlijk geen sprake komen van eenige inmenging der wereldlijke macht bij de keuze van een nieuwen Paus. Ook de eerste christelijke keizer, hoezeer hij, vooral in de laatste jaren zijner regeering zich herhaaldelijk vergreep aan de rechten der Kerk 1), liet de pauskeuze ongemoeid. Zijn zoon Constantius was de eerste, die meende, dat de keizerlijke macht ook bevoegdheid gaf, om een Paus af te zetten of te benoemen naar goedvinden. Een zwakke regent, afhankelijk van de eunuchen en vrouwen van zijn paleis, de speelbal der intriges van Ariaansche bisschoppen, ontzag hij zich niet om Paus Liberius, toen deze zich niet tot een gewillig werktuig zijner Ariaansche plannen wilde verlagen, te verbannen naar Berea en in diens plaats Felix I als Paus aan te stellen. Geheel eigenaardig was de wijze, waarop Constantius

1) Verg. hierover Niehues, *Geschichte des Verhältnisses zwischen Kaiserthum und Papstthum im Mittelalter*, I², S. 196—211.

hierbij te werk ging. Aan Epictetus, een heftigen en vermetelen neophiet, door hem tot bisschop van Centumcellae (Civita Vecchia) benoemd, werd de leiding dezer aangelegenheid opgedragen. Deze koos, terwijl drie eunuchen het Romeinsche volk moesten voorstellen, den aartsdiaken Felix tot Paus; drie bisschoppen, allen dien naam onwaardig, onder wie Acacius van Caesarea in Palestina, legden hem de handen op in het keizerlijk paleis. Het volk toch duldde niet, dat eene zoo onrechtmatige wijding in eene kerk werd voltrokken 1). Het bleek echter spoedig, dat, mochten de Arianen eene zoodanige handelwijze goedkeuren, het Romeinsche volk, zoomin als de geestelijkheid hare wettigheid en geldigheid erkenden.

Reeds bij het eerste bekend worden der afzetting van Liberius had de geheele geestelijkheid van Rome in tegenwoordigheid van het volk zich onder eede verbonden, zoolang Liberius leefde, niemand anders als Paus te erkennen dan hem 2). Wel was onder den drang van het keizerlijk machtsgebod Felix bezweken en sommige geestelijken met hem; doch het volk nam dit zeer euvel op en bleef alle erkenning weigeren aan

---

1) Rohrbacher-Tappehorn, *Universalgesch. der Kath. Kirche*, VI, S. 334. Dat Constantius door zijne handelwijze niet alleen de veroordeeling van katholieke bisschoppen zich op den hals haalde, o. a. van Lucifer van Calaris, maar ook de bespotting der heidenen, blijkt uit Ammianus Marcellinus 21, 16. verg. Niehues, a. w. S. 235 ff.

2) „Omnes clerici juraverunt ut nullum alium susciperent". Hieronymus, *Chron.* (Migne, Patr. Lat. T. XXXII, p. 683). Volgens het *Libellus precum* (Migne, P. L. T. XIII, p. 81) behoorde behalve Damasus, den toekomstigen opvolger van Liberius, ook Felix zelf tot de eersten onder hen.

den door den keizer opgedrongen Paus 1). Ofschoon Felix vasthield aan de geloofsbelijdenis van Nicea en zijn leven altoos onberispelijk was geweest, ging geen enkele der inwoners van Rome eene kerk binnen, waarin hij zich bevond 2). Met onverbreekbare trouw bleef het volk Liberius als Paus erkennen, en toen in 357 Constantius voor de eerste maal zijn intocht deed in Rome, werden alle pogingen in het werk gesteld, om den terugkeer van Liberius uit zijne ballingschap te verkrijgen. Daar de mannelijke leden der aanzienlijkste familiën niet zonder grond beducht waren, dat de toorn des keizers tegen hen zou ontbranden, indien zij zelve de terugroeping van den Paus verzochten, namen de voorname vrouwen der stad deze taak op zich. Zij baden alzoo den keizer medelijden te hebben met eene zoo groote stad, welke, van haren herder beroofd, aan de aanvallen der wolven was blootgesteld. Constantius antwoordde: Rome had een deugdelijken herder in Felix en behoefde geen anderen. Doch de vrouwen hernamen, dat niemand in de kerk kwam, wanneer Felix er in was; want, was hij zelf ook trouw gebleven aan de geloofsbelijdenis van Nicea, hij hield omgang en gemeenschap met hen, die haar verwierpen.

Kort daarop beval de keizer Liberius terug te roepen, om samen met Felix de Kerk te besturen. Toen echter de brief, welke dit bevel inhield, in den circus werd voorgelezen, riep het volk ironisch uit: „Zoo

---

1) „Quod factum universo populo displicuit et se ab ejus processione suspendit." *Libellus precum*, t. a. p.

2) Theodoretus, *Hist. eccl.* II, 14.

is het goed: in den circus zijn twee partijen, ieder met hare eigene kleur, nu kunnen zij ook ieder haar eigen herder hebben". Nadat men zich zoo eenigen tijd met den keizerlijken brief had vroolijk gemaakt, klonk eenstemmig den eisch: „Eén God, één Christus, één bisschop!" De opgewondenheid werd zelfs zoo groot, dat er een oproer ontstond en bloed vloeide. Nu gaf Constantius toe, en Liberius keerde in Rome terug 1). Vol vreugde werd hij ontvangen door het volk, dat Felix de stad uitdreef 2).

Zoodanigen afloop had de eerste poging, door de wereldlijke macht aangewend, om zich meester te maken van het bezetten van den pauselijken stoel. Glorievol was hij voor Constantius niet, en wij begrijpen gemakkelijk, dat geen der volgende Westersche keizers geneigdheid toonde om zijn voorbeeld te volgen. Integendeel, toen kort na de troonsbestijging van Paus Damasus, eene oproerige minderheid in Rome Ursinus of Urcisius als tegen-paus verkoos en de oorzaak werd van allerlei twisten en gewelddadigheden, gedroeg zich Valentiaan I geheel volgens zijn plicht, beschermde den wettigen Paus tegen diens belagers en verbande Ursinus met zijne voornaamste aanhangers voor goed uit Rome, toen andere middelen om hen tot onderwerping te brengen bleven falen 3). Evenzoo hield eenige jaren later keizer Honorius in den

---

1) Socrates, II, 37.

2) Hiëronymus, *Chronic.* ad annum 352; Rohrbacher-Tappehorn, t. a. p. S. 380; Jaffé, *Reg. Rom. Pont.* Eerste uitg. p. 17 vv. Verg. ook Wensing *Levens der Pausen,* III, 160 vv.

3) Verg. Rohrbacher-Tappehorn, a. w. VII, S. 34 ff.

strijd tusschen Bonifatius en Eulalius zich geheel aan de regels van het kerkelijk recht 1).

Na den dood toch van Paus Zosymus in 418 maakte zich de aartsdiaken Eulalius zijne vriendschap met den prefect van Rome, Symmachus, een heiden, ten nutte, om terstond na de uitvaartdiensten voor den overledenen Paus de kerk van Lateranen te doen sluiten en zichzelven door de weinige daar aanwezige geestelijken en geloovigen tot Paus te laten kiezen. De meerderheid echter zoowel der geestelijkheid als van het volk kwam, ondanks de tegenmaatregelen door den prefect Symmachus genomen, volgens de gemaakte afspraak den volgenden dag in de kerk van de H. Theodora samen en koos tot opvolger van Zosymus Bonifatius, een man, uitmuntend door wetenschap en deugd en die keuze te waardiger, naarmate hij met meer schrik haar vernam. Den daarop volgenden Zondag, den 29 December, werd hij in de kerk van den H. Marcellus gewijd en in feestelijken optocht naar de kerk van St. Pieter gevoerd.

Op dienzelfden dag evenwel was ook Eulalius in de kerk van Lateranen, die nog altoos door zijn aanhang was bezet, gewijd geworden. Den zieken bisschop van Ostia, aan wien door de gewoonte de wijding van den Romeinschen Opperpriester toekwam, had men daartoe zelfs naar de stad overgebracht.

Ondertusschen had Symmachus bericht over het voorgevallene gezonden aan keizer Honorius, die te Ravenna hof hield. Daarin had deze heidensche prefect, gelijk

---

1) Verg. Rohrbacher-Tappehorn, a. w. VII, S. 541 ff.; Wensing, a. w. IV, 38 vv.; Niehues, a. w. I² S. 330 ff.; Jaffé, t. a. p. p. 28—30.

licht begrijpelijk is bij zijne vooringenomenheid voor Eulalius, de zaak niet juist voorgesteld, maar den keizer misleid, zoodat Honorius, in de meening, dat Bonifatius slechts door eene geringe minderheid was gekozen, bevel gaf, hem met zijn omgeving uit de stad te verwijderen. Door het schrijven evenwel der zeventig priesters, die aan de keuze hadden deelgenomen, beter onderricht, ontbood hij Bonifatius en Eulalius samen naar Ravenna, om aldaar op een kerkvergadering te laten beslissen, wie wettig gekozen was. Opmerking verdienen de woorden des keizers in zijn schrijven aan de bisschoppen, die tot het concilie werden opgeroepen. Hij verklaarde namelijk, dat tot grootere zekerheid zij, die bij de betwiste keuzen aanwezig waren geweest en dezelve hadden onderteekend, noch tot rechters, noch tot getuigen mochten worden genomen en beval de grootste bezonnenheid den bisschoppen aan, alsof zij het oordeel Gods moesten vellen.

De synode kwam bijeen, zonder echter eene directe beslissing te nemen. Zij was niet zeer talrijk bezocht, en, daar het Paaschfeest op handen was, kwam men overeen de eigenlijke behandeling der zaak uit te stellen tot na Paschen, als wanneer inmiddels een grooter aantal bisschoppen zou zijn samengekomen. Eéne zaak werd echter bepaald vastgesteld. Noch Eulalius, noch Bonifatius mocht Rome weer binnengaan, vooraleer de rechtmatigheid van één der keuzen was uitgesproken en hij, die dit gebod overtrad, zou daardoor alleen reeds alle aanspraak op den Romeinschen zetel verliezen. Honorius verklaarde zich eens met deze uitspraak, en beide partijen gaven schriftelijk hare toestemming. Aan Achilles, den

bisschop van Spoleto, werd opgedragen met het Paaschfeest te Rome de bisschoppelijke functiën waar te nemen.

Eulalius echter vergat de gegeven beloften, ging naar Rome en bleef er, ook nog nadat de keizer hem opnieuw aan de bepaling van het concilie had herinnerd. Zelfs waagde hij het het volk bijeen te roepen in de kerk van Lateranen. Thans zag ook de prefect Symmachus zich gedwongen tegen hem partij te kiezen, en, om gevolg te geven aan de keizerlijke bevelen, zond hij de gewapende macht van Rome naar de kerk van Lateranen, liet Eulalius er uit verdrijven, hem bewaken en stelde den bisschop van Spoleto in staat er vrijelijk en ongehinderd de kerkelijke plechtigheden te verrichten. Door zijn verzet tegen de uitspraak van het concilie had Eulalius niet alleen alle aanspraak op den Romeinschen zetel, maar ook al zijn aanhang verloren. Daarmee was het schisma van zelf geëindigd. Bonifatius, wiens keuze trouwens van den aanvang af geheel wettig geweest was, werd ook door Honorius als Paus erkend en hield twee dagen later, den 10 April 419, onder luide vreugdebetuigingen van senaat en volk, zijnen intocht in de eeuwige stad.

Een ernstige ziekte, waarin Paus Bonifatius eenigen tijd later verviel, bewoog de Romeinsche geestelijkheid hem te verzoeken, zich tot den keizer te wenden, opdat, bij eene toekomstige keuze, deze door zijn gezag partijwoelingen zou voorkomen. Ofschoon de Paus herstellend was, gaf hij toch aan dit verzoek gehoor en zond den 1 Juli 420 een schrijven af aan Honorius 1),

---

1) *Briefe der Päpste*, B. III, S. 335 ff.

wat door verscheidene aanzienlijke bisschoppen werd overgebracht. Als gevolg van dit schrijven gaf Honorius eenige dagen later in een schriftelijk antwoord aan den Paus de verordening, dat, wanneer soms weder twee mannen tegelijk tot bisschop van Rome zouden worden gekozen, beider keuze ongeldig moest worden beschouwd en eene nieuwe keuze moest plaats hebben 1). Deze keizerlijke verordening is echter nooit als rechtsgeldig erkend geworden. Honorius had, hoewel waarschijnlijk te goeder trouw, daarmede zijne machtsbevoegdheid overschreden.

Tot aan den ondergang van het Westersche keizerrijk vonden alle verdere pauskeuzen op ordelijke wijze

---

1) T. a. p. S. 337 ff. Ottokar Lorenz, wiens juiste en omzichtige geschiedschrijving en streng logische redeneering wij nog wel eens gelegenheid zullen hebben te bewonderen, vindt waarlijk in de drie besproken gevallen van Constantius, Valentinianus I en Honorius het bewijs, dat aan den keizer het recht toekwam de pauskeuze te confirmeeren. De keizers, zoo zegt hij, „mischten sich prinzipiell in die Wahlrechte von Volk und Clerus keineswegs ein. Ihr Recht begann in Wirksamkeit zu treten, sobald der Wahlact in vollendeter Gestalt vorlag. Denn dann war es die Pflicht des Neugewählten den Kaiser um die Bestätigung und um die Einsetzung in das Amt des obersten Priesters zu bitten". (Zie zijn werkje *Papstwahl und Kaiserthum*, S. 16). Reeds had hij (S. 13) gezegd: „Jedesmal entscheidet das Machtwort derselben [der keizers] über den Besitz des apostolischen Stuhles". Dat de geleerde heer nog een concilie te Spoleto laat samenkomen na dat van Ravenna, willen we hem gaarne vergeven, hoezeer het ook in strijd is met alle historische bescheiden, evenzoo zijn onjuistheden omtrent de beide boven aangehaalde brieven van Honorius en Bonifatius. Zijne ontdekking omtrent het recht der keizers is te gewichtig, om niet ter wille daarvan zulke kleinigheden over het hoofd te zien. Nil sub sole perfectum.

plaats overeenkomstig de kerkelijk vastgestelde regels. Van 476 tot 536 kwam nu Italië in de macht van verschillende Germaansche krijgsoversten, die als koningen het regeerden, en van wie sommigen de verzoeking niet konden wederstaan hun regeeringszorgen ook tot de keuze der Pausen uit te strekken. Hun Arianisme moge in deze aangelegenheid, ten deele althans, hunne persoonlijke verantwoordelijkheid verlichten — haeresis en schisma hebben toch ten allen tijde dit eigenaardig kenmerk, dat zij de wereldlijke macht vleien, om door haar invloed en steun de eigen heerschappij te vestigen en staande te houden — in elk geval waren hunne daden machtsoverschrijdingen, welke geen recht konden scheppen.

Reeds bij den eersten dier Germaansche vorsten, Odoaker, kwam die verzoeking op, hoezeer hij anders in zijne regeeringsdaden der Kerk zich niet vijandig betoonde 1).

In het jaar 483 was Paus Simplicius gestorven, en volgens gewoonte kwamen geestelijkheid, senaat en volk in de St. Pieterskerk bijeen, om een opvolger voor hem te kiezen. Ook de stadsprefect en patriciër Basilius verscheen er, „als plaatsvervanger van den koning Odoaker", en hield tot de vergaderden een aanspraak, waarin hij zijne verwondering te kennen gaf, dat zij zonder eerst den koning te hebben geraadpleegd tot de keuze waren overgegaan, daar zij zich toch herinnerden, hoe volgens verlangen van Paus Simplicius na zijn dood

1) Niehues, a. w. S. 344.

geenerlei keuze mocht plaats hebben, alvorens de koning was geraadpleegd geworden. „Derhalve willen wij — zoo ging hij hierop voort — indien het uwe hoogheid of heiligheid behaagt, alles, wat op de keuze van den toekomstigen Paus betrekking heeft, met godsdienstige vereering ongeschonden bewaren en opvolgen, terwijl wij voor ons en onze erfgenamen de volgende verordening vaststellen." En nu volgde de afkondiging eener wet, waarbij aan den Paus, die zou worden gekozen, en aan al zijne opvolgers werd verboden eenig kerkelijk goed, op welke wijze ook, te vervreemden, op straffe van den kerkelijken ban en onder nietigverklaring der vervreemding 1).

Aan deze aanspraak van den stadsprefect, waarvan wij alleen kennis hebben gekregen uit de akten van de Romeinsche synode, in 502 onder Paus Symmachus gehouden, (hier toch werd het afschrift, door Basilius van zijne rede achtergelaten, voorgelezen) zijn door sommige cesaropapistischgezinde en het pausschap vijandige schrijvers allerlerlei redeneeringen vastgeknoopt omtrent het recht der wereldlijke vorsten tot inmenging in de pauskeuze. Wij zullen straks zien, hoe geheel ongegrond zulke redeneeringen in elk geval zijn.

Maar, ofschoon de schaarschte van berichten omtrent deze zaak ons tot groote voorzichtigheid noopt in het uitspreken van een *zeker* oordeel, geloof ik toch, dat er voldoende gegevens zijn om ons te doen besluiten, dat Odoaker, zoo hij werkelijk heeft willen

---

1) Can. *Bene* I, Dist. 96, waar de geheele aanspraak is afgedrukt.

beproeven invloed uit te oefenen bij de keuze van een nieuwen Paus, die proef volkomen heeft zien mislukken 1).

Vooreerst, indien Simplicius werkelijk had verlangd, dat na zijn dood de keuze van zijn opvolger niet zou plaats hebben, zonder voorafgaand consult met den koning en dat verlangen had kenbaar gemaakt aan de Romeinen, gelijk het woord „meministis" van Basilius aanduidt, dan is het moeilijk te begrijpen, dat geestelijkheid, senaat en volk zich eenvoudig en nog wel eenparig aan dat verlangen niet hebben gestoord. Het ligt daarom voor de hand te veronderstellen, dat Basilius op last van Odoaker aan eene vermaning des Pausen eene grootere beteekenis heeft gegeven, dan zij inderdaad had. Simplicius zal de Romeinen hebben vermaand,

---

1) In de tweede aflevering van het *Historisches Jahrbuch* 1888 (Band IX, S. 255 ff.) uit Dr. Gustav Schnürer de meening, dat Basilius in deze aangelegenheid niet optrad als plaatsvervanger des konings, maar uit eigen naam handelde. De gronden, door hem aangevoerd, kunnen mij niet overreden, om het tegenovergestelde, algemeen aangenomen gevoelen op te geven. Dat de Romeinsche synode van 502 „*nur nebenbei*" onder de waardigheden, waarmee Basilius bekleed was, ook opnoemt: *agens etiam vices praecellentissimi regis Odoacris*, blijkt uit niets. Veeleer doet de inlassching dier woorden veronderstellen, dat Basilius hier als zaakgelastigde des konings verschijnt. Evenmin blijkt, dat niet Odoaker maar Basilius bedoeld zou zijn, toen het concilie oordeelde, dat aan een leek niet toekwam dergelijke wet te maken. Ook de vermaning van Paus Simplicius laat zich even goed verklaren, wanneer zij aan Odoaker, als wanneer zij aan Basilius was gegeven. Maar bovendien vordert de samenhang der aanspraak van Basilius, dat, als hij, wat boven allen twijfel verheven is, in het laatste gedeelte uit naam des konings spreekt, wij dit ook van het eerste gedeelte moeten aannemen. Dat *nos* eerst Basilius en daarna den koning zou beteekenen is geheel onaanneembaar.

alle tweedracht bij de keuze van zijn opvolger te mijden en den stadsprefect wellicht, en door dezen den koning, hebben verzocht, maatregelen te nemen, dat niet soms eene oproerige minderheid aanleiding gaf tot wanordelijkheid en strijd. De woorden van Paus Symmachus: „Si transitus Papae inopinatus evenerit, ut de sui electione successoris non possit ante decernere" 1), wijzen er op, dat dergelijke voorzichtigheidsmaatregelen niet ongebruikelijk waren.

Ten andere, de geheele toon van Basilius' aanspraak duidt, dunkt me, aan, dat wij slechts met eene proefneming te doen hebben, en wel met eene proefneming, die op eene mislukking uitliep. Bij de minst aandachtige lezing valt het reeds op, hoe het eerste gedeelte in klaarheid en duidelijkheid achterstaat bij het tweede. De wet, welke de vervreemding der kerkelijke goederen verbiedt, is juist en helder geformuleerd. Waar Basilius spreekt over de pauskeuze, laten zijne woorden meermalen verschillende opvatting toe. In de drie zinnen, waaruit dit gedeelte zijner rede bestaat, heerscht bovendien nog een verschil van toon. Beschouwen wij zijne woorden daarom van meer nabij en nemen wij den Latijnschen tekst tot grondslag.

„Admonitione beatissimi viri Papae nostri Simplicii — zoo zegt hij — quam ante oculos semper habere debemus, hoc nobis meministis sub obtestatione fuisse mandatum, ut propter illum strepitum et venerabilis Ecclesiae detrimentum, si eum de hac luce transire contigerit, non sine nostra consultatione cujuslibet celebretur electio". Wat wil Basilius hier zeggen? Dat Simplicius aan Odoaker een mandaat had gegeven, gelijk de vergaderden zich uit de admonitio des Pausen zouden herinneren? Of dat Simplicius den

1) Can. *Si transitus* X, Dist. 79.

koning alleen had vermaand en bezworen het volgende te doen? En wat beteekenen de woorden: „non sine nostra consultatione"? Dat men tot de pauskeuze niet moest overgaan, alvorens eerst met den koning te zijn overeengekomen omtrent de uiterlijke omstandigheden, den tijd wanneer, en de maatregelen, welke moesten worden genomen om onrust te voorkomen? Of moest de koning ook worden geconsulteerd over den persoon, die moest worden gekozen? Men ziet: de woorden van den stadsprefect geven aanleiding genoeg tot verschillende opvatting. Waartoe die onduidelijkheid, als hij van zijn recht zich bewust was?

„Nam — gaat hij voort — et cum quid confusionis atque dispendii venerabilis Ecclesia sustineret, miramur, praetermissis nobis, quidquam de rebus Ecclesiae fuisse tentatum, cum etiam, Sacerdote nostro superstite, nihil sine nobis debuisset assumi". Aan hooghartigheid ontbreekt het deze woorden waarlijk niet. Hij geeft toe, dat de Kerk door zijn eisch confusio en dispendium lijdt; toch drukt hij zijne verwondering uit, dat men zonder hem ook slechts beproefd heeft iets te doen 1). De motiveering zijner verwondering maakt het nog erger. Simplicius was er waarlijk de man niet naar geweest, om voor zijne kerkelijke ambtshandelingen eerst de goedkeuring en toestemming te vragen van Odoaker. Zijne brieven bewijzen nog voor zijn ijver om de kerkelijke canons te doen onderhouden. Evenzoo blijkt omgekeerd uit niets, dat Odoaker de kerkelijke vrijheid van den Paus belemmerd had.

En wat komt nu, na deze woorden, zoo geheel uit de hoogte gesproken? Een bevel, de vergadering te ontbinden en de voorschriften des konings af te wachten, alvorens tot de pauskeuze over te gaan? Of de mededeeling ten minste eener koninklijke

1) Friedberg leest in zijne uitgave van het *Corpus Juris* in plaats van cum quid: *ne quid.* Bij deze lezing toonen de *woorden* van Basilius een grootere bezorgdheid voor de eer en het voordeel der Kerk; maar het verband der woorden wordt, dunkt mij, nog meer duister, als hij gezegd heeft: opdat de Kerk geen beschaming en nadeel ondervinde, verwonderen wij ons, dat gij zonder ons beproefd hebt kerkelijke aangelegenheden te behandelen. Welk eer en welk voordeel kon er voor de Kerk in gelegen zijn, in de vrije uitoefening harer rechten belemmerd te worden? Of kon Basilius werkelijk meenen, dat de Kerk door de koninklijke inmenging bij de pauskeuze in aanzien zou winnen? Overigens blijven ook bij deze lezing al onze andere opmerkingen gelden.

verordening, waarnaar zij zich bij de keuze hebben te gedragen? Luistert: „Quare si amplitudini vestrae vel sanctitati placet, incolumia omnia, quae ad futuri Antistitis electionem respiciunt, religiosa veneratione servemus, hanc legem specialiter praeferentes, quam nobis haeredibusque nostris christianae mentis devotione sancimus". Welke die wet was, weten we reeds: dat geen kerkelijk goed mocht worden vervreemd. Te willen ontkennen, dat Basilius hier heel wat tonen lager spreekt, zou dwaasheid zijn. Maar wat moeten die woorden incolumia.... servemus beteekenen? Is onder dat alles, wat op de pauskeuze betrekking heeft, ook het „non sine nostra consultatione" vervat? Konden als subject van servemus de vergaderden mede begrepen worden, dan was deze vraag eerder bevestigend te beantwoorden. Het volgende praeferentes maakt dit echter onmogelijk. Maar ook dan nog zouden zich dezelfde vragen opdringen als thans, nu Basilius alleen uit naam van Odoaker spreekt. Wat wil de koning dan religiosa veneratione incolumia servare? Alles, wat op de keuze van den toekomstigen Paus betrekking heeft. Dus in de eerste plaats het recht van geestelijkheid en volk om vrijelijk den Paus te kiezen. Werd dit eeuwenoude recht verkracht, dan waren die woorden eenvoudig eene bespotting. Maar begreep Basilius onder dat alles ook niet, dat de koning zou worden geraadpleegd? Waarom dan niet het uitdrukkelijk gezegd? Waarom dan tot de vergaderden, die toch op eigen gezag tot de pauskeuze waren overgegaan, de woorden gericht: si placet? Waarom in zulke vage en algemeene bewoordingen gesproken? Hij moest toch begrijpen, dat als de pauskeuze nu voortgang had, er van eene consultatio des konings in de gegeven omstandigheden niet komen kon, te minder, daar hij omtrent de verlangens van den vorst een volstrekt stilzwijgen bewaarde. Waartoe eindelijk die allervreemdste en zonderlinge verbinding: hanc legem specialiter praeferentes? Wat had die wet op de vervreemding van kerkelijke goederen met al het voorafgaande te maken? Mij dunkt de woorden van Basilius laten zich alleen hierdoor verklaren, dat hij door de houding der vergaderden werd afgeschrikt zijn eisch door te zetten. Zijn hooghartig „miramur" was zoodanig opgenomen, dat hij begreep te ver te zijn gegaan. Daarom bond hij in met zijn si placet, zooveel mogelijk in algemeene bewoordingen de zaak ten einde brengend, om zijn nederlaag te bedekken. De afkondiging der wet op de vervreemding der kerkelijke goederen, hoewel de zonderlinge

vastknooping zijne verlegenheid laat doorschemeren, moest hem een nog zooveel mogelijk eervolle retirade verzekeren.

Deze opvatting van Basilius' aanspraak wordt nog versterkt, als wij acht geven op de omstandigheden, waarin Odoaker zich bevond tegenover de Romeinen 1). Feitelijk was hij heer van Italië; toch zag hij zich gedwongen het overheerschte land te ontzien. Odoaker werd geduld uit nood, omdat men niet anders kon; maar het denkbeeld te behooren tot het groote Romeinsche keizerrijk was in geenen deele uitgestorven; men dacht alleen het middelpunt naar Constantinopel verplaatst. Ook Odoaker zelf kon zich aan den invloed van dat denkbeeld niet onttrekken. Vandaar, dat hij zich nooit in purper kleedde; nooit munten sloeg met zijn eigen beeltenis; nooit zelfs wetten liet afkondigen uit eigen naam. Wel had hij Romulus gedwongen voor den senaat afstand te doen van den keizerlijken troon; maar op zijn ingeven had diezelfde senaat een gezantschap gezonden naar Constantinopel, om aan keizer Zeno te kennen te geven, dat zij geen eigen keizer behoefden, maar één voldoende was voor beide keizerrijken, en te verzoeken, aan Odoaker het patriciaat te verleenen en hem tot stadhouder van Italië te benoemen. De insigniën van het Westersche keizerrijk waren dan ook naar Constantinopel gezonden. En slechts enkele jaren later was een wenk van Zeno voldoende, om geheel Italië ontrouw te doen worden aan Odoaker en partij te doen kiezen voor Theodorik. Reeds uit politiek was dus Odoaker gedwongen de Romeinen te ontzien. Daar dezen nu altijd met ijverzucht

1) Verg. Nielues a. w. S. 341 ff.

vasthielden aan hunne kerkelijke vrijheden en rechten en allerminst geneigd waren er afstand van te doen ten gunste van een Ariaansch vorst, met wien zij niet eens in kerkelijke gemeenschap stonden, is het zeer begrijpelijk, dat de aanspraak van Basilius op hen een allerongunstigsten indruk maakte en dat deze, dit bespeurende, terugtrok en zijn eisch vallen liet. Van de wet, in het laatste gedeelte zijner aanspraak afgekondigd, behoefde Basilius minder te vreezen. Wel was zij van nature ongeldig, als door eene onbevoegde macht gegeven, maar, daar er werkelijk misbruiken waren voorgekomen, kon de strekking der wet op zichzelve den Romeinen niet mishagen. Wij zien dan ook, dat de reeds genoemde Romeinsche synode van 502, nadat zij de wet van Odoaker heeft veroordeeld en ongeldig verklaard, zelve eene wet van soortgelijke strekking uitvaardigde 1).

Voor onze opvatting pleit verder nog de handelwijze der zoo even genoemde Romeinsche synode. Ofschoon de voorlezing der aanspraak van Basilius, ook in het eerste gedeelte, wat op de verkiezing van den nieuwen Paus betrekking had, telkens door de verschillende bisschoppen met afkeurende aanmerkingen werd onderbroken, werd toch door het concilie alleen het laatste gedeelte, wat op vervreemding van kerkelijk goed zag, vormelijk veroordeeld 2). Van waar dit verschil, indien het concilie in het eerste gedeelte zoowel als in het tweede eene wet van Odoaker had erkend?

---

1) Hefele, *Conc. Gesch.* II^1, S. 626.

2) Ook Thomassin zegt (t. a. p. p. 260): „Aussi le pape Symmaque, qui condamna si vigoureusement l'édit d'Odoacre sur l'aliénation des biens de l'Eglise, ne toucha que très-légèrement celui de l'élection des papes".

Eindelijk wordt onze opvatting nog gestaafd door het feit, dat de verkiezing van Felix II (III) ongehinderd, zonder eenige bemoeilijking van de zijde van Odoaker doorging 1).

Een bijna komischen indruk maken, dunkt me, nu de woorden van O. Lorenz 2):

„Odoaker oefende bij de pauskeuze van 483 zijn koninklijk recht uit, daar hij door den stadsprefect Basilius de keuze van Felix III doorzette of gebood. Terwijl men echter door deze daad veel verder ging dan de Romeinsche keizers, die slechts het recht van bevestiging uitoefenden (? ? ?), zocht men tegelijk in de toekomst voor de wereldlijke macht een vasteren bodem te winnen. Men stelde namelijk wettelijk het beginsel vast, dat zonder medewerking des konings geen pauskeuze mocht geschieden".

Men behoeft waarlijk onze opvatting der aanspraak van Basilius niet te deelen, om alle verzekeringen, in deze woorden gegeven, in flagrante tegenspraak te vinden met alles, wat we over deze aangelegenheid aan historische bescheiden bezitten. Over het *Bestätigungsrecht*, wat Lorenz aan de Romeinsche keizers toekent, hebben we boven reeds gesproken. Dat Odoaker aanleiding gaf tot de keuze van Felix II (III) of haar voorschreef, wordt door niets bewezen. Veeleer bleek het tegendeel. Zelfs de leer van het *fait accompli* kan hier nog geen dienst doen, om de wereldlijke macht een vasteren grond te geven voor een recht tot inmenging in de pauskeuze. De laatste aangehaalde zin is eenvoudig leugentaal. Door niemand werd als beginsel vastgesteld,

---

1) Hergenröther, t. a. p. S. 548 ff. Verg. ook Wensing, *Levens der Pausen*, IV, 161.

2) a. w. S. 17 ff.

dat geen pauskeuze zonder medewerking des konings mocht geschieden. In de aanspraak van Basilius is geen enkel woord te vinden, dat Odoaker een dergelijke stelling had verkondigd. Er wordt eenvoudig gesproken van eene aanmaning, bezwering, of, zoo men wil, mandaat van Paus Simplicius. Maar ook deze geeft geen *algemeenen regel,* maar handelt alleen over een *bijzonder geval,* over de pauskeuze na zijnen dood: „cum de hac luce 1) transire contigerit". En welk bewijs wordt door Lorenz voor zijne bewering aangehaald? In den tekst geen enkel; in een noot wordt de eerste zin van Basilius' aanspraak medegedeeld, waarbij waarschijnlijk het spatiëeren der laatste woorden: „non sine nostra consultatione cujuslibet celebretur 2) electio" de plaats van bewijs moet vervullen.

Nog curieuser is wat Lorenz laat volgen:

„Daartegen verhief zich wel de Romeinsche synode van het jaar 502; doch men moet nauwkeurig in het oog houden, welk standpunt men van kerkelijke zijde vasthield bij de afwijzing van Odoaker's verordening. De wet van 483 [het is nu dus al een wet geworden] beriep zich op eene vermaning, door Paus Simplicius vóór zijn dood tot den prefect gericht om langs wettelijken weg over de pauskeuze te waken; deze verstond daaronder de onmiddellijke deelneming aan de keuze zelve; de synode van 502 daarentegen beperkte het recht van den Staat tot het toezicht en wilde de vrijheid der keuze als zoodanig ongedeerd behouden. De vraag omtrent de bevestiging des gekozenen door de wereldlijke macht, welke in Rome het keizerdom vertegenwoordigde, werd

1) Lorenz leest hier *lege.*

2) Lorenz leest hier *celebraretur.* Het is inderdaad toevallig, dat in dit korte Latijnsche citaat, wat alleen de plaats van bewijs inneemt, drie drukfouten worden gevonden. Ook voor *n*obis wordt nog *v*obis gelezen.

bij de geheele behandeling dezer zaak niet aangeroerd, en, gelijk aanstonds zal blijken, werd ook aan deze den Staat betreffende verhouding op geenerlei wijze geraakt" 1).

Waarlijk bewonderenswaardig is de scherpzinnigheid, waarmede hier de juiste bedoeling der Romeinsche synode van 502 wordt uitgevorscht. En dat alleen bij intuïtie. Want niet slechts wordt geen enkel bewijs aangehaald, maar er bestaat ook geen enkel historisch gegeven, waaruit die bedoeling kan worden opgemaakt. Dat de vraag naar het recht des konings om de pauskeuze te confirmeeren onbesproken bleef en in 't geheel niet werd aangeroerd, is zeer begrijpelijk. Niemand had nog ooit van dat recht vernomen. Om echter dat onbesproken blijven als een bewijs te laten gelden, dat dit recht bestond, daarvoor is eene scherpzinnigheid noodig, waarover alleen Lorenz beschikken kan. Alleen verwondert het mij, dat hij ook niet met zekerheid weet te zeggen, of Simplicius alleen de orde door den stadsprefect bewaard wenschte te zien, of bedoelde, dat de keuze zelve door hem als wel of niet geldig zou worden gekeurd.

De anonyme schrijver der brochure: *Ueber die Rechte der Regierungen beim Conclave* 2), is bescheidener en zegt alleen:

„Zoo kondigde reeds Odoaker eene wet af, volgens welke geene keuze geldig zou wezen zonder keizerlijke goedkeuring. In het

---

1) a. w. S. 19.

2) München 1872. Deze brochure, slechts in 100 exemplaren gedrukt, was, naar de *Germania* meldde, voor de diplomaten bestemd. Eene wederlegging er van verscheen in de *Civiltà Cattolica*, Ser. VIII, vol. VII, p. 168 vv. 291 vv.

jaar 502 beproefde wel is waar Paus Symmachus de keuze van deze lastige controle vrij te maken; het gelukte hem evenwel niet zijn wil door te zetten, en de volgende keizers hielden hun recht staande".

De onwaarheid dezer woorden is ons reeds gebleken uit hetgeen we tegen Lorenz hebben ingebracht. Toch kan het volgende nog dienstig zijn om te doen zien, dat zelfs op dat recht van confirmatie der pauskeuze geen aanspraak werd gemaakt. Op Simplicius volgde Felix II (III) in 483; op dezen in 492 Gelasius; op dezen in 496 Anastasius. Alle drie werden in Rome gekozen, namen onmiddellijk bezit van den pauselijken stoel en gaven dan eerst aan den keizer bericht van hunne reeds gevolgde troonsbestijging of ontvingen zelfs het eerst de gelukwenschen des keizers 1). Evenzoo is nergens sprake van eene confirmatie der pauskeuze door Odoaker of zijn opvolger Theodorik 2).

Een alles afdoend bewijs hiervoor levert de geschiedenis der keuze van Paus Symmachus in 498.

Toen Theodorik door zijne overwinningen, op Odoaker behaald, meester van Italië was geworden, zond hij den senator Festus naar Constantinopel, om voor hem bij keizer Anastasius den titel van koning van Italië en de teruggave der rijksinsigniën te verkrijgen. Van deze gelegenheid maakte Paus Anastasius gebruik om aan den koninklijken gevolmachtigde een gezantschap toe te

---

1) Verg. den brief van Felix II (III) aan Zeno: *Die Briefe der Päpste*, VI, S. 307; Gelasius aan keizer Anastasius, a. w. VII, S. 121; Anastasius aan den gelijknamigen keizer, t. a. p. S. 545. Na Paus Symmachus werd het gebruikelijk, dat de keizers het eerst schreven, zij het dat een nieuwe keizer, zij het dat een nieuwe Paus den troon besteeg.

2) Verg. *Stimmen aus Maria-Laach*, B. VIII, S. 43 ff.

voegen, wat bij den keizer voor het herstel van den kerkelijken vrede tusschen de Oostersche en Westersche kerk zou werkzaam zijn. Het Acaciaansche schisma toch scheidde destijds beide kerken. In 482 had keizer Zeno om de Monophysiten met de Katholieken te vereenigen, op aanraden van den patriarch van Constantinopel Acacius, een dubbelzinnig geloofsformulier ontworpen, het zoogenaamde Henoticon, wat echter aan beiden mishaagde. Paus Felix II (III) had daarop in 484 Acacius afgezet en in den ban gedaan. Ook Paus Gelasius weigerde standvastig, ondanks alle bedreigingen zelfs van keizer Anastasius, het Henoticon goed te keuren. Juist toen schreef hij zijnen beroemden brief aan den keizer, waarin hij voor de geestelijke macht dezelfde onafhankelijkheid vorderde als voor de wereldlijke en aan beide 't haar toekomend gebied toewees 1).

Festus, die door het hem toegevoegde gezantschap kennis droeg van het verlangen des Pausen om den vrede tusschen het Oosten en het Westen hersteld te zien en bij den keizer datzelfde verlangen aantrof, echter onder voorwaarde het Henoticon niet prijs te geven, beloofde nu den keizer, om hem gemakkelijker te bewegen de rijksinsigniën aan zijn meester uit te leveren, de goedkeuring van het Henoticon bij den Paus door te zetten 2).

Bij zijne terugkomst in Rome vond Festus echter den Paus Anastasius overleden en den H. Stoel ledig-

---

1) *Die Briefe der Päpste,* VII, S. 121 ff.

2) Niehues, t. a. p. S. 351 ff. — Rohrbacher-Rump VIII, S. 446. ff. — *Stimmen aus Maria-Laach,* VIII, S. 44 ff.

staande. Om nu zijne belofte, aan den keizer gedaan, te vervullen, meende hij geen beter middel te kunnen gebruiken, dan Laurentius tot Paus te doen verkiezen. Het gelukte hem een gedeelte van den senaat en van de geestelijkheid voor zijn doel te winnen, maar het grootste gedeelte van beiden koos Symmachus tot Paus, die dan ook den 22 November 498 in de Constantijnsche basiliek werd gewijd 1). Festus gaf echter de zaak niet op en wist door te drijven, dat ook Laurentius, door zijne partij gekozen, op denzelfden dag als Symmachus, slechts enkele uren later, in de kerk der H. Maria de wijding ontving.

Zoo stonden derhalve in Rome twee partijen vijandig tegenover elkaar, en de verbittering van weerszijde was groot. Reeds dreigde een bloedige strijd het gevolg te zullen worden, toen Festus nog bijtijds het voorstel deed, om de beslissing, wie Paus wezen zou, in handen te stellen van den koning Theodorik. Dat hij van dezen een hem gunstige beslissing verhoopte, ligt voor de hand. Doch ook de andere partij nam het voorstel aan, daar geen ander middel overbleef om groote onheilen te voorkomen en zij wist, dat Cassiodorus, een ijverig katholiek senator, een grooten invloed had op den Ariaanschen vorst 2), waardoor eene rechtvaardige beslissing mocht worden te gemoet gezien. Theodorik besliste dan ook geheel volgens recht, dat diegene voor Paus moest worden gehouden, die het eerst gewijd, of door de meerderheid der kiesgerechtigden gekozen was

1) Jaffé, a. w. p. 61.

2) Rohrbacher-Rump, t. a. p. S. 449. Wensing, a. w. V, 13.

geworden 1). Zoo werd dus Symmachus als Paus erkend.

Het is zeker treurig, dat het zaad der tweedracht, door Festus uitgestrooid, tot dergelijk uitkomstmiddel noopte. Toch kan niet worden ontkend, dat het geheele verloop dezer keuze het klaarblijkelijkst bewijs oplevert voor het dwaze en onzinnige der bewering, alsof destijds de gewoonte bestond, om bij den keizer of bij den koning van Italië de confirmatie der pauskeuze aan te vragen. Dat bij den keizer die aanvrage niet geschiedde, bewijst het gedrag van Festus. Hoe gemakkelijk had hij anders zijn doel kunnen bereiken door eenvoudig Symmachus te doen verwerpen en voor Laurentius de confirmatie te verkrijgen. Dat men ook niet gewoon was den koning van Italië om de confirmatie der pauskeuze te verzoeken, blijkt even duidelijk. Feitelijk had Symmachus die confirmatie niet gevraagd, evenmin als Laurentius. Er was ook geen tijd voor geweest; want den 16 November was Anastasius gestorven en reeds den 22 dier maand was aan beiden de wijding voltrokken. Had echter die gewoonte bestaan, dan had Festus wel zorg gedragen, vóór de wijding van Laurentius, eerst om confirmatie van diens keuze te verzoeken, en had de partij van Symmachus moeilijk toegestemd in het voorstel, om Theodorik tot scheidsrechter te kiezen, daar het achterlaten der aanvraag om confirmatie hem lichtelijk ongunstig voor haar had gestemd. Dat Theo-

1) Jaffé, t. a. p. „ut qui prior ordinatus fuisset, vel ubi pars maxima cognosceretur favere, ipse sederet in sede apostolica". Ik zie geen noodzakelijkheid om *vel* in dezen zin door *en* te vertalen, alhoewel het dikwerf zoo gebruikt wordt in het middeleeuwsch Latijn.

dorik ook voor zich geen aanspraak maakte op dat vermeende recht, blijkt insgelijks uit zijn uitspraak: de pauselijke waardigheid komt dengene toe, die het eerst gewijd is, of de meeste stemmen op zich vereenigd heeft 1).

Korten tijd na zijne troonsbestijging riep Paus Symmachus te Rome een concilie bijeen, waarop twee en zeventig bisschoppen, negen en zestig priesters en zes diakenen verschenen. Bij de opening van dit concilie op den 1 Maart 499 hield de aartsdiaken Fulgentius eene aanspraak tot den Paus, waarbij hij dezen verzocht, aan de uit alle oorden van Italië bijeengekomen concilie-

1) Verg. ook *Stimmen aus Maria-Laach*, VIII, S. 45. — Om der curiositeit wille halen wij hier de volgende woorden aan van O. Lorenz, a. w. S. 19: „Zwär dürfte die Regierung Theodorichs des Grossen von manchen Kirchenrechtslehrern vielleicht nicht gerne als Norm fur den rechtlichen Brauch beim Pontifikatswechsel angesehen werden, doch sollen die Thatsachen, die als solche ja nicht geläugnet werden können, der Vollständigkeit wegen angeführt sein. In dem schismatischen Streit zwischen Symmachus und Laurentius wurde die Entscheidung zu Gunsten des erstern von König Theodorich getroffen. Er motivirte dieselbe, indem er den Wahlvorgang prüfte und indem er dem Prinzip der Majorität Anerkenung gewährte. Diese Bestätigung des weltlichen Machthabers wurde von der Kirche aller Jahrhunderte als entscheidend für die Rechtmässigkeit des Papstthums des Symmachus betrachtet, obwol der gothische König Arianer war und daher lediglich als Vertreter des weltlichen Rechtes, lediglich als Herrscher im Staate und sicherlich nicht als schiedsrichterliche Person von der Römischen Kirche angerufen sein konnte, den Streit zu schlichten". Deze woorden te weerleggen, is volkomen overbodig voor ieder, die de feiten kent. Zij kunnen echter dienst doen als illustratie van 't geen er soms wordt van de geschiedenis en hare lessen onder de handen van professoren, die boven anderen op „Wissenschaftlichkeit" aanspraak maken.

vaders de bepalingen mede te deelen, welke dienen moesten om de Kerk voor onheilen te bewaren en den vrede haar te verzekeren. Alle aanwezigen gaven luide hunne instemming te kennen met deze woorden, en nu verklaarde de Paus, om welke reden hij ondanks den wintertijd de bisschoppen had bijeengeroepen, en dat het vaststellen van eene norm voor de pauskeuze noodzakelijk was, om in de toekomst alle scheuringen, onlusten en volksopstanden te voorkomen. Andermaal betuigden de bisschoppen hunne instemming en daarop las de pauselijke notaris Aemilianus het volgende statuut voor.

1. Indien eenig priester, diaken of lager geestelijke bij het leven van den Paus en zonder diens voorkennis zich zou vermeten, voor eene volgende keuze eene onderteekening te geven, of een stembriefje te beloven, of een eed te doen, of zijne stem toe te zeggen, of omtrent deze aangelegenheid in private bijeenkomsten iets te beraadslagen of te doen besluiten, zal hij van zijne waardigheid worden ontzet en van de gemeenschap worden uitgesloten. Dezelfde straf zal dengene treffen, die overtuigd wordt, bij het leven des Pausen, op welke wijze ook, naar het pausschap te hebben gestreefd, of pogingen daartoe te hebben aangewend.

2. Wanneer de Paus, wat niet moge gebeuren, onverhoeds sterft en geene voorzorgen voor de keuze van zijn opvolger, gelijk boven is goedgevonden, treffen kan, zal, indien de geheele geestelijkheid eenstemmig iemand kiest, deze worden gewijd. Wanneer echter, wat veelal plaats heeft, de meeningen en stemmen verdeeld zijn, zal de stem der meerderheid beslissen. Daarbij zal elke kiezer, die, door een belofte gebonden, zijne stem niet vrij heeft afgegeven, van zijn geestelijk ambt worden ontzet.

3. Zoo iemand eene overtreding dezer verordening aanbrengt en zijne openbaring met bewijzen staaft, zal hij niet alleen ongestraft blijven, zoo hij zelf tot de medeplichtigen behoorde, maar bovendien nog beloond worden 1).

---

1) Verg. Hefele, a. w. II S. 607 ff. — Rohrbacher-Rump, a. w. VIII, S. 449. — Wensing, a. w. V, bl. 13 vv. — Jaffé, a. w. S. 61 ff. — Niehues,

Alle aanwezigen, die reeds onder de voorlezing herhaaldelijk hunne instemming hadden te kennen gegeven, onderteekenden dit statuut, het eerste wat door de Kerk over de pauskeuze gegeven werd. Ook Laurentius, de tegenpaus, zette zijn naam er onder, als de eerste der aanwezige priesters.

Na den dood van Paus Symmachus in 514 bleef de pauselijke stoel slechts één dag onbezet; na den dood van Paus Hormisdas in 523 werd Joannes I reeds den zesden dag na de begrafenis van zijnen voorganger gewijd. Bij beide deze keuzen bleek alzoo wederom, dat de Romeinen niet noodig hadden de confirmatie door den koning af te wachten. (*Wordt vervolgd.*)

Loosduinen. P. A. DE BRUIJN.

---

t. a. p. S. 353 ff. — Dist. 79, Can. II en X. — Labbe en Cossart, T. IV, Col. 1313 vv.

VERSCHEIDENHEDEN

EEN BELANGWEKKENDE SCHILDERIJ.

Voor meerdere jaren werd door wijlen pastoor van Campen te Buitenveldert bij Amsterdam op den zolder zijner parochiale woning eene schilderij gevonden, waarvan de eigenaardig meesterlijke compositie aanstonds bijzonder in het oog viel. De zes figuren der graflegging zijn op goudgrond geschilderd, eenigszins meer dan half levensgroot, maar slechts ten halve lijve. Door kundige hand ontdaan van de dikke verflaag, waarmede de een of andere kladschilder het paneel bedekt had, kwam het werk van een waar kunstenaar te voorschijn. Het is behandeld in het karakter der late gothiek en kan ongeveer in het derde kwartaal der 15e eeuw worden gerangschikt. Hoewel het in den loop der tijden veel schijnt geleden te hebben en het overschilderd is geworden, zijn er uitmuntende hoedanigheden in te vinden. De uitdrukking der gelaatstrekken laat het diepste gevoel erkennen.

Later ontmoette ik op verschillende andere plaatsen in het buitenland hetzelfde geschilderde tafereel, maar steeds met minder artistieke kracht teruggegeven. Ook in het bisschoppelijk museum te Haarlem is eene reproductie die, grooter van vorm, een honderdtal jaren later gemaakt is dan de eerst aangehaalde; enkele details mogen hier niet onverdienstelijk zijn, het geheel is evenwel weinig correct gevolgd, te week en te rond, karakterloos gepenseeld. Voor eenigen tijd trof mij in het museum te Napels wederom eene uitmuntende reproductie, die ook de grootte heeft van de Buitenveldertsche schilderij. In de *Albertina* te Weenen bestaat eene teekening met zilver-

stift, welke onder den naam van Mabuse gephotografeerd is en vroeger in den handel bestond; dezelfde voorstelling is hier met zeer geringe wijziging ter aanschouwing gebracht, maar tegen den naam van genoemden meester kan ongetwijfeld, na vergelijking met andere voortbrengselen van Mabuse, bezwaar worden ingebracht.

Doctor Lübke, wien ik om nadere inlichting verzocht onder toezending eener afbeelding, verwees mij, bij zijne onbekendheid met dit werk, naar doctor Scheibler te Berlijn, die zich speciaal met de studie der Hollandsche en Vlaamsche meesters van 1400—1550 onledig houdt. Volgens dezen welwillenden kenner bestaat er geen twijfel, of deze compositie moet worden teruggebracht op Hugo van der Goes, van wien het bekend is, dat hij eene graflegging heeft geschilderd, die groote vermaardheid bezat. Hijmans daarentegen, die deze schilderij ook behandelt in zijn werk over de schilders van Carel v. Mander, gelooft, op grond eener gravure van Wiericx, het auteurschap aan Rogier van der Weijden te moeten toewijzen. De Engelsche kenner James Weale, vroeger te Brugge woonachtig, beweert meer dan tachtig reproducties geteld te hebben, varieerende tusschen de 15e en 16e eeuw, maar acht slechts de teekening in de *Albertina* te Weenen naar het origineele ontwerp vervaardigd; het zwaardgevest van een der figüren toont daar bijna vroeg-gothische motieven.

Wordt de Napelsche schilderij algemeen voor bijzonder goed gehouden, zoo vermeen ik de meening te mogen verdedigen, dat, behoudens de zware beschadiging, de Buitenveldertsche daarvoor niet behoeft onder te doen, en dat zelfs de karakteristieke uitvoering een vroeger werk aanduidt. In het Napelsche zijn weekere overgangsvormen te vinden. Ook de heer Weale, na kennis genomen te hebben van onze schilderij, stelt haar zeer hoog.

Het ware te wenschen, dat eene meer gemakkelijke gelegenheid ter bezichtiging andere kenners in de gelegenheid mocht stellen van dit werk notitie te nemen. Al ware het slechts in bruikleen, zou het bij voorbeeld in het Bisschoppelijk

Museum te Haarlem het aantal uitmuntende kunstvoorwerpen helpen vermeerderen, welke deze collectie veel meer beziens-waardig maken, dan uit het aantal bezoekers kan worden opgemaakt, en daardoor zou tevens het hoogst prijzenswaardige streven worden bevorderd een ruimer en beter verlichte localiteit te verkrijgen. Door meer algemeene bekendheid met het behandelde tafereel, kan wellicht vroeger of later met zekerheid de kunstenaar worden bepaald, welke de prototype van dit hoogst interessante werk in het leven riep. Eene leemte in de middeleeuwsche kunst-geschiedenis zou daarmede worden aangevuld.

Onze wetenschap omtrent het tijdperk vóór de reformatie is voor alle drie de kunstvakken nog zeer onvolledig, ofschoon in den laatsten tijd, onder anderen ook en niet het minst door bovengenoemde kenners, veel is bijgedragen om meer op de hoogte te komen van eene periode, die door den beeldenstorm wel het meest in de Nederlandsche gewesten heeft geleden.

Met absolute zekerheid is van Hugo van der Goes, den meester, die bij onze schilderij betrokken zijn kan, slechts een triptiek in Florence bekend, gesticht door een nakomeling der Portinari, welke naam door Dante beroemd werd. Volgens de meening van doctor Scheibler, die hierin door andere kunstkenners ondersteund wordt, zijn er echter meer werken van zijn hand, maar onder andere namen. Reeds bij zijn leven schijnt hij zich eene bijzondere vermaardheid verworven te hebben. Enkele voortbrengselen van zijn penseel, waaronder eene beroemde graflegging, vindt men aangehaald. Voor 14 stuivers daags zien wij hem bij een bijzondere feestelijke gelegenheid te Gent 10½ dag werkzaam. In 1478 werd hij, als „eenen der notabelsten schildere, die men binnen den lande wiste te vinden", door de erfgenamen van Dirk Steurbout, den Leuvenschen stadsschilder, om schatting van een nagelaten werk gevraagd, waarvoor hij een stoop wijn ontving. Hij trad in den geestelijken stand en stierf 1482 in een klooster te Roodendale bij Brussel. De aanteekeningen omtrent hem van zijn kloostergenoot Offhuijs hebben in onzen tijd den

Belgischen schilder Wauters de motieven geleverd voor eene schilderij, die terecht beroemd is geworden. Daar zien wij eenige koorknapen, die aan den zwaarmoedig geworden kunstenaar door de harmonie der klanken verzachting pogen te geven in zijn lijden. Hugo van der Goes zit op den voorgrond. Uit den verwilderden blik, uit de samengewrongene handen spreekt hevige zielsaandoening, maar de houding is berustend. En terwijl de kapelmeester aan de onbevangen jeugdige zangers het teeken geeft tot zachtere accoorden, schijnen in den verwarden geest lichtere momenten te zijn gekomen. Een paar kloosterlingen met een gelaat, waaruit goedheid en intelligentie spreekt, betrachten vol deelneming den kunstenaar, wiens buitengewone begaafdheid hen met bewondering vervulde. — Met de kracht van een Shakspeare behandeld, is deze eenvoudige compositie een van de meest grootsche scheppingen der nieuwere Belgische kunst.

Omtrent den tweeden betrokken kunstenaar, Rogier van der Weijden, is de kunstgeschiedenis gelukkiger en bezit meer zekerheid aangaande verschillende zijner voortbrengselen en rijkere levensberichten. Zijn leven was gelukkiger en minder bewogen dan dat van zijn beroemden landgenoot. Hij was „portraiteur" der stad Brussel, mocht voor den stadsbouwmeester gaan, moest echter achter den chirurgijn blijven en, bij andere onderscheidingen, had hij het recht den mantel over den rechterschouder te hangen. Hij stierf in 1464 te Brussel en werd onder „een blauwen steen" in de St. Gudule begraven. In het Haagsche Museum is eene „graflegging", op gezag van Waagen aan hem toegeschreven. In dit zoowel als in andere werken van Rogier schijnt mij weinig overeenstemming met het karakter der schilderij, die wij hier bespreken. Het corpus Christi is krachtiger van vorm, meer gevuld en verraadt meer kennis der anatomie. De gewone fouten van Rogier „de magere vormen" 1) missen wij hier.

---

1) Crowe en J. B. Cavalcaselle, *Geschichte der Alt-Niederlandischen Malerei.*

Daarom komt, niettegenstaande de genoemde gravure, waar Hijmans zich op beroept, de meening van Scheibler mij waarschijnlijker voor.

In ieder geval geldt het hier een beroemd werk der middeleeuwen, en het heeft voor de kunst-geschiedenis veel waarde den eersten ontwerper met zekerheid te kunnen bepalen. Meerdere studie omtrent deze compositie brengt ons allicht een stap nader en vroeger of later mogenlijk tot het gewenschte doel.

Haarlem. F. L. STRACKÉ.

JOANNES WANDELMAN EN ZIJN GEDENKPENNING.

Een welkom geschenk, door gulle vriendenhand ons vereerd, gaf aanleiding tot deze schets. Onder het allerlei van een uitdrager vond het zoekend oog een penning, die de aandacht trok. In het bezit van den vinder overgegaan, rustte hij daar eenigen tijd in stille verborgenheid, dobberde toen af langs Rhijn en Leck en bracht, met een groet uit het aloude Huissen, ons dit welkome woord: „Kan u over den weleerw. heer Joan. Wandelman naar wensch ons inlichten, dan behoudt u den penning, te zijner gedachtenis geslagen, voor uw kabinet". Ten blijk van mijn heuschen dank, mag ik hier wel bijvoegen, dat dit woord en zijn drager ons toekwam van den weleerw. heer pastoor J. T. Luyckx.

Zoowel de penning als de man, wiens aandenken hij bewaart, bleken ons aanspraak te hebben op erkenning en waardeering, ook in uitgebreider kring. 't Is daarom dat we beide aan de lezers van *De Katholiek* komen voorstellen en na den persoon ook de aandacht op den penning vestigen.

De man, dien wij hier bij den lezer inleiden, was een

zoon van het opbloeiend Amsterdam, gesproten uit dat deel der burgerij, wat tijdens de beroerten, veelal uit vrees of eigenbelang, aan onze Moeder de H. Kerk den rug had toegekeerd. Waarschijnlijk is hij een oomzegger, althans een bloedverwant van pater Godfried Wandelman, lid van Jesus' Gezelschap, op het blad der *Studien* (X, nº. 2) ons geteekend door de hand van een jongeren ordebroeder, pater H. J. Allard. Zijn vader is de kistenmaker Claas Jansz. Wandelman, een dissenter, die in de Gasthuissteeg (thans bezijden 's konings paleis) metterwoon was gevestigd, op 9 Juli 1612 weduwnaar was van Grietie Claesdr. en toen voor de tweedemaal in ondertrouw ging met Nelletjen, wed. Egb. Sipkes, te Naarden geboren. Van de kinderen, uit het voltrokken huwelijk gesproten, kennen we er drie: nl. Kathrijne, in of voor 1658 gehuwd met den schilder Karel van Savoy, een tweede dochter, getrouwd aan een van Eck, en Joannes, die ons hier bezig houdt. Deze schijnt de oudste zoon te zijn geweest, wijl hij met grootvaders naam werd vereerd.

In de jaren der jongelingschap moet hij met ijver zich op de studie hebben toegelegd; want van den Vondele begroet hem als „beyveraer der wysheit, kunsten en H. Godtgeleertheit". Toen de dichter dit schreef, was de jonge man onlangs in den schoot der Katholieke Kerk opgenomen. Het motto

Candidus insuetum miratur limen Olympi 1)

getuigt, dat het oog nog met verwondering staarde op het ongewone gezicht, dat Gods Kerk hem aanbood. Ziehier wat de Zwaan van den Amstel aan „den E. jongeling *Joannes Wandelman*" toezong:

Schoon men duizent boecken handelt,
Al het heilighdom doorwandelt
Van Athene en Zonnestadt;
Als men niet Godts heilzin vat

1) Wij mogen dit wel verdietschen met: Reinhart bewondert het ongewone gezicht van Gods Kerk.

Uit de boeken, blaên en schoolen,
Blijft men buiten 't licht verdoolen
In dien grooten Labyrinth.
Maer die 't eenigh kluwen vint
En den draet der Roomsche waerheit
Kan zich redden uit de naerheit
Van dien doolhof en zijn paên,
Daer de blinden in vergaen.
Wandelman, met Godt verbonden,
Heeft den draet alreê gevonden,
Die hem, waerwaert hij zich keert,
Alle bijpaên kennen leert:
Op het licht van JESUS' starren
Weet hij veiligh zich t'ontwarren
Uit de stricken van den nacht.
Hij kan, wacker op zijn wacht,
Voor het heiligh Sion waecken,
Over adder, slang en draecken
Veiligh stappen en gezont,
Daer venijn noch tant hem wont.
Onder 't brullen, piepen, bassen,
Vlammespuwen en grimmassen
Van 't veelhoofdigh helsch gespan,
Wandelt wackre *Wandelman*,
Zonder haer of nop te zengen,
Met een zucht om elck te brengen
In Gods heillicht, daer men niet,
Niet dan Godt en klaerheit ziet.

J. v. VONDEL.

Het blad, waarop 's dichters eigen hand dezen zang voor ons neerschreef, dat kostbare blad prijkt vóór in een werkje, dat zijn waardige plaats vindt in de boekerij van het seminarie Hageveld. Het bevat *Koning Davids Harpzangen*, zooals zij in 1657 bij de Wed. Abr. de Wees te Amsterdam werden uitgegeven. Ter keerzijde van het volgend blad schreef Vondels pen de schenkingsoorkonde — of noem het: opdracht — neer, die het merkwaardig boekje ter vereering bood aan:

Pio et erudito juveni,
D. Joanni Peripatetico,
Philosophiae, artium et S. Theologiae candidato,
Justus Vondelius 1).

1659. 10 Junii.
Amsterodami.

Dat het vereerend geschenk welkom was, getuigt de naamteekening, door Wandelmans hand aan het hoofd van het titelblad in het kostelijke boekje neergeschreven 2).

Als wij daareven van Vondel hooren, dat op het licht van *Jesus' starren* de jonge man zich wist te ontwarren uit de strikken van den nacht, en in 's dichters handschrift zien, dat de Zoete Naam geheel met hoofdletters is geschreven, dan dringt als van zelf de gedachte zich op, dat de ijvervolle leden van Jesus' Gezelschap den verdoolde „'t eenigh kluwen" hebben aangeboden. Zou in het bijzonder de hand van pater Govert, den vermoedelijken oom van onzen bekeerling, hier niet in het spel zijn? Veel is er, wat pleit voor een bevestigend antwoord. In 1647 gaf de pater te Mechelen in druk zijne *Claere, sekere aenwijsinge van de Kercke Christi*, een kwartijn, in vier boeken verdeeld, die het grondig bewijs levert, dat Christus' Kerk één, heilig, katholiek en apostoliek is, die verder om deze vier kenteekenen heen heel de christelijke geloofsleer op een bevattelijke wijze in het licht stelt. Van dat boek heeft de oom aan zijn neef gewis een afdruk vereerd. 't Kan wel niet anders, of hij die als „beyveraer der wijsheit" ons wordt geteekend, heeft meer dan een vluchtige inzage van dit boek genomen.

Is de bekeering hierop aanstonds gevolgd? Onmiddellijk

---

1) d. i. Den vromen en geleerden jongeling Joannes Wandelman, die op de wijsbegeerte, kunsten en H. Godgeleerdheid zich toelegt, Joost van den Vondel.

2) Plicht van eere gebiedt, dat ik hier melding maak van de dienstvaardigheid, waarmee de bibliothecaris van het seminarie Hageveld, de zeereerw. zeergl. heer G. A. A. Loots, mij de inzage van het merkwaardige boekje zoo gemakkelijk maakte. Mijn innige dank daarvoor

gevolg durven we niet aannemen. Wel staat er „onder zijne prent" gedrukt:

> Hij die het Hemels licht sagh door de duystre wolcken,
> Omhelsde 't *voort*, en trad vrijmoedig op het spoor
> Van Gods geheiligde en trock daerdoor veel volcken
> Tot Godt.....

maar 't woord, dat wij daar onderschrapten, kan, om den tijd waarin 't geschreven werd, zoowel *voorts:* vervolgens, als *voort:* aanstonds beteekenen. In eerstgemelden zin moet het hier, naar we meenen, worden opgevat. Die te goeder trouw Protestant was en dan uit overtuiging Katholiek wordt, heeft een strijd te doorworstelen, een harden strijd, die, wonderen van genade buiten rekening gelaten, over meerdere jaren zich pleegt uit te strekken. De schets, door Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven weleer ons gegeven, mag hier wel ter getuigenis worden ingeroepen. Doch Vondels woord moet hier den doorslag geven. De kernspreuk aan het hoofd van zijn gedicht doet zien, dat het geschreven is in een tijd, toen de Moederkerk, waarheen Wandelman was teruggekeerd, telkens nog des jonkmans oog met bewondering deed staren op het nieuwe, verrassende, grootsche, wat zij aanbiedt. Dit dringt ons er toe om de eindelijke zegepraal na den langen strijd in het jaar 1658 te stellen. Dit jaar komt ons aanneemlijker voor dan 1659, omdat de verdere loop van het gedicht doet zien, dat de bekeerling in laatstgemeld jaar reeds wakker op zijne wacht stond om voor het heilig Sion te waken, met eene zucht om elk te brengen in Gods heillicht. Voeg daarbij, dat de schenkingsoorkonde, zooals wij het noemden, aan Wandelman den titel geeft van „S. Theologiae candidatus"; dit wettigt de onderstelling, dat de bekeerling, na een jaar van studie, ter ontspanning van den geest was teruggekeerd in zijne geboortestad, waar hij, onder vlammespuwen en grimassen, erg maar ongedeerd, werd aangebast door een veelhoofdig gespan. De bewondering, welke dit bij den vurigen dichter opwekte, deed hem grijpen

naar de lier; en de jubel van een nieuwen zang tegelijk met de schenking van een der laatst verschenen bundels bracht hulde aan den kloeken strijder.

Als de vraag hier rijst naar de plaats, waar Wandelman zijne leiding ontving in de studiën voor het priesterschap, waartoe Gods stem hem riep, dan zal het antwoord wel op Keulen moeten wijzen of Leuven. Ons vermoeden helt over naar Keulen. Leuven leed destijds min of meer aan de besmetting, door Bajus en Jansenius voortgebracht. De paters Jesuïeten, die naar allen schijn Wandelman ter H. Kerk hebben teruggevoerd, zullen hem allicht van Leuven afgewend en op den weg naar Keulen hebben gebracht. Daar zal hij vol van ijver zich op de hoogere studiën hebben toegelegd, met het gunstig gevolg, dat hij er den graad van „bacelier in de h. godgeleerdheid" won. Stellen we zijne heilige priesterwijding in het laatst van 1660 of in den aanvang van het volgend jaar, dan heeft de neomist althans een korten tijd gehad om aan de zijde van een ouder priester in den arbeid van het heilig dienstwerk zich te oefenen.

Het machtige Amsterdam bloeit en groeit immer vooruit. Twee- driemaal in eene eeuw ontgroeit het den gordel, die de lenden omgeeft. Bij het heden kunt ge u bijna geen denkbeeld vormen van het verleden. Als we aan de zuidzijde der stad de Utrechtsche straat uitgaan, over het Frederiksplein en de Stadhouderskade naar den Amstel voortwandelen en verder langs de Utrechtsche zijde den Amsteldijk volgen, dan hebben we nauwlijks het voormalig Zaagmolenspad achter den rug, of we zijn aan de Beerenbijt. Aanstonds volgde nu eertijds de *Pauwentuin*, tot in den aanvang dezer eeuw een gezochte herberg, waar de frissche buitenlucht volop werd genoten. Achter dien Pauwentuin hadden de Katholieken, die buiten de vesten woonden, in het midden der 17e eeuw een brandpunt gevormd, een huis, dat weinig in het oog viel, tot kerk ingericht, om in alle stilte daar de H. Geheimen te vieren. Waar de *Lijst van de Paepsche vergaderplaetsen* te Amsterdam, in Decemb. 1656 opgemaakt, buiten de Sint-Anthonispoort

onder n°. 5 ons wijst op een huis „naest den tuin van Jacob de Clerck" (*De Katholiek*, Dl. LXXXVII, bl. 384), daar wordt, naar we meenen, op bovengemelde huiskerk gedoeld. Tot den aanvang der achttiende eeuw bleef zij *achter den Pauwentuin*, kwam toen *aan de Beerenbijt*, verschijnt daarna *op het Hoedemakerspad*, vervolgens *op het Kuiperspad*, eindelijk *op het Rustenburgerpad*. Thans rijst daar de statig aangevangen bouw van *Sint Willebrord buiten de vesten* omhoog.

De herder, die het eerst hier de zielzorg waarnam, was Benedictus van Kessel, geboortig van den Bosch, doctor in de beide rechten, die te Loon-op-Zand sedert 1627 als pastoor had gestaan. Toen Wijnmaand van het jaar 1661 dezen ervaren man naar een ander leven had opgeroepen, werd zijne taak „achter den Pauwentuin" toevertrouwd aan den ijver van onzen bekeerling, een begaafd en zeer deftig man. Zie hem, zooals hij daar leeft op het doek, dat de Sinte-Katrijnekerk op den Singel van hem heeft bewaard 1). Dat langwerpig gelaat, omlijst door den golvenden haardosch, teekent adel en zielsleven. Als die rustig gesloten mond zich opent, welke kracht moet zijn woord dan niet ontvangen van het innige vuur der overtuiging, dat spreekt uit het oog, van het levendig gebaar, dat den klank begeleidt. Geen wonder dat er spoedig groote roep van hem opging, dat uit alle wijken der stad een belangstellend gehoor „achter den Pauwentuin" kwam samenstroomen. Zolder en beun, trap en portaal, alles drong met menschen zich vol. Vaak kostte het moeite, hen buiten van den drempel te weren, opdat geen „Paepsche stoutigheid" de vergadering in moeilijkheid bracht. Zoo was de ijverige priester ruim twee jaren werkzaam en won zich de achting en liefde van velen.

Op gemelde *Lijst van de Paepsche vergaderplaetsen* wordt onder n°. 36 een huis vermeld *achter het Baginhoff in de Lely*. Het is terug te vinden op de Boommarkt, thans gedempte

---

1) Ook de *Volks-Almanak v. Nederl. Katholieken*, 1877, geeft hem in plaat.

Nieuwezijds-Voorburgwal, westzijde. Daar staat het te uwer linker, gemerkt met No. 338. In den tijd, waarover we spreken, had het eene leuningstoep, die den bezoeker met drie treden opvoerde en ter achterzijde aan een kelder ingang verschafte. De boven- en onderdeur waren klein en diep, de deurpost zwaar. De kozijnen der zijvensters van vierkante afmeting, doch eens zoo hoog als breed, vormden ééne omraming met kalf en stijlen der voordeur, wier bovenvensters, evenals de bovenvensters der zijkamer, met ijzeren roeden tegen inbraak waren verzekerd; de benedenvensters hadden behoorlijk hunne buitenluiken. Boven deze pui in den gevel prijkte een gebeitelde steen, waarop eene leliebloem haren kelk ontplooide; in den benedenrand stond met zwarte letters: *De Lely* 1). Beneden had de pastoor zijne woning; verdieping en zolder waren tot kerk ingericht. Kwaamt ge buitentijds een bezoek brengen, dan vond het oog bijna niets, dat eene kerk deed vermoeden. Wel prijkte het altaar sedert 1656 met een *Kruisdood des Heeren*, een verdienstelijk schilderstuk van Karel van Savoy, zwager van pastoor Wandelman, doch door de week werd dit alles met paneelwerk bekleed in dier voege, dat het oog eene reeks kasten ontmoette. Niemand zou destijds van het nederig gebouw hebben vermoed, dat het, erfgenaam der Sinte-Katrijne op den Dam, voor een der Amsterdamsche hoofdkerken moest doorgaan. Doch hoe minder het in 't oog viel, des te veiliger was de toegang in die tijden van druk.

Bijna twintig jaren had de eerw. Jillis de Koker, bacelier der h. godgeleerdheid in *De Lely* ijverige zorg gedragen voor een deel van Amsterdams Katholieken. Toen brak de pest uit, die tal van slachtoffers velde. In spijt der gevaren stond de vrome priester de zijnen moedig bij, totdat de

---

1) Alberdingk-Thijm, *Volks-Almanak* van 1877, bl. 132. Al speelt hier wat dichting onder, de schrijver is dermate vertrouwd met het Amsterdam der 17e eeuw, dat hier de waarheid wel haar passend kleed zal hebben gevonden.

besmetting hem zelven aangreep en op 10 Augustus 1664 uit het leven wegrukte. Nu werd de gevierde Wandelman uit de voorstad naar de Nieuwezijds-Voorburgwal geroepen, om in *De Lely* de zorg voor een aanzienlijke kudde te dragen. Hier vooral toonde hij weldra de volheid zijner krachten• Wijsbegeerte en letteren, godgeleerdheid en zedekunde boden willig hunnen dienst, als de begaafde redenaar voor de samengedrongen menigte Gods woord verkondigde. Wat Vondel weleer van pater van Duyssel schreef, geldt evenzeer van Wandelman:

> Wie wert, in 't prediken, met ijver niet ontsteeken?
> Een Engel scheen op stoel door zijnen mond te spreeken.

Behoeft het nog vermelding, dat zulk een prediker vele afgedwaalden tot den schoot der Katholieke Kerk terugvoerde? Van Heussen (*Batav. Sacr.* II, p. 408) getuigt ons, dat hun getal aanzienlijk was. Een dier bekeeringen moeten wij hier even bespreken. Wij doelen op Sybrant Flines, een vermogend zijde-lakenen-wever, in 1674, onder Wandelmans leiding, Katholiek geworden en daarop in den echt vereenigd met Agnes Block, de rijke wed. van Hans de Wolff. De voltrekking van dit huwelijk op 9 September van evengemeld jaar bracht aan de Katrijnekerk een blijvend aandenken in twee schilderstukken van Nicol. Rosendael, door het gelukkig bruidspaar toen geschonken. Zij stellen voor de verkondiging der geboorte aan de herders en den doop van 's Vaders Welbeminde en worden na twee eeuwen nog als stukken van waarde vermeld 1). Dezelfde 9 September, om dit hier tevens te bemerken, zal wel voor immer gedenkwaardig blijven, wijl Vondel toen voor de laatste maal zijne lier bespeelde om het tweetal liederen te zingen: *Ter bruiloft der edele getrouwden Sybrant de Flines en Agnes Block.*

Hier, meenen we, is het de geschikte plaats om te vermelden, dat ook pastoor Wandelman het veld der letteren

---

1) V. d. Vijver, *Beschrijving der stad Amsterdam*, I, bl. 330.

niet braak liet liggen. Er was een predikant te Amsterdam, die op den kansel zich bezig hield met het Boek der Openbaring en daarbij dikwijls gewaagde van *het beest.* Dit deed den volgenden zesling aan Wandelmans pen ontvloeien:

Dees prediker, een geest der geesten,
Verwijlt het liefste bij de beesten.
Hij geeft ons zijn verklaring
Uit Sint Jans Openbaring.
Omdat hij mist den waren geest,
Zoo spreekt hij altijd van *het beest.*

De predikant, die in heuschheid en kieschheid gewis den palm wegdraagt, antwoordde:

God is alleen een Geest der geesten,
Paep Wandelman een beest der beesten,
Hij geeft ons zijn verklaring
Uit Trentes openbaring.
Of hij niet mist den waren geest?
Hij vreet zijn God. Is dat geen beest?

Allicht heeft Wandelman's pen wel meer aan de Muzen geofferd. Zou een onderzoek daarnaar de moeite niet loonen?

Intusschen bracht de algemeene achting, welke de pastoor der Katrijnekerk zich had gewonnen, in het voorjaar van 1672 hem de eer van benoemd te worden tot lid van het Haarlemsche kapittel, dat, in weerwil van zijn niet wettig erkend bestaan, bij de eerw. geestelijkheid van Holland grooten invloed bezat. Onder anderen was het de drager van het opperbestuur over het Hollandsch collegie te Leuven en nam dit waar door twee provisoren, wier taak het was voor het collegie te zorgen, het oppertoezicht te houden, den president aan te stellen, de beursiers aan te nemen, jaarlijks in het collegie visitatie te doen, de rekening en verantwoording te sluiten enz. Tot die betrekking, voor Hollands geestelijkheid van zoo groot gewicht, werd ook Wandelman geroepen, naar het schijnt in 1680. In moeilijke omstandigheden droeg hij deze taak, daar het collegie met geldelijken nood had te worstelen. In Juli 1685 werd

een beroep gedaan op de milde liefdadigheid der meer gegoeden, ten einde eene som van minstens 1200 Karel-guldens te verkrijgen. Mocht die som niet worden bereikt, dan verbonden zich de leden van het kapittel om uit eigen beurs het ontbrekende aan te vullen. Wandelman was mede een der negen, die door onderteekening zich hiertoe verplichtten.

Toen in de laatste jaren, bij voortdurende vermeerdering van den arbeid, de krachten begonnen af te nemen, stond tot hulp aan zijne zijde Henricus van Eck, een zusterszoon, die na den dood van zijn waardigen oom een wijle als sacellanus curatus te Haarlem werkzaam was, doch straks de zielzorg neerlegde en in 1705 te Maarsen in het Sticht rustend leefde. Het laatste bericht, dat wij over den pastoor van Sinte-Katrijne kunnen mededeelen, is ontleend aan het doodenboek van het bisdom Haarlem, 't geen in 1686 heeft opgeteekend: „De zeereerw. en wijdluftige heer Joannes Wandelman overleed als pastoor te Amsterdam den 17 Juni".

In betrekking tot dit overlijden staat ook de penning, waarvan we in den aanvang gewaagden als een stuk, dat recht heeft op waardeering. Laten we op dezen thans onze aandacht vestigen. Hij is geslagen in zilver, heeft den vorm van een cirkel en meet in doorsnede $5\frac{1}{2}$ Ned. duim. De voorzijde biedt een prachtige groep en is een meesterstuk van vinding zoowel als van uitvoering. Te onzer linker dwaalt het oog langs den oever van den Jordaan, begroeid met platanen en ander houtgewas; te onzer rechter rijzen in het verre verschiet de tinnen eener Oostersche stad; in het midden en verder naar beneden woelen de golven der rivier, die tusschen rotsen en boomstammen heen zich een weg banen. In de kruin van den cirkel openen zich de hemelen, die een vollen stroom van licht uitgieten en te midden daarvan 's Hemels Duive doen neerdalen.

Dit alles, in bas-relief behandeld, vormt als den achtergrond, waarop de Godmensch en Zijn Dooper in haut-relief vooruit treden. De eerste staat in het midden van den vloed, in de houding eener diepe ingetogenheid het doopsel ontvan-

gend. Naast Hem is Sint Jan op een vooruitschietend blok van den oever eerbiedig neergeknield, terwijl hij vol bewondering de wateren van zijn doopsel over den Verlosser uitgiet. De kunstenaar heeft den vollen zin gevat van Matth. III, v. 14: „Ik moet door U gedoopt worden, en Gij komt tot mij?" Daarom laat hij den Dooper knielen in eene houding, die zooveel eerbied en tevens zoo groote vervoering uitdrukt. Zulk eene voorstelling is eene alleszins waardige en doet eer aan den vinder. Wel jammer, dat er althans voor ons oog, ook met het vergrootglas gewapend, geen monogram of teeken van den meester is te vinden. Die meesterwerk leverde, heeft recht op de erkenning en hulde van het nageslacht.

De keerzijde is effen behandeld en heeft binnen twee in elkaar gelegde cirkels dit opschrift:

Ter gedachtenis van
den Eerw. Heer
JOANNES WANDELMAN,
in den Heer ontslapen
den 17 Juny 1686.
Bidt voor hem.

Behoeft het te worden gezegd, dat wij hier te doen hebben met een voorlooper van ons hedendaagsch bidprentje, vervaardigd uit zilver? Het stuk is den edelen man waardig en houdt zijne gedachtenis in leven. De lezer zal wel met mij dank willen zeggen aan Huissens eerw. heer pastoor, die het kleinood aan de vergetelheid heeft ontrukt.

Everdingen. J. H. HOFMAN.

BOEKBEOORDEELING.

SLOTWOORD OVER EIGEN RECHT.

De Juli-aflevering der *Studiën* bracht ons Pater Smit's antwoord op *Critiek en Repliek*. De lezers herinneren zich, hoe ik daar poogde aan te toonen, dat eigen recht, potestas ordinaria, kon verdedigd worden, zonder dat men in botsing komt met geloof en rede; dat het redelijker schijnt, wanneer men de bevoegdheid, waarover wij handelen, aanneemt en een naam wil geven, van *jus proprium* dan van *suppleerende zorg* te spreken; en dat mijn uiteenzetting niet zoo verwerpelijk was als Z.Eerw. 't had doen voorkomen. De voornaamste aanmerkingen van mijn geleerden tegenstander werden getoetst, vele ter zijde gelaten, omdat mij te weinig plaats beschikbaar kon gesteld worden en een tweede uitgave van mijn werkje gelegenheid zou geven om allen de verschuldigde oplettendheid te wijden. Overigens meende ik mijn stelling voldoende bewezen te hebben.

't Was dan ook mijn plan niet nog verder over dit punt te redetwisten. Wie door mijn werkje niet overtuigd werd, dat, waar 't ongedoopten geldt, de burgerlijke overheid, onder streng bepaalde voorwaarden, de leges dirimentes kan uitvaardigen, welke in het belang der maatschappelijke orde gevorderd worden; wie na de lezing van *Critiek en Repliek* niet inzag, dat men die bevoegdheid zeer goed als eigen recht kon opvatten, hij zou, dacht me, door verder geschrijf niet overtuigd worden. Meer nog — ook hier kon 't op een woordenstrijd en erger uitloopen.

Doch in zijne *Toelichting en Nalezing* liet mijn hooggeachte bestrijder herhaaldelijk doorschemeren, dat mijn stilzwijgen op sommige punten voor instemming werd aangezien. Alsof niet juist de tegenovergestelde rechtsregel: „Is qui tacet non fatetur" te pas kwam! Nu moest ik wel antwoorden, opdat niet velen

zouden blijven meenen, dat het betoog van mijn geleerden bestrijder ten opzichte van dat alles klemmend was: dit kon gevolgen hebben voor wie na mij nog van eigen recht durfde reppen.

Daarom nog een paar bladzijden aan de zaak gewijd — een laatste woord van mijne zijde. 'k Zal kort zijn, bij de hoofdzaak blijven en slechts weinige der vele onjuistheden aanstippen, die naar mijn bescheiden oordeel in de *Toelichting en Nalezing* voorkomen.

„Nu luide beleden wordt, — zegt S. — dat alle andere leiding dan van de rechtmatige priesterschap ongeëvenredigd is aan de waarde van het echtverbond, zal men het taalgebruik geweld moeten aandoen, om nog van eigen recht te spreken" (bl. 66).

Als ik mijn herinnering uit den langen schooltijd raadpleeg, schijnt mij de twijfel gewettigd, of P. Smit's opvatting wel geheel met het taalgebruik samenvalt. Op de lagere school heette *eigen* wat iemand als het zijne toekomt; op het seminarie werd vaak gesproken van eigen rechtsmacht in tegenstelling van eene andere, die niet aan de bediening vast is, en op de hoogescholen, althans in Rome, vernam ik niets, wat met het vroeger gehoorde in strijd is, integendeel. Eigen of gewone bevoegdheid, leerde o. a. Mgr. Santi, is die, welke iemand heeft krachtens zijn ambt, die verbonden is aan de waardigheid en niet namens een ander, maar in eigen naam wordt uitgeoefend (Vgl. zijn uitmuntende *Praelectiones*, Lib. I, Tit. XXIX). Bij de voornaamste schrijvers, o. a. Soglia, d'Annibale, Sanguineti, Lehmkuhl, Marc enz. vindt men eenzelfde omschrijving.

De bevoegdheid nu, waarover wij twisten, behoort aan de staatsmacht, als eene bevoegdheid, van God ontvangen *vi muneris*, *vi suae potestatis civilis* om, waar het noodzakelijk gevorderd wordt, in een overwegend belang der maatschappij te voorzien, ten opzichte van die personen, over welke de jurisdictie van de Kerk zich niet uitstrekt. In dezen zin nu is die bevoegdheid een potestas ordinaria, op gewonen titel, waarlijk eigen recht, niet ontvangen door delegatie, niet door devolutie in eigenlijken zin, niet op buitengewonen titel b.v. van overeenkomst, privilegie, gewoonte of anderszins, maar haar geschonken door God, juist in en met de zending om in Zijn naam het volk te besturen, door een wijze wetgeving ter aanvulling en tot nadere bepaling van het hoogere recht.

Is dit niet voldoende om van jus proprium te spreken, zonder het taalgebruik geweld aan te doen, de wetenschappelijke be-

teekenis van eigen recht te verwringen? Waarlijk ik begrijp het niet. Mijn geleerde bestrijder vindt het tastbaar: „want — gaat hij voort — wat bedoelt men anders met dezen naam, dan dat aan elk gezag overeenkomstig zijn aard een zekere werkkring is aangewezen, en dat deze of gene zaak binnen dien bepaalden kring tehuis behoort?" (t. a. p.) Dit eens daargelaten, behoort het huwelijk der ongedoopten niet binnen den kring der staatsbevoegdheid? Al behoort het huwelijk in 't algemeen genomen, als zijnde uiteraard eene godsdienstige en heilige handeling — zooals niet eerst *nu* maar *altijd* door mij beleden werd — per se bij het godsdienstig gezag; het behoort per accidens niet binnen den kring der Kerk, n.l. wanneer de personen niet aan haar onderworpen zijn. Waar nu behoort in dit geval hun huwelijk tehuis; binnen den werkkring van welke macht ligt het, wanneer in dit geval positieve regeling noodig is? Het antwoord ligt voor de hand: in den regel ligt het dan binnen den kring der staatsmacht en alleen om bijzondere toestanden, die uitzondering zijn, zal het bij een ander gezag behooren.

In zoover nu treedt de burgerlijke overheid eigenrechtelijk op, d. w. z. krachtens een uit haar functie voortvloeiende en daaraan verbonden bevoegdheid, zoolang de contrahenten het H. Doopsel niet ontvangen. Het zal toch wel niet noodig zijn voor jus proprium, dat de te regelen zaak per se binnen de eigen sfeer der staatsmacht ligge? Anders zou men kunnen meenen, dat de familie en het individu, die hun eigen kring hebben en daarbinnen onafhankelijk zijn van staatsbemoeiing, zoolang zij niet op staatsterrein komen, ook niet onder het eigen recht der regeering vallen, wanneer zij dit terrein betreden. De godsdienst is wel is waar verhevener dan huisgezin en persoon, maar hij strekt toch der zedelijkheid en dus der burgerlijke orde ten grondslag. En wie nu tot zending heeft het louter burgerlijke te besturen, maar zulks in een gegeven geval niet doen kan, zonder de grondslagen van zijn maatschappelijke orde te beschermen: hij, dunkt me, blijft binnen zijn kring, wanneer hij, tot bescherming van die grondslagen, de zedeloosheid, in zoover noodig is, onderdrukt. Kan hij het misbruik betreffende het huwelijk fnuiken, zonder de zaak zelve te treffen, hij mag niet verder gaan dan strafwetten en berooving van de louter burgerlijke gevolgen; kan hij dat niet, zonder de zaak zelve te raken, het standgrijpen van 't onverbreekbaar contract te beletten in deze of die gevallen, hij zal het doen

met volle recht, als zijnde noodzakelijk voor zijn eigen doel; en die bevoegdheid, aan zijne waardigheid verbonden, is — waar de Kerk niet kan optreden, omdat de contrahenten niet onder hare jurisdictie vallen — werkelijk eigen recht. Men moet naar mijn bescheiden meening den aard en den naam van dit recht niet zoeken in de hoedanigheid der zaak, maar in den titel, waarop het recht zelf aanwezig is, in de wijze van herkomst.

Slechts wanneer een en dezelfde zaak onder verschillend opzicht valt binnen den kring van twee machten, afhangt van de kerkelijke en de burgerlijke wetgeving beide, dan ja let men op de natuur der te regelen zaak, om te weten, wie leidend kan optreden en in hoeverre hij dit kan. Dan regelt ieder die zaak in zoover zij binnen zijn eigen kring ligt: in zoover zij de louter burgerlijke orde raakt, wordt ze door de staatsmacht geregeld, want als dusdanig valt zij binnen de eigen sfeer van den burgerlijken wetgever: „civile et politicum genus"; in zoover zij in verband staat met godsdienst, valt zij geheel onder de bevoegdheid der Kerk, wier eigen kring omvat „quidquid est in humanis rebus quoquo modo sacrum". Is echter alleen het burgerlijk gezag bevoegd ten opzichte der personen, dan is de zaak òf aan geen gezag onderworpen òf zij valt onder het eigen recht van den burgerlijken wetgever. Dan is de eenige reden van afhankelijkheid juist daarin gelegen, dat zij de burgerlijke orde raakt en schade berokkent. Dit steunt op Gods voorzienigheid, van welke men mag veronderstellen, dat zij haar plaatsvervangers in het tijdelijke voldoende macht heeft geschonken om de noodige maatregelen te nemen ter bereiking van 't hun opgelegde doel. En dat die bevoegdheid als eigen recht moet opgevat, is toch duidelijk genoeg na al het voorgaande.

Maar, zal men zeggen, is dit alles niet eenvoudig *suppleerende zorg*, onder den nog bewaarden naam van *eigen recht?* Mijn antwoord is: hier heeft werkelijk een suppleeren plaats, een bijspringen in den nood der maatschappij, hetwelk gedaan wordt door een ander gezag dan, per se genomen, in huwelijkszaken bevoegd is: de staatsmacht treedt hier op, omdat de toestand zulks vereischt en de Kerk geen hulp kan aanbrengen. Doch dit sluit geen eigen recht uit, gaat best samen met potestas ordinaria, evengoed als b.v. de bevoegdheid van den voogd een suppleeren is der ouders, maar niettemin eigen recht, aan de voogdijschap verbonden. Evenzoo is dat recht van suppleeren voor den staat waarlijk eigen recht. En daarom kon ik met recht zeggen: uw

suppleerende zorg is niets anders dan mijn welbegrepen eigen recht, onder een ongebruikelijke benaming en bepaling; wat de zaak zelve betreft, komen beide overeen. Dit blijkt ook hieruit, dat S. de thesis van het *Coll. Germanicum*, die dit recht opvat als den vorsten toekomend *ui suae potestatis civilis*, wel kan laten doorgaan, omdat ze blijkbaar niet anders dan suppleerende zorg inhoudt (bl. 68). Maar 't is toch zonneklaar, dat in die woorden eigen recht ligt en niets anders, daar de differentia specifica duidelijk wordt aangegeven. Een bestrijder van eigen recht zou zulk een uitdrukking zeker niet gebruiken. Hij zou daardoor van de geijkte terminologie der vakmannen afwijken, wat wel niet in de bedoeling van Prof. Wernz kon liggen.

Beschouwen we die suppleerende zorg eens van meer nabij. „Wat is nu — vraagt S. — het begrip van suppleerende zorg of noodhulp? Voorzeker geen ander dan: Bij ontstentenis van het gezag, dat alleen aan den aard der te regelen zaak beantwoordt, mag een ander voor tijd en wijle invallen en aldus aan zich de bevoegdheid trekken om zaken te leiden, die naar het wezensonderscheid der verschillende machten aan een ander gezag zijn voorbehouden" (bl. 66).

Is dit niet redelijk? Zeer zeker, wat de hoofdzaak aangaat, en in zoover staat *suppleerende zorg of noodhulp* niet tegenover *jus proprium*. Eigenlijk en juist gesproken sluiten ze elkander uit; ook naar de bedoeling van S. In den gewonen loop zal men, *jus proprium* verwerpend, zonder nochtans de bevoegdheid der staatsmacht in onze kwestie te ontkennen, niet van *suppleerende zorg of noodhulp* maar van *jus devolutivum* spreken. De vraag is nu: is *suppleerende zorg of noodhulp* in den zin van Schrijver iets anders dan *devolutief recht* in de beteekenis der school, dan wel hetzelfde? En is het niet juister hier van *jus devolutivum* dan van *jus proprium* te spreken?

Om met dit laatste te beginnen — mij komt het voor, dat eigen recht de juistere uitdrukking is. Waar devolutief recht is, worden naar mijn bescheiden meening twee voorwaarden vereischt, die hier ontbreken, zoodat de definitie niet kan worden toegepast.

Ten eerste: men heeft dat recht, als 't rechtmatig gezag niet optreden wil of niet kan, niettegenstaande juridische bevoegdheid, en daarom in tijd van nood een ander gezag opdaagt, hetwelk bekwaam is voor die leiding. De Pausen b. v. namen krachtens

dit recht de wapenen op om weleer 't Romeinsche volk te beschermen, toen het hoog noodig was en de keizers van Constantinopel in gebreke bleven. In onze kwestie nu bestaat er geen rechthebbende: de Kerk is altijd juridisch onbevoegd geweest ten opzichte van ongedoopten. Ontbreekt dus de *terminus a quo devolutionis*, dan is er ook geen strenggenomen jus devolutivum.

Ten tweede moet hij, wien dit recht toevalt, geschikt zijn om het uit te oefenen, laat ik zeggen, minstens evenhoog staan als de eigenlijk rechthebbende. De kerkelijke overheid kan jure devolutivo optreden in tijdelijke aangelegenheden, die bij de regeering tehuis behooren. Niet omgekeerd: de burgerlijke overheid kan nooit of nimmer krachtens devolutief recht in godsdienstzaken leiden. Dit ligt, dunkt me, in de ware bepaling dezer bevoegdheid, zooals ze in het recht is aangenomen. Kon nu in deze de staatsmacht geen eigen recht hebben, dan ware ze, naar 't mij wil voorkomen, ook ongeschikt voor jus devolutivum: de *terminus ad quem* voor eigenlijke devolutie ware niet aanwezig. Hierom schijnt het klemmend tegen wie jus devolutivum staande houden òf geen bevoegdheid in vinculum, òf eigen recht.

Wat nu de andere vraag betreft: de Zeereerw. Schrijver der *Studiën* moet m. i. *suppleerende zorg of noodhulp* opvatten als onderscheiden van *devolutief recht*. In hoofdzaak komt zijn suppleerende zorg er wel mee overeen evenals met eigen recht; doch, juist gesproken, verschilt ze er van. Anders ware hij niet afgeweken van de zoo juiste benaming en minder nog van de gewone definitie. De bepaling van jus devolutivum wordt, zooals die van elke andere bevoegdheid, genomen uit de wijze, waarop ze aan den drager er van toekomt, niet uit de hoedanigheid van de zaak en het gezag. Wie in onze kwestie dit recht verkiezen boven eigen recht, doen dit, omdat de burgerlijke wetgever 't alleen heeft wegens ontstentenis der Kerk, zoodat hier plaatsvervanging geschiedt. P. Smit echter brengt in de bepaling dit als kenmerkend onderscheid: *het behooren tot een hoogere orde*. Waar nu een andere bepaling en een andere benaming wordt gegeven, moet men naar mijn bescheiden meening een andere zaak aannemen, suppleerende zorg, die *quoad rem* wel weinig verschilt van 't geen doorgaans anders gedefiniëerd wordt, doch streng genomen er niet mee samenvalt.

De bepaling, door S. gegeven, moge op onze kwestie toepasselijker zijn gemaakt, door verwerping van de twee bovenaange-

geven ingrediënten der gebruikelijke definitie, ik voor mij hield mij liever aan de oude benaming van devolutief recht. 't Is waar men kon een derden weg inslaan, aan een *jus extraordinarium* de voorkeur geven boven devolutief recht, en dit dan noodhulp noemen. Doch men voelt het — in katholieken zin komt het alles uit op één punt, waar alle waarheden, die ieder katholiek aanneemt, samenloopen.

Veel nog ware aan te merken op deze *Toelichting en Nalezing*. Dan, om voor ieder blijkbare redenen, treed ik niet meer in bijzonderheden. In weerwil van alle goede gezindheid om mij te laten overtuigen door zulk een beoordeelaar, kan ik ongelukkigerwijze niets anders betuigen, dan dat ik nog niet van gevoelen ben veranderd. Het wil mij, na overweging van deze twee artikelen, nog altijd voorkomen, dat eigen recht de eenvoudigste en de meest wijsgeerige verklaring is van een recht, dat met het oog op de Romeinsche decisies, op de *Instructie* en op de practijk der Paus-Koningen omtrent de huwelijken hunner ongedoopte onderdanen, niet meer met grond kan ontkend worden. Perrone's meening heeft haar tijd gehad. Wat de suppleerende zorg betreft — haar zij een beter lot beschoren.

Hoeven, 15 Sept. '88. Dr. A. RESEMANS.

OP DE GOUDEN PRIESTERKROON

VAN Z. D. H.

FRANCISCUS ANT. HUB. BOERMANS,

BISSCHOP VAN ROERMOND.

21 December 1888.

Ze naadren reeds, de bruisende gezangen,
Als ver muziek, in 't avonduur gehoord,
Door 't luistrend hart geheimvol opgevangen,
Dat stil verrukt zijn ademtocht zelfs smoort.
Van geestdrift trilt, van nameloos verlangen,
De Sionsharp met haar gevleugeld woord.
Het hooge lied des Bisschops moet weêrklinken,
Zijn gouden kroon met koningsluister blinken.

Ze treden voort, de vijftig priesterjaren,
En elk van hen draagt eigen wierook op,
Want de Englen Gods zijn in dat hart gevaren
In voller kracht met iedren harteklop.
Zachtmoedigheid, gaaf van Gods offeraren,
Hoe voert gij uw triomfen hier ten top!
Hoe schittert ge in dat rijke priesterleven,
Zoo vlekloos rein, aandoenlijk en verheven!

Franciscus is, o Annecy, uw glorie,
Maar drukt Roermonds Franciscus niet zijn schreên?
Mag 't schoon Savoye ook juublen in viktorie,
Een juichtoon gaat door 't schoone Limburg heen:
Eéns voegt het boek van onze landshistorie
Hun beider naam in vonklend schrift aaneen,
En meldt vervoerd, hoe vele wezenstrekken
In deze ziel ons Sales' beeltnis wekken.

Volheerlijk beeld! Wij zien u lieflijk stralen
Aan 't hoogaltaar van Roermonds zetelkerk.
Wil God ons zelf gelijkenis hier malen?
't Is de eigen gloed, en 't zelfde zielemerk,
Die gaaf des woords met al haar zegepralen,
Die zachte zin, in zachtheid toch zoo sterk,
Die majesteit aan 't outer, zoo verheven,
Die godsvrucht, met hare eigen tint en leven.

Aanvaard voor 't feest, o Neêrlands Kerk, de blaadren,
Die 't Hollandsch hart in Limburgs kransen vlecht.
Een zelfde vuur doorvlamt het bloed en de aadren,
Eén geestdrift is in 't kloppend hart gelegd.
Rijs in uw roem, o Kerk van onze vaadren,
In martelbloed eens gloênde aanéengehecht.
Rijs op, met goud en feestgewaad omhangen,
De harpe juicht in bruisende gezangen.

Seminarie Hageveld. J. A. DE RIJK, Pr.

PROFETIE EN WERKELIJKHEID.

De groote kwaal van onzen tijd is de twijfel. Buiten de Katholieke Kerk, het onwrikbare bolwerk des geloofs, zijn alle standen der maatschappij aangetast van dezen kanker, die den geest verlamt en het hart met dorheid slaat. Sinds Luther den Bijbel aan het gezag der Kerk onttrok en het geloof overliet aan 't vrije onderzoek des menschelijken geestes, heeft de „rede", ontrukt aan de goddelijke leiding der Kerk, in dartele lichtzinnigheid de meest verlokkende, doch tevens meest kronkelende paden ingeslagen, en thans weet zij niet meer, vanwaar zij komt en waar zij heen moet. Langs de gladde helling der verschillende wijsgeerige systemen afgedaald, ziet zij zich verplaatst op den dorren grond van een ijskoud materialisme, en al verder en verder dolende, begint zij aan alles te twijfelen — ook aan zich zelve. „*Zeggende wijzen te zijn* — zeide Paulus van de heidenen zijner eeuw — *zijn zij dwazen geworden*" 1); en zoo kunnen wij zeggen van de ongeloovigen onzer dagen.

Geen wonder dat de rede zich op dien onherbergzamen grond niet tehuis gevoelt en dat de goddelijke vonk, waarvan zij de draagster is, nu en dan van onder

1) Rom. 1, 22.

het stof in vlammen opschiet, die weer een warmer gevoel van hooger leven in den ongeloovige ontsteken. Doch dan voelt hij zijn hart verscheuren van den twijfel en met verborgen spijt blikt hij terug, naar de Moederkerk heen, waarin hij tehuis hoort en onder wier wijze hoede zijne broeders welgemoed des levens werk verrichten.

„Uw verleden was zonder twijfel schoon — zoo spreekt Scherer de Moederkerk aan — maar waar is het gebleven? Gij hebt de wijsheid, de deugd, de kracht bezeten — hebt gij ze nog? De Kerk gelijkt eene eerbiedwaardige vrouw, gezeten op den drempel van een verlaten huis, weenend over den jongeling, dien zij heeft opgevoed, en die haar verlaten heeft om deel te nemen aan den mannelijken arbeid. Te vergeefs strekt zij de handen naar hem uit, te vergeefs verwijt zij hem de verlatenheid, waarin hij haar achterlaat, te vergeefs herinnert zij hem aan de onschuld en 't geluk zijner vroegere jaren, spreekt zij hem van de gevaren en de bedrieglijkheden der toekomst — zij heeft gelijk, ik geef het toe, maar wat baat het? De mensch kan niet eeuwig onder de voedster zijn" 1).

Maar hebben zij, die de Kerk den rug toekeerden, dan getoond het moederlijk voedsel en de moederlijke leiding te kunnen ontberen? Integendeel, zij zijn heengegaan en hebben hun goed verspild, en de vruchten, die zij gekweekt hebben, waren wild en wrang.

Welaan! Dat zij iets beters geven dan de Kerk. Zoolang wij echter overvloed hebben in het huis der Moeder en daarbuiten niet anders zien dan tweedracht, armoê en ellende, blijven wij bij haar, om als volwassen doch gehoorzame zonen te arbeiden in den vruchtbaren grond, dien zij, de uitverkoren Bruid, heeft ontvangen. Al onzen arbeid hebben wij over voor haar, die ons het brood der sterken breekt en de wijsheid Gods ons ver-

1) *Mélanges de critique religieuse*, p. 187.

kondigt in moederlijke taal; al ons bloed hebben wij veil voor haar, die ons zoo kloek weet te leiden in den kamp des levens. Voorwaar, zij is niet eenzaam en verlaten! Voor haar willen wij gaarne werken en strijden; want wij kennen haar als eene Moeder, boven allen wijs en liefdevol, oud en niet verouderd, der menschen taal sprekend, maar als verkondigster der menschgeworden eeuwige Waarheid Gods. En niet anders dan met weemoed en medelijden kunnen wij heenzien naar onze broeders, die daarbuiten vergaan in honger en ellende en toch de liefdevolle Moeder versmaden, die hun den vrede geven wil.

Doch wij geven de hoop niet op. Daar is een band, die ons verbindt met die buiten zijn, een onuitwischbaar merk van adeldom, waarmede wij en zij geteekend zijn van geboorte af, het merk, dat de Vader ons gegeven heeft en dat ook de verloren zonen nog altijd onderscheidt van het creatuur, van welks draf zij medeëten — het is de rede, het gezond verstand. Wij zullen niet ophouden hun toe te roepen: ziet uit welk geslacht gij gesproten zijt! Erkent den Vader, wiens merkteeken gij draagt, en vereenigt u met ons in den schoot der Moeder, Zijne Bruid, die den afgevallen mensch maakt tot kind van God, tot broeder van Zijnen Zoon, haren Stichter! Wie zal tot God zeggen: ik wil niet staan onder de voedster, die Gij zelf mij aanwijst, en hoe kan er sprake zijn van een mannelijken leeftijd, die het recht zou geven om het huis Gods te verlaten?

De Kerk alleen houdt zich onwrikbaar op de grondslagen, zonder welke de maatschappij niet kan bestaan en door welker loochening de wereld het tooneel wordt

van der socialisten en anarchisten razernij. Het wordt hoe langer zoo duidelijker, dat er geen middelweg bestaat tusschen deze uitersten van den menschelijken overmoed en de Roomsch Katholieke Kerk. En daarin ligt voor een ieder, die verstandig denkt, een zichtbaar bewijs, dat de Kerk de altijd krachtige en onontbeerlijke Moeder is, buiten welke er geen heil bestaat, de eenige „zuil en grondvest der waarheid". Want de Kerk heeft niet van de door zonde en logen verzwakte menschelijke rede de waarheid ontvangen, maar rechtstreeks van God zelven.

God heeft eene bovennatuurlijke openbaring aan de menschen geschonken, als eene zon van licht en leven, rustig schitterend boven de nevelen des menschelijken geestes, alles beheerschend en alles overwinnend door hare machtige stralen, alles verlichtend en koesterend in haren gloed. Doch gelijk de zon zóó rijk is aan licht, dat het oog van den sterveling haar niet kan aanstaren en met blindheid wordt geslagen, wanneer het hare lichtzee wil doorgronden, aldus is ook de openbaring zóó vol van het licht der goddelijke waarheid, dat de rede van den sterfelijken mensch hare diepten niet vermag te peilen en haren blik verduisterd voelt, wanneer zij zich aan zulk een poging waagt. Voor een dwaas zou hij gehouden worden, die beweerde, dat er geen licht bestaat, waartegen ons oog niet bestand is — hoe kan men dan meenen wijs te zijn, wanneer men beweert, dat er geene waarheid is, die onze rede niet kan doorgronden?

Doch hoe zal men hem, die het oog gesloten heeft en twijfelt aan het licht der zon, van zijne dwaling

overtuigen? Men moet hem zeggen: doe de oogen open en zie! En hoe zal men hem, die het oog gesloten heeft voor het licht der openbaring, op den weg der waarheid leiden? Men kan de gezonde beginselen der rede aangaande God en openbaring uiteenzetten en overtuigend verdedigen; men kan de overeenstemming van geloof en rede aantoonen en de Kerk zegevierend vrij pleiten van de aanslagen tegen het gezond verstand, die haar ten laste worden gelegd — en dat heeft voorzeker zijn nut. Doch het eenvoudigste middel, om den twijfelaar van zijne kwaal te helpen genezen, is het aantoonen van *feiten*, die elke twijfeling onmiddellijk als onredelijk aan de kaak stellen.

De ongeloovigen beoefenen de wetenschap der feiten; zij zeggen de geschiedenis te erkennen als de onpartijdige beoordeelaarster van wat waar is en recht. Welnu wij kunnen hen plaatsen voor feiten, die zij niet kunnen loochenen zonder de wetenschap der geschiedenis te verloochenen en daarmede hun gezond verstand. Wij stellen tegenover den twijfel aangaande de mogelijkheid der bovennatuurlijke openbaring het geschiedkundige *feit* der openbaring, tegenover het ongeloof aangaande de goddelijkheid van Christendom en Kerk het *feit* der goddelijke teekenen, die het Christendom bezit en die de Kerk op het voorhoofd draagt — en wij zeggen: „komt en ziet, en weest niet ongeloovig, maar geloovig".

Daar loopt door de geschiedenis een lichtende draad, die alle tijden en volkeren verbindt en een ieder, die zien wil, met zekerheid heenleidt naar Christus, als begin en einddoel, *alpha* en *omega*, en naar de Kerk, als het middelpunt der geschiedenis. Deze draad is de godde-

lijke openbaring, in de geschiedenis vóór Christus geweven uit de lichtstralen der profetie, steeds duidelijker heenwijzend naar den Christus en zijn vrederijk — nà Christus als een gloriekroon gevlochten om de slapen van Christus' Bruid, schitterend in den bekoorlijken gloed der waarheid.

Eenige in 't oog vallende punten van overeenkomst, feitelijk bestaande tusschen de *profetie* vóór Christus en de *werkelijkheid* nà Hem, die op elken twijfelaar indruk moeten maken, wenschen wij hier in een helder daglicht te stellen.

Iedereen weet, dat de Joden, steunend op de profetieën van den Bijbel, eenen Redder hebben verwacht, door hen genaamd *Maschiah*, *Christos* — eenen van God *gezalfden* Koning, die uit hun midden zou opstaan en over de wereld heerschen. Hoe men van rationalistische zijde de Messiaansche profetieën van 't Oude Testament ook tracht te verwringen tot een niet-Messiaanschen zin, het *feit* is er, dat de Joden vóór Christus den Messias verwacht en hunne verwachting op deze bijbelplaatsen gegrond hebben. Lees Flavius Josephus, lees den Talmud, lees de oude Chaldeeuwsche Paraphrasen, en gij zult dit feit zien vaststaan als een rots. Vraag het tegenwoordige Israël, overgebleven wettig getuige als het is, welke de hoop zijner vaderen was, en het antwoordt u: *de Messias, die nog niet gekomen is.* Ook in de nog bestaande overblijfselen van Israël is de verwachting van den Messias niet uitgestorven.

Niet alleen de Joden, maar ook de heidenen hadden de profetie der verlossing:

„Het geheele heidendom — zegt Luken, die eene bijzondere studie gemaakt heeft van de oude overleveringen der volkeren — het geheele heidendom in de oude en nieuwe wereld bezat de profetie — en het bracht haren oorsprong op den tijd van den eersten stamvader des menschelijken geslachts terug — dat op 't eind eener groote tijdruimte, nadat de boosheid haar hoogsten graad zou bereikt hebben, het ijzeren tijdperk der zonde en ellende zou ophouden, en dat zelfs de goden van dit tijdperk, die gedurende hetzelve het menschelijk geslacht als kwade en nijdige demonen met tyrannieke macht beheerschen, zouden vallen. Te dien einde zou aan 't slot dezer tijdruimte een machtige, wijze held en koning, gesproten uit het zaad der eerste vrouw, doch tevens van hemelsche afkomst, verschijnen, om den demon den kop te vertreden en opnieuw een tijdperk van geluk en onschuld, gelijk aan het eerste tijdvak der wereld, te vestigen" 1).

Merkwaardig in de oude geschiedenis is de verschijning der *Sibyllen*, eenzaam wonende profetische vrouwen in het heidendom. De hoofdinhoud harer voorspellingen was, volgens de oude schrijvers 2), de herstelling van het gouden tijdvak, waarin de eerste menschen geleefd hebben. Deze herstelling zou bewerkt worden door eenen machtigen koning, eenen verlosser, die zijne zegenrijke heerschappij over de geheele wereld zou uitstrekken. Bij de Romeinen was vooral de Sibylle van Cumae beroemd. Ten tijde van Virgilius bestond er een oud gedicht, dat hij het *Cumaeïsche lied* noemt, een lied, dat de voorspellingen der Sibylle van Cumae bevatte. In zijne vierde Ecloge zingt deze dichter: „*Reeds is het laatste tijdvak van 't Cumaeïsche lied aangebroken, de groote volgorde der eeuwen hernieuwt haren loop; nu keert*

1) Luken, *Die Traditionen des Menschengeschlechts*, S. 391.

2) Wat wij thans nog bezitten onder den titel van *Sibyllijnsche boeken* is een compilatie uit later tijd in den geest der oude Sibyllen.

de Maagd [Astraea, de gerechtigheid] weder en Saturnus' rijk komt terug; nu daalt een nieuw geslacht van den hoogen hemel neêr". De dichter meent de komende herstelling van 't gouden tijdvak te mogen vastknoopen aan de geboorte van eenen zoon van den consul Pollio, zijnen beschermer, doch deze vrijheid van den dichter ontneemt niets aan de waarde van 't Cumaeïsche lied, waaraan hij gedachten en uitdrukkingen ontleent. Het is in elk geval duidelijk, dat in deze Ecloge de bestaande verwachting wordt uitgesproken van eene herstelling der gouden eeuw en van de komst eens heerschers, die vrede en gerechtigheid op aarde zal brengen.

Dezelfde dichter verheerlijkt in zijne Aeneïs eveneens de Sibylle van Cumae en past daar op keizer Augustus de voorspelling toe van „*den man, dikwijls door de goden beloofd, die de gouden eeuw weer naar Latium zal brengen, waar eens Saturnus geheerscht heeft*" 1). Ook Cicero spreekt van Sibyllijnsche profetieën, volgens welke er „*een koning moest komen, dien alle menschen moesten huldigen om gered te worden*" — hoewel hij zelf, vriend als hij was van de republiek, daaraan geen geloof slaat 2).

Het is merkwaardig, dat de Vaders in de eerste tijden van het Christendom de onder de heidenen bestaande Sibyllijnsche profetieën zoo klaar vervuld zagen door de komst van Christus en de vreedzame uitbreiding van Zijn rijk, dat zij niet aarzelden de heidenen met aandrang op deze overeenstemming te wijzen. Dien-

1) *Aen.* VI, 10 sqq. 791 sqq. Zie ook Horatius, *Carm.* L. I, Od. 2

2) *De Divin.* II, 54.

tengevolge werden de Christenen door de heidenen zelven *Sibyllisten* genoemd, en werd het op straffe des doods verboden de Sibyllen te lezen 1).

In de eeuw van Augustus had de verwachting de hoogste spanning bereikt; want dit was de eeuw, waarin Joden en heidenen de komst van den Redder verbeidden, overeenkomstig de profetieën, die zij bezaten. Niet alleen bij de Joden, in wier heilige schriften volgens hun eigen geschiedschrijver voorzegd was, „*dat omstreeks dien tijd iemand van hunne landgenooten over de wereld zou heerschen*" 2), maar ook bij de heidenen had de verwachting van een grooten, de wereld beheerschenden vredevorst zich van de gemoederen meester gemaakt. Men zocht in elke gewichtige gebeurtenis een teeken zijner komst, en ofschoon men in Augustus „*den man, dikwijls door de goden beloofd*", meende gevonden te hebben, werd toch de verwachting van een alles vernieuwend rijk van waarachtigen en duurzamen vrede door de uitwendige schittering van Augustus' regeering evenmin uitgedoofd, als de profetie ervan waarlijk door hem vervuld was. Zeer opvallend is eene nog na Augustus bestaande en verbeide profetie, die door de heidensche geschiedschrijvers Tacitus en Suetonius vermeld wordt en geheel overeenstemt met de verwachtingen der Joden. „*Velen hadden de overtuiging* — zegt Tacitus — *dat, volgens aloude boeken van priesters, op dien tijd het Oosten machtig zou worden en mannen, uit Judaea gekomen, de heerschappij zouden verkrijgen*" 3). En Suetonius schreef

1) Origenes, *Contr. Celsum*, Lib. V; Justinus, *Orat. ad Anton. Pium.*
2) Flav. Jos. *De bell. Jud.* VII, 12
3) *Hist.* V, 13.

in zijn leven van Vespasianus, op welken keizer hij deze profetie meende te moeten toepassen, het volgende: „*Door het geheele Oosten was* de oude en standvastige meening *verspreid, dat, volgens goddelijke bepaling, op dien tijd mannen, uit Judaea gekomen, de heerschappij zouden verkrijgen; deze voorspelling aangaande den Romeinschen keizer — zooals later door de uitkomst gebleken is — op zich toepassende, begonnen de Joden een opstand*" 1).

Geen wonder dat de aardschgezinde Joden en de in zinnenlust gedompelde heidenen de vervulling der Messiaansche profetie slechts zochten in een rijk van deze wereld, overvloeiend van stoffelijken rijkdom en zinnelijke weelde. Juist van de gehechtheid aan deze zaken moest echter de mensch verlost worden, om het ware geluk en den waren vrede te kunnen bezitten, waarvan de voorspelde Verlosser de gever zou zijn; een rijk Gods moest deze stichten en niet een rijk van deze wereld. Van de zonde, van het zedelijk bederf moest de mensch verlost worden, om waarlijk vrij en gelukkig te zijn, en een type van den aldus verlosten mensch moest de Verlosser zelf zijn, toonbeeld van onthechting aan de aarde en aan de zinnen, spiegel van nederigheid, rechtvaardigheid, naastenliefde. Daaraan had de wereld behoefte, en zoodanig eenen Verlosser hadden de profetieën inderdaad voorspeld.

Naar deze verlossing verzuchtten dan ook de edelsten en besten onder Joden en heidenen. Plato, de groote wijsgeer der oudheid, heeft die verzuchting van 't

1) *Vesp.* Cap. IV.

menschelijk hart het duidelijkst vernomen; het diepst heeft hij de behoefte gevoeld aan verlossing, en niemand in 't heidendom heeft meer dan hij verlangd naar den Verlosser. Meermalen wijst deze leerling van Socrates zijne leerlingen heen naar een heiligen, wijzen, goddelijken man in de toekomst, van wien zij de waarheid moeten hooren en de deugd leeren. Hij laat Socrates herhaaldelijk de gedachte uitspreken, dat de verbetering van 't menschelijk geslacht slechts van eenen god kan uitgaan, die ons „*het beginsel en de type der rechtvaardigheid*" voor oogen stelt 1). Dit hoogere wezen noemt hij *een goddelijk woord*, waarop men als op een veilig schip moet staan, om zonder gevaar de stormachtige zee dezes levens te kunnen bevaren 2).

Een werkje, dat niet door Plato zelven, maar door een leerling van hem en in zijnen geest geschreven is 3), begint met het volgende merkwaardige gesprek tusschen Socrates en Alcibiades:

S. Gij gaat tot God bidden, Alcibiades?

A. Inderdaad, o Socrates.

S. Maar gij schijnt bedroefd te zijn en ziet ter aarde, als in diepe overdenking.

A. En waarover zou ik wel nadenken, o Socrates?

S. Over het allergewichtigste, o Alcibiades! zooals mij dunkt. Want zeg, bij Zeus! gelooft gij niet, dat de goden aan degenen, die hetzij voor bijzondere hetzij voor openbare aangelegenheden bidden, het eene verleenen en het andere weigeren, den eene gunstig zijn en den andere niet?

A. Voorzeker.

S. Gelooft gij niet, dat men met groote voorzichtigheid moet

---

1) Zie *Apol. Socr.* § 117, 118: *De Republ.* § 361, 362.

2) *Phaed.* § 85.

3) *Alcibiades*, II.

te werk gaan, opdat men niet zonder het te weten een groot kwaad voor zich afbidde, terwijl men meent om iets goeds te bidden? De goden zijn gewoon datgene te geven, waarom men bidt. Gij ziet dus, dat gij niet met volle gerustheid kunt gaan bidden, maar bevreesd moet zijn, dat God, terwijl hij uw gebed, met blasphemien verbonden, hoort, uw offer zal afwijzen, of dat gij iets anders, wat de goden bevalt, daarvoor zult ontvangen. Daarom schijnt het mij het beste, gelaten te zijn en *den tijd af te wachten, waarop men zal leeren, hoe men zich tegenover goden en menschen te gedragen heeft.*

A. Wanneer echter zal deze tijd komen, o Socrates! en wie zal mijn leermeester zijn? Want zeer gaarne zou ik weten, welk een man dat is.

S. Hij is het, dien uw welzijn ter harte gaat. Mij dunkt echter — gelijk Homerus zegt: dat Athene [Minerva] van Diomedes' oogen de duisternis heeft weggenomen, opdat hij kennis mocht hebben van God en de sterfelijke menschen — dat men zoo ook van uwen geest allereerst de duisternis moet wegnemen, welke hem thans omgeeft, en u eerst dan datgene moet leeren, wat u bekwaam maakt om het goede te scheiden van het kwade.

A. Hij neme, als het hem behaagt, de duisternis, of wat hij maar goed vindt, weg! Want ik ben vast besloten mij aan geen enkelen eisch van dezen man, wie hij ook zijn moge, te onttrekken, zoo het tot mijne verbetering strekt.

S. Voorzeker hem bezielt ook een wonderbare ijver voor u.

A. Diensvolgens schijnt het mij het beste tot dien tijd het offer uit te stellen.

S. En wel met recht; want dat is zekerder dan zich aan een zoo dreigend gevaar bloot te stellen.

A. Aan de goden echter zullen wij alsdan kransen en al het andere, wat de gebruiken eischen, schenken, wanneer ik dien dag mag zien verschijnen; hij zal echter niet lang dralen, als het hun wil is.

In zijn werk over den Staat beschrijft Plato het beeld van eenen man, die volgens hem „*het beginsel en de type der rechtvaardigheid*" is, het beeld van een rechtvaardigen man, geheel overeenkomende met het profetische beeld van den Rechtvaardige, „*die velen rechtvaardig zal maken*", dat wij in het Oude Testament

vinden 1). „*Plaatsen wij — nu* zegt Socrates daar — *naast den onrechtvaardige den rechtvaardige, een oprechten en edelaardigen man, die niet verlangt goed te schijnen, maar goed te zijn. Vooreerst moet de goede meening bij de menschen hem ontnomen worden; want zoo hij voor een rechtvaardige wordt aangezien, vallen hem, als rechtvaardige, eerbewijzingen en geschenken ten deel, zoodat het dan onzeker blijft, of hij ter wille der gerechtigheid dan wel om de eerbewijzingen en geschenken zoodanig is. Derhalve moet hij van alles, wat hij heeft, beroofd worden, behalve van de gerechtigheid, en in tweestrijd met zijne overheid worden gebracht, zoodat hij, terwijl hij niets verkeerds heeft gedaan, voor den meest onrechtvaardige wordt gehouden; opdat hij ons volkomen bevestigd blijke in de gerechtigheid, daar hij ook door de lastertaal en alles, wat daaruit voortkomt, niet wordt bewogen, maar onveranderd blijft tot den dood toe, terwijl hij zijn leven lang voor onrechtvaardig wordt gehouden, en toch rechtvaardig is.... Als dan de rechtvaardige van dien aard gegeeseld, gebonden, geblinddoekt wordt en, na alle pijnen ondergaan te hebben, aan een schandpaal wordt gehecht, kan men zeggen, dat hij niet wenscht rechtvaardig te schijnen, maar rechtvaardig te zijn.*" Aan iedereen moet de treffende overeenkomst in 't oog vallen, die er bestaat tusschen dit uit wijsgeerige bespiegeling voortgekomen beeld van een rechtvaardigen man en het historische beeld van Christus, en ieder Christen moet hier onwillekeurig met Bossuet vragen: „*Schijnt het niet, dat*

1) Is. LIII, Ps. XXI (Hebr. XXII) en elders.

God dit wonderbare denkbeeld in den geest van een wijsgeer heeft gelegd, om het tot werkelijkheid te maken in den persoon van Zijnen Zoon?" 1)

Wat wij tot hiertoe besproken hebben, de op oude profetieën steunende verwachting der volkeren van eenen de wereld herscheppenden Verlosser, is *een feit*, onuitwischbaar geboekstaafd in de bladen der historie, onverdelgbaar, als in een levenden gedenksteen, gegrift op het voorhoofd van elken Jood, dien gij ontmoet.

Thans, achttien eeuwen na de eeuw van Augustus, doe de oogen open en zie wat er om u is!

Ziet gij die gebouwen, sommige grijs van 't stof der eeuwen, andere prijkend in 't frissche kunstgewaad? In elke stad der beschaafde wereld, in elk land, in elk werelddeel. bij alle volkeren vindt gij ze: het zijn Roomsche kerken Ziet gij op die gebouwen dat kruis zich verheffen? Het is de „paal", waaraan voor achttien eeuwen de Rechtvaardige stierf, die hier geëerd wordt Hoort gij het klokgelui, nederdalend van den voet des kruises om eene boodschap aan de aarde te verkondigen? Het verkondigt de boodschap des vredes, de vervulling van Plato's smachtend verlangen: „*Het Woord is vleesch geworden en heeft onder ons gewoond*". Ziet gij die scharen, die tempelwaarts gaan, kleinen en grooten, armen en rijken, blanken en zwarten en bruinen en koperkleurigen? Hoort gij de duizenden talen, die zij spreken? Vraag deze volkeren, die vroeger elk hunne eigen afgoden hadden en de goden van anderen als hunne vijanden beschouwden, welken

1) *Disc. sur l'hist. univ.* II Partie, Chap. XIX.

God zij belijden, en in alle talen antwoorden zij: den éénen waren God, die hemel en aarde geschapen heeft en die ons verkondigd is door Zijnen Zoon Jesus Christus, den Koning der Joden. Vraag hen, op welk gezag hun geloof steunt en zij belijden: wij gelooven in de ééne, heilige, katholieke en apostolische Kerk. Vraag hen, welke deze Kerk is, en zij zien u verwonderd aan en spreken: „*eene stad, op eenen berg gelegen, kan niet verborgen zijn*" 1).

Dit alles ziet en hoort gij, en gij kunt het niet loochenen. Maar vindt gij het nu niet opmerkelijk, dat dit alles reeds lang vóór Christus geschreven stond in het oude boek, dat wij vereeren als het woord Gods? „*In latere dagen* — zoo heet het daar 2) — *zal de berg van het huis des Heeren hoog boven de bergen staan, verheven boven de heuvelen, en alle heidenen zullen daarheen stroomen en vele volkeren zullen gaan en zeggen: komt, laat ons optrekken naar den berg des Heeren en naar het huis van den God van Jacob! Hij zal ons Zijne wegen leeren en wij zullen wandelen op Zijne paden; want van Sion zal de wet uitgaan en het woord des Heeren van Jerusalem*". En hebt gij nooit gelezen of gehoord van den droom van Nabuchodonosor, waarin deze monarch een groot standbeeld aanschouwde, voorstellende de vier groote wereldrijken, waarvan het Assyrisch-Babylonische het hoofd en het Romeinsche de voeten uitmaakte? En van den steen, die van een hoogen berg kwam rollen, het gansche standbeeld in puin deed

1) Matth. V, 14.

2) Is. II, 2; Mich. IV, 1.

vallen, en zelf een groote berg werd, die de geheele aarde bedekte? „*Het vierde rijk* — zegt de profeet — *zal als ijzer zijn: gelijk het ijzer alles verbrijzelt en bedwingt, aldus zal het alles verbrijzelen en ten onder brengen ... Doch in de dagen dier rijken zal de God des hemels een rijk verwekken, dat in eeuwigheid niet zal verstoord worden, noch zal Zijn rijk aan een ander volk gegeven worden, het zal echter al deze rijken vermorzelen en te niet doen en zelf zal het staan in eeuwigheid*" 1). En hebt gij bij denzelfden profeet Daniël nooit gelezen van den „Zoon des menschen", die de Koning is van dat groote godsrijk? „*Daar kwam iemand op de wolken des hemels, als een menschenzoon, bij den Eeuwige en werd voor Zijn aangezicht geleid; en Hij gaf Hem macht en eer en het rijk, zoodat alle volkeren, geslachten en talen Hem moesten dienen; Zijne macht is een eeuwige macht, die niet weggenomen, en Zijn rijk een eeuwig rijk, dat niet verstoord wordt*" 2).

Doch volg de schare in den tempel! Men viert daar het geboortefeest van den Rechtvaardige, die zich-zelven *Zoon des menschen*, doch ook *Zoon Gods* noemde, en daar om door Zijne landgenooten zelven gekruisigd is. Hoort gij, hoe men hier Isaïas, den grootsten profeet der Joden, nazingt: „*Een Kind is ons geboren, een Zoon ons geschonken, op wiens schouder de heerschappij rust, en Zijn naam heet: Wonderbare, Raadgever, God, Held, Vader der eeuwigheid, Vorst des vredes*"? 3) Hoort gij de les

1) Dan. II.

2) Dan. VII.

3) Is. IX, 6 (5). Deze woorden zingt de Kerk deels in de tweede deel in de derde Mis van Kerstmis bij den Introitus.

voorlezen uit den Hebreeër-brief en de daar voorkomende aanhalingen uit de Psalmen, als deze: „*Gij zijt Mijn Zoon, heden heb Ik U geteeld* 1). *Uw troon, God! is in alle eeuwigheid, de staf van gerechtigheid Uw rijksstaf; Gij hebt rechtvaardigheid liefgehad en ongerechtigheid gehaat; daarom heeft U God, Uw God, gezalfd met vreugde-olie, boven Uwe medegenooten*" 2)? Deze Psalm-teksten werden door de oude Rabbijnen vóór Christus eenparig verstaan van den Messias, den Zoon Gods, zooals gij in de oude Paraphrasen kunt zien. Begrijpt gij niet, waarom de Joden na Christus dien inderdaad klaarblijkelijken zin hebben trachten te miskennen?

Nu zie wat er verder gebeurt in den tempel! Men bidt, men offert. Ja, daar wordt een offer opgedragen. Weet gij welk offer? Het offer van den Messias. Want aldus staat er geschreven in Davids Psalmen 3): „*De Heer heeft gezworen en het zal Hem niet berouwen: Gij zijt priester in eeuwigheid naar de orde van Melchisedech*".

Welnu hier aanschouwt gij het eeuwige offer naar de orde van Melchisedech, die volgens het eerste boek van Moses priester was van God den Allerhoogste, brood en wijn opdroeg, en Abraham, den grooten aartsvader der Joden, zegende 4). En vindt gij het niet verwonderlijk, dat hetgeen gij thans ziet, het bestaan van dit offer over de geheele wereld, terwijl de Joodsche offers der orde van Aäron geheel hebben opgehouden, reeds vóór

1) Ps. II, 7.

2) Ps. XLIV (XLV), 7, 8.

3) Ps. CIX (CX), 4.

4) Gen. XIV, 18, 19.

Christus geschreven stond in den Bijbel? „*Ik heb geen behagen aan u* — zoo spreekt God tot de Joden — *en neem geen offer aan uit uwe handen; want van den opgang der zon tot den ondergang zal Mijn naam groot zijn onder de heidenen, en op alle plaatsen wordt aan Mijnen naam een reukoffer opgedragen en een rein spijsoffer* 1)*; want groot zal Mijn naam zijn onder de heidenen*" 2).

Het offer is volbracht; de geloovigen hebben hunne smeekingen vereenigd met het offer van den Zoon Gods, die zich voor hen geofferd heeft aan 't kruis en den zegen des kruises hun schenkt door Zijn offer op het altaar. Hoort gij door de gewelven de Psalm-woorden weergalmen: „*Alle uiteinden der aarde hebben aanschouwd het Heil van onzen God*"? 3) Inderdaad, de verst verwijderde deelen der aarde bezitten tempels, toegewijd aan den God van Israël, aan den Koning der Joden, die door hen gekruisigd is, maar priester is en blijft naar de orde van Melchisedech.

Wie kan het ontkennen? Wie kan een anderen eeuwigen priester aanwijzen, of de Schrift te niet doen, welke een eeuwigen priester naar de orde van Melchisedech voorspelt?

En de steen, die van den hoogen berg is nedergedaald, heeft alle wereldrijken overweldigd en de gansche aarde overdekt, zelf gewassen tot een hoogen berg. Weet gij, welke die steen is? De Rechtvaardige, die door de Joden gekruisigd is, heeft tot den eersten Zijner

1) Naar den Hebreeuwschen en den Griekschen tekst.

2) Mal. I, 10, 11.

3) Ps. XCVII, 3. Communio in de derde Mis van Kerstmis.

Apostelen gesproken: „*Gij zijt een steenrots* [*Petrus*] *en op deze steenrots zal Ik Mijne Kerk bouwen*" 1). Deze steen is gevallen op het laatste der vier wereldrijken, op het groote Romeinsche rijk, dat met ijzeren voet alles ten onder had gebracht, en in Rome, deszelfs hoofdstad, heeft hij zich vastgezet, om van daar uit zich te verbreiden over geheel de aarde.

In de geschiedboeken van Tacitus en Suetonius staat te lezen: „*Uit Judaea zullen mannen komen, die de heerschappij zullen bemachtigen*". Die mannen zijn gekomen en... onder Nero zijn zij den marteldood gestorven. Doch eenige eeuwen later werd reeds te Rome de volkomen vervulling der profetie uitgesproken door een opvolger van den eerste dier mannen, op den feestdag van hunnen marteldood: door Leo den Groote. De Romeinsche keizers lagen reeds neêr aan de voeten van den Gekruiste, en het Romeinsche rijk neigde ten ondergang, maar de Pausen gingen de verlaten plaats innemen van den keizer, en het Christendom had zich voor goed op de wereld gevestigd als het rijk Gods. Luister hoe Leo Rome toespreekt over *Petrus en Paulus:*

„Deze zijn de mannen, door wie de schittering van 't Evangelie tot u, o Rome! gekomen is en gij, meesteresse der dwaling als gij waart, leerlinge geworden zijt van de waarheid. Deze zijn uwe vaders en waarachtige hoeders, die u ter inlijving in het hemelsche koninkrijk op veel betere wijze en met veel gelukkiger uitslag gesticht hebben, dan zij, door wier vlijt de eerste grondslagen uwer muren gelegd zijn, van wie degene, die u den naam gegeven heeft [Romulus], u met broedermoord bevlekt heeft. Deze zijn het, die u tot de tegenwoordige glorie verheven hebben, zoodat gij een heilig geslacht, een uitverkoren volk, eene priesterlijke

1) Matth. XVI, 18.

en koninklijke stad, ja het hoofd der wereld door den heiligen stoel van Petrus geworden, uwe macht verder hebt uitgestrekt door den dienst van God dan door de heerschappij der aarde. Want schoon gij, met vele zegekransen behangen, de rechtsmacht van uw rijk over land en water hebt uitgebreid, zoo is toch datgene, wat het oorlogsgeweld aan u onderworpen heeft, minder dan hetgeen de christelijke vrede u heeft geschonken" 1).

Thans zetelt een andere Leo op den Stoel van Petrus. Men verdrukt hem en houdt hem gevangen in zijne stad, en zijne Kerk tracht men te overweldigen; doch men vergete het woord van Daniël niet — en wij zullen het ook onthouden: „*Zijn rijk zal aan geen ander volk gegeven worden*". Is thans ook deze Leo niet de grootste gezaghebber der aarde? Beschikt hij niet over millioenen en millioenen harten, en kwamen niet schier alle natiën, met hunne vorsten aan het hoofd, hem huldigen en hem geschenken bieden op zijn jubelfeest? Heeft hij zijne gezanten niet aan de hoven van koningen en keizers, om op te komen voor de belangen zijner onderdanen op de gansche wereld? Luisteren de vorsten en volkeren der aarde niet met belangstelling naar zijne stem, en zijn de nieuwsverkondigers niet in de weer om elk woord, dat uit zijnen mond komt, als iets gewichtigs aan de wereld bekend te maken? Zonder het te weten of te willen, vervullen ook Gods vijanden Zijne raadsbesluiten.

Wanneer gij dan in het bestaan en in de vervulling der profetieën niet het plan en het werk Gods wilt zien tot vestiging van de stichting des Heils, „*dan verdient gij* — om met Bossuet te spreken — *niets te zien*

1) Serm. I, *In Natali SS. Petri et Pauli.*

en te worden overgeleverd aan uw eigene verstoktheid als de rechtvaardigste en gestrengste van alle straffen" 2).

Wanneer gij echter verstandig wilt zijn, buig dan het hoofd voor den Leeuw uit Juda's stam, den Zoon Gods, den Koning der eeuwen, die, volgens de laatste nog te vervullen profetie, met groote macht en heerlijkheid zal komen om u als rechtvaardig Rechter te oordeelen!

Doch, hetzij gij verstandig wilt zijn of niet, dienen zult gij, met of zonder uwen wil, als vriend of als vijand, tot verheerlijking van den Christus — met Hem overwinnend of door Hem overwonnen.

D. A. W. H. SLOET.

---

2) *Disc. sur l'hist univ.* II Partie, Chap. XXX.

DE „DONATIO CONSTANTINI".

(Vervolg van bl. 255 vv.)

II.

Hebben wij in ons voorgaand artikel bewezen, dat de *Donatio Constantini* gedurende tweehonderd jaar algemeen als echt werd erkend zonder dat de Pausen er gebruik van maakten, en dat tot in de elfde eeuw geen van hen zich op dat stuk beriep, toch is het een feit — en wij, Katholieken, schromen niet het te erkennen — dat latere Pausen de *Donatio* in sommige hunner stukken als bewijs hebben aangevoerd. De kostbare gave der onfeilbaarheid, door God aan den Roomschen Opperpriester geschonken om zijn Kerk te behoeden tegen dwaling in geloofs- en zedenleer, veronderstelt niet het vermogen om valsche van echte historische stukken te onderscheiden; ook toegerust met de onfeilbaarheid, blijft de Paus mensch en is, zoo hij niet optreedt als opperste leeraar der volken, als mensch aan dwaling onderhevig. Evenals in de middeleeuwen de grootste geleerden misleid werden door het aannemen van de echtheid der *Donatio*, evenals ook nog in onzen tijd mannen van wetenschap, op welk gebied ook, zich dikwijls genoodzaakt zien, eene vroegere meening te wijzigen, soms geheel te veranderen, zoo kan de Paus als geleerde zich vergissen in het aannemen of

verwerpen van een of ander wetenschappelijk gevoelen. Maar als Paus, de geloofs- en zedenleer verklarende, wordt hij bijgestaan door den H. Geest en voor alle dwaling behoed.

De vraag echter, waar hier alles op aankomt, is: hoe hebben die latere Pausen de *Donatio* gebruikt? Is het waar, zooals de vijanden van het pausschap dit zoo gaarne voorstellen, dat deze Pausen, van de valschheid hunner bewijsstukken bewust, met sluwheid misbruik maakten van het geloof en de goede trouw van vorsten en volkeren en die misleiding voortplantten van geslacht tot geslacht, totdat zij, door schaamte gedwongen, dit schandelijk middel lieten varen? De eenvoudige voorstelling der feiten is voldoende zulke beweringen te logenstraffen.

De eerste Paus, die zich op de *Donatio Constantini* beroept, is de H. Leo IX (1049—1054), wiens roemrijk pontificaat als een blijde morgenschemering dat van den H. Gregorius VII voorafging.

In het jaar 1048 werd door keizer Hendrik II (den Heilige) een rijksvergadering van bisschoppen en wereldlijke grooten gehouden te Worms, om op verzoek van de geestelijkheid te Rome, na den dood van Paus Damasus II, een anderen Paus aan te wijzen. Onder de talrijk opgekomen bisschoppen bevond zich ook Bruno van Toul, gewoonlijk genoemd: *bonus Bruno*, de goede Bruno; hij stamde uit het geslacht der Dachsburgen, van moederszijde van Eggsenheim, en was na verwant aan de keizerlijke familie; wel had hij zich lang aan het hof opgehouden, maar zijn bescheidenheid en ootmoed hadden niet de minste schade geleden; de keizer-

lijke gunst misbruikte hij niet om op te klimmen tot hooge kerkelijke waardigheden; en, toen de geestelijkheid en het volk van het arme bisdom Toul hem tot hun bisschop hadden gekozen, had hij deze keuze, ondanks het verzet van keizer Koenraad, die hem een hoogeren zetel had toegedacht, aangenomen; ook had hij geweigerd deel uit te maken van den keizerlijken stoet bij den gewonen tocht naar Rome, ofschoon hij gewoonlijk anders als pelgrim jaarlijks de graven der HH. Apostelen bezocht; de zachtheid, en goedheid zijns harten beletten hem niet met onverbiddelijke gestrengheid de kerkelijke tucht te handhaven; tijdgenooten prijzen in hem een wijze voorzichtigheid, gepaard aan een engelachtig geduld, en de eenvoudigheid eener duif.

Op hem nu viel het oog der vergadering, Bruno werd als Paus aangewezen; te nauwernood stond men hem drie dagen tijd toe om zich te bedenken; zijn rouwmoedige, openbare zondenbekentenis, waardoor juist de smettelooze reinheid zijns gewetens helderder aan het licht trad, deed de vergadering niet van gedachte veranderen; hij besloot dan ten laatste toe te geven, maar slechts onder deze voorwaarde: dat ook de geestelijkheid en het volk te Rome hem vrij zouden kiezen. Met Hildebrand vertrok hij als pelgrim naar de eeuwige stad, waar hij barrevoets zijn intrede hield en met algemeene geestdrift tot Paus gekozen werd 1).

Was het noodig voor ons doel eenigszins den persoon van Leo IX te doen kennen, buiten het bestek dezer studie valt natuurlijk zijn roemrijke regeering, waardoor

---

1) Hofler, *Die deutschen Päpste*, II, S. 3 ff.

hij zich ten volle de verhevenheid van zijn ambt waardig toonde.

In het Oosten was intusschen (1043) de patriarchale zetel van Constantinopel beklommen door Michael Caerularius; deze eerzuchtige en hoovaardige man, die zich vroeger bij de samenzwering tegen het leven van den Grieksehen keizer had aangesloten, scheen den geest van tweedracht thans op kerkelijk gebied te willen overbrengen; in zijn haat tegen de Kerk van het Westen evenaarde hij Photius, maar diens geleerdheid miste hij; hem hinderde vooral de vrijheid die de Latijnsche kerken en kloosters in de keizerstad Constantinopel genoten, en hij gaf in 1053 bevel ze te sluiten. Zóó onzinnig, zóó dweepziek werd dit ten uitvoer gebracht, dat zijn sacellarius Constantijn de geconsacreerde hostiën met voeten trad, bewerende, dat Christus daar niet tegenwoordig was, omdat de Latijnen in ongezuurd brood consacreerden. Op aanstoken van den Bulgaarschen bisschop Leo van Achrida vervaardigde de patriarch een schrijven, bestemd voor de Westersche bisschoppen, waarin hij onder anderen den Latijnen vier groote dwalingen ten laste legde: 1° het gebruik van ongezuurd brood bij de Eucharistie, dat hij als judaïstisch en tegen de H. Schrift zijnde verwierp; 2° het vasten op Zaterdag; 3° het gebruik van gestikt vleesch, waarin bloed is; 4° het weglaten van het Alleluja in de veertigdaagsche vasten. Door kardinaal Humbertus, wien dit stuk te Trani was getoond, werd het vertaald en opgezonden aan den Paus. Terwijl de kardinaal en Frederik van Lotharingen de dwalingen en lasteringen der Grieken weerlegden, vaardigde ook Paus Leo IX een uitgebreiden brief of

verhandeling tegen Michael Caerularius uit, het beroemde schrijven, waarin voor het eerst door een Paus gebruik wordt gemaakt van de *Donatio Constantini* 1).

Om de bewijskracht van het pauselijk schrijven des te beter te laten uitkomen geven wij er een kort overzicht van.

Nadat de Paus in den aanhef den engelengroet herhaald heeft: *vrede op aarde den menschen van goeden wil*, ontwikkelt hij, dat Christus vooral den vrede en de eenheid Zijner Kerk gewild heeft; verder welk kwaad degene bedrijft, die het kleed van Christus verscheurt, en roept dien toe: *Wee der wereld om de ergernissen!* Met verbazing en tranen van medelijden moet hij erkennen, dat er zelfs priesters gevonden worden, die zich bij de scheurmakers aansluiten. Met onuitsprekelijken rouw en diepe verzuchting des harten beklaagt hij, dat Michael Caerularius, dien hij nog zijn broeder in Christus moet noemen, en Leo van Achrida de Apostolische Latijnsche Kerk van dwaling durven beschuldigen, vooral omdat zij de herinnering van Christus' lijden in ongezuurd brood viert. Na 1020 jaar moet dan de Kerk van Rome leeren van de Grieken, hoe zij de gedachtenis van Christus' lijden moet vieren! Alsof het leven, het werken en de dood van dien eerbiedwaardigen grijsaard niets hebben gebaat, tot wien Christus heeft gezegd: *Gelukzalig zijt gij Simon Bar-Jonas, omdat vleesch en bloed u dit niet hebben geopenbaard, maar Mijn Vader, die in den hemel is.*

De grondslag der Kerk is en blijft Petrus, tot wien de Heer der engelen en profeten met eigen mond sprak: *Gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal Ik Mijne Kerk bouwen, en de poorten der hel zullen tegen haar niets vermogen. Ik heb voor u gebeden, dat uw geloof niet zou bezwijken; als gij eenmaal zult bekeerd zijn, bevestig dan uwe broeders.* Niet door de Kerk van Rome zijn de ketterijen ontstaan, maar in het Oosten of bij de Grieken, bij wie hij wel 90 ketterijen zou kunnen opnoemen. Vervolgens somt hij de dwalingen op, waarin zelfs patriarchen van Constantinopel vervielen; door alle concilien wordt diegene veroordeeld, die den hoogsten zetel onrecht aandoet; des te vaster heeft Michael

1) Hergenröther, *Photius*, III, S. 730—739.

Caerularius zich gebonden, daar hij niet ontbonden is door hem, tot wien Christus in het bijzonder zeide: *Wat gij op aarde zult gebonden hebben, zal ook gebonden zijn in den hemel*, en: *aan u zal ik de sleutels des hemels geven.* Bovendien, daar God het hart des konings in Zijne hand heeft, bewoog Hij den zeer voorzichtigen Constantijn om aan Paus Silvester niet slechts de keizerlijke waardigheid, maar ook al het sieraad er van te schenken.

Reeds genoeg meent hij de verhevenheid van den H. Stoel met betrekking tot het hemelsche en aardsche rijk te hebben aangetoond, maar opdat er geen twijfel overblijve, vindt hij goed een deel van Constantijns privilegie af te schrijven. Steunende derhalve op zulke en nog meerdere getuigen, bloost de waarheid niet, maar beschaamt zij de onbeschaamde ijdelheid. Wij echter hebben een grooter getuigenis dan dat van Constantijn, hetwelk slechts van de aarde is, slechts van de aarde spreekt; wij zijn tevreden met het getuigenis van Hem, die van den Hemel kwam en boven allen is en zegt: *Gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal Ik Mijne Kerk bouwen* enz., en op den vooravond van Zijn lijden: *Simon, Ik heb voor u gebeden* enz.

Al zou men ook het gerucht niet gelooven, dat de Grieken, tegen de uitdrukkelijke bepaling van het concilie van Nicea, eunuchen en zelfs eene vrouw op den patriarchalen zetel van Constantinopel verheven hebben, zoo is het toch bekend, dat, tot op dezen dag, Latijnsche gebeden voor den keizer in Constantinopel worden gedaan, derhalve Rome de moeder is van Constantinopel; hoe konden nu de Grieken hunne moeder verachten en zich tot rechters opwerpen van haar, die door niemand wordt geoordeeld? Michael en Leo bedreigen door hun opstand de geheele Christenheid met den ondergang; hij vermaant hen derhalve, zich niet, op grond van een valsche wetenschap en uit zucht naar roem, te vervullen met overmoed; hun roem houdt hij voor de zijne, en hij acht zich daarom gerechtigd hun dit te zeggen. De Heer moge zich over allen ontfermen en in plaats van strijd, liefde en vrede geven 1).

Wat na den waardigen, vaderlijken en apostolischen toon het eerste in dit schrijven de aandacht trekt, is

1) Mansi, XIX, 635 vv.

wel de openhartige vrijmoedigheid, waarmee de Paus zijn tegenstander toespreekt. Hier wordt in het minst niet gevonden, wat Duitsche geschiedschrijvers bij den Paus zoeken: het sluwe overleg om een valsch stuk voor echt te doen doorgaan. Zelfs Döllinger geeft toe, dat Leo IX niet het minste vermoeden koesterde van de zwakheid van het bewijs, dat hij in de *Donatio* meende te bezitten; geen aarzeling treft men er in aan; en toch reden genoeg was er om slechts met behoedzaamheid de *Donatio* aan te halen, die de uitgestrekte macht van den Paus op het tijdelijke aan den patriarch moest verklaren; dikwijls waren de Pausen verplicht geweest, om hun geestelijke oppermacht te verdedigen tegen de Grieken; van Pepijn en Karel den Groote af kwam telkens de bevestiging ter sprake van de tijdelijke macht des Pausen, en nog nooit had één Paus zich beroepen op de *Donatio;* het eerste onder de Pausen zou hij haar voorstellen als een bewijs van zijne macht, van de verhevenheid der pauselijke waardigheid; stellig en vast moet hij derhalve overtuigd zijn geweest van de echtheid dezer oorkonde. Bevreemden kan dit weinig, als men nagaat, dat hij zijne studiën gemaakt had in Frankenland, waar sinds lang de *Donatio* in de rechtsverzamelingen was opgenomen, en het tot nu toe niemand in de gedachte was gekomen hare echtheid in twijfel te trekken. Niet slechts persoonlijk was hij overtuigd, hij veronderstelt de bewijskracht van zijn argument eveneens bij anderen. Wat zou men anders in het Westen geen aanmerking hebben gemaakt op 's Pausen redeneering en het hoofd hebben geschud om zijn eenvoudigheid! Maar de aanvoering van dit bewijs wekte daar evenmin bevreemding, als toen Aeneas van Parijs

zijn *Liber adversus Graecos* schreef. Wat machtig wapen gaf hij anders aan Michael Caerularius in de hand, om hem zelf te overtuigen van misleiding en bedrog! Indien de patriarch, evenals later Baronius, caesaropapistische strekking in de *Donatio* ontdekte, met welke kracht kon hij haar niet tegen Leo zelf gekeerd hebben! Maar Caerularius beantwoordde met hoffelijkheid den brief, waarvan de toon hem getroffen had; het aangevoerde bewijs te weerleggen kwam hem niet in de gedachte.

Wat echter vooral in het oog moet gehouden worden is, dat in 's Pausen schrijven de *Donatio* geenszins het hoofdbewijs uitmaakt van de verhevenheid zijner macht; zelf zegt hij uitdrukkelijk een *voortreffelijker getuigenis te bezitten dan dat van Constantijn*, van Christus namelijk, die aan Petrus de hoogste leiding Zijner Kerk heeft toevertrouwd; en met die getuigenis, zegt de Paus, *zijn wij tevreden*.

Het edele schrijven, door Paus Leo aan den grooten scheurmaker gericht, doet ons het fantastische der veronderstelling kennen van vele critici, dat n.l. eerzucht den Pausen of hun omgeving de *Donatio* zou in de pen gegeven hebben. De Paus, die het eerst haar aanhaalt, is zelf een toonbeeld van armoede en nederigheid, schuwt alle pracht en eerbetuiging en wijst op Constantijn's schitterende gaven alleen om den Griekschen patriarch te bewegen zijn hoogmoed af te leggen.

Geen sluw bedrog, geen fijn berekend overleg zijn de middelen geweest, die de Pausen aanwendden, om door de *Donatio* te geraken tot eene verheffing en uitbreiding hunner macht op het tijdelijke.

Is dit misschien het geval bij de volgende Pausen? Nu immers schijnt het stuk, dat reeds in geheel Europa en in het Oosten gekend en geëerbiedigd en door de geleerde wereld aangenomen werd, door het hoogste gezag gekroond, daar het opgenomen werd in een pauselijk schrijven. Zoo ooit dan is het nu de tijd om de gevolgen te trekken uit deze zoo gewichtige akte. Geheel iets anders leert ons echter het zoo belangrijke pontificaat van Gregorius VII.

Roemvol was de regeering van Leo IX geweest door den machtigen invloed van Hildebrand, en deze zou eenigen tijd later als Gregorius VII het werk der hervorming, met zooveel moed begonnen, voortzetten. Van hem rekenen sommigen het eigenlijk begin der middeleeuwen; hem schrijft men de buitensporigste plannen toe; zijn brein heeft systemen uitgedacht, die de volgende eeuwen slechts te ontwikkelen hadden; tegen de H. Schrift, de canons en de kerkvaderen in, kent hij zich de macht toe, koningen af te zetten 1). Anderen begroeten in hem den grondlegger van een oudtestamentische theocratie in Europa; wederom anderen den grooten Paus, die de twee pijlers van den middeleeuwschen staat — de Romaansche en Germaansche rijken — gaat kronen met een nieuwen boog: de staten namelijk, die, onafhankelijk van het Duitsche rijk, onmiddellijk afhangen van den Roomschen Stoel 2). Voor al die grootsche plannen, die men Gregorius VII toedicht, is de *Donatio* als gemaakt; hij behoeft zelfs niet te

1) Nat. Alex. XIII, p. 551.

2) Hofler, *Die Avign. Päpste,* S. 7.

schromen zich op haar te beroepen; één zijner voorgangers, Leo IX, deed dit reeds vóór hem; hij kan overtuigd zijn, dat niemand hem zal tegenspreken, veel minder nog dan bij de excommunicatie en de afzetting van Hendrik IV.

Wat is nochtans het feit? Hooren wij Döllinger zelf 1): „Juist die Paus, welke in zulke vorderingen [van belastingen] het verste is gegaan, Gregorius VII, heeft zich hierbij nooit op de *Donatio* beroepen; maar op leenverplichtingen, vroeger reeds door de christelijke staten jegens den H. Stoel aangegaan". Had dit welsprekend feit niet de oogen moeten openen van hen, die de Pausen zooveel gewicht doen hechten aan de *Donatio Constantini?* Een man als Gregorius VII had mannelijk karakter genoeg om datgene te verdedigen, wat hij beschouwde als zijn recht, zelfs tegen zijn meest geduchte tegenstanders. Eerbied voor het pauselijk gezag eischt hij ook van den Duitschen koning, den toekomstigen keizer; maar hiertoe is hij sterk genoeg door de belofte van Christus, aan Petrus gedaan. Frankrijk durft hij herinneren aan de verplichting om den H. Stoel met geldelijke bijdragen te ondersteunen; maar om de billijkheid zijner eischen te verdedigen laat hij de archieven doorzoeken, die zijn recht staven 2). Vrij mag men derhalve beweren, dat Gregorius VII aan de *Donatio* geen gezag toekende.

Waartoe dient het dan, dat Döllinger na het bovenaangehaalde laat volgen: „Ofschoon het *Dictatus Papae* 3)

---

1) *Papst-fabeln*, S. 84.

2) Migne, T. CXLVIII. — Greg. VII, *Ep.* VIII, 23.

3) Hieronder verstaat men 27 korte stellingen, waarin de vermeende

niet van Hildebrand afkomstig is, ontstond dit stuk toch in den tijd van dien Paus; en de 9e canon: *De keizer alleen mag zich van keizerlijke ceremoniën bedienen*, is onloochenbaar zeker uit de *Donatio* ontleend".

Moest het dan ook een schaduw werpen op het edele karakter van dezen grooten Paus, dat de schrijver van het *Dictatus Papae* de echtheid veronderstelt van de *Donatio Constantini*, alsof dit niet eveneens bekend was van Petrus Damiani, Anselmus van Lucca en zooveel andere tijdgenooten van Gregorius VII?

De groote en verheven geest van dien voortreffelijken Opperpriester leefde voort in zijn naaste opvolgers. Onsterfelijke lauweren heeft zich onder deze verworven Urbanus II (1088—1099), die zich aan het hoofd der Europeesche beschaving stelde en de strijdlustige volken te wapen riep tegen den gemeenschappelijken vijand van Kerk en Staat, het Islamisme. Aan Urbanus II schrijft Döllinger het toe 1), dat het gebruik van de *Donatio* in een ander stadium is getreden. Door hem zou, voor het eerst, het eigendomsrecht op het eiland Corsica aan de kerk van Rome zijn toegekend, krachtens de schenking van Constantijn; steunende op het eigenaardig verrassend beginsel, door hem daaruit afgeleid, dat alle eilanden staatsdomeinen zijn, zou hij Corsica zelfs aan Pisa hebben weggeschonken.

Met den schrijver van de *Analecta Juris Pontificii*

---

eischen van P. Gregorius VII zijn vervat. In de verzamelingen van concilién worden zij opgegeven na de vastensynode te Rome in 1076; bij Baronius ad ann. 1076, No. 31. Over den inhoud: Hefele, *Conc. gesch.* V, S. 75 (2e Auflage) en Jungmann *Diss. in Hist. Eccl.* T. IV, p. 313.

1) *Papstf.* S. 78.

durven wij beweren, dat de bul, waarop Döllinger en vóór hem anderen zich beroepen, valsch is; te vergeefs zal men haar zoeken in het *Bullarium Romanum*; hoe avontuurlijk klinkt het ook niet, dat Urbanus II zijn recht op Corsica bewijst door de *Donatio Constantini;* slechts door een vreemdsoortige verklaring kan het hieruit worden afgeleid; duidelijk wordt het echter gegeven door Karel den Groote en andere keizers, ook door Hendrik II en Otto I; de schenking van laatstgenoemden bevindt zich thans nog in het archief van het Vaticaan! Weinige jaren te voren, in 1078, schreef Gregorius VII aan Landulfus van Pisa 1): „dat hij hem aanstelde als vertegenwoordiger op het eiland, dat door overmeestering van eenige booze mannen van het recht en dominium van den Roomschen Stoel was losgerukt; door Landulfus zal Corsica, volgens oud gebruik, tot de kerk van Rome terugkeeren; hij zelf zal de helft, zijn twee eerste opvolgers het vierde deel der inkomsten genieten; de burchten echter en versterkte plaatsen zullen onder de macht des Pausen blijven". En na 13 jaar is Paus Urbanus II ook dit reeds geheel vergeten! Het gezag van eenige geschiedschrijvers van Pisa, hier aangevoerd, kan ons niet bewegen de echtheid dier bul aan te nemen, en het bewijs, uit dit stuk getrokken, dat Paus Urbanus, daardoor misleid, misbruik maakte van zijn macht, moet geheel vervallen.

Een heviger strijd nog dan met de Saliërs hadden de Pausen te voeren met de Hohenstaufen. Men heeft het dikwijls willen voorstellen en men tracht dit ook nu nog

---

1) *Ibid.* L. 6, Ep. 12

te doen, alsof het Opperhoofd der Kerk langzamerhand zichzelven meer bewust werd van de uitgestrekte macht, die hij feitelijk uitoefende en waaraan vorsten en volken, in de hoogste mate lichtgeloovig, zich ootmoedig onderwierpen; welke rechtstitels de Paus ook voorwendde, zeer getrouw, beweert men, werden door zijn opvolgers de overdrevenste beginselen, de meest krachtelooze bewijsstukken overgenomen en bewaard, zonder dat zij een enkele gelegenheid lieten voorbijgaan, die beginselen in toepassing te brengen en in te grijpen in het recht van den staat, vorsten en volkeren verschrikkend door de macht hunner geestelijke wapenen, als hun tijdelijke macht te kort schoot. Geven zij, die zulke bewerigen opstellen, wel blijk, dat zij tot de kern van den strijd tusschen Paus en keizer zijn doorgedrongen? Kardinaal Hergenröther 1) geeft ons de volgende schets van het denkbeeld, dat de eerste der Hohenstaufen, Frederik Barbarossa zich maakte van zijn keizerlijke macht:

„Zijn heerschappij steunde op het zwaard en de gewaande rechtsopvolging der Romeinsche keizers; het keizerschap was hem niet het imperium van Karel den Groote, maar van Marcus Aurelius, Constantijn en Justiniaan; met miskenning der geschiedkundige ontwikkeling der Germaansche rijken, wilde hij 600 jaar terug, naar de staatsalmacht des keizers; hiërarchie, vorsten en steden onderwerpen aan zijn onbeperkte heerschappij; den Paus verlagen tot een rijkspatriarch; gebieden in het geestelijke zoowel als in het wereldlijke; onbekommerd om het recht van zijn tijd, de Frankische keizers in overmoed nog overtreffen. Hem was de keizer de bron, de volheid, het richtsnoer van het recht en van iedere macht; 's keizers wil was wet; hij zelf onbeperkte heer der wereld. In de velden van Roncaglia hield hij 11 No-

1) *Kirchengesch.* II, S. 264.

vember 1158 een rijksdag om zijn majesteitsrechten vast te stellen. Vier juristen uit Bologna hadden er voor gewerkt, om de keizerlijke macht uit te breiden ten koste van alle rechten der kerken, der vorsten en der steden, het aantal regaliën te vermeerderen, het leenrecht en den geheelen toenmaligen rechtstoestand om te keeren".

Zoowel de officiëele stukken uit de keizerlijke kanselarij en de wijze, waarop Barbarossa bij zijn intocht in Milaan wilde begroet worden, als de taal zijner verdedigers, de legisten, doen ons maar al te zeer de waarheid dezer beschouwing kennen.

Kon de Paus nu zulke beginselen laten gelden? Was dit geen verraad geweest, gepleegd aan de heilige zaak van het recht? Mocht hij gedoogen, dat zoo de rechten werden geschonden van Christus' Kerk en dat de volkeren, door Christus' bloed vrijgekocht, in die vrijheid bevestigd door de moederlijke leiding en opvoeding der Kerk, aan de willekeur van één enkelen in handen werden geleverd? Was dit geschied, de Pausen hadden het recht verloren op de dankbaarheid der volgende geslachten! *Als Opperhoofd der Kerk* en plaatsvervanger van Christus op aarde verzette zich de Paus tegen het paganiseeren van het recht. Van het Romeinsche recht mocht behouden blijven datgene, wat het gezond verstand deed kennen als recht; de gevolgen, die met onverbiddelijk gestrenge logica uit deze beginselen getrokken waren; de voortreffelijke wijze van behandeling der rechtskwestiën; de methode van ontwikkeling en samenstelling — in één woord alles, wat het Romeinsche recht den eeretitel verwierf van *ratio scripta.* Maar bij dit alles moesten de christelijke beginselen worden gevoegd; deze moesten veredelen en verheffen wat er

edels in was; vervallen moest wat de menschelijke natuur verlaagde en inbreuk maakte op het recht van eigendom. *Als de vader der Christenvolken* verzette zich de Paus er tegen, dat een vreemd recht, zooals het Romeinsche voor de meeste volkeren was, hun tegen wil en dank werd opgedrongen.

Toen de heidensche volken van Europa zich tot het Christendom bekeerden, heeft de Paus nooit pogingen aangewend om wetten, gewoonten of gebruiken, die zich van oudsher door de omstandigheden zelven gevormd en redelijker wijze ontwikkeld hadden, te verkrachten of aan te tasten; wat tegen het goddelijk recht streed werd onvoorwaardelijk veroordeeld, maar wat daarmee was overeen te brengen werd geduld en door den verheven geest van het Christendom geheiligd; als een zorgvuldig vader eischte de Paus steeds met en voor de verschillende natiën, dat een ieder zijn eigenaardige rechten behield.

Het gedrag van den H. Gregorius ten opzichte der bekeerde Angel-Saksers bleef het richtsnoer van alle volgende Pausen. Van daar het streng verbod van Paus Honorius III om aan de Parijsche hoogeschool het Romeinsche recht te onderwijzen; van daar ook de versterking en uitbreiding van dit verbod door Clemens IV. De achting en eerbied, door de Kerk zelf voor het Romeinsche recht getoond in haar canoniek recht, verdedigt de Pausen genoeg tegen de bewering, dat zij de Romeinsche oudheid verborgen wilden houden, om de volkeren van Europa aan verregaande onkunde ten prooi te geven. Evenwel het Romeinsche recht mocht ook voor den keizer niet anders zijn dan een voorbeeld, waar-

naar gearbeid moest worden in de rechtspraak, maar dat de zelfstandigheid en oorspronkelijkheid van het recht der verschillende natiën ongedeerd liet en hen in staat telde de weldaden van het Christendom in de ruimste mate te genieten. In één woord, geen Jupiter mocht in het recht de plaats innemen van den Christus, den Verlosser der wereld, die de volken heeft vrij gemaakt 1).

Zijn nu de legisten te ver gegaan in het vaststellen der keizerlijke rechten, wij zagen reeds, dat ook de canonisten soms in dien strijd de maat te buiten gingen. Maar vergeten wij het niet, het is hier de vraag slechts: hoe gedroegen zich de *Pausen* in dezen strijd? Hoe gebruikten zij de *Donatio Constantini*, die hun de uitgebreidste macht schonk? Hooren wij Döllinger:

„Als Constantijn werkelijk Italië en het Westen aan den Paus had afgestaan, dan scheen de gevolgtrekking billijk en natuurlijk, dat het keizerschap, naar den ganschen omvang der landen, een gift, een vrij geschenk des Pausen was, derhalve, naar de toen heerschende voorstelling en begrippen, een leen van den Roomschen Stoel, de keizer de vasal, de Paus de leenheer" 2).

Dat het Westersch keizerrijk een nieuwe schepping van den Paus was, is historisch; dat niemand den titel van keizer voeren mocht, dan na de wijding en zalving van den Paus, erkende reeds Lodewijk II in zijn brief aan den Griekschen keizer Basilius 3); dat echter hierom de keizer als vasal van den Paus werd erkend, weerspreekt de geheele geschiedenis; het tegendeel blijkt

---

1) Janssen, *Gesch. des D. V.* I, S. 465—469 — Danzas, *S. Raymond de Pennafort*, I, p. 35.

2) *Papstf.* S. 84.

3) Baronius *Ann.* ad ann. 871, No. 50—61.

het duidelijkste uit de verhouding van den Paus aan den eenen kant tot den keizer, en aan den anderen tot den koning der beide Siciliën, welke laatste inderdaad 's Pausen vasal was. Hoe welberekend Döllinger's voorrede ook moge wezen, zij mist ten eenenmale allen historischen grond. Hetzelfde geldt van de volgende door hem gemaakte veronderstelling 1):

„Zoo niet het Duitsche koningschap, dan mocht toch voorzeker het Italiaansche koninkrijk en de Lombardische kroon gelden voor een pauselijk leen." Is deze hypothese eene beleefdheid, door Döllinger aan den Paus bewezen, of zou het misschien enkel een middel zijn om de *Donatio Constantini* meer pasklaar te maken voor zijn systeem? Na deze premissen gaat hij voort: „Voorzeker had men sinds het jaar 800, de eerste instelling van het keizerschap, een groot eind weegs afgelegd. *Toen had de Paus zich voor den zooeven gekroonden keizer ter aarde geworpen en had hem, in den vorm der huldiging van de oude keizers, geadoreerd.* [Die adoratie, naar Barbarossa's zin opgevat, zou misschien Döllinger ook nu nog wenschen voor den Duitschen keizer!] Nu daarentegen had men in het Lateraansche paleis een schilderstuk geplaatst, dat keizer Lotharius voorstelde, terwijl *hij* den Paus huldigde, met verzen er onder 2), waarin ronduit gezegd werd: de koning had eerst voor de poorten van Rome de rechten der stad bezworen; toen was hij vasal (homo) van den Paus geworden, en had vervolgens als een geschenk van hem de kroon ontvangen!" Met andere woorden: de *Donatio Constantini*, die tot nu toe onbestemd en als een nevel was, krijgt onder de regeering van Adriaan IV vorm, wordt onder beeld gebracht, opdat volk en keizer het duidelijk begrijpen, welke de eigenlijke verhouding is van den keizer tot den Paus!

Wat is hier wederom waarheid? Toen Innocentius II,

---

1) *Papstf.* l. c.

2) „Rex venit ante fores,
Jurans prius urbis honores:
Post homo fit papae,
Sumit quo dante coronam".

in 1132, bij de verschillende hoven van Europa hulp had ingeroepen tegen Anacletus (Pier Leon), den tegenpaus, trok in het volgende jaar Lotharius II, de Roomsch-koning, aan het hoofd van een machtig leger naar Rome, om den Paus in zijn rechten te herstellen en diens tegenstander uit zijn versterkingen te verdrijven. Den 4 Juni 1133 ontving Lotharius uit de handen van Paus Innocentius de keizerskroon. Paus en keizer sloten toen overeenkomsten omtrent allodiën, die de markgravin Mathilda herhaalde malen aan den Apostolischen Stoel had geschonken, maar welke door Hendrik V reeds aan de Kerk ontroofd waren. Innocentius II verleende eerst aan den keizer en, op diens verzoek, vervolgens aan zijn schoonzoon de investituur *over deze goederen*, maar behield zich hierover de rechten voor van opperleenheer en een jaarlijksche belasting, onder voorwaarde, dat deze goederen aan de kerk van Rome zouden vervallen na den dood van den hertog. Slechts wegens deze goederen, niet wegens het imperium zwoer de keizer den leeneed. Met betrekking derhalve tot de *Donatio Constantini* is deze schilderij niets dan een fantasie-beeld in het hoofd van oude en nieuwere legisten!

Döllinger gaat voort:

„Van daar [het plaatsen van dit schilderstuk] de storm van ontevredenheid, die in Duitschland losbrak in 1157, toen een schrijven van Paus Adriaan IV aan Frederik Barbarossa van „beneficia" sprak, die hij den keizer had verleend of nog verleenen kon, *en duidelijk de keizerskroon zelf als zulk een beneficium (een feudum, verstond men aan het keizerlijk hof) aanduidde.*"

Zoo heeft dan de geschiedschrijver zich geplaatst op het standpunt van den keizer, partij gekozen voor hem, en het is, of wij hem met Barbarossa hooren uitroepen: „Men begint met een schilderstuk, het schilderstuk wordt een geschrift, het geschrift tracht

een gezag te worden. Wij zullen het niet dulden, wij zullen het niet verdragen"! 1)

Wat had dan toch de keizerlijken zoo gevoelig, zoo prikkelbaar gemaakt? Na een tal van inbreuken op kerkelijk gebied, na het schenden van het concordaat van Worms en van het volkenrecht in de mishandeling van den aartsbisschop Eskill van Lund, gevoelt Paus Adriaan zich gedwongen zijn klachten bij den keizer in te dienen: „Hij herinnert hem de liefde die de kerk van Rome hem toedraagt; met welk eene genegenheid zij den keizer ontvangen en hem de keizerkroon had geschonken (conferens); dat het hem niet berouwde 's keizers wenschen vervuld te hebben; maar dat hij wegens de groote voordeelen voor de Kerk Gods zich zou verheugen, als de keizer grootere *beneficia*, *si fieri posset*, uit 's Pausen hand zou ontvangen".

Met een weinig minder vooringenomenheid en wat meer goeden wil had men den waren zin van 's Pausen woorden kunnen verstaan. Hoe kon de Paus van leengoederen (beneficia) spreken, die nog grooter waren dan het keizerschap? Het recht van den Paus om de keizerskroon te schenken erkende ook Barbarossa; van het Duitsche koningschap was het keizerschap rechtens gescheiden, zoodat de vraag van kardinaal Roland (later Paus Alexander III) zeer juist was: „Van wien heeft dan de keizer het *imperium* zoo niet van den Paus?" Adriaan rechtvaardigde zich dan ook ten volle in een verklaring, die hij later van zijn brief gaf; hij behoefde slechts de uitdrukking in den samenhang

1) Radev, I, 16.

te beschouwen, om zonneklaar aan te toonen, dat hij *beneficia* in den gewonen zin van weldaden had genomen, niet in den figuurlijken zin van leengoederen.

Frederik Barbarossa toonde zich door 's Pausen verklaring bevredigd; niet zoo Döllinger:

„Adriaan — zegt hij — kon zich licht rechtvaardigen, dat hij het woord in den gewonen, niet in staatsrechtelijken zin had gebruikt. Maar in Duitschland wantrouwde men den Roomschen clerus" [den Paus?].

Het is juist dat wantrouwen zonder grond, dat niet alleen toen, maar ook tegenwoordig nog, zooveel geschiedvorschers blind maakt voor den waren stand der zaken, en voor de billijkste eischen van den Paus verklaringen doet zoeken in een stuk als de *Donatio Constantini*, waarvan in het pauselijk schrijven geen sprake is. Zoo iemand toen de *Donatio* gebruikt heeft om zijn rechten te handhaven, dan was het niet Paus Adriaan, maar Frederik Barbarossa, die in het volgende jaar, 1159, ook de pauselijke goederen rekende tot de regalia, krachtens diezelfde schenking 1).

Tot nu toe zagen wij, dat ondanks alle gelegenheden,

1) Raynald, ad ann. 1159. — In een vroegere studie (*De Katholiek*, Dl XIC, bl. 153 vv.) behandelden wij de vraag, of Paus Adriaan IV, ten opzichte van Ierland geen gebruik maakte van de *Donatio Constantini*? Wij kwamen toen tot het besluit, dat de schenkingsbul niet meer als stellig historisch bewijs hiervoor mag gelden; zoo wij echter dit stuk geheel in den samenhang beschouwen, zoowel met de regeeringsdaden van Paus Adriaan, als met de voorzichtige houding der Pausen in het algemeen ten opzichte van de *Donatio*, dan meenen wij verder te kunnen gaan en te beweren, dat de schenkingsbul als geheel valsch te beschouwen is en Paus Adriaan IV derhalve in zijn openbare stukken de *Donatio Constantini* Constantini niet gebruikt heeft.

die zich aanboden, slechts één enkele Paus, Leo IX, de de *Donatio Constantini* aanhaalde, tweehonderd jaar nadat zij vrij algemeen bekend was; en zij wordt door hem aangehaald, niet als hoofdbewijs, maar slechts als bijzaak.

Om een tweede geval te vinden moeten wij ons verplaatsen in den tijd van Paus Innocentius III (1198—1216), dat is ongeveer 150 jaar na Leo IX. Op zichzelf bewijst dit reeds genoeg, dat men in Rome aan de *Donatio* niet zulk een gezag toekende als dikwijls wordt aangenomen; maar ook de wijze, waarop Innocentius III het stuk aanhaalt, leert het duidelijkst kennen, welke waarde als rechtsbewijs hij er aan toekende.

Daarover handelen wij in een volgend artikel.

(Wordt vervolgd.) P. fr. L. HOONING, S. O. P.

VERSCHEIDENHEDEN

EENIGE OUDE DIETSCHE VERSJES.

Voor eenigen tijd kregen wij van den heer Ed. Waterton ter leen een oud handschrift, afkomstig uit een Nederlandsch Franciscaner klooster, waarin tusschen verschillende geestelijke werkjes — onder anderen de vier boeken der *Navolging* — een aantal gedichtjes staan verspreid.

De dagteekening wordt door den schrijver op het einde van den bundel duidelijk aangegeven: „Ad laudem et gloriam dei omnipotentis ac gloriosissime virginis marie, nec non seraphici patris francisci, atque totius curie celestis honorem, finit scala devotionis fris severini bolswardie anno incarnationis dominice millesimo quingentesimo primo, nona die iulii, in octava visitationis marie, scriptum per manus fris eiusdem".

Wijl op het eerste tractaat na (de *Hortulus rosarum* van Thomas à Kempis) de geheele bundel door dezelfde hand is geschreven, zoo blijkt hieruit, dat de copiist dezelfde persoon is, die ook als auteur van een deel van het boek optreedt. Die *Scala devotionis* is eigenlijk een aanzienlijke compilatie van merkwaardige plaatsen uit kerkvaders en vele andere geestelijke schrijvers, waarin Severinus blijken geeft van eene uitgebreide kennis der ascetische litteratuur. Daarom deed het ons genoegen te zien, dat hij in zijne copie der *Navolging* deze uitdrukkelijk aan Thomas à Kempis toeschrijft; want wijl men eene zoo omvangrijke kennis eerst op rijpen leeftijd verkrijgt, was deze geleerde nog een tijdgenoot van Thomas, en wegens zijne studie der geestelijke

geschriften moet hij geenszins als een gewoon copiist, maar als een bevoegd beoordeelaar en getuige aangemerkt worden.

Jammer dat verschillende bladzijden uit den bundel zijn gescheurd, anders hadde hij ons kennis doen maken met een klein geschriftje van Geert Groote, hetwelk in den index wordt aangekondigd: *Rithmus magistri gerardi de regimine totius mundi.*

Blijkens oude getuigenissen hebben eenige vrome kloosterlingen der vijftiende eeuw geestelijke liederen gedicht, maar slechts weinige zijn tot ons gekomen of althans in het licht gegeven; weshalve wij eenige der in dit handschrift bevatte gedichtjes hier willen mededeelen. Een enkel is op zich zelve niet van alle verdienste ontbloot, maar men beschouwe ze in hun geheel eenvoudig als eene kleine bijdrage tot nadere kennis onzer Midden-Nederlandsche geestelijke letterkunde.

Het eerste hier medegedeelde gedicht staat op een paar aanvankelijk onbeschreven geblevene bladzijden van het bundeltje, dat den *Hortulus Rosarum* bevat, en is door een merkelijk latere hand daaraan toegevoegd. De overige zijn door Severinus zelven geschreven, waaruit volstrekt niet volgt, dat hij de dichter is; integendeel wijl hij zich in de *Scala devotionis* als den auteur doet kennen, zou hij waarschijnlijk ook zijn naam onder die versjes geplaatst hebben, indien hij ze zelf had vervaardigd. Wij kunnen zelfs niet gissen van wien zij afkomstig zijn, maar de tongval wijst op den oostkant van ons land, en de gedachtengang op den kring der zoogenaamde *devoten*, op de school van Geert Groote.

V. Becker.

Als ick beghyn tho dencken
Om myn verloren tyt,
Myn synnen wyllen my ontsincken,
Want qualick heb ick gequyt,
Och teghens onsen Here,
Myn sonden ende myn misdaet.
Tys tyt dat ick my kere
Ende sterven hyer nu lere
Eer dat ick coem toe laet.

Commerlyck soe staet myn leven,
Want cort is hier die tyt,
Veel sonden heb ick bedreven
Ende ick weet gheen respyt
Toe copen off te huyren,
Als compt die bitter doot,
Dan moetet al besuyren
In alsoe corten uren
Die ziel in pynen groot.

Waervaers dat ick my kere
Overal byn ick begaen:
Hier boven is onse Here,
Teghens wien ick heb mysdaen;
Och achter myne sonden,
Ende myn verloren tyt;
Beneden die helsche gronden,
Die my tot aller stonden
Verslynden wil met nyt.

Als ick dan voert aenmercke
Hoet in der werlt staet,
Die logenen sy verstercken,
Die waerheit toe nyete gaet,
Rechtvaerdigheit is verdreven,
Die trou is bleven doot,
Die myn is oock versleghen,
Dus mach myn hert wel beven
Ende lyden pynen groot.

Ick mach wel suchte ende claghen
Ende wenen tot aller tyt,
Ick heb soe langhe gaen jaghen
In desser werlt wyt,
Och om rechte trou toe vynden,
Mer lacy tys al om nyet,
Tys tyt dat ick my besynne
Ende keer myn hert van bynnen,
Eer my meer drucks geschiet.

Nu wyl ick enich blyven
Gelyken die fenix doet,

Ende op den berch gaen clyven
Daer Jhesus storte syn bloet,
Een vuyr wyl ick daer maken,
Van hetten alsoe groot,
Al van die dorre staken,
Daer Jhesus an wylde smaken,
Voer ons den bitteren doot.

Soe wyl ick myn gedachten
Ende myn begheerten ontslaen,
Ende vlieghen op met crachten
Al teghens der sonne an,
Opdat ick mach verwalen
Van synder hetten groot,
Ende al myn tyt verhalen,
Daer toe myn schult betalen,
Eer compt die bitter doot.

Och wylt my nu beraden
Maria maghet suet.
Ende wylt my staen in staden.
Op u draech ik myn moet
In desser dorren heyden,
Daer ick ellendich dwael,
Ende wylt myn ziel geleyden,
Als se van hier sal scheyden,
Ende voertse int hemelsche zael.

Dyt is dat gulden **A. b. c.** ghenant,
Dat die kynder Gods wijset int hemelsche lant,
Kanstu dat wal beleven unde gheleren,
Het sal dy van allen sonden trecken unde keren

Altijt salstu wat goedes doen,
Spreken ofte dencken,
So mach sic God selven in dyn herte sencken.
Boven alle dinck salstu vruchten God
Unde holden met vlijte syn ghebod.
Clapperye unde onnutte woirden salstu myden
Vroe spade unde tot aller tijden.

Daghelix salstu dyn sonden unde gebreken mercken
Unde oefenen dy altijt in goede wercken.
Eynfoldich unde freedsam salstu wesen,
Vultu dynen zielen salich maken unde ghenesen.
Fantasyen unde onreyne gedancken salstu van di jaghen,
Vultu Gode dynen brudegom behaghen.
Ghehoersam unde onderdanich salstu syn
Gode, der redelicheit unde den oversten dyn.
Houveerdich unde ghyrich een saltu nicht syn,
Soe machstu ontgaen die helsche pijn.
Innich unde rustich wes in dinen ghebeden
Unde sette dyn herte gans in Gode to vreden.
Kuysch unde reyne van herten moetstu syn,
Sal dy lief hebben Ihesus de brudegom dyn.
Lyeghen drieghen unde kyven salstu haten,
Dat sal dij hijr unde in ewicheit baten.
Missen prediken salstu horen mit ynnicheit
Unde verdriven in Gods dienst alle traecheit.
Nacht unde dach, vroe und spaed,
Verdryf van dy alle sonden unde quaed.
Oetmodich unde sachmodich wes van herten
Unde to Gode kere al dyns hertzen bigheerten.
Puntlich unde claerlyck salstu bychten
Unde altyt to den dode dy berichten.
Quaetheit unde ondoghede van anderen luyden
De en salstu niemant segghen ofte beduyden.
Rechtvaerdich unde waeraftich wes in dyn saken,
Soe machstu to Gode nu unde in ewicheit raken.
Starcklyc salstu dine becoringhen weder staen,
Soe machst mitten wysen joncferen in den hemel gaen.
Traecheit in den dienste Gods salstu verwinnen leren
Unde dyn herte in reynicheit to Gode keren.
Vrolicheit unde blydschap der werlt salstu versmaen,
Vultu vrolich unde seker in den strengen gerichte staen.
Xristus heilighe lyden, lere unde leven
De sullen altyt in dyn herte syn unde sweven.
Yae unde neen sulle alle dine woirden syn,
Dat heft God gheleert om to ontgaen de ewige pyn.
Zoetlijc salstu mit Gode in dine herte spreken
Unde claghen hem dyn lyden, sonden unde ghebreken.

Amen segget nu alle gader
Dat ons moet gunnen God den hemelschen vader.

SEQUUNTUR PULCHRAE QUAESTIONES.

Een vraghe wie God meest mint,
Dats deghene de hi oetmodich vynt.
Wie zijn die lieffste vrienden ons heren?
Die hem van sonden tot dogheden keren.
Wie ist die God alre liefst hevet?
Dat syn sy die hem selven in alle dinck overghevet.
Wie is God dat hemelryc schuldich?
Die arm van ghieste syn unde verduldich.
Wie sint die hyr meest vrede vynden?
Die hyr voele swyghen unde luttel onderwynden.
Wie ist die syn herte mach holden reyn?
Die syn tonghe bewairt ende is geerne alleyn.
Wie sint sy de hoer sonden meest mishagen?
Die onrechte conen lyden sonder cronen ende claghen
Wie can onrecht ende versmaetheit wel doghen?
Die syn sonden en Gods smaetheit hevet voir oghen.
Wie can lyden dat hy wart voertreden?
Die dencket dat God niet verhenghet sonder reden.
Wie sal comen totter ewigen hoecheyt?
Die lyden begheren ende voirworpenheyt.
Wie syn die onsekerste die opter eerden leven?
Die in der werlt syn meest verheven.
Wie synt sy die hem selven meest verraden?
Die altoes bliven in sonden op Gods ghenaden.
Wie synt sy die God syn gratie niet ghevet?
Die altoes in howaerdyen levet.
Wie plach die berowe der sonden te baten?
Die als sy gesont syn de sonden to laten.
Wie dunct u toe wysen ryck ende wys?
Die mit weynich dinghen te vreden is.
Wie syn die aldermynste vrienden ons heren?
Die meest in dat eertsche guet regiren.
Woe verkrycht men best godes ghenaden?
Dicke toe bychten ende beteren die misdaden.
Wie sint sy die hem selven meest verleyden?

Die hem teghens den bitteren niet bereyden.
Over wien sal hem God ontfarmen?
Die myt syn ghuet toe hulpe comet den armen.
Wie sal hyr namaels de hellen derven?
Die nu die werlt can levendich sterven.

Hier beghint een schone dusputacie als van den bitteren doot en van dat leven. Dair een yghelyck mensche hem altijt in spieghelen mach, hi sy ghiestlic ofte wartlyc, ryck of arm, jonck ofte olt, cleyn ofte groet. Incipit feliciter.

Item die jonghelinck sprack.
Hoe bistu doot aldus voirveerlijck,
Ic en hebbe nie ghesien dyns gelyck,
My ontsetten al mynre natuer
Teghens dyns eyslike figuer!
Die doot antwoert.
Ic bin ghehieten die bitter doot.
My een mach wederstaen cleyn noch groet.
Pawesen, keysers, coninghen ende heren,
Die moeten al ghelyck sterven leren.
Die schone jonghelinck sprack.
Een mach niemant dyner macht ontlopen,
Noch mit ghenen ghelde dy ontkopen,
Ende een mogen wy u niet mit eertschen dingen
Wederstaen ontlopen ofte ontspringhen?
Die bitter doot antwoert.
Van den ryken een spoer ic gheen soe stolt,
Want ic een achte niet op sulver noch op golt,
Noch oeck soe snel een was nie man,
Die my mit synre snelheit ontquam.
Die jonghelinck die sprack.
Een mach men oeck nergens vor dy schulen,
Op hoghe berghen noch in diepen kulen,
Noch ghene vestinghe teghens dy mueren,
Dair ons leven langhe tijt mochte dueren?
Die voirveerlike doot antwoirt.

Ten is geen berch, so hoech noch also vast,
Ic hebse verwonnen mit mijnre cracht,
Ende ic hebse verslaghen al den ic wolde,
Ic een weet niemant de my wederstaen solde.
Die schone suverlike jonghelinck sprack.
Een is dan oeck ghene stad in alle landen,
Daer men vry mach wesen van dynen handen,
Dair men dyns drieghens niet ontsaghen
Ende mochten leven na onsen behaghen?
Die bittere doet antwoirt.
In eertryke een is gheen stad alsoe groet,
Dar men veylich mach wesen voir den doot,
Want hoer inwoners groet ende cleyn,
Alst God wil, soe sterven sy alghemeyn.
Die schone jonghelinck sprack.
Soe als ic hoer du biste seer wreet,
Wy moten dy volghen, al ist ons allen leet,
Myt reden en mogen di niet wederstaen
Noch oeck mit gheenre cloeckheit ontgaen.
Die bittere doot antwoirt.
Ten was nie doctoer so wys in arguiren,
Die my vorvan myt syn appellieren,
Schone redenen een tel ic niet en achte,
Want ic dat leven verwinne mit mynre crachte.
Die jonghelinck sprack.
Ic bidde dy spaer myn jonghe joghet,
Want my des stervens noch niet en genoget,
Mer to leven is my seer bequaeme,
Och, mochte ic dyn ghewalt wederstaene!
Die doot antwoert.
Gheen ridders en hebben gheweest also stolt,
Ic voerwanse al mit mynre ghewolt,
Niemant en verlate hem op synre cracht,
Want ic versloeghse al met mynre macht.
Die jongelinck sprack.
Du biste seer vreet ende onghenadich,
Waer wy goet synt ofte mysdaedich,
Du een wilste oeck niemant sparen,
Hy si olt ofte yonck van jaren.
Die doot antwoert.

Die gracie des heren mach u verlenen de stonde,
Dat ghi beteren iwe quade, stinckende sonden,
Myt penitencie bescreyet iwe boesheit zeer
Ende weset beregt, want ghi en weet niet wanneer
Die jonghelinck sprack.
O God van den hoghen hemelschen trone,
Ghyf dynre ghenaden mynre persone,
Dat ic myn leven brenghe tot enen goeden stade,
Opdat ic niet een come in den quade!
Die doet antwoert.
Bereyt u cort hyr een is gheen wederstaen,
Onrecht en hebbe ic noch niemant ghedaen,
Mer ic hebse dickwijl haestelijc ghedoet,
Die quaet ende valsch waren ende hieten goet.
Die jonghelinck sprack.
My duncket, dat ghy niemant en versmaet,
Ghi werpt neder beyde ghuet ende quaet,
Den groten ende den cleynen, arm ende rijck
Neme ghi dat leven alle ghelijck.
Die doot antwoert.
Dieghene, die hyr hebben hoghen moet
Ende ghyrich sint ompt eertsche goet,
Wil ic vernederen ende wederstaen mit ghewelt,
Si sullen werden in der hellen ghetelt.
Die jonghelinck sprack.
Als ick hoer ende verstae ut dynen reden,
Soe en mach niemant dynre toern ontreden,
Mer die alder beste konst, de dar is tegens dy,
Dat is to wesen alle tyt van sonden vry.
Die doot antwoert.
Nu sprekestu als een wys vroet man:
Die hem wel van sonden ontholden can,
Die voir myn toecomst niet een sal beven,
Want ic hem brenghe in dat ewighe leven.
Die jonghelinck sprack.
My duncket, die goet doet ende Gode dient,
Die ontfanghet dy als een trowe vrient,
Want alle lydens arbeyt ende ellende
Makestu den rechtvaerdigen een ghueden ende.
Die bittere doot antwoert.

Die oetmoedighen bin ic ghuedertiren
Ende de reyne van herten sint sullen in de hemelen regniren,
Die quaden ende hovaerdighen binric wreet,
Den onkuyschen is dat ewige vuer bereet.
Die jonghelinck sprack.
Nu laet ons allen dancken ende Gode loven,
Want wij allen den bitteren doot moten proven.
Laet ons dan segghen Amen alle gader,
Wes ons altijt moeten gunnen den hemelschen vader.

CONCLUSIO FINALIS.

Och lieve mensche olt ende yonck
Mercke dit wel an tot alre stont,
Hoe ons die bitteren doot in allen steden verbeyt,
Hyrom laet ons wesen tot alre tijt bereyt.
Laet ons wat goedes doen in onsen daghen
Ende niet verlaten op vrienden of op maghen,
Bij aventuer sy sullen ons al voirgheten,
Als wy synt in der pynen onghemeten.
Soe als wy deden onsen olders na horen doot,
Des ghelyc sal ons gheschien in onser noot.
Hyrom en setter op dynen vrienden niet,
Mer make du selven nutte dynre tijt.
Ist dat wy ons selven vergheten in onsen leven,
Wie sal ons dan na der doot ghedachtich wesen? 1)
Hyrom laet ons die sonden wederstaen,
So mogen wy allen met vroweden in den hemel gaen.
Ende laet ons dat quaet mit verduldicheit lijden,
Soe moghen wy ons in der ewicheit verblyden.
Ende laet ons dat goet altoes gheerne doen,
Soe sullen wy ontfangen van gode dat ewige loen.

---

1) Vergelijk de *Navolging* B. I, H. 23: Noli confidere super amicos et proximos, nec in futurum tuam differas salutem .... Si non es pro te ipso sollicitus modo, quis erit pro te sollicitus in futuro?

BOEKBEOORDEELING.

PEPERMUNTJES DOOR B. VAN MEURS 1).

Wanneer er een werk van Pater Van Meurs het licht ziet, mag men altijd iets keurigs, iets uitgezochts verwachten. De dichtbundel, waarvan wij hierboven den titel afschreven, die op zich zelf reeds een vernuftige vond is, ziet er dan ook weer allersierlijkst uit. In een parelgrijs, smaakvol versierd bandje gestoken, prijkt hij op het plat met een peperbloem in volle fleur, als het zinnebeeld van den pittigen, kruidigen, hier en daar zelfs hartig gepeperden inhoud.

Pepermuntjes — het is de rechte naam voor de 250 dichtjes, hier den fijnproevenden lezer aangeboden.

Proef ze zoetjes ân,
Toef bij elk een poosje,

luidt de oolijke gebruiksaanwijzing, gegeven in het dichtje, dat ons tot inleiding van den bundel strekt; en inderdaad wie deze pikante epigrammen, deze geestige, ondeugende of gemoedelijke opmerkingen, deze korte gedichtjes, tintelend van vernuft en schalken humor, met aandacht leest, die smaakt een genot, dat aan de geurige prikkeling van de fijnste Engelsche pepermunt doet denken. Elke vergelijking gaat intusschen mank, en zoo hebben de *Pepermuntjes* van Pater Van Meurs op die van den suikerbakker dit voor, dat de laatste maar eenmaal dienen, terwijl de eerste een telkens vernieuwd genot geven. Wie van deze *Pepermuntjes* eenmaal den smaak weg heeft, neemt ze telkens weer ter hand en vindt ze telkens pittiger en geuriger. Een klein proefje, voor de hand weggenomen, tot kennismaking:

---

1) *Pepermuntjes*, 250 Dichtjes door B. van Meurs, 2e vermeerderde druk. — Kuilenburg, Blom en Olivierse.

't Oud-christelijke zevental
Van werken der barmhartigheid
Is tot een achttal uitgebreid:
„Liefdadigheids-concert en -bal".
Wat lijkt het veel, dit nummer acht
Op „Jantje huilt en Jantje lacht".

Die laatste regel verraadt den man van de 4500 Nederlandsche spreekwoorden, die zoo onvermoeid heeft gewroet in het „zout der taal", waarvan hij ons gedurende driemaal 365 dagen telkens een viertal uitgezochte korreltjes per dag te proeven gaf. De gemeenzaamheid met die belangrijke afdeeling der vaderlandsche *folklore*, met de „wijsbegeerte des volks", vervat in de van geslacht op geslacht overgeleverde gezegden en rijmpjes, welke wij spreekwoorden noemen, kon den schrijver der *Pepermuntjes* niet anders dan goed doen. Ongemerkt heeft ze aan zijn manier van zeggen dat kort-en-bondige, dat goedronde en leuke, dat schalke en scherpe, dat typisch Hollandsche karakter meegedeeld, hetwelk we anders enkel aantreffen bij onze Ouden, bij den puntigen Huygens vooral, en bij degenen, die van der Ouden geest doortrokken waren, zooals bijvoorbeeld Staring.

Met Staring's *Puntdichten* toonen de *Pepermuntjes* menig punt van overeenkomst, en volmondig kan op die 250 dichtjes de lofspraak worden toegepast van Busken Huet op de spreuken van den Gelderschen landedelman, „waar rijkdom van levenswijsheid zich paart aan eenvoud en kern van uitdrukking".

Niemand misduide het, dat hier naar aanleiding van Pater Van Meurs' jongsten dichtbundel aan Staring herinnerd wordt. Alleen door vergelijking met degenen, die vóór hem hetzelfde genre hebben beoefend, kunnen we ons een juist denkbeeld maken van de eigenaardige verdiensten, die wij in den dichter der *Pepermuntjes* te waardeeren hebben. En er bestaat toevallig gelegenheid tot een formeel vergelijkend examen; want niet weinigen onzer nieuwere vaderlandsche dichters — om van de oudere als Huygens of Roemer Visscher met hun respectieve *Korenbloemen* en *Sinnepoppen* niet te spreken — hebben hun krachten beproefd aan deze oogenschijnlijk gemakkelijke, maar inderdaad hachelijke dichtsoort.

Zoo hebben we na Staring den volksdichter Heije zien optreden met zijn *Zedenspiegel in spreuken;* doch hoe zedelijk en zedig die gemoedelijke, christelijke raadgevingen voor de huiskamer mogen

zijn, als het werk van een dichter, een kunstenaar kunnen zij, strikt genomen, niet in aanmerking komen. Meerendeels zijn het eenvoudig berijmde eeuwenoude zedenlessen, heel nuttig in haar soort, waarvan wij niets kwaads willen zeggen en waarvan vele zeer geschikt als schrijfvoorbeelden voor de jeugd kunnen dienen; maar daar houdt het dan ook bij op. Nu, daar is Heije volksdichter voor.

Neen, dan zijn de *Leekedichtjes* van De Genestet, hoewel door hun strekking zeker niet voor de huiskamer en allerminst voor de jeugd geschikt, als dichterlijk product heel andere kost. Maar toch.... bij al de fijne opmerking en den geestigen humor, die daar schuilt in meesterlijken, ongekunstelden en toch kunstigen vorm, — wanneer men de dichtjes over het kleinzielig geharrewar in een Kerk, waar ieder zich zelf leert, uitzondert, hoe weinig schieten er dan over, die op een gezonde kern van algemeen geldige levenswijsheid kunnen roemen!

De Genestet heeft tal van navolgers gevonden, te veel om ze allen aan ons vergelijkend examen te onderwerpen; maar och! hoe ver blijven ze beneden het model! Wij noemen slechts Dr. Laurillard met zijn *Stekelkruid* en Ds. Bronsveld met zijn *Rijmpjens*.

De eerste heeft hier en daar een aardigen zet, een ondeugende opmerking of een goed gevonden woordspeling, zooals men die ook in de gewone conversatie hooren kan; maar nergens een diepe gedachte, nergens een nieuwe, frissche uitdrukking, nergens een verrassend beeld. De verzen zijn slap en verdienen geen anderen naam dan dien van „rijmen", waarmee de schrijver zelf ze betitelt.

En dan de onbeholpen, stekelige samenlijmer der *Rijmpjens*, die nogal op het titelblad Van Alphens's woord durft schrijven:

Door liefde gedrongen,
Heb ik ze gezongen.

Dezen kunnen we gerust in het hoekje laten, waar Huet hem indertijd zoo geducht op zijn plaats heeft gezet met de boodschap dat zijn „liedjes niet zijn gezongen, maar gestotterd".

Keeren we na deze vluchtige revue over dooden en levenden naar Pater Van Meurs' bundeltje terug, dan kunnen we dit gevoeglijk doen met het schoone quatrain, waarin hij zoo treffend de levenden, die met de pen „naar roem jagen van een rijken geest", verwijst naar de dooden „op 't kerkhof, in een bibliotheek"

Wie roem draagt op een schoone leest,
Naar roem jaagt van een rijken geest,
Die luistre eens naar de stille preek
Op 't kerkhof, in een bibliotheek!

Hier hebben we inderdaad levenswijsheid, gepaard aan eenvoud en kern van uitdrukking. En nu meene men niet, dat wij het absoluut in het ernstige willen zoeken. O neen: wat zegt ge bijvoorbeeld van een leuken zet als dezen:

't Huwlijk vertaalt de gedichtjes in proza,
Door de verloofden geneuried sub rosa.

Diepe waarheid, schoon zeker niet geschikt om te pas gebracht te worden in een toost op een bruiloftsmaal. Met toosten heeft de dichter der *Pepermuntjes* trouwens weinig op; hoor maar:

Pas op voor toosten! Want dit spreken
Brengt hoofd en hart en maag van streek:
Het houdt geen steek, of geeft een steek,
Of wel de tooster zelf blijft steken.

Waar de scherpzinnige opmerker al geen lessen van levenswijsheid uit weet te halen! En wilt ge nog een staaltje van dergelijke fijne woordspeling — we hebben ze maar voor het grijpen — luister dan naar dezen kwinkslag:

„Wat is een spoorwegnet, papa?"
't Is jongen, in America
Een zegen, waar schavuiten
Mee vischten naar mijn duiten.

Maar hetzij hij ernstig of luimig is, altijd blijft Van Meurs ongemeen en voorbeeldig meester over den vorm; deze dichtjes zijn wel degelijk gezongen, en wilt ge een voorbeeld van dit muzikale, hier is het:

Hopsasa!
Toe maar, mama!
Breng uw lief dochterkijn,
't Lucht gekleed maagdelijn
Spoedig op bals!
Speelt al heur hartje
't Kwaad daar geen partje —
Door dat gewals

Hipplend en wiegend
Tripplend en vliegend
Haalt zij de tering zich licht op den hals.
Toe maar, mama!
Hopsasa!

Na de rijmen van Laurillard en de kreupelrijmen van Bronsveld hebben we hier den man, die met Huygens mag zeggen:

'k Ben onzoenelijk gebeten
Tegen 't lamme laffe lijm
Van den dagelijkschen Rijm.

Het dagelijksche, dat wil zeggen het alledaagsche, is hem een gruwel. Hij is, gelijk Beets — en die heeft door menig welgeslaagd puntdicht getoond er verstand van te hebben — van Staring zei, „de man niet voor vluchtige, oppervlakkige lezers. Zijne verzen zijn geen muziek om van 't blad te spelen. Zij vereischen eene oplettendheid, die zij ten volle waardig zijn en bij elke herlezing met de ontdekking van nieuwe schoonheden beloonen. Maar deze schoonheden zijn schoonheden van détail, waarover de gewone lezer henenglipt, en die door de verwaarloozing van een rustteeken, de verplaatsing van een accent, het niet acht geven op een hoofdletter, verloren gaan of in zoovele duisterheden veranderen. Over het geheel is hij meer geschikt een geoefenden smaak, dan een alledaagsch gevoel te streelen". Vandaar dan ook zijn waarschuwing, dat de *Pepermuntjes* „zoetjes ân" moeten „geproefd" worden.

Om nu op ons vergelijkend examen terug te komen, meenen we als den uitslag daarvan te mogen vaststellen, dat de dichter der *Pepermuntjes*, wat den vorm betreft, alleen met Staring en De Genestet kan vergeleken worden, terwijl hij, wat den inhoud aanbelangt, even rijk en kernachtig mag heeten, hetgeen zeker geen kleinigheid is, nadat zooveel voorgangers hem het gras voor de voeten hebben weggemaaid. Wat voor de hand lag, was reeds vóór hem opgeraapt; hij moest dus wel zoeken en schiften. Welnu, elk der *Pepermuntjes* bevat een nieuwe, oorspronkelijke gedachte, of zoo het al een oud denkbeeld moge zijn — want wat is er nieuw onder de zon? — dan in zulk een verrassend nieuwen vorm, dat het ons toch weer jong lijkt. Hoeveel de vorm in dergelijke puntdichten afdoet, kan het best blijken uit de veranderingen, die

verschillende van de 100 dichtjes uit den eersten druk bij de overneming in dezen tweeden druk ondergaan hebben, terwijl een twintigtal geheel zijn weggelaten als niet voldoende aan de strenge eischen, welke de dichter zich stelt.

In den eersten druk las men bijvoorbeeld:

Bij vreemden lief en aardig,
Voorkomend en hulpvaardig,
Enfin, zoo gansch
Op z'n fransch!
Maar als hij thuis is —
Pruisisch!

Hoe in alle opzichten verbeterd luidt dit thans in den nieuwen druk:

Voor vreemden lief, zachtaardig,
Opzittend en hulpvaardig;
Voor huisgenooten — omgekeerd.
Dat heeft uw hond u niet geleerd!

De bekende letterkundige C. Honigh heeft den inhoud der *Pepermuntjes*, in zijn *Gids*-artikel over den eersten druk, zeer juist gekarakteriseerd. Hij verdeelt ze aldus: „Sommige hebben eene polemische strekking; in andere wordt de hedendaagsche opvoeding bestreden; dan weer richt hij een' aanval tegen de dwaasheden der mode; een enkelen keer geeft de politiek hem een wapen in de hand, of deelt hij lessen van levenswijsheid uit. Meestal geven de kwalen en gebreken der maatschappij of de dwaasheden der menschen hem zijne onderwerpen aan. De toon in de meeste versjes is schertsend, ironisch, soms sarcastisch".

Nu, zoo'n bitter bijsmaakje kan bij *Pepermuntjes* geen kwaad. En zijn deze van de fijnste qualiteit, ook het doosje, waarin zij worden aangeboden — wij wezen er reeds op — mag gezien worden. Papier, druk, formaat, alles is even sierlijk. Elke bladzijde is met een violet, telkens afwisselend lijstje versierd, terwijl het titelblad een juweeltje is van typographie. Van den band spraken we reeds. Om inhoud en uiterlijk dus is deze dichtbundel een smakelijk boekgeschenk van blijvende waarde en daarbij niet te duur. Om den prijs hoeft niemand het koopen te laten en zich met leenen te vergenoegen. Liefhebbers van boeken.... leenen bieden wij ten slotte het volgend *Pepermuntje:*

Mevrouw heeft een wondere kuur:
Veel doet zij aan literatuur;
Een dichtbundel is pas verschenen —
Roef! dadelijk gaat zij dien *leenen*;
Een rijtuig van zooveel per uur,
Dat schijnt haar daarvoor niet te duur.
„'t Boek *koopen* was beter, zou 'k meenen,
Zoowel voor den naam als de beurs". —
Daar zullen zich graag mee vereenen
De boekhandelaars en auteurs.

Wien de schoen past, die trekke hem aan!

J. R. VAN DER LANS.

VALERIA OF DE ZEGETOCHT DER KERK UIT DE KATACOMBEN 1).

Verheffend is het tooneel, dat de Katholieke Kerk, ja geheel de wereld in 't jaar van 's Pausen gouden priester-jubilé aanbood, nu koninklijke schatten, nu voortbrengselen van alle streken der wereld naar Rome stroomden, en er over geheel de aarde een machtige hymne oprees ter eere van den Stedehouder van Christus, den Roomschen Paus. Doch door de jubeltonen smeekten de verzuchtingen van het Christenvolk, smeekten vuriger dan ooit de gebeden, want nog was de koning „van schepter en krone beroofd"; maar bovenal las men zoo gaarne in het heerlijk heden van het feest een profetie der toekomst, en verblijdde men zich in de hoop, dat de zegepraal nabij was. — Wat is het daarom dubbel treffend dit jaar *Valeria* te lezen, het keurig verhaal, dat ons den strijd schetst der Kerk tegen de tirannie van het heidendom, dat ons in de levendigste kleuren den heldenmoed schildert der martelaren, het lijden in de katacomben van Rome, om ons later te malen, hoe Constantijn de Groote voor den eersten keer de Romeinsche quaestie besliste in christelijken zin. In het kort kan het verhaal als volgt worden samengevat.

Constantijn de Groote is gelegerd in Gallie; hij roept de

---

1) Historisch-verhaal van Mgr. A. de Waal. Vertaald door P. M. J. Lurasco. Amsterdam, F. M. J. Bekker, 1888.

heidensche wichelaars op om hem te voorspellen wat zijn noodlot wezen zal, zoo hij nu naar Rome optrekt, zijn medestanders naar den keizerstroon tracht te verdringen en bezit wil nemen van de wereldheerschappij.

De wichelarij van het heidendom blijkt ijdel; doch daar verschijnt aan de lucht het teeken van den waren God: het kruis des Heeren als het teeken der zege: „In dit teeken overwin". In het leger van Constantijn bevindt zich een Christen van hoogst edel gemoed, Candidus. Hij verklaart den keizer het teeken, door God zelven gegeven, en de keizer onderwerpt zich aan zijn uitspraak, maakt het afbeeldsel van het heilige teeken tot het labarum, zijn krijgsstanderd, en trekt op met de hoop op Christus, voor hem nog steeds den verborgen God.

Middelerwijl leeft te Rome de moeder van Candidus, Irene, de moederlijke vriendin van Valeria, de dochter van den stadsprefect Rufinus. Deze wordt ons eerst voorgesteld als heiden, maar met den strijd in het hart tusschen zijn vooroordeelen en de genade Gods, totdat hij, getroffen door 's Heeren goedheid, zich onderdaan betuigt van den gekruisten God. Zijne vrouw sterft als martelaresse, en zijne dochter, de engel, welke God hem laat op zijn levenspad, verrukt haar vader en alle Christenen der stad door den heldenmoed van haar geloof en hare liefde. Om deze personen wordt de geschiedenis gegroepeerd van de laatste kerkvervolging.

Maxentius, die Rome bezet hield tegen zijn medestander Constantijn, had in het begin zijner regeering de Christenen niet vervolgd, maar nu begon hij een wreede tirannie en een nieuwe vervolging, die de wanhoopskreet was van het ineenstortende heidendom. De Romeinsche gevangenissen werden gevuld met Christenen; overal sloeg den Christenen de vrees om het hart; gewelddaden op gewelddaden, totdat het leger van Constantijn voor de muren staat, en Maxentius zich aan het hoofd van zijn leger plaatst, maar overwonnen wordt, met het gevolg, dat het labarum zegevierend vóór Constantijn binnentreedt en de hoofdstad der wereld in bezit neemt als de hoofdstad van het Christenrijk der Kerk.

Valeria had meer dan iemand gedeeld in het lijden der geloovigen, haar moeder was gevallen als offer voor hare deugd, haar vader had in den kerker gezucht, hare vrienden hadden veel, onnoemelijk veel geleden — nu was ook voor haar de triomf aangebroken, en door den heiligen echt werd zij vereenigd met den dapperen en hooggevierden Candidus.

Ziedaar een zeer korte en dorre schets van een overheerlijk verhaal. 't Is historisch, maar meen daarom niet, dat het koud is, want overal is warmte; de bloemen, die de schrijver niet spaarzaam door zijn verhaal strooit, zijn altoos frisch; 't zijn passiebloemen of lelièn, altoos verkwikken ze u; ge beweegt u zelf zoo goed in de wereld, welke de schrijver u voor den geest toovert, dat ge zoudt wenschen nog langer er in te toeven en niet zoo schielijk te worden voortgedreven. Want schielijk is het verhaal wel: met negentiende-eeuwschen spoed volgen de gebeurtenissen op elkander; niet dat ze onvolkomen worden geteekend, maar de overgangen zijn te snel. De schrijver is geheel vertrouwd met de Romeinsche zeden en gewoonten uit den tijd van Constantijn, en daarom is het voegzaam voor den minder ingewijde, dat hij de gedachte verwerpt, welke op enkele plaatsen van het verhaal opkomt, als zou de schrijver soms eenige hedendaagsche penseelstreekjes op zijn historische schilderij hebben aangebracht. Nog eene aanmerking zij ons geoorloofd: ofschoon Eusebius ons den dood van Sophronia, moeder van Valeria, bericht als een heerlijken marteldood en ook de geschiedenis ons dien dood zóó bekend maakt, toch ware het niet misplaatst geweest, zoo de schrijver een kleine verklaring daarvan gegeven had; want altoos blijft zulk een martelie ongewoon.

Gelukkig voor den aankondiger van een werk, als hij meent na een lang onderzoek maar een paar feilen te hebben ontdekt, overgelukkig, wanneer hij als lofredenaar dient op te treden van het te beoordeelen boek, en de vreugde alleen eenigszins vergald wordt door eigen ongenoegzaamheid om woorden van waardigen lof te zeggen.

En lof verdient deze schilderij „vol geest en leven". Werp een blik op de hoofdfiguren, en ge ziet, hoe meesterlijk ze geteekend zijn: Valeria met het beeld van haar moeder steeds voor oogen, Valeria met haar lelieblanke onschuld en heldhaftige deugd; nevens haar de stadsprefect Rufinus met zijn onwankelbare trouw, zijn diep verstand, dat, door het licht des geloofs beschenen, immer meer doordringt in de geheimen Gods; Irene, de deftige matrone, met haren zoon Candidus, zulk een moeder waardig; Rustica met haar getrouwheid; Constantijn met zijn vurigen moed en edele inborst; Maxentius, de tiran, die toch niet geheel onvatbaar is voor menschelijke indrukken — ze staan allen voor u als levend en bezield. Vooral Maxentius, die een oogenblik zijn wreedheid

vergeet, is een uitmuntende schildering, welke den meester verraadt. Voeg daarbij de plaatsbeschrijvingen, zoo juist en zoo tintelend van gloed, en ge waardeert ook hier wederom den begaafden schrijver. Wat ons vooral heeft geboeid, was de beschrijving der gevangenis, waar ge al de verschrikkelijke folteringen vindt, welke de martelaren tot hun laatsten triomf hebben gevoerd; het lijkt een historisch museum, waarin ge met des te meer ontroering vertoeft, naarmate ge er meer kennis van gekregen hebt door het martyrologium. En de gebeurtenissen — nu wekken ze u tot deernis met het lijden van onze broeders in het geloof, en dan geniet ge de vriendschap, welke er heerscht; nu ijst ge voor de booze plannen der vervolgers, voor de listen van een apostaat als Heraclius, en dan juicht ge om den vooruitgang van het goed, en het koninklijk vertrouwen van die armen van geest. De laatste en grootste gebeurtenis, de zege, is in dit verhaal een copie van Rafaëls meesterstuk: de overwinning van Constantijn; doch die copie is niet slaafsch, maar eene, die met oorspronkelijke trekken toch den grooten meester teruggeeft; ze is tevens de ontknooping van het drama, de zegepraal van het goede, en 't is ook de zegepraal van dit merkwaardig boek. — We bezitten dus in onze christelijke letterkunde een schat te meer, die wel niet Fabiola overtreft of evenaart, doch die in eenen adem dient genoemd te worden met dat onsterfelijke werk van Wiseman. *Valeria* zal worden gelezen en herlezen, menig gemoed zal vervuld worden met de heiligste aandoeningen, menig hart zal met vertrouwen worden gesterkt door de gedachte, hoe God Zijne Kerk bijblijft en bemint en, trots alle vernedering, ter zegepraal voert.

Hier is het ook groote plicht den vertaler te waardeeren. Het vertrouwen in den meester houdt den leerling terug het oorspronkelijke open te slaan om de vertaling te controleeren; maar zeker is het, dat onze taal een degelijk werk rijker is; in het heerlijkst Nederlandsch is het werk van den Duitscher omgezet, en geen spoor is er overgelaten, welke ons aan Germanisme kan doen denken. Geve God, dat de Zeereerw. Heer Lurasco, die menigmaal met zoo goeden uitslag vreemde bloemen op onzen bodem heeft overgeplant, nog vele werken zal te genieten geven, gelijk hij met *Valeria* nieuwe aanspraak op onze dankbaarheid heeft verworven.

De heer F. H. J. Bekker zorgde voor een keurige uitgave. Zoowel de smaakvolle band, met eenige symbolen der katacomben

gesierd, als de goede letter en eenvoudige doch keurige vignetten maken, met den matigen prijs, dat *Valeria*, zoo rijk van gedachten en boeiend van stijl, een boek is voor alle standen, en ook door allen zal worden bemind, bewonderd en geprezen.

L. J. J. HAGERAATS.

UW LEVENSSTAAT 1).

Onder bovenstaanden titel is onlangs bij G. W. van Belle te Rotterdam een boek verschenen, dat om het onderwerp en de behandeling er van, kostbaar mag genoemd worden.

Het bevat onderrichtingen, door den Eerw. Heer J. Filbry gehouden voor de jongelingen der *St. Jozefs-Vereeniging* te Kralingen. „Welke is de levensstaat, dien gij zult moeten uitkiezen?" ziedaar de vraag, welke de schrijver zich ter beantwoording voorstelt. Daarop volgt in een paar hoofdstukken eene klare uiteenzetting der verschillende levensstaten; maar met het oog op de jongelingen van zijne vereeniging, die toch voor verreweg het grootste gedeelte tot het gehuwde leven geroepen zijn, bespreekt de schrijver vooral den huwelijksstaat: de voorwaarden voor een gelukkig huwelijk, de huwelijksbeletselen en verboden, de verkeering enz.

Dit is een allergewichtigst onderwerp: de keuze van een levensstaat is zeer nauw verbonden aan het tijdelijk en gewoonlijk aan het eeuwig geluk of ongeluk des menschen. Alles dus wat den mensch helpt, om tot den door God bedoelden staat te komen en dien heilig te beleven, is van het hoogste belang.

Bovendien is dit onderwerp juist thans gelukkig gekozen om de eigenaardige toestanden, waarin we leven. Opmerkelijk immers is het, hoe lichtvaardig niet weinige jongelieden uit den handwerksstand — voor wie op de eerste plaats het boek geschreven is — tot een huwelijk overgaan. Eene van de vele kwalen onzer hedendaagsche maatschappij is zeker wel de onbezonnenheid, waarmede zoo menig jonkman bij eene daad van zoover reikende gevolgen, als het stichten van een huisgezin, te werk gaat. Waren de huwelijken allen, gelijk ze wezen moesten, christelijke huwe-

---

1) Onderrichtingen voor jongelingen, gehouden door J. T. J. Tilbry, Pr. Rotterdam, G. W. van Belle, 1888.

lijken, de maatschappij zou een christelijke maatschappij zijn. Welkom dan het boek, dat de ziekte leert kennen en beproefde geneesmiddelen voorschrijft.

Duidelijk en verstaanbaar voor de jongelingen zijn de opgenoemde stoffen behandeld, duidelijk en tegelijkertijd pittig. Aanstonds bespeurt gij, dat de samensteller der onderrichtingen zijn jongens kent. Hij geeft voor 't verstand en voor 't hart; en zoo dikwijls hij hun de woorden: „Mijne vrienden" toevoegt, dan voelt men het: 't zijn werkelijk zijne vrienden. Vandaar de warmte, uit liefde voor zijne jongelingen voortkomend, welke u bij het lezen van iedere bladzijde weldadig aandoet; vandaar de aangename en nuttige afwisseling van theorie en praktijk, van leer en sprekend voorbeeld.

Een bijzonder woord van lof voor die voortreffelijke voorbeelden en schetsen. Ze zijn niet alleen een sieraad voor het boek, maar ook een ware goudmijn, en hebben niet zelden hooge letterkundige waarde. Wat in die schetsen het meest treft, is wel, naar ons althans toeschijnt, dat ze zoo uit het volle leven gegrepen, zoo treffend waar zijn. Lees b. v. het hoofdstuk: *Oud Kaatje in 't gesticht*, of wel de karakterbeschrijving der *jaloersche schoondochter*, of wel den *dood eens onboetvaardige*, zoo menige andere schets; en gij zult tot u zelven zeggen: zoo is 't, dat is juist gegrepen en treffend voorgesteld.

Moge dit werk door alle jongelingen, die eene beslissing omtrent hun levensstaat te nemen hebben, gelezen en herlezen worden! Maar ook zij, die met de opleiding van de jongelingschap in vereenigingen en congregatiën belast zijn, kunnen — wij weten het bij ervaring — dit boek met groot nut in hunne gemeenzame onderrichtingen gebruiken.

Daarom betuigen wij den schrijver, den Eerw. Heer Filbry, onzen oprechten dank voor dit hoogst welkome en nuttige werk en hopen dat het nog door vele anderen van zijne hand zal gevolgd worden.

De uitgever verdient onzen lof voor het passend gewaad, dat hij aan de uitgave geschonken heeft. Alleen blijft ons te wenschen over, dat er spoedig een tweede uitgave moge volgen, een ware volkseditie, zoo goedkoop mogelijk, opdat het nog meerderen ten nut en zegen zij. W.

EEN BELANGWEKKEND BOETELING 1).

De held van het boek, dat wij bij de lezers inleiden, is een fransch edelman, Pierre de Keriolet, den 14^{den} Juli 1602 te Auray in Bretagne geboren. Zijne hoogst aanzienlijke ouders gaven hun kind van den beginne af eene godsdienstige opvoeding, maar in weerwil daarvan hadden noch de eerste noch de latere en hoogere studiën heilzamen invloed op den reeds zeer vroeg bedorven Pieter. Hij gedroeg zich vol overmoed tegenover de bedienden in het ouderlijk huis en was op school de schrik en kwelgeest zijner kameraden. Anderen sarren, vechten, stelen, zijne zinnen voldoen: ziedaar zijn leven als scholier. Aan de universiteit verwaarloosde hij de wijsbegeerte en het recht, en doodde den tijd in schouwburgen en slechte gezelschappen. In blinde vaart snelde de ongelukkige voort op den weg des verderfs.

Ten laatste keerde hij, uitgeput van krachten, naar huis terug, verlangend naar rust. *Non est pax impiis.* Duivel, wereld en vleesch lieten ook in den huiselijken kring den jonkman niet met vrede, en de herinnering aan het verleden en de begeerte naar nieuwe genoegten prikkelden hem zonder ophouden. Geen geld bezittende, roofde hij van zijne ouders eene som van tweeduizend ponden en wist ofschoon op heeterdaad betrapt, met een deel van het gestolene te ontkomen. Stad, provincie en vaderland vaarwel zeggend, besloot hij naar Constantinopel te gaan om de weelderige genoegens van het Oosten te smaken. Maar op deze reis kwam God zoo herhaaldelijk, soms wonderbaar, tusschenbeide, dat Pieter, aan armoede ten prooi, als een geringe landlooper den terugtocht naar zijn geboorteland moest ondernemen.

In Auray terug, toonde hij zich spoedig een meester op den degen — reeds van jongs af zijn lievelingswapen — en overal zocht en vond hij aanleiding tot een tweegevecht. Altoos overwinnaar, joeg hij eens veertien, een anderen keer dertig vijanden op de vlucht. Door den invloed van zijn hooge geboorte en inmiddels geerfde fortuin raadsheer geworden in het Parlement van Bretagne, schiep hij er het grootste vermaak in de voor de rechtbank verschijnenden tegen elkander in het harnas te jagen om zelf den degen te kunnen trekken. Ook misbruikte hij zijne waardigheid om in aanzienlijke

---

1) *Le Pénitent Breton, Pierre de Keriolet*, par le Vicomte le Gouvello. Paris, Bray et Retaux, Deuxième édition.

kringen op feesten en partijen tegenwoordig te zijn, niet met het doel zich eene levensgezellin te kiezen, zooals hem door zijne verwanten werd aangeraden, doch alleen om de onschuld te belagen en de echtelijke trouw te schenden. Zijn aanzienlijk vermogen diende schier uitsluitend om den onverzadelijken wellusteling in zijne niets en niemand ontziende uitspattingen te steunen. God vloekend, de H. Sacramenten onteerend, geheel onverschillig op het punt van godsdienst, zichzelf vergodend, slaaf van den wijn en het zingenot, menschen- en zielenmoorder tegelijk: ziedaar Pieter de Keriolet in de eerste helft zijns levens.

Intusschen vervolgde God den rampzalige met Zijne waarschuwende stem. De zondaar had God vergeten, maar God vergat den zondaar niet. Eens verbrandde de bliksem een der stijlen van zijn ledekant, een ander maal wierp het hemelvuur hem van zijn paard. Eindelijk bracht een allerakeligste droom, welke vijf of zes uren duurde, den verstokten ridder eenigszins tot inkeer. Hij besloot zich te beteren en bracht eenige dagen in een Karthuizerklooster door om boete te doen. Helaas! al te spoedig herviel de bekeerde in al zijne buitensporigheden, waaraan hij nu volslagen ongeloof paarde.

En toch — hoe diep hij ook gezonken was, hoe herhaaldelijk hij de barmhartigheid des Hemels bespotte, de genade Gods zou ook over dezen verwatene zegevieren.

Naar Loudun met een paar kennissen vertrokken om aldaar eene schoone Hugenoote te verleiden en desnoods te schaken, werd Pieter de Keriolet, terwijl hij alleen door het stadje wandelde, getroffen door het leven in de kerk van het Heilig Kruis. Hij vroeg naar de reden daarvan en vernam dat men bezetenen exorciseerde. Nieuwsgierigheid deed hem den tempel binnengaan, en daar vernam hij, eenige dagen later, verschillende daden en voorvallen van zijn verleden uit den mond dier zwaar beproefden zóó omstandig en zóó verpletterend, dat de anders voor indrukken ongevoelige edelman diep getroffen werd 1). Ook hier toonde zich weder hoe wonderbaar de wegen zijn van God, die „het beter oordeelt uit het kwade het goede te voorschijn te brengen dan

1) Over de „bezetenen van Loudun" bestaat een vrij uitgebreide literatuur; het staat niet aan mij in dit pleit uitspraak te doen; maar wat in de behandelde levensgeschiedenis daaromtrent verhaald en met bewijzen gestaafd wordt, is zeker niet met een enkelen glimlach te ontzenuwen.

het kwade geheel te beletten". De genade werkte thans zoo krachtig in den openlijk beschaamden zondaar, dat hij in den stoel van boetvaardigheid schuld beleed en God beloofde voortaan zich zelf zoo slecht mogelijk, den evenmensch zoo goed mogelijk te behandelen: eene belofte, meer dan twintig jaren stipt nagekomen.

En wie zal den boeteling van Bretagne naar volle waarheid weergeven? Wie zal zijne godsvrucht, verstervingen en kastijdingen, zijne veelzijdige werkzaamheid, zijne triomfen op de geesten der duisternis in het juiste licht weten te stellen? Zijn geheel volgend leven was één dank-, één zoen-, één zegeoffer.

Pelgrim, vrijwillige bedelaar en redder der menschheid: met die drie woorden is de man geteekend, wiens eenig levensdoel werd God eerherstel te geven en de vroegere ergernissen uit te boeten en te doen vergeten. Zijne ongekende gestrengheden, zijn weergalooze ijver, om den lijdenden broeder naar lichaam en ziel bij te staan, bewezen zoo duidelijk de standvastigheid zijner bekeering en de vurigheid zijner liefde tot God, dat hij in 1637 de priesterlijke wijding mocht ontvangen. Wie zal de wonden tellen door hem geheeld, de aalmoezen door hem gegeven, de zondaren door hem bekeerd? Vele en schitterende wonderen 1) openbaarden zijne heiligheid en deden den hoon en den laster zijner vijanden verstommen. Eindelijk, na vier en twintig jaren van onafgebroken kastijding en voortdurend strijden tegen, maar ook van altijd overwinnen over de vijanden van den mensch, stierf de boetvaardige den 8sten October 1660 in geur van deugden, betreurd door een ieder en niet het minst door de armen van Bretagne.

Zoodanig was het leven van Pieter de Keriolet, den grooten zondaar, den grooteren boeteling. Zijn dood werd gevolgd door tal van mirakelen en zijne nagedachtenis wordt tot op den dag van heden door de Bretagners in eere gehouden. In de nieuwe basiliek van Auray wijst men eene kleine kapel aan met zijn naam tot opschrift, en daar bewaart men eenige zijner kostbare overblijfselen.

Vraagt iemand thans, voor zoover het een mensch vergund is zulk een vraag te stellen: hoe komt het dat zulk een snoodaard de genade der bekeering kreeg, waarom toonde God zich jegens hem zoo eindeloos barmhartig? Hij zelf schreef zijne bekeering toe aan de voorspraak van Maria, wier *Wees gegroet* hij dagelijks, zonder

---

1) Wij noemen ze aldus, in onderwerping natuurlijk aan het bekende decreet van Paus Urbanus VIII.

ooit over te slaan, eenmaal bad. Eene andere goede hoedanigheid was, dat hij steeds mildelijk aalmoezen placht te geven. Zeker weten wij, dat beide, én het gebed onder aanroeping van de *Toevlucht der zondaren* én de aalmoes, veelvermogend zijn bij de vaderlijke erbarming van God.

Buitengewoon belangwekkend kan het leven worden genoemd van zulk een man, en zijne geschiedenis wordt ons op boeiende wijze door zijn naneef, den burggraaf Le Gouvello, beschreven. Een niet te ruim en altijd juist gebruik van Schriftuurplaatsen, vele aanhalingen, o. a. uit de eigen biographie des bekeerlings en ook van mannen als Bossuet, verhoogen niet weinig de waarde van deze pennevrucht. Het werk, uitteraard zoo de aandacht verdienend, mag door sierlijkheid van stijl en verhevenheid van gedachten eene den boeteling waardige hulde worden genoemd. Het overmeestert den lezer en dringt hem als het ware tot voortlezen, en bovenal — het doet hem God kennen als de bron van oneindige ontferming.

Hebben misschien deze al te vluchtige en zeer onvolledige trekken een te geringe belangstelling voor Pieter de Keriolet en zijne levensbeschrijving opgewekt, men neme het boek zelf ter hand en stelle zich schadeloos voor hetgeen aan onzen arbeid ontbreekt.

H. J. F. J. DIERT VAN MELISSANT.

LETTERLOOVER.

DE H. CECILIA.

De leliebloem ontbloot haar gouden draden
  En groet verrukt den onbewolkten trans,
De blijde zon weeft om de blanke bladen
  Uit licht en dauw een zilvren maagdenkrans.
En rond haar, zie! in perken en langs paden
  — Wedijverend in geur en kleur en glans —
Spruit keur van bloemen op uit welige aarde:
Hier heeft de maagd Cecilia heur gaarde.

De jonkvrouw treedt den bonten lusthof binnen
  Om zich een bloem te kiezen uit die pracht,
Een bloem, als beeld van 't godlijk zuiver minnen
  Des Bruîgoms, dien zij aanhangt, rein en zacht.
Reikhalzend om een blik der maagd te winnen,
  Groet elke bloem haar, geurt en fleurt en lacht,
Als dachten ze, dat nimmermeer zal sterven
Wie zich haar gunst en keuze mag verwerven.

Vol liefde blikt de Heilige op hen neder:
  Zingt ieder kruid niet van Gods heerlijkheid?
Zij looft hun vormen, tinten, fijn en teeder,
  En vraagt den Heer dan telkenmaal bescheid.
Maar — of zij schouwt en rondgaat heen en weder
  Het antwoord toeft, hoe smachtend ook verbeid.
Wie zal haar hand nu plukken uit die allen?
Waar schuilt de bloem van Jesus' welgevallen?

Daar ziet heur oog de slanke lelie bloeien:
Een hagelwitten kelk, der reinheid beeld,
Een dradenkrans, waar korrels goud aan gloeien
En 't morgenlicht met zachten glans om speelt.
Nu voelt zij 't bloed met feller aandrift vloeien:
„Neen!" roept zij uit, door 't lelieschoon gestreeld,
„Geen andere zal ooit mijn gunst behooren:
„De lelie is de bloem door mij verkoren!"

Nauw heeft haar mond het blijde woord gesproken,
Daar ruischt een lied door d' open hemelboog:
„Blank was het Lam, uit liefde aan 't kruis doorstoken!"
En englen zweven zingend van omhoog
En drukken zacht de lelie versch ontloken
Haar in de hand: „Ja, lelie voor Gods oog,
„Cecilia! De schoone uit alle schoonen,
„Een leliebloem alleen is waard Gods bruid te kronen!"

22 November, 1888. W. De Veer.

(*Vrij naar Fr. Kind.*)